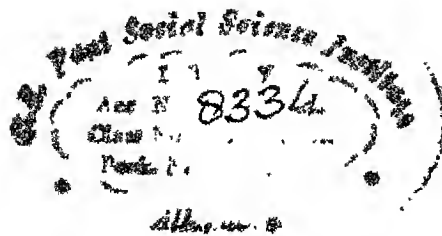

JAIMINIYA BRAHMANA OF THE SĀMAVEDA

Critically edited by
Dr. RAGHU VIRA
and
Dr. LOKESH CHANDRA

With a foreword by
LOUIS RENOU

सामवेदीय

जैमिनीयं ब्राह्म

सम्पादको

आचार्य रघुवीरः

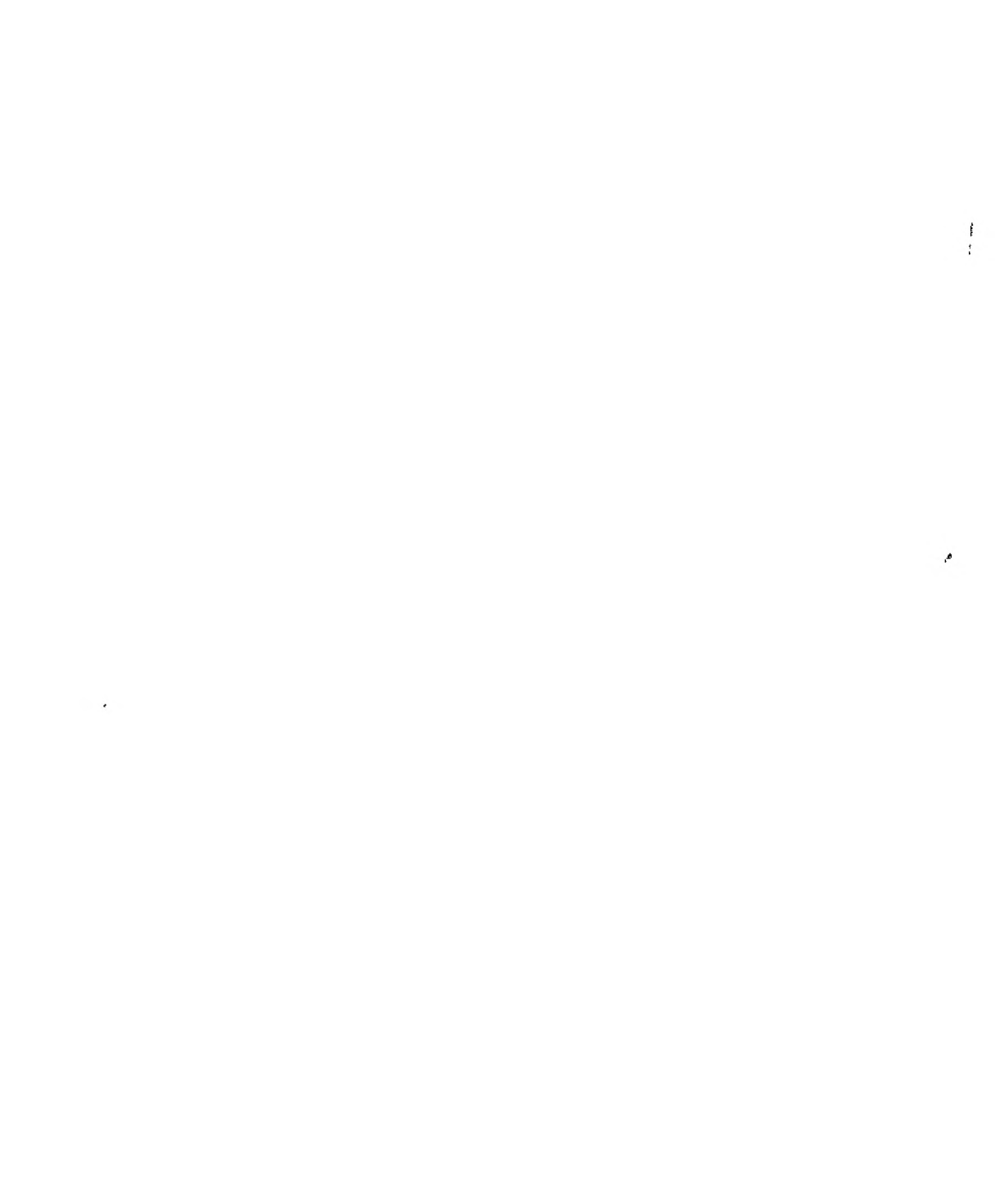
डा० लोकेशचन्द्रः

पुरोवाग्लेखकः

लुइ रनू महोदयः

मोतीलाल बनारसीदा

दिल्ली बाणभट्टी पटना मद्रास

FOREWORD

After a long stagnation Vedic studies have taken a new impetus in many indological institutes throughout the world. How can we understand the import of Indian thought without going back to its origins?

In India itself, these recent years, the revival was realised chiefly through the indefatigable zeal of Prof. Raghu Vira and now also of his son Dr. Lokesh Chandra.

In fact, the edition of the First Book was published as soon as 1937, by Prof. Raghu Vira himself, in an irreproachable manner, but the work was lost in the disaster inflicted to Sanskrit culture at Lahore. So it was necessary to resume the whole work. In 1950 Dr. Lokesh Chandra edited the beginning of the second part (the *Gāyānayaṇa* portion) with an elaborate introduction. And now, thanks to the effort of the same scholar, we have before us the complete text, to be duly furnished with a new introduction and indexes.

It is the last Vedic work of importance to be published. For a long time we had only some extracts from it by Prof. Caland and a few other European Indologists. The reason is that this *Brahmana* is of unusual difficulty. Prof. Caland in 1919 stated that nobody will dare to publish the whole of *Jaiminiya-Brahmana* under the existing conditions. But today this bold undertaking has become a reality, in spite of the absence of any commentary or *paddhati*, in spite of the fact that most ritual or legendary data are quite isolated and new in Vedic literature. The material conditions for a complete edition were also not fulfilled until, these last years, Prof. Raghu Vira was lucky enough to find new manuscripts: India, if it were systematically explored, is rich enough in such unexpected treasures.

The *Jaiminiya-Brahmana* is one of the most bulky works of Vedic literature. Also one of the most important. How could we hope to understand the highly complicated technique of the *śamānas* without mastering the *Jaiminiya*, which presents it in its acme. As concerns mythology and legendary lore, the tradition of the *Jaiminīyas* was certainly more abundant and more interesting (if sometime, still more strange) than any other work of the kind, not excluding the celebrated *Śatapatha Brāhmaṇa*.

We know that the young scholar who was in charge of this edition possesses all the philological experience, the critical acumen, which we expect of an editor of a Vedic text. May this undertaking indicate the beginning of a new development in the field of these arduous studies

velly district by A. C. Burnell, several attempts have been made to edit the text. On the basis of Burnell's transcripts (now in the India Office, London), Whitney prepared his copy (Proceedings of American Oriental Society, May 1883). From it Prof. H. Oertel has published a mass of material, ranging from single sentences to entire sections. He published a series of articles, the first of which appeared in JAOS XVIII p.15f., the second *ibid.* XIX p.97f.; the third in *Actes du onzième Congrès International des Orientalistes*, Paris 1897, Vol. I, 1899, p.225f.; the fourth in JAOS XXIII p.325f.; the fifth *ibid.* XXVI p.176f., 306f.; the sixth *ibid.* XXVIII p.81f.; the seventh in *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* Vol XV, 1909, p.155f.; the eighth in JAOS XV p.233f. (for the list of reviews of these articles see Prof. Renou's *Bibliographie Védique*). He quotes examples from JB in his *Syntax of Cases in the Prose of the Brahmanas*. His last article, *Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the JB* (published in Prof. Dr. Raghu Vira's *Journal of Vedic Studies*, Lahore, Vols. I, II), contains a large number of extracts. Prof. Oertel also compiled a list of mantras and other sacrificial formulae from JB for Bloomfield's *Vedic Concordance*, which is deplorably incomplete.

Under Prof. Oertel's guidance Dr. B. Ghosh wrote his thes-entitled *Collection of the Fragments of Lost Brahmanas* (Calcutta 1935), wherein he has quoted JB passages corresponding to the Śatyayana Brāhmaṇa.

This Brāhmaṇa also drew the attention of the famous Vedic savant, Prof. W. Caland. In 1911 appeared a long article from his pen, *Over en uit het JB* (*Verslagen en Mededeelingen des K. Akademie v. Wetenschappen, Afdeling Letterkunde*, 5^e Reeks, 1^e Deel, 1^e Stuk, Amsterdam), discussing its contents, grammatical peculiarities, relation to other Vedic texts, viz. Śatyāyana Brāhmaṇa, PB, ŚBM, ŚBK, Brāhmaṇas of the KṛṣṇaYV, AB, KB and the sūtras, interesting information about the sāmans and rites. In 1919 it was followed by his, *Das JB in Auswahl* (*Verhandelingen der K. Akademie v. Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, Deel I Nieuwe reeks, Deel XIX no. 1*), a collection of 212 long extracts with their German translation and notes. Besides, he published a few emendations on the then printed work of Prof. Oertel in his article *Emendationen zum JB* (*WZKM* XXVIII p.61f). He has referred to JB in his notes on the English

translation of PB (*Bibliotheca Indica*, Calcutta 1931). Owing to the insufficiency of manuscript-material, his long experience of editing Vedic texts coupled with an intimate knowledge of Vedic ritual failed to materialize in a critical edition of the complete text.

The crowning piece of JB scholarship was the editing of the first book in its entirety by **Prof. Dr. Raghu Vira** (*Sarasvati Vihāra Series*, Lahore 1937). In continuation I took up the first eighty sections of the second book dealing with the year-long sacrifice *gavāmayana*, which was published as vol. 21 of the *Sarasvati Vihāra Series* (Nagpur 1950). The text of every section was followed by a critical apparatus and extensive notes. To it was also prefixed a detailed introduction dealing with the textual problems of the JB. Finally I took up the edition of the remaining portion. Due to obvious reasons, the text has been printed here in its entirety as a single volume. The second volume—containing a description of the manuscript material, corrections in previously edited portions, exegetical notes, grammatical and lexical peculiarities, a synoptic survey of the contents, new words not recorded from elsewhere in literature; indexes of etymological observations, mantras, yajuses, sāmans, geographical and personal names; conspectus of parallels from other texts, the relationship of the JB to other Vedic texts, and an *index verborum*—is under preparation.

It is hoped that this *Brāhmaṇa* will lighten up some of the dark corners of Vedic studies in general, and *Brāhmaṇa* literature in particular.

Nagpur
May 1964

LOKESH CHANDRA

INTRODUCTION

This treatise belongs to the Jaiminiya School of Sāmaveda and is named Jaiminiya Brāhmaṇa because it deals with the ritual of that School. This is a reprint of the earlier edition brought out by Dr. Lokesh Chandra in the Sarasvatī Vihāra Series No. 31. Nagpur, 1954. The edition consists of 3 Kāṇḍas which are sub-divided into 1192 Khaṇḍas (sections). Kāṇḍa I contains 364 sections, the second 442 and the third 386.

According to the arrangement of the subject matter, Kāṇḍa I deals with the ritual of Agnihotra (sections 1—65) and Agniṣṭoma (sections 66—364). Kāṇḍa II describes the Gavāṃ ayanam (Prakṛti of ayanas), Ekāhas (One-day Soma sacrifices), Jyotiṣṭoma and Ahinas. Kāṇḍa III deals with Dvādaśāhas (sacrifices lasting upto 12 days).

Kāṇḍa I, details

AGNIHOTRA (Sections 1—65)

Kāṇḍa I opens with the ritual of Agnihotra sacrifice which is twofold : One is nitya (of constant obligation), the other is Kāmya (optional). The nitya Agnihotra invests the sacrificer with all-round merits which accompany him hereafter when the results of his evil deeds are destroyed in fire along with his physical frame¹. The sacrificer is washed of the dirt of his evil deeds, as the snake is relieved of its slough or as the gold is cleaned of its dross.

The Kāmya variety of Agnihotra was very popular with the Agnihotrin. The sacrificer performed sacrifice for the fulfilment of his desire. For attaining a particular result he used the particular material, followed the particular time—day, night, morning or evening. There was always a specification of time, place and material for obtaining specific results. To illustrate: if he sought the wealth of cattle, he was asked to sacrifice in the evening when the cattle returned to the shed after the day's grazing in the field. If he sought heaven he was to sacrifice during the day or night. The spiritual radiation of his body was affected by Agnihotra in the evening by fire, in the morning by the Sun.² The Sun and fire removed whatever dirt of sin was accumulated in his astral body due to his bad activities. Agnihotra led him to the world of immortals—the world which is beyond the solar sphere. The sacrificer

1. 1.15 'स यद् अन्माम् लोकाद् एवञ्चित् प्रैति तस्य प्राणेन सह सुकृतम् उत्क्रामति शरीरेण सह (वृष्टतं हीयते)

2. 1.10 सायमाहुर्त्यैव यत् किञ्चाह्ना पापं करोति तद् अस्याग्नौ राक्षपावहन्ति । प्रातराहुर्त्यैव यत् किञ्च रात्र्या पापं करोति तद् अस्यादित्योऽह्नाऽपहन्ति

wandered in the highest of these worlds at his will. As to the ceremonial several alternatives are offered. Whether he poured ghee or milk. Soma or unmalted grain yielded the same result. By using any of these materials he obtained relief from the fear of death. As it is customary with the ritualistic literature the Brāhminical legend in the form of a dialogue between Janaka, King of Videha and the learned priests who came to Mithilā to attend the sacrifice. The well-known Brāhmanas are²—Āruṇi=Gautama, Vājasaneyi=Vājñavalkya, Bārhaṣpya=Agnivesya, Priya Jānaśruteya=Kāṇḍaviya and Budila Āsvatariśvitar-Vaiyāghrapāda. The discussion conducted in the sacrificial hall of the King is very illuminating. It shows how spiritual and material results could be obtained from Agnihotra. The sages are pleased with the King and they want to bestow a boon upon him, but the King refuses to ask for any. He feels gratified by their visit and desires that they should accept five thousand (cows) and one hundred horses in gift.

The Agnihotra sacrifice is related to Prajāpati who receives the offering. The offering made to Prajāpati is the offering made to All-gods.³

The Agnihotra sections mention Vājapeya, Āsvamedha and Tryambaka sacrifices.⁴ We are familiar with the Vājapeya and Āsvamedha sacrifices from other sources but Tryambaka is a rare sacrifice. The word Tryambaka denotes the three-eyed god Śiva who is remembered in the Samhitā⁵ and Brāhmaṇa⁶ literature for the conquest of death. The concluding sections of Agnihotra relate to Prayasakta (rites for the atonement of sins). The rites are exclusively meant for the Jaininīyas.

AGNIṢṬOMA (Sections 66---364)

Kāṇḍa I sections 66 onward treat of Agniṣṭoma which is a Prājāpatya sacrifice par excellence.⁷ By this sacrifice Prajāpati started generating creation and multiplied it.⁸

Agniṣṭoma is performed for obtaining different results. One can attain progeny, lordship of villages, excellent position, brilliant status, spiritual preeminence, prosperity, nay even sovereignty. It is performed for the accomplishment of any desire.⁹ Since the sacrifice is accompanied by the recital of Sāman, references are made to some prominent Sāman singers such as Kusravinda¹⁰ Audālaki. A

1. 1.12.
2. 1.22 ff.
3. 1.6 प्रजापतिविश्वेदेवाः—प्रजापताद् एवास्त्य तद् विश्वेषु देवेषु कृतं भवति । तद् एतद् ईश्वदेवं यद् अग्निष्टोमम्
4. 1.40
5. TS. 1.8.6.2
6. TB. 1.6.10.5
7. 1.67 ज्येष्ठयज्ञो वा एष प्रजापतियज्ञो यद् अग्निष्टोमः ।
8. प्रजापतिर् यत् प्रजा वसूजत ता अग्निष्टोमेनावसूजत ।
9. 1.67 यत्काम एतम् आहूतं तस्यैव कामं वृद्ध्यते ।
10. 1.122 युधाजीवो ब्रह्मामिहः

number of Samans in such metres as Gayatrī Tristubh Jagatī or Anuṣṭubh are also recorded.

Recitals of Saman are as much effective as the oblations poured. Samans are related to different sages and used for different purposes. To illustrate : Yudhājīva Saman is related to Viśvāmitra. It is also called Vaiśvāmitra Sāman.¹ It is used against a relative who has turned hostile. Mention is made of Śakvarī Sāmans for slaying the enemy. They are so called because they are composed in Śakvarī metre. Indra killed Vṛtra by using these. By reciting Harvat Sāman he surpassed lord Hara (Śiva). Most of these Sāmans are motivated by malice or malignity. Their purpose is evidently destructive. They are used for killing the enemy, for smashing the Rākṣasas. Like the exhilarating drink, Soma, Sāmans invigorated devas in their war with the Asuras.

Agniṣṭoma Sāmans are used for constructive purpose as well. The rare ones—Narmadha and Āṣṭadānīstra are meant for the acquisition of cattle. These Sāmans are named after the name of their singer.

Sections 229 onward deal with the Rathantara Sāman. A number of episodes illustrate the purpose for which these Sāmans were used.

Agniṣṭoma was popular among the Vedic Aryans. The King¹ performed Agniṣṭoma once a year. The prince undertook the twelve day sacrifice (*dvādaśāha*). The upper classes took up Chaudasya as well as Agniṣṭoma and Dvādaśāha. The Agniṣṭoma Sāmans were sung by the Sāma-singer in all these ceremonies.

The priestly fee for the recital of Sāmans or for performing sacrifice was sufficiently rich. It consisted of the hide of a leopard, gems, gold, elephant, a chariot drawn by a mare or a horse, pieces of gold and a brazen vessel. The concluding position of this Kāṇḍa (sections 342-364) deal in particular with the Prāyaścittas.

Kāṇḍa II

Kāṇḍa II (Sections 1—442) deal with the sacrifices lasting for one day, twelve days or more. A year-long sacrifice is also described in detail.

Sections 1—80 deal with the Prakṛtī of Ayanas and the details of year-long sacrifice (*gavām ayanam*).

Sections 81—234 deal with the one-day sacrifice (*Ekāha*). Sections 235—333 deal with the sacrifices lasting for twelve days (*ahinas*). They are named Dvirātra, Trirātra, Catvārātra, Pañcarātra, Saṣṭrātra, Saptarātra, Aṣṭarātra, Navarātra, Daśarātra etc.

Sections 334—370 describe Sattras lasting more than 12 days (*trayodaśarātra* etc.)

Sections 371—442 complete the details of the year-long sacrifice—*gavām ayanam*, contain the legend of Saramā and Paṇis, refer to the powerful dogs who can kill leopards, mention the river Rasā of the Rgvedic fame and the ancient country Vidarbha. The Kāṇḍa is very important from the legendary, traditional and geographical point of view.

1. अथ राजानोऽग्निष्टोमसामानि राजपुत्रा द्वादशाहीमानि ब्रह्मन् कृन्वन्त्यानि । तद् यद् एतानि सामानि संवत्सरे विद्वत्सोऽपानोर्जितयोश्च दद्यात् एव यानम् ।

Kāṇḍa III deals mostly with the 12 day (dvadaśāha) sacrifices which are recited here with more prolixity than in the Pañca nā Brāhmaṇa. X-XV. The Brahmana mentions a number of Sāmans recited by the Udgātṛ priests in these sacrifices. When these are sung correctly on proper occasion they are supposed to fulfil the cherished desires of the sacrificer. To illustrate, This Kāṇḍa mentions a number of Rāthantara Sāmans (vide Sections 184, 187, 209, 210, 212, 216, 218). The Rautava variety of these Sāmans is used for generating the scorching heat to kill the enemy (अग्निमपि प्रादुष्य श्रेयान् भूत्वा य एव वेद). Another variety named Gaurīgava does the same purpose. By the use of this Sāman Devas vanquished the Asuras and recovered their lost cows. The same purpose is achieved by using Daivāṇika Sāman which itself is the fire missile. Again, by the use of Vaiyaśva Sāman, Devas achieved the same purpose.

A number of Sāmans lead the singer heavenward. The sage Kunmala-bahis sang the sāman which goes by his name and got cows and horses for sacrifice. The Svargya Sāman aims likewise. So do Bhanga and Yaśas sacrifices. All those sacrifices which bring him cattle-wealth take him to heaven, for by sacrificing the animals the sacrificer attains the world of Devas. The Bārhaduktha and Vāmadevya Sāmans are also of this nature. The Sāman Idhmavāha too takes the sacrificer to heaven. The Sāman is so called because Idhma-Vāha (Fire-god) praised the sages in their heavenward journey, requesting them to take him to heaven and they acted accordingly.

A number of Sāmans are invariably designed for the attainment of material progress. For example, by means of Samanta Sāman, Indra and Agni attained prosperity which they shared in equal proportion. The Āṅgīrasa sage Surūpa attained the beauty of form when he sang the Sāman at the proper occasion, which came to be known by his name. The Brāhmaṇa mentions an anecdote of Gaurviti Saktya who killed a deer and offered it to Suparna who being pleased got him the daughter of Asita whom Gauraviti loved. Sāmans are also used for the prevention of foul diseases such as consumption etc.

The Kāṇḍa is unique in importance inasmuch as it furnishes some rare geographical information foreign to other Brāhmaṇas. III.64 narrates the legend of Dadhyaṇ Ātharvaṇa who possessed Brahmanic splendour. Those of the Asuras who looked at him had their bodies decapitated. In course of time, Dadhyaṇ went to heaven. At this time Indra was hard pressed by the Asuras. When he did not find Dadhyaṇ he was depressed. On making enquiries, Indra was told that nothing of Dadhyaṇ was left on earth except his horse-head by which he had taught divine knowledge to the Aśvins. That head should be sought for on the earth. Then Devas made a search, for the head and discovered the same in the lake Saryāpāvat in the midst of Kurukṣetra¹!

DELHI, JUNE 1, 1985

J. L. SHASTRI

अथ

जैमिनीयब्राह्मणे

प्रथमं काण्डम्

‘तद् आहुः केन’ जुहोति कस्मिन् हूयत इति । प्राणेनैव जुहोति प्राणे हूयते ॥
तद् यद् एतद् अग्नीन् मन्यन्ति यजमानस्यैव नत् प्राणान् जनयन्ति । तद् यावद्
वै मन्यन्ते न तर्हि प्राणिति । अरण्योर् एवास्य तर्हि प्राणा भवन्ति ॥

तस्य वै मध्यमानस्य भस्मावशीयते । अन्नम् एवास्य तज् जायते । अन्नं म
एतद् अजनीत्य् एव तद् विद्यात् ॥

धूमो ऽनु निर्वर्तते । मन एवास्य तज् जायते । मनो म एतद् अजनीत्य् एव तद्
विद्यात् ॥

अङ्गारो ऽनु निर्वर्तते । चक्षुर् एवास्य तज् जायते । चक्षुर् म एतद् अजनीत्य् एव
तद् विद्यात् ॥

स एषो ऽङ्गाः एतानि भस्मानि प्रसृते । यथा कुमारो जातस् स्तनम्
अभिपद्येत तथा तिर्यङ् विसर्पति । श्रोत्रम् एवास्य तज् जायते । श्रोत्रं म एतद् अजनीत्य्
एव तद् विद्यात् ॥

उपरि तुणानि धुनोति । प्राण एवास्य स जायते । प्राणो म एषो ऽजनीत्य् एव
तद् विद्यात् ॥

भा इत्य् उद्दीप्यते । वाग् एवास्य सा जायते । वाङ् म एवाजनीत्य् एव तद्
विद्यात् ॥

स एतान् पञ्च प्राणान् जनयते । तांस् त्रेधा व्यूह्य देवान् कृत्वा तेषु जुह्व
आ ते । देवा हेवास्य देवा भवन्ति । इमे त्व् एवास्य देवा भवन्ति येषु जुह्व आस्त ॥ १ ॥

[१] प्रारम्भे य ओं श्रीगुरुभ्यो नमः । अविलम्बम् अस्तु ॥

सामाखिल सकलवेदशुभो मुनीन्द्राद्
व्यासाद् अवाप्य भुवि येन सहस्रशाखम् ।

व्यक्तं समस्तम् अपि सुन्दरगीतरागं
त जैमिनिं तलवकारगुरुं नमामि ॥

वेदोक्तं कर्म येनासीन् भीमांसि त्वा सुनिश्चितम् ।

व्यासशिष्याय मुनये तस्मै जैमिनये नमः ॥

श्री आदिकेशवाय त्रयीमूर्तये नमः ॥ व ष श्रीजैमिनि-
महर्षये नमः ॥ श्रीतलवकारिब्राह्मणम् ॥ ततो व श ष

उज्ज्वलारागमाग्नेनिवेद्यो धर्मात्मन् अक्षमा ।

न्यायैर् निर्मेथ्य भगवान् स प्रसीदतु जैमिनिः ॥

[२] श को नु [३] श प्राणान् एव [४] व ष

नास्ति [५] य नास्ति [६] ल ङ जिनयन्ति

[७] ल ङ स [८] १ य ल२ व ष ३ शीर्यते [९]

ल२ श सन् [१०] श स [११] ल व ष क्षणान्

[१२] य श शतानि [१३-१३] ल ङ परि व्रणानि

[१४] ल२ हा [१५] ल२ ब्रह्मणान् [१६] श

जिनयति

तद् यद् आहुः — केन जुहोति कस्मिन् हूयत इति — प्राणेनैव जुहोति प्राणे हूयते ।
तद् एतद् अन्नं प्राणे जुहोति । स एषो ऽन्नं कामयमान इमान् हि प्राणान् अभि
वर्धयमानस् तेषु जुह्व आस्ते । अथैतद् ध वाव ब्राह्मणस्य स्वरं यद् धविः । तद् आत्मन्
निधत्त एष्व् अमृतेषु प्राणेषु । तद् अस्यात्मन् निहितं न प्रमीयत ॥

तद् यदा वै मन उत्क्रामति यदा प्राणो यदा चक्षुर् यदा श्रोत्रं यदा वाग् एतान्
एवाग्नीन् अभिगच्छति । अथास्येदं शरीरम् एतेष्व् एवाग्निष्व् अनुप्रविध्यन्ति अस्माद् वै त्वम्
अत्रायथा एव त्वज् जायतां स्मारा इति । ‘सो ऽत’ आहुतिमयो मनोमय प्राणमयश् चक्षर्मयश्
श्रोत्रमयो वाक्मय ब्रह्ममयो यजुर्मयस् साममयो ब्रह्ममयो हिरण्यमयो ऽमृतस् स भवति अमृता

अग्निहोत्र जुहोति ॥ २ ॥

[१] य आह [२-२] र न कामा मार इमान् हि ल न्नित्त हितं ल_१ व ष अस्यात्महितं ल_२ अस्यात्मनि
त्रकाममार इमान् हि व ष त्रकाममारुमान् हि श न हितं [७] ल व ष अव^० [८] य व श एव
राममार इमानि [३] ल_३ स्वं [४] ल_४ एनेष्ट नास्ति [९-९] र व श ते सात ल_५ ष स्ते सात
श एषु [५] श मृतेषु [६-६] र श अस्यात्म-

प्रजापतिस् सहस्रसंवत्सरम् आस्त । स सप्त शतानि वर्षाणां समाप्येमाम् एव
जितिम् अजयद् यास्येयं जितिस् ताम् ॥

स स्वर्गं लोकम् आरोहन्^१ देवान् अब्रवीद् एतानि यूयं त्रीणि शतानि वर्षाणां
समापयाथेति । तथेति^२ । ते त्रीणि शतानि वर्षाणां समाप्य ताम् उ एव जितिम् अजयन्
यां प्रजापतिर् अजयत् । त एते सर्व एव प्रजापतिमात्रा अयामयाम् ? इति ॥

ते ऽब्रुवन् देवशरीरैर् वा इदम् अमृतशरीरैस् समापाम न वा इदं मनुष्यास्
समाप्स्यन्ति । एतेमं यज्ञं संभरामेति । तं संवत्सरम् अभिसमभरन्^३ । ते ऽब्रुवन् महद् वा
इदं सम् एव भरामेति । तं^४ द्वादशाहम् अभिसमभरन्^५ । ते ऽब्रुवन् महद् वा इदं सम्
एव भरामेति । तं पृष्ठं षडहम् अभिसमभरन् । ते ऽब्रुवन् महद् वा इदं सम् एव
भरामेति ॥ ३ ॥

[१] श आरोहद् [२] र द्विसक्तिः तथेति ते त्रीणि शतानि वर्षाणां समापयाथेति तथेति [३] र ल व
श ष^० संभरंस् [४] य श तद् [५] य र ल^० संभरंस्

तं त्रिरात्रं तं द्विरात्रं तम् अतोऽर्यामं तम् अतिरात्रं तं वाजपेयं तं षोडशिनं तम्
उक्थ्यं तम् अग्निष्टोमं तम् इष्टिपशुवग्धांस् तं चातुर्मास्यानि तं दर्शपूर्णमासौ तम् एते
अग्निहोत्राहुती अभिसमभरन्^१ । सो ऽतो न पराजयते । तद् वा अपराजितं यद् अग्नि-
होत्रम् । न ह वै पराजयते य एवं वेद् ॥

स यत् पुरस्ताद् अप उपस्पृशति—सत्यं वा आपस् सत्यं दीक्षा—दीक्षैवास्य सा ॥
अमिर् ज्योतिर् ज्योतिर् अमिस् स्वाहा इत्य् अष्टाक्षरेण जुहोति । अष्टाक्षरा गायत्री । तद्
एव प्रातःसवनम् । मनसा निष्कैवल्येनोत्तराम् आहुति जुहोति । तद् एव माध्यंदिनं
सवनम् । उपमृष्टे प्राश्नाति । तद् एव तृतीयसवनम् । लेलिहितम् इव हि तत् तृतीय-
सवनम् ॥

उपरिष्ठाद् अप उपस्पृशति । अवभृथ एवास्य सः ॥

स यद् एते सायमाहुती जुहोत्य् एताभ्याम् एवास्याहुतिभ्यां सर्वैर् एतैर्
यज्ञक्रतुभिर् इष्टं भवति ॥

^२ अथ यद् एते प्रातराहुती जुहोत्य् एताभ्याम् एवास्याहुतिभ्यां सर्वैर् एतैर्
यज्ञक्रतुभिर् इष्टं भवति ॥^३

तद् एतद् अपर्यन्तं यद् अग्निहोत्रम् ॥ ४ ॥

१] ल व ष^० संभरं श^० समाभरन् २ य व ष निष्कव^० ३ ल ल लेली^० [४] य व ष
नास्ति (समात् सम इष्टिष्णुति

पशून् परिगृह्णाति । स एतान् ब्रह्मणोभयतः^३ पशून् परिगृह्णीते । अब पशून् रुन्दे । बहु-
पशुर् भवति ॥

अथ स्वर्गकामः द्वौ समुद्राव् अचर्या^४ विततौ महान्ताव् आर्दरीवर्तेते चर्येव पादौ^५ इति । द्वौ
हैव समुद्राव् अचर्याव् अहर् चैव रात्रिश् च । ते ये नक्तं जुह्वति रात्रिम् एव ते समुद्रं
प्रविशन्ति । अथ य उदिते जुह्वत्य् अहर् एव ते समुद्रं प्रविशन्ति । तयोर् वा एतयोर्
अत्ययनम्^६ अस्ति यथा वैषवं^७ वा स्यात् सेतोर्^८ वा संक्रमणम् । अस्तम् इते पुरा
तमिस्रायै सुव्युष्टायां पुरोदयात् ॥ ५ ॥

[१] ल ब्रह्मणैव तत्	[२] र ल ब्रह्मणैव तत्	[३] ? ल० पथेव	[७] र श पदौ	[८] य व श ष
र ल व श ष ^१ भवतः	[४] ल० अचर्या । तथातै	अयनम्	[९] ? य ल० वैषचं र वैषच ल० वैषचा	
३.२.८.१ द्वौ समुद्रौ वितताव् अजुयौ पर्यावर्तेते		व ष वैषवं श वैषध्	[१०] ? एव य श । अन्यत्र	
जठरेव पादाः	[५] य ल श आप०	[६] सेतोर्		

अथो हैतौ श्यामशबलाव् एव यद् अहोरात्रे । अहर् वै शबलो रात्रिश् श्यामः । ते ये
नक्तं जुह्वति रात्रिम् एव ते श्यामं प्रविशन्ति । अथ य उदिते जुह्वत्य् अहर् एव ते शबलं
प्रविशन्ति । तयोर् एतद् एवात्ययनम्—अस्तम् इते पुरा तमिस्रायै सुव्युष्टायां पुरोदयात् ॥

अथो हेषु^१ सवितैव द्युम्नः^२ । सविता वै प्रजापतिः प्रजापतिर् विश्वे देवाः ।
प्रजापताव् एवास्य तद् विश्वेषु देवेषु हुतं भवति । तद् एतत् प्राजापत्यं^३ यद् अग्निहोत्रम् ॥
अथ यद् एतत् प्रातः प्रभाति—एतस्मिन् वै द्युम्ने प्रजापतिः प्रजाः प्रजनयांचकार ।
सविता वै प्रजापतिः प्रजापतिर् विश्वे देवाः—प्रजापताव् एवास्य तद् विश्वेषु देवेषु हुतं
भवति । तद् एतद् वैश्वदेवं यद् अग्निहोत्रम् ॥

अथो हैतद् अहोरात्रे एवंमुखं संधत्तः^४ । अन्नं वा अग्निहोत्रम् । अन्नाद्यम् एवैतद्
अहोरात्रयोर्^५ मुखतो ऽपिधाति^६ । एवम् एव पुनः प्रातस् संधत्तः । अन्नं वा अग्निहोत्रम् ।
अन्नाद्यम् एवैतद् अहोरात्रयोर्^७ मुखतो ऽपिधायैतौ पुनर्मृत्युं अतिमुच्यते यद्
अहोरात्रे ॥ ६ ॥

[१] ? ल० हेष	[२] श शौच	[३] र व श ष प्रजापतिर्	[४] र श सम्प्रत्यक्तो ल सन्प्रत्यक्तो	[५-७] ल श
	नान्ति (समात् समं दृष्टिप्लुतिः)	[६] र व ष विदधाति		

असौ वा आदित्यो ऽस्तं यन् षोढा विप्रोचति । व्यसृचद्^१ इति ह स्म वा एतं पूर्वं
पुराणिन आचक्षते । अथैतर्हि^२ न्यसृचद्^३ इति ॥

*स वा^४ एषो ऽस्तं यन्^५ ब्राह्मणम् एव श्रद्धया प्रविशति पयसा पशून् तेजसाग्निम्
ऊर्जौषधी रसेनापस् स्वधया वनस्पतीन् ॥

स यद् ब्राह्मणो ऽग्निहोत्रपात्राणि निर्णेनेक्ति यत् परिचेष्टति^६ ययैवेनं श्रद्धया प्रविष्टो
भवति ताम् एवास्मिन् तत् संभरति ॥

अथ यत् पयो दुहन्ति येन पयसा पशून् प्रविष्टो भवति तद् एवास्मिन् तत्
संभरति ।

अथ यद् अङ्गारान् निरुहति^७ येन तेजसाग्निं प्रविष्टो भवति तद् एवास्मिन् तत्

अथ यद् अपः प्रत्यानयति येन रसेनापः प्रविष्टो भवति तम् एवास्मिन् तत् संभरति ॥

अथ यत् समिधम् अभ्यादधाति यया स्वधया वनस्पतीन् प्रविष्टो भवति ताम् एवास्मिन् तत् संभरति ॥७॥

अस्मिन् खण्डे ४-कौ अस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥
[१] ? य व्यमृचद् ल, य व्यमृचद् ल, व्यमृचद्
व श व्यमृचद् [२] ल व श अथेतस्मिन् [३] य
न्यडमृचद् ल, न्यमृचद् ल, न्यमृचद् व न्यमृचद्
श व्यमृचद् ष न्यमृचद् [४-४] ल व ष स्वा

[५] ल अयन् व ष अयन् । एने पाठान्तरे अन्य-
त्रापि । न तूदाहते [६] य (?) सनिवेष्टनि ल,
परिवेष्टयनि श सनिचेदिति [७] य व श ष निरुहति
ल निरुहति [८] य °द्योति व श °द्योतिान

तम् एवं^१ संभृत्य^२ सायं जुहोति । स तां गर्भकृतो रात्रिं वसति । एवम् एव पुनस् संभृत्य^३ प्रातर् जुहोति । तं जनयति । सो ऽस्य जायमान एव सर्वं पाप्मानम् अग्रहन्ति । देवा वै प्रजापतेर् अजायन्त । एष उ एवंविदो जायते । स यावन्तं प्रजापतिर् लोकम् अजयत् तावन्तं^४ जयति ॥

अथो हेक्षत ऽयं वाव माम् अनुष्ठया संभरति^५ हन्तायं साङ्गस् सतनुर् अविहुतो^६ जरसं गच्छत्व इति । स ह साङ्ग एव सतनुर् अविहुतो^७ जरसं गच्छति ॥

अथो हक्षते ऽयं वाव माम् अनुष्ठया वद हन्तेमम् एवाविशानीति । स हैवंविदम् एवाविशति ॥

स एव वा एको वीरो य एष तपत्य एष इन्द्र एष प्रजापतिः^८ । एतस्मिन् हास्य तद् धृतं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ८ ॥

[१] ल व श ष एव [२] र ल, श संहृत्य [३] श तावन्तं लोकं [४] र संहरति [५] सर्वेषु
कोशेषु आवहृती [६] श प्रजापतिरेव

यद् ध वा अह्ना पापं क्रियत आदित्यस् तत् कारयति । यद् रात्र्याग्निस् तत् । ताव् अब्रूताम् इत्थं चेद् वै भविष्यावो न वै तर्हि शक्ष्यावः प्रजा भुतम्^१ । हन्तात्रम् एवासाध्वीन्योग्यास्मिन् एवात्मानं जुहवावेति । स यद् आदित्यो ऽस्तम् पत्य् अग्नाव् एव तद् आत्मानं जुहोति । स यत् किं चादित्यो ऽह्ना पापं करोति तद् अस्याग्नी रात्र्या-पहन्ति ॥

आदित्यम् उद्यन्तम् अग्निर् अनूदेति । आदित्य एव तद् आत्मानं जुहोति । स यत् किं चाग्नी रात्र्या पापं करोति तद् अस्यादित्यो ऽह्नापहन्ति । स यथाहिर अहिच्छव्यै निर्मुच्येत यथा मुञ्जाद् इषीकां विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निर्मुच्यते "स य" एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ९ ॥

[१] य र ल रात्र्या° [२] ल, इहृ [३] ल व श ष °व° [४] श चिदा° [५-५] य ल य र व श स

सायमाहुत्यैव यत् किं चाह्ना^१ पापं करोति तद् अस्याग्नी रात्र्यापहन्ति^२ । प्रात-राहुत्यैव यत् किं च रात्र्या पापं करोति तद् अस्यादित्यो ऽह्नापहन्ति । स यथाहिर अहिच्छव्यै निर्मुच्येत यथा^३ मुञ्जाद् इषीकां विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निर्मुच्यते । तद् यथा हिरण्ये धमाने न कश् चन न्यङ्गः पाप्मा परिशिष्यत एवं हैवास्मिन्

न कश्चन न्यङ्गः पाप्मा परिशिष्यते य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १० ॥

[१] न चिदहः [२] र ष राज्यवपहन्ति [३] व स यथा

अथ ह स्माह नगरी जानश्रुतेयो ऽसौ वा आदित्यो ऽस्तं यन् अग्निम् एव योनिं प्रविशतीति । स यद् एते सायमाहुती जुहोत्य् एतस्यैव तद् आदित्यस्य पृष्ठे प्रतितिष्ठति । यथोभयापदी प्रतितिष्ठेत् तादृक् तत् ॥

अथ यद् एते प्रातगाहुती जुहोत्य् उत्थापयत्य् एवैनं ताभ्याम् । स यथा हस्ती हरत्यासनम् उपर्य् आसीनम् आदायोत्तिष्ठेद् एवम् एवैषा देवतैतद् विद्वांसं जुह्वतम् आदायोदेति ॥

सैनं तं लोकं गमयति य एतस्यै^१ यतः परं नास्ति । स यत् किं च पराचीनम् आदित्यात् तद् अमृतं तद् अभिजयति । अथ यद् अर्वाचीनम् आदित्याद् अहोगत्रे तद् उपमथीताम्^२ इतो यथा रश्मिणोपमथ्याद्^३ एवम् । बहवो ह वा आदित्यात् पराञ्चो लोकाः । ते ऽस्य सर्वे आमा भवन्ति ते जिताः । तेष्व् अस्य सर्वेषु कामचारो भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ११ ॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] न यतेस्यै [२] न उपमथीनम् [३] ? य ल_१ व श ष रेणो^० ल_२ रेणो^० [४] ? ल_१ मथ्याद् ल_२ मथीयाद्

देवा वै मृत्युना समयतन्त । स यो ह स मृत्युर् अग्निर् एव सः । ते ऽब्रुवन् एते ऽमुं जिगीषामेति । ते ऽब्रुवन् आज्याहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । त आज्याहुतिम् अजुहवुः^१ । ताम् अन्नम् अकुरुत तां प्रत्युददीप्यत । तस्माद् यत्राज्याहुतिं^२ जुह्वति प्रत्युदीप्यत एव ॥

ते ऽब्रुवन् पश्वाहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । ते पशुम् आलभ्य मेदस् समध्वाय पश्वाहुतिम् अजुहवुः^३ । ताम् अन्नम् अकुरुत तां प्रत्युददीप्यत । तस्माद् यत्र पश्वाहुतिं जुह्वत प्रत्युदीप्यत एव ॥

ते ऽब्रुवन् क्षीराहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । ते क्षीराहुतिम् अजुहवुः । तयैनम् अजयन् । तस्माद् यत्र क्षीराहुतिं जुह्वत्य् अङ्गारा एव भवन्ति ।

ते ऽब्रुवन् अजेषु^४ वा एनम् अन्नं^५ हन्तानपैजयं जिगीषामेति ॥ १२ ॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] ल जुहवुः व श अजुहवुः प जुहवुः । तथोत्तरत्र [२] व ष ऽहुती [३] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [४] ल_१ अनेन [५] ल_२ व ष ऽव^०

ते ऽब्रुवन् सोमाहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । ते सोमेनायजन्त । ते सोमाहुतिम् अजुहवुः । तयैनं प्राजयन् । तस्माद् यत्र सोमाहुतिं जुह्वत्य् अङ्गारा एव भवन्ति ॥

स य एवं विद्वान् आज्याहुतिं च पश्वाहुतिं जुहोति प्रियम् एवास्य तेन धामोपगच्छति । अथ यत् क्षीराहुतिं जुहोति जयत्य् एवैनं तेन । अथ यत् सोमाहुतिं जुहोति

यथा^२ जित्वा प्रजयेत् तादृक् तत् । स एतौ पुनर्मृत्युं अतिमुच्यते यद् अहोरात्रे ॥ १३ ॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु जुहुवाम [२] श यथारौ

सोमाहुतिघट्टः^१ । प्राणाय त्वा इति समिधम् अभ्यादधाति । अपाने ऽमृतम् अधा^२ स्वाहा इति जुहोति । अथ म्रुचम् अभिमृशति हृदयं प्रेतिर्^३ मनस् संततिश् चक्षुर् आभतिश श्रोत्रम् उपनतिर् घ्राण आगतिः ॥ प्रतीतं देवेभ्यो जुष्टं हव्यम् अस्थात् ॥ अमृतं माम् अधात् ॥ आ मां प्राणा विशन्तु भूयसे सुकृताय इति । स ह भूय एव सुकृतं करोति । अथो हैनम् अमुष्मिन् लोके न पापिवाग् आगच्छति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १४ ॥

[१] ? य नास्ति । २ ल °घट्ट श °घट्टम् [२] ल व व अधां [३] ल२ प्रेतिर् अन्येषु कोशेषु प्रेतर्

तद् आहुर् यज् जीवन् पुरुषः करोत्य् एव साधु करोति पापं 'का तयोर्' दुष्कृत-सुकृतयोर् व्यावृत्तिर् इति । यद् घ वं जीवन् पुरुषस् साधु करोति प्राणांस् तद् अभि-संपद्यते । अथ यद् दुष्कृतं शरीरं तत् । स यद् अस्मात् लोकाद् एवंविन् प्रैति तस्य प्राणेन सह सुकृतम् उत्क्रामति शरीरेण सह दुष्कृतं हीयते । तद् आहुर् दुर्विदितं वेतद् यदा मर्त्यवान् दुष्कृतेन सह वसात् । यो वा एतेन जीवन् एव व्यावर्तते तत् सुविदितम् इति । तद् वा एतद् अग्निहोत्रम् एवाभिसंपद्यते ॥ १५ ॥

[१-१] ल२ कूरयोर्

मनो वा अनु प्राणा वाचम् अन् आत्मा । स यद् वाचा पूर्वाम् आहुतिं जुहोति मनसोत्तरां तद् दुष्कृतसुकृते व्यावर्तयति । तस्माद् आहुर् नैते आहुती संसृज्ये । दुष्कृत-सुकृते ह्य एताभ्यां व्यावर्तयतीति ॥

स यत् सायमाहुत्योर् वाचा पूर्वाम् आहुतिं जुहोति यद् एवाह्वा पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते^१ । अथ यन् मनसोत्तरां यद् एव रात्र्या पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते^१ ॥

अथ यत् प्रातराहुत्योर् वाचा पूर्वाम् आहुतिं जुहोति यद् एव रात्र्या पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते । अथ यन् मनसोत्तरां यद् एवाह्वा पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते । स एषो ऽहरहर दुष्कृतेन व्यावर्तमान एति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १६ ॥

[१] व घ °वर्तयते

ज्ञे ह वाच योनी । देवयोनिर् हैवान्या मनुष्ययोनिर् अन्या । द्वा उ हैव लोकौ । देव-लोको हैवान्यो मनुष्यलोको ऽन्यः ॥

सा या मनुष्ययोनिर् मनुष्यलोक एव सः । तत्^१ स्त्रियै प्रजननम् । अनो ऽधि^२ प्रजाः प्रजायन्ते । तस्माद् उ कल्याणी जायाम् इच्छेत कल्याणे म आत्मा संभवाद् इति । तस्माद् उ जायां जुगुप्सेन्न नेन्^३ मम योनौ मम लोके ऽन्यस् संभवाद् इति । तस्य वै संभविष्यतः

प्राणा अग्रे प्रविशन्त्य् अथ रेतस् सिच्यते । स इमान् प्राणान् आकाशान् अभिनिवर्तते । तस्माद् उ समानस्यैव रेतसस् सतो यादृश एव भवति तादृशो जायते ॥

अथैवा^१ देवयोनिर् देवल्लोको यद् आहवनीयः । ए । ह वै देवयोनिर् देवल्लोकः । तस्माद् यो गार्हपत्य जुहुयाद् अकृतं^२ करोतीत्य् एवैनं मन्येरन् । स यज जुहोति यस् साधु कर्नेत्य् एतस्याम् एवैनद्^३ देवयोनाच् आत्मानं लिङ्गवति । सो ऽस्यात्माभ्यन्त आदित्ये संभवति । स देवं विद्वान् द्वयात्मा द्वियोनिः । एकात्मा हैवैकयोनिर् एतद् अविद्वान् । स यस्मात् लोकाद् एवावत् प्रति—॥ १७ ॥

[१] यलवष तं रश तत [२] ? यलवष धिकः रश धिक [३] यलवष ने र नेम् [४] व
ष निर्गते [५] रश तथेषा [६] श दुःकृतं [७] र एवतत्

—तस्य प्राणः प्रथम उत्क्रामति । स हे य सा^४ देवेभ्य आचष्ट इयद् अस्य साधु कृतम् इयत् पापम् इति । अथ हार्यं धूमेन सहोर्ध्व उत्क्रामति ॥

तस्य हैतस्यर्तवो द्वारपाः । तेभ्यो हैतेन प्रवर्तते^५ ।

विचक्षणश्च ऋतवो रेत आभृतम्^६ अर्धम स्य^७ प्रसृतात्^८ विन्यावतः^९ ।

तं^{१०} मा पुति कर्तव्यं पर्यध्वं^{११} पुनः कर्तुर्^{१२} मान् आसिपिक्तं^{१३} ॥

स उपजायोपजायमानो द्वादशैव त्रयोदशोपमासः ।

समं^{१४} तद् विदे प्रति तद् विदे ऽहं तं^{१५} मा^{१६} ऋतवो ऽमृतं^{१७} आनयध्वम् ॥

इति । तं हर्तव आनयन्ते^{१८} । यथा विद्वान् विद्वांसं^{१९} यथा जानन् जानन्तम्^{२०} एवं हैनम् ऋतव आनयन्ते ॥

तं हात्यर्जयन्ते^{२१} । स हैतम् आगच्छति तपन्तम् । तं हागतं पृच्छति कस् त्वम् असि इति । स यो ह नाम्ना वा गोत्रेण वा प्रवृत्ते तं हाह यस् ते ऽयं मय्य् आत्माभूद् एष ते सः इति । तस्मिन् हात्मन् प्रतिपत्तं^{२२} ऋतवस् संपलाय्य पदगृहीतम् अपकर्षन्ति । तस्य हाहोरात्रे लोकम् आप्नुतः ॥

तस्मा उ^{२३} हैतेन प्रवर्तते^{२४} को ऽहम् अस्मि सुवर्गः^{२५} त्वम् । सत्वां स्वर्ग्यं स्वरं अगाम^{२६} इति । को ह वै प्रजापतिः । अथ हैवविद् एष सुवर्गः । स हि सुवर्गं गच्छति ॥

तं हाह यस् त्वम् असि सो ऽहम् अस्मि । यो ऽहम् आस्म स त्वम् अस् एहि इति । स एतम् एष सुकृत्तसम् अप्यति । तस्य पुत्रा दायम् उपयान्त पितरस् साधुकृत्याम् । स हैवं विद्वान् द्वयात्मा द्विदायः । एकात्मा हैवैकदाय^{२७} एतद् अविद्वान्^{२८} अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १८ ॥

[१] ? एवं सर्वत्र ल-वर्जम् । ल सहेत्वा [२] य र
ल ष प्रवर्तते [३] र श आभृतम् [४] र
अर्धमासं ल_२ अर्धमासं अन्ये अर्धमासं [५] ?
य ल_१ प्रसृताव व ल_२ प्रसृतात् ष प्रसृताव [६]
व श^{१०} तस् [७] र ल ष तम व श तपु [८]
र ओर्यध्वं व श पर्यध्वं [९] ? य र व श कर्तुर्
ल कर्तुर् ष कर्तुर् [१०] सर्वेषु कोरेषु^{११} षिक्तः
[११] ष मसु [१२] श तं गृहागतं म व ष तम
[१३] ल मध [१४] ल_२ अमृतम् [१५] र
श^{१६} न्तो [१६] ? अविद्वांसम् इति वा [१]
? अजानन्तम् इति वा [१८] ? य ल_१ हात्यर्जयते
र हात्यर्जयते ल_२ हात्यर्जयते व हात्यर्जयते श
हात्यर्जयते [१९] ? र ल_१ ष पत्तं [२०] श
ष इ- [२१] र व ष प्रवर्तते [२२] सर्वत्र
मुपस् [२३] ल व ष अगम् [२४-२५] य
एकदविद्वान् र एत विद्वान् ल_१ एवं त विद्वान् ल_२
एतत विद्वान् व एततविद्वान् श एक विद्वान् ष एवं
तविद्वान्

वाग् वा^{२९} अग्निहोत्री । तस्यै मन एव घत्सः । मनसा वै वाचं वृत्तां^{३०} दुह^{३१} । घत्सेन

च मानसं पुक्तां दुह^३ तद् वा इदं मनः पूर्वम् यत् पश्चाद् वागन्वति तस्माद् वत्स पूव यन्त पश्चाद् मातान्वति हृदयम् एव मथ्य उपदोहनी प्राणो रज्जुः । प्राणेने^४ वाक् च^५ मनश्चाभिहिते । रज्ज्वा चै वत्सं च मातरं चाभिदधाति ॥

तद् ध जमको वैदेहो याज्ञवल्क्यं पप्रच्छ वेत्थाग्निहोत्रं याज्ञवल्क्या इति । वेदेति होवाच । किम् इति । पय इति । यत् पयो न स्यात् केन जुहुया इति । व्रीहियवाभ्याम् इति ॥

यद्^१ व्रीहियवा न स्यातां केन जुहुया^२ इति । यद् अन्यद् धान्यं तेनेति^३ ॥

यद् अन्यद् धान्यं न स्यात् केन जुहुया^४ इति । आरण्यामिर् ओषधीभिर् इति ॥

यद् आण्या ओषधयो न स्युः केन जुहुया^५ इति । अङ्गिर् इति ॥

यद् आपो न स्युः^६ केन जुहुया^७ इति । स होवाच न वा इह^८ र्हि किं चना सीद् अथैनद्^९ उ हृत इव^{१०} सत्यं श्रद्धायाम् इति । तं होवाच वेत्थाग्निहोत्रं याज्ञवल्क्य नमस् ते ऽस्तु सहस्रं भगवो^{११} दध्म^{१२} इति ॥

अथ हैनम् उपजगौ

१ किं सिद् विद्वान्^२ प्रवसति^३ — ॥ १२ ॥

[१] य ल व ष वा यद् [२] प-वर्जै सर्वत्र प्रत्तां
[३] र ल, च ष दुषे [४] य ल, वा प्रत्तां र ल,
प्रत्तां व प्रकृतां [५] सर्वत्र तत् [६] ष ष्वाद्
[७] र व पूर्व- [८] पूर्व र ष । अन्यत्र पश्चान्
[९] व ष ओहिनी [१०-१०] र व ष वक् ल
वा वाक्यं । अत ऊर्ध्वम् आखण्डायमानं र-
कोशस्य पाठा उदाहरणं न शक्याः [११] ल, ष
यो [१२] ल, जुहुयाद् [१३] ल ष प तेन

[१४] य ल वा जुहुयाद् [१५] ष स्युविति [१६]
वा जुहुयाद् [१७] वा तस्मिन् [१८-१८] वा
उ हृत इव ल, अहृत्यनैव । शतपथब्राह्मणे ११.३.१.
४ अहृत्यतैव । स एव च पाठः साधीयान् स्यात्
[१९] अ व ष भगव ल, वा भग [२०] य ल व ष
दस्म वा तात्मन् [२१-२१] य किञ्च विद्वान् ल,
किञ्च विद्वान् ल, किञ्च विद्वान् वा किञ्चिद् न य
किञ्चिद्वान् [२२] ल, व ष प्रवसति वा प्रवसति

—अग्निहोत्री गृहेभ्यः ।

कथा तद् अस्य काव्यं कथा संततो ऽग्निभिः ॥

इति । यद् अग्नीन् आघ्रायाथापप्रवसति कथम् अस्यानपप्रोषितं भवतीति । स होवाच वाजसनेयः

यो जविष्ठो भुवनेषु स विद्वान् प्रवसन् विदे ।

तथा तद् अस्य काव्यं तथा संततो ऽग्निभिः ॥

इति । मन इति होवाच । मनो वाव भुवनेषु जविष्ठम् । मनसैवास्यानपप्रोषितं भवतीति ह तद् उवाच ॥

अथ हैनम् उपजगौ

यत्^१ स दूरं परेत्याथ तत्र प्रमाद्यति ।

करिम्न सास्य हुताहुतिर् गृहे यान् अस्य जुहति ॥

इति । स होवाच वाजसनेयः

यो जागार^२ भुवनेषु स विद्वान् प्रवसन् विदे^३ ।

तस्मिन् सास्य हुताहुतिर् गृहे यान् अस्य जुहति ॥

इति । प्राण इति होवाच । प्राणो वा भुवनेषु जागरः । प्राण एवास्य सा हुताहुतिर्^४ भवति । तस्माद् अ हुः प्राणो ऽग्निहोत्रम् इति । यावद् ध्य एव प्राणेन प्राणिति तावद् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २० ॥

[१] सर्वेषु कोशेषु यस् [२] सर्वेषु कोशेषु न गतर [३] न वज्रसर्पत्राणे
[४] सर्वेषु कोशेषु °हुतीर्

रौद्रं गवि वायव्यम् उपसृष्टम् आश्विनं दुह्यमानम् अग्नीषोमीयं दुग्धं पौष्णाः पेन्द्रयो
मेतश् शरो वारुणम् ओधश्विनं वैष्णवं प्रतिष्ठाप्यमानं वैश्वदेवम् उक्तीन् सवतुः प्रक्षान्तं
द्यावापृथिव्योर् 'उपसृष्टम् इन्द्राग्न्यो' पूर्वाहुतिः प्रजापतेर् उत्तरा' । तद् एतत् सप्त-
दशम् अग्निहोत्रम् । सप्तदश उ एवा वाजपेयः' । स य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोत्य्
उभाश् एव लोकाश् अभिजयति यश् चाग्निहोत्रहुतो यश् च वाजपेययाजिनः ॥

त्रयो ऽग्निहोत्रे स्थाणव इति ह स्माद् शाण्डिल्यः । यद् अपदीतायां समिधि' जुहोति
'स स्थाणुः' । यद् एताम् अपराधोति' स स्थाणुः । यद् एते संसृजति स स्थाणुः ।
आदीतायै समिधस् समुन्मुखे जुहोति । एतिहायोत्तराम् आहुतिं जुहोति । प्र ह सप्तदश-
सप्तदश सहस्रशोषान् पुण्यति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २१ ॥

[१-१] य ह्यिमान् उपसृष्टम् अग्नेः । नास्ति [१-२] श प्र ह समपराधोति र प्र ह समपरा-
[२] य उत्तरा पेन्द्र हुत [३] र वाजपेयसं ल, य धोति [४] श य समुन्°
'पेयस् व °पेय' [५] श समिधं [६-७] श

आश्विनश् वाजसनेयो वक्त्रुर्' वार्ष्णेः प्रियो जानश्रुतेयो बुडिल' आश्वतराश्विर्
वैषाग्रपथ इत्य् एते ह पञ्च महाब्रह्मा आसुः । ते होचुर् जनको वा अयं वैदेहो ऽग्निहोत्रे
ऽनुशिष्टस्' स नो ऽतिवदन् इव मन्यते । एत । तम् अग्निहोत्रे कथां वादयिष्याम इति ॥
ते हाजसुः । ते ह ब्रह्मवादिनम्' ऊचुः प्र णो ब्रूहीति । तान् ह प्रोवाच ॥
तेभ्यो ह प्रोकेभ्यः पृथग् आसनानि पृथग् उदकानि पृथग् मधुपर्कान् पृथग् आ-
वसथान् पृथक् पञ्चभ्यः पञ्चापचितोश् चकार ॥

अथ हैषां सभाग आववाजोपवा केशश्मश्रणि जखान् निकृत्याज्याभ्यज्य दण्डोपानहं
विभ्रत । तान् होवाच ब्राह्मणाः कथा भगवन्तो' नो ऽनुसंवादयथति । अति नो ऽवादीर्
इति होचुः ॥

अथ हैनान् पूर्वः पप्रच्छ ब्राह्मणाः कथा भगवन्तो' यूयम् अग्निहोत्रं जुहुथति । अति
वैनो ऽवादीर् इति होचुर् यो नो भूयस्स सतः पूर्वो ऽप्राक्षीः' । गौतम' प्रतिब्रूहीति ॥ २२ ॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न । °वारिणश् च ष °वारुणम् [५] सर्वेषु कोशेषु
शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु प्रकुर् [२] य भगवो [३] श संपा° [७] सर्वेषु कोशेषु प्राक्षीत्
बुडिला ल, बुडिला ल, बुडिला व ष बुडिला श [८] सर्वेषु कोशेषु गौतमः
बुला [९] सर्वेषु कोशेषु °शिष्टम् [४] ल

स होवाच यश इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं जुहोमि । तस्माद् अहं यशो ऽस्मि ।
यशो वाच' मे प्रजायाम् अन्ततो भवितेति । न होवाच गौतम किं यश इति । अग्निम्
'उपदिशन् वाचदे' यश इत्य् अदो यश इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अदो यशो ऽस्मिन्
यशति सायं जुहोमीदं यशो ऽमुष्मिन् यशति प्रातर जुहोमि । एताश् एव मा तद् गम-
यिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेथत इति । सुहृतं देवान् रावैयानि इति ह
प्रशंसति ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्नि होत्रं जुहोषीति । स होवाच वाज-
सनेयस् सत्यम् इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं जुहोमि । तस्माद् अहं सत्यम् अस्मि ।
तस्मान् मम सत्यम् इव वदनः प्रकाश इति । तं होवाच याज्ञवल्क्य किं सत्यम् इति ।
अग्निम् उपदिशन् वाचेदं सत् स इत्य् अदस् सत्यम् इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अदस्
सत्यम् अस्मिन् सत्ये सायं जुहोमीदं सत्यम् अमुष्मिन् सत्ये प्रातर् जुहोमि । एताव् एव
मा तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतं देवान्
रार्षयानि इति हैव प्रशशंस ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्निहोत्रं जुहोषीति ॥ २३ ॥

अस्मिन् खण्डे २-कोशस्य पाठा उदाहृतं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु वाचव [२-२] एवम्
उत्तरत्रापि [३] सर्वेषु कोशेषु राध° [४] च ष भगवंस् [५] च ष राध° । अन्यत्र राध°

स होवाच बर्कुरा वाष्णो भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं
जुहोमि । तस्माद् अहं भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् अस्मि । भूयिष्ठं वाच मे श्रेष्ठं वित्तानां
प्रजायाम् अन्नतो भविनेति । तं होवाचाग्निवेदय किं भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् इति ।
अग्निम् उदाहृत्वा वाचेदं भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् इत्य् अदो भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम्
इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अदो भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् अस्मिन् भूयिष्ठे श्रेष्ठे वित्तानां
सायं जुहोमीदं भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् अमुष्मिन् भूयिष्ठे श्रेष्ठे वित्तानां प्रातर् जुहोमि ।
एताव् एव मा तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति ।
सुहुतं देवान् रार्षयानि इति हैव प्रशशंस ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्निहोत्रं जुहोषीति । स होवाच प्रियो
जानश्रुनेयस् तेज इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं जुहोमि तस्माद् अहं तेजो ऽस्मि ।
तेजो वाच मे प्रजायाम् अन्नतो भविनेति । तं होवाच काण्वधीय किं तेज इति । अग्निम्
उपदिशन् वाचेदं तेज इत्य् अदस् तेज इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अदस् तेजो ऽस्मिन्
तेजसि सायं जुहोमीदं तेजो ऽमुष्मिन् तेजसि प्रातर् जुहोमि । एताव् एव मा तद्
गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतं देवान्
रार्षयानि इति हैव प्रशशंस ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्निहोत्रं जुहोषीति ॥ २४ ॥

अस्मिन् खण्डे २-कोशस्य पाठा उदाहृतं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु प्रकुर [२]
सर्वेषु कोशेषु भविष्यति [३-३] एवम् उत्तर-
त्रापि [४] एवं च ष । अन्यत्र राध° [५] ल, भगवंस् [६] य काण्वीय ल काण्वीय च ष
काण्वीय वा काण्वीय [७] य ल तेजो च ष तेजसा
वा तजयशो [८] य ल वा राध° [९] च ष
भगवंस्

स होवाच बुद्धिल आश्वतर्गाश्वर् वैयाघ्रपद्यो ऽर्काश्वमेधाव् इत्य् एव सम्राड् अहम्
अग्नि होत्रं जुहोमि । अश्वं ह्य एतद् देवानां यद् अर्को ऽश्वो मेधो मेध्य इति । तं होवाच
वैयाघ्रपद्य को ऽर्कः को ऽश्वो मेधो मेध्य इति । अग्निम् उपदिशन् वाचायम् अर्क इत्य्
असाव् अश्वो मेधो मेध्य इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अमुम् अश्वं मेधं मेध्यम् अस्मिन्
अर्के सायं जुहोमीमम् अर्कम् अमुष्मिन् अश्वं मेधं मेध्ये प्रातर् जुहोमि । एताव् एव मा

तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतम् इति ह प्रशस्योवाच यो ह किल मृत्युम् अग्निहोत्र इति च गतिं च ब्रूयात् तस्मा अहं वरं दद्याम् इति । ते होचुर न न्यै वग्म अग्निहोत्र इति च गतिं चानूचिमहं त्वम् अस्मभ्यम् अग्निहोत्र इति च गतिं च ब्रूहि वरं तुभ्य पृथक् पञ्च वरान् दत्त इति । अग्निम् उपदिशन् वाचेयम् इतिर इत्य् असौ गतिर इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अमुं गतिम् अस्याम् इतौ सायं जुहामीमाम् इतिम् अमुष्यां गतौ प्रातर जुहोमि । एताव एव मा तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतम् इति ह प्रशस्योचुर वग्म वृणीष्व यान् अदामेति । स होवाचैष एव मे वरो ऽहम् एव युष्मभ्यं पृथक् पञ्च सहस्राणि शताश्वानि ददानीति ॥

एतानि वा अग्निहोत्र उपासनाभ्य एते कामाः । एतान् एव कामान् अवगन्तुं य एवं वेदाथो यस्यैवं विद्वान् अग्निहोत्र जुहोति ॥ २५ ॥

अस्मिन् खण्डे २-कोशस्य पाठा उदाहरणं न शक्याः ॥ व प ममभ्य [४] ल व श दद्यामि [५] अ-वर्जं
[१] य वृद्ध्या अन्यत्र बुद्धिः [२-३] ल व ष सर्वत्र अग्निहोत्रं [६] ल °नृचामहे व °नृचैमहे
श्वमेधो । एवम् उत्तरत्रापि केषुचित् कोशेषु [३] श °नृचैमहे व °नृचैमहे

अग्नीन् आदधानः प्रातर एवोद्धरेत् । द्विस् सायं द्विः प्रातर जुहोति । चतस्र आहुतयस् संपद्यन्ते । चतुष्पदा° वै पशवो ये च ग्रास्या ये चाग्न्याः । तेषाम् एवैतत् प्रत्याशं प्रत्यचयति । एष वै मृत्युर् यद् अग्नी रिहन् एव नाम । तम् एव ताभिर आहुतिभिश् शमयित्वा पृथिवीं लोकानां जयत्य् अग्नि देव देवानाम् । अग्नेर् देवस्य सायुज्यं सल्ल कतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

स ततो धूमम् एव रथं समास्थाय वायोस् सल्लोकताम् अभिप्रयाति । द्वयहं जुहोति । अष्टाव आहुतयस् संपद्यन्ते । अष्टाशका ह वै पशवो ये च ग्रास्या ये चाग्न्याः । तेषाम् एवैतत् प्रत्याशं प्रत्यचयति । एष वै मृत्युर् यद् वायुर् अजिर एव नाम । तम् एव ताभिर आहुतिभिश् शमयित्वान्तरिक्षं लोकानां जयति वायु देवं देवानाम् । वायोर देवस्य सायुज्यं सल्लोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २६ ॥

[१] य °व [२] अ चतुष्पदा [३] य-प-वर्जं [४] अग्नीं हन् [५] व श एवा [६] ल व श
सर्वत्र प्रत्यचयत्ययत् [४-४] र प अग्नीहन् सा° । एवं केषुचित् कोशेषु उत्तरत्रापि
ल, अग्निं हान्य ल, अग्निं रिहन् व अग्नेर्हन्

स ततो रेष्माणम् एव रथं समास्थाय आदित्यस्य सल्लोकताम् अभिप्रयाति । त्र्यहं जुहोति । द्वादशाहुतयस् संपद्यन्ते । द्वादश मामास् संवत्सरः । संवत्सरो वा इदं सर्वं यद् इति ज्ञाति यत् पिबति यस्मै कस्मै चन प्रतिव्याददाति । सर्वं तद् अस्यानशितं भवति यावज्जीवानाशकप्रती भवति । एष वै मृत्युर् यद् आदित्यो मोचन् एव नाम । तम् एव ताभिर आहुतिभिश् शमयित्वा दिवं लोकानां जयत्य् आदित्यं देवं देवानाम् । आदित्यस्य देवस्य सायुज्यं सल्लोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २७ ॥

[१] व प °शीत [२] ? एवं सर्वेषु कोशेषु

स ततो रश्मीन् एव रथं समास्थाय चन्द्रमसस्य सल्लोकताम् अभिप्रयाति । चतुरहं

जुहोति षोडशाहुतयस् संपद्यन्ते । षोडशकलं^१ वै ब्रह्म । षोडशकला देवाः । षोडशकलम् इदं सकृत् सर्वम् । स यद् इह रिपं पापं कर्म करोत्य् एकयव तनः कलया । यथा सुवर्णः प्रवृत्तस् तप्यमानस सुवर्णताम् अभिनिष्पद्यत एवम् एव द्विषत्सु भ्रातृव्येषु मलं पाप्मानं प्रत्यृक्ष्य स्वर्गं लोकम् अभिप्रैति ॥

एष वै शशो य एषोऽन्तश् चन्द्रमसि । एष हीदं सर्वं शशिति । एष वै यमो य एषोऽन्तश् चन्द्रमसि । एष हीदं सर्वं यमिति^२ । एष मृत्युर् यद् यमोऽस्त्यन्म् एव नाम । तम् एव ताभिर् आहुतिभिश् शमयित्वा^३ लोकानां जयति यमं देव देवानाम् । यमस्य देवस्य सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २८ ॥

[१] र व श ष षोडशकलश्च [२] ? एवं सर्वत्र य-वर्जम् । य यमयति

स ततस् स्वधाम् एव हिरण्ययी^१ नावं समारुह्य प्रजापतेस् सलोकताम् अभिप्रयानि । पञ्चाहं जुहोति । विशतिर् आहुतयस् संपद्यन्ते । सर्विशो^२ वै प्रजापतिः । एष वै मृत्युर् यत्^३ प्रजापतिः प्रभूमान्^४ एव नाम^५ । तम् एव ताभिर् आहुतिभिश् शमयित्वा नभो लोकानां जयति प्रजापतिं देवं देवानाम् । प्रजापतेर् देवस्य सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २९ ॥

[१] लृ हिरण्ययी [२] य ल विशो [३] र कृ यः [४] र श भूमाञ् [५] सर्वत्र ल-वर्जं नाना

तद् यद् वै तन्नभो नामाभीरु वै सा । न हि तत् प्राप्य कस्माच्च चन विभेति । तस्मात् तन्नभः । षडहं जुहोति । चतुर्विंशतिर् आहुतयस् संपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री । चतुर्विंशतिर् वसवो देवाः । ते गायत्रीम् अन्वायन्ताः । तेभ्यो गायत्रीव वसुभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । गायत्री^१ स छन्दसां जयति वसून् देवान् देवानाम् । वसूनां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३० ॥

[१] लृ-वर्जं सर्वत्र गायत्री

सप्ताहं जुहोति । अष्टाविंशतिर् आहुतयस् संपद्यन्ते । अष्टाविंशत्यक्षरा वा उष्णिक् । अष्टाविंशतिर् भृग्वङ्गिरसो देवाः । त उष्णिहम् अन्वायन्ताः^१ । तेभ्य उष्णिह् भृग्वङ्गिरेभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । उष्णिहं वै स छन्दसां जयति भृग्वङ्गिरसो देवान् देवानाम् । भृग्वङ्गिरसां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३१ ॥

[१] ष 'शुक्ताः

अष्टाहं जुहोति । द्वात्रिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । द्वात्रिंशदक्षरा वा अनुष्टुप् । द्वात्रिंशद् विश्वे देवाः । तेऽनुष्टुभम् अन्वायन्ताः । तेभ्योऽनुष्टुब् विश्वेभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । अनुष्टुभं वै स छन्दसां जयति विश्वान् देवान् देवानाम् । विश्वेषां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३२ ॥

नवाहं जुहोति । पदत्रिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । पदत्रिंशदक्षरा वै बृहती । पद-
त्रिंशत् साध्या देवाः । ते बृहतीम् अन्वायन्ताः । तेभ्यो बृहती साध्येभ्यो देवेभ्य एकैकेना-
क्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । बृहती वै स छन्दसां जयति
साध्यान् देवान् देवानाम् । साध्यानां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं
विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३३ ॥

दशाहं जुहोति । चत्वारिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । चत्वारिंशदक्षरा वै पंक्तिः ।
चत्वारिंशन् मरुतो देवाः । ते पंक्तिम् अन्वायन्ताः । तेभ्यः पंक्तिर् मरुद्भ्यो देवेभ्य
एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । पंक्ति वै स छन्दसां
जयति मरुतां देवान् देवानाम् । मरुतां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं
विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३४ ॥

एकादशाहं जुहोति । चतुश्चत्वारिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । चतुश्चत्वारिंशदक्षरा
वै त्रिष्टुप् । चतुश्चत्वारिंशद् रुद्रा देवाः । ते त्रिष्टुभम् अन्वायन्ताः । तेभ्यस् त्रिष्टुप्
रुद्रेभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । त्रिष्टुभं
वै छन्दसां जयति रुद्रान् देवान् देवानाम् । रुद्राणां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्या-
रोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३५ ॥

द्वादशाहं जुहोति । अष्टात्रत्वारिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । अष्टात्रत्वारिंशदक्षरा वै
जगती । अष्टात्रत्वारिंशद् आदित्या देवाः । ते जगतीम् अन्वायन्ताः । तेभ्यो जगत्
आदित्येभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे ।
जगती वै स छन्दसां जयत्य् आदित्यान् देवान् देवानाम् । आदित्यानां देवानां सायुज्यं
सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३६ ॥

अत्र वै ब्रह्म न विराजत्य् अनाथम् अपरायणम्^१ अनुत्तरम् । तद् वै तद् अग्निहोत्रं
द्वादशाहं ब्रह्म जुहुवांचकार । तद् द्वादशाहं हुत्वा कीर्तिं यशः प्रजापतिम् अमृतं तद् उदा-
जहार । तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं ब्रह्म हुत्वा^२ प्रजापतय प्रत्यूहा^३ स्वर्गं लोकम्
अभ्युच्चक्राम ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं प्रजापतिर् जुहुवांचकार । तद् द्वादशाहं हुत्वा प्रह्लां
मेधां मीमांसां तपस् तद् उदाजहार । तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं प्रजापतिर् हुत्वा
देवेभ्यश् चार्षेभ्यश् च प्रत्यूहा स्वर्गम् एव लोकम् अभ्युच्चक्राम ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं देवाश् चर्षयश् च जुहुवांचक्रुः । तद् द्वादशाहं हुत्वा
पूर्वेभ्यो मनुष्येभ्यः प्रत्यूहा स्वर्गम् उ एव लोकम् अभ्युच्चक्रामुः ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं ब्रह्म जुहुवांचकार । द्वादशाहं प्रजापतिर् द्वादशाहं
देवाश् चर्षयश् च । तद् द्वादशाहं द्वादशाहं हुत्वा कामान् निकामान् आपुः । किम् उ य
एतं यावज्जीवं जुहुयात् ॥ ३७ ॥

[१] सर्वेषु कोशेषु णाम् । [२] रच श हुत्वा । [३] य र श प्रत्यूहा । एवम् उत्तरत्रापि

तद् वै तद् अग्निहोत्रं त्र्यहम् एव पयसा जुहुयात् । तद् वा अग्निष्टोमस्य रूपम् ।
अग्निष्टोमेनैवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं त्र्यहम् एव दध्ना^१ जुहुयात् । तद् वै वाजपयस्य रूपम् । वाज-

पेयेनैवास्येष्टं भवति य एव विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति

तद् वै तद् अग्निहोत्रं यदहम् एवाज्येन जुहुयात् । तद् वा अश्वमेधस्य रूपम् ।
अश्वमेधेनैवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं यदहम् एवाह्निर जुहुयात् । तद् वै पुरुषमेधस्य रूपम् । पुरुष-
मेधेनैवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

स्वयम् भूतवासा यजमानो ऽग्निहोत्रं जुहुयाद् अजस्रेष्व् अश्वेष्व् अप्रवसन् । त्रयो-
दशीं रात्रिं सोमेन वा पशुना वेष्ट्योत्सृजेत् । यथा सावमान् कृत्वा प्रार्जयेत् वाहकं तत् ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहम् एव पूर्वं मनुष्या जुहुवांचक्रुः । तस्मात् तेषां दुहे
धेनुर् वहत्य् अनड्वान् आदधानः^१ प्रहिनो^२ ऽश्वो ऽश्वतर उपतिष्ठत्य् अधि । कथो हस्ती
वहति ॥ ३८ ॥

[१] रश् आज्येन [२] ष-वर्जं सर्वत्र आधानः [३] य र ल, व श प्रतिहितो

उपसृज्याग्निहोत्रीम् इत्य् आह उपसृष्टे यावापृथिवी ॥ रुद्रा उपसृहन्ति वसूनां दुग्धम् ॥ भूतकृत^३
स्थ निरूढ^४ जन्मं भयम् इत्य् अङ्गारान् निरूहात्^५ । अथाग्निध्रयति वैश्वानरस्याधिश्रनम् असि ॥
अग्निस् ते तेजो मा प्रातेधाक्ष त् ॥ सत्याय त्वा द्वात । अथावद्यो न्यति सं ज्योतिषा^६ ज्योतिः इति ।
अथायः प्रत्यानयति यस् ते अप्सु रसः प्रविष्टम् तेन संपृच्यस्व इति । स यद् एवाम्य तत्र दिशो
ग्रसन्ते तद् एवाह्य तत् समन्वानयन्त अन्तारितं रक्षोऽन्तरित। अरातयः इ त । त्रिः पर्यग्नि^७
करोति । अथोडासयति दिवं दृहान्तरिक्षं दृह पृथिवीं दृह प्रजां पशून् जुहुतो मे दृह इति । भूतकृत स्थ
प्रत्युर्दं जन्मं भयम् इत्य् अङ्गारान् प्रत्यूहति । अथ स्रवे च स्रुचं चादाय निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः
प्रत्युष्टा अरातयः इति । अथ स्रुच संमार्ष्टि सजूर् देवेभ्यस् सायंयावभ्यः इनि मायम् । सजूर् देवभ्यः
प्रातयावभ्यः इति प्रातः । सुवर्णा त्वां सुवर्णमयीम् ॥ हिरण्यपांष्टर् अस्य् अमृतैपलाशा स्रोतो यज्ञान् मू-
हति । स्रोतो हैव स यज्ञानां भवति । अथाह उन्नेष्यामि इति । ओ शमहं^८ सर्गं लोकम्^९ १० अमि
इति^{११} ११ व्रूयात् ॥ ३९ ॥

[१] ? ल-ष-वर्जं सर्वत्र उपसृज्या^१ [२] वष [३] र ल, अमृत^२ वष अमयत् । [४] ल,
१० कृत्य [५] वष निरूढ आ [६] ष निरूढ [७] वष यज्ञमानान् [८] ? वष अमामहं [९-१०]
[९] सर्वेषु कोशेषु ज्योतिषा [११] वष परं गतो [१२] ल, अहीति वष अमीति

स यं प्रथमं स्रुचम् उन्नयति तद् वै दर्शपूर्णमासयो रूपम् । दर्शपूर्णमासाभ्याम्
एवास्येष्टं भवति य एव विद्वान् प्रथमं स्रुचम् उन्नयति ॥

अथ यं द्वितीयं स्रुचम् उन्नयति तद् वै चातुर्मास्यानां रूपम् । चातुर्मास्यैर् एवास्येष्टं
भवति य एवं विद्वान् द्वितीयं स्रुचम् उन्नयति ॥

अथ यं तृतीयं स्रुचम् उन्नयति तद् वा इष्टिपशुबन्धानां रूपम् । इष्टिपशुबन्धैर्
एवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् तृतीयं स्रुचम् उन्नयति ॥

अथ यं चतुर्थं स्रुचम् उन्नयति तद् वै त्र्यम्बकवाजपेयाश्वमेधानां रूपम् । त्र्यम्बक-
वाजपेयाश्वमेधैर् एवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् चतुर्थं स्रुचम् उन्नयति ॥

अथ समिधम् आदाय प्राङ् प्रति । पश्य इत् समित् । तम् अन्नम् इन्द्रे अन्नस्य मा
नेत्रसा स्वर्गं लोकं गमय ॥ यत्र देवानाम् ऋषीणां मित्रं धाम तत्र स इदम् अग्निहोत्रं गमय इति । तूष्णीम्

उपसादयति । अथ समिधम् अभ्यादधाति स्वर्गस्य त्वा लोकस्य संक्रमणं हिरण्यं वंशं दद्यामि स्वाहा इति । अथ जुहोति । स यां प्रथमां जुहोति देवांस् तयामोति । अथ यां द्वितीयां जुहोत्य ऋषींस् तयामोति ॥ ४० ॥

अथोपमार्ष्टि । स यत् प्रथमम् उपमार्ष्टि तेन गन्धर्वाप्सरसः प्रीणाति । तं गन्धर्वाप्सरस आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यद् द्वितीयम् उपमार्ष्टि तेन ग्रहांश् च पितॄंश् च प्रीणाति । तं ग्रहांश् च पितॄंश् च आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यद् द्विर् अङ्गुल्या प्राश्नाति स यत् प्रथमं प्राश्नाति तेन प्राणापानौ तृप्यतः । तं प्राणापानाब् आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यद् द्वितीयं प्राश्नाति तेनोदानापानौ तृप्यतः । तम् उदानापानाब् आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् सूत्रा प्राश्नाति तेन समानवधानौ च गर्भांश् च प्रीणाति । तं समानवधानौ गर्भांश् च आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् सूत्रं निरश्नाति तेन देवजनान् प्रीणाति । तं देवजना आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् सूत्रस्य संक्षालनं निनयति तेन वयांसि प्रीणाति । तं वयांस्य आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ या एतास् सूचो निर्णिज्योदीचीर् अप उत्सिञ्चति 'तेन कृषीन् प्रीणाति । तम् कृष्य आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति' ॥

अथ यत् स्थालीसंक्षालनं निनयति तेन सर्पजनान् प्रीणाति । तं सर्पजना आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् पश्चाद् वा पुरस्ताद् वा परिक्रम्य दक्षिणतो ऽग्नीनाम् आस्ते प्रजापतिर् एव तद् भूत्वास्ते^१ कम् अहम् अस्मि कं मम इति ॥ ४१ ॥

[१] व ष गृ^० [२-२] य श ततो वृष्टिस् संतापने [३] ल, हुत्वास्ते व ष भुक्त्वास्ते

भृगुर हं वारुणिर् अनूचान् आस । स हात्य एव पितरं मने ऽति देवान् अन्ये अन्यान् ब्राह्मणान् अनूचान् । स ह वरुण ईक्षांश्चक्रे न वै^२ मे पुत्रः किं चन प्रजानाति । हन्तैनं प्रह्णापयानीति^३ । तस्य ह प्राणान् अभिजग्राह । स ह तताम । स ह तान्तः परं लोकं जगाम । स हामुष्मिन् लोकं आजगाम । पुरुष एव पुरुषं संवृश्चयाथैनं जघास । स होवाचाभूद् बतेदं किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि^४ स त इदं प्रवकेति ॥

द्वितीयं हाजगाम । पुरुष एव पुरुषम् आक्रन्दयन्तं जघास । स होवाचाभूद् बतेदं किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवकेति ॥

तृतीयं हाजगाम । पुरुष एव पुरुषं तूष्णीम् अव्याहरन्तं जघास । स होवाचाभूद् बतेदं किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवकेति ॥

चतुर्थं हाजगाम । द्वे स्त्रियौ महद् वित्तं जुगुपतुः । स होवाचाभूद् बतेदं किं स्विद्

इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवकेति ॥

पञ्चमं हाजगाम । लोहितकुल्यां च घृतकुल्यां च प्रवाहुक्^१ स्यन्दमाने । सा या लो हनैकुल्याम् तां कृष्णो नम्रः पुरुषो मुसली जुगो^२ । अथ या घृतकुल्या तस्यै हिरण्मयाः पुरुषा हिरण्मयैश् चमसैस् सर्वान् कामान् उदचिरे । स होवाचाभूद् वतेदं किं शिवद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवकेति ॥

पष्ठं हाजगाम । पञ्च नदीः पुष्करिणीः पुण्डरीकिणीर् मधूदकास् स्यन्दमानाः । तासु चूर्जगीतं वीणाघोषो ऽप्सरसां गणास् सुरभिर् गन्धो महान् घोषो बभूव । स होवाचाभूद् वतेदं किं शिवद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवकेति ॥ ४२ ॥

[१] दधश प दधा	[२] व व मे	[३] ?	कोशेषु प्रवाहु	[४] न रोहित-	[५] ल श
प-वर्जं सर्वत्र प्रक्षयानीति	[४] व प पू	नृसं			
[५] र श पृच्छ । एवम् उत्तरत्र	[६] सर्वेषु				

स ह तत एवाववृते । स ह वरुणम् एवाजगाम । तं होवाचागस् ताता^३ इति । आगां ततो^४न । अदर्शस् ताता^३ इति । अदर्शं ततेति । किं ततो^४ति । पुरुष एव पुरुषं संवृद्धयथैनम् अघद्^५ इति । ओम् इति होवाच । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^६ नैवंविदो वनस्पतीन् संवृद्ध्याभ्यादधति तान् वा अमुष्मिन् लोके वनस्पतयः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदन्ति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतत् समिधम् अभ्यादधति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति ॥

किं द्वितीयम् इति । "पुरुष एव" पुरुषम् आक्रन्द्यन्तम् अघद्^५ इति । ओम् इति होवाच । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^६ नैवंविदः पशून् आक्रन्दयतः पचन्ते तान् वा अमुष्मिन् लोके पशवः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदन्ति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतद् वाचा पूर्वम् आहुतिं जुहोति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति ॥

किं तृतीयम् इति । पुरुष एव पुरुषं तूष्णीम् अग्न्याहरन्तम्^७ अघद्^५ इति । ओम् इति होवाच । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^६ नैवंविदो व्रीहियवांसं तूष्णीम् अग्न्याहरतः^८ पचन्ते तान् वा अमुष्मिन् लोके व्रीहियवाः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदन्ति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतन् मनसोत्तराम् आहुतिं जुहोति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति ॥

किं चतुर्थम् इति । द्वे स्त्रियौ महद् विश्वम् अजुगुपताम्^९ इति । ओम् इति होवाच । अद्वा च वै ते अश्रद्धा चाभूताम् । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^६ नैवंविदो ऽश्रद्धाणां यजन्ते तद् अश्रद्धां गच्छन्ति यच्च कूहयानास् तद् कूडाम् । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतद्^{१०} अकृत्या प्राप्नाति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अति-मुच्यत इति ॥ ४३ ॥

[१] य ल२ तता	[२] र श ल२ अवद् ल२ घ ष	अघतद्	[३] ल ष जुह्वतो	[४] ल व ष व्याह-
अघतद्	[२] व ष जुह्वतो	[४-४] व ष नास्ति	रतः	[११] ? य अजुगुपताम् अन्यत्र अजुगु
[५] र अवद् व ष ष अवतद्	[६] ष जुह्वतो		(व ष जुगुपताम्	[१२] ल२ व ष जुह्वतो
[७] ष व्याहरन्तम्	[८] र अवम् ल व ष ष	[१३] ल ष एवते		

किं पञ्चमम् इति । लोहितकुल्यां च घृतकुल्यां च प्रवाहुक् स्यन्दमाने । सा या

लोहितकुल्याभूत् तां कृष्णो नग्नः पुरुषो मुसली जुगोप । अथ वा घृतकुल्या तस्यै हिरण्मयाः पुरुषा हिरण्मयैश्चमसैस् सर्वान् कामान् उदचन्त इति । ओम् इति होवाच । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^१ नैवंविदो ब्राह्मणस्य लोहितम् उत्पीडयन्ति सासा^२ लोहितकुल्या । अथ य एनां कृष्णो नग्नः पुरुषो मुसल्य अजुगुपत् क्रोधस् स तस्यो तद् एवाचम् इति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतत् सृष्ट्वा प्राश्नाति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति । अथ वा एतास्^३ सुखो^४ निर्णिज्योदाचीर् अप उतिसञ्चति सासा घृतकुल्या । तस्यै हिरण्मयाः पुरुषा हिरण्मयैश्चमसैस् सर्वान् कामान् उदचन्त इति ॥

किं षष्ठम् इति । पञ्च नदीः पुष्करिणीः^५ पुण्डरीकिणीर् मधूदकास् स्यन्दमानाः । तासु वृत्तगीतं वीणावोषो ऽप्सरसां गणास् सुरभिर् गन्धो महान् घोषो ऽभूद् इति । ओम् इति होवाच । ममैवैते^६ लोका अभूवन् इति । ते केनाभिजय्या इति । एतेनैव पञ्चगृहीतेन पञ्चवीचीतेनेति । स होवाच न वै किलान्यजामिहोत्राल् लोकजित्या अवकाशो ऽस्ति । अथैव मे^७ अग्न्याधेयस्योपवसथ इति । तस्य ह तथा चक्रुः । स य एवं^८ विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति नैनम्^९ अमुष्मिन् लोके वनस्पतयः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदन्ति न पशवो न ब्रीहियवा नास्येष्टैर्पूतैश्चन्द्रां चाश्रद्धां च गच्छतो ऽपहृते लोहितकुल्याम् अचरन्ध्रे घृतकुल्याम् ॥ ४४ ॥

[१] ल० चर्चै सर्वत्र रोहित० [२] एवं सर्वेषु वृत्ते [३] य र श म न वै ते [४] च प किम् कोशेषु [५] व प जुह्वतो [६] र सु सा ल [७] य ल एतदेवं वेद व प एवं तदेवं वेद या ल० व श सा [८] ल एतां [९] य र ल [१०] च प अनेनैतत् [११] र श नाप्ये० प सृचन् [१२] सर्वेषु कोशेषु पुष्करिणी [१३] श

एष वा अग्निर् वैश्वानरो य एष तपति । तस्य रात्रिस् समिद् अहर ज्योती रश्मयो धूमो नक्षत्राणि विष्कुलिङ्गाश्चन्द्रमा अङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा अमृतम् अपो जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै सोमो राजा संभवति ॥

स्तनयितुर् एवाग्निर् वैश्वानरः । तस्य द्यौस् समिद् विद्युज् ज्योतिर् अश्राणि धूमो ह्लादनयो विष्कुलिङ्गा अशनिर् अङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवास् सोमं राजानं जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै वृष्टिस् संभवति ॥

पृथिव्य एवाग्निर् वैश्वानरः । तस्यान्तरिक्षं समिद् अग्निर् ज्योतिर् वायुर् धूमो मरीचयो विष्कुलिङ्गा दिशो ऽङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा वृष्टिं जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुताया अन्नं संभवति ॥

पुरुष एवाग्निर् वैश्वानरः । तस्य वाक् समिच् चक्षुर् ज्योतिः प्राणो धूमो मनो विष्कुलिङ्गाश्चोत्रम् अङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा अन्नं जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै रेतस् संभवति ॥

स्त्रियो वा अग्निर् वैश्वानरः । तस्योपस्थं^१ समिद् योनिर् ज्योतिर् इत्या धूमो ऽभिनवो^२ विष्कुलिङ्गास् संस्पृशो ऽङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा रेतो जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै पुरुषस् संभवति ॥^३

सो ऽत्र पञ्चम्यां विसृज्यां पुरुषो देवेभ्यो जायते । पञ्चम्यां विसृज्यां विद्या आप

पुरुषवाचो वदन्ति

अथ यथामुं लोकम् अप्येति— ॥ ३५ ॥

[१] कचिद् विष्कुलिताश्च एवम् उत्तरत्रापि यल श असितयो [७-७] कचिद् तस्याहुतेर् एवं
 [२-२] र श पृथिव्याभिरु ल व ष पृथिव्योवा पूर्वत्रापि [८] ? बृहदारण्यकोपनिषदि ६.२.१३
 (ल० वा) शिरु [३] य रतो [४-४] य नास्ति अथ यद्वा त्रियते
 (दृष्टिप्लुतिः) [५] एवं सर्वेषु कोशेषु [६]

—तस्याग्निर एवाग्निर वैश्वानरः । तस्यौषधयश्च वनस्पतयश्च समित् । ज्योतिर् एव ज्योतिः । धूम एव धूमः । विष्कुलिङ्गा एव विष्कुलिङ्गाः । अङ्गारा एवाङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवाः पुरुषं जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै^१ पुरुषो ऽमुं लोकं संभवति । सो ऽस्य लोकः पुनस्तथायै भवति ॥

तस्य हैतस्य देवस्याहोरात्रे अर्धमासा मासा क्रतवस् संवत्सरो गोप्ता य एष तपति । अहोरात्रे प्रचरे । तं हर्तुनाम् एको यः कूटहस्तो रश्मिना प्रत्यवेत्य पृच्छति को ऽसि पुरुषेति । स किं विद्वान् प्रवृज्यात् । तस्य ह प्रहरति । तस्य ह प्रतिगद्धस्य त्रेधा साधु-
 कृत्या विनश्यति । स तृतीयम् आदत्ते । दिशो ऽनु तृतीय व्येति । तृतीयेन सहस्रं लोकम् अभ्यवेति । स यो हास्य दानजितो लोको भवात् तस्मिन् निरमते । ^२तम् उ ह^३ वै ततो मृत्युर् एवान्त^४ आप्नोति । अनवजितो हास्य^५ पुनर्मृत्युर् भवति स य^६ एवंचित् स्यात् ॥

स यदोपतापी स्याद् यत्रास्य समं सुभूमिस्पष्टं स्यात् तद् मूयाद् इह मे ऽग्निं^७ मन्यतेति । ईश्वरो ह्यगदो भवितोः ॥

‘यद्य उ^८ तन् न यद् अस्मात् लोकात् प्रेयाद् अथैनम् आददीरन् । नानास्थाल्योर अग्नी ओष्य हरेयुः । अन्वाहार्यचचनाद् उल्मुकम्^९ आददीरन् यज्ञपात्राणि सर्पिर अपो दारूप्य अनुस्तराणीं क्षुरं नखनिकन्तनम् । ते यन्ति यत्रास्य समं सुभूमिस्पष्टं भवति । तद् अस्याग्नीन विहरन्ति ॥ ४६ ॥

[१] ए-वर्जं सर्वत्र विष्कु^१ [२] श हुतायाः । [३] र श वादास्य [४] य र व श नास्ति [५] ?
 एवं पूर्वत्रापि [२-३] ल व ष तमह [४] य ष अग्नि । अन्यत्र अग्नी [८-८] श यदुवि
 व ष एवं तत ल एव तत श एवास्तत [५] [९] ल०-वर्जं सर्वत्र उल्मुकम्

अथास्यां दिशि कूपं स्थात्वा^१ वपन्ति केशश्मश्रूणि । उपत्वा केशश्मश्रूणि नखान् निकृन्तन्ति । नखान् निकृत्य निरान्त्रं कुर्वन्ति । निरान्त्रं कृत्वा निष्पुरीषं कुर्वन्ति । निष्पुरी-
 षं कृत्वा पांसुभिः कूपे पुरीषम् अभिसंचपन्ति । पाप्मानम् एवास्य तत् प्रच्छादयन्ति । प्रक्षाल्यान्त्राणि प्रत्यवधायैनम्^२ आहरन्ति । तम् अन्तरेणाग्नीन्^३ निधाय गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय चतुर्वृहोतं गृहीत्वा मत्वाहवनीये समिद्धस्य अन्वारब्धे^४ जुहोति अयं वै त्वद् अस्माद् असि त्वम् । एतद् अयं ते योनिर् अस्य योनिस् त्वम् ॥ पिता पुत्राय लोककृज् जातवेदो नया ह्य एनं सृकृतो यत्र लोकः ॥ अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा इति । सो ऽत आहुतमयो मनोमयः प्राणमयश्च सुर्मयश्चोत्रमयो वाङ्मय ऋङ्मयो यजुर्मयस् साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयो ऽमृतस् संभवति ॥ ४७ ॥

[१] ल ष स्थात्वाप- [२] र श °दायैनम् [३] य श अन्तरेणाग्नि व °ग्नी [४] व ष आरब्धे

अथैतां चितां चिन्वन्ति । तस्याम् एनम् आदधति । तस्य नासिकयोस् स्तुवौ निदध्याद्
दक्षिणहस्ते जुहं सव्य उपभृतम् उरसि ध्रुवं^१ मुखे ऽग्निहोत्रहवर्णीं शीर्षतश्च चमसम्
हृत्तोपवहनं कर्णयोः प्राशिन्नहरणे उदरे पात्रीं संवर्तधानीम् आण्डयोर् हृषदुपले शिश्ने
शम्याम् उपस्थे कृष्णाजिनम् अनुपृष्टे स्फणं पार्श्वयोर् मुसलं च शूर्पं^२ च पत्तं उत्तुखलम् ।
परिशिष्टानि यज्ञपात्राण्युपनिदधति^३ । अपो मृण्मयान्य् अभ्यवहरन्ति ददन्त्य् एवायरम-
याति । अथैते^४ सर्पिपाशुन्पूरयन्ति । यज्ञपात्रेषु सर्पिर् आसिञ्चन्ति ॥ ४८ ॥

[१] य र च ध्रुव ल श सव [२] ल श ष हृषोप [३] र ल श संवर्त [४] श शूर्प
[५] र उपरि दधति [६] च श अशो

अथैताम् अनुस्तरणाम् आनयन्ति । तां प्रोक्ष्य चिर् अपसलीं^१ पर्याणाय^२ कूटेन^३
हन्यात् । प्रदक्षिणं हैके पर्याणयन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । तस्यै वयाम्^४ उत्तिष्ठथ
शीर्ष्णि परिवयन्ति हस्तयोर् मतस्नी^५ हृदये^६ हृदयं बाह्वोर् बाहु । अथाङ्गम् एवेतराण्य्
अङ्गानि विचिन्वन्ति^७ । अथैनं चर्मणा प्रोष्वन्ति^८ स्वया तन्वा समृध्यस्व इति ॥

संस्तीर्योपादीपयन्ति । स तथैव चिकीर्षेद् यथैनम् आहवनीयः प्रथमो गच्छेत् । तद्
एनं देवलोकः प्रत्यागच्छति । अथ यथान्वाहार्यपचनस् तद् एनं पितृलोकः प्रत्यागच्छति ।
अथ यथा गार्हपत्यस् तथास्मिन् लोके प्रजया च पशुभिश्च च प्रतितिष्ठति ॥

तस्योपादीपस्य धूम एव शरीरं धुनोति । स यद् धुनोति तस्माद् धुनः । धुनो ह वै
नामैषः । तं^१ धूम इति परोक्षम् आचक्षते परोक्षेणैव^२ । परोक्षमिया इव हि देवाः ।
धूमाद् व रात्रिम् अध्येति रात्रिया अहरं अहो ऽपोच्छन्तापक्षम् अपोच्छन्तीपक्षाद् आपूर्य-
माणपक्षम् आपूर्यमाणपक्षान् मासम् । ते अत्र मासे शरीरं चासुश्च संगच्छते । तं
हर्तृनाम् एको यः कूटहस्तो रश्मिना प्रत्यधेत्य पृच्छति को ऽसि पुरुषेति ॥ ४९ ॥

[१] ? र श अवसली अन्यत्र अपसली [२] ? य [३] ल च ष नास्ति । अतः परं ल-कोशस्य पाठा
र च पर्याणय्य ल ष णया श णयं [४] र [५] उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [६] च ष चिन्वन्ति [७]
कूटो न [८] र श वनाम् व ष वचनाम् [९] ? र-वर्जं सर्वत्र प्रोष्वन्ति र प्राणयति [१०] र च ष
य व ष सृतरिं ल, सृष्टी ल, मग्नि श तन्वी नास्ति [१०] ष तद् [११] व ष णय

तं प्रतिश्रूयात्

विचक्षणद् कृतवो रेत आश्रुतम्
अर्धमास्यं^१ प्रमुतात् विद्यावतः ।

इति । यद् अदो विचक्षणं सोमं राजानं जुहति तत् तत् ।

तं मा पुंसि कर्तव्यं परयध्वम्

इति । पुंसि ह्य एनम् एतत् कर्तव्यं परयन्ते ।

पुंसः कर्तुर् मातव्यं आसिञ्चिक

इति । मातरि ह्य एनम् आसिञ्चति ।

स उपजायोपजायमानस् त्रयोदशेन द्वादशोपमातः

इति । एष त्रयोदशो य एष तपति ॥

तं तद् विदे प्रणि तद् विदे ऽहम् ।

तं मर्तव्यो^२ ऽसृत्^३ आनयध्वं द्वादशत्रयोदशेन पित्रा ।

तया मात्रा तया अङ्गया तेनाभ्यासेन तेन सत्येन ॥

अहर् मे पिता रत्रिर् माता ॥ सत्यम् अस्मि ॥

* ते मरुतोऽऽमृतं आनयध्वन् ॥

इति । तं हर्तव्यं आनयन्ते । यथा विद्वान् विद्वांसं^२ यथा जानन् जानन्तम्^३ एवं हैनम् ऋतव आनयन्ते । तं हात्यर्जयन्ते^४ । स हैष न मनुष्यो य एवं वेद । देवानां ह वै स एको य एवंवित् । तं ह वै मनोजवसः पितरश् च पितामहाश् च प्रत्यागच्छन्ति ततः किं न आहर्षीर इति । तान् प्रतिब्रूयाद् यत् किं च पुण्यम् अकरं तद् युष्माकम् इति । तस्य पुत्रा दायम् उपयन्ति पितरस् साधुकृत्यां द्विषन्तः पापकृत्याम् । स एवम् पतत् त्रेधा विभज्यैतस्य सलोकताम् अप्येति य एष तपति ॥ ५० ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु *मासं [२] एवं सवेषु कोशेषु [३-३] य श हंतमम ऋतवो र [४-४] य र श हात्यजयते व ष हत्यजयते [५] व ष मृतम् [६] य र श हात्यजयते व ष हत्यजयते

१ दीर्घसत्त्वं ह वा एत उपयन्ति ये ऽग्निहोत्रं जुहति । एतद् ध वै सत्त्वं जरामूरीयम् । जरया वा ह् एवास्मान् मुच्यते मृत्युना वा ॥

तद्^३ आहर् यद् एतस्य दीर्घसत्त्विणो ऽग्निं^४ जुहतो ऽग्नीन् अन्तरेण युक्तं वा विधायात् सं वा चरेयुः किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । वज्रो^५ वै चक्रः । वज्रो वा एतस्याग्नीन् अनेर्वेति^६ यस्यान्तरेण युक्तं वा विधाति^७ सं वा चरन्ति^८ । कुर्वीत हैव निष्कृतिम् अपि हेष्टया यजेत । तद् उ तथा न विद्यात् । इमान् वा एष लोकान् अनुवितनुते यो ऽग्नीन् आधत्ते ।

तस्यायम् एव लोको गार्हपत्यो भवत्य् अन्तरिक्षलोको ऽन्वाहार्यपचनो ऽसाव् एव लोक आहवनीयः । कामं वा एषु लोकेषु युक्तं चायुक्तं च वयांसि^९ चै चरन्ति । स विद्याद् यदि मे ऽपि ग्राम एवाग्नीन् अन्तरेणायासीन् नैव म आर्तिर् अरित न रिष्टिः का चनेति^{१०} ॥

त्रयो ह त्वै प्रास्थाः पशवो ऽजुष्टा दुर्वराह एडकश् इवा^{११} । तेषां यदि कश् चिद् अन्तरेण सन्नेजीयेत्^{१२} किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति ॥ ५१ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] प्रारम्भे य व ष हरिः ओम् [२] य र श जरामु^३ [३] र यतद् [४-४] र श यदेतस्यानि(र णि)न्वेति [५] य मिहोत्रं [६] व ष खज्रो [७-७] य एत [८] व ष ये^९ [९] र पिधाति श पिधाति व ष विपियाति [१०] सर्वेषु कोशेषु पयांसि [११] एवं सर्वेषु कोशेषु [१२] सर्वेषु कोशेषु चनयति [१३] सर्वेषु कोशेषु च [१४] ? एवं सर्वेषु कोशेषु

तद् उ हैके छादिमुष्टिम् एव निवपन्तो यन्ति । गार्हपत्याद् आहवनीयान् निनयन् इयात्^१ इदं विष्णुर्विचक्रमे इत्य् एतयर्चा^२ । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् आस्तान् न्वा^३ अयं यजमानस्यावाप्सीत्^४ क्षिप्रं परमास्तान्^५ आवप्स्यते ज्येष्ठगृहं^६ रोतस्यतीति तथा हैर्व स्यात् ॥

इत्थम् एव कुर्यात् । उदपात्रं वैवोदकमण्डलं वादाय गार्हपत्याद् आहवनीयान् निनयन् इयात्^१ इदं विष्णुर्विचक्रमे इत्य् एतयर्चा^२ । देवपवित्रं वा एतद् यद् ऋग् देवपवित्रम् एतद् यद् आपः । तद् यद् एवात्र यज्ञस्याशान्तं भवति यद् अमेध्यम् आपो वै तस्य सर्वस्य शान्तिः । अद्विर् एवैनं तच् छमयन्ति ॥ ५२ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] व ष च्छदी° । अन्यत्र च्छादि° । [२] सर्वेषु कोशेषु इयात् [३] व ष एतयैवर्चा [४] य र व ष वा श या [५] र °वाप्सन् व इयात् यजमानस्याप्सान् श यजमानस्यावाप्सं अ [६] ?

तद् आहुर यद् एतस्य दीर्घसत्त्रिणो ऽग्निहोत्रं जुहुतो ऽग्निहोत्रं दुह्यमानं स्कन्देत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । यद् एव तत्र स्थाल्यां परिशिष्टं स्यात् तेन जुहुयात् ॥

यद्य् उ नीची स्थाली स्याद् अपि वा भिद्येत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । स्कन्नप्रायश्चित्त्यै° वाभिमृश्य अस्कन् अघित इति । अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

यदा वै स्कन्दत्य् अथ धीयते । गेतो वै पयो योनिर् इयम् । योन्याम् एवैतद् रेतः प्रतिष्ठापयति । अनुष्ठयास्य रेतस् सितं प्रजायते य एवं वेद । अमुनो वै पर्जन्यस् स्कन्दतीहौषधयो वनस्पतयो जायन्ते । पुरुषाद् रेतस् स्कन्दति पशुभ्यः । तत इदं सर्वं प्रजातम् । स विद्याद् उप मा देवाः प्राभूवन् प्रजातिर् मे भूयस्य अभूच्च छेयान् भविष्यामीति । तथा हैव स्यात् ॥

अथो यत्रैनद् विभिन्नं³ तद् उदपात्रं वैवोदकमण्डलं चोपनिनयेत् भू भुवस् स्वः⁴ इत्य् एताभिर् व्याहृतिभिः⁵ । एता वै व्याहृतयस् सर्वप्रायश्चित्तयः । तद् अनेन सर्वेण प्रायश्चित्ति⁶ कुरुते ॥ ५३ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] र श यद् [२] र व श °क्षी [३] य व ष स्कन् र श विकन् [४] श सुवर् [५] य र श व्याहृतीभिः [६] र श °क्ष

अथैतानि कपालानि संचिन्त्य यत्राहवनीयस्य भस्मोद्धृतं स्यात् तद् उपनिकिरेत् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर यत् प्राच उद्द्रुतस्य स्कन्देत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । यद् एव तत्र स्तुचि परिशिष्टं स्यात् तेन जुहुयात् ॥

यद्य् उ नीची स्तुक् स्याद् अपि वा भिद्येत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तस्योक्तः प्रत्यभिमर्शः ॥

तद् उ हैके तत एव प्रत्येत्योन्नयन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् यद् अनेनाग्निहोत्रेणाचिकीर्षीन् न्यवृतत् तस्मान् नास्येदं स्वर्ग्यम् इव भविष्यतीति तथा हैव स्यात् ॥

इत्थम् एव कुर्यात् । यत्रैव स्कन्देत् तद् उपविशेत् । अथास्मिन् स्थालीम् आहरेयुस् स्रवं च स्तुचं¹ च² निर्णिज्य । तद् अद् एवास्योक्षेप्यामीत्य् उक्तं भवति । अथ यथोन्नीतम् उन्नीय समिधम् आदाय प्राक् प्रेयात् । तद् यथा प्रत्युत्थायामित्रान्³ पचेद् एवम् एवैतद् अक्षुप्ति पाप्मानम् अपहत्यौहुतिं प्राप्नोति । तद् उ हैके उपेव लभन्ते । अहुतं तस्य यस्याग्निहोत्रोच्छिष्टेन जुह्वति यातयामं ह्य् एतद् इति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । यदा वा एतद् यातयामं⁴ भवत्य् अथैतस्यापि हविरातश्चनं कुर्वन्ति ॥ ५४ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य र ष नास्ति [२] य व ष °मित्रान् [३] व-ष-वर्जं अपन्नत्या° [४] य र श °म

तद् आहुर् यद् एतस्य दीर्घसत्त्विणो ऽग्निहोत्रं^१ जुह्वतो^२ ऽग्निहोत्रं बुद्धमानम्
अमेध्यम् आपद्येत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति^३ । तद् उ हैके होतव्यम् एव मन्यन्ते.
न वै देवाः कस्माच्च न वीभत्स^४ इति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । पुरुषो न्वेव^५
वीभत्सेयाद् वीभत्सते वीभत्सान्ताइ^६ देवाः । इत्थम् एव कुर्यात् । गार्हपत्यस्यैवोष्ण
भस्म निरुह्य तस्मिन् एतत् तूर्णीं निनयेत् । तन् न हुतं नाहुतम् । अद्भिर् अनुनिनयेत् ।
अद्भिर् एवैनद् आप्नोति । अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् दुग्धम् अमेध्यम् आपद्येत किं^१ तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । येष्व् एवाङ्गारेष्व् अधिश्रियिष्यन् स्यात् तान् एव प्रत्यूह्य तेष्व् एवैनत् तूर्णीं
निनयेत् । तन् न हुतं नाहुतम् । अद्भिर् अनुनिनयेत् । अद्भिर् एवैनद् आप्नोति । अथ यद्
अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् अधिश्रितम् अमेध्यम् आपद्येत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । येष्व् एवाङ्गारेष्व् अधिश्रितं स्यात् तान् एव प्रत्यूह्य तेष्व् एवैनत् तूर्णीं निनयेत् ।
तन् न हुतं नाहुतम् । यद् अहैनत् तेषु निनयति तेन हुतं यद् च एनास् तेनो एवानु-
गमयति तेनो अहुतम् । अद्भिर् अनुनिनयेत् । अद्भिर् एवैनद् आप्नोति । अथ यद् अन्यद्
विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ५५ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहृतं न शक्याः ॥	तु देवाः । [४] ? एवं स्वर्जं सर्वत्र । २ नेव
[१] र श नास्ति [२-२] र श आपद्ये कर्माति	[५] ? य र व ष वीभत्सान्ताइ । श वीभत्सतां उहु
[३] ? एवं सर्वत्र । शतपथब्राह्मणे १२.४.२.२ न	[६] र श किमु
वै देवाः कस्माच्च न वीभत्सन्ते । वीभत्सन्ताइ	

—यत् प्राग् उद्धृतम् अमेध्यम् आपद्येत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तद् उ
हैके होतव्यम् एव मन्यन्ते प्रेतम् एतन् नैतस्याहोमः कल्पत इति वदन्तः । अथ हैके ऽद्भिर्
अभ्यासिन्धु परासिञ्चन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयात् पराङ् वा अयम्
इदम् अग्निहोत्रम् असिञ्चत्^१ परासेष्यते ऽयं यजमान इति तथा हैव स्यात् । इत्थम् एव
कुर्यात् । आहवनीय एव समिधम् अभ्याधायाहवनीयस्यैवोष्णं भस्म निरुह्य तस्मिन्
एतत् तूर्णीं निनयेत् । तन् न हुतं नाहुतम् । अद्भिर् अनुनिनयेत् । अद्भिर् एवैनद्
आप्नोति । अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् अवचर्वेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । स विद्याद्
उपरिष्ठान् मा शुक्रम् आगात् प्रजातिर्^२ मे भूयस्य अभूच्च क्षेत्र्यान् भविष्यामीति । तथा
हैव स्यात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यत् पूर्वस्याम् आहुतौ हुतायाम् अङ्गारा अनुगच्छेयुः कोत्तरां
जुहुयाद् इति । य एव तत्र शक्यो ऽन्तिकस् स्यात् तम् अध्यस्यन्^३ जुहुयात् । दातौदारौ
ह्य अग्नः । स यदि तस्यां न तिष्ठेद् धिरण्यम् अभिजुहुयात् । अग्नेर् वा एतद् रेतो यद्
धिरण्यम् । य उ वै पिता स पुत्रः । तस्माद् धिरण्यम् अभिजुहुयात्^४ ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ५६ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य सिवत् [२] य य एव [३] सर्वेषु
कोशेषु प्रजापतिर् [४] य-वर्जैः सर्वेषु कोशेषु अव्यस्य [५] य य अनिजुहुयाद् इति

—यद् अधिश्रिते यजमानो म्रियेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । पर्याधायै-
वैनद् विष्यन्दयेत् । एतद् एवात्र कर्म । अथो खल्व् एवैव सर्वेषां हविर्यज्ञानां
प्रायश्चित्तिः ॥

अथो खल्व् आहुर् यत् प्राच्य उद्बुते यजमानो म्रियेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । यद् एवादयश्च^१ चतुर्गृहीतम् आदिष्टं स्यात् तत्रैवैनद् अभ्युञ्जयेत् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर् यत् पूर्वस्याम् आहुतौ हुतायां यजमानो म्रियेत किं तत्र कर्म का
प्रायश्चित्तिर् इति । तद् उ हैके होतव्यम् एव मन्यन्ते कृत्स्नं वा एतस्याग्निहोत्रं^२ हुतं
भवति यस्य पूर्वा हुताहुतिर्^३ भवतीति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । न वै प्रेतस्या-
ग्निहोत्रं जुहोति^४ । यद् एवादयश्च^५ चतुर्गृहीतम् आदिष्टं स्यात् तत्रैवैनद् अभ्युञ्जयेत् ।
एतद् एवात्र कर्म ॥ ५७ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [२] य य य
० होत्रा [३] र हुतिमिर् वा हुताहुतिमिर् [४] य श जुहति [५] ? य र श एवादयश्च

तद् आहुर् यद् एतस्य दीर्घसत्त्रिणो ऽग्निहोत्रं जुहोती ऽग्निहोत्री दुह्यमानोपविशेत्
किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । ताम् उ हैके यजुषोत्थापयन्ति । अवृत्तिं वा एषा
यजमानस्य पाप्मानं प्रतिदृश्योपविशति यस्याग्निहोत्री दुह्यमानोपविशति । ताम् उत्थाप-
यन्ति उद् अस्थाद् देव्य् अदितिः इति । इयं वै देव्य् अदितिः । इमाम् एवासमै तद् उत्थापयन्ति ।
आयुर् यज्ञपताव् अथात् इत्य् आयुर् एवास्मिन्^१ तद् दधति । इन्द्राय कृष्वती भागम् इतीन्द्रियम्
एवास्मिन्^२ तद् दधति । मित्राय वरुणाय च इति— प्राणापानौ न्वै^३ मित्रावरुणौ— प्राणापानाव्
एवास्मिन्^४ तद् दधति । तां तस्याम् एवाहुतौ हुतायां ब्राह्मणाय दधति । यं संवत्सरम्
अनभ्यागमिष्यन्तो भवन्त्य् अष्टुप्तिम् अस्मिन् पाप्मानं निवेशयाम इति वदन्तः^५ ॥ ५८ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य य प्रतिदित्योप० र प्रतिद्वभ्योप०
[२] श एवास्य [३] य र य य न वै श स वै [४] सर्वेषु कोशेषु अं [५] र श वदन्ति

तद् उ होवाच वाजसनेयो ऽश्वधानेभ्यो हैभ्यो गौर अपक्रामति । अवृत्त्या हि तं
विध्यन्ति । इत्थम् एव कुर्वान् । दण्डम् एव लब्ध्वा तेनैनां विपिष्योत्थापयेत् । तद् यथा
वा अदो धावयतो ऽश्वतरो गदायते युक्तो वा बलीवर्द उपविशति तेन दण्डप्रजितेन^१
तोत्रप्रजितेन^२ यम् अश्वानं कामयते तं समश्नुते । एवम् एवैतया दण्डप्रजितया^३ तोत्र-
प्रजितया^४ यं स्वर्गं लोकं कामयते तं समश्नुते । ताम् आत्मन् एव कुर्वीत । आत्मन् एव
तच् छ्रियं धत्त इति ॥ ५९ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु ० प्रचितेन [२] सर्वेषु
कोशेषु ० प्रचितया

तद् आहुर् यद् एतस्य दीर्घसत्त्रिणो ऽग्निहोत्रं जुहोती ऽग्निहोत्री वत्सो नश्येत् किं
तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तद् उ होवाचाहणिर द्यौर वा अग्निहोत्री तस्या आदित्य

एव वत्स इयम् एवाग्निहोत्रस्थाली । न ह वा एवाविदो ऽग्निहोत्रीवत्सो नश्यति । क^१ ह्य एष नश्येत् । नो वा एवाविदो ऽग्निहोत्रं दुह्यमानं स्कन्दति । अस्यां ह्य एवं प्रतितिष्ठति । नो वा एवाविदो ऽग्निहोत्री दुह्यमानोपविशति । यदा^२ वा एषा^३ सुस्पृष्टं^४ वर्षत्य् अभिनिपद्य एव र्वतावर्षीद् इत्य् एताम् आहुः ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् एषा लोहितं दुहीत^५ किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । अद्विंति वा एषा यजमानस्य पाप्मानं प्रतिदृश्य दुहे या लोहितं दुहे । स व्युत्क्रामते ऽत्युक्तवान्वाहार्यपचनं परिच्छादयितवै ब्रूयात् । तद् अधिश्रित्य मेष्वणं कृत्वा श्रपयेत् । तत्तद्^६ एव तूष्णीं निनयेत् ॥

अतिरुक्तो वै प्रजापातेः । प्राजापत्यम् अग्निहोत्रम् । अथो मूर् भुवस् स्वर इत्य् एताभिर् व्याहृतिभिः । एता वै व्याहनयस् सर्वप्रायश्चित्तयः । तद् अनेन सर्वेण प्रायश्चित्तिं कुरुते ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ६० ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य त्व र रसा य ष कर्त्तुं वा त्वं	स्पृष्टं ष सुस्पृष्टं [४] र त्व० व स० [५] य र व ष दुहित वा दुहेत [६] एवं सर्वेषु कोशेषु
[२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] ? व सुस्पृष्टं वा	

—यद् अग्नयो ऽनुगच्छेयुः किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तम् उ हैक उल्मुकाद्^१ एव निर्मथन्ति^२ । यतो वै मनुष्यस्यान्ततो नश्यति ततो वाव स तस्य प्रायश्चित्तिम् इच्छत इति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । उल्मुकं ह्य एव तत आदाय चरेद् उल्मुकस्य वाववश्चम्^३ । इत्थम् एव कुर्यात् । उल्मुकाद् एवापच्छिद्यारण्योर् अभिविमन्येत् । उप^४ ह तं कामम् आप्नोति य उल्मुकमश्यायाम् उपो तं यो ऽरण्योः ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीय उद्धृतो ऽनुगच्छेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । अनुगतो वा एष तावद् भवति यावद् गार्हपत्यो नानुगच्छति । स यद्य् अपि बह्व हव कृतो ऽनुगच्छेत् पुनः पुनर् एवैनम् उद्धरेत् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीय उद्धृत गार्हपत्यो ऽनुगच्छेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तम् उ हैके तत एव प्राञ्चम्^१ उद्धरन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ऽङ्ग^२ तत्र ब्रूयात् प्राचो न्वा अयं यजमानस्य प्राणान् प्रावृक्षन् मरिष्यत्य् अयं यजमान इति तथा हैव^३ स्यात् ॥

तम् उ हैके तत एव प्रत्यञ्चम् आहरन्ति । प्राणो वै गार्हपत्यो ऽपान आहवनीयः । संविदानौ वा इमौ प्राणापानाश्च अन्नम् अन्न इति वदन्तः । अथो गृहो वै गार्हपत्यः । प्रतिष्ठो वै गृहाः । स य एवं तत्र ब्रूयात् प्र न्वा अयम् अस्यै प्रतिष्ठाया अन्नोष्ट मरिष्यत्य् अयं यजमान इति तथा हैव^१ स्यात् ॥

तम् उ हैके गार्हपत्य एवम् अवधित्वोपसमादधति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् अग्नाश्च अद्य् अग्निम् अजीजनत्^१ क्षिप्रे ऽस्य^२ द्विषन् भ्रातृव्यो जनिष्यत इति तथा हैव^३ स्यात् ॥

तम् उ हैके ऽनुगमय्य मन्थन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् अपि यत् परिशिष्टम् अभूत् तद् अजीजसन् नास्य दायादश्च न परिशेक्ष्यत^१ इति तथा हैव स्यात् ॥

इत्थम् एव कुर्यात् । अरण्योर् एव समारोहयेत्

अथ ते योनिर् ऋत्विजो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन् अग्न आरोहाथा नो वर्धया रयिन् अथा नो वर्धया गिरः ॥

इति । वास उदवसाय जुह्वद् वसेत् । नवावसाने हास्योभयतोरात्रं हुतं भवति नो कां चन परिचक्षां कुरुते ॥

स प्रातर् असोद्धृत्य शकृत्पिण्डेन परिलिप्य यथायथम् अग्नीन् आदधीत् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीयम् अनुद्धृतम्— ॥ ६१ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य व श ष उन्मुकाद् र उज्जुकाद् [२] ष निर्मेन्थयन्ति [३] कोशेषु उन्मु°, उम्मु° वा [४] य र व वावृश्चिन् श वावत्रश्चिन् ष वावृश्चिन् [५] सर्वेषु कोशेषु उपा- [६] सर्वेषु

कोशेषु प्रत्याचन [७] य व ष ह [८] श-वर्जं सर्वेषु कोशेषु हेवा [९] र व श हेवा [१०-१०] ? सर्वेषु कोशेषु क्षिप्रस्य [११] य व हेवा [१२] सर्वेषु कोशेषु °शेषत

—अभ्यु अस्तम् इयात् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । एतस्माद् ध वै विश्वे देवा अपक्रामन्ति यस्याहवनीयम् अनुद्धृतम् अभ्यु अस्तम् एति । स दर्मेण सुवर्णं हिरण्यं प्रबध्य पश्चाद् धरेत् । तद् एतस्य रूपं क्रियते य एष तपति । अहो वा एतद् रूपम् । तद् अहो रूपं क्रियते । अथेधमम् आदीप्य प्राञ्चं हरेयुः । तम् उपसमाधाय चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यस् स्वाहा इति जुहुयात् । तद् यथा वा अदवदं आवसथवासिनं क्रुद्धं यन्तम् उश्वेवहता वानुमन्त्रयेतान्येन वा प्रियेण धास्त्रैवम् एव तद् विश्वान् देवान् अनुमन्त्रयते । ते हारमै सर्व एवाक्रुद्धा भवन्ति ॥ अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीयम् अनुद्धृतम्— ॥ ६२ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य ष तथेधमम् [२] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [३] य-वर्जं सर्वत्र उद्धृतम्

—अभ्युदियात् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । एतस्माद् ध वै विश्वे देवा अपक्रामन्ति यस्याहवनीयम् अनुद्धृतम् अभ्युदेति । स दर्मेण रजतं हिरण्यं प्रबध्य पुरस्ताद् धरेत् । तच्च चन्द्रमसो रूपं क्रियते । रात्रेर् वा एतद् रूपम् । तद् रात्रे रूपं क्रियते । अथेधमम् आदीप्यान्वञ्चं हरेयुः । तम् उपसमाधाय चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यस् स्वाहा इति जुहुयात् । यत्र वै दीप्तं तत्रैतद् इह गार्हपत्य इत्य् एव विद्वान् उद्धरेत् । असाव् एव बन्धुः । अथ हैक आहुर् एत ह वै स्वर्गं लोकं पश्यन्तो जुह्वति य आदित्यम् इति । स यो वा त्वे गतश्रीस् स्याद् यो वास्माल् लोकात् क्षिप्रे प्रजिगांसेत् स उदित-होमी स्यात् ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ६३ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य र अथेधमम् व ष यथेधमम् श अथेक्लिम् [२] य र वद्धा श वद्धा [३] श

नास्ति [४] व ष अधिपाठः यदग्नय संसृजेरन् [५] र-वर्जं सर्वेषु कोशेषु अस्मान् [६] सर्वेषु कोशेषु लोकान्

—यद् अग्नयस् संसृज्येरन् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । स यदि परस्ताद् अन्यो ऽभिदहन् एयात् स विद्यात् परस्तान् मा शुक्रम् आभात् प्रजातिर् मे भूयस्त्वं अभूच् छूयान् भविष्यामीति । तथा हैव स्यात् । यदि त्व् अस्मद् हृदये चिल्लिखेद् अग्नये विविचय इष्टिं निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाश् आज्यभागौ ^१विराजौ संयाज्ये^२ । अथैते याज्यापुरोनुवाक्ये

वि ते विश्वम् वातजुनासो अग्ने भामासश् शुचिं शुचयश् चरन्ति ।

तुवित्रैक्ष्णसो दिव्या नवदवा^३ वना वनन्ति धृषता संजन्तः ॥

इति । अथ याज्या

त्वाम् अग्ने मानुषीर् इच्छते विप्रो होत्राविदं विविचि रत्नधानमम् ।

गुहा सन्तं सुभग विदवदशतं तुविष्मणसं सुयजं घृतश्रियम् ॥

इति । अथो हैनया पाप्मना व्यावृत्त्यमानो यजेत । क्षिप्रे हैव पाप्मनो व्यावर्तते ॥

यदि त्व् अयम् इतो ऽभिदहन् एयाद् अग्नये संवर्गायेष्टिं निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाश् आज्यभागौ ^४विराजौ संयाज्ये^५ । अथैते याज्यापुरो-
नुवाक्ये— ॥ ६४ ॥

अग्निम् खण्डे त-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१-१] य-वर्जं सर्वत्र विराज्ये [२] सर्वेषु
कोशेषु तुविष्ट^६ [३] य व ष नवदवा र वदवा श वदवा [४-४] सर्वेषु कोशेषु विराज्ये

—मा नो अस्मिन् महाधने परा^१ वर्गं भारभृद् यथा ।

सं वर्गं सं रथिं अथ ॥

इति । अथ याज्या

परस्या अग्निं संवतो^२ अवरं जभ्य् आ तर ।

यत्राह्य् अग्निं तं अथ ॥

इति । अथो हैनया यद् भ्रातृव्यस्य संविबुक्षेत तत्कामो यजेत । क्षिप्रे हैवास्य संवृत्ते ॥

अथो खल्व् आहुर यद् अग्नाय् अग्निम् अभ्युद्धरेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । अग्नये ऽग्निमत इष्टिं निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाश् आज्यभागौ
^३विराजौ संयाज्ये^४ । अथैते याज्यापुरोनुवाक्ये

अग्निनाग्निं स समिध्वते कविर् गृहपतिर् युवा ।

हव्यवाङ् जुह्वात्यः ॥

इति । अथ याज्या

त्वं ह्य् अग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन् सता ।

सखा सख्या समिध्वसे ॥

इति । अथो हैनया ब्रह्मवर्चसकामो यजेत । तेजस्वी हैव^५ ब्रह्मवर्चसी भवति ॥

अथो खल्व् आहुर यद् आहवनीयगार्हपत्यौ संसृज्येयातां किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । अग्नये वीतय इष्टिं निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाश् आज्यभागौ
विराजौ संयाज्ये । अथैते याज्यापुरोनुवाक्ये

अग्ने आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।

नि होता सस्ति र्वाहिभिः ॥

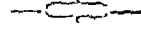
इति । अथ याज्या

यो अग्निं देववीतये^६ हविर्धमं आविवासति ।

तस्मै पावकं मृडय ॥

इति तस्मै पावकं मृडय इति ॥ ६५ ॥^१

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहृतं न पीतये [६] अ हरिः ओम् । इत्यग्निहोत्रं स्रव
 शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु नरा [२] सर्वेषु अग्निहोत्रविष्णुमाहन् स अग्निहोत्रं समासम् ष हरिः ओम् ।
 कोशेषु संपत्तौ [३-३] य-वर्जं सर्वेषु कोशेषु शुभमस्तु ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः । जैमिन्याचार्याय नमः ।
 विराज्ये [४] व स ह वै [५] सर्वेषु कोशेषु अग्निहोत्रि समासम् ॥

‘प्रजननं ज्योतिः । अग्निर् देवतानां ज्योतिः । विराड् वाक्यं अग्नौ संतिष्ठते । विराजं संपद्यते’ । तस्माद् एष ज्योतिर् उच्यते । द्वौ स्तोमौ प्रातस्सवनं वहतो यथा चक्षुष् च प्राणश् च तथा तत् । द्वौ स्तोमौ माध्यंदिनं सवनं वहतो यथा च श्रोत्रं च वाहू च तथा तत् । द्वौ स्तोमौ तृतीयसवनं वहतो यथा मध्यं च प्रतिष्ठा’ च तथा तत् ॥

हिंकारेण वै ज्योतिषा देवास् त्रिवृते ब्रह्मवर्चसाय ज्योतिर् अदधुः । त्रिवृता ब्रह्मवर्चसेन पञ्चदशायोजसे वीर्याय ज्योतिर् अदधुः । पञ्चदशेनौजसा वीर्येण सप्तदशाय प्रजायैः पशुभ्यः प्रजननाय ज्योतिर् अदधुः । सप्तदशेन प्रजया पशुभिः प्रजनेनैकविंशाय प्रतिष्ठायै ज्योतिर् अदधुः ॥

स्तोमो वा एतत् । स्तोमे ज्योतिर् दधत इति । तस्माज् ज्योतिष्टोम इत्य् आख्यायते । अथ यत् स्तोमस्तोमं सवनम् अभिप्रणयति तस्माज् ज्योतिष्टोम इत्य् आख्यायते । अथो यद् यज्ञस् संस्तुतो विराजम् अभिसंपद्यते—ज्योतिर् विराड्—तस्माज् ज्योतिष्टोम इत्य् । आख्यायते ॥ ६६ ॥^{११}

[१] प्रारम्भे च ष हरिः ओम् [२] व ष ‘पद्यन्ते’ जवै [३] ल, व ष प्रजनाय [४] य स्तोमे
[५] ल, तत् । अन्यत्र नास्ति [६] श नास्ति [७] ल व ष स्तोमं [८] य ष इत्येवा [९] य
[५] ल, व ष प्रतिष्ठं [६] य र ल, व ष प्रजा- र ष ॥ १ ॥

अस्थूरिर् वा एष यज्ञः पुरुषसंमितः । यत्काम एतम् आहरते सप् अस्मै काम आध्यते । अस्थूरिणा हि तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति ॥

प्रजापतिर यत् प्रजा असृजत ता अग्निष्टोमेनौसृजत । दशमेन च वै स ता अग्निष्टोमस्य स्तोत्रेणासृजत दशमेन च मासा संवत्सरस्य । ता द्वादशेन वैवाग्निष्टोमस्य स्तोत्रेण पर्यगृह्णाद् द्वादशेन च मासा संवत्सरस्य । तस्मात् पशवो दशमासो गर्भान् बिभ्रेति । त एकादशम् अनुप्रजायन्ते । न का चन द्वादशम् अतिहरति । परिगृहीता हि तेन ॥

तासां परिगृहीतानाम् अश्वतरो ऽत्यम्लवत् । तस्यानुहाय रेत आदत्त । तद् गर्दभे ‘न्यमार्द तद्’ बडवायां तत् पशुषु तद् ओषधीषु । तस्माद् गर्दभो द्विरेतास् तस्माद् बडवा द्विरेताः । तस्मात् पशवो द्वौ द्वौ जनयन्ति । तस्माद् ओषधयो ऽतभ्यक्ता रेभन्ति । तस्माद् अश्वतरो बर्हिषि न देयः । अति ह्य अम्लवताप ह्य अकामत् । आत्तरेता ह्य अप्रजा हि । षोडशितस् स्तोत्रे देयः । अतिरिक्तो वै षोडशि स्तोत्राणाम् अतिरिक्तो ऽश्वतरः पशूनाम् । अतिरिक्त एवा तद् अतिरिक्तं दधति यज्ञस्य सत्त्वोमतायै । स य एवं विद्वान् अग्निष्टोमेनोद्भायति प्राजाताः प्रजा जनयति परि प्रजाता गृह्णाति । ज्येष्ठयज्ञो वा एष प्रजापतियज्ञो यद् अग्निष्टोमः । अश्नुते ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं य एवं वेद ॥ ६७ ॥^{१२}

[१] सर्वेषु कोशेषु पुरुषश्च [२] ? र आरोहते श [३] र श कदा [४] र श तिष्ठवति ल, स्वप्रवत्
आरोहयते [५] ल, ‘ष्टोमेनैवा’ [६] र व श [७] व तिष्ठवत् [८] व ष तस्यानं [९] १०-१० ?
नास्ति [५-५] ल ष स्ता [६] र श नास्ति [७] य ल न्यमार्तं तद्वत् र न्यमार्तं व न्यमार्तद्वित श

ऽस्यतमात् व वसातद्धत् [११११] . य व श श सलोक्याय [१३] र ल व वा नास्ति [१४]
 नभ्यक्तार भवन्ति र नभ्यक्तारो भवन्ति ल नभ्य- ल श नास्ति [१५] र ल श प्रजा [१६] र ष
 त्तारे भवन्ति श नभ्यक्तारो भवन्ति [१२] ? ल [१२] व [१३]

प्रजापतिर् वावेदम् अग्र आसीत् । जनो^१ ह वै प्रजापतिर् देवता । सो ऽकामयत् बहुस् स्याम प्रजायेय भूमानं गच्छेयम् इति । स शीपत् एव मुखतस् त्रिवृतं स्तोमम् असृजत् गायत्री छन्दो रथन्तरं सामाग्निं देवतां ब्राह्मणं मनुष्यम् अजं पशुम् । तस्माद् ब्राह्मणो गायत्रीछन्दा आग्नेयो देवतया । तस्माद् उ मुखं प्रजानाम् । मुखाद् ध्य एनम् असृजत् ॥

सो ऽकामयत् प्रैव जायेयेति । स बाहुभ्याम् एवोरसः पञ्चदशं स्तोमम् असृजत् त्रिष्टुभं छन्दो बृहत् सामेन्द्रं देवतां राजन्यं मनुष्यम् अश्वं पशुम् । तस्माद् राजन्यस् त्रिष्टुप्छन्दा ऐन्द्रो देवतया । तस्माद् उ बाहुभ्यां वीर्यं करोति । बाहुभ्यां ह्य एनम् उरसो वीर्याद् असृजत् ॥

सो ऽकामयत् प्रैव जायेयेति ॥ ६८ ॥

[१] ? व व मनो [२] र ष ॥ ३ ॥

स उदराद् एव मध्यतस् सप्तदशं स्तोमम् असृजत् जगतीं छन्दो वामदेव्यं साम विश्वान् देवान् देवतां वैश्यं मनुष्यं गां पशुम् । तस्माद् वैश्यो जगतीछन्दा वैश्वदेवो देवतया । तस्माद् उ प्रजनिष्णुः । उदराद् ध्य एनं प्रजननाद् असृजत् ॥

सो ऽकामयत् प्रैव जायेयेति । स पङ्क्त्याम् एव प्रतिष्ठाया एकविशं स्तोमम् असृजत् अनुष्टुभं छन्दो यज्ञायज्ञीयं साम न कां चन देवतां शूद्रं मनुष्यम् अवि पशुम् । तस्मात् शूद्रो अनुष्टुप्छन्दा वेदमपतिदेवः । तस्माद् उ पादावनेज्यैर्नैव जिजीविषति । पङ्क्त्यां ह्य एनं प्रतिष्ठाया असृजत् ॥

एतया वै सृष्ट्या प्रजापतिः प्रजा असृजत् । स य एतद् एवं वेद भूमानम् एव प्रजया पशुभिर गच्छति । तस्माद् 'य एतं' यज्ञं भूयिष्ठं प्रशंसन्ति यद् अग्निष्टोमम्^२ । प्रजापति-यज्ञो ह्य एषः ॥ ६९ ॥^३

[१-३] ? व वेदश् र श वेदैर् ल, वेद ल, वतं व वेदश् च वेद [२] य श ंष्टोमः [३] र ष ॥ ४ ॥

प्रजापतिः प्रजाभ्यं ऊर्जं व्यभजत् । तद् उदुम्बरस् समभवत् । प्रजापतिर् उद्गाता प्राजापत्य उदुम्बरः । वृणुते ऽन्यान् ऋत्विजो नोद्गातारम् । यद् उद्गाता प्रथमेन कर्मणौ-दुम्बरीम् अन्वारभते स्वयैव तद् देवतयात्मानम् आर्त्विज्याय वृणीते । ताम् अन्वारभते आयोष् द्वा सदने सादयाम् अवतश् छायायां समुद्रस्य हृदये ॥ नमस् समुद्राय नमस् समुद्रस्य चक्षसे ॥ मा मा योनोर्वा^४ हासीः इति । यद् आह आयोष् द्वा सदने सादयामि इति—यज्ञो वा आयुः—तस्यैतन् सदने क्रियते । अवतश् छायायाम् हाने । यज्ञो वा अवतिः^५ । तस्यैवा छाया क्रियते यत् सदः । समुद्रस्य हृदये इति । मध्यतो वा आत्मनो हृदयम् । तस्मान् मध्यतस् सवस् औदुम्बरीम् ईयते । नमस् समुद्राय नमस् समुद्रस्य चक्षसे हान । वाग् वै समुद्रो मनस् समुद्रस्य चक्षः । एताभ्याम् एवैतद् देवताभ्यां नमस्करोति । आर्त्विज्यं कारिष्यन् मा मा योनोर्वा^६ हासीः इति—साम वै योनोर्वा^७—साम एवैतन् नमस्करोति । आर्त्विज्यं करिष्यन् नैनं

सामावहत । न सामन्याम् आर्तिम् आर्हति । न साम्नो हीयते य एव विद्वान् साम्ने
नमस्करोति । य एवैनम् उपवदति स आर्तिम् आर्हति ॥ ७० ॥

[१] ल व ष प्रजाभ्यां [२] ? र योनोवा ल व श योनेर्वा [३] ल श अपतीस, [४] ? ल व श योनेर्वा
[५] ? र योनेर्वा श योनेर्वा [६] र ष ॥ ५ ॥

प्रजापतेर् वा एतद् उदरं यत् सदः । ऊर्ग उदुम्बरः । यन् मध्यतस् सदस औदुम्ब-
रीम् ईयते मध्यत एवैतत् प्रजानाम् अन्नम् ऊर्जं दधाति । तस्मान् मध्यतो ऽशनम्
अशितं धिनोति । तस्माद् यज्ञेया यातयास्त्री क्रियते तत् प्रजा अशनायुका भवन्ति ।
पोषुका ह त्वै भवन्ति ॥

उपस्पृश्यां नोपस्पृश्याम् इति मीमांसन्ते । सर्वं वावेदम् आत्मन्वत् । यस् त्वा
अन्नम् अभीव कामयते तम् एवैतद् भूयिष्ठं द्वेष्टि । यद् उपस्पृशेद् अन्नाद्यं प्रथमेत् । यन्
नोपस्पृशेद् अन्नाद्याद् आत्मानम् अन्तर्यात् । उपस्पृश्य नस्वास्पृष्टेनैवोद्वेयन् नास्नाद्यं
प्रथमेति नास्नाद्याद् आत्मानम् अन्तरेति ॥

साम देवानाम् अन्नम् ऊर्ग उदुम्बरः । यद् उद्गातौदुम्बरीं श्रयते सामन् एवैतद्
देवानाम् अन्नम् ऊर्जं दधाति । तस्माद् यत्र सामात्विज्यं कुर्वन्ति तद् एव देवा भूयिष्ठम्
इवावन्ति ॥ ७१ ॥

[१] ल व ष अशित ल व अशित [२] ल व कोशेषु [३] श श्रयेत [४] व ष साम्नोत्विज्यं
ष पोषुका [५-६] सर्वेषु कोशेषु उपस्पृश्यान् [७] र ष ॥ ६ ॥
[८] य र ल श उपस्पृश्याम् [९] ? एवं सर्वेषु

प्रजापतिर् उद्गातौर्ग उदुम्बरः । स एष ऊर्जि श्रितः प्रजापतिः प्रजाभ्य ऊर्जम्
अन्नाद्यं विभजति । उदङ्ङ् आसीन उद्गायति । उदीचीम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाज-
यति । प्रत्यङ्ङ् आसीनः प्रस्तौति । प्रतीचीम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाजयति । दक्षि-
णासीनः प्रतिहरति । दक्षिणाम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाजयति । प्राञ्चो ऽयं ऋत्विज
आत्विज्यं कुर्वन्ति । प्राचीम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाजयन्ति । तस्माद् एषा दिशां
वीर्यवत्तमोपजीवनीयतमा भूयिष्ठैः प्रीता । तस्माद् यत् प्रजा अवृत्तिं नीयन्ति प्राचीर्
एव यन्ति । एषा हि दिशां वीर्यवत्तमोपजीवनीयतमा भूयिष्ठैः प्रीता ॥

यद् उदीचीनदेवत्या उद्गातारो ऽथ कस्माद् विपर्यावृत्य दिश आत्विज्यं कुर्वन्तीत्य्
आहुः । वृथाद् दिशाम् अभिष्टुवै दिशाम् अभिष्टुवै । तस्मात् सर्वासु दिक्ष्व अन्नं विद्यत इति ॥
उद् दिवं स्तभान्तरिक्षं पृण पृथिवीम् उपरेण दृढ ॥ युतानस् त्वा मारुतो मिनोतु मित्रावरुणयोर्
ध्रुवेण धर्मणा ॥ घृतेन यावापृथिवी आ प्रीणीयाम् ॥ सुपिप्पला ओषधीः कृवि स्वाहा इत्य् औदुम्बरीम्
अमिजुहोति । इमान् एवैतल्ल लोकान् रत्नेनानक्ति ॥ ७२ ॥

[१] ल व-वर्जम् अन्यत्राधिपाठः यदुदीचीनदेवत्या उद्गातारो [२] ? ल व-वर्जम् व ष अवृत्तिन् [३] ?
ल व नयन्ति [४] व ष तस्माद् [५] ष त वृथाद् [६] र ष ॥ ७ ॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत । सो ऽग्निम् अपि मुखाद् असिसृक्षत । सो ऽग्निर मुखाद्
बोभत्समान ऊर्ध्व उद्भुत्य मस्तिष्कम् उद्धृत्यासृज्यत । तं देवाश् चर्षयश् चोपसमेत्या-
ब्रुवन वितुश्चो ऽयं मस्तिष्को मामुया भूत् करवामेमं कस्यां चिताचितीति । ते बृह-

स्पतिम् अब्रुवन् सोमम् अस्मिन् गृहाणेति । स बृहस्पतिर् अब्रवीत् स वा अयं क्रूर इवा-
पूतो ऽमर्ष्यो^१ ऽश्रुतंकृत^२ इति । वयं त एतं^३ पूतं मेध्यं^४ श्रुतंकृतं कुर्म इत्य् अब्रुवन् । तं वै
म आहरतेति । तथेति । तम् अस्मै प्रायच्छन् । तं प्रत्यगृह्णात् देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्
बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि इति । देवाङ्गैर् वावैनं तत् प्रत्यगृह्णात् । तं प्रतिगृह्णापचयत्

वसवस् त्वा पुनन्तु गायत्रेण छन्दसा सुप्रजावन्ति रायस् पोषवन्ति ॥

रुद्रास्त त्वा पुनन्तु वैष्णवेन छन्दसा सुप्रजावन्ति रायस् पोषवन्ति ॥

आदित्याग् ररा पुनन्तु जागतेन छन्दसा सुप्रजावन्ति रायस् पोषवन्ति ॥

इति । छन्दोभिश्च च वावैनं तद् देवताभिश्च चापचयत् । तं पचयित्वा पश्चाद् अक्षं सादयति
बाह्वस्पत्यम् असि^१ । वानस्पत्यं प्रजापतेर् मूर्धात्यागुपात्रम् इति । यद् आह बाह्वस्पत्यम् असि इति बृह-
स्पतिर् ह्य एतम् अग्रे प्रत्यगृह्णात् । यद् आह वानस्पत्यम् इति वनस्पतिभ्यो ह्य एनम् अधि-
कुर्वन्ति । यद् आह प्रजापतेर् मूर्धा इति प्रजापतेर् ह्य एष मूर्धासीत्^२ । यद् आह अत्यागु-
पात्रम् इत्य् अति ह्य एतद् अन्यानि पात्राणि पात्रम् । यद् एतद् देवपात्रं प्रथमं युज्यत उत्तमं
त्रिमुच्यते तेनैवात्य् अन्यानि पात्राणि । प्र श्रेयसः पात्रम् आप्नोति य एवं वेद । तं पश्चाद्
अक्षं^३ सादयित्वा गायत्रं विश्वरूपासु गायति ॥ ७३ ॥^४

[१] य श उर्द्ध्व र उर्द्ध्व ल उर्द्ध्व व ष उर्द्ध्व
[२] ? य उर्द्ध्विह्यसृज्यत् र ल व ष उर्द्ध्विह्यसृज्य
(र ज) त श उर्द्ध्विह्यसृज्यत् [३] ? य नितुर्नो ल
नितुर्नो व ष नितुर्नो श नितुर्नो [४] सर्वेषु
कोशेषु य [५] य ल व ष मू० [६] ? र श
चित्रीति [७] ल मेध्य अन्यत्र मेध्ये [८] ? य

र ल ष श्रितंकृत व ष श्रितंश्रित [९-१०] य र
श पूतमेध्यं ल व ष पूतमेध्य [१०] ष-वर्जम्
अन्यत्र श्रितं [११] ल, ष अधिपाठः वानस्पत्य-
मसि [१२] ? र व श मूर्धाविशद् [१३] र श
अक्षरं [१४] र ष ॥ ८॥

नमः पितृभ्यः पूर्वसदभ्यो^१ नमस् साकंनिषदभ्यः ।

युञ्जे वाचं शतपदीं गाये सहस्रवर्तनीम् ॥

गायत्रं वैष्णवं जगद् विश्वा रूपाणि समृतम् ।

देवा ओकासि चक्रिरे ॥

इति । यत् नमः पितृभ्यः पूर्वसदभ्यैः इति पितरो वा अत्र पूर्वं उपसीदन्ति । न तेभ्य एवैनन्
नमस्करोति नमस् साकंनिषदभ्यः इति यैर् एव ब्राह्मणैस् सहोपसीदत्य् आर्त्विज्यं करिष्येस्
तेभ्य एवैनन् नमस्करोति । युञ्जे वाचं शतपदीम् इति वाचम् एवैनत् छतपदीं युङ्क्ते । गाये
सहस्रवर्तनीम् इति युक्तम् एवैनम् एतत् सहस्रवर्तनीं भूतां गायति । गायत्रं वैष्णवं जगत्
इति—एतानि वै त्रीणि सवनानि—तान्य् एवैतान्य् आत्मनं परिगृह्णीते । विश्वा रूपाणि
समृतम् इति—यज्ञो वै विश्वा रूपाणि—यज्ञम् एवैतेन संभरति । देवा ओकासि चक्रिरे इति
सदेवम् एवैतेन यज्ञं कुरुते ॥ ७४ ॥^२

[१] र श पूर्ववर्तसेभ्यो ल पूर्व सज्जशो [२] व ष ऽनिम् [३] र श पूर्वसदभ्यो [४] य र व ष ऽनिम्
[५-५] ? ल, व ष एवैतामन् ल, एवैतामन् [६] र ष ॥ ९॥

कुसुर्विन्दो^१ हौहालकिस् सोमानाम् उज्जगौ । तम् उ हासितमुगा^२ कश्यपानां पुत्रा
ऊचुः को ऽनु नो ऽयं वृशंसको ऽन्त उद्गायत्य् एतेमम्^३ अनुव्याहरिष्याम- इति । ते
ऽनुव्याहरिष्यन्त आस्तावम् उपसेदुः । स हौवाच नमो ब्राह्मणा अस्तु पुरा वा अहम्
अद्य प्रातरनुवाकाद् गायत्रेण विश्वरूपासु यज्ञं समस्थापयम् । स यथा गोभिर गवायम्

इत्वा^१ भ्रमणम् अप्रमणम् अनुसनुदेद् एव चात्र यज्ञशरीरम् अनुसनुदाम इति ते
होत्याय प्रवत्रजुर् नमो ऽस्म ब्राह्मणाय स्तु विदा वा अयम् इदं चकारति । पुरा ह वा
अस्य प्रातरनुवाकद् गायत्रेण विद्वरूपास्तु यज्ञस् संस्थितो भवति य एवं वेद ॥ ७५ ॥^२

[१] ? य कुपुर्वो ल, श अनुविदो ल, आनुविदो वर्ष आनुविदो [२] य व व अधिपाठः इति
[३] य-वर्ज सर्वत्र एतेषाम् [४] ल श इत्यप [५] र प ॥ ७५ ॥

तद् आहुः अच्यो किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकनान्वशंसत् इति । अकर्म वयं तद् यद्
अस्माकं कर्म इत्य् आह होतारं पृच्छत इति । होतः किं स्तुतं स्तोत्रं प्रातरनुवाकनान्वशंसः इति ।
अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म इत्य् आह उद्गातारं पृच्छत इति । उद्गातः किं स्तुतं स्तोत्रं होता
प्रातरनुवाकनान्वशंसत् इति । अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म इति श्रूयाद् अगासिष्म^३ यद् अत्र
गेयम् इति । तं^४ यदि ब्रूयुः तमांसि वा अगामीर न ज्योतीषि इति ज्योतीष्य एवाहम् अगासिषम् इति
ब्रूयान् न तमांसि इति । ज्योतिस् तद् यद् ऋग् ज्योतिस् तद् यत् साम ज्योतिस् तद् यद् देवता । एतानि
वा अहं ज्योतीष्य अगासिषं ब्रूयान् एव तमसा पाप्मना विधानि इति । तमसा चैवैनांस् तत् पाप्मना
च विध्यति ॥ ७६ ॥^५

[१] सर्वेषु कोशेषु अगासिष्ठ [२] ल श ते [३] र प ॥ ७६ ॥

पश्चात् प्राञ्च उपसीदन्ति । वाचम् पवैतन् मुखतो ऽवबुध्यते । यत् पुरस्तात् प्राञ्च
उपसीदियुर वाचं पृष्ठतः कुर्वीरन् । वाग् पशाम् उपदासुका स्यात् ॥

वाग् वै देवेभ्यो ऽपाकामत् । सा वनस्पतीन् प्राविशत् । सैष याक्षे । यद् अघोऽघो
ऽक्षे द्रोणकलशं प्रोहन्ति दैवोम् पवैतद् वाचम् अवबुध्यते । उद्गातार उद्गीथायाधोऽघो
ऽक्षं द्रोणकलशं प्रोहन्ति । अगमाद् पवैतल लोकाद् द्विपन्तं भ्रातृव्यम् अन्तरेति । उपरिष्टाय
लुक्कम् अपहरति । अमुष्माद् एव तल् लोकाद् द्विपन्तं भ्रातृव्यम् अन्तरेति य एवं वेद ॥

नाक्षम्^१ उपस्पृशत् । यद् अक्षम्^२ उपस्पृशद् भ्रातृव्ये^३ श्रियम् ऋज्यात् । अन्तरा
चक्रौ प्रोहति । तस्माद् यद् अन्तरा चक्राब् अनसस्^४ तद् उपजीवनीयतमम् । तस्माद्
अन्तरा शम्ये युक्तो^५ भुनक्ति ॥ ७७ ॥^६

[१] ल, श नाक्षम् ल, नाक्षत्रम् [२] र श अक्षम् [३] ल व ष भ्रातृव्य- [४] ? सर्वेषु
कोशेषु अनसत् [५] ल, ष ष युक्ते [६] र प ॥ ७७ ॥

वसवो वा एतम् अग्रे प्रौहन् । ते ऽभ्याम्यन् । ते रुद्रां आह्वयन् । तं रुद्राः प्रौहन् ।
ते ऽभ्याम्यन् । त आदित्यान् आह्वयन् । तम् आदित्याः प्रौहन् । तं प्रोहति वसवस् त्वा प्रोहन्तु
गायत्रेण छन्दसा ॥ रुद्रास् त्वा प्रोहन्तु वैष्टमेन छन्दसा ॥ आदित्यास् त्वा प्रोहन्तु जागतेन छन्दसा इति ।
देवतानाम् एवैनं तत् प्रौहिम्^१ अनुप्रोहति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर् बाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्यां प्रोहामि इति वा प्रोहेत् । देवाङ्गैर् एवैनं तत् प्रोहति ॥ बृहस्पतिर् वा एतम् अग्रे
प्रौहत् । स रूपेण चर्वसा व्याध्व्यत^२ । स ऐशत कास्य प्रायश्चित्तिर् इति । तां द्रोणकलश
एव पर्यपश्यत् । तम् अभ्यमुशत् तनूपा असि तन्वं मे पाहि ॥ वचोधा असि वचो मे धेहि ॥ आयुधी
अस्य अयुर् मे धेहि ॥ वयोधा असि वयो मे धेहि इति । यद् एवास्य तत्रात्मनो मीयते तद् एते-
नाप्याचनम् । एतेनैवोद्गाताभिर्मुशति तनूपा असि तन्वं मे पाहि ॥ वचोधा असि वचो मे धेहि ॥
आयुधी-अस्य अयुर् मे धेहि ॥ वयोधा असि वयो मे धेहि इति । यद् एवास्य आत्मनो मीयते तद्

एतेनैवाप्याययते । द्रव्यं वाचेदं ब्रह्म च व क्षत्रं च । तद् उभयं द्रोणकलशे । उभयं ब्रह्म च
क्षत्रं चावस्थन्दे य एवं वेद ॥ ७८ ॥

[१] व व प्रोहि [२] य र श व्यर्थं [३] ल व क्षत्रं नास्ति [४] कलशः वा साधीवान्
पाठः [५] र व ॥ ११३ ॥

संमुखान् ग्रावणः कृत्वा भिमिश्रति श्येना अत्रिः ऋतस्य गर्भा प्रयुता नपातः पर्वताला ककुभ
आ नत् तं वीरं बहव यं बहव उपजोवांसो अभिशस्ति कृतम् अनभिगस्तेन्यम्^१ अन्यस्याभिशस्त्वाः कर्तारम्
इति । आ हैवास्य वीरो जायते ऽभिशस्ति कृद् अनभिगस्तेन्यो ऽन्यस्याभिशस्त्वाः कर्ता ॥

द्रोणकलशम् अध्यूहति इदम् अहं मां ब्रह्मवर्चसे ऽध्यूहामि इति । यच्च अस्यावस्थो^२ राज-
न्यन् स्याद् विमुखान् ग्रावणः कृत्वा तूष्णीं द्रोणकलशम् अध्यूह्य तम् अवहारयन् दक्षिणा
निरुहेत् इदम् अहम् अमुं विशो निरुहामीदम् अस्य राष्ट्रं न्युञ्जामि इति न्यञ्जं द्रोणकलशं न्युञ्जेत् ।
संमुखान् ग्रावणः कृत्वा यो ऽस्य राजन्यन् स्यात् तस्य नाम गृहीत्वा द्रोणकलशम् अध्यू-
हेत् इदम् अहम् अमुं विश्वं अध्यूहामि इति । अपेतरो रुध्यते ऽवेतरो गच्छति । स यच्च एनम्
अवगत्य नाद्रियेत तं कामयेन अत्रैवान्तरं अवस्थो ऽस्तु इति । विमुखान् ग्रावणः कृत्वा
तूष्णीं द्रोणकलशम् अध्यूह्य^३ इमां प्राञ्जुषवन्ः^४ इति प्रावा । तम् उपरिष्ठाद् अभिनिदध्यात्
इदम् अहम् अमुमिन् विश्वं^५ अध्यूहामि इति । अभिप्रक्षीणानाहीनं^६ वितिष्ठति । स यच्च एनं
विदित्वोपधावेद् अस्मिन् वावेद् ब्राह्मणे ऽध्यास यद् इदम् अस्मै वचने वचेति^७ । संमुखान्
ग्रावणः कृत्वा द्रोणकलशम् अध्यूहेत् इदम् अहम् अमुं विश्वं अध्यूहामि इति । ईशे स्वानाम्
अपैतं स्वाश्वं चायन्त्य अनन्तरम् अवस्थो भवति ॥ ७९ ॥

[१] सर्वेषु कोशेषु अनभिगस्तेन्यम् [२] ल व [३] क्षीणानाहीनं र ल श [४] क्षीणानाहीन [५] ल
ष [६] रन्धो [७-८] ल श एमादशुषवन् [८] वदेति [९] र व ॥ १४ ॥
य र श विदयन् अन्यत्र विश्वम् [५] ? व

राष्ट्रं वै द्रोणकलशो विशो ग्रावणः । यद् द्रोणकलशश्च शिथिलस् स्याद् राष्ट्रं
शिथिलं स्यात् । तद् अनु विशो विशम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः । तं दृंहति
देवी त्वा ध्रिषणे निपातां ध्रुवे सदसि सीदेष ऊर्जे सीद इति । इमे वै देवी ध्रिषणे इदं ध्रुवं सदः ।
एभिर् एवैतं तत् लोकैर् दृंहति इष ऊर्जे सीद इति—वर्षं वा इषे यद् उपरिष्ठाद् वर्षस्यैधते
तद् ऊर्जे—तद् एवैतेनावस्थन्दे ॥

स्वर्भानुर वा आसुर आदित्यं तमसा विध्यत् । तं देवाश्च चर्पयश्चामिषज्यन् ।^१ ते
ऽत्रिमं अद्रुवन् ऋषे स्वम् इदम् अपजहीति । तथेति । तद् अत्रिर् अपाहन् । तं ऽद्रुवन्
यो नस् तमसा विद्धेभ्यो ज्योतिर् अविद्वज् ज्योतिर् अस्य भागधेयम् अस्त्वं इति । तद्
एतद् अत्रिहिरण्यं द्वियते । शतमानं ह स्म पुरा द्वियते । अथैतर्हि यावद् एव कियच्च स्व
ददति तत् । एतद् ध वाच सर्वेषु लोकेषु ज्योतिर्^२ यद् धिरण्यम् । सर्वेषु लोकेषु
ज्योतिर्^३ धत्ते य एवं विद्वान् अत्रिहिरण्यं ददाति ॥ ८० ॥

[१] सर्वेषु कोशेषु तमसा^१ [२-३] य र श तोत्रीयं ल नास्ति । वष तोत्रं [३] य र ल श
अनिद्वज् [४-५] य र ल श नास्ति [५] र व ॥ १५ ॥

स यत् प्रथमम् अपाहन् सा कृष्णाविर अभवत् । यद् द्वितीयम् अपाहन् सा धूम्रा-

विर अभवत् । यत् तृतीयम् अपाहन् सा फारगुन्ध् अविर अभवत् । स यं कामयेत् पापीयान् स्याद् इति कृष्णम् अस्य पवित्रे ऽप्यस्येत् पापीयान् एव भवति । अथ यं कामयेत् नार्वाङ् न परस् स्याद् इति धूम्रम् अस्य पवित्रे ऽप्यस्येत् नैवार्वाङ् न परो भवति । अथ यं कामयेत् श्रेयान् स्याद् रत्नम् अश्नुवीतेति^१ फारगुन्धम् अस्य पवित्रं कुर्याच्च ह्येयान् एव भवति रत्नम् अश्नुते ॥

अस्ति हि तत्राप्य् आदित्यस्य न्यक्तम् । तद् अन्तरेये अवहृत्य संमार्ष्टि वसवस् त्वा संमृजन्तु गायत्रेण छन्दसा ॥ छ्दाम् त्वा संमृजन्तु वैष्टमेन छन्दसा ॥ आदित्याम् त्वा संमृजन्तु जागनेन छन्दसा इति ॥

तद् उदीचीनदशं पवित्रवत्या वितनोति पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस् पते इति समष्ट्यै । तपोष् पवित्रं विततं दिवस् पदे इति स्वर्गकामस्य । अरुरुचद् उपसः पुत्रिर् अग्रयुः^२ इति प्रजा-कामस्य । सर्वाभिर एव विततुयाद् एतेषां सर्वेषां कामानाम् उपात्तैः ॥

राजानम् आनयति । तम् अभिमन्त्रयते स पवस्व सुवामा देवानाम् अभि प्रियाणि धाम् ॥ विर देवेभ्यो ऽपवथास् विर आदित्येभ्यस् विर अङ्गिरोभ्यः ॥ येन तुर्येण ब्रह्मणा बृहस्पतये ऽपवथास् तेन मह्यं पवस्व ॥

स नः पवस्व शं यवे शं जनाय शम् अर्वते ।

शं राजिन् ओषधीभ्यः ॥

इति । शम् पवोद्गात्रे भवति शं यजमानाय शं प्रजाभ्यः ॥

अथ चतुर आश्रायणं ग्रहं गृह्णन् हिं करोति । तद् एव हिंकृतं भवति । अथोद्गात्रैकर्वो^३ गायत्रं गायति उच्चा ते जातम् अन्वसा इति । स उदित्येवेतो देवेभ्यो हव्यं सहति दिवि सद् मूम् आ देदे इत्य् अमुतो वृष्टिम् आचयावयति । ताव् इमौ लोकौ सवासिनौ^४ करोति । ताव् अस्मै कामं पिन्वाते । कामम् अस्मा इमौ लोकौ पिन्वाते य एवं वेद् ॥ ८१ ॥^५

[१] य अदनुपीयेतेति र व ष अशुपीयेतति ल श अदनुवीयेतेति [२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] ? य ल व ष एकैर् [४] ? य तावासिनौ र श स्वाविनौ [५] र ष ॥ ८६ ॥

क्रूरम् इव वा एतद् यज्ञस्य कुर्वन्ति यद् धविर्धाले^१ प्रावभिस् सोमं राजानं हत्वा बहिष्पवमानं सर्पन्ति । का तस्यै प्रायश्चित्तिर् इत्य् आहुर अय उपस्पृशेयुः । आपो वै सर्वस्य शान्तिः । अङ्गिर् एवेनत् तच् छमयन्ति । वाग् वा एतस्मा अत्रे ऽध्वने ऽतन्द्रायतै बहिष्पवमानं सर्पन्ती । तां प्रजापतिर् अब्रवीद् भागधेयं ते करोम्य् अथ सर्पति । बहिष्पवमानं सपश्यन् होमं^२ जुहुयात् जुष्टो वाचो मूयासे जुष्टो वाचस्पत्युः ॥ देवि^३ वाग् यत् ते वाचो मधुमत् तस्मिन् मा वाः ॥ स्वाहा सरस्वत्यै इति । यत् सरस्वत्यै स्वाहा इति जुहुयाद् वाचं सरस्वती स्वाहाकारेण परिगृहीयात् । अथ यत् स्वाहा सरस्वत्यै इति जुहोति वाचं तद् उत्तरां स्वाहाकाराद् इधाति । तथा परिगृहीतया यज्ञं तनुते । वाचा ह्य ऊर्ध्वो यज्ञस् तायते । वेकुरा नामासि प्रेषिता दिव्याय कर्मणे सिवा नस् सुममा भव । सत्यादीर् यजमानाय स्वाहा इति वा जुहुयात् । वाग् वै वेकुरा । ब्रह्म वाक् । ब्रह्मण एव तद् वाचे होमं हुत्वा सर्पति नार्तिम् आर्हति ॥ ८२ ॥^४

[१] य-वर्जम् अन्यत्र ० धनो [२] श तत्र सर्वेषु कोशेषु तस्मिन् [३] ? सर्वेषु कोशेषु [४] ? र ल श तदायत व ष तदा [५] र हेम ब्रह्मण [६] र ष ॥ ९० ॥ ल श हेम [७] सर्वेषु कोशेषु देवी [८]

अरण्यम् इव वा एते यन्ति ये बहिष्पवमानं सर्पन्ति । तान् ईश्वरो रक्षो वा हन्तोर् अन्या वा चण्डा । अथ द्वितीयां जुहोति सूर्यो मा देवा दिव्येभ्यो रक्षोभ्यः पातु वात आन्तरिक्षेभ्यो

ऽग्निः पार्थिवेभ्यस् स्वाहा इति । य एवैषां लोकानाम् अध्विर्यस्य तेभ्य एवैतद् आत्मानं परि-
दाय सर्पति नार्तिम् आर्छति ॥

प्रजापतिर् यद् यज्ञम् असृजत तं हविर्धान एवालूजत । स सृष्ट उद्भू प्राद्वधत् । तम्
एतद्^१ अन्नात्वास्तुवन् । यत्रैतद्^२ उद्भूयित्वा बहिष्पवमानेन स्तुवन्ति यज्ञम् एवैतद्
आप्त्वा स्तुवन्ति ॥

यो वै दैव्यं वाजिनं वेद वाजी भवति । यज्ञो वायु दैव्यो वाजी । य इन् नु मानुषं
वाजिनम् अशान्तम्^३ असंसृष्टम्^४ आरोहति तम् इन् नु स हिनस्ति वा प्र वा क्षिणोति ।
अथ किं यो दैव्यं वाजिनम् अशान्तम्^३ असंसृष्टम्^४ आरोहात् ॥ ८३ ॥^५

[१] ? सर्वेषु कोशेषु एद् [२] ? य इत्यद् र भ्यत्वेतद् ल त्रैतद् श भ्यत्वेतद् [३] व प शान्तं
[४] व ष संसृष्टं [५] व रोहात् [६] र ष ॥१८॥

अध्वर्युः प्रस्तरं हरन् सर्पति । तम् अनुमन्त्रयते एतद् अहं दैव्यं वाजिनं संमाज्मि इति ।
संसृष्टम् एवैनं शान्तम् आरोहति नार्तिम् आर्छति ॥

देवक्षेत्रं वा एषो ऽभ्यवस्यति यस् सोमस्योद्गायति । य इन् नु मानुषाय क्षेत्रपतये
प्रोचयावस्यति तम् इन् नु स हिनस्ति वा प्र वा यापयति । अथ किं यो दैव्याय क्षेत्रपतये
प्रोचयावस्यति । सोमोद्गायोद्गाय सोम इत्य् आह । सोमो धे देवानां क्षेत्रपतिः । सोमायैव तद्
देवानां क्षेत्रपतये प्रोचोद्गायति नार्तिम् आर्छति । महां तेजसे महो ब्रह्मवर्चमाय मह्यम् अन्नायाय
मह्यं भूमे मह्यं पुष्ट्यै मह्यं प्रजननाय प्रजानां भूमे प्रजानां पुष्ट्यै प्रजानां प्रजननाय सोमस्य राज्ञो राज्याय मम
प्राप्तेष्याय इति ॥

प्रावो^१ ह स्माह मैत्रेयः किं मम एकस्मा आगास्यामि किम् एकस्मा इति । एतेन ह
स्म वै स तद् आह सोमोद्गायोद्गाय सोमेदम् अमुष्मा इदम् अमुष्मै इति । ते ह स्मास्मै कामास्
समृध्यन्ते ॥

देवपाशा वा एते वितायन्ते यद् धिष्ण्या अग्नयो विह्रियन्ते । तान् यो विद्वान्
अभ्यवैति देवपाशान् प्रतिमुञ्चते । एषा वै यज्ञस्य द्वारं यद् अन्तराग्नीध्रं च चात्वालं च ।
तथाभ्यवेयात् । तथोदेयात्^२ । धा वै नाम वेदिः । ताम् अभ्यवयन् व्रूयात् धा असि सुधां मे
वेदि ॥ आयुष्मन्तस् त्वद् वर्चस्वन्त उन्नेप्स इति । न देवपाशान् प्रतिमुञ्चते नार्तिम् आर्छति
॥ ८४ ॥^३

[१] ल श प्रहरन् [२] र श आतो ल व ष आहो [३] ? य र ल व ष तथोदेया श तथोदेवा
[४] र ष ॥१९॥

प्राणान् वै तन् संतत्य स्वर्गं लोकं सर्पन्ति यद् अन्तरं हविर्धाने ब्रह्मान् गृहीत्वा
बहिष्पवमानं सर्पन्ति । 'संततास् सर्पन्ति' । संतत इव वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गस्यैव
लोकस्य संतत्या अव्यवच्छेदाय । प्रावभ्रा^१ इव सर्पन्ति । प्रतिकूलम्^२ इव वा इतस्
स्वर्गो लोकः । तद् यथा वा अदः प्रतिकूलम् उद्यन् प्रावभ्र इव भवत्य एवम् एवैतत् ।
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अनपम्याधाय^३ ॥

अध्वर्युः प्रथमस् सर्पति प्राणो यज्ञस्य । तस्माद् यद् अवच्छिद्येरन् प्राणाद् अवच्छि-
द्येरन् प्रमायुकान् स्युः । प्रस्तोता द्वितीयस् सर्पति मुखं सास्रः । तस्माद् यद् अवच्छि-
द्येरन् मुख्याम् आर्तिम् आर्छेयुः । उद्गाता तृतीयस् सर्पति सर्वदेवत्यः प्रजापतिः । तस्माद्
यद् अवच्छिद्येरन् सर्वज्यानि जीयेरन् । प्रतिहर्ता चतुर्थस् सर्पति तुरीयं सास्र

तस्माद् यद् अवच्छिद्येरन् तुरीयेणात्मनो यातयेयु यजमान पञ्चमस् सर्पति पाक्तो
यज्ञ पाक्ता पशव तस्माद् यद् अवच्छिद्येरन् यज्ञात् पशुभ्यो ऽवच्छिद्येरन् ॥ ८५ ॥^१

[१-१] य र ल ङ नास्ति [२] ? र ल ङ प्रवभ्रा [३] सर्वेषु कोशेषु कूल [४] एवं सर्वेषु
कोशेषु [५] र प ॥ २० ॥

ब्रह्मा षष्ठस् सर्पति । षड् वै छन्दांसि । छन्दोभिर एव तद् रक्षः पाप्मानम् अपहन्ते ।
सर्वं धावैतद् ब्रह्म । यद् ब्रह्मा पञ्चाद् भवति ब्रह्मणैव तद् रक्षः पाप्मानम् अपहृत्य स्वर्गं
लोकं सर्पन्ति ॥

प्रस्तरं हरन्तस् सर्पन्ति । यजमानो वै प्रस्तरो वह्निः प्रजाः । यद् उपर्युपरि वह्निः
प्रस्तरं हरन्ति यजमानम् एव तत् प्रजास् अद्ध्युहन्ति । तस्माद् यजमान उपर्युपर्य एवान्धाः
प्रजाः ॥

यद् उपास्येत् स्वर्गलोको यजमानस् स्याद् अवास्माल् लोकाच् छिद्येत । यद् अत्य-
स्येद् अस्मिन् लोके प्रतितिष्ठेद् अत्र स्वर्गाल् लोकाच् छिद्येत ॥

तद् आहुर् अर्धात्मा वा एष यजमानस्य यत् पत्नी । यत् सा वहिर्वेदि भवति तेना-
स्माल् लोकान् नावच्छिद्यते । उपैवास्येद् इत्य् उत वै पत्नी न भवति । अथो यष् अपि
स्याद् उपैवान् यद् अस्येद् अत्य् अन्यद् अस्येत् । यद् उपास्यति तेन स्वर्गलोको यद् अत्य-
स्यति तेनास्माल् लोकान् नावच्छिद्यते ॥ ८६ ॥^२

[१-१] ? य यजमानस्यादवास्मान् ल यजमानस्यादवास्माल् च प यजमानस्यदवास्माल् श यजमानस्य-
दवास्माल् [२] र प ॥ २१ ॥

आदित्यो वा एतद् अत्राप आसीद् यत्रैतच् चात्वालम् अदो ऽग्निः । स इदं सर्वं
प्रातपत् । तस्य देवाः प्रदाहाद् अधिभयुः । ते ऽब्रुवन् सर्वं वा अयम् इदं प्रधक्ष्यति वीमौ
परिहरामेति । तम् अतस् तिसृभिर आददत् तिसृभिर अन्तरिक्षात् तिसृभिर् दिवम्
अगमयन् । स ततः पराङ् पवातपत् । त एतद् आवद् उत्तमम् अक्षरम् अपश्यन् ।
तेनैनम् अर्वाञ्चम् अकुर्वन् । तत एतद् अर्वाङ् तपति । ऐतनो एवावताक्षरेणाग्निम्
अस्मिन् लोके ऽदधुः । स यं कामयेत यजमानस् स्वर्गलोकस् स्याद् इति चात्वालम्
पवैनम् अवस्थाप्शोद्वायेत् । तम् अतस् तिसृभिर एवाददत् तिसृभिर अन्तरिक्षात्
तिसृभिर् दिवं गमयन्ति । स्वर्गलोको यजमानो भवति । ईश्वरो ह तु प्रमायुको भवितोः ।
पराचीभिस् स्तुवन्ति । सदैव सर्वाभिस् स्तुयुर् अथोत्तमाम् अग्ने ब्रूयाद् अथावराम्
अथावराम् । तास् सर्वा अर्वाचीः । तद् उ वा आहुस् सत्रैतत् प्रत्यवरुदं स्वर्गकाम्या वै
यजत इति । यद् एवाद् आवद् उत्तमम् अक्षरं भवति तेनास्माल् लोकान् नावच्छि-
द्यते ॥ ८७ ॥^३

[१] र ल श एवावददन्ने व ष एवावददन्ते [२] ? य र ल श पराचीपुभि च प पराचीपुहि [३] ? र-
वर्जे सर्वत्र स यदैव [४] र प ॥ २२ ॥

रथन्तरवर्णाम् उत्तमां गायन्ति । इयं वै रथन्तरम् । अस्याम् पवैतत् प्रतितिष्ठति ।
प्रजापतिः प्रजा असृजत् । ता एनं सृष्टा अन्नकाशिनीर् अभितस् समन्तं पर्यविशन् ।
ताभ्यो हिंकारेणान्नाद्यम् असृजत् । तद् ओंकारेण सृष्टम् अवारयत् ॥

प्रजापतिर् एष यद् उद्गाता तम् एतत् प्रजा अन्नकाशिनीर् अभितस् सप्रन्तं परि-
विशन्ति । ताभ्यो हिंकारेणैवात्राद्यं सृजते । तद् ओंकारेण सृष्टं वारयते । स यद् धिक्कुत्ये-
नोक्तुर्यात् पराङ् देवान्नाद्यम्^१ इयात् । यत् साम प्रथमम् अभिव्याहरेत् क्षत्रं बलम्
कच्छेत् । क्षत्रं हि साम । यद् ऋचं प्रथमम् अभिव्याहरेद् विशं बलम् कच्छेत् । विडं ऋ-
क् । यद् यजुः प्रथमम् अभिव्याहरति — ब्रह्म वै यजुः — ब्रह्मवर्चसम् एतत् करोति ।
भूर् भुवस् स्वः ॥ मधु करिष्यामि ॥ मधु जनयिष्यामि ॥ मधु भविष्यति ॥ भद्रं भद्रम् ॥ इषम् ऊर्जम् इति ।
यद् भूर् भुवस् स्वः इत्य् एतद् वै ब्रह्मैतद् यजुः । यत् मधु करिष्यामि इति—प्रजा वै मधु—ता
एव तत् करोति । यत् मधु जनयिष्यामि इति प्रवैनास् तज् जनयति । यत् मधु भविष्यति इति
भूतिम् एवैनास् तद् गमयति । भद्रं भद्रम् इति—यद् वै पुरुषस्य चित् तद् भद्रं गृहा भद्रं
प्रजा भद्रं पशवो भद्रं—तद् एवैतेनावरुद्धे । इषम् ऊर्जम् इति—वर्षं वा इषे यद् उपरिष्ठाद्
वर्षस्यैधते तद् ऊर्जं—तद् एवैतेनावरुद्धे ॥ ८८ ॥^३

[१] ? सर्वेषु कोशेषु परां [२] ? सर्वेषु कोशेषु देवानाद्यम् [३] र ष ॥ २३ ॥

प्रजापतिं कल्पयित्वोद्गायेत् । यो ह वै प्रजापतिं कल्पयित्वोद्गायति कल्पते ऽस्मै दिशः
प्रदिश आदिशो विदिश उदिशो दिश इति । दिशो वै प्रजापतिः । प्रजापतिम् एव तत्
कल्पयित्वोद्गायति । कल्पते ऽस्मै य एवं वेद ॥

कपिवनो ह स्माह भौवायनः किं ते यज्ञं गच्छन्ति यद् एव सोमस्याभक्षयित्वा प्र वा
सर्पन्ति प्र वा धार्वयन्तीति । बहिष्पवमानम् उपसन्नेषु मृयाद् यं ब्रह्माणं शुचिम् इव
मन्येताहरहस् तम् इति । तेन समुपहृयाथानुमन्त्रयेत

यो देवानाम् इह सोमपीवो ऽरिमन् यज्ञे वह्निं वेचाम् ।
तस्येदं भक्षयामसि ॥

इति । यदि च ह प्रधावयति यदि च नाथ हास्य भक्षित एव देवस्^४ सोमो भवति ॥

एतदायतना वा आरण्याः पशवः । यद् बहिष्पवमानम् अरण्ये स्तुवन्ति तस्माद्
आरण्याः पशवो ऽरण्यं सञ्चरन्ते । परावीषु स्तुवन्ति । तस्माद् आरण्याः पशवो ऽरण्याद्
एवारण्यम् अभिप्रेरते । एकरूपासु स्तुवन्ति । तस्माद् आरण्याः पशव एकरूपाः । आवद्
उत्तमम् अक्षरं भवति । तस्माद् एकैको ऽन्यो ऽचलो ग्रामे ऽधिगम्यते । अथो अरण्ये^५ हतं
ग्रामम् अभ्यवहरन्ति ॥

स्तुत्वोद्भवन्ति^६ । यजमानम् एव तत् स्वर्गं लोकं गमयन्ति । बाहून् उद्गृह्णन्ति ।
यजमानम् एव तत् स्वर्गं लोके समादधति । ते वै तद् अनृतं कुर्वन्ति ये मर्त्यं सन्तम्
अमृतत्वं गमयन्ति । ते रूपेण वर्चसा व्यृध्यन्ते । स य एतद् एवान्य उत्तिष्ठेत् तम् उत्ति-
ष्ठन्तम् आरभ्यानुत्तिष्ठेत् । न रूपेण वर्चसा व्यृध्यते नार्तिम् आर्त्तति ॥

भविष्यद् विजानीयात् । यद्य् एताः प्रजा द्रोढ्वा^७ इव 'स्युर् द्रोढ्वो^८ योगक्षेमो
भविष्यति । तथायम् उद्गातोदगासीदिति विद्यात् । यद्य् उ शान्ता इव स्युश् शान्तो
योगक्षेमो भविष्यति । तथायम् उद्गातोदगासीद् इति विद्यात् । एषो ह विज्ञा ॥ ८९ ॥^{१०}

[१] ल श गोवा^१ [२] ? व-ष-वर्जं गच्छति [३] [७] सर्वेषु कोशेषु स्तुत्वोदवन्ति [८] ? य द्रोढ्वा
? व-ष-वर्जं वेद [४] सर्वेषु कोशेषु धारं [५] र द्रोढ्वा ल श द्रोढ्वा [६-९] य ल श स
सर्वेषु कोशेषु देव- [६] ? सर्वेषु कोशेषु अरण्यो द्रोढ्वो र स्युर्दो द्रोढ्वो [१०] र ष ॥ २४ ॥

उपास्यै गायता नरः इति ग्रामकामो भूतिकामः प्रजननकामः प्रतिपदं कुर्वीत । अस्यै वावेदम् उपगायन्ति । उप वावेदम् अस्यां सर्वम् । उपैवास्यां प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । नरो ह वै देवविशः क्षत्रं सोम इन्दुः । विशं चैवैतेन क्षत्रं चावरुद्धे । अमि देवं इयक्षते इति सर्वा एवैतेन देवता अनन्तरायम् अभिशजते ॥

उपो षु जातम् आतुरम् इति प्रजाकामः प्रतिपदं कुर्वीत । उपेवं वा आत्मनै प्रजया पशुभिः प्रजायते । एताम् एवापरेद्युः प्रतिपदं कुर्वीत । आतुरम् इति ह्य अस्या आप्त्वा श्रेयांसं वसीयान् आत्मना भवति । गोभिर् भक्तं परिष्कृतम् इति । यज्ञो वै गोभिर् भङ्गः पशवः परिष्कृतः । यज्ञं चैवैतेन पशून् चावरुद्धे । इन्दुं देवा अयासिपुः इति । यजमानो वै सोमो राजेन्दुस् स्तोमा देवाः । स्तोमा एवैनं स्वर्गं लोकं गमयन्ति ॥ ९० ॥^४

[१] ? ल व ष इन्द्रं [२] ल श उपैव [३] सर्वेषु कौशेषु अधिपाठः प्रजेवैवात्मन् [४] ? सर्वेषु कौशेषु परेषु [५] र ष ॥ ९० ॥

पवस्व वाचो अग्निः इति श्रैष्ठ्यकामः प्रतिपदं कुर्वीत । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता एनं सृष्टा नापाचायन् । सो ऽकामयत श्रैष्ठ्यम् आसां प्रजानां गच्छेयम् इति । स एतां प्रतिपदम् अपश्यत् । तथास्तुत । ततो वै स तासां प्रजानां श्रैष्ठ्यम् अगच्छत् । गच्छति स्वानां श्रैष्ठ्यं य एवं वेद । एषो^१ ह वै समृद्धा स्तोत्रिया यस्यै पवस्व इत्यारम्भः । समृद्ध-यैवास्य स्तोत्रियया स्तुतं भवति । यो वै दैव्यं मिथुनं वेद प्र मिथुनेन जायते । पवस्व इति च वाचः इति च दैव्यं मिथुनम् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । सर्वेषां वा एषा त्रयाणां साम्नां प्रतिपत्—पवस्व इति वामदेव्यस्य वाचः इति रथन्तरस्य अग्निः^२ इति बृहत् । सर्वेषाम् अस्य साम्नां प्रतिपदा स्तुतं भवति । सोम चित्रामिर् अतिभिः इति—सोमो वै देवानां चित्रं—सोमनैव देवानां चित्रेण बहुर भवति प्रजायते । अमि विश्वानि काव्या इति विश्वम् एवैतेन काव्यम् अवरुद्धे ॥ ९१ ॥^३

[१] र श एषा [२] य ल व श अग्नि र श अग्नि [३] र ष ॥ ९१ ॥

पवस्वेन्दो वृषा सुतः इति जने प्रतिष्ठाकामः प्रतिपदं कुर्वीत । कृषी नो यशसो जनः इति ह्य अस्यै यशस्य एष जने भवति । वृषा सुतः इति वृषेव वै प्रजनितेवाधिपतिर् इव तस्यां जनतायां भवति यस्याम् ऋध्यते । वृषेवैव प्रजनितेवाधिपतिर् इव तस्यां जनतायां भाति यस्यां भवति य एवं वेद ॥

सर्वो ह वै जने वृषूषते ऽरातीयति । विश्वा अप द्विषो जहि इति विश्वा एवैतेन द्विषो ऽपहते । तथा पवस्व धारया इति संग्रामं संयतिष्यमाणस्य प्रतिपदं कुर्यात् । यथा गाव इहागमन् जग्यास उप नो गृहान् इति जग्या वा एष गा आजिहीर्षति यस् संग्रामं संयतते । आ जग्या गा हरति ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीत सनिं प्रैष्यन् । जग्या वा एष गा आजिहीर्षति यस् सनिं प्रैति । आ जग्या गा हरत्य् उपैनं जग्या गावो नमन्ति य एवं वेद ॥

अग्न आर्यूषि पवसे इत्य् आमयाविनः प्रतिपदं कुर्यात् । अग्निं वा एतस्य शरीरम् अप्येति वायुं प्राणः । अग्निनैवास्य पवमानेन शरीरं प्राणेन संदध्याति ॥

एताम् एवं प्रतिपदं कुर्वीरन् येषां दीक्षितानां प्रमीयेत । अपृता इव वा एते ऽमेध्या मन्यन्ते येषां दीक्षितानां प्रमीयेत । अग्निनैवान् पवमानेन पूतान् मेध्यान् करोति ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीत— ॥ १.२ ॥*

[१] वष गात्रि [२] रष ॥२०॥

—ब्रह्मवर्चसकामः । अग्निर् वै देवानां ब्रह्मा । अग्निर्नैव देवानां ब्रह्मणा वर्चसी भवति ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीतामिचरन् । अग्निर् वै देवानां ब्रह्मा । अग्निर्नैव देवानां ब्रह्मणा यं द्वेष्टि तं स्तृणुते ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीताञ्चाद्यकामः । आ सुवोर्जम् इषं च नः इति ह्य् अस्या इषं चैवैतेनोर्जं चावरुन्दे ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीतामिचर्यमाणः । यो वा अमिचरति यो ऽभिदासति यः^१ पापं^२ कामयते स वै दुच्छुनः । अरे वावस्व दुच्छुनाम् इत्य् आराद् एवैतेन द्विषन्ते पाप्मानं भ्रातृव्यम् अवाञ्छम् अपैवाधते ॥

द्विविद्युतला रुचा इति ब्रह्मवर्चसकामः प्रतिपदं कुर्वीत । द्विविद्युतती वै गायत्री । गायत्री ब्रह्मवर्चसम् ओजो वीर्यं त्रिष्टुप् प्रजननं जगती । ब्रह्मवर्चस्य ओजस्वी वीर्यवान् प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । परिष्टोमन्त्वा कृपा सोमाश् शुक्रा गवाक्षिरः इति । यज्ञो वै सोमाश् शुक्राः पशवो गवाक्षिरः । यज्ञं चैवैतेन पशून् चावरुन्दे ॥

अस्य प्रताम् अनु द्युतम् इति प्रतिपदं कुर्वीत यस्य पिता वा पितामहो वा श्रेयान् स्याद् अथान्मना पापीयान् इव मन्येत । यैवास्य पित्र्या पैतामही श्रीस् ताम् एवाश्नुते ॥

शुक्रं दुदुधे अहयः इति । यज्ञो वै शुक्रः पशवो ऽहयः । यज्ञं चैवैतेन पशून् चावरुन्दे ॥

पयम् महलसाम् ऋषिम् इति । पयस्वान् एव भवत्य् अस्य सहस्रसा वीरो जायते ॥ १.३ ॥^३

[१-१] एवं य र ष । अन्यत्र यं चापं [२] लृ व ष अव° [३] र ष ॥२८॥

एते असृग्मन् इन्द्रवः इति बहूनां संयजमानानां प्रतिपदं कुर्यात् । एते इत्य् एवैनान्^१ ज्यैष्ठ्यायांभिचदति छन्दसैवैनान् रूपिणा समावद्भाजः करोति । समावत्य् एनान् यज्ञस्याशीर् आगच्छति । प्रजापतिर् यत् प्रजा असृजत ता एनयैव प्रतिपदासृजत । एते इत्य् एव देवान् असृजत असृग्मन् इति मनुष्यान् इन्द्रवः इति पितॄन् तिरः पवित्रम् इति ग्रहान् आशवः इति स्तोमान् विश्वानि इत्य् उक्थानि अभि सौमगा इत्य् एवैनान् जातान् सौभाग्येनाभ्यानक्तं । प्रजापतिर् एव भूतः प्रजास् सृजते य एवं विद्वान् एनया प्रतिपदोद्भायति । अथो हैनास् तत् सौभाग्येनैवाभ्यानक्ति ॥

असृक्मन् प्र वाजिनः इति त्रयाणां संयजमानानां प्रतिपदं कुर्यात् । छन्दसैवैनान् रूपिणा समावद्भाजः करोति । समावत्य् एनान् यज्ञस्याशीर् आगच्छति । गव्या सोमासौ अश्वया इति गोअश्वम्^२ एवैभ्य एतेनावरुन्दे । शुक्रासौ वीरवाशवः इति—यज्ञो वै शुक्रः प्रजा वीरः— यज्ञं चैवैभ्य एतेन प्रजां चावरुन्दे । युवं हि स्यः स्वःपती इति द्वयोस् संयजमानयोः प्रतिपदं कुर्यात् । छन्दसैवैनौ रूपिणा समावद्भाजौ करोति । समावत्य् एनौ यज्ञस्याशीर् आगच्छति ॥ १.४ ॥^४

[१-१] ? य र ल एत एत इत्येवै (ल इत्येतेना) व ष एत इत्येतेना वा एत एव इत्येवै [२] व ष अधिपाठः श्रेष्ठ्याय [३] य र ष व °नर्द लृ °नर्क लृ वा °नर्श [४] एवं सर्वेषु कोशेषु [५] र ष ॥२९॥

इन्द्रश्च सोम गोपती ईशाना पित्र्यतं धियः इति । इन्द्रश्च वै सोमश्च चाकामयेतां सर्वासां प्रजानाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अश्नुवीवहीति । ताव एतां प्रतिपदम् अपश्यताम् । तथास्तुवताम् । ततो वै तौ सर्वासां प्रजानाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् आश्नुवताम् । अश्नुते ह वै स्वानाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् एतया प्रतिपदा तुष्टुवानः ॥

इन्द्रायेन्दो मरुत्वते इति राजन्यबन्धोः प्रतिपदं कुर्यात् । ऐन्द्रो वै राजन्यो मारुतीर्चिषाः । क्षत्रायैव तद् विशम् अनुवर्त्मानि कुर्वन्ति । तस्मात् क्षत्रस्य विद् अनुवर्त्मा ॥

यो जिनाति न जीयते इति वा जिनात्य एव न जीयते । हन्ति शत्रुम् अर्भात्य इत्य् अन्यतो धात्येर्वाभीत्य शत्रुं हन्ति नैनं शत्रुः प्रत्युद्यामी भवति । स पवस्व सहस्रजित् इति । यो वै सर्वं जयति विजयते सः^१ । सर्वजित् सर्वम् एव जयति । विजयत एतया^२ प्रतिपदा तुष्टुवानः ॥ ९५ ॥^३

[१-९] ? एवं र । य अन्यतो धात्ये० ल अन्यतो व्यात्ये० व ष अतन्यतो धात्ये० श अत्यन्यष्टो धात्ये०

[२] य व श ष नास्ति [३] सर्वेषु कोशेषु वा [४] र ष ॥३०॥

अपमन्नं पवते मृधः इत्य् अभिशस्यमानस्य प्रतिपदं कुर्यात् । मृधो वा एतम् अजुष्टास्सचन्ते^१ यम् अभिशंसन्ति । अप पापीर मृधो हते । अप सोमो अरावणः इति । अरावाण इव ह्य एतं सचन्ते यम् अभिशंसन्ति । गच्छन् इन्द्रस्य निष्कृतम् इति । अनिन्द्रियो वा एषोऽपदेवो भवति यम् अभिशंसन्ति । इन्द्रियावन्तम् एवैनम् एतेन सदेवं कुर्वन्ति ॥

आग्नावाऋणीम् आमयाविनो ज्योगामयाविनः प्रतिपदं कुर्यात् । अग्निना वा एष वरुणेन गृहीतो भवति य आमयावी ज्योगामयावी । अग्निनैवैनम् आग्नेयान् मुञ्चन्ति वरुणेन वारुणात् ॥

यस्यां^१ वर्षीयस्याम् ऋचि हृसीयो हृसीयस्यां वा वर्षीयस् ताम् आनायकामः^२ प्रतिपदं कुर्वीत । वर्षीयसा वा एष हृसीयः प्रेप्स्यतीति हृसीयसा वर्षीयः । प्र हृसीयसा वर्षीय आमोति य एवं वेद ॥

एष देवो अमर्त्यः इति प्रतिपदं कुर्वीत यः कामयेताहम् एवैकधा श्रेष्ठस् स्वानां स्यां रुचम् अश्नुवीयेति । एष एषः इत्य् एवैनां ज्यैष्ठ्याय श्रेष्ठ्यायाभिवदति । एकधैव श्रेष्ठस् स्वानां भषति रुचम् अश्नुते । ईश्वरो ह त्व अस्यापरः प्रजायाम् एतादृक् वीरो नाजनितोः । एष एव नातोऽन्य इतीव ह्य एनं वाग् अभिवदति । तद् उ^३ त्व एतन्^४ न तथा । देवो अमर्त्यः इति वा आह । अदेवश्च ह वै स मर्त्यश्च यस्य वीरस्य सतो वीरो वीर्यवान् नाजायते । अथ ह वै स एव देवस् सोऽमर्त्यो यस्य वीरस्य सतो वीरो वीर्यवान् आजायते । आ हास्य वीरस्य सतो वीरो वीर्यवान् जायते संघीयते प्रजया न व्यवच्छिद्यते ॥ ९६ ॥^५

[१] सर्वेषु कोशेषु सचयन्ते [२-२] ? य र ल श विषु (य विपी र वर्षी) यस्यांमृधो (य च्छं र चि ल, वी) हृसीयस्या (य र सा) मर्त्यां वा हृसीयस्यां वर्षीयस्तामानय (ल नाया) कामः । व ष अविर्वीध

स्यामृचं हृसीयस्यामर्त्यां वा हृसीयस्यां वर्षीयस्तामाना-याकामः [३-३] ? सर्वेषु कोशेषु त्वैतं [४] र ष ॥३१॥

देवासुरा अस्पृधन्त । ते^१ देवा वज्रं क्षुरपविम् असृजन्त पुरुषम् एव । तम् असुरान् अभ्यवृञ्जन् । सोऽसुरान् अपोह्य देवान् अभ्यावर्तत । तस्माद् देवा अभिभूयुः । तम् अभि-

पद्य त्रेधा समशृणन् । स त्रेधा संशीर्ण उद् एवातिष्ठत् । तम् आरभ्य पर्यैक्षन्त । तस्मिन् देवताश्^१ छन्दांसि पुरुषे प्रविष्टा अपश्यन् । ते ऽब्रुवन् देवता वै छन्दांसीमा अस्मिन् पुरुषे प्रविष्टाः । अस्मिन् वा अयं लोके पुण्यं जीविवेष्टापूतेन तपसा सुकृतेनास्मान् अन्वागमिष्यतीति । ते वै तथा करवामेत्य् अब्रुवन् यथा नो नान्वागच्छाद्^२ इति । तस्मै व पाप्मानम् अन्ववदधामेति । तस्मा एतं पाप्मानम् अन्ववाद्बधुः—॥ ९७ ॥^३

[१] ष-वर्जम् अन्यत्र नास्ति [२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] यर देवता । अन्यत्र देव- [४] सर्वेषु कोशेषु °न् [५] र ष ॥३२॥

—स्वप्नं तन्द्रीं^१ मय्युम् अशनयाम् अक्षकाम्यां स्त्रीकाम्याम् इति । एते ह वै पाप्मानः पुरुषम् अस्मिन् लोके सचन्ते । य एतद् अग्रे तीर्त्वास्मिन् लोके साधु चिकीर्षात् तत् त्वम् अस्मिन् लोके धीप्सताद् इत्य् अग्निम् अस्मिन् लोके ऽदधुः । वायुम् अन्तरिक्ष आदित्यं दिवि ॥

उग्रदेवो ह स्माह राजनिर् नाहं^२ मनुष्यायारतीयामि यान् अस्मै त्रीन् देवानां श्रेष्ठान् अरातीयतो ऽऽटणोम् । अरातीतमरातीतं ह्य एव तस्मै यस्मा एता देवता अरातीयन्तीति । अथो हास्मा एता देवता नारातीयन्ति य एवं वेद । अथो ह तम् एव धीप्सन्ति य एवं विद्वांसं धीप्सतीति ॥

ते देवा अब्रुवन् या एवेमा देवताश् छन्दांसि पुरुषे प्रविष्टा एताभिर् एवासुरान् धूर्वामैवेति ॥ ९८ ॥^३

[१] सर्वेषु कोशेष्व् अग्निपाठः निद्रान् [२] र णिता वष तान् [३] सर्वेषु कोशेषु एवान् सर्वेषु कोशेषु °न् [४] य र ल श नास्ति [४-४] [५] र ष ॥३३॥
य र व ष अग्नीन् ल श अग्नीर्न [५] ? य ल श णीतां

तेषां प्राणम् एव गायत्र्यावृज्जत चक्षुस् त्रिण्डुभा श्रोत्रं जगत्या वाचम् अनुण्डुभा । अस्माद् एवैनान् लोकाद् गायत्र्यान्तरायन् अन्तरिक्षात् त्रिण्डुभामुष्माज् जगत्या पशुभ्यो ऽनुण्डुभा । तान् सर्वस्माद् एवान्तरायन् । ततो वै देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥

यद् देवा असुरान् अधूर्वस् तद् धुरां धूस्त्वम् । धूर्वति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । प्रजापतिर् यत् प्रजा असृजत ता धूमिर् एवासृजत । रेत एव रेतस्ययासिञ्चत् प्राणं गायत्र्या समैरयन् चक्षुस् त्रिण्डुभा श्रोत्रं जगत्या वाचम् अनुण्डुभा । आत्मानम् एव पंक्त्या प्रत्युपादधात् । प्रजापतिर् एव भूतः प्रजास् सृजते य एवं विद्वान् धूमिर् उद्गायति ॥ ९९ ॥^३

[१] र ष ॥३४॥

रेतस्यां गायति । रेतस् तत् सिञ्चति । संततम् इव गायति । सततिम् इव वै रेतः । परोक्षम् एव प्रथमे गायति । परोक्षम् इव वै रेतः । नर्चम् उपस्पृशेत् । यद् ऋचम् उपस्पृशेद् रेतो विच्छिन्धात् ॥

श्रुदासां गायति । प्राणम् एव प्रथमेनोदासेन परिगृह्णात्य् अपानं द्वितीयेन व्यानं तृतीयेन । श्रुदासां गायति । आत्मानम् एव प्रथमेनोदासेन परिगृह्णाति जायां द्वितीयेन प्रजां तृतीयेन । श्रुदासां गायति । इमम् एव लोकं प्रथमेनोदासेनाभ्यारोहत्य् अन्तरिक्षं

द्वितीयनामु तृतीयेन स यो हैव विद्वास् ऽयुदासा गायत्य अमि ह आतृव्यलोकाय विजयते ॥

स यो आतृव्यलोकं विच्छिन्नेद् ऽयुदासाम्^१ एव गायेत् । ओषम् अस्य द्विषन् आतृव्यः पराभवति श्रियम् आत्मनाश्नुते । ईश्वरो ह तु प्रमायुको भवितोः । प्राणेभ्यो ह्यपि ऽयुदासायै । स तथैव चिकीर्षेद् यथा सर्वम् आयुर् इयात् । अन्येन आतृव्यलोकं विच्छिन्नमत् । ऽयुदासाम् एव गायेत् । न हिंक्रुयात् । यद् धिंक्रुयाद् वज्रेण हिंकारेण रेतो विच्छिन्त्यात् ॥१००॥^२

[१] सर्वेषु कोशेषु ऽयुदासाम् [२] र ष ॥३५॥

तद् आहुर हिंकारेण वै प्रजापतिः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यम् असृजत । यन् न हिंक्रुयाद् अशनायुकाः प्रजास् स्युः । हिंक्रुयाद् एव...^३ मृः इति । यन् न हिंकारं विसृजति तेन रेतो विच्छिन्नमिति न हिंकारम् अन्तरेतीति । तद् उ वा आहुः ममृदीय^४ इव वा अतो रेतो दास्यतर इव । हिंकारो ऽपि चैनद् बालेन^५ विच्छिन्न्यात् । हिंकारस्यैव काले हिंकारं मनसा ध्यायेत् । तन् न रेतो विच्छिन्नमिति न हिंकारम् अन्तरेतीति । मृः इति निधनं करोति । प्रजापतिर्यद् अग्रे व्याहरत् स मृः इत्य् एव व्याहरत् । स इमाम् असृजत । स यन् मृः इति निधनं करोत्य् अस्याम् एवैतद् रेतः प्रतिष्ठापयत्य् अथो एनत् तद् भूतिम् एव गमयति ॥ १०१ ॥^६

[१] ? कोशेषु इत्य(र ष नास्ति)भाषि (य र ष य) एव र ल, व ष । य का वतेन ल, कालेन [५]
दावी(र ल व ष वि)वं ओ वा हि क्ष (ल, क)ते र ष ॥३६॥
[२] ? ल नास्ति [३] ? एवं कोशेषु [४] ?

गायत्रीं^१ गायति । प्राणो वै गायत्री^२ । तस्यै द्वे अक्षरे^३ व्यतिषजति । प्राणापानाव् एव तद् व्यतिषजति । तस्मान् प्राणापानौ व्यतिषकौ प्रजा अनुसंचरत आ च परा चायात-यामनौ । ऋत्^४ इति निधनं करोति । प्राणो वै सन् । प्राण एव तत् प्रतितिष्ठति ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर् वै त्रिष्टुप् । तस्यै द्वे अक्षरे द्योतयति । चक्षुषी एव तद् दधाति । तस्माद् युक्ते इव चक्षुषी । ज्योतिः इति निधनं करोति । चक्षुर् वै ज्योतिः । चक्षुष्य् एव तत् प्रतितिष्ठति ॥

जगतीं गायति । श्रोत्रं वै जगती । तस्यै चत्वार्य् अक्षराणि द्योतयति । श्रोत्रम् एव तद् दधाति । श्रोत्रे द्वे परिश्रवणे द्वे । तस्मात् समानत्र सन् सर्वा अनुदिशोश् ऽणोत्य् अपि पराद् यन् पश्चाद् वदतश् ऽणोति । इडा इति निधनं करोति । पशवो वा इडा । पशुष्व् एतन् प्रतितिष्ठति ॥

अनुष्टुभं गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायति वाचो ऽनपक्रमाय । यत् पराचीम् अपनुदन् गायेद् वाचं प्रथमेद् वाग् अस्माद् अपक्रामुका स्यात् । तां यद् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायत्य् आत्मन् एव तद् वाचं प्रतिष्ठापयति । तस्यै निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति । निरुक्तेन वै वाचो भुञ्जते । निरुक्तम् अस्या उपजीवनीयम् । भुक्ते वाचोप चैतां जीवति य एवं वेद् । स यन् निरुक्तम् एव गायेद् वदेयुर् एव प्रजा न तूष्णीम् आसीरन् । अथ यद् अनिरुक्तं गायेत् तूष्णीम् एव प्रजा आसीरन् न वदेयुः । यस्मान् निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति तस्मात् प्रजा वदन्ति च तूष्णीं चासते । वाक् इति निधनं करोति । वाग् वै ब्रह्म । वाच्य एव तद् ब्रह्मन् प्रतितिष्ठति ॥

पक्ति गायति कृतवो वै पक्ति तस्यै पद् अक्षराणि द्योतयति । पद् वा ऋतवः । ऋतुष्व एव तत् प्रतिनिष्ठति ॥ १०२ ॥^१

[१] य र श °त्रं [२] सर्वेषु कोशेषु गायत्रं [३] व ष अधिपाठः द्योतयति [४] व ष सन्द
[५] ? य श °द्विजं [६] र प ॥३७॥

तद् आहुस् समदम् इव वा एतच् छन्दोभ्यः कुर्वन्ति यद् गायत्रे सति प्रतस्सचने सर्वाणि छन्दांस्य अभिगीयन्ते^२ योधुकाः प्रजा भवन्तीति । स यः कामयेत शान्ताः प्रजा एधेरन् इति न धुरो विगायेत् । अपशीर्षाणं तु यक्षं यजमानस्य कुर्याद् अनृतेन दक्षिणाः प्रतिगृह्णीयात् ।^३ ब्रह्म वै करद् इति वै यजमानो दक्षिणा ददाति । स तथैव निक्कीर्षेद् यथा नापशीर्षाणं यक्षं यजमानस्य कुर्यान् नानृतेन दक्षिणाः प्रतिगृह्णीयात्^४ । वि एव गामेत् । यस् त्वा एना विजिगासन् न शक्नोति विगातुम् आर्तिम् आर्हति । यदि रेतस्यां न शक्नोति विगातुम् अरेतस्का आत्मना भवत्य् अरेतस्का गर्भा जायन्ते । यदि गावत्री न शक्नोति विगातुं प्रमायुक आत्मना भवति मृता गर्भा जायन्ते । यदि त्रिष्टुभं न शक्नोति विगातुम् अन्ध आत्मना भवत्य् अन्धा गर्भा जायन्ते । यदि जगती न शक्नोति विगातुं वधिर आत्मना भवति वधिरा गर्भा जायन्ते । यद्य् अनुष्टुभं न शक्नोति विगातुम् अजिह्वा आत्मना भवति अजिह्वा गर्भा जायन्ते । यदि पंक्ति न शक्नोति विगातुम् कृतवो लुभ्यन्ति । स य एना नाशंसेत विगातुं परोक्षेणैवैनास् रूपेण गायेत् । उभयेन त्वाव रेतस्या गीयेत ॥ १०३ ॥^५

[१] व ष नास्ति [२] य श °वीयन्ते [३-४] य र श नास्ति [५] र ष ॥३८॥

गायत्र्यां प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् पृथिवीं मनसा गच्छेत् । प्राण्यपान्या-
न्यात् । सन् इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण गायति ॥

त्रिष्टुभि स्तुतायां गायत्रम् एव गायन् अन्तरिक्षं मनसा गच्छेत् । दिदक्षेतैवाक्षि-
भ्याम् । ज्योतिः इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण गायति ।

जगत्यां प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् दिशः पशून् मनसा गच्छेत् । शुश्रूषेतैव
कर्णाभ्याम् । इजा इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण गायति ॥

अनुष्टुभि^१ प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् दिवं मनसा गच्छेत् । वाचा गायन् वाक्
इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण करोति^२ ॥

पंक्त्यां^३ प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् ऋतून् मनसा गच्छेत् । परोक्षेणैवैनान् तद्
रूपेण गायति ॥

ओषम् एवैतद् उत्तमं तृचं गायति । प्रजनतो वा एष तृचः । ओषम् एव प्रजया
पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । प्रजापतिर् यत् प्रजा असृजत ता एतेनैव तृचेनासृजत ।
पवमानस्य ते कवे वाजिन् मगी असृजत इति सर्गश एवासृजत । अमृग्रं वारं अव्यये इति चासृ-
जत । तासां सृष्टानां परावापाद् अविमेत् । स एताम् उत्तमां समुद्रवतीम् अपश्यत् ।
तथैनाः अच्छा समुद्रम् इन्द्रवः इत्य् एव समुद्रेण समन्तं परिण्यदधात् । ता अस्य न परो-
व्यन्त । नास्य वित्तं परोव्यते य एवं वेद । अयम् ऋतस्य योनिम् आ इति । ब्रह्मा ह वा
ऋतस्य योनिः । एतस्य ह^४ वा इदम् अक्षरस्य कृतो^५ जाताः प्रजा गच्छन्ति चा च
गच्छन्ति ॥ १०४ ॥^६

[१] व ष यत्तु म [२] य ल ग यति [३] व ष याद प क या [४] य व श म [५] य
र ल व ष क्तार् श क्तार् [६] र ष ॥१९॥

देवासुरा वा एषु लोकेष्व अस्पर्धन्तास्मिन्^१ भुवने । ते देवा अकामयन्तेमान् लोकान्^२
जयेमासुरान् स्पर्धां भ्रातृव्यान् इति । त एतान् आज्यानि स्तोत्राण्य् अपश्यन् । तैर्
अस्तुवत् । तैर् इमान् लोकान् आजयन् । इमम् एव लोकम् आग्नेयेनाजयन् अन्तरिक्षं
मित्रावरुणेनामुम् ऐन्द्रेण दिश एवेन्द्राग्नेन । तद् यद् इमान् लोकान् आजयन् तद् आज्यानाम्
आज्यन्वम् । एमान् लोकान् जयति^३ स्पर्धां द्विषन्ते भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥

ते देवा अब्रुवन् वीमानि भजामहा इति । तेषां ह विभागे न समपादयन् । ते ऽब्रुवन्
आजिम् एषाम् अयाम गिरिं काष्ठां कृत्वेति । यद् अब्रुवन् आजिम् एषाम् अयामेति तद्
एषां द्वितीयम् आज्यन्वम् । यद् उ गिरिं काष्ठाम् अकुर्वन् तस्माद् असौ गिरिः काष्ठो
नाम ॥ १०१ ॥^४

[१] सर्वेषु कोशेषु अस्पर्धन्त (य र न्ता) यस्मिन् [२] व ष अधिपाठः जयेम [३] य अधिपाठः
जयति [४] र ष ॥४०॥

‘तेषां पच्छो’ ऽसृज्यन्त । तेषाम् अग्निः प्रथम उदजयत् । अथ मित्रावरुणाव्
अथेन्द्रः । अथैकम् अनुजितम् आसीत् । तद् इन्द्रो ऽवेद् अग्निर् वावेदम् उज्जेष्यतीति ।
सो ऽब्रवीद् अग्ने यतर आवयोर् इदम्^५ उज्जयात् तन् नौ सहासद् इति । तथेति । तद्
अग्निर् उदजयत् । तद् एनयोम् सहाभवद् अध्यर्धम् अन्यस्य स्तोत्रम् अध्यर्धम् अन्यस्य ।
ऐन्द्राग्नौ यज्ञः । स य एवम् एता देवानाम् उज्जितीर् वेद यत्र कामयत ‘उद् इह’ जये-
यम् इत्य् उत तत्र^६ जयति ॥

तद् आहुर् यद् आज्यानि सर्वाणि समाननिधनानि केनाजामि क्रियन्त इति ।
नानादेवत्यानीति ब्रूयात् तेनाजामीति । अथो यन् नानारूपाणीति ब्रूयात् तेनो एवेति ॥

ते वा एते पशव एव । यद् आज्यान् अन्तरसदसं स्तुवन्ति तस्माद् ग्राम्याः पशवो
ऽन्तर ग्रामे न्योकसः । पराचीषु पुनर् अभ्यावर्तन्^७ । तस्माद् ग्राम्याः पशवः पराञ्चः
प्रातः प्रेरते ते सायं समावर्तन्ते । नानारूपास्तु स्तुवन्ति । तस्माद् ग्राम्याः पशवो नाना-
रूपाः । नानादेवत्यास्तु स्तुवन्ति । तस्माद् ग्राम्याः पशवो नाना । ते^८ यथायथं सायं
गृहान् अभ्युपायन्ति ॥ १०६ ॥^९

[१-१] य एवं य ल श । २ तेषां पच्छो व ष तेषां
वर्त्तते [२] ल श इतरम् [३-३] सर्वेषु कोशेषु [४] व ष ॥४१॥
त उदितह [४-४] य र ल श उत्तरत्र व ष वर्त्तते [५] व ष ॥४२॥ [६-६] कोशेषु नाना न
[७] र ष ॥४३॥

देवासुरास् संयत्ता ज्योद्ध न व्यजयन्त । तेष्व असुरेष्व इदं सर्वम् आसीत् । अथैकम्
एवाक्षरं देवेष्व आसीत् । वाग् एव । सो ऽग्निर् अब्रवीद् अहं वा इदम् अदर्शं यथेदं
जेष्यामीति । तद् वै ब्रूहीत्य् अब्रुवन् । सो ऽब्रवीद् अक्षरेणैवेदं सर्वं संनिधाय धुराधुरम्
आसजामेति । यद् अब्रवीद् अक्षरेणैवेदं सर्वं संनिधाय धुराधुरम् आसजामेति तद् आज्य-
धुराम् आज्यधूस्तवम् । ते ऽक्षरेणैवेदं सर्वं संनिधाय धुराधुरम् आसजन् । तान् अजयन् ।
जयति स्पर्धां द्विषन्ते भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥

स यदीतरा धुरो विगायेद् व्य पवाज्यधुरो गायेत् । स यो हैवं विद्वान् संग्रामयोस्

सनिहितयोर ब्रूयाद् अक्षरेण त्वा संनिदधामीति परं ग्रामं स हैव तं ग्रामं जयति । अथो यद्विमन् पृथे चिद् ग्रामे भवति स उ हैव तं ग्रामं जयति ॥

ते देवा अन्नवन् धीमानि भजामहा इति । तस्माद् उ गिरिः काष्ठो नाम ॥ १०७ ॥^३

[१] र व व अधिपाठः तिद्धि । श द्वे अक्षरे वृष्टिः [२-२] ? य र श तस्माद् ग(र गी)ताः व ष ते वा तस्माद्गतिः ल ते वा तस्माद् गताः [३] र ष ॥४२॥

सं तेषां सकृद् एवं सर्वेषाम् असृज्यन्त^१ । तेषाम् अग्निर् एवोदजयत् । तस्याप-
गमनम् अगतस्याक्षो ऽल्लिघत । तस्य रथचक्रं पतित्वा कृष्णाधिकां^२ कौशान्तेन^३ पर्यवर्तत ।
तम् अन्नवन् ईक्षित्वाश्वादो वा^४ अयं^५ श्रेष्ठो भविष्यति पाप्मा^६ वा अस्य पर्यवर्तीति । स
यो हैव विद्वान् परिवर्तयते^७ ऽन्नाद् एव श्रेष्ठस् स्वानां भवत्य् अथो हास्य तं पाप्मानम्
एव परिवर्तयन्ति ॥

सो ऽग्निर् उज्जित्य प्राद्ववत् । तम् इन्द्रो ऽब्रवीत् सह नाव् अस्तु इति । नेत्य्
अब्रवीत् । यद् वा एको गृह्याणां विन्दते सर्वेषां वै^८ तत् सह भवति । सहैव नाव् अस्तु
इति^९ । नेत्य् एवाब्रवीत् । स वै मामि चिद् अवैक्षस्वेति^{१०} । तम् अभ्यवैक्षत^{११} । सो
ऽब्रवीत् सान्त्वाय माभ्यवैक्षिष्टास्^{१२} सह नाव् अभूद् इति । ययं नैव एवाहम् अभ्य-
वैक्षिष्य^{१३} इत्य् अब्रवीत् तेन तेनैव मे सह भविष्यतीति । नेत्य् पूर्वोब्रवीत् । सान्त्वाय वै
मौ त्वम् एनद् अभ्यवैक्षिष्टास्^{१४} सहैव नाव् अभूद् इति ॥ १०८ ॥^{१५}

[१] य व प नास्ति [२-२] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [१२] ? कोशेषु त्रिद [१३] कोशेषु अपे^{१४} [१४]
[३] य र ल श असृजन्त [४] ? य कृष्णाधिकां [१५] कोशेषु माभ्यपै^{१६} [१५]
ल व ष कृष्णाधिकां [५] ? ल व श ष कोशतेन [१६] र त्व ल श च [१७] य र ल श^{१८} पेक्षिष
[६] य र व ष पा [७] र ल श अधि [८] व ष^{१९} पेक्षिष [१८] य र एव नास्ति [१९]
कोशेषु पाप्मान [९] कोशेषु अपरिवर्तयते र-वर्जम् अन्यत्र मा [२०] व ष एतद् [२१]
[१०] ल श एव [११-११] र नावसिन्निति कोशेषु अभ्यपै^{२२} [२२] र ष ॥४३॥

तौ वै पृच्छावहा इति । तौ प्रजापताव् अपृच्छेताम् । स^१ प्रजापतिर् अब्रवीत् सान्त्वाय
वै वां^२ त्वम् एतम्^३ अभ्यवैक्षिष्टास्^४ सहैव वाम् अभूद् इति । तथेति । तद् एनयोस्
सहामवद् अध्यर्धम् अन्यस्य स्तोत्रम् अध्यर्धम् अन्यस्य । ऐन्द्राग्नौ यज्ञः ॥

तौ मित्रावरुणौ प्राणापानौ पशुभ्यो ऽपाक्रामताम् अनुवी^५ मन्यमानौ नावाभ्याम्
अनुवीभ्यां पशवः प्राणिष्यन्तीति । ते पशवो ऽप्राणन्त आध्मायमाना अशेरत^६ । तद्
आभ्याम् आचक्षताप^७ मित्रावरुणौ प्राणापानौ पशुभ्यो ऽतामिष्टां^८ त इमे ऽप्राणन्त आ-
ध्मायमानाश् शेरत इति । ताव् आद्रुत्यावृतां प्राणन्तु नौ युवाभ्यां पशव इति । नावाभ्याम्
अनुवीभ्याम् इत्य् अब्रूताम् । ताभ्याम् एतं मित्रावरुणम् आज्यम् अवाकल्पयन् । ततो वै
ताभ्यां पशवः प्राणन् । स य एवम् एताम् अग्नेर् उज्जिति वेद यत्र कामयत उद् इह जयेयम्
इत्य् उन् तत्र जयति । य उ^९ एवैताम् इन्द्रस्याधितां वेद यत्र कामयते ऽर्धी ह स्याम्
इत्य् अर्धी तत्र भवति । य उ^{१०} एवैतां मित्रावरुणयोर् अवकल्पन्ति^{११} वेद यत्र कामयते
ऽव म इह कल्पेतेत्य्^{१२} अवास्मै तत्र कल्पते^{१३} ॥ १०९ ॥^{१४}

[१] य अधिपाठः ह [२] ? व ष नास्ति । अन्यत्र^{१५} [३] व ष^{१६} [४] य र तमिष्टां ।
मां [३] ? य र ल श एतद् व ष एनद् [४] अन्यत्र धमिष्टां [१०] र ल श नास्ति [११]
य र ल श अभ्यपै^{१७} [५] ? य र ल श अनुवी व ष कोशेषु कृति [१२] कोशेषु कल्पयतेत्य् [१३]
अनुवी [६] कोशेषु अन^{१८} [७-७] कोशेषु च-वर्जम् अन्यत्र कल्पयते [१४] र ष ॥४४॥

तानि वा एतान्य ऐन्द्राग्रान्य एव सर्वाणि यद् आज्यानि आग्नीषु स्तुवन्ति
 तनाग्नेय गायत्री छन्दस् तनाग्रय पञ्चदशस्तोमस् तेनैन्द्रम्
 तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एव मैत्रावरुणीषु स्तुवन्ति । तेन मैत्रावरुण गायत्री छन्दस्
 तनाग्नेयं पञ्चदशस्तोमस् तेनैन्द्रम् ॥
 तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एवैन्द्रीषु स्तुवन्ति । तेनैन्द्रं गायत्री छन्दः । ऐन्द्राग्रम् एवै-
 न्द्राग्नीषु स्तुवन्ति । तेनैन्द्राग्रं गायत्री छन्दस्* तेनाग्नेयं पञ्चदशस्तोमस् तेनैन्द्रम् ॥
 तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एवैन्द्राग्नीषु स्तुवन्ति । तेनैन्द्राग्रं गायत्री छन्दस् तेनाग्नेयं पञ्च-
 दशस्तोमस् तेनैन्द्रम् ॥
 तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एव । इन्द्राग्नी यज्ञस्य देवता । स्वायाम् एवैतद् देवतायां प्रात-
 रस्वने येन प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ११० ॥^३

[१] व ष °त्रं [२-२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] र ष ॥४५॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अप्राणाः असृजत । ताभ्य एतेनैव साम्ना प्राणम् अ-
 द वात् । 'प्राणो वै' गायत्रम् । सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद । ताः प्राणं विविदाना रक्षांस्य
 अन्वसचन्त । ता एतद् एव साम गायन्न् अत्रायत । यद् 'गायन्न् अत्रायत तद् गायत्रस्य
 गायत्रत्वम् । अत्रायत एतं सर्वस्मात् पाप्मनो य एवं वेद ॥

तद् ऊर्ध्वम् इव गेयम् । ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गस्थैव लोकस्य समष्ट्यै ।
 ज्यावृद् गेयम् । त्रयो वा इमे लोकाः । एषां लोकानाम् आप्त्यै । ज्यादासं गेयम् । त्रयो वै
 प्राणापानव्यानाः । तेषां संतत्यै । सम् अस्मै प्राणापानव्यानास् तायन्ते य एवं वेद । ज्यावृद्
 गेयम् । त्रयो वा इमे लोकाः । एषां लोकानां संतत्यै । सम् अस्मा इमे लोकान् तायन्ते य
 एवं वेद ॥ १११ ॥^३

[१-१] कोशेषु प्राणोद् [२-२] ? कोशेषु गायत तद्यज्ञ प्राप्त(र श वा) [३] र ष ॥४६॥

पितृदेवत्यं त्व् अस्य नोपश्वस्तवा^१ इत्य् आहुः । एतद् ध वा अस्य पितृदेवत्यं
 'यत् तान्तौकरोति । यदि सामिताम्ये^२ मध्य ऋचो वान्यान् । प्राणो वा ऋक् प्राणो गाय-
 त्रम् । प्राणस्यैतन् मध्ये प्राणं समानयते ॥

यद्य् उ 'च इयात्' प्राणापानव्यानान् गायेत् । प्राण इति द्वे अक्षरे अपान इति त्रीणि
 व्यान इति त्रीणि । तद् अष्टौ^४ संपद्यन्ते । अष्टाक्षरा गायत्री । 'तेन गायज्यै^५ नैति ॥

साम्नो ऽन्तर अरण्यनापत्यं^६ । यो ह वै साम्नो ऽन्तर अरण्यम् अवैति सर्वज्यानि वा
 जीयते प्र वा मीयते । एतद् ध वै साम्नो ऽन्तर अरण्यं यत् प्रस्तुतम् अनभिस्वरितम्
 आदीयते ॥

स्वरेण संपाद्योद्गायेत् । एतद् वै साम्नस् स्वं यत् स्वरः । स्वनैवैनत् तत् समृद्धयति^७ ।
 एतद् वै साम्नो ऽन्नाद्यं यत् स्वराः । अन्नाद्येनैवैनत् तत् समृद्धयति^८ । एतद् वै साम्न
 आयतनं यत् स्वरः । आयतनेनैवैनत् तत् समृद्धयति^९ । एतद् वै साम्नः प्रियं धाम यत्
 स्वरः । प्रियेणैवैनत् तद् धाम्ना समृद्धयति^{१०} ॥ ११२ ॥^३

[१] ? य ल^२ नोपगन्तवा र ल^३ व ष नोपश्वन्तवा
 [२-२] ? य यत्तना व ष यज्ञाता [३] ? श
 °तोम्ये [४-४] एवं कोशेषु [५] श अष्टा

[६-६] र ल श नास्ति । व ष °त्री [७] ? य र
 °पेत्यं ल °पेत्यं व ष °प्त्यै [८] एवं कोशेषु
 [९] र ष ॥४७॥

देवान् वै यज्ञस्याहुतिर् नागच्छत् । स प्रजापतिर् ऐक्षत कथं नु देवान् यज्ञस्याहुतिर् गच्छेद् इति । स एते द्वे अक्षरे गायत्र्या उद्विहदत् । स एव द्व्यक्षरौ वषट्कारो ऽभवत् ततो वै देवान् यज्ञस्याहुतिर् अगच्छत् । अक्षं वै वषट्कारः । अस्य अक्षं य एवं वद ॥

इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छत् । तस्यैते अक्षरे चक्राव् आस्ताम् । वज्रो वा एषः । य एते निस्पृशेद् वज्रं निस्पृशेत् ॥

यो वै दुग्धाद् दुग्धम् उपैति न स आप्यायते । अथ यो ऽदुग्धाद् दुग्धम् उपैति स आप्यायते । अदुग्धाद् वा एव दुग्धम् उपैति य एते अक्षरे उपैति । तस्माद् एते अक्षरे नोपोत्ये^१ । यस्य^२ वै सर्वा^३ "गायत्री गीयते" ^४सर्वम् अस्य गृहे^५ अधिगम्यते । यस्यो नागीयत ईश्वरो रूक्षो भवितोः । अन्यतरद् अक्षरम् अवगृह्य वाचं चतुर्विंशीम् उपायान् । नास्योनां गायत्री^६ गीयते नि च स्पृशति न च ॥ ११३ ॥^७

[१] ? य र इद्विदत् श इद्विदत् अन्यत्र उद्विदत् । स्यामी गृहे व ष सर्वस्यमस्य अन्यत्र स^१स्यस्य
[२] कोशेषु अधिपाठः तद् [३] ? व ष नोने- [४] ? व श नास्येना ल तास्येना व ष तानस्याना
वोवत्य श नोवत्ये [५] श तस्य [५-५] ? ल [६] व ष गायत्री [७] र ष ॥४८॥
गायत्रीमियते व ष गायत्रीमियते [६] ? ल_२ सर्व-

यो वा अंशुम् एकाक्षरं वेदान्नाद् एव श्रेष्ठस्त्वं स्वानां भवति । अथो सह एव तस्यै जनताया उद्गायति । वाग् वा अंशुर् एकाक्षरः । तद् एव गायत्रम् । गायत्र्यै प्रस्तुतायै यद् आदिर् उत्तरम् अक्षरं स^१ स्थाणुः । यस् तद् उद्गायन् आरभते स्थाणुम् आरभते । य एनं निर्हरति गायत्रीं छिद्रां करोति । गायत्रीं छिद्राम् अनु यज्ञस् स्तवति^२ यज्ञम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः ॥

सङ्घयद्यो न स्माह तैग्मायुधिः क उ सिवद् अद्य रसदिहाव् उरसि निमृदिष्यत इति । एते ह वै रसदिहौ^३ ये एते गायत्र्या उत्तमे अक्षरे । यस् ते उद्गायन् आरभते रसदिहाव् उरसि निमृदते । य उ एते निर्हरति गायत्रीं छिद्रां करोति । गायत्रीं छिद्राम् अनु यज्ञस् स्तवति यज्ञम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः ॥ ११४ ॥^४

[१-१] र श नास्ति [२] कोशेषु अस्- [३] श द्रवति [४] श ंहा [५] र ष ॥४९॥

तानि सर्वाण्य् अक्षराण्य् उद्धृत्य वाचं दध्यात् । वाग् वै ब्रह्म । तद् यथा चर्मणा कृत्तिकण्टकान्^१ प्रौढ्यातीयाद् एवम् एवैतद् वाचा ब्रह्मणा यज्ञस्थाणुं प्रमृद्य^२ स्वस्त्य् अतिक्रामति नार्तिम् आर्छति ॥

अव वा एतत् प्रतिहर्ता^३ "साम्नश् छिद्यते" यद् गायत्रस्य न प्रतिहर्ति । प्रस्तुयमानं मनसा प्रतिहिंकुर्यात् । अपान्य वाक् इति ब्रूयात् । तथा साम्नो नावच्छिद्यते नार्तिम् आर्छति । यो वा अक्षरम् अंशुमद् वेद वहन्त्यै^४ एनम् अंशुमतीस् संयुक्ताः । वाग् वा अक्षरम् । तस्यै प्राण एवांशुः । वहन्त्यै^५ एनम् अंशुमतीस् संयुक्ता य एवं वेद ॥ ११५ ॥^६

[१] ? र आदि ल कृदि व ष क्रीद [२] ? [३] व ष अधिपाठः एव [४] र ष ॥५०॥ य
कोशेषु कन्दकान् [५] व श व्या^१ [६] व ष रिहः ओम् ॥ शुभमस्तु ॥ व ष हरिः ओम् ॥ शुभ-
यज्ञस्य [५] य ंमृद्य र श ंमृद्य ल सप्तय्य मस्तु ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ जैमिन्याचार्याय नमः ।
[६-६] य र श साम्नश् छिद्यते व ष साम्नश् छिद्यते तलवकाराय नमः ॥

मरुत्वतीः प्रतिपदो भवन्ति । मरुत्वन्तं ग्रहं गृह्णन्ति । मरुत्वान् वा इन्द्रो वृत्रम्
अहन् वार्जहत्याय । उक्त्वा ते जातम् अन्वसा इत्य् अन्धस्वतीर् भवन्ति । अहर् वा अन्धः । अह्ना
एव रश्मिः । यज्ञो वा अन्धः । यज्ञस्यैवारश्मिः । त्रीणि यज्ञे ऽन्धासीति ह स पूर्वै ब्राह्मणा
श्रीमान्ते उक्त्वा ते जातम् अन्वसा ॥ वसोर् मन्दानम् अन्वसः ॥ पुरोजिती वो अन्वसः इति । त्रयः
पशुषु भोगाः प्रातर मध्यंदिने सायम् । तान् एवैतेनावरुन्धे ॥

इमे वै लोका सह सन्तौ ध्येताम् । तयोर् न किं चन समपतत् । ते देवमनुष्या
अशनायन् । इतःप्रदानाद् धि त^२ देवा जीवन्त्य् अमुनःप्रदानान् मनुष्याः । स एताः प्रजा-
पतिर् इति चोपश्याद्^३ उक्त्वा ते जातम् अन्वसा इति । स उदित्येवेतो देवेभ्यो हव्यम् अवहत्
दिवि सद् भूम्य् आ वदे इत्य् अमुतो वृष्टिम् अन्वावयत् । ताव् इमौ लोकौ सवासिलाब् अ-
करोत् । ताव् अस्मै कामम् अपिन्वाताम् । कामम् अस्मा इमौ लोकौ पिन्वाते य एवं वेद ॥
तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् ॥ ११६ ॥*

[१] आरम्भे य व य ओ [२] य र श नास्ति [३-४] ? एवं कोकेषु

[४] र ॥११॥ व ॥५१॥

अथामहीयवम् । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अनशना असृजत । ता अशनायन्तीन्
अन्यान्याम् आदन् । स प्रजापतिर् ऐक्षत कथं नु म इमाः प्रजा नाशनायेयुर् इति । स
एतत् सामापश्यत् । तेनाभ्यो ऽन्नाद्यं प्रायच्छद् वर्षम् एवापनिधनेन । ताभ्यो ऽवर्षद् एव
नोदगृह्णात् । स एतन् निधनम् अपश्यत् । तद् उपैत् । तत आभ्य उदगृह्णात् । एतस्य ह
वा इदं सान्नः कृतो^२ वर्षति च पर्जन्य उक् च गृह्णाति^३ ॥

यो^४ वृष्टिकामस् स्याद् एतेनैवापनिधनेन स्तुचीत । वर्षुको हास्मै पर्जन्यो भवति ।
स यद् अतीव वर्षेद् एतद् एव निधनम् उपेयाद् उद् अहास्मै^५ गृह्णाति । वर्षति च हास्मै
पर्जन्य उक् च गृह्णाति य एवं वेद ॥

ता यद् एनं प्रजाम् सुहिता अशिता आमहीयन्त तद् आमहीयवस्यामहीयवत्वम् ।
येनं भार्याम् सुहिताम् सुहितं महीयन्ते य एवं वेद ॥

ता एनम् अन्नं विविदाना नापाचायन् । सधमादम् इवैवासन् । अन्नं हि श्रीः । सो
ऽशोचत् । स नामहीयत । स ऐक्षत कथं न् इमा अहं प्रजाम् सृजेय ता मा सृष्टा नाप-
चायेयुर् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ॥ ११७ ॥*

[१-१] र नास्ति [२] ? य व य कनोद् र ल श [३] र पवायन् व य पालायन् श पवियन् [४] र

कनो [५] व य प्राप्ति [६] व य स यो [७] र ॥११॥ व ॥५२॥

[५] व य अधिपाठः पर्जन्य उक् [६] एवं य ल ।

स सौषे इत्य् एव निधनम् उपैत् । ता अतोषयत् । ता अस्य वशम् आयन् । तोष-
यति द्विषतो भ्रातृव्यान् वशम् अस्य स्वा आयन्ति य एवं वेद । स यद् आमहीयमाना^१
अपश्यत् तद् आमहीयवस्यामहीयवत्वम् । यद् व् एवैना वशे कृत्वामहीयत तद् व्
एवामहीयवस्यामहीयवत्वम् । आ स्वान् वशे कृत्वा महीयते य एवं वेद । तद् ये ऽस्य

स्वा अवशीकृता इव स्युर एतद् एवैषां मध्य आसीनो ऽधीयीत । वश एवैनान् कुर्वते ॥

उत्तरकुर्यो हाहुर अवषट्कृतस्यैव सोमस्य कुरपञ्चाला भक्षयन्तीति । एकैकस्यै देवतायै होता वषट्करोति सर्वाभ्य उद्गाता । सर्वदेवत्यो ह्य उद्गाता । आमहीयवस्य निधनेन वषट्कुर्याद् इति । वषट्कृतस्यैव सोमस्य भक्षयन्ति । तद् उ ह स्माह मार्जणं शैलनो भ्रातृव्यान् वाव निधनेन तोषयतीति^१ । पुरस्ताद् एव निधनस्य वषट्कुर्यात् वौषट्^२ मूमी ओ ददा इति । वषट्कृतस्यैव सोमस्य^३ भक्षयन्ति^४ ॥ ११८ ॥^५

[१] ? कोशेषु अमर्ह्यमानन् [२] य व ष^१ पा^२ [३] य ल श^३ न्तीति [४] य र व ष वौषट्
[५] य ल श सोम [६] र ल ष^४ न्ति [७] र ॥३॥ ष ॥५३॥

यो वै यज्ञस्योधर् वेद दुहे यज्ञम् । एवमानो वाव यज्ञः । तस्य गायत्र्य एवोधः । गायत्रीं चतुर्ऋचां^१ कुर्यात् । यज्ञस्यैव तद् ऊधर् दधाति दुहे यज्ञम् । यो वै यज्ञस्य प्रतिष्ठां वेद प्रति यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥

एवमानो वाव यज्ञः । तस्य गायत्र्य एव प्रतिष्ठा । गायत्रीं चतुर्ऋचां^२ कुर्याद् । यज्ञस्यैव तत् प्रतिष्ठां दधाति । प्रति यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥

उच्चा ते जातम् अन्वसा ॥ अस्व प्रजान् अनु क्षुतम् ॥ एना विधान्य अये आ इत्य् एतास्तु गायत्रं कुर्यात् । तस्वै आमहीयवम् । *स यद् धार्यां^३ चतुर्थीं दधाति तेन^४ चतुर्ऋचं^५ भवति प्रतितिष्ठतीभः^६ । प्रति यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥ ११९ ॥^७

[१] ? कोशेषु चतुरिचान् [२] ? कोशेषु चतु- नास्ति [६] ? कोशेषु चतुरिचं [७] ? ल व ष
रिचो व ष अधिपाठः च [३] कोशेषु स्वास्व तिष्ठति भः [८] र ॥३॥ ष ॥५३॥
[४-५] ? य स्व^३ ल श स्वयङ्कार्यो [५] श

जीणि ह वै छन्दांसि यज्ञं वहन्ति गायत्री त्रिष्टुप् जगती । तद् एवानुष्टुप् आन्ताद् अन्वायत्ता । तथा देवास् स्वर्गं लोकम् अजिगांसन् । तथा न व्याप्नुवन् । तस्यां चतुष्पदः पशून् उपादधुर गां चाश्वं चाजां चार्चि च । तथा व्याप्नुवन् । ते ऽग्रवन् स्वर्गं लोकं गत्वा बृहती वा इयम् अभूद् ययेदं व्यापामेति । तद् एव बृहत्यै बृहतीत्वम् । न ततः पुरा बृहती नाम छन्द आस । सा वा एषा पशव एव यद् बृहती ॥

येन निधनम् उपयन्ति तेन प्रस्तौति । तेनो एव पुनर् आदिम् आदत्ते । तस्मात् पशवो यत एव प्रजायन्ते ततस् संभवन्ति । ते तत एव पुनः प्रजायन्ते ॥

न बृहत्या वषट्कुर्यात् पशूनाम् अग्रवर्गाय । यद् बृहत्या वषट्कुर्याद् वज्रेण वषट्कारेण पशून् प्रवृड्यात् ॥ १२० ॥^१

[१] र ॥५॥ ष ॥५५॥

देवा वा असुरान् हत्वापूता इवामेध्या अमन्यन्त । ते ऽकामयन्त पूता मेध्याश् श्रितास् स्वाम गच्छेम स्वर्गं लोकम् इति । त एता ऋचो ऽपश्यन् । ताभिर् अपुनत । पुनानम् सोम धारयापो वसानो अर्पति इति । आपो वै पवित्रम् । अङ्गिर् एवापुनत । आ रत्नभा योनिम् ऋतस्य सीदति इति । अन्तरिक्षं वा ऋतम् । अन्तरिक्षम् एवैतेनात्यायन् । उत्था देवो द्विर्णयः इति । असौ वै लोक उत्सो देवः । अमुम् एवैतेन लोकम् उपासीदन् । ततो वै

ते पूता मेध्याश्च श्रिता अभवन् अगच्छन् स्वर्गं लोकम् पूतो मेध्याश्च श्रितो भवति गच्छात स्वर्गलोकम् एताभिर् अग्निस् तुष्टुवान् ॥ १२१ ॥^१

[१] र ल श नास्ति [२] र ॥६॥ ५ ॥५६॥

तासु रौरवम् । अग्निर् वै रुरर् एतत् सामापश्यत् । यद् अग्नी रुरर् एतत् सामापश्यत् तद् रौरवस्य रौरवत्वम् ॥

रुर इतिबुधः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स एताम् इष्टाम् अपैत् । पशवो वा इष्टाः । ततो वै पशून् अवारुन्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुन्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ रुर इतिबुधो ऽपश्यत् तस्माद् ष एव रौरवम् इत्य् आख्यायते ॥

अथ यौधाजयम् । इन्द्रो वै युधाजीवन् एतत् सामापश्यत् । यद् इन्द्रो युधाजीवन् एतत् सामापश्यत् तद् यौधाजयस्य यौधाजयत्वम् । अयुध इव द्विषन्ते आतृज्यं जयति य एवं वेद ॥

युधाजीवो वैश्वामित्रः प्रतिष्ठाकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स प्रत्यनिष्ठत् । तद् एतत् प्रतिष्ठा साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । यद् उ युधाजीवो वैश्वामित्रो ऽपश्यत् तस्माद् ष एव यौधाजयम् इत्य् आख्यायते ॥ १२२ ॥^१

[१] र ॥७॥ ५ ॥५७॥

यौधाजयेन वै देवा असुरान् संविच्य रौरवेणैषां रवमाणानां स्वम् आददत् । यौधाजयेनैव द्विषन्ते आतृज्यं संविच्य रौरवेणास्य रवमाणस्य स्वम् आदत्ते य एवं वेद ॥

रौरवेण वै देवा ऊर्ध्वान् स्वर्गं लोकम् आरोहन् । तान् असुरा ओ वा इत्य् एवान्वारोहन् । तद् देवाः प्रत्यबुध्यन्त । त एतं स्तोमम् अपश्यन् । तेनैवान् ओ हा उ वा इत्य् अवाचो ऽवाप्नुन् । उत्तो वेको हिरा हा उ वा इति भूमिस्पृश पवाकुर्वन् । अन्तगतम् इव सामासीत् । रौरवस् स्वर्गं लोकं पव यच्छेत् । ऊर्ध्वं प्रतिहाराद् उद्गाता । स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ । प्याया औ हो वा हो इष्टा इति । स्वरेणैव संनस्य स्वर्गं लोकं समश्नुते ॥

एतावन्ति ह खलु वै सामान्य एतावती सामकल्पित् एतावान् उ सामबन्धुः । स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । अथ निघनवत् । आत्मा वै निघनम् । अथैष्टम् । पशवो वा इष्टाः । प्राणम् आत्मानं पशून् तान् एवैतत् संदधाति । सर्वयास्य सामकल्पित्या सर्वेण सामबन्धुना स्तुतं भवति य एवं वेद ॥ १२३ ॥^१

[१-१] एवं य ष ष । अन्यत्र असुरान् संविच्य रौर- [५] र रुवा श हुवा [६]
वेणैव रवमाण [२] ष ष वु श वृ [३] य ल [४] र ॥८॥ ५ ॥५८॥
श होवु व ष वृ [४] ? य र ऊरव ल ररिव व

द्वे उ ह वाव सामनी स्तोमवच् चैवास्तोमवच् च । तयोर् यत् स्तोमवत् तत् क्षत्रम् अथ यद् अस्तोमवत् तद् ब्रह्म । उभयं ब्रह्म च क्षत्रं आवरुन्धे य एवं वेद ॥

अथ यौधाजयं त्रिणिघनं^१ सवनानां कल्प्यै । पवमानेन वै देवेभ्यो ऽन्नाद्यं प्रदीयते । तन् मध्यनिघनं भवत्य् अन्नाद्यस्य^२ विशेषाय । यद् धि देवेभ्यस् सर्वम् अन्नाद्यं प्रदीयेत न तद् इहासाद्यं परिशिष्येत यन् मनुष्याश्च पशवश्चोपजीवेयुः^३ । तद् यन् मध्ये-

प्रातस्सवनम् एव प्रथमेन निधनेन पर्यगृह्णन् माध्यदिन द्वितीयेन तृतीयसवनं तृतीयेन । तान् एव सञ्जान् उदयच्छन् । तान् एव सञ्जान् उद्यतान् असुरा नोपाधूयुवन् । ततो वै देवा अभवन् परासुरा । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् आतुर्यो भवति य एव वेद ॥
अथ ह स^१ क्लृप्त एव एवमानो यस्मिन्नावि^{१०} त्रिणिघ्नं भवति सवनानाम् एव क्लृप्त्यै ॥ १२४ ॥^{११}

[१] कोशेषु अश्वेनं [२] य र ल श °निधनं [३] अच्छेदंछं ल श अच्छेदुच्छं व ष उच्छेदुच्छं
[४] य-वर्जम् अन्यत्र अत्रावस्यै [५] व ष [६] व ष °वुश् [७] य व ष स ष [८] ? कोशेषु
°सीदेयुः [५-५] र ल श नास्ति [६] य उदेच्छ [७] सो [१०] ? र श °वि [११] र ॥११॥ ष ॥५९॥

देवासुरास् संयत्ता ज्योद्ध न व्यजयन्त । बृहस्पतिर् देवासां पुरोहित आसीद् उशना काव्यो ऽसुराणाम् । तद् यद् एवावस्ताद् ब्रह्माक्रियत तत् परस्ताद् अक्रियत । तत् समानं ब्रह्म न व्यजयत । तेषां ह त्रिशीर्षगन्धर्वो विजयस्यावेत् । स हैपास । तस्य हाप्स्व अन्तर नौनगरं परिप्लवम् आस । तद् इन्द्रो ऽन्वबुध्यत त्रिशीर्षा वै नौ विजयस्य वेदेति । तस्य जायाम् आर्हद्^२ एतस्यैव विजयस्य कामाय । ताम् अव्रवीत् पृच्छतात् पतिं य इमे देवासुरास् संयत्ता ज्योग् अभूवन् कतर एषां जेष्यन्तीति^३ । तद् धैव सर्वेदमानावाजगाम । स ह तद् एव नौमण्ड^४ उपशिष्टेष^५ जलायुका वा °तृणकं^६ वा भून्वा^७ । संयं पतिं पप्रच्छ य इमे देवासुरास् संयत्ता ज्योग् अभूवन् कतर एषां जेष्यन्तीति ॥ १२५ ॥^८

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहृतं न पृच्छद् वा पाच्छद् [३] ? व ष °तीति [४] ? र शक्याः ॥ [१-१] ? य स हेष्टयुरा स तस्या हाप्स्वं संप० व ष संपा० [५] य र श संय [६] ? तत्रौ र स षेपासतस्या हाप्स्वं संनौ व ष स हेपा- व ष उपविश्येतृणकं [७-७] व ष भूत्वा [८] सतस्यदाश्वेतदनी [२] ? य र पौच्छद् व ष अ- य तृणायुका [९] र ॥१०॥ ष ॥६०॥

मोच्चैर् इति होवाच कर्णिनी वै भूमिर् इति । तद् इदम् अप्य् एतद्^१ आहुर मोच्चैः कर्णिनी वै भूमिर् इति । नेति होवाच ब्रह्म एवेति । स होवाच ब्राह्मणाच् इमौ समं विदतुर् बृहस्पतिर् अयं देवेषूशना काव्यो ऽसुरेषु । तौ यत् कुरुतस् तत् समम् एव यच्छति । या इतर आहुतीर् जुहोति ता इतरः^२ । ताम् समेत्य यथायथम् एव पुनर् विपरायन्ति । तयोर् यतरो यतरान् उपसमेप्यति ते जेष्यन्तीति । तद् धैवेन्द्रो ऽनुबुध्य शुको^३ भूत्वोत्पपात । तं हान्वीक्ष्य पतन्तम् उवाच येषाम् असौ हरितवर्णकः पतति ते जेष्यन्तीति । स होशनसं काव्यम् आजगामासुरेषु । तं होवाचर्षे कम् इमं जनं वर्धयस्य् अस्माकं वै त्वम् असि वयं वा तवास्मान् अभ्युपावर्तस्वेति । कथोत होवाच केन मोप-मन्त्रयस इति । या इमा विरोचनस्य प्राह्लादेः कामदुघस् ताभिर् अतितभिर्ह^४ प्रत्विक्वेव^५ प्रदुडुवतुः^६ । तौ हासुरा अन्ववजहिरे । तौ हान्वाजग्मुः । स होवाचर्षे ऽनु वै नाव् इमे ऽसुरा अगमन् इति । स वै तथा कुर्व इति होवाच यथा नाव् पतेनान्वागच्छान् इति । तौ हैतत् प्रतिपेदाते— ॥ १२६ ॥^७

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहृतं न [५] ? य व ष °त्येव [६] ? व ष प्रतु^७ [७] शक्याः ॥ [१] व ष एतद् [२] व ष °राः २ ॥११॥ ष ॥६१॥
[३] ? र श रको व ष शुको [४] ? एवं कोशेषु

स्वायुषः पवते देव इन्दुर् अश्रितश्च वृजना रक्षमाणः ।

पिता देवानां जनिता सुदक्षो विष्टम्भो दिवो धरणः पृथिव्याः ॥

इति । आ दिवो विष्टम्भम् उच्छिञ्चिष्यतुः । तं हैवासुरान् नातीयुः । तौ हाभिः कामदुधाभिर् देवानां जग्मतुः । तौ हागतौ महयांचक्रे

ऋषिर् विष्टः पुरस्ता जनानाम् कमुर् धीर उशना काव्येन ।

स चिद् विवेद निहितं यद् आसाम् अरीच्यं शुद्धं नाम गोनाम् ॥

इति । ता एताः पशव्या ऋचः । अथ पशून् रुद्धे बहुपशून् भवत्य् एताभिर ऋग्भिस् तुष्टुवानः । तास्व औशनम्^१ । उशना वै काव्यो देवेष्वा अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् ऐकलत् । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स देवेष्वा अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् आश्रुत । तद् एतत् लोकवित् साम । अश्रुते देवेष्वा अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् एते तुष्टुवानः । यद् उशना काव्योऽपश्यत् तस्माद् औशनम् इत्य् आख्यायते ॥

तत् स्वारं भवति । स्वरेण वै देवेभ्यो^२ ऽज्ञाद्यं प्रदीयते । ऋक्समं पवमानान्ते भवति । नर्चा सामातिरेचयन्ति नर्चं साम्ना । तद् "यद् इहेव चेहेव"^३ च पवमानेन स्तुवत एतस्यैव समतायै समं कल्पत्यै । पदानुस्वारं पुरस्ताद् गायत्रे भवति पदानुस्वारम् उप-
रिष्ठात् पवमानान्ते । तस्माद् उभयतः प्राणाः प्रजा ऊर्ध्वांश् चावाचीशू च ॥

द्विषाष्णी गायत्री । यो ऽयम् अवाङ् प्राण एष एव सः । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति^४ भस्म च करोति चातं च ॥

द्विषाष्णी बृहती । यो ऽयं प्राङ् प्राण एष एव सः । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति रेतश् च सिञ्चति मेहति च ॥

एकसास्त्री त्रिष्टुप् । नाभिर एव सा^५ । तस्याम् एकं साम । तस्माद् एतेनैकम् एव प्राणेन करोति यद् एव प्राणान् उदन्तोऽनूदनिति ॥ १२७ ॥^६

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य श औशनसम् [२] कोशेषु देवेभ्यो ततो [३-३] ? य र श यति हेव चेहेव [४] कोशेष्व अधिपाठः रेतश्च सिञ्चति [५] कोशेषु स्वा [६] र ॥१२॥ ६ ॥६२॥

प्रजापतिर् यद् बृहद्रथन्तरे असृजत स मन एवाग्रे बृहद् अपश्यत् । वाचं रथन्तरम् अभिव्याहरत् । "तद् यद् वाचं रथन्तरम् अभिव्याहरत्" तस्माद् उँ रथन्तरं पूर्वं योगम् आनशे । अथ यन् मनो ऽग्रे बृहद् अपश्यत् तस्माद् उँ बृहद्रथन्तरे इत्य् आख्यायते ॥

मनो व पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद् वाग् रथन्तरम् । ऋग् वै रथन्तरं साम बृहत् । ब्रह्म वै रथन्तरं क्षत्रं बृहत् । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् ॥

यद् वा एजत इव तद् रथन्तरे यद् उपस्थितं तद् बार्हतम् । ये वा अन्यतोदन्ताः पशवस् ते रथन्तरा य उभयतोदन्तास् ते बार्हताः । या वै तिरश्ची विद्युत् सा रथन्तरी योर्ध्वा सा बार्हती ॥

रथन्तरस्य महिम्नस् संभृत्य रथन्तरेणोद्गायेत् यस् ते अग्नौ महिमा यस् ते अप्सु रथे यस् ते महिमा स्तनयित्नौ य उ ते वाते यस् ते महिमा तेन संभव रथन्तरं द्रविणस्वन् न एषि इति । द्रविणस्वद् एवोद्गात्रे भवति द्रविणस्वद् यजमानाय द्रविणस्वद् एवोद्गात्रे भवति द्रविणस्वद् यजमानाय द्रविणस्वत् प्रजाभ्यः ॥ १२८ ॥^७

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१-१] र श नास्ति [२] र व य नास्ति [३] व य नास्ति [४] र ॥१३॥ ४ ॥६३॥

देवासुरा अस्पृश्यन्त । ते देवा वज्रं क्षुरपविम् अस्तुजन्त पुरुषम् एव । तम् असुरान् अभ्यवृञ्चन् । सो ऽसुरान् अपोष्य देवान् अभ्यावर्तत । तस्माद् देवा अविभयुः । तम् अभिपद्य बृहद्रथन्तरयोः प्रौहन् । स एष वज्रः क्षुरपविरू बृहद्रथन्तरयोः पुरुष एव । स यं द्विष्याद् बृहद्रथन्तरयोर् एनम् मुखे^१ ऽपिदध्यात् । यदि राथन्तरस् सोमस् स्याद् रथन्तरे प्रस्तुते ज्ञ्यात् नमो मात्रे पृथिव्यै रथन्तर मा मा हिंसीः इति । यदि बार्हतस् सोमस् स्याद् बृहति प्रस्तुते ज्ञ्यात् दिवं पितरम् उपश्रये बृहन् मा मा हिंसीः इति । अथानुमन्त्रयेत् प्राणैर् अमुष्य प्राणान् वृङ्क्ष्व ॥ तक्षणेनै तेऽक्षणीयसायुर् अस्य प्राणान् वृङ्क्ष्व ॥ क्रुद्ध एनं मनुन्या दण्डेन जहि^२ ॥ धनुर् एनम् आतलेष्वा विष्य इति । बृहद्रथन्तरयोर् एवैनं मुखे ऽपिदध्याति । यं द्वेष्टि तं पुरा संवत्सरात् प्राणो जहाति ।

यो वै देवरथं वेद रथी भवति । यज्ञो वाच देवरथः । तस्य बहिष्पवमानम् एव रथ-
मुखं बृहद्रथन्तरे अश्वाक् आज्यानि योक्त्रार्थ्यं अभीशू पवमानौ पक्षसी— ॥ १२९ ॥^३

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] कोशेषु मुख्ये [२] कोशेषु तिक्षणेन, तीक्ष्णेन [३] कोशेषु जनि [४] कोशेषु विद^४ [५] य र श योक्त्रा व ष योक्त्राव् [६] र ॥१४॥ ष ॥६॥

—औशनकावे आणी नौधसकालेये वन्धुराधिष्ठाने^१ वामदेव्यम् उपस्थो यज्ञायज्ञी-
यम् अध्यास्थाता^२ स एष पुरुषः । एष वै देवरथः । रथी भवति य एवं वेद । यदि राथन्तरस् सोमस् स्याद् बृहन् नान्तर्यात् । यदि बार्हतस् सोमस् स्याद् रथन्तरं नान्तर्यात् । हो वै बृहद्रथन्तरम् । रथन्तरे प्रस्तुते हो इत्य् उक्त्वादिम् आददीत । बृहद् एव तद् रथन्तरस्य मुखतो युनक्ति । [आ वै रथन्तरं बार्हतम् ।] बृहति प्रस्तुते आ इत्य् उक्त्वा-
दिम् आददीत । रथन्तरम् एव तद् बृहतो मुखतो युनक्ति । अस्थूरिं देवरथं करोति प्रति यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥

एष वै^३ देवरथो यद् रथन्तरम् । रथन्तरे प्रस्तुते पृथिवीं हस्ताभ्यां गच्छेद् देव-
रथस्थानपन्थायाय ॥ १३० ॥^४

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] कोशेषु ०ने [२] व ष ०स्ताता [३] कोशेषु वा [४] र ॥१५॥ श ॥६॥

एकम् अक्षरं स्तोभति । तस्माद् अरेणारेण रथः प्रतितिष्ठन् एति ॥

द्वे अक्षरे स्तोभति । द्वे रथस्य^१ पक्षसी । पक्षाभ्याम् एव तद् देवरथं प्रतिष्ठापयति ॥

त्रीण्य् अक्षराणि स्तोभति । त्रिपाद् वै यजमान आत्मा तृतीयः । यजमान एव तत् प्रतितिष्ठति । अथो त्रय इमे लोकाः । तान् एव तद् आप्नोति ॥

चत्वार्य् अक्षराणि स्तोभति । चतस्रो दिशश् चतुष्पादाः^२ पशवः । विश्वु चैतत् पशुषु च प्रतितिष्ठति ॥

पञ्चाक्षराणि स्तोभति । पांको यज्ञः पांकाः पशवः । यज्ञे चैतत् पशुषु च प्रतितिष्ठति ॥

षड् अक्षराणि स्तोभति । षड् वा क्रतवः । क्रतुष्व् एव तत् प्रतितिष्ठति । अथो षड् वै छन्दांसि । तान्य् एव तद् आप्नोति ॥

सप्ताक्षराणि स्तोभति । सप्तपदा वै ऋक्ः । ऋक्ः पशवः । पशुष्व् एव तच् छक्यां प्रतितिष्ठति । अथो सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि सप्त मुख्याः प्राणाः । तान्य् एव

तद् आप्नोति

अष्टाक्षराणि स्तोभति । अष्टाक्षरा वै गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेजस्य एव तद् ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति । अथो अष्टाशकेष्व एव पशुषु ॥ १३१ ॥*

[१] च ष रथन्तरस्य [२] य व ष चतुष्पदाः [३] य र अष्टाव° [४] र ॥१३॥ ष ॥१३॥

नवाक्षराणि स्तोभति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणान् एवैनद् द्विषतो आतृव्यस्य वृञ्ज्यात् । प्राणान् आत्मन् धत्ते ऽथो आतृव्यस्य । त्रिवृत एव स्तोमस्य स्तोत्रम् आप्नोति ॥

दशाक्षराणि स्तोभति । दशाक्षरा विराड् अक्षं विराद् । विराज्य एव तद् अन्नाद्ये प्रतितिष्ठति । अथो दश प्राणाः । तान् एव तद् आप्नोति ॥

एकादशाक्षराणि स्तोभति । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । इन्द्रियं वीर्यं त्रिष्टुप् । इन्द्रियम् एव तद् वीर्यं प्रतितिष्ठति ॥

द्वादशाक्षराणि स्तोभति । द्वादशाक्षरा वै जगती । पशवो जगती । पशुष्व एव तज् जगत्यां प्रतितिष्ठति । अथो द्वादश मासाः । तान् एव तद् आप्नोति ॥

त्रयोदशाक्षराणि स्तोभति । य एवासाव् अर्धचरम्^२ त्रयोदशो मासस् तम् एव तद् आप्नोति ॥

चतुर्दशाक्षराणि स्तोभति । संवत्सरो वै चतुर्दशः । संवत्सर एव तद् प्रतितिष्ठति ॥

पञ्चदशाक्षराणि स्तोभति । पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः । अर्धमासस्य एव संवत्सरम् आप्नोति ॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । षोडशकलो वै पुरुषः । कला एव तद् द्विषन्तं पाप्मानं आतृव्यम् अवाञ्चम् अपवहन्ति^३ त्रियम् आत्मनोऽनुते । अथो षोडशिन एव स्तोमस्य स्तोत्रम् आप्नोति ॥

सप्तदशाक्षराणि स्तोभति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापताव् एव तद् प्रतितिष्ठति ॥ १३२ ॥*

[१] कोशेषु इषि° [२] य श ँचर [३] ? च ष अपहन्ति [४] र श आत्मानम्°
[५] र ॥१३॥ ष ॥१३॥

एतद् अन्यत् स्तोभेत् । ऋचम् एवान्य^१ गायेत् । स यद् ऋचम् एव गायति तेन रथन्तरस्य रूपं तैति । *ऋग् धि^२ रथन्तरं साम^३ बृहत् । यद्य् उ स्तोभेद् अष्टाव् एवाक्षराणि स्तोभेत् । तद् व् एव संप्रति^४ । त्वर् दृशं प्रतिविपश्येच्च चक्षुषो ऽप्रवर्हयि^५ ॥

*यद् ईशानम्^६ इन्द्र इति प्रतिहरेद् ईशानो यजमानस्य पशून् अभिमानुकस् स्यात् । अथ यत् शानम् इन्द्र इति प्रतिहरति नेशानो यजमानस्य पशून् अभिमन्यते शान्ताः प्रजा एधन्ते ॥

प्रतिहारेप्रतिहार उद्गाता इळा इति ब्रूयात् । पशवो वा इच्छायतनं रथन्तरम् । आयतन एव तद् एतान् पशून् प्रतिष्ठापयति । नस्थुषः इति ब्रूयात् । यत् तस्थुषः इति ब्रूयात् स्थायुकास्य श्रीस् स्यात् । अथ यत् नस्थुषः इत्य् आह नास्य श्रीस् तिष्ठति वहवो^७ ऽस्य स्वायातेन^८ यान्ति ॥

बृहद्रथन्तरे व्यावर्तयेत् । यद् ध वै बृहद्रथन्तरे न व्यावर्तयेद् यथा महाबृक्षौ समृत्य शाखा विपरिशृणीत^९ एवं प्रजाः पशून् विपरिशृणीयानाम् । हो वा हा वै बृहद् ओ वा

[१] ? र एताव [२-२] ? य अक्षवी र वक्षु ल
अवक्षुनि वक्ष उर्वी श उदवक्ष [३] र वक्ष
नास्ति [४] ? एवं कोशेषु । संमीकते इति
साधीयान् पाठः स्वात् [५-५] कोशेषु शानम्

[५] श पशवो [७] ? एवं कोशेषु [८] ?
वरलक्ष °श्रीणाते वक्ष °क्षुण्ण [९] र ॥१८॥
ष ॥६८॥

यथा स्याद् एवं बुभूषन् उपेयात् । यथास्येद् एवं भ्रातृव्यवान् ° । जयत्य् आत्मना
परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥

बृहद्रथन्तरे यद् असृज्येतां ताभ्यां भीषा प्रजाः पशव उदवेपन्त । ते आत्मानम् यव
यदैक्षेतां किं नु नाव इदं कूरम् इवात्मनो यस्माद् भीषा प्रजाः पशव उदवेपिषतेति । ते
निधने एवापश्यताम् । ते अरण्ये निधाय ग्रामम् अभ्यवैताम् । तद् एव स्वकृतम् इरिणम्
अभवत् । तस्माद् आहुर न स्वकृतम् इरिणम् अभ्यवसेयम् । ईश्वरः पापीयान् भवितोर्
यत् स्वकृतम् इरिणम् अभ्यवस्यतीति । बृहद्रथन्तरयोर् ह वा एतन् निधनाभ्यां निर्दग्धम् ।
ते ह वा एते ग्रामगेये एवापनिधने यद् बृहद्रथन्तरे । कामं ह वा एताभ्याम् अपनिध-
नाभ्यां ग्रामे स्तुवीत ॥ १३४ ॥

[१] एवं कोशेषु [२] य वक्षू° र वक्षू° ल, वक्षू° ल, वक्षू वष वक्षू° श मू° [३] कोशेषु
°वा [४] र ॥१९॥ ष ॥६९॥

अष्टाक्षरेण प्रस्तौति । द्व्यक्षरेणोत्तरे प्रस्तौत्य् अभिक्रान्त्या अनपभ्रंशाय ॥

अष्टाक्षरेण प्रस्तौति । द्व्यक्षरेणोत्तरे प्रस्तौति । द्विपादम् एव तद् अष्टाक्षरेषु पशुष्व्
अध्यूहति । तस्माद् द्विपाद् अष्टाक्षफान् पशून् अधितिष्ठति ॥

अष्टाक्षरेण प्रस्तौति । द्व्यक्षरेणोत्तरे द्वे प्रस्तौति । तद् द्वादश संपद्यन्ते । द्वादश
मासास् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजापतिर् यज्ञः । संवत्सरम् एवैतेन प्रजापतिं यज्ञम्
आप्नोति ॥

अक्षरेषु रथन्तरं करोति । तस्माद् अरेणारेण रथः प्रतितिष्ठन् एति ॥

रथन्तरेण वै देवा असुरान् संविच्य बृहता जालेनेवाभिन्त्युज्जन् । रथन्तरेणैव द्विषन्तं
भ्रातृव्यं संविच्य बृहता जालेनेवाभिन्त्युज्जति य एवं वेद ॥

रथन्तरेण वै देवा ऊर्ध्वास् स्वर्गं लोकम् आयन् । तान्य् असुररक्षसानि नव नवतय
इमान् लोकान् अवृण्वन् । रथा ह नामासुः । ते देवा रथन्तरेणैव स्तुत्वा रथन्तरं समारुह्य
स्वर्गं लोकम् आगच्छन् । ते ऽब्रुवन् 'अतारिष्म वा इमान् रथान्' इति । तद् एव रथन्त-
रस्य रथन्तरत्वम् । तरति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥ १३५ ॥

[१] कोशेषु °रेण वै [२-२] य र लक्ष अतारिष्ठ वा इमा रथा वष अराप्तेवा इमो रथा
[३] र ॥२०॥ ष ॥७०॥

अशनया ह वै 'रथा अन्नम्' उ वै रथन्तरम् । अन्नेनाशनयां व्रजति । तांताम्
अशनयाम् अन्नेन इत्वा स्वर्गं लोकम् आरोहन् । बृहता वै देवास् स्वर्गं लोकम् अजि-
गांसन् । तेन न व्याप्नुवन् । तस्मिन् उष्णिक्कुम्भा उपदधुः । तेन व्याप्नुवन् । ते ऽब्रुवन्
स्वर्गं लोकं गत्वा बृहद् वावेदम् अभूद् येन स्वर्गं लोकं व्यापामेति । तद् एव बृहतो

बृहत्सम्

द्वादश बृहनो रोहान् रोहेत् स्वर्गकाम उदधिम् अर्हयेद् वृष्टिकाम यावन्त्य उ ह वै बृहत्या अक्षराण्य उष्णिक्कुम्भोश् च तावद् इतस् स्वर्गो लोकः । प्र स्वर्गं लोकम् आप्नोति य एवं वेद ॥ १३६ ॥^३

[१] य-र-वर्जम् अन्यत्र य [२-२] कोशेषु रथासात्रम् [३] र ॥२१॥ ष ॥७१॥

अथो बृत् । मनो बृत् । द्वादशाक्षरः प्रस्तावः । तावद् धि साम । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरस् साम । त्रयो बृहनो रोहा इम एव लोकाः । ते पुनर् नव^१ भवन्ति प्राणा एव । मनो दशमम् । द्वादश बृहतस् तन्वो मासा एव । मासा रश्मयः । रश्मयो मरुतः । तैर् असाव् आदित्यो धृतः । स य एतद् एवं वेद यत्र कामयत इह ध्रिययेति ध्रियते तत्र । यो वै बृहतो बार्हतं पदं वेदोरु प्रजया पशुभिः प्रथतं ॥

द्वादशाक्षरं वाच बृहतो बार्हतं पदम् । तद् आयच्छते ऽवगोयम् । यो वै बृहति त्रिवृतं सदेवं प्रोढं वेद गच्छति अन्नमात्राम् । रोहा ह वाच बृहतस् त्रिवृतसदेवाः । ब्रह्मणो ऽस्य सतः अन्नस्येव प्रकाशो भवति य एवं वेद ॥

इन्द्रो वृषं वज्रेणाध्यस्य नास्तृणीति मन्यमानः परां परावतम् अगच्छत् । तं प्रजापतिर् अकामयत तत् स्याद् इति । तम् ओ हो इत्य् अन्वाहयत् । सो ऽभवत् । ओ हौ इत्य् एवावहेद्वो राजन्यः^२ कुर्वीत । अव^३ हैव गच्छति ॥ १३७ ॥^४

[१] कोशेषु न [२-२] कोशेषु *रुध्य राजन्यं [३] कोशेषु प [४] र ॥२२॥ ष ॥७२॥

देवा वा असुरान् युधम् उपप्रयन्तो ऽब्रुवन् यन् नो वामं वसु तद् अर्पनिधाय युध्यामहे यद् अद्य कस्मिंश्चिद् भूते ऽभ्यवर्धामहेति । पशवो वाच तेषां वामं वस्व आसीत् । तद् अर्पनिधाय युधम् उपपरायन् । ते देवा असुरान् अजयन् । ते विजिग्यानाः पुनर् आयन्त एकं भूतम् अभ्यवायन् । तन् न व्यजानतेर्दं मम वामम् इदं ममेति । ते ऽब्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभोगे न समं पादयन् । ते ऽब्रुवन् प्रजापताष् एव पृच्छामहा इति । ते प्रजापताष् अपृच्छन्त । स प्रजापतिर् अब्रवीत् सर्व्वेवाम् *एव व एतद्^५ वामं सह सर्वान् व एतेन स्तोष्यन्ति^६ सर्वान् व एतद् अवप्यति मा विभग्ध्वम् इति ॥

तद् यद् गायत्रीषु स्तुवन्ति तेनाग्नेयम् । गायत्र्यो ह् अग्निर् इति । यत् पृष्ठं माध्यन्दिनं तेनेन्द्रम् । यत् कवतीषु स्तुवन्ति तेन प्राजापत्यम् । यद् अनिरुक्तं तेन वैश्वदेवम् । यन् मैत्रावरुणाय स्तुवन्ति तेन मैत्रावरुणम् । तद् वा एतत् पशव्यं^७ यद् वामदेव्यम् ॥

अनेजन्न् उद्गायेत् पशूनाम् अपरावापाय । यद् एजन्न् उद्गायेत् पशून् परावपेत् । तद् आहुः प्रावृत्तो ऽनेजन्न् उद्गायेन् नेन् मोषद्रष्टानुव्याहराद् इति । तद् उपकार्यरूपम् । प्रावृत्^८ एवानेजन्न् उद्गायेत् ॥ १३८ ॥^९

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] कोशेषु उप^१ [२] ? य र [३] र षा उप^२ [४-४] कोशेषु [५-५] कोशेषु एव एतद् [६] कोशेषु *ति [७] कोशेषु पशव [८] र श भ्यवथा^३ [९] र षा उप^४ [१०] र ॥२३॥ ष ॥७३॥

अक्षं ह स्म वा एतत् पुरा विशश् शीर्वन् निदधति^{१०} य एव^{११} तम् उद्गायन् नाव-

पातयिष्यति स न उद्गास्यतीति । तद् उ तद् उपकार्यरूपम्^३ एव । कामम् एवोद्वेयम् ॥

तस्य त्रीण्य् अक्षराणि छन्नानि गायति । त्रयो वा इमे लोकाः । प्रजापातिर् वामदेव्यं प्रजापतिर् लोकानाम् अभिनेता । स नो लोकानाम् अभिनेता स नो लोकान्^४ अभिनयाद् इति । वामदेव्यस्य स्तोत्रं ऋषभम् अप्यर्जेत्^५ । सौ हौ खा^६ इत्य् एवर्षभः । योनिर् वाम- देव्यं प्रजननम् ऋषभः । योन्याम् एवैतत् प्रजननेन प्रजननम् अपिसृजति प्रजात्यै ॥

तत् परोक्षम् इव गेयम् । नर्चम् उपस्पृशेत् । वयो वै वामदेव्यम् । यद् ऋचम् उप- स्पृशेद् यथा वयो ऽन्तरिक्षेण पतद् वृक्षम् ऋच्छेत् तादृक् तत् ॥

पदे अन्तरा^७ नावान्यात् । यत् पदे अन्तरावान्याद् यथा कर्त्त^८ पतेत् तादृक् तत् । उत्तरस्य पदस्यारभ्यावान्यात् । स यथाक्रमणाद् आक्रमणम् आक्रम्योदन्यात् तादृक् तत् ॥ १३९ ॥^९

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] व ष °वाति [२] एवं व ष । अन्यत्र एवं [३] य उपकार्यरूपमुल र °रूपमम व श ष °रूपमम [४] कोशेषु लोकानाम्

[५] कोशेषु °जेत् [६] य होवा व ष धा [७] र व श ष न नास्ति [८] व ष भर्त्त (मर्त्त इति मूलपाठः स्यात्) [९] र ॥२४॥ ष ॥७४॥

विच्छिन्नम् इव वा पतत् साम । 'प्रतिहारं प्रति कयाशयिवा तोहायीति' संकामेद् अनादृत्य प्रतिहारम् । तद् उ तद् दुष्कररूपम् । सामिताम्यं पतत् । प्रतिहार एव प्रति- ह्रियमाणः वाक् इत्य् उद्गाता ब्रूयात् । वाग् वै ब्रह्म । वाचैवैनत् तद् ब्रह्मणा संदधाति^{१०} ॥

आपो वै देवानां पत्न्य आसन् । ता मिथुनम् पेच्छन्त । ता मित्रावरुणाव् उपैताम् । ता गर्भम् अदधत् । ततो रेवतयः पशवो ऽसृज्यन्त । रेवतीषु पशुकामस्य कुर्यात् । पशुमान् एव भवति । ईश्वरो ह त्व् अप्रजापतिर् भवितोः । कवतीभ्यो ह्य् एति प्राजा- पत्याभ्यः । अथ ह वा एतद् भरद्वाजः पृश्निस्तोत्रं ददर्श पशुकामः कया नश् चित्र आ भुवत् ॥ रेवतीन् न सधमादे ॥ अमी पु ण्स् सखीनाम् इति । स यद् एकां रेवतीं मध्यतो ऽपिसृजति तेन पशुभ्यो नैति । यद् उ कवत्यौ प्राजापत्ये अभितो भवतस् तेनो प्रजात्यै नैति ॥

तत् स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । प्राणान् एवैतत् पशुषु दधाति । ईश्वरो ह तु स्वरेण यजमानस्य पशून् निस्वरितोः । यद् अनिधनं कुर्यात् प्राणम्^{११} अपिहन्त्यात् ॥ १४० ॥^{१२}

[१-१] ? एवं कोशेषु [२] ल नास्ति [३] ? य °रूपमुल र श °रूपममत ल तरूपममत व ष दुष्करममत [४] ? व ष °ताम् [५] ल व ष

°दधति [६] एवं कोशेषु [७] र ॥२५॥ ष ॥७५॥

अविता जरायितृणाम् आ औ हो हा यि शतां भवस्य औ हो हुं मा ता या हुं मा इत्य् उत्तमाया उत्तरार्धे कुर्यात् । स यथा व्रजे गा अर्गपाद्य् अर्गलेनापिहन्त्यात् तादृक् तत् । तद् आहुस् स्वयोनाव् एव तत् स्वारं कार्यम् । य एनम् एवं चक्रवांसम् उपमीमांसेत स्वरेण यजमानस्य पशून् निरस्त्रारीद् इति तं ब्रूयान् निधनवत् पुरस्ताद् रथन्तरं निधनवद् उपरिष्ठान् नौधसम् । ताभ्यां स एतद् उभयतः प्रजाः पशवः परिगृहीताः । प्राणम् एवैतद् अघा मध्यतः पशूनाम् इति । य एवैनम् एवं चक्रवांसम् उपमीमांसेते स आर्निम् आर्हति ॥

अष्टाक्षरा गायत्र्य् अष्टौ वसवः । गायत्रं प्रातस्सवनम् । अक्षरेऽक्षरे देवतान्वायत्ता ॥

एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् एकादश रुद्राः । त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनम् । अक्षरेऽक्षरे देवतान्वायत्ता ॥

द्वादशाक्षरा जगती । द्वादशादित्याः । जागतं तृतीयसवनम् । अक्षरेऽक्षरे देवतान्वायत्ता ॥

अथ किं प्रतियज्ञं यजमानम् अपिनयन्तीति । स ब्रूयात् प्रजापतिर् यद् वामदेव्यम् असृजत तस्य त्रीण्य् अक्षराण्य् उदखिदत् । स एव त्र्यक्षराः पुरुषो ऽभवत् । वामदेव्यस्य स्तोत्रे पुरुषः इति ब्रूयात् ॥

तत् प्रतियज्ञं यजमानम् अपिनयन्तीति तद् आहुर् न पुरुषः इति ब्रूयात् परोक्षम् एव ध्यायेन् मनसैव नियच्छेद् इति । तद् उ वा आहुर् नैव परोक्षं ध्यायेन् न मनसा नियच्छेद् यद् वाव वेद तेनैवाप्तम् इति ॥ १४१ ॥^२

[१] य व ष अनु°

[२] र व ॥२६॥ घ ॥७६॥

देवा वा असुरान् युधम् उपप्रयन्तो ऽब्रुवन् यन् नो वामं वसु तद् अपनिधाय युध्यामहे यद् अथ कस्मिंश् चिद् भूते ऽभ्यवधावामेति^१ । प्राणा वाव तेषां वामं वस्व आसीत् । तद् अपनिधाय युधम् उपपरायन् । तद् एकधा भूत्वासृजमानम् अतिष्ठद् ऋचस् सामानि यजूंष गाम् अश्वम् अजाम् अविं व्रीहिं यवं ब्राह्मणं राजन्यं वैश्यं शूद्रं यद् इदं किं चित् तत् सर्वम् । तद् एभ्य आचक्षतदं वै वस् तद् वामं वस्व एकधा भूत्वासृजमानं तिष्ठतीति^३ । ते देवा असुरान् अजयन् । ते विजिग्यानाः पुनर् आयन्त एकं भूतम् अभ्यवायन् । तन् न व्यजानतेदं मम वामम् इदं ममेति । ते ऽब्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभागे न समपादयन् । तद् एवैनान्^४ अब्रवीत् सर्वान् एव वो मया स्तोष्यन्ति सर्वान् वो ऽहम् अवैष्यामि मा मा विभग्ध्वम् इति ॥

तद् यद् गायत्रीषु स्तुवन्ति तेनाग्नेयम् । गायत्रो ह्य अग्निः । यत् पृष्ठं माध्यंदिनं तेनैन्द्रम् । यत् कवतीषु स्तुवन्ति तेन प्राजापत्यम् । यद् अनिरुक्तं तेन वैश्वदेवम् । यन् मैत्रावरुणाय स्तुवन्ति तेन मैत्रावरुणम् ॥

तद् एनान् अब्रवीत् सृजध्वं मद इति । तथेति । तद् अभ्यस्वरन् । ते ऽब्रुवन् सृजस्वेति ॥ १४२ ॥^५

अस्मिन् खण्डे लं-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१-१] कोशेषु भूतेभ्यः पथा (र व ष था)वामेति [२-२] व ष अभ्या° श अभा°

[३] र-वर्जम् अन्यत्र तिष्ठन्तीति [४] य र अवानान् व ष अवान् श देवान् [५] र ॥२७॥ ष ॥७७॥

तद् रथन्तरम् असृजत । तद् रथघोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् रथन्तरस्य स्तोत्रे रथघोषं कुर्वन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तद् बृहद् असृजत । तत् पर्जन्यस्य घोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् बृहदस् स्तोत्रे दुन्दुभीन् उद्वादयन्ति^१ । वर्षुकः पर्जन्यो भवति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तद् वैरूपम् असृजत । तद् ग्रामघोषो ऽन्वसृज्यत । ते

ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् वैरूपस्य स्तोत्रे ग्रामघोषं कुर्वन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । वैराजम् असृजत । तद् अग्नेर् घोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् वैराजस्य स्तोत्रे ऽग्निं मन्यन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तत् छाक्रम् असृजत । तद् अपां घोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माच्च छाक्रस्य स्तोत्रे ऽप उपनिधाय स्तुवन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तद् रैवतम् असृजत । तत् पशुघोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् रैवतस्य स्तोत्रे पशुघोषं कुर्वन्ति वत्सान् मातृभिस् संवाशयन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति ॥ १४३ ॥^२

[१] य र ल श उदायन्ति [२] एवं कोशेषु [३] १ ॥२८॥ ४ ॥७८॥

तन् नासृजत । तद् ऊर्ध्वम् उदैषद् यथा पृष्ठं यथा ककुद् एवम् । तद् देवान् संगृह्णोर्वा उदायन् । ते ऽब्रुवन् इयद् वावेदम् आसेदं वाव नो देवानां वामम् इति । यद् अब्रुवन् इयद् वावेदम् आसेदं वाव नो देवानां वामम् इति वामदेवस्य तद् वामदेवत्वम् ॥

तद् वा एतत् पिता माता सास्रां यद् वामदेवम् । यद् वै पुत्रो ऽतिपादयति पिता वै तस्य शमयिता पिता निषेद्धा ॥

तद् यन् मध्यतः क्रियते शान्त्या एव निषिद्धयै । तद् यानि ह वै स्तुतानि सामानि पश्चात्वं तेषां वामदेवम् । अथ यान्य् अस्तुतानि पुरस्त्वं तेषाम् । तेषाम् उभयेषां शान्त्यै निषिद्धयै ॥

तत् स्वधूर् गेयं नीचैर् इव न नीचैर् इव । यद् उच्चैर् गायेच्च छेयसो भ्रातृव्यस्य निधनेन गायेत्^१ । यन् नीचैर् गायेत् पापीयसो भ्रातृव्यस्य नियानेन^२ यायात्^३ । इयं वाचैतस्य धूर् इदम् अन्तरिक्षम् । एतद् एवैनं धूर्वति य एवं विद्वांसं^४ धूर्वतीति ॥

तद् आहुः प्रादेशमात्राद् वा एतद् इदं लोकं न स्पृशति प्रादेशमात्राद् 'अमुं नैति'^५ ॥

अथो आहुर् यावद् एव गोस् सूताया उर्यं^६ तावतैवेमं लोकं न स्पृशति तावतामुं नैति^७ ।

अथो आहुर् यावद् एव शकृत्य उर्यं^८ तावतैवेमं लोकं न स्पृशति तावतामुं नैति^९ ।

तद् एवम् इवैव^{१०} मन्यमानेन गेयम् । तद् उ वा आहुर् यथा वा अक्षेण चक्रौ^{११} विष्ट-
ब्धाष^{१२} । एवम् एतेनेमौ लोकौ विष्टब्धौ^{१३} । नीधेमं^{१४} लोकं स्पृशति नीवासुम् इति ॥

नो हान्यस्यानुवर्त्म गेयम् । ईश्वरो होपजीवी अवितोर् यो ऽन्यस्यानुवर्त्मा गायति ।

स्वधूर् एव गेयम् ॥

यो वै देवानां मधु वेद मध्व्यो भवति । वामदेव्यं वामदेवानां मधु । मध्व्यो भवति य एवं वेद ॥ १४४ ॥^{१५}

[१] ? य नियानेन र निधानेन ल व ष नियानेन | निधनेन [४] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [५] ? र
[२] ? य ल यायत् र यायात् व ष गृह्णाद् श विन् श विद् [६-८] ? य ल अमुञ्जिति र श
गायत् [३] ? य नियानेन र निधानेन अन्यत्र अमुमिति व ष अमुवैति [७] ? र ममत्सं अन्यत्र

उद्गं [८] य नयसि र ल श नेति [९] ?
 कोशेषु उद्गं (र उद्गं लं डकं) [१०] कोशेषु
 नयति [११] ? कोशेषु इवै [१२] ल चक्रम
 व ष चक्रं श नास्ति [१३] य र विष्कम्भौ व

श विष्कम्भौ । य र व श प अधिपाठः अक्षेण वा
 चक्राव् [१४] य र विष्कम्भौ व ष निष्कम्भौ
 [१५] ? य र व ष नीवीवेनं ल श नीवीवेनं [१६]
 र ॥२९॥ ष ॥७९॥

इमौ वै लोकौ सह सन्तौ व्येताम् । तयोर् न किं चन समपतत् । ते देवमनुष्या
 अशनायन् । इतःप्रदानाद् धि देवा जीवन्त्य् अमुतःप्रदानान् मनुष्याः । ते बृहद्रथन्तर
 अन्नानां ये नाव् इमे प्रिये तन्वौ ताभ्यां विवहावहा इति । इयैतं ह वा अग्रे रथन्तरस्य
 प्रिया तनूर् आस नौधसं बृहतः । ताभ्यां व्यवहेताम् । ऊषान् एवासाव् अमुतो ऽस्यै
 शुल्कम् अकरोद् धूमम् इत इयम् अमुष्यै । वर्गम् एवासाव् अमुतो ऽस्यै शुल्कम् अकरोद्
 देवयजनम् इत इयम् अमुष्यै । स बृहतोरुहैने^१ वेद^२ य एवं वेद ॥

मेनामेनं वाव ते तद् व्यवहेताम् । तस्माद् आहुर न मेनामेनं व्यूह्यम् इति । बृह-
 द्रथन्तरयोर् ह वा एष विवाहम् अभ्यारोहति । स ईश्वरः पराभवितोः । ते तन्वाव् अन्नताम्
 आवं नु निधनाभ्यां विवहावहा इति ॥ १४५ ॥^३

[१] ? र हवहतोआर्हने ल बृहतोब्रिहैने व ष बृहतोक्रुहैने श हतोरुहैने [२] श नास्ति
 [३] र ॥३०॥ य अपरिसमाप्तः खण्डः

पदनिधनं ह वा अग्रे इयैतम् आस वसुनिधनं नौधसम् । ताभ्यां व्यवहेताम् । ततो
 ह वा इदम् अर्वाचीनम् अन्योन्यस्य गृहे वसन्ति । यथागृहं ह वाव ततः पुरोपुरं यथा-
 ज्ञाति वा ॥

रथन्तरेण स्तुवन्ति । इदं वै रथन्तरम् । अथ वामदेव्येन । इदं वा अन्तरिक्षं वाम-
 देव्यम् । अथ नौधसेन । अदो वै नौधसम् । अनन्तर्हितान् एवेतं ऊर्ध्वान् लोकान् जयति ॥

बृहता स्तुवन्ति । अदो वै बृहत् । अथ वामदेव्येन । इदं वा अन्तरिक्षं वामदेव्यम् ।
 अथ इयैतन । इदं वै इयैतम् । अनन्तर्हितान् एवामुतो ऽवाचो लोकान् जयति । उभयान्
 लोकान् जयति ये चोर्ध्वा ये चावाचो य एवं वेद ॥ १४६ ॥^४

[१] कोशेषु एवेयत [२] र ॥३१॥ ष ॥८०॥

अथ नौधसम् । नोधा वै काक्षीवतो ज्योग् अप्रतिष्ठितश् चरन् सो ऽकामयत प्रति-
 तिष्ठेयम् इति । स ह देवान् ब्रह्म विभज्यमानान् उपावपपात । स होवाचर्विर् असि मन्त्र-
 कृत् स ज्योग् अप्रतिष्ठितो ऽच्चार्य तस्मै म एतद् दत्त यन प्रतितिष्ठेयम् इति । तस्मै ह
 ब्रह्मणो रसस्य ददुः । तद् एव नौधसम् अभवत् । तेनास्तुत । ततो वै स प्रत्यतिष्ठत् ।
 तद् एतत् प्रतिष्ठा साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । ब्रह्मणो ह वा एष रसो यन् नौधसम् ।
 ब्रह्मणो^५ हास्य रसेन स्तुतं भवति य एवं विद्वान् नौधसेन स्तुते ॥

तद् द्व्यक्षरणिधनं भवति प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै । यद् उ नोधाः
 काक्षीवतो ऽपश्यत् तस्मान् नौधसम् इत्य् आख्यायते ॥ १४७ ॥^६

[१] कोशेषु ब्रह्मणा [२] र ॥३२॥ ष ॥८१॥

इयैतं पशुकामः कुर्यात् । प्रजावतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा अपाक्रामन् ।
 सो ऽकामयत न मर्तुं पशवो ऽपक्रामेयुर् अभि मावर्तैरन् इति । स एतन् सामापश्यत् ।

*तेनास्तुत । तस्य^१ वसु इत्य् एव निधनम् उपैत् । तत् पशवो वै वसु । ततो वै तं पशवोऽभ्यावर्तन्ते । ततोऽस्माद् अनपक्रामिणोऽभवन् ॥

सोऽब्रवीच्च छयेती वा इमान् पशून् अकृषीति । तद् एव इयैतस्य इयैतत्वम् । तद् एतत् पशव्यं साम । इयेतीकृता एनं पशव उपतिष्ठन्तेऽभ्य् एनं पशव आवर्तन्ते नास्मात् पशवोऽपक्रामन्ति य एवं वेद । तद् द्व्यक्षरणिधनं भवति प्रणिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ १४८ ॥^३

[१] र श मां ल, मं [२-२] कोशेषु तेनास्तुतेतनेस [३] र ॥३३॥ ष अपरिसमाप्तः खण्डः

गोर्तमस्य मनार्ये मनोऽपक्रान्तः कुर्वीत । गोर्तमाद् वै मनोऽपक्रामत् । सोऽकामयत न मन^२ मनोऽपक्रामेत् पुनर् मा^३ मन आविशेद् इति । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत । ततो वै तं पुनर् मन आविशन् नास्मान् मनोऽपक्रामत् । ऐनं पुनर् मनो विशतिं नास्मान् मनोऽपक्रामति य एवं वेद । तत् पिबा इति रथन्तरसास्रः पिबाई इति बृहत्सास्रः । यद् उ गोर्तमोऽपश्यत् तस्माद् गोर्तमस्य मनार्ये इत्य् आख्यायेते ॥ १४९ ॥^४

[१] य-वर्जम् अन्यत्र गौ^० [२] व-ष-वर्जम् अन्यत्र मां [३] व ष मा [४] सर्वेषु कोशेषु गौ^०
[५] र ॥३४॥ ष ॥८२॥

वसिष्ठस्य जनित्रे प्रजननकामः कुर्वीत । वसिष्ठो वै जितो^१ हतपुत्रोऽकामयत बहु^२ प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत । ततो वै स बहु^३ प्रजया पशुभिः प्राजायत । ते एते प्रजननी सामनी । बहु^४ प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । तत् जनित्रम् इति रथन्तरसास्रः जानित्राम् इति बृहत्सास्रः । यद् उ वसिष्ठोऽपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्य जनित्रे इत्य् आख्यायेते ॥ १५० ॥^५

एष खण्डो व-ष कोशयोर् नास्त्य् एव ॥ [१] एवं कोशेषु [२] र ॥३५॥

पौरुमीढं दक्षोणिधनम् आयुष्कामः कुर्वीत । तग्नपुरुमीढो वै वैतदश्वी माहेयौ महा आर्चनानस्ये^२ पुत्रौ । तौ ह यस्तौ स्त्री पर्येत्योवाच पुत्रस्य वै तस्या उपतपति^३ तं स्म^४ मे चिकित्सतम् इति । तौ ह क्रुध्यन्ताद् अवोचतुः कथं नाव् इत्थं ब्रूयाद् इति तं वा अवीष उपवपेति । सा हेयं स्त्री श्रद्धाय देवर्षी मा मन्त्रकृताव् अवोचनाम् इत्य् अवीष उपोवाप । तौ ह पुनर् आयन्तौ पर्येत्योवाच यं वै कुमारम् अवोचतम् अवीष उपवपेत् अयं वै सोऽवीष उपोत्तश्चोत इति । तौ हासाध्व इव कृत्वा मेनाने । ताव् अकामयेताम् उद् इत इयाव गातुं नाथं विन्देवहि सम् अयं कुमारो जीवद् इति । स एतत् पुरुमीढस् सामापश्यत् । तेनास्तुत

अग्निम् ईळिधावसे गाथमिष् शीरशां चिषम् ।
अग्निं राये पुरुमीढं श्रुतं नरः ॥

को नाम कुमार इति । सुदीतिर् नामेति । तम् अग्निस् सुदीतये छर्दिः इत्य् पवाभ्यमृशत् । स तान्तो निरवर्तत । तम् एतेन निधनेन समैष्यत् दक्षायै इति । प्राणा वै दक्षाः । प्राणान् एवास्मिन् तद् अदधात् । तद् एतद् गातुविन् नाथचित् साम । गातुं वै स तन् नाथम् अविन्दत । विन्दते गातुं नाथं य एवं वेद । यद् उ पुरुमीढोऽपश्यत् तस्मात् पौरुमीढं दक्षो-

विधनम् इत्थं भाष्यायते ॥ १५१ ॥*

[१] य र ल श °नि° [२] ? य र ल श आर्चनानसस्यै च ष आर्चनानसस्ये [३-३] ? कोशेषु तस्मै [४] र ॥३६॥ ष ॥८३॥

जमदग्नेस् सताहम् अभिचरन् वा भ्रातृव्यवान् वा कुर्वीत । जमदग्निर् ह वै माहेनानां पुरोहित आस । तान् ह विस्तेनात्यादधौ । त उ हैनम् उपजिहिंसुः । स हेक्षांचको कथं न्द अहम् एषां सप्तसप्तैकाहानि आग्याणां पशूनां हन्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेना-
स्तुत । ततो वै स तेषां सप्तसप्तैकाहानि आग्याणां पशूनाम् अहन् । तथो एवैषाम् एतद्
जन्ति । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । यद् उ जमदग्निर् अपश्यत्
तस्माज् जमदग्नेस् सताहम्* इत्थं भाष्यायते । तद् एषोपगीता

अतिमात्रम् अवर्धन्त *नोद् इव* दिवम्* अस्पृशन् ।

शृणु हिसिक्वा माहेना असंख्यं परामवन् ॥

इति । असंख्यं ह वै स* परामवति य एवं विद्वांसं हिनस्ति ॥ १५२ ॥*

[१] र सप्तहम् [२] लवज्ञष माहे° [३] य र ल श सप्तहम् [४-४] ? य ल श नो (दिव नास्ति)
अन्यत्र नवदिव [५] ? एवं कोशेषु [६] य र ल श नास्ति [७] र ॥३७॥ ष ॥८४॥

देवासुरा यज्ञे ऽस्पृधन्त । ते देवा असुरान् वहिष्पवमानान् निर्वाधन् । ते ऽसुरा
आग्नेयम् आज्यं पर्यवायन् । ते देवा मैत्रावरुणम् । ते ऽसुरा ऐन्द्रम् । ते देवा ऐन्द्राग्रम् ।
ते ऽसुरा माध्यदिनं पवमानम् । ते देवा रथन्तरम् । ते ऽसुरा वामदेव्यम् । ते देवा
नौधसम् । ते ऽसुराः कालेयम् । तान् कालेय एवान्वभ्यवायन् । तान् कालेयेनैव कालेयाद्
अकालयन्त । यद् अकालयन्त तत् कालेयस्य कालेयत्वम् । कालयते वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं य
एवं वेद ॥

ते विशो व्युदसीदन् । तान् कालेयेनैवानुपर्यायम् अकालयन्त । यद् अनुपर्यायम्
अकालयन्त *तच्च चैव* कालेयस्य कालेयत्वम् । अनुपर्यायम् एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं कालयते
य एवं वेद ॥

तरो वै यज्ञस् स्तोमो विद्वद्वसुः । यज्ञेन च वाव ते तान् स्तोमेन चाकालयन्त ।
यज्ञेन चैव* स्तोमेन च द्विषन्तं भ्रातृव्यं कालयते य एवं वेद ॥ १५३ ॥*

[१] ? य निरपा° श निव° [२-२] य इ तदतदेव च ष तदेव [३] य ष वै
[४] र ॥३८॥ ष ॥८५॥

ऋचा वा असुरा आयन् साक्षा देवाः । ते देवा असुरान् ऋच्य् एवं परिगृह्य साक्षा-
पीडयन्तेव* *पीडयत् पीडतो* भ्रातृव्यस्य व्यधाय । इन्द्रा सवाध उतो* वाः इति बृहद्
गायन्तः* । सुतसोमे धीरो इति रथन्तरसास्रः धीरो* इति बृहत्सास्रः । उमे ह वा एते एतद्
अनु । तस्माद् उमे रूपे गायेद् यच्च च राथन्तरं यच्च च बार्हतम् । नाना वा एतयोर् अह्न-
सामनी भवतः । अथैतद् उमे अनु । तस्माद् उमे एव रूपे गायेत् ॥

तद् एलं भवति । पशवो वा इळा । पशुभिर् वाव ते तान् अकालयन्त । तस्माद् यत्
पशुमांश् चापशुंश् च भ्रातृव्यौ स्पृधेते य एष पशुमान् भवति स एष तयोर् अभिभवति ॥

एतद् य वै साम प्रजा इमा अनुव्यू* आस । ते तस्यैतां नितताम् इळाम् अन्तत*
उपयन्ति प्रजानां यथायतनाद् अनुद्धाताय । तस्मात् प्रजा यथायतनाद् अनुद्धताः ॥

देवाः पितरो मनुष्यान् ते ऽन्यत् आसन् असुरा रक्षांसि पिशाचा अन्यतः । त एषु लोकेष्व् अस्पर्धन्त । अथ ह कलयो गन्धर्वा अन्तस्था चेत् नेतरान् नेतरान् आद्रिय-
माणाः । ते देवाः पितरो मनुष्या असुरान् रक्षांसि पिशाचान् अभ्यभवन् । त इमान्
लोकान् व्यभजन्त देवलोकम् एव देवा अभजन्त पितृलोकं पितरो मनुष्यलोकं मनुष्याः ।
तत्^१ कलयो गन्धर्वा एत्याब्रुवन् अनु न एषु लोकेष्व् अभजतेति । नेत्य् अब्रुवन्
अनाद्रियमाणा वै यूयम् अचारिष्ट नेतरान् नेतरान् आद्रियमाणा इति । अथ वै वो मन-
सान्वासिष्मह^२ इत्य् अब्रुवन् अन् एव न अभजतेति ॥ १५४ ॥^३

[१-१] ? य र ल श ऋच्ये व ष मध्ये	[२] ?	श योनिरा	[८] र अन°	[९] कोशेषु अन्तित
व ष वनि°	[३] ? य ल व ष °पीळ्यनैव र °नेव	[१०] कोशेषु आदि°	[११] व-ष वर्जं तरन्	
[४-४] ? र पीड्यद्वीकृतो व ष वीळ्यद्विषतो	[५] ?	(तान् इति साधीयान् पाठः स्यात्)	[१२] ?	
व ष उता	[६] कोशेषु °न्तास्	[७] ? य ल	कोशेषु अन्वाविष्टह	[१३] र ॥३९॥ ष ॥८६॥

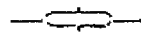
नेत्य् अब्रुवन् । साधुविभक्ता नो लोकास् तान् न शङ्क्यामस् संलोभयितुम् इति । ते
ऽब्रुवन् यद् वयम् इह स्वयं पश्यामस् तद् अस्माकम् अस्त् इति । तेभ्य एता कलिन्दाः
प्रायच्छन् एतासु श्राभ्यतेति । तद् यत् कलिभ्यः कलिन्दाः प्रायच्छन् तत् कलिन्दानां
कलिन्दत्वम् । स एतत् कलिर् वैतदन्यस् सामापश्यत् । तेनास्तु न । तेनेष्टम् अवान्तरदेशं
दुर्यन्तं लोकम् अपश्यत् । तम् अजयत् । तद् एतत् लोकवित् साम । विन्दते लोकम् एतेन
तुष्टुवानः । गन्धर्वलोकतां ह त्वाव नातिजयति गन्धर्वलोकताम् इवैव जयति । 'यद् उ'
कलिर् वैतदन्यो ऽपश्यत् तस्मात् कालेयम् इत्य् आख्यायते ॥

देवा वै पूर्वाभ्यां सवनाभ्यां तृतीयसवनं प्रवृह्य स्वर्गं लोकम् आयन् । त इमे लोका
व्यवृह्यन्त वि यज्ञो ऽवृह्यत्^१ । ते देवा अकामयन्त सम् इमान् लोकान् दध्याम सं यज्ञं
दध्यामेति । त^२ एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत् । तेनेमान् लोकान् समदधुस् सं यज्ञम्
अदधुः । तद् यद् इमान् लोकान् समदधुस् तद् वा अस्य स्वर्गम् । तेन गन्धर्वलोकताम्
अतिजयति । तरो वै यज्ञस् स्तोमो विद्वद्वसुः । यज्ञेन च वाव ते तत् स्तोमेन चेमान्
लोकान् समदधुस् सं यज्ञम् अदधुः । यज्ञेन चैवास्य स्तोमेन च यज्ञस् संहितो भवतीमे
च लोका य एवं वेद ॥

सोमो ह खलु वै राजा कालेयम् । सदेवो हास्य यज्ञो भवति । यथा ह वा इदं बद्ध-
वत्सा हिंकरि तुरीयत्य्^३ एवं ह वाव तम् इन्द्रस् सोमम् आगच्छति यस्मिन् कालेयेन
स्तुवन्ति । तस्माद् उ हैतस्मात् साम्नो नैव कदा चनेयात् सेन्द्रो मे सदेवो यज्ञो ऽसद्
इति । सेन्द्रम् एवैतेन सदेवं यज्ञं कुरुते ॥

तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एव तत् प्रतितिष्ठति
॥ १५५ ॥^४

[१-१] ? य यद् र यत् ल श यदतु व ष यतः	[२] य पवृह्यत	[३] र-वर्जम् अन्यत्र स	[४] ?
य ल श तुळायावत्य् र.तुतीयावत्य् व ष कृतीयावत्य्	[५] र ॥४०॥ ष ॥८७॥		

१ द्वे वाचेऽम् अग्रे सवने आस्ताम् । द्वाभ्यां वावेदं सवनाभ्यां देवा अग्रे व्यजयन्त तान् विजित्य यथा लोकम् आसीनाम् इन्द्र^१ एत्याब्रवीत् त्रीणि छन्दांसि त्रयः प्राणापान व्यानास् त्रय इमे लोकास् त्रिर् देवेष् इत्य् आहुः । एतेमानि त्रीणि सवनानि करवामेति । ते ऽब्रुवन् न शक्यामो ऽनेन न्वाव वयं पूर्वेण कर्मणा परिश्रान्तान् स्व इति । स इन्द्रो ऽब्रवीत् स वा अहं मद् एवाग्निं तृतीयसवनं निर्मिमा इति । स आत्मन एवाग्निं तृतीय-सवनं निरमिमीत् । तद् इन्द्रो ह वा एतद् देवतानां यत् तृतीयसवनम् । इन्द्रेण हास्य देवतानां स्तुतं भवति य एवं विद्वांस् तृतीयसवनेन स्तुते ॥

धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । जागतं सुपर्ण आहरन् अधयत् । तद् एतद् पीडितम् इव । स्वादिष्टा इति । स्वदयन्त्य् एवैनत् तेन^२ । मदिष्टा इति । रसम् एवादिभस् तन् मद् दधति । आशिरम् अवनयन्ति पशुना चरन्त्य् ऐवैतेन प्याययन्ति ॥

रक्षोहा विश्वचषणीर् अग्निं योनिम् अयोहते इति पूर्वयोर् एवैष सवनयोर् अभिसंक्रमः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् ॥ १५६ ॥^४

[१] प्रारम्भे य ल व श हरिः ओम् [२-२] ? य ल श °न्यादिर् १ °न्याद् [३] ल श त्वेन

[४] र ॥१॥ ष ॥८८॥

अथ संहितं द्व्यध्वरणिधनं^१ प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥

देवासुरा अम्पर्धन्त । ते ऽब्रुवन् यन् न इदम् उभयं धनं तत् संनिदधामहै । तेषां नो यतरे जयन्ति तेषां न एतद् उभयं धनं संहितम् अस्त् इति । तद् यद् एषाम् उभयं धनम् आसीत् तत् संन्यदधत् । ते देवा अकामयन्तोभयम् इदं धनं संहितं जयेमेति । त एतत् सामापश्य न । तेनास्तुवत् । तेनोभयं धनं संहितम् अजयन् । तद् यद् उभयं धनं संहितम् अजयंस् तत् संहितस्य संहितत्वम् । उभयम् एव^२ संहितं द्विषन्तं भ्रातृव्यं जयति य एवं वेद ॥

तद् उ होवाचारुणिर् अश्वो वाव स संहित आसीत् । तस्मिन् एवैषां तद् धनं संहि-तम् आसीत् तम् एव तद् असुगणाम् अवृज्जत प्रजापतिं वावैषां तद् अवृज्जतेति । ततो वै देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥१५७॥^३

[१] य ल श °निधनं [२] व ष अधिपाठः धनं [३] र ॥२॥ ष ॥८९॥

अथो हेतद् अविच्छिन्नम् इव वै माध्यंदिनात् सवनात् तृतीयसवनम् । ते देवा एतद् व्यवक्ष्याविदुर अविच्छिन्नम् इव वा इदं माध्यंदिनात् तृतीयसवनम् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनैतत् समदधुः । यत् समदधुस्^१ तद् एव संहितस्य संहितत्वम् । संहितं हास्यतस् तृतीयसवनम् अनविच्छिन्नं भवति य एवं वेद ॥

उष्णिक्कुम्भ्यां वा इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छद् गायत्र्योस् तिष्ठन् । ते एनं नोद-यच्छताम् । तयोश् चतुष्पादः^२ पशून् उपादधाद् गां चाश्वं चाजां चार्वि च । ते एनम् उदयच्छताम् । स उष्णिक्कुम्भोस् तिष्ठन् सभपौष्कले बाह्व कृत्वा प्राहरत् । तम् अहन् । हस्तिं द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥ १५८ ॥^३

[१] व-वर्जम् अन्यत्र समधुर् [२] वष ष्वदः [३] र ॥३॥ व ॥९०॥

स प्राचान्येन पदा प्राभ्रंशत प्रतीचान्येन । येन प्राचा प्राभ्रंशत सा ककुब् अभवत् । तस्मात् ककुभः पूर्वार्धे ऽक्षराणि भूयिष्ठानि । अथ येन प्रतीचा प्राभ्रंशन साष्णिग् अभवत् । तस्माद् उष्णिहो जघनार्धे ऽक्षराणि भूयिष्ठानि । ते वा एते छन्दसी धनुश् चैवानङ्वाश् च । तस्मात् पशवः पूर्वार्धेन च जघनार्धेन च भूयिष्ठं भाजयन्ति^१ वहन्ति पूर्वार्धेन दुह्वे च जघनार्धेन प्र च जनयन्ति । उभयं धेनुपयसं चानुत्पयसं चावरुद्धे य एवं वेद ॥ १५९ ॥^२

[१] केषु चित् कोशेषु नयन्या^० [२] एवं व व । अन्यत्र भुंजति [३] र ॥४॥ व ॥९१॥

ताभ्यु सभं यज्ञस्यैव सभतायै । यद् ध वै किं च यज्ञस्य दुष्टुनं दुश्शस्त विधुरं तस्य ह वा एतत् सभतायै । सभम् अविभम् असद् इति ह वा एतेन स्तुवन्ति । सभं ह वा एतन् नाम ॥

सभेन वै देवा असुराणां तेजो बलम् इन्द्रियं वीर्यं पशून् अन्नार्थं सभेन सभम् आत्मानम् अध्यकुर्वत । तत् सभस्य सभत्वम् । सभेनैव द्विपतो भ्रातृभ्यस्य तेजो बलम् इन्द्रियं वीर्यं पशून् अन्नार्थं सभेन सभम् आत्मानम् अधिकुरुते य एवं वेद ॥

प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा अगाक्रामन् । सो ऽकामयत न मत् पशवो ऽपक्रामेयुर् अभि मा वर्तेरन् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सं पशवो ऽभ्यावर्तन्त ततो ऽस्माद् अनपक्रामिणो ऽभवन् । सो ऽब्रवीत् सभो वै पशुभिर् अभूवम् इति । तद् व एव सभस्य सभत्वम् । सभो हाविभः पशुभिर् भवति य एवं वेद ॥

तद् उ काकुभं स्वारं भवति । प्राणो वै स्वारं पुरुषच्छन्दसं ककुभ । ज्यैष्ठ्यं वै प्राणो ज्यैष्ठ्यं पुरुषः । ज्यैष्ठ्येनैव तज् ज्यैष्ठ्यं संदधाति ज्यैष्ठ्येन ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठति । अथो यजमानम् एव तत् प्राणेन समृद्धयन्ति^३ । सस् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥

तान् एकरूपान् न व्यजानात् । स एतत् पौष्कलं सामापश्यत् । तेनैषां रूपाणि व्यकरोत् । ते नानारूपा अभवन् श्वेतो रोहितः कृष्णः । एकरूपा ह वाव ते तनः पुरासू रोहिता एव । बहुरूपान् नानारूपान् पशून् अवरुद्धे बहूपशुर् भवति य एवं वेद ॥

अथ पौष्कलम् । पुष्कल आङ्गिरसः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै पशून् अवरुद्धे । तद् एतत् पशव्यं साम । अथ पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ पुष्कल आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात् पौष्कलम् इत्यु आख्यायते । तच्च चतुरक्षरणिधनं भवति । चतुष्पदा वै पशवः । पशव इव उष्णिक् । अभि पूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धे ॥ १६० ॥^४

[१] ल, व ष ऽदि [२] य व्या^० [३-३] र एव नान्यत्र [४-४] व-वर्जम् अन्यत्र ततस्त [५] र ॥५॥ व ॥९२॥

यद् यथापूर्वं छन्वांस्य उपेयुर् अनुष्टुभ उत्तमाः कुर्युः । वाग् वा अनुष्टुप् । तां वै यज्ञाद् बहिर्धा कुर्युः । ताम् एवैतद् यज्ञस्य मध्यत आभजन्ति । ता एता भवन्ति पुरोजेती वो अन्वसः इति । पुरस्ताद् ध वा एताः पाप्मानं जयन्ति पुरस्तात् पाप्मानम् अपघ्नन्त्यो यन्ति । जितं ह वा एताभिः । विजितम् अन्ववस्यति

सुताय मादयिरेनवे ।

अथ श्वानं श्रथिष्ठन सत्वाथो दीर्घजिह्वियम् ॥

इति । दीर्घजिह्वी ह वा असुख्य आस । सा ह स्म सौमंसोमम् अवलेदि । उत्तरे ह समुद्र आस । स यो ह स्म दक्षिणे समुद्रे सूर्यते यः पूर्वे यो ऽपरे तं ह स्म तत् एवावलेदि । तां हेन्द्रो जिह्वक्षन् न शशाक गृहीतुम् । स होवाच मा कसू च न यष्ट्यं वै दीर्घजिह्वी सौमंसोमम् एवावलेदीति ॥ १६१ ॥^१

[१] र ॥८॥ व ॥९३॥

अथ ह सुमित्रः कौत्सो दर्शनीय आस । स तं होवाच सुमित्र दर्शनीयो वा अस्मि । सुलापा वै दर्शनीयेन स्त्रियः । इमां दीर्घजिह्वीं लिलापयिषस्वेति । तां हेत्योवाच दीर्घजिह्वी कामयस्व मेति । सा होवाचैकं तव शेषो ऽङ्गेऽङ्गे मम मुष्का न वै तत् संपद्यत इति । स ह पुनर् एत्योवाचैकं तव शेषो ऽङ्गेऽङ्गे मम मुष्का न वै तत् संपद्यत इति वै माम् इयम् आहति । अङ्गेऽङ्गे वा अहं तव शेषांसि करोमीति होवाच । तानि हाभिप्रावृत्येथाय । तां होवाच दीर्घजिह्वी कामयस्व मेति । सा होवाचैकं तव शेषो ऽङ्गेऽङ्गे मम मुष्का न वै तत् संपद्यत इति । अङ्गेऽङ्गे वाव मम शेषांसीति होवाच । अङ्ग ते पश्यामीति ॥ १६२ ॥^२

[१] र ॥७॥ व ॥९४॥

तानि हास्यै दर्शयांचकार । तानि हास्यै छन्दयांचक्रः । स वा एहीति होवाच । को नामासीति । सुमित्रो नामेति । कल्याणं वै ते नामेति होवाच । तौ ह संनिपेदाते । तस्यां 'ह यदार्थे' चक्रे ऽथ हैनां तद् एवाभिसंज्ञग्राह । सा होवाच नन्व अरे त्वं सुमित्रो ऽवोचथा इति । स होवाच सुमित्र एवाह सुमित्रायास्मि दुर्मित्रो दुर्मित्रायेति ॥

स एतानि सौमित्राणि सामान्य अपश्यत् । तैर् अस्तुत । तैर् इन्द्रम् आह्वयत् । स इन्द्र एताम् अनुष्टुभं वज्रम् उद्यत्याद्रवत्

पुरोजिती वो अन्धससू सुताय मादयित्तवे ।

अप श्वानं श्रथिष्टन सखायो दीर्घजिह्वियम् ॥

इत्य् एवास्यै प्राहन् । ता एता भ्रातृव्यघ्न्यो रक्षोघ्न्य क्रवः । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अप रक्षः पाप्मानं हत एताभिर् ऋग्भिस् तुष्टुवानः ॥

यो धारया पावकया परिप्रस्यन्दते सुतः ।

इन्दुर अथो न कुत्विषः ॥

तं दुरोधम् अभी नरव सौमं विशाच्या विद्या ।

यज्ञाय सन्त् अद्रयः ॥

इति । पूर्वयोर् एवैष सवनयोर् अभिसंक्रमः ॥

तासु^३ इयावाश्वम् । इयावाश्वं वा आर्चनानसं समिद्धारं परेतं प्रतिसत्त्रिणो हित्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । सो ऽकामयतानूत्पतेयं स्वर्गं लोकं प्रतिसत्त्रिभिन् संगच्छेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ॥ १६३ ॥^४

[१-१] ? व ष इतदार्थे श अयधार्थे [२] एवं व ष । अन्यत्र तानु [३] र ॥८॥ व ॥९५॥

पुरोजिती वो अन्धस एह्यौ । सूताय मादयित्तवा एह्यौ । आप श्वानं श्रथिष्टाना । तम् ऐहो वा एह्यौ इत्य् एव मरुतस् स्वर्गं लोक उपाह्वयन्त । ततो वै स प्रतिसत्त्रिभिन् समगच्छत । स हैष मरुद्भिर् एव सह इयावाश्वः । तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ इयावाश्व आर्चनानसो^२ ऽपश्यत् तस्माच् छयावाश्वम् इत्य् आख्यायते ॥

इन्द्रो वै तृतीयसवनान् वीभत्समान उदक्रामत् । धीतम् ^३इव ह्य आसीत्^३ । तम् एतेन विश्वे देवान् सास्त्रार्हयन्त ओहोइया इति । ततो वा इन्द्रस् तृतीयसवनम् उपावर्तत । ततो ऽस्माद् अनपक्रम्य अभवत् । तद् एतत् सेन्द्रं साम । सेन्द्रो हास्य सदेवो यज्ञो भवति । अभ्य अस्थेन्द्रो^४ यज्ञम् आवर्तते नास्थेन्द्रो यज्ञाद् अपक्रामति य एवं वेद ॥

तत् स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । वीव वा एते ^५प्राणैर् ऋध्यन्ते^५ ये यज्ञीयस्य कर्मणो ऽतिपादयन्ति यदि वा नातिपादयन्ति । को हि तद् वेद यदि ते ऽति वा पादयन्ति न वा । तद् यत् स्वारं भवति प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते ॥ १६४ ॥^८

[१] व ष ण्डिया	[२] ल श आर्चनानो	[३-३]	अन्यस्थेन्द्रो ल,	अव्यसेन्द्रेद्रा व ष अभ्यसेन्द्रो
व ष इवाभ्यामुत्	[४] य सास्त्रान्यं र सास्त्रायं ल	[५]	य ल व ष स्वारः	[७-७] सर्वत्र प्राणै-
सास्त्रान्यं व श ष सामान्यं	[५] ? य र ल, श		रिध्यन्ते	[८] र ॥१॥ व ॥१६॥

अथान्धीगवम् । मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एते ऽनारम्भणं^१ प्रैलुवन्ते य आर्भवं पवमानम् उपयन्ति । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । तद् यथा वा अदस् समुद्रं प्रस्नाय द्वीपं विस्वोपोत्सनाय विश्राम्यन् आस्त एवं ह वा एतन् निधनम् उपेत्य कामं विश्राम्यन्त आसीरन् अस्तुवानाः ॥

तद् ऐलं भवति । पशवो वा इळा पशवः कृत्स्नम् अन्नाद्यम् । यो वा अनवसो ऽध्वानं प्रैति नैनं स समश्नुते । अथ यस् सावसः प्रैति स एवैनं समश्नुते ॥

अयं वाव समुद्रो ऽनारम्भणो यद् इदम् अन्तरिक्षम् । तस्य नानवसेनेत्यं गतिर् अस्ति नेत्यम् । तद् एतत् पशून् एव कृत्स्नम् अन्नाद्यम् अवसं कृत्वा यन्ति ॥

शाक्त्या अन्नाद्यकामा अदीक्षन्त । स एतद् अन्धीगुंश् शाक्त्यस् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तस्यैतां दशाक्षरां विराजं मध्यत उपैत् । दशाक्षरा विराड् अन्नं विराद् । ततो वै ते विराजम् अन्नाद्यम् अवारुन्धत । तद् एतद् विराजो ऽन्नाद्यस्यावरुद्धिस् साम । अव^२ विराजम् अन्नाद्यं रुद्धे^३ ऽन्नादश् श्रेष्ठस् स्वानां भवति य एवं वेद । यद् व अन्धीगुंश् शाक्त्यो ऽपश्यत् तस्माद् आन्धीगवम् इत्य् आख्यायते ॥ १६५ ॥^४

[१] ल श ंभणेन	[२] ल श नास्ति	[३] ? य ल श	ना र अस्मावाना वष स्वेनाना	[४] ?
कोशेषु उप(वष उवै)यन्ति	[५] र ल श नास्ति	[६] य र ल श अवर्धे	[७] र ॥१०॥ व ॥१७॥	

अथैता भवन्ति अभि प्रियाणि पवते चनोहितः इति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अप्राणा असृजत । ताभ्य एताभिर् एवर्गभिः प्राणान् अदधात् । अभि प्रियाणि पवते चनोहित इति । प्रजायै वै प्रियंश्चां अभि इत्य् एव प्राणेनाभ्यपवत । नामानि यज्ञो अवि येषु वर्धते इति । मह्यं वै प्रजानामानि । आ सूर्यस्य बृहतो बृहन् अवि रथं विश्वञ्चम अरुहद् विचक्षणः इति । प्राणो वै विश्वद् । सो ऽयं विश्व^३ अञ्जति^४ । ता एता आयुष्या ऋचः । सर्वम् आयुर् एत्य् एताभिर् ऋग्भिस् तुष्टुवानः ॥

तासु कावम् । कविर् वै भार्गवो देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् ऐच्छत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् आश्नुत । तद् एतत् लोकवित् साम । अश्नुते देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् एतेन तुष्टुवानः । यद् उ कविर् भार्गवो ऽपश्यत् तस्मात् कावम् इत्य् आख्यायते ॥

तत् स्वारं भवति । स्वरेण वै देवेभ्यो ऽन्ततो ऽन्नाद्यं प्रदीयत क्रक्त्साम^५ पवमानान्ते भवति । नर्चा सामानि रेचयन्ति नर्चं सास्त्रा । तद् यद् इहेव चेहेव च पवमानेन स्तुवन्ति

तद् एतस्यैव समतायै सम कल्प्यै पदानुस्वार पुरस्ताद् गायत्र भवति पदानुस्वारम्
उपरिष्ठात् पवमानान्ते । तस्माद् उभयत्र प्राणा- प्रजा ऊर्ध्वाश् चावाचीश् च ॥

या ह खलु वै पितापुत्रौ नावम् अजतो न ता रिष्यति । द्वेय एषा नौर यद् यज्ञः ।
ताव एतत् पितापुत्राव् पवाजतः । औशनं पुरस्ताद् भवति कावम् उपरिष्ठाद् यज्ञस्यैवारिष्ट्यै ।
तस्माद् यद् अदाशौ नावम् अधिरोहन्ति पितापुत्रौ हैवाग्ने ऽधिरोहतः ॥

पञ्चैतानि छन्दांस्य् आर्भवे^१ पवमाने भवन्ति सप्त सामानि । तद् द्वादश संपद्यन्ते ।
द्वादश मासास् संवत्सरः । 'पञ्चो वा एवामूनि' सामानि माध्यन्दिने पवमाने भवन्ति ।
'ऋतव एव' मासा एवार्भवे^२ पवमाने कल्पन्त ऋतवो माध्यन्दिने । स ह्येव संवत्सर एव
व्यूढो यद् यज्ञः ॥ १६६ ॥^३

[१] ? र मियद्वा ल प्रियन्त व प प्रियन्त	[२] अविभः वे श आभावे	[८-८] ? य पञ्चो वा
? य र ल श माह	[३] व ष नास्ति	[४] एमूनि र ल पञ्चो वामूनि ल श पंचैवामूनि व ष
? य र श अंचतीर्ते ल अंचतीर्ते तथा व प तिते		पंचैवा एवामूनि [९-९] ? य अश्वत्थ एव र उतव
[५] ? य र ल श 'सामं	[६-६] ? व ष यदाश	ल रितव एव श उदव [१०] र का एवदुवे
[७] ? य ल आभवे र आहवे ल अविभवे व ष	[११] र ॥११॥ व ॥१८॥	

प्रजापतिर् ह खलु वा एष यम् संवत्सरः । स ह षण् मासो ऽन्यतरमन्यतरं पादम्
उद्ग्राहं^४ तिष्ठति । स यदोष्णम् उद्गृह्णात्य् अथ हेदम् उपर्य् उष्णो भवत्य् अथ उ ह
तदा शीतो भवति । तस्माद् ग्रीष्म उपर्य् उष्णो ऽधश् शीतम् अधिगम्यते । तस्माद् उ
ग्रीष्म शीताः कृष्या अप उदाहरन्ति । अथ यदा शीतम् उद्गृह्णात्य् अथ हेदम् उपरि
शीतो भवत्य् अथ उ ह तदोष्णो भवति । तस्माद् धेमन् उपरि शीतो ऽध उष्णम् अधि-
गम्यते । तस्माद् उ हेमन् उष्णाः कृष्या अप उदाहरन्ति । एवं ह वा एष प्रजापतिम्
संवत्सरः प्रजा विभर्ति ॥

अथ ह वा एतं सौम्यं चरुम् आहरन्ति । यद् ध वा उद्गातुर् यज्ञ ऊनं वातिरिक्तं वा
कुर्वतो मीयते यमलोकं ह वा अस्य तद् गच्छति । तद् धापि सृतोदीरिण आहुर् यमस्यैतत्
सभायाम् अपश्याम इति । तद् एतेन पुनर् आह्रियते यद् एतं सौम्यं चरुम् आहरन्ति ॥
तं हावेक्षेत

यन् मे मनो यमं गतं यद् वा मे अपरगतम् ।

राशा सोमेन तद् वयं पुनर् अस्यासु दधमसि ॥

मनसि मे चक्षुर अथाश् चक्षुषि मे मनः ॥

आयुष्मत्या कृतो माच्छैत्ति मा सास्रो भागधेयाद् वियोषम् ॥

इति । तद् धापि छायां पर्यवेक्षेतात्मनो ऽप्रणाशाय ॥

अथो सर्पिषोर् अक्षोर् आदधीत चक्षुष आप्यायनाय । तद् अपि विज्ञानम्
आसाद्^१ । य आत्मानं न परिपश्येद् अपेतासुस् स स्यान् । तस्मात् सत्याद् अण्य् आज्यं
भूय आनीय पर्य् एवात्मानं दिदक्षेन सर्वस्यायुषो ऽवरुद्धयै ॥ १६७ ॥^२

[१] व ष 'ग्रामन् । अन्यत्र 'ग्राहन् [२] ? कोशेषु माच्छैत्ति, 'स्ती, मात्वेत्ती, 'त्ति [३] ? य र
श असद् [४] र ॥१२॥ व खण्डो न परिसमाप्तः

अङ्गिरसां वै सत्त्रम् आसीनानां शर्करा अक्षिष्व् अजायन्त । ते ऽकामयन्तानन्धास्^३
स्याम प्रपश्येमेति । स एतं सौम्यं दधामं चरुम् अक्षिष्व् आदधत । तम् एतेन मन्त्रेणादधत

यनै ह्य् अजिम् अजयन् नृचक्षा येन ह्येनं शकुनं सुपर्णम् ।

यद् अहुश्च चक्षुर् अरिताव् अनन्तं सोमो नृचक्षा भयि तद् दधातु ॥

इति । ततो वै ते ऽनन्धा अभवन् प्रापश्यन् । अनन्धो हैव भवति प्रपश्यति य एवं वेद ॥

तद् आहुः प्राश्याद् न प्राश्यारे इति । स यो ऽनूचानस् सन् अयश क्रतस् स्यात् स हि तं प्राश्नीयात् । अनूचाना इह वा अलं यशसे । स यो ऽनूचानस् सन् अयश क्रतो भवति—अमुं ह वै तस्य लोकं यशो गतं भवति—तद् एतेन पुनर् आह्वियते । यद् एतं^१ सौम्यं श्यामं चरुं प्राश्नाति तद् उ होवाच शाक्यायनिर् नैवैष प्राश्यः कस् ततो यश आहरेद् यत्र भूयसी राजी वत्स्यन् स्याद् इति । तस्माद् उ हैतन् नैव प्राश्नीयात् ॥ १६८ ॥^२

[१] कोशेषु °नद्धा [२] पञ्चविंशब्राह्मणे १.५.१९ येनाऽ अजयद्विचक्ष्य [३] व प एतो

[४] र ॥१३॥ ष ॥१९॥

तुरीयं वा एतत् साम्नः । सामन् एवैतद् यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति । तनूर् वा एषा साम्नाम् । सतनूत्य एवैतद् सामानि कुर्वन्ति । यो ह^३ वा एतस्मात् साम्न इयाद्^४ दुश्चर्मा वा^५ स्यात् पापी चैनं कीर्त्तिर् अभिवदेत् ॥

गायत्री वा एषा वयो भूत्वोदेति । दिवम् अपतत् । अनुष्टुभि वा एतस्यै सते^६ दिशश् शुक्लम् अहरन् । शुक्लहता^७ अस्मै प्रजा भवन्ति । दिग्भ्यो ऽस्मै शुक्लो^८ ह्वियते य एवं वेद ॥

वयो यज्ञा वो अमये इति प्रस्तौति । °ओ यिरा यिरा^९ च दक्षते पोप्ति वयम् अमृतं जातोवाहोयि-विदोसम् इति प्रतिहरति । यज्ञा इति द्वे अक्षरे गिरा इति द्वे पोप्तिम् इति द्वे । तत् षद् संप-द्यन्ते । षडक्षरस् तूष्णींशंसः । तूष्णींशंस एवैतद् अग्निमारुते विमुच्यन्ते । स ह्य् अन्तः ॥

अग्निर् वैश्वानरः प्रजा अभ्युदतिष्ठत् । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवाः प्रदाहाद् अबिभयुः । ते ऽब्रुवन् सर्वं वा अयम् इदं प्रथक्ष्यति—॥ १६९ ॥^{१०}

[१] ल व श न [२-३] ल व ष दुश्चर्मर्वा [४] उपोयिगिरा ल उवेयिरा व ष उयिरा [५] र
[६] ल व ष सतो [७] ल व ष °भूता । अन्यत्र [८] ॥१४॥ ष अपरिसमाप्तः खण्डः
हुतो [९] ल शुक्लं व ष शुक्ल्यं [१०-११] य

—एतस्यै हरो ऽपैरयामेति । तस्य हरो ऽपैरयन् । तद् यत् प्रथमम् अपैरयस् तस्मिन् व्यवदन्त कवेदं भविष्यतीति । यज्ञेयज्ञे तो भविष्यतीत्य् अब्रुवन् । तद् यज्ञायज्ञीयम् अभवत् । तद् यज्ञायज्ञीयस्य यज्ञायज्ञीयत्वम् ॥

यद् द्वितीयम् अपैरयस् तन् नार्मेधम् अभवत् । यत् तृतीयम् अपैरयस् तद् दाश-स्पत्यम् अभवत् । यच्च चतुर्थम् अपैरयस् तद् विशोविशीयम् अभवत् । यत् पञ्चमम् अपैरयस् तद् वारवन्तीयम् अभवत् ॥

अग्निर् वा एष वैश्वानरो यद् यज्ञः । तद्वद् एतान्य् अग्निष्टोमसामानि भवन्ति । हर-स्यैवैतद् अग्निं वैश्वानरं प्रतिष्ठापयन्ति ॥ १७० ॥^{११}

[१] व-ष-वर्जम् अन्यत्र एतास्य [२] र ॥१५॥ ष ॥१००॥

नार्मेधं नाथकामः कुर्वीत । नृमेधश्च वै सुवतश्च भ्रातरौ । तौ ह निकारिव्या-

दधाते^१ । स ह नृमेधस् सुव्रतस्योऽजगौ । तद् ध यज्ञायज्ञीयेनैवास्तुतम् आस । अथ हैनम् आसस्तुः^२ । यजमानस्य वै त उद्गातुः पुत्रौ पुत्रम् अभीमरताम् अन्तकधृतिं सौव्रतिं नकिरिर्श् च शकपूतश् चेति । तं ह बाहु परामृशन् उवाच ब्राह्मणा एष वो यज्ञस् तेन यं कामयन्ते^३ तं याजयतानेन न्वा अहं तद् याजयिष्य^४ इति । तं हौदुम्बर्याम् अनुवेष्ट्य शणशलाकाभिर् उपादीपयांचकार । सो ऽकामयतोद् इत इयां गातुं नाथं विन्देय न मायम् अग्निर् दहेद् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स गातुं नाथम् अविन्दत नैनम् अग्निर् अदहत् । अपि ह तच् छुल्वकं प्रददाह येनानुवेष्टित आस । तद् एतद् गातुविन् नाथवित् साम । गातुं वै स नाथम् अविन्दत् । विन्दते गातुं नाथं य एवं वेद । यद् उ नृमेधो ऽपश्यत् तस्मान् नार्मेधम् इत्य् आख्यायते ॥ १७१ ॥^५

[१] ? व ष शिकान्यदादधाते [२] व ष हैनम् [६] व-ष-वर्जम् अन्यत्र °ते [७] ? व ष
[३] ? य र आसस्तुः पुर ल श आसहूः पुर व ष [८] लजातइथ्ये अन्यत्र जातयिष्ये [८] र ॥१६॥
त्रिपहूः [४] व ष नरकश् [५] व ष चेति [५] ॥१०१॥

दाशस्पत्यं श्रेष्ठ्यकामः कुर्वीत । देवासुरा अस्पर्धन्त । ते देवा इन्द्रम् उपाधावंस् त्वयाधिपत्येदं जयामेति । स इन्द्रो ऽकामयत जयेमासुरान् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै देवा असुरान् अजयन् । तस्मै विजित्यासीनाय दशपतये-दशपतय आ इत्थ एवोद्धारान् उदहरन् । तद् एव दाशस्पत्यस्य दाशस्पत्यत्वम् । उद्धारं हरत उद्धार्यो भवति य एवं वेद ॥

विशोविशीयम् अन्नाद्यकामः कुर्वीत । अग्निर् वा अकामयत विशोविश एवाच्चादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिस् स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स विशोविश एवाच्चादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिर् अभवत् । तत एनम् विशोविशो व्याहरन्त । 'तद् यद् एनं विशोविशो व्यवहरन्ति' तद् विशोविशीयस्य विशोविशीयत्वम् । स हैष विशोविश एवाच्चादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिः । विशोविश एवाच्चादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिर् भवति य एवं वेद ॥

वारवन्तीयं पशुकामः कुर्वीत । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा अपा-कामन् । तान् वारवन्तीयेनैवाचारयत । यद् अवारयत तद् वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तद् यद् वारवन्तीयम् अग्निष्टोमसाम भवति पशूनाम् एवोपस्थित्यै पशूनाम् अनपक्रमाय ॥ १७२ ॥^६

[१-१] ल व ष नास्ति [२] र ॥१७॥ ष ॥१०२॥

यो वै यज्ञस्योधर् वेद प्रप्तं^१ यज्ञं दुहे । यज्ञायज्ञीयं वाच यज्ञस्योधः । तस्यैते स्तना गायत्रे रथन्तरं च बृहच् च वामदेव्यं च । तद् गायत्रम् इव प्रस्तुयात् । रथन्तरस्येव स्तोभाज् स्तोभेत् । बृहत इव रोहान् रोहत् । हिंकारो वामदेव्यं स्वयम् एव यज्ञायज्ञीयम् । एतद् वै यज्ञं यजमानो दुहे । स हेष्ट्वैव श्रेयान् भवति । यज्ञायज्ञा वो अग्नये इति भवति । एष ह वै यज्ञोयज्ञो यद् यज्ञायज्ञीयम् । यज्ञं यज्ञं वहतीति ह वै यज्ञायज्ञीयस्य यज्ञायज्ञीयत्वम् ॥

एतेन ह स्म वै पुरा सर्वाणि स्तोत्राणि स्तुवन्ति । तद् आहुर् ऊर्धा वा एते स्वर्गं लोकं रोहन्ति ये यजन्ते । तं ईश्वराः पराञ्चो ऽतिपत्तोर^२ इति तद् यज्ञायज्ञीयेनोपरिष्ठात् स्तुवन्ति । इत्थं वै यज्ञायज्ञीयम् । अस्याम् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति । अप उपनिधाय स्तुवन्ति—अग्निर् वा एष वैश्वानरो यद् यज्ञायज्ञीयं—तस्य शान्त्या अग्रदाहाय ॥

ऊरभ्यां पत्न्य् उपप्रवर्तयति । अग्निम् एव तद् वैश्वानरं शमयति । नग्नम् इवोहं^३

कृत्वोपप्रवर्तयति । नम्रम् इव ह्य ऊरुं कृत्वा पत्नी वीर्यं करोति । तां संख्यापयन्ति रेतो-
धेयाय । तद् आहुर् आ वा एतत् प्रत्युद्गातुः प्रजां दत्ते यद् विगीते सामन् संख्यापयन्तीति ॥ १७३ ॥^१

[१] य प्रन्त ल, प्रतं व ष प्रतं अन्यत्र प्रत्य [२] व ष आरोहन्ति [३] व ष तं [४] ल तित
व ष तिते [५] य ल °पतोर् र °पत्योर् व ष वतोर् [६] ऽक्त्विङ्गोऽवधिः ष [७] र ॥१८॥

तां प्रतिसमीक्षेत वामी नाम संदशि विश्वा वामानि धीमहि इति । प्रजा वै वामम् । प्रजाम्
एव तद् आत्मन् धत्ते । वृष्णस् ते वृष्ण्यावतो विश्वा रेतानि धीमहि इतीतरा प्रतिसमीक्षते ॥

तद् आहुः प्रावृत उद्गायेत्—अग्निर् वा एष वैश्वानरो यद् यज्ञायज्ञीय—तस्य शान्त्या
अप्रदाहायेति । ईश्वरो ह तु पितृदेवत्यो भवितोर् यत् प्रावृत उद्गायेत् । अथो आहुर्
यावद् एव श्रोत्रं तावत् प्रावृत्योद्गायेद् इति । तद् उ वा आहुः कर्णाभ्यां वै शृणोत्य् अक्षिभ्यां
पश्यति । तस्माद् आत्मानम् अन्तर्याद् यत् प्रावृत उद्गायेत् । अथो आशिरं वै तृतीये^२
सवने^३ ऽवनयन्ति^४ । प्रजा वै पशव आशीः । तस्मात् सर्वस्माद् आत्मानम् अन्तर्यात्
प्रावृत उद्गायेत् । अप्रावृत एवोद्गायेद् इति ॥ १७४ ॥^५

[१] र श तृतीयेन [२] र व श सवनेन [३] र व श यान्ति [४] र ॥१९॥

वयो वै यज्ञायज्ञीयम् । स यं कामयेत यजमानं स्वर्गलोकस् स्याद् इति वयो यज्ञा वो
अग्नये इत्य् अस्य प्रस्तुयात् । वय एवैनं शकुनो भूत्वा स्वर्गं लोकं वहति । तद् उ तद्
अनायुष्यम् इव । प्रथमितम्^१ इव वा एतद् यद् वयो ऽनालयम्^२ इव । तस्माद् एवं न
प्रस्तुयात् ॥

ओ यिरा यिरा चा दाक्षासा इति । यत् यिरा यिरा च इति ब्रूयाद् अग्निर् वैश्वानरो यजमानं
गिरेत् । अथ यत् ओ यिरा यिरा चा दाक्षासा इत्य् आह—अन्नं वा इरा—अन्नाद्यम् एव तद्
अग्नेर् वैश्वानरस्य मुखतो ऽपिधाति । ईश्वरो ह तु रुक्षो भवितोर् यद् ओ यिरा यिरा चा
दाक्षासा इति ब्रूयात् । ओ यिरा इहा चा दाक्षासा इत्य् एव ब्रूयात् ॥ १७५ ॥^३

[१] ? य प्रमथितम् र प्रमथितम् ल व श प्रथयितम् [२] कोशेषु नाभ्यनम् [३] र ॥२०॥

तथा ह न रुक्षो भवति ॥

एतद् ध स्म वै तत् पूर्वं ब्राह्मणा मीमांसन्ते क उ स्विद् अद्य शिशुमार्यै व्यात्तम्
अतिप्रोध्यत इति । एषा ह वा एकायने शिशुमारी प्रतीपं व्यादाय तिष्ठति यद् यज्ञायज्ञी-
यम् । तस्या एतद् अन्नाद्यम् एव मुखतो ऽपिधाय स्वस्त्य् अत्येति ॥

पोप्रि वयम् अमृतं जातो वा इति । यत् प्रैप्र वयम् इति ब्रूयात् प्रमायुको यजमानस् स्यात् ।
अथ यत् पोप्रिम् इत्य् आहैष एवास्मै पोप्रिर् भवति ॥

हि मायि दायिवम् इति । यत् दासम् इति ब्रूयाद् दंसुको^१ यजमानस् स्यात् । अथ यत्
दायिवम् इत्य् आह—दिवं संस्तुतो यज्ञो गमयितव्य इत्य् आहुः—दिवम् एवैतत् संस्तुतं
यज्ञं गमयन्ति ॥

प्रियं मित्रं तु शंसिषम् इति । यत् प्रियं मित्रं न शंसिषम् इति ब्रूयात् न प्रियं मित्रं शंसेत ।

अथ यत् प्रियं मित्रं तु शंसिषम् इत्य् आह प्रियम् एव मित्रं शसते १७६ *

[१] कोशेषु तं [२-२] कोशेषु प्रवाचम् [३] एवं कोशेषु [४] र ॥२१॥

प्रायां मायित्रान् नू शंसिषाम् ऊर्जो नपातं स ह्य् आयुमा इति । यत् नायुमा इति ब्रूयान् नायुष्मान् यजमानस् स्यात् । अथ यत् आयुमा इत्य् आहायुर एवैतद् उद्गातात्मंश् च यजमाने च दधात ॥

हिं मायास्मायूः आशेमा हव्यदातायाउवा इति । यत् दाशेम इति ब्रूयाद् दंशुका^१ एनं स्युः । अथ यद् आशेमा इत्य् आहाशुनत एव ॥

आशेमा हव्यादातायायि भुवद् वाजेष्वाविता भूवाद् धिं मायि वार्धा इति । वृद्ध इव ह्य् एतर्हि यज्ञो भवति ॥

उत त्राता बहूनाम् इति । यत् तदूनाम् इति ब्रूयात् तनुर् इव यजमानस् स्यात् । अथ यत् बहूनाम् इत्य् आह बहूनाम् एवैनम् एतत् त्रातारं करोति ॥ १७७ ॥^२

[१] ल श दशुका [२] र ॥२२॥

तद् आहुर यज्ञायज्ञीयस्यैकाद् अक्षराद् ऊना ऋचः । तद् यज्ञस्य छिद्रम् । यस् तद् उद्गायन् नापिदधात यज्ञायज्ञीयं छिद्रं करोति । यज्ञायज्ञीयं छिद्रम् अनु यज्ञस् स्रवति यज्ञम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः । तस्मिन् वाचं दध्यात् । वाग् वै ब्रह्म । उत त्राता वाग् बहूनाउवा इति । गौः इति हैके दधति—गौरु वै कृत्स्नम् अन्नाद्यम्—कृत्स्नस्यैवा-न्नाद्यम्यावृद्धये । तद् आहुर नैतद् आद्रियतं । यद् वाच वाङ्निधनं भवति तेनैव संधी-यत इति ॥

तद् आहुर यथापूर्वं यथाज्यैष्ठ्यं छन्दांसि विमुच्यन्ति^१ छन्दसां कल्प्ति विमुक्तिम् अनु प्रजाः कल्पन्ता^२ इति । यज्ञो वो अग्रे इति षड्भिर् अक्षरैः प्रस्तौति । गिरा च दक्षसे इति षड्भिर् अक्षरैर् आदिम् आदत्ते । तद् द्वादश संपद्यन्ते । द्वादशाक्षरा जगती^३ । जगतीं प्रयमतः पर्यूहन्ति । तज् जगत्या विमुच्यन्ते । प्र वयम् अमृतं जातवेदसम् इत्य् एका-दशाक्षराणि संपद्यन्ते । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । तत् त्रिष्टुभा विमुच्यन्ते । प्रियं मित्रं तु शंसिषम् इत्य् अष्टाभिर् अक्षरैर् निघनम् उपयन्ति । अष्टाक्षरा गायत्री । तद् गायत्र्या विमु-च्यन्ते । तद् यथापूर्वं यथाज्यैष्ठ्यं छन्दांसि विमुच्यमानानि यन्ति । छन्दसां कल्प्ति विमुक्तिम् अनु प्रजाः कल्पन्ते नापरामारी पूर्वीं त्रियते ॥ १७८ ॥^४

[१] य ल श आद्रियेत र आमियेत व आद्रियेत [२-२] ? एवं कोशेषु [३] र जगतीपतेर् व जगतीपतेर् [४] र ॥२३॥

देवांसुरा यज्ञे ऽस्पर्धन्त । ते देवा असुरान् यज्ञान् निरवापन् । ते ऽसुरास् त्रयाणां सवनानां रसं वीर्यं प्रवृहान्धं तमः प्राविशन् । यद् ध वै किं च पराचीनम् अग्नि-ष्टोमास् तद् अन्धं तमः । यत् पराचीनं संवत्सरात् तद् अन्धं तमः । एतावान् वाव यज्ञो यावान् अग्निष्टोमः । एतावान् उ संवत्सरः । द्वादश वा अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश मासास् संवत्सरः । द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि । द्वादश पूर्वपक्षा द्वादशापर-पक्षाः । अथ यत् ततः पराचीनं तद् अन्धं तमः । तत् प्राविशन् । ते देवा असुरान्

अन्वभ्यवायन् । तान् असुरान् एतैर् एवोक्तैः प्रत्युदतिष्ठन् । यद् उक्तैः प्रत्युर्दाष्टं तद् उक्तथानाम् उक्तत्वम् । तांस् ततो निर एवावापन् । तेऽन्धम् एव तमः प्राविशन् । त्रिम् एव ॥

स इन्द्रोऽब्रवीत् कश् चाहं चेदम् अन्वभ्यवैष्याव इति ॥ १७९ ॥^१

[१] र ॥२४॥

अहं चेत् अब्रवीद् वरुणः । अहं वा^१ ज्योतिर् धारयिष्यामीत्य् अग्निर् अब्रवीत् । ताव् अन्वभ्यवैताम् । ताव् एकं तृतीयम् उदाहरताम् । तेन प्रातस्सवनम् आप्याययन् । तस्माद् ऐन्द्रीषु स्तुवन्ति । ऐन्द्रावरुणम् अनुशस्यते । तस्माद् उ गायत्रीषु स्तुवन्ति । गायत्रं हि प्रातस्सवनम् ॥

स एवाब्रवीत् कश् चाहं चेदम् अन्वभ्यवैष्याव इति । अहं चेत् अब्रवीद् बृहस्पतिः । ताव् अन्वभ्यवैताम् । ताव् एकं तृतीयम् उदाहरताम् । तेन माध्यदिनं सवनम् आप्याययन् । तस्माद् ऐन्द्राषु स्तुवन्ति । ऐन्द्रावार्हस्पत्यम् अनुशस्यते । तस्माद् उ ककुप्सु स्तुवन्ति । काकुभं हि माध्यदिनं सवनम् ॥

स एवाब्रवीत् कश् चाहं चेदम् अन्वभ्यवैष्याव इति । अहं चेत् अब्रवीद् विष्णुः । ताव् अन्वभ्यवैताम् । ताव् एकं तृतीयम् उदाहरताम् । तेन तृतीयसवनम् आप्याययन् । तस्माद् ऐन्द्रीषु स्तुवन्ति । ऐन्द्रावैष्णवम् अनुशस्यते । तस्माद् अनुष्टुप्सु स्तुवन्ति । अनुष्टुभं हि तृतीयसवनम् ॥

तान् सर्वस्माद् एवान्तरायन् । तेऽतो तद् अभि प्रणयन्तीति प्रवतीभ्यः प्रणयन्त्य् एहिवतीषु । प्रेति च वा इदं सर्वम् एति च । ततो वै देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् आतृव्यो भवति य एवं वेद ॥ १८० ॥^२

[१] एवं र । अन्यत्र वा [२] र ॥२५॥

तानि वा एतानि त्रीणि सन्ति द्विदेवत्यान्य् ऐन्द्रावरुणम् ऐन्द्रावार्हस्पत्यम् ऐन्द्रावैष्णवम् इति । एतावतैताप्^१ षद् कामदुघा उदाहरन् गां चाश्वं चाजां चार्धं च त्रीर्हि च यवं च । उपैतम् एताप् षद् कामदुघास् तिष्ठन्ति य एवं वेद ॥

एतावान् वाव यज्ञो यावान् अग्निष्टोमः । तद् आहुर यद् एतावान् एव यज्ञो यावान् अग्निष्टोमस् तस्मिन् अन्तर्गते किम् अभ्युक्तानि प्रणयन्तीति । स ब्रूयाद् यज्ञायज्ञीयस्यैकाद् अक्षराद् ऊना ऋचः । तद् यज्ञस्य छिद्रं तद् अभिप्रणयन्तीति । प्रवतीभ्यः प्रणयन्त्य् एहिवतीषु । प्रेति च वा इदं सर्वम् एति च^२ । यज्ञम् एवार्स्मिन् तत् सम्यञ्चं दधाति ॥

आग्नेयीषु प्रणयन्त्य् आग्नेयीभ्यः । यथाग्नाव् अग्नीन् अभिसमादध्यात् तादृक् तत् । यो वा एकम् अग्निं सन्तं बहुधा विहरेद् बहवस् स्युः । य एनान् बहून् सतस् सार्धं संहरेद् एक एव स्यात् । स यथाग्नाव् अग्नीन् अभिसमादध्यात् तादृक् तत् ॥ १८१ ॥^३

[१] कोशेषु एतावातेतत् [२] कोशेषु *न्ते [३-३] र श नास्ति [४] र ॥२६॥

तासु साकमश्वम् । देवा वै स्वर्गकौमास् तपोऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तद् एनान् अश्व एव भूत्वा स्वर्गं^४ लोकम् अवहत् । तेऽब्रुवन् स्वर्गं^५ लोकं गत्वा साकं वा अश्वेन^६ स्वर्गं लोकम् अगन्तेति । तद् एव साकमश्वस्य साकमश्वत्वम् ।

तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥

प्रमहिष्ठीयं भ्रातृव्यवान् कुर्वीत । इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छत् । तं नाशकनोत् प्रहर्तुम् । स यदैव प्र इत्य् अपश्यद् अयैनम् अहन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । यद् उ प्र इत्य् अपश्यत् तस्मात् प्रमहिष्ठीयम् इत्य् आख्यायते ॥

सत्रासाहीयं कुर्वीत यस्य त्वद् इवाजितं स्यात् । इन्द्रो ऽसुरान् अजयत् । तेषां त्वान् इव नाजयत् । सो ऽकामयत् सत्रा सर्वान् असुरान् सहेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेन सत्रा सर्वान् असुरान् असहत । तद् यत् सत्रा सर्वान् असुरान् असहत तत् सत्रासाहीयस्य सत्रासाहीयत्वम् । सत्रा द्विषन्तं भ्रातृव्यं सहते य एवं वेद ॥

दैवोदासं पुरोधाकामः कुर्वीत । आग्नेयो ब्राह्मण ऐन्द्रो राजन्यः । आग्नेयैन्द्रम् एतत् साम । ब्रह्म वा अग्निः क्षत्रम् इन्द्रः । ब्रह्मण्यैवेतत् क्षत्रं दधार क्षत्रेण ब्रह्म । तथा हास्माद् राष्ट्रम् अनपक्रामि भवति गच्छति पुरोधां पुर एनं दधते ॥ १८२ ॥^५

[१] र व स्वर्गं [२] य र स्वर्ग- [३] व स्वर्ग- [४] कोशेषु अश्वो नक्ष [५] र ॥२७॥

हारिवर्णं ब्रह्मसाम रक्षोगृहीतः कुर्वीत । आङ्गिरसस् स्वर्गं लोकं यत् एभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अन्वसचन्त । ते ऽकामयन्ताप रक्षांसि हनीमहीति । स एतद् धरिवर्णं आङ्गिरसस् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेनैभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अपाघ्नत । हरिभियम् इत्य् एवास्मात् लोकात् विराजसि इत्य् अन्तरिक्षात् दिवेदिवे इत्य् अमुष्मात् । ततो वै ते सर्वेभ्य एभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहन् । सर्वेभ्य एवैभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहति य एवं वेद । यद् उ हरिवर्णं आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माद् धारिवर्णम् इत्य् आख्यायते ॥ १८३ ॥^५

[१] र ॥२८॥

त्रैतं नाथकामः कुर्वीत । आप्त्यान् साते^१ नयतो ऽरण्ये पिपासाविन्दत् । ते धन्वन् कूपम् अविन्दन् । तन् नैकतो ऽवरोदुम् अकामयत् न द्वितः । तत् त्रितो ऽवारोहत् । तौ यदापिबताम् अत्प्यताम् अथ हैनं तद् एव रथचक्रेणापिधाय गोभिः त्रैताम् । सो^२ ऽकामयतोद् इत इयां गातुं नाथं विन्देयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स सम् इन्दुभिः इत्य् एव निधनम् उपैत् । तं पर्जन्यो वृष्ट्योर्ध्वम् उदग्रावयत् । अभि हि तद् रथचक्रम् उत्प्लावयांचकार येनापिहित आस । तद् एतद् गातुविन् नाथवित् साम । गातुं वै स तं नाथम् अविन्दत् । विन्दते गातुं नाथं य एवं वेद ॥

स पदेनान्वैत् । तं प्रतिध्यायायन्तम् ऋक्षो ऽग्न्यो भूत्वा मर्कटो ऽग्न्यो वनम् अवास्कन्दताम् । तद् उ भ्रातृव्यहा साम । भ्रातृव्यतां वाव तस्य ताद् अगच्छतां याव् ऋक्षं च मर्कटं चाकरोत् । अथो हास्मै वर्षुक एव पर्जन्यो भवति^३ । तद् उ पशव्यम् एव । केवलान् वै स तान् पशून् अकुरुत् । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद ॥

यद् उ त्रित आप्त्यो ऽपश्यत् तस्मात् त्रैतम् इत्य् आख्यायते ॥ १८४ ॥^५

[१] १ एवं कोशेषु [२] ल-चर्जम् अन्यत्र सेता [३] र भूत्वति व श भूत्वा [४] र ॥२९॥

त्रैककुभम् अन्नाद्यकामः कुर्वीत । इन्द्रो यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् । तेषाम् अद्यमानानां त्रयः कुमाराः पर्याशिष्यन्त रायोवाजः पृथुरश्मिर् बृहद्विरिः । त इन्द्रम् अस्तु-

वन् । तान् अब्रवीत् किंकामाः कुमारान् स्तुथेति । विभुह्य एव नो मघवन् इत्य् अब्रुवन् । तान् अन्तरांसयोर् अध्यास्यत् । ता अस्य तिस्रः ककुभो ऽलम्बन्त । इमे वै लोकास् सह सन्तस् त्रैधा व्यायन् । तांस् ते सान्नाद्यम् अनुच्यैनो^१ ७ । एषां त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् अवलम्बन्त । स ऐक्षतैषां चेद् वै त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् अवलम्बन्ते^२ नेमास् तिस्रः ककुभो^३ ऽवहरेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेनेषां त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् ऽवारुन्धत् । तेनेमास् तिस्रः ककुभो^४ ऽवाहरत् । तद् यद् एतेषां त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् अवलम्बन्त तत् त्रैककुभस्य त्रैककुभत्वम् । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस् साम । अवानाद्यं रुद्धे^५ ऽन्नाद्यं श्रेष्ठस् स्वानां भवति य एवं वेद् ॥ १८५ ॥^८

[१] य ल श स्तुतेति [२] ? ल व श °णाम् [३] ? एवं कोशेषु (य र °ता) [४] ? एवं कोशेषु
[५] ? य अवलम्बन्ति [६-८] ५ एव । नान्यत्र [७] कोशेषु अवलम्बन्ते [८] र ॥ १८॥

त्रीन्द्रियं वा एतत् साम । ऐन्द्रीर् ऋच ऐन्द्रस् साम । इन्द्रः इति निधनं भवति । त्रीणि पुरुष इन्द्रियाण्य् आत्मा प्रजाः पशवः । तान्य् पचैतेनात्मन् परिगृहीते ॥

तान् अब्रवीत् किंकामो वा एकः किंकाम एकः किंकाम एक इति । सो ऽब्रवीद् रायोवाजः पशुकामो ऽहम् अस्मीति । तस्मा इळां प्रायच्छत् । पशवो वा इळा । अथाब्रवीत् पृथुरदिमः क्षेत्रकामो ऽहम् अस्मीति । तस्मै क्षेत्रं प्रायच्छत् । स एव पृथुर् वैभ्यः । अथाब्रवीद् बृहद्विरिर् अन्नाद्यकामो ऽहम् अस्मीति । तस्मा अर्थकारं^३ प्रायच्छत् । अन्नं वा अर्थकारः ॥

सौभरं प्रजाकामः कुर्वीत । हुष् इति निधनम् उपेयात् । सौभरम् अन्नाद्यकामः कुर्वीत । ऊर्क् इति निधनम् उपेयात् । सौभरं वृष्टिकामः कुर्वीत । हेम् इति निधनम् उपेयात् । सौभरम् उद्ग्रहणकामः कुर्वीत । जम् इति निधनम् उपेयात् । सौभरं स्वर्गकामः कुर्वीत । ऊ इति निधनम् उपेयात् ॥

भारद्वाजायनान् ह सत्त्वम् आसीनान् पप्रच्छुः केन प्रजाकामा अस्तोद्वम् इति । सौभरेणेति । केनान्नाद्यकामा इति । सौभरेणेति । केन वृष्टिकामा इति । सौभरेणेति । केनोद्ग्रहणकामा इति । सौभरेणेति । केन स्वर्गकामा इति । सौभरेणेति । एवम् इव वा एतत् साम । एते वा एतस्मिन् कामाः । एतान् एव कामान् अवलम्बन्ते । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते सम् अस्मै स काम ऋध्यते ॥ १८६ ॥^५

[१] य र व क्षत्र° [२] ? श रथ° [३] र °कानं [४] र ॥ ११॥

सौभरं ब्रह्मसाम कुर्वीत यः कानयेता मे प्रजायां सूपकाशो दर्शनीयः क्षत्रियरूपं पुरुषरूपो जायेतेति । तेजो वै पुरुषस्य प्रजा तेजस् सौभरम् । बृहत् क्षत्रम् । बृहतेः क्षत्रियस्यो एषां प्रजा । आ हैवास्य प्रजायां सूपकाशो दर्शनीयः क्षत्रियरूपं पुरुषरूपो जायते य एवं वेद् ॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत् । ता अस्य सृष्टाः पराभवन् । तद् इदं सरीसृपम् अभवद् यद् अन्यत् सर्पेभ्यः । स द्वितीया असृजत् । ता अस्य परैवाभवन् । ते मत्स्या अभवन् । स तृतीया असृजत् । ता अस्य परैवाभवन् । तानि वयांस्य अभवन् । स चतुर्थीर् असृजत् । स ऐक्षत कथं नु म इमाः प्रजास् सृष्टा न पराभवेयुर् इति । स एतत् सामापश्यत् ।

तेनैना जर्क इत्य् एवाभ्यसृशत् । ता अस्योर्जा समक्ता अवर्धन्त । सो ऽब्रवीत् सुभृतं वा
इमाः प्रजा अभार्यम् इति । तद् एव सौभरस्य सौभरत्वम् । सुभृतं प्रजां विभर्ति य एवं
वेद ॥ १८७ ॥^१

[१] ? कोशेषु बृहत् [२] कोशेषु ऐषा [३] कोशेषु °तो°, °नो° [४] एवं य । अन्यत्र °व्रतं,
°व्रताः [५] एवं य । अन्यत्र सं- [६] र ॥ १२॥

नामैधेनातिरात्रे ऽच्छावाकाय स्तुवन्ति । इच्छया रात्रिम् अभिसंतन्वन्ति । तद् आहुर
यन्ति^१ वा एते ऽनुष्टुभो य उष्णिक्श्च अच्छावाकसाम कुर्वन्तीति । अर्वाग् उष्णिहग् च
खलु वा एतासाम् एका मध्य उष्णिग् एकापर उष्णिग् एका । नवधृतं छन्दो नवधृतं वाग्
वदति । वाग् अनुष्टुप् । तेनानुष्टुभो न यन्ति । यैतासाम् उत्तमा सा प्रत्यक्षानुष्टुप् । तेनो
घावौनुष्टुभो न यन्ति । यथा ह वा इदं मधुकृतः पुष्पाणां रसान् संभरन्त्य् एवं ह वा एता
देवताश् छन्दसां रसान् समभरन् । छन्दसां हास्य रसेन स्तुतं भवति य एवं वेद ॥

अहोरात्रयोर् ह खलु वा एतद् रूपं साम । 'ऐन्द्राग्रेयं तत् साम'^२ । ऐन्द्रम् अहर्
आग्नेयी रात्रिः । यो ह वा एतस्मात् सास्त्रो ऽतिरात्र इयाद् अहोरात्रयोर् ह वै स रूपेण
विवृहोत । स य एनं तत्र ब्रूयाद् अहोरात्रयोर् एनं रूपेण व्यवृक्षद् इति तथा हैव स्यात् ।
तस्माद् उ हैतस्मात् सास्त्रो ऽतिरात्रे नैतव्यम् ॥ १८८ ॥^३

[१] ? एवं य । अन्यत्र यत्त [२] य तेनो एवा- [३] ? कोशेषु ववा- (दवा- साधीयान् पाठः स्यात्)
[४-४] ? कोशेषु ऐन्द्रीरिव आग्नेयं दत्त साम [५] र ॥ १२॥

क्षेपीयसी ह खलु वै रात्रिर् अहः । एहीळं भवत्य् अप्रवर्हाय ॥

यद् ऋचश्च च सास्त्रश्च चार्त्यरिच्यत तद् उद्दंशीयम् अभवत् । स हर्षा च सास्त्रा च
प्रतितिष्ठति य एवं वेद । तद् अनुशंसस्य कुर्यान् न नृशंसस्य—परिमितजीवी हि नृशंसो
ऽतिरिक्तजीव्य अनुशंसः—अतिरिक्तस्यैवावरुद्धयै । अथ ह वा एतेन देवास् सास्त्रा वंशम्
इवोद्यत्यासुरान् अभ्यत्यकामन् । यद् उद्दंशम् इवोद्यत्यासुरान् अभ्यत्यकामेस् तद् उद्दं-
शीयम् अभवत् । तद् उद्दंशीयस्योद्दंशीयत्वम् । अभ्य अजितं जयति न जितं पराजयते य
एवं वेद ॥

सर्वेषां वा एतत् पृष्ठानां रूपं साम गायन्ति त्वा गायत्रिणः इति गायत्रस्य अर्चन्त्य् अर्कम्
अर्कविणा^४ इति रथन्तरस्य ब्रह्माणस् त्वा होमि शतकृताब् इति बृहत्तः उद्दंशम् इव यागिसिरायि इति
वैरूपस्य उद् वंशमि इति पुनर् नित्तिन्वे^५ वैराजस्य वायानुवाउम् इति महानास्त्रीनां या इरा
इति रेवतीनां हाई इति वामदेव्यस्य । सर्वस्मिन् एवैतत् पृष्ठरूपो रसे तेजस्य अपराजिते
छन्दसि यद्दस्यान्ततः प्रतितिष्ठति ॥ १८९ ॥^६

[१] र व चात्मा° [२] ? एवं कोशेषु [३] र ॥ १२॥

सर्वो ह खलु वै षोडशिमान् । यत्रोद्दंशीयं क्रियत उत्तमं पदं पुनर् अभ्यस्यति ।
षोडश्य एव तेन रूपेण क्रियते । वज्रो वै आतृव्याय षोडशी । वज्रम् एवैतद् द्विषते
आतृव्याय प्रहरति स्तुत्यै ॥

तमो वै देवासुरान् अन्तरासीत् । ते देवा एतम् अर्धेळम् अपश्यन् । तेनैतद्
द्विषानम्^७ । यं द्विष्यात् तं मनसा ध्यायेत् । एतम् अर्धेळम् उपावयन्त्य् एव । एतम् एत्य्

अर्धैल^१ स्वरति तस्माद् धूपर्धरा^२ अतिक्षरन्ति ॥

अथादो ह सावयसो ऽतिरात्रेणेजे । तद् उ हातिधन्वश् शौनकः प्रलुप्त आस । स होर्दक्षीयम् अतिरात्रे ऽच्छावाकसाम चक्रे । तं होवाच मैवं कुरुते पलिभैलं स्वरः परस्ताद् अप्रतिष्ठितः पारिध्यस्य रूपम् इति । स होवाच तां वै वयं हत्स्नाम् इळाम् उपेत्य स्वरेणैव संतत्य रात्रिं^३ प्रवत्स्यामहा इति । नेति हेतरे उवाच । इन्द्रो वाव तेन साम्ना-
सुरान् अन्वभ्यवेत् । ते बलं स्वरं विदित्वा प्रत्याद्रवन् । तं प्राकुर्वत । स प्रकृत एतम् अर्धैलं न्यहन् । आणाय वा एष यद् अर्धैलम् इति ॥ १९० ॥^४

[१] ? एवं कोशेषु [२] य र कुरुषु [३] ? य वलिमप्लेळ व पल्लेष्ट [४] कोशेषु रात्रि-
[५] कोशेषु हेतरे [६] र ॥३५॥

नामैधम् एव^१ कार्यम् । तद् ऐलं^२ भवति । पशवो वा इळा । पशुर् वा पतेतान् रात्रेर् निरवाप्नन्^३ । तस्मान् नामैधम् एव कार्यम् इति ॥

आष्टादंष्ट्रो ऋद्धिकामः कुर्वीत । अष्टादंष्ट्रो वै वैरूपः पश्चेवान्वेभ्य ऋषिभ्य एते सामनी अपश्यत् । सो ऽविभेद् अस्तौत्रीय मे सामनी भविष्यत इति । सो ऽब्रवीद् ऋध्नवात् स यो मे ध्यामनि^४ सोमस्य तर्पयाद् इति । उष्टिप्राशुभिते^५ वा एते सामनी । ऋध्नुवन्त्य एवैताभ्यां तुष्टुवानाः ॥

अष्टादंष्ट्रो वैरूपः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत । स एताम् इळाम् उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स पशून् अवारुद्ध । ते एते पशव्ये सामनी । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवे वेद । यद् व अष्टादंष्ट्रो वैरूपो ऽपश्यत् तस्माद् आष्टादंष्ट्रे इत्य् आख्यायते ॥

तद् ऐलम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुण् एवैतत् प्रतितिष्ठति ॥ १९१ ॥^६

[१-१] ? य ल का...ऐलं र कायु...ऐलं व कायु... ? र-वर्जम् अन्यत्र ध्यामनी [४] ? य र उवि^७
देष्ट श का...ऐलं [२-२] ? एवं कोशेषु (किं व आधि^८) [५] र ॥३६॥
पशुर् वाव ते ताव... इति साधीयान् ??) [३]

प्रजापतिर् यद् देवेभ्यस् तन्वो व्यमजत् ततो या हरिवत् आसीत् ताम् आत्मने
ऽर्क्षित् । ताम् इन्द्राय प्रायच्छत् । तथेन्द्रो ज्यैष्ठ्यम् अगच्छत् । तद् यद् धरिवतीषु
स्तुवन्ति तद् यत् एव ज्यैष्ठ्यम् । हरिवतीः परोक्षम् अनुष्टुभस् संपद्यन्ते । ताम् संस्तु-
ताम् चतुस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति । ततो ये चतुस्त्रिंशो अक्षरे साक्षस् ताभ्यां लोको विधीयत
इत्य् आहुः । यत् पञ्चत्रिंशदक्षरास्तु स्तुयुः परं रूपम् उपपद्येरन् बार्हतम् । यत् त्रयस्त्रिं-
शदक्षरास्तु स्तुयुर् अवरं रूपम् उपपद्येरन् आनुष्टुभम् । यत् सप्तदशस्तोमस् स्यात् परमं
रूपम् उपपद्येरन् । यत् पञ्चदशस्तोमस् स्याद् अवमं रूपम् उपपद्येरन् । यत् षोडशिता
षोडशस्तोमेन चतुस्त्रिंशदक्षरास्तु स्तुवन्ति स्वेनैवैनं तद् आयतनेन समृद्धयन्ति । तेनै-
भ्यस् समृद्धेन 'स्वायां जनतायाम्' अर्धुर्कं भवति ॥

षोडश स्तोत्राणि षोडश शस्त्राणि । तद् द्वात्रिंशत् । द्वात्रिंशदक्षराणुष्टुप् । आनु-
ष्टुभश्च षोडशश्च अनुष्टुभं संपन्नः । देवछन्दसानि वा अन्यान्य् आसन् असुरछन्दसान्य्
अन्यानि ॥ १९२ ॥^३

[१] प्रारम्भे र श हरिः ओम् ॥ व शुभमस्तु ॥ वेदव्यासशिष्याय जैमिन्याचार्ययि नमः ॥ [२-५] पूर्व
य ल व । र श स्वराणां निरतायाम् [३] र ॥१॥

एकाक्षरं देवानाम् अवमम् आसीत् सप्ताक्षरं परमम् । नवाक्षरम् असुराणाम् अवसम्
आसीत् पञ्चदशाक्षरं परमम् । ते देवा अकामयन्त कनीयसा भूयो ऽसुराणां वृज्जीमहीति ।
त एकाक्षरेण पञ्चदशाक्षरम् अवृज्जत । ते द्व्यक्षरेण चतुर्दशाक्षरं त्र्यक्षरेण त्रयोदशाक्षरं
चतुरक्षरेण द्वादशाक्षरं पञ्चाक्षरेणैकादशाक्षरं षडक्षरेण दशाक्षरं सप्ताक्षरेण नवाक्षरम् ।
अष्टाक्षरे वाष्टौ । तानि यत् षोडशषोडश समपद्यन्त तत् षोडशिनश्च षोडशित्वम् । तद्
गायत्र्य् एव सप्तदश्य् उपसमपद्यत । तस्माद् आहुस् सप्तदशः प्रजापतिर् इति ॥

इन्द्रो वै वृत्रम् अजिघांसत् । स प्रजापतिम् उपाधावद् धनानि वृत्रम् इति । तस्मा
पतं षोडशिनं वज्रं प्रायच्छद् यद् अस्य वीर्यम् आसीत् तद् आदाय शक्यः । तं नाशकोद्-
धन्तुम् । तं पुनर् उपाधावद् धनान्य् एव वृत्रम् इति ॥ १९३ ॥^४

[१] र ॥२॥

तस्मै शक्यः प्रायच्छत् । ततो वा इन्द्रो वृत्रम् अहन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं
वेद ॥

स पेशत यद् अस्मै दिवा प्रदास्यामि रात्रिम् एषां भ्रातृव्यलोको ऽभ्यधिरेक्ष्यते ।
यद् अस्मै नक्तं प्रदास्याम्य अहर् एषां भ्रातृव्यलोको ऽभ्यधिरेक्ष्यत इति । स एतद्
अपश्यत् । यावत् एतद् आदित्यो विषितो भवति तस्मै तावत् एव प्रायच्छत् । तेनासुरान्
उभारयाम् अहोरात्राभ्याम् अन्तरैत् । उभाभ्याम् एवाहोरात्राभ्यां द्विषन्तं भ्रातृव्यम्
अन्तरैति य एवं वेद ॥

यथा ह वै सूर्यत्याघायैव^५ षोडशी स्तोत्राणां स्वर्गलोकस्य समष्ट्यै । प्र स्वर्गं लोकम्
आप्नोति य एवं वेद ॥ १९४ ॥^६

[१] ? कोशेषु सप्त (त्र दसम) त्याधा वैसं (य व यैवम) [२] र ॥३॥

तद् आहुस् त्रिवृद् एव स्तोमः कार्य इति । स त्रिवृद् वै वज्रः । वज्रप् षोडशी । अथो आहुष् षोडश^१ एव कार्य इति । पञ्चदशो वै वज्रः^२ । इन्द्रो वज्रस्योद्यन्ता षोडशः । सेन्द्रेण वज्रेण वृत्रं पाप्मानं हनानीति । सेन्द्रेण हैव वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥

अथो आहुस् सप्तदश एव कार्य इति । पञ्चदशो वै वज्रः । इन्द्रो वज्रस्योद्यन्ता षोडशः । प्रजापतिर् एव सप्तदशः । सो ऽनुष्ठाता सो ऽभिगोता सो ऽभिवादयिता प्रहर जहि मापक्रमोः इति । सेन्द्रेण वज्रेण सप्रजापतिकेन वृत्रं पाप्मानं हनानीति । सेन्द्रेण हैव वज्रेण सप्रजापतिकेन द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥

अथो आहुर् एकाविंश एव कार्य इति । सर्वाभ्यो वा एतं सप्तभ्यो होत्राभ्य इन्द्रो वज्रं निरमिमीत तिस्रस् तिस्र एव होत्रावै । स एकाविंशप् षोडशी समपद्यत । तेनेन्द्रो वृत्रम् अहन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥

तद् उ होवाच यामनो भ्रातृलायनो विराजो वा एष संपदे षोडशी । वैराजो वै षोडशी विराजिविराजि प्रतिष्ठितः । स यत्रैवेतं विराजं संपद्यमानं मन्येत तद् एवैतेन स्तोतव्यम् ॥ ११.५ ॥^३

[१] ? कोशेषु पंचदश [२] ? कोशेषु अधिपाठः वज्रषोडश्यधो आहुषोडश पंचदश (य नास्ति) एव कार्य इति पंचदशो वै वज्र [३] र ॥४॥

अहोरात्रयोर् वै देवासुरा अधि संयन्ता आसन् । ते देवा अहर् अभ्यजयन् अथासुरा रात्रिम् अभ्युपाधावन् । ते देवा अजुवन् अधिनो^१ वा अस्य भुवनस्याभूमं कथं सत्रा रात्रिम् अभिजयेमभिप्रयुनजामहा इति । ते ऽभ्ययुञ्जत । अहो जघनार्धे ऽयतन्त । अथासुरा रात्र्या उदासृत्य पूर्वार्धे ऽयतन्त । एष ह वा अहो जघनार्धो यत् सायम् । एष उ वै रात्रेः पूर्वार्धो यत् सायम् । स्वायाम् अन्ये मर्यादायाम् अयतन्त स्वायाम् अन्ये । छन्दांसि वाव तेषां स्वम् आसीत् । छन्दस्स्व अधि संयन्ता आसन् ॥ ११.६ ॥^२

[१] ? य तर्द्धविनो र अर्द्धविनो ल श तर्द्धविनो व अर्द्धविनो [२] ल व श "हन्त्य [३] र ॥५॥

एकाक्षरं देवानाम् अवमम् आसीत् सप्ताक्षरं परमम् । नवाक्षरम् असुराणाम् अवमम् आसीत् पञ्चदशाक्षरं परमम् । सप्ताक्षरं च नवाक्षरं च संनिहिते आस्ताम् ईध्वञ्च्य^१ अन्यानि यत्तान्य् आसन् ईध्वञ्च्य^२ अन्यानि । तान् प्रजापतिर् औनुष्टुभो ऽन्तरा विक्रम्यातिष्ठत् । ते समीक्षमाणान् संचाकशतो ऽतिष्ठन् अन्योन्यस्यास्त्रम्^३ इच्छन्तः ॥

ते देवाः प्रजापतिम् उपाधावन् जयामासुरान् इति । तेभ्य एतं षोडशिनं वज्रं प्रायच्छत् । एतेनैषां छन्दोभिश् छन्दांसि संवृज्य माम् उपसंपादयथेति । त एकाक्षरेण पञ्चदशाक्षरम् अवृज्जत द्व्यक्षरेण चतुर्दशाक्षरम् । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । त्र्यक्षरेण त्रयोदशाक्षरं चतुरक्षरेण द्वादशाक्षरम् । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । पञ्चाक्षरेणैकादशाक्षरं षडक्षरेण दशाक्षरम् । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । सप्ताक्षरेण नवाक्षरम् अष्टाभिर् एवाष्टौ । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । तेषां छन्दोभिर् एव^४ छन्दांसि संवृज्यासुरान्^५ निरवाचन् । तान् निरवहृतान् दारान् यतः प्रजापतिर् अश्वो ऽरुण-

विशङ्को भूत्वा पराप्रोथत् । त एत उदन्तेष्व् अधिगम्यन्त एकैक इव । ततो वै देवा अभवन्
परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विपन् आतृव्यो भवति य एवं वेद ॥ १९७ ॥ १

[१] १ कोशेषु इन्द्रियं च [२] य-वर्जम् अन्यत्र ख० [३] १ एवं कोशेषु [४] १ एवं
[५] कोशेषु संवृज्यदारान् [६] १ ॥६॥

कनीयस्त्विन इव वै देवा आसन् भूयस्त्विनोऽसुराः । कनीयसा वै तेषां त्व् एतद्
भूयोऽवृक्षन् । तस्मात् कनीयान ग्रामो ज्यायांसं ग्रामं प्रतिसंयतते । तस्माद् उ कनीयांसो
भूयसोऽभिज्ञानं जयन्ति । कनीयस्वी भूयस्त्विनं वृक्षते य एवं वेद ॥

एषा ह खलु वै प्रत्यक्षं पंक्तिर् यत् पञ्चाक्षरा पञ्चपदा । पंक्तिषु षोडशिनो
स्तुवन्ति । पुरुषछन्दसं वै पंक्तिः । यत् पांकः पुरुषः पुरुषाद् एवैतद् आतां वाचं
निर्मिमते । तस्मात् पुरुषस् सर्वा वाचो वदति । आत इव वा एतर्हि सर्ववाक् । तद् यद्
अनुष्टुप्स्तु वन्ति यथा कुम्भ्यासूपदस्तासु महोदधीन् उपधाधयेत् तादृक् तत् ॥

कनीयांसि छन्दांसि ज्यायस्सु छन्दस्स्व् अध्यूहन्ति । जितदेवत्यानि वा एतानि यत्
कनीयांसि । तस्मात् ज्यायस्सु छन्दस्स्व् अध्यूहन्ति । एषां ह खलु वै छन्दां वीर्यवत्तमा
या ज्यक्षरैकपदा । ताभिर् यत् छन्दांस्व् उपसृजन्ति वीर्यस्यैवावरुद्धयै । निघनम् अभ्य-
तिस्वरति । अहो वै देवा रात्रिम् अभ्यत्यक्रामन् । अभि आतृव्यलोकं जयति य एवं वेद ।
आतृव्यभाजिनम् इव ह्य एषा यद् रात्रिः ॥ १९८ ॥ १

[१] कोशेषु भूयस्त्वानो [२] य-वर्जम् अन्यत्र उत [३] १ ॥७॥

अधिकर्ण्या सोमं क्रीणन्ति । यथा ह वै कर्णेकर्णेऽधिरुढम् एवं षोडशी स्तोत्राणाम् ।
सह वै षोडशिनं क्रीणीम इति वदन्तप् षोडशिनं क्रीणन्ति । यद् अधिकर्णी सोमकयणी
भवति तेनैवेषां षोडशी क्रीतस् तेनावरुद्धः ॥

अधिकर्ण्या सोमं क्रीणन्ति । सवनात्सवनात् सोमम् अतिरेचयन्ति । जनद्वतीषु
स्तुवन्ति । सर्वाणि रूपाण्य् अनुशास्यन्ते । यद् अधिकर्ण्या सोमं क्रीणन्ति यजमान एनं
तेन प्रजनयति । यत् सवनात्सवनात् सोमम् अतिरेचयन्त्य् अध्वर्युर् एनं तेन प्रजनयति ।
यज् जनद्वतीषु स्तुवन्त्य् उद्रातैन तेन प्रजनयति । यत् सर्वाणि रूपाण्य् अनुशास्यन्ते
होतैन तेन प्रजनयति । एतानि वै षोडशिनः प्रजननानि । प्र प्रजया पशुभिर् जायते य
एवं वेद ॥ १९९ ॥ १

[१] १ ॥८॥

इन्द्रं वै हरोऽत्यरिच्यत । स देवान् अत्रधीत् कथं मा हरो नातिरिच्येतेति । तं विश्वे
देवा अग्नवन् वयं त्वा हरिवता मन्त्रेण स्तोष्यामस् त्वा हरो नातिरेक्ष्यत इति । तं
विश्वे देवा हरिवता मन्त्रेणास्तुचन् । ततो वा इन्द्रं हरो नात्यरिच्यत । तद् यद् धरिवतीषु
स्तुवन्ति इन्द्रम् एवैतद् धरसा समृद्धयन्ति । एषा ह खलु वै यजमानस्य नेदिष्ठं देवता
यद् इन्द्रः । तद् यद् धरिवतीषु स्तुवन्ति यजमानम् एव तद् धरसा तेजसा समृद्धयन्ति ।
सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥ २०० ॥ १

[१] १ ॥९॥

‘प्रष्टिर् इव’ ह खलु वा एतत् स्तोत्राणां यत् षोडशी । यद् वै प्रष्टिर्^१ अनियुक्तो वहन्य अप वा वै स छिनत्ति निर् वा माष्टि । अन्येन स्तोत्रेण समस्तोमो भवति । स यथा प्रष्टिर्^२ प्रष्टियुगाय नियुज्याद् एवम् एवैतत् पूर्वेषु स्तोत्रेषु षोडशिनम् अनुनियु[न]-क्त्य अनिर्माग्य^३ ॥

अक्षीर्वं ह खलु वा एतत् स्तोत्राणां यत् षोडशी । अन्येन^४ स्तोत्रेण समस्तोमो भवत्य् अनाक्षितायैव ॥

जामीव^५ ह खलु वा एतत् स्तोत्राणां यत् षोडशी । अन्येन^६ स्तोत्रेण समस्तोमो भवत्य् अजामितायै ॥

पशवो वा उक्थानि वज्रप् षोडशी । यद् उक्थानाम् अन्ततप् षोडशिना स्तुवन्ति वज्रेणैव तत् पशून् परिगृह्णन्त्य अपरावापाय । नास्य वित्तं परोष्यते य एवं वेद ॥२०१॥^८

[१-१] सर्वत्र पृथिव (२ प्र०) [२] सर्वेषु कोशेषु पृ० [३] कोशेषु पृष्ठिमम् [४] य-वर्जं अनिर्वा^७

[५] १ कोशेषु अक्षिव [६] कोशेषु अन्नेन [७] १ कोशेषु जामिव [८] २ ॥१०॥

तद् आहुर् नोक्थप् षोडशी कार्य इति । पशवो वा उक्थानि वज्रप् षोडशी । वज्रं पशुषु विवर्तयेत् । अतिरात्र एव कार्यः । आपो वै सर्वस्य शान्तिः । अङ्गिर् एवैनत् तच् छमयन्ति ॥

यद्य् अभिचरणीयन् सोमस् स्याद् धिरण्मयं वज्रं भृष्टिमन्तं कृत्वा योय एव कर्म कुर्यात् तस्मैतस्मा उपप्रवर्तयेत् । सप्त एवास्मै वज्रं प्रहरति स्तुत्यै । संस्थिते सोमे न्यज्यं द्रोणकलशं पर्यस्य करम्भमयान् वा पुरुषान् कृत्वा हरितानां वा तृणानां तेषां नामग्राहं ग्रीवा अपिहृन्तेत् इदम् अहम् अमुष्य ग्रीवा अपिहृन्तानीदम् अमुष्येवम् अमुष्य इति । यावताम् एव नामानि गृह्णाति तावतां ग्रीवा अपिहृन्तति । तं ब्रह्मणे ददाति । ब्रह्म वै ब्रह्मा । ब्रह्म वज्रः । ब्रह्मण्य् एवैतद् वज्रं प्रतिष्ठापयति ॥ २०२ ॥^९

[१] २ ॥११॥

इन्द्रश् च वै बृहद् च समभवताम् । इन्द्रं बृहद्^१....अत्यरिच्यत । तस्या अविभेद् अनयैव माभिभविष्यतीति । स देवान् अब्रवीत् षोडश्य् अयं यज्ञकतुर अस्त्वं इति । तथेति । स षोडश्य् अभवत् । तत् षोडशिनो जन्म । अति श्रिया द्विषन्तं भ्रातृव्यं रिच्यते य एवं वेद ॥

गायत्रीषु द्विपदासु बृहता षोडशिना तुष्टुवानः उप नो हरिभिन् इतम् इति । एता वै गायत्र्यो द्विपदाः । इन्द्रो वै वृत्रम् अजिघांसत् । स प्रजापतिम् उपाधावद् धनानि वृत्रम् इति । तस्मा एताम् अपहरसम् अनुष्टुभं प्रायच्छत् । तथा नास्तृणुत । स यद् अस्तृत्वा व्यनदत् तन् नानदम् अभवत् । तन् नानदस्य नानदत्वम् । तस्माद् आहुर् नानदं षोड-शिसाम कार्यं न हि तेनास्तृणुतेति । तं पुनर् उपाधावद् धनान्य् एव वृत्रम् इति । तस्मै सप्तानां होत्राणां^२ हरो निर्माय प्रायच्छत् । तिस्र एव होत्रायै । स एकविशप् षोडशी समपद्यत । तेनो वृत्रम् अहन । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । एकविंशायतनो ह खलु वै षोडशी । सप्त वै होत्राः प्रातस्सवने वषट्कुर्वन्त सप्त माध्यंदिने सवने सप्त तृतीयसवने ऽथो यद् एवास्मै हरो निर्माय प्रायच्छत् ॥ २०३ ॥^३

[१-१] १ कोशेषु एतत्वात्यति [२] य ल व श नास्ति [३] कोशेषु अहोरात्राणां [४] २ ॥१२॥

गौरीवित्तिर वा एतच्च छाकस्योऽतिरिक्तं ब्रह्मणोऽपश्यत् तद् गौरीवितम् अभवत् । अनिरिक्तं वा एतद् ब्रह्मणो यद् गौरीवितम् अतिरिक्तम् षोडशी स्तोत्राणाम् । यद् गौरीवितेन षोडशिना स्तुवन्त्य् अतिरिक्त एव तद् अतिरिक्तं दधति यज्ञस्य सलोमतायै ॥

औपोदितिर* ह स्माह गौपालयो विशालं लिबुजयाभ्यधाद् अनुष्टुभि नानन्दम् अकृत* गौरीवितेन षोडशिनम् अनुष्टुवन् न श्रियावपद्य इति । न ह वै श्रियावपद्यते य एवं वेद ॥

तद् उ श्वस्तनवद् अपि प्रजाया उपकल्लतम् । शकरीषु षोडशिसाम कुर्वीत पशु-
कामः । वज्रो वै षोडशी पशवश् शक्यः । वज्रेणैव पशुं स्पृणोति पशुमान् भवति ।
शकवरीषु षोडशिसाम कुर्वीत यः कामयेत वज्री स्याम् इति । वज्रो वै षोडशी वज्रश्
शक्यः । वज्रेणैव वज्रं स्पृणोति वज्री भवति । विरादस्व अन्नाद्यकामप् षोडशिसाम
कुर्वीत । वज्रो वै षोडश्य अन्नं विराद् । वज्रेणैवान्नाद्यं स्पृणोत्य् अत्य् अन्नम् अन्नादो भवति ।
ताम् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति । ततो यान्य् एकविंशतिः प्रतिष्ठा सा । अथ यानि द्वादश
प्रजननं तत् । प्रति प्रतिष्ठायां तिष्ठति प्रजायते नो चान्तस्थायां जीयते य एवं वेद ॥२०४॥*

[१] ल श सलोक* [२] कोशेषु औपवदितिर [३] ? एवं र । अन्यत्र अकृत [४] र ॥११॥

प्र वो महे महेवृषे भरध्वम् इत्य् एता वै विराजः । अनुष्टुप्सु षोडशिसाम कुर्वीत यः
कामयेत न मान्या वाग् अतिवदेद् इति । वज्रो वै षोडशी वाग् अनुष्टुप् । वज्रेणैव वाचं
स्पृणोति नैनम् अन्या वाग् अतिवदति । आ तिष्ठ वृत्रहन् रथम् इत्य् एता वा अनुष्टुभः ।
अथैतास् त्र्यक्षरा एकपदा भवन्ति । विष्णोश् छन्दो भूरिजश् शक्य इति । एताभिर् वा
इन्द्रो वृत्रम् अहन् एताभिर् श्रियाम् आश्रुतौषम् एव । द्विषन्तं आतृव्यं हन्त्य् ओषं
श्रियम् अश्रुते य एवं वेद ॥

द्विरण्यं संप्रदार्थं षोडशिना स्तुवन्ति । षोडशिनम् एव तज् ज्योतिष्मन्तं कुर्वन्ति ॥
अथ उपतिष्ठते साम्येक्षाय । आतृव्यलोकं वावैषां* तद् विधमंस् तिष्ठति ॥

यस्माज् जातो न परोऽन्यो अस्ति य आ बभूव भुवनानि विश्वा ।

प्रजापतिः प्रजया संरराणम् श्रीणि ज्योतीषि सचते स षोडशी ॥

इति षोडशिग्रहम् अवेक्षते ॥

इन्द्रश् च सम्राट् वरुणश् च राजा तौ ते भक्षयांचक्रतुर् अग्र एतम् ।

तयोर् अहं भक्षन् अनुभक्षयामि वाग् जुषाणा सोमस्य तृप्यतु ॥

इति ॥

एकाक्षरं देवानाम् अवमम् आसीत् सप्ताक्षरं परमम् । नवाक्षरम् असुराणाम् अवमम्
आसीत् पञ्चदशाक्षरं परमम् । ते देवा अकामयन्त कनीयसा भूयोऽसुराणां वृञ्चीमहीति ।
त एकाक्षरेण पञ्चदशाक्षरम् अवृज्जत इयक्षरेण चतुर्दशाक्षरं त्रयोदशाक्षरं
चतुरक्षरेण द्वादशाक्षरं पञ्चाक्षरेणैकादशाक्षरं षडक्षरेण दशाक्षरं सप्ताक्षरेण नवाक्षरम् ।
अष्टाभिर् एवाष्टौ । एवं कनीयसा ज्यायसो द्विषतो आतृव्यस्य वृक्ते य एवं वेद ॥२०५॥*

[१] कोशेषु चैवैषां [२] य इति षोडशीखंडं र षोडशी ॥१४॥ व षोडशी

‘अहो ऽसुरा नुत्ता रात्रिं प्राविशन् । ते देवा एतम् अनुष्टुप्शोषाणं वज्रं समभरन् । तेनैतान् अभ्यवायन् । वाग् वा एषा । वाचा ज्योतिषान्वभ्यवायन् । विराड् वा एषा । विराजा ज्योतिषान्वभ्यवायन् । न वै सुयज्ञ इवातिरात्रः । तद् यत् पान्तं’ अयति तेनैव यज्ञः क्रियते । अहश् च सुलभ्यो’ रात्रेश् च संतत्या अप्यवच्छेदाय । यानि छन्दांस्य् अहर् वहन्ति तानि रात्रिं वहन्ति । एषा गायत्र्य् एषा विराड् एषा ककुब् एषानुष्टुप् ॥

बृहतीषु स्तुवन्ति । तेन बृहतीभ्यो नयन्ति । तासां यद् द्वादशाक्षराणि पदानि तेन जगतीभ्यो नयन्ति । त्रिष्टुभा वषट्करोति । तेन त्रिष्टुभो नयन्ति । तान् संधिनाभिपलायन्त आश्विने नासंहेयम् अगमयन् । असंहेयं ह वै द्विपन्तं भ्रातृव्यं गमयति य एवं वेद ॥

एषा वा अग्निष्टोमस्य संमां यद् रात्रिः । द्वादश वा अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश रात्रेः । एषा वा उक्थस्य संमां यद् रात्रिः । त्रीण्य् उक्थानि त्रिदेवत्यम् संधिः । एषा वा अग्निष्टोमस्य च संवत्सरस्य च संमां यद् रात्रिः । द्वादश वा अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश मासास् संवत्सरः । रात्र्या त्वाव त्रयोदशो मास आप्यते । एषा वै ब्रध्नस्य विष्टपं यद् रात्रिः । गच्छति ब्रध्नस्य विष्टपं य एवं वेद ॥ २०६ ॥^६

[१] प्रारम्भे य हरिः ओम् । शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ल श ॥ हरिः ओम् ॥ च श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ओं [२] कोशेषु पान्तं [३] ? य व संलब्धो

[४] कोशेषु साममा [५] कोशेषु सममा [६] २ ॥१॥

एष वाव सर्वगायत्रो’ यद् अतिरात्रः । न वै रात्र्या कृते ऽहर् न रात्रिर् कृते ऽहः । नैषां लोकानाम् एक एकः । अहोरात्रे वा इदं सर्वम् इमे लोकाः । भूतं भव्यं प्रजनयतः । तद् आहुर् न प्रथमं यजमानो ऽतिरात्रेण यजेतेति । स्वं च ह्य् अतिमन्यते । द्वौ यज्ञकतू । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः । ब्रह्म वै ब्राह्मणस्य स्वम् । अग्निष्टोमं च ह्य् अतिमन्यत उक्थं च षोडशिनम् । तद् उ वा आहुर् अग्निष्टोममात्रं वाचाग्निष्टोमेनाभिजयत्य् उक्थमात्रम् उक्थेन षोडशिमात्रं षोडशिना रात्र्या त्वाव सर्वम् अवबुद्ध इति । स यो हैव विद्वान् एकेन यज्ञकतुना चतुरो यज्ञकतून् संतनोत्य् आस्य चत्वारो विराजयन्ते सर्वेषु पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ २०७ ॥^७

[१] ? य र व ंगायत्रो [२] २ ॥२॥

अहो ऽसुरा नुत्ता रात्रिं प्राविशन् । ते देवा एतानि सामान्य् अपश्यन् एतान् पर्यायान् । तैर् एतान् अन्वभ्यवायन् । तान् पर्यायम् अधनन् । यत् पर्यायम् अधनन् तत् पर्यायाणां पर्यायत्वम् । पर्यायम् एव द्विपन्तं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥

ये प्रथमरात्रेण छन्ना आसंस् तान् प्रथमेन पर्यायेणाधनन् । यत् प्रथमस्य पर्यायस्य प्रथमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति ये प्रथमरात्रेण छन्ना भवन्ति तान् एव तेन धनन्ति । ये मध्यरात्रेण छन्ना आसंस् तान् मध्यमेन पर्यायेणाधनन् । यन् मध्यमस्य पर्यायस्य मध्यमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति ये मध्यरात्रेण छन्ना भवन्ति तान् एव तेन धनन्ति । ये ऽपर-

रात्रेण छन्ना आसन् तान् उत्तमन पर्यायणाध्नन् यद् उत्तमस्य पर्यायस्योत्तमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति ये ऽपररात्रेण छन्ना भवन्ति तान् एव तेन ध्नन्ति । पुनरभिघातं वाचनम् तद् अध्नन् । यथा वै हत्वा पुनर हन्यात् नादृक् तत् । पुनरभिघातम् एव द्विषन्ते आतुष्यं हन्ति य एवं वेद ॥ २०८ ॥^१

[१] २ ॥३॥

शर्वरी वै नाम रात्रिः । ते देवा अश्रुवन् अपि वै नशू शर्वर्याम् अभूद् इति । तद् एवापिशर्वराणाम् अपिशर्वरत्वम् । अपि ह वा अस्य शर्वर्या भवति य एवं वेद ॥

असुरेषु वा इदम् अग्र आसीत् । तद् देवा अभिजित्याश्रुवन् केन न्व अहोरात्रे उपरिष्ठात् संदध्यामेति । त एतद् रात्रन्तरं संधिम् अपश्यन् । तेनाहोरात्रे उपरिष्ठात् समदधुः । यत् समदधुन् तत् संधेस् संधित्वम् । आश्विनं ह खलु वै संधेर उक्थम् । महति रात्रे सन्धिना स्तुवन्ति । आ सूर्यस्योदेतोर् आश्विनम् अनुशस्यते ऽहोरात्रयोर् एव संतत्या अहोरात्रयोस् समारम्भाय ॥

अहोरात्रे देवा अभिजित्य ते वज्रम् एव परिधिम् अकुर्वन् पशूनां गुप्त्या असुराणाम् अनभ्यवचाराय । तद् यद् एता उणिहो ऽन्ततः क्रियन्ते—वज्रो वा उणिहः—वज्रेणैव तत् पशून् परिगृह्णात्य अपरा[वा]पाय । नास्य चित्तं परोष्यते य एवं वेद ॥ २०९ ॥^१

[१] २ ॥४॥

असुरेषु वा इदम् अग्र आसीत् । तद् देवा अभिजित्याश्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभागे न समपादयन् । ते ऽश्रुवन् आजिम् अस्यायामेति । त आजिम् आयन् । अग्नेः प्रथमो रथ आसीद् अथोषसो ऽथाश्विनोः । ताव् अश्विनाव् अश्वी अदध्याम् अत्य-कुसताम् । तौ द्रवन्ताव् अग्निः पर्युदतिष्ठत् । ताव् अत्रूताम् अति नौ सृजस्वेति । नेत्य् अत्रवीद् अनु नु मा भजतम् इति । तृतीयं त इत्य् अत्रूताम् आवाभ्यां त्व एवाख्यायताद् इति । तथेति ताव् अत्यार्जत । तौ द्रवन्ताव् उषाः पर्युदतिष्ठत् । ताव् अत्रूताम् अति नौ सृजस्वेति । नेत्य् अत्रवीद् अनु नु मा भजतम् इति । तृतीयं त इत्य् अत्रूताम् आवाभ्यां त्व एवाख्यायताद् इति । तथेति ताव् अत्यार्जत । ताव् उदजयेताम् । स य एवम् एताम् अश्विनोर् उज्जितिं वेद यत्र कामयत उद् इह जयेयम् इत्य् उत् तत्र जयति । य उ एवैताम् अग्नेश् चोषसश् चान्वाभक्तिं वेद यत्र कामयते ऽन्वाभक्त इह स्याम् इत्य् अन्वाभक्तस् तत्र भवति । तस्मान् नानादेवत्यास् संस्तुवन्ति । अथाश्विनम् इत्य् एवाख्यायते । वारिवृत्तं^१ हि तत् तयोः ॥ २१० ॥^२

[१] कोशेषु °व्रतं [२] २ ॥५॥

अहोरात्रयोर् वै देवासुरा अधिसंयत्ता आसन् । ते देवा अहर अभ्यजयन् । अथासुरा ऋचं च रात्रिं च प्राविशन् । ते देवा अश्रुवन् अश्विनो वा अस्य भुवनस्याभूम कथं सत्रा रात्रिम् अभिजयेम रक्षैर् अन्वभ्यवायामेति । तव छन्दसेत्य् अग्निम् अश्रुवन् । तव स्तोमेने-तीन्द्रम् । तव संपदेति प्रजापतिम् । शुष्माकम् आयतनेनेति विश्वान् देवान् । यद् अग्निम् अश्रुवंस् तव छन्दसेति तस्माद् गायत्रीषु स्तुवन्ति । यद् इन्द्रम् अश्रुवंस् तव स्तोमेनेति

तस्मात् पञ्चदशस्तोमो रात्रेः । यत् प्रजापतिम् अब्रुवंस् तव संपदेति तस्माद् अनुष्टुभं संपद्यते । यद् विश्वान् देवान् अब्रुवन् शुष्माकम् आयतननेति तस्माज् जगत्स्यो ऽनु-
शंस्यन्ते । तान् संधिनाभिपलायन्त । आश्विनेनासंह्यम् अगमयन् । असंह्यं ह वै द्विषन्तं
आतृव्यं गमयति य एवं वेद ॥ २११ ॥^१

[१] र ॥६॥

अहोरात्राभ्यां वै देवा असुरान् निहृत्य तांस् त्रिवृतैव वज्रेणाभिन्यदधुः । इमे वै
लोकान् त्रिवृतः । एभिर् एवैनांस् तत् लोकैर् अभिन्यदधुः । तस्माद् आहुर नैव तावद्
असुरा अन्वाभवितारो यावद् इमे लोका भवितार इति । एभिर् हि^१ लोकैर् अभिनिहिताः ॥

एषा वा अग्निष्टोमस्य च संवत्सरस्य च संमा^२ यद् रात्रिः । चतुर्विंशत्यर्धमासस्
संवत्सरश् चतुर्विंशति रात्र्या उक्थामदति । त्रीणि सवनानि त्रयः पर्यायाः । रात्रिम् एव
तत् त्रिषवणां कुर्वन्ति । अथो एनां तद् अह्न इव समुत्कल्पयन्ति । अहोरात्रे देवा अभि-
जित्य ते ऽमुम् आदित्यं सवनैर् एव प्रत्यञ्चम् अनयन् । तं पर्यायैः पुनः प्राञ्चम् । तम्
आश्विनेन पुरस्ताद् उदस्तभुवन् । तस्माद् आहुर नोदिते सूर्य आश्विनम् अनुशस्यम्
इति । वि हैनं गमयति । स य^३ एतद् एवं वेद नीतो ऽस्य सवनैर् असाव् आदित्यः
प्रत्यङ् भवत्य् आनीतः पुनः पर्यायैः प्राङ् उक्तव्यः पुरस्ताद् आश्विनेन । उमे^४ ऽस्याहोरात्रे
स्पृते अवरुद्धे भवतो भोगायास्मा आदित्या केतुंश् चरति ॥ २१२ ॥^५

[१] र व श ह [२] कोशेषु सममा [३] ल स अन्यत्र य [४] ल अधिपाठः हैअ (=ह)
[५] र ॥७॥

अथैष रात्रन्तरस् संधिर् भवति । प्रजापतिर् उपसं स्वां दुहितरं बृहस्पतये प्राय-
च्छत् । तस्या एतत् सहस्रम् आश्विनं वहतुम् अन्वाकरोत् । स देवान् अब्रवीद् इयम् एव
मम शुष्माकम् एतद् इतरद् इति । तस्माद् यदानृशंसो^१ जायां विन्दते व्य एव वहतुम्
आदिशति^२ । ते देवा अब्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभागे न समपादयन् । ते
ऽब्रुवन् आजिम् अस्यायामेति । त आजिम् आयन् । अग्नेः प्रथमो रथ आसीद् अथोषसो
ऽथाश्विनोः । ताव् अश्विनाव् अश्वी अश्वीयाम्^३ अत्यकुरुताम् । तौ देवा अब्रुवन् वारो
ऽयं वाम् अथ नम् सहास्तव् इति । तस्मान् नानादेवत्याम्^४ स्तुवन्ति । अथाश्विनम् इत्य्
आख्यायते । अग्नये प्रथमाय स्तुषन्त्य् अथोषसे ऽथाश्विभ्याम् । एवं ह्य् एषाम् एता
उज्जितयः ॥

एकं साम द्वे छन्दसी । द्विपदम् एव तत् चतुष्पात्सु पशुष्व् अभ्यूहति । तस्माद्
द्विपाच् चतुष्पदः पशून् अधितिष्ठति ॥

अनुदिते सूर्यं परिदध्याद् यं कामयेत पापीयान् स्याद् इति । पापीयान् एव भवति ।
व्युषिते परिदध्याद् यं कामयेत नार्वाङ् न परस्^१ स्याद् इति । नैवान्वाङ् न परो भवति ।
बहुवर्षी ह तु पर्जन्यो भवति । उदिते परिदध्याद् यं कामयेत श्रेयान् स्याद् रुचम् अशु-
वीतेति । श्रेयान् एव भवति रुचम् अदनुते ॥ २१३ ॥^२

[१] कोशेषु यदृशंसो [२] ल-वर्जम् अन्यत्र आदिशति [३] ? र ल अश्वीयाम् [४] ल व °देवत्याम्
[५] ल व श परा [६] र ॥८॥

पान्तम् वा वा अन्यसः इत्य् अन्धस्वतीर् भवन्ति । अहर् वा अन्धो रात्रिः पान्तम् ।
अहोरात्रयोर् एव संतत्या अहोरात्रयोन् समारम्भाय ॥

तास्य ओकोनिधनं चैतहव्यम् । ओकोनिधनेन वै चैतहव्येन देवा असुरान् ओकस-
ओकसो ऽनुदन्त । ओकसओकस एव द्विपन्तं भ्रातृव्यं जुदते य एवं वेद । प्राणा ह खलु वा
ओकः । प्राणान् एवैतद् द्विपतो भ्रातृव्यस्य वृक्ते प्राणान् आत्मन् धत्ते ॥

तद् आहुः प्रेव वा एते ऽस्माल् लोकाच् च्यवन्ते ये ऽतिरात्रम् उपयन्तीति । तद् यद्
ओकोनिधनं भवति—अयं वै लोकः पुरुषस्यैकः—अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठति ॥

वीतहव्य आधायसो ज्योर् अपरुद्धश् चरन् । सो ऽकामयताव स्व ओकसि गच्छेयम्
इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स ओकाय^१ इत्य् एव निधनम् उपैत् । ततो वै
सो ऽव स्व ओकस्य् अगच्छत् । एतत् कामसनि साम । एतं वै स कामम् अकामयत । सो
ऽस्मै कामम् समाधायत् । यत्काम एवैतेन साक्षा स्तुते सम् अस्मै स काम ऋध्यते । यद् उ
श्रीर् एव राज्यं वै स तद् अगच्छत् । अदनुते श्रियं गच्छति राज्यं य एवं वेद । यद् उ
वीतहव्य आधायसो ऽपश्यत् तस्माद् ओकोनिधनं चैतहव्यम् इत्य् आख्यायते ॥ २१४ ॥^२

[१] कोशेषु ओकाः [२] एवं कोशेषु (य ओका) [३] र ॥१॥

प्र व इन्द्राय मादनम् इति मद्धतीर् भवन्ति । रसो वै मद्ः । धीतेवैषा यद् रात्रिः पीडि-
तेव । नाभिषुण्वन्ति । यद् एवादस् तृतीयसवनाद् ऋजीषम् अतिरेचयन्ति तेनास्यां
चरन्ति । तद् यद् एता मद्धतीर् भवन्ति रसम् एवास्याम् एतद् दधत्य् एव । एताम्
एतेनाप्यायन्ति ॥

तासु शाकत्याम् । शाकत्येन वै शाकत्याः पशून् अवारुन्धत । तच् छाकत्यस्य शाकत्य-
त्वम् । तद् एतत् पशव्यं साम । अथ पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । शाकत्या
अन्नाद्यकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते ऽन्नाद्यम्
अरुन्धत । तस्य वा एतस्यास्ति यथैव गौरीवितस्यैवम् । अन्नं वै गौरीवितम् । अन्नम् उ वै
श्वस्तनम् । अन्नम् उ ह वा इदं सर्वम् अतिरिचि^१ । अतिरिक्तेवैषा यद् रात्रिः । अति-
रिक्तं राज्याम् अन्नाद्यं दधति । तत् स्वारं भवति । प्राणो वै स्वारः । अन्नम् उ वै प्राणाः ।
तद् एतद् अभिपूर्वस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धिस् साम । अवान्नाद्यं रुद्धे ऽन्नाद्यं श्रेष्ठस् स्वानां
भवति य एवं वेद । यद् उ शाकत्या अपदर्यन् तस्माच् छाकत्यम् इत्य् आख्यायते ॥ २१५ ॥^२

[१] कोशेषु अतिरिचे [२] र ॥१०॥

वयम् उ त्वा त्वविद्वर्षा इति काण्वम् । कण्वो वै नार्षदो ज्योर् अप्रतिष्ठितश् चरन् सो
ऽकामयत प्रतितिष्ठेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स रन्ताया^१ इत्य् एव
निधनम् उपैत् । अरत इव वा एष भवति यो न प्रतितिष्ठति । लेलेव वै रात्री रतिर् वा
एषा । ततस् स प्रत्यतिष्ठत् । तद् एतत् प्रतिष्ठा साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । यद् उ
कण्वो नार्षदो ऽपश्यत् तस्मात् काण्वम् इत्य् आख्यायते ॥

इन्द्राय मद्धन् मुतम् इति मद्धतीर् भवन्ति । रसो वै मद्ः । धीतेवैषा यद् रात्रिः पीडितेव ।
नाभिषुण्वन्ति । यद् एवादस् तृतीयसवनाद् ऋजीषम् अतिरेचयन्ति तेनास्यां चरन्ति ।
तद् यद् एता मद्धतीर् भवन्ति रसम् एवास्याम् एतद् दधत्य् एव । एताम् एतेनाप्याय-
यन्ति ॥ २१६ ॥^२

[१] कोशेषु एतया [२] र ॥११॥

तासु श्रौतकक्षम् । श्रुतकक्षः काक्षीवतः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामा-
पश्यत् । तेनास्तुत । स एताम् इळाम् उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स पशून् भवा
सन्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अत्र पशून् सन्धे बहुपशुर भवति य एवं वेद ॥

पुनर्नितुञ्जन्दो भवति । यत्रयत्र वै देवाश् छन्दसां रसम् अन्वविन्दन् तत् पुनर्नि-
तुञ्जम्^१ अकुर्वन् । तत् पुनर् अभ्यासन् । धीनवैषा यद् रात्रिः । तद् यत् पुनर्नितुञ्जन्दो
भवति रसम् एवास्याम् एतद् दधति । रसस्यैवैषानुवृत्तिः । यद् उ श्रुतकक्षः काक्षीवतो
ऽपश्यत् तस्माच् छ्रौतकक्षम् इत्य् आप्यायते ॥

तदैळम् अरुणावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुण् एवैतत् प्रतितिष्ठति
॥ २१७ ॥^२

[१] कोशेषु नाना पुनर्नीतीन्व^०, पुनर्नीतिन्व^०, पुनर्नितिन्व^० [२] र ॥१२॥

अयं त इन्द्र सोमः इति । पुनःप्रोक्तिर् ह वा एषा हविषो यन् जुते । परो यज्ञ इति ह वा
एतद् इन्द्राय प्राहुः । द्वितीयं ह्य एतद् धविः क्रियते यद् रात्रिः ॥

तास् और्ध्वसञ्चनम् । और्ध्वसञ्चनेन वै देवा एषु लोकेषूर्ध्वा असीदन् । यद् एषु
लोकेषूर्ध्वा असीदन् तद् और्ध्वसञ्चनस्यौर्ध्वसञ्चनत्वम् । तद् एतत् स्वर्गं साम । ऊर्ध्वे
एवैतेन स्वर्गं लोके सीदति य एवं वेद । और्ध्वसञ्चनेन वै देवा असुगणां सुवृत्तिभिः इति
पशून् अवृज्जत वृमादनम् इति वज्रं प्राहरन् भरेण् आ इति स्वर्गं लोकम् आगोहन् ।
और्ध्वसञ्चनेनैव द्विपतो भ्रातृव्यस्य सुवृत्तिभिः इत्य् एव पशून् वृंक्ते वृमादनम् इति वज्रं
प्रहरति भरेण् आ इति स्वर्गं लोकम् आगोहति ॥

तान्य् आहुर नानोपेत्यानि । नानेव वा इमे लोका । एषां लोकानां विधृत्या इति ।
सुवृत्तिभिः इति वा अयं लोकः वृमादनम् इत्य् अन्तरिक्षं भरेण् आ इत्य् असौ । तस्मान्
नानोपेत्यान्य् एषां लोकानां विधृत्यै ॥ २१८ ॥^३

[१] र ॥१३॥

तद् उ होवाच जानश्रुतेयो वीर्यं वा एतत् सास्रो यन् निधनम् । तद् विश्वभृगुयुस्^४
तद् विबुध्ज्युर्^५ यन् नानोपैयुः । सार्धम् एवोपेत्यानि सास्रन् सर्वीर्यन्वायेति । तानि
चतुरभराणि भवन्ति । याश् चतस्रो दिशो ऽस्मिन् लोके तासु सर्वासु प्रनितिष्ठाम याश्
चतस्रो दिशो ऽन्तरिक्षे लोके तासु सर्वासु प्रतितिष्ठाम याश् चतस्रो दिशो ऽमुष्मिन्
लोके तासु सर्वासु प्रतितिष्ठामेति ॥

और्ध्वसञ्चनेन ह खलु वै रात्रिः पृष्ठिनीदं^६ वै रथन्तरम् अन्तरिक्षं वामदेव्यम् अद
एव बृहत् । य उ ह वा एषां लोकानां श्रेष्ठान् ते पृष्ठानि । तेषाम् एको भवति य एवं वेद ।
प्रजापतिर् ह खलु वा ऊर्ध्वसञ्च । अश्नुत प्रजापतितं य एवं वेद ॥ २१९ ॥^७

[१] अरव भृगुयु ल श ऽस्त्युय [२] य ल श विबुध्ज्यु र ऽपुचुर व विबुध्ज्यु [३] य र
प्र^० [४] अरव श ऽदा [५] र ॥१४॥

आ त न इन्द्र क्षमन्तम् इति वैणवम् । वेणुर् वै वैश्वामित्रो ऽकामयताभ्यो मुख्यो ब्रह्म-
वर्चसी स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽभ्यो मुख्यो ब्रह्म-

वर्चस्य अभवत् । अग्न्यो मुख्यो ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेद । यद् वेणुर् वैश्वामित्रे
ऽपश्यत् तस्माद् वैणवम् इत्थं आख्यायते ॥

तद् वृ पवाचन्नत आपालम् इति । अपाला ह वा आत्रेयी तिलका वा रुद्ध्वसाप्यास
सा कामयन्ताप पापं वर्णं हनीयेति । सैतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । सा तीर्थम् अभ्य
वयती सोमांशुम् अविदन्त् । तं समखावत् । तस्यै ह प्रावाण इव दन्ता ऊदुः । स इन्द्र
आद्रवद् प्रावाणो वै वदन्तीति । सामिध्याहरत् कन्या वार अवायती सोमम् अपि स्नुता
विदत् । अरतं भरन्त्य् अब्रवीत् इन्द्राय सुनवै त्वा शकाय सुनवै त्वा इति । अस्यै वा इदं
प्रावाण इव दन्ता वदन्तीति विदित्वेन्द्रः पराङ् अवर्तत । तम् अब्रवीत्

असौ य एषि वीरको गृतंगुहं विचाकशत् ।

इमं जम्भसुतं पिब धानावन्तं करम्मिणम् अपूपवन्तम् उक्थिनम् ॥

इति । अनाद्रियमाणैवैतम् अब्रवीत्

आ वन त्वा चिकित्सामो ऽधि वन त्वा नेमसि ।

इति । पुरा मा सर्वयर्चापाला* स्तौतीत्य् अपपर्यावर्तत ।

शनैर् इव शनैर् इवेन्द्रायेन्द्रो परि स्रव ।

इत्थं पचाभ्यै मुखात् सोमं निरधयत् । सोमपीथ इव ह वा अस्य स भवति य एवं विद्वांस
स्त्रियै मुखम् उपाजघ्नाति ॥ २२० ॥^१

[१] ? य रुद्धवासा* (दृष्टत्वा साधीयान् पाठः स्यात्) [२] ? कोशेषु *परा, *वरा

[३] र ॥१५॥

ताम्^२ अब्रवीद् अपाले किंकामासीति । साब्रवीत्

इमानि त्रीणि विष्टया तालीन्द्र विरोदय ।

शिरस ततस्सोर्वास् आद् इदं म उगोदरे ॥

सर्वा ता रोमशा कुचि ॥

इति । खलनिर् हास्यै पितास । तं हाखलनिं चकार । उर्वरा हास्य न जज्ञे । सो ह जज्ञे ।
उपस्थे हास्यै रामाणि नासुः । तान्य् उ ह जज्ञिरे । तां खे रथस्यात्यबृहत् । सा गोघा-
भवत् । तां खे ऽनसो ऽत्यबृहत् । सा कृकलास्य अभवत् । तां खे युगस्यात्यबृहत् । सा
संश्लिष्टिकाभवत् । तद् एषाभ्यनुच्यते

खे रथस्य खे ऽनसः खे युगस्य शतक्रतो ।

अपालान् इन्द्र त्रिषु पूरव्य् अङ्गुणीस् सर्वत्वचम् ॥

इति । तस्यै ह यत् कल्याणतमं रूपाणां तद् रूपम् आस । तद् एतत् कामसनि साम् ।
एतं वै सा कामम् अकामयत् । सो ऽस्यै कामस् समार्थत । यत्काम एवैतेन साक्षा स्तुते
सम् अस्मै स काम क्रध्यते । यद् वृ अपालान्नेय्य् अपश्यत् तस्माद् आपालम् इत्थं
आख्यायते ॥ २२१ ॥^३

[१] कोशेषु काम् [२] र ॥१६॥

अभि त्वा वृषभा सुते इत्थं आर्षभम् । इन्द्रो वा अकामयतर्षभस् सर्वासां प्रजानां स्याम्
ऋषभतां गच्छेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनारतुत । ततो वै स ऋषभस् सर्वासां
प्रजानाम् अभवद् ऋषभताम् अगच्छत् । तद् एवार्षभस्यार्षभत्वम् । ऋषभ एव स्वानां

च क्षत्रं चावरुन्धीय राजा सन् ऋषिस् स्याम् इति । स एतत् सामापद्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स उभयं ब्रह्म च क्षत्रं चावरुन्धे राजा सन् ऋषिर् भवत्व । उभयम् एव ब्रह्म च क्षत्रं चावरुन्धे राजा सन् ऋषिर् भवति य एवं वेद । यद् उ दिवोदासो वाभ्यदिवर् अपद्यत् तस्माद् दैवोदासम् इत्य् आख्यायते ॥ २२२ ॥^१

[१] २ ॥१७॥

इदं वसो सुतम् अन्यः इति गारम् । देवेभ्यो वा असुरा गरान् प्राकिरन्^१ । तान् अवि-
द्वांसो^२ ऽगिरन् अन्नम् एव मन्यमानाः । ते गरगिरो^३ ऽमन्यन्त । ते ऽकामयन्तापेमान्
गरान् गीर्णान् हनीमहीति । त एतत् सामापद्यत् । तेनेमान् गरान् गीर्णान्
अपाघ्नत । *त एवेमे गिरयो^४ ऽभवन् । तद् यद् गरान् गीर्णान् अपाघ्नत^५ तद् एव
गारस्य गारत्वम् । स यो गरगीर्^६ मन्येताप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्य^७, अनाद्यान्नस्यान्नम्
अशिष्टा स एतेन स्तुवीत । अप ह्येव तं गरं गार्णं हते । यद् मनेन किं च पापं कृतं भवति
तद् अपहते ॥

तद् पेळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इला । पशुष्व् एवैतत् प्रति-
तिष्ठति ॥ २२३ ॥^८

[१] ? कोशेषु प्रागिरन् (य व °राघ) [२] ल श गौमीर् र गामिर् च गरमिर् [७] कोशेषु
कोशेषु विद्वांसो [३] कोशेषु गरगिरो [४-५] नास्ति [८] २ ॥१८॥
र ल श नास्ति [५] य व गरयो [६] ? य

इदं ह्य् अन् ओजसा इति घृतश्चुन्निधनम् । घृतश्चुता च वै मधुश्चुता च देवा
यत्रयत्रैषां यज्ञस्योपादस्यत^१ तद् आप्याययन्त । तस्माद् आहुस् सोमस्यैवांशुर् आप्याय-
स्वेति । उपदस्तेवैषा यद् रात्रिः । तद् यद् घृतश्चुन्निधनं भवत्य् एवैतम् एतेन व्याययन्ति ॥

घृतश्चुच् च वै मधुश्चुच् चाङ्गिरसां स्वर्गं लोकं यताम् अहीयेताम् । ताव् अकाम-
येताम् अनूत्पतेय स्वर्गं लोकम् इति । तौ तपो ऽतप्येताम् । ताव् एते सामनी अपश्यताम् ।
ताभ्याम् अस्तुघाताम् । तौ स्तुत्वैव घृतश्चुते मधुश्चुत इत्य् एव स्वर्गं लोकम् अनूद-
पतताम् । अन्तो वै पयसां घृतम् अन्तस् स्वर्गं लोकानाम् । अन्तो वै रसानां मध्व् अन्तस्
स्वर्गं लोकानाम् । अन्त्याभ्यां चात्र तौ तत् सामभ्याम् अन्त्यं स्वर्गं लोकम् आशुघाताम् ।
अन्त्याभ्याम् एवैतत् सामभ्याम् अन्त्यं स्वर्गं लोकम् अदनुते य एवं वेद ॥

पशवो ह खलु वै घृतश्चुतः पशवो मधुश्चुतः । पशून् चात्र तौ तद् एताभ्याम्
अवारुघाताम्^२ । तैर् उ पशुमिर् इष्ट्वा स्वर्गम् एव लोकम् अगच्छताम् । ते एते पशव्ये
स्वर्ग्यं सामनी । अब पशून् रुन्धे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ २२४ ॥^३

[१] एवं य । अन्यत्र °पदास्यात् [२] कोशेषु अवरुवेतां [३] २ ॥१९॥

यज्ञस्तनौ^१ वा एते सामनी । एताभ्यां वा इन्द्रो यज्ञं सर्वान् कामान् अदुग्ध । दुहे
ह वै यज्ञं सर्वान् कामान् य एवं वेद । यजुर्निधनं वा एतयोर् अन्यतरत् सामनिधनम्

य एवं वेद

तद् ब्राह्मर्यद् आज्येन दिवा चरन्त्य अथ केनैषा रात्रिर् आज्यवती भवतीति घृतश्चुन्निधनेनेति ब्रूयात् एतेन ह वै रात्रिर् आज्यवती भवति यद् उ घृतश्चुच्च मधु-
श्चुच्च चाङ्गिरसाव् अपश्यता तस्माद् एवम् आख्यायते .. २२१ ..

[१] कोशेषु °स्तनो [२] र १२०॥

अथ मैघातिथम् । काण्वायनास् सत्त्वाद् उत्थायायन्त आयुजानाः । ते होद्नीथा^१ इति किमुद्वैतङ्गनाम्^२ उर्वारुषहुप्रवृत्ते^३ शयानम् उपेयुः^४ । ते ऽकामयन्तेमान् एव पशून् भूतान् उत्सृजेमहीति । स एतन् मैघातिथिः काण्वः सामापश्यत् । तेनोपन्यषीदन्

आ त्व एता नि पीदतेन्द्रम् अमि प्र गावत

सखायस स्तोमवाहसः ॥

पुरुतमं पुरुणाम् ईशानं वार्धाणाम् ।

इन्द्रं सोमे सत्वा सुते ॥

स वा नो योग आ भुवत् स राये स पुरन्ध्याम् ॥

इति । पशवो वै रयिः । ततो वै ते तान् पशून् भूतान् उदसृजन्त । हिंकारेण हवैनान् उत्सृजिरे । ते हवैते ऽत्र पश्चाद् उर्वारुपृश्चय इति पशवः । तद् एतत् पशूनाम् उत्सृष्टिस् साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर भवति य एवं वेद । यद् उ मैघातिथिः काण्वो ऽपश्यत् तस्मान् मैघातिथम् इत्य् आख्यायते ॥ २२६ ॥^४

[१] ? यर होत्तथा [२] ? एवं कोशेषु [३-४] एवं य । र शयानोपेयुस् ल व श शयनोपेयुस्
[४] र ॥२१॥

अथ सौमेधम् । देवा वा असुरान् हत्वा पूता इवामेध्या अभिन्यन्त । ते ऽकामयन्त पूता मेध्यास् स्यामेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै पूता मेध्या अभवन् । ते ऽब्रवन् सुमेध्या वा अभूमेति । तद् एव सौमेधस्य सौमेधन्वम् । पूतो मेध्यो भवति य एवं वेद ॥

तद् व् एवाचक्षते पौर्वतिथम् इति । पूर्वतिथिर् वा आर्चनानसञ् शयावाश्वात् कनीयान् । सो ऽकामयताव पशून् रुन्धीय भूमानं पशूनां गच्छेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।

आ वा गमद् यदि श्रवत् सहस्रिणीभिर् ऊतिभिः ।

इति । सहस्रम् एव पशून् अवारुद्ध भूमानं पशूनाम् अगच्छत् । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे भूमानं पशूनां गच्छति य एवं वेद । यद् उ पूर्वतिथिर् आर्चनानसो ऽपश्यत् तस्मात् पौर्वतिथम् इत्य् आख्यायते ॥

इन्द्र सुतेषु सोमेषु इत्य् उष्णिहो भवन्ति । देवपुरा वा एषा यद् उष्णिहः । ता यद् अन्ततः क्रियन्ते देवपुराम् एवैतद् अन्ततः परिहरन्ति पशूनां गुप्त्या असुराणाम् अनभ्यव-
चाराय ॥ २२७ ॥^५

[१] र ॥२२॥

त शतेन वार्ध्नीमिर् आण्डयोर् अवध्नात् त लुशो ऽभ्यवदत्

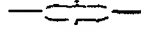
स्वहृत् हि त्वाम् अहम् इन्द्र शुश्रवानाम् इहम् अभ्योत्तनम्

प्र मुञ्चस्व परि कुत्साद् इहागहि किम् उ त्वावान् मुष्कयोर् वद्ध आसते ॥

इति तास् सर्वास् संलुप्य लुशम् अभि प्राद्वत् । तं कुत्सः इन्द्र सुतेषु सोमेषु दत्तुं अन्वा-
हयत् । तम् अभ्यावर्तत । तं लुशः इन्द्रा होयी हावे होयी इति । ताव् अन्तरातिष्ठत् । ताव्
अब्रवीद् अंशम् आहरेताम् आत्मना वाम् अन्यतरस्य पास्यामि महिम्नान्यतरस्येति ।
तथेति । ताव् अंशम् आहरेताम् आत्मानम् अन्यतर उदजयन् महिमानम् अन्यतरः ।
आत्मानं कुत्स उदजयन् महिमानं लुशः । आत्मनान्यतरस्यापिवन् महिम्नान्यतरस्य ।
आत्मना कुत्सस्यापिवन् महिम्ना लुशस्य । उभा उ ह त्वाव तस्य ताव् आत्मानौ यद्
आत्मा च महिमा च । तद् एतत् सेन्द्रं साम । सेन्द्रो हास्य सदेवो यज्ञो भवत्य् अभ्य्
अस्येन्द्रो यज्ञम् आवर्तते नास्येन्द्रो यज्ञाद् अपाक्रामति य एवं वेद । यद् उ कुत्सो अपश्यत्
तस्मात् कौत्सम् इत्य् आख्यायते ॥

तद् एळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रति-
तिष्ठति ॥ २२८ ॥

[१] य खण्डम् २ ॥२१॥

तद् आहु रथन्तरम् एव प्रथमे तृचे स्याद् वामदेव्यं द्वितीये बृहत् तृतीय एषां लोकानां समारोहायेति । इमे वै लोका एतानि सामानि । अयम् एव लोको रथन्तरम् अन्तरिक्षं वामदेव्यम् असाव् एव बृहत् । तस्माद् एवम् एव कार्यम् एषां लोकानां समारोहायेति । प्राणव्यानादाना ह खलु वा एतानि सामानि । प्राण एव रथन्तरं व्यानी वामदेव्यम् उदानो बृहत् । तस्माद् एवम् एव कार्यं प्राणव्यानादानानां संतत्या अव्यवच्छेदायेति ॥

अथ यः कामयेत प्रजा मे श्रेयसी स्याद् इति रथन्तरम् एव प्रथमे तृचे कुर्याद् वामदेव्यम् उत्तरयोः । प्रजापतिर् वै वामदेव्यम् । प्रजापतिम् एव तत् स्वरम् अन्तत उपयन्ति प्रजननाय ॥

बृहता श्रीकामस् स्वर्गकामस् स्तुवीत । श्रीर् वै स्वर्गो लोकः । बृहद् अश्नुते श्रियं गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । अथो ह आतृव्यलोकम् एव नावजहाति । आतृव्यभार्जनम् इव ह्य एषा यद् रात्रिः ॥

रथन्तरेण प्रतिष्ठाकामस् स्तुवीत । प्रतिष्ठा वै रथन्तरम् । प्रत्य् एव तिष्ठति ॥

गायत्रीषु संधिना ब्रह्मवर्चसकामस् स्तुवीत । ब्रह्म वै गायत्री । ब्रह्मवर्चस्य एव भवति ॥

ककुप्सु पुरुषकामः । पुरुषो वै ककुप् । पुरुषान् एव भवति ॥

उष्णिधु पशुकामः । पशवो वा उष्णिक् । पशुमान् एव भवति ॥

विराट्स्व अत्राद्यकामः । अत्रं वै विराट् । अत्राद् एव भवति ॥

अनुष्टुप्सु प्रातिष्ठाकामः । प्रतिष्ठा वा अनुष्टुप् । प्रत्य् एव तिष्ठति ॥

पंक्तिषु यज्ञकामः । यः कामयेत पुनर् मा यज्ञ उपनमेद् इति । यज्ञो वै पंक्तिः पुनर् एवैनं यज्ञ उपनमति ॥

त्रिष्टुप्स्व भोजस्कामः वीर्यकामः । ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुप् । ओजस्य एव वीर्यवान् भवति ॥

जगतीषु पशुकामः । पशवो वै जगती । पशुमान् एव भवति ॥

तद् आहुर् एकस्मिन् वावैतस्य छन्दस्य एकस्मिन् कामे स्तुतं भवति य एवं स्तुते । अथैतस्य सर्वेषु छन्दस्यु सर्वेषु कामेषु स्तुतं भवति यो बृहतीषु स्तुते । बृहती ह्य एवैतानि सर्वाणि छन्दांस्य् अभिसंपद्यन्ते इति । गायत्री च जगतां च ते द्वे बृहत्यौ । उष्णिक् च त्रिष्टुप् च ते द्वे बृहत्यौ । अनुष्टुप् च पंक्तिश् च ते द्वे बृहत्यौ । बृहत्स्य एव बृहती । तस्माद् बृहतीष्व् एव स्तोतव्यम् एतेषां सर्वेषां छन्दसां सर्वेषां कामानाम् अवाप्त्यै ॥२२९॥*

[१] प्रारम्भे य ज्ञ ॥ हरिः ओम् ॥ व ॥ हरिः ओम् ॥ शुभमस्तु ॥ ओम् [२] ? एवं ल । अन्यत्र 'भाजि'

[३] ल ज्ञ अभैकस्य [४] २ ॥१॥

तद् आहुर् यत् त्रिवृद् एव स्तोमानां लघिष्ठो रथन्तरं सास्नाम् । आश्विनम् उ वै शस्त्राणां गविष्ठम् । अथ कस्मात् त्रिवृद् एव स्तोमानां रथन्तरं सास्नाम् आश्विनस्य शस्त्रं प्रत्युद्यन्तुम् अर्हते इति । स ब्रूयात् प्राणो वै त्रिवृतः प्राणेष्व् इदं सर्वं प्रतिष्ठितं

प्राणा इदं सर्वं प्रत्युद्यच्छन्ति प्राणा इदं सर्वं प्रतिप्रति । इमे वै लोकास् त्रिवृतः । एष्व् इदं लोकेषु सर्वं प्रतिष्ठितम् । इम इदं लोकास् सर्वं प्रत्युद्यच्छन्ति । इम इदं लोकास् सर्वं प्रतिप्रति । वाग् वै रथन्तरम् । वाचीदं सर्वं प्रतिष्ठितम् । वाग् इदं सर्वं प्रत्युद्यच्छति । वाग् इदं सर्वं प्रतिप्रति । इयं वै रथन्तरम् । अस्याम् इदं सर्वं प्रतिष्ठितम् । इयम् इदं सर्वं प्रत्युद्यच्छति । इयम् इदं सर्वं प्रतिप्रति । तस्मात् त्रिवृद् एव स्तोमानां रथन्तरं सान्नाम् आदिवनस्य शस्त्रं प्रत्युद्यन्तुम् अर्हति ॥ २३० ॥^१

[१] १ ॥२॥

तद् आहुर् यत् पवमानवन्तो ऽन्ये यज्ञक्रतवो ऽथ केनैषां रात्रिः पवमानवती भवतीति । रथन्तरेण संधिनेति ब्रूयात् । एतेन ह वै रात्रिः पवमानवती भवति । तेन सकृद् धिक्कृतेन पराचा स्तुवते । सकृद् ध्य एव परस्तात् त्रिवृते हिं कुर्वन्ति यत् प्रायणं तद् उदयनम् असद् इति ॥

रेतस्सिक्तिर् ह त्वै पूर्वस् त्रिवृत् प्रजापतिर् उत्तरः । आत्मा वै प्रजा पशव एतानि तृचानि । प्रजापतिर् वै रथन्तरम् । यथा रेत एव सिक्त्वं स्यान् न प्रजायेत तादृक् तद् यत् सकृद् धिक्कृतैस् स्तुवीरन् । तद् यत् तृचायतृचाय हिं कुर्वन्ति प्रजात्या एव । बहुर भवति प्रजायते य एवं वेद ॥

अथो हैषाम् एक एव पर्याय आयतनवान् स्यात् । आयतनौ द्वौ स्यातां यत् सकृद् धिक्कृतैस् स्तुवीरन् । तद् यत् तृचायतृचाय हिं कुर्वन्ति तेनैषेषां सर्वगत्रिर् आयतनवती पवमानवती भवति । यथा वा अहस् तथा रात्रिर् यथा रात्रिस् तथाहः । पूर्वाह्नो मध्य-दिनो ऽपराह्णः पूर्वरात्रो मध्यरात्रो ऽपररात्रः । तद् यत् तृचायतृचाय हिं कुर्वन्त्य अहोरात्र-योर् एव विधृत्यै ॥ २३१ ॥^२

[१] र व श * मनी [२] १ ॥३॥

तद् आहुर् यद् एकविंशम् अनु सर्वे यज्ञक्रतवस् संनिष्ठन्ते ऽत्य उ वा एकविंशान्य् उक्थानि रात्रिर् एत्य् अथ केनैषाम् एकविंशम् अनु रात्रिस् संतिष्ठत इति । स ब्रूयाद् यद् एवैत एकविंशतिश् च त्रिवृतो भवन्ति नव चैकविंशा इति ॥

अथ ह स्माह भालुवेयः^३ क उ सिद् अन्योभयतो ज्योतिषा यज्ञक्रतुना यक्ष्यत इति । एष ह वा उभयतो ज्योतिर् यज्ञक्रतुर् यद् अतिरात्रस् त्रिवृत पुरस्ताद् बहिष्पवमानं भवति । त्रिवृद् उपनिष्ठाद् रथन्तरस् संधिः । अत्रिर् वै पूर्वस् त्रिवृद् आदित्य उत्तरः । अग्निना वा अयं लोको ज्योतिष्मान् आदित्येनासौ । उभयतो ज्योतिषास्य यज्ञक्रतुनेष्टं भवति ज्योतिष्मान् अस्मिन् च लोके ऽमुष्मिन् च भवति य एवं वेद ॥

तौ वा एतौ ब्रह्म चैव क्षत्रं च । ब्रह्म वै त्रिवृत् क्षत्रं पञ्चदशः । तद् एतद् ब्रह्म च क्षत्रं च संधाय रात्रिं ब्रह्मतः । तद् एतद् ब्रह्म च क्षत्रं च संधायान्ततः पाप्मानम् अपहतम् तद् यद् एतौ स्तोमाश् अन्ततः क्रियेते । पाप्मानं हते य एवं वेद । तौ यद् गायत्रीं संपद्येते—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं गायत्री—तेजस्य एव तद् ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति । अथो यज्ञमानम् एव तद् आयुषि प्रतिष्ठापयति सर्वायुष्ट्याय । प्राणौ हि गायत्री । सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद ॥ २३२ ॥^४

[१] कोशेषु मष्टमेय [२] र ॥४॥

विराट्संपदैव यज्ञेन यजेतेत्य् आहुः । अन्नं वै विराट् । 'अन्नं ह' वै देवानां सोमो राजा । अन्नम् एव तत् [कृ]त्वा देवेभ्यस् सोमं राजानं प्रयच्छति । न ह वा एषो ऽनभिपुतो देवानाम् अन्नम् । तम् एतद् अभिपुत्यान्नं कृत्वा देवेभ्यः प्रयच्छति । यद् ध वा इह देवेभ्यः करोति तद् अस्मै देवाः कुर्वन्ति । त एनं समृद्धाः प्रजया पशुभिर् अन्नाद्येन समृद्धयन्ति ॥

विराण् नातिघृष्ट्येत्य् आहुः । यो ह वै विराजम् अतिघृष्टे पुनर् ह सो ऽमुष्मिन् लोके यजमान आस्ते । स रुक्षः पुरुषो विराजं संपिपादयिषन् ईप्सन् अनाप्युषन् आस्ते । क' हि तद् आप्स्यति' यद् इतो नाप्त्वा' प्रैति ॥

पुरुषान् इव हासीनान् असितो दैवैर्ल उवाच क एत आसत इति । ये विराजम् अत्ययजामहीति' होचुः । तान् हाभ्युवाच
स रथाद् अवपद्यते—॥ २३३ ॥

[१-१] कोशेषु अन्नमह [२] ? य र त्व ल व श त्वं [३] कोशेषु आप्स्यसीति [४] कोशेषु नाप्सा [५] कोशेषु दे' [६] कोशेषु 'यनामहिषत इति [७] कोशेषु दना' [८] र ॥५॥

—पुरव् चकं पथ्यो बिले' ।

तं चक्रम् अभिवर्तते यो ऽसंपन्नेन यजते ॥

पाको यज्ञेन देवयुरं यद् ददाति तद् एवास्य न लोकम् अभिगच्छति ॥

इति । पाकास् सन्तो ऽचिजानन्तो ऽदेवायत इति हैनांस् तद् उवाच ये विराजम् अत्ययजध्वम् इति ॥

तद् आहुः कुतो यज्ञम् अतथाः कैनं प्रत्यतिष्ठिप इति । यत एवैनम् अतसीति ब्रूयात् तद् एवैनं प्रत्यतिष्ठिपम् इति । पुरुषाद् ध वै यज्ञस् तायते पुरुषे प्रतितिष्ठति ॥

अथ ह हृत्स्वाशया आल्लकेयो महावृषो राजा पुत्रं दीक्षयांचकार । तस्य ह सोम-शुष्मस्' सौत्ययज्ञिर् उद्गीथाद्योढ आस । तम् उ ह महावृषाणां दूता' आसस्युर् आगच्छ समितिर् वा इयम् इति । तद् ध प्रधावयन्' उवाचोद्गातर् एतं ते पुत्रं परिददानीति । स हेष्टा' पुनर् आजगाम । स होवाचोद्गातः क यज्ञं प्रत्यतिष्ठिपः क यजमानं कास्य पशून् इति । तद् ध न प्रत्युवाच । स होवाच पुनर् मे पुत्रं दीक्षयत न वै विघ्न' यज्ञ मे पुत्रम् अकृद् इति । तम् अह पुनर् दीक्षयांचक्रुः । तस्य ह स्वयम् एवोजगौ । स यत् प्रत्यवक्ष्यद् यजमान एव यज्ञं प्रत्यतिष्ठिपं यजमानं वामदेव्ये रथन्तरे ऽस्य पशून् इति' ॥

॥ २३४ ॥

[१] ? कोशेषु बिले [२] ? कोशेषु देवैर् ल ज हेष्टवं [८] य विघ्न । अन्यत्र विम
[३] कोशेषु 'शुष्मिः [४] कोशेषु स' [५] र [६] कोशेषु तन्म् [१०] य एवास्ति [११] र
ल श हाता [१२] कोशेषु प्रधावाव (र प व [१३] ॥६॥
नास्ति) यन् [७] ? य हेष्टं र हेष्टवं व हेष्टा

एतद् ध वै परमं वाचः क्रान्तं यद् दशेति । एतावद् ध परमं वाक् चक्रमे । तद् यत् परमं वाचः क्रान्तं तत् सर्वम् आप्रवानीति । अथ यद् अत ऊर्ध्वं विंशतिश् शतं सहस्रम् इत्य् अज्ञान्य एवास्यै तानि पर्वाणि । वाच एव सा प्रभूतिः । तद् उ हात्रैव सर्वा विराजम् आप्नोति । पुरुषसंपद् ध खलु वा पृथा दशाक्षरा विराट् । दश पुरुषे प्राणाः ।

संस्कृतस्तोत्रिया भवन्ति । कृतं तद् यद् अशीतिशतं कृतम् इत्वं^१ दशकृतं^२ सत् । तद् उ
ह कुरव आहुर् द्वापर एव यन् नवतिशतं स्तोत्रियास्त्रयाणाम् अयानाम् अधमः । कृतं वै
त्रेताद्यापरम् । द्वे स्तोत्रिये उपप्रस्तुत्ये । स कृतस् स्तोमस् संपद्यते । कृतेन तज् जयति
यज् जिगीषति । कृतेनोद्भिन्नति । अथो पक्षाब् एतौ यत् पवमानौ । ताब् एव तत् समौ
करोति । अथो विश्वज्योतिर् एव यज्ञक्रतुर् भवति । अथो द्रव्यतिष्ठुनः । ताब् एव विरा-
जस् स्तनौ । स द्विपाद् यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ २३५ ॥^३

[१] ? य र ल ह्र [२] व श °शतं [३] र ॥७॥

तद् उ ह स्माह कहोळः कौषीतकेयो दीर्घस्तनी वत तेषां विराद् येषां स्तोत्रिये
विराजस् स्तनाब् इति । अपि नूनम् एतां विराजं प्रतिवेशतो दुह इति ह स्माह । अक्ष-
य्याम्^४ पवैतां स्तपद् देवा उपासत । ताम् कषय उपासत । ताम् उ एव ययं परोऽवर
उपास्महे । एतासाम् एव नवतिशतस्य स्तोत्रियाणां पञ्च च सहस्राण्य् आ चत्वारिंश-
तानि द्वाप्ततिर् अक्षराणि । तद् ये^५ एव ते द्वास्ततितमे अक्षरे ताब् एव विराजस्
स्तनौ । स द्विपाद् यजमानः प्रतिष्ठित्या इति । तद् आहुर् यद् द्वापरस् स्तोमो ऽथ केन
कृतस् स्तोम इति । अक्षरैर् इति अयान् । अथो स्तोत्रैर् इति । अथो स्तुतशस्त्रैर् इति ।
अथो यद् दशकृतम् इति ब्रूयात् तेनौ एव कृतस् स्तोम इति । 'अयं ह' वाव दशकृतम्
उपाप्नोति ॥ २३६ ॥^६

[१] य कहोळः र ल श कामोः व कहोटः [२] ल व अक्षय्याम् [३-४] ? य एव तेदद्वा° र एतद्वा°
ल एव ते द्वा° व एव तद्वा° श एतद्वा° [४-४] ? य र श अयमहं ल व अवमयं [५] र ॥८॥

अपो वा इदम् अग्रे महत् सलिलम् आसीत् । तद् अपाम् एवैश्वर्यम् आसीत् । यद्
अपाम् एवैश्वर्यम् आसीद् अपां राज्यम् अपाम् अन्नाद्यं तद् अग्निर् अभ्यध्यायन् ममेदम्
ऐश्वर्यं मम राज्यं समान्नाद्यं स्याद् इति । स एताम् अग्निष्टोमसंपदम् अपश्यत् । तथेमा
अपो व्युदौहद् ऊर्वांश् चावाचींश् च । स एतम् एव दिनदिनं स्तोमं^१ गायन्^२ केवलीदम्
अन्नाद्यम् अकुरुत । स नवमिर् एकविंशैर् अमूर् ऊर्वा उदनभ्नोत् । ताः परेण दिवं
पर्यौहत् । ता एताः पर्यूढा क्रतुशो वर्षन्तीस् तिष्ठन्ति । एकविंशत्या^३ त्रिवृद्धिर् इमा^४
अवाचीर् अभ्यतिष्ठत् । ताः परेण पृथिवीं पर्यौहत् । ता एताः पर्यूढा अनूत्वायैक^५ उप-
जीवन्ति—॥ २३७ ॥^६

[१] ? य र व स्तोमन् ल श स्तोहन् [२] र ल व श नायन् [३-४] ल श अग्निभिरिष्ट्वा
[४] ? कोशेषु अनवायैक [५] र ॥९॥

—तिष्ठन्तीर् एके स्रवन्तीर् एके । स एवम् एता अपो व्यूह्य विनुद्यास्मिन् लोके
ऽन्नम् आदत् । तौ नाल्पकं न मध्यमं न महद् इवान्नाद्यम् अभ्यतिरिच्यत । एवम् एव
द्विषन्तं आतृष्य व्यूह्य विनुद्यास्मिन् लोके ऽन्नम् अस्ति तं नाल्पकं न मध्यमं न महद् इवा-
न्नाद्यम् अभ्यतिरिच्यते य एवं वेद् । तम् एतम् अन्नं जिगीषांसं सर्वे देवा अभिसम-
गच्छन्त । ते वै तन् नाविन्दन्त । या ह्य असौ यज्ञायज्ञीयस्यकौर्वशी ताम् आसु बहि-

पवमानेषु नवसु प्रत्युपधाय दाये ऽनन्तो भूत्वा परिगृह्यैतद् अन्नाद्यम्
अथो यथा प्रात्रे ऽङ्गाग ओतास् स्थुर एवम् एवैषु 'लोकेषु दशे' ऽनन्त आस ।
तान् अविन्दमानान् अब्रवीत् स्तुत मेति ॥ २३८ ॥^५

[१] ल श विहुवावस्मिन् [२] कोशेषु अस्ति [३] कोशेषु तन् [४-४] ? एवं कोशेषु
[५] र ॥३०॥

तं वनघो गायत्र्या छन्दसा गायत्रेण साक्षा प्रातस्सवनेनास्तुवन् । तांस् तस्मिन्
एव सवन उपाह्वयत । तं रुद्रास् त्रिष्टुभा छन्दसा त्रिष्टुभेन साक्षा माध्यन्दिनेन सवनेना-
स्तुवन् । तांस् तस्मिन् एव सवन उपाह्वयत । तम् आदित्या जगत्या छन्दसा जागतेन
साक्षा तृतीयसवनेनास्तुवन् । तांस् तस्मिन् एव सवन उपाह्वयत । तं विश्वे देवा वाङ्
मनश् च प्रजापतिर् अनुष्टुभा छन्दसा यज्ञायज्ञीयेन साक्षास्तुवन् । तांस् तस्मिन् एव
स्तोत्र उपाह्वयत । एवम् एते देवा एतं यज्ञकृतम् अन्वायतन्त । अथ य एनं नान्वा-
यतन्त— ॥ २३९ ॥^१

[१] र ॥११॥

—शश्वद् ध ते पराभूता देवानाम् अशनया । अथ य एनम् अन्वायतन्त इम एतर्हि
परिशिष्टाः । त उ एवापर्युषिभिवितारः^२ ॥

स हैव वैश्वदेवस् स्तोमः । विश्वेषां हैव देवानां पुनः स्तोम आस । तेन यद् अग्निम्
अस्तुवन् सास्याग्निष्टोमता । अग्निं हैनेनास्तुवन् । स्तुवते हैनेन स्वा^३ स्तुवते ऽरणा^३ ।
स्तुवते हैनेन जने^३ स्वा य एवं वेद ॥

स हैव नवैकार्विशान् अभिसंपद्यते द्वादश भासाः पञ्चर्तवस् त्रय इमे लोका असाव्
आदित्य एकविंशः । एका स्तोत्रियातिरिच्यते । यजमानो हैव सो ऽतिरिच्यते यो वैवं
वेद । यथा ह गिरौ ज्योतिर् आयाद् एवं तस्यां जनतायां भाति यस्यां भवति य एवं
वेद ॥

स उ एवैकार्विशतिस् त्रिवृतो ऽभिसंपद्यते । अग्निर् वै त्रिवृत् । तद् यद् वै किं च
त्रिवृत् तत् सर्वम् अग्निम् एवाभिसंपद्यते । यागं च ह महत्यस् संपदो यागं च श्रद्धिकान्
ता ह सर्वा पर्वविद् अभिसंपद्यन्ते । सर्व एतं कामा अभिसंपद्यन्ते य एवं वेद । स एव
एकविंशत्या त्रिवृद्धिर् अमुष्मिन् आदित्ये प्रतिष्ठितो नवभिर् असाव् एकविंशैर् अस्मिन् ।
ताव एताव एवम् अन्योन्यस्मिन् प्रतिष्ठितौ । प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ २४० ॥^२

[१] एवं कोशेषु [२] न जनेन [३] र ॥१२॥

नासाव् अस्तम् पति नायम् अनुगच्छति । इमम् एवासाव् अभ्य अस्तम् पति । तद्
अस्यास्तत्त्वम् । इमं ह् एवासाव् अभ्य अस्तम् पत्य् अमुम् एवायम् अभ्यनुगच्छति । तद्
अमुष्यामुत्वम् । अमुं ह् एवायम् अभ्यनुगच्छति न हास्तम् पति नानुगच्छति य एवं
वेद ॥

ते हैते सवांसिन्यौ देवते । गच्छति हैताभ्यां सवासित्वम् । अथो हास्यैते एव देवते ।
एषु लोकेषु सर्वपाप्मानम् अपञ्चत्यौ तिष्ठतः ॥

यावद् उ ह या अयम् अग्निर् अस्मिन् लोके दीप्यते तावद् अमुष्मिन् लोक आदित्यः

न हैव तावद् एवंविदो लोकः क्षयः ॥

यथा ह वा इदम् आयतनम् आयतनीं प्रेप्सेद् एवम् इमं लोकम् आपः प्रेप्सन्ति याश्च चामूर् याश्च चेमाः । तावन्नं संभिन्दन्त्य एतस्यैव स्तोमस्य क्रतोः^१ । एष एवैनास् स्तोमो ऽपिर्ददते । स यो न्वावैकस्य राज्यस्य जाता द्वयोर् यस्त्राणां लोकी वाव स तेन^२ मन्थेत । अन्ये^३ तु सलोक्य असद् यस् तेषाम् एको ऽसद् ये ऽस्य लोकस्य आतारः । अस्य ह स लोकस्य आतृणाम् एको भवति य एवं वेद । तन्न लोकी सः । यावद् ध वा अप्य् एवंविदो ब्राह्मणा भवितारो न हैव तावद् याश् चामूर् आपो याश् चेमास् ता उभयीस् संपद्येमं लोकं निर्मृष्टारः ॥ २५१ ॥^४

[१] र व श नासाम्	[२] व श एवासां	[३] क्तोर्	[४] व श नि	[५] र व श राज्यस्य
र ल प्राप्सेद् य व श प्राप्सेद्	[४] कोशेषु	[५] ? य र व श ते तु	[६] ? र अन्ते ल	
प्रेप्सन्ति	[५] ? एवं कोशेषु	[६] ? य श अन्ये	[७] र ॥१३॥	
वहिर्दत्तं र ल संहित्य व संभिदत्तं	[७] ? र			

तस्य वा एतस्याग्निष्टोमस्य गायत्रीम् एव प्रातस्सवनं संपद्यते त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जगतीं तृतीयसवनम् । तद् एतत् स्वयं संपन्नं प्रातस्सवनम् । गायत्रम् एव सर्वम् ॥

अथ चत्वारि छन्दांसि माध्यंदिनं सवनं गायत्री बृहती ककुप् त्रिष्टुप् । तस्या एतस्यै ककुभो ऽष्टाविंशत्यक्षरायै विंशतिम् अक्षराणि गायत्र्याम् उपदधाति । सा त्रिष्टुप् संपद्यते । अथ यान्य् अष्टाव् अतिरिच्यन्ते तानि बृहत्याम् उपदधाति । सा त्रिष्टुप् संपद्यते । त्रिष्टुप् एव त्रिष्टुप् ॥

अथ षट् छन्दांसि तृतीयसवनं गायत्र्य् उष्णिक्ककुभाक् अनुष्टुप् जगती बृहती । तस्या एतस्यै गायत्र्यै चतुर्विंशत्यक्षरायै विंशतिम् अक्षराणि ककुभ्य् उपदधाति । सा जगती संपद्यते । अथ यानि चत्वार्य् अतिरिच्यन्ते तान्य् उष्णिह्य् उपदधाति । सा द्वात्रिंशदक्षराणुष्टुप् संपद्यते । अनुष्टुप् एवानुष्टुप् । तां द्वेधा व्यूहति । तस्यै षोडशाक्षराण्य् अनुष्टुभ्य् उपदधाति । सा जगती संपद्यते । स्वयम् एव परस्ताज् जगती । अथ यानि षोडशातिरिच्यन्ते तानि यज्ञायज्ञीयस्य बृहत्याम् उपदधाति । सा द्वापञ्चाशदक्षरा जगती संपद्यते । चत्वार्य् अक्षराणि जगतीम् अतियन्ति य एते चतुष्पादाः पञ्चवः । अथो स्तना एव विराजो दोहः । अथो प्रतिष्ठैव । यथा चतुष्पदी प्रतिष्ठात्^१ तथा । तद् व् अत्रैवानुव्येति । न किं चनातिरिच्यते । वामदेव्यस्य न्यूनै^२ त्रीण्य् उपदधाति—॥ २४२ ॥^३

[१] ? य ल व श प्रतिष्ठिते र प्रतिष्ठिष्ठ [२] कोशेषु न्यूनै [३] र ॥१४॥

—यज्ञायज्ञीय एकम् ॥

गायत्रं वै प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जगतीं तृतीयसवनम् । ब्रह्मणो ऽस्य सतः क्षत्रस्येव प्रकाशो भवति वैश्यस्येव रयिः पुष्टिर् य एवं वेद ॥

तस्यो एवाक्षरशो गायत्रीम् एव प्रातस्सवनं संपद्यन्ते त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जगतीं तृतीयसवनम् । एकाक्षसप्ततिः प्रातस्सवनस्य स्तोत्रियाप् षष्टिस् त्रिष्टुभो माध्यंदिनं सवनं चतुर्विंशतिश्च जगतीस् तृतीयसवनम् । एका व ककुप् । पुरुषो वै ककुप् । स ह स यजमान एवैतस्यां संपद्य् अध्यूढः । तद् व् अत्रैवानुव्येति । न किं चनातिरिच्यते । एकस्यै ककुभो ऽष्टाविंशत्यक्षरायै चत्वार्य् अक्षराण्य् आदाय वामदेव्यस्य न्यूनै^१ त्रीण्य्

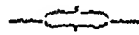
उपदधाति यज्ञायज्ञीय एकम् अथ या गायत्री परिशिष्यते ताम् अद् एकाक्षसप्तत्या प्रातस्सवनस्य स्तोत्रियास्तु प्रत्युपदधाति । तद् उ हानन्तम् । अनन्ता अयं जयति य एवं वेद ॥ २४३ ॥^२

[१] य र व श त्रीण्यन्ते ल त्रीण्यन्ते [२] १ ॥ २५ ॥

तस्यो एव द्वे सवने बृहतीं संपद्येते । यथैव पुरा तृतीयसवनं तथा तृतीयसवनम् । एकाक्षसप्तत्याः प्रातस्सवनस्य स्तोत्रियाः । ताप् षट्चत्वारिंशद् बृहत्यस् संपद्यन्ते । या हि तस्मै गायत्र्यस् ते द्वे बृहत्यौ । न ताप् षट्चत्वारिंशद् बृहत्यस् संपद्यन्ते । तद् एतद् आयद् एव प्रातस्सवनं बृहतीम् अभिसंपद्यते । यस्माद् आयद् एव प्रातस्सवनं बृहतीम् अभिसंपद्यते तस्माद् ब्राह्मणो जायमान एव लोकी जायते । तं वा त्वै चरणेन भूर्यासं कुरुते तं वा कनीयांसम् ॥

अथेतद् द्वौ माध्यदिनं सवनं संपादयत उद्गाता च होता च । चत्वारि छन्दांस्य् उद्गाता युनक्ति । तानि च होतानुशंसत्य् उप च त्रीण्य् आहरत्य् अनुष्टुभं पंक्तिं जगतीम् । गायत्री च जगती च ते द्वे बृहत्यौ । उष्णिक् च त्रिष्टुप् च ते द्वे बृहत्यौ । अनुष्टुप् च पंक्तिश् च ते द्वे बृहत्यौ । बृहत्य् एव बृहती । यस्माद् एतद् द्वौ माध्यदिनं सवनं संपादयतस् तस्माद् राजन्यस्य कार्यो लोक इष्टापूर्तेन श्रद्धया ब्रह्मण्यतया । अथ यस्माद् यथैव पुरा तृतीयसवनं तस्माद् उ ब्राह्मणाच् च राजन्याच् च वैश्यो लोकी । इतरो न हि तथा लोकी यथा ब्राह्मणश् च राजन्यश् च ॥ २४४ ॥^१

[१] य ॥ खण्डम् ॥ २ ॥ ११६ ॥

१ कलसं ह वै लोकं यजमानो ऽभिजायते । पशून्^२ एव प्रथमस्य तृचस्य प्रथमया स्तोत्रियया जयति भूमिं द्वितीयया तृतीयया । अन्तरिक्षम् एव द्वितीयस्य च तृचस्य प्रथमया स्तोत्रियया जयति वायुं द्वितीयया प्राणं तृतीयया । दिवम् एव^३ तृतीयस्य तृचस्य प्रथमया स्तोत्रियया जयत्य् आदित्यं द्वितीयया नक्षत्राणि तृतीयया । नवैता बहिष्पवमान्यो भवन्ति नव देवल्लोकाः । तान् एवैताभिर् आप्नोति ॥

ता एतास् तिस्रो विराजो दैवी यज्ञिया मानुषी । एतासु ह सुचिस्स शैलनो जनकं वैदेहं समूदे । स होवाच श्रद्धाम् आविदद् ऋत्विजो मे ह्वयन्त्व इति । तस्मै ह कुर्येञ्जालान् ऋत्विज ऊहुः । तेषु हागतेषु शैलनो विभयांचकार गच्छद् ब्राह्मणं इवोदन्तायं^४ वाहनं लघूयेद् इति । स होवाच सन्नाह् वाक्यम् एवम् अस्तीति । तिस्रो वा इमा विराजो तृप्यन्तीस् सर्वकामा अन्नाभिधानाः । तासु स्म त्वा यो ऽन्तर् अवदधाति तस्मै वोद्गातारं वृणीष्व । स वाच तेषां कामानाम् अभिवोढा । य एतासु कामास् स उ एव पुनर्मृत्योर् अतिवोढा य एवं वेदेति ॥ २४५ ॥^५

[१] प्रारम्भे य ल श ॥ हरिः ओम् ॥ न ॥ हरिः [५] य आगं [६] एवं कोशेषु [७] ? ओम् ॥ ओम् [२] ? य र व श व ल पशव एवं कोशेषु (य र वा) [४] ? य र ल व म् [३] य र व श एवं [४] कोशेषु "पा" [५] र ॥ १॥

अथ ह प्रधावयांचकार । तस्मिन् ह प्रैष्यन्नेमान्^१ ह स्म पृच्छत्य् आसां विराजाम् ऋजिम् । ते ह स्मानाभ्यावयन्ति^२ य उ ह स्माभ्यावयन्तीति^३ । यां ह स्मैकाम् अभ्यावयन्ति स ह स्मात्^४ ते ब्राह्मणं बताहं ब्राह्मणम् एतासु मीमांसमानम् अपश्यं मच्च च धावत शैलनम् इति । तद् व्यचरं^५ हास यथा शैलन इयेष ॥

ता एतास् तिस्रो विराजो दैवी यज्ञिया मानुषी । सैषा दैवी विराड् यद् इमे लोकाः । सा न्यूना । यजमानावधानायैव तन् न्यूना । तद् अन्तर् यजमानम् अवदधाति । तस्या एतस्यै चन्द्रमा एवापिधानम् । एतद् धि देवानां प्रत्यक्षम् अन्नाद्यं यच्च चन्द्रमाः ॥

अथैषा यज्ञिया विराड् यद् एता बहिष्पवमान्यः । सा न्यूना । यजमानावधानायैव तन् न्यूना । तद् अन्तर् यजमानम् अवदधाति । तस्या एतस्यै हिंकार एवापिधानम् । हिंकारेण ह्य एव देवेभ्यो ऽन्ततो ऽन्नाद्यं प्रदीयते ॥

अथैषा मानुषी विराड् यद् इमे पुरुषे प्राणाः । सा न्यूना । स उ एव यजमान-प्रत्यक्षम्^१ । तस्या एतस्या अन्नम् एवापिधानम् ॥

नाभिर् वा एतास् तिस्रो विराजः । अभि ह तान् कामान् आप्नोति य एतासु कामा^२ अपि त्व इह तेषु भवत्य् अति ह पुनर्मृत्यु^३ मुच्यते बहुपुरुषम् अस्मिन् लोके ऽन्नम् अन्ति । न ह्य एतद् एकपुरुषायान्नाद्यं यद् एतासु । यद् य वै किं चेदम् अस्मिन् लोक आत्मन्वत् तद् य सर्वं मृत्युर् एवाभिव्यादाय तिष्ठति । स यो ह स मृत्युस् संवत्सर एव सः । तस्य इतरेव एव मुखानि । तद् यद् वै किं च म्रियते न हास्यानुतौ म्रियते य एवं वेद । ऋतुषु वाव प्रजायते प्रजया पशुभिर् य एवं वेद ॥ २४६ ॥^४

[१] ? एवं कोशेषु [२] ? य विचनं ल विचरं [३] र ॥ २॥

ता एता नव बहिष्पवमान्य । ताष षड् बृहत्य षड् उ मृत्योर् मुखान्यु ऋतव एव ।
अथ ह वा एतानि मृत्योर् मुखानि बृहत्य एव प्रतिविम्बितुम् अर्हति नान्यच् छन्दः ।
स बृहत्यैवतारि मुखम् अपिदधाति । बृहत्य ऋतोर बृहत्य ऋतोः । स यथा समेन विषमम्
अतीत्य प्रत्यवेक्षेतैवम् एवैतं मृत्युं पराङ्^१ अतीत्य प्रत्यवेक्षते ॥

तम् एव तं त्रिवृतं वज्रम् उपप्रवर्तयति । त एषो ऽहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तते ।
तद् ध स्माह नगरी जानश्रुतेयो न हैव तावद् देवासुरं भविता यावद् एष त्रिवृद् वज्रो
ऽहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तते इति । ऊर्ध्वो ह्य अयम् अग्निर दीप्यते तिर्यङ् अथ
वायुः पवते ऽर्वाङ् असाव् आदित्यस् तपति । त एते ऽनिमेषम् अन्योन्यम् ईक्षन्ते । कथम्
एतेष्व एव सत्सु देवासुरं स्याद् इति । एष उ एवास्य त्रिवृद् वज्रो ऽहरहर इमान् लोकान्
अनुवर्तमानस् सर्वं पाप्मानम् अपघ्नन् पत्ययते^२ य एवं वेद ॥ २४७ ॥^३

[१] १ कोशेषु पराङ् [२] कोशेषु वै^४ [३] य र पत्येते व पत्येते ल श पत्येते [४] र ॥३॥

तद् आहुस् स वाद्य^५ यजेत^६ स वान्यं याजयेद् यच् चतुष्टोमेन याजयन् सर्वस्तोमेन
याजयति । नवैता बहिष्पवमान्यो भवन्ति । तासां सप्तविंशतिः पदानि । तेन त्रिणव
स्तोमं नान्तर्यन्ति । नवैवैता बहिष्पवमान्यो भवन्ति । चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री । तत्
त्रयस्त्रिंशत् । तेन त्रयस्त्रिंशं स्तोमं नान्तर्यन्ति । एतद् वै चतुष्टोमेन याजयति ॥

यो वै स्तोमानाम् अवमं परमं वेद गच्छति परमताम् । त्रिवृद् वाव स्तोमानाम्
अवमस् त्रिवृत् परमः । तद् उ होवाच प्रकुर वाष्णास् त्रिवृतं स्तोमं त्रयस्त्रिंशं भवन्तम्
अपश्यं तस्माद् अहं परमताम् अगच्छम् इति । गच्छति परमतां य एवं वेद ॥

अथ ह स्माहसणिः किं सो ऽभिचरेत् किं वाभिचार्यमाण आद्रियेत य एतं त्रिवृतं
वज्रं त्रिभृष्टिम् अच्छिद्रम् अच्छम्बदकारिणम् अहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तमानं वेद ।
स्वयम् अभिचरितो वाव स यम् एवंविद् द्वेष्टि यो वैवंविद् द्वेष्टीति । एष उ एवैनं त्रिवृद्
वज्रम् त्रिभृष्टिर् अच्छिद्रो अच्छम्बदकार्य अहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तमानो ऽभिवर्तते ।
तस्य न भूत्य अल्पिकेव चनाशास्ति परापरैर्व भवतीति ॥ २४८ ॥^७

[१] ल श अधिपाठः एव [२] कोशेषु एता [३] कोशेषु अल्पिकेव [४] य र परैरेव व
परैरेव ल श परैव [५] र ॥३॥

तद् उ ह स्माहोपजीवः स्वात्मानो ऽहम् एवैतं त्रिवृतं वज्रं प्रत्यक्षं वेद तस्माद् यम्
अहं द्वेष्टि यो मां द्वेष्टि ताव् उभौ शश्वद् एव पायीयांसौ भवत इति । अग्निर् वा
अस्य लोकस्य वज्रो वायुर् अन्तरिक्षस्यादित्यो दिवः । तद् इद् अध्यात्मम् । यो ऽग्निर
वाग् एव सा यो वायुः प्राण एव स य आदित्यश् चक्षुर् एव तत् । तस्माद् यद् अहं
द्विषन्तम् अभिवदामि यद् अभिप्राणिमि यद् अभिवीक्षे वज्रम् एवाहं तस्मै तं प्रहरामि ।
तस्य हरश्चेत्तेति केच^८ चनाशास्ति^९ । एता उ एवैनं देवता धूर्वन्ति य एवं विद्वांसं
धूर्वतीति ॥

अथ ह स्माह श्वेतकेतुर् आरुणेयो यथाश्वस्य श्वेतस्य कृष्णकर्णस्येत्थादानीतस्य^{१०}
रूपं स्याद् पवम् एवाहम् एतस्य स्तोमस्य रूपं वेद । तावद् दृशेन्यं^{११} तावद् वपुषेण्यम्^{१२} ।
‘तस्माद् आत्मा’ । य एव पूर्वाह्ने दिदृक्षन्ते ते ऽपराह्ने दिदृक्षन्ते । नैव सुदृशेन्यम्^{१३} इव
‘सन्तं नाहं’ कदा^{१४} चन चक्षुष्यन्तं पर्येमीति ॥

तद् उ होवाच शाठ्यायनिः को^{१५} ऽश्वश्^{१६} श्वेतः किम् एकम् इति । यथैवास्याज्ञे

रूपं यथा त्विषिर् यथास्य वायोर् यथामुष्यादित्यस्यैवम् एवैतस्य स्तोमस्य रूपम् एवं त्विषिः । तद् एवैतत् प्रजा अभिवार्यं दिदृक्षमाणास् तिष्ठन्ति । तस्माद् बहिष्पवमाने ये च विजानन्ति ये च न ते सर्वे ऽनीशाना अभिपरिवार्यं दिदृक्षमाणास् तिष्ठन्तीति । अथो हैता यश एव । अण्य् अन्यासां देवतानाम् । तासाम् एतद् इन्द्रियं वीर्यं रसस् तेजस् संभृतं यद् एता बहिष्पवमान्यः । स य एवम् एतद् देवतानाम् इन्द्रियं वीर्यं रसं तेजस् संभृतं वेदेन्द्रियवान् एव वीर्यवान् यशस्वी त्विषिमान् भवति ॥ २४९ ॥^{१२}

[१] ? य नश्येन्मोक्षिकेव	र हरये म्पेत्यिकेव ल	[६-६] ? य व श तस्मान् माय् र तस्मात्माय
नश्येन्मोक्षिकेव	[२] ? एवं कोशेषु	[३] ? ल
इत्यादानीतरस्य	[४] य श वृद्धये र व दृष्टये	[७] य ल सुदृश्येण्यं [८-८] य श संतन्नाहं र व
[५] य श वेविषेण्य र वविषेण्य व वविषेण्यत		संतन्नाह ल संतन्नाहं [९] र व कना [१०]
		? व के [११] र व श अ ल अं [१२] र ॥५॥

तद् आहुर यत् पुरुषो योषां संभविष्यन् परोक्षं निलयनम् इच्छते ऽन्त एवान्ये पशवो ऽन्योन्यस्य स्कन्दन्ति किं तद् यज्ञे क्रियते यस्मात् तत् तथेति ब्रूयाद् यस्मात् त्रिवृत् स्तोमो बहिष्पवमाने प्राङ् इचोक्तस्य धिष्ण्येभ्यो निलीय गायत्री स्कन्दति मध्य एवान्य ऋत्विजो धिष्ण्यानां यद् अन्त आसते तस्मात् तत् तथेति । त्रिवृतं हि स्तोमं पुरुषो ऽन्वायत्तो धिष्ण्यान् अन्ये पशव इति ॥

तद् व एवाहुर यत् स त्रिवृत् स्तोमो गायत्री स्कन्दति किं सा ततः प्रजनयतीति । इच्छान्तं यज्ञं सप्तनाभिम् इति ब्रूयात् । गायत्री गर्भं धत्ते । सा पुरोनुवाक्या प्रजनयति । पुरोनुवाक्या याज्या याज्या वषट्कारं वषट्कार आहुतीर् आहुतयो दक्षिणा दक्षिणास् स्वर्गं लोकम् । तद् यथा विस्रं प्रवाहं क्षिप्रं प्रवहेद् एवम् एवैनम् एता देवतास् स्वर्गाय लोकाय प्रवहन्ति । त्रिवृद् एवैनं स्तोमो गायत्र्यै प्रयच्छति गायत्री पुरोनुवाक्यायै पुरोनुवाक्या याज्यायै याज्या वषट्काराय वषट्कार आहुतीभ्य आहुतयो दक्षिणाभ्यो दक्षिणास् स्वर्गं लोकं गमयन्ति ॥

स एष इच्छान्तो यज्ञस् सप्तनाभिः । तस्य ह त्रिवृद् एव स्तोमो नाभिर् गायत्री नाभिः पुरोनुवाक्या नाभिर् याज्या नाभिर् वषट्कारो नाभिर् आहुतयो नाभिर् दक्षिणा नाभिः । उप हैनम् एष यज्ञो नमति य एवं वेद ॥ २५० ॥^१

[१] २ ॥६॥

पञ्चदशान्य आज्यानि भवन्ति पञ्चदशापूर्वमाणस्यार्धमासस्य रात्रयः । तद् एव तेनाप्नोति । दश हस्त्याङ्गुलयश् चत्वार्य ऊर्वष्टीवानि यद् ऊर्ध्वं नामेस् तत् पञ्चदशम् । तद् एवात्रोपसंदधाति ॥

पञ्चदशो माध्यदिनः पञ्चदशापोल्लतो ऽर्धमासस्य रात्रयः । तद् एव तेनाप्नोति । दश पद्याङ्गुलयश् चत्वार्य ऊर्वष्टीवानि यद् अवाचीनं नामेस् तत् पञ्चदशम् । तद् एवात्रोपसंदधाति ॥

सप्तदशानि पृष्ठानि । द्वादश मासाः पञ्चर्तवः । तद् एव तेनाप्नोति । दश हस्त्याङ्गुलयस् सप्त शीर्षन् प्राणाः । तत् सप्तदशम् । तद् एवात्रोपसंदधाति ॥

सप्तदशार्धवः । द्वादश मासाः पञ्चर्तवः । तद् एव तेनाभिपूर्वम् आप्नोति । दश पद्याङ्गुलयश् चत्वार्य ऊर्वष्टीवानि त्रयो ऽवाचः प्राणाः । तत् सप्तदशम् । तद् एवात्रोप-

सदधाति

एकविंशम् अग्निश्रोमसाम । द्वादश मासाः पञ्चवर्षस् यत्र इमे लोका असाव् आदित्य एकविंशः । तद् एव तेनाप्नोति । दश हस्त्याकुलयो दश पद्या आत्मैकविंशः । तद् एवाग्नौ पसंदधाति ॥ २५१ ॥^१

[१] २ ॥७॥

स हैवं विद्वान् अहोरात्रयोर् अर्धमासशो मासश ऋतुशन् संवत्सरश पतस्मिन् सर्वस्मिन् आत्मानम् उपसंधाय तं सृत्तुं तरति यन् स्वर्गे लोके । न हैवंषित् पुनर् म्रियते । तस्य हृद्मयान् अस्थानि^१ भवन्ति साममयानि मांसानि । स एषो ऽपहतपाप्मा धूतशरीरो ऽतीत्येतं सृत्तुं शरीरं धृनुते ॥

अथैते दैवी च मानुषी च विराजौ । तयोर् एष एतद् आदित्यो ऽध्यूढस् तपति । चतस्रो दिशश् चत्वारो ऽवान्तरदेशा द्वाव् इमौ लोकौ । एषा दैवी विराट् । अथ मानुषी । चत्वारो ऽत्तारप् पद् आद्याः । ब्राह्मणश् च राजन्यश् च वैश्यश् च शूद्रश् चैते ऽत्तारः । गौश् चाश्वश् चाजाश् चाविश् च ब्रीहिश् च यवश् चैत आद्याः । एतयोर् एष एतद् आदित्यो ऽध्यूढस् तपति । तन् न शोको न हिमो नाशनायति न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर् अस्ति । न ह वा अशनायति न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर् भवति य एवं वेद ॥ २५२ ॥^२

[१] एवं सर्वेषु कोशेषु [२] २ ॥८॥

यजमानं ह वा एतद् उद्गाता रेतो भूतं सिञ्चति यद् वहिष्पवमानं गायति । मन एव रेतस्यथा समीरयति प्राणं गायत्र्या चक्षुस् त्रिष्टुभा श्रोत्रं जगत्या वाचम् अनुष्टुभा । आत्मानम् एव पंक्त्या प्रत्युपदधाति । अथ यद् एतद् उत्तमं तृचं जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

यस्माद् एतद् घोषीघोषद्विदमद् इव गायते तस्माद् घोषीघोषद्विदमद् इव गर्भा जायन्ते । तद् उ वा आहुर् अघोषम् एव गेयम् । यदा वै विजायमाना ऋरिक्नुते ऽथ सा घोषा करोति । अथो शनैर् इव वा अघोषम् इव भागामृष्टिर् विजायते । अथो हैतत् सत्यं यद् गायत्रम् । तस्य संपदे लोभयेद् रथन्तरवर्णाम्^३ अभ्यस्येत् । तस्माद् अघोषम् एव गेयम् इति ॥

अथान्नेयम् आज्यम् एकदेवत्यम्^४ । प्रेतिर् एव सा । अथैन्द्राग्रं द्विदेवत्यम् । प्रतिष्ठितिर् एव सा । सा वा एषा प्रतिश् चैव प्रतिष्ठितिश् च । प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥

त्रिवृत्पञ्चदशाभ्यां^५ पुरुषो ऽस्मिन् लोके प्रतिष्ठितः । स यम् एव हरति स त्रिवृद् येन प्रतितिष्ठति स पञ्चदशः । तौ वा एताव् उभाव् एव त्रिवृताव् उभौ पञ्चदशौ । तेजो वै ब्रह्मवर्चसं त्रिवृत् स्तोम ओजो वीर्यं पञ्चदशः । ओजसैव तद् वीर्येण प्रतिष्ठाय तेजो ब्रह्मवर्चसं हरति य एवं वेद ॥ २५३ ॥^६

[१] एवं कोशेषु [२] ? य मागामृष्टिर् ल महा-
भुविर् [३] र च श °णम् [४] ल अधिपाठः
प्रेतिर् एव सा । अथ नैत्रावरुणं द्विदेवत्यम् । प्रतिष्ठितिर्

एव सा । अथैन्द्रम् एकदेवत्यम् । [५] ल अधिपाठः
उ ह वै स्तोमन्व (= °भ्यां) [६] २ ॥९॥

अथ माध्यदिनस्य पवमानस्य गायत्री । यो ऽयम् अवाङ् प्राण एष एव सः । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति अस्म च करोति चातं च । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नेतर इतरम् अनुनिनर्दति नेतर इतरम् । एतेन हि तद् विद्वतम् ॥

अथ बृहती । यो ऽयं प्राङ् प्राण एष एव सः । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति रेतश् च लिञ्चति मेहति च । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नेतर इतरम् अनुनिनर्दति नेतर इतरम् । एतेन हि तद् विद्वतम् ॥

अथ त्रिष्टुप् । नाभिर् एव सा । तस्याम् एकं साम । तस्माद् एतेनैकम् एव प्राणेन करोति यद् एव प्राणान् उदनतो ऽनूदनिति ॥

अथ पृष्ठानि । इन्द्रियं वै वीर्यं पृष्ठानि । तस्माद् ये के चानूकभाजो गोर् अश्वस्य पुरुषस्य तेषाम् अनूकम् एव बलिष्ठम् । इन्द्रियं ह्य एतद् वीर्यं यत् पृष्ठानि । तानि बृहतीषु भवन्ति । तस्माद् इमा बृहतीर् इव कीकसा बृहतीर् इव पशवः पृष्ठम् 'अभिसमायन्ति ॥'

अथार्धवस्य पवमानस्य^१ गायत्री । यो ऽयं प्राण एष एव सः । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् द्वयं प्राणेन करोति प्राण्यापानिति । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नेतर इतरम् अनुनिनर्दति नेतर इतरम् । एतेन हि तद् विद्वतम् ॥

अथोष्णिक्कुम्भौ । चक्षुषी ते । समानं छन्दः । द्वे सामनी । तस्माद् द्वे अक्ष्यौ समानं पश्यतः । त्रिपदोर् ऋचोर् भवतः । तस्मात् त्रिवृत् चक्षुश् शुक्लं कृष्णं कनीतिका । परावरीस्योर् ऋचोर् भवतः । तस्मात् परोवरीषः पुरुषः पश्यति । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नानावीर्यं चक्षुषीः ॥

अथानुष्टुप् । वाग् एव सा । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् द्वयं वाचा करोत्य् अन्नं चैनयात्ति वदति च । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् न सर्वं सत्यं वाचा वदति न सर्वम् अनृतम् । एतेन हि तद् विद्वतम् ॥

अथ जगती । श्रोत्रम् एव तत् । तस्याम् एकं साम । तस्माद् एतेनैकम् एव श्रोत्रेण करोति यद् एव शृणोति । चतुष्पदायाम् ऋचि भवति । तस्मात् समानत्र सन् सर्वा अनुदिशश् शृणोति । अपि पराङ् यन् पश्चाद् वदतश् शृणोति ॥

अथ यज्ञायज्ञीयम् । शिर एव तत् । अथ्यूढं वा एतद् अन्येष्व अङ्गेषु यच् छिरः । अथ्यूढम् अन्येषु स्तोत्रेषु यज्ञायज्ञीयम् । अथ्यूढो ऽन्येषु स्वेषु भवति य एवं वेद । उपरि वा एतद् अन्येभ्यो ऽङ्गेभ्यो यच् छिरः । उपर्य् अन्येभ्यस् स्तोत्रेभ्यो यज्ञायज्ञीयम् । उपर्य् अन्येभ्यस् स्वेभ्यो भवति य एवं वेद ॥

स एषो ऽपहतपाप्मा यज्ञ एव प्रत्यक्षम् । तस्य ह नोपवर्द्धं च न पापं कर्तास्ति । यद्य् एनं बहिष्पवमाने ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य रेतस् सितम् अचीकलपं यज्ञमारो ऽरेतस्का ते प्रजा भविष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनम् एकदेवत्य आज्ये ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य प्रेनिम् अचीकलपं यज्ञमारः प्रेत्य् अजनयं मरिष्यसीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं द्विदेवत्य आज्ये ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य प्रतिष्ठाम् अचीकलपं यज्ञमारो ऽप्रतिष्ठितो भविष्यसीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं माध्यदिनस्य पवमानस्य गायत्र्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्यावाञ्छं प्राणम् अचीकलपं यज्ञमारो वीघातस्^२ त्वा हनिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयाद् अवस्त्रावस् त्वा हनिष्यतीति । यद्य् एनं बृहत्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य शिशम् अचीकलपं यज्ञमारो

मूनग्राहस् त्वा हनिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् अथो ह ब्रूयाद् अरेतस्को भविष्यसीति यद्य्
एनं त्रिष्टुभ्य् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य नाभिम् अचीकल्पं यज्ञमार उदावर्तस् त्वा हनिष्य-
तीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं पृष्ठेभ्य् अनुव्याहरेद् यज्ञस्येन्द्रियं वीर्यम् अचीकल्पं यज्ञ-
मारो वज्रस् त्वा हनिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयाद् अनाज्ञातवधस् त्वा हनिष्य-
तीति ॥ २५४ ॥*

[१-१] य एव [२] य अधिपाठः ॥१०॥ [३] ! कोशेषु हरि° [४] र ॥१०॥

यद्य् एनम् आर्भक्स्य पवमानस्य गायत्र्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य प्राणम् अचीकल्पं
यज्ञमारः प्राणस् त्वा हास्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयात् प्रमायुको भविष्यसीति ।
यद्य् एनम् उष्णिक्कुमोर अनुव्याहरेद् यज्ञस्य चक्षुषी अचीकल्पं यज्ञमारो ऽन्धो
भविष्यसीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनम् अनुष्टुभ्य् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य वाक् अचीकल्पं
यज्ञमारो वाक् ते ऽपक्रमिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयाद् अशनया मरिष्यसीति ।
यद्य् एनं जगत्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य श्रोत्रम् अचीकल्पं यज्ञमारो वहिरो भविष्य-
सीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं यज्ञायज्ञीये ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य शिरो ऽचीकल्पं यज्ञ-
मारश् शिरस् ते विपतिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् ॥ २५५ ॥*

[१] र ॥११॥

एते ह वै प्रतिव्याहराः । न हैवंविद् यज्ञियाम् आर्तिम् आर्छति । य एवैनम् उपवदति
न आर्तिम् आर्छति । स य एनम् उपवदेत् तं ब्रूयात् पूर्णम् एवाहम् एतं साङ्गं सतनुं सर्वं
यज्ञं वेद स यत् त्वम् अजोनं वेत्थ तत् त्वयैवापिदधानीति । स एवार्तिम् आर्छति य एवं
विद्वांसम् उपवदति ॥

स एष प्रजापतिर् अग्निष्टोमो ऽसृम् एकविंशीं यज्ञायज्ञीयस्यासु वहिष्वमानीषु
नवसु प्रत्युपधाय शय एता द्विष्टना विराजो दुहानः पञ्च पञ्चदशानि पञ्च सप्तदशानि ।
ता एष पञ्च द्वात्रिंशतीर् विराजः । दुहे ह वै विराजं सर्वान् कामान् य एवं वेद । स^२
हैवंविदो ऽनृतं च न वदतो यज्ञस् स्रवति । स्रवति ह वा अनृतं वदतो यज्ञो ऽथो ह
पूयति । नो ह त्व् एवंविदो यज्ञस् स्रवति न पूयति । तस्मात् कुरुपञ्चाला द्विष्टनां न
दुहे । प्रजापतेर् ह सा । तस्माद् व अन्य उदन्ता दुहे । न हि ते तां विदुः । तस्माद् व
अन्य उदन्ता अशनायुक्तरा इव ॥

स एष प्रजापतिर् अग्निष्टोमः— ॥ २५६ ॥*

[१] कोशेषु हैन° [२] कोशेषु नास्ति [३] य रघ स न [४] र ॥१३॥

—परिमण्डलो भूत्वानन्तो भूत्वा शये^१ । तदनुकृतीदम्^२ अप्य् अन्या देवताः परि-
मण्डलाः । परिमण्डल मादित्यः परिमण्डलश् चन्द्रमाः परिमण्डला द्यौः परिमण्डलम्
अन्नरिक्षं परिमण्डलयं पृथिवी । अपि यद् इदं पुरुषे दिव्यं तत् परिमण्डलम् । एतस्यैव
व्यङ्गम् अनुव्यञ्जानः परिमण्डलां महतीम् अनन्तां श्रियं जयति य एवं वेद ॥

स एष यज्ञ ऊर्ध्व एव पुरुषम् अन्वायत्तः । तस्य पादाव् एव बहिष्पवमानम् । इमान् एव चत्वार्य ऊर्ध्वष्ठावान् आज्यानि । यद् अर्वाचीनं नामेस् स त्रिहन्दा माध्यंदिनः । पृष्ठान् एव पृष्ठानि । अयम् आर्मेव इदम् अग्निष्टोमसाम ॥

तद् ध नगरिणं दारभ्यं ब्राह्मणः पप्रच्छ कद्रयङ् यज्ञ इति । स होवाचोर्ध्व एव पुरुषम् अन्वायत्त इति । एवं ह तद् उवाच । स य एवम् एतद् ऊर्ध्वम् आत्मन् यज्ञं तायमानं वेदोर्ध्व एव प्रजया पशुभी^१ *रीहन् एति* । य उ एनं प्रत्यञ्चं वेद प्रत्यङ् भूति भवति । तस्येदम् एव बहिष्पवमानम् इमान् आज्यान् अयं माध्यंदिनः पृष्ठान् एव पृष्ठान् अयम् आर्मेवः प्रतिष्ठैव यज्ञायज्ञीयम् । प्रत्यङ् भूति भवति । य एवम् एताव् आत्मन् यज्ञौ^२ तायमानौ वेदोप हैनं यज्ञौ नमतः ॥ २५७ ॥^३

[१] ? र च श शयेत् [२] ? य *कृतीमप् र व स *कृतीमद् ल *कृतीदम् [३] कोशेषु °भि
[४-४] ? कोशेषु रोहतेति [५] र व श यज्ञेन [६] र ॥ १३ ॥

तस्यैष श्लोकः

यद् अस्य पूर्वम् अपरं तद् अस्य यद् व् अस्यापरं तद् व् अस्य पूर्वम् ।
अहेर् इव सर्वगं शकलस्य न विजानामि यतरत् पुरस्तात् ॥

इति । शकलो ह गौपायनो यज्ञं मिमान इयाय । स ह स्मैतन् न विजानाति कतरद् यज्ञस्य पूर्वं कतरद् अपरं कतरद् अणीयः कतरत् स्थवीय इति । तद् आहुः कुतो यज्ञस्याणिष्ठम् इति । यतो वरिष्ठम् इति । कुतो वरिष्ठम् इति । यतो ऽणिष्ठम् इति । बहिष्पवमानं चाव प्रति यज्ञो ऽणिष्ठः । तद् इदं पादाव् अचोचत् । पादौ वै प्रति पुरुषो ऽणिष्ठः । तद् वै वरिष्ठः । पदभ्यां ह्य् एति । कुतो वरिष्ठ इति । यतो ऽणिष्ठ इति । यज्ञायज्ञीयं चाव प्रति यज्ञो ऽणिष्ठः । तद् इदं शिरो ऽचोचत् । शिरो वै प्रति पुरुषो ऽणिष्ठः । तद् वै वरिष्ठः । अक्षिभ्यां हि पश्यन् एति ॥

तद् आहुर् यद् ऊर्ध्वो यज्ञस् तायेत देवा एव जीवेयुर् न मनुष्याः । यद् अर्वाङ् तायेत मनुष्या एव जीवेयुर् न देवा इति । ऊर्ध्वश् च ह वै यज्ञस् तायेत ऽर्वाङ् चाथो ह तिर्यङ् । तद् यत् पृच्छेयुः कद्रयङ् यज्ञ इत्य् ऊर्ध्व इति ब्रूयाद् अथो ऽर्वाङ् इत्य् अथो तिर्यङ् इति । सर्वा एव दिश इति ब्रूयात् । सर्वा उ ह वै दिश एवविदो यज्ञस् ततो भवति ॥

कुरुपञ्चाला ह ब्रह्मोद्यम् ऊदरे । ते ह श्वानं संवेष्टितं शयानम् उपेयुः । ते होचुर् अस्मिन् न्व एव नो विजयो ऽध्य अस्त् इति । ते ह पञ्चालाः कुरुन् पप्रच्छुः किम् अस्य यज्ञस्येवेति । तद् ध न प्रत्यूचुः । स होवाच वसिष्ठश् चैकितानेयो यथा वा असाव् अदो ऽसूम् एकविंशीं यज्ञायज्ञीयस्यासु बहिष्पवमानीषु नवसु प्रत्युपधाय शय एवं वा अयम् इदम् उभाव् अन्तौ संधाय शये । तस्य वा अयं यज्ञकतोर् अनया शय्ययो रूपं निगच्छतीति । तस्माद् इदम् अनर्ध्व सन्तं विभृतेति । तेन ह जिग्युः ॥ २५८ ॥^४

[१] र ॥ १४ ॥

द्विर् ह वै यजमानो जायते मिथुनाद् अन्यज् जायते यज्ञाद् अन्यत् । तद् यन् मिथुनाज् जायते तद् अस्मै लोकाय जायते । अथ यद् यज्ञाज् जायते तद् अमुष्मै लोकाय जायते गन्धर्वलोकाय जायते देवलोकाय जायते स्वर्गलोकाय जायते ॥

यज्ञो वै यजमानो यज्ञस् सोमो राजा । तद् यद् धविधाने ग्रावभिस् सोमं राजानम्

अभिषुण्वन्ति यजमानम् एव तद् रेतः कुर्वन्ति ॥

प्रजापतिर् एष यद् उद्गाता । स त्वष्टा स रेतसस् सेका स रूपाणां विकर्ता । तद् यद् वहिष्पवमान रेतस्यां गायति यजमानम् एव तद् रेतो भूतं स्विञ्चति । यद् ऋचम् अस्मानीं गायेद् अस्थ्य एव जायेत न मांसम् । यत् सामानृचं गायेन् मांसम् एव जायेत नास्थि । ऋचं साम्नाभिलितां गायति । तस्मात् लोम्ना त्वचा मांसेन पुरुषो ऽभिलितो जायते ॥

तस्यां न हिंक्र्यात् । यद् धिंक्र्याद् वज्रेण हिंकारेण रेतो विच्छिन्ध्यात् । यो हि तद् अपि बालेन^१ वीयात् स एवेनद् विच्छिन्ध्यात् । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् अरेतस्का गर्भा जायेरन् । अरेतस्का ह वै दुरुद्गातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥ २५९ ॥^२

[१] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [२] २ ॥१५॥

गायत्रीं गायति । प्राणो वै गायत्री । तस्यै द्वे अक्षरे व्यतिषजति । प्राणापानाव् एव तद् व्यतिषजति । तस्मात् प्राणापानौ तद् व्यतिषक्तौ प्रजा अनुसंचरत आ च परा चायातयामानौ । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेन् मृता गर्भा जायेरन् । मृता ह वै दुरुद्गातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर् वै त्रिष्टुप् । तस्यै द्वे अक्षरे द्योतयति । चक्षुषी एव तद् दधाति । तस्माद् युक्ते इव चक्षुषी । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् अन्धा गर्भा जायेरन् । अन्धा ह वै दुरुद्गातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

जगतीं गायति । श्राजं वै जगती । तस्यै चत्वार्य् अक्षराणि द्योतयति । श्रोत्रम् एव तद् दधाति । श्रोत्रे द्वे परिश्रवणे द्वे । तस्मात्^१ समानत्र सन् सर्वा अनुदिशश् शृणोति । अपि पराङ् यन् पश्चाद् वदतश् शृणोति । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् बधिरा गर्भा जायेरन् । बधिरा ह वै दुरुद्गातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

अनुष्टुभं गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायति वाचो ऽनक्रामाय । यत् पराचीम् अपनुदन् गायेद् वाचं प्रधमेद् वाग् अस्माद् अपक्रामुका स्यत् । तां यद् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायत्य् आत्मन् एव तद् वाचं प्रतिष्ठापयति । तस्यै निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति । निरुक्तेन वै वाचो भुञ्जते ऽनिरुक्तम् अस्या उपजीवनीयम् । भुंक्ते वाचोप चैनं जीवति य एवं वेद । स यन् निरुक्तम् एव गायेद् वदेयुर् एव प्रजा न तूष्णीम् आसीरन् । अथ यद् अनिरुक्तं गायेत् तूष्णीम् एव प्रजा आसीरन् न वदेयुः । यस्मान् निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति तस्मात् प्रजा वदन्ति च तूष्णीं चासते ॥ २६० ॥^२

[१] कोशेष्व् अधिपाठः समात् [२] २ ॥१६॥

तां बलवद् उपदिमतीं^१ निघातं^२ गायेत् । ^३निघद् इव^३ ह खलु वा एतच् छन्दो यद् अनुष्टुप् । अनुष्टुभा वै वाचा छन्दसा देवा असुरान् अवाचो ऽवाप्नुवन् । तां^४ यद् बलवद् उपदिमतीं निघातं गायति—आतृव्यो वै पाप्मा—आतृव्यम् एतत् पाप्मानं वाचम् अवहन्ति श्रियम् आत्मनाश्नुते । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् अजिह्वा गर्भा जायेरन् । अजिह्वा ह वै दुरुद्गातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

पंक्तिं गायति । ऋतवो वै पंक्तिः । तां गायत्रीम् एव प्रसृतां गायति । तस्माद् गर्भा

जायमानाः प्रसार्यन्ते । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेत् सामि गर्भाः पतयुः । सामि ह वै दुरुद्धातुर वर्तन्यां गर्भाः पतन्ति । अथ यद् एतद् उत्तमं तृचं जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

मनो वै रेतस्या प्राणो गायत्री चक्षुस् त्रिष्टुप् श्रोत्रं जगती वाग् अनुष्टुप् । स यो मनो रेतस्येति विद्वान् उद्गायति महामना मनस्व्य् अस्माद् आजायते । अथ यः प्राणो गायत्रीति विद्वान् उद्गायति महामना मनस्व्य् अस्माद् आजायते । अथ यः प्राणो गायत्रीति विद्वान् उद्गायति सर्वम् आयुर् एति । अथ यो ऽस्माद् आजायते स सर्वम् आयुर् एति । अथ यश्चक्षुस् त्रिष्टुप् इति विद्वान् उद्गायत्य् अहोतैमुखी पश्यो दृष्ट्यास्माद् आजायते दर्शनीयः । अथ यश्च श्रोत्रं जगतीति विद्वान् उद्गायति शुश्रूषुश्च श्रोत्रियेणास्माद् आजायते श्रवणीयः । अथ यो वाग् अनुष्टुप् इति विद्वान् उद्गायति शस्तोद्गाता वाचोराद्ध्वं अस्माद् आजायते— ॥ २६१ ॥^c

[१] कोशेषु °ती [२] य र व श निधानता ल अभीत° [६] कोशेषु दृष्टा° [७] ? र ल नीप्यात् [३-३] श निर्वयतिदिपे [४] र व वाचोराद्ध्वं व श वाचोराद्ध्वं (वाचोराधीति साधी- श तं [५] ? य व श अहोत° र उहित° यान् पाठः प्रतीयते) [८] र ॥१७॥

—सभेयः ॥

एवं^a ह्य एतत् कुरुपैञ्चाला अविदुः । तस्मात् कुरुपैञ्चालेषु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायते । अथ यर्ह्य एतद् उदन्ताः पुरा नावेदिषुस् तस्माद् उदन्तेषु पुरा सर्वैर् वीरैस् सह वीरो नाजनि । अथ यत् इदम् उदन्तान् एवंविदश् च सचन्त एवंविदश् चैनान् याजयन्ति ततो हार्वाचीनम् उदन्तेषु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायते ॥

कुरुपैञ्चाला ह ब्रह्मोद्यम् ऊदिरे । ते ह पैञ्चालाः कुरुन् पप्रच्छुः किं वयं तद् यज्ञे ऽकुर्म येनास्मासु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायत इति । तद् ध न प्रत्युचुः । तेन हैनान् जिग्युः । ते यत् प्रत्यवक्ष्यन् यस्माद् वयम् एवंविदश् च स्म एवंविदश् च नो याजयन्ति तेनास्मासु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायत इति । सर्वैर् ह वा अस्माद् वीरैस् सह वीर आजायते य एवं वेद ॥

तद् आहुर् विगेया धुरा न विगेया इति । विगेया इत्य् आहुः— ॥ २६२ ॥^a

[१] र व श संतेय ल सहेय [२] र ल व श अधिपाठः वेद [३] य ल व श °पा° [४] कोशेषु °पा° [५] र ॥१८॥

—कुरवः ॥

गायत्रं वै प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् । तद् एवानुष्टुप् अन्वायत्ता । स यद् गायत्रे सति प्रातस्सवने गायत्रीं गायति—ब्रह्म वै गायत्री ब्रह्म प्रातस्सवनं—एव एव तद् आयतने ब्रह्म दधाति ॥

अथ यत् त्रिष्टुभं गायति—क्षत्रं वै त्रिष्टुप् । एनानि वै क्षत्रे शिल्पानि हस्तिनिष्को ऽश्वतरीरथो ऽश्वरथो रुक्मः कंसः—तान्य् एव तद् आहृत्य ब्रह्मण्य् अनक्ति ॥

अथ यज् जगतीं गायति—बिह्व वै जगती । एतानि वै विशि शिल्पानि गोऽश्वं हस्तिहिरण्यम् अजाविकं मीहियवास् तिलमाषास् सर्पिः क्षीरं रयिः पुष्टिः—तान्य् एव

तद् आहृत्य ब्रह्मण्य् अनक्ति

तद् एवानुष्टुब् अन्वायत्ता । अथ यद् अनुष्टुभं गायति—आनुष्टुभो वै शूद्रः—
शूद्राद् एव तद् आहृत्य ब्रह्मण्य् अनक्ति ॥ २६३ ॥^१

[१] १ ॥ १११ ॥

तद् यथा तूर्णी कशनैर विहत्याद् एवम् एवैतानि सर्वाणि शिल्पान्य् आहृत्य
ब्रह्मण्य् अनक्ति । तस्माद् विगेया इति ॥

यतो ह वा इदम् एता विगीयन्ते ततो 'हेदं ब्राह्मणा जीयन्ते । अथ यर्ह एता न'
विजगुर् अन्नाद्या ह ब्राह्मणा आसुः । एकापञ्चोदेवा हर्वाशतः^२ एकशकटे वशे^३ हस्मद्^४
अमाथत्वा सत्ययज्ञः पौलुषिर् याति । अथ यत इदम् एता विगीयन्ते ततो हैतानि^५
शिल्पानि ब्राह्मणेष्व् अधिगम्यन्ते ॥

गायत्रीं पुरस्ताद् गायति गायत्रीम् उपरिष्ठात् । ब्रह्म वै गायत्री । ब्रह्मणैव तद्
एतान्य् उभयतश् शिल्पानि परिगृह्णाति । ब्रह्मणा हैनम् एतान्य् उभयतश् शिल्पानि
परिगृहीतान्य् उपतिष्ठन्ते य एवं वेद ॥

न विगेया इत्य् आहुः पञ्चालाः । स्वयं विगीता वा एता यद् धुरः । अनुसवनं वा
एता विगायन्न् अभ्यारोहति । अथ यद् एनान् पापी कौत्सिर् अनुतिष्ठति व्यगालिषुर
इति । यौ वै युध्येते याव् ऋतीयेते ताव् आहुर व्यगालिष्ठाम् इति । अथो ये राप्ते^६
प्यवभिन्दाने^७—॥ २६४ ॥^८

[१-१] ल हैतानि शिल्पानि ब्राह्मणेष्वधिगम्यन्ते । ल ववशे [५] ? ल हस्मद् [६] ल सत्यः
यहेयताति [२] ? १ °छा° ल °श्वा° [३] ? [७] य र व वा हैताग्नि [४] र रावे [५] ?
य हस्मासत र °सत ल अहयस्मासत [६] ? एवं कोशेषु [१०] १ ॥ २० ॥

—तिष्ठत इति ॥

गायत्रं वै प्रातस्सवनं त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् । तद् एवा-
नुष्टुब् अन्वायत्ता । स यद् गायत्रे सति प्रातस्सवने गायत्रीं गायति—ब्रह्म वै गायत्री—
ब्रह्मैव तद् ब्राह्मणस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् ।
स्वेनै ह्य् एनम् आभजति ॥

अथ यत् त्रिष्टुभं गायति—अथ वै त्रिष्टुप्—अत्रियम् एव तद् ब्राह्मणस्य स्वे
ऽन्वाभजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् । स्वेनै ह्य् एनम् आभजति ॥

अथ यज् जगतीं गायति—विह् वै जगती—वैश्यम् एव तद् ब्राह्मणस्य स्वे ऽन्वा-
भजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् । स्वेनै ह्य् एनम् आभजति ॥

तद् एवानुष्टुब् अन्वायत्ता । अथ यद् अनुष्टुभं गायति—आनुष्टुभो वै शूद्रः—शूद्रम्
एव तद् ब्राह्मणस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् ।
स्वेनै ह्य् एनम् आभजति ॥

यद्य् आवृद्धं नाथो पाके^९ नैव लिप्सते । तस्मान् न विगेया इति । यतो ह वा इदम्
एता विगीयन्ते ततो हेदं ब्राह्मणा जीयन्ते । अथ यर्ह एता न विजगुर् अजेयौ ह ब्राह्मणा
आसुः ॥ २६५ ॥^{१०}

[१] ? य ल व श स्वेनू १ सेनु [२] ? य श ल तेनु [५] ? ल अविद् [६] ? य ल पक्के
स्तेनू २ तेनु ल अनेनु व स्वेनु [३] ? य र श २ पके [७] कोक्षेपु अक्षेया [८] १ ॥२१॥
स्वेनेन ल व स्वेनु [४] ? य श स्वेनेन र व स्वेनु

गायत्रं वै प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् । तद् एवानुष्टुब्
अन्वायत्ता । स यद् गायत्रं सत् प्रातस्सवनं सर्वम् एव गायत्रं गायति ब्राह्मण एव तं
केवलम् उद्धारम् उद्धरति । सो ऽस्य ब्राह्मणः केवल उद्धार उद्धतो भवति ॥

अथ यत् त्रैष्टुभं सन् माध्यंदिनं सवनं गायत्रेणैवानुप्रतिपद्यते ब्राह्मणम् एव तत्
क्षत्रियस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्मै वित्सति श्रद्धया कर्मणोपचारेण । यदा वै क्षत्रियं
श्रद्धा विन्दति ब्राह्मणं वाच स तर्हीछति । सो ऽस्मै ददाति ॥

अथ यज् जागतं सत् तृतीयसवनं गायत्रेणैवानुप्रतिपद्यते ब्राह्मणम् एव तद् वैश्यस्य
स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्मै वित्सति श्रद्धया कर्मणोपचारेण । यदा वै वैश्यं श्रद्धा विन्दति
ब्राह्मणं वाच स तर्हीछति । सो ऽस्मै ददाति ॥

तद् एवानुष्टुब् अन्वायत्ता । अथ यद् अनुष्टुभं गायति—आनुष्टुभो वै शूद्रः—
ब्राह्मणम् एव तच् छूद्रस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्मै वित्सति श्रद्धया कर्मणोप-
चारेण । यदा वै शूद्रं श्रद्धा विन्दति ब्राह्मणं वाच स तर्हीछति । सो ऽस्मै ददाति । केवलं
स्वं कुरुते ऽपित्वी शूत्रे भवत्य् अपित्वी विशि । यात्य् अन्तस्थान्तस्थायां जीयते । उप
हैनं शतं परिरुक्न्दस् तृष्टुन्ते ऽथो भूयांसो य एवं विद्वान् धुरो न विगायतीति । स
यदि विगायेद् अदो विद्वान् विगायेत् । यद् उ न विगायेद् इदं विद्वान् न विगायेत् ।
आर्तिस् सा यो ऽन्यतरद् एव वेदेति ह स्माह शाट्यायनिः ॥ २६६ ॥^५

[१] ? य र व श अन्तस्थान्तास्थायां ल अन्तस्थान्तस्थायामान् [२] व श शता [३] ल °क्न्दस्
[४] ल यच् [५] १ ॥२२॥

रेतस्यां गायति । रेतस् तत् सिञ्चति । तद् रेतस् सिक्तं गायत्रोद्धर्षयति वर्षीयसा
छन्दसा । तत् त्रिष्टुभोद्धर्षयति वर्षीयसा छन्दसा । तज् जगत्तोद्धर्षयति वर्षीयसैव
छन्दसा । तद् यद् वर्षीयसा छन्दसोद्धर्षयति तस्माद् वर्धमानस्य भूयोभूयो वीर्यं भवति ॥

अनुष्टुभाणिष्ठं गच्छति हृसीयसैव छन्दसा । तस्माद् उत्तरवयसे प्रतितराम् हवाव-
वर्धते । पक्त्वाणिष्ठां गच्छति । तस्मात् पञ्चमे मासि गर्भा विक्रियन्ते । अनुष्टुभा
वाचाणिष्ठां गच्छति । तस्माद् उ जीर्णस्य वाचं शुश्रूषन्ते । शिरो वा एतद् यज्ञस्य यद्
बहिष्पद्यमानम् । तद् वै तत् । रेतस्यैवापि सर्वं आत्मा । स यद् बहिष्पद्यमाने—॥ २६७ ॥^५

[१] २ ॥२३॥

—गायत्रीं गायति प्राणो वै गायत्रो गायत्रं शिर एव । तदायतनो वै प्राणः । यच्
छिरस् स्व एव तद् आयतने प्राणं दधाति ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर् वै त्रिष्टुप् । ताम् एव तद् आहृत्य शीर्षेन नियुनक्ति । यन्
नियुनक्ति तस्मान् नियुक्तम् इव चक्षुः । ताम् अन्यत्रायतनां सतीं नियुनक्ति । तस्माद्
उत जीवत एव चक्षुर् अपक्रामति ॥

जगतीं गायति । ओत्रं वै जगती । ताम् एव तद् आहृत्य शीर्षेन नियुनक्ति । यन्
नियुनक्ति तस्मान् नियुक्तम् इव ओत्रम् । ताम् अन्यत्रायतनां सतीं नियुनक्ति तृतीय-

सवनायतना वा ता यद् अन्यत्रायतना सर्ती नियुनक्ति तस्माद् उत जीवत एव श्रोत्रम् अपक्रामति ।

अनुष्टुभ गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् एव तद् आहृत्य शीर्षेण नियुनक्ति । यन् नियुनक्ति तस्मान् नियुक्तेव वाक् । ताम् अन्यत्रायतनां सर्ती नियुनक्ति तृतीयसवनायतनां वा सर्वायतनां वा । तां यद् अन्यत्रायतनां सर्ती नियुनक्ति तस्माद् उत जीवत एव वाग् अपक्रामति । अवान्ये प्राणाः कामन्ति न प्राणः ॥ २६८ ॥^१

[१] २ ॥ २४ ॥

तद् आहुः किं तद् यज्ञे क्रियते यस्माज् जीवत एवान्ये प्राणा अपक्रामन्ति न प्राण इति । स ब्रूयाद् यस्मात् स्व आयतने गायत्री गायति तस्माद् यावज् जीवति तावत् प्राणो नापक्रामतीति ॥

अथ ह वै धुरां विज्ञानं च संज्ञान् च । मनो वै रेतस्या प्राणो गायत्री चक्षुस् त्रिष्टुप् श्रोत्रं जगती वाग् अनुष्टुप् । मनसा सुहार्दसं च दुर्हार्दसं च विजानाति । प्राणेन सुरभि चासुरभि च विजानाति । चक्षुषा दर्शनीयं चादर्शनीयं च विजानाति । श्रोत्रेण श्रवणीयं चाश्रवणीयं च विजानाति । वाचा स्वादु चास्वादु च विजानाति । एता इह विज्ञाः । वि ह वै ज्ञायते श्रेयान् भवति य एवं वेद ॥

ता उ एव संज्ञाः । मनो वै रेतस्या प्राणो गायत्री चक्षुस् त्रिष्टुप् श्रोत्रं जगती वाग् अनुष्टुप् । रेतस्यायां प्रस्तुतायां यस्य कामयेत— ॥ २६९ ॥^१

[१] २ ॥ २५ ॥

—तस्य मनसा मनो ध्यायेत् । गायत्र्यां प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य प्राणेन प्राणं ध्यायेत् । त्रिष्टुभिः प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य चक्षुषा चक्षुर् ध्यायेत् । जगत्यां प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य श्रोत्रेण श्रोत्रं ध्यायेत् । अनुष्टुभिः प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य वाचा वाचं ध्यायेत् । एता उ ह संज्ञाः । सं ह वै तेन जानीते येन कामयेते ऽनेन संजानीयेति^१ य एवं वेद ॥

अथैता देवधुरश् च मनुष्यधुरश् च संदधाति । मनो वै मनुष्यधुर आपो देवधुरः । रेतस्यायां प्रस्तुतायां मनसापस् संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य मनो ऽवयातयेत् । प्राणो वै मनुष्यधूर् वायुर् देवधूः । गायत्र्यां प्रस्तुतायां प्राणेन वायुं संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य प्राणम् अवयातयेत् । चक्षुर् वै मनुष्यधूर् आवित्यो देवधूः । त्रिष्टुभिः प्रस्तुतायां चक्षुषादित्यं संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य चक्षुर् अवयातयेत् । श्रोत्रं वै मनुष्यधूर् दिशो देवधूः । जगत्यां प्रस्तुतायां श्रोत्रेण दिशस् संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य श्रोत्रम् अवयातयेत् । वाग् वै मनुष्यधूः पृथिवी देवधूः । अनुष्टुभिः प्रस्तुतायां वाचा पृथिवीं संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य वाचम् अवयातयेत् । एतद् वै देवधुरश् च मनुष्यधुरश् च संदधाते । तद् वै देवधुरश् च मनुष्यधुरश् च संधाय तं मृत्युं तरति यस् स्वर्गलोके । न ह वैवित् पुनर् म्रियते । देवतास्व आत्मानम् उपसंदधाति ॥ २७० ॥^२

[१] १ श नास्ति । य व संजानीयेति अन्यत्र संजोसमतेति [२] २ ॥ २६ ॥

अथैतेषां महतां ब्राह्मणानां समुदितम् आरुणेर् जीवलस्य कारीरादेर् अषाढस्य

सावयसस्येन्द्रद्युम्नस्य भाल्लवेयस्येति । जीवलश्च ह कारीरादेर् इन्द्रद्युम्नश्च भाल्ल-
वेयस् तौ हारुणेर् आचार्यस्य सभाग आजग्मतुः । ते हारुणस्य गृहेषु शिष्ये^१ । स
होवाचाषाढ आम् आरुणे यत् महैव ब्रह्मचर्यम् अचराय सहान्वाब्रवीवह्य अथ केनेदं त्वम्
अस्मान् अत्यनूचिषे । यद् इदं त्वम् इयत्प्रियः कीर्त्तेर् इयत्प्रियश्च चक्षुष इयत्प्रियस्
सनेर् असि केन त्वम् इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ध्व एवाहं तद् उपास इति । किं त्वं
तद् धूर्ध्वपांस इति । प्रियम् इति । य आसां प्रियम् उपास्ते किं स भवतीति । प्रिय एव
स कीर्त्तेः प्रियश्च चक्षुषः प्रियस् सनेर् भवतीति । एवम् एव त्वम् अस्मीति होचुः ॥

अथ होचुर जीवलं कारीरादिं यद् इदं त्वम् एव तस्यार्धस्य श्रेष्ठो ऽसि यस्मिन्
अस्य अपि त्वा राजानो ऽधस्ताद् उपासते केन त्वम् इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ध्व
एवाहं तद् उपास इति । किं त्वं तद् धूर्ध्वपांस इति । श्रियम् इति । य आसां श्रियम्
उपास्ते किं स भवतीति । यस्मिन् एवार्धं भवति तस्य श्रेष्ठो भवत्य् अप्य् एनं राजानो
ऽधस्ताद् उपासत इति । एवम् एव त्वम् अस्मीति होचुः ॥

अथ होचुर अपाढं सान्नयसं यत् त्वं "शार्केराभाणां चात्र" ग्रामण्य एवासि केन त्वम्
इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ध्व एवाहं तद् उपास इति । किं त्वं तद् धूर्ध्वपांस इति ।
जातम् इति । य आसां जातम् उपास्ते किं स भवतीति । यच्चैव सजानो भवति तद्
ग्रामणीर् भवतीति । एवम् एव त्वम् अस्मीति होचुः ॥

अथ होचुर इन्द्रद्युम्नं भाल्लवेयं यद् इदं तवोपयुष्यं अन्यान् कीर्त्तिश् चरति वि-
वचनम्^२ एवामि केन त्वम् इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ध्व एवाहं तद् उपास इति । किं
त्वं तद् धूर्ध्वपांस इति । यश इति । य आसां यश उपास्ते किं स भवतीति । उपयुष्यं
एवान्यान् कीर्त्तिश् चरति विवचनम्^३ एव भवतीति । एवम् एव त्वम् अस्मीति होचुः ॥

ते होचुर इत्थं चेद् इदम् अभूद् एतेदं संप्रब्रधामहा इति ॥ २७१ ॥^४

[१] यल वा शिष्यारे र क्षिरे [२] ? कोशेषु श^० [३] ? य र पाव ल व श पाप

[४] ? कोशेषु वचनम् [५] र ॥२७॥

ते हारुणिम् ऊचुस् त्वं वै न आचार्यो ऽसि त्वं प्रथमो ब्रूवेति । स होवाच गायत्रीम्
एवाहं प्रियम् उपास इति । प्राणो वै गायत्री प्राणो वै प्रियम् । न वै प्राणात् प्रेयः किं
चनास्ति । स य एवम् एतां गायत्रीं प्रियम् उपास्ते यथा प्रिय एव प्राण आत्मन एवं प्रिय
एव स कीर्त्तेर् एवं प्रियश्च चक्षुष एवं प्रियस् सनेर् भवतीति ॥

अथ होवाच जीवलः कारीरादिस् त्रिष्टुभम् एवाहं श्रियम् उपास इति । अन्नं वै
त्रिष्टुप् अन्नं वै श्रीः । स य एवम् एतां त्रिष्टुभं श्रियम् उपास्ते यस्मिन् एवार्धं भवति
तस्य श्रेष्ठो भवत्य् अप्य् एनं राजानो ऽधस्ताद् उपासत इति ॥

अथ होवाचाषाढस् सावयसो जगतीम् एवाहं भूमानं प्रजातिम् उपास इति । भूमा
वै प्रजातिर् जगती छन्दसाम् । स य एवम् एतां जगतीं भूमानं प्रजातिम् उपास्ते भूमानम्
एव प्रजया पशुभिर् गच्छति यत्रैव सजानो भवति तद् ग्रामणीर् भवतीति ॥

अथ होवाचेन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो ऽनुष्टुभम् एवाहं यश उपास इति । वाग् वा अनु-
ष्टुब् वाग् उ वै यशः । वाग् उपयुष्यं अन्यान् कीर्त्तिश् चरति । स य एवम् एताम्
अनुष्टुभं यश उपास्त एवैवास्व वाग् अनुष्टुब् उपयुष्यं एवान्यान् कीर्त्तिर् विहरन्त्य् एति
विवचनम्^१ एव भवतीति ॥ २७२ ॥^२

[१] कोशेषु विवचनम् [२] र ॥२८॥

ते ह वै ते तथैकैकेनैवासु अथ य एवम् एतानि सर्वाण्य् एकधा वेदैव ह्येतानि सर्वाण्य् एकधा भवन्त्य् एकधैव श्रेष्ठस् स्वानां भवति ॥

तद् उ होवाच वासिष्ठश् चैकितानेयः पञ्चैवानुबुध्य^१ धुरो ह वा इमे ब्राह्मणा मीमांसमानास् ताम् एव धुरं नावाग्मन् यस्याम् एता धुरि सर्वा अधीति । रेतस्यां ह वै स तद् उवाच । यां ह वा आहुर् एका धूर् इति रेतस्या ह वै सा धुरां धूः । अर्धं तद् धुराम् । अलंकरणं सुरभिर् गन्धो गायत्र्यै दर्शनीयस् त्रिष्टुभश् श्रवणीयो जगत्यै । यद् एव वाचा पुण्यं वदति तद् अनुष्टुभः । स ह वा एता अन्नम् आदधाति य एता एतैस् समृद्धयति । ता एनम् अन्नाद्यमाना अन्नादं श्रेष्ठं स्वानां कुर्वन्ति । अन्नादश् श्रेष्ठस् स्वानां भवति य एवं वेद ॥२७३॥^२

[१] १ ल पञ्चैवानुबुध्य श पञ्चैवानुष्टुबुध्य [२] २ ॥२९॥

त्रयो ह वा एते समुद्रा यत् पवमाना अग्निर् वायुर् असाव् आदित्यः । तैश् छन्नैर् उद्गायेत् । स यर्हि वै प्रजापतिः प्रजाभ्यो वृष्टिम् अन्नाद्यं प्रयच्छति छाद्यन्त एते तर्हि । प्रजापतिर् एष सः । यद् उद्गास्यन् पवमानैश् चान्यैर् उद्गायति छादयत्य् एव यजमानम् अन्नाद्येन छादयत्य् आत्मानं छादयति प्रजा बहुवर्षी तत्र पर्जन्यो भवतीति ह स्माह कूटश् शैलनो यत्राहम् उद्गायामीति । यत्र वै बहुवर्षी पर्जन्यो भवति कल्याणो वै तत्र बलीवर्दी ऽश्वतरो हस्ती निष्कः पुरुषः । रूपंरूपं वाव तत्र कल्याणम् आजायत इत्य् एतद् ध तद् विद्वान् उवाच । यो वै देवांश् च मनुष्यांश् च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते ॥

देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्टोकथानि । तैश् छन्नैः परोक्षम् अनिरुक्तैः पवमानैर् उद्गायेत् । छन्ना इव हि परोक्षम् अनिरुक्ता इव देवाः प्रजाः पृष्टोकथानि । तैर् अच्छन्नैः प्रत्यक्षं निरुक्तैर् उद्गायेत् । अच्छन्ना इव हि प्रत्यक्षं निरुक्ता इव मनुष्याः । एतद् वै देवांश् च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते य एवं वेद ॥ २७४ ॥^१

[१] २ ॥३०॥

दैवी ह वा एष संसदम् एति यः पवमानैर् उद्गायति । स यथा श्रेयांसम् अभ्यायन् एवं शिक्षन् पवोपशिक्षन् इवोपनमस्यन् इव । संसिद्धैश् शक्नुवन् उपहन्यमान उद्गायेत् । यथायन्तम् आभिवेद् यथा यद् याचेत् तद् दद्यात् तादृक् तत् । अथ य एतैर् अमंसिद्धैर् अशक्नुवन् उपहन्यमान उद्गायेद् यथायन्तं प्रतिभिवेद् यथा यद् याचेत् तन् न दद्यात् तादृग् उ तत् । तद् उ हात्रैव यज्ञस्य समृद्धं च व्यृद्धं च विज्ञायते ॥

अतिहार्या ह वा एषा यत् पवमाना । यो वा अतिहार्याम् असंवीतो ऽतिगाहते मृदा वै स लिप्यत आयति वा । अथ यन् संवीतो ऽतिगाहते न मृदा लिप्यते नायति^१ । एवम् इव वै पवमाना उपचर्याः ॥

तद् आहुर् यद् अन्यानि स्तोत्राणि स्तोत्रियप्रतिपदो ऽथ कस्मात् पवमाना अस्तोत्रिय-प्रतिपद इति । स ब्रूयात् प्राणा वै पवमानाः प्राणा उ पावमान्यः । तद् यत् पवमानान् पावमानीभिर् एवानुप्रतिपद्येरन् पराञ्च एव प्राणान् निर्मृज्युर इति । तान् यद् अनुष्टु-भानुप्रतिपद्यन्ते—वाग् वा अनुष्टुप् । वाच्य अपानो नियतः—वाचैव तद् अपानं दधार^२ ॥२७५॥^३

[१] कोशेषु न आयति

[२] र-वर्जम् अन्यत्र दाधार

[३] २ ॥३१॥

तद् आहुर् अशान्तम् इव वा एतत् स्तोत्रं यत् स्तोत्रियेण नानुप्रतिपद्यन्ते । केनैषां स्तोत्रियप्रतिपदो ऽनितं भवतीति । स ब्रूयाद् वाग् वा अनुष्टुब् वाच्य उ वै सर्वाणि छन्दांसि । यद् अग्नेयम् ऐन्द्रं पवमानं तेनैषां स्तोत्रियप्रतिपदो ऽनितं भवति ॥

जया ह वै नामैते स्तोमा यत् पवमानाः । पवमानैर् वै देवा असुरान् पराञ्च एव जयन्त आयन् । तद् यत् पवमानाः पराञ्च एव भवन्ति यथा पराङ् एव जयन् इयात् तादृक् तत् । तान् यद् अनुष्टुभानुप्रतिपद्यन्ते—वाग् वा अनुष्टुब् वाग् उ वै वाचयित्री—वाचा वा आह प्रेहि जयाभिक्राम मापक्रमीर् इति । स यथा वाचा ब्रूयाद् प्रेहि जयाभिक्राम मापक्रमीर् इति तादृक् तत् ॥

देवा वै पवमानाः । [तानि] देवानां स्तोत्राणि । तानि देवा अन्वायत्ताः । प्रजाः पृष्ठोक्तयानि । तानि प्रजानां स्तोत्राणि । तानि प्रजा अन्वायत्ताः । तद् यत् पवमानैः परा-चीनैर् एव स्तुवते तस्मात् पराञ्चो देवाः । पराङ् आदित्य एति पराङ् चन्द्रमाः पराञ्चि नक्षत्राणि पराङ् अग्निर् दहन् एति । अथ यस्मात् पृष्ठोक्तैः परार्चीनैश् चार्वाचीनैश् च स्तुवते तस्माद् उ पराचीन् चार्वाचीन् च प्रजाः । पराञ्चः प्रातः प्रेरते । ते सार्थं समावर्तन्ते । पराग् रेतन् सिकम् । तद् अर्वाक् प्रजायते ॥ २७६ ॥^२

[१] कोशेषु न नास्ति [२] र ॥३२॥

पृथुर् ह वैन्यो दिव्यान् व्रात्यान् पप्रच्छ

यज्ञस्य धाम परमं गुहायां^१
निर्मितं महतो ऽन्तरिक्षात् ।
कस्माद् यन्ति पवमानाः पराञ्चः
कस्माद् उक्थ्याः पुनर् अभ्याकनिक्रति ॥

इति ।

देवा अन्यां वर्तन्तिम् अध्वरस्य
मानुषास उपजीवन्त्य अन्याम् ।
तस्माद् यन्ति पवमानाः पराञ्चः
तस्माद् उक्थ्याः पुनर् अभ्याकनिक्रति ॥

इति ह प्रत्यूचुः । यो वै देवान् मनुष्येष्व् आभक्तान् वेद मनुष्यान् उ देवेष्व् आभक्त एव देवेषु भवत्य् आभक्तो मनुष्येषु । गच्छति तं लोकं यत्र देवा नास्माद् देवता अपक्रामन्ति ॥

देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्ठोक्तयानि । साम वै देवाः प्रजाश् छन्दांसि । तद् यत् पवमानसामानि पराङ्क् एव भवन्त्य् अथेयम्^२ अनुनिवेष्टते । तेन देवा मनुष्येष्व् आभक्ताः । अथ यद् अभ्यावर्तिष्व् ऋचं निवेष्टमानां सामानुनिवेष्टते तेनो मनुष्या देवेष्व् आभक्ताः । स य एतद् एवं वेदाभक्त एव देवेषु भवत्य् आभक्तो मनुष्येषु । गच्छति तं लोकं यत्र देवा नास्माद् देवता अपक्रामन्ति ॥ २७७ ॥^३

[१] य र गुहायं [२] य घ अथेयम् [३] र ॥३३॥

यो वै देवरूपं च मनुष्यरूपं च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते । देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्ठोक्तयानि । तद् यत् पवमानान् पावमानीष्व् एव स्तुवते तस्माद् देवा एकरूपास्

सर्वे शक्नु । अथ यस्मात् पृष्ठोक्तयैर नानारूपा असुरा नानादेवभ्यासु स्तुवते । तस्माद् उ प्रजा नानारूपाश्च श्वतो राहित २ कृष्ण । एतद् वै देवरूपं च मनुष्यरूपं च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते य एवं वेद ॥

यो वै देवानाम् उद्धारं वेदोद् उद्धारं हरत उद्धार्यो भवति । बहिष्पवमानं वाव देवानाम् उद्धारः । तेन सकृद् धिक्कृतेन पराचा स्तुवते । तस्मात् पराङ् उद्धारः । स एव एव देवानां श्रेष्ठः । तस्योद्धारः प्रजाः । प्रजापतेर् एवोद् उद्धारं हरत उद्धार्यो भवति य एवं वेद ॥

तम् एतं यज्ञस्य रसं प्रवृत्त्या परान् यस्मात् प्रजापतये प्रयच्छति तस्माद् बहिष्पवमानेन स्तोष्यन्तः प्रजागा इव प्रकुपिता इव सर्पन्ति । एवम् इव वै श्रेयस उपचारः । तस्माद् उ तस्य स्तोत्रेण व्याहरेत् । को हि श्रेयसः परिवेषणम् उपैवदितुम् अर्हति । यो वै श्रेयसः परिवेषणम् उपैवदति यया वै स तम् आर्या कामयते तयै न निनयति । अथ यत् ततो ऽध्वर्युस् संप्रेषान् वदति प्रजापतये एव तद् यज्ञस्य रसं प्रदाय तम् आप्याययति । तेनास्थापीनेन रसवता स्तुतं भवति ॥ २७८ ॥^१

[१] कोशेषु उप [२-२] १ र व कृष्णसितद्वे ल श कृष्णसितद्वे [३] ल श अप^० [४] कोशेषु अप^० [५] २ ॥३५॥

यो वै देवयज्ञसं च मनुष्ययज्ञसं च वेद यश एव देवेषु गच्छति यशो मनुष्येषु । पवमाना वै देवयज्ञसम् । ते ह ते प्राणा एव । त एतं देवेषु निवेदयन्ते । अभ्यावर्ता मनुष्ययज्ञसम् । ते ह ते ऽपाना एव । न एतं मनुष्येषु निवेदयन्ते । एतद् वै देवयज्ञसं च मनुष्ययज्ञसं च । स य एवम् एतद् देवयज्ञसं च मनुष्ययज्ञसं च वेद यश एव देवेषु गच्छति यशो मनुष्येषु ॥

यो वै मितं चामितं च वेद मितं च हास्यामितं च बहु भवति । देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्ठोक्तानि । साम^१ वै देवाः प्रजाश्च शस्त्राणि । तद् वा एतत् । एत एवापि सर्वे देवा यत् स्तोत्राणि । तद् यन् मितानि स्तोत्राणि भवन्ति तस्मान् मित्ता देवाः । अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः । अथ यस्माद् अमितानि शस्त्राणि तस्माद् च अमिताः प्रजाः । न तान् विज्वा यावन्तो ब्राह्मणा यावन्तो गजस्या यावन्तो वैश्या यावन्तश्च शूद्रा इति । एतद् वै मितं चामितं च । मितं हास्यामितं च बहु भवति य एवं वेद ॥

ये अर्वाञ्चसु तं व पराच आहुः ये पराञ्चसु तं व अर्वाच आहुः ।

इन्द्रश्च वा चक्रधुस् सोमश्च तानि धुरा नियुक्ता रजतो ववन्ति ॥

इति । पवमाना वै पराञ्चवः । तेषां चमसा अर्वाञ्चवः । ते ह ते प्राणा एव । तस्मात् प्राणयापानितुं शक्नोति । अभ्यावर्ता अर्वाञ्चवः । तेषां पराञ्चवश्च चमसाः । ते ह ते ऽपाना एव । तस्माद् च अपानश्च प्राणितुं शक्नोति ॥ २७९ ॥^२

[१] कोशेषु सामा [२] १ ॥३५॥

यो वै सवनानां ज्यैष्ठ्यं वेद गच्छति ज्यैष्ठ्यं न ज्यैष्ठ्याद् अवरोहति । गायत्री वै प्रातस्सवनस्य ज्यैष्ठ्यम् । तद् यत् तत्रान्यदभ्यश्च छन्दः क्रियते ऽथ तद् गायत्रम् इत्य् आप्यायते । त्रिष्टुप् माध्यादनस्य सवनस्य ज्यैष्ठ्यम् । तद् यत् तत्रान्यदभ्यश्च छन्दः क्रियते ऽथ तत् त्रैष्टुभम् इत्याख्यायते । जगती नृतीयसवनस्य ज्यैष्ठ्यम् । तद् यत्

तत्रान्यदन्यच्च छन्दः क्रियते ऽथ तज् जागतम् इत्य् आख्यायते । एतद् वै सवनानां ज्यैष्ठ्यम् । स य एवम् एतत् सवनानां ज्यैष्ठ्यं वेद गच्छति ज्यैष्ठ्यं न ज्यैष्ठ्याद् अवरोहति ॥

यो वै देवानां गृहान् वेद गृही भवति विन्दते गृहान् । छन्दांसि वाव देवानां गृहाः । अष्टाक्षरा गायत्र्य् अष्टौ वसवः । गायत्र्यैव वसवो गृहिणः । एकादशाक्षरा त्रिष्टुब् एकादश रुद्राः । त्रिष्टुभैव रुद्रा गृहिणः । द्वादशाक्षरा जगती द्वादशादित्याः । जगत्यैवादित्या गृहिणः । अनुष्टुभैव विश्वे देवाः । सवनैर् इन्द्राग्नी । स य एवम् एतान् देवानां गृहान् वेद गृही भवति विन्दते गृहान् ॥

यो वै देवानां तृतीर् वेद तृप्यत्य् आत्मना तृप्यत्य् अस्य प्रजा ॥२८०॥^१

[१] र ॥३६॥

तद् उ ह स्मोहेयपिस् सौमापस् स वाद्य यजेन स वान्यं याजयेद् यो यथा महति तीर्थे सिक्नते गा असंवाधमानास् संतर्पयेद् एवं सर्वा देवता अनुसवने छन्दस्स्व् अक्षर-मक्षरम् अनुसंवाधमानास् संतृप्यन्तीर् विद्याद् इति । अष्टाक्षरा गायत्र्य् अष्टौ वसवः । वसूनां गायत्रं प्रातस्सवनम् । तत् ते प्रातस्सवने छन्दस्स्व् अक्षरमक्षरम् अनुसंवाध-मानास् संतृप्यन्ति । एकादशाक्षरा त्रिष्टुब् एकादश रुद्राः । रुद्राणां त्रैष्टुभं माध्यंदिने सवनम् । तत् ते माध्यंदिने सवने छन्दस्स्व् अक्षरमक्षरम् अनुसंवाधमानास् संतृप्यन्ति । द्वादशाक्षरा जगती द्वादशादित्याः । आदित्यानां जागतं तृतीयसवनम् । तत् ते तृतीय-सवने छन्दस्स्व् अक्षरमक्षरम् अनुसंवाधमानास् संतृप्यन्ति । अनुष्टुभैव विश्वे देवाः । सवनैर् इन्द्राग्नी । स य एवम् एतां देवानां तृतीर् वेद तृप्यत्य् आत्मना तृप्यत्य् अस्य प्रजा ॥ २८१ ॥^१

[१] र ॥३७॥

यद् यत्र ह वा एवंविद् यजत एवं विद्वान् याजयति न हैव तस्य देवा ईशते । यत् तन् नाना गच्छंयुर यदि च ह भक्षयिष्यन्तो भवन्ति यदि च नाथ हैव गच्छन्ति । यद् इह शुचिर्^१ भवति भक्षयन्ति यद्य् अशुचिः प्रेक्षयन्ति । तद् चापि पणार्थं यस्य प्रेक्षिवायनम् ॥

यो वै देवानां पात्रं वेद पात्र्यस् स्वानां भवति । ब्राह्मणो ह वाव देवानां पात्रम् । पात्र्यस् स्वानां भवति य एवं वेद ॥

तद् यथा ह वै शुद्धेन शुचिना पात्रेण पिपासन्त्य् एवं ह वाव देवा ब्राह्मणेन शुद्धेन शुचिना पिपासन्ति । तस्माद् उ ह ब्राह्मणेन शुद्धेनैव शुचिना बुभूषितव्यम् ॥ २८२ ॥^१

[१] र व शुचिर् अन्यत्र शुचिर् [२] ? व प्रेक्षी° [३] कोशेषु देव [४] र ॥३८॥

प्रजापतिर् देवान् असृजत । तान् सृत्युः पाप्मान्वसृज्यत । ते देवाः प्रजापतिम् उपेत्यामुवन् कस्माद् उ तो ऽस्तृष्टा सृत्युं चेन् नः पाप्मानम् अन्वसृज्यन् आसिथेति । तान् अग्रवीच् छन्दांसि संभरत तानि यथायतनं प्रविशत ततो सृत्युना पाप्मना व्याव-त्स्यथेति । वसवो गायत्रीं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् । रुद्रास् त्रिष्टुभं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् । आदित्या जगतीं समभरन् । तां ते प्रावि-

शन् । तान् साछादयत् । विश्वे देवा अनुष्टुभं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछा-
दयत् । मरुतः पंक्तिं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् । साध्याश् चाप्याञ्च
चातिच्छन्दसं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् ॥ २८३ ॥^१

[१] २ ॥३९॥

सवनान्य् एवेन्द्राग्नी अनुप्राविशताम् । ततो वै तान् मृत्युः पाप्मा न निरजानात् ।
कुतो हि तस्य मृत्युः पाप्मेशिष्यते यं न निर्जानाति । न हैनं मृत्युः पाप्मानुविन्दति य
एवं वेद । छन्दांसि वाच तान् मृत्योः पाप्मनो ऽछादयन् । तद् यद् एनान् छन्दांसि
मृत्योः पाप्मनो ऽछादयन् तच्च छन्दसां छन्दस्त्वम् । छादयन्त्य् एवैनं छन्दांसि मृत्योः
पाप्मनो य एवं वेद । तद् येनयेन ह वै छन्दसैवंविद् आर्तिविज्यं करोति तत्तद् एव स तर्हि
प्रपन्नो भवति । येनयेन ह्य एवैनं छन्दसा कुर्वन्तम् उपवदति तस्माद् आवृद्ध्यते^१ । तस्य
हैतस्य नैव का चनार्तिर् अस्ति य एवं वेद । य एवैनम् उपवदति स आर्तिम् आर्छति ॥

अथ होर्जो जातयनः कपिवनं भौवायनं पप्रच्छ यद् गायत्रं प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं
माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् अथ केयम् अनुष्टुब् अयातयाम्नी सवनमुखान्य्
उपापतत्य् आन्ताद् यज्ञं वहतीति । स होवाच वाग् वा अनुष्टुब् वाचो यज्ञस् तायते^२ ।
तद् यथा वा अदो भद्रवलीवर्वेन रज्ज्वभिहितेन पुनःपुनः प्रतिधावन्ति प्रतिकूलाय वा
कुरवे^३ वोद्बोद^४ एवं वा एतां वाचम् अनुष्टुभं सवनमुखेषु पर्याणाय युञ्जन्ति । प्रति-
कूलानि वा एतानि यत् सवनमुखानि । सैषा वाग् एषायातयाम्नी आन्ताद् यज्ञं वहति । यो
वा अनुष्टुभं सर्वत्रापीनं^५ वेद सर्वत्र हास्यापि पुण्यो^६ भवति ॥

अष्टाक्षरा गायत्र्य् एकादशाक्षरा त्रिष्टुब् द्वादशाक्षरा जगती वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य
निधनम् । तद् द्वात्रिंशदक्षरा ऽनुष्टुप् । अपि वा एतस्यै प्रातस्सवने ऽपि माध्यंदिने
सवने ऽपि तृतीयसवने ऽपि वा एतस्यै ब्रह्मण्य् अपि क्षत्रे ऽपि विश्वे अपि वा एतस्या
अस्मिन् लोके ऽप्य् अन्तरिक्षे ऽप्य् अमुष्मिन्—स य एवम् एताम् अनुष्टुभं सर्वत्रापीनं^५
वेद सर्वत्र हैवास्यापि पुण्यो भवति ॥ २८४ ॥^८

[१] य ल श आपृक्ष्यते र व °पृच्छ्यते [२] ? [३] ? य ल श °तं र व °दं [४] कोशेषु पुण्ये
य र व अनुष्टुब् ल श अनुष्टुब् [५] कोशेषु [६] र ॥४०॥
तायके [४] ? व कृ° [५] ? एवं कोशेषु

अथ हाहीनसम् आश्वत्थि केशी दार्भ्यः केशिनस् सात्यकामिनः पुरोधाया अपरुरोध ।
स ह स्थविरतरो ऽहीना आस कुमारतरः केशी । तं होवाचां केशिनं किं मे विद्वान् राज-
न्यम् उपाहृथा इति । स होवाच दहेद् अनुष्टुभम् एव सर्वाणि छन्दांस्य् उपास्महे बृहतीं
पशून् यज्ञं स्वर्गं लोकम् इति । तं हास्त्रं विवेद । स ह कृपयांचके । तं होवाच मा कृपयथाः ।
यदि राजन्यकाम्या कृपयस एष ते राजन्यः । अपि वै वयम् अन्यं राजन्यम् एविष्यामहे
इति । स होवाच नैतत् केशिन् राजन्यकाम्या ब्रह्मचर्यम् एव वै मां तद् अनुसंस्मृत्यास्त्रम्
अविदत्^१ । चचार वै ब्रह्मचर्यम् । उपचरसं वावेदम् अशृणुम यद् अयम् इयत्कुमारको ऽभिवेद-
यत्^२ इति । एवम् एवैतद् अनुसंस्मृत्यास्त्रम्^३ अविदत् इति ॥

स यद् अनुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्य् उवाचाष्टाक्षरा गायत्र्य् एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्
द्वादशाक्षरा जगती वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य निधनम् । तद् द्वात्रिंशत् । द्वात्रिंशदक्षरा-

नुष्टुप् । एतद् अनुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्य् उवाच बृहतीं पशून् इति । या वा अनुष्टुप् सा बृहती । चतुष्पात्सु वा एषा पशुषूपहितेषु बृहत्य् अभवत् । यज्ञम् इति । यो ह्य एव पशुमान् भवति तं यज्ञ उपनमति । स्वर्गं लोकम् इति । बृहती ह्य एव स्वर्गो लोकः ॥

अथ ह संगमनं क्षैमिस् सत्ययज्ञं पौलुषिं प्रमच्छाचार्येण प्रहितं आरुणिना सत्ययज्ञं पौलुषे यत् स्तुता गायत्री भवति स्तूयते त्रिष्टुब् अस्तुता जगती कथं तास् सर्वास् संपद्य माध्यंदिनं सवनम् उच्यच्छन्तीति । तद् ध न प्रत्युवाच । तेन हैनं जिगाय । स यत् प्रत्य-
वक्ष्यद् यस्माद् ब्राह्मणश च वैश्यश् च क्षत्रियम् अधस्ताद् उपासते अथो यद् अस्याद्याव्
अभवताम् अथो यद् एवैतद् द्वादशाक्षरं पदम् इति ॥ २८५ ॥ १२

[१] कौशेषु °ना°	[२] कौशेषु °ना	[३] त्वांसम् ल श °स्कृत्यांसम्	[४] य ल श अ-
य केशि र ल व श केशि	[४] य र ल श °वा	विदत् [१०] कौशेषु °वेदत्	[११] य ल श
[५] ? य ह्ययद्	[६] ? एवं कौशेषु	[७] °स्कृत्यांसम् र व °स्मृत्यांसम्	[१२] र ॥४१॥
कौशेषु म	[८] य व °स्मृत्यांसम् र °स्क-		

छन्दांसि यद् इमान् लोकान् व्यभजन्तेमम् एव लोकं गायत्र्य् अभजतान्तरिक्षं त्रिष्टुब् अमुं जगती । ब्रह्म वै गायत्री क्षत्रं त्रिष्टुब् विड् जगती । सेयं त्रिष्टुब् अस्मिन् अन्तरिक्षे नालनेतुपादनेनारण्यत^१ । सेमां गायत्रीं प्राङ् अभ्यविध्यत् । ताम् अभ्यतपत् । तस्या अविभेद् आयतनं म उपहरिष्यत इति । ताम् अत्रवीन् नमस् ते ऽस्तु किंकामा माभिविध्यसीति । प्रदानं मे प्रयच्छेत् अत्रवीत् । तस्यै द्वे अष्टाक्षरे पदे प्रायच्छत् । सामुं जगतीम् उपपल्यायत । ताम् अभ्यविध्यत् । ताम् अभ्यतपत् । तस्या अविभेद् आयतनं म उपहरिष्यत इति । ताम् अत्रवीन् नमस् ते ऽस्तु किंकामा माभिविध्यसीति । प्रदानं मे प्रयच्छेत् अत्रवीत् । तस्यै द्वादशाक्षरं पदं प्रायच्छत् । सेमाम् एव गायत्रीं पुनर् उप-
पल्यायत । ताम् अत्रवीद् यत् ते प्रदानं^२ प्रादां किम् उ न्व एवेछसीति । सर्वम् एव म आत्मानं प्रयच्छेत् अत्रवीत् । अथ किम् उ मे^३ भविष्यतीति । समानं नाव् अन्नाद्यं भविष्यति पुरस् त्वा धास्य इति । तथेति । तां पुरो ऽधत्त । तस्यै सर्वम् आत्मानं प्राय-
च्छत् । तद् यद् गायत्री सर्वम् आत्मानं प्रायच्छत् तस्माद् ब्राह्मणस् सर्वेणात्मना क्षत्रियम् अभ्येति^४ । अथो यज् जगती न सर्वम् इवात्मानं प्रायच्छत् तस्माद् उ क्षत्राद् विड् अप-
क्रामम् इव चरति । यांयाम् एव तां गायत्री च जगती च संप्रायच्छतां सैवैषा बृहत्य् अभवत् । तस्माद् बृहत्यै त्रीणि चाष्टाक्षराणि पदानि द्वादशाक्षरं च । सैषा गायत्री प्रथमतो^५ युज्यते उच्चा ते जातम् अन्वसा इति । एषा पुरोहितावसाने । विन्दते पुरोधां वा पुरोर्धामात्रं वा या एवं वेद ॥ २८६ ॥ १३

[१] ? एवं कौशेषु (य र व नालनेतु°)	[२] श	[३] कौशेषु प्रथमको	[४] कौशेषु °ध°
अध्य°	[३] य ल श अप°	[४] कौशेषु	[५] र ॥४२॥
नास्ति	[५] कौशेषु म	[६] कौशेषु ह्य	

अथ बृहत्य् अथ त्रिष्टुप् । तद् एतद् ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो ऽन्नाद्यं परिगृहीतम् । ब्रह्मणा च ह वा एनं शत्रेण चोभयतो ऽन्नाद्यं परिगृहीतम् उपतिष्ठते य एवं वेद । तस्माद् ब्राह्मणेन क्षत्रियाय न द्रोग्धव्यं न क्षत्रियेण ब्राह्मणाय । समानं ह्य एनयोर् अन्नाद्यम् । तस्माद् यद् ब्राह्मणो महद् इव गच्छति क्षत्रियम् एव स तस्यान्नाद्यस्य द्वितीयं गोप्तारम्

इच्छते । यत् क्षत्रियो ब्राह्मणम् उ एव । विन्दते क्षत्रियं भर्तारं य एवं वेद ॥

चतुरक्षराणि ह वा अग्रं छन्दांस्य् आसुर अयज्ञवाहानि । अथ हेन्द्रस्य त्रिदिवे सोम आस । ते हाश्रयो गन्धर्वा जुशुपुर एत एव क्षिणयाः । त उ एवाशीविषाः । स हिरण्यस्योः कुशोर^१ आस । ते ह स्म निमेषमात्रम् अभिसंपततः । तानीमानि छन्दांस्य् अब्रवन् सोमम् आहराम यज्ञं तनवामहा इति । सा जगती प्रथमोदपतद् ओजिष्ठा वलिष्ठा भृगिष्ठा वीर्यवत्तमा मन्यमाना । तस्यै^२ परेतायै सोमपालास् त्रीण्य् अक्षराण्य् अविन्दन्त । सैवाक्षरा पुनर् आगच्छद् दीक्षां च पशून् चाहरन्ती । तस्माद् य एव पशुमान् भवति तं दीक्षोपनामुका ॥

अथ त्रिष्टुब् उदपतत्^३ । तस्यै परेतायै सोमपाला एकम् अक्षरम् अविन्दन्त । सा व्यक्षरा पुनर् आगच्छत् तपश् च दक्षिणाश् चाहरन्ती । तस्मात् त्रिष्टुभो लोके दक्षिणा नीयन्ते । तस्माद् उ तम् एव तपस् तप्यमानं मन्यन्ते— ॥ २८७ ॥^४

[१] र कुशोर ल श कुशोर [२] र व ते स्यै [३] र व उदपतत् [४] र ॥४३॥

—यो ददत् ॥

अथ गायत्र्य उदपतत् । ताम् अनुष्टुप् माता प्रत्यन्वेक्षत । तस्मान् माता पुत्रं जन्तं यन्तं प्रत्यन्वीक्षेत जीवन् आहरन् आगच्छति । सा नानैव हस्ताभ्यां सवने समगृह्णाद् इमानि चानयोर अक्षराणि मुखेनैकं सवनं सह सव्येणैव यज्ञनागच्छत् । तद् एतद् आहुर धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । मुखेन हि तद् आहृद् इति । ना सोमम् आहृत्याब्रवीद् इमे इतरे छन्दसी आ वा अहम् इमं सामम् अहर्षम् एतं यज्ञं तनवा इति । ते अब्रूनां त्रिवृहे वा आवं स्यो न तस्मा अलम् इति । सैतद् गायत्री प्रातस्सवनम् उपयुज्जानाब्रवीद् अहं वा इदं वक्ष्यामीति । तद् अवहत् । तत् समस्थापयत् । तस्माद् गायत्रं प्रातस्सवनम् इत्य् आख्यायत ॥

सैतं माध्यंदिनं सवनम् उपायुंक । तस्यै तृचेन कृतम् आसीत् । अथ त्रिष्टुब् भीयमानामन्यत । साब्रवीद् अप्य् अहम् ऐमीति । अपीहीत्य् अब्रवीत् । अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति । तां त्रिभिर् अक्षरैर् उपपरैत् । सैतत् त्रिष्टुब् एकादशाक्षरा भूत्वा माध्यंदिनं सवनम् अवहत् । तत् समस्थापयत् । सा यत् त्रिष्टुभम् अब्रवीद् अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति तस्मात् त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनम् इत्य् आख्यायते ॥

सैतत् तृतीयसवनम् उपायुंक । तस्यै तृचेन कृतम् आसीत् । अथ जगती हीयमानामन्यत । साब्रवीद् अप्य् अहम् ऐमीति । अपीहीत्य् अब्रवीत् । अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति । ताम् एकनाक्षरेणोपपरैत् । सैतज् जगती द्वादशाक्षरा भूत्वा तृतीयसवनम् अवहत् । तत् समस्थापयत् । सा यज् जगतीम् अब्रवीद् अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति तस्माज् जागतं तृतीयसवनम् इत्य् आख्यायते ॥ २८८ ॥^१

[१] र ॥४४॥

गायत्री वै प्रातस्सवनं वहति गायत्री माध्यंदिनं सवनं गायत्री तृतीयसवनम् । स य एतद् एवं वेद गायत्री प्रातस्सवनं वहति गायत्री माध्यंदिनं सवनं गायत्री तृतीयसवनम् इत्य् आ जरसं हास्य यशः कीर्त्तिर् न व्येति । तद् उ होवाचारुणिर गायत्री वा अहं सर्वाणि सवना निवहन्ती वेद तस्मान् म आ जरसं यशः कीर्त्तिर् न व्येतीति । आ जरसं हैवास्य यशः कीर्त्तिर् न व्येति य एवं वेद ॥

तानीमानि छन्दांस्य् अनुवन्न् इयं वाव सञ् श्रेष्ठेयं वीर्यवत्तमा या सोमम् आहारीव्
या यज्ञं तैतैतौम् एवाप्ययामेति । तान् त्रिष्टुब्जगत्सौ सवनाभ्याम् अप्यैताम् । अथ यद्
उष्णिक्ककुभोर् द्वे अष्टाक्षरे पदे तेन ते अप्यैताम् । अथ यद् बृहत्यै त्रीण्य् अष्टाक्षराणि
पदानि^१ तेन साप्यैद् । अथ यद् अनुष्टुभश् चत्वार्य् अष्टाक्षराणि पदानि तेन साप्यैत् ।
अथ यत् पङ्केः पञ्चाष्टाक्षराणि पदानि तेन साप्यैत् ॥ २८९ ॥*

[१] य मास् [२] ? एवं कोशेषु (य अतै°) [३-३] य एव [४] र ॥४५॥

दशाक्षरा ह साग्र आस । साप्येनकाम्याद्^१ अष्टाक्षराणि पदानि चक्रे । यद्य् अति-
छन्दांसि यदि विराजि यस्मिन् कस्मिंश् चिच् छन्दस्य् अष्टाक्षरं पदम् अधिगम्यते गायत्रीम्
एव तेन सर्वाणि छन्दांस्य् अपियन्ति । स य एतद् एव वेद गायत्रीं सर्वाणि छन्दांस्य्
अपियन्तीत्य् अभि हैनं स्वास् संजानते श्रेष्ठतायै । तद् आहुर् अति त्रिवृतं स्तोमा यन्ति
न गायत्रीं छन्दांसीति । नाहैव त्रिवृतं स्तोमा अतियन्तीति ब्रूयान् नो गायत्रीं छन्दांसीति ।
त्रिप्रयाणा हि स्तोमास् त्रिमध्यान् व्युदयाः । एतद् उ गायत्रीं सर्वाणि छन्दांसि नाति-
यन्ति ॥

अथ हौपाविर् आरुणि पप्रच्छारुणआरुणे कस्मै कम् अनुष्टुब् यज्ञम् उद्यच्छतीति ।
तद् ध न प्रत्युवाच । स होवावाजिनमिम्^२ अजिनात^३ कं प्र ते ब्रवीमि मामथा^४ इति
वाव मे गौतम^५ प्रोच्यमानं न मनुत^६ इति । स यत् प्रत्यवक्ष्यत्—प्रजापतिर् वा अनुष्टुप्
प्रजापतिर् वै कः—प्रजापतये कम् उद्यच्छतीति ह प्रत्यवक्ष्यद् इति । तद् उ ह शश्वन् न
तथा । यद् एव बृहतीं सर्वाणि छन्दांस्य् अभिमंपद्यन्ते—बृहती स्वर्गो लोकः—स्वर्गाय
लोकाय कम् उद्यच्छतीति ह प्रत्यवक्ष्यद् इति ॥ २९० ॥*

[१] ? एवं कोशेषु [२] ? व °जिनम् [३] य व °मः र °म [४] र ल श मनते
[५] र ॥४६॥

रथन्तरसाम्ना यष्टव्यां^३ बृहत्साम्ना^३ इति मीमांसन्ते । रथन्तरसाम्नेति हाहुस्
सावयसाः । इदं रथन्तरम् इदं विश्व । को विदिताद् अविदितम् उपेयात् । यथा ह वै
कूपस्य खातस्य गम्भीरस्य परस् तमिस्त्रम् इव ददश^१ एवं ह वै शश्वत् परस्ताद् अन्त-
रिक्षस्यासौ लोकः । तत् कस् तद् वेद यदि तत्रास्ति वा न वा । अद्य् उ ह वै शश्वद्
अस्मिन् एव लोके ऽसौ लोकः । इतःप्रदानाद् ध्य् असौ लोको जीवति । या हीत आहु-
तयो गच्छन्ति ता असौ लोक उपजीवति । स यो ऽपि दश कृत्वो यजेत रथन्तरसाम्नैव
यजेतेति ॥

बृहत्साम्ना यष्टव्यम् इत्य् आहुर् आरुणि सात्ययज्ञयो ऽदो बृहत् । तद् अद उत्क्रान्तम्
अपहतपाप्मं श्वोवसीयसं नाधिष्ठीवन्ति नाधिचरन्ति नाध्यासते । बहुर् इमं लोकम्
अपवदति बहुर् अवमोसत^२ उभाश् अस्मिन् जीवतः पुण्यकृच्च पापकृच्च च । अथाद
उत्क्रान्तम् अपहतपाप्मं श्वोवसीयसम् । नामुष्मिन् पापकृज् जीवति । अद्य् उ ह वै
शश्वद् अमुष्मिन् एव लोके ऽयं लोकः । अमुतःप्रदानाद् ध्य् अयं लोको जीवति । या ह्य्
अमुतो वृष्टिः प्रदीयते ताम् अयं लोक उपजीवति । स यो ऽपि दश कृत्वो यजेत
बृहत्साम्नैव यजेतेति ॥

उभयसाम्ना यष्टव्यम् इति ह स्माह शाट्यायनिर् एतयोर उभयोः कामयोर

उपाप्न्यै तथेति ताव् उभौ कामाव् उपाप्नोतीति । तद् अस्यैतत् साम कृत्स्नं युक्तं यज्ञं वहति । २९१ ।^३

[१] य च ईश र ल श दर्श [२] ? य *मांसत श *योंसत [३] २ ॥४७॥

*तस्य गायत्रम् एव हिंकारो रथन्तरं प्रस्तावो वामदेव्यम् उद्रीथो बृहत् प्रतिहारो यज्ञायज्ञीयं निधनम् । एकैकम् उ ह वा एतेषां स्वर्गस्य लोकस्येशे । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥

अथो हैतद् एवाक्यम् एतन् महाव्रतम् । तस्य गायत्रम् एव शिरो बृहद्रथन्तरे पक्षौ वामदेव्यम् आत्मा यज्ञायज्ञीयं पुच्छम् । स यावद् अक्यवता महाव्रतवतावरुन्दे तावद् अवरुन्दे य एवं वेद ॥

अथो हैषायुष्यैव कृत्तिः । आयुर् वै गायत्रं विश्वायू रथन्तरं समायुर् वामदेव्यं सर्वायुर् बृहद् अत्यायुर् यज्ञायज्ञीयम् । आयुष्मन्तो ह भवन्त्य एनया तुष्टुवानाः ॥

अथो हास्यैतान्य एव पञ्च ज्योतीर्षीद्धान्येषु लोकेषु दीप्यन्ते ऽग्निः पृथिव्यां वायुर् अन्तरिक्ष आदित्यो दिवि चन्द्रमा नक्षत्रेषु विद्युद् अप्सु । अग्निर् एव रथन्तरस्य वायुर् वामदेव्यस्यादित्यो बृहदश् चन्द्रमा गायत्रस्य विद्युद् यज्ञायज्ञीयस्य । आपो हि यज्ञायज्ञीयम् । एतान्य अस्य पञ्च ज्योतीर्षीद्धान्येषु लोकेषु दीप्यन्ते य एवं वेद ॥ २९२ ॥^२

[१] प्रारम्भे र ल व श ओ [२] २ ॥४८॥

यो वै बृहद्रथन्तरयोर् अन्तवच् चानन्तं च वेदान्तं^१ हि श्रिये^२ परिगृह्णात्य् अनन्तं स्वर्गं लोकं जयति । इयं वै रथन्तरम् । तस्या अस्यै समुद्रो ऽन्तः । अदो बृहत् । तस्या अमुष्या अन्तो नास्ति । एवं ह वा एतत् परेणापि समुद्रं ददशे । स य एवम् एते बृहद्रथन्तरयोर् अन्तवच् चानन्तं च वेदान्तं हि श्रिये परिगृह्णात्य् अनन्तं स्वर्गं लोकं जयति ॥

यो वै बृहद्रथन्तरयोस् स्तोम्यां च स्तोत्रियां च वेद स्तोम्यो ह भवति स्तुवत एनेन स्वा अयं नश् श्रेष्ठ इति ।

अभि त्वा शूर नोनुमो ऽदुरथा इव धेनवः ।

ईशानम् अस्य जगतस् रवर्द्धशम् ईशानम् इन्द्र तस्थुवः ॥

इति स्तोम्या ।

न त्वावं अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

इति स्तोत्रिया ।

अथायन्तो मघवन् इन्द्र वाजिनो गव्यन्तस् त्वा हवामहे ॥

इति याचितम् इवैतया वीर्यम् इव प्रोक्तम् । स य एवम् एते बृहद्रथन्तरयोस् स्तोम्यां च स्तोत्रियां च वेद स्तोम्यो ह भवति स्तुवत एनेन स्वा अयं नश् श्रेष्ठ इति । अथो हास्यै-तेनैव विज्ञानेन सर्वे तृचा विज्ञाता भवन्ति ॥ २९३ ॥^३

[१] २ च वेदान्ता [२] श श्रिये [३] २ ॥४९॥

बृहद्रथन्तरे वा असृज्येताम् । तद् अनु पशवो ऽसृज्यन्त । ये रथन्तरा आसन्

रथन्तरं ते ऽवसृज्यन्त ये बार्हता बृहत् ते । तान् समद्वं अविन्दत् । तद् व्यवभिन्दानम्
अतिष्ठत् । ते अब्रूताम् इत्थं चेद् वै भविष्यावो न वै तर्हि शक्यावः प्रजा भर्तुम् । हन्त
रूपाणि व्यतिषजावहा इति । ते रूपाणि व्यत्यषजेताम् । या रथन्तरी वाग् आसीद्
बार्हतान् सा पशून् आविशद् या बार्हती रथन्तरान् सा । गौर वै रथन्तरी नीचीव
न्युञ्जिता । सा बार्हती वाचं वदति भा इति पराचीम् एव । अविर् वै रथन्तरी वाचं
वदति कन्देन । अजा वै बार्हत्य ऊर्ध्ववाक्रान्ता । सा रथन्तरी वाचं वदति—॥२९४॥^१

[१] र ॥२९॥

—मार्ककरेण । ते पुरुषे नै समपादयेताम् । ते अब्रूताम् उभे इमम् आविशोवन्ति ।
तथेति । तम् उभे आविशताम् । तस्मात् पुरुष उभयी^२ वाचं वदति या च रथन्तरी या
च बार्हती । ते ये रथन्तराः पशवो रथन्तरीम् अस्य ते वाचं पश्यन्त उपतिष्ठन्ते ये
बार्हता बार्हती ते । पुरुषो वै बृहद्रथन्तरयोन् संक्रोशः । स य एतद् एवं वेद पुरुषो
बृहद्रथन्तरयोन् संक्रोश इत्य् उभे हास्मिन् पशवन् संक्रोशन्ते ये च रथन्तरा ये च
बार्हताः । स यो ह स बृहद्रथन्तरयोन् संक्रोशः पुरुषो य एवं वेदैर्विदो वैतयोन्
संक्रोशः ॥ २९५ ॥^३

[१] र मार्क० ल श मार्क० [२-३] कोशेषु पुरुषेण [३] य र व उभेन ल श उभेन

[४] र ॥२९॥

आरुणि ह यान्तम् उदीच्याः परिप्रजिघ्र्युर्^४ आरुणआरुणे कियता बृहद्रथन्तरे^५
प्रजाः प्रजनयतः कियता देवयशसम् आनशाते इति । तद् ध न प्रत्युवाच । ^६स होवाच^७
वेदाहम् एतद् यन् मे ब्रह्म लिप्सध्वे^८ तद्^९ य एवाहं युष्मभ्यं न वक्ष्यामीति । तम् उ
हान्तेवासिन ईक्षांचकिरे ऽमेधयेदम् इत्थं प्रत्यवोचद्^{१०} अनवगतम् अहं स्विद् अस्याभूद्
घन्तेन पृच्छाम इति । तं होचुर् यत् प्रत्यवक्ष्यः कथं प्रत्यवक्ष्य इति । स होवाच यद्^{११}
अष्टाक्षरेण प्रथमस्या ऋचः प्रस्तौत्य अष्टाशफांस् तेन पशून् प्रजनयतः । यद् द्वाक्षरेणो-
त्तरयोर् द्विपदस् तेन । निधनेनैव देवयशसम् आनशाते इति प्रत्यवक्ष्यम्^{१२} इति होवाच
यत् प्रत्यवक्ष्यम् इति ॥

यो वै बृहद्रथन्तरयोर् देवहूती वेदं यन्त्य् अस्य देवा हवम् । ऊर्ध्वा वै रथन्तरस्य
देवहूतिर् अर्वाची बृहतः । तद् यद् रथन्तरस्यैवापरिण्डुभ्योर्ध्वम् इव प्रस्तौति तस्माद्
अयम् ऊर्ध्वा लोके ऊर्ध्वा ऽयम् अग्निर् दीप्यत ऊर्ध्वा ओषधय ऊर्ध्वा चनस्पतयस् सर्वम्
एवोर्ध्वम् । अथ यस्माद् बृहतस्^{१३} 'स्तोमेन परिण्डुभ्यौ'^{१४} हो इत्य् अर्वाङ् प्रस्तौति तस्माद्
असाक् अर्वाङ् लोको ऽर्वाङ् असाक् आदित्यन् तपत्य् अर्वाङ् चन्द्रमा अर्वाञ्चि नक्षत्राण्य्
अर्वाची वृष्टिर् पति सर्वम् एवावाक् । स य एवम् एते बृहद्रथन्तरयोर् देवहूती वेदं यन्त्य्
अस्य देवा हवम् ॥ २९६ ॥^{१५}

[१] ? य *जिघ्रु ल श *जिघ्रः [२] कोशेषु यदा [४] कोशेषु *वक्ष्यामि [५-६] कोशेषु
*रथन्तरयोः [३-६] य एव [४] कोशेषु *ध्वं [१०] र ॥२९॥
[५] कोशेषु यद् [६] र व *वाक् [७] य र व

बृहद्रथन्तरे वा असृज्येताम् । तद् अनु पशवो ऽसृज्यन्त । ये रथन्तरा आसन्

रथन्तरं ते ऽन्वसृज्यन्त ये^१ बार्हता बृहत् ते ते ये राधन्तरा पशवन् त आद्या अथ ये बार्हतास् ते ऽत्तार तद् यद् रथन्तरस्यर्चैवापरिष्टुभ्य प्रस्तौति तस्माद् राधन्तराः पशवो ऽस्थिप्रातश्चाना आद्याः । अथ यस्माद् बृहन् स्तोभेन परिष्टुभ्य प्रस्तौति तस्माद् बार्हताः पशवो मांसप्रतिष्ठाना अत्तारः । अत्तुर् हास्य सती वह् आर्घ्यं भवत् आस्माद् अत्ता वीरो जायते य एवं वेद ॥

बृहद्रथन्तरे वै मध्यतः प्रजासु गर्भान् धत्तः । तस्माद् यज्ञायज्ञीयेनैवान्ततैः प्रजनयतः । तद् यद् अष्टाक्षरेण प्रथमस्या ऋचः प्रस्तौत्य् अष्टाशफास् ते पशून् गर्भान् धत्तः । यद् द्व्यक्षरेणोत्तरयोर द्विपदस् तेन । तद् यद् एवंविदां यज्ञायज्ञीयम् अन्ततः क्रियते जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति । तस्माद् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रे वरं दद्यात् । यथा पुत्रे जाते वरं ददाति तथा । तर्द्धि यजमानस्य जन्म । अथ या एता अपः पत्न्य् उपप्रवर्तयति या एव तत्र वस्तेर् भियमानस्यापो यन्ति ता एव ताः । अथो अन्नं वा आपः । यद् एव जाताभ्यो ऽन्नाद्यं प्रतिधीयते तद् एवैतत् । तद् उ वाङ्निधने भवति । तस्माद् उ कुमारो जायमान एव वाचम् अभिव्याहरति ॥ २९७ ॥^५

[१] कोशेषु नास्ति [२] य °वान्तरतः र ल व श °वान्तरः [३] कोशेषु एवंविधि

[४] कोशेषु यद् [५] र ॥५२॥

बृहद्रथन्तरे वा असृज्येताम् । ते समाननिधने असृज्येताम् अन्तनिधने वा वहिर्निधने वा । ते अग्रताम् आजिम् अनयोर निधनयोर अयावेति । तथेति । ते आजिम् येताम् । तद् बृहद् उदजयत् । तद् रथन्तरे हीयमानम् अमन्यत । तद् अग्रवीन् मिथुने ऽन्ते सानुपूर्वं मे योगं प्रयच्छेति । तथेति । तद् अस्य मिथुनम् अभवत् । तस्मा पतं पूर्वं योगं प्रायच्छद् पतं पूर्वाह्णम् । पूर्वाह्णे ह वै रथन्तरस्य योगो ऽपराह्णे बृहतो अतै इति है रथन्तरस्य हस् इति बृहतः । न हैते अहर्निधने सत्यनिधने । सत्यं ह वा एतयोर निधनम् । तस्माद् उभयसाक्षा यजमान आ सायम् एव यजेत । उभयम् एव बृहद्रथन्तरे आत्ते । स तमिति । उभे हैवास्य बृहद्रथन्तरे आत्ते भवतः ॥

तद् आहुर अन्तनिधने^३ बृहद्रथन्तरे वहिर्निधने^३ इति । उभयम् इति त्रयाद् अन्तनिधने च वहिर्निधने चेति । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । तयोर इदम् एवान्तरिक्षं निधनम् । तेनान्तनिधने । अथ यत् परेण दिवम् अन्तरिक्षं मन्यन्त एवं परेण पृथिवीम् आपस् तेनो वहिर्निधने इति ॥

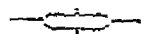
तद् आहुर बृहद्रथन्तरयोर अन्तर् वामदेव्यां^३ वामदेव्ये ऽन्तर् बृहद्रथन्तरे^३ इति । उभयम् इति त्रयाद् बृहद्रथन्तरयोर अन्तर् वामदेव्यं वामदेव्ये ऽन्तर् बृहद्रथन्तरे इति । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । इदम् एवान्तरिक्षं वामदेव्यम् । तेन बृहद्रथन्तरयोर वामदेव्यम् । अथ यत् परेण दिवम् अन्तरिक्षं मन्यन्त एवं परेण पृथिवीम् आपस् तेनो वामदेव्यं तेन बृहद्रथन्तरे इति ॥ २९८ ॥^६

[१] य र व समानमा समानं अ श समानमान-

[२] ? य नास्ति । र व न्वं ल व स्त्वं । तथा च ताण्ड्यमहाब्राह्मणे १२.२.२१ अस् इति वै राध-

न्तरे रूपं हस् इति बार्हतम् ॥ [३] य ल श

नास्ति [४] य ॥खण्डम् ॥ र ॥५४॥

प्रजापतिर् यस्माद् योनेः प्रजा असृजत-सो ऽलेलायद् एव । स दीप्यमानो आज-
मानो ऽतिष्ठत् । सो ऽवेद् अस्ति न्वा 'अन्तर् इति' । स देवान् अद्रीद् अस्ति वा इदम्
'अन्तर् इति' सृजध्वम् इति । सो ऽग्निर गायत्र्या स्वाराण्य् असृजतेन्द्रस् त्रिष्टुभा
निधनवन्ति विश्वे देवा जगत्वेळानि प्रजापतिर् अनुष्टुभर्कसमानि । तद् यद् गायत्रं
स्वारम् आग्नेयं तद् देवतया यत् त्रैष्टुभं निधनवद् पेन्द्रं तद् देवतया यज् जागतम् ऐळं
वैश्वदेवं तद् देवतया यद् अनुष्टुभम् ऋक्समं प्राजापत्यं तद् देवतया ॥

तद् उ ह स्माहेयपिस् सौमापो न बृहद्रथन्तरे यज्ञं कल्पयतः । उभे वै ते अन्तर्निधने
वा वहिर्निधने वा । स्वारर्कसमे वाय यज्ञं कल्पयत इति । तद् यद् ऋच्य् अन्तस् संतिष्ठते
तद् राथन्तरम् अथ यद् ऋचम् अतिस्वरति तद् वार्हतम् ॥ २२९ ॥^४

[१] प्रारम्भे य ल श ॥ हरिः ओम् ॥ व ॥ शुभमस्तु ॥ जैमिन्वाचायां नमः ॥ तल्लकारगुरवे नमः ॥ ओं ॥

[२-२] कोशेषु अन्तरिक्षति [३-३] व-वर्जन् अन्यत्र अन्तरिक्षतय [४] र ॥ १ ॥

तद् आहुः कति सामानीति । चत्वारिती धूयात् । चत्वार्य् उ ह वै सामानि स्वारं
निधनवद् ऐळम् ऋक्समम् । चतस्रो दिशश् चतुष्पादाः पशवः । चत्वारि छन्दांसि यज्ञ-
वाहा गायत्री त्रिष्टुब् जगत्स् अनुष्टुप् ॥

तान्य् उ ह वै त्रीण्य् एव स्वारं निधनवद् ऐळम् । यद् ऋक्समं स्वारम् एव तत् ।
त्रियवणो यज्ञस् त्रयः प्राणापानव्यानास् त्रय इमे लोकाः ॥

ते उ ह द्वे एव स्वारं चैव निधनवच् च । या हीळा निधनम् एव तत् । द्वाच् इमौ
लोकाच् आविष्टमाच् इव द्वौ प्राणापानौ द्विपात् पुरुषः ॥

तद् उ ह वा एकम् एव स्वारम् एव । यद् धि निधनं वेळा यद् ऋक्समं स्वारं एव
तद् इति । तद् एतद् एकम् एव साम स्वारम् एव । य एवायं पवते तत् । याश् च ह वा
अमूर् उपरि पतन्ति याश् चाधम् सर्पन्ति ता एतम् एव स्वारं प्राणम् उपजीवन्ति । स य
एतद् एवं वेद् सर्वम् एवायुर् पति ॥

स यो हैवं विद्वान् जामि कल्पयत् अजास्य् एवास्थं तत् कल्सं भवति । तत् तूपर्यु-
पर्य् अजास्य् एव चिकल्पयेत् । अमिथुनं तद् अप्रजननं यज् जामि । यथा पुमांसो वा सह
शयातां स्त्रियौ वा । किं पुमांसौ सह शयानौ प्रजनयेतां किं स्त्रियौ तौ जेन् मिथुनीकर्तारं
न लभेयाताम् । अथो यद् एवाजामि तन् मिथुनं तत् प्रजननम् ॥

आत्मा वै स्वरः प्रजा निधनं पशव इळा जायर्कसमम् । समानौ वा आत्मा च जाया
च । त एतम् आत्मनोभयतः प्रजाः परिगृहीता अपरावापाय । तास्य चित्तं परोष्यते य एवं
वेद् ॥ ३०० ॥^५

[१] य र व *वाहो [२-२] ? एवं कोशेषु [३] र ॥ २ ॥

तान्य् एतानि निधनानि न समर्पयेत् । न स्वारे सह कुर्यात् । प्राणस् स्वरः । प्राणेन
तत् प्राणं समर्पयेत् । प्रमायुको यजमानस् स्यात् ॥

यन् निधने सह कुर्यात्—वज्रो वै निधनम्—वज्रेण तद् वज्रे समर्पयेन् महा-

सग्रामस् तस्मिन् अर्थे सनिधीयेत दण्ड उद्गातारम् ऋच्छेद् इषुर् यजमानम्
यद् ऐळे सह कुर्यात् पशवो वा इळा पशुभिस् तत् पशून् समर्पयेन् महादेवस्
तस्यार्घ्यस्य पशून् शमयेत् सर्वज्यानिम् उद्गाता जयेतावृत्तिं यजमानो नीयात् ॥
यद् ऋक्समे सह कुर्यात् पत्नी वास्य प्रमायुका स्याद् अन्त्यो वा मृत्युद् यजमानं
हन्यात् । एष ह वा अन्त्यो मृत्युर् यद् अहन्^१ नष्टः^२ — ॥ ३०१ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] ? र नाष्टः [३] र ॥३॥

—शार्दूलस् तस्करः । तस्माद् एतानि निधनानि न समर्पयेन् नेद् अस्ानीति ॥
एतान्य् उ ह वै चत्वारि सामानि चतुरार्षेयाणि । तद् उ वा आहुः को हाप्रमाद-
स्वेष उत वै प्रैव माद्यतीति । स यदि स्वरे सह कुर्यात्—प्राणस् स्वरः—प्राण एवैतत्
प्राणं भूयांसम् अकृषि ज्योग् जीविष्यामीत्य् एव तत्राध्यायेत्^१ ॥
[तत्] सह कुर्यात्—प्रज^२ वै तत्—प्रजायाम् एवैतत् प्रजां प्रत्यतिष्ठिपं प्रजावान्
एतेन भविष्यामीत्य् एव तत्राध्यायेत् ॥
अथो वज्रो वै निधनम् । वज्रम् एवैतद् द्विषते आतुव्याय प्राहार्षम् इति ॥
यद् एवैळे^३ सह कुर्यात्—पशवो वा इळा—पशुष्व् एवैतत् पशून् भूयसो ऽकृषि
बहुपशुर् भविष्यामीत्य् एव तत्राध्यायेत्^४ ॥
ऋक्समे सह कुर्यात् । प्रजननं वा ऋक्समम् । प्रजनन एवैतत् प्रजननं भूयो ऽकृषि
जायां जायाम् अभ्यावक्ष्ये बहुर् भविष्यामि प्रजनिष्य इत्य् एव तत्राध्यायेत् । तथा
हेनं तन् नात्येति ॥
स य एनम् एवं चक्रवांसम् उपमीमांसेत तं ब्रूयात् साध्व् एवाहम् एतद् वेद नासाधु ।
स यत् त्वम् अत्रासाधु वेत्थ तुभ्यम् एव तद् भविष्यति । यद्य उ वै पुरा सास्त्रातिविज्यं
चकर्थं जाम्य् उ एव त्वया तत् कृतम् इति । स एवार्तिम् आर्छति य एवं विद्वांसम् उप-
वदति ॥ ३०२ ॥^५

[१] कोशेषु तत्र ध्यायेत् [२] य ऐळे र ल श एवैमेळि व ऐमेळि [३] र ॥३॥

अथैतेभ्यस् त्रिभ्यो रूपेभ्यो मध्यंदिनान् नेयाद् अन्धस्वतो मरुत्वतः प्रत्नवतः । अर्धं
वा अन्धो वीर्यं मरुतस्^१ स्वर्गो लोकः प्रत्नः । यद् अन्धस्वत इयाद् अन्नाद्यात् तद् इयात्^२ ।
यन् मरुत्वत इयाद् वीर्यात् तद् इयात्^३ । यत् प्रत्नवत इयात् स्वर्गात् तत् लोकाद्
इयात् । स यद्य एतेषां सर्वेषाम् अवकाशं न विन्देन् मरुत्वत एव नेयात् । वीर्यं वै
मरुत्वतः । वीर्येण वै कर्म क्रियते वीर्येण सर्वम् अभ्यस्तुते । तस्मान् मरुत्वत एव नेयाद्
इति ॥

अथैतां स्वरेण गायत्रीम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरः । प्राणेनैवैतत् प्राणम् अभ्या-
रोहति । न वै प्राणः प्राणं हिनस्ति । स यत् स्वरेण गायत्रीम् अभ्यारोहति प्राणम् एव
तत् प्रथमतो यज्ञस्य दधाति । तस्माद् अयं प्राणः प्रथमतो हितः ॥

अथो आग्नेयम् एतद् देवतया यत् स्वारम् । आग्नेयम् एतच्च छन्दो यद् गायत्री ।
अग्निनैव तद् अग्निम् अभ्यारोहति । अग्निर वै पथिकुद् देवतानाम् । येन वै केन चाग्निर
एति पन्थानम् एव कुर्वन् एति । स यत् स्वरेण गायत्रीम् अभ्यारोहत्य् अग्निम् एव तत्
पथिकृतं प्रथमतो यज्ञस्य युनक्ति । सो ऽग्निनैव कृतं पन्थानम् अन्वेति । स 'यथा यथा'

यन् एवम् एव स्वस्त्य् अरिष्ट उद्वर्चं समश्नुते य एवं विद्वान् स्वरेण गायत्रीम् अभ्या-
रोहति ॥ ३०३ ॥*

[१] ? कोशेषु महत्त्वतः [२] कोशेषु ई° [३-३] च यथापपथा [४] र ॥२॥

निधनेन द्वितीयेनाभ्यारोहति । इन्द्रो वै निधनम् । इन्द्रो वै श्रेष्ठी^२ देवतानाम् ।
यत्र वै श्रेष्ठी^३ ग्रामाग्रं प्रतिपद्यते न वै तत्र रिष्टिर् अस्ति । सो ऽरिष्टस् स्वस्त्य् उद्वर्चं
समश्नुते य एवं विद्वान् निधनेन द्वितीयेनाभ्यारोहति ॥

अथो पतौ ह वा आशिष्ठौ देवतानां यद् इन्द्राग्नी । स यथाशिष्ठौ वहिष्ठौ वृत्वोप-
युञ्जीत तादृक् तत् ॥

अथैताम् इल्लया बृहतीम् अभ्यारोहति । पशव इल्ला पशवो बृहती । पशुभिस् तत्
पशून् समाकरोति । भूयो वै पशवः पशुभिस् समाकृताश् शोभन्त इति ॥

स यन् निधनेनाभ्यारोहेत्—वज्रो वै निधनम्—वज्रं पशुषु विवर्तयेत् । स यद्
इल्लाया अवकाशान् न विन्देत् स्वरेणाभ्यारोहेत् । प्राणस् स्वरः पशवो बृहती । प्राणम्
एव तत् पशुषु दधाति ॥

अथैनत् त्रिणिधनं द्वितीयं भवति । त्रयो वा इमे लोका वज्रा पते । यन् निधनान्य्
एभ्यो लोकेभ्य एतैर् वज्रैस् सर्वं पाप्मानम् अपहृते । अथो हास्यैत एव वज्रा एषु लोकेषु
सर्वं पाप्मानम् अपसेधन्तस् तिष्ठन्ति । अथो जीणि यज्ञस्य छिद्राणि । *तद् द्वे अपि यत्
तस्य आयतन एकं भवति* ॥ ३०४ ॥*

[१] कोशेषु इन्द्रोनिधनं [२] एवं कोशेषु [३] र व यदि [४-४] ? एवं कोशेषु [५] र ॥६॥

अथैतां स्वरेण विष्टुभम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरः । पुरुषसंमित एष यत्
पवमानः । स्वारं पुरस्ताद् भवति स्वारम् उपरिष्ठात् । ताच् इमौ पुरुषस्य प्राणापानौ
विपर्युद्धौ । ताभ्यां विष्वञ्चि स्वरति^१ ॥

अथ रथन्तरम् । रेतस्सिक्तिर् एव सा ॥

अथ वामदेव्यं स्वारम् । प्राणो वै स्वरः । अस्मिन् एवैतद् रेतसि सिक्ते प्राणं प्रति-
वधाति ॥

अथ नौधसं निधनम् । जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

अथ कालेयम् ऐळम् । पशवो वा इल्लाश्च पशवः । यद् एव जाताभ्यो ऽग्राद्यं प्रति-
धीयते तद् एवैतत् ॥

अथार्भवस्य पवमानस्य गायत्र्य् उक्तब्राह्मणा ॥

अथैतां स्वरेण ककुभम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरो विवृहः ककुप् । विवृह एव
तत् प्राणं दधाति । स यन् निधनेनाभ्यारोहेत्—वज्रो वै निधनम्—यथोपतापिनं^२ दण्डेन
इन्यात् तादृक् तत् । अथ यत् स्वरेणाभ्यारोहति प्राणम् एवास्याम् एतद् दधाति ।
मिषज्यस्य एवैनाम् एतेन ॥

अथैतां निधनेनोणिहम् अभ्यारोहति । वज्रो वै निधनं पशव उणिक् । जीर्णा
इवैतर्हि तृतीयसवने पशवो भवन्ति । तस्मात् जीर्णं पशुम् आहुर अर्थम् एतेन कर्मि-
तति^३ । अथो वज्रेणाभिपत्य शासने^४ विकारं^५ मुञ्चसे^६ ॥

अथ यन् निधनेन बृहतीं परिचक्षते युवान इवैतर्हि पशवो भवन्त्य् अजीर्णा इव ।

तस्माद् युवान पशुम् आहुर् जीववरणीं न^८ इति ३०१ १

[१] ? कोशेषु रस्वरति [२] कोशेषु यथा पिता-
दिनं [३] ? यत्र कुर्वीतति र कर्मानति [४] ?
व शासेन [५] ? य ल श विद्धार र विकारा [६] ? व भुञ्जते [७] ? य व °चरणी [८] ?
एवं कोशेषु [९] र ॥३॥

अथ तां स्वरेणानुष्टुभम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरः वाग् अनुष्टुप् । तद् वै दैव्यं मिथुनं यद् वाक् च प्राणश्च । दैव्यम् एव तन् मिथुनं दधाति । स यन् निधनेनाभ्यारोहेत्—वज्रो वै निधनम्—वज्रेण दैव्यं मिथुनं वीयात् । स यदि स्वरस्यावकाशं न विन्देद् वाक् निधनेनाभ्यारोहेत् । वाग् अनुष्टुप् वाक् निधनम् । न वै वाग् वाचं हिनस्ति ॥

अथैतन् मध्येनिधनं द्वितीयं भवति । वाग् वा अनुष्टुप् । तद् वाचो ऽनुष्टुभो मध्येनिधनं भवति । रेतस्सिक्तिर् एव सा । तत् सहिकारं भवति । नाभिर् वै हिंकारः । नाभ्यो ह वै धृता गर्भा अवाचीनविलेभ्यो नावपद्यन्ते । नाभिधृता^१ ह वै गर्भाः ॥

तस्यैतद् दशाक्षरं मध्येनिधनं भवति । दशाक्षरा विराड् अक्षं विराद् । एतद् ध वै तद् गर्भा अक्षम् अनक्षन्त उपजीवन्ति ॥

अथैतां स्वरेण जगतीम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरः । पुरुषसंमित एव यत् पवमानः । स्वारं पुरस्ताद् भवति स्वारम् उपरिष्ठात् । ताव् इमौ पुरुषस्य प्राणापानौ विपर्युद्धौ । ताभ्यां विश्वश्चि^२ स्वरति ॥

अथ यज्ञायज्ञीयम् । रेतस्सिक्तिर् एव सा ॥

अथ साकमश्वं स्वारम् । प्राणो वै स्वरः । असिम्न् एवैतद् रेतसि सिक्ते प्राणं प्रतिदधाति ॥

अथ सौभरं निधनम् । जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

अथ नामधेयम् ऐळम् । पशवो वा इलान्नं पशवः । यद् एव जाताभ्यो ऽन्नाद्यं प्रतिधीयते तद् एवैतत् ॥

एवं प्रथमः पर्याय एवं द्वितीय एवं तृतीयः ॥ ३०६ ॥^३

[१] य ल व श °भृता र °तृता [२] य र व विवि ल श विश्वग्नि [३] र ॥८॥

त्रीणि ह वै निधनानीला स्वरो निधनम् एव निधनम् । अथ यद् ऋक्समं स्वारं वाव तन् मन्यन्ते । समाना ह्य ऋक्समस्य च [स्वारस्य च] जाम्यजामिता । अयं वै लोक इला पशव इला पशवो ऽयं लोकः । इदम् एवान्तरिक्षं स्वरः प्राणस् स्वरः । प्राणो वा अन्तरिक्षम् । असाव् एव लोको निधनं गतिः प्रतिष्ठा । तान्य् उ ह वै यो जामि^४ यथापूर्वं कल्पयेत् । ऐळम् एव प्रथमं कुर्यात् । अथ स्वारम् अथ निधनवत् । एवं^५ हीमे लोका यथापूर्वम् । आत्मा ह खलु वै निधनम् । प्राणस् स्वरः । पशव इला । तद् यद् ऐळं च निधनवच् चान्तरेण स्वारं क्रियते तथा हास्यैतानि सर्वाणि प्राणसंततानि भवन्ति । मध्यतो ह्य अयं प्राणः प्रजाः पशून् भुवनानि विवस्ते ॥

अथ ह वै यद् बृहद्रथन्तरे सामानि व्यभजेताम्—॥ ३०७ ॥^६

[१] ? र जीनी [२] य ह व एवम ल श एवा [३] र ॥९॥

—तानि राथन्तराण्य् एवान्यान्त्य् आसन् बार्हतान्य् अन्यानि । अथ येषु सम-

पादयेतां तानि राथन्तरवार्हतानि चाभवन् वार्हतराथन्तराणि च ॥

तद् यद् ऋचा प्रस्तावम् अन्तर्निधनं तद् राथन्तरम् । अथ यत् पुरस्तात् स्तोभं वह्निर्निधनं तद् वार्हतम् । अथ यद् ऋचा प्रस्तावं वह्निर्निधनं तद् राथन्तरवार्हतम् । अथ यत् पुरस्तात् स्तोभम् अन्तर्निधनं तद् वार्हतराथन्तरम् ॥

तद् आहुः कति सामानीति । चत्वारीति व्रूयात् । चत्वार्य् अह वैव सामानि राथन्तरं वार्हतं राथन्तरवार्हतं वार्हतराथन्तरम् । तान्य् उ ह वै यो^१ जामि यथापूर्वं कल्पयेद् राथन्तरम् एव प्रथमं कुर्याद् अथ वार्हतम् अथ राथन्तरवार्हतम् अथ वार्हतराथन्तरम् । तद् उ चतुर्णां साम्नां षड् रूपाणि व्यतिषजति । सर्वे^२ ह खलु वै निधना^३ जामि कल्पयति यो वै रूपा^४ जामि कल्पयेत् ॥ ३०८ ॥^५

[१] य ल श वा- [२] ? य सर्वो [३] ? य निधन [४] ? एवं कोशेषु [५] र ॥१०॥

तत् सुकलतिः^१ । निधनवता गायत्रीम् आरभेत । वीर्यं निधनं वीर्यं गायत्री । वीर्येण तद् वीर्यं समृद्धयति ॥

ऐलेन बृहतीम् आरभेत । पशव इळा पशवो बृहती । पशुभिस् तत् पशून् समृद्धयति ॥

स्वारम् अन्त्यं भवति । प्राणस् स्वरः प्राणो ऽन्त्यम् । सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद ॥

निधनवद् राथन्तरं वा बृहद् वा पृष्ठं क्रियते । वीर्यं निधनं वीर्यं पृष्ठम् । वीर्येण तद् वीर्यं समृद्धयति ॥

स्वारं मैत्रावरुणसाम । प्राणस् स्वरः प्राणो मैत्रावरुणसाम ॥

द्व्यक्षरनिधनं ब्रह्मसाम । द्वन्द्वं प्रतिष्ठा प्रतिष्ठा ब्रह्मसाम ॥

ऐळम् अच्छावाकसाम । पशव इळा पशवो ऽच्छावाकसाम ॥

अन्तर्निधनेन राथन्तरसाम्नार्भवस्य गायत्रीम् आरभेत । वह्निर्निधनेन बृहत्साम्ना ॥

स्वरेण ककुभम् आरभेत । प्राणस् स्वरः । विवृह एव ककुप् । विवृह एव तत् प्राणं दधाति ॥

ऐलेन वा निधनवता वोष्णिहम् आरभेत । वीर्यं निधनं वीर्यम् उष्णिक् । पशव इळा पशव उष्णिक् । येनैव कामयेत तेन ताम् उपेयात् ॥

स्वरेणानुष्टुभम् आरभेत । प्राणस् स्वरो वाग् अनुष्टुप् । प्राणेनैवैतद् वाचम् अनुसंतनोति प्राणेन वाचम् आरभते ॥

स्वारम् अन्त्यं भवति । प्राणस् स्वरः प्राणो ऽन्त्यम् । सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद ॥ ३०९ ॥^२

[१] य व *तं [२] र ॥११॥

वाङ्निधनं यज्ञायज्ञीयम् अन्ततः क्रियते । तद् एतत् सर्वं यज्ञं समिष्टं वाच्य एव संनिधत्ते न हास्येष्टापूर्वं प्रमीयते य एवं वेद । नो हि वाचः प्रमयो ऽस्ति ॥

महत्वन मध्यंदिनान् नान्तर्यात् । तेन हि स रूपी तेन वीर्यवान् । गायत्रीषु राथन्तरसाम्नः कुर्यात् त्रिष्टुप्सु बृहत्साम्नस् त्रिणिधनं बृहत्साम्ना उत्तमं करोति । यद् एवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद् एव तेन शमयति ॥

मद्बद् अन्धस्वद् आर्भवान् नान्तर्यात् । तेन हि स रूपी तेन वीर्यवान् । गायत्रीषु

रथन्तरसास्त्रं कुर्याद् अनुष्टुप्सु बृहत्सास्त्रं ऐळ मध्येनिधनम् अनुष्टुभ्य उत्तमं करोति यद् एत्रात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद् एव तेन शमयति ॥

तद् यन् मस्तवच्च त्रिणिधनं च मध्यंदिनात् नान्तरेति यदि च मद्रद् अन्धस्वद् यदि त्रैलं मध्येनिधनम् आर्भवान् नान्तरेति तथा हास्येतानि सर्वाण्यु अनन्तरितानि भवन्ति ॥

अथ ह वै नैकैर्चं गायत्रं कुर्यात् । १ ऐळं मध्येनिधनम् अनुष्टुभ्य अकाम एवैते त्रिवृति स्तोम एकैर्चयोः कुर्यात् । ये एवैते उष्णिक्ककुभोस् सामनी ते वैच तृचयोः कुर्यात् ते वैकैर्चयोः । नो तु तृचैर्चं नाम । न वा ऋक्तो^२ न सामतो ऽन्यम् एकैर्चाय तस्थानं नार्भवस्य गायत्री नाग्निष्टोमसाम^३ ॥ ३१० ॥^३

[१-१] १ एवं कोशेषु

[२] १ र व ककेका ल श शक्तसा

[३] २ ॥१९॥

त्रीणि ह वै यज्ञस्योदराणि गायत्री बृहत् अनुष्टुप् । अत्र ह्य एवावपन्त्य अत उद्गरन्ति । तद् उ यथार्थं मध्येन पुरुषस् सुहिनो वा स्याद् अशानयेद् वा तथा तत् । अथ यथेतराण्यु अङ्गानि स्थितान्यु एवम् अन्यानि स्तोत्राणि स्थितान्यु एव ॥

चत्वार्यु उ ह वै सामान्यु एकैर्चभ्यो^२ तस्थानानि^३ बृहद्रथन्तरे वामदेव्यं यज्ञा-यज्ञीयम् इति । तानि यत्र क चानुपरिप्लवेरं^३ तानि तृचेष् एव कल्पयेन् नैकैर्चेषु । अथ ह वै नैकैर्चकल्पी स्यात् । अवीर्य इव वा एष यद् एकैर्चः । अयं वै लोक एकैर्चः । अव-च्छिन्न इव वा अयम् आभ्यां लोकाभ्याम् ॥

वीर्यसंतततर इव तृचः । त्रयो वा इमे लोकाः । इमे हि लोकास् तृचः । त्रयो वा एकस्माद् वीर्यवत्तराः । एतस्माद् ध वा इदं भूयस्वी कनीयस्विन्नम् अतिमन्वते । या हि भूयसी गव्यूतिर् भूयस्य ऋद्धिस् तां तृचेनर्धोति । अथ या कनीयसी गव्यूतिः कनीयस्य ऋद्धिस् ताम् एकैर्चैर्नर्धोति ॥

एकैर्चो ह त्वाव तृचाज् ज्यायान् । एकैर्च इति त्रीण्यु अक्षराणि तृच इति द्वे । यो ह त्वावैतान्यु ऋक्तृचांश् चाक्षरृचांश् च वेदोभये मे तृचाः कृता भवन्तीत्यु उभे हेवास्य तृचाः कृता भवन्ति । अथो यद् एवर्चसाम हिंकारस् तेनास्य तृचाः कृता भवन्ति । अथो यद् एव प्रस्तावः प्रतिहारो निधनं तेनो एव तृचेभ्यो नैति ॥ ३११ ॥^३

[१] य र व एव नास्ति

[२] १ एवं कोशेषु

[३] २ ॥१९॥

प्रजापतिर् ह वा एतत् प्रातस्सवने प्रजाः प्रजनयन् तिष्ठति यद् एतद् बहिष्पव-मानम् । स ह सैव देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवविदो लोकः ॥

अथाग्नेयम् आज्यम् । स ह सो ऽभिजिद् एव स्तोमः । अग्निर् एव सः । स ह्रीद् सर्वम् अभ्यजयत् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवविदो] लोकः ॥

अथ मैत्रावरुणम् आज्यम् । स ह स विश्वजिद् एव स्तोमः । अहोरात्रे एव ते । अहर् वै मित्रो रात्रिर् वरुणः । तद् ये के चादित्याद् अर्वाञ्चो लोकास् तान् ह सर्वान् अहोरात्रे एवाप्नुतः । ते उ ह त्व एवंविदो लोकं नाप्नुतः । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवविदो] लोकः ॥

अथैन्द्रम् आज्यम् । स ह स सर्वजिद् एव स्तोमः । इन्द्र एव सः । स हीदं सर्वम् अजयत् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथैन्द्राग्नम् आज्यम् । स ह स उज्जिद् एव स्तोमः । इन्द्राग्नी एव तौ । तौ हीदं सर्वम् आजिस्त्यायाम् उदभिन्ताम् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥ ३१२ ॥^१

[१] २ ॥१४॥

अथ माध्यंदिनः पवमानः । स ह स धनजिद् एव स्तोमः । वायुर् एव सः । स हीदं प्राणो भूत्वा सर्वं धनम् अजयत् । तद् यद् वै किं च 'प्राणी जीयते' तस्मिन् सर्वस्मिन् अपिर्वा भवति य एवं वेद । [स ह सैव देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

रथन्तरं वा बृहद् वा पृष्ठम् । स ह स श्रीर् एव स्तोमः । श्रीर् हि पृष्ठम् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ वामदेव्यम् । स ह सा शान्तिर् एव स्तोमः । आप एव ताः । यद् ध वा इमां पृथिवीम् अग्निर् वैश्वानरो ददाह तं हाद्विर् एव शमयाचक्रुः । उभा उ ह वा एतौ वैश्वानरो यन् निदाघञ् च शिशिरञ् च । तद् यद् अन्तरेण वर्षा व्यवहिताश् शान्त्या एव । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ नौधसं वा श्वेतं वा ब्रह्मसाम । स ह स सर्वच्छन्दा एव स्तोमः । ब्रह्मैव तत् । ब्रह्म हि सर्वाणि छन्दांसि । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ कालेयम् । स ह स रस एव स्तोमः । अन्नम् एव तत् । स यो हास्यस्य रसस्य लोकस् सो ऽस्य लोभो भवति य एवं वेद । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथार्भवः पवमानः । स ह सो ऽसित एव स्तोमः । दिश एव ताः । दिशो ह वै व्युत्क्रामन्ति पाप्मा न सिषाय । न हैनं पाप्मा सिनोति य एवं वेद । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ यज्ञायज्ञीयम् । स ह स नाक एव स्तोमः । आदित्य एव सः । एष हि न कस्मै चनाकम्^२ उदयति । स ह सैव देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो लोकः । एतद् ध वै स्तोमेन्द्रियम् । एते ह वै स्तोमानाम् इन्द्रियावन्तः । इन्द्रियवान् भवत्य् अपित्य् अस्मिन् सर्वस्मिन् भवति य एवं वेद ॥ ३१३ ॥^३

[१-१] ? १ प्राणि जयते [२] ? एवं क्रोशेणु [३] २ ॥१४॥

प्रजापतिर् वावेदम् अग्न आसीत् । सो ऽकामयताहम् एवेदं सर्वं स्याम् अहम् इदम् अग्निभवेयम् इति । सो ऽग्निर् एव भूत्वा पृथना असहत । भूमिर् भूत्वा भूतं भव्यम् अभवत् । आपो भूत्वा सर्वम् आप्नोत् । मनो भूत्वा सर्वम् अमनुत् । वाग् भूत्वा सर्वं व्यभवत् ।

चक्षुर भूत्वा सर्वं पश्यत् । श्रोत्रं भूत्वा सर्वम् अशृणोत् । वायुर् भूत्वा प्रजानां प्राणोऽभवत् । अन्तरिक्षं भूत्वा दिवम् अस्तभ्नोत् । द्यौर् भूत्वा सर्वम् अनुव्यभवत् । विराड् भूत्वा दित्योऽभवत् । कामो भूत्वा नन्तोऽभवत् । अन्तो भूत्वा मृत्युर् अभवत् । संवत्सरो भूत्वा नादस्यत् । न ह दस्यति य एवं वेद । चन्द्रमा भूत्वा र्धमासान् पर्यगृह्णात् । पर्जन्यो भूत्वा प्रजानां जनित्रम् अभवत् । यज्ञो भूत्वा देवान् विभर्ति ॥

ता अस्थेमाः प्रजास् सृष्टा न समजानत । ता नाम भूत्वानुग्राविशत् । ता एता नाम्ना संजानतेऽसौ वा अयम् अमुष्य पुञ्ज इति ॥

स एष वाग्निष्टोमो य एष तपत्य एष इन्द्र एष प्रजापतिर् एष एवेदं सर्वम् इत्युपासितव्यम् ॥ ३१४ ॥^१

[१] २ ॥१३॥

१ रेतस्यां गायति । रेतो वै रेतस्या । रेतसम् संतत्या अव्यवच्छेदाय । अहिंक्रतां गायति । वज्री वै हिंकारः । यद् धिंकुर्याद् वज्रेण हिंकारेण रेतो विच्छिन्द्यात् ॥

स यद् एकादस् स्यात् तस्मिन् अहिंक्रतां गायेत् । एकं हि तद् अहः ॥

यदि द्वयह उभयोर् अहोर् अहिंक्रतां गायेत् । प्रायणं हि तयोर अन्यतरद् उदयनम् अन्यतरत् ॥

यदि त्र्यहस् तस्मिन् मीमांसन्ते हिंकुर्यान् न हिंकुर्याद् इति । तद् द्वैक आहुः कामम् एवाप्य अन्वहं संवत्सरं रेतस्याम् अहिंक्रतां गायेत् । संवत्सरं वै सिक्तम् अभि-क्रियते । रेतम् एवामिक्त्या इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् यद् वाच प्रथमाहन् रेतस् सिच्यते स गर्भस् संभवति । अथ यत् त[त]स् सिच्यतेऽमुषैव तत् परासिच्यत इति । तस्माद् उ प्रथमाहन् एव रेतस्याम् अहिंक्रतां गीत्वा हिंक्रताम् उत्तरेष्व अहस्सु गायेत् । अथो अन्नं वै हिंकारः—अन्नेन वै गर्भोऽभिवर्धते—अभिवृद्धया एवेति । ताम् उदयने गायेद् यत् प्रायणं तद् उदयनम् असद् इति ॥३१५॥^२

[१] प्रारम्भे य ॥ हरिः ओं ॥ व ॥ ओम् [२] २ ॥१७॥

ता हैता गच्छता आर्क्षकायणश्च शालापत्य आरुणेर् अघ्न्य अघ्नियगे । ता एता आरु-र्णेया धुरः । तद् आहुः किं छन्दो रेतस्येति । बृहतीति ब्रूयात् । कथं बृहतीति । मनो हि रेतस्यति ब्रूयात् । नो मत्सो बार्हीर्यः किं चनास्ति । अथो सर्वे प्राणा मनोऽभिसंपन्नाः । सर्वाणि छन्वांसि बृहतीम् अभिसंपन्नानि । तस्माद् बृहती रेतस्येति । सा केन वृद्धेत्य आहुः । वृद्धा तेनेति ब्रूयाद् यद् रेतस्या । रेतस्यो हीदं सर्वं वृद्धम् । वृद्धा तेन यन् मनो वृद्धा तेन यन् चन्द्रमा एषा देवतेति । सा हैषा चन्द्रमा एव यद् रेतस्या । स एष रेतसः प्रतिरूपो देवभक्षस् सोमो राजा । सर्वस्यास्य रसस् समुवूढः । तं सर्वं देवा उपजीवन्ति । तस्माद् आहुस् सोम एव राजा ब्रह्म सर्वं ह्य एनं देवा उपजीवन्ति । सा हैषा ब्रह्मैव यद् रेतस्या । ब्रह्मणा हास्य स्तुतं भवति य एवं विद्वान् रेतस्यया स्तुते ॥ ३१६ ॥^३

[१] १ य बर्हीयः २ बर्हीयः [२] २ ॥१८॥

गायत्री गायति । प्राणो वै गायत्री । तस्यै द्वे अक्षरे व्यतिषजति । ओ३वाणि१ अशिथ

दश्युव^१ देवाय वा^२ इति व्यतिषृजति । स प्राणः । स वायुः ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर् वै त्रिष्टुप् । तस्यै द्वे अक्षरे द्योतयति । बोधा^३ इत्य् एते द्योतयति । तद् इदं चक्षु । सो ऽसाव् आदित्यः ॥

जगती गायति । ओत्रं वै जगती । तस्यै चत्वार्य् अक्षराणि द्योतयति । सोमाश् शुकाः इति शुक्रवती पदे द्योतयति । तद् इदं ओत्रम् । ता इमा दिशः ॥

अनुष्टुभं गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायति । ओ३^४ वाजं वाज्य् अक्रमा३^५ इति निरुक्तं पदं गायति । रुषः इति निराह । सा वाक् । स प्रजा-पातः ॥

पंक्तिं गायति । ऋतवो वै पंक्तिः । तस्यै षड् अक्षराणि द्योतयति । पवस्वा सूर्या^६ इति सूर्यवती पदे द्योतयति ॥ ३१७ ॥^७

[१] ? एवं य । अन्यत्र ओसर्वाणो [२] ? एवं य । अन्यत्र देसयुर्व [३] जैमिनीयार्या संहितायां ३.१.७ अधर्वाणो अशिप्रयुः । देवं देवाय देवयुम् [४] एवं य व । अन्यत्र षोडः । जै. सं. [५] ३.१.५ ओषधीभ्यः [६] एवं य । अन्यत्र अक्रमा । जै. सं. ३.१.७ आवाजं वाज्य् अक्रमीत् [७] जै. सं. ३.१.७ वलुपः [८] जै. सं. ३.१.८ पवस्व सूर्यः [९] र ॥१९॥

ते षड् ऋतवः । षड् दुर एता देवताः । एताभिन् तद् देवा असुरान् अधूर्वन् । यद् अधूर्वन् तस्माद् धुरो ऽभवन् । एताभिर् अस्य सर्वाभिर् देवताभिन् स्तुतं भवति य एवं वेद । ताभ्य उ एव सर्वाभ्यो देवताभ्य आवृक्ष्यते य एवं विद्वांसम् उपवदति । तां हैताम् एते पंक्तिं विगायन्ति नाविकृता गर्भा जायन्ते इति वदन्तः सांजमानो दायित्रा कोवा पवस्वा सूर्याः इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर एतां^१ विगायन्ति तत इदं गर्भा मुह्यन्ति^२ । यतो वै गर्भाः प्रसार्यन्ते^३ ऽथ जायन्ते^४ । तस्माद् एषा गायत्रम् एव प्रसृता गेयेति । तद् आहुस् स चाद्य^५ धुरो विगायेद् य एनास् संगान्तुं विद्याद् इति । तद् धैक आहुर् बहिष्पवमाने द्राव वयं विगायन्तस् संगायामः यदो ओवा^६ इति वाङ्निधनाः कुर्मस् तेनैव नस् संगीता भवन्तीति । तेनाज्येष्व^७ आद्रियन्ते न^८ पवमानयोः । अथ हैक आहुर् आज्येष्व एव वयं विगायन्तस् संगायाम इति ॥

जगती होतुर् आज्ये । जागतो हि होता ॥ ३१८ ॥^९

[१] एवं य व । अन्यत्र एतदथ [२] ? एवं य र व । अन्यत्र -यूनि [३-४] यल श नास्ति [५] र व वाच [६] ? एवं कोशेषु [७-८] एवं य व । अन्यत्र आद्रियन्तो [९] र ॥२०॥

सैषा भवति अग्र आ याहि वीतये इति ॥

गायत्री मैत्रावरुणस्य । गायत्रो हि मैत्रावरुणः । सैषा भवति आ नो मित्रावरुणा इति ॥

त्रिष्टुभं ब्राह्मणाच्छंसिनः । त्रिष्टुभो हि ब्राह्मणाच्छंसी । सैषा भवति आ याहि सुषुमा हि ते इति ॥

अनुष्टुभम् अच्छावाकस्य । अनुष्टुभो ह् अच्छावाकः । तस्यैषा भवति इन्द्राग्नी आ गतं सुतम् इति ॥

तद् उ हात्रैव यथारूपं गीता भवन्ति । अथ य एनाः प्रातस्सवने गीत्वा माध्यन्दिने च सवने तृतीयसवने च गायति तस्य हैव यथायतनं गीता भवन्ति । इदं वा एना एष तद् आयतनाच् व्यावयति य एना माध्यन्दिनायतनाश् च सतीस् तृतीयसवनायतनाश् चाथ

प्रातस्सवन एव गायति । अथ य एवैताः प्रातस्सवने गीत्वा माध्यंदिने च सवने तृतीय-
सवने च गायति स एवैना आयतनेषु प्रतिष्ठापयति । ता अस्यायतनवतीर् गीता भवन्त्य्
अत्रैवैतास् संगीता भवन्ति ॥ ३१९ ॥^१

[१] ॥ ३१९ ॥

इति ह स्माहद्विज्यस्^१ सात्ययज्ञिर् ऋद्धुकम्^२ अस्मै स्वायां जनतायां भवति य एवं
विद्वान् धुरो न विगायतीति । तस्माद् यदीतरा धुरो विगायेद् व्य एवाज्यधुरश् च
पवमानधुरश् च गायेद् इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् विकर्षन्त एते धुरो ये वि-
गायन्ति । यदि त्रिष्टुभो माध्यंदिने यो रसस् तं प्रातस्सवने दधाति । यदि रथन्तरवर्णा
गायति यो रथन्तरस्य पृष्ठेषु रसस् तं प्रातस्सवने दधाति । यदि जगती गायति यो
जगत्स्य तृतीयसवने रसस् तं प्रातस्सवने दधाति । यद् अनुष्टुभं गायति—वाग् वा
अनुष्टुप्—तां प्रातस्सवने दधाति । सेयं वाग् अनुष्टुप् प्रातस्सवने वद्धा न कस्मै चनालं
भवति ॥

यद्य् अप्य् आग्नेयम् एवाज्यम् अपिवहेच् छून्ये अमू सवने यातयाम्नी स्याताम् । यद्य्
उ वै समाने यस् समाने यज्ञकतौ द्वेधा जिगासति विपिक्ता इमे रसा यातयामानो
भवन्ति । तद् उ तद् विकृष्टम् उ एव साध्व् एतस्यै नोपपादो^३ ऽस्ति । तस्मात् ओवा ओवा
इत्य् एव गायेत् ॥

अथो द्व एव धुरौ मनश् चैव वाक् च । मनसो हि वाक् प्रजायते । सा मनोजेत्रा^१
वाग् भवति । तन् मनो वाचम् अभिप्रवहति । वाग् उ पुनर् मन एवाभिप्रवहति । स यो
मनसश् च वाचश् च स्वरो जायते— ॥ ३२० ॥^२

[१] ? एवं कोशेषु [२] एवं य एव । अन्यत्र °वानो [३] ॥ ३२० ॥

—स इन्द्रः । इन्द्रस् सर्वे देवाः । स हैव देवलोकं गमयति य एवं विद्वान् उद्गायति ।
अथ हान्ये गन्धर्वलोकं वा पितृलोकं वा गमयन्ति । अथो हास्ये ताभ्याम् एव धूर्भ्यां सर्वा
धुर उपासा भवन्त ॥

प्रजापतिर् यज्ञम् असृजत । तं देवेभ्यः प्रायच्छत् । गायत्रेणैव प्रातस्सवनं प्रायच्छत्
सामभिर् माध्यंदिनं सवनं तृतीयसवनं च । आमहीयवप्रतिपद् एव माध्यंदिनं सवनम्
आसीत् संहितप्रतिपद् तृतीयसवनम् । तेनायजन्त । तेषां यद् एव गायत्रं शिर आसीत्
तत् समभवत् । ते देवाः प्रजापतिम् उपेत्याबुवन् एकं वाच किल सामास गायत्रम् एव ।
यद् वाच नो गायत्रं शिरो ऽभूत् तत् समभूत् । तथा न इदं यज्ञं विधेहि यथा सर्व एव
साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् संभवामेति । स एतस्माद् एव प्रातस्सवनात् षड् गायत्राण्य्
उदखिदत् । त्रीणि माध्यंदिनं सवनम् अवहरत्^१ त्रीणि तृतीयसवनम् । तम् अग्रवन् यत्
इदम् आदिथाः किम् अह भविष्यतीति । सो ऽग्रवीच् छन्दांस्य् अत्र प्रतिवक्ष्यामि छन्दो-
भिर् एता आख्यायिष्यन्त इति । यद् अग्रवाच् छन्दांस्य् अत्र प्रतिवक्ष्यामि छन्दोभिर्
एता आख्यायिष्यन्त इति तस्माद् एता गायत्रीस सतीश् छन्दोभिर् आख्यायन्ते ॥

अथोपगीतनैव ते ऽयजन्त^२ । ते सर्वे एव साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् समभवन् । सर्वो
हैव साङ्गस् सतनुर् अमृतस् संभवति य एवं वेद । एतस्मिन् तद् यद् विद्वान् श्रेयान्
भवताति ह स्माह शाठ्यायनिः ॥ ३२१ ॥^३

[१] ? कोशेषु वहर, अवहर [२] ? एवं य । अन्यत्र ययंत, जयंत [३] ? य र व एतस्माद्
[४] र ॥२३॥

अथैतद् आमहीयवं प्राजापत्यं सवनमुखे क्रियते । तद् एतत् स्वयं^१ प्रशस्तं यत् प्राजापत्यम् । तस्मिन् उ प्रशस्त एव सत्यं एषा भूयसी प्रशंसा क्रियते यद् एतद् ओम् इत्य् आदत्ते । असौ वा आदित्य एतद् अक्षरम् । तद् एतत् त्रयस्य वेदस्यापलितम् अक्षरम् । स यद् ओम् इत्य् आदत्ते ऽमुम् एवैतद् आदित्यं मुख आधत्ते । स यथा मधुना लाजान् प्रयुयाद् एवम् एवैतेनाक्षरेण सामन् रसं दधाति । तद् आप्याययति । तेनास्या पीनेन रसवता स्तुतं भवति ॥

प्रतिहियमाणं सामावसीदतीत्य् आहुः कुरवस् स यद् ऊर्ध्वं प्रतिहागाद् उदगृह्णाति तद् उत्थापयतीति । सामन् उ हैवैतत् सामभिर् गीयते । तद् घ वै सुगीतं यत् सामन् सामाभिगायात् । सामन् एवेदं सामाभिगायामीत्य् एव तद् विद्याच् छ्रेष्ठताम् अनेन खानां गमिष्यामीति ॥

पुनानस् सोम धारया इति प्रस्तौति । अपो वसानो अर्बसि इत्य् अष्टाक्षराणि । आ रज्ज्वा योनिम् ऋत- इत्य् अष्टेन^२ तानि षोडश । -स्य सीदसि इति चत्वारि । ततो यानि षोडश स एव षोडशकलः पशुः । अथ यानि चत्वारि त एतस्य पशोस् स्तनाः^३ । स यथा पशुं स्तनिनं प्रचं^४ दुहीतैवम् एवैतेन गीतेनैतद् दुहे यं कामं कामयते । तत् पशव्यम् इति ह स्माह सुचित्तश् शैलनस् स पशुमान् भवति य एवं विद्वान् रौरवं गायतीति ॥ ३२२ ॥^५

[१] श स्वर्थ्य [२] ? य अष्टे न [३-३] कोशेषु पशोनास् [४] एवं कोशेषु [५] र ॥२४॥

प्रस्तूयमानं साम प्रजाकामो ऽभ्युद्गायेद् विद्वते प्रस्तावे क्षत्रकामः । प्रतिहियमाणम् एव पशुकामो ऽभ्युद्गायेत् । निधनम् एव स्वरम् उपयन् ब्रह्मवर्चसं ध्यायेत् । ब्रह्मवर्चसं हि स्व[रः] । ते चत्वारस् सामन् कामा इति ह स्माह जानश्रुतेयः । अथ ह स्माह वैत- हव्यस् त्रय एव सामन् कामाः । यद् एव वाचा करोति सा प्रजा । मनसो हि वाक् प्रजा- यते । स यद् वाचा करोमि—प्रजा म एषा—प्रजावान् एतेन भविष्यामीत्य् एव तद् विद्यात् । अथ यद् ऋचं गायति ते पशवः । पशवो ह्य् ऋक् । स यद् ऋचं गायामि— पशवो म एते—पशुमान् एतेन भविष्यामीत्य् एव तद् विद्यात् । अथ यन् निधनं स्वरम् उपैति तद्^१ ब्रह्मवर्चसम् । ब्रह्मवर्चसं^२ हि स्वरम् उपैमि—ब्रह्मवर्चसं म एतत्^३—ब्रह्म- वर्चस्य एतेन भविष्यामीत्य् एव तद् विद्यात् । अत्रैवैते सर्वे कामा उपाप्यन्त एवं विदुष इति ॥

तद् एतत् सत्यम् अक्षरं यद् ओम् इति । वज्रा ह खलु वा एते यद् यौधाजयस्य साम्नो निधनानि । ते देवा एतेन सत्येनाभिगीय ओम् इत्य् एतैर् यौधाजयस्य निधनैर् असुरान् पाप्मानं भ्रातृव्यान् अघ्नन् । एवम् एवैवं विद्वान् एतेन सत्येनाभिगीय ओम् इत्य् एतैर् यौधाजयस्य निधनैर् द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति ॥

तत् त्रिणिधनं भवति । त्रयो वा इमे लोकाः । वज्रा एते यन् निधनानि । पृथ्यो लोकेभ्य एतैर् वज्रैस् सर्वं पाप्मानम् अपहते । अथो हास्यैत एव वज्रा एषु लोकेषु सर्वं पाप्मानम् अपहत्य ओम् इत्य् एव स्वर्गं लोकम् आरोहति ॥ ३२३ ॥^३

[१] कोशेषु तं [२-२] व एव [३] र ॥२५॥

अथैतद् औशनं त्रैष्टुभम् । तद् यत्र देवासुरास् संयत्ता आसन् तद् एष्व अब्रवीत् त्रिर् अहं ष्टुब् अस्मीति । यद् अब्रवीत् त्रिर् अहं ष्टुब् अस्मीति तस्मात् त्रिष्टुप् । ते देवा एतथा त्रिम् स्तुत्वा द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यम् अघ्नन् । एवम् एवैवं विद्वान् एतथा त्रिम् स्तुत्वा द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति । तस्य त्रिः प्ररोहति । त्रैष्टुभो वा असाक् आदित्यश्च शुक्रं कृष्णं पुरुषः । त्रैष्टुभम् इदं चक्षुश्च शुक्रं कृष्णं पुरुषः । तच्च छ्रेष्ठया देवतया संपाद्योद्गायति । स श्रेष्ठतां स्वानाम् अश्नुते य एवं विद्वान् औशनं गायतीति ॥ ३२४ ॥

[१-१] ? यत्र एष ब्रवीत् [२] ॥ २६ ॥

अथ निर्वाधापस्तम्भौ । साम्नो हिंक्रियमाण एतां दिशं यं द्विष्यात् तं मनसा निर्वाधेत । तत एव स पराभवति । प्रनिहियमाण एताम् उ एव दिशं यं द्विष्यात् तं मनसापस्तम्भुयात् । तत उ एव स पराभवति ॥

अथो त्रयस् साम्नस् स्वर्गास् त्रयो नारकाः । प्रस्तुते पुरादेस् स नारकः । तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वादिसु स्वर्गो लोकः । तस्मिन् आत्मानं दध्यात् । प्रतिहृते पुरोपद्रवात् स नारकः । तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वोपद्रवस् स्वर्गो लोकः । तस्मिन् आत्मानं दध्यात् । उपद्रुते पुरा निधनात् स नारकः । तं द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वा निधनं स्वर्गो लोकः । तस्मिन् आत्मानं दध्यात् ॥

तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् अपहतपाप्मैतत् साम्नो यद् ऊर्ध्वं प्रस्तावात् स्वर्गं एषु लोकः । कस् तस्मिन् द्विषन्तं भ्रातृव्यम् आभजेत । प्रस्तुत एव पुरादेस् स एवैको नारकः । तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वा सर्वासिन् एव सामन् आत्मानं दध्यात् । अथो यजमानम् । सोऽपहत्य पाप्मानं स्वर्गं लोकम् एति । एतत् तद् यत् कृत्वा श्रेयान् मन्यत इति ॥ ३२५ ॥

[१] ॥ २७ ॥

यो वा ऋक्सामाभ्याम् आयतनवद्भ्याम् आर्त्विज्यं करोत्य् आयतनवान् भवति । प्रस्ताव एवर्चस् सामन् आयतनम् । यद् ऊर्ध्वं प्रस्तावाच् छन्नं गायति तत् साम्न ऋच्य आयतनम् । प्रतिहार एवर्चस् सामन् आयतनम् । यद् ऊर्ध्वं प्रतिहागच् छन्नं गायति तत् साम्न ऋच्य आयतनम् । निधनम् एवर्चस् सामन् आयतनम् । यन् निधनम् अनिस्वरति तत् साम्न ऋच्य आयतनम् । स य एवम् एताभ्याम् ऋक्सामाभ्याम् आयतनवद्भ्याम् आर्त्विज्यं करोत्य् आयतनवान् एव भवति ॥

तद् वा एतद् द्वयम् एवर्क् च साम च । तयोर् यत् सत्यं प्रजासु भवति जयति तं लोकं यस् सत्येन जेयः । वाग् वा ऋचस् सत्यं मनस् साम्नः । एते ह वा ऋक्सामयोस् सत्ये । सत्यं प्रजासु भवति जयति तं लोकं यस् सत्येन जेयः । [ऋचस्] सत्येन साम गायत् साम्नस् सत्येनर्चम् । ऋक्साम्ने उ ह वै स्वर्गस्य लोकस्यशाते । तं ह वा एते स्वर्गं लोकं गमयतः । स स्वर्गस्य लोकस्येशो य एने एवं गायति । तस्माद् एवम् एव जेये ॥ ३२६ ॥

[१] ॥ २८ ॥

रथन्तरेण स्तोप्यमाणः पृथिवीम् अभिमृशति मनो मात्रे पृथिव्यै रथन्तरं मा मा हिंसि-
इति । अथ महिम्नस् संभरति यस् ते अग्नौ महिमा यस् ते अप्सु रथे यस् ते महिमा स्तनयित्वा य उ ते
वाते यस् ते महिमा तेन संभव रथन्तरं द्रविणस्वन् न एधि इति । अथ वामदेव्यं पुरस्ताच्च छान्तिम्
अभिव्याहरति प्रजापतिर् असि वामदेव्यं ब्रह्मणश् शरणं तन् मा पाहि इति । अथैता अमृतं व्याहृती
अभिव्याहरति भूर् भुवम् स्वः ॥ क इदम् उद्गास्यति च इदम् उद्गास्यति इति । प्रजापतिर् वै कः ।
तम् एवादाव् आर्तिव्रज्याय वृणीते । स य एवं तद् उद्गायति वाचैवास्य कृतं भवत्य् अनृण
आत्मना भवति । अथाभ्यनिति । प्राणे वै शान्तिर् अग्निर् वै बृहद्रथन्तरे । ते प्राणेन
शमयति । अथ ये शान्ते बृहद्रथन्तरे गायति ते हैते युवानश् श्रोत्रियाः प्रमीयन्ते स्वयम्
उपरिष्ठाद् वामदेव्यम् ॥ ३२७ ॥^२

[१] व अमृतस्य [२] र ॥२९॥

स यथा भर्मे तत्तं शफाभ्यां परिगृह्य हरेद् एवम् एवैतद् बृहद्रथन्तरे वामदेव्याभ्यां
परिगृह्य हरति । ते एनं नोदोषतः । स सर्वम् आगुर् एति य एवं विद्वान् बृहद्रथन्तरे
गायति । इयं वै रथन्तरम् । तस्या असौ वत्सो यो ऽसौ तपति । स यत् मा मा इति
'स्तोव्य एतम्' एव तद् आदित्यं मुख आधाय गायति । स यथा धेनुं वत्सेनोपसृज्य
प्रच्छां दुहीतैवम् एवैतेन गीतेन रथन्तरं दुहे यं कामं कामयते ॥

श्रीर् वै रथन्तरम् । तस्या इमे स्तोभा यद् अस्यां पृथिव्याम् अधि । सैषा श्रीर्
नान्यत्राक्षरेभ्य आप्तव्या^१ । स यद् अक्षरेषु 'स्तोव्य एतम्' एव तच् छ्रियम् आप्तवै-
तस्यां प्रतितिष्ठति । सा हैवैकस्या श्रीर् यद् अक्षरेषु । तस्माद् अक्षरेषु स्तोव्यव्यम्
॥ ३२८ ॥^२

[१-१] ? कोशेषु स्तोव्यै^०, स्तोभ्यै^०, स्तोभ्यै^०, स्तोभ्यै^० [२] न प्रकृतं अन्यत्र प्रकृतं

[३] ? कोशेषु आप्तव्या [४-४] ? कोशेषु स्तोव्यै^०, स्तोभ्यै^०, स्तोभ्यै^० [५] र ॥३०॥

तद् एतद् अमूलं रथन्तरं यद् अन्यत्राक्षरेभ्यः । एतस्माद् धीदम् आयतनात्
प्रच्यवन्ते ये ऽन्यत्राक्षरेभ्यस् स्तोभन्ति । अथ यो ऽक्षरेषु स्तोव्यि स्व एव तद् आयतने
प्रतितिष्ठति । तस्माद् अक्षरेष्व् एव स्तोव्यव्यम् ॥

देवतागायिनः कुरुपञ्चाला आयतनाद् अच्यवन्तेति ह स्माह शाठ्यायनिः । मनो वै
पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद् वाग् रथन्तरम् । तद् यत्र बृहद्रथन्तरे आजिम् एतां तद्
बृहद् उदजयद् रथन्तरं हीयमानम् अमन्यत । तद् यत् क्षिप्रं रथन्तरं गायति मनश् च वै
तद् वाचं च समे करोति । तद् इदं रथन्तरम् ईक्षते यो माम् अनेन समम् अकृद् धन्तार्यं^१
क्षिप्रे पाप्मानं निजहात् इति । स क्षिप्रे पाप्मानं विजहाति य एवं विद्वान् क्षिप्रं रथन्तरं
गायति ॥ ३२९ ॥^२

[१] च-वर्जम् अन्यत्र धातायं [२] र ॥३१॥

तत् पूर्णमुखेन प्रधून्वन् क्षिप्रं गायेत् । श्रीर् एषा यद् रथन्तरम् । श्रियम् एतद्
आत्मन् धत्ते । अथो अग्निर् एष यद् रथन्तरम् । तस्मात् क्षिप्रं मुमुक्षितव्यम् । यत्र वा
अग्निर् उपतिष्ठमानो दहति दूर इव वै तत्रौषधयः प्रजायन्ते । यत्रौषधयः प्रजायन्ते । यत्रौषधयः प्रजायन्ते । क्षिप्रं प्रजया पशुभिः प्रजाया इति प्रतिहारेप्रतिहार उद्गाता इह इति
त्रयात् । पशवो वा इच्छायतनं रथन्तरम् । आयतन एव तद् एतान् पशून् प्रतिष्ठापयति ॥

तद् धैतद् एक एकरूपम् एव भा भा इति स्तोभन्ति । असौ वा आदित्यो भा इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर अमिथुनम् एतद् अप्रजननं यद् एकरूपम् । भगो वा असौ भिद् इयम् । पुमान् वा असौ स्त्रीयम् । यदा वा असौ वर्षत्य् अथेयं प्रजायते । यदो वै^१ पुमान् योषायां रेतस् सिञ्चत्य् अथ सा प्रजायते । तस्मात् अभुभाभिभमेभम इत्य् एवं मिथुनं प्रजननं स्तोभ्यम् । यावत् स्तोभेत् तावत् पृथिव्यां हस्तौ स्यातां देवस्थस्यानपव्याधाय ॥ ३३० ॥^२

[१] व श हैव [२] ॥३२॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । षोडशकलो वै पुरुषः । कलाश^१ एव तद् यजमानम् एनस्यां देवयोग्यां सिञ्चति । स एतस्यै देवयोग्यै जायते देवान् अधि । चतुर्दश-चतुर्दशोत्तरयोः । ततो यानि दश सा विराड् अन्नं विराद् । अथ यानि चत्वारि त एव चतुष्पादाः पशवः । चतुष्पदः पशून् अवरुद्धे ॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । ततो यानि पञ्चदश स वज्रः पञ्चदशः । अथ यत् षोडशम् अक्षरं स इन्द्रः । इन्द्रो वज्रस्योद्यन्ता षोडशः । तम् इन्द्रं यजमानम् अकृत् । तद् उद्गाता यजमानस्य पञ्चदशन वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणाति । चतुर्दश-चतुर्दशोत्तरयोः । स ह स वज्र ऊनो नारम्भणः । तद् उद्गाता यजमानस्य भ्रातृव्यायतने भ्रातृव्यं वितक्ष्णोति भ्रातृव्यायतने भ्रातृव्यं विनाशं नयति । न हास्य कश् चन भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । चतुर्दशचतुर्दशोत्तरयोः । तानि चतुश्चत्वारिंशद् अक्षराणि संपद्यन्ते । चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् । त्रैष्टुभ इन्द्रः । स ह स इन्द्रश् छन्दसां मध्यत प्रावसितो^१ बहूनि छन्दांसि पुरस्ताद् बहून् उपरिष्टात् ॥ ३३१ ॥^२

[१] ? य श कलश [२] ? एवं कोशेषु [३] ॥३३॥

छन्दांसि वै सर्वे स्तोमान् सर्वे पशवस् सर्वे देवास् सर्वे लोकान् सर्वे कामाः । तत् सर्वान् स्तोमान् सर्वान् पशून् सर्वान् देवान् सर्वान् लोकान् सर्वान् कामान् आप्नोति ॥

अग्निर् एव यद् रथन्तरम् । अग्निर् वै मृत्युः । स यो ऽन्यत्राक्षरेभ्यस् स्तोब्धि स एवोद्गाता यजमानं मृत्योर् आस्ये ऽप्यस्यति । अथो यो ऽक्षरेषु स्तोब्धि—अन्नम् उ वै स्तोभः—स्तोभेनस्तोभेनैव मृत्योर् आस्यम् अपिधायैतं मृत्युम् अतितरति । अथो समुद्र एव यद् रथन्तरम् । अथ यो ऽन्यत्राक्षरेभ्यस् स्तोब्धि स एवैतं समुद्रं प्रविशति । अथ यो ऽक्षरेषु स्तोब्धि यथा नावा वा प्लवेन वा द्वीपाद् द्वीपं संक्रामेद् एवम् एवैतं समुद्रम् अतितरति ॥

स्वर्दशम् इति निराह । यदा वै स्वर गच्छत्य् अथामृतो भवति । तं सर्वेभ्यो देवेभ्यस् सर्वेभ्यो भूतेभ्यः ब्रह्म स्वरं अयं ब्राह्मणो ऽगन् अमृतो ऽभूद् इति । सर्वे देवास् सर्वाणि भूतान्य् अनुबुध्यन्ते ॥ ३३२ ॥^१

[१] ॥३४॥

अथैतद् वामदेव्यम् । आ प्रतिहाराद् अनवानं गेयम् । प्राणो हि वामदेव्यम् । प्राणान् नेद् अवच्छिद्या इति ॥

नो हान्यस्यानुवर्त्मं गेयम् । ईश्वरो होपजीवी भवितोर् यो ऽन्यस्यानुवर्त्मं गायति । स्वधूर् एव गेयम् ॥

तद् ध स्माह ब्रह्मदत्तश्चैकितानेयो रुक्षितम् इवेतद् यद् वामदेव्यं निर्धृतम् इव । सामानि ह्य अस्मात् सृष्टानि यथा जरत्कोशो वा स्याद् अश्वतरो वा विच्छिद्ब्रह्मा । पृष्ठं पृष्ठं हि प्रतिवहतीति । तस्मिन् पृष्ठरूपं वा गायेद् एता वा व्याहृतीर् व्याहृत्योद्गायेद् गोश्चाश्वश्चाजा चावश्च ब्रीहिश्च यवश्चैत । गौर एव रथन्तरम् अश्वो बृहद् अजा वैरूपम् अविर् वैराजं ब्रीहयश्च शक्रयो यत्रा रेवतयः । तद् ये ऽस्माद् रसात् सृष्टा भवन्ति तान् अस्मिन् दधाति । तद् आप्याययति । तेनास्यापीनेन रसवता स्तुतं भवति ॥

स यदि वृष्टिकामस् स्यात् आपो वायुर् आपो वायुः इति पुरस्ताद् व्याहृत्य वामदेव्येन स्तुवीत । तथो हैवास्मै वर्षति ॥

अथो पशवो वै वामदेव्यम् । स पशुमान् भवति य एवं विद्वान् वामदेव्येन स्तुते ॥

तद् ध वै सुगीतं ब्रह्मसाम्नो यद् एनद् ब्रह्मलोकैश्च संपाद्योद्गायति । सप्त कृत्वो ब्रह्मसाम्नः प्ररोहति । सप्तम उ लोके ब्रह्म । वासो मान्दानो वा इति चतुः प्रावृक्षत् आन्वासा भी वात्सान् नो वा इति त्रिः । तत् सप्त संपद्यते ॥ ३३३ ॥^३

[१] ? एवं य र । व विच्छिद्ब्रह्म श विच्छिद्वा [२] कोशेषु ^०न्ते [३] र ॥ ३५ ॥

उपोदको नाम लोको यस्मिन् अयम् अग्निर् ऋतधाम यस्मिन् वायुर् अपराजितो यस्मिन् आदित्यो ऽभियुर् यस्मिन् वरुणः प्रद्युर् यस्मिन् सृत्यू रोचनो यस्मिन् अशर्या । विष्टप एव सप्तमो ब्रह्मलोको यस्मिन् एतद् ब्रह्म । तत् सप्तमेन प्ररोहेण विष्टपे ब्रह्मलोक आत्मानं दध्याद् अथो यजमानम् । अथो हैनद् गमयति । यद् एनत् स्पृशतीव तद् धैनत् प्रियेण धाम्ना समृद्धयति । यद् ध स्म सुचित्तश्चैलन उद्गृह्णाति स्वासाराधियु^१ धेनो^२ वा इत्य् अभि ब्रह्मलोकम् आरोहयति प्रियेण धाम्ना समृद्धयति । तद् उ हैनत् समृद्धं प्रियेणो एव धाम्ना समृद्धयति । तद् व इमं लोकम् आगमयति तेनो सर्वम् आयुर् एति ॥ ३३४ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] र ॥ ३६ ॥

अथैतत् कालेयं विस्तृणन् इव व्यवसायन् इवासेरुन्धन् इव गायेत् । यथा यवाचितं वा स्वाचितं यायान् भाषाचितं वेति ह स्म पुरा कुरुणा ब्राह्मणा मीमांसन्त एवम् एतद् यत् कालेयं तद् विकर्षतेव गेयम् इति ॥

तद् धैतद् एतद् एके रथन्तरसाम्न ऊर्ध्वम् इलाम् उपयन्ति नकारिणाम्^१ ओयिका^२ इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् उद्धतेवैषेळा प्रच्युतेव निततामेव । इलाम् अन्तत उपयन् बृहत्साम्नो द्वितीयस्यै स्तोत्रियायै धीरो^३ इत्य् उद्गृह्णीयान् । तद् एव बृहतो रूपान् न यन्ति । अथ हैके रथन्तरसाम्नश्चैव बृहत्साम्नश्चोर्ध्वम् एवेलाम् उपयन्त्य् अनवधमातैषेळा स्वर्ग्येति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् अग्निर् वै रथन्तरं वायुर् वामदेव्यम् इन्द्रो नौघसं विश्वे देवाः कालेयम् । अथैव स्वर्ग एव लोको विश्व एव देवाः । स्वर्ग एव तत् लोके विश्वेषु देवेषु प्रतितिष्ठति स य एनांस् तथा चक्रुषो ऽनुव्याहरेद् इति वेति वा भविष्यन्तीति । तथा हैव स्युः । तस्माद् एपा^३ निततैवेळान्तत उपेत्या सर्वायुष्टाया अस्य लोकस्यानुद्धातायेति ॥ ३३५ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] कोशेषु एता [३] र ॥ ३७ ॥

अथैतत् संहितं ब्रह्म सवनमुखे क्रियते । तद् एतत् स्वयं प्रशस्ते यद् ब्रह्म । तस्मिन्व
उ प्रशस्त एव सत्य एषा भूयसी प्रशंसा क्रियते यद् एतद् ओम् इत्य् आदत्ते । असाव्
आदित्य एतद् अक्षरम् । तद् एतत् त्रयस्य देवस्यापीळितम् अक्षरम् । स यद् ओम् इत्य्
आदत्ते ऽमुम् एवैतद् आदित्यं मुख आधत्ते । स यथा मधुना लाजान् प्रयुयाद् एवम्
एवैतेनाक्षरेण सामन् रसं दधाति । तद् आप्याययति । तेनास्यापीनेन रसवता स्तुतं
भवति । प्रतिह्रियमाणं सामावसीदतीत्य् आहुः कुरवस् स यद् ऊर्ध्वं प्रतिहाराद् उद्-
गृह्णाति तद् उत्थापयतीति । सामन् उ हवैतत् सामाभिगीयते । तद् ध वै सुगीतं यत्
सामन् सामाभिगायान् । सामन् एवेदं सामाभिगायामीत्य् एव तद् विद्यान् छेष्टताम्
अनेन स्वानां गमिष्यामीति ॥ ३३६ ॥^१

[१] र ॥३८॥

अथैते उष्णिक्कुम्भात् आ प्रतिहाराद् अनवानं गेये । ^१ संशीर्णम् इवैतच् छन्दः पुरुष-
छन्दसम् उष्णिक्कुम्भौ^२ । तद् ध शमस्तोमी वालाकिस् सायकं जानश्रुतेयम् अन्तेवासिनम्
उद्रापयन् स्वयज्ञे ऽनुव्याजहार । तथा न्वा अयं जानश्रुतेयम् सामागासीद् यथास्येदानीं
रुधिरम् उत्पतिष्यतीति । अथ हाजिनवासिनो युध्यमानास् सद्ः प्रपेदुः । तस्य ह दण्डः
पतित्वा रुधिरम् उत्पातयांचकार । स होवाचाथ कथं गायेद् इति । तस्मै हैतद् उवाच
अमुक् इत्य् एव न निर्द्योतयेत् हो इत्य् एव गायेत् । नो ह सर्वं तृतीयसवनं छत्रं गायेत् ।
यो हैनं छादयन्तं ब्रूयाद् अघक्षन् वा अयम् उद्गातात्मानं च यजमानं चेति तथा हैव स्याद्
दृष्ट्याम्^३ एव निर्द्योतयेद्^४ दृष्टीमानीति वै पशन्त्य सन्ति^५ ॥

अथैतच् छयावाश्वम् । ऐहो वा एहि या इत्य् एवैते^६ गायन्ति । वाग् एषा वाग् अनुष्टुप्
वाच्य एतद् वाचा प्रतितिष्ठामेति । तद् ध तथा गायन्तं ब्रह्मदत्तं चैकितानेयं गलुना
आर्क्षाकायणो ऽनुव्याजहार तथा त्वा अयं दाक्षभ्यश् श्यावाश्वम् अगासीद् यथैनं स्वः
पामाभ्यागोक्ष्यतीति । तद् उ हेतरो ऽनुबुध्योवाच तथो वाव स वामदेव्यम् अगायद् यथा
रुक्ष एवापशुश् चरिष्यतीति ॥

अथ ह ब्रह्मदत्तं चैकितानेयं ब्रह्मदत्तः प्राप्तेनजितः—॥ ३३७ ॥^७

[१-१] ? एवं कोशेषु [२] ? श हंयाम् [३-३] ? एवं कोशेषु [४] श एते वै [५] र ॥३९॥

—कौसल्यो राजा पुरो दधे । तस्य ह पुत्रः प्राच्यवद् वभाषे । स होवाच प्रमेयो वा
अयम् । युक्तं मे पुनर् यास्यामीति । स ह प्रययौ । अथ हास्य जैमवं सजातं वैलूनय
आनिन्यिरे^१ । तेषां ह समितिम् आजगाम । स ह सै तृणेभ्यो ऽनूत्तस्थौ । उत्पैतति ह स्म
पुरा । तं ह बहु प्रदाय ब्रह्माधेतौ^२ समाजगमतुः । स होवाचेत्थं चेद् इदम् अभूद् एहीदं
संप्रवावहा इति । स होवाच गलुनाश् श्यावाश्वं वा आर्चनानसं समिद्धरं परेतं प्रति-
सत्त्रिणो^३ हित्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । तं हैनं श्यावाश्वेनैव ऐहो वा एहि या इत्य् उदाह्वयन् ।
हीन इवैष यत् सजातः । स यत् ऐहो वा एहि या इति गायति स्वेनैवैनत् तत् पाप्मनाभ्या-
रोहयत इति । तस्मै हैतद् उवाच ओहोइया इत्य् एव गायेत् । ओहो वै नामेन्द्रः । य एवासौ
तपत्य एष एवेन्द्रः । स उ एव सः । तस्यै सर्वे देवा अनुवर्तमानः । सर्वे हास्य स्वा अनु-
वर्तमानो भवन्ति य एवं विद्वान् श्यावाश्वं गायतीति ॥ ३३८ ॥^४

[१] कोशेषु आनिन्यिरे [२] कोशेषु स्म [३] कोशेषु ऋत्प० [४] कोशेषु वभाषेतौ

[५] कोशेषु आच्छे० [६] कोशेषु *णं [७] र ॥४०॥

अथैतद् आन्धीगवं मध्येनिधनं प्रतिष्ठायै । तद् यद् एवात्र यज्ञस्य दुःसुतं दुःशस्तं विधुरं तद् एवैतेनानुवस्ते । अथैतस्य कावस्य पञ्च कृत्वः प्ररोहति । पञ्चदशो वै पंक्तिः पांक्ताः पशवः पशवो जगती । तान् एतान् पशुषु पशून् वितनोति । तत् पशव्यम् इति ह स्माह सुचित्तश्च शौलनस् स पशुमान् भवति नास्य तन्तिः कुलाच् छिद्येते य एवं विद्वान् कावं गायतीति । तन्तिर् इति ह स्मैतद् गीतम् आचष्टे ऽथो स्वर्गस्य लोकस्य व्याप्तिर् इति ॥

इयं वै गायत्र्य् अन्तरिक्षं त्रिष्टुब् असौ जगती । तत् तृतीयेन प्ररोहेण स्वर्गं लोकम् आरोहति । तत् पशव्यं स्वर्ग्यम् इति ह स्माह । एताव् उभौ कामाव् उपाप्नोति ॥३३९॥^१

[१] र ॥४१॥

यो वै यज्ञस्योधर् वेद प्रत्तं^१ यज्ञं दुहे । यज्ञायज्ञीयं चाव यज्ञस्योधः । तस्यैते स्तना गायत्रं च रथन्तरं च बृहच् च वामदेव्यं च । तद् गायत्रम् इव प्रस्तुयाद् रथन्तरस्येव स्तोमान् स्तोभेद् बृहत् इव रोहान् रोहेत् । हिंकारो वामदेव्यं स्वयम् एव यज्ञायज्ञीयम् । एतद् वै यज्ञं यजमानो दुहे । ^२स हेष्ट्वैव^३ श्रेयान् भवति ॥

तस्य दश कृत्वः प्ररोहति । षट् कृत्वः पूर्वयोश् चतुर उत्तमायै । ते दश प्ररोहास् संपद्यन्ते । दशाक्षरा विराद् अन्तं विराद् । य एवासौ तपत्य एष एव विराद् । एतस्मिन् एव तत् स्वर्गं लोके ऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥

अथोक्तानि छन्नमिश्राणीव गायेत् । अहो ह्य उक्तानि । अथ रात्रिम् आविर् एव गायेत् । छन्नेवाहो रात्रिः । तद् आहुः उद्गातर अहन् रात्रिम् अगावी३ रात्र्याम् अहा३ः इति । उभयम् इति ब्रूयात् अहन् एव रात्रिम् अगासि३ रात्र्याम् अहः इति । आविर् वा अहः । तस्मिन् यच् छन्नं गायति मिथुनम् एव तत् प्रजननं दधाति । छन्ना वै रात्रिः । तां यद् आविर् गायति यथा तमसि ज्योतिर् दध्यात् तादृक् तत् । तस्माद् रात्र्या एव रूपेणाहर् गायेद् अहो रूपेण रात्रिम् ॥ ३४० ॥^२

[१] कोशेषु प्रत्नमा, प्रत्तं, प्रत्तमं [२-३] ? कोशेषु ऐव, ऐवव [३] र ॥४२॥

तद् एव सूद्रीतम् । अथो अहोरात्रे एव तद् अन्योन्यस्मिन् प्रतिष्ठापयन् गायति । तद् यद् अहर् आविस् सन् तच् छन्नं गायति तस्माद् असाव् आदित्य इदं सर्वं न प्रदहति । अथ यद् रात्रिं छन्नां सतीं ताम् आविर् गायति तस्माद् उ हेदं नक्तं किं च निर्जायते । यद् ध तां छन्नाम् एव गायेद् अन्धम् एव तमस् स्यात् ॥

अथ राजानो ऽग्निष्टोमसामानि राजपुत्रा द्वादशाहीयानि विशाश् छन्दस्यानि । तस्माद् एतानि त्रयाणि सामानि संवत्सरे कार्याणि । यद् वै क्षत्रं विद्बद् राजपुत्रवद् भवति तत् समृद्धम् । स यथा क्षत्रं विद्बद् राजपुत्रवत् स्यात् तादृक् तत् ॥

तद् यद् एतानि सामानि संवत्सरे क्रियन्ते ऽथातो ऽग्निष्टोमसामान्य एव गानम् । यथा राज्ञः परिष्कारश्च शार्दूलजिनं मणिहिरण्यं हस्ती निष्को ऽश्वतरीरथो ऽश्वरथो रुक्मः कंसस् त एवम् एष एतेषां साम्नां परिष्कारः । तस्माद् अग्निष्टोमसामान्य एव गानी-कृत्य गायेद् यथागीतम् इतराणि यथागीतम् इतराणि ॥ ३४१ ॥^१

[१] य व ॥खण्डम्॥हरिः॥ र ॥४३॥

यदि सोमौ संस्तुतौ स्यातां महारात्रे प्रातरनुवाकम्^१ उपाकुर्यात् । पूर्वो वाचं पूर्वो देवताः पूर्वश् छन्दांसि वृक्षे । छन्दांसि वै सर्वा देवताः । सर्वा एवैषां देवता वृक्षते । पूर्वो वसतीवरीर् जिग्राहयिषेत्^२ । एता वै सर्वा देवता यद् वसतीवर्यः । सर्वा एवैषां देवता वृक्षते ॥

सुपमिद्धे होतव्यम् । अग्निर् वै सर्वा देवताः । सर्वा एव तद् देवताः पश्यन्तो यजन्ते छन्दोभ्यो ऽभिभूत्यै^३ ॥

आग्नीध्रे होतव्यम् । संवेशायोपवेशाय गायत्र्यै छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहा इति प्रातस्सवने जुहुयात् । संवेशायोपवेशाय त्रिष्टुभे छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहा इति माध्यदिने सवने जुहुयात् । संवेशायोपवेशाय जगत्त्र्यै छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहा इति तृतीयसवने जुहुयात् । छन्दोभिर् वै देवा असुरान् अभ्यभवन् । सपत्न्यायन्तीवैते ये संसृन्वन्ति । छन्दोभिर् एवैतान् अभ्यभवन्ति । प्रजापतेर् ऋग्भिर् होतव्यम्^४ । प्रजापतिर् वै सर्वा देवताः । सर्वा एवैषां देवता वृक्षते ॥ ३४२ ॥^५

[१] श-वर्जम् अन्यत्र प्रातरनुवाकम् [२] ? कोशेषु जाग्रहयिषेद्, जिगृ [३] ? कोशेषु *भूत्वा
[४] एवं कोशेषु [५] र ॥४४॥

यदि कामयेरन् अध्वर्युर् एषां म्रियेतेत्य् अध्वर्युं प्रातस्सवने ब्रूयुः प्रजापतेर् ऋग्भिर् जुहुधि इति । यदि कामयेरन् होतैषां म्रियेतेति होतारं माध्यदिने सवने ब्रूयुः प्रजापतेर् ऋग्भिर् जुहुधि इति । यदि कामयेरन् उद्गातैषां म्रियेतेत्य् उद्गातारं तृतीयसवने ब्रूयुः प्रजापतेर् ऋग्भिर् जुहुधि इति । यवमायतना वा ऋत्विजः । अध्वर्युः प्रथमो युज्यते । तस्य प्रातस्सवनम् आयतनम् । अथ होता । तस्य माध्यादनं सवनम् आयतनम् । अथोद्गाता । तस्य तृतीयसवनम् आयतनम् । यथायतनम् एवैतान् स्पृण्वते । यदि कामयेरन् यजमान एषां म्रियेतेति यजमानं ब्रूयुः प्रजापतेर् ऋग्भिर् जुहुधि इति । यदि कामयेरन् सर्व एव म्रियेरन् इति सर्व एव सर्वेषु सवनेषु जुहुयुः ॥

उभे बृहद्रथन्तरे भवतः । इन्द्रस्य वा एतौ हरी । यद् उभे बृहद्रथन्तरे—यक्षो देवरथः—इन्द्रस्यैव हरिभ्यां यक्षेन देवरथेनाजिम् उज्जयति । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । अस्माद् अमुष्माद् अद्यश्वात् सुमिथुनाद् एवैतान् अन्तर्यन्ति ॥ ३४३ ॥^३

[१] ? कोशेषु ब्रूयान् [२] एवं कोशेषु [३] र ॥४५॥

प्र वो वाजा अभिघवः इत्य् आग्नेयम् आउयं भवति । प्रवत् त्यद् देवतानां रूपम् अभिभूत्यै रूपम् । अभ्य् एवैतान् भवन्ति । आभीकम् अभिनिधनम् अभीवर्तम् आभीशवम् इत्य् एतानि सामानि भवन्ति अभिभूत्यै रूपम् । अभ्य् एवैतान् भवन्ति । बिहवीर्यं सजनीयम् अगस्त्यस्य कयाशुभीयम् इत्य् एतानि शस्त्राणि भवन्ति । ततो यद् बिहवीर्यम् इन्द्रम् एव तेन देवान् आह्वयन्ते । सम् एवैनं सजनीयेन वृक्षते । अगस्त्यं वै रक्षांसि अन्वसचन्त । सो ऽकामयताप रक्षांसि हनीयेति । स एतत् कयाशुभीर्यं शस्त्रम् अपश्यत् । तेन रक्षांस्य् अपाग्नत । रक्षांसीव वा एतान् सचन्ते ये संसृन्वन्ति । कयाशुभीर्यं शस्त्रं भवति रक्षसाम् एवापहत्यै ॥

यदीतरे ऽग्निष्टोम कुर्वीरन् अथात्मनोऽर्थं कुर्वीरन् । यदीतर उक्थं कुर्वीरन्
अथात्मना षोडशिनं गृहीरन् । यदीतर षोडशिनं गृहीरन् अथात्मनातिरात्रं कुर्वीरन् ।
यदीतरे ऽतिरात्रं कुर्वीरन् अथात्मना द्विरात्रं कुर्वीरन् । यदीतरे द्विरात्रं कुर्वीरन् अथा-
त्मना त्रिरात्रं कुर्वीरन् । भूयांसि स्तोत्राणि भूयांसि शस्त्राणि भूयसीर् देवता उपयन्ति ।
अभिभूतै रूपम् । अभ्य एवैनान् भवन्ति । यथा ह वा इदं सेनयोस् संतिष्ठानयोर् ऽनु योधा
भूयांस आयन्ति तादृक् तत् । तद् उ वा आहुर् इयम् एवाग्रे मनसा यज्ञक्रतुम् आकुर्वेत्
एवोज्जिगीयेत् । यो वै सह पलायितयोः^१ पूर्वः काष्ठां गच्छति स वाच तयोर् जयति ।
पूर्व एव संस्थां प्रेक्षेद् इति ॥ ३४४ ॥^३

[१] १ र कुर्वेत्तम् व कुर्वेत्तम् [२] १ कोशेषु पालयितयोः [३] १ ॥४६॥

यद् दीक्षितानां प्रमीयेत तं दग्ध्वास्थान्य् उपनह्यापमज्य सोमं यो ऽस्य नेदिष्ठतमस्
स्यात् तेन सह दीक्षयित्वा याजयेयुः । समानाय वा एते यज्ञाय समानाय सुकृताय
समारभ्य दीक्षन्ते । तेनैवैनं निरवदयन्ते । एतद् अन्यत् कुर्युः । अभिषुत्य सोमम् अन्यद्
अगृहीत्वा ग्रहान् या दक्षिणास् सक्तीस् तद् अस्थानि निधाय मार्जालीये स्तुवीरन् ।
अर्बुदस्यग्निस् स्तुवते । अर्बुदो वै सर्पः । एताभिर् मृतां त्वचम् अपाहत । म्रियन्त इव
वा एते ये मृताय कुर्वन्तीति । मृताम् एवैताभिस् त्वचम् अपाप्ते ॥

तिसृषु स्तुवन्ति । तृतीयो वा इतः पितृलोकः । पितृलोकम् एवैनं गमयन्ति ।
पराचीषु स्तुवन्ति । पराञ्चम् एवैनं 'तद् अमुं' लोकं गमयन्ति ॥

यामं साम भवति । यमलोकम् एवैनं गमयन्ति । अप्रस्तुतम् अप्रतिहृतं साम
भवति । प्रस्ताद्यप्रतिहराभ्यां वै यजमानो धृतः । तद् यद् अप्रस्तुतम् अप्रतिहृतं साम
भवत् अमुष्मिन् एवैनं तत् लोके प्रतिष्ठापयन्ति । स्तुतम् अनुशंसन्त्य् एता ऋचो ऽनु-
ब्रुवन्तो दक्षिणान् ऊरून् उपान्नाः । त्रिर् अपसलैर्^१ मार्जालीयं पर्यपयन्ति । अमुष्मिन्
एवैनत् लोके तिष्ठते । अभ्य एनम् अमुष्मिन् लोके वायुः पवते । तद् आहुर् यन्ति वा
एते पथो ये मृताय कुर्वन्तीति ॥ ३४५ ॥^३

[१-१] १ कोशेषु तमुदं [२] कोशेषु अवसला (०लि, ली वा) [३] १ ॥४७॥

ऐन्द्रवायवाग्नान् ग्रहान् गृह्णन्ति पुनः पन्थानं पर्यवयन्ति । असंमितं सर्वं स्तोत्रं
भवति । असंमिते ह्य असौ लोकः । अमुम् एवैतेन लोकम् उपसीदन्ति । तद् आहुस् त्रिवृत
एव पवमानास् स्युः । सप्तदशान्य् उत्तराणि स्तोत्राणि । प्राणा वै त्रिवृतः । प्राणैर् वा एते
व्यृध्यन्ते ये मृताय कुर्वन्तीति । तद् यत् त्रिवृतः पवमाना भवन्ति प्राणैर् एव तत् समु-
ध्यन्ते । सप्तदशान्य् उत्तराणि स्तोत्राणि । प्रजापतिर् वै सप्तदशः प्रजापतिस् स्वर्गस्य
लोकस्याभिनेता । स यस् स्वर्गस्य लोकस्याभिनेता स मा स्वर्गं लोकम् अभिनयाद् इति ।
सप्तदशा उ पवान्यत्^१ पवमानास् स्युः । त्रिवृत्य् उत्तराणि स्तोत्राणि । अभिहृतास्
वाचमुध्यं^२ कच्छन्ति । तद् यथा प्रथमेनैवं ह्य अर्वाङ् इत्य् अभिह्वयेत् तादृक् तत् ।
त्रिवृत्य् उत्तराणि । प्राणा वै त्रिवृतः । प्राणान् एव तद् अभ्युत्क्रामन्तो यन्ति । तद्
आहुर् वीच वा एते प्राणायानाभ्याम् ऋध्यन्ते ये मृताय कुर्वन्तीति ॥ ३४६ ॥^३

[१] १ एवं कोशेषु [२] १ ॥४८॥

मैत्रावरुणाग्रान् ग्रहान् गृह्णन्ति । प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम् एव तत् समृध्यन्ते । तद् आहुर् न पुरा संवत्सराद् अस्थानि याज्यानि । यत् पुरा संवत्सराद् अस्थानि याजयेयुर् वाचं क्रूराम् अरिष्कताम् ऋच्छेयुः । उपरिष्टाद् एव संवत्सरास्थास्थानि याज्यानि । वाचं क्रूराम् अरिष्कतां नेद् ऋच्छामेति ॥

अथो खल्व् आहुर् यत्रैतरे ऽवभृथम् अभ्यवेयुस् तद् अस्थान्य् अवहरेयुः । समा हि वा एतेषां युक्तिश् च विमुक्तिश् च । वैवामीषां विमुक्तिस् ताम् एवानुविमुच्यत इति ॥ ३४७ ॥^१

[६] २ ॥४९॥

यदि सामि सत्वाद् उत्तिष्ठेयुर् विश्वजितातिरात्रेण सर्वपृष्ठेन सर्ववेदसेन यजेरन् । ऋतवो वै पृष्ठानि संवत्सर ऋतवः । तेनैवैषां संवत्सर आसो भवति । अथ या दक्षिणा ददति ताभिर् अतिप्रयुञ्जते । अथो खल्व् आहुर् य एवायं वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रस् तेनैव यजेरन् इति । अहोरात्रे वै परिवर्तमाने संवत्सरम् आप्नुतः । तेनैवैषां संवत्सर आसो भवति । अथ या दक्षिणा ददति ताभिर् अतिप्रयुञ्जते ॥

यद्य् एकस्मिन् पर्याये ऽस्तुते ऽभिप्युच्छेत् पञ्चदशभिर् होत्रे स्तुयुः पञ्चभिः-पञ्चभिर् इतरेभ्यः । यदि द्वयोः पर्याययोर् अस्तुतयोर् अभिप्युच्छेद् होत्रे च मैत्रावरुणाय च पूर्वे स्तुयुर् ब्रह्मणे चाच्छावाकाय चोत्तरे । यदि सर्वेषु पर्यायेष्व् अस्तुतेष्व् अभिप्युच्छेत् षड्भिर् होत्रे स्तुयुस् तिस्रभिस्तिस्रभिर् इतरेभ्यः । सर्वेभ्य एतद् अन्यत् कुर्युः । एकादशान् यद् एकर्चान् उपेत्यैन्द्रं दशं^१ सर्वं त्वचम् एवं^२ ह चक्रे मौञ्जस् साहश्रवसः ॥ ३४८ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] य-वर्जम् अन्यत्राधिपाठः हि [३] २ ॥५०॥

तम् उ ह न^१ कपिवनो भौवायन उवाचागवायनीभिर्^२ वत^३ महा^४ साहश्रवसो ऽगाद् उन्मदिष्णुर् अस्य प्रजा भविष्यतीति ब्रह्मवर्चसिनी त्व् एव भविष्यतीति । यन् माम् आमन्त्रयिष्यतेति होवाच । द्वादशैवैतान् एकर्चान् उपेत्यैन्द्रं^५ द्वादशम्^६ अग्ने विवस्वद् उपसः इत्य् एतस्मिन् त्वे राधन्तरं संधिम् अस्तोष्यत् । अग्ने इति तेनाग्नेयाद् रूपान् नैष्यत्^७ । उपसः इत्य् उपस्यात् सज्जर अग्निभ्याम् इत्य् आश्विनात् । नास्योन्मदिष्णुः प्रजा-भविष्यद् ब्रह्मवर्चसिनी त्व् एवाभयिष्यद् इत्य् उत हैनम् उवाच । नैतद् अपि प्रस्तान्तम्^८ इव^९ ह्ययन्त् इति । तद् वै नानूक्ता इति होवाच । अथ हैके ऽभ्युदिताप्येव^{१०} निलिलियरे । ते हावरां रात्रि समेत्य तुष्टुवुर् इयं वाव सा या नः पूर्वात्यगाद् इति । ते ह रराधुः । ते य एवं विद्वांसः कुर्वन्ति राध्नुवन्त्य् एव ॥ ३४९ ॥^{११}

[१] य नास्ति [२] ? एवं कोशेषु [३] कोशेषु नविष्यद् [४] ? व प्रलन्तम् [५] य-वर्जम् अन्यत्र इव [६] य-वर्जम् अन्यत्र वै [७] २ ॥५१॥

यदि प्रातस्सवनात् सोमो ऽतिरिच्यते गैर् धयति मरुताम् इति माध्यंदिनस्य एवमानस्य पुरस्तात् स्तुयुः । गायत्रीषु स्तुवन्ति । गायत्राद् धि सवनात् सोमो ऽतिरिच्यते । मरुत्व-तीषु स्तुवन्ति । मरुत्वद् धि सवनम् अभि सोमो ऽतिरिच्यते । धयद्वतीषु स्तुवन्ति । मरुताम् एवैनद् गावो धयन्ति । यावद् आज्यानां स्तोत्रं तावत् स्तोत्रं भवति । यत एवातिरिच्यते तद् एवाचकल्पयन्ति ॥

यदि माध्यदिनात् सवनात् सोमम् अतिरिच्यते ऋग् सहै अति सूर्य इत्य् आर्भक्षस्य पवमानस्य पुरस्तात् स्तुयुः । बृहतीषु स्तुवन्ति । वार्हताद् धि सवमान् सोमो ऽतिरिच्यते । सौरीषु स्तुवन्ति । सौर्यं हि सवनम् अभि सोमो ऽतिरिच्यते । यावत् पृष्ठानां स्तोत्रं तावत् स्तोत्रं भवति । यत् एवातिरिच्यते तद् एवावकल्पयन्ति ॥

यदि तृतीयसवनान् सोमो ऽतिरिच्यते ऽतो^१ उक्थ्यं कुर्वीरन् । यद्य उक्थ्यम् अतिरिच्येत षोडशिनं शृङ्गीरन् । यदि षोडशिनम् अतिरिच्येतातिरात्रं कुर्वीरन् । रात्रिं ह त्वाव नातिरिच्यते स्वकामेन ॥

पशुकामः पशून् अभ्यतिरेचयेत् । वैश्यस्य पशुमतः पशून् अभ्यतिरेचयेत् । त्रिष्टुप् स्तुवन्ति बृहत्साम । क्षत्रं वै त्रिष्टुप् । क्षत्रिय उ वै पशूनां प्रदाता । स यः पशूनां प्रदाता स नः पशून् प्रयच्छाद् इति ॥ ३५० ॥^२

[१] ? एवं कोशेषु । अथो इति साधीयान् पाठस् स्यात् । [२] १ ॥ ५५१ ॥

अतिरिक्तम् अनुबुध्यन्ते । अथ ब्रूयान् मानु वषट्कार इति । तान् सर्वाहुतो^१ हुत्वाभ्युत्पूर्यान् वषट्कारे जुहुयात् । यद्य उ ब्रूयान् एवातिरिच्येत सहैव कलशेन प्रनितिष्ठेत् । यदि राजानम् अववर्षेत् इन्द्र इन्द्रम् अवागात् तस्य न इन्द्र इन्द्रियावतो मधुमता विचक्षणस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामि ॥ वाग् जुषाणा सोमस्य तृप्यन्तु इति । तद् आहुः कृत्स्नं वा एतद् अमृतम् अन्नाद्यम् इमं लोकम् आगच्छन्ति यद् आपः । कृत्स्नं वेदम् अमृतम् अन्नाद्यम् इमं लोकम् अगाद् इत्य् एव मन्यमानो भक्षयेत् । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥

यदि चमसम् अभ्युपाकुर्युस् तम् उत्तरवर्गेणाभिप्रवृत्त्यासीत् । राजा हैतद् ऊचा मिथुनीभवति । तम् अध्वर्युः प्रत्याकीर्य^२ यन् नादायेयात्^३ यद्य उ मार्त्विज्यस्याद्य^४ एवैनं संप्रति धिण्यसं स्यान् तं प्रतिसदसो ऽपियुष्य प्रयच्छेत् । ते मार्जयित्वा यद्विधा इतरे चमसास् तद्विधं कुर्युः । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५१ ॥^५

[१] ? एवं कोशेषु [२] ? रच गीच्छ [३] २ ॥ ५५२ ॥

यदि प्रातस्सवनं कलशो दीर्येत विधेत् ता विष्णु आ मरत् इति वैष्णवीर् बृहतीर् माध्यदिने कुर्युः । यदि माध्यदिने सवने कलशो दीर्येत पवस्व वाजसानये इति वैष्णवीर् अनुष्टुभ आर्भक्षपवमाने कुर्युः । यदि तृतीयसवने कलशो दीर्येतोक्थ्यं कृत्वा यत् नोमम् इन्द्र विष्णवे इत्य् एतासु ब्रह्मसाम कुर्युः । छिद्रं वा एतद् यज्ञस्य यतः कलशो दीर्यते । तद् विष्णुनेव यज्ञेनोपयच्छान्त । तद् ध्यु अस्य सदेवं^१ वषट्कारणिधनं साम भवति । उभौ वा एताब् अग्नी यद् इयं^२ च वषट्कारश् च । सान्नैवास्यां^३ समिद्धे^४ हूयते ॥

आयन्तीयं ब्रह्मसाम । सम् एवैनत् तष् छीणन्ति । यज्ञायज्ञीयम् अनुष्टुप् प्रोहन्ति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयं वाग् अनुष्टुप् । वाचैवैनत् तत् समुद्धयन्ति ॥

वारवन्तीयम् अग्निधोमसाम । इन्द्रियं वै वीर्यं वारवन्तीयम् । इन्द्रियेणैवैनत् तद् वीर्यं समुद्धयन्ति ॥

दीर्णस्य परिलाप्संतापि^५ । अथ उपस्थितम् इच्छेत् । स ब्रूयाद् अन्यं कलशम् आहरतेति । तद् उदीचीनदशं पवित्रं वितत्य शलकम् अस्याथ राजानम् आनयेत् । अथाग्र्यणस्य ब्रह्मस्याधोतयेत् । अथैकधनम् अवनयेत् । एकं वा द्वौ वा यावद् अलं मन्वेत् । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५२ ॥^६

[१] ? कोशेषु सन्व [२] ? कोशेषु यदीय [३] एव कोशेषु [४] ? य परिलिप्सैतापि
व परिलिप्सैतापि [५] २ ५४।

यदि ध्रुवः प्रवर्तते संलिख्य^१ न्युक्ष्य यच्च छुद्धं तेनाभ्युत्पूरयेत् । यद्य आश्रयणो ग्रहः
प्रवर्तते तरेभ्योऽभ्युत्पूरयेत् । आत्मा वा आश्रयणो ग्रहः प्राणा इतरे । प्राणेभ्यो वा आत्मा
संभवत्य् आत्मनो वा प्राणाः । स एष सर्वाणि सवनानि परिशये यक्षस्यैवारिष्ट्यै ॥

यदि पृषदाज्यं प्रवर्तताभ्युत्पूर्य पुनर् गृह्णीयात् ॥

यदि श्वावलिह्याद्^२ अहविष्यं वा स्यात् । तद् उत्तरवेद्यां निनीय मार्जयित्वा
मृचम् अन्यद् गृह्णीयात् ॥

यदि नाराशंसं सन्नं चमसम् अभ्युक्षयेरन् नाह सोऽहुतो भक्षाय नो भक्षितो
होमाय । तम् अन्तरा परिधींश् चमसं च निनयेत् हुतस्य चाहुतस्य चाहुतस्य हुतस्य च पीता-
पीतस्य सोमस्येन्द्राग्नी पिबतं सुतं स्वाहा इति यजुषां हैके निनयन्ति । तूष्णीम् एवेति ह स्माह
शास्त्रायनिः । मार्जयित्वा चमसं येनाध्वर्युर् ग्रहेण प्रतिष्ठेत तस्य लिप्सेत^३ । प्राणं वा
एतस्योपदासयन्ति यस्य चमसम् उपदासयन्ति । प्राणो वै ग्रहः । प्राणेनैवैनं तत् संसृज-
यन्ति ॥

यदि पर्युक्षयेरन् पुनस् समवनयध्वम् इति ब्रूयात् । अथ तम् एवानूक्षयेरन् । यद्य्
उद्रायेयुर् अपि तेषाम् एव संप्रच्छिन्द्युः । यदि परिभक्षयेयुर् उपहवम् इच्छेत ॥

यदि बहिर्वेदि चरन्तम् अभ्यु अस्तम् इयाद् अपि वा श्रावयेयुर् गृहपताव् उपहवम्
इच्छेत । प्रजापतिर् वै गृहपतिः । प्रजापतिनैवैनं तद् उपह्वयेत् ॥

यदि प्रावा विशीर्येत द्युतानस्य मारुतस्य ब्रह्मसाक्षा स्तुवीरन् । यदि वान्यो प्रावा
स्यात् तेनाभिपुण्युः । यदि तन् न विन्देयुर् औदुम्बरं वा पालाशं वा कृत्वा तेनाभि-
पुण्युः । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५३ ॥^४

[१] व-वर्जम् अन्यत्र संलाख्यन् [२] व-वर्जम् अन्यत्र *लाह्याद् [३] य-र-वर्जम् अन्यत्र लाप्सेत
[४] ३ ॥५५॥

यद्य् अक्रीतं राजानम् उपहरेयुर् औ वेत्तोद्^१ इच्छेयुः । अपि गिरिं^२ धावेयुर् यद्
दीक्षित एव तावद् आसीत् । यदि क्रीतम् उपहरेयुर् यम् एव कं चाधिगत्याभिपुण्युः ।
येनैवास्य पूर्वकयेण^३ क्रीतो भवति तेनैवास्यायं क्रीतो भवति । सोमविक्रयिणे तु किं चित्
कं देयं नेन नो^४ अभिषवो हतो^५ ऽसद् इति ॥

यदि तं न विन्देयुर् बभ्रुतूलानि फाल्गुनान्य् अभिपुण्युः । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाहन् ।
तस्य यो नस्तस् सोमो निरद्भत् तान्य् एव बभ्रुतूलानि फाल्गुनान्य् अभवन् । अथ यो
वपायाम् उत्खेदनतस् तानि रोहिततूलानि । तस्माद् बभ्रुतूलान्य् एवाभिपुत्यानि मेध्य-
तराणि ॥

असुर्यस् तेनाभिपुत्य इत्य् आहुः । असुरेषु वा इदम् अग्र आसीत् । तद् देवा
अभिजित्यात्मन् अकुर्वत । तस्माद् अभिपुत्य एवेति ॥

यदि तं न विन्देयुर् ऊतीकान् अभिपुण्युः । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तृषीति
मन्यमानस् स ऊतीकान् एव प्राविशत् । तस्मै त एवोतिम् अत्रिन्दन् । ऊतिर् वा एतस्य
नश्यति यस्य राजानम् अपहरन्ति । ऊतिम् एवास्यै विन्दन्ति । यज्ञस्य वै यत्र शिरो
ऽल्लिघत तस्य यो रसः प्राणेवत् त एवोतीका अभवन् । तम् उ तद् यज्ञम् एव प्रत्यक्षम्

अभिपुण्वन्ति यद् ऊतीकान् ॥

यदि तं न विन्देयुः— ॥ ३५४ ॥^५

[१] श वेत्रोर् [२] ? कोशेषु मिरि [३] कोशेषु *क्रयण- [४-४] कोशेषु भीषहेवात्तो
[५] र ॥५६॥

—शुक्लाश् शादो ऽभिपुण्युः । सोमो वै राजा यद् इमं लोकम् आजगाम स शात्स्व
एव तद् उवास । स एवास्य संन्यङ्गः । तम् एव तद् अभिपुण्वन्ति ॥

यदि तं न विन्देयुः पर्णम् अभिपुण्युः । सोमं वै राजानं यत् सुपर्ण आजहार तस्य
यत् पर्णम् अपतत् स एव पर्णा ऽभवत् । स एवास्य संन्यङ्गः । तम् एव तद् अभि-
पुण्वन्ति ॥

यदि तं न विन्देयुर् या एव काश् चौषधीर् अभिपुण्युः । सोमं वै राजानं यत्
सुपर्ण आहरन् समभिनत् तस्य वा विप्रुषो अपतत् ता एवेमा ओषधयो ऽभवन् । सर्वा उ
ह वै सौम्या ओषधयः । स एवास्य संन्यङ्गः । तम् एव तद् अभिपुण्वन्ति ॥

प्रतिघुक् प्रातस्सवने ऽवनयेच् छितं माध्यंदिने सवने दधि तृतीयसवने । तम् उ तं
सोमम् एव प्रत्यक्षं भक्षयन्ति यत् पयः । ओषधीनां हि स रसः ॥

पञ्च दक्षिणा दद्यात् । पांको यज्ञः । यावती यज्ञस्य मात्रा तस्याम् एवैतत् प्रति-
तिष्ठन्ति । अवभृथाद् उदेत्य पुनर् दीक्षेत । स यावद् दास्यन् स्यात् तद् दद्यात् । सैव
तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५५ ॥^१

[१] र ॥५७॥

यद् अर्वाक् स्तुतम् अस्तुतं तत् । यद् अतिष्ठुतं दुष्ठुतं तत् । यत् संप्रति तत्
स्तुतम् । यद् अर्वाक् स्तुयुर् उत्तरे स्तोत्रे तावतीर् वोपप्रस्तुयुर् भूयोक्षरासु वा स्तुवीरन् ।
न्यून एव तद् अतिरिक्तं दधति मिथुनत्वाय प्रजननाय ॥

यद्य् अतिष्ठुयुर् उत्तरे स्तोत्रे तावतीभिर् वा न स्तुवीरन् कनीयोक्षरासु वा
स्तुवीरन् । अतिरिक्त एव वा तन् न्यूनं दधति न्यूने वातिरिक्तं मिथुनत्वाय प्रजननाय ।
मिथुनेन जायते य एवं वेद ॥

यद् अर्वाक् स्तुयुस् त्रीळम् अग्निष्टोमसाम कुर्युः । द्वे यज्ञस्य छिद्रम् अपिधत्तः । स्व
आयत^१ एका भवति । यद्य् अतिष्ठुयुस् स्वारम् अग्निष्टोमसाम कुर्युः । न्यूतो वै स्वरः ।
अत्य् एतद् रेचयन्ति यद् अतिष्ठुवन्ति । यद् एकयातिष्ठुतं विराद् सा लोमशा । यद्
द्वाभ्यां स्तनौ तौ । यत् तिसृभिर् *दोहस् सः^२ । दोग्धा^३ ह् एव यत् तृतीयः । यच्
चतसृभिस् स्तनास् ते । यत् पञ्चभिर् *दोहः सः^४ । दोग्धा^५ ह् एव पञ्चमः । षष्ठ्या वा
त्वै सप्तम्या वातिष्ठुतम् ॥ ३५६ ॥^६

[१] ? एवं कोशेषु [२-२] कोशेषु दोहस्व [३] ? कोशेषु दोग्धा [४-४] कोशेषु दोहस्व
[५] च श दोग्धा [६] र ॥५८॥

अर्थ प्रजापतिः प्राजिजनिषत । स तपो ऽतप्यत । स पेशत हन्तं नु प्रतिष्ठां जनये
ततो याः प्रजास् सृक्ष्ये ताम् एतद् एव प्रतिष्ठास्यन्ति नाप्रतिष्ठिताश् चरन्तीः प्रदर्पिष्यन्त
इति । स इमं लोकम् अजनयद् अन्तरिक्षलोकम् अमुं लोकम् इति ॥

तान् इमस्त्रीन् लोकान् जनयित्वाभ्यभ्यास्यत् तान् समतपत् । तेभ्यस् संततेभ्यस् त्रीणि शुक्राण्य उदायन् अग्निं पृथिव्या वायुर् अन्तरिक्षाद् आदित्यो दिवः ॥

स एतानि शुक्राणि पुनर् अभ्य एवातपत् । तेभ्यस् संततेभ्यस् त्रीण्य एव शुक्राण्य उदायन् ऋग्वेद एवाग्नेर् यजुर्वेदा वायोस् सामवेद आदित्यात् ॥

स एतानि शुक्राणि पुनर् अभ्य एवातपत् । तेभ्यस् संततेभ्यस् त्रीण्य एव शुक्राण्य उदायन् भूः इत्य एवर्षवेदात् भुवः इति यजुर्वेदात् स्वः इति सामवेदात् । तद् ध वै त्रय्यै विद्यायै शुक्रम् । पतावद् इदं सर्वम् । स यो वै त्रयीं विद्यां विदुषो लोकस् सो ऽस्य लोको भवति य एवं वेद ॥ ३५७ ॥^१

[१] र व नास्ति [२] र व हन्ता- [३] कोशेषु उदायन् [४] र ॥ ३५७ ॥

स वै खलु प्रजापतिर् यज्ञं सृष्ट्वोर्व्व उदक्रामन्^२ । स देवान् अध्वरीद् एतेन यूयं त्रयेण वेदेन यज्ञं तनुध्वम् इति । ते देवा अनेन त्रयेण वेदेन यजमाना अप पाप्मानम् अघ्नत^३ प्र स्वर्गं लोकम् अजातन् । ते ऽब्रुवन् 'यन् नु वयम्' अनेन त्रयेण वेदेन यजमाना अप पाप्मानम् अवधिष्मामि^४ प्र स्वर्गं लोकम् अज्ञासिष्म । यन् नु नो ऽद्यायं^५ यज्ञो भ्रैवं नीयात् केनैनं भिषज्यामेति । तान् प्रजापतिर् अज्रवीद् यद् वा एतस्य त्रयस्य वेदस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं रस आसीद् इदं वा अहं तत् समुदयच्छम् इत्य एता व्याहृतीः प्रयच्छन् एताभिर् एनं भिषज्यायेति । स यदि यज्ञं ऋको भ्रैवं नीयात् भूस् स्वाहा इति गार्हपत्ये जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यदि यजुष्टः भुवस् स्वाहा इत्य आग्नीध्रे जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यदि सामतः स्वस् स्वाहा इत्य आहवनीये जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यदीष्टिपशुबन्धेषु वा दर्शपूर्णमासयोर् वा भुवस् स्वाहा इत्य अन्वाहार्यपचने जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यच् अनुपस्मृतान् कुत इदम् अजनीति भूस् भुवस् स्वस् स्वाहा इत्य आहवनीये जुहवाथ । सैव तस्य सर्वस्य प्रायश्चित्तिः । तद् यथा शीर्णं तत् पर्वण पर्व संघाय भिषज्येद् एवम् एवैवं विद्वांस तत् सर्वं भिषज्यति । अथ यस्पैतद् अविद्वान् प्रायश्चित्तिं करोति यथा शीर्णं तत् संदध्याच् छीर्णं वा भरम् अध्यादध्यात्^६ तादृक् तत् । तस्माद् उ हवैर्विदम् एव प्रायश्चित्तिं कारयेत् ॥

तद् आहुर् यद् ऋचा होतृत्वं क्रियते यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गीथो ऽथ केन ब्रह्मत्वं क्रियत इति । अतया त्रया विद्ययेति ह ब्रूयात् । तस्माद् उ यम् एष ब्रह्मिष्ठं मन्येत तं ब्रह्माणं कुर्वीत । स ह वाच ब्रह्मा य एवं वेद ॥ ३५८ ॥^७

[१] कोशेषु पतिर्, प्रति [२] कोशेषु 'न् वधिष्मामि, वधिष्मामि [३] कोशेषु आवेत्
[४] ए० यः । अन्यत्र अपघ्नत [४-४] कोशेषु [५] र व अध्वाद्रस्यात् [६] र ॥ ३५७ ॥
न्यन्वयम्, न्यन्वयम् [५] ? कोशेषु वधिष्मामि,

तद् आहुर् यन् पूर्वपक्षं मनुष्यास् सुन्वन्त्य अपरपक्षं देवा अथ सत्विण उभौ पूर्वपक्षपरपक्षौ सुन्वन्त आसते । यो न्वावैकेन मनुष्येण संसृनोति तं न्व एव परिचक्षते । अथ किं य उभयैर् देवमनुष्यैः । कथं तेषां तद् असंसृते भवतीति । स ब्रूयाद् अमुं वै लोकं मनुष्याः पूर्वपक्षे वर्धयन्त्य अमुम् आप्वाययन्त्य अमुं प्रजनयन्ति । पूर्वपक्षे यजमानो विद्याद् अमुम् इव लोकं वर्धयाम्य अमुम् आप्वाययाम्य अमुं प्रजनयामि देवानाम् अनु-

वेणो ऽस्मीति । यो वै श्रेयसो ऽनुवेणो भवति न वै स रिष्यति ॥

इमम् उ वै लोकं देवा अपरपक्षे वर्धयन्तीमम् आप्याययन्तीमं प्रजनयन्ति । अपरपक्षे यजमानां विद्याद् इदम् इमं लोकं वर्धयामीमम् आप्याययामीमं प्रजनयामि अनुप्याणाम् अनुवेणो ऽस्मीति । यो वै श्रेयसो ऽनुवेणो भवति न वै स रिष्यति ॥ ३५९ ॥^१

[१] २ ॥३५॥

अथ ह स्माह भास्त्वये इमं ह वै लोकं देवा अपरपक्षे वर्धयन्तीमम् आप्याययन्तीमं प्रजनयन्ति तस्मात् प्र पूर्वाः प्रजाः पशव ओषधयो वनस्पतयो 'दध्यं तथापराः' कल्याणी-तराः^१ प्रतिधीयन्तीति^२ । एतद् धि तद् विद्वान् उवाच । तद् आहुर् यद् रथाह्वयं^३ वा नदी वा गिरिभिर्दुर्म असंसर्वं मन्यन्ते ऽथ सत्विणस् सामान्यां शालायां बहवस् सुन्वन्त आसते । यदि वै ते मन्यन्ते नानेदं यजामहा इति सं तर्हि सुन्वन्ति । यद् उ वै मन्यन्ते गृहपतिम् इदं याजयाम हव्य अन्तरितास् तर्हि यज्ञाद् भवन्ति ॥

कथं तेषां तन् नानेष्टं भवति कथम् असंसृतम् इति स ब्रूयात्— ॥ ३६० ॥^४

[१-१] १ र व दध्यन्त्य (२ न्त) थापराः (२ थापराह) [२] १ एवं कोशेषु [३] व अधिपाठः वन्यं
[४] व क्ष गिरिभिर्दुर्म [५] २ ॥३५॥

—प्राणो वै सोमो राजा । तद् यद् धविर्धाने प्रावभिस् सोमं राजानम् अभिपुत्य नानाप्रहान् गृह्णन्ति नानाप्रवरान् प्रवृणते नाना यजन्ति तेनैवैषां तन् नानेष्टं भवति । अथो यद् एवैषां समाना सता देवता नाना प्रजासु प्रांतांछतातो नो असंसृतम् इति । यो ह त्वै संसवे संसवं वेद स हैव संसुन्वतोर् अभिभवति । अयम् एव यो ऽयं पवत एष एव संसवे संसवः । एतं हि सर्वं देवा अनुयन्ति । तस्माद् याम् एष दिशं वाति तां दिशम् ओषधयो वनस्पतयो ऽनुप्रतिहते । स एष वा आपो यदा ह्य 'एष ऋच्छति'^१ । अथ वर्षास् तिष्ठन्ति । स एव ताव् अन्तरेणावदाशः । सैव सा नदी गिरिभिद् भवत्य् असंसवाय । तस्माद् उ हैव विद्वान् अप्य उत्काशो दीक्षेत । स हैव संसुन्वतोर् अभिभवति । स एतां देवताम् उपतिष्ठेन शिवो ऽसि प्र त्वा पये नमस् ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ यो मां द्वेष्टि स आर्तिम् आर्छेतु इति । यो हैवैवैविदं द्वेष्टि स आर्तिम् आर्छेति ॥ ३६१ ॥^२

[१-१] १ कोशेषु द्यच्छं (चं वा) ति [२] २ ॥३६॥

तद् आहुः कतिधावकीर्यमाणः प्रविशतीति । चतुर्धेति ब्रूयात् । चतुर्धा ह वा एष प्रविशति यो ऽवकीर्यते । इन्द्रं बलेन महतः प्राणेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निम् एवेतरेण सर्वेण ॥

अथाशुक्रः परिशिष्यते । तस्यैषा प्रायश्चित्तिः । अमावास्यां रात्रिम् अग्निम् उप-समाधाय परिस्तीर्य परिषिच्येते आहुती जुहुयात् कामावकीर्णो ऽस्म्य् अवकीर्णो ऽस्मि काम कामाव स्वाहा ॥ कामाभिद्रुग्यो ऽस्म्य् अभिद्रुग्यो ऽस्मि काम कामाय स्वाहा इति । सो ऽज्जलिं कृत्वा त्रिर् उपतिष्ठतु

सं मा सिञ्चन्तु मरुतस्य सम् इन्द्रस्य स बृहस्पतिः ।
 सं मायम् अग्निस् सिञ्चत् आयुषा च बलेन च ।
 दीर्घम् आयुः कृणोतु मे ॥

इति । स यद् आह सं मा सिञ्चन्तु मरुतः इति मरुत एवास्यै तत् पुनः प्राणं दधति य एवं वेद तस्मै । स यद् आह सम् इन्द्रः इति इन्द्र एवास्यै तत् पुनर् बलं ददाति य एवं वेद तस्मै । स यद् आह सं बृहस्पतिः इति बृहस्पतिर् एवास्यै तद् ब्रह्मवर्चसं ददाति य एवं वेद तस्मै । स यद् आह सम् अग्निः इत्य् अग्निर् एवैनं तत् सर्वेणेतरेण समृद्धयति येनाव-
 कीर्यमाणो व्युध्यते । स त्रिर् अभिमन्त्रयते । त्रय इमे लोकाः । आपोतीमांस त्रीन् लोकान् सर्वम् आयुर् एत्य् अव पाप्मानं हते गच्छति स्वर्गं लोकम् ॥ ३६२ ॥^३

[१] केषुचिन् कोशेषु ऽसि [२] कोशेषु °न्तु [३] र ॥ ६४॥

अथ ह वै नैमिशिया इति सत्त्रिणस् सोमशुष्मगृहपतयस् सत्त्रं निषेदुः । तेषां महेन्द्रो व्यर्धयिष्यन् मर्कटरूपेण पुरोडाशं प्रममाथ । अथ हेषां शितिबाहूर् ऐषकृतो ऽध्वर्युर् अनूचाना^१ आस । स हैतं त्रय्यै विद्यायै शुक्रं रसं प्रबृढं विदांचकार सर्वस्य प्रायश्चित्ति^२ मूर् भुवस् स्वः इत्य् एताभिर् व्याहृतिभिः । एता वै व्याहृतयस् सर्वप्रायश्चित्तयः । तद् यथा वा अदस् समुद्रो ऽनन्तो ऽपारो ऽक्षितो द्यावापृथिवी सर्व इमे लोका एवं वा एता व्याहृतयो ऽक्षिताः—॥ ३६३ ॥^३

[१] एवं कोशेषु [२] र श °त्त [३] र ॥ ६५॥

—अनुधा अनन्ता अक्षरा^१ इति । तद् यद् वै भूः इति तद् अयं लोको यद् भुवः इति तद् इदम् अन्तरिक्षं यत् स्वः इति तद् असौ लोकः । एता वै व्याहृतयः । एता वै देवता एता व्याहृतय इत्य् एतद् धि तद्विदुषश् शितिबाहोर् ऐषकृतस्य नैमिशे मर्कटः पुरोडाशं प्रममाथ । स होवाच चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वाऽऽ वाहरं^२ जुहोमि वेति । स होवाच तद् अह त्वम् इत्थं चामुथा च^३ यदि त्वम् अनूचिषे मर्कटः पुरोडाशं प्रमथिष्यति तस्य प्रायश्चित्तिम् इति । स होवाच तद् अहाहं वसीयान् भूयासं यद् अहम् अव्वभ्रव्य-समाज्ञातस्य^४ प्रायश्चित्तिम् आ वाहरं^५ जुहोमि वेति । आहराणीति होवाच महौषीर्^६ इति । तम् उ हाजहार । तद् यस्यैवं विद्वान् ब्रह्मा भवति *दक्षिणतो हास्योदङ् यज्ञः प्रणवो भवति दक्षिणतो हास्योदङ् यज्ञः प्रणवस् संतिष्ठते यस्यैवं विद्वान् ब्रह्मा भवति य उ चैनम् एवं वेद^७ य उ चैनम् एवं वेद ॥ ३६४ ॥^८

[१] य श अपरा [२] ? कोशेषु चात्य [३] एवं कोशेषु [४] र व नास्ति [५] य ॥ खण्डं ॥
 इति महाब्राह्मणम् । आदिकेशवाय त्रयीसूक्त्यै नमः ॥
 हरिः ओम् ॥ अविघ्नमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः । करकृत-
 मपरार्थं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । दुन्दुभिनामसंवत्सरं कार्तिके
 मासे ६ महाब्राह्मणं ३६० खंडमुं पंचनदिमीनाक्षि
 सुदरेदवरन् स्वहस्तलिखितम् । शुभमस्तु । जैमिन्या-
 चाचार्य नमः । अस्मद् गुरोभ्यो नमः । श्रीवेदव्यासाय

नमः । हरि ओम् ॥ र श लोके प्रख्याति । अग्निष्टोमं
 समाप्तं ॥ हरिः ओम् ॥ उज्जहारागर्भाभोधेर्व्यो धर्मा-
 मृतमजसा । न्यायेनिर्मैरथ्य भगवान् स प्रसीदतु
 जैमिनिः ॥ ओम् ॥ व लोकप्रख्याति । अग्निष्टोमं
 समाप्तं ॥ हरिः ओम् ॥ श्रीमद्गुरुभ्यो नमः । साम-
 ब्राह्मणमिति यस्लोके विख्यातमस्ति । जैमिन्याविर-
 चितमलिखत् भक्त्या भारद्वाजगोत्रशेषाख्यः । हरि ओम् ।
 शुभमस्तु ॥

अथ

जैमिनीयब्राह्मणे

द्वितीयं काण्डम्

वाग् एषा यत् पृष्ठानि । ताम् एतां विप्रयुजते । तां विहरन्ति ।

सा^१ प्रथमम् अहः प्राप्य रथन्तरं भवति । इयम् एव पृथिवी । वाग् वै रथन्तरम् ।
सैषा वदति ।

सा द्वितीयम् अहः प्राप्य बृहती भवति याम् इमां श्रेष्ठी^२ वाचं^३ वदतीत्य् अवोचद्
इति । सा हि दूराच् छरूयते ।

सा तृतीयम् अहः प्राप्य वैरूपा^४ भवति यद् इदं तिर्यग् वाच एहि^५ प्रेक्षा^६ आहरोपा-
हराशय^७ पाययेति ।

सा चतुर्थम् अहः प्राप्य विराड् भवति । तूष्णीं निषद्यम्^८ । एतद् घ वै वैराज्यं^९
वाचो यत्^{१०} तूष्णींनिषद्यं^{११} याम् इमां श्रेष्ठिनस् तूष्णीम् आसीनस्यैव^{१२} जिज्ञासन्ते ।

सा पञ्चमम् अहः प्राप्य शक्रवरी भवति यथा प्रक्षिप्य^{१३} शक्नोति ।

सा षष्ठम् अहः प्राप्य रेवती भवति यथाज्ञाद्यं प्रदीयते ।

सा न मासिभ्यो आचक्ष्या^{१४} । लेलिभस्यैतद्^{१५} आजानं याम् इमां लेलिमा^{१६}
वाचं वदन्ति । इमां वा अयं ह्यो ऽवदद् इमां पूर्वैर्युग् इमां पूर्वसमाम् । समानीं वत वाचं
वदति^{१७} न^{१८} ब्रूतेनं पर्येतीति । एवं तद् यन् मासि-मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति ॥ १ ॥

[१] ग विहरन्ति	[२] ग या वि स	[३] क	यत्	[१०] क आसीनस्तीव ग आसीनस्यैव
ग श्रेष्ठं	[४] ख वाच वि वाचं नास्ति	[४]	[११] क ख प्रक्षिप्य ग यथा प्रक्षिप्य नास्ति	
ग वि विरूपा	[५-६] क प्रेक्षाहरो अवहराशेय ख	[५]	[१२-१२] क मास्यत्तव्या ख ग मास्यत्तव्या वि	
प्रेक्षाहरोपहराशेय ग प्रेक्षाहरोपहराशे वि प्रेक्षाहरो-			मास्यत्तव्या	[१३] क ख लेलिभ्य- वि लेलिभ्य-
पाहराशे	[७-७] ग तूष्णींनिषद्यम्	[८] वि	(लेलिभ्य-)	[१४] क ख वि लेलिमा ग लोभा
वैराज्यम्	क ख ग वैराजम्	[९] क ख ग य वि	[१५] क वदन्ति	[१६] ख ग न नास्ति

अथ यथा तूष्णीम् आसित्वा यद् एव कल्याणं यत् पुण्यं 'तद् व्याहरेत्' ।^१ सा
व्याहृतं^२ वत व्याहर्षीद् व्याहर्ता ब्रूतेति । एवं 'तद् यद् उपरिष्ठात्^३ संवत्सरस्य पृष्ठान्य्
उपयन्ति । 'अभ्य एव^४ रथन्तरेण क्रन्दति, रेत एव बृहता सिञ्चति',^५ गर्मान् एव वैरूपेण
दधाति, जनयत्य्^६ एव वैराजेन, वर्धयत्य्^७ एव शकरीभिर्, अक्षाद्यम् एव रेवतीभिः
प्रदीयते^८ । तन् कुतो^९ मासि-मासि जनिष्यते । यो वै मास्यो नभो ऽवपद्यते—
ऽस्त्रावीद्^{१०} इति 'वै तम् आहुः'^{११} । स यथा सामि गर्भाः^{१२} पत्न्युर् यथा वामा^{१३}
'ओषधीर् लिलियुस्'^{१४} ताः किदिता^{१५} स्युग् शुष्येयुर्^{१६} एवैवं 'तद् यन् मासि-^{१७}
मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति ॥ २ ॥

[१-१] ग तद्व्याहरेत्	[२-२] क ख सा व्याहर्तं	[१३] ग वा	[१४-१४] क ओषधीर्लिलियुस् ख
ग सुव्याहर्तं	[३-३] क ख ग तद्युपरिष्ठात्	ओषधीर्लिलियुस्	ग ओषधीर्लिलियुस् वि ओषधी-
[४-४] ग अद्यैव	[५] ग सिञ्चति	[६] ग	लिलियुस् (ओषधीर्लिलियुस्)
जनयेत्य्	[७] ख वर्धयत्य्	[८] ग प्रदीयते	[१५] ग किदिता
[९] ग कुतो	[१०] क ख ग अस्त्रावीद्	वि किदितास्	[१६] क शुष्येयुर्
[११-११] ग वैतमाहुः	[१२] ग गर्भा	ग तद्यजासि	[१७-१७]

अथ यथो संवत्सरं भूत्वा^१ गर्भं^२ जनयेद् क्रतौ^३ पक्वा^४ ओषधीः प्रचिनुयुस्^५ तासां

कामान् "कुर्वीमन् एव" तद् यद् उपरिष्ठात् सवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति अथ ह स्माह चित्रो गायत्र्यायनि° स्पन्दनैषा बहुवोहिनी° यन् पृष्ठानि । को ऽहम्ह° स्पन्दनायै धारयितुन् एषिष्यति । न वा एतान्य् अव्यूहे° दुहे° नो वा एतान्य् °उपरिष्ठाद् व्यूहे° दशरात्रे गायत्र्या परिहृतानि दुहे । स यथा स्पन्दनां° °रज्जुभिर् व्यपतत्य दुह्युर्° एवम् एतान्य् उपरिष्ठाद् व्यूहे दशरात्रे गायत्र्या परिहृतानि° दुहे । स यथा उपसृजेद् एवं तद् गद् गायत्रमुखस् इषहो° यथाभिदध्याद्° एवं तद् गद् गायत्रमध्यो, यथापह्न्य दुह्याद् एवं °तद् यद् गायत्रोत्तमः° । तस्माद् उपरिष्ठाद् एवोपेत्यानीति ।

तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् यो वा एष चन्द्रमा एष वाव सवत्सर, एष प्रजापतिर्, एष मास इति । एतावान् वावैष यावान् मासः । एतं वावैष आप्त्वा पुनः पश्येते । स पञ्चदश ° रात्रीर् ऊर्ध्व एति पञ्चदशार्वाङ् । या आपूर्वते ता ऊर्ध्व° एष्य, अथ या अपोच्छस्° ता अर्वाङ् । स आपूर्वमाणो ऽमुं लोकं गच्छति । सो ऽमुना लोकेन संस्पृशन्नं भवति । स यद् अम्य तत्र स्वयं तत् स्पृश इत्यपोच्छन्° इमं लोक आगच्छति । स इमा अप° ओषधीः प्रविशति । स इमा अप° ओषधीः प्रविश्यास्व अस्व ओषधीष्व् आत्मान न्युद्यापूर्वमाणो° ऽमुं लोकं गच्छति ॥ ३ ॥

[१] ग स्वल् [२-२] क अन्येदृशौ ग जन्य-
इती [३] क पञ्च [४] क ख ग वचिनियुस्
[५-५] क ख ग कुर्वीरैव [६] क चीत्रो ग
नारिन् [७] क ख गांश्यायनि ग गांश्यायनि
[८] ग स्पन्दनैषा [९] क ख ग बहुवोहिनि
[१०] क ग हर [११] ग अव्यूहे [१२] ग दुहे
[१३-१३] क उपरिष्ठद्व्यूहे [१४] ग स्पन्दनं
[१५-१५] क रज्जुर्वपतत्युदुह्युर् ख रज्जुर्वपतत्यव्यूह

ग रज्जुभिर्वपतत्युदुह्युर् [१६] ख पहतानि
[१७] क त्रयहो ग न्यहे [१८] ग यथाभिदध्याद्
[१९-१९] क तद्यरगायत्रमध्यो ख तद्यत्गायत्रमध्यो
ग तद्यत्गायत्रमध्यो [२०] ग पञ्चदश [२१]
ग और्ध्व [२२] क आपोर्चस् ख आपोच्छस्
ग अपोर्चस् [२३] क ख इत्वा- [२४] क ख
ग आप [२५] क नद्या- ख नद्या- ग दद्या-

स एवम् एव पुनः पश्यमानस् सवत्सरम् आप्नोति । स यावद् ध वै द्वादश-
भिस् सवत्सरैर् अवस्ते° तावद् एकैनेव सवत्सरेणावस्ते°, य एवं विद्वान् मासि-
मासि पृष्ठान्य् उपैति ।

तान् पतांश् चतुरो ऽभिप्लवान् उपयन्ति । तेषां चतुर्विंशती राज्यः° । चतुर्विंश-
त्यर्थमानस् सवत्सरः । तद् एषां मासि-मासि सवत्सर आसौ भवति ।

पृष्ठथं पञ्चमम् उपयन्ति । तद् एषाम् उपरिष्ठात् सवत्सरस्य मासि-मासि पृष्ठान्य्
उपेतानि भवन्ति ।

अथ ह स्माह महित्यश् शैन्मिषिर् यं° वा इमम् आहुर् अपृष्ठो ऽधुवकोष्णीषः°
कुलस्य-कुलस्योद्भिदा वेष्टत इत्य् एष ह वाच सो ऽपृष्ठो ऽधुवकोष्णीषो य एव निहृत-
पृष्ठयष् षडहः° । ते किं तत् पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमान् एव° कुर्वन्त आदियेरन्° ।
अभिप्लवान् एवैतान् °पञ्चोपेत्योपरिष्ठाद् एव° पृष्ठान्य् उपेत्यानीति ॥ ४ ॥

[१-१] क पुनस्त्वयमान ख ग पुनस्त्वयमानस्
[२-२] क सवत्सरैः अवस्ते ख सवत्सरैः अवस्ते
ग सवत्सरैः अवस्ते [३] क ख ग अवस्ते
[४-४] क ख ग चतुर्विंशतिरात्रैः [५-५] क
महित्यशैन्मिषीष्य ख महित्य- ग महित्यशैन्मि-

विश्या [६-६] क धावकोष्णीषः ग इमाहुतिरपृष्ठो-
धुवकोष्णीषः [७-७] क एनिहृतपृष्ठयश् षडहः ख
एनिहृतपृष्ठयश् षडहः ग एनिहृतपृष्ठयश् षडहः [८-८]
ख स्तोमान्येव [९-९] क ख कुर्वन्त आदियेरन्
ग कुर्वन्त आदियेरन् [१०-१०] ख पञ्चोपेत्योपरिष्ठादे

ग य य वापरिष्टेव

असौ वा आदित्यो ऽत्राश्र आर्त्ताद् 'यत्रैनच् चात्वालम्' । स इदं सर्वं प्रातपत्^२ । तस्य देवाः प्रदाहाद् अविमयुः^३ । ते ऽनुवन्—सर्वे वा अयम् इदं प्रधक्षयति^४ । "एतैम् ऊर्ध्वम् उदूहामेति^५ । तं षड्भिर् मासैर् ऊर्ध्वम् उदीहन् । तम् एकावशे त्रिषुवन् अर्ध्यादधुः । स एष एकविंशे त्रिषुवन् अर्ध्यादि स्^६ तपति । तद् ये च ह वा इत ऊर्ध्वा^७ लोका ये चामुतो ऽर्वाञ्चस् तेषाम् एष एतद् उभयेषां^८ त्रिषुवति । तद् यद् उभयेषां त्रिषुवति तस्माद् त्रिषु गन् सः । यथा वै रथनाभाद्^९ अरास् समग्रा एवं हैतस्मिन् सर्वे लोकास् समग्राः । तान् वा एतान् एके परस्ताद्^{१०} त्रिषुवन् ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यथैवैत आ त्रिषुवन् उपयन्त्य^{११} एवम् एवापि पराञ्चः । पराङ् वै स्वर्गो लोकः । पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम । प्रत्यत्रोहस् स^{१२} यद् अर्वाञ्च^{१३} उपेयाम । अथैवम् अप्रत्यत्रोहम् इति चदन्तस् ते ये ह ते तथोपयन्ति य एवं^{१४} तस्माद् आदित्याद् अर्वाञ्चो लोकास् तान् एवाप्नुवन्ति । यश्च अपि वहन् सवत्सरान् उपयन्त्य अथ तान् एवाप्नुवन्ति । अथ य^{१५} एवैतान्^{१६} पराञ्चश् चावाचश्च^{१७} च षडहान् उपयन्ति त एवैतान् उभयान्^{१८} लोकान् आप्नुवन्ति पराङ् इयान्^{१९} अर्वाङ् इति ॥ ५ ॥

[१-१] क यत्रैच्चात्वालम् ग यत्रैद्यात्वालम्
[२] ग प्रातपत् [३] क ख ग अविमयुः
[४] क ख ग प्रधक्षति [५-५] क एतेन्मूर्ध्व-
मुदूहमेति ख एतेन्मूर्ध्वमुदूहामेति ग एतेन्मूर्ध्व-
ध्वमुदूहामेति [६] ग अर्ध्यादि [७] ग ऊर्ध्व

[८] ग उदूहषां [९] क रथनाभाद् [१०] ग
पारस्ताद् [११] ग उपयत्य [१२-१०] ग
अर्वाञ्च [१३] ग एव सन् [१४] ग य नास्ति
[१५] ख एवैता [१६] ग चावाचश्च [१७] ग
उभयुभयान् [१८] क ख ग इयन्

स इमं लोकम् अन्तिकाद् अभ्यतपत् । ते वायुम् अवस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम् अशमयन् । अपो ह वा एष 'एतद् विमर्ति' । ते ऽद्भिर्^१ एवैनं तद् अशमयन् । 'सो ऽमुं परं^२ लोकं प्रातपत् । ते चन्द्रमसं परस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम्^३ अशमयन् । प्रजापतिर् वै चन्द्रमाः । प्रजापतिनैवैनं^४ तद् अशमयन्^५ ।

त्रिषु ह वा अयम् इदं लोकेषु पचते । त्रिषु तत आदित्यस्, त्रिषु नक्षत्राणि, तस्मात् तान्य् अग्निष्ठाणि^१ 'पराध्वानीत्य् एते' ह वाव द्वादश देवल्लोकाः । अथ यथोपसो^२ वा यद् वैवम् एवाये लोकाः ।

स इमं लोकम् ओकं प्रजानन् 'अभ्यवाविध्यत् तन्निभिः^३ । स्वरसामभिर् अवस्ताद्^४ उपादधुः । 'सो ऽमुं परं लोकं^५ प्रापदयत् । तम् उ देवा विध्यन् तन्निभिः । स्वरसामभिः परस्ताद् उपादधुः । तम् एतद् अत्रास्पृण्वन् । यद् अस्पृण्वंस् तत् स्वरानां स्वरत्वम् ।

सप्तदशा स्वरसामानो भवन्ति । अक्षं वै सप्तदशम् । अत्राद्य एवैनं तद् अध्यादधुः । अथो प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिनैवैनं तद् अत्राद्ये ऽध्यादधुः । स^१ एषो हि^२ पूर्वं ऽत्राद्ये ऽध्याहितस् तपति । ते वा एते स्वरसामान एकपञ्चाशत् सत्रिंशिनीद्^३ विराजस् संपद्यन्ते^४ , पञ्चविंशतिर् अवस्तात् पञ्चविंशतिः परस्तात् । अथ एकपञ्चाशी तस्याम् एष एतन् मध्य^५ व्यूह्याध्याहितस्^६ तपति । तं न शोको^७ न हिमो नाशनायति^८ न पिपासति^९ नास्य^{१०} का चनावृत्तिर् अस्ति । न ह वा अशनायति^{११} न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर्^{१२} भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥

भवन्ति दश च^१ स्तोत्रियाः^२ । ततो यानि चतुर्दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि महाव्रतं^३ तत् । तैर्^४ अस्यारम्भणीये ऽहनि महाव्रतम् उपेतं भवति । अथ या दश स्तोत्रियाः^५ दशाक्षरा विराद् । अक्षं विराद् । तेनो^६ हावसेन यन्त्य आ^७ वैपुवताद् अहः । अथ ये द्वे स्तोत्रिये^८ विपुवतो ऽतिरिच्येते तद् उ हावपातम् । द्वयम्^९ उ ह^{१०} वा अक्षस्य रूपं यच्च चैवाज्ञाति^{११} यच्च च पिबति । स यथाशंश् च पिबंश् चैवाद् पवम् एवेतद् एताभ्यां यन्त्य आ महाव्रतीयाद् अहः । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति । एतन् महाव्रतीयम् अहः । एष वाच स्वर्गो लोको यन् महाव्रतीयम् अहः । स य एतद् एवं वेद^{१२} त्रिरुपेतम् अस्य^{१३} महाव्रतं भवति, गच्छति स्वर्गं लोकम् ॥ ८ ॥

[१-१] ? क ख ग त उ	[२] क विश्वदमिजितौ	-दश [१६] ग व	[१७] क स्तोत्रीयाः ख
[३-३] क अष्टावन्धास ग अष्टान्यात्	[४] क सत्रिशनीर्	[५] क न्ययं ख ग न्य	[६] क ख महाव्रत ग
[५] क स्मिन्वैतल	[६] ख पशु ग पशु	[७] क ख ग तर्	[८] क स्तोत्रीय्य
[७] क वासि	[८] क होय ग होदश	[९-११] क ख ग हावसेनेत्या	[१२] क
[१०] क स्तोत्रीये	[११] क अधिपाठः भवन्ति	[१३] ग चयन्	[१४] क ख ग हा
दश च स्तोत्रीय्यास्ततो	[१२] क तेर्	[१५] ग चैवाज्ञाति	[१६-१७] क ख त्रिरुपेमेस्य
क स्तोत्रीय्ये	[१४] ग स्म्य	[१५] ग	ग त्रिरुपेमेस्य

तद् आहुस् तम् ई हिन्वन्त्य अग्र इत्य् एवेतस्याहः^१ प्रतिपत् कार्येति । तम् अर्कमिम् तं साममिर् इति शीर्ष्णस्^२, तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम् इत्य् आत्मनः । तत् तद् इतीव वा एतेनाह्ना चरन्ति । ततो^३ ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम् । तत् पितैतद् अहः, प्रजतराणि । स यथा पुत्रः पितरम् आगत्य तत ततेति ह्येत्^४, तादृक्^५ तम् । सो वा उभयरूपा भवति । तम् इति वै पुंसो रूपम्, अग्र इति स्त्रियै । उभयम् उ ह वा एतद्^६ भूत्वा प्रजापतिः^७ प्रजज्ञे । तद् आहुर् अभ्युदिते वैशा प्रतिपत् । योगे^८ त्व आगते पवस्व वाचो अग्रिय इत्य् एव प्रतिपत् कार्येति । मनो वै प्रजापतिः । मनो वै वाचो ऽग्रम् ।^९ तद् एतं^{१०} तत् स्वेनैव रूपेणारभन्ते । सो वै मिथुना भवति^{११} । पवस्वति वै पुंसो रूपं^{१२}, वाच इति स्त्रियै । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते । मिथुनेन जायते^{१३} य एवं वेद । तस्माद् एवैव प्रतिपत् कार्या । उपास्ते गायता नर इति द्वितीया । तद् एतस्माद् अहो^{१४} नयन्ति । द्विद्युतला ह्वेति तृतीया^{१५}, प्रत्यक्षम् एतस्याहो रूपम् । तम् ई हिन्वन्त्य अग्र इति चतुर्थी, याभ्युदिता प्रतिपत् तां^{१६} नेद् अन्तरयामेति ॥ ९ ॥

[१] क -स्याहः ग -स्यहं	[२] क ख ग शीर्ष्णः	तेन [१०] ग मिथुनं	[११] ग रूपा	[१२]
[३] क ते ख ग तो	[४] ग ह्येत्	[५] क ग जायन्ते	[१३] ग अवेना	[१४] क वृतीय्या
तत्तादृक् ग तातादृक्	[६] क ख ग एतत्	[१५] ग तं		
[७] ग प्रजापति	[८] क योग	[९-९] ग		

सना च^१ सोम जेषि^२ वेति दशर्चं^३ भवति । ऋषयो वा एतद् कद्विकामा उपोत्थानं प्रियं वाचो ऽपश्यन् । अथा नो वस्यसस् कृण्व^४ अथा नो वस्यसस् कृणाति तेनास्तुवत^५ । ततो वै ते सर्व एवाधुवन्^६ । सर्वे द्वैवधुवन्ति य एवं विद्वांस एतेन दशर्चनं स्तुवते । तस्मिन् ह स्माह शक्तिर्^७ विराजं गेयां^८ सना च सोम जेषि च^९ पवमान महि श्व एकं द्वे त्रीणि चरवारि

तिष्ठन्ति । मह स्तवानो अद्रिव^{११} इति हस्तिनो^{१२} हैतद् रूपम् । तस्मात् तं पार्श्वेन इवा-
धिरोहन्ति । तानि वा एतानि महद्रूपाणि संपद्यन्ते । महद्रूपो वै प्रजापतिः^{१३} । प्राजापत्यं
महाव्रतं^{१४} तत् तत्सलक्षम् क्रियते । उप हैनम् एतानि रूपाण्य् अक्रीतानि तिष्ठन्ते य एवं
वेद ।

इयं^{१५} वाम् अस्य मन्त्रः^{१६} इत्य् ऐन्द्राग्रं भवति । इन्द्राग्री पूर्वस्तुतिर् अग्राद्^{१७} दृष्टिर्
इवाजनीनि वा^{१८} आहुर् जातम्^{१९} । जायन्त^{२०} उ एतेनाह्वा^{२१} । यथा ह वा^{२२} इदम्
आण्डान्^{२३} निर्भिद्येरन् एवम् एवैनस्माद् अहो^{२४} निर्भिद्यन्ते ।

शृणुने जरितुर् हवम् इन्द्राग्री वनतं गिरः ।

ईआना २ विप्यतं धियः^{२५} ॥

मा पापत्वाय^{२६} नो नरेन्द्राग्री नामिशस्तये^{२७} ।

मा नो रीरधतं^{२८} निदे ॥

इति पाप्मनः^{२९} एवैवोपहतिः^(१) ॥ १२ ॥

[१] क ख ग क	[२] ख आत्रीर् ग आत्विर्	पति [३४] ग महंभूत	[१५] ग यं [१६]
[३-३] क ख त्व चात्रीर् ग त्व चात्रीर्	[४-४]	ग मन्यव [१७] ग अग्राद्	[१८-१८] ग
ग तत्त्वह [५] ग भव	[६] ग नुरुक्तम्	आहुजजातम् [१९] क ख जयन्त ग जयत	[२०]
[७] क महो ग तमहं	[८] ग निष्कम्ब	ग एतेनाप्ता [२१-२१] ख इन्द्रमाण्डोन्	[२२]
क निष्कम्बणि स्रज पुरस्ताद्विभ्रति ख निष्कम्बणि	[९-९]	ग -हो [२३-२३] ग पिब्यतद्विद्याः	[२४]
स्रजं पुरस्ताद्विभ्रति ग निष्कम्बमणिस्रजा पुरस्तादि नृति	[१०-१०] ग तदिन्द्रास	ग पापत्वाय [२५] क ख ग नामिशस्तये	[२६]
[११-११] ग तदिन्द्रास	[११] क ग कन्द्रव	ग नीरधन्तं [२७] ग पाप्मान	
ख अन्द्रिव [१२] ग हस्तिने	[१३] ग प्रजा-		

उच्चा ते जातम् अन्वसेति माध्यन्दिनस्य एवमानस्यान्धस्वतीर् गायत्र्यो भवन्ति प्राजा-
पत्याः । प्राजापत्ये ऽहंस् तत् तत्सलक्षम् क्रियते । तासु^१ गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् ।
अथामहीयवं प्राजापत्यं साम^२ प्राजापत्ये ऽहन् क्रियते । अहर् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ।
तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां^३ जन्तयायाम् अर्धुकं^४ भवति । अथ दोहादोहीयं दुग्ध्या एव,
एतस्याहो दोहाय । अथ हरिश्चीर्निधनम् । श्रीर् वै हरिश्चीर्निधनम् । एतेन वा इन्द्रस्
सर्वेषां देवानां श्रियम् अगच्छत् । श्रियम् एवैतेन गच्छन्ति । ता दश स्तोत्रिया गायत्र्यां
संपद्यन्ते । दशाक्षरा विगाद् । अक्षं विगाद् । मुखं गायत्री छन्दसाम् । मुखत एवैतद्
आत्मनो ऽन्नाद्यं दधते । पुनान्त् सोम धारयेत्य् उभयरूपा बृहती भवति । एषा ह वा उभे
सामनी^५ उच्यताम् । तस्माद् एतां कुर्वन्त्य् एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः ।

आ पृष्ठयेत सधस्येन प्रत्नेन धरुणेन च ।

पिवाच्युद् इन्द्र त्वं सोमम्^६ ऋचोर् गमै^७ अध्याहितः ॥

इति यत्र ह वै क्व चैषा बृहती क्रियते न हैव^८ तस्येन्द्र ईशेत तं नागच्छेत्^९ ॥ १३ ॥

[१] क ख ग सासु [२] ग सोम [३-३] क
-मर्दधुकं ख -मर्दधुकं ग जगतायामर्दधुकं [४] क
उभयासामनी ख ग उभयसामनी [५-५] क ख

ऋचोर्गमै ग ऋचोर्गमै [६-६] क ख ग तस्येन्द्र
इशेत्तनागच्छेत्

तासु रौरवं प्रज्ञानम् अग्निष्टोमसाम नेद् अन्तरयामेत्य् अथार्कपुष्पम् — अक्षं वा अर्कः ।
तस्यैतत् पुष्पं यद् आरण्यम् । तद्^१ 'व्य् अरण्ये' जायत — आरण्यस्यैवाज्ञाद्यस्यावरुद्धवै ।
अथाभीशवं तृप्त्या^२ एव । तर्पयन्त्य्^३ एवममै एतेन^४ । अथ पञ्चाविंशत्यक्षरनिधनम्^५

आङ्गिरसम् अङ्गिरसो वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् तेना
स्तुवत ततो^१ वै ते^२ सर्व^३ एवाध्वुवन्^४ । सर्वे^५ हैवध्वुवन्ति^६ । य एव विद्वांस एतेन
साम्ना स्तुवते । तत् पञ्चविंशत्यक्षरनिधनं^७ भवति । पञ्चविंशो^८ वै प्रजापतिः ।
प्राजापत्यं महावतं तत् तत्सलक्षम् क्रियते । अथ नौधसं प्रज्ञातं ब्रह्मसाम । प्रज्ञातं ब्रह्मसाम^९ ।
नेद् अन्तरयामेत्यु^{१०} । अथ पृश्नि—अन्नं वै पृश्नि—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ^{११} रौहिण-
कम्^{१२} । एतेन वै प्रजापतिर् एकशफानां^{१३} पशूनां कामम् आरोहत्^{१४} । तद् यत् कामम्
आरोहत्^{१५} तद् रौहिणकस्य रौहिणकत्वम् । कामं पशूनां रोहति य एवं वेद । यथा ह वा
इम आरण्याः पशवो सृगा एवम् एते ऽथ एकशफाः^{१६} पशव आसुः । तान् एतैर् एव
रौहिणकस्य किट्किटाकारैर्^{१७} ग्रामम् उपानयत् । तत्^{१८} त्रयोदशनिधनं भवति त्रयो-
दशस्य मास उपान्यै । तद् वा अशीतिभिस् संपन्नम् । आशयन्त्यु^{१९} एवैनम् एतेन । अथ
दैर्घश्रवसम्^{२०}—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्^{२१}—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ समन्तम्,
समन्ताः प्रजापशुभिर् असामेति^{२२} । अथ यौधाजयं त्रिणिधनं^{२३}, सवन्नानां क्लृप्त्यै ।
अथौशनम् अन्त्यं^{२४} साम । अन्त्येन सास्त्रान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्रवामहा इति ॥ १४ ॥

[१] ग अथापुष्पम् [२] क धरप्ये [३] क ख
ग लृप्त्वा [४] ग तर्पयन् [५] क एनेन
[६] क ख ग त्रिधनम् [७] क ग ततो वेतो
[८] क ख ग तेसु [९] ग सर्वा [१०] क
एवाध्वुवन् [११] ग हैवध्वुवन्ति [१२]
क ख ग -क्षरा- [१३] क ख ग पञ्चविंश
[१४] ख प्रज्ञातं ब्रह्मसाम नास्ति [१५] ग अन्त-
नयामेत्यु [१६] ग अथे [१७] क ख ग रौहिण-

कम् [१८] क एकशफानां ग एकशफानां
[१९] क ख आरोहत् ग आरोहत् [२०] ग
एकशफाः [२१] ग किट्किटाकारैर् [२२] ग तत्र
[२३] ग आशयन्त [२४] ग दैर्घश्रवसम्
[२५-२६] ग अन्नं वै दैर्घश्रवसम् नास्ति [२७]
ग असमेति [२८] क ख ग त्रिणिधनं [२९]
ग अन्त्यं

तद् आहुस् त्वदशव्यम् एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति । तस्यैवा कल्याण्यु एव
प्रशंसा, न त्व एवास्मिन्^१ द्वौ संपादयतः । वामदेव्यम् एवेत्यु आहुः । वामदेव्यं हि^२ (?) ।
तद् य वै प्रत्यक्षं वामदेव्यं यद् राजनम् । तस्य प्राणेन प्रस्तौति । ऋचा वै वामदेव्यस्य
प्रस्तौति । प्राणेनैतस्य हिं हि हिं^३ प्राणो ऽसद् इति वै हिंकुर्वन्ति । यथा ह वै त्रयस आशय
एवं राजनस्य वामदेव्यम् । प्रजापतिर् वै पितादित्यः^४ पुत्रः । प्रजापतिर् वामदेव्यम्
आदित्यो राजनम्^५ । तस्माद् एष^६ एतयोर् आभावत्तरं तपति । एतद् ध्यु अस्मात्
तेजो^७ निर्भिन्नम् । तद् वा अशीतिभिस् संपन्नम् । एकैकस्यां स्तोत्रियायां द्वे द्वे अशीत्यौ
संपद्येते । ताः पञ्चाशद्^८ अशीतयस् संपद्यन्ते । द्वे ह वा अशीत्याव^९ अहश् चैव
रात्रिश् च । ताभ्याम् एनम् आशयन्ति । आशयन्त्यु एवैनम् एताभ्याम् । तस्य यन्^{१०}
निधनं पृष्ठान्यु एव तानि^{११} ॥ १५ ॥

[१] क ख -स्मि ग -स्मि [२] क ख ही ग हि हि
[३] ग हुं हुं हुं [४] क ख ग पितादित्याः [५]
क ख ग राजानम् [६] ग एत [७-८] क
एतयोर्भावत्तरन्तपत्येतद्वयस्मात्तेजो ख एतयोर्-

भावत्तरन्तपत्येतद्वयस्मात्तेजो ग एतयोर्भावत्तरन्तपत्ते-
तद्वयस्मात्तेजो [८] ग अशीतिस् [९] ग पञ्चाशद्
[१०] ग अशीत्या [११] ग यन् नास्ति [१२]
ग-कोशे तानि इत्यु आगामि-खण्डे वर्तते

वाग् इति रथन्तरम् । इलेति वैरूपम् । तच् छुकर्यस् तद् रेचतयः । स्वर इति
वैराजम् । बृहद् इति बृहत् । भा^१ इत्यु असौ वा आदित्यः । भा इत्यु एतद् एवाह्य
निधनम् । एतस्य सलोमताम्^२ अश्रुते य एवं वेद । तद् एतत् सर्वाणि^३ पृष्ठान्यु अभि-

वदत्य् एतेन^३ सामनिधनेन । त उ वै^४ पञ्च पञ्चविंशस् सामनिधनानां संस्तुतानां संपद्यन्ते । तान् उ एतान् निधनेर् एव होतानुशंसति ।

तद् आहुर् आत्मनाग्रे प्रतिपद्यम् अथ शीर्ष्णा^५ । आत्मा वा अग्रे ऽथ शिर इति । तद् उ ह तद् यथा कर्तुं पतेत् तादृक् तद् यत् पञ्चाविंशाद् आत्मनस् त्रिवृत् छिरो ऽभि प्रत्यवरोहेयुः^६ । शीर्ष्णैव^७ प्रतिपद्यम् । सर्वा ह वा एतद् देवता 'स्तोत्रं प्रत्युपतिष्ठन्ति'^८ —मया प्रतिपत्स्यते मया मयेति । स यदि शीर्ष्णा प्रतिपद्येत यैव शिरःप्रतिपदेवता^९ भवति^{१०} ताम् एव तेनर्धोति । यति पक्षेण यैव पक्षौप्रतिपदेवता^{११} भवति ताम्^{१२} एव तेनर्धोति^{१३} । यदि पुच्छेन यैव पुच्छंप्रतिपदेवता^{१४} भवति^{१५} ताम् एव तेनर्धोति । यद्वा आत्मना यैवात्मनःप्रतिपदेवता^{१६} भवति ताम् एव तेनर्धोति^{१७} । अन्तरिता^{१८} इतरा देवता भवन्ति । सर्वा^{१९} उ ह वै देवता(श्च) शीर्ष्ण^{२०} एव—इमे वै वसवः^{२१} ॥ १६ ॥

[१] क म ग भ्य [२] ख ग सजोताम् [३-३] ग पृथग्वेदस्येदेन [४] क ख ग पै [५] क ख शीर्ष्णा [६] क ख प्रत्यवरोहेयुः ग प्रत्यवरोहेयुः [७] ख शीर्ष्णैव ग शीर्ष्णैव [८-८] ग स्तोत्रा प्रत्युपतिष्ठन्ति [९] ख शिरःप्रतिपदेवता ग शिरःप्रतिपदेवतं [१०] ग भवन्ति [११] क ग पक्षौप्रतिपदेवता ख पक्षौप्रतिपदेवता वि पक्षौदेवता

[१२] क तान् [१३] ग तेनर्धोति [१४] क ख ग पुच्छंप्रतिपदेवता [१५] क ग यैवात्मनःप्रतिपदेवता ख यैवात्मनःप्रतिपदेवता [१६] ग तेनर्धोति [१७] ग अन्तरिता [१८] क ग सर्वं [१९] ग शीर्ष्णम् [२०] ख-कोशे इमे वै वसवः इत्य् आगामि-स्रष्टे वर्तते

इमे खद्वा इम आदित्या इमे विश्वे देवाः । अयम् एवायं लोक इदम् अन्तरिक्षम् अयम् असौ लोक इमा दिशः^१ श्रोत्रम् इदं रथन्तरम्^२ इदं वामदेव्यम् इदं बृहद् इदं यज्ञायज्ञीयम्^३ । 'तद् एतच् छीर्ष्णा^४ प्रतिपद्यमानस् सर्वाभिर् देवताभिस् सर्वैर् एभिर् लोकैस् सर्वैस् सामभिर्^५ अनन्तरायं प्रतिपद्यते । स 'यद् इतो ऽन्येनागेन^६ प्रतिपद्येत यैव तत्प्रतिपदेवता^७ स्यात् ताम् एवर्धुयात्^८ । अन्तरिता इतरा^९ 'देवता स्युः^{१०} । 'अथैतच् छीर्ष्णा^{११} प्रतिपद्यमानस् सर्वाभिर् एव देवताभिर् अन्तरायं प्रतिपद्यते । अथो हैतद् देवतानां प्रियं यच् छीर्ष्णा प्रतिपद्यते—सर्वा नो नापरात्सीर् इति ॥ १७ ॥

[१] क ख दिशश्च [२] ग रथन्तरम् [३] ग यज्ञायज्ञीय [४-४] क तदेतच्छीर्ष्णा ग तदेच्छीर्ष्णा [५] क .ना ख .नः ग .न [६] ख सामाभिर् [७-७] ग वि यदतोन्वेनागेन [८] क ख तत्प्रतिपदेवता ग तत्प्रतिपदेवता [९] ग एवर्धुयात् [१०-१०] ग देवता स्युः [११-११] वि अथ तच्छीर्ष्णा

[१] क ख दिशश्च [२] ग रथन्तरम् [३] ग यज्ञायज्ञीय [४-४] क तदेतच्छीर्ष्णा ग तदेच्छीर्ष्णा [५] क .ना ख .नः ग .न [६] ख सामाभिर् [७-७] ग वि यदतोन्वेनागेन [८] क ख तत्प्रतिपदेवता ग तत्प्रतिपदेवता [९] ग एवर्धुयात् [१०-१०] ग देवता स्युः [११-११] वि अथ तच्छीर्ष्णा

रेतो^१ वा एतद् अग्रे प्रविशति^२ यद् गायत्रम् । ततो ऽन्यान् अंगानि विक्रियन्ते^३ । प्राणो वा एष प्रविशति यद् गायत्रम् । 'तम् अन्यान्य् अंगान्य् उपसंसीदन्ति^४ । स इमान् 'प्राणान् आकाशान् अभिनिर्मन्थति^५ । प्राणो वै गायत्रः^६ । गायत्रं शिर एव^७ । तदायतनो वै प्राणो यच् छिरः । तस्मान् त्रिवृतैव^८ शीर्ष्णा प्रतिपद्यम् अथ पञ्चदशेन पक्षेणाथ सप्तदशेनाथैकविंशेन^९ पुच्छेनाथ^{१०} पञ्चाविंशेनात्मना । तद् ऊर्ध्वाः कीर्तिम्^{११} ऊर्ध्वा श्रियम् ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकं रोहन्ति । अथो हैषां तैर् एव ज्योतिष्टोमस्य^{१२} 'स्तोमैश्च शिवैश्च शान्तैर् एतद् अहः^{१३} परिष्टुतं भवति । अथो हैषाम् एत एव ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश्च शिवाश्च शान्ताः परिमाद्माजनं^{१४} भवन्ति^{१५} ॥ १८ ॥

[१] ग रेता [२] ग प्रावन्ति [] क ख ग ग सुष्ठुतैः [१०] क शैकविकविशेन [११] ग
विक्रीय ते [४-४] ग तमन्वा यगानुपसीगति पुष्टन १४ [१२] ग कीर्तिम् [१३-१३] ग
[५-५] क प्रण- ख प्रणानाकारान् ग प्रणाना- स्तोमैशिवैशान्तैनेतद्वः [१४] ग परिमद्भाजा
काशाभिनिर्मन्थन्ति वि प्राणा- [६] एवं [१५] क भवति [१६] ग '१८' नास्ति
कोशेषु [७] ग ए [८] ग तस्मा [९] क ख

‘तद् एतत् सर्वपृष्ठं सर्वस्तोमम् अहः । तद् यद् एतेन सामनिधनेन सर्वाणि^१
पृष्ठान्य् अभिवदति तेन^२ सर्वपृष्ठम् । अथ यद् एते ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश्च शिवाश्च
शान्ताः परिमाद्भाजनं भवन्ति^३ तेन सर्वस्तोमम् । ‘संपदा हैव’ त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ^४
‘स्तोमाश्च अभि पद्यते’ । सर्वपृष्ठेन हास्य सर्वस्तोमेनैतेनाहो^५ स्तुतं भवति य एवं वेद ।
तेन ‘हैतेनैके ऽपि’ तृतीयं कृत्वा स्तुवत एकं वावेदं सामेति वदन्तः । तेषां ह तेषाम्
अमुष्मिन् लोके नैव शिरश्चान्यानि चांगानि विज्ञायन्ते^६ ॥ १९ ॥

[१-१] ग तदेतत् सर्वपृष्ठं .. परिमाद्भाजनं भवन्ति यस्त्रिंशौ [६-६] क ख स्तोमाभिसम्पद्यते [७]
नास्ति [२] क सर्वा [३] क तेन नास्ति ख -नह्य ग -नह्य [८-८] ग हैतेनैकेवि [९]
[४-४] क ख ग संपदा हैव [५] क त्रिणवत्र- क विज्ञायते ग विज्ञायन्ते

पिण्डाः^१ पिण्डा इव हि भवन्त्य् अकृताः^२ । यथाङ्गम् एव स्तोतव्यम्^३ । ते
हैवामुष्मिन् लोके साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् संभवन्ति ।

अथ हैके सकृद् एव शीर्ष्णे हिं कुर्वन्ति—पराङ्^४ एतद् यच्च छिर इति वदन्तः ।
त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गैभ्यः । ते^५ त्रयोदश हिंकारास् संपद्यन्ते । एवं त्रयोदशस्य मास
उपासिर् इति । तद् उ ह शश्वन् न तथा । त्रिर्^६ एव शीर्ष्णे हिं कुर्वन्तस्^७ त्रिस् त्रिर् इत-
रेभ्यो ऽङ्गैभ्यः । ते पञ्चदश हिंकारास् संपद्यन्ते । पञ्चदशो वा इन्द्रः । ऐन्द्रं महाव्रतं
तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ॥ २० ॥

[१] क पिण्डः [२] एवं कोशेषु [३] ग स्तोतव्य [४] ग पनाङ् [५] क ख ग तो
[६] क ख ग त्रिर् [७] ख ग हिं कुर्वन्

तद् आहुर् नौधसम् एवैतस्याहो ब्रह्मसाम^१ कार्यम् इति । तद् ध तत् पक्षम् अनु-
वदति^२ । रथन्तरम् एव द्यैतम् एव कार्यम् इति । तद् उ ह तत् पक्षम् एवानुवदति ।
बृहद् एव पञ्चनिधनम् एव वामदेव्यं कार्यम् इति । आत्मानं^३ हैव तद् अनुवदति ।
श्रायन्तीयम् एव कार्यम् इति । न ह वै किं चन श्रायन्तीयम् अनुवदति । ‘महावैष्टम्भम्
एव’ कार्यम् । ‘तद् दिङ्निधनं’ भवति । दिशो वै पृष्ठानि । इयम् एव प्राची दिग्
रथन्तरम् इयं बृहद् इयं वैरूपम् इयं वैराजम् अमूर् मह नारमीर् इमा रेवतयः । दिग्भ्यो^४
वा एतस्मा अन्नाद्यं हरन्ति^५ । ‘दिग्भ्यो वा अस्मा’ अन्नाद्यं ह्रियते य एवं वेद^६ । अथो
हैवाम् एतेनैव सर्वाणि पृष्ठानि ब्रह्मसामवन्ति भवन्ति^७ । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद्
अहो^८ नान्तरित्यम् । तद् उ सतोबृहतीषु^९ भवत्य् उत्क्रान्त्या^{१०} एवानपञ्चशाय ॥ २१ ॥

[१] ग ब्रह्मसाम [२] ग अधिपाठः महावैष्टम्भं हरति [८-८] क दिग्भ्यो अस्मा ख दिग्भ्योस्मा
[३] ग आत्मानम् [४-४] ख महावैष्टम्भं ग ग दिग्भ्यो वास्मा [९] ग वद [१०] ग भवन्ति
महावैष्टम्भै [५-५] क तददिङ्निधनं ग तदिङ्नि- नास्ति [११] ग अहो [१२-१२] क ख
धनं [६] क ख दिग्भ्यो ग दिग्भ्यो [७] ग भवत्युत्क्रान्त्या ग भवत्युत्क्रान्त्या

तद् आहुर् इलान्दम् एवैतस्याहो अग्निष्टोमसाम कार्यम् इति । तस्यैषा कल्याण्यु एव प्रशंसा । अतिरिच्यते 'यद् अयवच्छिन्नुग्रामणीयं' तद् यद् अदः पञ्चम् । इलान्दं तद् आर्भवस्य पवमानस्यानुष्टुमि कार्यं, यद् अभ्युदितं 'तन् नेद् अन्तरयामेति' ।

वारवन्तीयम् एव 'कार्यम् इति' । तस्यैषा 'कल्याण्यु एव' प्रशंसा । निषिद्धम् इव तु यावद् धैव कृत्वो यजते तावद् वृभूषि 'तावत् कामयते— श्रेयान्' स्यां श्रेयान् स्याम् इति । तद् आर्भवस्यैव पवमानस्य गायत्र्यां कार्यं, 'यद् अभ्युदितं' 'तन् नेद् अन्तरयामेति' ।

तद् उ वा आहुर् यद् वावान्या वाङ् नातिवदति तद् एतस्याहो अग्निष्टोम-साम 'कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वावान्या वाङ् नातिवदति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । कुतो हि वाग् वाचम् अतिवदिष्यति । तस्माद् एतस्याहो यज्ञायज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम 'कार्यम् इति । अथैतच्च चतुस्त्रिंश-संमितम् अनुष्टुमि कुर्वन्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः । सप्रजापतिका एवैतेन देवा ऋध्वन्वन्ति । अथ यद् आरम्भणीयं 'उहस् त्रयस्त्रिंशत्संमितं' भवति देवता एव तेन ध्वन्वन्ति । अथैतेन सप्रजापतिका एवैतेन देवता अन्तत ऋध्वान्त्वोत्तिष्ठन्ति ॥ २२ ॥

[१] क-हो नास्ति ग अवैतस्याहो [२] क ख तु रिच्यते ग रिच्यते [३-३] क यद्यव-
च्छिन्नग्रामणीयं ख यदयवच्छिन्नग्रामणीयं ग
यदयवच्छिन्नग्रामणीयं [४] क अभ्युदि [५-५]
क ख ग तन्नोन्तरयामेति [६-६] ग कार्यमेवति
[७-७] ग कल्याण्येव [८] क याद् [९] क
ख ग यजतो [१०] क वृभूषति [११] क
श्रेया [१२] क कार्यं [१३-१३] क यदि-
पुदितं ख ग यदयदितं [१४-१४] ख तन्नो-

दन्तरयामेति [१५] क ख ग वावा अन्या [१६]
क नीतिवदति * [१७] क ख ग-हो [१८]
ग कार्यन्...-साम नास्ति [१९] क वावान्या
[२०] क-भी [२१] ग चतुस्त्रिंश [२२] ग
सप्रजापतिका [२३] क देवी ख ग देव
[२४-२४] क ख हा- ग हारत्रयस्त्रिंशत्संमितं
[२५] ग तेन स्तुवति [२६] ? क ख ऋध्वान्त्वो-
त्तिष्ठन्ति ग ऋध्वान्त्वोत्तिष्ठति

तद् आहुः कां देवतां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्ति काम् अनूत्तिष्ठन्तीति । स ब्रूयाद् अग्निं देवतानां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्त्य आदित्यम् अनूत्तिष्ठन्तीति । तस्माद् दीक्षितान् सत आहुर् आसत इति, यद्यपि ते शयीरन् अथोत्तिष्ठेयुः । अग्निर् हि देवानाम् आसीनानां श्रेष्ठः । अग्निदेवत्या हि तर्हि भवन्ति । तस्माद् उत्थितान् सत आहुर् उद-स्थुर् इति यद्यपि त आसीरन् अथो शयीरन् । आदित्यो हि देवानाम् उत्थितानां श्रेष्ठः । आदित्यदेवत्या ह तर्हि भवन्ति ।

तद् आहुः के भूत्वोत्तिष्ठन्तीति । स ब्रूयान् मनुष्या भूता दीक्षन्ते देवा भूत्वो-त्तिष्ठन्तीति ।

त एतद् ऋग्रेतसं यजुरेतसं ब्रह्मणि योनौ रेतो दधतो यन्ति । अग्नाद् एव तद् आहुतीभिर् अभिजुह्वतो यन्ति । तस्माद् दीक्षोपसरसु वीव ग्लायन्ति । तरुणम् इव तर्हि रेतो भवति । तस्माद् उ स्त्री दुर्हदिनी वीव ग्लायति । तरुणम् इव हि तर्हि रेतो भवति । तान् स्तुतिशस्त्रैस् त्रिर् वधयन्तोऽभिगृण्वन्तो यन्ति । तस्माद् गर्भा अनश्नतस् संभवन्ति ॥ २३ ॥

[१] ख आहु- [२] क ख ग यद्यद् [३] क ख
ग शयीरन् [४] एवं कोशेषु [५] ग देवता-
नाम् [६] ख आसत [७-७] ख उदस्थुरिति

ग उदस्थुरिति [८] क ग देवानाम् [९] ग
हि [१०] क ख को [११] क ख ग भूत्वो-
त्तिष्ठन्तीति [१२-१२] क एतदुग्रेतसं ख एतदग्ने-

तस ग पतद्रमस [१३] ख ग यद्वरेतस [१४] ग इययति [१८] ग खि [१९] ख ग दुह
ग यद्वौ [१२] ग अग्निजुष्वतो [१३] क ग्निनी [२० २०] ग वीष इवायति [२१] ग
वीक्षितोपस १ ग दोक्षो सखु [१७] क श्वयन्ति | त्रि न्नास्ति [२२] ग मिश्रणवन्तो

त ऋद्धमया यजुर्मयास्^१ साममया ब्रह्ममया हिरण्यमया^२ अमृतास्^३ संभवन्ति^४ । ऋद्ध-
मयो ह वै यजुर्मयस्^५ साममयो ब्रह्ममयो हिरण्यमयो ऽमृतस्^६ संभवति^७ , ऋद्धमयान्य^८ अस्या-
स्थानि^९ भवन्ति य एवं वेद । तान् उद्गाता पुरस्तात् संवत्सरस्य^{१०} जनयित्वा होत्रे प्र-
यच्छति । तान् होता सूक्तैस्^{११} सूते^{१२} । तत् सूक्तानां सूक्तत्वम् । ताञ् छन्नैः^{१३} प्रशास्ति^{१४} ।
तच्च छन्नाणां शास्त्रत्वम् । तान् उक्थैर्^{१५} उत्थापयति^{१६} । ^{१७}तद् उक्थानां उक्थत्वम्^{१८} । तेभ्य
एतद् देव्यं मध्व^{१९} अशीतीर्^{२०} अन्नाद्यं प्रयच्छति । मधु हास्यास्मिन् च लोके ऽमुग्निश्च
चाक्षं^{२१} भवति य एवं वेद । अक्षरेणाक्षरेणो^{२२} हास्मै विद्यास्^{२३} सर्वान् कामान् दुहे^{२४} ।
तस्मात् संवत्सर एव शस्यं संवत्सरे प्रोच्यम् । तस्माद् ब्राह्मणो हतो न स्तायाद्भवति^{२५} ।
तस्माद् रेतस्^{२६} सिकं न स्तायाद्भवति । तस्माद् उ हवै^{२७} विद्वान् न स्तायाद्भवति । अशीति-
भिर्^{२८} वै देवा इमान् लोकान् इमान् अध्वन आशुवत । ^{२९}तद् अशीतीनाम्^{३०} अशीति-
त्वम् । तिसृभिर्^{३१} एवेमं लोकम् आशुवत^{३२} , तिसृभिर्^{३३} अन्तरिक्षं, तिसृभिर्^{३४} अमुं,
चतसृभिर्^{३५} एव दिश आशुवत, चतसृभिर्^{३६} अवान्तरदेशान्, ^{३७}एकयामूम् ऊर्ध्वा^{३८} ,
द्वानवाशीतयो^{३९} ऽभवन् । नव प्राणाः । अश्नुते प्राणान् । सप्राणस्^{४०} संभवति । ^{४१}सर्वम्
आयुर्^{४२} एति । नाकामो म्रियते ॥ २४ ॥

[१] क ख ग यजुर्मया [२-२] क ग अमृत-
संभवति [३] क ग संभवति [४-४] ग
ऋद्धमयास्यास्थानि [५] ख ग संवत्सरस्य [६]
क ख ग वि सूतेति [७-७] क ताच्छन्नै [८]
ख ग प्रतिशास्ति [९] वि उत्थापयति [१०-
१०] ग तदुत्थानासुत्थित्वम् [११] क अशीतिर्
[१२] ग चाक्षं [१३] वि अक्षरेणाक्षरेण [१४]

ग दुहे [१५] क ख ग स्तायात्भवति [१६]
ग हवै [१७-१७] ग तदीतीनाम् [१८] क
आशुवत [१९] क तिसृभिर् [२०] क ख
तिसृभिर् [२१-२१] क ख एकयामूम् ऊर्ध्वा ग
एकयामूम् [२२] क ख ग त्वानवा [२३]
क ख ग सप्राणस् [२४-२४] ग सर्वयुर्

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तस्यै बृहद्रथन्तरे पूर्वा पादौ, वैरूपधैराजे अपरौ^१,
शाकरीरैवते अनुच्यानि, ऋचः^२ प्रार्चनम् आताना, यजुषि तिरश्चीनं, सामान्य^३ आस्तरणं,
वाकोवाक्यम् अतीरोका^४, "श्रीर् उपवर्हणम्" । तस्यै प्रजापतिश्च बृहस्पतिश्च च^५
पूर्वा पादाश्च आधारयेतां, सोमश्च च वरुणश्च चापरौ । तस्याम् एतम् आदित्यम् अभ्य-
षिञ्चन्त^६ । वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय^७ विश्वे देवास्^८ साम्राज्याय
मरुतन् सार्ववश्याय साध्याश्चापत्याश्च पारमेष्ठ्याय । तन् न हैतावत् कयाचन
देवतया जितं यावद् आदित्येन । ये हि सुता देवानाम् आसंस्^९ त एतम् असुवत । तस्मिन्
दिशो अपित्वम् ऐच्छन्त^{१०} यथा राजनि ^{११}विजितिभ्य अपित्वम् इच्छन्त^{१२} एवम् । ता
अब्रवीत्^{१३} — ^{१४}प्रदानं मे^{१५} प्रयच्छतेति^{१६} । सेयं प्राची दिक् प्रायच्छन्^{१७} मद् उदयेत्य
अहश्च सत्यं च । माम् ^{१८}अभ्य उदयेत्य ऊर्ध्वा^{१९} दिक्^{२०} प्रायच्छन्^{२१} क्षत्रं च राष्ट्रं
च । माम् अभ्य अपक्रामेति^{२२} दक्षिणा^{२३} दिक् प्रायच्छद् अन्नं च रथं च । माम् अभ्य
अपक्रामेत्य उदीची दिक् प्रायच्छद् रूपं च वर्णं च । समया माम् अयेत्य अन्तरिक्षं प्राय-
च्छत्^{२४} प्रकाशं चासंवार्यं^{२५} च । माम् अभ्य अस्तम् अयेति प्रतीची^{२६} दिक् प्रायच्छद्
ऋतं च रात्रिं^{२७} च । अनु माम् आ तोपेति^{२८} पृथिवी प्रायच्छत्—॥ २५ ॥

[१] क ख ग अपरो [२] ग कचाः [३] ग	प्रायच्छेति ग प्रयच्छेति [१५] ग प्रायच्छि
समान्य [४] क ख अतीरोको ग अतीरोका	[१६-१६] क ख अभ्युदेन्ध्वी ग अभ्युदेन्ध्वी
[५-५] ग श्रीरूपवर्णम् [६] ग च नू [७-७]	[१७] ग अधिपाठः एनमस्तुत तस्मिन्निशोपिर्वमे-
ख तस्यनमेतमादित्य- ग तस्यनमेतमादित्यमभ्यधि-	छन्त यथा राजनि विजितिन्वित्व [१८] क प्रायच्छ
न्वन्तम् [८] ख ग स्वराज्याय [९] ग देवता-	ग प्रायच्छि [१९] ग अभ्युपक्रमेति [२०]
नाम् [१०] ग ऐच्छित [११-११] क ख	क ख दक्षिण [२१] क प्रायच्छ ग प्रायच्छ
विजितिन्व- ग विजितिन्वित्वमिच्छित [१२] क	[२२] ख वासन्नाथा [२३] ग उदीची [२४]
अत्रयी [१३-१३] ग प्रदानमेन [१४] ? क	? क ख ग -रात्रं [२५] क ख ग तवेति

—क्षेमं च विमोक्तं च । अथ हाप श्रेयसीद् मेनिरे । ताः प्रति त्वा वयम् आतपाम
इति यात्रां^१ च प्रयां च प्रायच्छन् । अङ्गिर् ह वा एष एतद् एत्थ अपाम् एवायनेन ।
तासाम् एतासाम्^२ ऊर्ध्वांश् छायाः^३, प्रति हैनं तद् आतपन्ति^४ । स एवम् एता दिश
उपाप्नोति^५ । अस्यै प्राच्यै दिश उदेति । अभ्यु उदेतीमाम् ऊर्ध्वां^६ दिशम्^७ । षड् इत्थं
मास एति, षड् इत्थम्^८ । समयान्तरिक्षम्^९ एति । अभ्यु अस्तम् एतामाम्^{१०} अपरां
दिशम् । अन्व इमां पृथिवीम् आतपति । तद् यथा पतिर् जाया अनुसंचरद् एवम्
एवैना एष एतद् अनुसंचरति ।

स पेक्षताहम् एवेदं^१ सर्वं संवृणजा^२ इति । स वशम्^३ एव दिव^४ आदत्त,
क्षत्रं नक्षत्राणाम्, आत्मानम्^५ अन्तरिक्षस्य, रूपं वायोर्, आवां^६ मनुष्याणां, चक्षः^७
पशूनाम्, ऊर्जम् अपां, रसम् ओषधीनां, चरथं^८ वनस्पतीनां, शिर्शं^९ वयसाम्,
अर्विषम् अग्नेर्^{१०}, हृदयं पृथिव्यै, गन्धं हिरण्यस्य, स्तनयितुं वाचस्, सङ्गमं पितृणां^{११},
भां^{१२} चन्द्रमसः । तद् यद् एतेषां भूतानाम् आदत्त, तद् आदित्यस्यादित्यत्वम् । स य
एतद् एवं वेदैष^{१३} एवादित्यो भूत्वैतस्यां राजासङ्गाम् आस्ते ॥ २६ ॥

[१] ग यात्रां [२-२] क ख ऊर्ध्वच्छायाः ग	[११] क वंशम् ख ग पशम् [१२] ग दिशव
ऊर्ध्वच्छायाः [३] क ख ग आतपन्ति [४] ग	[१३] ग आमानम् [१४] क ख ग आवा [१५]
उपाप्नोति [५] क ख ग ऊर्ध्वा [६] क ख ग	ग चक्ष [१६] क ख ग चरथं [१७] क ख
निशम् [७] क समाया- [८] ग एतिमाम्	ग शिर्शं [१८] क ख वयस ग अस्तु [१९]
[९] ख यदं [१०] क समवृणजा ख ग सम्वृणजा	ग पितृणा [२०] ग भं [२१] क वेदै

न ह ब्रूयात्—सत्त्वम् आसिष्य इति । श्रमिष्यामीत्य^१ एव वक्तव्यम् । द्वे ह वाव
देवते^२ सत्त्वम् आसाते^३ प्राणापानाद् एव । तयोस् सोऽभ्यारोहः । तद् यत् ताव् हृदं
सत्त्वायेते तस्मात् तौ सत्त्वसदौ । तस्माद् उ^४ श्रमिष्यामीत्य^५ एव^६ वक्तव्यम्^७ । तस्यैष
श्लोकः^८—

सप्तर्षयः प्रतिहितास् सुभूते
सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टौ ।
सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य आपो
ऽस्वप्नजौ सत्त्वसदौ यत्र देवा ॥

इति । सप्तर्षयः^१ प्रतिहितास् सुभूत इति पुरुषो वै सुभूतम् । त इमे सप्तर्षयः प्रतिहिताः प्राणा-
एव । सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टास् इति बहुधा ह् एतौ निविष्टौ पश्यन्ति यत् प्राणापानौ ।
सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य आप इतीमा द्वयीर्^२ आप इमा द्वयीर्^३ इमा एका इमा द्वयीर् अवाचीः ।
अस्वप्नजौ सत्त्वसदौ यत्र देवा इत्य् एते एव ते देवते । स य एतद् एवं वेद—॥ २७ ॥

[१] ग अमिष्यामिथ [२-२] ख सवमासने ग [७] ग अधिपाठ इत्यति यत्प्राण प न सप्तैत [८]
सवस सते [३] ग अमिष्यामीत्तव [४] ग ग प्राणा [९-९] क आप इमा इयीर् नास्ति ख
वक्त म [५] ग इथीक [६] क ख ग प्रतिहिता अवाचीर्

—यदि च स ह सत्त्रम् आस्ते यदि च नाथ हास्यासितम्^१ एव सत्त्रं भवति । य उ
एवं विद्वाञ् 'छूमम् उपपरेत्य' एते एवास्य देवते भागास् सत्त्रम् आसाते सो ऽनार्तस्^२
संवत्सरस्योद्वचं गच्छति ।

असाच् एव संवत्सरो यो ऽसौ तपति । तस्य यद् भाति तत् संवद्^३, यन् मध्ये
कृष्णं मण्डलं तत् सर इत्य् अधिदेवतम् । अथाध्यात्मम् । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं
चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच् छुक्लं तत् संवद्^४, यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः ।
तस्यैव श्लोकः—

मद् एवोदेति^१ सूर्यो ऽस्तं^२ मद् उ च^३ गच्छति ।

मां सर्वे देवा अन्वायन्ता माम् उ नात्येति किं चन ॥

इति । मद् एवोदेति^१ सूर्य इत्य् एवंविदो ह वाव सूर्य उदेति । अस्तं^२ मद् उ च गच्छतीत्य्
एवंविदो^३ ह वावास्तम् पति । मां सर्वे देवा अन्वायन्ता^४ इत्य् एवंविदं ह वाव सर्वे देवा
अन्वायन्ता । ^१माम् उ^२ नात्येति^३ किं ^४चनेत्य् एवंविदं^५ ह वाव न किं चनात्येति^६
॥ २८ ॥

[१] ग हास्यासितेम् [२-२] ख छूममुपपरेत्य् वोदेति सूर्य इत्येवंविदो ह वाव सूर्य उदेत्यस्तम मद् उ च
ग चम्पुवपरैत्य् [३] ग नार्त [४] क ख ग गच्छतीत्येवंविदो ह वावास्तमेति मां सर्वे देवा अन्वा-
तपद् [५] ख संवद् ग वेत् [६] क एवेदेति यन्ता [१३-१३] ग मामा [१४] क ख ग
[७] क ख ग स्त [८-८] क ग मूढ ख सुदु नान्येति [१५-१५] ग चनेत्येवंविदं [१६] ग
[९] क ग य [१०] ग अस्तम [११] ग चनात्येति
एविदो [१२] क ख ग अधिपाठः इत्येवंविदं ह

तद् आहुः किं संवत्^१ किं सरं^२ किम् अयनम् इति । स ब्रूयात् त्रय्य एव विद्या
संवत्^३ । तां हि सर्वे देवास् संवान्ताः । अहोरात्रे एव सरः^४ । ते हीदं सर्वे सरतः ।
आदित्य एवायनम् । स ह्य एषु 'लोकेष्व् एति'^५ । इत्य् अधिदेवतम्^६ । अथाध्यात्मम् ।
अन्नम् एव संवत् । तद् धीदं^७ सर्वं संवान्तम् । वाग् एव सरः^८ । वाचा^९ हि पुरुषस्
सरति । प्राण एवायनम् । स ह्य अस्मिन्^{१०} र्वस्मिन् एति । स य एवम् एतद् अधिदेवतं
आध्यात्मं च संवत्सरायनं^{११} वेदानार्तं^{१२} एव संवत्सरस्योद्वचं गच्छति ।

तद् आहुः कथं संवत्सर एकच्छन्दा बार्हतो भवतीति—॥ २९ ॥

[१] ग सवत् [२] एवं कोशेषु [३] ग संवत्स अस्मि [४] क संवत्सरा वि संवत्सरायनं [१०]
[४-४] क ग वि लोकेष्विति [५] ग अधिदेवतम् ग देवानार्तं
[६] ख धीदं [७] ग वाचपा [८] क ख

—अहोभिर् इति ब्रूयात् । कथम् अहोभिर् इति । अतिरात्राच्, आरम्भणीय-महा-
व्रतीये अहनी, 'पृथ्व्याभिप्लवाच्, अभिजि(त्)^१, त्रय स्वरसामानः^२, प्रत्यञ्चस् त्रय
स्वरसामानो, विश्वजिद्, गोआयुषी, दशरात्रो, वैपुवतम्^३ एव सप्तत्रिंशम् एतस्मिन् स्वर्गे
लोके ऽध्युहम् । तस्यैव श्लोकः —

५ता वैशति(स) सप्तशतानि ५ च द्वा(५)
 षट्त्रिंशती वृहता ५ कल्पमानान् ।
 सानुष्टुब् मूवा पशुभिस् सवोनिर्
 देवाम् पितॄन् ददते मनुष्यांश् च ॥

इति । तां विशतिस् सप्तशतानि ५ चादुर् इत्य् अहोरात्रा एव ते । षट्त्रिंशती ५ वृहता कल्पमानाम्
 इत्य् एवं ह तद् अहोभि(प्) षट्त्रिंशती वृहती कल्पते । सानुष्टुब् मूवा पशुभिस् सवोनिर्
 इतीयम् ५ एव दिग् ५ गाम् आहर्द् ५ इयम् अश्वम् ५ इयम् अजाम् ५ इयम् अविम् ।
 सानुष्टुभे ५ वा एनस्यै सत्यै ५ दिशश् शुल्कम् आहर्न् ५ इत्य् एवं ह तत् ५ । देवान्
 पितॄन् ददते मनुष्यांश् चेति ५ । ५ वाग् वा ५ अनुष्टुप् । वाचो वा इदं सर्वं यतम् । एवं वै
 सवत्सर एकच्छन्दा ५ बार्हतो भवतीति ॥ ३० ॥

[१-१] ग पृष्ठवाभिनि	[२] ग स्वरसामान	[३] क इयमजम् ग इयमजम् नास्ति	[११] क ख
ग वैषुतेस्	[४-४] क ता विशतिसप्तशतानि	सानुष्टुभि ग सानुष्टुभिर	[१२] क ख सने ग
ग तन् विशतिसप्तशतानि	[५] क ख ग वृहती	तते	[१३] क ख ग अहर्न्
[६] ग सप्तशतशतानि	[७] क षट्त्रिंशती	[८] क ख ग चोति	[१४-१६] ग वाधा
ग इतियम्	[९-९] क भामहर्द्	[१०-१०]	[१७] क ख ग एकच्छन्दा

अयम् एव स्पृष्टयो यो ऽयं पचते एतेन हीदं सर्वं स्पृष्टम् । स्पृष्टयो ह वै नामैषः ।
 तं पृष्ठ्य इति परोक्षम् आचक्षते । सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद ।

अमाच् एवाभिप्लवो यो ऽसौ तपति । एष हीदं सर्वम् अभिप्लवते ।

तद् आहुर् यत् पृष्ठवाभिप्लवाच्च इत्य् आचक्षते ५ अभिप्लवम् उ वै पूर्वम् उपयन्ति ।
 कथं पृष्ठ्यः पूर्वं उपेतो भवतीति । स ब्रूयाद् यद् एवायम् अघरो वायुः पचते पर आदि-
 त्यस् तेनेति । अथो यत् परं सन्तम् अभिप्लवम् अवरम् उपयन्ति व्यतिर्पंगायानिर्मा-
 गायै सर्वायुष्टायै ५ ।

तद् आहुर् यच् चत्वारो ऽभिप्लवस्य स्तोमाप् षट् पृष्ठ्यस्य कथं तत् सभारम् इति ।
 स ब्रूयाद् यद् एवैते सदृशि ५ देवते वायुश् चादित्यश् च तेन सभारम् इति । अथो यद्
 ब्रह्माभिप्लवः क्षत्रं पृष्ठ्यस् तेनो एवेति ॥ ३१ ॥

[१] ग प्लवो योऽसौ तपति । एष हीदं सर्वमभि-	[६] क ख व्यतिर्पंगाया- ग व्यतिर्पंगाया-	[७]
नास्ति	ग सर्वाव्यष्टायै	[८] ? एवं कोशेषु
[२] क स्वरम्	[३] ग आचक्षते	
[४] क ख ग पर	[५] ग वि अवरम् नास्ति	

तद् आहुर् यद् एते पृष्ठ्यस्य विषमा स्तोमास् त्रिवृत् पञ्चदश[श]स् ५ सप्तदश
 एकविंशस् ५ त्रिणवस् त्रयस्त्रिंश इति, कथम् एतत् समात् समम् उपेतं भवतीति ।
 स ब्रूयाद् ब्रह्म वै त्रिवृत् । अत्र पञ्चदशः । ब्रह्म वै क्षत्रा[ज्] ज्यायः । तेन समात्
 समम् उपेतं भवति । विद् ५ सप्तदशः । क्षत्रम् उ वै विशो ज्यायः । तेन समात् ५ समम्
 उपेतं भवति । एकविंशं ५ स्तोमम् अनु शूद्रः । वैश्यो वै ५ शूद्राज् ज्यायान् । तेन ५ समात्
 समम् उपेतं भवति । त्रिणवं स्तोमम् अनु ब्राह्म्याः पशवः । शूद्रो वै ब्राह्म्येभ्यः पशुभ्य
 श्रेयान् । अस्ता ५ हि स तेषाम् । तेन समात् समम् उपेतं भवति । त्रयस्त्रिंशं ५ स्तोमम्
 अन् आरण्याः पशवः । ब्राह्म्या वै पशव आरण्येभ्यः पशुभ्य श्रेयांसः । बिभ्यत इतरे
 चरन्त्य् अधिगन्तेतरेषां हन्ता । तेन समात् समम् उपेतं भवति ।

तद् आहुः कस्माद् 'एकरूपो ऽभिप्लवो' द्विरूपः पृष्ठयस् समान' एव सन् व्यूढश्च समूढश्चेति । स 'ब्रूयाद् यस्माद्' इदं ब्रह्म ब्रह्मैव' । अथ यस्माद् उक्षत्रियस् सन् ब्राह्मणो भवति तस्माद् एकरूपो' ऽभिप्लवो द्विरूपः पृष्ठय इति' ।

तद् 'धैतद् एके ऽभिप्लवस्य षष्ठम् अहर् उक्थ्यं कुर्वन्त्य एव सभारम् इति । तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् मोहयन्ति' ते ऽभिप्लवं ये तथा कुर्वन्ति । अब्रह्म तर्हि' भवति । तस्मात् तथा न कार्यम् इति ।

अथ हैके पृष्ठयस्य षष्ठाद् अहो द्विपद' उद्धरन्त्य एव सभारम् इति । तद् उ होवाच शास्त्रायनि' स्वर्ग एष लोको यत् पृष्ठयप् षडहः । यजमान एष निदानेन' यद् द्विपदः । तम् आयतनाच्च च्यावयन्ति । स य एनांस तथा चक्रुषो' ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद् इति, तथा हैव स्युः । तस्मात् तथा न कार्यम् इति ॥ ३२ ॥

[१-१] क सप्तदशैकविंश [२] ग अधिपाठः
विद् सप्तदशः क्षत्रमु वो विशो ज्यायस्तेन समात्
सममुपेतं भवतीति स ब्रूयात् [३] क विराट्
[४] ग समत् [५] क एकविंश [६-६] क
शूद्राज्यायास्तन ग शूद्राज्यायास्तन [७] ख
अन्तात्ता ग अन्तानत्ता [८] ग अधिपाठः तदाहुः
कस्मादेकरूपोभिप्लवे द्विरूपः पृष्ठयस्समान एव सन्
व्यूढश्च समूढश्चेति स ब्रूयादस्मादिदं [९] क ख ग
त्रयस्त्रिंश [१०-१०] ख एकरूपाभिप्लवो ग एक-
रूपाभिप्लव [११] ग सामान [१२-१२] क

ब्रूयदस्माद् ख ब्रूयदस्माद् ग ब्रूयदस्माद् [१३]
क ब्रह्मैव [१४] ख ग एकरूपा [१५] ग इते
[१६] ग त- नास्ति [१७] क ग मेहयन्ति
[१८] क ख ग तर्हि [१९] क द्विपद [२०]
ग पुनःपाठः मेहयन्ति तेभिप्लवं ये तथा कुर्वन्त्यब्रह्म
तर्हि भवति तस्मात्तथा न कार्यमित्यथ हैके पृष्ठयस्य
षष्ठादहो द्विपद उद्धरन्त्येवं सभारमिति तद् होवाच
शास्त्रायनि [२१] क ख ग निदानेन [२२] ग
चक्रुषो

तद् आहुर् यद् इदं प्रायणीयम् अहस् त्रिवृद् आचक्षते, प्रायणीयम् इत्य् अदश्च चतुर्विंशं, कथम् एतत् त्रिवृता प्रयतं भवतीति । स ब्रूयाद् यद् एवैते चत्वारिंशत् त्रिवृतस् संपद्यन्ते तेन त्रिवृता प्रयतं भवतीति । अथो यच् चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री तेनो एवेति ।

तद् आहुः कथम् 'एतद् वैपुवतीयम् अहश् छन्दोम्यं' भवतीति । स ब्रूयाद् यावन्ति सप्तानां चतुरुत्तराणां छन्दसाम् अक्षराणि तावत् एतस्याह स्तोत्रियाः । तेन छन्दोम्यं भवतीति ।

तद् आहुर् यद् उपरिष्ठाद् विपुवतश् छन्दोमान् उपयन्ति कथं पुरस्ताद् विपुवतश् छन्दोमा उपेता भवन्तीति । स ब्रूयाद् य एवैष आरम्भणीयस्याहश् चतुर्विंश[श्] छान्दोमिकस्तोमस् तेन पुरस्ताद् विपुवतश् छन्दोमा उपेता भवन्तीति । अथो यद् एव पृष्ठयस्य द्वे द्वे अहनी समस्ते छन्दोमास् संपद्यन्ते तेनो एवेति ॥ ३३ ॥

[१-१] ग एतद्वैपुवतीयमहच्छन्दोम्यं [२] ग ते [३] ग उपरिष्ठोद् [४] ग -स्याहश्
[५] ग तीन [६] क ख विपुवतश् ग विपुवत [७] ग तेन

तद् आहुर् यत् षड्कृत्वः पुरस्ताद् विपुवतः पृष्ठयान्य् उपयन्ति विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्ठात् कथं तत् सभारम् इति । स ब्रूयाद् यद् वा अर्वाचीनं विपुवतस् तद् अयं लोको, यद् ऊर्ध्वं विपुवतस् तद् असौ लोकः । 'आसन्न' इव वा अयं लोकः । प्ररिक्त इवासाव् अन्यः । द्वितीयो ह्य् अयं लोकः । तद् यद् विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्ठात्

पृष्ठयान्य् उपयन्त्य् एवं सभारम् इति । अथो य एवम् उ य एव विश्वजित् पृष्ठमयम् एव । गौर वै रथन्तरम्^१ अथो बृहद् अजा वैरूपम् अविर् वैराजं ब्रीहयश् शकयो यवा रेवतयः । स एष रसस् संसिको^२ यत् पृष्ठानि^३ । तस्यैषो ऽक्षो यद् गायत्रीषु बृहद् अग्निष्टोमसाम भवत्य् एतस्य रसस्यानपवर्दाय^४ । अथ य एतन् निर्हतपृष्ठम्^५ उपयन्ति विष्णिरसं ते विश्वजितं शून्यं उपयन्ति । ते न किं चन व्यञ्जवते^६ । तस्मान् पृष्ठमय एव विश्वजित् कार्य इति ॥ ३४ ॥

[१] क ख विषुवतस्तदयं लोको बद्ध्वं नास्ति । न्तरम् [७-७] एवं कोशेषु [८] ग
[२-२] ग नास्ति [३] ख असन् [४] क पृष्ठयेन [५] क रसस्यानपवर्दाय ग रसस्यानव-
प्रतिष्ठा [६] ग य [६] क ख ग रथन्तर-वर्दाय [१०] ग निर्हतपृष्ठम् [११] ग व्याञ्जवते

तद् घेतद् एके स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कुर्वन्ति । पृष्ठेन वा अहर् आख्या-
यते, स्वरसामान इत्येत आख्यायन्ते । तस्मात् स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कार्या-
णीति । ते चेत् स्वराणि पृष्ठानि कुर्युर् यानि घं (?) भवन्ति ताभ्य् एकबृहतीषु कुर्युः ।
तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् वयं वाव प्रसप्तक्षं स्वराणि पृष्ठानि कुर्मो ये बृहद्रथन्तरे कुर्मः ।
इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । आभ्याम् उ वै लोकाभ्याम् इदं सर्वं स्पृतम्^७ । तस्माद्
बृहद्रथन्तरे एव पृष्ठे^८ कार्ये इति ।

अथो हैते विच्छिन्नान् स्वरसाम्न उपयन्ति ये त्रीण्य् उपयन्ति । सर्वाण्य् एव
कार्याणि । तथा^९ द्वाभ्यां द्वाभ्याम् अहस् तायेते । एवं संगृहीता स्वरसामानो भवन्त्य्
अविच्छिन्ना, अथो पापवस्यसस्य व्यावृत्त्या^{१०} इति ।

तद् घेतद् एके विषुवतो बृहतीष्व् एव^{११} बृहत् पृष्ठं कुर्वन्ति—॥ ३५ ॥

[१] ग स्पृष्टम् [२] ग पृष्ठ [३] ग तथा तथा [४-४] क ख वापवस्य व्यावृत्त्या
ग वापवस्यसस्य व्यावृत्त्या [५] क य

—बार्हतो विषुवान्, बार्हतो वासाव् आदित्यः । बृहत्याम् एष^१ एतद् अभ्यूढस्^२
तपति । तस्माद् बृहतीष्व् एव बृहत् पृष्ठं कार्यम् इति ।

अथ हैके बृहतीष्व् एव दिवाकीर्त्यं पृष्ठं कुर्वन्ति । बृहत्यायतनानि पृष्ठानि । इदं^३
वा अन्तरिक्षं बृहती । तस्याम् अयं वायुर् अन्तः पचते । तन् पृष्ठं^४, तस्या उ एव
यद् द्वादशाक्षरं पदं तेन, जगतीषु^५ कृतं भवति । एवं तृतीयसवनम् अयातयाम
क्रियत इति । तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् जागतो विषुवान्^६ । जागतम् एतत् साम ।
जागतो ऽसाव् आदित्यः । यदा^७ ह्य् एष उदेत्य् अथ जगद् एतस्यैव प्रयाणम् अनु प्रैति^८ ।
तस्माज् जगतीष्व्^९ एव दिवाकीर्त्यं^{१०} पृष्ठं कार्यम् इति । ततो यास् तिस्रो^{११} जगत्सम्
चतस्रस् ता बृहत्यः । तेन बृहतीषु कृतं भवति । तास् संस्तुता अष्टाविंशतिर् बृहत्यस्
संपद्यन्ते । तेनो एव बृहत्य् अन्तरिता भवति । अथो हैतत् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद्
दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं^{१२} जगती । सो ऽसाव् आदित्यः । तद् यज् जगतीषु दिवाकीर्त्यं
पृष्ठं^{१३} कुर्वन्ति^{१४} स्वेनैवेनं^{१५} तद् आयतनेन समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां
जनतायाम् ऋधुकं^{१६} भवति ॥ ३६ ॥

[१] ग षु [२] ग अयुह [३] कोशेषु इयं
[४] ग पृष्ठा [५] ग जगतीषु [६] ग विषुवा
[७] ग यद [८-८] ख प्रयणमनुपैति ग प्रायण-
मनुपैती [९] क ख ग जगतीषु [१०] ख ग

दिकीत्ये [११] ग तस्रो [१२] ग प्रजनन
[१३] ग पृष्ठा [१४] ग अधिपाठः ते [१५]
ग स्वेनैर्नैर्न [१६] क ख ऋर्धुर्क ग अर्धुर्क

तद् एतत् पृच्छन्ति किं तद् दिवाकीर्त्यं ऽहन् क्रियते येन प्रजाः प्रजनयति येन च प्रजा दाधारयति । स ब्रूयात् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती तेन प्रजाः प्रजनयति । अथ यत् प्राणो^१ भूत्वा पराणि चावराणि चाहानि^२ दाधति^३ तेनो एव प्रजा दाधारयति^४ । प्राण^५ एव दिवाकीर्त्यम् । चक्षुषी भ्राजाभ्राजे । श्रोत्रं विकर्णम् । वाग् दशस्तोभम् । त इमे प्राणा^६ मध्यतो हिताः^७ । तद् धै[त]द्^८ एक उदित एवाज्यग्रहान् गृह्णन्ति । उदिते प्रातरनुवाकम् उपाकुर्वन्ति । दिवाकीर्त्यं वै नामैतद् अहः । तन् न राज्या संस्मजेयुर्^९ इति । तद् उ होवाच शाट्वायानिस् सामभिर् वा^{१०} अहान्य् अभिष्टुताभ्य् ऋग्भी^{११} रात्रयः । सैषां रात्रिर् अनभिष्टुता^{१२} शून्या^{१३} भवति^{१४} । अथो प्रजापतिर् एष यत् प्रातरनुवाकः । तम् आयतनाच् च्यावयन्ति^{१५} । स य एनांस् तथा चक्रषो ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद् इति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम्^{१६} अह्नां तथा कार्यम् ।

प्राणापानाच्^{१७} उपांश्वन्तर्यामौ । उदिते ऽन्यं जुह्वत्य् अनुदिते ऽन्यम् । वहिर्^{१८} वै सन्तं प्राणम् उपजीवन्त्य् अन्तस् सन्तम् अपानम् । तद् यद् उदिते ऽन्यं जुह्वत्य् अनुदिते ऽन्यं, वहिस् सन्तं प्राणम् उपजीवामान्तस् सन्तम् अपानम् इति । अथ य^{१९} एताव् उदिते^{२०} जुह्वति, प्राणापानाच् उत्खिदन्ति । स य एनांस् तथा चक्रषो ब्रूयात्^{२१} प्राणापानाच् उदखात्सुर्^{२२} मरिष्यन्तीति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम् अह्नां^{२३} तथा कार्यम् ॥ ३७ ॥

[१] ग प्राणे [२] वि अहानि नास्ति [३] क ख ग दाधत्ती वि दाधति [४] ग अधिपाठः स ब्रूयात् [५] ग प्राणा [६-६] क मध्यते हिताः ग मध्यते एताः [७] ख धैतद् नास्ति वि धै [८] १ संस्मजेयुर्, संस्मजेयुर् ? [९-९] क अहान्य-भिष्टुताभ्य- ख अहान्यभिष्टुताभ्य- ग अहान्यभिष्टुता- नृभिः [१०] क अनभिष्टुत ख अभिष्टुता ग

अभिष्टुत [११] क ख न्या [१२] ग भवन्ति [१३] ग च्यावयन्ति [१४] क यथैवेतरेषाम् [१५] क ख ग प्राणापाना [१६] ग बर्हि [१७-१७] क ख ग एता उदिते वि एता उदिते [१८] ग ब्रूया [१९] क उदुःखात्सुर् ख उदुःखात्सुर् ग उदक्त्वात्सुर् [२०] ख अहि

तानि वा एतानि दीक्षमाणाद् उत्क्रामन्त्य्^१ अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्धः पितृयज्ञो^२ गृहमेधो ब्रह्मौदनो मिथुनम्^३ । तद् यद् दीक्षोपसत्सु स्वाहेति व्रतयति^४, तेनास्य^५ दीक्षोपसत्स्व् अनन्तरितम्^६ अग्निहोत्रं भवति । यद्^७ उपांश्वन्तर्यामाच् उदिते ऽन्यं^८ जुह्वत्य् अनुदिते ऽन्यं, तेन सुत्यायाम् । यत् पुरोडाशस् तेन पौर्णमासम् । य[द्] दधि^९ तेनामावास्थम्^{१०} । यत्^{११} पयस्या तेन चातुर्मास्यानि । यत् पशुम् आलभन्ते तेन पशुबन्धः । यद् उपासनाभ्य् उपास्यन्ति^{१२} तेन पितृयज्ञः^{१३} । यद् धानाः करम्भो भवति तेन गृहमेधः । यत्^{१४} सौम्यम् आहरन्ति^{१५} तेन ब्रह्मौदनः । यत् पत्नीस् संख्यापयन्ति^{१६} तेन मिथुनम्^{१७} ।

तद् धैक आहुः प्राणेन त्वा संभवा मनीत्य् एव प्रतिष्णाम् अभिप्राण्यानीति । तद् उ होवाच शाट्वायानिर् अवकीर्णरूपम् इवैतत् । एको वाव पुमान् प्राणत्वे विद्यथैवैतद् अनन्तरितम् अथो^{१८} यद् एव^{१९} यज्ञायज्ञीयस्य^{२०} स्तोत्रे संख्यापयन्ति^{२१} ॥ ३८ ॥

[१] ग युक्तामन्त्य [२] क ख ग पितृव्यज्ञो
[३] क ग मिथुन [४] क ख त्रयेति ग प्रतेति
[५] क ग तानास्य [६] ग आन्तरितम् [७]
७] क ख उपांश्चन्तर्यामावुदितेन्य ग उपांश्चन्तर्या-
मावुदितेन्य [८] ग दक्षिम् [९] क ख तेना-
मावास्यां ग तेनेमावास्या [१०] क यत् यत्

[११] क ख ग उवाच्यनि [१२-१३] क सौम्य-
माहति ख सौम्यामाहरन्ति ग सोम्यामाहरन्ति
[१३] ग संख्यापयति [१४] क ग मिथुन
[१५-१६] क ख यवैव [१६] ग यज्ञयाज्ञी-
यस्य [१७] ग संख्यापयन्तीति

तद् आहुर् यद् अन्यैर् अन्यैः^१ सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या अनुशंसन्त्य^२ अथ
कस्मात् समाना^३ गृहा इति । स ब्रूयाद् अन्नं वै साम । अन्नम् ऋक् । प्राणा गृहाः ।
अन्यद् अन्यद् वै प्राणेभ्यो ऽन्नम् आहरन्ति । तस्माद् अन्यैर् अन्यैः सामभि स्तुवते ऽन्या
अन्या अनुशंसन्ति समाना एव गृहा इति ।

प्राणा एव साम । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पला-
शानि वैवम् अन्यानि सामानि^४ । स य एतद् एवं वेद सर्वाण्य एवास्य सामानि विदि-
तानि^५ भवन्ति ।

वाग् एवर्क् । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि
वैवम् अन्या ऋचः । स य एतद् एवं वेद सर्वा एवास्यर्चो विदिता भवन्ति ।

मन^६ एव यजुः । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पला-
शानि वैवम्^७ अन्यानि यजुंषि । स य^८ एतद् एवं वेद सर्वाण्य एवास्य यजुंषि विदितानि
भवन्ति ॥ ३९ ॥

[१] क ग अन्यै [२] ग अनुशंसत्य [३] क ख ग सामाना [४-५] ग शाखो [५] ग नास्ति
[६] ग विदितानि [७] ग मान [८] ग वैम् [९] ग नास्ति

तद् आहुः किं नातिष्ठुवन्ति^१, किं नातिशंसन्ति, किं नातिगृह्णन्तीति^२ । स ब्रूयान्
प्राणम् एव नातिष्ठुवन्ति^३ । स्तुते वै प्राण एव परिशिष्यते । वाचम् एव नातिशंसन्ति ।
शस्ते वै वाग् एव परिशिष्यते । मन एव नातिगृह्णन्ति । गृहीते^४ वै मन एव परिशिष्यते ।
नातिष्ठुतं नातिशस्तं नातिगृहीतम् एवंविदस्^५ संपन्नम् एव भवति ।

अथ ह वै समृद्ध एव यज्ञ उपासितव्यः । यद् अधीयन् अनुपहन्त्यमानः^६ करोति
तत् स्वर्ग्यम् । स्वर्ग्यं^७ म एतत्, स्वर्गलोक एतेन भविष्यामीत्य एव^८ तद् विद्यात् । अथ
यद् दुरधीयन्^९ उपहन्त्यमानो विषिञ्चन् करोति, पुष्टिस् सा प्रजननम् । पुष्टिर् म एषा
प्रजननं, बहुर भविष्यामि प्रजनिष्य इत्य एव तद् विद्यात् ॥ ४० ॥

[१] क ख ग नातिष्ठुवन्ति वि नातिस्तुवन्ति [२] [६] क ग स्वर्गम् ख स्वर्गम् [७] ग अव
ग नातिगृह्णन्तीती, वि नातिगृह्णन्ति [३] क गृहीत [८] क ग दूधीयन्
[४] क ग एवंविद [५] ग अनुपनन्यमानः

अथ ह वै त्रयः पूर्वे ऽग्नय^१ आसुर् भूपतिर् भुवनपतिर्^२ भूतानां पतिः । अयं वै
लोको भूपतिर्, अन्तरिक्षं^३ भुवनपतिर्, असाव एव लोको भूतानां पतिः । अथ^४ हायं
भूतिर्^५ नाम । तेषां ह वषट्कारश् शीर्षाणि चिच्छेद । त^६ इमास् तिस्रः पृथिवीः^७ प्रवि-
विशुः । तस्माद् यद् अग्निहोत्रस्य वाज्यस्य वावस्कन्देत् तद् अभिमृशेद् भूपतये स्वाहा,
भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहेति । एतेषु हैवास्याग्निषु हुतम् अस्कन्नं भवति ।

अथ ह वै त्रयं पूर्वं क्रयय आसुग शूर्पयवम् अध्वाना अन्तर्वाङ् कृषिस् सोऽवाला ८ ।
ते ह यज्ञस्य कृन्तव्राणि ९ दृष्टु तस्यैता प्रायश्चित्तीर् १० दृष्टुः—श च म, उप च म,
आसु च म, भूयश् च मे, यज्ञ ११ शिवो मे संतिष्ठस्व, यज्ञ रिवष्टो मे १२ संतिष्ठस्व, यज्ञारिष्टो १३ मे
संतिष्ठस्वेति । तस्माद् एता दर्शपूर्णमासाभ्यां वा चानुमोस्यैर् वा पशुबन्धेन वा सौम्येन १४
वाध्वरेणेषोपरिष्टाज् १५ जपेत् । यद् एवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद् १६ एव तेन
शमयति ।

प्राण एवाविषुवतो व्यानो विषुवान् अपानो यद् ऊर्ध्वं विषुवतः । अपानो वा इदं
सर्वम् आहरति । तस्माद् वयं परस्ताद् १७ विषुवतो ऽर्वाक्ष्ण षडहान् उपैमः ॥ ४१ ॥

[१] ग अ	[२] ख भुवनस्थतिर्	[३] ग अन्तरिक्ष	क्षितिर्	[११] क ख ग यज्ञश्	[१२] ग मेव
[४] ग अस्	[५] क ख भूपतिर्	[६] क ख ग	[१३] ग यज्ञारिष्टो	[१४] ग साम्येन	[१५]
म	[७] क ख ग पृथिवी	[८] ग सोऽलोलाः	ग वाध्वरेणेषोपरिष्टा	[१६] क ख ग ताद्	
[९] क ख ग कृन्तव्राणि	[१०] क ख ग प्राय-	[१७] क पुरस्ताद्			

तद् ध क्रतुजिज् जानकिर् इयर्षि १ सौमार्प २ पप्रच्छ—प्राणेन ३ स्वी[३]द् अपा-
नेना[३] ३ अस्मिञ् जीवति मर्त्यः । *तद् ब्रूतात्* संगतेभ्यः कुरूणां ब्राह्मणेभ्य इति । स
होवाचेहैवाहं त्वां प्रतिवक्ष्यामीति । तं ह प्रत्युवाच—न प्राणेन नापानेन । अस्मिञ्
जीवति मर्त्ये व्यानो ऽध्यक्षः पशोस् सतं ४ विष्वंचमीयते इति । पुरुषो वै पशुः । पशुरन्
पशुस् सः । व्यानो ह वा एतं विष्वंचमीयते ।

तान् वा ५ *एतान् एके* परस्ताद् विषुवत ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यं
वाचैतं ६ पुष्ट्यं पूर्वम् उपैमस्तेन व्यावृत्ता भवन्ति । अथो एवम् अजामीति ७ । तद् उ होवाच
शाठ्यायनिर् उभये वा एत ऊर्ध्वा भवन्ति ये चोर्ध्वा ये चार्वाक्षः । सवनैर् वा एत ऊर्ध्वा
भवन्त्य् आप्नुम उ तं कर्म य आचरतैष्व इति ।

तद् आहुर् यद् यथापां धिवर्त ८ एवम् एते यद् गोआयुषी । कतरेषाम् एते अहा(म्) ।
परेषाम् अवरेषाम् ९ इति । उभयेषाम् एवेति ब्रूयात् । उभयानि ह वा एते अहानि संगृह्य
तिष्ठतः पराणि चावराणि १० च । तस्मान् व्यहेणान्यत् तनुमहं व्यहेणान्यत् ११ । स
द्वग्रहस् सन् षडहो भवति । तद् ऊर्ध्वं गोआयुषी भवत ऊर्ध्वो १२ दशरात्रः ।

तद् धैतद् एकं विहृते गोआयुषी उपयन्ति—उपरिष्टाद् विश्वजित आयुः पुरस्ताद्
दशरात्रस्य नाम् । एवम् अजामीति १३ । अथो एवम् एवैतयोः पुरोपाययनम् १४ । तत्
प्रमत्ता नमिशीया अतीयुः । ते ऽत्र पुरस्ताद् दशरात्रस्य सहोपेयुः । तत इदम् अर्वा-
चीनम् एवोपयन्ति ।

तद् उ होवाच शाठ्यायनिः १५ प्राणापानाव् एतौ १६ यद् गोआयुषी । अन्नपाने १७ ते
विच्छिन्दन्ति १८ ये विहरन्ति । अथो एष वाच देवयानः पन्था यद् गोआयुषी । स्वर्गं एष
लोको यद् दशरात्रः । त एतेन देवयानेन पथैतं स्वर्गं लोकं गच्छन्ति । अथ य एते
विहरन्त्य् एतं देवयानं १९ पन्थानं विच्छिन्दन्ति २० ते न किं चन व्यश्नुवते २१ । तस्मान्
सहैवोपेत्ये इति ॥ ४२ ॥

[१] क यर्षि ख ग यर्षि	[२] ग सौमार्षी	क व	[७-७] क एतेनके ख एतेनके	[८] ग
[३-३] ग स्वीनुदपानेनायु	[४-४] ग स ब्रूयात्	अजामिति	[९] ग विवर्तते	[१०] क अपरे-
[५-५] ? ग विष्वंचमीयते...यं वाचैतं नास्ति	[६]	शाम् ग अवरेषाम् नास्ति	[११] ख ग आपराणि	

[१८] क ग य ह ण य ख य ण्णा-यम् [१९] ग अन्नवाने [१८] क ख विच्छन्दन्ति [१९] ग ऊर्ध्वा [१४] ग अजामिति [१५] ? एवं देवयान [२०] क विच्छन्दन्ति ग विच्छन्दन्ति कोशेषु [१६-१६] ग प्राणावासास्तौ [१७] ग [२१] ग व्याश्नुवन्त

गोवर्लं ह वाष्णि^१ शाठ्यायनिर् उवाच—पितृमान् असि^२ भगवः पितामहवान्^३ । संवत्सराय दीक्षिष्ये ऽनु मा शार्धीति । तथेति होवाच । अयनं ते वक्ष्यामि, यद् विद्वान् अनातैस् संवत्सरस्योद्वचं गच्छत्य^४ उत्थायो योगक्षेमी पणाच्यो^५ भवतीति । तान् वा एतान् द्वादश मासो यन्तीति होवाच । ततो^६ यांश् चतुरो मासो यन्त्य अग्रे एव^७ तान् अयनेन यन्ति । अग्निं चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्तीमं च^८ लोकम् इति । अथ यान् अपरांश् चतुरो मासो यन्ति वायोर् एव तान् अयनेन यन्ति^९ । वायुं चैव देवतानाम् आप्नुवन्त्य अन्तरिक्षलोकं^{१०} चेति । यान् अपरांश् चतुरो मासो यन्त्य आदित्यस्यैव तान् अयनेन^{११} यन्ति । आदित्यं^{१२} चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्त्य अमुं च लोकम् इति ॥ ४३ ॥

[१] क वाष्णि ग वाष्णि [२] क ग असी [८] ग व नास्ति [९] क अपरांश् [१०] ख [३] ग वि पितामहान् [४] क ख ग गच्छत्य ययन्ति [११] ग अन्तरिक्षं लोकं [१२-१२] [५] ग पणाच्यो [६] ग ततो [७] ग एव ग व्याश्नि

एतद् वा अयनम् इति होवाच । तद् यद् वा इदम् आहुर् अनयनेनागाद्^१ इति । य एवैतद्^२ अविद्वांसस् संवत्सराय^३ दीक्षन्ते ते^४ ऽनयनेन यन्ति । अथ य एतद् एवं वेदानार्तं^५ एव संवत्सरस्योद्वचं गच्छत्य^६ उत्थायो योगक्षेमी^७ पणाच्यो^८ भवति । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति ।

एतन् महाव्रतीयम् अहः । एष वाव^९ स्वर्गलोको यन् महाव्रतीयम् अहः । तत् पञ्चविंशं भवति । ततो या^{१०} विंशतिर्^{११} विराट् सा । अथ^{१२} यांश् चतस्र इमा एव तांश् चतस्रो दिशः । अथ या पञ्चविंशीयम्^{१३} एव सोर्ध्वा दिक् । दिशो वै यत्र^{१४} समुदथयन्त^{१५} तद् एषो ऽत्यगो नाम लोको ऽभवद् य एष तपति । एतम् एवैतत् पञ्चविंश्याभ्यारोहन्ति^{१६} । एतस्य सलोकतां गच्छन्ति ।

तद् आहुर् यद् एतेनाह्ना भूयिष्ठम्^{१७} ईप्सन्ति यन्^{१८} महाव्रतीयेनाथ कस्माद् अयं वारणः पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति । कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धया इति ब्रूयान् । पुरुषम् एव पञ्चभिः स्तोत्र्याभिर्^{१९} अवरुद्धे^{२०} गां पञ्चभिर् अश्वं पञ्चभिर् अजां पञ्चभिर् अर्धं पञ्चभिः । स एष कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धया अन्ततः पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति ।

अथ^{२१} याव् अतिरात्रौ^{२२} प्रतिष्ठैव सा । अस्मिन् एव लोके प्रायणीयेनातिरात्रेण प्रतिष्ठाय प्रयन्ति । अमुष्मिन् लोक^{२३} उदयनीयेनातिरात्रेण^{२४} प्रतिष्ठायोद्यन्ति । ते हाव्यं अनुभूषन्त इव भवन्ति, धन्य इव तिष्ठन्ति ॥ ४४ ॥

[१] ग अनेनागाद् [२-२] ग अविद्वांससंवत्सरय पञ्चविंशीयम् [१३] क गावश्च [१४] क ख [३] ग ते नास्ति [४] क वेदानात् ग वेदानान्त समुदथयन्त [१५] ग पञ्चविंश- [१६-१६] [५] ग गच्छत्य [६] क ख ग योगक्षेमी [७] क ईप्सन्तीयन् [१७] क ग स्तोत्र्याभिर् [१८] ग पणाच्यो [८] क ख ग वावा [९] ग वषा क ख ग अवरुद्धे [१९-१९] ग यावतीरात्रौ [१०] ग विंशति [११] क ग अथ [१२] ग [२०] ख ग लोके [२१] क उदयनीयातिरात्रेण

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तां द्वेके प्राचीम् एव निदधति^१ । उदीचीम् एव नि-

दध्यात् तस्या इमाव् अथान्तरदशौ पूर्वौ पादाव् इमाव् अपरौ ना हैके प्राचीम् एवाधि रोहन्ति तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् उदङ्मो वै सामार्तिवज्य कुर्वन्ति । उदीचीनदेवत्या उद्गातारः । उदीच्यैवारुह्येति^१ । तां हैके नमस्कारेणैवाधिरोहन्ति^२ नमस् ते ऽस्तु भगवति विष्णु त्वा सा नश् शिवैषीति । तूष्णीं हैवैके^३ अधिरोहन्ति । मनो वै प्रजापतिः । प्राजापत्यम् एतद् अहर् इति । ताम् अनेनाग्रे ऽधिरोहेद्^४ अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् इति ।

अथास्मा आरुढाय वाणं^५ शततन्त्रिम् आहरन्ति । तम् एतेन संतानेन संतनोति—

भूर् भुव र्वर्

वरा वरा वदा^६ वदी वदा वदोरुः^७

पृथुस् सुगस् सुगन्तुः

कर्मः करणः करः करिष्यन् ।

येन्द्री^८ वाचं ब्रह्ती^९ विश्वरूपाम् ।

शतायुषं प्रवत् देव वाण ॥

इति । अथेन्द्रणतया चैषीकया^{१०} वेतसशाखया^{११} चोल्लिखति — मनो ज्योतिर् इति, वाक् सत्यम् इति^{१२}, मानो भद्र इति । तं प्रयच्छति ॥ ४५ ॥

[१] क निदधाति ख तीधति ग निधति [२] क ख ग वद [४] ग ख उदि- ग उदिच्यैसारुह्येति [३] ग -रोहन्त्य वदोरुः [५-६] ग वाचं ब्रह्ती [१०] क ख ग [४] क हैवैके [५] क ख धिरोहोद् ग धिरोहोद् चैषीकया [११] ग वेतसशाखया [१२] ग इति

अथैता अन्याः परिमादः कुरुते । अथ स्तुते । अथ शीर्ष्णाग्नि स्तुते ऽथ दक्षिणेन पक्षेर्णाथोत्तरेणाथ पुच्छेनात्मनोत्तमेन । तत् सलोमाय ।

शीर्ष्णोद्गाता^१ प्रतिपद्यत आत्मना होता । यां ह् एव प्राह^२ तथा प्रतिपद्यते । अथ यद् अन्यां प्राहान्यया प्रतिपद्यते, विलोम तत् ।

अथ हैके आत्मनैवाग्रे प्रतिपद्यन्ते । तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् यथान्धो द्वारम् ऋच्छेत् तादृक् तद् इति ।

अथ हैके ऽस्तुत्वैवोपावरुह्येतद्^३ अहर् शस्यमानम्^४ ईक्षमाणा आसते । तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् ईश्वरः पापीयान् भवितोर् यस् तथा करोति । क्षत्रं वै साम । विद् छत्रम्^५ । "उपर्य एवासीत्" । राजानम् एवाह्वियमाणं^६ प्रत्यवरोहेत् । तथास्य राजा प्रत्यवरुढो भवति । तस्यै^७ प्रत्यवरोहो—

मही धौः पृथिवी च न इमं यन् निमिक्षताम्^८ ।

विष्टां^९ नो भतीमसिः ॥

इति । ताम् एताम् आसन्दीम उत्तरतः पर्याहृत्य निदधति ॥ ४६ ॥

[१] क ग -ग- [२] क ख शीर्ष्णागाता ग वासीत [८] क एवाह्वियमाणं ग एवाह्वियमाणं शीर्ष्णागाता [३] क ख आह [४-५] ग [९] ग द्विरुक्तिः प्रत्यवरुढो भवति तस्यै [१०] स्तुत्वैवोपावरुह्येतद् [५] ग शस्यमानम् [६] क ग निमिक्षता [११] क विष्टां क ग छत्रम् ख छत्रम् [७-८] ग उपर्यो-

तद् आहुर् यद् विहृतम् एतद् अहर् शस्यते, विहृतास्तु स्तुत्वा[३]^१ अविहृतास्[३] इति । विहृतास् इति ज्ञेयात् । य एता राजस्यस्य देवतास् ताभिर् विहृतं भवति ।

तद् यद् गायत्रीषु शिरो भवति, वृहतीषु च ककुषु च पक्षौ, द्विपदासु च पुच्छं, त्रिष्टुप्स्व आत्मा, कथम् अतो विहृतं भवतीति । एतस्यात्मनः पञ्चविंश^२ शतं त्रिष्टुभो

भवन्ति । ततो यच् छतम् आयुप् षट् । अथ याः पञ्चविंशतिः पुरुषस् सः । पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाश् चत्वारि प्राज्ञाणि । आत्मा पञ्चविंशः । स एष शतायुः^१ पुरुषः ।

तद् आहुर् यद् अन्यास् त्रिष्टुभस् संपूर्णाक्षरास्तुवतः^२ इति । स ब्रूयात् त्रैष्टुभो^३ वै पुरुषस् त्रिष्टुभ्योनिः^४ । तानीमानि पुरुषस्यान्यूनानि । तस्माद् व्यूनाक्षराः^५ । अथ यद् विषमेण समस् तेनो संपूर्णाक्षरा इति ।

तद् आहुर् यत् पञ्चविंशः पुरुषः पुरुषस्यैतत्^६ स्तोत्रम् इत्य् आहुः^७ । अथ कस्माद् एतानि विषमाणि सामानि^{१०} क्रियन्ते^{११} । पुरुषस्य सर्वताया^{१२} इति । स ब्रूयान् मनो वै प्रजापतिः । प्रजापतिः पुरुषः । तस्यैषो अन्तर् आत्मा यद् एताः पञ्चविंशति स्तोत्र्याः । अथो यथा पुरुषस्य केशा नखा लोमानि श्मश्रूणि तादृक् तन् । यद् एतानि विषमाणि^{१३} सामानि क्रियन्ते पुरुषस्य सर्वताया इति ॥ ४७ ॥

[१] क ग स्तुदध्वा ख स्तुदध्वा [२] क पञ्च- [१०] ग समानि [११] ग क्रियन्ते [१२-१३] विंश [३] ग शतायुः [४] ग स्तुवत [५] क ग पुरुषस्य सर्वताया नास्ति [१३] क ख ग क ख तृष्टुभो [६] ग भ्योनिः [७] ग विषमानि यूनाक्षराः [८] ग स्यैतत् [९] ग अहः

तद् आहुर् यद् बृहत्यायतनानि पृष्ठानि कथम् अतो बृहतीषु कृतं भवतीति । एतस्यात्मनो द्वापञ्चाशं शतं बृहतयो^१ भवन्त्य^२ एका च ककुप् । तेन बृहतीषु कृतं भवति । तेनो एव ककुप्^३ पृष्टेभ्यो न^४ च्यवत इति ।

तद् आहुः^५ किञ्छन्दाः^६ पञ्चविंश स्तोम इति । पंक्तिछन्दा इति ब्रूयात् । एतद् ध्वै प्रत्यक्षं पञ्चविंशस्य स्तोमस्य छन्दो यत् पंक्तिः । एतस्यात्मनस् सप्तत्रिंशं शतं पंक्तयो भवन्त्य^७ अर्धपंक्तिश् च । तेन^८ पंक्तिश् छन्दाः^९ । ता उ एव द्वावति^{१०} अतिछन्दसः । अतिछन्दा वै सर्वाणि छन्दांस्य अभिभवति । तद् वा अस्य तत् सर्वाण्य एव छन्दांस्य^{११} उपेतानि भवन्ति ।

तद् आहुः कथम् एतत् सर्वम् अहः पञ्चविंशं भवतीति । संपदेति ब्रूयात्^१ । कथं संपदेति । पवेति नव^२ शीर्णो^३ गायत्र्यः । तासां सप्तविंशतिः पदानि । षट् छतं^४ पक्षयोर् द्वाचत्वारिंशत् पुच्छस्य^५ । तद् यानीमानि सप्तविंशतिश् शीर्णः पदानि ततो द्वे आवाय षट् छतं^६ उपदधति । अथ पञ्चविंशः^७ परिशिष्यते । ततो यच् छतं चत्वारस् ते पञ्चविंशाः । अथ यान्य् अष्टाब् अतिरिच्यन्ते तानि द्वाचत्वारिंशत्य् उपदधति । तौ द्वौ पञ्चविंशौ । पञ्चविंश एव पञ्चविंशम् । सर्वं पञ्चविंशं भवतीति ॥ ४८ ॥

[१] एवं कोशेषु [२] क ग सवत्य् [३-४] ग नच [११] क शीर्ण्यो ग शीर्णो [१२] क पृष्ठेस्तोत्र [४] ख ग आहु [५] ग किञ्छन्दाः [६] ख छतं ग छतं [१३] ग पक्षस्य [१४] [६-७] ग पदतिछन्दाः [८] ग द्वावति [९] ग छत [१५] क ग पञ्चविंश क ग छन्दास्य [१०] ख ग त्रयत् [१०] ग

एष वाव यज्ञानां विषुवान् यद् अग्निष्टोमः । ते ये प्राञ्चो 'हविर्यज्ञा औपवसथान्' ते ऽपियन्ति । अथ य उत्तरे यज्ञक्रतवस् सुत्यायां ते ऽपियन्ति । यत्^१ त्रिवृद् वहिष्पवमानं ये त्रिवृत स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत् पञ्चदशान्य् आज्यानि पञ्चदशो माध्यन्दिनो ये पञ्चदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत् सप्तदशानि पृष्ठानि सप्तदश आर्भवो^२

ये सप्तदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यद् एकविंशम् अग्निष्टोमसाम य एकविंश स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति यद् एकविंश सर्वे स्तोमा अभिसंपद्यन्ते तेन सर्वे स्तोमा अपियन्ति ।

अयम् एवाग्निष्टोमो यो ऽयं पवते । ते^१ ये प्राञ्चो "यज्ञकतवो ऽग्निस् ते" निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञकतव आदित्यस् ते निदानेन । यदा वा अग्निर् उद्गायति^२ वायुम् एवाप्येति । यद् आदित्यो ऽस्तम् एति वायुम्^३ एवाप्येति^४ । तस्य^५ वा एतस्य^६ तथैव^७ वाग्निष्टोमस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि । एवं^८ चतुर्विंशतिः पुरोवातो दक्षिणतोवातः^९ पश्चाद्वात उत्तरतोवात ऊर्ध्वावात इति । प्राण एवाग्निष्टोमस्तोमः । ते ये प्राञ्चो यज्ञकतवो वाक् ते निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञकतवश् चक्षुस् ते निदानेन—॥ ४९ ॥

[१] क हविर्यज्ञादौपवसथात् ख हविर्यज्ञा ओपवसथात्
[२] क ख यं [३] क आर्भवा [४] ग ते
नास्ति [५-५] ख ग यज्ञकतवोऽग्निस्तेऽग्नी [६]
ग उद्गायति [७] क ख ग वायुर् [८] ग

अधिपाठः यदादित्योप्येति [९] क स्तस्य [१०]
क ख ग एतस्या [११] ग तथैव [१२] ग
एव [१३] क वातं

—यदा वै तूष्णीम् आस्ते प्राणम् एव वाग् अप्येति । यदा स्वपिति प्राणम् एव चक्षुर् अप्येति^१ । तद् यद् एवंविद् वदति हविर्यज्ञैर् अस्य तद् इष्टं^२ भवति । यत् प्राणित्य् अग्निष्टोमेनास्य^३ तद् इष्टं भवति । यद् वीक्षत उत्तरैर् अस्य तद् यज्ञकतुभिर् इष्टं भवति । तद् यद् एवंविद् वदति यत् प्राणिति^४ यद् वीक्षत एतैर् हास्य^५ तत् सर्वैर् यज्ञकतुभिर् इष्टं भवति ।

स एष समानप्रायणस्^६ समानसंबन्धनस्^७ संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति, त्रीण्य् उक्थानि त्रिदेवत्यस् सन्धिः । त्रीण्य् आरम्भणीयस्याहो^८ ऽतियन्ति । अथ यत्र 'ह क' चाभिप्लव्यस् सप्त ते ऽग्निष्टोमाः । पदकृत्वः पृष्ठयम् उपयन्ति^९ । द्वयोष् षड् अतियन्ति द्वयोष् षद् । सो ऽग्निष्टोमः^{१०} । द्वयोष् षद् । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो ऽभिजित् । नव^{११} स्वरसाक्षाम् अतियन्ति । तद् अमूनि त्रीण्य् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विषुवान् । प्रतीचां स्वरसाक्षां नवातियन्ति । पञ्चकृत्वः पृष्ठयम् उपयन्ति । द्वयोष् षड् अतियन्ति^{१२} द्वयोष् षद् । सो ऽग्निष्टोमः । एकस्य त्रीणि । तान्य् एषु नवसूपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विश्वजित् । गोआयुषोष् षड् अतियन्ति । द्वादशाग्निष्टोमा^{१३} दशरात्रः । अग्निष्टोमो महाव्रतीयम्^{१४} अहः । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । द्वादशकृत्वष् षोडशिनम् उपयन्ति ।^{१५} सो ऽग्निष्टोमः । यद्य् उ वा अतिरात्रे षोडशिनम्^{१६} उपयन्ति^{१७} , मोहयन्त्य् अमूं विराजस्^{१८} संपदम् । अतीमाम् अग्निष्टोमसंपदं रिच्यते । स ह सो ऽनिधानो वज्रो हिनस्ति । अथ वा अनिधानो वज्रः । स एष समानप्रायणस् समानसंबन्धनस् संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । संपदा हाग्निष्टोमायनं भवति । उपात्तान्य् उ तान्य् अहानि भवन्ति यानि संवत्सरे विव्रियाणि^{१९} । तेन हैतेनापनेनोमौ^{२०} कामाब् उपाप्नोति यश् चाग्निष्टोमायने यश् च मासि पृष्ठे ॥ ५० ॥

॥ महाव्रतत्रयं^{२१} समाप्तम् ॥

[१] क अप्यति [२] क ग इष्ट [३] ग अति-
स्तोमनास्य [४] क ख ग प्राणीति [५] क
ह्यारस्य [६] ख ग समानप्रायेण [७] क समान-
संबन्धस्य ग समानस्संबन्धनम् [८] ग -हो
[९-१०] क ख कु क ग कु [१०] ग मुपयन्ति
[११] सर्वेषु कोशेष्ववग्रहो दृश्यते [१२] ग
अग्निपाठः पवस्तस्य तेजिष्ठोभा [१३] क ख अति-
यति ग द्वयोः षडति यन्ति नास्ति [१४] ग
द्वादशतिष्ठोभो । अग्निपाठः ऋषितियन्ति पञ्चकृत्वः
पञ्चमुपयन्ति द्वयोः षड् सोऽग्निष्ठोभ [१५] ग महा-
द्वतीयम् [१६-१९] क सोऽग्निष्ठोभः ... उपयन्ति
नास्ति [१७] ख ग षोडशीनम् [१८] ग
विराजिस् [१९] ग चित्रीयाणि [२०] क ग
-नोहौ [२१] ग महाकृत्स्न

इया^१ ह वै पूर्व ऋतव^२ आसुः — प्राणर्तवो^३ देवर्तवः^४ । अथेम एतर्ह्य ऋतव एव ।
प्राण एव वसन्त आस । वाग् ग्रीष्मः । चक्षुर्^५ वर्षाः । आर्द्रम्^६ इव वै चक्षुर्, आर्द्रा इव
वर्षाः । ओत्रं शरत् । मनो हेमन्तः । या इमाः पुरुष आपस् स शिशिरः^७ । अथ देवर्तवः ।
वायुर् एव वसन्त आस । अग्निर् ग्रीष्मः^८ । पर्जन्यो वर्षाः । आदित्यश् शरत् । चन्द्रमा
हेमन्तः । या अमूर्^९ दिव्या आपस् स शिशिरः । स यस् स प्राणो^{१०} वसन्त आस, यो
वायुर् वसन्तस्, सो ऽयम् एतर्हि वसन्तः । अथ या वाग्^{११} ग्रीष्मः^{१२} आस^{१३}, यो
ऽग्निर्^{१४} ग्रीष्मस्, सो^{१५} ऽयम् एतर्हि ग्रीष्मः । अथ यश् चक्षुर् वर्षा^{१६} आसुर्^{१७}, याः
पर्जन्यो वर्षास्, ता^{१८} इमा एतर्हि वर्षाः^{१९} । अथ^{२०} यच्च ओत्रं^{२१} शरद् आस, य
आदित्यश् शरत्, सेयम् एतर्हि शरत् । अथ यन् मनो हेमन्त आस, यश् चन्द्रमा हेमन्तस्,
सो^{२२} ऽयम् एतर्हि हेमन्तः । अथ या इमाः पुरुष आपश् शिशिर आसुर्^{२३}, या अमूर्
दिव्या^{२४} आपस् स^{२५} शिशिरस्, सो ऽयम् एतर्हि शिशिरः ॥ ५१ ॥

[१] क ख ग इया [२] ग ऋत [३] ग
प्राणर्तवो [४] ग नास्ति [५] क ख ग वक्षुः [६] क ख ग अर्द्रम् [७] ख सशिरः [८] ख
ग्रीष्म [९] क ख ग आदित्य [१०] ग अमूर् [११] ग प्राणे [१२] क ख ग वा [१३]
ग ग्रीष्मे [१४] क ख ग अत [१५] ग अति
[१६] ग से [१७] ग वर्षा [१८] ग आसीद्
[१९] ग त [२०] ग अव [२१-२२] ग
यवोत्रं [२३] ग से [२४] ग आसुर् [२५-
२६] ग नास्ति

त एते षड् ऋतव^१ षड् दिशः । त एत ऋतवो^२ दिग्भिर् मिथुना—वसन्तेनेयं
प्राची दिङ् मिथुना, ग्रीष्मेणयं, वर्षाभिर् इयं, शरदेयं^३, हेमन्तेनासौ^४, शिशिरेणयम् । तद्
यथा पति^५ जाया अनिमेषम्^६ ईक्षेरन् एवम् एवैना पर्वविदं दीक्षमाणम् ईक्षन्ते । तद् यद्
दिग्भिर्^७ ईक्षितस् तस्माद् दीक्षितः^८ । स दीक्षिष्यमाण^९ आदित्यम् उपतिष्ठेत त्वं देवत
दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यश^{१०} आदत्ते । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश^{११} आदिथाः ।
तव दीक्षाम् अनु दीक्ष इति^{१२} ।

अधर्तून् अन्व आरोहति ।

य ऋतव ऋतुभ्यो ऽप्य आसन्
पुरा^१ सूर्याचन्द्रमसश्च पूर्वं ।
येभिः^२ प्रचानन् प्रदिशो दिक्षश्च
तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

इति प्राणर्तून्^१ अन्व आरोहति ।

य ऋतवश्च चन्द्रमसो ऽपि पूर्वं
ऋतं वाचं ब्रह्मणम् आवभूतुः^१ ।

इत्य् एवंविदं ह्य् आभवन्^१ ।

जेमिः १० प्रवानम् प्रदिशो विंशश्च
तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

इति देवर्तन् १० अन्व आरोहति ।

य २० एक ऋतुश्च त्रय २० ऋतवश्च च
ये षट् २१ चतुर्विंशतिर् ऋतवो २१ ये
द्वादश सप्तदशान्य उत विंशतिश्च
तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ।

इतीमान् ऋतून् अन्व आरोहति । स एवम् एतैस् तैर् २२ ऋतुभिः परिगृहीतः । स यथा
तैर् २२ ऋतुभिः परिगृहीत एवम् एवानार्तस् २३ संवत्सरस्योद्वच २४ गच्छति । ऋतुर् ऋतुर्
हैवंविदे २५ कल्पते ॥ ५२ ॥

[१] ग ऋतव	[२] ख ऋतवे	[३] ग नास्ति	ग आवभूयः [१७] ग आहवन् [१८] क ख
[४] एवं सर्वेषु कोशेषु	[५] ग यति	[६] ग षभिः [१९] ग देवान् [२०-२०] ग	एक ऋतुस्त्रय नास्ति [२१-२१] ग चतुर्विंशति-
ग अभिनेषम् [७] ख इतिम् [८] क ख ग	तस्मा [९] ग वित्तः [१०] ग द्विक्षिप्यमाण	सतवा [२२-२२] क ख ग तैर् [२३] ख ग	नर्तस् [२४] ग इशवे [२५] ख हैवंविदे
[११-११] ख नास्ति [१२] ग अधिपाठः त	[१३] ग पूरा [१४] क ख ग षभि [१५] ?	ग हैवाविदे	
क प्रतानर्तन् ख प्रतानर्तन् ग प्रतानाम् [१६]			

केशी ह दार्श्या दर्भपर्णयोर् दिदीक्षे १ । अथ ह सुत्वा याज्ञसेनो हंसो २ हिरण्मयो
भूत्वा यूप उपविवेश । तं ३ ह केशी शुनीति ४ नाम्नाभ्युवाद ५ । स ह चुक्रोध-स्थविरो
ऽस्मि ६ पञ्चालानां ७ राजा । स ८ वै दीक्षितो ऽस्मि । को हु ९ माहन् नाम्नाभिवदितुम्
इति १० । स होवाच—मा क्रुधः ११ । अभिवदिता ते तेनास्मि, यद् गहम् एतस्यै १२ विशस्
त्वत्पूर्वो राजास्म । अभिवदितो याव १३ ते तेनास्मि, यद् दीक्षितो ऽसि । १४ इडापूर्तस्य
त्वम् अक्षितिं वेत्थ १५ । दीक्षाम् १६ अहं वेद । संप्रब्रुवामहा १७ इति । स होवाच—
अग्निर् दीक्षितः १८ पृथिवी दीक्षा, वायुर् दीक्षितो ऽतिरिक्तं दीक्षा, आदित्यो दीक्षितो १९
द्यौर् दीक्षा, प्रजापतिर् दीक्षित मनो दीक्षा २० । स दीक्षेत—यया दीक्षयाग्निर् दीक्षितस् तथा
दीक्षया २१ दीक्षे, यया २२ दीक्षया वायुर् दीक्षितस् तथा २३ दीक्षया दीक्षे, यया २४ दीक्षयादित्यो दीक्षितस्
तथा दीक्षया २५ दीक्षे, यया २६ दीक्षया प्रजापतिर् दीक्षितस् २७ तथा दीक्षया दीक्षे २८ इति ॥ ५३ ॥

[१] क दीक्षे	[२] ग हासो	[३] ग ता	मभवेत्थ [१४] ग अधिपाठः आत्तस्यत्व [१५]
[४] क ग निति	[५] क ग -भ्युपाद	[६] ग	एवं कोशेषु [१६] ग अधिपाठः तथा दीक्षया
ऽस्मि नास्ति	[७] क पञ्चालानां	[८-८] ?	[१७] ख दीक्षितर् [१८] ग अधिपाठः आत्तस्य-
क नाम्नाभिवदि- ख माहयेयन्नाभिवदि- ग मारि-			त्वमक्षितिमवेत्थ [१९-१९] ग दीक्षयेया [२०-२०]
देयन्नाभिवदि- [९] ख अति ग अहति [१०]			ग नास्ति [२१] ग अधिपाठः दीक्षय [२२]
ग क्रुधः [११] ग एतस्यै [१२] ग वाप			ग दीक्षितस् [२३] ग दीक्षत
[१३-१३] ग इडापूर्तस्यावमक्षितिमवेत्थ क ख			

अथ हेतर १ उवाच । ब्रह्मणे ददद् ब्र्याद् ब्रह्मन् २ मनस् ते ददानि, तद् अनेन
निष्क्रीणानि ३, ब्रह्मन् इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यन् मनो ददाति—चन्द्रमा
वै मनश् ४—चन्द्रमसम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावन् चन्द्रमा न क्षीयते, तावद् अस्य
तद् दत्तं न क्षीयते ।

होत्रे ददद् ब्रूयाद् धोत्र वाच ते ददानि, ताम् अनेन निष्क्रीणानि होत्र इदम् ददानीति यद् दास्यन् स्यात् स यद् वाच ददात्य—अग्निर् वै वाग्^१—अग्निम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् अग्निर् न^२ क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

अध्वर्यवे^३ ददद् ब्रूयाद् अध्वर्यो प्राणं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणान्य^४, अध्वर्यो इदं ददानीति^{१०}—यद् दास्यन् स्यात् । स यन् प्राणं ददाति—वायुर् वै प्राणो—वायुम् एवास्मै तद् ददाति^{११} । तद् यावद् वायुर्^{१२} न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

उद्गात्रे ददद् ब्रूयाद् उद्गातृ चक्षुस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणान्य^{१३}, उद्गातृ इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यच् चक्षुर् ददात्य—आदित्यो वै चक्षुस्—आदित्यम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् आदित्यो न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

सदस्याय ददद् ब्रूयात् सदस्यात्मानं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणानि, सदस्येदं ददानीति—^{१४}यद् दास्यन्^{१५} स्यात् । स यद् आत्मानं^{१६} ददात्य—आकाशो वा आत्मा—आकाशम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् आकाशो न क्षीयते, तावद्^{१७} अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

होत्रकोभ्यो ददद् ब्रूयाद् होत्रका^{१८} श्रोत्रं वो^{१९} ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि^{२०}, होत्रका इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यच् श्रोत्रं ददाति—दिशो वै श्रोत्रं—दिश एवैभ्यस् तद् ददाति । तद् यावद् दिशो न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

प्रसर्पकेभ्यो ददद् ब्रूयात् प्रसर्पका लोमानि वो^{२१} ददानि, तान्य अनेन निष्क्रीणानि, प्रसर्पका इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यत् लोमानि ददात्य^{२२}—ओषधिवनस्पतयो वै लोमान्य^{२३}—ओषधिवनस्पतीन्^{२४} एवैभ्यस् तद् ददाति । तद् यावद् ओषधिवनस्पतयो^{२५} न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

सैषेष्टापूर्तस्याक्षितिः^{२६} । स य एवम् एताम् इष्टापूर्तस्याक्षितिं वेद, न हास्येष्टापूर्तं क्षीयते ।

तद् उ वा आहुर्^{२७} वाग् वाव^{२८} दीक्षितो, वाग् दीक्षा, वाग् इदं सर्वं क्षियति^{२९} । वाचि वाचेदं सर्वं क्षितम् इति वाच तौ तन् संप्रोचते^{३०} ।

तद् उ होवाच शाठ्यायनी रथन्तरेण दीक्षे, वामदेव्येन दीक्षे, बृहता दीक्षे इत्य^{३१} एव दीक्षेत^{३२} । अथ विमुञ्चेत् बृहता विमुञ्चे, वामदेव्येन विमुञ्चे, रथन्तरेण विमुञ्चे इति । सैषा दीक्षायै युक्तिश् च विमुक्तिश् च । स य एवम्^{३३} एतां दीक्षायै^{३४} युक्तिं च विमुक्तिं च वेद, वसीयान् एव भवति ॥ ५४ ॥

[१] ग हेतुन [२] ग ब्रह्मत्त [३] ग निष्क्री-
णानि [४] ग मनु [५] ग निष्क्रीणानि [६]
ग वा [७] क ख ग ज [८] ग ध्वर्यवे
[९] क ख निष्क्रीणान्य ग निष्क्रीणान्य [१०]
ग अधिपाठः निष्क्रीणान्युत्तरिदन्ददानीति [११]
ग ददाति [१२] क ग वायुन् [१३-१४]
क यद् दास्यन् [१५] क आत्मानं ख ग आत्मा-
नं [१६] ग त [१७] ख ग तवद् [१८]

क ख ओतुका [१८] ख ग वे [१९] ग
निष्क्रीणानि [२०] ग वे [२१] ख ददान्य
[२२] ग वाचस्पतीन् [२३] क ख ओषधि-
ग ओषधीपनस्पतयो [२४] ख सैषो ग स्वा-
क्षिति [२५-२६] ख वाग्वा ग वाश्वा [२७]
क ख क्षीयति ग क्षायति [२८] ख संप्रोचते
[२९-३०] ग एवन्दीक्षत [३१-३२] ग एतामी-
क्षायै

हस्वाशया^१ आल्लकेयो दन्तालस्य धौम्यस्यान्तेवास्य^२ आस । अथ ह दन्तालो^३
धौम्यस्^४ त्रयं वेदम् आ प्रपदं चिदां चकार । तस्माद् ध सामवेदम् अनूच्य व्याजहार—

संवत्सराय दीक्षिष्य इति । अथ ह स्म ततः पुरो विपुच्छमानाश्^१ चरन्ति— संवत्सराय^२ दीक्षिष्यामह^३ इति । अथो ह स्म^४ समवसायान्योऽन्यस्य वरणम् आक्रोशमाना^५ जिभृत्यम् अनुपृच्छन्त आसते । ते ह स्म यावन्तस् संपादयन्ति, ते ह स्म दीक्षन्ते । शश्वद् वैषा तद् आशीर् एव । तत् सत्त्वं भवति, यत् तम् एव ब्राह्मणं कृत्वोत्तिष्ठन्ति येनाब्राह्मणोक्तेन^६ सह दीक्षन्ते । तस्माद् अब्राह्मणोक्तेन सह^७ दीक्षते^८ । तस्य ह स्मास्य राजन्यबन्धोश्^९ शार्दूलजिनं^{१०} मणिं हिरण्यम् उपावहितं भवति । तद् घ स्म श्रोत्रियायोप-प्रहित्याह—संवत्सराय दीक्षिष्ये^{११}, ऽनु मा शधीति । तस्मै ह स्म राजन्यबन्धवे वक्तव्यं मन्यन्ते ॥ ५५ ॥

[१] ख हस्वशका	[२] क ख वौम्यस्या- ग	ग स्मा	[९] क ख आक्रोशना ग आक्रोशमा
सौम्यस्या-	[३] क ख ग तन्शालो	[४] ख	[१०] ग येनाब्राह्मणोक्तेन
वौम्यम्	[५] ? क ख ग वपुच्छमानाश्	[६-८]	[११] ग सतह
ख चरन्तवत्सराय	[७] ग दीक्षामह	[८]	ग दीक्षत
			[९] ग राजन्यबन्धो
			[१४] ? ग
			शार्दूलजिनं
			[१५] ग दीक्षिष्यो

स ह तथैव पश्यमानस्^१ सोमशुष्मं^२ सात्ययज्ञिम्^३ आजगाम । तं होवाच— प्राचीनयोग्य, संवत्सराय दीक्षिष्ये । भगवो^४ ऽनु नश्^५ शधीति । तथेति तं ह वदन् अभिराधयां चकार । तं होपेयाय । तस्मै यदेमां क्लृप्तिं प्रोवाचाभ्युदम् अनुजगौ प्रस्ताव-प्रतिहारान् विदधाव्^६ अथ हैनम् अनुशशास । अयं^७ वात्र संवत्सर इति होवाच । तस्यायम् एव देवयानः पन्था, इमे वर्तन्याव्, इयं गतिर् इति । स यद् एतद्^८ एवं वेद, अनार्तं एवं संवत्सरस्योद्वचं गच्छति^९ । पुरुषो वै प्रजापतिः । प्रजापतिस् संवत्सरः । स यो ह पुरुषो, य एनायम् अन्तरिक्ष आकाश, एष एव स पुरुषः । ^{१०}तद् यद् दृश्वद्^{११} अन्तरिक्षे न रमते पूर्णत्वैतन्^{१२} न रमते । अथो यद् अस्मिन् सर्वस्मिन् अन्तर् ईक्षते^{१३} तस्माद् अन्तरिक्षम् । अथो यद् इदं सर्वं युते तस्माद् वायुः । अथो यद् इदं सर्वं वाति^{१४} तस्माद् वातः । तस्यैतस्याकाशस्यात्मा^{१५} दमुमूढो^{१६} यद् असाव् आदित्यः । स एष^{१७} आदित्ये पुरुषः । अथ^{१८} यत् ततः^{१९} पर आकाशस् तस्यैव आत्मा समुमूढो^{२०} यच् चन्द्रमाः । स एष चन्द्रमसि पुरुषः । स न नाना मन्तव्य इति ह स्माह शाठ्यायनिः । य एषार्यं चक्षुषि पुरुष, एष^{२१} एवादित्य, एष चन्द्रमसीति । तम् अतथैव पुरुषविधयाप्नोति ॥ ५६ ॥

[१] ख पस्यायमानस्	[२] क सोमशुष्मं	[३]	[११] ? एवं कोशेषु	[१२] ? क ख ग इक्षते
ख सात्ययज्ञम्	ग सात्ययज्ञिम्	[४] ग भगो	[१३] क ख ग वातेति	[१४] ग तस्यैपस्या-
[५] ख नाश्	[६] क ख ग विदधाव्	[७] ग	[१५] ? ख दमुमूढो	[१६] ग एव
अयम्	[८] ग नास्ति	[९] क ख ग गच्छन्ति	य	[१७] क ग तः
[१०-१०] क तथदृश्वद्	ख तथदृश्वद्	ग नबदृश्वद्	[१८] ? ग समासुमूढो	
			[१९] ख ए	

प्राण एव प्रायणीयो ऽतिरात्रः । प्राणो हीदं सर्वं प्राणेत् । तद् यत् प्राणेत् तस्मात् प्राणः । वाग् एवारम्भणीयम्^१ अहः । वाक्सा हि^२ सर्वस्^३ संवत्सरस् सर्वे यज्ञ-क्रतव आरब्धाः । तस्माद् आरम्भणीये ऽहन् सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते । सर्वाणि ह^४ रूपाणि वाचि । अयम् एको ऽभिप्लवो ऽयम् एको ऽयम् एको^५ ऽयम् एकः । तस्यास्या-भिप्लवस्येदं^६ प्रथमम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव द्वितीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं

सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव त्रैरूपं तृतीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं 'माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम्' । इदम् एव वैराजं चतुर्थम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं 'माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम्' । इदम् एव शाकरो पञ्चमम् अहः । तस्माद् अनेनोपसंगृह्य' शक्नोति' । तस्येदम् एव प्रात-
 'स्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव रैवतं षष्ठम् अहः । तस्माद् 'अनया प्राश्नाति' । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं 'तृतीयसवनम् । एवम् अस्याभिप्लवस्यैवम् अस्यैवम्' अस्य । अयम् एवात्मा पृष्ठयः । इम एव नव' प्राणाः । त्रिवृत्' प्रायणीयम् अहः, यत् प्राणा इदं सर्वं प्राणेत्' । तद् यत् प्राणेत्' तस्माद् अप्यु एतत्' प्रायणीयम् अहः । इमा एव ग्रीवाः पञ्चदशम् अहः । ओजो' वै वीर्यम् । ग्रीवा ओजः' । वीर्यं पञ्चदशः । तस्मात् पशवो ग्रीवा-
 भिरु भारं वहन्ति' । अष्टाव् इमे जत्रवो, ऽष्टाव्' इम, ऊर्ध्वो जत्रसु सप्तदशः' । तद् एव सप्तदशम् अहः । इदम् एवोदरम् एकविंशम् अहः । सर्वं वै स्तोमा एकविंशम् अभिसंपन्नाः । सर्वम् अन्नाद्यम् उदरे प्रतिष्ठितम् ॥ ५७ ॥

[१-१] ग प्राणेत् [२] ग एतव (रम्भीयन्
 [३] ख नास्ति [४] ग एव [५] ग हि
 [६-६] ग नास्ति [७] ग -दा [८] ग तृतीय-
 सवनम्' यावन्नास्ति [९-९] ख ध्यंदिनं
 सवनमिदं तृतीयसवनम् नास्ति [१०] ख इदं
 [११-११] ख माध्यंदिनं सवनमिदं तृतीयसवन
 नास्ति [१२] क माध्यंदिन [१३] ग -संगृह्य
 [१४] ग शक्नोति [१५-१५] ग -सवनम्... इदं

नास्ति [१६-१६] ख अनेनोपसंगृह्य शक्नोति
 [१७] ग अस्यैवम् नास्ति [१८] ग अधिपाठः
 तमिदमेव रैवतं षष्ठमहस्तस्मादननेनोपसंगृह्य
 [१९] क ख ग वृत्त्वं [२०] क ख प्रायणत
 वि प्राणेत् [२१-२१] ग तस्मादप्येतत् [२२]
 ग ग्रीवाः [२३-२३] ग अहरोजो [२४] ग
 आजः [२५] ग विहन्ति [२६] क ख अष्टाव्
 [२७] ख सप्तः

त्रयोदशोमाः' परिशवस', त्रयोदशोमा, अण्डपरिशुस सप्तविंशी । तद् एव त्रिणवम् अहः । त्रयस्त्रिंशद् इमानि पृष्ठिकाण्डानि' सह किकालुकाभिः' । तद् एव त्रयस्त्रिंशम् अहः । अयम् अभिजिद् अयं विश्वजिच् कुक्कलं कृष्णं कर्नीनिका । त इमे त्रय स्वरसामान, इमे त्रयो, ऽयं विषुवान् । 'प्राणापानाव् एव' गोआयुषी । इम एव दश प्राणा दशरात्रः । मन एव महात्रयीयम् अहः । उदान एवोदयनीयो ऽतिरात्रः ।

त एते दश प्राणा' दश स्तोमा दश छन्दांसि । इमे ह सप्त मुख्याः प्राणा, ङाच् अवाञ्चौ, नाभ्यां दशमः । इमे ह पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमाः' । छन्दोमाः पञ्चविंशः' । चतुर्धा' इमाण्य उ ह सप्त चतुरस्रराणि छन्दांसि सङ्घिपदाविराडतिच्छन्दाः' । प्राण एव गायत्री, चक्षुषी उष्णिक्कुम्भौ, श्रोत्रं जगती, वाग् अनुष्टुप्', मनो बृहत्, आत्मा पंक्तिर्, बलं त्रिष्टुप् । प्रतिष्ठा' छिपदा, मांसानि विराट्, शरीराण्य् अतिच्छन्दाः । तेषाम् एषां सप्तानां चतुरस्रराणां छन्दसां द्वादशैकविंशास् संपद्यन्ते ॥ ५८ ॥

[१] ग -मां [२] क ख पशवम् [३] क ख
 पृष्ठिकाण्डानि ग पृष्ठिकाण्डानि [४] ग किकाल-
 काभिः [५-५] ग प्राणापानावैव [६] ग प्रा

[७] ग स्तोमाच् [८] क ग पञ्चविंश [९]
 क ख ग चतुर्धा [१०] ग स- नास्ति [११]
 ग अनुष्टुप् [१२] ग पृष्ठा

गायत्र्या उष्णिहो ऽनुष्टुभश् चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । पंक्तेश् च त्रिष्टुभश् च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । बृहत्यै च जगत्यै

च चतुरशोतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशः । अथ त्रयाणां छन्दसां दशशतम् अक्षराणि । विंशत्यक्षरा द्विपदा । त्रिंशदक्षरा विराट् । षष्ठ्यक्षरातिच्छन्दाः । तानि दशशतम् अक्षराणि संपद्यन्ते । ततो द्वे आदत्ते । अथ द्वादश त्रिवृतसु संपद्यन्ते । तान् इमान् द्वादश त्रिवृतो द्वादशस्यैकविंशोपपदधाति । ते द्वादश सन्निशिनो मासासु संपद्यन्ते । तद् एतच्च छन्दांसि त्रिवृतं चैव स्तोमम् अभिसंपद्यन्ते—॥ ५९ ॥

[१] क त्रिष्टुभिर [२-५] ग त्रयाणां छन्दसा [२] ग षष्ठ्यक्षरातिच्छन्दाः [४] क ख ग द्वादशे [५] क ख ग इमां [६] क ख ग द्वादशस्यैक- [७] ग स

—एकविंशं च वा पञ्च प्राणं चाग्नीञ् आदित्यं च । अथ ये द्वे अक्षरे ते बृहद्रथन्तरे, ते अहोरात्रे । सो ऽर्धमासस् स मासस् स ऋतुस् स संवत्सरः । तद् आहुर् यत् प्राणाश् छन्दांसि छन्दांसि स्तोमा इत्य आहुः, कथं यजमानः प्राणैश् छन्दांस्यु अप्येति । छन्दोमि स्तोमान्, स्तोमैर् बृहद्रथन्तरे, बृहद्रथन्तराभ्याम् अहोरात्रे, अहोरात्राभ्याम् अर्धमासम्, अर्धमासेन मासं, मासेनर्तुम्, ऋतुना संवत्सरम् । कुतस् संवत्सरो जायते, क प्रतिष्ठित इति । स विद्याद्—अहम् एव संवत्सरो ऽस्मि, मयि प्रतिष्ठित इति । एवंविदो ह वाच संवत्सरो जायत, एवंविदि प्रतिष्ठितः ।

अथो आहुर्—आदित्य एव संवत्सरः । एतं हि सर्वा श्रीस् सर्वे यशस् सर्वे देवास् समेतास्, तस्माद् आदित्य एव संवत्सर इति । तस्य यद् भाति तत् संवद्, यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सर इत्य अधिदेवतम् । अथाध्यात्मम् । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच्च लुक् तत् संवद्, यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः । अथो आहुर्—आदित्य एव संवत्, चन्द्रमास् सरः । तम् एष सरति । तं पौर्णमास्याम् आप्नोतीति । तद् उ वा आहुः—प्राण एव संवद्, वाक् सरः । एताभ्यां हि समश्नुत इति ।

तस्य वा एतस्य संवत्सरस्याग्निष्टोमसामान्य एव देवयानः पन्थाः—॥ ६० ॥

[१] ग अहोरात्रे	[२] ग र्वमासाश्च	[३] क ख ग	ग वा	[१५] ख श्रीदस ग श्रीस्	[२०] ख
मसस्	[४-४] क ख ग ऋतु	[५] क ख ग	ग देवा	[२१] ख आदित्यं	[२२] ग अधिपाठः
संवत्संवत्सरस्	[६] क ख ग प्राणा	[७] ख	एतं हि सर्वा श्री सर्वे यशस्सर्वे देवास्समेतास्समादा-	[२३] क ख ग संपद्	[२४]
नास्ति	[८] ग तोमा	[९] ग क	दित्य एव संवत्सर	[२५] ग मण्डं	[२६] ख अधि-
ग यजमान ख यजमा	[११] क ख प्राणैश्च ग	[१०] क	क ख ग यम्	[२७] ख अधा-	ग अध्यात्मम्
प्राणै	[१२] ग अहोरात्रो	[१३] ग -भ्यम्	[२८] ख सम्पद्	[२९] ग रं	[३०] ख संविद्
[१४] क ख ग अर्धमास	[१५] ग मास	[१६]	[३१] ग वान्	[३२] ग देवयानम्	
ग मासेनकृद्	[१७] क ख संवत्सरे	[१८]			

—तानि वा एतानि रौहिणकानि नाम । एतैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आरोहन् । यद् अरोहन् तस्माद् रौहिणकानि । तस्माद् वयम् अन्वहम् एवाग्निष्टोमसामानि कुर्मः ।

अथ वर्तयौ बृहद्रथन्तरे । एताभ्यां ह वा एष एतद् वर्तते । तस्माद् वयम् अतिरात्र उभे बृहद्रथन्तरे कुर्मः—कृत्स्नं नस् साम युक्तं यज्ञं ब्रह्म, कृत्स्नेन साम्नो-हचम् अश्रवामहा इति । अथ गतिः । “यश्चैवासाव् आदित्ये” पुरुषो यश्चायम् अय्य आत्मन् तद् एतत् प्रजापत्ययनम् इत्य एवोपासितव्यम् । एतेन वा अयनेन प्रजापतिर् इमाम् ऋद्धिम् आर्धोद् इमां व्यष्टिं व्याश्नुत । तद् याम् एव प्रजापतिर् ऋद्धिम्

आधोर्वा यां व्यष्टिं व्याश्नुत, ताम् एवर्द्धिम् ऋद्धोति तां व्यष्टिं व्यश्नुते य एवं वेद ॥ ६१ ॥

[१] ग राहिनकानि	[२] ग राम	[३] ग अतोहन्	[४] ख बृहद्रथन्तरेण	[५] ख ताभ्यां	[६] ग एत	[७] ख ग न	[८] एवं कोशेषु	[९] ग अन्नवामहा	[१०-१०] क यश्चैवासावावा-
									दित्यो ख यश्चैवासावावादित्ये ग यश्चैवासावावादित्ये
									[११] क ख ग वृद्धि [१२] क मजापतिः ख ग प्रजापति

एष वाव दीक्षितो य एष तपति । स एष इन्द्रियं^१ ज्यैष्ठ्यं^२ श्रैष्ठ्यम्^३ अभि दीक्षितः । तस्य ये ऽर्वाञ्चो इममयस् तानि इमभ्रूणि^४, य ऊर्ध्वास् ते केशाः । अहोरात्रे एव कृष्णाजिनस्य रूपम् । अहर् एव शुक्लस्य रूपं, रात्रिः कृष्णस्य । अथ यद् एतन् मण्डलं^५ ता आपस् तद् अन्नं तद् अमृतम् । तस्मिन् एतस्मिन्^६ मण्डले तेजोमयश्^७ छन्दोमयः^८ पुरुषः । स प्राणस्, स इन्द्रस्, स प्रजापतिस्^९, स दीक्षितः । तद् एतद् दीक्षयैव संगृहीतम् । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं विसृजते । तस्येमा एव दिशः पत्नय आसन् । तं हेमास्^{१०} तिस्रो दिशो ऽतिचेरुः^{११} । इयं हैवास्यानुव्रततमास येयं^{१२} दक्षिणा दिक् । तस्माद् एष एताम् एवाभ्युपावर्तते^{१३} । यद् अय् उत्तरत उदेत् अथैताम् एवाभ्युपावर्तते^{१४} । तस्माद् यास्य प्रिया जाया^{१५} स्यात् तां दक्षिणाध्या^{१६} कुर्यात् ॥ ६२ ॥

[१] ग इन्द्रियं	[२] क ख ग ज्यैष्ठ्यं	[३] ग इमभ्रूणि	[४] क ग मण्डल	[५] क ख नास्ति	[६] क तेजोमयः ख ग तेजोमय	[७] क ख ग छन्दोमयः	[८] क सः	[९] क प्रजापतिः	ख ग प्रजापति [१०] ग होमोस् [११] ग तिचेरुः [१२] ग यव [१३] ग एवास्तु-
									[१४] ग एवास्तु- [१५] ग जाय [१६] ग दक्षिणाध्या

प्रथमां संनहति, प्रथमां वाचयति, प्रथमां पूर्णपात्र आगच्छत्य्, अनन्तरिताः पत्नय^१ स्थ । उद्ग उ यज्ञीयं कर्म संतिष्ठते । इति न्व अधिदेवतम्^२ ।

अथाध्यात्मम् । अयम् एव दीक्षितो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यान्य् अर्वाञ्चि^३ पक्षाणि तानि इमभ्रूणि, यान्य् ऊर्ध्वानि ते केशाः^४ । यद् एव शुक्लं च कृष्णं च तत् कृष्णाजिनस्य^५ रूपम् । शुक्लम् एव शुक्लस्य रूपं, कृष्णं कृष्णस्य । अथ यद् एतन् मण्डलं ता आपस् तद् अन्नं तद् अमृतम् । तस्मिन् एतस्मिन् मण्डले तेजोमयश्^६ छन्दोमयः^७ पुरुषः । स प्राणस्, स इन्द्रस्^८, स प्रजापतिस्^९, स दीक्षितः । स^{१०} हैवंविद् दीक्षमाणो, यथैवैष एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षित, एवम् एवेन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{११} श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति । तस्माद् उ हैवंविदि^{१२} दीक्षित ईश्वरो राट्पाणि^{१३} समुत्कम्पितोः^{१४} क्षामरन्ध्र इव हि^{१५} समाभवति । एवं ह् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम्^{१६} अभि दीक्षितो भवति । तस्माद् उ सर्वम् एवाभिवदत्य्—आचार्यं पितरं क्षत्रियम् । एवं ह् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति^{१७} ॥ ६३ ॥

[१] एवं कोशेषु	[२] ख अधिदेवतम्	[३] ग अर्वाञ्चि	[४] क कोशा	[५] ग कृष्णाजिनस्य	[६] क ख ग याद्	[७] ग एत	[८] क ग अन्न	[९] ग तेजोमय	[१०] ख छन्दोमय	[११] ग न्द्रस्	[१२] क ग प्रजापति	[१३] ग अधिपाठः दीक्षितेय	[१४] क ज्यैष्ठ्य ग जैष्ठ्य	[१५] ग हैवंविद्	[१६] क राट्पाणि	[१७] क समुत्कम्पितो	[१८] ख ग राट्पाणि	[१९] ख ग समुत्कम्पितो	[२०] ग भवन्ति
----------------	-----------------	-----------------	------------	--------------------	----------------	----------	--------------	--------------	----------------	----------------	-------------------	--------------------------	----------------------------	-----------------	-----------------	---------------------	-------------------	-----------------------	---------------

विचक्षणवतीं^१ वाचं^२ वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं वदति । सोमो वै विचक्षणः । अन्नम् उ वै सोमः । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं^३ वदति । प्राणो वै विचक्षणः । तस्य वाग् एव मिथुनम् । मिथुनवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नेन हीमाः^४ प्रजा विपद्यन्ति । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं प्रयच्छति । स यदास्मै व्रतं प्रयच्छेत्, सर्वम् एव व्रतयेत्—सर्वस्यान्नाद्यस्यावरुद्धयै । यद्य उ परिशिष्याद्^५, व्रतप्रदं^६ ब्रूयाद्—अशान वा पिब वेति । यद्य उ व्रतप्रदो^७ ऽनुच्छिष्टाशी-
वा स्यात् परि वा शिष्यात्, तद् अद्भिर् अभ्युक्ष्य छायायां निषेक्तवै^८ ब्रूयात् । तद् ओषधीभिर् अभिसंछादयितवै^९ ब्रूयात् । तद् ओषधीनां मूलान्य् उपसिञ्चति^{१०} । वर्षुकः^{११} पर्जन्यो भवति यत्रैवंविद्वान् दीक्षते^{१२} । दीक्षिता उदशुश्रूषन्^{१३} इतीहाहुः^{१४} । स यदा दीक्षणीयेष्टिस् संतिष्ठेत्^{१५}, यदैनम् अध्वर्युर् अभ्यञ्जयेद् यदा संपचयेद् अथैतम् आदित्यम् उपतिष्ठेत् त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदत्ते । मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदिथाः^{१६} । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष^{१७} इति । तस्यैषा देवता दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं^{१८} यशो नादत्ते ॥ ६४ ॥

[१] ग विचक्षणावतीं [२] ग नास्ति [३] ग हिमां [४] क व्रतयत् ख व्रतयत् ग व्रतयत्
[५] ख परिशिष्या ग परिशिष्या [६] क ख ग व्रतप्रदं [७] क व्रतेवृदो ख व्रतवृदो [८] ग
-शि [९] क ख ग निषेक्तवै [१०] ग अभि-

मछादयितवै [११] क उपसिञ्चति [१२] ग वर्षकः [१३] ग दीक्षिते [१४] क उदशु-
श्रूषन् ख उदशुश्रूषन् [१५] ग इति हाहुः
[१६] ग संतिष्ठत [१७] ग आदिताः [१८]
ग दीक्षित [१९] ग नास्ति

तम् अध्वर्युर् अभ्यज्य प्रपाद्यौदग्रहणानि^१ जुहोति । यद् औदग्रहणानि जुहोति यद्^२ अस्मा औदुम्बरदण्डं प्रयच्छत्य्^३ अथैतम् आहवनीयम् उपतिष्ठेत् वाचा मे वाग् दीक्षताम्^४ अग्नये^५ समष्ट्वा उ, प्राणेन मे प्राणो दीक्षतां वायवे समष्ट्वा उ, चक्षुषा मे चक्षुर् दीक्षतां सूर्याय समष्ट्वा उ, मनसा मे मनो दीक्षतां^६ प्रजापतये समष्ट्वा व इति । तद् एताभिर् अनार्ताभिर् देवताभिर् इमा स्वा देवता दीक्षयति । अथाह अग्निर् दीक्षितः^७, पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तथा दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो^८, ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तथा दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, यौर दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत^९, तथा दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तथा दीक्षया^{१०} दीक्षे । वाचं^{११} म ऋचो ऽनु दीक्षन्तां, मनो^{१२} यजुषि, प्राणं सामानि । श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे इत्य् अज कृत्स्नो दीक्षितः । अथ यस्यादीक्षिता इमे लोका अदीक्षितानि छन्दांस्य् अ-
दीक्षितस् सोमो राजा— ॥ ६५ ॥

[१] क ग प्रपाद्यौदग्रहणानि ख प्रपाद्यौदग्रहणानि
[२] ग यदा [३] क ख ग प्रायच्छत्य् [४] ग दीक्षिताम् [५] क ग अग्नये [६] ग दीक्षतां
[७] ख दीक्षित [८] ख दीक्षो [९] ग दीक्षा

[१०] क ग अधिपाठः दीक्षया दीक्षया ख अधि-
पाठः दीक्षया दीक्षया [११] ख ग वाचम [१२]
ग मननो

—तं सकामम् अभ्यनुवीत^१ । अथ हैवंविद् दीक्षमाण एव सर्वान् कामान् उपा-
प्नोति^२ । तस्माद्^३ दीक्षासु न राजानं परिवेविष्यात्^४ । यद्व्रतो^५ 'ह्य् पवैष^६ भवति तद्-
व्रता इमे लोकास् तद्व्रतानि छन्दांसि तद्व्रतस् सोमो राजा ! अथाह भू भुव स्वस् सुपोषः

पौषैः^{१०} सुवीरो वीरैस् सुप्रजः प्रजयासम्^८ इति । तद् एताम् अपरिमिताम् आशिषम् अन्तः^९ आशास्ते तपो मे^{१०} प्रतिष्ठेति । तत् तपः प्रलिष्टां कुरुते । अद्वा मे ऽक्षितिर् इति तच्च कृद्धाम् अक्षितिः^{११} कुरुते । ^{१२}सत्यं मे^{१३} गृहपतिर् इत्य् एष वै सत्यम् । सत्यं य एष तपति । सैषा-
नार्ता देवता । ^{१४}तद् एताम्^{१५} अनार्तां देवतां गृहपतिं कुरुते । स वा एष सुव्रतः^{१६} ।
यद् ध्य एषा^{१७} खला^{१८} स्यात् सर्वम् इदं प्रदहेत् । तस्माद् गृहपतिस् सुव्रतः^{१९} स्यात् ।
स यद् व अदीक्षितव्रतं^{२०} चरेद् अपापवद्यं वा पापं वदेन् मिथुनं वा चरेद् अन्यद् वा
मिथ्याकुर्याद्^{२१} एतम् एवादित्यम् ^{२२}एतैस् सर्वैर्^{२३} जपैर्^{२४} उपतिष्ठेत् । ततो हैव
दीक्षितः । स वा एष एतर्ह्य^{२५} अदीक्षितः । यद् व एवास्मिन् दीक्षिते^{२६} यश आसीत्
तद् व एवास्मिन् अप्य् एतर्हि^{२७} यशः । तद् आहुस्^{२८}—स बाध^{२९} दीक्षेत ^{३०}स वान्यं^{३१}
दीक्षयेद्, य एतस्य दीक्षितयशसस्य^{३२} व्यवच्छिन्ति विद्याद् इति । कृष्णाजिनं वाव
दीक्षितयशसम् । एतद् धि^{३३} सर्वेषां वेदानां रूपम् । यानि शुक्लानि तानि साम्नां रूपं,
यानि कृष्णानि तान्य् ऋचाम् । यदि वेतरथा^{३४} याग्य एष बभ्रूणीव^{३५} हरीणि तानि
यजुषाम् । तस्माद् यद्य् अप्य् एनद्द्रुको^{३६} वस्ते दिदृक्षन्त एवैनम् । एतद् ध्य् अस्मिन्
दीक्षितयशसं^{३७} भवति ॥ ६६^{३४} ॥

[१] ग अभ्यशुषीत [२] ग अवाशोति [३] ग तस्मा [४] ग परिवेष्ट्यात् [५] क ख यद-
वृत्तो ग अभ्यदवृत्तो [६-६] ग ह्यै [७] ख
पेषैस् [८] ख प्रजयाम् [९] ग अन्ततः
[१०] ग मो [११] क ग अक्षति [१२-१२] ख
सत्यमेव [१३-१३] ग तदेता नास्ति [१४] ग
सुतः [१५] ख एषो [१६] क ख ग खल
[१७] ग सुप्रव्रत [१८] ग अदीक्षितव्रतश्च [१९] ग
निथ्याआख्याद् [२०-२०] ग एतैर्वैर् [२१]

ग जपैर् [२२] क ख ग एतर्ह्य [२३] ख
दीक्षते [२४] क एतर्हि ख एतर्हि [२५] क
ख ग आ [२६] ग एवाद्य [२७-२७] क ग
स्वान्य ख स्वान्यं [२८] ख ग यशस्या [२९]
ग हि [३०] ख ग वेतरथा [३१] क ख ग
बभ्रूणीव [३२] क एनद्द्रुको ख एनद्द्रुको ग
एनद्द्रुको [३३] ग दीक्षिताभ्यशसं [३४]
ख ग ॥ ६६ ॥ नास्ति

ते^१ ये सकृष्णाजिना^२ अपो ऽभ्यवयन्ति, य एतस्माद् दीक्षितयशसाद् अवच्छिद्यन्ते^३,
ते सर्वम् आत्मानं प्रप्राप्य पाप्मना^४ सहोदायन्ति । स यदावभृथेष्टिस्^५ संतिष्ठेताथोन्मुच्य
कृष्णाजिनम् अद्धिर् अभ्युक्षेद्^६ इन्द्रियान्^७ ज्यैष्ठ्यान्^८ ज्यैष्ठ्यान् मा योषम् इति । अथ यम्
अरार्तिं^९ मन्यते, तस्मै प्रयच्छति । अथाप आचामति भक्षस्यावभृथो ऽसि, भक्षणस्यावभृथो^{१०} ऽसि,
भक्षितस्यावभृथो^{११} ऽसीति । स ^{१२}यद् एवात्रजिपि^{१३} किं चित् सक्तं भवति, तस्यैष भक्षः^{१४} ।
अथापः प्रविशति । न्यञ्चनं वा एतत् प्रपदनं यद् आपः^{१५} । न्यञ्चनम् एवैतत् ^{१६}प्रपदनं
प्रपद्यते^{१७} पाप्मनो ऽनन्वधायाय^{१८} । यद्य^{१९} आप^{२०} स्यन्देरन्, प्रतिस्रोतं गाहेत
पाप्मानं^{२१} मे निर्वहान् इति । सर्वा उ ह त्वा^{२२} आप स्यन्दन्ते । या^{२३} उ ह स्थावरा^{२४}
अवाचीस् ता स्यन्दन्ते, ऽवाञ्चम्^{२५} एवास्य ताः पाप्मानं निर्वहन्ति ।

अन्यो ऽन्यस्य जायापती पृष्ठं^{२६} प्रधावतः । वज्रो वा आपः । वज्रेणैव तन् सर्वं
पाप्मानम् अपहनते^{२७} । अथो ह्न्वम्^{२८} एव तन् मिथुनं प्रजननं कुर्वति, प्रजात्यै । स्नात्वा
^{२९}क्षिप्र उदेयात्^{३०}, क्षिप्रे पाप्मनो व्यावृत्त्या^{३१} इति ॥ ६७ ॥

[१] ग दे [२] ग कृष्णाजिना [३] ग अवद्धि-
छवते [४] क ख ग पाप्मान [५] क ख यदाव-
भृथेष्टि ग दावभृथेष्टि [६] ख अभ्युक्षेद् [७] ग

इन्द्रिया [८-८] ग यं रातिन् [९] क ख ग -भृतो
[१०] क ख ग -भृथे [११-११] क देवात्रजिपे
ख देवात्रजिपे ग प्रवोत्रजिपे [१२] क ख ग

मक्तः [१३] क ख ग आपः [१४-१४] ग ग रश्वर [२२] ग पुन.पाठ. वाञ्छमे [२३]
 प्रपन्न प्रतिपद्यते [१५] ग नन्ववावाय [१६] ग पृष्ठम् [२४] ग अपहना [२५] ख द्वजम्
 ग याव [१७] एवं कोशेषु [१८] ग पाप्मा- ग द्वजम् [२६-२६] ग क्षिप्र देयात् [२७]
 नुम् [१९] ग त्वा नास्ति [२०] ग य [२१] क ख व्यावर्त्ता ग व्यावृत्ता

उन्नेतर् उन् मा नयत्य आह । विष्णुर् वा उन्नेता । यज्ञो वै विष्णुः । यज्ञ एवैनं तत् सर्वस्मात् पाप्मनो विमुच्योन्नयति ।

उद् वयं तमसस् परि सुवः पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् ।

देव देवता सूर्यन् अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् ॥

इत्य् एतां जपन् उदैति । एतद् वै ज्योतिर् उत्तमं य एष तपति । सैषानार्ता^३ देवता । तद् एताम् अनार्ता^४ देवताम् आरभ्योदैति । औदुम्बरीर् आर्द्रास् सपलाशास् समिधः कुर्वत एषां^५ ऽस्य एधिषीमर्हति । गत्वाहवनीये समिधम् अभ्यादधाति समिद् असि, तेजो ऽसि, तेजो मयि धेहि, स्वाहेति । अभ्याधायोपतिष्ठते

अपो^६ ऽन्व अचार्धं रसेन समसृक्षमहि ।

पयस्वं^७ अन्न आगमं तं मा संसृज वर्चसा ॥

इति । एवम् एव पत्नी^८ गार्हपत्ये ऽभ्याधायोपतिष्ठते^९ । आज्यस्थाली^{१०} सस्त्रवाम्^{११} आदायोत्तरेणाग्नीध्रं च सदशू च परीत्यापरेण^{१२} । गार्हपत्यम् उपविश्योपस्थे^{१३} कृष्णाजिनम् आधाय^{१४} चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वा जुहोति मयीन्द्रियं^{१५} ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यम् अग्निर् दद्यात् स्वाहेति । स यद् एवाम्मिन् दीक्षिते यशो^{१६} भवति, तद् अस्मिन् उत्थिते यशो भवति । तत् कृष्णाजिनं नातिपादयेत्, सुगवधानं चैनत् कुर्वीत, हविषो वाधिपेषणं^{१७}, पुनर्दीक्षायै^{१८} वैनन्^{१९} निदधीत । एषा^{२०} वै कैशिनी^{२१} दीक्षा । एतां ह केशी^{२२} दाम्भ्यो दीक्षाम् उपनिषसाद ॥ ६८ ॥

[१] क ख ग -नयति [२] एवं कोशेषु [३] ग सैषानर्त्ता [४-४] ग एतानामर्त्ता [५] ग एषे [६] ख अधिपाठः अथ [७] ग पयस्वा [८] ग तम [९] ग पक्ति [१०] ख ग अभ्याधा- [११] ख ग आज्यस्थाली [१२] ख सुवाम् ग सुसू- वाम् [१३] ग परि- [१४-१४] ख गार्हपत्योप-

[१५] ख आदाय [१६] ख मयीन्द्रिय ग मैन्द्रिय [१७] ख ग दीक्षितयशो [१८] क ख वातिपेषणं ग वाधिपेषण [१९] क ख पुनर्दीक्षाय ग पुनर्दीक्षा [२०-२०] ख निदिधी- तेषा [२१] क ख ग कैशिनी [२२] क ख ग केशी

मृत्युप्रजापती^१ यद् अयजेतां^२, तौ यज्ञाभ्याम् एवास्पर्धेताम्^३ । अथ ह तर्हि यज्ञायुधान्य आसुर्^४ यथेमान्य एतर्हिष्टीष्व आयुधानि^५ । तद् यद् यज्ञे स्तूयते यद् छस्यते यत् प्रचर्यते^६, सा प्रजापतेस् सेनास । अथ यद् वीणायां गीयते यन् नृत्यते^७ यद् वृथाचर्यते, सा मृत्योस् सेनास^८ । तयोर् ह समावत्याब्^९ एव सेने आसतुर्^{१०}—यावत्य^{११} एवेतरस्य तावतीतरस्य^{१२} । तौ ह ज्योन् एवाविजयमानौ^{१३} चेरतुर्^{१४} बहून्य एव वर्षाणि । स प्रजापतिर् अकामयत—जयेयं^{१५} मृत्युम् इति । स एतां यज्ञे संपदम् अपश्यद् एतत् संख्यानम् । तेन मृत्युम् अजयत् । तस्य पराजितस्य^{१६} राजाशुचयत्^{१७} । स प्रत्यङ् पतित्वा पत्नीशालां प्रापद्यत । तस्मात्^{१८} पत्नीभ्य हय च यस्य संपदासुत^{१९} इत्य् असुत इति हैतन्, न हि सो ऽसूयत^{२०} । तस्य यानि^{२१} स्तुतशस्त्राण्य्^{२२} आसन् यद्^{२३} एवेतद्^{२४} वीणायां गीयते यन् नृत्यते यद् वृथाचर्यते^{२५}, तान्य् एव तानि^{२६}— ॥ ६९ ॥

[१] क ख ग -पति [२] ख अजयेतां [३] [१३] ख यात् [१४] ख तावतीतरस्य नास्ति
 ग -स्पर्वेताम् [४-४] ख -सर् ग यथायुधान्यौ- [१५] क ख ग -मनौ [१६] ग चरतुर् [१७]
 सर् [५-५] ? क यथेमान्येतर्हिष्वायुधानि ख यथे- ग यजेयम् [१८] ख पराजित्य [१९] ख ग
 मान्येतर्हिष्वायुधानि ग यथेमान्येतर्हिष्वायुधानी [६] राजाशूच्यत् [२०-२०] ? क ग पत्नी सहचयस् स
 ग य [७] ग प्रचाव्यते [८] ग भृत्ये यदाद्युत [२१] ख आयत [२२] ग यान
 [९] ग मृत्यो [१०] ग सेनास् [११] क ख [२३-२३] ग आसंख्य [२४-२४] ग वीणायां
 समावस्थोव ग समापत्योव [१२] ख आस्तुर् गीयते.. तान्येव तानि नास्ति [२५] क ख वृषा-

— 'अथ यो यूष आसीद्, य एवैष वीणायै दण्डस्, स एव सः । अथ या रशना आसन्, यान्य् एवैतानि' वीणाया उपवाणानि, ता एव ताः । अथ यो द्रोणकलश आसीद्, यैवैषा वीणायै सूता, स एव सः । अथ यद् अधिषवणं चर्मासीद्, यद् एवैतद् वीणायै चर्म, तद् एव तत् । अथ य उपरवा आसन्, य एवैते वीणाया 'आकाशास्, त एव' ते । अथ ये 'प्रावाण आसन्, यान्य्' एवैतानि वीणायै वादनानि, 'त एव ते । अथ यानि सप्त चतुर्दशराणि 'छन्दांस्य् आसन्', या एवैतास् सप्त वीणायै तन्व्यस्, तान्य्' एव तानि । अथ ये 'दशरात्रे स्तोमा' आसन्, या एवैता दशांगुलयस्' त एव ते । तद् आहुर-नेतर्हि संभवो ऽस्ति । यो हि द्वितीयो यज्ञ आसीद्, अशुच्यत्' सः । एक एव यज्ञः । प्रजापतिर्' यज्ञ एवेति ॥ ७० ॥

[१-१] ग अथ यो यूष.. यान्येवैतानि नास्ति [२] [९] ग तन्व्यास् [१०] ग तान् [११-११]
 ग अधिषवणं [३] ग चर्मासीद् [४-४] ग क ख ग दशरात्रस्तोमा [१२] ग दशांगुलयस्
 आकाशानव [५] ग य [६] ग यान् [७-७] [१३] क अशुच्यत् ख ग अशुच्यत् [१४] क
 क ग छन्दास्यासन् ख छन्दास्यन् [८] ख ऐवैता ग प्रजापति

अथ 'वा अतस्' संख्यानस्यैव । तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य सप्त विंशतिशतान्य् अहोरात्राणां भवन्ति । ता नवाशीतयः । अथास्य सवनानाम् अशीतिश् च सहस्रं च त्रीणि च । तावन्तः पचमानाः । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्—

अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणा परिवत्सरस्य ।

अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पचमानाश् च सर्वे ॥

इति ।

अथास्य स्तुतशस्त्राणां षष्टिशते च द्वे दश च सहस्राणि । अथास्मिन् 'धिष्ण्या य' अग्नयो विहित्यन्ते दश चैव सहस्राण्य् अष्टौ च शतानि विंशतं च । 'तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्'—

षष्टिशते १० द्वे मासि षष्ठे स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं चा शतानि ।

दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संवत्सरे धिष्ण्यास् १ विंशतं च ॥

इति ॥ ७१ ॥

[१-१] ख मात्रतः [२] ग अथस्य [३] ग एत [४] क अष्ट [९-९] ग तदेवाताश्लोकेनाभिगीतं
 [४] ग छो- [५] ग षष्टिशते [६] ख च [१०] क ख ग षष्टिशते [११] ख ग धिष्ण्यास्
 नास्ति [७-७] क धिष्ण्या य ख ग धिष्ण्या

तावन्ति तारकनक्षत्राणि तावन्ति ज्योतीषि तावन्तो ऽर्काः । आमोति ह वा एतानि तारकनक्षत्राण्य् आमोति ज्योतीष्य् आमोत्य् अर्कान् य एवं वेद । अथास्य स्तोत्र्याणां

नवतिश्च सहस्राणि त्रीणि च शतानि षण्णवतिश्च । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्^१—

१ स्तोत्र्या अर्यः नवतिस् सहस्रा त्रीणि च शतानि नवतिश्च चोप षट् च ।
ताभिस् संस्तुतो विवसान एति भूतं मविष्यद् भुवने प्रजापतिः ॥

इति ।

अथास्य पदानां चत्वारि च १ सहस्रा त्रिंशं चायुतानि १ सप्त शतानि १ पञ्चाशतं पदानि । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्^१—

चत्वारि १ सहस्रा त्रिंशं चायुतानि १ सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि ।
संवत्सरस्य कविभि स्तुतस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा ॥

इति ॥ ७२ ॥

[१] ग तारकानक्षत्राणि	[२] ग ज्योतीष	[३] म विष्वद्	[१०] ग विचनं	[११-११] ख ग
ख स्तोत्राणां	[४] ग भवतिश्	[५] ख छलोकेन	सहस्राण्ययुतानि त्रिंशतं	[१२] ख दशानि
सामाभिगीतम्	[६-६] क ख ग स्तोत्र्यास्य	[७] ग गीत	[१४-१४] ख सहस्राणि त्रिंशतं चायु-	
ख त्रि ग ती	[८] ग ति	[९] क ख ग	तानि ग सहस्राणि सप्त सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि	

अथास्याक्षराणाम् अयुतम् एकं प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि सप्त सहस्राणि दशतो दश^१ । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्—

अयुतम् एकं प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।
सप्त सहस्राणि दशतो दशैतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः ॥

इति । तद् एतद् अजन्तं यत् संख्यानम् । तद् एतद् अमृतं यत् संख्यानम् । स षष सुकृतस् सो यत् संख्यानम् । अथ यद् असंख्यानं मर्यं तत् । तस्माद् उ सम् एव चक्षीत । सा ह्येषा देवानां सेना यत् संख्यानम् । मनुष्यसेनया वाव नु तं स्तृणुते यं तिस्तीर्षते । तादृग् इह तं स्तृणवा तं यं देवसेनया तिस्तीर्षता इति । अथैते त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः पथकम्यश्च । ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्^१—

त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः पथकम्यश्च च १ ।
ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य ॥

इति ।

अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहाताः १— ॥ ७३ ॥

[१] ग एक	[२] ग नास्ति	[३] ग एत	ग-त [१०] ख अक्षय्यं	[११] ख पञ्चविंश ग
[४] क एकतं	[५] क ख ग सहाणि	[६] क सुकृतेतर ख सुकृतं ग सुकृततेन । क अधिपाठः	पञ्चविंश [१२] ख गीत	[१३] क ख -यं
प्रजापतित्यथास्य पदानां चत्वारि च शतान्ययुतानि			[१४] क पथकम्यश्च ख पञ्चविंश ग पञ्चविंश	
त्रिंशतं सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि तेदतत् छोकेनाभिगीतं चत्वारि सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि सप्त शतानि			[१५] ग अधिपाठः ते विद्वांसोभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र	
पञ्चाशतं पदानि संवत्सरस्य कविभिः स्तुतस्यैता प्रजापतिरित्यथायिनः वक्तव्यः.....(अपाठ्यम्)			मृत्युर्भवत्यन्नमस्य तदेतच्छूलोकेनाभिगीतं त्रयः पन्था-	
[७] क संख्यानम्	[८-८] क ख असंख्यातममर्यं	[९]	नस्सुकृति देवयाना अक्षय्यः पञ्चविंश [१६-१६]	
			क ब्राह्मणयत्र ख ग ब्राह्मणो यत्र [१७] ? क	
			लिहाताः ग वलिहाताः	

—सुवद् आयन् देवता देवसत्त्वात् ।

तपसा कर्म कथयो ऽनुगत्य

आह्वयः मृत्युर् अति मेधयायन् ॥

विजानन्तो दहन्तो^१ यन्ति शोकम्
 मनीषिणो यद् अपक्षाः^२ पतन्ति ।
 यत्रामृतं विद्यते तौ त नृत्तुसु
 तत्र विद्वांसः कथयः श्रियन्ति^३ ॥

एवंविद्वांसो यजमानम् ऋत्विजो^४ लोकान् पशून् अभि कामान् वहन्ति । स यज्ञेषु स्तुत-
 शस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य^५ भवन्त्य ऋत्विजो^६ ऽध्वर्युर्^७ होतो^८ सामगः^९ । तस्मै
 छन्दांसि मधुधाराः क्षरन्ति । स यज्ञेषु स्तुतशस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य^{१०} भवन्त्य
 ऋत्विजो^{११} ऽध्वर्युर्^{१२} होतो^{१३} सामगः । तस्मै छन्दांस्य^{१४} अमृतकुल्या अभिवहन्ति^{१५}
 ऊर्मिणी^{१६} स्तोत्रशस्त्रै इति ॥ ७४ ॥

[१] ग आन्हाय [२] क ख ग दहन्तो [३-३] ग होतो [१०] ग छन्दांसि [११] क ग
 ग वदपक्षाः [४] ख क्षीयन्ति [५] ग ऋतु- भिवहन्ति ख भिवहन्ति [१२] ख ऊर्मिणी ग
 द्विजो [६-६] ग भवन्ति ऋत्विजो [७] क ऊर्मिणी
 ख ग सामगः [८-८] ग भवन्त्य ऋत्विजो [९]

एकैकम् उ ह वा एतेषाम् अक्षराणां याचतीयं पृथिवी तावत् । ऊर्जो ऽन्नाद्यस्य^१
 मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य पूर्णं^२ पिब्यमानं^३ तिष्ठति । तद् धैवंविदान् ब्राह्मणस्
 सहस्रं-सहस्रं देवगुणान् उपजीवति । तद् यद् आप्यते ऽथेतरद् उपसंक्रामत्य^४
 अथेतरत्^५ पुनर् आस्थायते । तस्माद् उ हैवंविदे ब्राह्मणाय दित्सन्त्य^६ अस्योर्जो
 ऽन्नाद्यस्य मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य लिप्तामहा इति । यथा ह वा इदं क्षेत्रपादं
 वा क्षेत्ररज्जुं वावक्रियासत्^७ एवम्^८ एवैवंविदो ब्राह्मणाल्^९ लोकम् अवकीर्णते । स यथा
 क्रये पर्यवेते क्षेत्रिणम्^{१०} एव क्षेत्राण्य अपियन्त्य^{११} एवं लोकिनम् एव लोका अपियन्ति ।
 स यद्^{१२} ध वा^{१३} अन्य एवविद्वान् ब्राह्मणः पूर्णं पृथिवीं प्रतिगृहीयाद्, एकम् एव
 तस्याक्षरं ज्यायः । तस्माद् उ हैवंविदान् ब्राह्मणो दद्याच्चैव प्रतिगृहीयात् ॥ ७५ ॥

[१] ख आद्यस्य [२] ख पूर्णं [३] ग पिब्यमानं ब्राह्मणात् ग ब्राह्मण [१०] ख क्षेत्रणम् ग क्षेत्रि-
 [४] ग उपसंक्रामत्य [५] ग अथेतरत् [६] णम् [११] ग अप- [१२-१२] ख धा ग
 क ख ग दित्सन्त्य [७] ग वावक्रियासत् [८] दद्याच्चैव
 ग एवतस्माद् हैवंविदेम् [९] क ब्राह्मणाल् ख

जनको ह वैदेहो बहुवक्षिणेन यज्ञेनेजे । ते^१ तद् उ ह कुरुष्वच्चालानां ब्राह्मणा
 अभिस्तमाजग्मुः । स ह सहस्रं गवाम् अवसन्धानं^२ उवाच—ब्राह्मणा एता वो, यो ब्रह्मि-
 ण्यस् स उदजताम् इति । स होवाच वाजसनेयो, ऽर्वाचीर् एतास् सोम्येति । तं^३ होचुस्
 त्वं नु^४ नो ब्रह्मिष्ठो ऽसीरे इति^५ । स होवाच नमो वो ब्रह्मिष्ठायस्तु । गोकामा एव वयं
 स्म इति । ते होचुः को न इमं प्रक्षयतीति । स होवाच विदग्धश् शाकल्यो ऽहम् इति ।
 ते ह पुरस्कृत्येयुः । ते ह प्रतिश्यायायन्तम् उवाच त्वां^६ स्विच्च छाकस्य ब्राह्मणा उल्लुकाव-
 क्षयणम्^७ अकृतारे इति । स होवाच—यदि तेनोल्लुकावक्षयणं^८ स्मः प्रक्षयामो न्वै त्वाम्
 इति । तं ह पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति । स होवाच त्रयश् च त्रिंशच्च, त्रयश् च
 त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रा, यावन्तो निविदाभ्याहृता^९ इति । ओम् इति होवाच
 ॥ ७६ ॥

[१] ग त [२] ग अवरुधन [३] क [४] क नुविनेभ्य हूता ख नुविदेभ्योहुता ग नुवि
होचुस्त नु ग होचुस्व नु [४ ४] क ख ग द भ्यहूता
सीति [५] क ख त्व [६] कोशेषु वन्मुका-

कस्य एव देवा इति । अथ इति । ओम् इति होवाच । कस्य एव देवा इति । द्वाब्
इति । ओम् इति होवाच । कस्य एव देवा इति । एक इति । [१] ओम् इति होवाच ।

कतमे त्रयश् च त्रिंशच् च, त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रेति [१] ।
महिमान एवैषां त इति होवाच । त्रयस्त्रिंशद् वावेति । कतमे त्रयस्त्रिंशद् इति । अष्टौ
वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश् चैव प्रजापतिश् च त्रयस्त्रिंशाब् इति ।

कतमे वसव इति । अग्निश् च पृथिवी च वायुश् चान्तरिक्षं चादित्यश् च द्यौश् च
चन्द्रमाश् च नक्षत्राणि चैते वसवः । एतेषु हीदं सर्वं वसु हितम् इति । तस्माद् वसव
इति ।

कतमे रुद्रा इति । दश पुरुषे प्राणा इति होवाच । आत्मैकादशः । ते यदोत्क्रामन्तो^१
यन्त्य अथ रोदयन्ति । तस्माद् रुद्रा इति ।

कतम आदित्या इति । द्वादश मासास् संवत्सर इति होवाच । एत आदित्याः ।
एते हीदं सर्वम् आददाना यन्ति । तस्माद् आदित्या इति ।

कतमे त्रय इति । इम एव लोका इति ।

कतमौ द्वाब् इति । अहोरात्राब् इति ।

कतम इन्द्रः, कतमः प्रजापतिर् इति । वाग् एवेन्द्रो, मनः प्रजापतिर् इति ।

कतमैका देवतेति । प्राण इति । स होवाचानतिप्रश्न्यां वै मा देवताम् अत्यप्राक्षीः,
पुरैतावतिथ्या^२ मर्तासि । न ते शरीराणि च न गृहाब् प्राप्स्यतीति । तद् ध तथैवास ।
स ह तथैव ममार । तस्य हापहारिणो ऽन्तरेण^३ शरीराण्य अपजहूर् अन्यन्^४
मन्यमानाः । तस्माद् उ ह नोपवदेत् । अपि ह्य एवंवित् परो भवतीति ॥ ७७ ॥

[१-१] क ख ग नास्ति [२] क यदोत्क्रामन्ते यन्त्य ख यदोत्क्रामत्य ग यदोत्क्रामन्तो यन्त्य
[३] ख पुरैतावतिथ्या ग पुरैतावतिथ्या [४] कोशेषु न्तरेण [५] क ख ग अन्यन्

ब्रह्म च ह वै सुब्रह्म चैषु लोकेषु आसतुर् अस्मिन् सुवने । ततस्^१ सुब्रह्मोच्चक्राम ।
असौ वा आदित्यो^२ ब्रह्माथो वाग् एव सुब्रह्म । ते देवा इहैव वेद्या अन्तर्वेदि यज्ञेन ब्रह्म
पर्यगृह्णन् । तद् इदम् अप्य एतर्हि वेद्या अन्तर्वेदि यज्ञेन ब्रह्म परिगृहीतम् ।

तद् आहुर् यद् अन्या होत्रा अन्तर्वेदि कुर्वन्त्य अथ कथं सुब्रह्मण्यो बहिर्वेदि करो-
तीति । स ब्रूयाद् एष वेद्या आत्मा यद् उत्कर, एतत् प्रत्यक्षं ब्रह्म यत् सुब्रह्मण्या । यद्
उत्करम् आस्थाय सुब्रह्मण्याम् आह्वयति तेनास्यान्तर्वेदि कृतं भवतीति ।

सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्यो इति त्रिर् आह । वाग् वै सुब्रह्मण्या । तद् एतां वाचं
प्रथमत आरभते । अथो ब्रह्म वाग्, रस् ओंकारः । ताम् एतां वाचं रसेन प्रीणाति । तद्
धैतद् एक ओं सुब्रह्मण्येत् आह्वयन्ति—॥ ७८ ॥

[१] क ख नत ग तता [२] क ख आदित्ये

—प्राणो ह्य अग्रे ऽथ वाग् इति । तद् ध तन् न तथा । यथा मध्व आसिञ्च्य लाजान्

आवपेत्, तद् अन्यधेव' स्यात्, तादृकं तत् । तस्मान् सुब्रह्मण्योम् इन्ध्र एवाहयेत् ।

इन्द्रागच्छेति । इन्द्रम् एव तद् यज्ञ आह्वयति ।

हरिर्व आगच्छेति । हरिस्त्र्याम् आग्राहीति वाय्वैनं तद् आह । प्राणापानौ 'वास्य' हरी । तौ हीदं सर्वं हतरीरौ हरतः । अथो' अहोरात्रौ 'वास्य' हरी । तौ हीदं सर्वं हतरीरौ हरतः ।

मेधातिथेर् मेधेति । मेधातिथेर् ह मेधो' भूत्वा राजानं षणौ ।

वृषणध्वस्य मेन इति । वृषणध्वस्य ह मेना भूत्वा मघवा कुल उवास ।

गौरावस्कन्दिन् इति । ततो हैव गौरो भूत्वाणवम् अवचस्कन्द ।

अहन्यायै जरिति । अहन्यायै ह मैत्रेयै जार आस ।

कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेति । यद् ध वा असुरैर् महासंग्रामं संयते तद् ध वेदान् निराचकार । तान् ह विश्वामित्राद् अधिजगे । ततो हैव कौशिक ऊचे ।

अथ ह वा एके कौशिक ब्राह्मण गौतम ब्रुवाणेत्य् आह्वयन्ति— ॥ ७९ ॥

[१] ग अन्यधेव [२-२] एवं कौशेदु [३] ग अथो [४] ग मेधा

—तद् उ ह वा आरुणिनेव यशस्विनोपज्ञातम् । तस्माद् उ तस्याशां नेयात् । तस्मात् कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेत्य् एवाह्वयेत् ।

देवा ब्रह्माण आगच्छतागच्छतेति देवांश् चैव तद् ब्राह्मणांश् च समामन्त्रयन्ते । ते हास्मै समामन्त्रितास् सुमतिम् इच्छन्ते । तस्माद् उ ह समामन्त्र्य 'मापराध्नुयान्, नेन् मोप-वदाद् इति' ।

तद् आहुः—किंलुदस् सुब्रह्मण्येति । त्रिण्डु इति ब्रूयात् । ऐन्द्री हि त्रिण्डु इति ।

तद् आहुः—किंदेवत्या सुब्रह्मण्येति । ऐन्द्रीति ब्रूयात् । इन्द्रं ह्य् एनयाह्वयतीति ।

अथो ह ब्रूयाद् वैश्वदेवीति । विश्वान् ह्य् एनया देवान् आह्वयतीति ।

तद् आहुर्—यद् अन्या होत्रा स्तोत्रवत्यश् शस्त्रवत्यो ऽथ क्व सुब्रह्मण्यायै स्तोत्रं क्व शस्त्रम् इति । स ब्रूयाद् एतस्याम् एवैतत् सर्वं यद् ऋक् साम यजुः । तेनास्य सुब्रह्मण्या स्तोत्रवती शस्त्रवती भवतीति ।

तद् आहुः—किम् इव स्विन् सुब्रह्मण्यम् इव स्वीरेत् सामेवाऽ उताहो यजुर् इवाऽ इति । स ब्रूयान् नैवैषर्द् न यजुर् न साम । सर्वम् इवैव । सर्वम् इव ह्य् एव ब्रह्मेति ।

अथ यां कीर्ते राजनि सुब्रह्मण्याम् आह्वयति याम् एतां दक्षिणास्तु नीयमानास्तुत्करे तिष्ठन् सुब्रह्मण्याम् आह्वयति सैवेयम् । अथो यत् प्रायणं' तद् उदयनम् असद् इति । अथो आगत एवेद्रस्, तं मा निर्वोचामेति । एषा ह वै धेनुः पञ्चवत्सा पञ्चपदा' । 'यद् ध वा' इदम् आहुः पांक्षाः पशव इत्य् एतद् ध तत् ।

तां ह वा एके यथादेवताम्' आह्वयन्ति । सवित्रिथीम् अग्निष्टुत, ऐन्द्रीम् इन्द्र-स्तोमस्य, वैश्वदेवीं वैश्वदेवस्य, अनिरुक्ताम् अनिरुक्तस्य । तद् उ ह शश्वन् न तथा । नो हि ब्रह्मणो व्यापादो ऽस्ति । यथानिपतितम् एवाह्वयेद् यथानिपतितम् एवाह्वयेत् ॥ ८० ॥^६

[१] ख मापराध्नुयान्नेन्मोपवदातीति ग मापराध्नु-
यान्नेतिन्मोपवदानि [२] ग प्राणत् [३] ग
पञ्चपादा [४-४] ग यथा [५] ग देवतस्

[६] क ख हरिः ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ग हरिः ॐ
शुभमस्तु ॐ

एकाहाः

अथैष उपशब्दः^१ । कश्चिपो वा अकामयत—उपोप मा प्रजाः पशवः शीयेरन्द्^२,
उपोप^३ प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत ।
ततो वै तम् उपोप^४ प्रजाः पशवो ऽशीयन्त, उपोप^५ प्रजया पशुभिः प्रजायत^६ । उपोप
ह वा एनं प्रजाः पशवः शीयन्त, उपोप प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । तस्य त्रिवृद्
बहिष्पवमानं भवति । न्यूनं वै^७ त्रिवृत् । न्यूनं^८ प्रजननम् । तद् यत् प्रजननं तन् मा
प्रजनयाद् इति । तस्यैकोत्तरा स्तोमा भवन्ति । अनन्तहिताद्^९ अनन्तहितात् प्रजननात्
प्रजाया इति । यद् व^{१०} एवैषैकैका^{११} स्तोत्र्योपशीयते, तस्माद् उपशब्दः^{१२} । तस्योभये स्तोमा
^{१३} भवन्त्य अयुजश् च युग्मन्तश् च^{१४} । एतद् वै^{१५} दैव्यं^{१६} मिथुनं प्रजननं यद् उभये
स्तोमाः । तद्^{१७} यद् दैव्यं^{१८} मिथुनं^{१९} प्रजननं, तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्योभे बृहद्र-
थन्तरे सामनी भवतः । एतद् वै^{२०} दैव्यं^{२१} मिथुनं प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे ।^{२२} तद्
यद् दैव्यं^{२३} मिथुनं प्रजननं, तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ ८१ ॥

[१] क ख ग उपशब्दः [२] क ख ग ०२ [३] क ख ग उपोप
[४] क ख ग उपोप [५] ख उपो [६] ग उपोप
[७] क प्रजायत [८-९] क त्रिवृत् न्यूनं ख त्रिवृत् न्यूनं
ग त्रिवृत् न्यूनं [८] ग नास्ति [९] ग एवैषैकैका
[१०] ग उपशब्द [११-१२] ग भवन्त्ययुजस्तश्च

[१२] ख दैव्यं ग दैव्य [१३-१४] क ख यदैव्यं
ग यदैव्य [१५] ग अघिपाठः प्रजननं यदुभये
स्तोमास्तयदैव्य मिथुनं [१६] ख ग दैव्यं [१७-
१८] ग तदुदैव्यं

तस्य वसिष्ठस्य जनित्रे आदिष्ट-साग्रनी पवमानयोर् भवतः ।^१ एतद् वै^२ दैव्यं^३
मिथुनं प्रजननं यद् वसिष्ठस्य जनित्रे ।^४ तद् यद्^५ दैव्यं^६ मिथुनं प्रजननं, तन् मा प्रजन-
याद् इति । तस्य^७ सविशम् अग्निष्टोमसाम^८ भवति । सा विराद् । अन्नम् विराद् ।
विराज्य एव तद् अन्नाद्यै^९ यज्ञस्थान्ततः प्रतितिष्ठति । तद् आहुर्—अप्रजननी स्तोमो
विराजम् अभि सम्पन्नो, नैनेन यजेतेति ।^{१०} तद् उ^{११} वा आहुः—प्रजनन एव । अन्नं वै
विराद् । अग्निताद् वै रेतस् सिच्यते । रेतसः प्रजाः प्रजायन्ते । तस्मात् प्रजनन एवेति^{१२} ।
अथो आहुर्—अष्टादशम् एवाच्छावाकस्य^{१३} कृत्वा सविशम् आर्भवम् एकविशम्^{१४} अग्नि-
ष्टोमसाम कुर्याद् इति । तद् उ प्रज्ञात एकविशे स्तोमे ऽन्ततः स्तोत्राणां^{१५} प्रतितिष्ठति ।

अथैष शब्दः^{१६} । आदित्यो वा अकामयत^{१७}—अवशाल्यैव सर्वं पाप्मानं स्वर्गं
लोकम् अभ्य उत्कामेयम्^{१८} इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत ।
ततो वै सो ऽवशाल्यैव सर्वं पाप्मानं स्वर्गं लोकम् अभ्य उत्कामेयम्^{१९} । स एषो ऽपहृत-
पाप्मा तपति । अवशाल्य^{२०} हैव सर्वं पाप्मानं स्वर्गं लोकम् अभ्य उत्कामेयम्^{२१} य एवं
वेद । यद् व^{२२} एवैषैकैका स्तोत्र्यावशीयते^{२३}, तस्माच् छब्दः ॥ ८२ ॥

[१-१] ख दैव्यं ग दैव्य [२] ख ग दैव्य [३-४] ग तथ
[५] क ख ग तथ [६] ग अघि-
पाठः साम साम [७] ख अन्न एतद् [८-९] ग
तदुहो [८] ग एवेति [९] ग एवेच्छावाकस्य
[१०] क ख एकविंशतिम् [११] ग स्तोत्राणां

[१२] क ख ग दश [१३] ग अकामयत
[१४] क ख ग उत्कामेयम् [१५] क ख ग उद-
क्रमन् [१६] ग अवशाल्य [१७] ख उत्क्रा-
मयति [१८] क ख ग शीयन्ते

अथैष पुनस्तोमः^१ । स हायम्^२ ऋषिर् आगत्य न^३ शशाकोत्थातुम् असुराशनेन । परो हैतम् आविवेश, यद् वा मित्राय दुद्रोह, यद् वा विहिषाणानाम् अशनम् आश । स हैन्द्रम् उवाच—न वै शक्तोऽयं उत्थातुम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत्^४ । तम् आहरत् । तेनैतम् अयाजयत् । तस्य त्रिवृत् प्रातस्सवनं भवति, त्रिवृत् तृतीयसवनम् । “न्यूनं वै”^५ त्रिवृत्, न्यूनान् न क्षरति^६ । तम् एताभ्यां त्रिवृद्भ्यां सवनःभ्यां यथा दत्तिम्^७ उभयत आहृत्य निक्षालयद्, एवं हैवास्य सर्वं पाप्मानं^८ निक्षालयांचकार । इतश् च^९ ह वै^{१०} स तद्^{११} ऊर्ध्वं इतश् चावाञ्चं पाप्मानम् अपजघ्ने । इतश् च हैवोर्ध्वम् इतश् चावाञ्चं पाप्मानम् अपहृते^{१२} । य एवं वेद ।

स^{१३} हातिप्ररिक्तो न शशाकोत्थातुम् । स हेक्षांचके^{१४}—कथं^{१५} न्य अहम् इमं पुनस् संश्रीणीयाम्^{१६} इति । “तम् एतेनैव” पुनर् अयाजयत् । तेनैतं पुनस् समश्रीणात्^{१७} । सास्य पुनस्तोमता^{१८} । तस्य द्वादश^{१९} माध्यंदिनं सवनं भवति । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरेणैवास्य^{२०} तद् रिक्तम्^{२१} आत्मानं मध्यतः पुनस् समश्रीणात् । स यथा जातु अप्रतिजगृहिवान्^{२२} स्याद्, एवम् आस । यथा द्विदतः कुमारस्य सातं स्याद्, एवं^{२३} हैवास्य सातम् आस । स यो गरगीर् मन्वेताप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्यानश्याञ्जस्याञ्जम्^{२४} अशित्वा, स एतेन यजेत । एताभ्याम् एव त्रिवृद्भ्यां सवनाभ्याम् इतश् चोर्ध्वम् इतश् चावाञ्चं^{२५} विश्वञ्चं गरं व्यस्यते ॥ ८३ ॥

[१] १ क ख ग पुनस्तोमः	[२] क ग हाव ख	[१६-१७] ग मेतेनैव	[१८] ग समश्रीणात्	[१८]
हावः	[३] ग ना	[४] ग अपश्यत्	[५-५]	१ क ख ग पुनस्तोमता
ग द्यूनमितै क द्यूनवै	[६-६] ग तृष्टन्यूनान्निरक्षरति			१९ क ख द्वादश ग
[७] ग दृतिम्	[८] क ग पाप्मान			द्वादशम्
व	[१०-१०] ग स्तद्	[११] क ख ग इते		[२०-२०] क ख तद्विक्तम् ग तद्विक्तम्
[१२] क ख ग सङ्ग	[१३] ग हाक्षान्तिके	[१४]		[२१-२१] क ख -जघ्- ग जातुप्रतिजगृहिवान्
ग कथ	[१५] क ख संश्रीणीयाम् ग संश्रीणीयाम्			[२२] क एव ग एवम्
				[२३] क ग प्रति-
				गृह्यानाश्याञ्जस्याञ्जस्याञ्जम् ख प्रतिगृह्याना-
				[२४]
				क चावाञ्चं ख च्यावाञ्चं

तस्य बृहत् पृष्ठं भवति । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहत् । आसन्नम् इव वा इदं, प्ररिक्तम् इवादः—प्ररिक्त्या^१ एव । तस्य प्र यो रिरिक् ओजसेत्य् एतस्सु गारं ब्रह्मसाम भवति—गरस्यैवापहत्यै^२ ।

तद् उ वा आहुर—या इद् वै ताः कामदुघा आसन् एतेन वाच ता यज्ञेन परिगृह्याहरताम्^३ इति । तस्य त्रिवृत् प्रातस्सवनं भवति, त्रिवृत् तृतीयसवनं, द्वादश माध्यंदिनं सवनम् । द्वादशक्षरा वै जगती ! पशवो जगती, पशवः कामदुघाः । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मणा वा एवास् तद् उभयतः परिगृह्याजहतुः^४ । तासाम् एका भवणा दुहे^५ । तां भूमां उपोषतुः^६ । “ताम् एतां” वक्रेण दारुणान्विच्छन्ति लांगलेन, दिश एका तां वणिज्यया^७, ब्रह्मैका तां ब्रह्मचर्येण, क्षत्रम् एका तां राजानुचर्येण । अथ^८ “यास् तिस्रः” परिशिष्टा आसुस् तानि हैवोक्तानि^९ चक्रतुः ।

स एव उक्थ्यो यज्ञः^{१०} । शब्दश्चैव एव प्रथम उक्थ्यानाम्—अथ ततो ऽग्निष्टोमा एव पराजवः । स यः पशुकाम स्यात्, स एतेन यजेत । तस्मिन् उ ह तर्ह्ये^{११} उभे बृहद्रथन्तरे कु^{१२} । इथा उ ह वै पशवः । रथन्तरा^{१३} अन्ये, बार्हता अन्ये । ये ह वा^{१४} अन्यतोदन्ताः पशवस् ते रथन्तरा, य उभयतोदन्तास् ते बार्हताः । उभयेषाम्^{१५} एव पशूनाम्^{१६} अवरुद्धवै । स उक्थ्यो भवति—पशवो वा उक्थानि—पशूनाम् एवावरुद्धवै ।

तस्योद्देशीयम् अच्छावाकसाम भवति सर्वं पृष्टरूपम् पृष्ठानि वै पशवो ऽभिपूवाणाम्
एव पशूनाम् अवरुद्धयै ८४।

[१] ग प्ररिक्ता [२] ग ग हस्य [३-३] क ख
परिगृह्य हरताम् ग यथेनाम् [४] क ख ग
जहत्तुः [५] ग इहे [६-६] क भूमाउ-
पोपतस् ख भूमवोपुत्तस् ग भूमावोपुत्तस् [७-७]
ख तामेव तां ग तमेतां [८] क ख ग वणि-
जया [९] ग ता [१०-१०] क ख यातिस्

ग यातामित्तः [११] ग ह्योत्थानि [१२] क
ख ग यश् [१३] क ख ग तष्ट [१४] एवं
कोशेषु [१५] ग रथन्तरा [१६] क ख
व [१७] ग उमवेकाम् [१८] क ख ग
पशूनाम्

अथेतौ^१ विराट्स्वराजौ^२ । देवा वा अकामयन्त—विराजम् अन्नाद्यम् अवरुन्धी-
महि, विराज्य अन्नाद्ये प्रतितिष्ठेमेति । त एतं विराजं यज्ञम् अपश्यन्^३ । तम् आहरन्^४ ।
तेनायजन्त^५ । ततो^६ वै ते^७ विराजम् अन्नाद्यम् अवरुन्धत, विराज्य अन्नाद्ये प्रतितिष्ठन् ।
विराजम्^८ एवान्नाद्यम् अवरुन्धे विराज्य अन्नाद्ये प्रतितिष्ठति य एवं वेद । स ह वै विराट्
यन्नाद्यस्य लोकं नाभिधायति । तम् एवैतेन जयति । तस्य दश त्रिवृन्ति^९ स्तोत्राणि
भवन्ति, तास् तिस्रो विराजः पञ्चदशे^{१०} द्वे^{११} । सो विराट् । ताश् चतस्रो विराजस्
संपद्यन्ते । अग्नं विराट् । विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति^{१२} ।
इयं वै रथन्तरम् । इयम् उ वै विराट् । य उ वा अस्यै भुयिष्ठं परिगृह्णाति स विराजति ।
अग्नं विराट् । विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । तस्येन्दुस् समुद्रम् उर्विया^{१३} विमातीत्य् एतद्
आदिष्टसाम माध्यन्दिने पवमाने भवति पृथिव्यै साम । स्तोमम् एव तद्रूपेण समुद्भयन्ति
॥ ८५ ॥

[१] ख अथेतौ [२] ख ग स्वराजौ [३] उयम् [४] ग लीवृन्ति [५] ग पञ्चदश
ख पश्यन् [६] ग आरंभ [७] ग तेनायजन्त [८] ग द्वे [९] ग अघिपाठः इयं स्तोत्राणि
[१०] ग तस्तो [११] क नास्ति [१२] ग विरा- भवन्ति [१३] ग उर्विया

त उ वा अकामयन्त—विराजम् अन्नाद्यम् अवरुन्धय स्वराज्यं लोकं गच्छेमेति । त
एतं स्वराजं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो^१ वै ते विराजम् अन्नाद्यम्
अवरुन्धय स्वराज्यं लोकम् अगच्छन् । विराजम् एवान्नाद्यम् अवरुन्धय स्वराज्यं लोकं
गच्छति य एवं वेद । स ह वै स्वराट् यन्नाद्यस्य लोकं नाभिधायति । तम् एवैतेन
जयति^२ । तस्य दश त्रिवृन्ति स्तोत्राणि भवन्ति । तास् तिस्रो विराजः । पञ्चदशं च
सप्तदशं च द्वे । सो ऽनुष्टुप् । पपो ह^३ वै छन्दसां स्वराज्यं लोकम् आनशो यद्
अनुष्टुप्^४ । 'प्रजापतिर् वा अनुष्टुप्^५ । प्रजापतिर्^६ वै स्वराज्यम् । अग्नम् उ वै
विराट् । 'विराज्य एव^७ तद् अन्नाद्ये प्रतिष्ठाय स्वराज्यं लोकम् अगच्छन् । विराज्य एव
तद् अन्नाद्ये प्रतिष्ठाय स्वराज्यं लोकं गच्छति य एवं वेद । तस्य बृहत् पृष्ठं भवति ।
अदो वै बृहत् । अदो वै स्वराज्यम् । अमुम् एवैतेन स्वराज्यं लोकम् अगच्छन्^८ ।
अमुम् एवैतेन स्वराज्यं लोकं गच्छति य एवं वेद । तस्येन्दुस्^९ समुद्रम् उर्विया विमातीत्य्
एतद् आदिष्टसामाभवे पवमाने^{१०} न भवतीति^{११} दिवस् सामैकारवद् भवति ।^{१२} 'अर्वाङ्
इव'^{१३} ह्य असौ लोकः । स्तोमम् एव तद्रूपेण^{१४} समुद्भयन्ति । अथो यद् एकारवद्^{१५}
भवति स्वर्गात्^{१६} लोकात् नेत्^{१७} पराङ्बो ऽतिपद्यामहा^{१८} इति ॥ ८६ ॥

[१] ग ततो	[२] ग स्वराज्यं	[३] क ग	इन्द्रस्य	[१२-१३] ग भवति	[१३-१४] ग
यजति	[४] ग ह ह	[५] ग अनुष्टु	[६]	अवन्दिष	[१४-१५] ग समुद्रमन्त्रोदेकारवत्
ख ग नास्ति	[७] ग प्रजापति	[८-९] ग	[१५] क ख ग स्वर्गो	[१६] क ग नेतृ	
विराजते	[९] क ख ग स्वराज्यं	[१०] क	[१७] ग -पावमान		
गच्छन् ग आगच्छन्	[११] क ख ग तस्य प				

अथैष^१ ऋषभः । इन्द्रो वा अकामयत्^२ ऋषभस् सर्वानां प्रजानां स्याम् ऋषभतां गच्छेयम् इति । स एतं^३ यज्ञम् अपश्यत्^४ । तम् आहरत् । तेनायजत्^५ । ततो वै स ऋषभस् सर्वानां प्रजानाम् अभवद् ऋषभताम् अगच्छत् । ऋषभ एव स्वानां प्रजानां भवत्यु ऋषभतां गच्छति य एवं वेद । तच्च छीर् वा ऋषभः । श्रियं वै स तद् अगच्छत् । ऋषभो वै "राजा मनुष्याणाम्" । ऋषभ ऋषभः पशूनाम् । ऋषभो ऽश्ववृषो वलवानाम्^६ । ऋषभो वस्तो ऽजानाम् । ऋषभो वृष्णिर् अवीनाम् । ऋषभः कृष्ण एणीनाम् । ऋषभ ऋष्यो रोहिताम् । एते^७ ह वा आतां श्रियः^८ । श्रियं ह गच्छति य एवं वेद । स पञ्चदशो भवति । वज्रो वै पञ्चदशः । वज्र इन्द्रः । ऐन्द्र एव यज्ञस् तत् तत्सलक्षम् क्रियते । तस्यैक-विंशो मध्यर्धदिनो^९ भवति । सा^{१०} ह्यस्य^{११} ककुप्^{१२} य^{१३} उ^{१४} ह वा एषां लोकानां श्रेष्ठास् ते^{१५} ककुमः । अग्निर्^{१६} वा अस्य लोकस्य ककुब्, वायुर् अन्तरिक्षस्य, आदित्यो दिवः^{१७} । ककुभाम् एको भवति य एवं वेद । तस्य बृहत् पृष्ठं भवति^{१८} । इन्द्रो वै बृहत् । श्रोः पृष्ठानि । इन्द्रन् एव तच्च छिवा^{१९} समृद्धयन्ति । तस्य ऋषभः पावमानः^{२०} ऋषभो वैदन्वत इत्य् एते आदिष्टसामनी^{२१} एवमानयोर् भवतः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्ध-यन्ति ॥ ८७ ॥

[१] ग अथैक	[२] ग अकायत्	[३-३] क ख	सा सा	[११-११] ग नास्ति	[१२] ग ह
ग यज्ञ-पश्यत्	[४] ग तेनायजत्	[५-५] ग	[१३-१३] क ख ग ककुभोनिर्	[१४] ग वः	
राजामनुष्याणां	[६-६] क विलक्षणां ख वज्र-		[१५] ग भवतीति	[१६] ख छिय	[१७] ग
वानां ग नास्ति	[७] क ग अते	[८] क	पावमानि	[१८] ग आदिष्टसामनी	
ख ग श्रियं	[९] ख मध्यर्धदिनो	[१०] ख ग			

अथैष व्योमा । देवा वा अकामयन्त^१ व्योम स्याम्, व्योमानं^२ लोकं गच्छेमेति । त एतं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै ते व्योमासन्^३ व्योमानं लोकम् अगच्छन् । व्योमा^४ ह वै भवति व्योमानं लोकं गच्छति य एवं वेद । स ह वै व्योमा यत्रान्यस्य लोकं नाभिधायति । तम् एवैतेन जयति । पञ्चदशो भवति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर् वै व्योमा । व्योम्ना व्योमानं^५ साम व्योम्ना व्योमानं लोकं गच्छा-मेति । तस्योमे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । न ह वा एतयोर् अन्यतरद् व्योम । उमे ह वा एते व्योम । व्योम्ना व्योमानं^६ साम व्योम्ना व्योमानं लोकं गच्छामेति^७ । तस्यैकविंश आर्भवः पवमानो भवत्यु अग्निष्टोमसाम वा । द्वादश मासाः पञ्चवर्तवत् त्रयं^८ इमे लोका असाव् आदित्य एकविंशः । एष उ ह वै व्योमा ये ऽर्वाञ्चः प्रजापतेर्^९ देवाः । तेषां व्योम्ना व्योमानं^{१०} साम व्योम्ना व्योमानं लोकं गच्छामेति । तस्याको देवानां परमे व्योमन्, अर्कस्य देवाः परमे^{११} विद्योमन् इत्य् एते आदिष्टसामनी पवमानयोर् भवतः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ ८८ ॥

[१ १] क ख ग व्योमस्वामानो [२ २] ग वे न्योननो [६ ६] ग नास्ति [७] ख त्वा
तो व्योमस्वामानो [३-४] क ख ग स्वस्थान्योम [४] [८] क स प्रजापतिर् [९] क ख व्यामानो
क ख ग अभिपाठः स [५] क ख व्योमानो, [१०] क ख ग पपरमे

अथैताव् उद्भिद्^१ वलमिदौ । प्रजननकामो हैताभ्यां यजेत । त्रिवृत्पञ्चदशौ
स्तोमौ भवतस् सप्तिसप्तदशः । उनातिरिक्तौ मिथुनौ प्रजननी^२ । ऊनम् अन्यस्याति-
रिक्तम् अन्यस्य । उनातिरिक्ताद् वै मिथुनाद् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । तत् तत् प्रजनने
क्रियते^३ । तस्माद् उ हाभ्यां^४ प्रजननकामो यजेत । अथो आहुर्—ब्रह्मवर्चसकाम^५
एवाभ्यां यजेतेति । षड् वा एतयोर् अन्यतरो^६ गायत्रीर् अभिसंपद्यते, षड् अन्यतरः ।
ब्रह्म वै गायत्री^७ । गायत्रीम् एतौ यज्ञाव् अभिसंपन्नौ । तस्माद् उ हाभ्यां^८ ब्रह्मवर्चस-
कामो यजेत । अथो आहुर्—आयुष्काम एवाभ्यां यजेतेति^९ । प्राणो वै गायत्री । गायत्रीम्
एतौ यज्ञाव् अभिसंपन्नौ । तस्माद् उमाभ्याम् आयुष्कामो यजेत । अथो आहुस्—तेज-
स्काम एवाभ्यां यजेतेति । तेजो वै गायत्री । गायत्रीम् एव तौ यज्ञाव् अभिसंपन्नौ ।
तस्माद् उ^{१०} उ हाभ्यां^{११} तेजस्कामो यजेत । अथो आहु—स्वर्गकाम एवाभ्यां यजेतेति ।
या वै षड् गायत्र्यश् चतस्रस् ता बृहत्यः । बृहती वै स्वर्गं लोकम् आनशे ।^{१२} तस्माद् उ^{१३}
उ हाभ्यां^{१४} स्वर्गकामो^{१५} यजेत^{१६} । अथो^{१७} आहुः—पशुकाम एवाभ्यां यजे-
तेति । या वै षड् गायत्र्यस्^{१८} तिस्रस् ता जगत्यः^{१९} । पशवो जगती । तस्माद् उ हाभ्यां
पशुकामो यजेत ॥ ८९ ॥

[१-१] ग तथैताव्युत्भिद् [२] क ख ग प्रजनी तस्माद् [१२-१३] ख उमाभ्यां [१३-१४] ग
[३] ग क्रियन्ते [४] क हाभ्य ग हाभ्यां नास्ति [१४] ख त तस्माद् [१५-१६] ख
[५] क ग आहु [६] ग कामो [७] ख उमाभ्यां [१६] ख स्वर्गकामो [१७] ग तावे
अन्यतरो ग अन्यतरे [८] ग नास्ति [९-९] [१८] ख गायत्र्यास् [१९] ग जगत्य
ग उमाभ्यां [१०] ग यजेतेति [११] ग

ते देवा एताव् उद्भिद्वलमिदौ अपश्यन् । ताभ्यां एता अभिप्राचयन्^१ । ते
वलमिदैव^२ वलम् अभिन्दन्^३ । उद्भिदा गा^४ उदसृजन्त^५ । स वा एष त्रिवृत् पञ्चदशो
वलमिद् भवति रथन्तरसामोत्सेधं ब्रह्मसामा । अथैष^६ उद्भिद् सप्तिसप्तदशो भवति
बृहत्सामा निषेधब्रह्मसामा^७ । तद् यथा ह^८ वै^९ मयूखो^{१०} वा तीक्ष्णश् शंकुः
वैवम् एष यत् त्रिवृत् स्तोमः । तद् यथा मयूखेन वा तीक्ष्णेनाभिनिधाय शंकुना वा
कुटेनाभिहन्त्याद्, एवमेवैतेन त्रिवृता स्तोमेन वलम् अभिनिधाय पञ्चदशेन वज्रेण^{११}
व्यासुः । अथो^{१२} आहुर्—अग्निर् एवैष^{१३} यत् त्रिवृत् स्तोमः^{१४} । दृज एष^{१५} यत्
पञ्चदशः । तद् यथाग्निनाश्मानम् अभ्योप्य तं^{१६} कुटेन भिन्नाज्^{१७}, एवम् एवै-
तेन त्रिवृताग्निना स्तोमेन वलम् अभ्योप्य पञ्चदशेन वज्रेण^{१८} व्यासुर् इति ।^{१९} ता
हान्तर^{२०} एव तस्थुर् अयनम् अविन्दमानाः । ता^{२१} होत्सेधेनैवोत्सिषिधुः । अथैष^{२२}
उद्भिद् सप्ति^{२३} सप्तदशो भवति । ततो याः सप्तत एव सप्ततयाः^{२४} पशवो ऽथ^{२५}
यास् सप्तदश, स एव सप्तदशः^{२६} प्रजापतिः । ताः^{२७} पितरम् एव^{२८} प्रजापति
पश्यन्तीः प्रतिमोदमाना उदेयुः । ता होदेत्य^{२९} महद् एवाभि विसृजिरे । तासां ह
देवाः परावापाद् विभयांचक्रुः^{३०} । ता^{३१} होत्सेधेनैवोत्सिध्य^{३२} निषेधेन^{३३} निषिध्यात्मन्
दधिरे । स यः पशुकाम स्यात्, स एताभ्यां यजेत । वलमिदैव वलं^{३४} मिनत्^{३५},
उद्भिदा गा^{३६} उत्सृजते^{३७} । उत्सेधेनैवैना उत्सिध्य निषेधेन^{३८} निषिध्यात्मन् धत्ते^{३९},

अथ पशून् रुद्धे, बहुपशु भवति ॥ ९० ॥

[१] ग ऋदिद् [२-२] क अभिप्रायन् ग ताभ्यां-
स्ताभ्यामेनाभिप्राययस् [३ ३] ग वलमिदन् [४]
ग गाय [५] ग उत्सृजन्त [६] ग रथन्तरसा
सामोत्सृज [७] ख अथ [८] ख ब्रह्मसाम
ग निषेव्रह्मसामा [९] ग तद् [१०] ग हा
[११] क ख वे [१२] ग मयूखे [१३] क ख
ग वज्रेण [१४-१४] ग व्यासारथो [१५] ग
अथैष [१६] ख स्तोमोव [१७] ख ए [१८]
ख ग तद् [१९] ग तः [२०-२०] क कूटेनाभि-
न्याद् ग कूटेनाभिर्वाद् [२१] ग वज्रेण [२२-
२२] ग तद्वान्तर [२३-२३] क होत्सेधेनैवोत्तिष्ठि-

पुष्टयैष ख होत्सेधेनैवोत्तिष्ठिपुष्टयैष ग होत्सेधेनैवो-
त्तिष्ठियुरैष [२४-२४] ग उत्तिष्ठि [२५-२५]
ग पशवोथा [२६] ग सप्तदश [२७] ग ता
[२८] क ख ग एवं [२९] ग होत्सेध [३०]
क विभियाञ्चक्रुः ख विभिवयाञ्चक्रुः ग विभासान्चक्रु-
[३१] ग त [३२] ग होत्सेधे- [३३] क
ख ग निषेधेन [३४] ग वल [३५-३५] क
मिनन्त्युद्धिदा गा ख मिनन्त्युद्धिदा गा ग मिनन्त्यु-
त्तिष्ठाता [३६] क ख ग उदत्सृजत [३७-३७]
ग निधिध्यात्मवत्

अथैतौ सत्राजित्पृतनाजितौ^१ । देवासुरा^२ वै संवत्सरे प्रजापताब् अस्पृधन्तैषु च
लोकेषु । ते देवा अकामयन्त—जयेम पृतनाम् इति । त एतं पृतनाजितं^३ यज्ञम् अपश्यन् ।
तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै ते तां पृतनाम् अजयन् । यत् पृतनाम् अजयंस् तत्
पृतनाजितः पृतनाजित्वम् । जयति पृतनां^४ द्विषन्तं आतृव्यं य एवं वेद । स चतुर्विंशो
भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सराद् एवैनांस् तद् अजयन्^५ । तस्य
रथन्तरं पृष्ठं भवति । इदं वै रथन्तरम् । अस्माद् एवैनांस् तल् लोकाद् अजयन् । तस्य
द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासश एवैनांस् तत् संवत्सराद्
अजयन् । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः ।
अर्धमासश एवैनांस् तत् संवत्सराद् अजयन् ॥ ९१ ॥^६

[१] ख -प्रतनाजितौ [२] ख देवा असुरा [३] ख प्रतनाजितं [४] ख पृतना
[५] ख अजयीस् [६] ग-कोशे एष खण्डो न दृश्यते

ते जिताः^१ पञ्चविंशम् एव पितरं प्रजापतिं^२ प्रापद्यन्तामुं^३ च लोकम् । तान्
अकामयन्तात एनान् सत्रा^४ जयेमेति । त एतं^५ सत्राजितं यज्ञम् अपश्यन्^६ । तम् आहरन् ।
तेनायजन्त । तत एनान्^७ सत्राजयन् । यत्^८ सत्राजयंस् तत् सत्राजितस् सत्राजित्वम् ।
सत्रा द्विषन्तं आतृव्यं जयति^९ य एवं वेद । स पञ्चविंशो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासस्
संवत्सरः । प्रजापतिः पञ्चविंशः । संवत्सराद् एवैनांस् तत् प्रजापतेर्^{१०} अजयन् ।
तस्य^{११} बृहत् पृष्ठं भवति । अदो वै^{१२} बृहत् । अमुष्माद्^{१३} एवैनांस् तल् लोकाद् अजयन् ।
तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासश^{१४} एवैनांस् तत्
संवत्सराद् अजयन् । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस्
संवत्सरः । अभि पूर्वम् एवैनांस् तद् अर्धमासशस् संवत्सराद् अजयन् । ततो वै देवा
अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् आतृव्यो भवति य एवं वेद ॥ ९२ ॥

[१] ग जिन्ना [२] ग प्रजापति [३] ग प्रपद्यन्तामुं [४] क ग अपश्यस् [५-५] ग सत्रा जयत्यत् [६]
[४] सत्रा 'together with, throughout, always, by all means' MW. [५] ग एत
ग बृहत्सुष्माद् [११] ग मास

अथो आहुः प्रजाकाम^१ एव प्रजापतिर् एतं पृतनाजितं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आ-

हरत् तेनायजतेति तस्य द्वे अष्टाशीतिशते स्तोत्रिया भवन्ति । 'तन् न्यूनम् । न्यूनात्' प्रजननम् द्वे^१ हि ते स्त्रिया ऊने यत् 'सा प्रजायते' । तत् तत् प्रजननं क्रियते । स चतुर्विंशो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननं क्रियते । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति । प्रजननं वै रथन्तरम् । तत् तत् प्रजननं क्रियते । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत्^२ तत् प्रजननं क्रियते । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत् तद् अभिपूर्व^३ प्रजननं क्रियते । प्र प्रजया^४ पशुभिर् जायते^५ य एवं वेद । ताः प्रजन्याकामयतान्नवतीर् म इमाः प्रजा स्युर् इति । स^६ एतं सत्राजितं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । स पञ्चविंशो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अन्नाद्य^७ । 'पञ्चविंशी । अन्नाद्यम्'^८ एवाभ्यस् तत् पञ्चविंश्या प्रायच्छत् । तस्य त्रीणि शतानि स्तोत्र्या भवन्ति । सा विराद् । अन्नं विराद् । एतद् एवाभ्यस् तद् अन्नाद्यं प्रायच्छत् । ता अस्यान्नवतीः प्रजा अभवन् । स यः कामयेत बहुभिः प्रजया पशुभिः प्रजायेयान्नवतीर्^९ म इमाः प्रजा स्युर् इति, स एताभ्यां यजेत । बहुर एव प्रजया पशुभिः प्रजायते ऽन्नवतीर् अस्य प्रजा भवन्ति^{१०} ॥ ९३ ॥

[१] क ख ग प्रजापतिकाम [२-२] क तनून- [९] क ख जयते [१०] ख त [११] ख अन्नाद्य
न्यूनत् ख तनूनन्यून ग तनूनन्यूनताः [३] ग [१२-१२] ग पञ्चविंशन्नयम् [१३] ग प्रजाये-
ज्व [४] ग भवत [५] ग प्रजाते [६] ख याज्ञवल्कीर् [१४] क ख ग भवति
नास्ति [७] ख अभिपूर्व [८] ग प्रजनया

अथैष विराट्स्वराजौ^१ । 'भ्रातराव् एतेन' यज्ञेन यजेयाताम् । 'यौ कामयेयातां'^२ राज्यं नाव् अन्यतरो गच्छेत् स्वाराज्यम् अन्यतर इति, स वा एष विराजं चानुष्टुभं चाभिसंपद्यते । एतद् य वै राज्यं यद् विराद् । अथैतत् स्वाराज्यं यद् अनुष्टुप् । विराजैव कनीयान् राज्यं^३ गच्छति^४, अनुष्टुभा ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । एतद् य वै राज्यं यद् रथन्तरम् । अथैतत् स्वाराज्यं यद् बृहत् । रथन्तरेणैव कनीयान् राज्यं गच्छति । बृहता ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् । तस्य त्रीणि त्रिवृन्ति स्तोत्राणि भवन्ति, त्रीणि पञ्चदशानि, त्रीणि सप्तदशानि, 'त्रीण्य एकविंशानि'^५ । त्रिवृद्भिर् एव कनीयान् राज्यं गच्छति, पञ्चदशैर्^६ ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् । सप्तदशैर् एव^७ कनीयान् राज्यं गच्छत्य्, एकविंशैर्^८ ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् ॥ ९४ ॥

[१] १ ग साराजौ [२-२] ग भ्रातरं वेतेन [३-३] राजं [६-६] ग नास्ति [७] ख ग पञ्चदशै
ग नास्ति [४-४] ग यद्रथन्तरमथैतत् स्वाराज्यं [८] ग अव [९] ख एकविंशै ग एकविंशै
यद्बृहद्रथन्तरेणैव कनीयाज्यं गच्छति [५] ख

तद् आहुर्—भूतस्यैवैष यज्ञो न बुभूवर्तः । 'प्रजननी स्तोमा'^१ विराजं चानुष्टुभं चाभिसंपद्यते । संपन्नम् इव वा एतच्छब्दः पूर्णम् इव^२ प्रजननं यद् विराद् । अन्त उ वा एष छन्दसां यद् अनुष्टुब् इति । तद् उ वा आहुर्—उभयोर् एवैष यज्ञो भूतस्य च बुभूव-
तश् चेति । तस्यैते त्रिवृत्पञ्चदशा स्तोमा^३ भवन्ति सप्तदशैकविंशा 'ऊनातिरिका मिथुनाः'^४ प्रजनयः । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिकाद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । 'त्रिवृत् च पञ्चदशश् च' तन् मिथुनं प्रजननम् । सप्तदशश्^५ वैक-
विंशश् च तन् मिथुनं प्रजननम् । 'तद् यन्'^६ मिथुनं प्रजननं^७ 'तन् मा'^८ प्रजनयाद्

इति । अथो यद् उभे^१ बृहद्रथन्तरे सामनी भवत—^२यतद् वै^३ दैव्यं^४ मिथुनं^५ प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे—तद् यद्^६ दैव्यं मिथुनं^७ प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । अनेन हत्वाप^८ प्रजननतमो यद् विराजम् अभिसंपद्यते । अन्नं वै विराद् । अशिताद् वै रेतस् सिच्यते । रेतसः प्रजाः^९ प्रजायन्ते । अथो यद् अनुष्टुभम् अभिसंपद्यत—आनुष्टुभो^{१०} वै प्रजापतिः, प्रजापतिः प्रजननं—^{११}स यः प्रजननं^{१२} स मा प्रजनयाद्^{१३} इति ॥ ९५ ॥

[१] क ख बुभुधुतः	[२-२] क प्रजनीस्तोमः	[१३] ग उहे	[१४-१४] ख यतव	[१५] ख
[३] क ख ग इवा	[४] ख बुभुधुश्च ग बुभुधुतश्च	ग दैव्यं	[१६] क ख ग मिथुनं	[१७] क
[५] ख स्तोमामा	[६-६] क ख कृतातिरिक्ताप-	ख ग य	[१८-१८] ग दैव्यमिमिथुनं	[१९]
मिथुनाः	[७] ख अन्नस्या ^{१०}	! ग हत्वाप	[२०] ग प्रजापतिः	[२१] ख ग
पञ्चदशन्व	[८] ग सप्तदशं	अनुष्टुभो	[२२-२२] ग नास्ति	[२३] ग प्रज-
[९] ग सप्तदशं	[१०-१०] ख ग	नयाद्		
तद्यन्	[११] ग प्रजनन	[१२-१२] ग तस्मा		

तस्य युवं हि स्थ स्वःपत्नी इत्य् एषो^१ प्रतिपत् कार्या । एषा^२ वै द्वयोस् संयजमानयोः^३ प्रतिपत् । तद् उ वा आहुः पक्स्व वाचो अग्निव^४, उपारमै गायता नर^५ इत्य् एते एव प्रतिपदौ कार्ये । एते वाच द्वयोः संयजमानयोः^६ प्रतिपदौ । अथो उभे ह्य अत्र सामनी क्रियेते । तस्माद् एते एव प्रतिपदौ कार्ये इति । तस्मिन्^७ एतानि^८ सामान्य अवकल्पयन्ति^९ गौषूक्ताश्चसूक्ते^{१०} हाविष्मत-हाविष्कृते । ये^{११} द्वे द्वे सामनी यानि द्वयोस् संयजमानयोस् सामानि तानि । तस्य विराट्-स्वराजम् आर्भचस्य पवमानस्या-नुष्टुभि कुर्वन्ति । विराट्-स्वराजो^{१२} ह्य एष यज्ञः । स्तोमम् एव समृद्धयन्ति^{१३} ॥ ९६ ॥

[१] क रा एषा	[२-२] ख कार्येषा	[३-३]	[४] ग गौषूक्ताश्चसूक्ते	[५] ग य	[१०] क
ख ग नास्ति	[४] क अग्नय	[५] क नय	स्वराजो	[११] क समृद्धयन्ति	
[६] ख तस्मिन्	[७-७] ग सामानिवकल्पयन्ति				

अथैष ज्यैष्ठ्ययज्ञः । यो ज्यैष्ठ्यकाम^१ स्यात् स एतेन यजेत । स वा एषो ऽष्टाव् एक-विंशान् अभिसंपद्यते । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे^२ लोका, असाव्^३ आदित्य एकविंशः । एष^४ उ ह वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम्^५ । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^६ स माग्रं ज्यैष्ठ्यं^७ गमयाद् इति । तस्य सप्तदशाः पवमाना भवन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर् वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम्^८ । सो यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^९ स माग्रं^{१०} ज्यैष्ठ्यं^{११} गमयाद् इति । तस्योत्तरावन्ति स्तोत्राणि भवन्ति । उत्तरावतीम्^{१२} एवैनं तच् छ्रियम् उत्तरावन्तं स्वर्गं लोकां गमयन्ति । तस्य बृहत् पृष्ठं भवति । श्रीर् वै बृहज् ज्यैष्ठ्यम् । अदो वै बृहद् अदो वै ज्यैष्ठ्यम्^{१३} । तद् एनं तच् छ्रियाम्^{१४} एव मध्यतो^{१५} ज्यैष्ठ्ये प्रतिष्ठापयन्ति । तस्य द्वादश^{१६} स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम्^{१७} । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^{१८} स माग्रं ज्यैष्ठ्यं^{१९} गमयाद् इति । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^{२०} स माग्रं ज्यैष्ठ्यं^{२१} गमयाद् इति । स यो ज्यैष्ठ्यो^{२२} ज्यैष्ठ्येयस्^{२३} समग्रिय^{२४} स्यात्, स^{२५} एतेन यजेत गच्छति ज्यैष्ठ्यं^{२६}, न ज्यैष्ठ्याद् अवरोहति ॥ ९७ ॥

[१] ख जैष्ठ्यकाम [२-४] ख लोकासत् [२] ग एषा [४] ख ज्यैष्ठ [५-५] क ज्यैष्ठ
ख ग नास्ति [६] ख ग सा [७] ग जैष्ठ्य
[८] ग गमयाम् [९] क ख ज्यैष्ठ [१०-१०] ग अदो वै बृहदो वै [११] ग उत्तराभवतीम्
[१२] ग ज्यैष्ठ्य [१३-१३] ख तदेनतच्छ्रियान्

ग तदेनच्छ्रियान् [१४] ग आघपाठ. वै [१५] ख ग दश [१६] ख ज्यैष्ठ्य ग जैष्ठ्य
[१७-१७] ग नास्ति [१८] ख -मासाम् ग
मास [१९] ख ज्यैष्ठ्यो ग जैष्ठ्यो [२०] क
ज्यैष्ठ्यैस् [२१] ग समश्रिय [२२-२२] ग
स्याभस

अथैष दुराशः^१ । पौर्णमासेन^२ हविषेष्टा आदित्याय^३ चरुं^४ निर्वपति^५ । तस्मिन्

छतमानं हिरण्यं ददाति सुवर्णं चन्द्रमसे उपराह्णे । तस्मिन् छतमानं हिरण्यं ददाति
रजतम्^६ । स एवम् एतौ पूर्वाह्णापराह्णा^७ एतम् अपरपक्षं^८ यजतं । तस्याम् अमावा-
स्यायां^९ दीक्षोपरिष्ठात्^{१०} सुत्या^{११} । तद् वा एतत् सूर्याचन्द्रमसोर्^{१२} एवायनम् ।
सूर्याचन्द्रमसौ वा अकामयेताम्^{१३} । समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् ऋद्धनुयाव । अहर्
एव^{१४} नाव् अन्यतरो ऽभिजयेद्, रात्रिम् अन्यतर इति । ताव् एतं यज्ञम्^{१५} अपश्यताम् ।
तम् आहरताम्^{१६} । तेनायजेताम् । ततो वै तौ समानेन^{१७} यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् आर्धु-
ताम्^{१८} । अहर् एवैनयोर् अन्यतरो ऽभ्यजयेद्, रात्रिम् अन्यतरः । एषा ह वा एनयोः^{१९}
^{११}समान्य ऋद्धिर्^{१०}, यत् समाने लोके पूर्वाह्णापराह्णौ यजते । अहर् वै पूर्वाह्णो, रात्रिर्
अपराह्णो—ऽहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै^{११} । ^{२१}पूर्वपक्षापरपक्षौ यजते । अहर् वै पूर्वपक्षो,
रात्रिर् अपरपक्षो—ऽहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै^{१२} । बृहद्रथन्तरे^{२३} भवतः । अहर् वै^{२४}
बृहद्, रात्री^{२५} रथन्तरम्—अहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै । रजतसुवर्णे^{२६} ^{२७}भवतः ।
अहर् वै^{२८} सुवर्णं, रात्री रजतम्—अहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै । शतमाने^{२९} भवतः ।
शतायुर् वै पुरुषः शतेन्द्रियः शतवीर्यस्—तस्यैवेन्द्रियस्य^{३०} वीर्यस्याचरुद्धयै ॥ ९८ ॥

[१] क ख ग दुराशः [२] ख पौर्णमासेन
[३-३] ग हविषेष्टादित्याय [४] ग चरु [५]
ग निर्वपति [६] ग रजता [७] ग पूर्वाह्-
पराह्णात् [८] ख अपरपक्षं [९-९] क ख
ग तस्यामावास्याया [१०] क ख दीक्षोपरिष्ठात्
[११] ख सुत्या [१२] ख ग सूर्याचन्द्रमसयोर् [१३]
ग अकामयेता [१४] ग एषा [१५-१५] क
अपश्यता तमाहरेतां ग अपश्यताज्जाहरेता [१६]

ग समुनेन [१७] ख आधुताम् [१८] ख
अन्यो [१९-१९] ख ग समानुद्धिः [२०] ख
एवातिजित्यै [२१-२१] ख ग नास्ति [२२-२२]
ख ग भवतु द्वै [२३] क ख ग रात्रि [२४]
ख ग रजतसुवर्णे [२५-२५] ख ग भवतु द्वै
[२६] क अघिपाठः व [२७] ख ग तस्यैन्द्रि-
यस्य

सप्तदश स्तोमो भवति । प्रजापतिर्^१ वै सप्तदश । प्रजापति स्वर्गस्य लोकस्याभि-
नयिता^२ । स मा स्वर्गं लोकम् अभिनयाद् इति । तस्य शतम् अनडाहो^३ दक्षिणा भवन्ति ।
शतायुर् वै पुरुषः शतेन्द्रियः शतवीर्यस्—तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्यस्याचरुद्धयै^४ । सर्वे ब्रह्मयो
भवन्ति । वह्निना हि तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति । सर्वे वरा भवन्ति । वर इव वै स्वर्गो
लोक स्वर्गस्यैव लोकस्यद्वयै^५ । एतद् अन्यद् दद्याद् अन्यथान्य^६ स्तोत्रे स्तोत्रे सप्तदश
सप्तदश निष्कान् दद्यात् । देवासुरा यज्ञे ऽस्पृधन्त । ते यद् यद् एव देवा यज्ञे ऽकुर्वन्त, तत्
तद् एवासुरा^७ अन्वकुर्वन्त । ते देवा अनुवन्—यद् यद् वाव वयं यज्ञे कुर्महे, तत्
तन् नो ऽसुरा अनुकुर्वन्ते । एत, हिरण्यसोमेन यजामहा इति । अथ ह तर्हि देवेण्
एव हिरण्यम् आस, नासुरेषु । संवृक्तं^८ ह देवैर् असुराणां हिरण्यम् आस । ते हिरण्य-
सोमेनायजन्त । ते स्तोत्रे स्तोत्रे सप्तदश सप्तदश निष्कान् अददुः । तद् एषाम् असुरा

नोदाश्रुवत । ते ऽब्रुवन्—दुराशं वतेदं देवा अकरोतेति । तद् एव दुराशस्य दुराशत्वम् । ततो वै देवा अभवन्^१, परासुराः । भवत्य् आत्मना, परास्य द्विषन् आतृव्यो भवति य एवं वेद । तस्य शुक्रचन्द्रे आदिष्टसामनी एवमानयोद्भवतः । सूर्याचन्द्रमसोर्^२ ह्य एष यज्ञः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समर्थयन्ति ॥ ९९ ॥

[१] क ख ग पञ्चापतिर्	[२] क लोकस्याभिनयता	तत्तद्देवासुरा	[९] ख ग अन्नकुर्वत	[१०] क
[३] ख ग अनवाहु	[४] ख ग वीर्यस्यावरुद्धय	संपूरनं	[११] ख ग अब्रुवन्	[१२] क सूर्या-
[५] ख ग लाकस्य-	[६-६] क अन्यईषाद्	[७]	चन्द्रमसो	ख ग सूर्याचन्द्रमसोर्
क अथान्य	[८-८] क तत्तद्देवासुरा ग			

अथैषो ऽपचितिः । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता एनं^१ सृष्टा नापाचायन् । सो ऽकामयत—अपचितिम् आसु प्रजासु गच्छेयम् इति । स^२ एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै तं ता अपाचायन्^३ । इन्द्रम् उ वै देवा नापाचायन्^४ । स^५ प्रजापतिम् उपाधावत्—न वै मेमे देवा अपचायन्तीति । तस्मा एतम् अपचितिं यज्ञं व्यदधात्^६ । तम्^७ आहरत् । तेनायजत^८ । ततो वै तं^९ देवा अपाचायन्^{१०} । १०^{११} दर्भम् उ ह^{१२} वै शातानीर्किं पाञ्चाला^{१३} । राजानं सन्तं नापचायांचक्रुः । अपि ह स्मैनं कुमारा दर्भं^{१४} दर्भेति ह्वयन्ति । तस्य हैतौ ब्राह्मणाव्^{१५} आसतुर्^{१६} अहीना आश्वत्थिः^{१७} केशी सात्यकामिर् इति । तौ हैनम् उपसमेयतुः । स ह ध्यायन् निपसाद् । तं होचतुः । किं नु राजन्यो^{१८} ध्यायतीति । स होवाच—न हि मे^{१९} ध्येयम् । पाञ्चाला^{२०} वै मेमे राजानं सन्तं^{२१} नापचायन्त्य^{२२}, अपि मा^{२३} कुमारा दर्भं दर्भेति^{२४} ह्वयन्ति । तद् पवेतद् ध्यायामीति^{२५} । तं होचतुर्^{२६}—अपचितिर् इति वा अयं यज्ञक्रतुर् अस्ति, तेन त्वा याजयावेति । तथेति । तेन^{२७} हैनं याजयांचक्रुः । स हैषु तथामात्रम् अपचितिं जगाम, यद् अप्य् एतर्हि पाञ्चाला^{२८} दर्भान् कुशा इत्य् एवाचक्षते^{२९} ॥ १०० ॥

[१] ख एतं	[२] ग नास्ति	[३] ख अपा-	ख राजो	[१६] ख ने	[१७] ख पञ्चाला
चायन्	[४] ख ग नापाचायन्	[५] ग नास्ति	[१८] ख ग नास्ति	[१९] ख नापनापचायन्त्य	
[६] ग व्यदधतात्	[७-७] ख आहरत तेनायजत		[२०] ग नास्ति	[२१-२१] ग कुमारदात् दर्भेति	
ग आहरंस्तेनायजन्त	[८] ख तां	[९] ग	[२२] क ध्यायानीति ख ध्यायामीति ग ध्यायनीनि		
अपाचाय	[१०-१०] ग दर्भं अह	[११] ख ग	[२३] ख होचतुर्	[२४] ग वतन	[२५] ख
पञ्चाला	[१२] ख नास्ति	[१३] क ख ग	पञ्चाला ग पञ्चाल	[२६] ख एवाचक्षते	
ब्राह्मणाव्	[१४-१४] ग अहिनाश्वत्थिः	[१५]			

अस्य^१ वा एतस्य गायत्रीम्^२ एव प्रातस्सवनं संपद्यते, त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं, जगती^३ तृतीयसवनम् । तद् यद् गायत्रीं प्रातस्सवनं संपद्यते—अष्टाक्षरा गायत्र्य्, अष्टौ वसवो—गायत्र्यैव^४ तच्च छन्दसा प्रजापतिश् चेन्द्रश् च वसुषु^५ देवेषु प्रातस्सवने अथ्य अपचितिम् अगच्छताम्^६ । अथ यत् त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं^७ संपद्यत—एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्, एकादश रुद्रास्—त्रिष्टुभैव तच्च छन्दसा प्रजापतिश् चेन्द्रश् च रुद्रेषु देवेषु माध्यंदिने सवने ऽथ्य अपचितिम् अगच्छताम् । अथ यज् जगतीं^८ तृतीयसवनं संपद्यते—द्वादशाक्षरा जगती, द्वादशादित्या—जगत्यैव तच्च छन्दसा प्रजापतिश् चेन्द्रश् चादित्येषु देवेषु तृतीयसवने ऽथ्य अपचितिम् अगच्छताम्^९ । अष्टाक्षरा गायत्री । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । द्वादशाक्षरा जगती । वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य निधनम् । तद्

द्वात्रिंशत्^{११} । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् विश्वेषा देवानाम् अनुष्टुप् अनुष्टुभैव तच्छ्रु-
त्तन्दसा प्रजापतिश्च सैन्द्रश्च च विश्वेषु देवेषु तृतीयसवनं ऽध्य अपचितिम् अगच्छ-
ताम्^{१२} । एतावन्तो वै देवाः । एतावन्ति देवजातानि । तेष्वेव तद् अध्य अपचितिम्
अगच्छताम् ॥ १०१ ॥

[१] क ख तस्य [२] ख गायत्रिम् [३] ख सवन [४-८] ग नास्ति [९] ग अगच्छतां
जगति [४] क गायत्र्यैव [५] ग अधियाडः [१०] ख ग नास्ति [११] क ग गच्छताम्
उ [६] ख अगच्छां ग गच्छतां [७] ग

गायत्री वै ब्राह्मणः^१ । त्रिष्टुभो राजन्यः । जागतो^२ वैश्यः । आनुष्टुभः शूद्रः । तद्
यद् गायत्रीं प्रातस्सवनं संपद्यते, गायत्र्यैव तच्छ्रुत्तन्दसा दर्भः शातानीकिर् ब्राह्मणे^३
मनुष्ये ऽध्य अपचितिम् अगच्छत् । अथ यत् त्रिष्टुभं माध्यदिनं सवनं संपद्यते, त्रिष्टु-
भैव तच्छ्रुत्तन्दसा^४ दर्भः शातानीकी^५ राजन्ये^६ मनुष्ये ऽध्य अपचितिम् अगच्छत् । अथ
यज् जगतीं^७ तृतीयसवनं संपद्यते, जगत्यैव तच्छ्रुत्तन्दसा दर्भः शातानीकिर् वैश्ये मनुष्ये
ऽध्य अपचितिम् अगच्छत् । अष्टाक्षरा गायत्री । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । द्वादशाक्षरा
जगती । वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य^८ निधनम् । तद् द्वात्रिंशत्^९ । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् ।
आनुष्टुभः शूद्रः । अनुष्टुभैव तच्छ्रुत्तन्दसा दर्भः शातानीकिः^{१०} शूद्रे मनुष्ये ऽध्य
अपचितिम् अगच्छत् । एतावन्तो^{११} वै मनुष्याः । एतावन्ति मनुष्यजातानि^{१२} । तेष्वे-
व^{१३} तद् अध्य अपचितिम्^{१४} अगच्छत् ॥ १०२ ॥

[१] ख ब्राह्मणः [२] ख ग जागतो [३] ख ख शातानीकि ग शातानीकि [११] ख एतावन्तो
ग ब्राह्मणे [४-४] ग नास्ति [५] ग शाता- [१२] ग मनुष्यजातानि [१३-१३] क तद्वयप-
नीकि [६] ग वैश्ये [७] ग जगती [८] चितिम्
ग यज्ञायज्ञीयस्य [९] ख ग नास्ति [१०]

तद् आहुः कैतस्य ब्रह्मस्य विधूतिः कापचितिर्^१ इति । स ब्रूयाद् यद् एष सवनात्^२
सवनं न समिति^३ । यद् अमैत्र सवनं संपद्यते सैषेतस्य^४ यज्ञस्य विधूतिस सापचितिर्^५
इति । तस्य^६ आहुर् दविषुतत्या ह्वेत्य^७ एव प्रतिपदं कार्याम् । एषा वै गणिनी^८ प्रतिपद्
बहुरूपा । गणा इव वै तं सचन्ते य धियम्^९ अश्नुत इति । तद् उ वा आहुः पवस्व वाचो
अग्रिय^{१०}, उपास्मै गायता नर इत्य् एते एव प्रतिपदौ कार्ये । एते वाच^{११} गणिन्यौ प्रतिपदौ
बहुरूपा ।^{१२} अथो उभे^{१३} ह्य् अत्र^{१४} सामनी क्रियेते । तस्माद् एते एव प्रतिपदौ कार्ये
इति । बृहद्रथन्तरे भवतः । ब्रह्म वै रथन्तरं^{१५}, क्षत्रं बृहत् । ब्रह्म च वै^{१६} क्षत्रं सापचिते
रूपम् । भद्रश्रेयसी भवतः । भद्रेण वै देवा भद्रा अभवन्^{१७} छेयसा धियम् अगच्छन् ।
सहोमहसी भवतः । सहसा वै देवा असुरान् असहन्त । महसा^{१८} महो ऽभवन्^{१९} ।
भर्गो^{२०} यशसी भवतः । भर्गेण^{२१} वै देवा भर्गो ऽभवन् । यशसा यशो ऽगच्छन् ।
उत्सेधनिषेधौ भवतः । उत्सेधेन वै देवा औत्सेध्यम् उदसेधन् । निषेधेन निषेध्यं न्यवे-
धन्^{२२} । सदोविशीयं च विशोविशीयं^{२३} च भवतः । सदोविशीयेन^{२४} वै देवा विशाम्
असीदन्^{२५} । विशोविशीयेन^{२६} विशो विशो राजानो ऽभवन् । धर्मविधर्मणी^{२७}
भवतः । धर्मेण वै देवा धर्मो ऽभवन् । विधर्मणा^{२८} विधर्मापाप्त^{२९} । तस्मिन् एता उभ-
यीद्^{३०} द्विपदातिच्छन्दसः क्रियन्ते, ज्येष्ठानि च हस्तिष्ठानि च छन्दांसि ।

पशवो वै छन्दांसि । तस्माद् भूतम् उभये पशव उपतिष्ठन्ते ज्येष्ठाश् च हसिष्ठाश् च ।
 उभये ह वा एनं पशव उपतिष्ठन्ते ज्येष्ठाश् च हसिष्ठाश् च य एवं वेद । तस्याश्वरथश्च
 चतुर्गुणं दक्षिणा भवति । सर्वे शतक्रियो २० ऽध्वाः । स रुक्मी ३० प्रावेपो ३१ ३२ सर्वा-
 भरण्य अंशुमान् ३३ भवति । तस्य वैयाघ्रः ३३ परिवारो भवति, द्वैपो ३४ धन्वधिर्, आर्क्ष ३५
 उपासंगः । स्वाङ्ग ३६-कवचो ऽध्यास्थाता भवति संनद्धस् संनद्धसारथिर् आचूतः ३६ प्रति-
 हिताभ्याम् ३७ । निष्की ३८ स्रग्वी संग्रहीता ३९ भवति । एतद् वै त्विषे ४० रूपम् ४१ एतद्
 अपचिते । तस्मिन् एतद् अपचितं ४२ धनं ददाति ४३ । अपचिता पक्षापचिनं ४४ धनं ४५
 ददानीति ४६ । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ४६ ॥ १०३ ॥

[१] ख कापचिर् [२] ख सवात् [३-३] ख	[२८] क विधर्मावाप्तत ग विधर्मापावनत [२९]
ग सवन समैति [४] ख तसेवेतस्य ग स्वेवेतस्य	ख ग उभेद [३०-३०] क आस्तसुक्मी ख
[५] ख ग सापचिति [६] ग तद् [७] ग	आस्तसुक्मी ग आस्तसुक्मी [३१] ग प्रावेपी
रिचेत् [८] क ख ग गणनी [९] ख श्रिम्	[३२-३२] ग सर्वाभरणं पञ्चमान् [३३] ग
[१०] ग आग्रिय [११] ख ग वा [१२-१२]	वध्याघः [३४-३४] क ख धन्वधिराक्ष ग धन्व-
क अथोभे [१३-१३] ख ग यत्र [१४]	भिनाक्ष [३५] एवं सर्वत्र कोशेषु [३६] क
ख रथन्तर [१५] ग नास्ति [१६] ग	ख ग आवर्त्त [३७] ख ग प्रतिहिताभ्या [३८]
अमद [१७] ख महासा [१८] ख वन् [१९]	क ख ग निष्की [३९] क संग्रहीता ग संग्रहीता
ग गर्भ [२०] ग गर्भेण [२१] ग न्यधेवत्	[४०] ग त्विषे [४१] ग रूपम् [४२-४२]
[२२] ग विशोवशीयं [२३] ग सरोवशीयेन	ग भन्ददाति [४३] ख ग पक्षापचिनं [४४] ग
[२४] ग असिदन् [२५] ग विशोवशीयेन [२६]	धन [४५] ग ददानीति [४६] क समर्थयन्ति
ग -विधर्म्मणी [२७] ख ग अधिपाठः विधर्मा	

अथैताव् अभिभूश् च विनुत्तिश् च । देवासुरा अस्पृधन्त । ते देवा अकामयन्त—
 अभीमान् असुरान् भवेमेति । त एतम् अभिभुवं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेना-
 यजन्त । तेनासुरान् अभ्यभवन् । यद् अभ्यभवंस् तद् अभिभुवो ऽभिभूत्वम् । अभि ह
 वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं भवति य एवं वेद । तस्य त्रिवृताव् अभितो भवतः । ब्रह्म वै त्रिवृत् ।
 ब्रह्मणा वा एनांस् तद् अभ्यभवन् । ब्रह्मणैव द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अभिमयति य एवं वेद ।
 ते जितास् त्रयस्त्रिंशम् एव पितरं प्रजापतिं प्रापद्यन्त । यथा ज्येष्ठायां वरिष्ठायां
 पर्ययेतरेस् तथा तान् अकामयन्तात एनान् विनुदहेमहीति । त एतं विनुत्तिं यज्ञम्
 अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । तत एनान् व्यनुदन्त । यद् व्यनुदन्तं
 तद् विनुत्तेर् विनुत्तित्वम् । वि ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं नुदते य एवं वेद । तस्य
 त्रिवृतौ मध्ये भवतः । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मणा वा एनांस् तद् व्यनुदन्त । ब्रह्मणैव
 द्विषन्तं भ्रातृव्यं विनुदते य एवं वेद ॥ १०४ ॥

[१] ख अथोताव् [२-२] क ख ग विनुत्तिश्	ख ग विनुत्ति [१०] ग आहरत् [११-११]
[३] ग अपश्यस् [४] ख अभ्यवन् [५] ख	ख ग नास्ति [१२-१२] ग विनुते विनुत्तित्वम्
सिमुत्त्वम् [६] क ख ग एनांस् [७] ग	[१३] क ख ग मदे [१४] क ग व्यनुदते ख
वरिष्ठा [८] क पुत्रियर्थयेतरेस् ग पुर्व्येतेरेस् [९]	व्यनुदते

अथो आहुर अग्निर् एवैष यत् त्रिवृत् स्तोमः । तद् यथा अमलान् संसजान् अग्निना
 ऽभ्यौषेद् एवम् एवैनांस् तत् त्रिवृता अग्निना स्तोमेन त्रयस्त्रिंशाभ्याम् उभयत
 उपमार्याभ्यौषन् । ते विपलाभ्येयाम् उपासर्पन् इति । ततो वै देवा अभवन् परा-

सुगं भवद् आत्मता परास्य द्विषन् आत्तुभ्यो भवति य एवं वेद । अथो आहुः पुरोधोकाम एवैनन यजेत यद् अभिभूः इति । तस्य त्रिवृताब् अभितो भवतस् त्रयस्त्रिंशौ मध्ये । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं त्रयस्त्रिंशः । ब्रह्मणैव तद् उभयतः क्षत्रं परिगृह्णाति । यदो वै ब्रह्मणा क्षत्रं परिगृह्णात्य् अथ सः तस्य पुरोधां गच्छति । गच्छति पुरोधां पुर एनं दधते । अथो आहुः अन्तस्थाकाम एवैनन यजेत यद् विनुत्तिर् इति । तस्य त्रिवृतौ मध्ये भवतस्, त्रयस्त्रिंशाब् अभितः । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं त्रयस्त्रिंशः । क्षत्रेणैव तद् उभयतो ब्रह्म परिगृह्णाति । यदो वै क्षत्रेण ब्रह्म परिगृह्णात्य् अथ स तस्यान्तस्थान् तिष्ठति । तिष्ठत्य् अन्तस्थान् नान्तस्थान् जीयते । अथो आहुः राजानौ हेद् वा एतौ स्तोमौ स्तोमराजाब् इति ॥ १०९ ॥

[१] क नास्ति ख ग त [२] ख ग त्रयस्त्रिंशभ्याः [८] ग विनुत्तिर् [९-११] ग द्विरुक्तिः ब्रह्म
[३-३] क ख उभयतनुपमाभ्याम्यौष्ठंस्ते ग उभयत- [१०] ख ग अतितिष्ठ- [११] ख ग नान्तस्थान्
नुपमाभ्याम्यौष्ठंस्ते [४] ग विपर्ययेनाम् [५-५] [१२] ख ग जीयते [१३] ख ग आहु
ग ततो ततो वै [६] ख अत्राः [७] ग नास्ति

तस्य वा एतस्याभिभुवस् 'त्रिवृताब् अभितो' भवतस् त्रयस्त्रिंशौ मध्ये । तयोर् पदप्रष्टि स्तोत्रायाः । ततो याप् पष्टिर् आसन्दी सा । अथ याप् चतस्र आसन्दी-पादास् ते । अथ ये द्वे यजमान एवैष द्विपाद् एतस्यां राजासन्ध्याम् अभ्यूढः । गच्छति राज्यं य एवं वेद, यद् अस्मिन् लोके नाथ वा अमुष्मिन् । अथो आहुः यस्य द्वाब् एतौ त्रिवृतौ मध्ये सा हेद् वा अप्य् आसन्दीति । मध्ये विनतेव वा आसन्दी । मध्ये विनत इवैष । सा ह वै सुषिमत्तरा य मध्ये विनता । गच्छति राज्यं य एवं वेद, यद् अस्मिन् लोके नाथ वा अमुष्मिन् । अथो आहुः पुनर् असौ हेद् वा एतौ यज्ञकतू इति । षड् वा एतयोर् इति 'ऊर्ध्वा स्तोमा' उच्यन्ति । षड् अमुतो ऽर्वाचष् षड्भिर् एवेत ऊर्ध्वं स्वर्गं लोकं गच्छति, प्रत्य् एवामुतष् षड्भिर् अवरोहति, गच्छति स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठति । अथो ह वेद यो ऽसाब् आसं सो ऽयम् अस्मीति पुनर् हैवास्मिन् लोक आजायते । अथो आहुः स्वर्गकाम इद् य आभ्याम् अपियजेतेति ॥ १०६ ॥

[१-१] ख त्रिवृताभितो [२] ग भवत् [३] [१०-१०] ख ग ऊर्ध्वस्तोमा [११] ग षड्भिर्
क ख ग त्रयस्त्रिंशौ [४] ख ग मदे [५] ख [१२] ख ग एवत [१३] क ख ग ऊर्ध्व [१४]
ग तते [६] ख ग य [७] ग अष्टदुहः [८] ग षड्भिर् [१५] ग यो [१६-१६] क ह्या
ख ग स [९] क सुराशीमतर ख ग सुरीतरा आभ्याम् ख ग त्रित्याभ्याम् [१७] ख ग अपियजेतेति

तयोर् वा एतयोस् सह त्रिवृतौ सह पञ्चदशौ सह सप्तदशौ सहैकविंशौ सह त्रिणवौ 'सह त्रयस्त्रिंशौ' । स यथा द्वाभ्यां द्वाभ्यां प्रतितिष्ठन् इयाद्, एवम् एवै-ताभ्यां स्वर्गं लोकं प्रतितिष्ठति । अथो आहुः अन्विष्टीनां हेद् वा एनौ यज्ञकतू इति । स यत् संवत्सरभृता वा संवत्सरभृता वाग्निना चित्येन यजेत । स एताभ्यां यजेत । सद्यो हैवास्य संवत्सर ऋतुशो मासशो ऽर्धमासशो ऽन्विष्टो भवति । 'तद् यत्' पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमा भवन्त्य्—ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवस्—तेनर्तुशः । अथ यद् द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति द्वादश मासास् संवत्सरस् तेन मासशः । अथ यच् चतु-

विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति, चतुर्विंशत्यर्धमासम्^१ । संवत्सरस्—तेनार्धमासशः । सद्यो
हैवास्य संवत्सरो ऽन्विष्टो भवति य एवं वेद ॥ १०५ ॥

[१-१] क सहस्रयस्त्रिंशौ ख ग सहस्रयस्त्रिंशौ [२] धर्मासशो निष्टा [३-६] ग अन् [७] ख ग
ग इत्या [८] ख ग ईद्वान् [४-४] ख ग पृष्ठपृष्ठस्य [८-८] ख ग भवन्त्यारितयो [९]
वाहितार्ये [५-५] क धर्मासशो निविष्टो ग क ख तेननुशो [१०] ख -मासश्च

‘अथैष मनुस्तोमः’ । मनुर् वा अकामयत्—बहुः प्रजया^२ पशुभिः प्रजायेय, मानवीः
प्रजास् सृजेयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत्^३ । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायत^४ । ‘ता इमा’ मानवीः प्रजा असृजत । स यः कामयेत्—बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायेय मानवीः प्रजाः सृजेयेति, स एतेन यजेत । बहुर एव प्रजया पशुभिः
प्रजायते मानवीः प्रजास् सृजते । तस्य पृष्ठयस्य षड्विंशस्य स्तोमा ‘भवन्ति । ऋतवो’
वै^५ पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः प्रजननम् । स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद्
इति ।

तस्योभये स्तोमा भवन्त्य अयुजन् अयुगमन्तश् चैव । तद् वै दैव्यं^६ मिथुनं प्रजननं
यद् उभये स्तोमाः । ‘तद् यद् दैव्यं’^७ मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

‘तस्य’^८ ‘व्यतिषिक्ता’ स्तोमा भवन्ति^९—व्यतिषिक्ताद्^{१०} वै मिथुनात् प्रजाः
पशवः प्रजायन्ते—प्रजात्या एव । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । एतद् वै दैव्यं मिथुन
प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे । तद् यद् दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति^{११} ।

तस्य छन्दोमाः पवमाना भवन्ति । पशवो वै^{१२} छन्दोमाः । पशवः^{१३} प्रजननम् ।
तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

तस्य मानवं ब्रह्मसाम भवति । ब्रह्म वै ब्रह्मसाम । यजमानकामो^{१४} एष यद्
ब्रह्मसाम, स्व ‘एष तद्’^{१५} आयतने^{१६} यजमानं कामैस् समृद्धयन्ति^{१७} ।

स उक्थ्यो भवति । प्रजा चैपशव उक्थानि । प्रजा वै पशवः प्रजननम् । तद्
यत् प्रजननं^{१८} तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ १०८ ॥

[१-१] ख ग तथैष सुस्तो स्तोमः [२] ग प्रजाया [१२-१२] ख नास्ति [१३] ख वतिषक्ताद्
[३] ग अपश्य [४] एवं कोशेषु [५-५] ख ग [१४] ख वै [१५] क ग पशवः [१६] ख
नास्ति [६] ख ग कामयेत् [७-७] ख ग कामे [१७-१७] पशवः [१८] ख आवते
भवन्त्युतयो [८] ख वै [९] ख ग दैव्यं [१९] क समर्धन्ति [२०] क ख ग प्रजननं
[१०-१०] ख ग तद्दैव्यं [११-११] ग नास्ति

अथो आहुर् अन्विष्टानां हेतुं वा एष एको यज्ञस्तुर् इति । स एतं संवत्सरभृता ल
संवत्सरभृता वाञ्छिता चित्येन^१ यजेत स एतेन यजेत । सद्यो हैवास्य संवत्सर ऋतुष्टो
ऽर्धमासशो मासशो रात्रिशो ऽन्विष्टो भवति । तद् यत् पृष्ठयस्य^२ षड्विंशस्य स्तोमा
‘भवन्त्यु—ऋतवो’ वै पृष्ठानि, संवत्सर ऋतवस्—तेननुशः^३ । अथ यत् पञ्चदश
स्तोत्राणि भवन्ति—पञ्चदश वार्धमासस्य रात्रयस्—तेनार्धमासशः । अथ यत् त्रिंशत्
स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—त्रिंशन् मासस्य रात्रयस्—तेन मासशः । अथ यत् त्रीणि शतानि
स्तोत्रिया भवन्ति—तावतीः संवत्सरस्य रात्रयस्—तेन ‘रात्रिशः । सद्यो’ हैवास्य
संवत्सरो ऽन्विष्टो भवति य एवं वेद । ताः प्रजन्याकामयत् स्वर्गं लोकं गच्छेयस् इति ।
स एतम् उक्ताम् मनुस्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत्^४ । तेनायजत । तस्य पृष्ठयस्य^५ षड-

हस्य स्तोमा भवन्त्यु—ऋतयो वै पृष्ठानि । सवत्सर ऋतव सवत्सर स्वर्गो लोक—
स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्योर्ध्वा स्तोमा भवन्त्यु—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्ग-
स्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्योर्ध्वो बृहद्रथन्तरे सामनी^{१०} भवति । “स्वर्ग्ये, स्वर्गस्यैव
लोकस्य^{११} समष्ट्यै । तस्य छन्दोमाः पञ्चमासा भवन्ति—पञ्चशो वै छन्दोमाः । पञ्चव हर्षो
लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै^{१२} । तस्य पञ्चविंश^{१३} ब्रह्मसाम भवति । अश्वं वै
पञ्चविंशम्^{१४} । यजमानकामो वा^{१५} यय यद् ब्रह्मसाम । स्व एव तद् आयतने
यजमानम् अजायेन समुद्रयन्ति^{१६} । स उक्थ्यो^{१७} भवति—प्रजा वै पञ्चव उक्थानि ।
प्रजा वै पञ्चव स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥ १०९ ॥

[१] ग विंशेन	[२] ख ग पृष्ठस्य	[३-३] ख ग	ख स्वर्गे स्वर्गस्य लोकस्य ग स्वर्गे लोकस्य	[१२]
भवन्त्युतवो	[४] ग तेनाहो	[५-५] ख ग	ग समष्टे	[१३] क पञ्चविंश
रात्रिश्च सप्तो	[६] क ख ग स्वर्गो	[७] ख ग	[१४] ग विंशं वै	[१४]
आहरस्	[८] ग समष्टे	[९] ग तस्यो	[१५] ख नास्ति	[१५] क समर्थयन्ति
	[१०] ग तस्यो	[१०]	ख उक्थो	[१७]
ख ग सामिति	[११-११] क स्वर्ग्ये स्वर्गस्य लोकस्य			

अथो आहुर् अग्निधीनां देव वा यय गको यज्ञकतुर् इति । तत एव रात्रिम् उपयन्ति ।
अतिरात्रेण^१ वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आयन्^२ । ते स्वर्गं लोकं गत्वा साधमेवा-
व्यवसिता^३ आनन्त । दिशौ प्रजानानास्^४ ते अकामयन्त—दिशः प्रजानीयामेति^५ ।
अहोरात्रयोर् ह वै परस्तात् स्वर्गो^६ लोकः । त एतान्यु उपरिष्ठाद् रात्रेश् चत्वारि स्तो-
त्राण्यु अपश्यन्^७ । तैर् अस्तुत । तैर् एव स्तुत्वा दिशः प्राजानन्^८ । ततो वै ते यन्न यन्न
स्वर्गस्य लोकस्याकामयन्त तत् तद् व्यवस्यन् । यन्न यन्न ह वै स्वर्गस्य लोकस्य कामयते
तत् तद् व्यवस्यति य एवं वेदेति ह स्माह जानश्रुतेयः^९ । अथ ह स्माह वैतहव्यः । प्रजा-
पतिः पञ्चान् अश्रुजत । “ते ऽस्मात्^{१०}” सुधाः प्राद्रवन् । तान् अग्निधोमेनाविवारयिषत ।
ते तद् अत्याद्रवन् । तान् उक्थ्येनीविवारयिषत । “ते “तद् अत्याद्रवन्^{११}” । तान्
षोडशिनाविवारयिषत । ते तद् अत्यु पयाद्रवन् । तान् पर्यायैः^{१२} “पर्यायम् ऐत् ।
यत्^{१३} पर्यायैः पर्यायम् “ऐत् तत्^{१४} पर्यायाणां पर्यायत्वम्^{१५} । तान् आग्निनेन क्रतुना
पर्यैश्रुहत् । तेषां परिशुहीतानां यथा क्षुद्रा मत्स्या अक्ष्योर्^{१६} अहर् अग्निधीयेरन्^{१७} ।
एवम् एव ये क्षुद्राः पञ्चव आहुस् ते अतिशोः । तान् अद्यामयताप्यैतान्^{१८} आत्पन्
यच्छेयम् इति । स एतान्यु उपरिष्ठाद् रात्रेश् चत्वारि स्तोत्राण्यु अपश्यत्^{१९} । तैर्
अस्तुत । तैर् पचैतान्^{२०} आप्वात्मन् अयच्छत्^{२१} । यद् “आप्वात्मन् अयच्छत्^{२२}”
तस्याद् अतोर्ध्वमः^{२३} । यद् ह एवातहा इव सोमस्य प्रभावयन् नम्वैतस्याद् अतोर्ध्वमः
॥ ११० ॥

[१] ख अतिरात्रेण	[२] ग आयास	[३] ग	[१४] ख पर्यायैः	[१५-१५] ख ग पर्यायमयत्
मेवव्यवसिता	[४] ख ग प्रजननास्	[५] ग	[१६-१६] ख ग ऐतत्	[१७] क पर्यायात्वं
प्रजानीयामेति	[६] ख स्वर्गं	[७-७] ख ग	[१८] क अन्योर् ख ग अक्ष्ये	[१९] ख ग अती-
स्तोत्राणि पश्यन्	[८] ख प्रजानन्त ग प्रजनन्		[२०] ख अकामयतप्यैतान् ग अका-	शीयेरन्
[९] ग जानश्रुतेयः	[१०-१०] क ग तैस्मा ख		मयेता-	[२१] ख ग अपश्य
तस्मा	[११] ख ग अत्याद्रवन्	[१२] ख अग्निधोः	आप्वात्मन् अयच्छत्	[२२-२२] ख
ते तदस्माद्रवन्तास्तुष्ट्येनाविवारयिषत म ते तदस्माद्रव-			इत् [२३] ग अतोर्ध्वमः	
स्तानुष्ट्येनाविवारयिषत	[१३-१३] ख पयाद्रवन्			

ता द्वाषष्टिः स्तोत्रियात् संपद्यन्ते । ततो याष् पष्टिस् सा विराद् । पशवो विराद् । अथ ये द्वे यजमान एवैष द्विपात् परस्तात् पर्युहः । पशूनां गुप्त्यैः पशूनाम् अपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । अथो आहुः एकम् एवंतत् स्तोत्रं सत् तच्च चतुर्धा विहृत्य स्तुयुषः^१, पद्भिर एव^२ होत्रे स्तुयुषः^३, पद्भिर मैत्रा-वशजाय, पद्भिर ब्राह्मणाच्छंसिने, पद्भिर अग्न्यावाकाय । तद् उ होतैश्चतुर्धासेद् इति । तान् चतुर्विंशति स्तोत्र्यात्^४ संपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यर्थमासत् सवत्सरः । सवत्सरः प्रजापतिः । प्रजापतिर् एवैष परस्तात् पर्युहः । पशूनां गुप्त्यैः^५, पशूनाम् अपरावा-पायः^६ । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । तद् उ वा आहुः त्रिवृत् पञ्चदशं सप्त-दशम् एकविंशम् इत्य् एवंतानि स्तोत्राणि स्युः^७ । एकविंशं वा अतु सर्वे वक्ष्यन्तवत् संतिष्ठन्ते । अथो एष वाव दृढः प्रतिष्ठित स्तोमो यद् एकविंशः । तस्माद् एकविंश एव स्तोमो^८ ऽन्तकः कार्यः^९ इति । तद् आहुः पृष्ठरूपैः^{१०} एवान्वियुः^{११} इति ॥ १११ ॥

[१] क ख ग द्वाषष्टि	[२] ख ग या	[३] क	ग स्तु	[११] ग अव	[१२] ग स्तु
ख ग स	[४] ख ग य	[५] ख द्वे	[६] [१३] ख ग स्तोत्र्या	[१४] ख गुप्त्यै	[१५]
ग गुप्त्यै	[७-७] ग अपरावापायन्तास्य	[८]	ग अपरावापाय	[१६] ग सु.	[१७-१७] ग
ख ग वरोप्यते	[९-९] ग सक्तच्छुर्धा	[१०]	स्तर्क्यार्थ	[१८] ग पृष्ठरूपैः	[१९] ग एवान्वियुः

अमि त्वा वृषमा सुत इत्य् आर्षभम् । अग्नीति रथन्तरस्य^१ रूपम् । तेन रथन्तरस्य रूपान् न यन्ति । यद् अथ कथं च वृत्रहन् इति^२ शाकलं हिंकारवद्^३, वामदेव्यस्य रूपम् । तेन वामदेव्यस्य^४ रूपान् न यन्ति । तम् इन्द्रं वाजयामसीत्य् पदात्रुनिघनं बहिर्निघनं बृहतो रूपम् । तेन बृहतो रूपान् न यन्त्य्—अथो पशवो वै वसु—पशूनाम् एवावरुण्यै । अथो हैनास् तद् इदं वस्व इत्य् एवाप्तोपेयायेदं निष्णु विचक्रम इतीळानां संक्षारः^५—पशवो वा इळानां संक्षारः^६—पशूनाम् एवावरुण्यै । एतद् अ वा एनास् तन् निजुह्व^७ एहीळा एहीळा इति—पशवो वा इळा—तस्माद् एतान्य् अतिरिक्तोक्त्यानि^८ कार्याणीति । तद् उ होवाच ताण्ड्यः—प्रजापतिः पशून् अस्तुजत । ते ऽस्मात् जुष्टा अयाक्रमन् । सो ऽग्निम् अज्रवीद् एतान् मे वारयस्वेति । तान् स जरावोर्षियेन^९ नावारयत । स इन्द्रस् अज्रवीद् एतान्^{१०} मे वारयस्वेति । तान् स भार्गवियेन^{११} नैवावारयत^{१२} । स विश्वम् अज्रवीद् एतान् मे वारयस्वेति^{१३} । तान् स वैष्णवीषु वारयन्तीयेनैवावार-यत^{१४} । यद् अवारयत तद् वारयन्तीयस्य वारयन्तीयत्वम् । तस्माद् एतान्य् अतिरिक्तोक्त्यानि कार्याण्य् एवेति ॥ ११२ ॥

[१] क ख ग रथन्तरन्तरस्य	[२-२] क ख ग	ग एता	[१२-१२] ग आहित	[१३] क तत्र-
वृत्रहन्ति	[३] ख हिंकारवद्	ख सदा	[१४] ख ईशाना	[१५] ख
[४] क ख ग वामदेव्य	[५] ख ग यवो	आहित	[१६] ख भार्गवियेन	[१७] क
[६] ग संक्षार	[७] ख ग अज्रिपाठः पशवो	नैवावारयत	[१८] ख ग वारयन्ति-	
वा इळानां संक्षारः	[८] ग निजुह्व	[९] ग	येनैवावारयत	
अतिरिक्तोक्त्यानि	[१०] ख ग जरावोर्षियेन	[११]		

अथैष गोसवः । स्वर्गकामो ह्येतान् यजेत^१ । स वा एष षड्विंशो मवति । षड्विंशद-

सरा वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकः । साम्राज्यं बृहत्याम् एव । तत् स्वर्गं लोके
 साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्ती यन्ति । बृहत्य उ ह वा इमान् सर्वाँः लोकान् अक्षरैर् व्याप्नोति—
 दशभिर् एवाक्षरैर् इमं लोकं व्याप्नोति, दशभिर् अन्तरिक्षं, दशभिर् अमुं, 'चतुर्भिर्
 विशो', द्वाभ्याम् अहोरात्रे । सा येमाँन् लोकान् व्याप्नोति तयेमाँन् लोकान् व्याप्न-
 वानीति । तस्य स्तोत्रं स्तोत्रं चतुरश्रं चतुरश्रं त्रिवृतो अभिसंपद्यते । त्रिवृतं वा अन्ये
 स्तोमा अभिसंपद्यन्ते त्रिवृतं स्वर्गं लोकम् । स^१ यथा क्षिप्राश्वेन^२ चतुर्युजा^३ यत्र जिग-
 मिषेत् तद् गच्छेद् एवम् एवैतेन स्वर्गं लोकं गच्छति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवत
 स्वर्ग्यै, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । स उक्थ्यो भवति—प्रजा वै पशव उक्थानि । प्रजा वै
 पशव स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्य द्वादश सहस्राणि दक्षिणा भवन्ति
 —द्वादश मासात् संवत्सरस्, संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ।
 तस्य व्रतम् । उप मातरम् इयाद् उप स्वसारम् उप सगोशम् । उपावहायोदकम्
 आचामेद्, उपावहाय तृणान् आच्छिन्वात् । यत्र यत्रैतं विष्टा विन्देत्, तत् तद्
 वितिष्ठेत् । अतदुहो ह लोकं जयति । तेन हैतेन जनको वैदेह इयाक्षाचक्रे ।
 तम् उ ह 'ब्राह्मणा अभितो' निवेदुः । स ह पप्रच्छ ।—क स्तोम इति । स होवाच
 सुदक्षिणः क्षैमिर् नायं त्रिवृद् । एवाहुर् इति । तस्य किं व्रतं, का दक्षिणा इति ।
 तस्मा उ हैतत् प्रोवाच । स होवाच—उद् पवास्य दक्षिणा आशंसे, व्रतं त्वं एवास्य
 नोदाशंस इति । तेनो ह स नोपदधर्षेदुम् । तेनो ह पुण्यकेशो योधेनिर्
 ईजे शैव्यो राजा । तं ह सभायाम् एव विष्टा विवेद् । स ह तद् एवोदानृणान्
 उवाच— स्थविरयज्ञो वाव किलायम् आस । स्थविर एवानेन यज्ञेन यजेत ।
 स्थविरस्य ह्य एवेदं सर्वम् अनुज्ञातम् इति । स हैष स्थविरयज्ञः एव । तेन
 हैतेनोत्तरवयस्ये यजेत ॥ ११३ ॥

[१] ग यजेत [२] बृहति [३] स्व ग सवान्
 [४-४] स्व ग चतुर्विंशो [५] ग व्याप्नुवानीति
 [६] स्व ग सा [७] स्व ग क्षिप्राश्वेन [८]
 स्व ग चतुर्युजा [९] स्व यत्रैतं [१०] क
 स्व विशिष्टेत् [११] स्व यस्यामचक्रे [१२-१२]
 स्व ग ब्राह्मणाभितो [१३] स्व ग निवेदुः [१४]
 ग पप्रच्छ [१५] स्व ग क्षामिर् [१६] स्व ग

तिवृद् [१७-१७] क एव इति [१८] स्व
 प्रबोच [१९-१९] ग चैवास्व [२०] ग तेना
 [२१-२१] क नोपादधम यष्टुं [२२] स्व केनो
 [२३-२३] ग योधेनिजीजे [२४] स्व ग शैव्यो
 [२५] स्व ग स्थविरयज्ञो [२६-२६] स्व ग स्थविर्यं
 वानेन [२७] स्व ग स्थविरयज्ञ [२८] स्व
 हैतेनो-

सथैष दिदक्षः । पशुकामो हैतेन यजेत । स वा एव हृद् अ पंक्तीर् अभिसंपद्यते
 दश स स्तोत्राः । ततो याद् पद् ऐक्यः पञ्चावस् ते । अथ वा दश स्तोत्राः पञ्चावस् एव
 'स होहः' । एव एवैषां तत् । ते उ एव द्वे पञ्च यज्ञ पञ्चिन्वी पंचत्यौ संपद्यते । त
 उ ते पशव एव । 'तस्य सविशं' प्रातस्सवनं भवति, सवशं माध्यन्दिनं सवनं, सविशं
 तृतीयसवनम् । तद् यथा ह वै विष्वक्स्योभयतस् । स गुरु सवितस्तथै, नाहुः तद्
 यत् सवशं माध्यन्दिनं सवनं भवति । सविशो अभितः पूर्वार्धं च जघनार्धं च भूयिष्ठं
 भाजयन्ति । तस्मात् पशवः पूर्वार्धेन च जघनार्धेन च भूयिष्ठं भुञ्जन्ति वहन्ति । पूर्वार्धेन
 दुहे च जघनार्धेन प्र च जनयन्ति । उभयं येनूपयसं चानुद्धतपयसं चावदन्धे य
 एवं वेद । तस्मिन् उ ह 'तर्ह्य उभे' बृहद्रथन्तरे 'कुरुर्—द्वया' उ ह वै पशवो
 राथन्तरा अन्ये बार्हता अन्ये । ये ह वा अन्यतोदन्ताः पशवस् ते राथन्तरा, य उभयतो-

दन्तास् त वाहता—उभयेषाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । स उक्थ्यो भवति—पशवो वा उक्थानि—पशूनाम् एवावरुद्धयै । तस्योद्देशीयम् अछात्राकलाम भवति सर्वपृष्ठरूपं—पृष्ठानि वै पशवो—ऽभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै ॥ ११३ ॥

[१] ख विषः ग विविधः [२] ख पशुकामसो स्तोमयन् [१२] ख ग तद्वत् [१३] ख [३-३] ग ए पशुकर्तृ [४-४] ख स्तोत्रेदः सदशम् [१४] ख ग मृषिह [१५] ख भजन्ति ग सदेहः [५] ग एवम् [६] ख एव [७] ग भजन्त [१६] ख ग नास्ति [१७-१७] ख ग नास्ति [८-८] ख तस्यन् सविशं ग क कुटुम्बे ख ग तस्यन् [१८-१८] क कुटुम्बे तस्यन् सविशं [९] क ख ग सदश [१९] उद्देशः ख ग कुटुम्बे [१९-१९] ग वा रथन्तरा ख ग सविश [१९] ख विविधयो- ग विविध-

अथैष 'सद्यःक्रीः । ते' वृता' नापाकामन् । त एत्यायाजयन्' । तेभ्य एतां' वाचं वळ्वां श्वेतां' भूतां अश्वाभिधान्यभिहिताम् आनयन् — इमां प्रतिगृहीतेति । 'ते ऽब्रुवन्'— 'श्रेयसीयम्' 'अस्मन्, जो इमाम्' उद्यस्याम इति । सा क्रद्धा— न मा प्रय-
गृह्णन्' इति सिद्ध्य' उभयतोमुखो भूत्वोर्ध्वोदकामत्' । सोमयान् देवासुरान् अन्तरातिष्ठद् यं देवानाम् उपाप्मोद् यं असुराणां तद्' आददाना । ताम् उपैव' देवा अमन्त्रयन्तोपासुराः' । सा देवान् अभ्युपावर्तमानाब्रवीन्— 'यि मे तत स्याद्' चद् वो' ऽभ्युपावर्तयेति । पूर्वां त्वाग्नेह्' आहुतिर् अश्रुवीतेति' । ताम् अक्षरे ऽवाकलयन् । सौषोत्तरवेदिः । ताम्' एतां पूर्वाम् अग्नेह् आहुतिर् अश्रुते ॥ ११९ ॥

[१-१] ख सद्यःक्रीमा [२] क वृता [३] ख : पादकामन् ग भूत्वोर्ध्वोदकामत् [१२] क ग तन् एत्यायजयन् [४] ख ग एतं [५] क ख ग [१३] क ख उपैवे [१४] क अमन्त्रयन्तोपासुराः श्वेतं [६-६] ख अब्रुवन् [७] ख श्रेयसीयम् ख ग अमन्त्रयन्तोपासुराः [१५] क ग स्यद् [८-८] क ख अस्मिन्नेमा न अस्मन्नो इमा [९] [१६] ख यो [१७] क ख चान्नेर् [१८] क ख प्रायगृह्णन् [१९] क सीद्वि [१९] ख भूता ख अश्रुवीतेति [१९] ग तोम्

धारयन्त्य अग्निं, व्याधारयन्त्य' उत्तरवेदिम् । एतद् एतां' तन् पूर्वाम् अग्नेर् 'आहुतिर् अश्रुते' । अथैतेभ्य' 'एतम् आदित्या आदित्यम्' एवाश्वं इधत् भूतम् अश्वाभिधान्यभिहितम् आनयन्—'इमम्' उ चै प्रतिगृहीतेति । ते ऽब्रुवन्' श्रेयान् उ वावायम् अस्मन्, जो वावेमम् उद्यस्याम' इति । तान्' देवान् चर्षयश् ओपसमेत्या-
ब्रुवन्—विच्छेत्स्यन्ते' वा अदक्षिणा यज्ञाः, प्रतिगृहीतेति । तद् एवाभ्यनुचरते'—

आदित्या इ जरितर् १ अंशिरोभ्यो ऽश्वं ३ दक्षिणान् अनभंश्

त इ जरितर् न प्रत्यायंश् त इ जरितर् न प्रत्यायंश्

तान् १४ उ इ जरितः प्रत्यायंश् तान् १५ उ इ जरितः प्रत्यायंश्

अथा नेद् असन् अपुरोगवाणि १६ दद्या १७ नेद् असन् अविचेतनासः १८ ॥ ११६ ॥

[१] क व्याधार- ख व्याधारयन्त्य [२] ख एवान् [११] ख विच्छेत्स्यन्ते न विच्छेत्स्यन्ते [१२] ख [३-३] ख आहुतिर् अश्रुते [४] क ख अथैभ्य ग एवाभ्यनुचरते [१३-१३] ख अंशिरोभ्योऽश्वं [५-५] ख एतदादित्यादित्यं ग एतदादित्यं [६] [१४] ख ग तं [१५] ख ग तं [१६] ख ग ख आनयन्ति [७] ग इमाम् [८] क ख ग अपुरोगवाणि [१७] ख दद्या [१८] ग अवि-
ते ऽब्रुवन् [९] ख उद्यस्याम् [१९] क ता चेतनासः

आदित्य इदा वसतस्त्वच्छत् १ रथ २ प्रतिगृहीत अगिर ३

इद राधा बृहत् पृथु देवा ददतु वो वरम्

तद् वो अस्तु सुचेतनं ३

सुप्ते अस्तु दिवे दिवे प्रत्य एव गृभादत ॥

इत्थं एवैतान् प्रत्यग्राहयत् । ततो वा आदित्याः पूर्वे स्वर्गं लोकम् अगच्छन्, अही-
यन्तांगिरसः । स यो भ्रातृभ्यवान् स्याद् १, २ यो अभिचरैश्च ३ स्पृष्टैश्च, स एतेन यजेत ।
हीयते ऽस्य पाप्मा भ्रातृभ्यो, गच्छति स्वर्गं लोकम् । यद्योर्धरा धेदिर् भवति । सा हि
पुराकृता ४ हि भवति । यवानाम् उत्तरधेदिः । यदैर् वा आदित्या अंगिरसां यज्ञम् अयुवत ।
यद् यज्ञं यदैर् अयुवत तद् यवानां यवत्वम् । यदैर् एव द्विषतो भ्रातृभ्यस्य यज्ञं युते ।
खलेवला यूपस्याग्नौ ५ भवत्य् ऐन्द्रः । विजित्यै सह ६ पशू आलभन्ते ७ समष्ट्यै । पुमान्
नौस् सोमकयणो भवति—वीर्यं वै पुमान्—वीर्यवन्तो ऽसामिति । साण्डो भवति सेन्द्र-
न्वाय । कुंभ्या ८ वसतीवर्ग्यो भवन्ति यः पुरं जानस् तस्य गृहेभ्यः । ता हि पुरागृहीता
भवन्ति । सर्पिषमन्तम् अशित्वा निपद्यते ९ । यम् एवाप्तुं दीक्षणीयम् अश्नाति स एवास्य
सो ऽशितो भवति । प्रियायै जायाया अन्तरोह १० शेते निपद्यमानः । तपस्यम् एवास्य
तद् धिरण्यम् मुख आघाय ११ शेते । सत्यं वै १२ हिरण्यम् । सत्यम् एवास्य तद् उदित
भवति ॥ ११७ ॥

[१] ख त्वेत ग तेछत् [२-२] क प्रतिगृहीतं-
गिर [३] ख सुचेतुर्न [४] ख ग एवैनां
[५] ग भ्रातृभ्यां [६] ख स्वाद् [७-७]
ग वोभिचरैश्च [८] क पुराकृता ख ग पुना-
कृता [९] क यूपस्याग्नौ ख यूपस्याग्रे ग

यूपस्याग्रे [१०-१०] ग पशूकुलान्तरे [११]
ख कुंभ्या ग कुंभ्या [१२] ग निवपद्यते [१३]
एवं कोशेषु [१४] ख आप्य [१५] ख ग
नास्ति

१ अश्व श्वेतो २ दक्षिणा भवति—स्वर्ग्यो वा अश्व—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ।
अश्वरथस् सोमप्रवाको भवति योजनं परमम् । एतद् ध वै परमाणाम् अध्वानाम् ३ अवमं
यद् योजनम् ३ अवमानां वा परमम् । तस्मिन् दधिदतिर् उपाधहितो भवति । तस्य ४ यत्
सर्पिस् संपतति तद् आज्यकुम्भे ५ ऽवाहयन्ति । तद् धि सद्योजम् इव द्विकोशम् इत्थं ६
द्विकोशम् इत्थम् ऋत्विजो विनिहिता भवन्ति । त ७ एजं प्रातर् ८ उपसमेत्य याजयन्ति ९ ।
स जुह्वत् त्रिर् १० निमीलयति त्रिर् वीक्षते । ता एव दीक्षोपसदः ११ ॥ ११८ ॥

[१-१] ख ग अश्वश्वेतो [२] एवं कोशेषु [३]
ग येजनम् [४] ख ग तस्या [५] क ख
सर्पिस् [६] ख ग आज्यकुम्भे [७] ख ग
इत्थं [८] ग ऋत्विजो [९] ग नास्ति [१०-
१०] क उपसमेत्याजावन्ति (उपसमेत्य ज्यावन्ति)
ख उपसमेत्याजावन्ति ग उपसमेत्य याजन्ति [११]
ग त्रिर् [१२] क दीक्षोपसदः ग दीक्षोपसदः

स त्रिवृद् रथन्तरसामा भवति—ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्म रथन्तरं—ब्रह्मणा स्वर्गं लोकं
गच्छामेति । अथो आहुत् त्रिवृद् एव बृहत्साम स्याद् इति । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं बृहत् ।
ब्रह्मणा च क्षेत्रेण च संयुग्भ्यां स्वर्गं लोकं गच्छामेति । तद् उ वा आहुत् त्रिवृद् एव
रथन्तरसामा स्यात् । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्म वै रथन्तरम् । ब्रह्म वै स्वर्गस्य लोकस्येश ।
तस्मिन् त्रिवृद् एव रथन्तरसामा १ स्याद् इति । तस्मिन् आहुत् इयवन्ति सामानि
कार्याण्य—इयवद्भिर् २ वै देवा स्वर्गं लोकम् अगच्छन्—इयवद्भिर् स्वर्गं लोकं गच्छा-

मेति । अथो आहुर् "यान्य् एवाग्नियोनीनि" सामानि 'तानि कार्याणि' । अष्टुत इव वा एष यत् सद्यःक्रीः । अग्निर् वा अष्टुतस्य अपयितेति । तद् उ वा आहुर् अग्निष्टोमसामान्य् एव कार्याणीति । एतानि वा अग्नियोनीनि यद् अग्निष्टोमसामानि । "तस्माद् अग्निष्टोम-सामान्य्" एव कार्याण्य—इत्यथैष क्षिप्रान् क्षेपीयान्—क्षिप्रात् क्षेपीय स्वर्गे लोके गच्छामेति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरस्, संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्य चतुर्विंशति स्तुतंशखाणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस्^१ संवत्सरः । संवत्सर स्वर्गो^२ लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥ ११९ ॥

[१] ग लोक	[२] ख रथन्तरसाम ग रथन्तर-	[८] ख ग क्षिप्रात्	[९] ग अधिपाठः च
ख्यामा	[३] ख ग यवत्किर्	[१०] ख स्तुत नास्ति	[११] ख -मासास्
गच्छन्	[५-६] ख ग यान्निवा-	[६-७] क ख	[१२] ख ग स्वर्गे
ग कानि कार्याकार्याणि	[७-८] ग नास्ति		

अथैताव् अनुक्रियौ । आदित्याश् च वा अंगिरसश् च स्वर्गे लोके ऽस्पृधन्त । त आदित्याः पूर्वं स्वर्गे लोकम् अगच्छन् । ते ऽङ्गिरसो ऽवामयन्त—वयम् अपि तं लोकं गच्छेम यम् आदित्या अगमन् इति । त एते यज्ञम् अपश्यन् । तम् एव सन्तं परोक्षेणैव^३ तम् आहरन् । तेनायजन्त । ते वळ्वाम्^४ एव श्वेतां दक्षिणां^५ नीत्वादित्यैस् सलोका^६ अभवन् । ते हैत आदित्याश् चांगिरसश् च सलोकाः । सलोको ह वा 'आदित्यैश् चांगिरोभिश् च' भवति य एवं वेद् । अथो आहुर्—यस्माद् एव श्रेयान् आतृज्य स्यात् 'सो ऽनेन' यजेतेति । पूर्वप्रेत इव ह वा एष य श्रेयान् । पूर्वप्रेतान् इव वा एतेन ते तान् आप्नुवन् । आप्त्वा श्रेयांसं वसीयान् आत्मना भवति ॥ १२० ॥

[१] ख स्वर्गे	[२] ग अगमन्	[३] क ख	चांगिरश्	[८-८] ख आदित्यश्चांगिरोभिश् च ग
परोक्षेणैव	[४] ख वळ्वान् ग वळ्वाम्	[५]	आदित्यश्चांगिरोभिश्	[९-९] क ख ग सनेन
ख ग दक्षिणा	[६] ग सलोकाक	[७] ख ग		

गोधूमोर्वरा^१ वेदिर् भवति । सा हि पुराकृता भवति । गोधूमानाम्^२ उत्तरवेदिः परोक्षतायै । खलेवला^३ यूपस्फयाग्नौ भवत्य् ऐन्द्रः । विजित्यै सह पशू^४ आलभन्ते समष्ट्यै । स्त्रोगौस् सोमक्रयणी^५ भवति परोक्षतायै । कुंभ्या^६ वसतीवयो भवन्ति यः पुरेजानस्^७ तस्य गृहेभ्यः । ता हि पुरागृहीता भवन्ति । सर्पिभ्यन्तम् अश्विन्वा निपद्यते । 'यम् एवामुं' दीक्षणीयम् अश्नाति स एवास्य सो ऽक्षितो भवति । प्रियायै जायाया अन्तरोद^८ शेते निपद्यमानः । तपस्यम् एवास्य तद् धिरण्यम् मुख आघाय शेते । सत्यं वै हिरण्यम् । सत्यम् एवास्य तद् उदितं भवति । रजतं भवति परोक्षतायै । वळ्वा^९ श्वेता^{१०} दक्षिणा भवति परोक्षतायै । अश्वतरीरथस्^{११} सोमप्रवाको भवति त्रैपदं परमं परोक्षतायै । तस्मिन् दधिदतिर् उपावहितो^{१२} भवति । तस्य^{१३} यत् सर्पिस् संपतति तद् आज्यकुंभे ऽवास्यन्ति । तद् धि सद्योजम् इवाध्यर्धक्रोशे ऽध्यर्धक्रोश^{१४} ऋत्विजो विनिहिता^{१५} भवन्ति । त एनं प्रातर् उपसमेत्य याजयन्ति । स जुह्वत् त्रिर् निमीलयति त्रिर् वीक्षते^{१६} । ता एव दीक्षोपसदः^{१७} । स वा पणो ऽष्टादशपवमानो^{१८} भवति । परोक्षं^{१९} त्रिवृत् । अग्निष्टोमयज्ञा^{२०} वा आदित्या उक्थ्ययज्ञा अंगिरसः । स एष उक्थ्यो निदानेन सन्न अग्निष्टोमः प्रत्याह्रियते क्षिप्रतायै । अथैष^{२१} चतुर्विंशपवमानो भवति । परोक्षं^{२२}

२० त्रिवृद् उ एत २ । स वा एषो ३ ऽतिरात्रो निदानेन ३ खन् वोडशीमान् ३ वा अग्नि
श्रोम प्रत्याह्वियते क्षिप्रतायै १२१

[१] क गोधूमोतरा ग गोधूमोमार्वरा [२] ख ग
गोधूमानां [३] ख ग खलोखला [४] ख ग
पुष्टु [५] क ग सोमकृषिणी ख सोमकृषिणी
[६] ख ग कृष्या [७] क पुरोजानस ख पुरो-
जानस [८-८] ख ग यमोवासु [९] क ख अन्त-
रोरु [१०] क ख ग विलवा [११] ग श्वेता
[१२] ग अश्वतरोरस [१३] क ग ऊपावाहितो

[१४] ग अग्निपाठ तस्य [१५-१५] क ख ग
ऋत्विजोऽभिहित [१६] ग विदिते [१७] ख
दीक्षोपदः [१८] ख पचमाने [१९] क ख ग
परोक्ष [२०] ख ग अग्निष्टोमवक्ष [२१] ग
अथ [२२-२२] ग तृदग्नि पच [२३-२३]
क ख ग रात्रोऽग्निदानेन [२४] ख गोडशिमान्
ग गोडशिमान्

अथैव परिक्रीः । खण्डिकश्च होह्वारिः केशी च दार्भ्यः पाञ्चालेषु पस्पृधाते ।
स ह खण्डिकः केशिनम् अभिप्रजिधाय । सद्यःक्रिया वै स्थो यक्ष्यत इति । अथ हैतेन
प्रोच्य आतृव्याय यजन्ते । तस्य हैते ब्राह्मणा आसुर-अहीना आश्वत्थिः, केशी सात्य-
कामिर्, गङ्गिना राहशितो, लुशाकपिः खार्गलिर् इति । ते हैनम् उपसमेयुः । स ह
ध्यायन् निषसाद् । तं होचुः—किं तु राजन्यो ध्यायतीति । स होवाच—न हि मे
ध्येयम् । यूयं ब्राह्मणा अनुब्रूथ—आदित्याम् चाङ्गिरसश्च । ख स्वर्गे लोके ऽस्पृधन्त । त
आदित्याः पूर्वं स्वर्गे लोकम् अगच्छन् अहीयन्ताङ्गिरस इति । स य एतेन प्रोच्य
आतृव्याय यजते, स एव भवति, परास्य द्विषन् आतृव्यो भवति ॥ १२२ ॥

[१] ग प्रक्रीः [२] ख ह [३] ख ग पञ्चालेषु
[४] ख माच्य [५] क ख आश्वत्थि [६] ख
राहशितो [७] क ख ग निषसाद् [८] ख

नास्ति [९] क नास्ति [१०] ख अनुवृत्
ग अमृत [११] ग चाङ्गिरसाश्च [१२] ग
अहियन्त-

तम् उ वै मायं खण्डिको ऽभिप्राहैपीत्—सद्यःक्रिया वै स्थो यक्ष्यत इति । स एव
नूनं भविष्यति, परा स्थो भविष्यतीत्य एवैतद् ध्यायामीति । तं होचुः—परिक्रीर् इति
वा अर्थं यक्षकतुर् अस्ति । तेन त्वा याजयामेति । तथेति । तेन हैनं याजयाञ्चक्रुः । तस्य
वा एतस्य तृचस्य तृचस्यैककया स्तुवन्ति । ब्रह्म वै प्रथमा स्तोत्रिया, अत्र द्वितीया,
चिद् तृतीया । अवलम्ब उ ह वै ब्रह्मणः क्षत्रं च विद च । क्षत्रं चो ह वै वितां चानु
आतृव्यलोकः । स ये द्वे अवचिच्छेद, आतृव्यलोकम् एव तद् अवचिच्छेद । आत्मा वै
प्रथमा स्तोत्रिया, जाया द्वितीया, प्रजा तृतीया । अवलम्ब उ ह वा आत्मनो जाया च
प्रजा च । जायां चो ह वै प्रजां चानु आतृव्यलोकः । स ये द्वे अवचिच्छेद, आतृव्य-
लोकम् एव तद् अवचिच्छेद ॥ १२३ ॥

[१] ख ग यक्षत [२] क ध्यायामीति ख ध्याय-
यामीति [३] ख परिक्रीर् [४-४] ख नास्ति
[५] क ख तृचस्यैककया [६] क ब्रह्मणा [७-७]

ख तृतीयाऽवलम्ब [८] ख प्रजया [९] क
आतृव्यलोकः

ततो वै स खण्डिकं निःसारयाञ्चकार । ततो वै केशी दार्भ्यो ऽभवत्, परा
खण्डिकः । भवत्य् आत्मना, परास्य द्विषन् आतृव्यो भवति, य एव वेद । तस्य तिसृषु
बहिष्पवमानं भवति, चतसृषु आज्यानि, पञ्चसु माध्यन्दिनः पचमानश्च, चतसृषु
पृष्ठानि, सप्तसु आर्भयः पचमान, एकस्याम् अग्निष्टोमसाम । ताञ्च चतुर्विंशति स्तोत्र्यात्

सपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सराद् एव तत् खण्डिकम् औद्-
भारिः^{१०} केशी दाम्भो^{११} नुदते, संवत्सराद् अन्तरियाय^{१२} । संवत्सराद् एव द्विषन्ते
आतृव्यं^{१३} नुदते, संवत्सराद् अन्तरेति^{१४}, य एवं वेद ॥ १२५ ॥

[१] ग नास्ति [२] क ख दाम्भो [३] स्तोत्रिवाः [१-९] ग एतत् [१०] क ख
ग परस्य [४] क ग देव [५] ख वदत्तुषु औद्भारिः [११] ख दाम्भो [१२] क अन्तरियाय
[६] ख पञ्चाशु [७] ख पवमानय [८] ग [१३] ख प्रतुव्य [१४] ख अन्तरेति

अथैष एकत्रिकः^१ । प्रजननकामो^२ हैतेन यजेत । प्रजापतिर्^३ वा अकामयत—बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायेयेमां व्यष्टिं व्यश्नुवीयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत्^४ । तम् आहरत् ।
तेनायजत । स ऐक्षत केन स्तुवीयेति । स आत्मानम् अपश्यत्^५ । तेनास्तुत । स ऐक्षत
केन न्वेव स्तुवीयेति । स प्राणापानव्यानान् अपश्यत्^६ । तैर् अस्तुत । स आत्मना स
प्राणापानव्यानैस्^७ स आत्मना स प्राणापानव्यानैस् स एवम् एव विपर्यासं यज्ञं सम-
स्थापयत् । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायतेमां व्यष्टिं व्याश्नुत यास्येयम् । बहुर
एव प्रजया पशुभिः प्रजायत इमां व्यष्टिं व्यश्नुते य एवं वेद ॥ १२६ ॥

[१] ख कत्रिकः [२] ग प्रजननकामो [३] [७] ग प्राणापानव्याने [८] एवं कोकेषु [९]
ग प्रजापति [४] क ख ग अपश्य [५-५] ख ख ग प्रजयात
आत्ममपश्यत् ग आत्मानमपश्य [६] ग अपश्य

तेन हैतेनोदरश्^१ शाण्डिल्य इयक्षाञ्चक्रे । तस्य ह मनस्य एवास—एकत्रिकेण
यजेयेति । न ह तु कस्मै चनोवाच^२ । अथ हास्य जाया^३ गन्धर्विण्यं आस । तां^४ हायं
गन्धर्व उपन्येयाय^५ । तां होवाचैकत्रिक इति वै यज्ञकतुर् दारुण इवास्ति । तेन वै ते
पतिर् यक्षयत इति । सा हेयं^६ पतिं पप्रच्छ—एकत्रिक इति वै यज्ञकतुर् दारुण
इवास्ति । सत्यं त्वं तेन^७ यक्षयसि इति । स होवाच—यद् अहम् इदम् नैव^८ कस्मै
चनावोचं^९, मनस्य एव मे ऽभूत्, कस् त इदम् अवोचद्^{१०} इति । यो भायं गन्धर्व
उपन्येतीति^{११} । तं वै त्वं पृच्छताद्^{१२} इति होवाच । यष्ट्व्यं तेना^{१३}, न यष्ट्व्याश्म
इति^{१४} । तं ह पप्रच्छ^{१५}—यष्ट्व्यं तेना^{१६}, न यष्ट्व्याश्म इति । स होवाच—यथा वा
एनं स वेदैवम्^{१७} एनं वयं विद्मः । अन्यतर इति वा एनं स वेदान्यतर इति वा एनं स
वेदान्यतर^{१८} इत्य एनं वयं विद्मः । यस् त्व् अस्येत्यं^{१९} स्तोत्रं विद्यात्, स एनेन^{२०}
यजेतेति, यथैनेनाद्ः प्रजापतिस् तुष्टुवे । तेनो ह स नोपदधर्षेष्टुम्^{२१} ॥ १२६ ॥

[१] क ख ग हैतेनोदर [२] ग चनोवाच ग उम्ममोचद् [१३] क ख ग उपन्येतीति [१४]
[३] ख ग जाया [४-४] ख गन्धर्विन्यास्तां ग क ख पृच्छताद् ग प्रच्छताम् [१५-१५] क
गन्धर्विन्यास्तां [५] ख ग उपन्येयाया [६] क यष्ट्व्यन्तेनायष्ट्व्यमिति ख यष्ट्व्यन्तेनायष्ट्व्यमिति
ख होवाचैकत्रिक ग चैकतुक् [७-७] क ख [१६-१६] ग तमपप्रच्छ [१७-१७] ख ग वै-
तेचतिर्व्यक्षत ग तेनतिर्व्यक्षत [८] ग हैय देवम् [१८] ख देवान्यतर [१९] क आस्येत्यं
[९] एवं सर्वेषु कोकेषु [१०] ग नेव [११] ख आस्येत्यं ग अस्येत्यं [२०] क ख ग एनेन
क ग चानावोचं [१२-१२] क ख इममवोचद् [२१] ग नोपदधर्षेष्टुम्

शश्वद् धोदरश् शाण्डिल्यस् तेनैव पणाय्यतां^१ जगाम यद् अस्य मनस्य एवा-
सैकत्रिकेण यजेयेति । स वा एषो ऽन्यतर इव यज्ञकतुस् सुपणाय्यो^२ वनेनेष्ट्वा^३ भवति

सुपापीयान् वा । तस्यैकस्यां बहिष्पवमानं संपद्यते उपास्मै गायता नर इति । तिसृषु माध्यं-
दिनः पवमानो—गायत्रम् एव गायत्र्याम्; उत्सेधस् सतोवृहत्याम्, सैवेष्टा, तन् निधनम्;
औशनम् एव त्रिष्टुभि । एतस्याम् आर्भवः पवमानो ऽग्रा रुचा हरिण्या पुनान इति । एत-
स्याम् अतिच्छन्दसि गायत्र्यपार्श्वम् । स एव स्वरस् तन् निधनम् । सप्तपदा भवति ।
सप्त वै छन्दांसि । अतिछन्दा^१ वै सर्वाणि छन्दांस्य अभिभवति । "तद् अस्य" तत् सर्वाण्य
एव छन्दांस्य उपेतानि भवन्ति । तद् आहुः पञ्चनिधनम् एव ग्रामदेव्यं कार्यम् । पञ्च-
छन्दा^२ आर्भवः पवमानस् सप्तसामा । यद् अह पञ्चनिधनानि, तेन^३ छन्दांसि प्रति
विभवति । यद् उ वै सप्तपदा तेन सामान्यं अत्रैव विभवतीति । तद् उ वा आहुर् गायत्र-
पार्श्वम् एव^४ कार्यम् । स एव स्वरस्, तन् निधनम् । आत्मा वै स्वरः, प्रजा निधनम् ।
एतद् एव समृद्धतरम् इव यद् गायत्रपार्श्वम् । तस्माद् गायत्रपार्श्वम् एव^५ कार्यम् इति ।
ताश् चतुर्विंशति स्तोत्र्यास्^६ संपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यर्थमासस्^७ संवत्सरः । संवत्सरः^८
प्रजननम् । स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति ॥ १२७ ॥

[१-१] क ख ग बोदरशाण्डिल्यस् [२] ख ग पञ्चदशा [३] क ग पवमान [१०] क ते
पणाध्यतां [३] ख ग तुपर्णायो [४] क ख ग [११-११] ख ग नास्ति [१२] ख ग स्तोत्र्या
वैनेनष्ट्वा [५] ख स्वर [६] क ग अनिछन्दां [१३] ख चतुर्विंशत्यर्थमासास् [१४] ख ग नास्ति
[७-७] क तद्वा अस्य ख ग अस्य [८] ख ग

अथैष बृहस्पतिसवः । प्रजापतिः प्रजास् ससृजानस् स व्यसंसत^१ । सो ऽब्रं भूतो
ऽश्रयत्^२ । तस्य सर्वे देवा ममत्विन^३ आसन्—मम ममेति । ते ऽब्रुवन्—वीदं भजामहा
इति । तस्य विभागे न^४ समपादयन् । ते ऽब्रुवन्—आजिम् अस्यायामेति । त आजिम्
आयन् । स^५ बृहस्पतिर् आजिसरणं पन्थानम् अपश्यत् । स पूर्वः परीत्य रथेन वृत्वा-
तिष्ठत् । ते देवास् तन्^६ नाजिन्दन् येनात्यसरिष्यन्^७ । शश्वद् ध यावान् एव रथयानाय
तावान् "आजिर् आस" । ततो वै स तम् आजिम् उदजयत् । यद् बृहस्पतिर् उदजयत्,
तस्माद् बृहस्पतिसवः । तम् आजिम् उज्जिगिवांसम्^८ इन्द्रो ऽब्रवीत्—"पुरस्
त्वा दधे"^९ । माम् अनेन यज्ञेन याजयेति । तथेति^{१०} । तं पुरो ऽघत् । तेनैतम् अयाजयत् ।
ततो वा इन्द्रस् सर्वेषां देवानां^{११} श्रैष्ठ्यम् अगच्छत्^{१२} । गच्छति स्वानां श्रैष्ठ्यं य एवं
वेद ।

स वा एष द्वयोर् एव यज्ञो—ब्राह्मणस्य चैव^{१३} राजन्यस्य च । यद् बृहस्पतिर्
उदजयत्, तेन ब्राह्मणस्य^{१४} । यद् इन्द्रो ऽयजत, तेनो राजन्यस्य । स उ ह्येन्द्रस्यैवैकस्य^{१५}
पुरोहित आस^{१६}, नेतरेषां देवानाम् । सो ऽकामयत—सर्वेषां देवानां पुरोधां गच्छेयम्^{१७}
इति । स एतेनैव यज्ञेनायजत^{१८} । ततो वै स सर्वेषां देवानां पुरोधाम् अगच्छत् । बृहस्प-
तिर् वै देवानां पुरोहितः ॥ १२८ ॥

[१] ख व्यसंसत [२] ग सवत् [३] क मम-
त्विन ख ममत्वैन [४] ग ना [५] ख नास्ति
[६] ख त [७] ख नेनात्यसरिष्यन् [८-८] ख
अरास् ग आकाशस् [९] क उज्जिगिवांसस् ख उज्जि-
गोसेम् [१०-१०] ख पुनरस्त्वादधे ग पूर्वस्त्वा-
दधे [११] क नास्ति [१२-१२] ख श्रैष्ठ्य-
दुगच्छत् [१३] ख वैव [१४] ख ब्राह्मणस्य
[१५] ग इन्द्रस्यैवैकस्य [१६] ख आह [१७]
ग गच्छयन् [१८] ख यज्ञेनायजत

स त्रिवृद् रथन्तरसामा भवति । ब्रह्म वै त्रिवृद्, ब्रह्म रथन्तरम् । ब्रह्मणा वाव स
तद् ब्रह्मवर्चसम् आधोत^१ । ब्रह्मणैव ब्रह्मवर्चसम् कधोति य एवं वेद ।

तस्य त्रयस्त्रिंशद् दक्षिणा भवति^१ । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः^२ । देवतानाम् एव पुरोधाम् आश्रुत । अश्वश् चतुस्त्रिंशः^३ । प्रजापतेर् वा एतद् रूपं यद् अश्वः । सप्रजापतिकानाम् एव तेन देवतानां पुरोधाम् आश्रुत । तस्यैता यथापूर्वम् अनुसवनं दक्षिणा ददात्य—अष्टौ प्रातस्सवने ददात्य, एकादश माध्यंदिने सवने, द्वादश तृतीयसवने, अनूवंध्यायाम्^४ एकाम्, उदवसानीयायाम् एकाम् । अनुसवनम् अवं तृतीयशः । तद् या अष्टौ प्रातस्सवने ददात्य—अष्टौ वसवो^५—वसूनाम् एव पुरोधाम्^६ आश्रुत । अथ या एकादश माध्यंदिने सवन—एकादश रुद्रा—रुद्राणाम् एव तेन^७ पुरोधाम् आश्रुत । अथ या द्वादश तृतीयसवने—द्वादशादित्या—आदित्यानाम् एव तेन पुरोधाम् आश्रुत । अथ याम् अनूवंध्यायाम्^८ एकां^९—मित्रावरुणयोर् एव तेन^{१०} पुरोधाम् आश्रुत । अथ याम् उदवसानीयायाम् एकां—कर्म कर्म मे^{११} दक्षिणावद् असद्^{१२} इति । अथ यम् अनुसवनम्^{१३} अश्वं तृतीयशः—प्रजापतेर् एव तेन पुरोधाम् आश्रुत^{१४} ॥ १२९ ॥

[१] क ग आर्षेत् ख आर्षेत् [२] ग त्रयस्त्रिंश
[३] ग भवन्ति [४] ख चतुर्विंशः [५] क अनू-
वध्यायाम् ख अनूवध्यायाम् [६] ख अधिपाठः
वा [७] ख पुरोधाम् [८] क ख ते [९] ख

अधि [१०] क ग अनुवध्याया ख अनूवध्याया
[११] ख ग एकां [१२] ख तो [१३-१४]
क दक्षिणावसद् [१५] ख अनुसवनं [१६] ख
आश्रुते

तद् आहुर्—मनसैव^१ प्रातस्सवने^२ दद्यान्^३, मनसा तृतीयसवने, माध्यंदिन^४ एव^५ सवने दद्याद् इति । तद् उ वा आहुर्—अतीर्थं वै प्रातस्सवनं दक्षिणानाम्, अतीर्थं तृतीयसवनम् । माध्यंदिन एव^६ सवने दद्यात् । तद् एव तीर्थं, तद् आयतनम् । नैवेतरथोः सवनयोर् मनसा^७ चन ददद् आद्रियेतेति^८ । ब्रह्मणे ऽश्वं ददाति । ब्रह्मणो ह् एवैकं दक्षिणा । तद् यदा^९ माध्यंदिनीयाञ् चमसाः प्रतिष्ठेरन् अथ जघनेनाहवनीयं प्राचीनग्रीवं^{१०} कृष्णाजिनम् उपस्तृणीतेति ब्रूयाद् उदीचानग्रीवं वा । तद् यजमान आस्ते । स^{११} हुतानां चमसानाम् उन्मार्ष्टि^{१२}—देवस्य त्वां सविलुः प्रसवे ऽश्विनोर्^{१३} बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्यै^{१४} त्वा वाचो यन्तुर् यन्त्रेण बृहस्पतेस् त्वा साम्राज्येन ब्रह्मणाभिषिचामीति^{१५} । मुखं विमार्ष्टि । स सोमामिषिकस् तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति । जिर् उत्क्रोशन्ति^{१६}—त्रयो^{१७} वा इमे लोका—एष्व एवास्य तत् लोकेषु श्रुतिं दधति ॥ १३० ॥

[१] ग मनसैव [२] ख प्रातस्सवने [३] क
ख दद्यात् [४] ख ग माध्यंदिने [५] ख ग
नास्ति [६-८] ग माध्यंदिनेव [७] ख मासा
[८] क आद्रियेतेति [९] ग यथा [१०] ख

प्राचीनग्रीवं [११] क तस [१२] ख उन्मार्ष्टि
ग उन्मार्ष्टि [१३] ख -श्विनोर् [१४] ग सरस्वत्यै
[१५] ख ग -मिश्रिचामीति [१६] ख ग उत्क्रो-
शन्ति [१७] ख ग त्रय

तस्याष्टशतं^१ स्तोत्रिया भवन्ति । ततो यच् छतं सा विराद् । क्षत्रं विराद् । अथ या अष्टौ सा गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेज एव तद् ब्रह्मवर्चसं क्षत्रस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियस्य पुरोहितः । स यः पुरोधोकाम स्यात्^२ स एतेन यजेताश्रुते पुरोधाम् । तं हैक एकछन्दसम् एव कुर्वन्ति, गायत्रम् एव सर्वम्—गायत्रो वै बृहस्पतिः । ब्रह्म^३ वै गायत्री । ब्रह्म बृहस्पतिर्—ब्रह्मणा वा^४ ब्रह्मवर्चसम् ऋधवा-
मेति । ते ये ह ते तथा कुर्वन्त्य अग्निं चैव तेन देवतानाम्^५ उपाप्नुवन्ति, गायत्री च छन्दः,

इमं च लोकम् अन्तरिता हैषाम् इतराश्च च दधता भवन्तीतराणि च छन्दासीतरे च देवा इतर च लोका इतरे च कामा तस्माद् यथाछन्दसम् एव काय सर्वासा देवताना सर्वेषा छन्दसा सर्वेषा देवाना सर्वेषा लोकाना सर्वेषा कामानाम् उपात्यै । तस्य बृहद् बार्हस्पत्यम् आदिष्टसामार्भवे एवमाने भवति । बृहस्पतिस्यो ह्य एषः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति । ॥ १३१ ॥

[१] ग तस्याष्टाशतं	[२] क ख ग स्या	[३-३]	ख इतितराश्च	[७] ग यथाछन्दस्	[८] ग
क बृहस्पतिब्रह्म ग बृहस्पतिब्रह्मणो	[४] ख ग		उदिष्टसामार्भवे	[९-९]	ख ह्यः
नास्ति	[५] ख देवाम् ग देवानाम्	[६-६]	समर्धयन्ति		[१०] क

अथैष^१ इन्द्राश्वोः^२ कुलायः^३ । इन्द्राग्नी^४ वा अकामयेतां^५—सदृशानाम् एव सतां^६ देवानां श्रेष्ठतां गच्छेव^७, समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् क्रध्रुयावेति । ताव् एतेन यज्ञम् अपश्यताम् । तम् आहरताम्^८ । तेनायजेताम् । ततो वै तौ सदृशानाम् एव सतां^९ देवानां श्रेष्ठताम् अगच्छतां, समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् आध्रुताम्^{१०} । तद् ब्रह्म वा अग्निः । क्षत्रम् इन्द्रः । स वा एष त्रिवृत् पञ्चदशो भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । क्षत्रं पञ्चदशः । त्रिवृतैवाग्निं श्रेष्ठताम् अगच्छत्^{११} । पञ्चदशेनेन्द्रः । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । ब्रह्म वै रथन्तरं, क्षत्रं बृहत् । रथन्तरेणैवाग्निं श्रेष्ठताम् अगच्छत्^{१२}, बृहतेन्द्रः । तौ^{१३} यौ ब्राह्मणश्च^{१४} च राजन्यश्च कामयेयातां, सदृशानाम् एव सतां^{१५} स्वानां श्रेष्ठतां गच्छेव । समानेन यज्ञेन समानीम्^{१६} ऋद्धिम्^{१७} क्रध्रुयावेति, ताव् एतेन यजेयाताम् । सदृशानाम् एव सतां^{१८} स्वानां श्रेष्ठतां गच्छतस्, समानेन^{१९} यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम्^{२०} क्रध्रुतः^{२१} । त्रिवृतैव ब्राह्मण^{२२} श्रेष्ठतां गच्छति, पञ्चदशेन राजन्यः । रथन्तरेणैव ब्राह्मण श्रेष्ठतां गच्छति, बृहता राजन्यः । तद् यद् एतानि त्रिवृत्-पञ्चदश-^{२३} स्तोत्राणि व्यतिषक्तानि^{२४} भवन्ति—॥ १३२ ॥

[१] ख ग अथैषा	[२] ग इन्द्राश्वोः	[३] ख	ख ग अगच्छत	[१२] ख ग तो	[१३] ग
कुला	[४] ग इन्द्राग्नि	[५] क अतनुमेयातां	ब्राह्मणाश्च	[१४] ग सामनीम्	[१५-१५] ग
ख अतनुमेयातां ग अतनुमेयातां	[६] ख स्तां		नास्ति	[१६] ख समाने	[१७] क ख ग
[७-७] ग श्रेष्ठतामगच्छेव	[८] ग आहरता	[९]	क्रध्रुत	[१८] ख ब्राह्मणा	[१९] क ख ग
ग आध्रुताम्	[१०] क ख ग अगच्छत	[११]	पञ्चदशा-	[२०] ग व्यतिषक्तानि	

—तस्माद् इन्द्राश्वोः कुलायः । तद् आहुस्^१ सत्रे तद् व्यतिषक्तं^२ यत्^३ त्रिवृत्-पञ्चदशम् । त्रिवृत्पञ्चदशम् इत्थ एवैतानि स्तोत्राणि व्यतिषक्तानि^४ भवन्ति । षड् एव त्रिवृन्ति स्तोत्राणि स्युः, षट् पञ्चदशानीति^५ । यान्य एवार्धाञ्चि^६ माध्यंदिनात्^७ तान्य एव त्रिवृन्ति स्युर्, यान्य ऊर्ध्वं^८ तानि पञ्चदशानीति^९ । पञ्चदशस्य त्व एव माध्यंदिन स्यात्^{१०}, त्रिवृद् धोतुः पृष्ठम् । तस्मिन् पञ्चदशे माध्यंदिने^{११} रथन्तरम् अवकल्पयन्ति । ब्रह्म वै रथन्तरं, क्षत्रं पञ्चदशः^{१२} । ब्रह्मैव तत् क्षत्रे प्रतिष्ठापयन्ति । अथ यत् त्रिवृद् धोतुः पृष्ठं भवति—ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं बृहत्—क्षत्रम् एव तद् ब्रह्मन् प्रतिष्ठापयन्ति । ताव एताव एवम् अन्योऽन्यस्मिन् प्रतिष्ठाय श्रेष्ठताम् अगच्छताम्^{१३} । तयोर् हूतयोर्^{१४} अजय्यम् एव^{१५} । अजय्यां ह वै कीर्तिम्^{१६} अजय्यां श्रियम्^{१७} अजय्यां^{१८} स्वर्गं लोकं जयति^{१९} य एवं वेद । यद् ब एवैते त्रिवृत्पञ्चदशे स्तोत्रे व्यतिषक्ते भवतो—

व्यतिषक्ताद्^{१०} वै मिथुनात्^{१०} प्रजाः पशवः प्रजायन्ते—प्रजास्या एव । अथो प्राणा वै स्तोमा, व्यतिषक्ता^{११} वा इमे प्राणा अतिमार्गाय^{१२} । तस्मात् त्रिवृत्पञ्चदशांश्च एवैतानि स्तोत्राणि व्यतिषक्तानि^{१३} स्युर इति । तस्यैन्द्राग्नं^{१४} सामादिष्टुसाम^{१५} माध्यन्दिने पवमाने भवति । इन्द्राग्नयो^{१६} ह एष यज्ञः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति^{१७} ॥ १३३ ॥

[१-१] क सत्रैतद्व्यतिषिक्तं ख सत्रैतद्व्यतिषिक्तं
ग सत्रे तद्व्यतिषिक्तं [२] क ख ग यं [३] ख
ग व्यतिषिक्तानि [४] ख ग पञ्चदशानि [५]
क एवर्वाञ्चि ख एवप्राञ्चि ग एवप्राञ्च [६] ख
मध्यन्दिनात् [७-७] ग स्युरारुद्धं [८] ख
ग पञ्चदशानीति [९] क ख ग स्या [१०]
क ख ग मध्यन्दिने [११] क ग पञ्चदशे

[१२] ग अगच्छता [१३-१३] ख नास्ति [१४-
१४] ग नास्ति [१५] क ख ग अजय्या [१६]
ख जयन्ति [१७] ग व्यतिषिक्ताद् [१८] ग
मिथुनात् [१९] ग व्यतिषिक्ता [२०] क अग्नि-
मार्गायं ख ग अग्निमार्गय [२१] क ग व्यतिषिक्तानि
[२२] क ख ग तस्यैन्द्राग्नं [२३] ग -ष्टुम्
[२४] ख ग इन्द्राग्नयो [२५] क समर्वयन्ति

अथैषो ऽग्निष्टुत् । इन्द्रं वै भूतानि^१ पर्यचक्षत^२ त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रम्^३ अवधीद्,
यतीन्^४ सालावृकेभ्यः^५ प्रादाद्, अरुर्मुखान्^६ अवधीद्, बृहस्पतेः प्रत्यवधीत्^७, संघां
संहिताम् अतीत्य नमुचेर् आसुरस्य शिरः प्राच्छैत्सीद्^८ इत्य एतेभ्यो देवकिल्बिषेभ्यस्^९
स हारण्य एव चचारानभ्यावयन्^{१०} देवान् । स उ ह देवान् उवाच—याजयत^{११} मेति ।
नेति होचुः । एता वै त्वया संघा अतीता एनानि देवकिल्बिषाणि कृतानि न त्वा याज-
यिष्याम इति । अथो^{१२} हास्याग्निर् एव संखितम्^{१३} इवास देवेषु । स उ हाग्निम् उवाच
त्वं^{१४} मा याजयेति । तथेति होवाच । स वै नु तं देवेष्व इच्छामि येन त्वा सह याजये-
यम् इति । स ह तं देवेषु न विवेद येनैनं सहायाजयिष्यत् । स होवाच न^{१५} वै नु^{१६} तं
देवेषु विन्दामि येन त्वा सह याजयेयम्^{१७} इति । तं^{१८} वै मा त्वम् एव याजयेति ।
तथेति । सो ऽग्निर् आत्मन एवाध्य एतम् अग्निष्टुतम् अतनुत । तेनैतम् अयाजयत् ।
तस्य सधस् सर्वं पाप्मानं निरदहन् । स यथाहिर् अहिच्छन्त्यै निर्मुच्येत यथा^{१९} मुञ्जाद्
इषीकां^{२०} विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निरमुच्यत । स एषो ऽपहतपाप्मा तपत्य
एष ह वा इन्द्रः^{२१} । स य उक्तोक्त^{२२} स्याद् यो अभ्याख्यायेत स एतेन यजेत । सधो^{२३}
हैवास्य सर्वं पाप्मानं निर्दहति^{२४} । स यथाहिर् अहिच्छन्त्यै निर्मुच्येत^{२५} यथा मुञ्जाद्
इषीकां विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निर्मुच्येत ॥ १३४ ॥

[१] ग भूतान् [२] क ख ग पर्यचक्षत [३-३]
ख अवशील्यतीन् [४] ग सालावृकेभ्यः [५]
ख अरुर्मुखान् ग अरुर्मुखान् [६] क प्रत्यावधीद्
[७] ख प्राच्छैत्सीद् ग प्रवैत्सीद् [८] ख ग
देवकिल्बिषेभ्यः [९] ग चचारानभ्यावयन् [१०]
ग याजयतु [११] क ख अथ [१२] ख

सखित [१३] क ग त्वां [१४] ख र [१५]
ख न [१६] ग याजयेत् [१७] ग त्वां
[१८-१८] ख मज्जादिर्विकाम [१९] ख म्यन्द्रः
[२०] ख उक्तोत्तर [२१] क ख अधिपाठः ह
[२२] ख निदधा ग निर्धहाति [२३] क नर्मुच्येत

स यो मुखेन पापं कृत्वा मन्येत, त्रिवृताग्निष्टुता^१ यजेत । एष^२ ह वै मुखेन पापं
करोति, यो^३ ऽवाधं वदति । मुखं वै त्रिवृत् स्तोमानाम् । मुञ्जाद् एव तेन पाप्मानम्
अपघ्नते । अथ यो बाहुभ्यां पापं कृत्वा^४ मन्येत, पञ्चदशेनाग्निष्टुता यजेत । एष ह वै
बाहुभ्यां पापं करोति, यो ऽनिघात्यस्य^५ निहन्ति । बाहू^६ वै पञ्चदश स्तोमानाम् । बाहु-
भ्याम् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते । अथ उदरेण पापं कृत्वा मन्येत, सप्तदशेनाग्निष्टुता

यजेत । एष ह वा उदरेण पापं करोति, योऽनादयान्नस्यान्नम् अस्ति । उदरं वै सप्तदश स्तोमानाम् । उदराद् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते । अथ यः पद्भ्यां पापं कृत्वा मन्येत, एकविंशेनाग्निष्टुता यजेत । एष ह वै पद्भ्यां पापं करोति, यो जनम् एति । प्रतिष्ठा वा एकविंश स्तोमानाम् । पद्भ्याम् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते^१ । अथो आहुर् य एवायं ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमस् तेनैव यजेतेति । तस्य यत् त्रिवृद् वहिष्पवमानं भवति मुखाद् एव तेन पाप्मानम्^२ अपघ्नते । अथ यत् पञ्चदशाङ्ग्य आज्यानि भवन्ति पञ्चदशो माध्यदिनो^३ बाहुभ्याम्^४ एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते ।^५ अथ यत् सप्तदशानि पृष्ठानि भवन्ति, सप्तदश आर्भव, उदराद् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते । अथ यद् एकविंशम्^६ अग्निष्टोमसाम भवति, पद्भ्याम् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते^७ ॥ १३५ ॥

[१-१] क यजेतेष [२] ख वो [३-३] ग ख नास्ति [९] ख ग एवाय [१०] ग पाप्मान् नास्ति [४] ख अधिपाठः पाप [५] ख यो [११] क ख मध्यन्दिनो [१२] ग बाहुम् Sनिपालस्य [६] ख बाहु [७] ख वे [८] [१३-१३] ग नास्ति [१४] ख एकविंशम्

त्रिवृता तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामो^१ अग्निष्टुता यजेत, पञ्चदशेन वीर्यकामस्, सप्तदशेन पशुकामः प्रजननकाम, एकविंशेन प्रतिष्ठाकामस्, त्रिणवेनौजस्कामस्, त्रयस्त्रिंशेन श्रीकामः । तद् उ वा आहुर् वदनम् एवैतत् सर्वं^२ य एवायं चतुष्टोमोऽग्निष्टोमः । तेनैव यजेतेति । अयं वै त्रिवृद् अयं पञ्चदशो^३ ऽयं सप्तदशो ऽयम् एकविंशः । इमान् वै प्राणान्^४ अग्निर् अन्वायत्तः^५ । स “योऽनूचानस् सन्” न विरोचेत^६, स एतेन यजेतेति^७ । यथा ह वै निष्कश्च शमलगृहीत, एवं स योऽनूचानस् सन् न विरोचेत । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति^८ यम् अग्निष्टुता याजयन्ति । तद् यथा निष्कं^९ शमलगृहीतम्^{१०} अग्नौ^{११} प्रास्य^{१२} तस्यायोधनेन सर्वं शमलं निर्हन्त्याद्, एवं हैवास्य सर्वं^{१३} पाप्मानं निर्ध्नन्ति^{१४} । सोऽपहतपाप्मा तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति ।

अथो आहुर्—यस्मिन् एव पशव्ये सति पशवो^{१५} न रमेरन्, स एतेन^{१६} यजेतेति । यथा ह वै जरत्कक्ष^{१७}, एवं स यस्मिन्^{१८} पशव्ये सति पशवो^{१९} न रमन्ते^{२०} । तस्य रेवतीष्व् अग्निष्टोमसाम भवति । आपो वै रेवतयः^{२१} । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति, यम् अग्निष्टुता याजयन्ति ॥ १३६ ॥

[१] ग ब्रह्मवर्चसकामे [२] ख ग सर्व [३] ग अग्नौ [१३] ख प्रास्यत [१४] ख सर्व [१५] पञ्चदशे [४-४] ख ग अग्निहोमरन्वायत्त [५-५] ख निघ्नन्ति [१६] ग पशव्यो [१७] ख ग एतेन [६] यो नूचः सन् [६] ख विरोचेत [७] क ख यजेत [१८] क ख जरत्कक्षं ग जरत्कक्ष्य [१९] ख ग यास्मन् [२०] ख ग पशव्यो [२१] ख रमन्त ख निष्क [११] ग समलगृहीतम् [१२] ख [२२] ग रेवतः

तद् यथा जरत्कक्षम्^१ अग्निनोपदीप्य तम् अद्भिर् उपसिञ्चेत्, तस्मिन् कल्याण्य ओषधयो जायेरन्^२, तासु पशवो रमेरन्, एवं हैवास्मिन् सर्वे पशवो रमन्ते । तस्याग्रं^३ आग्नीषिवस इत्य् एषाग्निपावमानी^४ प्रतिपद् भवति । तद् आहुर् वीष वा एतैः “प्राणैर् ऋध्यन्ते” ये पावमानीभिः^५ प्रतिपद्यन्त इति । तद् यद् एषाग्निपावमानी^६ प्रतिपद् भवतीति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर् एव तत् समृद्धयन्ते । अग्रे पावक रोचिषेत्य्—अन्नं^७ वै पावकम्—अन्नाद्येनैवैनं तत् समृद्धयन्ति । अथो वायुर् वै पावकः, प्राणो वै वायुर् अभिपूर्वम् एवैनं तत् प्राणैस् समृद्धयन्ति^८ ।^९ अग्निश् शुचिव्रततमः^{१०} इत्य्^{११} अशुचिर्

इव^{११} वा एष भवति यो ऽभ्याख्यायते । शुचिम् एवैनम् एतेन पूतं मेध्यं कुर्वन्ति । तस्य यज्ञायाज्ञा यो ऽग्नय इत्य् एता माध्यंदिनस्य पवमानस्य बृहत्यो भवन्ति^{१२} । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति यम् अग्निष्टुता याजयन्ति । उत त्राता तनूताम् इत्य् अग्नय एव तद् वैद्वानराय यजमानस् तन्वं परिदत्ते । तस्य पाहि नो^{१३} अग्न एक्ये^{१४} इत्य् एतासु नाम्नेयस्य^{१५} रथन्तरं पृष्ठं भवति । एताभिर् वै नृमेधा औशिजो^{१६} ऽग्नेर् हरांस्य् अपैरयत^{१७} । अग्नेर् एवैताभिर्^{१८} हरांस्य् अपैरयते^{१९} । तस्य शं नो देवीर् अभिष्टय इत्य् एतास्व अपोनप्त्रियास्व अग्निष्टोम-साम भवति । आपो वा अपोनप्त्रियः । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति यम् अग्निष्टुता^{२०} याजयन्ति ॥ १३७ ॥

[१] ख जरवत्कक्ष [२] ग यजेरस् [३] ग तस्य स्वाम्न [४] क ख ग एताग्निपवमानी [५-५] ख प्राणैरिच्छयन्ते [६] ख पवमानीभिः ग पवमानीभि [७] ख ग पवमानी [८] ग अहं [९-९] क प्राणैस्समर्षयन्ति ख प्राणेनस्समृद्धयन्ति [१०-१०] क अग्निःशुचिप्रततम् ग अग्निशुचि-प्रततम् ग अग्निशुचिप्रततम् [११-११] ख

अशुचीतिव ग अशुचिव [१२] क ख ग भवति [१३-१३] ख अग्न य एक्ये ग अग्न एतये [१४] ख नाम्नेयस्यश्च ग नाम्नेयस्यश्च [१५] ख औशिजौ [१६] ग अपैरयत [१७-१७] क हरांस्यपैरयते ख हरांस्यपैरयते ग भरांस्यपैरयते [१८] ख ग अग्निष्टुताय

तद् यथाग्निदग्धम् अद्भिर् अभिषिञ्चेत् तादृग् एव तच् छान्त्यै । तद् आहुर्—योम् वा अग्निदग्धम् अद्भिर् अभिषिञ्चति भूयो वैतत् प्रमृचयति किलासं वा भवति । 'आ नो' यज्ञं^१ दिविस्पृशं^२ वायो याहि लुमन्मभिर्^३ इत्य् एतास्व एव वायुमतीषु^४ कार्यं—वायुर् वै^५ शान्तिञ्—शान्त्या पवानिर्दाहायेति । तद् आहुर् यो वा 'अग्नीन् उपदीप्य' वातेनोपवा-जयति भूयो वै तद् दीप्यते । दीप्तिर् वावैषेति । तद् उ वा आहुस्—तद् 'वाव यजमान' इच्छेद् यत् स दीप्येत^६ । यद् उ दीप्यै, वायुर् एव दीप्यै । यद् उ शान्त्यै, वायुर् एव शान्त्यै । तस्माद् एतास्व एव वायुमतीषु कार्यम् इति । तस्याजा च हिरण्यं च दक्षिणा । आग्नेयी वा अजगनेयं हिरण्यम् । अथो आहुर्—अनङ्गवान् दक्षिणेति । वहति वा अनङ्गवान्, वहत्य् अग्निर् देवेभ्यो हविः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति^७ ॥ १३८ ॥

[१-१] ख ग आत्मनो [२] ग यज्ञ [३] ख ग दिवस्पृशं [४] ग लुमन्मभिर् [५] ग वायुमतीषु [६] ख वैश [७-७] ग अग्निनापदीप्य [८-८]

ख ग वापजयमान [९] ग दीप्यत [१०] क समर्षयन्ति

अथैष इन्द्रस्तोमः । इन्द्रो वा अकामयत्—सर्वेषां देवानां श्रेष्ठतां गच्छेयम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स सर्वेषां देवानां श्रेष्ठताम् अगच्छत् । गच्छति स्वानां श्रेष्ठतां य एवं वेद । इन्द्रे ह वा अग्रे यज्ञ आस । श्रीर् ह वा अस्मिन्^१ तद् आस । यज्ञम् उ ह वाव^२ देवानां श्रीः । तम् उ ह वृत्रो ऽभिववृधे । स देवान् उपाधावद्—युष्माभिर् बलेनेनं वृत्रं हनानीति । तम् अब्रुवन्—स वै नो यस् ते ऽयं निःक्रेवत्यो^३ यज्ञस्, तं प्रयच्छति । तस्माद् राजनि विजिगीषमाणे विशः प्रदानम् इच्छन्ते । तस्माद् उ राजा विजिगीषमाणो विश एव प्रदानं प्रयच्छति । स वसुभ्य एव प्रातस्सवनं प्रायच्छद्, रुद्रेभ्यो माध्यंदिनं सवनम्, आदित्येभ्यस् तृतीयसवनं 'विश्वेभ्यश् च देवेभ्यः'^४ । तैर्^५ बलेनेन्द्रो वृत्रम् अहन् । अजयन् देवा असुरान् । स 'वृत्रं हत्वा'^६ विजित्य^७ पृथग् एवेषाम् इमा श्रियो दीप्यमाना अपश्यत् । तम् 'अभिशस्तिर् अविन्दन् ।

स ऐक्षत—कथं न्व् अहम् एषाम्^१ इमा श्रियस् संवृक्षीयेति^२ । स एतेनैव यज्ञेनायजत । तेनैषां सर्वा^३ श्रियस् समवृक्त^४ । वृक्ते^५ द्विषतो भ्रातृव्यस्य श्रियं य एवं वेद ॥ १३९ ॥

[१] ख ग अस्मिन्	[२] ग वा	[३] ख निष्क-	विजित्य	[८] ख ग तद्	[९] ग एषोम्	[१०]
वल्थो ग निष्कवल्थो	[४-४] ग विश्वभ्यो देवेभ्यः		ख ग सर्व्वीयति	[११] ख सर्वः	[१२] ग	
[५] ख तै	[६-६] ग वृत्रहन्त्वा	[७] ख ग	नास्ति			

स ऐन्द्रीष्व एव सर्वो भवति । ऐन्द्रीष्व एव प्रातस्सवनं भवत्य्, ऐन्द्रीषु माध्यन्दिनं सवनम्, ऐन्द्रीषु तृतीयसवनम्^१ । तद् यद् गायत्रं सत् प्रातस्सवनम् ऐन्द्रीषु क्रियते वसूनाम् एव तेन यज्ञं समवृक्त^२ । अथ यत् त्रैष्टुभं सन् माध्यन्दिनं वनम् ऐन्द्रीषु क्रियते, रुद्राणाम् एव तेन यज्ञं समवृक्त^३ । अथ यज् जागतं^४ सत् तृतीयसवनम् ऐन्द्रीषु क्रियते, आदित्यानाम् एव तेन यज्ञं समवृक्त, विश्वेषां च देवानाम् । त एनम्^५ आत्तयक्षा^६ उपासीदन् विशस्, ते सामयज्ञेनोऽन्वाभजेति, यथा भर्तारं भार्या^७ उपसीदन्ति तथा । स वसून् एव प्रातस्सवनेऽन्वाभजद्, रुद्रान् माध्यन्दिने सवने, आदित्यांस् तृतीयसवने विश्वांश् च देवान् । यथा राजा विजित्य स्वे वित्ते भार्यान् अन्वाभजेद् एवम् एवैनांस् तद् अन्वाभजत् । तस्माद् इन्द्राय वसुमते रुद्रवत आदित्यवते विश्वदेव्यावत इत्य् अन्वाहुस् । स पञ्चदशो भवति । वज्रो वै पञ्चदशः । वज्र इन्द्रः । ऐन्द्र एष यज्ञस् तत् तत्सलक्षम् क्रियते । स उक्थ्यो भवति । विद् वा उक्थानि । क्षत्रम् एव तद् विद् अध्येहन्ति । तस्मात् क्षत्रियो विद् अध्येहः^८ । स य श्रीकाम^९ स्यात् स एतेन यजेत । क्षत्रं श्रीः, क्षत्रयज्ञ एषो, ऽश्नुते श्रियम् ॥ १४० ॥

[१] ग तृतीयसवन	[२] ख असमवृक्त	[३-३]	स्त्वार्या	[८-८] क ख ग विश्वधूढः	[९] क
ग यजागतं	[४] क ख ग स	[५] ग एव	ग श्रीकाम		
तम्	[६] ख ग आत्तयक्ष	[७-७] ग भर्तार-			

अथैष विघ्नः^१ । प्रजापतिर् देवान् असृजत—वसून् रुद्रान् आदित्यान् । तेभ्यो यज्ञं चेमांश् च लोकान् प्रायच्छत् । वसुभ्य एव प्रातस्सवनं प्रायच्छद्, रुद्रेभ्यो माध्यन्दिनं सवनम्, आदित्येभ्यस् तृतीयसवनम् । वसुभ्य एवेमं^२ लोकं प्रायच्छद्, रुद्रेभ्योऽन्तरिक्षम्, आदित्येभ्योऽमुम् । अथेन्द्रम् असृजत । स इदम् एषां सर्वं^३ विभक्तम् अपश्यत्^४ । सोऽब्रवीद् यद् इदम् एषां सर्वं^५ विभक्तम्, अथ कस्मै माम् असृष्टा इति । एतेषां त्वा, इत्य् अब्रवीच्^६, छैष्टयायाधिपत्यायासृक्षीति^७ । सोऽहं कथम् एषां श्रेष्ठोऽधिपति स्याम् इति । पेह्य एनान् ब्रूहीत्य् अब्रवीच्, युष्मार्कं^८ मा प्रजापति श्रेष्ठयायाधिपत्यायासृष्टेति । स एत्याब्रवीद्—युष्मार्कं मा प्रजापति श्रेष्ठयायाधिपत्यायासृष्टेति^९ । तेऽब्रुवन्—वयं वाव श्रेष्ठा^{१०} स्मो, वयम् अधिपतयो, ये ज्येष्ठा स्म इति नाजानन् । स पुनर् एत्याब्रवीन्—न वा अमी तज् जानन्ति यत् त्वम् आत्थेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनैव अयाजयत् । स हेष्टैव^{११} सर्वा सृष्टो^{१२} व्यहृत । यद् व्यहृत, तद् विघ्नस्य विघ्नत्वम् । वि ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं हते य एवं वेद ॥ १४१ ॥

[१] ख विघ्न	[२] ख ग आदित्येभ्य	[३] ग	शद्	[६-६] क त्वेवाब्रवीच्	[७] ख
एवेनं	[४] ख सर्वं ग सर्वस्वं	[५] ग अप-	छैष्टयायाधिपत्यायासृक्षिति	ग	छैष्टयायाधिपत्यायासृक्षिति

[८] ख अहुम् [९] ख शुभ्रमाक [१०] ख ख श्रेष्ठो [११] ख इष्टदेव [१२] ख समृद्धो
एत्यब्रवीत् [१३] क ग अश्वधाधिपत्याया- [१४] ।

तं विजिज्ञानं^१ सर्वे देवा अभितस् समन्तं पर्यविशन्—वसवः^२ पुरस्ताद्, रुद्रा
दक्षिणतः, आदित्याः पश्चान्, मरुत उचसतो, विश्वे देवा उपरिधात्, साध्याश्चापत्याश्च^३
चावस्ताद्, अभितो ऽङ्गिरसः^४ । एषा वै देवी श्रीर् देवी^५ सभा^६ देवी^७ संसत्^८ ।
गच्छति ह वा एतां^९ देवीं^{१०} श्रियं देवीं^{११} सभां देवीं संसदं य एवं वेद । स वा एष
यद् ब्रह्मतीद् अभिसंपद्यते^{१२} । यद् वा ऋतवस् संवत्सरीः । श्रियां वाचनेन तद् अध्वी-
हत्^{१३} । स एष ऋतुषु^{१४} च संवत्सरे चैतस्यां^{१५} श्रियाश्च अध्वीहत्^{१६} तयात् । तस्य
प्रतनं पीयूषं^{१७} पूर्वं यद् उच्यम् इत्य् एताः सतो बृहत्तयो भवन्ति गायत्रीभाजनम् । ब्रह्म वै
गायत्री । क्षत्रं ब्रह्मती । ब्रह्मैव तद् यशसान्क्तिः ।^{१८} ब्रह्मणो ऽस्य तत् सतः^{१९}
क्षत्रस्यैव^{२०} प्रकाशो भवति य एवं वेद ॥ १४२ ॥

[१] ख विजिज्ञानं [२] ख ग पर्यविशन् [३] संपद्यते [४] ग अध्वीहत् [५] ख ग ऋतु
ख सवमः [६] ख ग चावस्ताश्च [७] ग [१६-१८] क ख ग श्रियनाध्वीहत् [१७] ग अधि-
गिरस [८] ख देवी [९] ख सहा [८] पाठः पूर्वं [१८-१८] ख ब्रह्मणोस्य सतः ग
ख देवी [९] ख संवत्स [१०] ख एता ब्रह्मणोस्य सतः [१९] क क्षत्रस्यैव
[११] ख देवी [१२] ख देवं [१३] ग अभि-

तासु व्यतिषक्तासु स्तुवन्ति—व्यतिषक्ताद्^१ वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते—
प्रजापत्या एव । अथो^२ व्यतिषको वै पुरुषः^३ । पाप्मन्मिद् व्यतिषक्ताभिर् एव तद् व्यति-
षक्तान्^४ पाप्मनो ऽपहृते । तासु^५ गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथामहीयवम् उक्तब्राह्मणम् ।
अथ सौपर्णम् उक्तब्राह्मणम् । अथ सत्रासाहीयं विजित्यै । सत्रा तम् अभिषह्य तं यो
ऽस्याभिषं ह्यो ऽसद् इति । अथोत्सेधनिषेधौ पापवस्यसस्यैवोत्सिद्धयै^६ च निषिद्धयै
च । अथ विशोविशीयं च सदोविशीयं च । विशोविशीयेन वा इन्द्रो^७ देवान् अभ्या-
रोहत्^८ । तान् सदोविशम् इत्य् एव सदोविशीयेन विशम्^९ अकुरुत् । अथेतास् त्रिष्टुभो^{१०}
भवन्ति^{११} । तासु^{१२} ब्रह्मसाम । ब्रह्म वै ब्रह्मसाम । क्षत्रं^{१३} त्रिष्टुप् । यजमानकामो वा
एव यद् ब्रह्मसाम^{१४} । एव एव तद् आयतने यजमानं कामैस् सन्नुद्धयति^{१५} ॥ १४३ ॥

[१] ख ग व्यतिषक्ताद् [२] ग नास्ति [३-३] अभ्यारोहन् [४-४] ग अरुतात्रिष्टुभो [१०]
ग द्वावर्षो [४] ग पुरुषं [५-५] ग पाप्मा- ख वन्ति [११] ग नास्ति [१२] ग क्षत्र
नोपहृतासु [६] ग पापवस्यसस्यैवोत्सिद्धयै ख [१३] ग पुनःपाठः क्षत्रम्बहुव्ययजमानकामो वा एव
वोत्सिद्धयै [७] क ख ग इन्द्रे [८] ग यद् ब्रह्मसाम [१४] क सवपद्यति

साः पद्ब्राह्मणा भवन्ति । तद् इद् आरु भुवनेषु ज्येष्ठम् इति प्रजापतिर् इह सः ।^१ प्रजा-
पतिर् इह एष^२ भुवनेषु ज्येष्ठः । यतो जज्ञं^३ उपस् त्वेष्टम्^४ इति इन्द्रो इह सः । सवो^५ जज्ञानो
नि रिणाति शत्रून् इति^६ सद्यो ह्य् एव स जज्ञानस् सर्वा मृद्यो^७ व्यहत्^८ । अतु यं विश्वे मदन्त्य
ऊमा इत्य् ऋतवो वा ऊमास्—त एवेनं^९ तद् अनुमदन्ति । वावृषानश्च शवसा^{१०} भूयो जाश्च शत्रून्
दासाय^{११} भियस् दधातीतीन्द्रो इह सः । अव्यनच् च व्यनच् च^{१२} सन्ति स ते नवन्त प्रभृता^{१३} सदेव्य
इति यच् च ह वै व्यनिति^{१४}, यच् च न, तत् सर्वस् एतस्यैव^{१५} श्रियै तत् स्थानम्^{१६} ।
त्वे ऋतुम् अपि वृजन्ति^{१७} विश्वे द्विद् यद् एते त्रिद् भवन्त्य ऊमा इति—ऋतवो वा ऊमास्^{१८}—त

एवेने द्विस्त्रिभलन्तिः^{१०} स्वदा स्त्र^{११} न स्त्रदन् स्त्र^{१२} रम् इति प्रजा वै स्वापु प्रजायैः^{१३}
 एष प्रजा सा स्वापु^{१४} स्वापु^{१५} न स मु^{१६} म्बुना ये^{१७} इति प्रजा व^{१८} मधु प्रजायैः^{१९} या
 प्रजा सा मधोर् मधु । अपि ह प्रजायैः^{२०} प्रजां पश्यते य एवं वेद । तासु द्वैतम् उक्त-
 ब्राह्मणम् ॥ १४४ ॥

[१-१] ख प्रजापतिहवष ग प्रजापतिहवष	[२] नच्यव्यनच्य [१०] क वृष्टा ग विष्टा [११]
ग वष [३] ख त्वेषामुष्ण [४-४] ख	ख अविपाठः दच्वहर्व्वनिति [१२] ग एव-
जज्ञानोन्निरिणातिशशनिति ग जज्ञानोन्निरिणाशेव	नत्येव [१३] ग स्थनम् [१४] ख वृजति ग
इति [५-५] क ख ग सुषो [६] क ख ग	वृजति [१५] क ग इमास् [१६] ग भवति
व्यवहृत [७-७] ग तज्जने [८] ग भूर्योजा	[१७] क प्रजायै [१८] क स्वदो [१९] क
शद्वद्रामाय [९-९] क संव्यनच्य ग सोव्य	प्रदाव [२०-२०] ख ग नास्ति

अथैतानि गोनामानि^१ भवन्ति—पशवो वै गोनामानि—पशूनाम् एवावसृज्यै । एक-
 पदा^२ प्रथमा भवति, त्रिपदे उत्तरे द्वे । तानि सप्तपदानि संपद्यन्ते । सप्तपदा वै शक्वर्यः ।
 शक्वराः पशवः । अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवसृज्यै । तद् आहुर् अपावमान्यो न
 पयमाने कार्या इति । तद् उ वा आहुः—पावमान्य एवामुष्य^३ वा पताश चन्द्रमस ऋचः ।
 एष वै पवमान, एष सोमो राजा । तस्मात् कार्या एवेति ।

सुनन्मा^४ वर्यो^५ रन्तो सुनरो^६ सुख^७ वृषन् आ गहि ।

इमौ^८ भद्रौ भुयांस् इति ताह इमा^९ उपसर्गः ॥

नीव^{१०} शीर्षाणि^{११} ११ मृद्वं मध्य^{१२} आपस्वति^{१३} ।

शृगेभिर्^{१४} दशभिर् दिशन् ॥

इति ये ह^{१५} वा एत आदित्यस्य रश्मय एतानि ह वा एतस्य शृंगाणि । मध्य उ ह
 वा एष पतद् अपाम् । तासु चारवन्तीयम्^{१६} । यद् अनेन कर्मणावास्तमहि^{१७}, तन्
 नो^{१८} चारवन्तियेन^{१९} चारितम् अन्तत उपतिष्ठता^{२०} इति । तद् उ वा आहुर् यद्
 वाचान्या^{२१} वाङ् नातिवदति तद् एतस्याहो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वाचान्या
 वाङ् नातिवदति । वाग्^{२२} वै यज्ञायज्ञीयम् । कुतो हि वाग्^{२३} वाचम् अतिवदिष्यति ।
 तस्माद् एतस्याहो^{२४} यज्ञायज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम कार्यम् इति ॥ १४५ ॥

[१] क ग गोनामानि	[२] ख ग एकपदा	क ख ग आवसृजतिवृति	[१३] ग श्रगेभिर् [१४]
[३] ग एवमुष्य	[४] ग सनन्ता	[५-५] ख ख ग है	[१५] ख ग चारवन्तियं [१६] ख
रन्तीस्वतरी ग रन्तीस्वतरी	[६] क ख ग सख्य	कर्मणास्तमहि [१७] ग ना	[१८] ग चार-
[७-७] क वृषकागहीमौ ख ग वृषकागहिमौ	[८-८] वन्तियेन	[१९] ख उपतिष्ठता	[२०] ख वाचम्
क ख भद्रो ग सुयद्विषिताविम	[९] क ग	[२१] ख ग वाश	[२२] ग वाश [२३] ख ग
नीवो [१०] क ख ग शीर्षाणि	[११-११] एस्वाहो		
क नीव मध्य ख मृद्वं मध्य ग मृद्विममध्य	[१२]		

अथैव वैश्वदेवः । प्रजानकामो हैतेन^१ यजेत । प्रजावतिर् वा अकामयत्—बहुः
 प्रजया^२ पशुभिः प्रजायेय, वैश्वदेवीः प्रजास् सृजेयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम्
 आहरत् । तनायजत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत्^३, वैश्वदेवीः प्रजा
 असृजत । स यत्^४ कामयेत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय, वैश्वदेवीः प्रजास् सृजेयेति, स
 एतेन यजेत । बहुर एव प्रजया पशुभिः प्रजायते, वैश्वदेवीः प्रजास् सृजते । तद् यद् एष
 वैश्वदेवो^५ भवति वैश्वदेवीनाम् एव प्रजातां सृष्ट्यै । स सर्व एव वैश्वदेवीषु भवति

वैश्वदेवीनाम् एव प्रजानां प्रजास्यै ।

स त्रिवृत् भवति—न्यूनं वै त्रिवृत् । न्यूनं प्रजननम्—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति—प्रजननं वै रथन्तरं—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

स उक्थ्यो भवति—प्रजा वै पशव उक्थानि । प्रजा वै पशवः प्रजननम्—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ १४६ ॥

[१] ग इते [२] ग प्रजा [३] पृष्ठं कोशेषु [४] ग वैश्वदेविनां

अथो आहुस् सप्तदश एव^१ स्याद् इति—प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति ।

अथो आहुस् त्रिणव एव स्याद् इति । अथो ह ते त्रिवृत्^२ । न्यूनं वै त्रिवृत् । न्यूनं प्रजननम् । तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

अथो आहुस् त्र्यर्क्षिण एव स्याद् इति । प्रजापतिर्^३ वै त्र्यर्क्षिणः^४ । प्रजापतिः प्रजननम् । स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति ।

तद् उ वा आहुस् सप्तदश एव स्यात् । एष ह वाय प्रजापतिर् यत्^५ सप्तदशः । तस्मात्^६ सप्तदश एव स्याद् इति । स उ एव 'त्रिवृत् ख स्तोमं गायत्री च छन्दो ऽभिसंपद्यते'^७ । 'एतद् वै दैव्यं^८ मिथुनं प्रजननं यत् त्रिवृत् च स्तोमो'^९ गायत्री च छन्दः । तद् यद् दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

स उक्थ्यो भवति—विद्^{१०} वा उक्थानि—वैश्वदेवीनाम् एव प्रजानां प्रजास्यै । स ह्येष भूर् एव नाम यज्ञक्रतुः । एतेन ह वै यज्ञेनेष्टा प्रजापतिर् अभवत् । यद् अभवत् तस्माद् भूः । भवति य एवं वेद । स वा एष वैश्यस्येव यज्ञो, ब्राह्मणस्याग्निष्टुक्, राजन्यस्येन्द्रस्तोमः^{११} । यर्हि^{१२} वा एतैर् एवं व्याकृतैर्^{१३} ईजिरे, प्रोक्ता ह स्म भनुष्या विज्ञायन्ते । ब्राह्मणो^{१४} वदति, राजन्यो वदति^{१५}, वैश्यो^{१६} वदतीति । एष यद्^{१७} इदम् एतर्हि यथोपवाद्म् एतैर्^{१८} यजन्ते ततो ह न प्रोक्ता^{१९} विज्ञायन्ते ॥ १४७ ॥

[१] ख ग एवा [२] ग तृष्टोर् [३] ग [४] ख ग राजन्यस्येन्द्रस्तोमः [५] ह उ अहि
प्रजापति [६] ग त्र्यर्क्षिणः [७] ग यत् [८] ख व्याकृतैर् [९] ख ग आहुते [१०] ख
[१] ख तस्मात् [२-३] ख ...छन्दोऽभिसंपद्यते ग ग भवति [१०] क ख ग वैश्वो [११] क ख
नादित [४] ग आधिपाठः तृष्टोर् [५] ख ग यत् [१२] ग एतैर् [१३] ग न प्रोक्ता
ग दैव्यं [१४] ख स्तोमा [१५] ग विद्

अथैव उपह्वयः । प्रजापतिः प्रजा अभजत । तासां सुष्ठानां नास्तेभ्यो एव प्रजा आविदुः 'प्रजापतिर् नो' ऽसृष्टेति । स ऐकत 'कथं न् इमा' 'अहं प्रजात् सुजय तासां सुष्ठानां' 'न विद्याम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आह्वयत् । तेनायजत । ततो ऽनेनैव ता उपाह्वयत । यद् उपाह्वयत तद् उपह्वयस्योपह्वयत्वम् । स सप्तदशो ऽनिहक्तासु भवति^१ । यथा^२ ह वै धना कक्षा^३ एवं^४ सप्तदशो^५ ऽनिहक्तासु^६ । स यथा धनात्^७ कक्षात् परीत्यार्भवेद्^८ एवम् एवैताभिर् दृष्टवतीभिर्^९ 'आविर्वभूव । मद् आवर्त्ति'^{१०} गातुवितम इत् एतासु दृष्टवतीष्व^{११} अग्निष्टोमसाम भवति । ततो वै तं ता अविदुर् अस्य वै वयं^{१२} 'स्तो ऽयं वाह्माकम्'^{१३} 'आसेति । अथो^{१४} 'हाम्यो ऽजम् एव^{१५} 'भूतो दृष्टो'^{१६} । ता एजम्

अन्नकाशिनीः प्रजा अभ्युपावदुधुः । तद् यस्माद् राज-याद् विशो उपक्रामेयुः
प्रहृषणाद् वा स जातम् स एतेन यजेत तस्मिन् ऋत्विज उपह्रयेत । एता उ ह वै
यजमानस्य विशो यद् ऋत्विजः ॥ १४८ ॥

[१-१] ग प्रजापतिर्नो [२-२] कथञ्चिद्वा ख ख अविर्बभूवदर्शि [१४]
कथञ्चिद्वा ग कथञ्चिद्वा [२-३] ख ग नास्ति ख इष्टमवर्तान् [१५-१५] ख ग स्तोत्रं स्तोत्र
[४-४] ख नास्ति [५] ख ग नास्ति [६] ख ग वारमाकं [१६-१६] ख अस्तेष्वेवो [१७-१७]
ग कथञ्चिद्वा [७] क यत् [८] ख स्तदशो ग भूनितादृशे [१८] ग अन्नाकाशिनिः [१९]
[९] क ख नुक्तास्तु ग नुक्तास्तु [१०] ख ग क ख अभ्युपावदुधुः ग अभ्युपावदुधुः [२०] ग
वरात् [११] ग पतिव्याविर्बभूव [१२] ख वाहणाद् [२१] ग य
इष्टमवर्तान् [१३-१३] क अविर्बभूवदर्शि ।

तस्य रथन्तरं पुष्टं भवति । अन्नं वै रथन्तरम् । अथो हास्मिन् बह्व एव पक्वार्चः
दद्यात् । ता एनम् अन्नकाशिनीः प्रजा अभ्युपावर्तन्ते । प्रजापतिर् यज्ञम् असृजत ।
तं देवेभ्यः प्रायच्छत् । स यज्ञं प्रदाय रिरिचानोऽमन्यत । स एक्षत कथं न्व अहम्
इमे यज्ञं पुनर् उपह्वय इति । स एतेनैव यज्ञेनायजत । तेनैव पुनर् उपह्वयत । यद्
उपाह्वयत तद् व एवोपह्वयस्योपह्वयन्तम् । तद् यं सकृदिष्टिन् यज्ञो नोपनमेत्, स
एतेन यजेत । अपक्रान्तो ह वा पतस्याद् यज्ञो भवति । यं सकृदिष्टिन् यज्ञो नोपनमेत्,
एतेन हैवेन पुनर् उपह्वयेत । उप हैन यज्ञो नमति य एवं वेद ॥ १४९ ॥

[१] ग पुष्ट [२] ग पक्वार्च [३] ग येतम् [४] ग उपह्वयेति [१०] ग तेनैव [११] ग तद्
ग अन्नकाशिनीः [५] ख अभ्युपावर्तन्ते ग अभ्युपाव- [१२] = व [१३] ख यज्ञे [१४] क नास्ति
र्तन्ते [६] ग रिरिचानो [७-७] ग नास्ति [१५] ख ग हव्यं
[८-८] क कथञ्चिद्वा [९-९] क उपह्वयेति ख

इवा उ ह वा अग्रे प्राजापत्या आसुर् देवान् जैवासुराश्च । ततो हाभिराधयत्तरा
इव देवा आसुर् अन्नभिराधयत्तरा इवासुराः । स प्रजापतिर् अक्रामयत देवा एव स्युः,
परासुग भवेयुर् इति । स एते यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तस्मिन्
देवान् उपाह्वयत् । अथासुरान् दीर्घवंशेनान्तर्गृह्णात् । ततो वै देवा अभवन्, परासुराः ।
भवत्य् आत्मना, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद । स यो भ्रातृव्यवान् स्याद्
योऽभिचरेद् योऽस्पृशेत् स एतेन यजेत । तद् येऽस्य प्रति कामीना इवर्त्विज
स्युत् तान् उपाह्वयेत । अथेतरेण दीर्घवंशेनान्तर्गृह्णीयात् । तेषाम् एवातुपह्वयम् अनु
द्विषन् अह्य भ्रातृव्यः पराभवति, त्रियम् आत्मनाश्नुते ॥ १५० ॥

[१-१] क ख ग असुरानभिराधयत्तरा [२] ग [३-३] क रा येत्वे [४] क अथेतरेण [५] क
अभवत् [६] ख आतृव्यान् ग भ्रातृव्यस्यान् ख ग दीर्घवंशेनान्तर्गृह्णीयात्
[४-४] क योऽभिचरेद् [५-५] ग यस्पृशेत्

अथैष तीव्रसोमः । प्रजाकामो हैतेन यजेत । तनुर् इव ह वा एष योऽप्रजः ।
प्रजयो इ वै पुरुषस् तीव्रो बहुलः । प्रजया तीव्रो बहुलोऽसानीति । अथो आहुः पशुकाम
एवैनेन यजेतेति । तनुर् इव ह वा एष योऽपशुः । पशुभिर् इ वै पुरुषस् तीव्रो बहुलः ।
पशुभिस् तीव्रो बहुलोऽसानीति । स सप्तदशो भवति । एष ह वै तीव्रो बहुलो यत्,

सप्तदश । प्रजया पशुमिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति । तस्योभ बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । एते ह वै तीव्रे बहुले "यद् उभे बृहद्रथन्तरे" । प्रजया पशुमिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति । तस्य वडवा^१ गर्भिणी^२ दक्षिणा भवति । एषा ह वै तीव्रा बहुला यद् वडवा^३ । तीव्रा^४ तेन बहुला यद् गर्भिणी । "तीव्रा तेन" बहुला यद् उभयतोदती । तीव्रा तेन बहुला यद् एका सती वहीर् गा अर्हति । प्रजया पशुमिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति । अथो आहुर् घेनुशतम् एवास्य नानावत्सं^५ दक्षिणा स्याद् इति । एतद्^६ यद् वै "तीव्रं बहुलं"^७ यद् घेनुशतम् । तीव्रं तेन बहुलं यच् छतम् । तीव्रं तेन बहुलम् यद् अस्य पयः । तीव्रं तेन बहुलं यद् अस्य दातं वत्साः । प्रजया पशुमिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति ॥ १५१ ॥

[१] ख ग तीव्रोभः	[२-२] ख नास्ति	[३] क ख ग विडवा	[४] ग तीव्रा	[५-५] क ख ग विडवा
ख सनीति	[४] ग यं	[५-५] क वडवे	[६] ग तीव्रा	[६-६] क ख ग विडवा
बृहद्रथन्तरे ख यदुभे बृहद्रथन्तरे ग यदुभे द्रथन्तरे				
[६] क ख ग विडवा	[७] ग गर्भिणि	[८] क ख ग विडवा	[९] ग तीव्रा	[१०-१०] क ख ग विडवा

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तुयीति मन्यमानः परां परावतम् अगच्छत् । तं देवा अन्वैच्छन्^१ । तं नान्वचिन्दन्^२ । ते ऽनुवन् अभिषुण्वामैव । तत आगमिष्यतीति । ते ऽभ्यषुण्वन्^३ । तेषां ह सर्वम् एव प्रातस्सवनं नाजगाम । ते ह स्म "चमसान् उरस्य" उपनिग्राहम् अभ्युन्नयन्ते—नेद् अपेन्द्रस्य सोमस्य भक्षयामेति^४ । स उ ह माध्यदिने सवनं आजगाम । त होत्कोदं^५ चकिरे यथा श्रेष्ठिन् आगत उत्कोदं कुर्वते तथा । तद् उ वा आहुर् अच्छावाकस्येद्^६ वाव स्तोत्रे प्रातस्सवनं आजगाम । अन्तरितो वै तथा यज्ञाद् अभविष्यद्^७ । यद् अच्छावाकस्य स्तोत्रे प्रातस्सवने नागमिष्यद् इति । तस्माद् एतस्य यज्ञस्याच्छावाकस्य स्तोत्रे भक्षयन्ति । तस्माद् व अच्छावाकायोभाव^८ अध्वर्यु^९ प्रत्यागृणीतः^{१०} सर्वं चमसाध्वर्यवः । उत्कोदम् एव तत् कुर्वते । तद् यस्माच् छीर्^{११} अवक्रामेत्, स एतेन यजेत । श्रीर् वै तेषां सापाकामद् यद् एषां श्रेष्ठ्य अशक्रामत् । ताम् एतेनैवान्वचिन्दन् । अनु ह तां श्रियं चिन्दति^{१२} नास्मात्^{१३} सा श्रीर् अशक्रामति य एवं वेद ॥ १५२ ॥

[१] ख अन्वैच्छन् ग अन्वैच्छन्	[२] ख नान्व-	[३] ग अच्छावाकस्य	[४] क ग अच्छावाकयो-
विषुम्	[३] ग अन्वेषणम्	[५-५] क चमसा	भाव
[६] ग अन्वेषणम्	[४-४] क चमसा	[५] क	[११] क ख ग अध्वर्यु
निरस्य ख अनिरस्य ग चमसां उरस्य	[५] क	प्रत्यागृणीत ख प्रत्यागृणीत ग प्रत्यागृणीतः	[१२] क
ख भक्षयामीति	[६] क ख होत्कोदं ग होत्कोदं	ग छीर्	[१३] ग विन्दते
[७] ख ग अच्छावाकस्येद्	[८] ख अभविष्यद्	[१४] ख ग नास्मात्	

त्रिशीर्षा^१ ह वै त्वाष्ट्र आस । तस्य^२ ह त्रीणि मुखान्य आसुत्^३ सोमपानम् एकं सुरापानम् एकम् अश्वादनम् एकम् । प्रस्तौति ह सैकेनैकेन^४ गायति प्रतिहरत्य एकैना आबधत्य^५ एकैना प्रत्याआबधत्य^६ एकैना शंसत्य एकैना । स ह स्मैकात्येवानुपरि सर्वं^७ यज्ञं संस्थापयति । स हेयद्वीर्यावान्^८ आस । स उ हासुरीपुत्र आस^९ । स ह स्म प्रत्यक्षं देवेभ्यो वदति, परोक्षम् असुरेभ्यः । यस्मा उ ह वै भूयः कामयते तस्मै परोक्षं वदति । तस्माद् उ हेन्द्रो विभयांचकार यच् चासुरीपुत्र आस, यद् उ "चेयद्वीर्यावान् आस"^{१०} । स हेक्षांचक^{११}—असुर्यो वा अयम् आसुरीपुत्रः । स प्रत्यक्षम् अस्मभ्यं वदति परोक्षम्

असुरेभ्य हन्तेन हनानानि ११३।

[१] ख त्रिशीणः ग शीणा [२] ग पुनःपाठः [७] क ख ग सर्प [८] ग वीर्यवान् [९]
तस्य [३] ख ग अमु [४] ख स्तैवेदेन [५] ख आसु ग आह [१०-१०] ख चेवेदोव्यापात
[५] ग एकैना- [६] क ख ग प्रवःश्रावत् [७] ग प्रेयदीव्यापाना [११] क हैसाञ्जे

तस्य ह वज्रेण शीर्षाणि प्रचिच्छेद । तान्य एव वयांस्य^१ अभवन्^२ । तद् यत् सोम-
पानम् आसीत् स कपिञ्जलोऽभवत् । तस्मात् स 'वभूर' इव^३ । वभूर^४ इव हि सोमः ।
अथ यत् सुरापानम् आसीत् स कलत्रिको^५ऽभवत् । तस्मात् स मत्त इवावकन्दति ।
अथ यद् अन्नादानम्^६ आसीत् स तित्तिरि^७ अभवत् । तस्मात् स बहुरूप इव । बहुरूपम्
इव ह्य अन्नम्^८ । तस्माद् उ तस्य वृश्चिकश् शंकुलिष्ट इत्य् एतद् अन्नम् । स^९ त्वष्टा इत-
पुत्रोऽपेन्द्रं सोमम् आजहे । स इन्द्र^{१०} ईसाञ्जे^{११}—^{१२} तस्माच् चेद्^{१३} वै मा यज्ञाद्
अन्तरित्य्, अन्तरितो वै तथा यज्ञाद् भवानि, हन्तेन हनानीति ॥ १५४ ॥

[१] ग वयांस्य [२] क ख अभवत् [३-३] [४] ख व [५] ख ग इन्द्र [६] ख ग
ग नास्ति [७] क वभूर ख ग वभूर [८] इसाञ्जे [९-९] क स्माञ्चेद् ख ग
ख कलत्रिको ग कपिञ्जको [१०] ग अन्नादानम् स्माञ्चेद्
[११] ख ग तित्तिरि [१२] क ख ग अन्नम्

तं ह वज्रहस्तोऽभिदुद्राव । स त्वष्टा प्रत्यङ् पतित्वा पत्नीः प्रपेदे । तं ह तत्र नानु-
प्रपेदे । तस्मात् त्वष्टारं पत्नीषु^१ संयजन्ति । तस्माद् उ पत्नीः प्रपन्नं न हन्यात्^२ ।
उपेयायेन्द्रः । स हविर्धानयोर्^३ एव 'द्रोणकलशे सोमं राजानं संपवितुम् उपेयाय । तं
ह' द्रोणकलशेनैव प्रतिधाय पीत्वा^४ 'प्रवज्जाज । अनुदेयाय' त्वष्टा । स ह प्रपच्छ—अस्ति
किञ्चित् परिशिष्टाश्म^५ इति । 'अस्य अयं संज्ञाव इति होचुः । तं हाशौ^६ 'प्रवर्तया-
चकारेन्द्रशत्रु^७ वर्षस्व स्वाहेति । तं यत् प्रावर्तयत् स एव वृत्रोऽभवत् । स वर्तमान^८
एवाग्नीषोमाव^९ अभिसंभवूव । तस्माद् आहुर्^{१०} 'अग्नीषोमाव् असुर्याव् इति^{११} ।
'सहस्रेषु मात्रमूर्धमुददिति^{१२} । ततो ह स्मानावच्छा^{१३} क्षितिस्र त्रयीविद्भ्यां^{१४} सर्वा
श्रियं सर्वम् अष्टायम् अपि यद् इदं त्रिरात्रे सहस्रं प्रोच्यते^{१५} तद् अभिसंभवूव^{१६} । तस्य
हेदं सर्वं बलिहृद्^{१७} आस । कीलालं ह स्मास्मै नद्यो वहन्ति । अथ हाभियुवानो^{१८}
नामाष्टौ देवानां सहचरा आसुर, अष्टौ पितृणाम्^{१९}, अष्टौ मनुष्याणाम्^{२०}, अष्टाव्
असुराणाम्^{२१} । तेषां ह^{२२} स्मेन्द्रो^{२३} माययाऽष्टमो भवति वृत्रं जिघांसन् । तस्माद् उ
हैनम्^{२४} इन्द्र एव^{२५} जघान । यद् इन्द्रशत्रु^{२६} वर्षस्व स्वाहेति प्रवर्तयाचकार, 'अथ
यद्^{२७} ध^{२८} प्रावर्तयिष्यद् इन्द्रस्य शत्रु वर्षस्व स्वाहेति ॥ १५५ ॥

[१] ग पत्नीषु [२] ग हस्ताभिद्रवत्या [३] ग वत्तमान [४] क ग एवाग्नीषोमाव् [५] क
ग हविर्धानयोर् [४-४] ग नास्ति [५] ग ग आहुर् [६-६] क अग्नीषोमाव् असुर्याविति
कीत्वा [६-६] क ख प्रवज्जाजनुदेयाय ग प्र- ख अग्नीषोमाव् असुर्याविति ग अग्नीषोमावाह्युर्व-
प्राजानुदेयाय [७] क ख परिशिष्टाम् ग परि- विति [७] ग अग्निपाठः सह [८] क ख
शिष्टायुम् [८-८] ख ग अस्तय [९] क ख ग मात्रमूर्धमुददिति ग मात्रमूर्धमुददिति [१०] क
हन्तौ [१०-१०] क प्रवर्तयाचकारेन्द्रशत्रु ख ख ग स्मानावच्छा [११] क अग्नी विद्भ्यां
प्रवर्तयाचकारेन्द्रशत्रु ग प्रवर्तयाचकारेन्द्रशत्रु [११] ख त्रयीविद्भ्यां ग अग्नी विद्भ्यां [१२-१२] ग

तदिसवभूव [२०] ख बलिक्क ग बलक्क [२५] ख ग नास्ति [२६] ग स्मन्द्रा [२७]
 [२९] ग हाहिक्कानो [२९] ख ग पितृणाम् ख ग हेतम् [२८] ग व [२९] क ख ग
 [२३] ख ग मनुष्यानाम् [२४] ग अनुराव इन्द्रशत्रु [३०-३०] ग नास्ति [३१] ग ड

शब्दं धेनं नाहनिष्यत् । तम् अयम् इन्द्रं सोमो राजा पीतो^१ । अनुपहृतो ऽहिनी-
 त^२ । तस्य ह सर्वेभ्य एव छिद्रेभ्यः प्रयाय^३, सुखाद् एव न । तस्माद् उ ह मिषज्य
 आस^४ । तस्येद्वायोस सैव सुरावारिटका वभूव । यच्च छिद्रेनात्^५ सा परिष्कृ^६ । त्रिर्
 निरष्टीवत्^७ । तद् यत् प्रथमं निरष्टीवत्^८ तद् एव कर्कन्ध्व अभवद्, यद् द्वितीयं तद्
 बदरं, यत् तृतीयं तत् कवलम् । तस्माद् एतेषाम् अन्नं वैव रसाः खादकृत्य^९ चतुर्थं
 निरष्टीवत्^{१०} । तद्^{११} एवाग्रम्^{१२} अभवत् । तम् एवं सन्तं देवा अभितो निषेदुः । अयं न
 एको वीरो ऽभूत् । स इत्थं न्यगात् । क्व भवाम इति । स होवाच न वै विद्व य
 भुवम्^{१३} इति । किम् इति । क्षुक्षुषामि वा^{१४} इति । अथ ह स्म ततः पुरा क्षुत्वेव^{१५}
 म्रियन्ते । तं होचुः—क्षुहि, जीवेति त्वा वक्ष्याम इति । स ह क्षुवाव । तं ह जीवेत्य्
 वोचुः^{१६} । स ह^{१७} जिजीव^{१८} । तस्माद् इदम् अप्य् एतर्हि^{१९} सुखांसम् आहृ^{२०}
 जीवेति । तस्माद् उ यम्^{२१} एव मन्येत तं ब्रूयाज्^{२२} जीवेति । तस्य यन् नस्त
 इयाय^{२३}— ॥ १५६ ॥

[१] ख पीतो ग वितो [२-२] ग अनुपहृतो-
 नुपहृतोनिहोत् [३] क ग प्रयाय [४] ख
 ग आस [५] ग छिद्रेनात् [६-६] ग परि-
 षन्तर्निष्टीव [७] ग निरष्टीवत् [८] क ग
 खादकृत्य [९-९] ग चतुर्थंनिरष्टीवत् [१०] क
 तद् [११] ख ग एवाग्रम् [१२-१२] ? ख
 वितमयभूवम् [१३] ग वाशु [१४] क चक्षु-
 त्वैव ग क्षुद्रव [१५] ? एवं कोदोषु [१६]
 ग नास्ति [१७] ग जिजिव [१८] ग आतर्हि
 [१९] ग आहृ [२०-२०] क ख ग तस्माद्-
 इयम् [२१] ग ब्रूयाज [२२] ग इयं

—ताच् एव^१ सिंहात्^२ अभवताम् । यद्^३ अक्षिभ्यां तौ शार्दूलौ, येत् कणभ्यां तौ
 वृकौ वैलूषौ, यद् उपपक्षाभ्यां^४ ताच् अपाष्टिहौ^५ । तस्माद् एते वयसां वीर्यावचराः^६ ।
 इन्द्रो ह्य् एतेषाम् आजानम् । अथ यद् अवाग्^७ इयाय तद् इदं भुदं श्वापदं वभूव । स^८
 ह विषिकतञ् शिश्ये । अपि^९ ह तृणैर् अभिविलूढ आस । तं होचुः क्वेवालि क्वेव^{१०}
 त्वाभिषज्याम इति । तस्माद् इदम् अप्य् एतर्हि^{११} उपतापिनं पृच्छन्ति केव^{१२} ते
 वजति^{१३} केव^{१४} ते ऽभिषज्याम^{१५} इति^{१६} । स ह तृणान् अभिपरिदिशन्^{१७} उवा-
 चेदम् इवैवम् आभितो^{१८} ऽस्मीदम् इवैवम् आभितो ऽभिषल्यतेति । तद् अग्निम्
 अनुवन् इदं वहेति । तद् अग्निर् अदहत् । तत् पर्जन्यम् अनुवन् इदम् अभि वषेति । तत्
 पर्जन्यो ऽभ्यवर्षत् । तत् कल्याण्य ओषधयो ऽजायन्त । ता धेनुभिर् आधयन्^{१९} । तत्
 पयो ऽतुहन् । त^{२०} एतं यजम्^{२१} अपश्यन् । तम् आहरन्^{२२} । तेनैवम् अयाजयन् । तस्य
 प्रतिधुक् प्रातस्सवने वानयत्^{२३} । प्रतीव^{२४} वा अनेनाधायीति तस्मात् प्रतिधुक् ।
 श्रितं^{२५} माध्वदिने सवने, श्रेष्ठेव वा^{२६} अनेनेति तस्माच्च छितम् । दधि तृतीयसवने,
 ऽधायीव^{२७} वा अनेनेति तस्माद् दधि । स यथा च ह पुर आसातितरां ह तत आस । स
 यस् सोमवामी वा सोमातिपवितो^{२८} वा स्यात्^{२९} स एतेन यजेत । यथा च ह पुरा
 भवत्य् अतितरां ह ततो भवति । तस्माद् उ ह सोमवामिनं वा सोमातिपवितं^{३०} वा
 न परिचक्षीत । इन्द्रो ह्य् अपि तथास ॥ १५७ ॥

१) ख एव [२-२] क ख अमवताय्यद् ग
अमवताय्यद् [३] ग उपवसृभ्या [४] ख
अपादिष्टिर्नो ग अपादिष्टिर्नो [५] ख ग वीर्या-
वत्तरा [६] एव कौशेषु [७] क ग त्म
[८-८] क ख विभक्तशिश्नेषि ग विभक्तशिश्नेषि
[९] ग त्वेव [१०] क ग एतद् ख एतद्
[११] ख ग त्वेव [१२] क ग रुजति [१३]
क ग त्वेव [१४] ग अभिपध्याम [१५] क

ग भिति [१६] ख अभिपरिदिक् [१७] ग
आभिस्तो [१८] ख ग अधारयन् [१९-१९]
ख ग पंथ्यक्षम् [२०] ख ग आहरम् [२१]
ग बायत् [२२] ग प्रतिव [२३] ग छिदम
[२४] ग बाव [२५] ख ग दाद्यौव [२६]
क सोमोतिवापितो ख सोमावपितो ग सोमाववितो
[२७-२७] ग वा...त् [२८] ग सोमातिपरित

अथैष ऋतपेयः^१ । देवेभ्यो वा ऊर्गं^२ अन्नाद्यम् उदकाम्^३ । सोमाहुतिर् ह वा
एभ्यस् सोचकाम । सो एव विराद् । ते देवा अनुवृश् एतैसां विराजम्^४ अन्विच्छामेति ।
ते तपो ऽतप्यन्त । त एतं^५ विराजं यज्ञम्^६ अपश्यन् । तम् आहरन्त । तम् अभ्य् अदी-
क्षन्त । त एकम् अहर् नाश्नन् । तस्यै नियानम् अन्ववापश्यन्^७ । ते ऽनुवन् भूयो न्व एव
तपस् तप्यामहा इति । ते द्वितीयम् अहर् नाश्नन् । तस्यै घोषम्^८ उपाशृण्वन्^९ । ते
ऽनुवन् भूयो न्व एव तपस् तप्यामहा इति । ते तृतीयम्^{१०} अहर् नाश्नन् । तां परापश्यन्
यथा महान्तं गिरिम् उ दीक्षितं यथा वा महद् अश्रम् एवम्^{११} । ताम् अभिक्रामम्^{१२}
‘‘अपक्रामम् अभ्यत्सरन्^{१३} । य उ^{१४} ह वै सृगं पराद्^{१५} एवाभत्सरति, नैनं स^{१६}
गृह्णाति । अथ य एनम्^{१७} अभिक्रामम् अपक्रामम् अभत्सरति, स^{१८} एवैनं गृह्णाति । तां
दशमेनैवाह्वावरुन्धत^{१९} । दशाक्षरा विराद् । अन्नं विराद् । विराज एवान्नाद्यस्यावरुन्धै
॥ १५८ ॥

[१] ख ऋतपेयः [२] ख ऊर्गं [३] ग उदकाम् अपक्रामपक्रामभ्यत्सरन् [१२] ख इ [१३]
[४] ग विराजम् [५] ग एतं [६-६] ख नास्ति ख पराद् ग पराण [१४-१४] ख ग स स
[७] क ग अन्यवापश्यन् [८] ख अशृण्वन् [९] [१५] ग एवं [१६] ख य [१७] ख -ह्वावरुन्धत
ख त्रयम् [१०] क एवा [११-११] क ख ग देशमे-

तस्यापश् च घृतं च व्रतम् । अशरीरा वा आपो ऽशरीरं घृतम् अशरीरा स्वधा ।
अशरीरेणाशरीरां^१ स्वधाम् अवरुणधामहा^२ इति । एतावच्छो व्रतयति । एतावती वै
पुरुषस्य मात्रा—नेत्^३ पुरुषम् अतिव्रतयानीति । अथो हैतत्^४ पर्वश एवात्मनो ऽङ्गानि
प्रतिसंघाति । सर्पिण्मान् अन्तरेण भवति—सप्तध्रुवै । सप्तदशस्तोमो भवति । प्रजा-
पतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर् नष्टस्यानुवेत्ता । स यो नष्टस्यानुवेत्ता, तेनेमां स्वधाम्
अनुविन्दामेति । तस्योमे^५ बृहद्रथन्तरे सामनी^६ भवतो—यश् अस्मिन् लोके^७ रथन्तरेणानु-
विन्दाम, यश् अन्तरिक्षे वामदेव्येन, यश् अमुष्मिन् लोके बृहतेति । तस्यौदुम्बरस् सोम-
चप्रसो^८ दक्षिणा भवत्य्—ऊर्गं^९ वा अन्नम् उदुम्बरम्—ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुन्धै^{१०} ।
अथो अशरीरो वै सोमो, ऽशरीरा स्वधा—ऽशरीरेणाशरीरां स्वधाम् अवरुणधामहा^{११}
इति ॥ १५९ ॥

[१] ख ग -शरीर [२] ग अवरुणधामहा [३] ख सोमचमसे [४] ख ऊर्गं [५] ख
ख नोद् [४] ख हैत [५] ख तस्येमो ग -वरुण्यो [११] ख अरण्यमहा
तस्येम [६] ग सामानी [७] ग लोके [८]

तं ब्रह्मणे^१ ददाति^२ । ब्रह्मणो^३ ह्य एवैकदक्षिणा ।

तद् आहुर्^१ हुतो देयारे अहुतारे^२ इति^३ । अहुत इत्य् आहुः । यातयामेव^४ वै तथा स्याद्^५ यद् धुतं दद्याद् इति । तद् उ वा आहुर् हुत एव देयः । देवानां वा एव भागः । को देवानां भागं दातुम्^६ अर्हति । तस्माद् धुत एव देयः^७ इति । यादृग्^८ अह वा अस्मिन् लोके अग्ने ददाति, तादृग्^९ अस्यामुष्मिन् लोके ऽन्नं भवति । पतद्^{१०} उ ह वा अमुष्मिन् लोके^{११} परमम् अन्नाद्यं यत् सोमपीथः । एषा हैवास्य सोमाहुतिर् अमुष्मिन् लोके ऽन्नं^{१२} भवति ।

अन्नं सत्यं वदन्तो भक्षयन्ति । ऋतेन^{१३} हि ते तां^{१४} सत्येनान्वविन्दन् । ऋतम्^{१५} अमृतम् इत्य् आह । ऋतेन हि ते तद् अमृतम् अन्वविन्दन् । ओ यि ज्वरा ओयि ज्वेति^{१६} सामनिधने^{१७} भवतो वाचस् सत्ये । वाचो हि ते तां^{१८} सत्येनान्वविन्दन् ।

तेन हैतेनाथो दिवो गार्ग्य ईजे^{१९} केशी दार्य ऋजिश्वा वातवात इति । स हजिश्वा^{२०} वातवातो ऽवतताम । तम्^{२१} उ^{२२} इ वृषशुष्येण कुमारैर्जाजिश्वनेनाकाशे-
णोपनिषेदुर्—यद्य अयम्^{२३} उ रिष्यत्य्^{२४} अनेनेदं समापयिष्याम इति । स ह तताम । स ह तान्तः परं लोके जगाम । स हामुष्मिन्^{२५} लोके पितरम् आजगाम^{२६} ॥ १६० ॥

[१] क ब्रह्मणो [२] ग दधाति [३] ग ब्रह्मणा
[४] क आह [५] ख अहुतगु [६] क नास्ति
[७] ग यातयामे [८] ख ग स्याद् [९] ख
ददुम् [१०] ख देव [११] ख ग यद्ग [१२]
ग तद्ग [१३] क ग यद्ग ख एवतद् [१४]
ख अभिपाठः अन्न भवत्येव तद् ह वा अमुष्मिन् लोके
[१५] ख न्य [१६] ग ऋतुर् [१७] क तात्

[१८-१८] क स सत्येनान्वविन्दन्तेन ग सत्येनानु-
विन्दन्तम् [१९] ख ज्वेति [२०] ख सोम-
निधने [२१] क तात् [२२] ग ईजे [२३]
ख हजिश्वा [२४] ग तात् [२५] ख ऋ
[२६-२६] ग मरिष्यत्य् [२७] ग हामुष्मिन्
[२८-२८] ख लोकेपितरमुजगाम

तस्य ह कल्याणो लोक आस । स होवाच—तत, कस्यायं लोक इति । ममेति होवाच । अथ हान्यो^१ लोकः कल्याणतर^२ आस^३ । कस्यो असाद् इति । तवेति^४ होवाच । स होवाच—तत, “यत् त्वं” सद् भूयो ददिवान् असि, भूयस् ते सद् अनूक्तम्^५ । अथ कथं तवायं लोको, ऽसौ ममेति । स होवाच—व्रतोपयोद्वयो^६ वै किल पुत्रकालौ लोक आस । व्रतोपयोधितर एव नौ त्वम्^७ असि । तस्माद् अयं मम लोको ऽसौ तवेति । गच्छेति होवाच, सं वावाप्स्यसि । यं वाव कामं कमितासि, स ते कामस् समर्धिता^८ । वक्रितास् त्व् एवांगुलीः^९ कुरुताद् इति । स ह समाप । स^{१०} ह समाप्योवाचोपिषात्र एव स्यो^{११} ब्राह्मणानाम् अस्त्य् इति^{१२} । स हापिषात्र एव ब्राह्मणानाम् आस । ततो ह वा इदम् अर्वाचीनम् आजिश्वना^{१३} अपिषात्राः ॥ १६१ ॥

[१] क ख हान्ये [२] ग कल्याणतर [३] ख
ग आसः [४] ख तवेति ग तेनेति [५-५]
ग यत्वा [६] ग अनूक्तम् [७] क व्रतोपयो-
द्वयो [८] ग तम् [९] क संवृद्धिता ख
समर्धिता ग समर्थता [१०-१०] क वक्रिका-

न्वेवाङ्गुलि ख वक्रिकान्वेवाङ्गुलि [११] क स स
[१२] ख समाप्ये- [१३-१३] क ब्राह्मणानास्त्विति
ख ब्राह्मणानास्त्विति [१४] क ख आजिश्वना
ग अर्वाचीनम्

सथेष चित्तिस्तोमः । प्रजननकामो यजेत । तस्य पृष्ठस्य^१ षडहस्य स्तोमा भवन्त्य्—
ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद्
इति । तस्योभये^२ स्तोमा भवन्त्य् अयुजश् च युग्मन्तश्^३ च । पतद् वै दैव्यं मिथुनं

प्रजननं यद् उभयं स्तोमा । तद् यद् दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति तस्यैव बृहद्रथन्तरे सामनी भवति । एतद् वै दैव्यं मिथुनं प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे । तद् यद् दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति । अथो आहुः स्वर्गकाम एवैतेन यजेतेति^{१०} । तस्य पृष्ठयस्य^{११} षडहस्य स्तोमा^{१२} भवन्त्यु—ऋतवो^{१३} वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै^{१४} । तस्योर्ध्वा स्तोमा भवन्त्यु—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवति स्वर्ग्यै^{१५}, स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै^{१६} । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥ १६२ ॥

[१] ख ग पृष्ठयस्य [२] क ग तस्योभयो ख [४] ग सा [५] ख -मासांस् [१०] ग यजेतेति स्तोमयो [३] ग बृहद्रथन्तरे [४] ग उभयो [५] [११] ख ग पृष्ठयस्य [१२-१३] ख ग भवन्त्युतवे क ख ग य [६] ग दैव्य [७] ख भव [१३-१४] ग नास्ति [१४] ख स्वर्गे

तस्य द्व्युत्तराण्यु^१ उत्तराणि स्तोत्राणि^२ भवन्ति । द्विषाद् वै यजमानः । यजमानम् एव तत् स्वर्गं लोके प्रतिष्ठापयति । अथो आहुः इष्टके एवैते उपधीयेतेति । अथो आवापृथिवी एवाथो बृहद्रथन्तरे एवाथो अहोरात्राव् एवाथो अवस्रवाव्^३ एवाथो अपच्छादावेव^४ । छदिर् इव ह खलु वा एष यज्ञक्रतुः । न ह वै छदिष्मतो गृहान्^५ अतिवर्षति । नैनं^६ पाप्मानि वर्षति य एवं वेद । अथो आहुः अन्विष्टीनां^७ हेद् वा एष एको यज्ञक्रतुर् इति । स यस् संवत्सरभृता^८ वा^९ संवत्सरभृता वाग्निना चित्येन यजेत, स^{१०} एतेन यजेत । सद्यो हैवास्य संवत्सर ऋतुशो मासशो^{११} ऽर्धमासशो रात्रिशो ऽन्विष्टो भवति । तद् यत् पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमा^{१२} भवन्त्यु—ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवस्—^{१३} तन्तिशः । अथ^{१४} यद् द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरस्—तेन मासशः । अथ यच् चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरस्—तेनार्धमासशः । अथ यत् त्रीणि षष्टिशतानि स्तोत्राणि भवन्ति—तावतीस् संवत्सरस्य रात्रयस्—तेन रात्रिशः । सद्यो हैवास्य संवत्सरो^{१५} ऽन्विष्टो भवति य एवं वेद ॥ १६३ ॥

[१] ख ग यु- [२] ख स्तोत्रा [३] ग क ग वाग्नि [११] ख ग सय [१२] क अवस्रवाव् [४] ख ग अपच्छादावेव [५] ख माससो ख ग नास्ति [१३] ख सोमा [१४-१५] ग तैवक्रतोष [१५] ख ग संवत्सरो [६] ग नूनन [७] ख ग अनिष्टीनां [८] ग तैवक्रतोष [१५] ख ग संवत्सरो [८] ख ग यज्ञक्रतुर् [९] ग संवत्सरभृता [१०] ख

अथैतौ^१ राशि-मरायौ । प्रजननकामो हैताभ्यां^२ यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय । द्वन्द्वं^३ प्रजाः पशून् सृजेयेति । स^४ एतौ यज्ञाव् अपश्यत् । ताव् आहरत । ताभ्याम् अयजत^५ । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^६ । द्वन्द्वं प्रजाः पशून्^७ असृजत । स यः कामयेत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय, द्वन्द्वं प्रजाः पशून्

सृजेयेति, स एताभ्यां यजेत । बहुर् एव प्रजया पशुभिः प्रजायते, द्वन्द्वं प्रजाः पशून्^१ सृजते । स राशिश् चतुश्चत्वारिंशः भवति, रथन्तरसामा^२ । ब्रह्म^३ वै रथन्तरं, क्षत्रं चतुश्चत्वारिंशः । ब्रह्मणा च क्षेत्रेण च सयुग्भ्यां^४ बहुः प्रजया पशुभिः प्रजाया^५ इति । यद् वृ एवैतानि स्तोत्राणि बहुलाभ्य उदपद्यन्त^६ इव तस्माद् राशिः । अष्टाचत्वारिंशो^७ मरायो^८ भवति बृहत्सामा । ब्रह्म वा अष्टाचत्वारिंशः, क्षत्रं^९ बृहत् । द्वे^{१०} हि ते गायत्र्यौ यद् अष्टाचत्वारिंशः । ब्रह्मणा च क्षेत्रेण च सयुग्भ्यां^{११} बहुः प्रजया पशुभिः प्रजाया इति । यद्^{१२} वृ एवैतानि स्तोत्राणि ज्यायांसीव^{१३} च^{१४} भवन्ति तस्मान् मरायः । ज्यायान्^{१५} ह्य एव राशेर् मरायो भवति ॥ १६४ ॥

[१] ख अथेतौ	[२] क द्वैताभ्यां	[३] ख ग	ख ग अष्टाचत्वारिंश	[१४] ख ग नास्ति	[१५-१६] ग बृहदै	[१७] ग सयु...	[१८] क
यद्वद्वं	[४] ख नास्ति	[५] ख अयत्र	[६] ख ग प्राजायत	[७-८] ग नास्ति	[९] क ख ग	वेद	[१०] ख ज्याया...
ख ग प्राजायत	[११] ख बृह	[१२] ग सयु...	रथन्तरसामा	[१३] ख बृह	[१४] ग सयु...	नास्ति	[१५] क ज्यायान्
[१६] क प्राजाया	[१७] ख ग उदपद्यन्त	[१८] ख ग					

तौ वा एतौ भूमैव स्तोमानाम् । तौ यौ भूमा स्तोमानां ताभ्यां बहुः प्रजया पशुभिः प्रजाया^१ इति । तयोस् सह दीक्षा, सह क्रयस्^२, सहोपसदः । क्रीत्वा तु नानोपनहन्ति । नानर्त्विजो भवन्ति । तद् आहुस् संसवो वा एष^३ यन् नानर्त्विजो^४ भवन्ति । यन् न्वाव^५ दूरात् संसूयते तद् अरमणीयम् । अथ किं यद् अन्तिकात् समाना^६ एवर्त्विज स्युर् इति । नो ह तु तथा सद्यस् संतिष्ठेयातां नानैवर्त्विज स्युः । ते वाव समानं^७ प्रवरं प्रवृणते, समानीम्^८ आशिषम् आशासते^९ । तस्मान् नानैवर्त्विज स्युर् इति । अथो आहुः^{१०} राशिनैव पूर्वैर्जेष्टवावभृथाद् उदेत्य^{११} मरायाय दीक्षेतेति^{१२} । अयमौ ह तु तथा स्याताम् । समानो हि यमयोर्^{१३} योनिस्, सह जायेते, सह वर्धेते । तस्मात् सहैव स्याताम् इति । ताभ्यां हेताभ्याम् उग्रायुधो^{१४} मानश्चित्त^{१५} ईजे^{१६} । अथो अलन्दो^{१७} वात्स्यस्^{१८} तयोर् ह परश्शता अन्यस्मिन् समा^{१९} आसुः^{२०}, परश्शता अन्यस्मिन् । तथा बहुर ह प्रजज्ञाते । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते^{२१} य एवं वेद ॥ १६५ ॥

[१] क प्राजाया ख ग प्रजया	[२] ख क्रिययस्	ख ग आहु	[११] ग एव	[१२] ख ग
ग त्रयस्	[३-४] क ग यन्नर्त्विजो ख यन्नर्त्विजो	दीक्षेतेति	[१३] ग यमयो	[१४] ग उग्रायुधो
[५-६] क ख ग यन्वाव	[७] ग समानं	[१५] ख ग मानश्चित्तम्	[१६] ख ग रजे	
[८] क ख समानं ग समानां	[९] ग समानिम्	[१७] ग अलन्दे	[१८] ग वात्स्यस्	[१९]
[१०] ख आशास्ते	[११] ख ग आसुः	[१२] क ग सह	[१३] ग आशुः	[१४] ख ग प्रजयते

अथैते ज्योतिर् 'गौर आयुर्' इति स्तोमा भवन्ति । गौर 'आयुर् अस्मन्दत्' । ततो ज्योतिर् अजायत^१ । अयं वै लोक आयुर् असौ गौर इदम् एवान्तरिक्षं^२ ज्योतिः । तम् एतं पुरस्ताद् अकुर्वातां, यथा पुत्रम् एवम् । इतो वा अयम् ऊर्ध्वो लोको^३ र्वाङ्' असाव् अमुतः । तद् इदम् एतयोः पुरस्ताज् ज्योतिः 'पर्युद्धं, तेन^४ पश्यामः । तौ योगम् उपप्रयन्ताव् अन्तम् अमि ज्योतिर् व्युदौहताम् । स यथा पितरौ पुत्रं पूर्वं यन्तं पश्चाद् अन्वितातां, तादृक् तत् । एतन्^५ मिथुनीस्तोमा भवन्ति यद् विज्यन्ते । मध्ये वै जायापत्योः पुत्रः शेते । तौ यथा मिथुनीभविष्यन्ताव्^६ इत्याद् वेत्याद् वा पुत्रं परिहरेयातां तादृक् पचैतत् । त एत ऊनातिरिका^७ मिथुना प्रजनय स्तोमाः । स यः कामयेत बहुः प्रजया

पशुमि प्रजायेयेति स एतैर् यजेत बहुर् एव प्रजया पशुमि प्रजायेते ॥ १६६ ॥

[१-१] क गौरवायुर्	[२] ख ग आयुस्कन्दत्	ख ग एत	[८] ख ग मिथुनिस्तोमा	[९] ख
[३] ख ग अजयत्	[४] ख ग एवान्तरिक्ष	ग मिथुनिअविध्यन्तात्	[१०] ख ग ऊनातिक्ता	
[५] ग वर्मि	[६-६] ग पर्यधन्नेन	[७] क		

अथैष शुनस्कर्णस्तोमः । शुनस्कर्णो^१ ह वै वाण्यहः^२ पुण्यकृद् अपापकृद् आस^३ । स^४ ह चक्रमे—पुण्यम् एवास्मिन् लोके कृत्वापापंकृत्य^५ स्वर्गं लोकं^६ गच्छेयम्^७ इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत्^८ । तेनायजत । ततो वै स पुण्यम् एवास्मिन् लोके कृत्वापापंकृत्य^९ स्वर्गं^{१०} लोकम् अगच्छत्^{११} । ^{१२}स यः पुण्यकृत् कामयेत पुण्यम् एवास्मिन् लोके कृत्वापापंकृत्य स्वर्गं लोकं गच्छेयम् इति, स एतेन यजेत । पुण्यम् एवास्मिन् लोके कृत्वापापंकृत्य स्वर्गं लोकं गच्छति^{१३} । स त्रिवृद् भवति । पराङ् इव^{१४} ह वा एषः । स्वर्गम् एव लोकम् अभिनिर्मृष्टो^{१५} यन् त्रिवृत् स्तोमः । पराङ् एवैतेन^{१६} स्वर्गं लोकम् एति । तस्य ^{१७}पराञ्च्य एव^{१८} स्तोत्राणि भवन्ति, पराञ्चि शास्त्राणि, पराञ्चि^{१९} पृष्ठानि, ^{२०}पराचीर् विष्टुतयाः^{२१} । पराङ्^{२२} एव सर्वो^{२३} भवति । प्रवनीषु स्तुवन्ति । पराञ्चम् एवैनं तद् अमुं लोकं गमयन्ति ॥ १६७ ॥

[१] ख शुनस्कर्णे	[२] १ क ख वाण्यहः ग	ख ग नास्ति	[१३] ख ग व	[१४] ख ग
वाण्यहः	[३] ग अस	[४] ग नास्ति	अभिनिर्मृष्टो	[१५] ख इवैतेन ग
[५] क ख ग कृत्या-	[६] क कं ख लोके	[७]	[१६-१६] ख पराङ् इव ग	पराञ्च्येव
ग गच्छेयम्	[८] ख ग आहरत्	[९] ग कृत्या-	[१७] ग	पराञ्चि
[१०] क स्वर्गं	[११] ख ग गच्छति	[१२-१२]	ग पराचीर्विष्टुतयाः	[१९]
			ग पराञ्च्य	[२०] ग सर्वे

तस्य वामदेव्यं पृष्ठं^१ भवति^२ स्वारम् । स्वाराणि सर्वाणि^३ सामान्यं अवकल्पयन्ति । प्राणो वै स्वरः । प्राणैर् एव तत् प्राणान् उद्गाता यजमानस्य निस्वरति^४ । तद् आहुर् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रे जघनेन गार्हपत्यं^५ दक्षिणा प्रावृत्य निपद्येत^६ । तत्^७ एव^८ स्वर्गं लोकम् एतीति । तद् उ वा आहुर् विकर्षो^९ वै तथा यज्ञस्य भवति ^{१०}यद् असंस्थिते^{११} निपद्येत^{१२} । यदैव सर्वं कर्म संतिष्ठेत^{१३} यदा वशया चरेयुः । अथ जघनेनाहवनीयं^{१४} दक्षिणा प्रावृत्य^{१५} निपद्येत । तत एव स्वर्गं लोकम् एतीति । असौ वा आदित्य आहवनीयः । एष वै स्वर्गो लोकः । एतस्मिन् एव तत् स्वर्गं ^{१६}लोके ऽन्तत प्रतितिष्ठति^{१७} ॥ १६८ ॥

[१] ख ग पृष्ठं	[२] ख ग नास्ति	[३] ख	[१२] ख ग सन्तिष्ठत	[१३] ग जघनेनाहवनीय
सर्वाण्य	[४] ग निस्वरति	[५] ग गार्हपत्य	[१४] ग प्रवृत्य	[१५-१५] ख लोकेततिष्ठति
ग निपद्येत	[६] ग त	[८] ग एवं	[९] ग	ग लोकेततिष्ठति
विकर्षो	[१०-१०] ग यत्संस्थिते	[११] ग निपद्यत		

अथैष मनुस्तोमः^१ । मनुश् च वै यमश् च वैचखताव् आस्ताम्^२ । सो ऽकामयत् मनुर् अस्मै मां लोकाय राज्याय देवास्^३ सुवीरञ्च अमुष्मै^४ यमम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै ^५तम् अस्मै^६ लोकाय राज्याय देवा असु-
चतामुष्मै^७ यमम् । स वा एष सदशो भवति । सदशो^८ ह वा एष यत् सदशः । स यथा

संदंशेन^१ संदश्य हरेद् एवम् एवैनम् एतेन संदंशे ।^२ संदश्यास्मात् लोकाद् अमुं लोकं जहार । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति । वज्रो वै रथन्तरम् । वज्रैवेनै^३ तद् अस्मात्^४ लोकाद् अमुं^५ लोकम् अभिनिर्जघान^६ । स यो भ्रातृव्यवान्^७ स्याद्^८ यो अभिचरेद्^९ य स्पधेत स एतेन यजेत । एतेनैवेनं संदंशेन संदश्यास्मात्^{१०} लोकाद् अमुं^{११} लोकं हरति । वज्रो वै रथन्तरम् । वज्रैवेनै^{१२} तद् अस्मात्^{१३} लोकाद् अमुं लोकम् अभिनिर्हन्ति । तस्मिन्^{१४} एतानि चोराणि सामान्य अवकल्पयन्ति^{१५} ॥ १६९ ॥

[१] ख अथैवम्	[२] क मनुक्तो स्तोमः	[३] तस्मात्	[१२] क ग अमु	[१३] क अभि-
ख अस्वता वा ग अस्वतापार्स्ता	[४] ख ग देश	निजघान ख ग अभिनिर्जघान	[१४] ग भ्रातृव्य-	
[५] ग अनुमै	[६-६] ग तस्मै	[७] ख ग	व्यान् [१५-१५] ग योहिचरेद्	[१६-१६] ग
अनुवताममुमै	[८] क ख ग संदंशे	[९] ग	लोकासु	[१७-१७] क ख ग तस्मात्
संदश्येन [१०] ग संदश्येन	[११-११] ख ग	ग तस्मिन्	[१२] ग अवकल्पयन्ति	

जमदग्नेस् सप्तहं विदथं चक्षुंषीति^१ यान्य् अभिचरणीयस्य रूपं^२ सामानि तानि स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति^३ । अथो आहुर् अन्नाद्यकाम^४ एवैनेन^५ यजेतेति^६ । सर्वो ह वा अग्नो विराजम् अतिष्ठौति । एष ह वाव विराजं नातिष्ठौति यो दशभि स्तुते । दशाक्षरा विराद् । अन्नं विराद् । विराज एवान्नाद्यस्यावकृद्ध्यै । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवत्—अन्नं वै रथन्तरम्—अन्नाद्यस्यैवावकृद्ध्यै^७ । तस्मिन् एतानि सामान्य अवकल्पयन्त्य्—अर्काकपुष्पं^८ दैर्घ्यश्रवसम् इति यान्य् अन्नाद्यस्य रूपं सामानि तानि । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ १७० ॥

[१] ख ग चक्षुंषीति	[२] क रूप	[३] ख ग समृद्धयन्ति	[४] ग अन्नाद्यकामा	[५] ग
एवैनेन	[६] ख ग यजेतेति	[७] ग अन्नाद्यस्यावकृद्ध्यै	[८] ख अर्काकपुष्पं	

अथैव^१ गायत्रः । तस्य त्रिवृति प्रातस्सवने पञ्चदशम् अच्छावाकस्याज्यं, सप्तदशं^२ माध्यंदिनं सवनम्, एकविंशं तृतीयसवनम् । उक्थ्यो^३ यज्ञ उभय सामनी^४ । पुरोधाकामो हैतेन^५ यजेत । तद् यत् त्रिवृति प्रातस्सवने पञ्चदशम् अच्छावाकस्याज्यं^६ भवति—ब्रह्म वै त्रिवृत् । क्षत्रं पञ्चदशो—ब्रह्मैव तत् क्षत्रस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियस्य पुरोहितः । अथो हैतत् ब्रह्मण एव क्षत्रम् अनु वर्तम् करोति । सप्तदशं^७ माध्यंदिनं सवनम् । विद् वै सप्तदशः । एष उ ह वै द्वितीयो राजा^८ यत् पुरोहितः^९ । विशो वा एष ऐश्वर्यम् आधिपत्यं^{१०} गच्छति य श्रियम् अश्नुते । विश ऐश्वर्यम् आधिपत्यं^{११} गच्छानीति तस्मात् सप्तदशं^{१२} माध्यंदिनं^{१३} सवनं भवति । अथो हैतद् ब्रह्मणे चैव क्षत्राय च विशम् अनुयुवं करोति ॥ १७१ ॥

[१] ग अथैव	[२] ख सप्तदश	[३] ग उक्थ्या	ग सप्तदश	[४] ग सामनी	[५] ग अधिपाठः
[६-६] ख यज्ञमुभयसामानी	ग यज्ञमुभयसामानी	हितो	[१०-१०] ग नास्ति	[११] ख ग	
[७] ख हैते	[८] क ख अच्छावाकस्याज्यं	[९] सप्तदश	[१२] ख ग माध्यंदिन		

तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति, बृहद् ब्रह्मसाम । ब्रह्म वै रथन्तरम् । क्षत्रं बृहत् । ब्रह्मैव तत् क्षत्रस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियस्य पुरोहितः । अथो हैतत् ब्रह्मण एव^१ क्षत्रम् अनु वर्तम् करोति । स उक्थ्यो भवति । विद् वा उक्थ्यानि । एष उ ह वै^३

द्वितीयो^४ राजा यत् पुरोहितः । विश उ वा एष ऐश्वर्यम्^५ आधिपत्यं गच्छति य श्रियम् आश्रते^६ । विश ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छानीति^७ तस्माद् उक्तयो^८ भवति । अथो हैतद् ब्रह्मणं चैव क्षत्राय च^९ विशम् अनुयुवं करोति । तान् एकविंशानि भवन्ति । द्वादश मासाः पञ्चर्तवस् त्रय इमे लोका अस्ताव् आदित्य एकविंशः । एष उ ह^{१०} वै श्रीः । एताम् एव तच् छ्रियम् अन्ततो ऽभ्यारोहति । स १० उ एव^{११} सर्वस् संस्तुतो ११ गायत्रीम् एवाभिसंपद्यते^{१२} । ब्रह्म वै गायत्री । यदो वै ब्रह्मवर्चसम् ऋग्योत्सु अथ १२ स तस्य^{१३} पुरोधां गच्छति । स यदा पुरोधां गच्छेद् अथ^{१४} कामयेताच्याव्यो^{१५} ऽस्यै पुरोधायै स्यां न १५ च्यवेयेत् एतस्यैव^{१६} सत^{१७}, पंचदशं ब्राह्मणाच्छंसिन^{१८} आज्यं कुर्यात् तत् । ब्रह्म वै त्रिवृत्^{१९} । क्षत्रं पंचदशः । तद् एतद् ब्रह्मणोभयतः क्षत्रं परिगृह्णाति । स हाच्याव्यः^{२०} पुरोधायै भवति, न च्यवते ॥ १७२ ॥

[१] ग व [२] ख वस्य [३] ग द्वे [४] ग द्वितीये [५] ग ऐश्वर्यम् [६] ग अश्रुते [७-७] ग तस्मादुक्तयो [८] ख ग नास्ति [९] ग द्वे [१०-१०] ख ग ए उ [११-११] ख ग गायति...भिसंपद्यते [१२-१२] ग तस्य

[१३] ग अधि [१४] ख काम एतच्याव्यो ग काम एतंच्याव्यो [१५-१५] ख ग च्यवेयेव [१६] ख स्ताः [१७] ग ब्राह्मणाच्छंसिन [१८] ग तृहज [१९] ग हाच्यावः

अथैष गौतमस्य^१ चतुष्टोमः । गौतमो^२ वा अकामयताव^३ पशून् रुन्धीय^४ भूमानं पशूनां गच्छेयम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै सो ऽव पशून् रुन्ध^५ भूमानं पशूनाम् अगच्छत् । स यः कामयेताव^६ पशून् रुन्धीय भूमानं पशूनाम् गच्छेयम् इति स एतेन यजेत । अव हैव पशून् रुन्दे भूमानं^७ पशूनां गच्छति । तस्य चतसृषु बहिष्पवमानं भवति । चतुष्पादा^८ वा अश्वास्^९ सन्तश् चतुश्शफाः । ते ये चतुष्पादाः^{१०} पशवश् चतुश्शफास् तान् एवैतेनावरुन्दे । अष्टास्^{११} अष्टास्^{१२} आज्यानि^{१३} । अष्टशफा वै^{१४} पशवः । ते ये ऽष्टाशफाः पशवस् तान् एवैतेनावरुन्दे । द्वादशो माध्यंदिनः^{१५} । द्वादशाक्षरा वै^{१६} जगती । पशवो जगती । यत् क्षुद्रं^{१७} पशूनां तज् जागतम् । तद् एवैतेनावरुन्दे । षोडशानि पृष्ठानि । षोडशकला वै पशवो यांश् च विंश^{१८} यांश् च न । तान् एवैतेन कलशो^{१९} ऽवरुन्दे । स विंश आर्भवः पवमानः । द्वे वा एते द्वादशान्यौ विराजौ यद् विंशतिः । विंशतिप्रतिष्ठाना वै पशवो वैराजाः । ते^{२०} ये विंशतिप्रतिष्ठाना^{२१} पशवो वैराजास् तान् एवैतेनावरुन्दे^{२२} । अथ चतुर्विंशम् अग्निष्टोमसाम । चतुष्पादा^{२३} वै पशवो वैराजाः । ते ये चतुष्पादाः^{२४} पशवो वैराजास् तान् एवैतेनावरुन्दे । अथो चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरेणैवैनांस् तत् परिगृह्णात्मन् अधत् । न ह खलु वा एषो ऽग्निष्टोमो नोक्त्य उभयम् इवैव । नो वा एते ग्राम्याः पशवो नारण्या उभयम् इवैव । तान् एवैतेनावरुन्दे ॥ १७३ ॥

[१-१] ख अनुतमस्य ग अथैतमस्य [२] क ख गौतमो ग गान्तमो [३] ख ग अकामयता [४] ग रुन्धीय [५] ? एवं कोशेषु [६] ख कामयेता ग कामयेत [७] ग मान [८] ख ग चतुष्पादा [९] ग अश्वम् [१०] ख ग अज्यानि [११] ख

वै [१२] क माध्यन्दिने [१३] ग वा [१४] ख क्षुद्र [१५] क ख ग पितृ [१६] क ग कलशो [१७] ग त [१८] ग चतुष्पादाः [१९] ग एवैतेनावरुन्दे

अथैषो ऽपूर्वः । प्रजननकामो हैतेन यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत बहुः प्रजया^१

पशुभिः प्रजायेय^३, न^३ मद् अन्यः^३ पूर्वं स्याद् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^४ । नास्माद्^५ अन्यः पूर्वं आसीत् । स यः कामयेत् बहुः प्रजायेय^६ न मद् अन्यः पूर्वं स्याद् इति स एतेन यजेत । बहु एव प्रजया पशुभिः प्रजायते नास्माद् अन्यः पूर्वं भवति । स त्रिवृद् रथन्तरसामा भवति । न ह वै त्रिवृत्^७ स्तोमाद् अन्यः पूर्वं स्तोमो ऽस्ति^८, न रथन्तरात् पृष्ठाद् अन्यत् पूर्वं पृष्ठम् अस्ति, न प्रजापतेर्^९ अन्या पूर्वा देवतास्ति । तद् यद् एतान्य अपूर्वाणि तस्माद् अपूर्वः । अथो^{१०} मनो^{१०} वै प्रजापतिः । नो वै मनसो ऽन्यत् किं चन पूर्वम् अस्ति । तस्माद् उ एवापूर्वः^{११} । स त्रिवृद् भवति—न्यूनं वै त्रिवृत् । न्यूनं प्रजननम्—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति—प्रजननं वै रथन्तरं—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति^{१२}—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरः^{१३} १० प्रजननम्—स यः^{१४} प्रजननं स^{१५} मा प्रजनयाद् इति । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः^{१६} प्रजननं—स यः^{१७} प्रजननं स मा प्रजनयाद्^{१८} इति ॥ १७४ ॥

[१] ग प्रजा [२] ख ग प्रजायेये [३-३] क ग मनवः [४] एवं कोशेषु [५] ख ग नस्माद् [६] ग प्रजायेये [७] ख ग अधिपाठः स्तोमा भवति न ह वै तृवृत् [८] क विति [९] ख ग अथ [१०] ग मन्ना [११]

ख ग वापूर्वः [१२] ग अधिपाठः तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति [१३] क ख ग नास्ति [१४-१४] ग नास्ति [१५] ग सा [१६] ख ग प्रजनायाद्

अथैष पञ्चशारदीयः । मरुतो वा अकामयन्तौजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा^१ देवानां स्याम^२, जयेम^३ स्वर्गं लोकम् इति । त एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै त ओजिष्ठा^४ बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानाम् आसन्, अजयन् स्वर्गं^५ लोकम् । ओजिष्ठो बलिष्ठो भूयिष्ठो^६ वीर्यवत्तम स्वानां भवति, जयति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । स वा एष विशाम् एव यज्ञः । विशो वै मरुतस् तस्माद् विशां यज्ञः । तेन हैतेनैकयावा कांदम^७ ईजे^८ । स हौजिष्ठश् चैव^९ बलिष्ठश् च भूयिष्ठश् च वीर्यवत्तमश् च स्वानाम्^{१०} आस, जिगाय वा लोकं^{११} न वा । स सप्तदशो भवति—प्रजापतिर्^{१२} वै सप्तदशः^{१३} । प्रजापतिः प्रजननं—^{१४}स यः प्रजननं^{१५} स मा प्रजनयाद् इति । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति—प्रजननं वै^{१६} रथन्तरं—तद् यत्^{१७} प्रजननं^{१८} तन् मा प्रजनयाद् इति । स उक्थ्यो भवति—प्रजा^{१९} वै पशव उक्थानि—प्रजया पशुभिः प्रजाया^{२०} इति ॥ १७५ ॥

[१-१] ख ग नास्ति [२] ख मजयेम ग मामजयेम [३] ख ग ओजिष्ठा [४] क ख ग स्वर्गं [५] ख ग नास्ति [६] ख ग कामदं [७] ग रगे [८-८] ग हौजिष्ठ [९] ख ग धानाम्

[१०] ग लोक [११] ग सप्तदश [१२-१२] ख ग नास्ति [१३-१३] ग रथन्तरात् [१४] ग प्रजनन [१५] क प्रजा [१६] ग प्रजया

तस्य पञ्च शरदः पञ्चोक्षाणः प्रोक्षिताश्^१ चरन्ति । तद् यत् पञ्चशरदः^२ पञ्चोक्षाणः^३ प्रोक्षिताश् चरन्ति, तस्मात् पञ्चशारदीयः । त उ सर्वे पृश्नयो^४ भवन्ति । मरुतः पृश्निमातर इति वा आहुः । अथो^५ ऋचाभ्यनूच्यते मरुतः पृश्निमातर^६ इति । तस्मात् पृश्नयो^७ भवन्ति । वीर्यं वै देवानां हविः । तद् आत्मभ्य एवागृह्यते । तद् यन् मरुद्भ्य एव भवति

वीर्यम् एव तद् आत्मसु दधते । मरुद्भ्य उज्जेषिभ्य इति मरुद्भ्य स्वापिभ्य इति मरुद्भ्य स्वत-
वद्भ्य इति मरुद्भ्य^१ एव मरुद्भ्य इति मरुद्भ्यो ऽभिष्टिभ्य इति । तद् यन् मरुद्भ्य उज्जेषिभ्य इति
यथा तं कामम् उज्जयेद् यत्कामो यजेत । अथ यन् मरुद्भ्य स्वापिभ्य इति यथा तं कामम्
स्वाभ्याप्तम्^२ अभ्याप्तुयाद् यत्कामो यजेत । अथ यन् मरुद्भ्य^३ स्वतवद्भ्य इति मरुतो^४
ह वा इदं सर्वं स्वम् । तान् एवेतन् स्वेन प्रीणाति । तस्मै प्रीता स्वं^५ प्रत्यवर्जन्ति । तेन
प्रत्यवसृष्टेन यजेत । अथ यन् मरुद्भ्य एव मरुद्भ्य इति^६—॥ १७६ ॥

[१] ग प्राप्तिभ्य [२] ख पञ्चशारद [३] [८] ख ग स्वभ्याप्तम् [९] क ख ग मरुता
ग पञ्चोक्षाणां [४] ख ग प्रश्नयो [५] ग [१०] ख ग स्तं [११] ख इति ॥ हरिः
अथ [६] ख ग प्रक्षिमातर [७] ख ग मरुत्तम् ओन् ॥

—वहवो ह वै मरुतो यांश् च विद्वा यांश् च न । 'ते नस् सर्वे' प्रीता आसन्^१
इति । अथ यन् मरुद्भ्यो ऽभिष्टिभ्य^२ इति यथा तं कामं स्वाभ्याप्तम्^३ अभ्यश्नुवीत^४ तत्कामो
यजेत । तान् एतान् पशून् आलभेत^५ । दीक्षिष्यमाण एकम्^६ उपवसथ एकं प्रसुत^७ एकम्
अनुवन्ध्यायाम्^८ एकम् उद्वसानीयायाम् एकम् एवम् एतान् पशून्^९ आलभेत । अथ
हैक आहुः पञ्चरात्र एवैष स्यात्^{१०} । तत्रैवैतान् भन्वहं पशून् आलभेतेति । तद् उ
होदर शाण्डिल्य स्थविरम् एकयावानं^{११} पप्रच्छ यद् इदं विवदन्ते पञ्चरात्र एवासेत्
एक, उक्थ्य एव सप्तदश^{१२} इत्यु एके^{१३} कथं स आसेति । स होवाचोक्थ्यम् एव नस्
तं सप्तदशम् एकाहम् अभ्यवेदयन्तेति । अथ हैक आहुर् अतिरात्र एवैष स्यात्^{१४} । कथं
पञ्च वर्षाणि यज्ञ आगृणो^{१५} ऽनतिरात्र स्याद् इति । तद् ध तन् न तथा । अग्निष्टोम
एव^{१६} स्याद् इत्यु एके । अग्निष्टोमाद् वै सर्वे^{१७} यज्ञकृतवस् तावन्त^{१८} इति । तद् उ ह
तन् नो एव तथा । उक्थ्यो^{१९} हैव स सप्तदश स्यात् । विद्वा^{२०} वा उक्थ्यानि । विद्
सप्तदशः । विशाम्^{२१} एव^{२२} यज्ञः । तस्माद्^{२३} उक्थ्य एव^{२४} सप्तदश स्याद् इति ।
तस्य मरुतां चार्को मरुतां च संस्तोभ इत्यु एते आदिष्टसामनी^{२५} पचमानयोद्
भवतः^{२६} । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ १७७ ॥

[१-१] ग तेस्सर्वे [२] ग असन् [३] ग इत्युके [१४] ग स्यान् [१५] ग आश्वर्णो
मिष्टिभ्य [४] ग स्वभ्याप्तम् [५] क अभ्यश्नु- [१६] ग नास्ति [१७-१८] ग यज्ञकृतपस्तायन्त
वीवत ग अभ्यश्नुवीव [६] ग आलभते [७] [१८] ग उक्थ्य [१९] ग विद् [२०] ग विषाम्
क ग एक [८] एवं कोशेषु [९] ग अनु- [२१] ग एव [२२] ग तमाद् [२३] ग
वन्ध्यायाम् [१०] क पशून् [११] क ग स्या [२४] ग अधिपाठः स [२५] ग आदिष्टसामनी^{२५} [२५-
[१२] क एकयावानं ग एकयावानं [१३-१३] [२६] ग पचमानयोस्सवत

अथैषो^१ ऽभिजित् । देवासुरा वा एषु लोकेष्व अस्पर्धन्त । अस्मिन् भुवने ते देवा
अकामयन्ताभीमान^२ लोकान् जयेमासुरान् स्पर्धाम^३ भ्रातृव्यान् इति । त एतं यज्ञम्
अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । तेनेमान् लोकान् अभ्यजयन् अजयन् स्पर्धो^४
भ्रातृव्यान् असुरान् । तद् यद् इमान् लोकान् अभ्यजयन्, तद् अभिजितो ऽभिजित्वम् ।
अभीमान् लोकान्^५ जयति, जयति स्पर्धो^६ द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद् । तस्य त्र्युत्तरिण
स्तोमा भवन्ति—त्रयो वा इमे लोका—एषां लोकानाम् अभिजित्यै । चतुरावृतो
भवन्ति—चतस्रो दिशो—दिशाम् एवाभिजित्यै । अभिवतीषु^७ स्तुवन्त्यु^८ पशाम्

एव^{११} लोकानाम् अभिजित्यै । आभीकम्^{१२} अभिनिघनम् अभीवर्त आभीशवम्^{१३} इत्य्
एतानि सामानि भवन्त्य्, एषाम् एव लोकानाम् अभिजित्यै^{१४} ॥ १७८ ॥

[१] ग अथैवा [२] ग कामयन्नाभीमान् [३] इत्यनु दृश्यते । स च लेखकप्रसादः प्रतिभाति
ग स्पृष्टं [४] ग स्पृष्टं [५] ग लोक [६] [८-८] ग नास्ति [९] क ख अभिवर्तनु
ग स्पृष्टा [७] इतः प्रभृति १८१ खण्डस्य अग्निष्टोम [१०] ख स्तुव [११-११] ख नास्ति [१२]
साक्षो ये त्रयस्त्रिंश^{१५} इत्येतत्पर्यन्तो भागः ख क अभीकम् [१३] ख अभीशवम्
ग पुस्तकयोः १६८ खण्डरथ जघनेनाहवनीयं^{१६}]

तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रावरुणैस्ताम्, बृहद् आर्भवे एवमाने । इदं
वै रथन्तरम् । अन्तरिक्षं वामदेव्यम् । अद् एव^{१७} बृहत् । एवाम्^{१८} एव लोकानाम्
अन्तर्हितानाम्^{१९} अभिजित्यै^{२०} । तस्मिन् एतानि परोक्षं पृष्ठरुपाण्य् अवकल्पयन्ति^{२१},
विश्वजितः प्रत्युद्यमाय । इन्द्रो वै^{२२} वृत्रम्^{२३} अहन् । तं वृत्रं जघ्निवांसम्^{२४} एभ्यो लोकेभ्यस्
तमो^{२५} ऽन्ववृणोत् । सो^{२६} ऽकामयतापैवेदं तमो हनीयेति । स एतम् अभिजितं यज्ञम्
अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तस्य चतुस्तरिण^{२७} स्तोमा भवन्ति । त्रयो वा इमे
लोकाः । तेनैभ्यो लोकेभ्यस्^{२८} तमो ऽपाहत्^{२९} । तं चतुर्थान् लोकान्^{३०} तमो ऽन्वपवा-
वृणोत् । सो^{३१} ऽकामयतापैवेदं तमो^{३२} हनीयेति । स एतं विश्वजितं यज्ञम् अपश्यत् ।
तम् आहरत् । तेनायजत । तस्य चतुस्तरिण^{३३} स्तोमा भवन्ति । चतस्रो^{३४} दिशः ।
एष^{३५} उ ह वै चतुर्थो लोको^{३६} यद् दिशः । तेन चतुर्थान् लोकान् तमो ऽपैवाहत्^{३७} ।
ततो वै स सर्वेभ्य^{३८} एभ्यो लोकेभ्यस् तमः पाप्मानम् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहत्^{३९} ।
सर्वेभ्य एवैभ्यो लोकेभ्यस् तमः पाप्मानम् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहन्^{४०} । सर्वेभ्य
एवैभ्यो लोकेभ्यस् तमः पाप्मानम् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहति य एव वेद
॥ १७९ ॥

[१] ग मैत्रावरुणा- [२-२] ख बृहदशाम् ग बृह- [१२-१२] ग तमेवापहत [१३] ख लो ग लोका
देक्षाम् [३] ख ग अन्तर्हितानाम् [४] ख अभिजित्यै [१४-१४] ख ग कामयत पैवेदयन्तमो [१५] क
[५] ख अवैकल्पयन्ति [६] ख ग नास्ति [७] ख ग चरण [१६] ख अधिषाठः जिह्व [१७]
ख ग वेत्रम् [८] ख जघ्निवाम् [९] ग तमेवा ग इ [१८] ग लोके [१९] ख पैवोहत् [२०]
[१०] ख ग सा [११] क ख चतुस्तरिण ग चरण ग सविर्वन्म [२१] क ख ग आरोहन्

अथैष विश्वजित् । इन्द्रो ऽसुरान् अजयत् । तेषां^{४१} त्वानिव नाजयत् । तम् एतेन
देवा अयाजयन् । स विश्वम्^{४२} अजयत् । इन्द्रो वै विश्वजित् । यद् वा एतेन शिल्पेना-
जयत्^{४३} तद् विश्वजितो विश्वजिस्त्रम्^{४४} । देवा वा असुरेभ्यो विभ्यतस् सर्वम् इदं^{४५}
संगृह्योर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्कामन्^{४६} । यो वै सर्वं विन्दमानः सर्वं न ददाति
स सर्वपरादायी^{४७} । अथ यस् सर्वं विन्दमानस् सर्वं ददाति स सर्ववेदसी^{४८} ।
सर्वं वा एष विन्दते यत्^{४९} सर्वान् स्तोमान्^{५०} सर्वान् ग्रहान्^{५१} सर्वाणि^{५२} पृष्ठानि
सर्वाणि छन्दांसि विन्दते । तस्य चतुस्तरिण^{५३} स्तोमा^{५४} भवन्ति । इमान् एव लोकान्
जिभिर् अभिजयति । यज्ञं चतुर्थो^{५५} विश्वा एव तेनाकात्^{५६} संभार्या भवन्ति । पृष्ठा-
नाम् एव संयोगो^{५७} नानादेवत्या भवन्ति, तेन युज्यं तेन^{५८} रूपेण । ^{५९}तद् आहुर्^{६०}
अपथम् इव वा एते यन्ति^{६१} ये^{६२} पावमानीभिः प्रतिपद्यन्ति^{६३} इति । पवमानस्य ते कव
इति^{६४} पर्यासो भवति । पुनः पन्थानं पर्यवयन्ति । न चत्वारि षड्भ्यो^{६५} भवन्ति ।

तत्र विभवन्ति १/०।

[१] ग तेन [२] ग भस्वम् [३] ख शिल्पो-
नाज्यत् [४] ख निश्चिन्तिव [५] ख ग इमं
[६] ग उद्गमम् [७] ख सर्वेवारादायी ग
सर्वेवारादा [८] ख सर्वेदनी ग मन्वेदेवैत्सी
[९] ख ऋत् [१०] ख ग स्तोमोन् [११] क
ख गृहान् ग गृहद् [१२] ग म्बवाणि [१३] क
चतुरस्रग ख ग -स्रग [१४] ग स्तामा [१५]
क चर्थो [१६] क अग्निपाटः स [१७] ख
सथोगो ग सथोगो [१८] ग ते [१९-१९]
ग बाहुर् [२०] ख ग यन्वि [२१-२१] ख
पावमानीमिपतिपद्यन् ग -पतिपद्यन्त [२२] ख ति
[२३] ग वदन्था

‘अथेतान् आग्नीर्’ आज्यानि भवन्ति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रि-
रिचानो^१ ऽमन्यत । स एतान्^२ आग्नीर् आज्यान्^३ अपश्यत् । तैर्^४ आत्मानम्^५ आग्नी-
णीतायानयामतायै । रिच्यत^६ इव वा^७ एष यत् सर्वं ददाति । तद् यद् एतान् आग्नीर्
आज्यानि^८ भवन्त्य आत्मानम् एवैतैर्^९ यजमान आग्नीणीते^{१०} ऽयातयामतायै^{११} । तद्
आहुर् वीच वा एते^{१२} प्राणैर् ऋध्यन्ते^{१३} य एतानि नानारूपाणि^{१४} नानादेवत्यानि नाना-
छन्दःसु समाने^{१५} यज्ञकतो संप्रोक्षन्तीति । तद् यद् गायत्रीपु बृहद् भवति—प्राणो वै
बृहत् । प्राणो गायत्री—प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते । यद्^{१६} यथापूर्व^{१७} पृष्ठान्य उपेयू^{१८}
रेवतां उत्तमाः कुर्यु रेवतीनाम् एता रूपां ऋचस्, तेनैव रेवतीनां^{१९} रूपान्^{२०} न यन्ति ।
तद्^{२१} आहुर् यन्ति वा^{२२} एते^{२३} ऽग्निष्टोमसाम्नो^{२४} ये त्रयास्त्रिंशं^{२५} स्तोमं कुर्वन्तीति ।
एकविंशत्यक्षरा एता ऋचो भवन्ति । तेनैवाग्निष्टोमसाम्नो^{२६} न यन्ति । तद् आहुर् यन्ति
वा एते^{२७} यज्ञायज्ञीयाद् ये^{२८} बृहद् अग्निष्टोमसाम्^{२९} कुर्वन्तीति । तद् यत् त्वम् अग्ने
यज्ञानां होनेति भवति तेनैव यज्ञायज्ञीयस्य रूपान् न यन्ति, तेन तृतीयसवनान् न यन्ति^{३०} ।
तद् आहुर् वीच^{३१} वा एव^{३२} पशुभिर् ऋध्यते^{३३} यत् सर्वं ददातीति ॥ १८१ ॥

[१-१] ग अथताज्जाग्नीर् [२] क ख रिचानो
ग रुचान्मनो [३] ख ग यवान् [४] ख
आज्यान् [५] ग तेर् [६] ग आनिनम् [७]
क ख रिच्यन्त ग मन्विच्यन्त [८] क स [९]
ग आज्यानि [१०] ग एतैर् [११] क आग्नी-
जिते [१२] ख यातयामाये ग यातयामाये [१३-
१३] क ख प्राणैरिध्यन्ते ग प्राणैरुध्यन्ते [१४]
ख ग नारूपाणि [१५] ग समानेन [१६]
एवं कोशेषु [१७] क यथापूर्व [१८] ख
उपेयू ग उपेयु [१९] ग नेवतीनां [२०]
क रूपं [२१-२१] ख ग आहुयत्त्रिव [२२]
ख ग नास्ति [२३] ख ग अग्निष्टोमसामो [२४]
ख त्रिंशदंशं ग त्रिंशदंश [२५] क ग तन्नेवा-
[२६] ग येते [२७] क ग यैर् [२८] ग
अग्निष्टोमोवाम [२९] क ग सन्ति [३०] क
ग विव [३१-३१] क पशुभिरिध्यते ग पशु-
भिरुध्यते

रोहिणीं^१ छविं परिधत्ते । एतद् वै पशूनां प्रियं रूपं यद् रोहितम् । पशूनाम् एव तत्
प्रियेण रूपेण समृध्यते । खनति खनित्रम् अवृत्तिम् अपजयति^२ । उभयतः क्षणुद्^३ अभिर्^४
भवत्य्—उभयत एवास्मा अन्नाद्यं रदति । अरण्ये तिस्रो वसति^५—यद् आरण्यम् अन्नाद्यं
तद् एव ताभिर् अवरुन्धे । न ग्रामे नारण्ये तिस्रो—यन् न ग्रामे नारण्ये ऽन्नाद्यं तद् एव
ताभिः । जने^६ तिस्रो—जन्यं ताभिः । सजने^७ तिस्रः—सजन्यं ताभिः^८ । ता द्वादश
संपद्यन्ते । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सराद् एवान्नाद्यम् अवरुन्धे । रोहिणीं^९ छविं
परिधत्ते । एषा ह वा^{१०} अग्ने पशूनां त्वग् आस या पुरुषस्य, या पशूनां सा पुरुषस्य । ते
पशव आतपं^{११} वर्षं^{१२} दशान्^{१३} मशकान् न^{१४} धारयन्ति । ते^{१५} पुरुषम् एत्याहुवन्^{१६}
—^{१७} पुरुषेयं तव त्वग्^{१८} अस्त्व एवास्माकम् इति । किं तत स्याद् इति । आद्या ते स्याम

इत्थं अनुवन् । इदं ते वास इति वासः प्रायच्छन् । तद् यद् रोहिणीं छविं^१ परिधत्ते
स्वेनैव^२ तद्रूपेण समुध्यते । तथा हैनम् अमुग्मिन् लोके पशवो नावन्ति^३ । अदन्ति इ
वा अमुग्मिन् लोके पशवः पुरुषम् । तस्माद् उ ह गोश्च सन्त नशो न स्यात् । इश्वरो
हास्माद्^४ अपक्रान्तोस्^५ त्वचम् अस्य विभर्षीति^६ ॥ १८२ ॥

[१] ग रोहिणी [२] क उपजयति । ताण्ड्यमहा-
ब्राह्मणे १९. १. ५ खनिवेण जीवत्यवृत्तिमपजयति
[३] क उभयतःक्षणे ख ग उभयतःक्षणे [४]
क ख अभिर् [५] क वासपति ख वसती [६]
क ख जनय [७] क सजनय [८] ख तास
[९] ग रोहिणि [१०] क व [११] ग अतर्द

[१२] क वर्ण [१३] क दाशान् [१४] क ख
ना [१५-१५] ख ग पुग्मत्योश्च [१६-१६]
ख ग नास्ति [१७] क विष् [१८] क लषी ।
ताण्ड्यमहाब्राह्मणेऽपि १९. ९. १ दीर्घ ईकारः
[१९] क नावन्ति [२०] ख त हास्माद् [२१]
क ख अपक्रामिनी [२२] ख विभर्षिति

सा सपुच्छा भवति कृच्छ्रत्वाय । अथो सर्वे वाव स्म प्रजापत्याः । वस् त्वाव पुत्राणां
कृपणतमो भवति, स पितुर् हृदयम् आप्येति^१ । कृपणताम् इवैव^२ न्येति यम् सर्वं ददा-
तीति^३, गच्छति प्रजापतेर् अनुबोधम् । तद् या अरण्ये वसेद् उदुम्बरो^४ 'हैव ता' वसेत् ।
प्रजापतिर् यत् प्रजाभ्य ऊर्जम् अन्नाद्यं व्यभजत्^५, ततो यः संशोः समश्लिष्यत^६, स एव
वनस्पतिर् अभवत् । 'उर्गं वा' उदुम्बरो^७ ऽन्नम् । अरण्यं वा एतस्यान्नाद्यम् इतं भवति
यस् सर्वं ददाति । स यो ऽत्र प्रजापतिन्यंगो^८ 'यद् अन्नाद्यम्' । तद् एव ताभिर् अवहन्ते ।
अथ या न^९ ग्रामे नारण्ये वसेत्, निषादेषु हैव ता वसेत् । एष^{१०} ह वै न ग्रामे
नारण्ये^{११} यम् निषादाः । एताभिर्^{१२} ह वा उभयम् अन्नाद्यं समभ्यर्चयति^{१३} । यच् च ग्राम्यं
अच्छं चारण्यम् । स यो ऽत्र प्रजापतिन्यंगो यद् अन्नाद्यं तद् एव ताभिर् अवहन्ते । अथ या
जने वसेद्, वैश्ये वा ह ता भ्रातृभ्यो^{१४} वा वसेत् । एष ह वै ब्राह्मणस्य जनो यद् वैश्यो
वा भ्रातृभ्यो वा । जने वा एतस्यान्नाद्यम् इतं भवति यस् सर्वं ददाति । स यो ऽत्र प्रजा-
पतिन्यंगो यद् अन्नाद्यं, तद् एव ताभिर् अवहन्ते । अथ या सजने वसेद्, राजनि हैव
ता वसेत् । एतद् ध वै सजनं यद् राजा । अन्त उ वा अन्नाद्यस्य श्रीर्, अन्त एव तद्
अन्नाद्यस्य श्रियाम्^{१५} । अन्तः प्रतितिष्ठति ॥ १८३ ॥

[१] ग अप्येति [२] क ख इमेति [३] ग
ददातीति [४-४] ग हैवता [५] क विभजत्
[६] क समश्लिष्यत ख समश्लिष्यत [७-७] क
ग ऊर्जं वा ख ऊर्जा [८] ख उदुम्बरा [९-९]

ख यदन्नाद्य ग ववन्नाद्य [१०] ख ने [११]
ग एषा [१२] क नारण्य [१३] ख एताभि
[१४] क असमभ्यर्चयति [१५] ख भ्रातृभ्यो [१६]
ग श्रियम्

प्रजापतिः प्रजा अस्तृजत । स एतेनैव विश्वजितेदम् अस्तृजत विश्वम् । तद् यद् एता
नानारूपाः प्रतिपदो^१ भवन्ति, तस्माद् उ हेदं^२ विश्वं भूतं नानारूपम् । पुत्राणां वाचैश्च^३
योगः । उपजत्यैव^४ रथन्तरं युज्यते । सास्वता^५ वैराजस् सारस्वत्या महाजास्रयो^६ ब्राह्मण-
स्पत्यया^७ वैरूपं सावित्र्या रेवतयः^८ आशिषावमान्या^९ बृहत् । तद् यद् एता नानारूपाः
प्रतिपदो भवन्ति^{१०} 'पृष्ठान् एवैतत्' । प्रातस्सवने युक्तानि । तानि माध्यन्दिने सवने
ऽभ्यासोहन्ति । तद् आहुर् वीच वा एते^{११} 'प्राणैर् ऋधन्ते'^{१२} 'य पचस्विनीभिः'^{१३} प्रति-
पद्यन्ते^{१४} इति । तद् यद् एषा^{१५} वायव्या^{१६} प्रतिपद्^{१७} भवति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर्
एव तत् समुध्यन्ते ॥ १८४ ॥

[१] ग प्रतिपत्तो	[२] ग हेनं	[३] ग खवैस	ग अग्निपवमान्य	[१०-१०] ग पृष्ठत्रैवैषद्
[४] एवं कोशेषु	[५] एवं कोशेषु	[६] ? क	[११-११] क प्रागैरिर्ध्वन्ते ग प्रागैरुन्ध्वते	[१०] क ग पवस्वनीमिः
महानाश्रयो ग महानाश्रयो	[७] ग ब्रह्मण-		[१३] ग प्रतिपद्यन्	[१४] ग पप
स्वत्यया	[८] ग स्वत्यय	[९] क अग्निपवमान्या	[१५] ग त्वायव्या	[१६] ग प्रतिपन्

अथैते सरस्वतश् च सरस्वत्याश् च । एतद् वै दैव्यं^१ मिथुनं प्रजननं यत् सरस्वाञ् च सरस्वती च । दैव्येन^२ मिथुनेन प्रजाया इति । तद् आहुः पुंसः^३ पूर्वा कार्या स्त्रिया उत्तराः । तथा यजमानस्यानपगतद्भ्यैः प्रजा जायत इति । तद् उ वा आहुर् वायुर् वै^४ रेतोयाः, प्रजननं सरस्वती^५ । तौ सरस्वन्तं^६ मिथुनात् प्रजनयतः । अथो वाशिता वै पूर्वा धावत्य् अन्वम् ऋषभः^७ सरस्वत्या एव पूर्व कार्येति । एतद् उ हैतत् सरस्वतस् त्व एव पूर्वा कार्या । अथैषा ब्राह्मणस्पत्या प्रतिपद् भवति । प्रजापतिर् या ऋते ब्रह्मणः^८ प्रजा असृजत, ता अस्य सृष्टाः पराभवन्^९ । स एतां^{१०} ब्राह्मणस्पत्यां प्रतिपद्म्^{११} अपश्यत् । तथा ब्रह्मण्वतीः प्रजा असृजत । ता^{१२} अस्य^{१३} सृष्टा न^{१४} पराभवन् । तद् यद् एषा ब्राह्मणस्पत्या प्रतिपद् भवति, ब्रह्मण्वतीर् एवैतया प्रजाः सृजते, ता अस्य^{१५} सृष्टा न^{१६} पराभवन्ति ॥ १८५ ॥

[१] ग देव्यं	[२] ग दैव्येन	[३] ग नास्ति	तद्	[९] क ग ब्रह्मण	[१०] क ग पराभवन्
[४-४] ग वायुव	[५] क ग सरस्वती	[६]	[११] ग एता	[१२] ग प्रतिपद्म्	[१३]
ग सरस्वन्त	[७] ग ऋषभ	[८-८] ग कार्येते-	ग नाम्	[१४-१४] क ग सृष्टान्	

अथ सावित्रीप्रसवाः^१ । यद् इह विपुरुषम् इमा नानारूपाः प्रतिपद् उपागाम^२ तन् नस् सवित्प्रसूतम् असद् इति । अथाग्निपावमान्यः^३ । पथम् इव वा एते यन्ति ये पावमानीभिः^४ प्रतिपद्यन्त इति । अग्निर् वै पथिकृद्^५ देवतानाम् । येन वै केन चाग्निरिति पन्थानम् एव कुर्वन् एति । तद् यद् एषाग्निपावमानी प्रतिपद् भवत्य् अग्निरैव तत् पथिकृता पन्थानं पर्यवयन्ति । पवमानस्य ते क्व इति पर्यासो भवति । एतत् पुनः पन्थानं पर्यवयन्ति^६ । यो वै पृष्ठानां^७ धुर्यं वेद् धुर्यं स्वानां भवति । वैराजं वाव^८ पृष्ठानां धुर्यम्^९ । धुर्यं स्वानां भवति य एवं वेद् ॥ १८६ ॥

[१] क ग सावित्रीप्रसवाय	[२] ग उपागतम्	[३] क ग -पावमान्य	[४] ग पावमानीहि
[५] ग पथिकमेद्	[६] ग पर्यवयन्ति	[७] ग पृष्ठाना	[८] ग वावा
	[९] ग नास्ति		

तद् आहुः पापवस्यसम् इव वा एतत् क्रियते यद् बृहद्रथन्तरे अभितो भवतो, मध्ये पृष्ठानि । यथा वै पापीयांसम् उपर्यासीनं श्रेयान् अधस्ताद् उपासीत तादृक् तद् यद् एने बृहद्रथन्तरे अभितो भवतो मध्ये पृष्ठानीति । बृहद्रथन्तरे एव^१ मध्ये श्याताम्^२ अभितः^३ पृष्ठानि पापवस्यसस्य व्यावृत्तैः । अथो यथा श्रेयांसम् उपर्यासीनं पापीयान् अधस्ताद् उपासीत तादृक् तद् यद् बृहद्रथन्तरे मध्ये भवतो अभितः^४ पृष्ठानीति । असर्व-पृष्ठो ह तु तथा स्यात् । सर्वेषां वै पृष्ठानां वैराजम् एव पूर्वं योगम् आनशे । अथो यद्यपि चरमं^५ यन्तं^६ पृच्छेयुर् उप पृष्ठान्य् अगूर्णा^७ इति, नेत्य् एव ब्रूयान् । बृहद्रथन्तरे एवाभित श्यातां^८, मध्ये पृष्ठानि सर्वपृष्ठतायै^९ । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहत् । पशवः पृष्ठानि । आभ्याम्^{१०} एवैतल् लोकाभ्याम् उभयतः पशून् परिगृह्णीते उपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते^{११} य एवं वेद् ॥ १८७ ॥

[१] ग नास्ति [२] क मवता सातम् ग [७] क सवपृष्ठतया [८] ग अस्मान् [१ ग
भवतः [३-३] ग नास्ति [४] ग अस्माः पराश्वन्त
[५-५] ग प्रहेयुरुपवृष्टान्यशृणु [६] ग स्यातामः ।

अथो यथा पिता मातैर्बृहद्रथन्तरे, यथा पुत्रा एवं पृष्ठानि । यद् वै पुत्रो ऽतिपाद-
यति^१ पिता वै तस्य शमयिता पिता निषेद्धा । तद् यद् बृहद्रथन्तरे अमितो भवतश्च
शान्त्या^२ एव निषिद्धयै । अथो यथा पितरौ पुत्रान् अभितः परिशय्यातां तादृक् तद् यद्
बृहद्रथन्तरे अमितो भवतो, मध्ये पृष्ठानि । यथा ह वा इदम् ऋषभा वा परस्वन्तो वा
समुत्क्रद्धास् तिष्ठेयुर् एवम् एतद् यद् एतानि मध्यतः पृष्ठानि भवन्ति, तद् 'यच् छ्येत-
नौधसं^३ अभितो भवतः । ब्रह्म वै नौधसम्^४ । ब्रह्मणैर्वैनांस् तन् पुरस्ताच्च छमयित्वा
श्यैतेनोपरिष्ठाच्च छ्येतीकुर्वन्ति^५ । तस्मात् पुरस्ताद् एव^६ नौधसं^७ स्याद् उपरिष्ठाच्च
'छ्यैतम् । तद् आहुर् यत् समाननिधनानि पृष्ठानि, केनाजामी^८ क्रियन्त^९ इति । वैराजं
च महानाश्रयश्च वैरूपं च रेवत्यश्च चैतेनाख्यानेनाजामीति^{१०} । अथो 'यद् एवं-
तानि^{११} मध्ये निधनानि भवन्ति तेनो एवेति^{१२} । तस्मिन् त्रयस्^{१३} सप्तदशा भवन्ति ।
ता एकपञ्चाशत् स्तोत्र्याः^{१४} । तद् गोः प्रातस्सवनम् । एकाग्रवतिशतं रात्रेस्^{१५} सा
ज्योतिष्टोमस्य^{१६} रात्रिः । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते । प्र मिथुनेन जायते य एवं
वेद । ता उभयी स्तोत्र्यास्^{१७} संपद्यन्ते द्वे चत्वारिंशच्छते । सा विराट् । अत्रं विराट् ।
विराज्य एव तद् अत्राद्ये यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठति^{१८} ॥ १८८ ॥

[१] ग -पादयन्ति [२] ग शात्या [३-३] ग गख्यान- [१२-१२] ग यदैवेतानि [१३] ग
यष्टेनौधसेलमे [४] ग सौधसम् [५] क द्येति [१४] ग त्रय [१५] ग स्तात्रिणः
छ्येतीकुर्वन्ति ग छैतिकुर्वन्ति [६] ग अत्र [७] [१६] ग रात्रं [१७] ग ज्योतिष्टोमस्य [१८]
क ग नौधसं [८-८] ग चैतन्तदाहुयन् [९] ग ग स्तोत्राच्च [१९] ग प्रतितिष्ठति
केनाजामि [१०] ग त्रियत [११] ग चैते-

देवालुरा अस्पृधन्त । अथ ह तर्हि प्रजापताच्च एवैतानि शिल्पान्य् आसुर् नेनरेषु
देवेषु । स इन्द्रः^१ प्रजापतिम् उपाधावञ्^२ जयानासुरान् इति । तस्मा एव तच्च छिल्पं
प्रायच्छत् । तद् अस्मिन् प्रत्यमुञ्चत् । यथा 'निष्कं मणिं^३ स्रजं प्रतिमुञ्चेद्^४ एवं
तन्वोव्यच्छत् । तस्माद् एतच्च छिल्पं निरमिमीतैतानि^५ पृष्ठानि । अथ यद् इतरत् तेज
आसीद् येनैष पतन् तपति । ते ऽसुरा इदं रूपं ज्ञात्वा^६ सो^७ नः पिता हन्ति सो नः
पिता हन्तीत्य् एव भवन्तः पराजयन्त । ततो वै देवा अभवन् परालुराः । भवत्य् आत्मना
परास्य द्विषन् आतुज्यो^८ भवति य एवं वेद ॥ १८९ ॥

[१] ग असुर [२] ग इन्द्र [३] ग उपाधावञ् तेतानि [७] ग जात्वा [८] ग सा [९] ग
[४-४] क निष्कर्मणि ग निष्कर्ममणि [५] ग अतुज्यो
प्रतिमुञ्चद् [६] क निरमिमीतैतानि ग निरमिमी-

तद् आहुर् नातिशुद्ध्यम् । यथा वै 'निष्कं मणिं स्रजं^१ प्रतिमुच्य तत् पुनर् उन्-
मुञ्चेत् तादृक्^२ तद् यो ऽग्निष्टोमे ऽतिष्टौतीति^३ । अन्यतरद्^४ य त्वाव स विश्वयोर्
जयति । अहोरात्रे वै सर्वं विश्वम् । अथो यथा महानृश्रत्याग्रं रुद्ध्वा^५ प्रत्यवरोहुं न विन्देत्
तादृक् 'तद् यद् अग्निष्टोमो^६ भवति । तद् यत् प्रत्यवरोहीणि स्तोत्राणि भवन्त्य्—एषा
वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यद् अतिरात्रस्—तेनैवास्यां प्रतितिष्ठति । तद् आहुः प्रेव वा एते

ऽस्मात् लोकाच्च व्यचन्ते ये ऽतिरात्रम् उपयन्तीति । तद् यद् गायत्रीषु बृहद् भवति—
इयं वै गायत्री—अस्याम् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ १९० ॥

[१-१] क निष्कर्म्मणि सृज ग निष्काममणि सृज [२] ग तद्वत् [३] ग तिष्ठती [४] ग न्यतरद्
[५] ग रुधवा [६-६] ग तद्यभिष्टोमो [७] क ग यं

अथो यथा रधाक्षे रथस्रकं प्रतिमुञ्चेद् एवम् एवैतानि सर्वाणि शिल्पाण्य् आहृत्य^१
ब्रह्मन्^२ प्रतिष्ठापयन्ति ये^३ गायत्रीषु बृहद् अग्निष्टोमसाम कुर्वन्ति । तस्माद् गायत्रीष्व्
एव बृहद् अग्निष्टोमसाम कार्यम्^४ इति । तद् आहुस् सहस्रम् एव दद्यात्^५ तद् एव विश्वम्
इति । अथो आहुर् यावतीर्^६ पवैतस्य विश्वजित स्तोत्र्यास् तावद् एव दद्यात्^७ । तद्
एव विश्वम् इति । तद् उ वा आहुर् यद् एवास्य किञ्चित् स्वं^८ स्यात् तद्^९ दद्यात् ।
यत्^{१०} परिशिनष्टि स पाप्मेति । यथा वैतन्^{११} मिथुनात् स्रवत्य् एवम् परं तस्मात् सर्व-
रमात् पाप्मा स्रवति यन् परिशिनष्टि । तस्मात् सर्वम् एव देयम् इति ॥ १९१ ॥

[१] ग प्रतिमुञ्चेद् [२] ग अस्त्य [३] ग [४] ग स्व [५] ग त [६] क तद् [७] त
ब्रुवन् [८] ग यो [९] ग कुश्याम् [१०] ? क वैतावं ग वैताव
ग तयात् [११] क यवतीर् [१२] ग तयान्

अथैष वाजपेयः । वाजपेयेनाज्ञावकामो यजेत । अन्नपेयो ह वा एष यद् वाजपेयः ।
अन्नं वै वाजः । यदा वै गौर अश्वः पुरुषो ऽन्नस्य सुहितो भवत्य् अथ स वाजी भवति ।
अग्निष्टोमेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत—ब्रह्म वा अग्निष्टोमो—ब्रह्मवर्चसस्यैवावच्छब्दै । ऋतूनां
च ह^१ खलु वै^२ पशूनां च कामायाभिषिच्यमानो^३ ऽभिषिच्यते । तस्य पञ्च स्तोत्राणि
चतुर्विंशानि कुर्युस् सर्वान् पयमानान् उधे ब्रह्मसामनी । तावतीर् उक्थ्यस्य स्तोत्र्याः ।
आप्नुवन्ति तं कामं य उक्थ्ये^४ । तो वा^५ अग्निष्टोमाद् यन्ति । न ह खलु वा एषो ऽग्निष्टोमो
नोक्थ्यो^६ न षोडशिमन्^७ नातिरात्रः^८ । अतिरिक्तयज्ञो ह वा एषः । अतिरिक्तो वै प्रजा-
पतिः । प्रजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै^९ । तस्य बृहच् छिपिविष्टवती भवति ।
पशवो वै शिपिविष्टाः । क्षत्रं बृहत् । क्षत्रियस्यो अयं लोकः । अस्य तो लोकवतस्^{१०}
साम्नः^{११} पशवो लोकम् अनुपतिष्ठन्ता^{१२} इति । त्रिष्टुप् स्तुवन्ति बृहत् साम । क्षत्रं
वै त्रिष्टुप् । क्षत्रेणभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता^{१३} इति । वैष्णवीषु स्तुवन्ति—विष्णुर् वै
परमो देवतानां—परमया देवतयामिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । आर्जि जावन्ति,
प्रजापतेर्^{१४} एवाप्त्यै स्वर्गस्य च लोकस्योज्जित्यै^{१५} । सप्तदश प्रव्याधान् यावन्ति ।
सप्तदशो वै प्रजापतिः । प्रजापत्य एष यज्ञः प्रजापतेर् एवाप्त्यै ॥ १९२ ॥

[१] क नास्ति [२] ग पै [३] ग कामा- [४] ग लोकवत [५] ग साम्नं [६] क अन्-
यामिषिच्यमाना [७] ग उक्थ्यो [८] ग तो [९] क अनु-
[६] ग नोत्थया [७] क षोडशिनमान् [८] क्यता ग मिषिच्यता [९] क ग प्रजापतेर्
ग नावकानोतिरात्रः [१०] ग आप्त्यै [११] [१२] ग लोकस्योज्जित्यै

तद् आहुस् तिसृष्व् एवास्तुतासु धावेयुः । त्रयो वै प्राणापानध्यानाः । तेषां
संतत्या अन्यवच्छेदायेति । अथो आहुर् एकस्याम् एवास्तुतायां धावेयुः । को 'ह् एवैष'
यत् प्राणो ऽपानो ध्यान इति । तद् उ वा आहुस् सर्वास् एवास्तुतासु धावेयुर् एतयोर्

आज्योर् असंसर्गायेति^३ । तद् आहुर् यन्ति वा पते यज्ञाद् वै बहिर्वेदि प्रसृते^४ चाप्रयन्ति ।
 एतावान् वाव यज्ञो यावान् अन्तर्वेदि । एव वेद्यन्ताद् धावेयुर् इति । अथो आहु रथोपस्थ
 एव पादम् आधाय^५ तं पुनर् एव^६ हरेत् । तद् एव सृतं चासृतं चेति । तद् उ वा आहुर्
 धावेयुर्^७ एव । रथन्तरेण वै दैव्यम्^८ आजिम् उज्जयति, रथेन मानुषम् । तस्माद्
 धावेयुर् एवैतयोर् आज्योर् उज्जित्या^९ इति । ब्रह्मा रथचक्र आलीनस्^{१०} सामभिर्
 गायत्र्य^{११} अग्न^{१२} वाजं वाजिन इति^{१३} । त आ वाजं वाजिनो ऽग्नन्^{१४} इति । अमृतो ऽन्नं
 वै वाजो ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^{१५} । वर्तमाने गायति । वर्तमानो हि तत्र गच्छति यत्र जिग-
 मिषति^{१६} ।^{१७} वयश्चो ददाति^{१८} । वयश्चो वा इदं विहितम् । प्रजापतेर् वा इदं सर्वम् ।
 प्राजापत्य एष यज्ञः, प्रजापतेर् एवाप्त्यै । वयसो वयसस् सप्तदश सप्तदश ददाति^{१९} ।
 सप्तदशो वै प्रजापतिः । प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै । तस्यातिरुक्तं^{२०} ।
 प्रातस्सवनं भवति । अनिरुक्तो^{२१} वै प्रजापतिः । प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै ।
 वाजयन् माध्यंदिनं सवनम्^{२२} । वाजपेयो ह्य एषः । चित्रयत् तृतीयसवनम् । चित्रतमो ह्य
 एष यज्ञः । उचा^{२३} ते जातम् अन्धसेति माध्यंदिनस्य^{२४} पवमानस्य अन्धस्वतीर् गायत्र्यो^{२५}
 भवन्ति । अन्नं वा अन्धः । तद् एनं तत् सुष्वाणम्^{२६} एव पवमानमुखे^{२७} अन्नाद्येन
 समृद्धयन्ति ॥ १९३ ॥

[१-१] क हवैवेष [२] क धावेर् न धावेर्
 [३] ग असंस्वर्गायेति [४] क प्रसृते [५] क
 आधायं [६] ग अव [७] ग धावेयुर् [८]
 ग दैव्यम् [९] ग ऊजित्या [१०-१०] क ग
 सामभिर्गायन्त्य [११] ग अग्न [१२] क इती
 [१३] ग अग्नन् [१४] ग -वाववरुद्धयै [१५]

ग जिगमषति [१६-१६] ग चयश्चोछाति [१७]
 ग छाति [१८] क ग तस्यानुक्त [१९] क
 ग अनिरुक्तो [२०] ग नास्ति [२१] ग उचा
 [२२] ग मध्यन्दिनस्य [२३] ग गायत्र्यो [२४]
 क स्वष्वाणम् [२५] ग पवमानमुखे

तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अधामहीयवम्^१ । प्रजापतेर् वा आमहीयवम् ।
 प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै । अथ सैन्धुक्षितं क्षत्रसाम । क्षत्रेणाभिषिच्यमानो
 ऽभिषिच्यता^२ इति । अथामीकम् अभिषिक्त्यै^३ रूपम् । पुनानस्^४ सोम धारयेत्य् उभयरूपा
 बृहती भवति । एषा उभयसामनी उद्ययामस्^५ तस्माद् पताम् । कुर्वन्त्य एव बृहत्साम्नः
 कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः । तासु रौरवं प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम ।^६ प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम^७
 नेद्^८ अन्तरयामेत्य् अथ^९ वाजजिद्—अन्नं वै वाजो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^{१०} ।^{११} अथ
 दैर्घ्यश्रवसम्^{१२}—अन्नं वै दैर्घ्यश्रवसम्^{१३}—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा
 अर्को—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ समन्तम् । समन्तैनं^{१४} श्रीर् असद् इति । अथ यौधा-
 जयं^{१५} त्रिणिधनं^{१६} सवनानां^{१७} कल्पत्यै । अथौशनम् अन्त्यं साम, अन्त्येनं^{१८} सामान्त्यं^{१९}
 स्वर्गं लोकम् अश्रवाता इति । अथ रथन्तरम् । ब्रह्म वै रथन्तरम् । ब्रह्मसव एषः ।
 ब्रह्मणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । अथ वामदेव्यं शिवं शान्तं सुष्वाणम्^{२०} अनु-
 वर्तता इति । अथो पशवो वै वामदेव्यं, पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथ^{२१} नौधसं प्रज्ञातं^{२२}
 ब्रह्मसाम ।^{२३} प्रज्ञातं ब्रह्मसाम^{२४} नेद् अन्तरयामेति । अथ कालेयं कं सुष्वाणायासद् इति ।
 अथो कालं सुष्वाणो ऽश्रवाता^{२५} इत्य् अथो तं कालयातं यो ऽस्य काल्यो^{२६} ऽसद् इति ।
 यस् ते मदो वरेण्य इत्य् आर्भक्षस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्^{२७} गायत्र्यो भवन्ति^{२८} । अन्नं वा
 अन्धः^{२९} । तद् एनं तत् सुष्वाणम् एव पवमानमुखे^{३०} अन्नाद्येन^{३१} समृद्धयन्ति
 ॥ १९४ ॥

[१] ग अथावतीववर् [२] ग त्माप्य [३] ग सज्जना [१५] ग कन्वेन [१८] क ग साम्ना-
 ग अभित्यै [४] ग पुनान [५] ग उद्ययाम
 [३-६] ग नास्ति [७-३] ग अन्तरयायेत्य
 [८] ग वाजिज् [९] ग वावो [१०] ग
 ग न्नाद्यावद्वय [११-१५] ग अधश्रवसम्
 [१२] ग दैर्घ्यश्रवसम् [१३] ग समन्त्यतं [१४] ग
 ग यीयाज्य [१५] ग ग्रीणिधन [१६] क सवनां

ग सज्जना [१५] ग कन्वेन [१८] क ग साम्ना-
 न्ध [१९] ग सुष्वाणवम् [२०-२०] ग नाधसम्
 प्रज्ञातं [२१-२१] ग नास्ति [२२] क कपाता
 ग कपाता [२३] ग काव्यो [२४] ग पवमानस्य-
 न्वस्वतीर् [२५] क ग भवति [२६] ग कन्ध
 [२७] ग ब्राधमिव

तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथो संहितम् । ब्रह्म वै संहितम् । 'ब्रह्मसव एवः' ।
 ब्रह्मणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । अथ वाजदावर्च्यः । अक्षे वाजः । अक्षदावर्च्य
 एता^३ अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ वारवन्तीयं, वारितैनं श्रीर् उपतिष्ठाता इति । अथो
 पशवो वै वारवन्तीयम् । पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथ सभम् । सभमविभं सुष्वाणायासद्
 इति । अथो सभं सुष्वावो ऽश्रवाता^४ इति । अथ श्रुधीयं कीर्तिमन् साम । पुण्यैर्न^५
 कीर्तिर् उत्तस्थिवांसम्^६ अनूत्तिष्ठाद् इति । पुरोजिती वो अन्धस इत्य् अन्धस्वतीर् अनु-
 ष्टुभो भवन्ति । अक्षं वा अन्धः । तद् एनं तत् सुष्वाणाम्^७ एवावाद्येन समृद्धयन्ति । तासु
 नानदम् । षोडशी^८ ह्य अत्रापि क्रियते । अथ विशोविशीयं क्षत्रसाम, क्षत्रेणाभिषिच्य-
 मानो ऽभिषिच्यता^९ इति । अथो अयं सुष्वाणो विशः । विशो राजासद् इति । ^{१०}अथ
 श्यावाश्वं^{११} स्वर्ग्यं^{१२} साम, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । अथाग्नीगवम्—अक्षं वा आग्नी-
 गवम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ^{१३} कावं, कं सुष्वाणायासद् इति । अथो कावं सुष्वाणो
 ऽश्रवाता इति । अथ यज्ञायज्ञीयं^{१४} प्रज्ञातम् आग्नेयसाम । प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम नेद्
 अन्तरयामेत्य् अथो ज्यैष्ठ्यम्^{१५} । [ज्यैष्ठ्यं] वै यज्ञायज्ञीयम्^{१६} । ज्यैष्ठ्य एवेनं तत् प्रतिष्ठा-
 पयति । अथ साकमश्वं स्वर्ग्यं साम, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । अथ सौभरं बृहत्स्तेजः ।
 सतेजस्केन नो बृहता स्तुतम् असद्^{१७} इति । अथ नामेधम्^{१८} अतिरात्रसामातिरात्रसाम
 नेद् अन्तरयामेति । अथो पशवो वै नामेधं, पशूनाम् एवावरुद्धयै^{१९} । अथ षोडशी, यत्
 षोडशिनि कामस् स म उपातो ऽसद् इति । अथ बृहच् छिपिविष्टवतीषु^{२०} भवति । मनो
 वै^{२१} बृहत् । मनः^{२२} प्रजापतिः । सप्तदशम् एतत् स्तोत्राणां भवति । ^{२३}सप्तदश एष
 स्तोमः^{२४} । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापति स्वर्गो लोकः । श्रीस् तत् । एनं^{२५} तत्
 प्रजापताव् एव स्वर्गे लोके श्रियाम् अन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥ १९५ ॥

[१-५] ग नास्ति [२] ग अन्ना [३] ग
 यता [४] क सुष्वाणवाद् ग सुष्वाणयाद् [५]
 ग पनवाता [६] ग पुण्येनं [७] ग उत्त-
 न्वासम् [८] ग अनुत्तिष्ठाद् [९] एव कोशेषु
 [१०] क ग षोडशी [११] ग भिषिच्यता [१२-
 १२] ग अस्यावाश्वं [१३] क ग स्वर्ग [१४]

ग कथय [१५] ग यज्ञायज्ञीय [१६] ग
 ज्यैष्ठं [१७] ग यज्ञायज्ञीय [१८] ग अनिद्
 [१९] ग नामेधम् [२०] क ग पववरुद्धयै
 [२१] ग छिपिविष्टवतीषु [२२-२२] ग ब्रह्मनः
 [२३-२३] ग सप्तदशपरतामः [२४] ग एन

अथैष^१ राजसूयः । वरुणो वा अकामयत—सर्वेषां देवानां^२ राज्याय सूयेयेति । स
 एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै सर्वेषां देवानां राज्यायासूयत^३ ।
 सूयतं^४ स्वानां श्रेष्ठतायै य एवं वेद । तस्य चतुर्ह्यंशाः पवमाना भवन्ति । स्वराह् वै
 'देवलोकः । स्वाराज्यम्' उ चतुर्ह्यंशी^५ । तद् एनं तत् सुष्वाणम् एव पवमानमुखे
 स्वाराज्येन लोकेन समृद्धयन्ति । अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति । 'वाग् वा' अनुष्टुप् । क्षत्रम्
 उ वै वाक् । क्षत्रेणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । अथैताः^६ पंच संभार्या नानादेवत्या

भवन्ति । पञ्चानां ह वै पुरुषाणां राज्यायामिषिष्यमानो ऽभिषिच्यते—राज्ञे राजन्याय
सुताय ग्रामण्ये शूद्राय दासाय^१ । उद् अतस् त्रिवृतं स्तोमं हरन्त्य उद् आग्नेयीं^२ संभा-
र्याभ्यः । तस्याद् ब्राह्मण्यो^३ राजन्यस्याज्येयो^४ ऽमार्यो ऽदण्ड्यो ऽधात्यः ।^५ यद्
अत्र^६ त्रिवृतं स्तोमं कुर्युर उद् आग्नेयीं संभार्यास्व^७ अन्नहज्य^८ एव राजन्यो
ब्राह्मणाञ्ज जिनीयाद् अभ्रूणहृत्यै^९ मारयात् ॥ १९६ ॥

[१] ग अथैषा [२] ग दवनां [३] ग राज्या- [४] ग दास्य [५] ग आग्नेयी [११] क
यास्यते [४] ग नास्ति [५-५] क देवलोक- ब्राह्मणो [१२] ग -ज्येया [१३-१३] ग
स्याराज्यम् ग देवलोकस्वाराज्याम् [६] ग यद् [१४] ग स्वभार्यास्व [१५] ग अन्नहज्य
चतुर्विंशतीति [७-७] ग वाश्च [८] ग अथेताः [१६] ? ग अन्नहज्ये

तद् आहुर नैतद् राजभ्यो^१ वेदयेत । यथा वै श्रेष्ठी^२ कामयेत तथा करोति । यस्
स ब्रूयात्—त्रिवृतम् एव^३ स्तोमं कुरुताग्नेयीं^४ संभार्यास्व इत्य् अन्नहज्य^५ एव राजन्यो
ब्राह्मणाञ्ज जिनीयाद्^६ अभ्रूणहृत्यै^७ मारयात् । तद्^८ उ^९ वा आहुर य एवैतद्
राजभ्यो^{१०} वेदयेत तम् एवान्नहज्यो^{११} जिनीयात्^{१२} । तम् अभ्रूणहृत्यै^{१३} मारयाद् इति ।
तद् आहुर यन्ति वा एते प्राणेभ्यो ये त्रिवृतं स्तोमाद् यन्तीति । त्रिवृताग्निष्टोमेन^{१४} पुर-
स्ताद् यजेत । प्राणो वै त्रिवृतः । तेनैव^{१५} प्राणेभ्यो न यन्ति । ब्रह्म पुरस्ताद् उ क्षत्रं
सूयते । अथो^{१६} आहुर अपचितिर्^{१७} इति यन्नक्रतुः । तेनैव यजेतेति । तस्य यद् द्वे^{१८}
त्रिवृती^{१९} स्तोत्रे भवतस् तेनैव प्राणेभ्यो न यन्ति । अपचितिम् उ सुष्वाणो ऽश्रुते ।
तद् उ वा आहुर यद् एवैषा वायव्या प्रतिपद् भवति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर् एव तत्
समृध्यन्ते^{२०} । वायो शुक्रो अयामि^{२१} त इति शुक्रवती^{२२} भवति । ज्योतिर् इव ह वा एषो
ऽन्येषु मनुष्येष्व् अतिभाति यस् सूयते यं सुष्वाणो ज्योतिर् इवासद् इति । सध्वो^{२३} अग्ने
दिविष्टिष्व् इति तद् एतन्^{२४} मध्व्यम्^{२५} एवाग्न्यं कुर्वन्ति । आ याहि सोमपीतयः^{२६} इति सौमी ।
तेन पावमानी क्रियते । स्पर्हो^{२७} देव नियुक्तेति । क्षत्रं वै स्पर्हः । विशो नियुक्त्वती^{२८} ।
क्षत्रायैव तद् विशम् अनु वर्तमानं^{२९} कुर्वन्ति । तस्मात् क्षत्रस्य^{३०} विड अनु^{३१} वर्तमा
॥ १९७ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] क श्रेष्ठी ग श्रेष्ठी [३] ग तद्
क मे ग एव [४] ग कुरुताग्नेयी [५] ग अन्नहज्य [६] ग ब्राह्मणा [७] ग जिनीयाद्
[८] ? क अभ्रूणहृत्यै ग अभ्रूणहृत्यै [९] क ग
मारया [१०] ग तद् [११] ग नास्ति [१२] एवं कोशयोः [१३] क ग एवान्नहज्य [१४] क
क जिनीयाद् ग जिनीयात् [१५] ? ग अभ्रूणहृत्यै [१६] ग -मिष्यमेन [१७] ग स्तोमेनैव
[१८-१८] ग आहूपचितिर् [१९] ग वै [२०] ग वृद्धि [२१] ग समृध्यन्ते [२२] ग अयामि
[२३] ग अधिपाठः भवन्ति [२४] ग मथो [२५-२५] ग दिविष्टिष्वितेदेनतन् [२६] ग मध-
व्यम् [२७] ग सामपीतय [२८] ग स्पर्हो [२९] क ग नियुक्त्वती [३०] ग वर्तमानं [३१-
३१] ग विडनु

अथैते सरस्वतश्च^१ सरस्वत्याश्च । एतद्^२ वै दैव्यं मिथुनं प्रजननं यत्
सरस्वांश्च^३ च सरस्वती च । दैव्येन मिथुनेन प्रजाया^४ इति । तद् आहुः पुंसः पूर्वा कार्या
स्त्रिय उत्तराः । तथा सुष्वाणस्यानपगद्भ्यो^५ राजपुत्र आजायत इति । तद् उ वा आहुर
वायुर् वै रेतोधाः, प्रजननं सरस्वती । तौ सरस्वन्तं मिथुनात् प्रजनयतः । अथो
वाशिता वै पूर्वा धावत्य् अन्वम् क्रषभः^६ । सरस्वत्या एव पूर्वा^७ कार्येति । एतद्

उ हेतत् सम्पत्तसः^१ वृषजं पूर्वं कार्या । अथ ब्राह्मणस्पत्या^२ ब्रह्मण्य^३ क्षत्रं सूयाता इति । अथ सावित्री सवितृप्रसूतस्य सूयाता इति । अथते^४ उभे प्रतिपदौ भवतः । उभे ह्य अत्र सामनी क्रियेते ।^५ अभिवद् नवर्चः^६ भवत्य् अभिषिक्त्यै^७ रूपम् । अथो तेनैव त्रिवृत स्तोमान् नयन्ति । सवत् षड्वृत्तं भवति । सामानं^८ वदन्तीभिस्^९ सूयाता इति । वृषण्वद् भवति । अयं वृषाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । चतुर्क्षेत्रं भवति—चतुष्पदा^{१०} पशूनाम् अवदद्वयै । परोक्षं^{११} द्विपदा भवन्ति, द्विपदा पशूनाम् अवदद्वयै । पर्याप्तो^{१२} भवति—यः^{१३} पर्याप्ते कामस्^{१४} स मा^{१५} उपाप्तो ऽसद् इति ॥ १९८ ॥

[१-१] ग सरस्वत्याश्चैतद्	[२] क ग सरस्वाश्	इत्य् अभि-युक्तम्	[१२] ग -भिषिक्त्यै	[१३]
[३] क ग प्रजया	[४] क ग -नयनतमो	[५] ग सामानं	[१४] ग वदन्तीभिस्	[१५] ग चतु-
ग ऋषभ	[६] क ग पूर्व	[७] ग सरस्वस	ष्पादं	[१६] ग परोक्ष
[८] ग ब्राह्मणस्पत्या	[९] क ग ब्रह्मण्य	[१०] ग भवन्ति	[११] ग नास्ति	[१२]
ग अथैतेन	[११-११] ग अभिवन्नवर्चः	ग काव्यस्	[१३] क ग म	

अथ^१ क्षपा परिष्कृत इत्य् अनुष्टुप् अन्त्या भवति^२ । स ह वा उद्गाता राजानं राजसूयेन याजयेद् य एनं बहिष्पवमान एव देवानां देवासन्दीम् आरोहयेत्^३ । अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति अनुष्टुप् अन्त्या । तयोश् चतुष्पष्टिर् अक्षराणि । ततो यानि षष्टिर् आसन्दी सा । अथ यानि चत्वार्य् आसन्दीयादास्^४ ते । पतद् वै^५ राजानम् उद्गाता बहिष्पवमान एव देवानां^६ देवासन्दीम् आरोहयति । उभयान्य् आज्यानि भवन्ति । उभे ह्य अत्र सामनी क्रियेते । तद् आहुर् अन्यतराण्य् एव^७ कार्याणि यान्य् एव^८ बार्हतानि । विद्-भाजनानि वा आजान्य् अपि वाजिन्या विशः क्षत्रं सूयाता इति । तद् उ वा आहुर् उभयान्य् एव कार्याणि । सर्वेषां वै राज्यायाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यते । तस्माद् उभयान्य् एव कार्याणीति । तानि पञ्चदशानि भवन्ति—क्षत्रं वै पञ्चदशः—क्षत्रेणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति ॥ १९९ ॥

[१] ग अथ [२] क ग भवन्ति [३] ग आरोहयत् [४-४] ग तथेदं [५] क ग अधिपाठः देवाना [६-६] ग कार्यानियोन्येव

अवधुथाद् उद्वेगुषे द्वादशपुष्करां स्रजं^१ प्रतिमुञ्चति । आपो वै देवानां^२ पत्न्य आसन् । ता मिथुनम् ऐच्छन्तः^३ । ता देवा उपायन्^४ । ता गर्भम्^५ अदधत्^६ । ततः पुष्कराण्य् अजायन्त । सत्यं वा आपः । सत्यं दीक्षा^७ । सत्यस्यैव तत् सत्यं यत् पुष्कराणि । सत्यस्यैवास्मै तत् सत्येन तपो दीक्षां प्रतिमुञ्चति । सा^८ द्वादशपुष्करा भवति^९ । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञः । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुस् सप्तपुष्करैव स्याद् इति । सप्त वै छन्दांसि । छन्दोभिर्^{१०} यज्ञस् तायते^{११} । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुष् षट्पुष्करैव स्याद् इति । षड् वा ऋतवस् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञः । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुः पञ्चपुष्करैव स्याद् इति । पांक्तो यज्ञः । पांक्ताः पशवः । पशवो यज्ञः । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति ।^{१२} अथो आहुश् चतुष्पुष्करैव स्याद् इति । चतस्रो दिशः । चतुष्पदाः पशवः । पशवो यज्ञः^{१३} । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुस् त्रिपुष्करैव स्याद्

इति । विणवणो यज्ञः । यज्ञम् एवाहिम्स् तत् प्रतिमुञ्चति । तद् उ वा आहुर् द्वादश-
पुष्करैव स्याद् इति^{१३} । द्वादशसु वावैताति सर्वाणि । तस्माद् द्वादशपुष्करैव^{१४} स्याद्
इति ॥ २०० ॥

[१] क ग रुजं [२] ग मिदवानां [३] ग अधिपाठः तद् वा आहुर् द्वादशपुष्करैवस्था द्वादशसु
ऐच्छन्ता [४] ग पुष्यस्य [५] ग गर्भं [६] वावैतानिति [१२] ग अने [१३] ग नाम्ति
ग अथत [७] ग दीक्ष [८-८] ग नास्ति [१४] क ग पुष्करैव (द्वादश इत्येतं विना)
[९] ग छभोभिर् [१०] ग तयत् [११] ग

अथैतास् संसृप इत्ययो अवन्ति । वरुणस्य ह वै सुष्वाणस्य षोडशतयैर् आपो भर्गो
निगमन् । तद् इमां दशम् अपतन्^१ । तच्^२ चतुर्धाभिवद्—भृगुस् तुरीयं^३ सरस्वतीं^४
तुरीयं दशपेयस् तुरीयं आयन्तीयं^५ तुरीयम् । तस्माद् एतस्य यज्ञस्य^६ भार्गवो होता
भवति, सरस्वतीर् आपो ऽभिषेचनीया, दशपेयो यज्ञ, आयन्तीयं^७ ब्रह्मसाम । ते देवा
अनुवन् एतेर्दं भर्गम् अनुविन्दामेति । त एतास् संसृप इष्टीर् अपश्यन् । तामिर्^८ एनद्
अनु समसर्पन् । यद् अनु समसर्पस्^९ तत् संसृपां^{१०} संसृप्तवम्^{११} । तद् विष्णुनैव
देवतया दशम्याम् अन्वविन्दन् । तस्माद् एतस्य यज्ञस्य वैष्णवं दशमं हविर् निरूप्यते ।
दशम्यां ह्य अन्वविन्दन् । दशमीं प्रसृतो भवति । दशम्यां ह्य अन्वविन्दन् । दश चमसा
भवन्ति । दशम्यां ह्य अन्वविन्दन् । ^{१२}दश दश चमसम्^{१३} अनु प्रसृता भवन्ति । दशम्यां
ह्य अन्वविन्दन् । यो दशपुरुषं सोमपीथाद्^{१४} अव्यवच्छिन्नस् स भक्षस्य कर्ता । दशम्यां ह्य
अन्वविन्दन् । तद् अनुविद्याग्निना पर्यैन्धत । ^{१५}मरुतो यं आयन्तीयेनैन्द^{१६} अश्रीणंस्,
तच् छायन्तीयस्य श्रीयन्तीयत्वम्^{१७} । तस्य यज्ञायज्ञीयस्यर्क्षु वहिष्पवमानं भवति । अग्निर्
वै यज्ञायज्ञीयस्यर्चः^{१८} । अग्निनैवैतत् तत् परीन्धते ॥ २०१ ॥

[१] ग गर्भं [२] ग अपत् [३] क ग त आवयन्तिय [४] क ग तामिर् [१०] ग
[४] ग तुरीय [५] क ग सरस्वति [६] क समसर्प [११] एवं कोशयोः [१२] क संसृप्त
आयन्तीयन्तीयं ग आयन्तिय [७] ग अधिपाठः [१३-१३] ग दशमसम् [१४] ग सोमपीथाद्
निरुप्यतदिमान्दशमपतत् चतुर्धाभिवद् मृगुस्तुरीय [१५-१५] क ग मरुतोयमज्ञायन्तियनैन्द। यं = यत् ?
सरस्वतिस्तुरीयन्दशपेयस्तुरीयन्तस्मादेतस्य [८] ग [१६] ग अवन्तित्वं [१७] ग यज्ञायज्ञीयस्यर्चः

आयन्तीयं ब्रह्मसाम । सम् एवैनत्^१ तच् द्भीणन्ति^२ । यज्ञायज्ञीयम् अनुष्टुप्
प्रोहन्ति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । वाग् अनुष्टुप् । वाचैवैनत् तत् समृद्धयन्ति । वारवन्ती-
यम् अग्निष्टोमसाम । इन्द्रियं वै वीर्यं वारवन्तीयम् । इन्द्रियेणैवैनत्^३ तद् वीर्येण
समृद्धयन्ति । सप्तदशस्तोमो भवति—प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर् नष्टस्यानु-
वेत्ता^४—स यो नष्टस्यानुवेत्ता तेनेर्दं भर्गम्^५ अनुविन्दामेति । अग्निष्टोमो यज्ञस्—
संवत्सरो^६ वा एष यद् अग्निष्टोमस्—संवत्सरेणैवैनांस् तत् परिगृह्यात्मस्^७ अदधत् ।
नस्मिन् एता^८ यथारूपं दक्षिणा नीयन्ते—अग् उद्गातु, रुक्मो^९ होतुः, प्राक्काशाब्^{१०}
अश्वर्योर्^{११}, द्वादश पञ्चोहीर्^{१२} ब्रह्मणे^{१३}, धेनुर्^{१४} मैत्रावरुणाय, अपमो ब्राह्मणाच्छे-
सिने^{१५}, वाससी नेष्टापोत्रो, ^{१६}स्थूर् यवाचितम्^{१७} अच्छावाकाय, अनद्वान् अग्नीधः ।
तद् यत् अग् उद्गातुर् भवति^{१८}—सौर्या वै अक्—सौर्य उद्गाता तत् तत्सलक्षम् क्रियते
॥ २०२ ॥

१] ग पटरी २] क ग पटरीति [] ग अध्वर्यो [२३] क पटरी ग उद्योति [१]
 ग इन्द्रिणेवृत्त [४] ग नेष्टस्य नुवत्त [] ग अध्वर्यो [१५] ग पटरी [१८] ग ब्राह्मण-
 ग भम् [६] ग वज्रसवत्सर [७] एवं [] कृत्तिने [१७-१८] ग सूर्यमाश्रितम् [१८] क
 कोशयोः [८] ग अवत्त [९] ग यथा [१०] भवति
 क रत्नो ग रत्ना [११] एवं कोशयोः [१२]

सा पटरीणी भवति । पटरीव ह्य असाव् आदित्यः । अथ यद् रत्नो होतुर्
 भवति, त्रीणि वा एतानि सम्यञ्चि सन्धीयन्ते । रत्न आहवनीयो ऽसाव् आदित्यः ।
 तद् यद् एतानि सम्यञ्चि सन्धीयन्ते समृद्ध्या एव । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ।
 "अथ यत्" प्राकाशात् अध्वर्यो भवतो रूपेणन्तताम् आह्वयन्तीति वा आहुः । अथो
 यद् एव तौ प्रकाशौ चरतस् तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । अथ यद् द्वादश पट्टौहीर् ब्रह्मणे
 भवन्ति—प्रजननं वै पट्टौहीः—प्रजननं ब्रह्मा तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । अथ यद्
 धेनुर् मैत्रावरुणाय भवति—पयस्या वै धेनुः—पयस्याभाजसौ मित्रावरुणौ तत् तत्-
 सलक्ष्म क्रियते । अथ यद् ऋषभो ब्राह्मणाच्छंसिने भवत्य्—ऐन्द्रो वै ब्राह्मणाच्छंस्य-
 ऐन्द्र ऋषभस् तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । अथ यद् वाससी नेष्टापोत्रो भवतो—
 मासते वै वाससी—मासतौ नेष्टापोतारौ तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । अथ भूमा वै मरुतो भूमा
 तन्तुमिर् वासः । अथ यत् स्थूर यवाचितम् अच्छावाकाय भवति, धीतेव ह वा
 एषा होत्रायातयाम्नी यद् अच्छावाकीया । ताम् एतैर् एव यवैर् आप्याययन्ति । तत्
 स्थूरि भवति क्षेमस्य रूपम् । होत्रा अनुविमुच्यन्ता इति । अथ यद् अनङ्गान् अग्नीध्रे
 भवति—वहति वा अनङ्गान्, वहत्य् अग्निर् देवेभ्यो हविस—तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ।
 तद् यद् एता यथारूपं दक्षिणा नीयन्ते समृद्ध्या एव । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद
 ॥ २०३ ॥

[१] ग पटरी [२] ग पटरीव [३-२] ग [११] ग तत् लक्ष्म [१२-१३] ग ब्राह्मणाच्छंस्य
 यद्वक्तो [४] ग सौम्यञ्चि [५] ग रत्न [१३] ग तत्सलक्ष्म [१४] ग नेष्टापोत्रो [१५] ग
 [६] ग समृद्ध्या [७-८] ग अध्वत् [८] ग [१६] ग मरुते [१७] ग स्थूर [१८]
 प्राकाशा [९] ग अध्वर्यो [१०] ग प्रजनन क ग होत्रायातयाम्नी [११] ग वहती

अवभृथाद् उदित्य इमश्रण्य एव वपते न केशान् । श्रीर् वै शिरः । शिर उ ह
 वै सुध्वाणस्य श्रीर् गच्छति । स यत् पुरा संवत्सरात् केशान् वपेत् अयम् एव वपेत्
 न केशान् । अथ यद् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य केशान् वपते संवत्सरेणैव तद् आत्मन्
 अयं परिगृह्य केशान् एव वपते, न अयम् । तस्माद् उपरिष्ठाद् एव वपेत् । सो
 ऽतिरात्रो भवति । एतद् वै केशानां रूपं यद् अतिरात्रः । ये शुक्ला अहस् ते रूपं, ये कृष्णा
 रात्र्ये ते । तस्माद् अतिरात्रो भवति । तस्यैते प्रतिलोमा भवन्ति । तदा श्रेयांसं वा एषो
 ऽभ्यारोहति यस् सूयत इति । तस्यैकविंशं प्रातस्सवनं भवति । द्वादश मासाः, पञ्च-
 तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकाविंशः । एष वै वरुणः । वरुणसव एष
 एतर्ह्य अभ्यारोहति यो वै श्रेयांसम् अभ्यारुह्याथास्मै न निहते । यथा वै स तम्
 आत्यो कामयते तयैनं निहोति । तद् यद् एते प्रतिलोमा स्तोमा भवन्ति निह-
 वाना एवैतद् अपविजानानाः पुनर् अर्वाञ्च स्तोमा आयन्ति । यो वै श्रेयांसम् अभ्या-
 रुह्याथास्मै निहते ध्येहि मापक्रमी इति वै स तम् आह तद् यद् आश्विनाः

कतम् पुनर् ऊर्ध्वा उद्यन्ति यथा निह्वानं ज्याद् व्येहि^{१३} १३ मापकमीद् इति^{१४} ताडक
तत् । तस्य १४ रथन्तरं माध्यन्दिने^{१५} भवति । इयं वै रथन्तरम् । अस्याम् एवेतत् प्रति-
तिष्ठति ॥ २०४ ॥

[१] ग पवते [२-२] क सकेशान् ग सकेशा- क ग निनेति [१७] क स्तो [१८] ग वाञ्छ
इष्टीवै [३] ग ४ [४] ग केशन् [५] ग [१९] एवं कोशयोः [२०] ग मापकमीद्
वर्षति [६-६] ग आत्मह्रियं [७] ग सा [८] [२१] ग नास्ति [२२] क वेहि ग अवेहि
ग ध्ये [९] ग श्रेयांस [१०] ग नविश [११] [२३-२३] ग मापकमीति [२४-२४] क रथन्तर-
ग सवन [१२] क एक [१३] ग आस्या- माध्यन्दि
रोहि [१४] ग ननूते [१५] ग आत्या [१६] ।

अथैष द्विरात्रः । प्रजाकामो^१ हैतेन यजेत । तस्योभये स्तोमा भवन्त्य्, अयुजम् च
युग्मन्तश् च—एतद् वै दैव्यं^२ मिथुनं^३ प्रजननं^४ यद् उभये स्तोमास्—तद् यद् दैव्यं
मिथुनं प्रजननं “तन् मा” प्रजनयाद् इति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे स्वामनी भवत—एतद् वै
दैव्यं मिथुनं प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे—तद् यद्^५ दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा
प्रजनयाद् इति । तस्य पञ्चविंशं^६ ब्रह्मसाम भवति । पुरुषो वै पञ्चविंशः । यजमान-
कामो^७ वा एष यद् ब्रह्मसाम । प्रजाम् एष तत् पुरुषतां गमयति । तस्य सप्त च शतानि
विंशतिश् च स्तोत्र्या भवन्ति । तावन्तस् संवत्सरस्याहोरात्राः । अहोरात्रा वा^८ इदं
सर्वं प्रजनयन्ति । ते य इदं सर्वं प्रजनयन्ति^९ ते य इदं सर्वं प्रजनयन्ति^{१०} ते मा
प्रजनयाद्^{११} इति ॥ २०५ ॥

[१] ग प्रजाकामेन [२] ग दैव्यं [३] ग न यजमानकाया [४] ग विंशतिश् [५] क
मिथुनं [६] क ग नास्ति [७-७] ग तत्ता व [११-११] ग नास्ति [१२] ग प्रजनयाति
(तत्रा) [८] ग य [९] ग पञ्चविंश [८]

अथैष त्रिष्टोमो^१ ऽग्निष्टोमः । प्रतिष्ठाकामो हैतम् आहरेत् । तद् आहुः प्रेव वा एषो
ऽस्माल् लोकाच् च्यवते यस्य सूयत इति । तद् यत् त्रिष्टोमो^२ भवति—त्रयो वा इमे
लोका—एष एव तत् लोकेषु प्रतितिष्ठति । अथो ह्येष धृतिर् एव नाम यक्षकलुः । तस्य
रथन्तरं पृष्ठं भवति । तेन^३ हैतेनाभिप्रतारणो राजा नेजे । द्विरात्रान्तं हैव चक्रे । “तम् उ
ह” ब्राह्मण उवाच परा कुरवः^४ “कुरुक्षेत्रं जेत्यन्ते” । प्रजाम् एवाहरत, न क्षेत्राणीति^५ ।
त एते कुरवः “कुरुक्षेत्रं पराजित्य चरन्ति, सत्त्वा एते^६ कुरुक्षेत्रे” । स वा एष क्षेत्राणाम्
एव धृत्या ह्रियते यत् त्रिष्टोमो ऽग्निष्टोमः ॥ २०६ ॥

[१] ग त्रिष्टोमो [२-२] क ग यनिष्टोमो [३] ग तेने [४-४] ग तममह [५] ग युरवः
[६] ग ज्येष्वन्ते [७] ग क्षेत्राणीति [८-८] ग नास्ति [९] ग कुरुक्षेत्र

अथैते नाकसदः । स्वर्गं ह वै लोकं ‘देवा अभ्याहृदुः’ । ते स्वर्गं लोकं गत्वा
सार्धम् ‘एवाव्यवसिता’ आसन् । ते ऽकामयन्त नाके स्वर्गं लोके व्यवस्थेमेति । त एतान्
नाकसदं स्तोमान् अपश्यन् । तान् आहरन्त । तैर् अयजन्त^१ । ततो वै ते नाके स्वर्गं लोके
व्यवास्यन् । यन् नाके स्वर्गं लोके व्यवस्थेस्^२ तन् नाकसदां नाकसरवम् । त्रि ह वै नाके
स्वर्गं लोके वस्यति^३ य एवं वेदेति ह स्माह जानश्रुतेयः । अथ ह स्माह वैतसन्व्यो (?)
ऽस्मिन् एवाग्रे लोके प्रजापतिर् देवान् असृजतिति^४ । अथ हेम ऊर्ध्वा लोकाः कृन्तव्राण्य^५

अवाप्तुर् अरथयाना यथा वनादक्षा एवम् अग्रैतः । ते देवा अक्रामयन्त स्वर्गं लोकम्
इयामेति ॥ २०७ ॥

[१-१] क देवा अभ्याकृतवन् ग देवत्वभ्याकृतः [६] ग अस्तुजेति [७] क कृन्तारण्य ग कृतान्वा-
[२-२] ग एवाव्यसिता [३] ग अजयन्त [४] ग तारण्य [८] ग वनागक्षा
व्यवाव्यसितश्च [५] क व्यवस्यति ग वरवनी

ते वसवः प्रथम आयन् । ते त्रिभिर् एव त्रिवृद्धिर् इमं लोकं प्रायुवन्, एकेन
पञ्चदशेनान्ववास्यन् । त्रिभिर् एव त्रिवृद्धिर् इमम् अन्तरिक्षं लोकं प्रायुवन् । एकेन
सप्तदशेनान्ववास्यन् । त्रिभिर् एव त्रिवृद्धिर् अमुं लोकं प्रायुवन् । एकेनैकविंशेनान्व-
वास्यन् । 'तद् यथा' ह वै परशोस् तिग्मं यथान्निर् देवतानाम् एवम् एष यत्
त्रिवृत् स्तोमः । तद् यथा परशुना पुरस्तात् 'संवृच्यन् इयाद्' अग्निना पश्चात्
समं कुर्वन्, एवम् एव तद् 'वसवस् त्रिवृता' स्तोमेनेमान् लोवान् प्रायुवन् । तद्
यद् इमान् लोकान् प्रायुवंस् तस्माद् उ हते प्रयुतो नामापि स्तोमाः । तद् यथान्निर्घेषु
गेवस्यन् इयाद् एवम् एव तद् वसव आयन् । तस्मात् ते परार्था देवानाम् । ते
हि प्रथम आयन् ॥ २०८ ॥

[१] ग एकेन [२] ग पञ्चदशेनान्ववास्यन् [३] मेघप [१०] ग स्तोम [११-११] ग संवृच्य-
क अन्तरिक्ष ग अन्तरिक्षे [४] ग इमं [५] न्याद् [१२-१२] ग नास्ति [१३] क व्रीमता
ग एकेनैकविंशेना- [६-६] ग तद्वथा [७] [१४] क प्रायुवत् [१५] क यथान्निर्घेषु [१६]
ग तिग्म [८] ग यथान्निर् [९-९] ग एवमेव- [१७] क [१७] ग परार्था

अथ रुद्राः कृततरं पन्थानम् अपश्यन् । त एकेनैव त्रिवृतेमं लोकं प्रायुवन् ।
'त्रिभिः पञ्चदशैर्' अन्ववास्यन् । एकेनैव त्रिवृतेमम् अन्तरिक्षं लोकं प्रायुवन् । त्रिभिस्
सप्तदशैर् अन्ववास्यन् । एकेनैव त्रिवृतामुं लोकं प्रायुवन् । त्रिभिर् एकविंशैर् अन्ववा-
स्यन् । तद् यथा ह वै कृतस्य पथो यत् तत् त्रिविधमम् । तत् पश्चात् समं कुर्वन्
एवम् एव तद् रुद्रा आयन् । अथाविस्वाश् चतुर्भिर् एव त्रिवृद्धिर् चतुर्भिः पञ्च-
दशैस् त्रिभिस् सप्तदशैर् एकेनैकविंशेन कृतेन पथायन् । अथाक्विरसस् त्रिभिर् एव
त्रिवृद्धिः पञ्चदशैस् त्रिभिस् सप्तदशैस् त्रिभिर् एकविंशैर् विराद् स्वराजेन पृथग् एवायन् ।
त्रिणवेनैव 'मरुत आयन्' । ओजो वै वीर्यम् । मरुत ओजो वीर्यम् । त्रिणवस् ते ऽत
'ओजसैव वीर्येणायन्' । त्रयस्त्रिंशेनैव विद्वे देवा आयन् । ते स्वर्गं लोकं गत्वा
सार्धम् एवाव्यवसिता आसन् । ते ऽक्रामयन्त वयम् अपि नाके स्वर्गं लोके सीदेमेति
॥ २०९ ॥

[१] ग प्रायुवत् [२-२] ग त्रिभिर्पञ्चदशैर् [९] ग कृत्यो [१०-१०] ग मरुतायन् [११-
[३] क ग प्रायुवन् [४] ग कृतो [५] ग पथा [११] ग आजसोवपीत्येणायन् [१२] ग एवाव्य-
[६] ग पथा [७] ग नास्ति [८] ग अथाविस्वाश्चिता क एवाव्यवसिता

त एतं विश्वे देवास् त्रयस्त्रिंशं स्तोमम् अपश्यन् । तम् आहरन्त । तद् आहुः
कतमे विश्वे देवा इति । एता एव पञ्च देवतास् संपद्य एव विश्वे देवा भवन्तीति ह
ब्रूयात् । त एतेन विश्वे देवास् त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन समयजन्त । तन् त्रयस्त्रिंशद् वै

देवतास्वयस्त्रिंशद् देवल्लोकाः । ततो वै ते नाके स्वर्गे लोके ऽस्मीदन् । ते १० ऽब्रुवन्
न सदाश्च १० वै स्वर्गे लोके नाक इति । ११ यद् अब्रुवन् न सदाश्च ११ वै स्वर्गे लोके नाक
इति तन् नाकसदा नाकसर्वम् । वि ह वै नाके स्वर्गे लोके सीदति य एवं वेद । तेषामे
उभेसाप्यनी भवत, उभाभ्यां हि तज्ज गच्छति यत्र जिगमिषति । तेषु यानि १२ सुवर्णि-
घनानि यानि १३ ज्योतिर्निधनानि सामानि तान् अन्नकल्पयन्ति स्वर्ग्याणि, स्वर्गस्य १४
लोकस्य समष्ट्या, अहोरूपाणां च समृद्धयै ॥ २१० ॥

[१] ग देवा आयंस [२] ग रताम [३] ग सदाश्च ग अब्रुवन्सदाम [११-११] ? क यद्-
पश्यन् [४] क ग कतमो [५-५] ग इत्यता [६] ग यजन्त [७] ग तस्य [८] क ग देव-
लोकाः [९] ग ततो [१०-१०] ? क अब्रुवन् ।

अथैत ऋतुघोमाः १ । कतचो वा अकामयन्त समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् ऋधु-
यामावाञ्चाद्यं २ रुन्धीमहि ३, पुनर्नवाः पुनर्नवाः ४ स्यामेति । त एतान् यज्ञान् अपश्यन् ।
तान् आहरन्त । तैर् अयजन्त ५ । स ६ वसन्तः प्रथमो ऽयजत । स एतेनायजत । स एताम्
एवर्द्धिम् ७ आध्नाद् एतद् अन्नाद्यम् अवारुद्धैतां ८ पुनर्नवतां येषा वसन्तस्य । अथ शिशिर
पेक्षत—येनैवेमे ९ पूर्वा इष्ट्वारान्नुस १० तेनो एवाहं यजा इति । स एतेनैवायजत । स एताम्
एवर्द्धिम् ११ आध्नाद् एतद् अन्नाद्यम् अवारुद्धैतां १२ पुनर्नवतां येषा शिशिरस्य ॥ २११ ॥

[१] ग ऋतुघोमाः [२] ग आप्नुयासुवाञ्चाद्यं [३] ग अवर्द्धिम् [४] क अवर्द्धैतां [५-५] ग
ग रुन्धीमही [६] ग पुनर्नवा [७] क ग पूर्वविष्ट्वारान्नुस [१०] ग एवधीम्
अयजन्त [८] ग नास्ति [९] क ऋद्धिम् ।

शश्वद् घैवाम् एष एवर्द्धतमः १ । एतं २ ह्य् एव ३ प्राप्य गोर् अश्वस्य पुरुषस्यैतम् एव
रूपम् अभ्यवेति । तद् एतद् ४ अनन्तं देवचक्रम् ५ अक्षितं पुनर्नवम् आ च परा च परि-
वर्तते । स य एतद् ६ एवं वेदैताम् ७ एवानन्तताम् एताम् अक्षितिम् एतां पुनर्नवतां जयति ।
स यः कामयेत समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् ८ ऋधुयामावाञ्चाद्यं ९ रुन्धीय पुनर्नवः
पुनर्नव स्याम् इति स एतैर् यजेत । स वसन्ते प्रथमेन यजेत । स एताम् एवर्द्धिम् १०
ऋध्नोति एतद् अन्नाद्यम् अवारुद्ध एतां पुनर्नवतां ११ येषा वसन्तस्य । ग्रीष्मे द्वितीयेन
यजेत । वर्षासु तृतीयेन १२ यजेत । शरदि चतुर्थेन यजेत । हेमन् १३ पञ्चमेन यजेत ।
शिशिरे षष्ठेन यजेत । स एताम् एवर्द्धिम् १४ ऋध्नोत्य् एतद् १५ अन्नाद्यम् अवारुद्ध
एतां १६ पुनर्नवतां येषा शिशिरस्य ॥ २१२ ॥

[१] ग एवर्द्धतम [२-२] ग ह्ये [३-३] एवर्द्धिम् [४] ग पुनर्नवतां [५] ग त्रयेन
ग अन्नदेवचक्रम् [६-६] ग एतैनुतदाम् [७] [१०] ग हेमन् [११] ग अवर्द्धिम् [१२-१२]
ग नास्ति [८] ग ऋधुयामावाञ्चाद्यं [९] ग ग ऋध्नोति एतद् [१३] ग एषां

स १ हर्तुनाम् एवैको २ भवति । ऋतून् एवाप्येत्य् अक्षय्यं हास्याव्यवच्छिन्नं सुकृतं
भवति । पुनर्नवः पुनर्नवो द्वैव सुकृतेनाप्यायमान एति । ते पञ्च स्तोत्र्या भवन्ति । यः ३
पांक्तो यज्ञो, ये ४ पांक्ताः पशवो, यत् ५ पांक्तम् ६ अन्नाद्यं, ये पंचर्तवो, यत् किं च
पञ्च पञ्च तरयेषा सर्वस्यर्द्धिस् ७ तस्योपातिः । तेषाम् उ एकैकस्य षष्टि षष्टि स्तोत्र्या

भवन्ति । न वतीर्षः ऋतो रात्रयः तनर्तुर् नातिष्ठति । तेषाम् उ सवषा त्रीणि
पश्चिगतानि स्तोत्रा भवन्ति तावतीर्षः सवत्सरस्य रात्रयः । रात्रिश्च एव तन् सवत्सरम्
आप्नुवन्ति । तद् आहुः—“पृष्ठान्य् एवोपेत्यानीति” । पृष्ठाद् वाच पृष्ठम् उपेयात् ।
पृष्ठानि हि ऋतव इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ^१ ।
वैराजसामाथ शकरीसामाथ रेवतीसामोत्तम^२ स्याद् इति । तद् उ वा आहुर् “दीक्षो-
पसङ्गिस् सुत्यायै” पृष्ठानि व्यवच्छिद्येरन् । यद् एवं कुर्युर् दूरे “दूर इव” वै पृष्ठान्य्
उपयन्ति । पृष्ठं वाच पृष्ठम् अभिवोदुम् अर्हति । उपजो वा एषा बृहद्रथन्तरयोर् यद्^३
एतानि सामानि । बृहद्रथन्तरे वै विच्छिन्नस्य यज्ञस्य सन्तत्यौ^४ । तस्माद् बृहद्रथन्त-
रायाम् एव स्युर इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ रथन्तरसामाथ
बृहत्सामाथ रथन्तरसामाथ बृहत्सामोत्तम स्याद् इति । तेषु यान्य् ऋतुनिधनानि यान्य्
ऋतुनिधनानि सामानि तान्य् अवकल्पयन्ति स्वर्गाणि, स्वर्गस्य लोकस्य^५ समष्ट्या
अहोरूपाणां च समृद्धयै ॥ २१३ ॥

[१-१] ग हर्तनमर्बको	[२] ग या	[३] ग	वैरूप-	[११] ग सामोत्तर	[१२-१२] ग
पेव	[४] क यः	[५] ग पादम्	[६] ग	दीक्षोपसत्सुत्यायै	[१३-१३] ग दूरव
सवर्षेर्द्धी	[७] ग तावती	[८] क ग	ग यज्ञ	[१४] ग सन्तत्यौ	[१५] ग नास्ति
नेनतेर्	[९-९] ग पृष्ठेपोपेत्यानीति	[१०] ग			

अथैते दिशां स्तोमाः । दिशो वा अकामयन्त—समानेन यज्ञेन समानीम्^१ ऋद्धिम्
ऋद्धुयाम^२ प्रतितिष्ठमानन्तं स्वर्गं लोकं जयेमेति । ता एतान् यज्ञान् अपश्यन् । तान्
आहरन्त । तैर् अयजन्त^३ । सेर्यं प्राची^४ दिक् प्रथमायजत । सैतेनायजत । सैताम्
एवद्धिम्^५ आर्धोद्, एतां प्रतिष्ठाम्^६ एतम् अनन्तं स्वर्गं लोकम् अजयत् । स^७ एष
एतस्यानन्तं स्वर्गो लोको जितः । स यो ह वा अपि “बहुन्य् एवाहानि” प्राद् “इयान्
नैवैतस्या” अन्तं विन्देत् । अथेयम् ऊर्ध्वा दिग् ऐक्षत “येनैवेमाः पूर्वा” इष्टवारात्सुसु
तेनो^८ एवाहं यजा इति । सैतेनैवायजत^९ । सैताम् एवद्धिम्^{१०} आर्धोद् एतां
प्रतिष्ठाम् एतम् अनन्तं स्वर्गं “लोकम् अजयत्” । स एष एतस्यानन्तं स्वर्गो लोको
जितः । स यो ह वा अपि “बहुन्य् एवाहान्य्” ऊर्ध्वं इयान्^{११} नैवैतस्या अन्तं^{१२}
विन्देत् ॥ २१४ ॥

[१] ग समनीम्	[२] ग ऋद्धुयाम	[३] ग	मानपूर्वा	[११] ग तेन	[१२] ग सैतेन	[१३]
अजयन्त	[४] ग प्राची	[५] ग एवद्धिम्	ग एवद्धिम्	[१४-१४] ग लोकयजत	[१५-१५]	
[६] ग प्रतिष्ठाम्	[७] ग अधिपाठः स		क बहुन्येवाहान्य् ग बहुन्येवान्यान्	[१६] ग		
[८-८] क बहुन्येवाहान्यानि ग बहुन्येवान्यान्			इया	[१७] ग अन्ता		
[९-९] ग यानैवैतस्याद्	[१०-१०] ग येनैवे-					

तद् आहुः पृष्ठान्य् एवोपेत्यानीति^१ । पृष्ठाद् वाच पृष्ठम् उपेयात्^२ । “पृष्ठानि हि”
दिश इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ
शकरीसामा च रेवतीसामा वोत्तम स्याद् इति । तद् उ वा आहुर् दीक्षोपसङ्गिस्^३
सुत्यायै पृष्ठानि व्यवच्छिद्येरन् । यद् एवं कुर्युर् दूरे “दूर इव” वै पृष्ठान्य् उपयन्ति ।
पृष्ठं वाच पृष्ठम् अभिवोदुम् अर्हति । उपजो^४ वा एषा बृहद्रथन्तरयोर् यद् एतानि

सामानि । बृहद्रथन्तरे वै विशिष्टस्य यज्ञस्य सन्तत्वी^१ तस्माद् बृहद्रथन्तराभ्याम् एव स्फुर इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ^२ रथन्तरसामाथ^३ बृहत्सामाथ^४ रथन्तरसामा च बृहत्सामा चोत्तम स्याद् इति ॥ २१५ ॥

[१] ग इडन् [२] क पञ्चोत्तमानि [३] ग उपेयान् [४-५] ग पृष्ठानि [६] ग दीक्षावसत्-
मित् [७-८] ग दूस्व [९] ग आपजो [८] ग सन्तत्वी [१०] ग नास्ति

त उ वै पंच पंचविंश भवन्ति । ततो या विंशतिर् विराट् सा । अथ याश्च चतस्र
हमा एव ताश्च चतस्रो दिशः । अथ या पञ्च^१ पंचविंशिम एव सौध्वी दिक् । दिशो ह
वै दिवं दुहे, दीर् वा दिशो दुहे । अ ह वै दिशां^२ च दिवस च दोहम्^३ आप्रीति य एवं
वेद । स यः कामयेत समानेन यज्ञेन समामीम् ऋद्धिम्^४ ऋद्ध्यां प्रतितिष्ठेयम् अनन्तं स्वर्गं
लोकं जयेयम् इति स एतैर् यजेत । स ह 'महद् एवामि देवयजनं^५ जोषयेत्' । तत् पंच
शालाः^६ कर्तव्ये स्याद् इहैकाम् इहैकाम्^७ इहैकाम् इहैकां^८ मध्य एकाम्^९ । सो ऽनेन
रथन्तरसामा यजेत । स एताम्^{१०} एवर्द्धिम् ऋद्धोऽय एतां प्रतिष्ठाम् एतम् अनन्तं स्वर्गं
लोकं जयति । अथानेन बृहत्सामा^{११} यजेताथानेन रथन्तरसामा यजेताथानेन बृहत्सामा
यजेताथानेनोभयसामा यजेत । स 'एताम् एवर्द्धिम्^{१२} ऋद्धोऽय एतां प्रतिष्ठाम् एतम्
अनन्तं स्वर्गं^{१३} लोकं जयति एताम् एव दिशम् अप्येति । स ह दिशाम् एवैको भवति
दिश एवाप्येति । तस्यैषो ऽनन्त स्वर्गो लोको जिनो^{१४} भवति । य एष दिशां तेषु यानि
दिङ्निधनानि यानि त्रिणिधनानि सामानि तान्य् अवकल्पयन्ति स्वर्गाणि^{१५}, स्वर्गस्य
लोकस्य समष्ट्या अहोरूपाणां च समृद्धये ॥ २१६ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग विंशश्च [३] ग दोहम् [१२] क ग एताम् [१३] ग बृहत्सामा [१४-
[५] ग ऋद्धिम् [६] ग अधिपाठः मह [६] १७] ग एवर्द्धिम् [१५] ग स्वर्ग [१६] ग
ग देवयजमान [७] ग जोषयेत् [८] ग शालाः निनो [१७] ग स्वर्गाणि
[९] ग इहैकम् [१०] ग इहैकाम [११] ग एका

'अथैत ऋषिष्टोमाः' । ऋषयो ह वै स्वर्गं लोकं जिरयुः श्रेष्ठेण तपसा व्रतचर्येण । ते
ऽकामयन्त—प्रजा अहिमन् लोके विधाय स्वर्गं^१ लोकं गच्छयेति^२ । स वसिष्ठो ऽकामयत
अथवा^३ मे मुख्या^४ प्रजा स्याद् इति । स 'एतं त्रिवृतं स्तोमम्^५ अपश्यत् । तम् आहरत् ।
तेनायजत । अथ^६ वै मुखं^७ त्रिवृत् स्तोमानाम् । ततो वै तस्याप्रया^८ मुख्या^९ प्रजा-
भवत् । त'^{१०} एते^{११} अय एतर्हि वसिष्ठाः कुरुष्व अप्रयाज^{१२} वैच मुख्याश्च च
मन्यन्ते । अथो^{१३} मुख्यो भवति य एवं वेद । अथाकामयत भरद्वाज—ओजिष्ठा मे^{१४}
बलिष्ठा प्रजा स्याद् इति । स एतं पञ्चदशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् ।
तेनायजत । ओजो वै बलं पञ्चदशं स्तोमानाम् । ततो वै तस्यैजिष्ठा बलिष्ठा प्रजाभवत् ।
अपि ह स तेन पथा पुनः कुरवो न यन्ति येन भरद्वाजा^{१५} ययुः । अथो^{१६} ह स्मोत्क्रो-
शन्ति भारद्वाजबलम् इति । तस्माद् उ भारद्वाज एवानुज्ञातः^{१७} सभायां दण्ड्यं
प्रहरेत् । ओजिष्ठो बलिष्ठो भवति य एवं वेद ॥ २१७ ॥

[१-१] क अथैकविंशोमा [२] घ स्वर्ग [३] [६-६] घ एतत्रिवृतस्तोमम् [५] ग अथ [८]
ग गच्छयेति [४] क अथा [५] क मुख्या [६] क य मुखं [९] ग तस्याप्रिया [१०] क

जुरग ११ घ नास्ति [२] ग घ नास्ति [१५] क म १२१ ग भरद्वज १७७ क
 १३] छ -मी-वाद्य [०५] क -यो-व-य य आध्याय इ १९८] क पनाशुनात

अथाकामयत जमदग्निर् भूमानं प्रजया पशुभिर् गच्छेयम् इति । स एतं सप्तदशं
 स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । भूमा वै प्रजापतिः सप्तदशं स्तोमानाम् ।
 ततो वै स भूमानं प्रजया पशुभिर् अगच्छत् । भूमानम् एव प्रजया पशुभिर् गच्छति
 य एवं वेद । अथाकामयत गौतमः—अद्वानीया मे प्रजा ब्रह्मवर्चसिनी स्याद् इति । स
 एतम् एकविंशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । अद्वै वै ब्रह्मवर्चसम्
 एकविंशं स्तोमानाम् । असौ हि स आदित्यः । ततो वै तस्य अद्वानीया ब्रह्मवर्चसिनी प्रजा-
 नवत् । त इमे ऽप्यु पतहि गौतमा अद्वानीयाश्चैव ब्रह्मवर्चसिनश्च । अद्वानीयो
 ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेद ॥ २१८ ॥

[१] क ग भूमाना [२] घ प्रजयाया [३] ग भूमानाम् [४] ग गौतमः [५-७] क ब्रह्मवर्चसिनी
 प्रजा घ ब्रह्मवर्चसिनी [६] ग गौतमः [७] ग ब्रह्मवर्चसि

अथाकामयतात्रिर् भूयिष्ठा म ऋषयः प्रजायाम् आजायेरन् इति । स एतं त्रिणवं
 स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तेजो वै त्रिणव स्तोमानाम् । ततो वै तस्य
 भूयिष्ठा ऋषयः प्रजायाम् आजायन्त—परस्तहसा हास्य प्रजायां मन्त्रकृत आसुर, अपि
 हास्य स्त्रियो मन्त्रकृत आसुः । तस्माद् यो ऽप्यु आजेयी स्त्रियं हन्ति, तं पर्य एव चक्षते ।
 तेजस्वी भवति य एवं वेद । अथाकामयत विश्वामित्रो—राज्यं मे प्रजा गच्छेद् इति ।
 स एतं त्रयस्त्रिंशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । क्षत्रं वै त्रयस्त्रिंशं
 स्तोमानाम् । ततो वै तस्य राज्यं प्राप्नोति । अष्टको हास्य प्रजायाम् अभिविपिचे ।
 गच्छति राज्यं य एवं वेद । ततो वै ते प्रजा अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम् अगच्छन् ।
 प्रजाम् एवास्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकं गच्छति य एवं वेद ॥ २१९ ॥

[१] ग आजेरन् [२] घ एतन् [३] ग सत्य [४] घ भूयिष्ठा [५] क ग चक्षते
 [६] ग राजर्ष्य [७] ग गच्छद् [८] क अभिविपिरे

तद् उ वावागस्त्यः पञ्चेवानुबुधः—ऋषयो ह वा इमे प्रजा अस्मिन् लोके विधाय
 स्वर्गं लोकम् अगच्छन् इति । सो ऽकामयताहम् अपि प्रजा अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं
 लोकम् अनुगच्छेयम् इति । स एतं षोडशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत ।
 स्वर्गो लोकश् षोडशं स्तोमानाम् । ततो वै स प्रजा अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम्
 अनुगच्छत् । प्रजाम् एवास्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम् अनुगच्छति य एवं वेद ।
 तस्माद् यद् आगस्त्यो ब्राह्मणान् प्राप्नोत्य अनुचर इवैव भवति । अनुचर इव ह्य एष
 स्तोमानां यत् षोडशः । तस्माद् व अगस्त्यो बहिर्धेव कुरुपाञ्चालेभ्यः । बहिर्धेव
 ह्य एष स्तोमेभ्यो यत् षोडशः ॥ २२० ॥

[१] क इगस्त्यः घ वावागस्त्यः [२] क घ [३] ग यद् [४-५] ग इवैव [६] ग -पञ्चा-
 पञ्चेवा- [७] ग अनुगच्छन् [८] ग प्रजाम् [९] ग अगच्छन् [१०] क बहिर्धेव
 [११] ग गच्छेयम् [१२] ग षोडशं [१३] घ स्वर्ग

अथैते ब्राह्म्यस्तोमाः । दिव्या वै 'ब्राह्म्या ब्राह्म्याम् अधावयन्' युधेन स्थपतिना । न
 'एते ब्राह्म्या आर्चन्न् हर्म' वैव यो ऽयं पवत् ईशानं वा देवम् । तन् वक्षस्यार्त्याविध्यन् ।
 ते स्वर्गं लोकं न प्राजानन् । ते' ऽकामयन्त—प्र' स्वर्गं लोकं जानीयमिति । ते प्रजापतिम्
 एवोपाधावन् । तेभ्य एतं ब्राह्म्यस्तोमं यज्ञं व्यदधात् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो
 वै ते स्वर्गं लोकं 'प्राजानन् । मुह्यन्तीव' वा एते ये ब्राह्म्यां धावयन्ति । तद् यद् 'ब्राह्म्य-
 स्तोमेन यजन्ते स्वर्गस्यैव लोकस्थानुत्थायै । तस्य ब्राह्मिशाः पञ्च गणा भवन्ति । ब्राह्मिशा-
 क्षरानुष्टुप् । वाग् अनुष्टुप् । वाचो वा एते व्यृध्यन्ते' ये ब्राह्म्यां धावयन्ति । तद् यद्
 ब्राह्मिशाः पचमाना भवन्ति, वाचैव' तत् समृध्यन्ते । अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति । वाग्
 वा अनुष्टुप् । वाचो' वा एते व्यृध्यन्ते', ये ब्राह्म्यां धावयन्ति ॥ २२१ ॥

[१-१] क ब्राह्म्या अधावयन् ग ब्राह्म्या ब्राह्म्याम् [६] ग व्यदधात् [७-७] घ
 अधावयं घ प्रत्योमधावयं [२-२] क एक ब्राह्म्यं प्रजानतमश्नन्तोष [८-८] ग नास्ति [९] क
 आर्चन्निमं ग एते ब्राह्म्या आर्चन्निमं घ एकब्राह्म्या विरिद्धयन्ते [१०] क ग वाचै घ वाचै [११]
 माच्छन्निमं [३] क पवत् [४] क तो [५] घ जानी [१२] घ विरुध्यन्ते

वाचा ह्य अपृतम्' अमेध्यं' वदन्ति । तेषाम् इन्द्रियं वीर्यं वाचो ऽपक्रामति' । तद्
 यद् अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति, अभिपूर्वम् एव तद् वाचा' समृध्यन्ते' । सो वा अर्ध-
 दस्यर्धु' भवति । अर्धुदो वै सर्प एताभिर् मृतां त्वचम् अपाहत् । श्रियन्त इव वा एते ये
 ब्राह्म्यां धावयन्ति । उत हि 'स्थविरतरस्यान्त आहतस्य' वदन्ति । मृताम् एवैताभिस्
 त्वचम् अपहन्ते ॥ २२२ ॥

[१] ? ग अत्रतं घ अपृतं [२] घ मेध्यं [३] क ग प्रक्रामति [४] क वाचा [५] ग
 समृध्यन्ते घ समृध्यते [६] ग अर्धुदस्यर्धु [७-७] ग स्थविरतरस्यास्य

सो वा' आग्नेयी भवति । अग्निर् वै लोकानां प्रहृषयिता' । स यो लोकानां प्रहृष-
 यिता स नो लोकान् प्रहृषयाद् इति । न हि ते अग्ने तवै करं विवेद मर्त्य इति यद् इह करम्
 अशान्तम् अचारिष्म' तद् एतयापहनामहा इति । 'कपिर् वमस्ति' तेजं पुनर् जरायु 'गौर
 हवेति' 'पुनर् एवैतयापियन्ति' । अग्ने विक्षेमिर् अग्निभिर् इति वैश्वाङ्गम्' आर्ज्यं भवति ।
 अग्नेयो वै विश्वे देवाः । विश्वान् एव तेन देवान् अपियन्ति । तद् आनुष्टुपं भवति सवन-
 मुखे—सवनमुखे' वाचा समृधामहा' इति । तत् त्रिवृद् भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मणो
 वा एते व्यृध्यन्ते' । ये ब्राह्म्यां धावयन्ति । राजपुत्रा' इति ह्य एमान् आचक्षते । तद् यत्
 त्रिवृद् भवति ब्रह्मणैव तत् समृध्यन्ते । पञ्चदशं मैत्रावरुणस्य । अत्र वै पञ्चदशः ।
 अपञ्चशी ह वै ब्रह्मणः क्षत्रम् । क्षत्रेणैव तत् समृध्यन्ते' । सप्तदशं ब्राह्मणाच्छन्तिनः ।
 प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिनैव तत् समृध्यन्ते' । षोडशम् अच्छावाकस्य ।
 इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी' । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृध्यन्ते' ॥ २२३ ॥

[१] ग सो [२] ग प्रहृषयिता [३] क अचारि-
 ष्मत ग अचारिष्मत [४-४] क ग कविर्वमस्ति [५] ग नास्ति [१०] ग समृध्यं मह [११] ग
 [५-५] ग गौरिवेति [६-६] ग पुनरिति पुनरेवै-
 तयापियन्ति [७] एवं कोशयोः [८] क अव
 व्यृध्यते [१२] क ग राजा पुत्रा [१३] ग
 समृध्यते [१४] ग षोडशीम्

अथैत उष्णिक्ककुम्भौ माध्यदिनं सवनम् अभि प्रत्याहरन्ति । प्रजा वै छन्दां उष्णिक्ककुम्भौ । तयोर् दृढतो मास्यस्य साग्री भवतः । द्यौताने^१ वा देवसाधे । छन्दांसि वै स्वर्गो लोकः । न यथा प्रियं पुत्रम् आरभ्य^२ याचेत्, सखा वा सखायम् अनुसंविदम्, एवम् एवैतन्^३ सर्वाणि छन्दांस्य् आरभ्य मध्यतो विद्यन्ति । तयोर् अन्य-तरस्यां ब्रह्मसाम । ब्रह्म वै ब्रह्मसाम । यजमानकामो वा एव यद् ब्रह्मसाम । 'स्व एव तद् आयतने' यजमानं कामैस् समृद्धयन्ति । सप्तदशं^४ होतुः पृष्ठं भवति प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिम् एवैतन् मध्यतो विद्यन्ति । एकाविंशं^५ मैत्रावरुणस्य । द्वादश मासाः, पञ्चवर्तवत्^६, त्रय^७ इमे लोका, असाव् आदित्य एकाविंशः । एतम् एवै-तन् मध्यतो विद्यन्ति । त्रिषधं^८ ब्राह्मणाच्छंसितः । त्रिणवा इमे लोकाः । इमान् एवैतन् लोकान् मध्यतो विद्यन्ति । 'षोडशम् अच्छावाकस्य'^९ । इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृध्यन्ते । षोडशम् उ एवादो अच्छावाकस्य । 'तद् द्वात्रिंशन्'^{१०} । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । यो ऽनुष्टुभि कामस् स न उपाप्तो ऽसद् इति ॥ २२४ ॥

[१] ग द्यौताने [२] ग उष्णिक् [३] ग द्यौताने [४] ग एकाविंश [५] क य [११] ग एवा
[६] एवं कोशयोः [७] ग एवैतच्छब्दात् [८] [१२-१२] ग षोडशवच्छा [१३-१३] क तद्वाविंश
[९] क नास्ति [१४-१४] ग तदा [१५] ग सप्तदश [१६] ग नास्ति

अथैता 'नदं न ओदनीनाम्' इत्य् उष्णिहाभाजनम् आर्भवे पवमाने क्रियन्ते^१ । तान् सप्ताक्षरपदा भवन्ति । 'सप्त प्राणाः' । प्राणैर् एव तत् समृध्यमाना यन्ति । प्राणेषु प्रति-तिष्ठन्ति । उत ह्य अहिंस्यं^२ ब्राह्मणं हिंसन्ति^३ श्रोत्रियं^४ वा गृहमेधिनं वा । तद् यत् सप्ताक्षरपदा^५ भवन्ति 'प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते । ताश् चतुष्पदा भवन्ति प्रतिष्ठाप्यै । चतुष्पदीव प्रत्यष्टाद् इति वा आहुः । सुप्रतिष्ठितं तास्व अभीवर्तः । वाग् वा अभीवर्तः । वाचो वा एते व्युध्यन्ते^६ ये व्रात्यां यावयन्ति^७ । तद् यद् अभीवर्तो भवति वाचैव तत् समृध्यन्ते । अग्न आ शब्द आग्निर् इत्य् अग्निष्टोमसाम^८ भवति । अग्नयो^९ वै सर्वे^{१०} देवाः । सर्वान् एव तेन देवान् अपियन्ति । तद् त्रयस्त्रिंशं भवति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास् एवैतद् देवतानु यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ २२५ ॥

[१-१] क ग वो ओदनीनाम् [२] ग त्रियन्त ग श्रोत्रियो [३] क सप्ताक्षरपदा [४-४] ग
[५-५] क सप्तसप्तप्राणैः प्राणाः ग सप्तप्राणः [६] नास्ति [७] क विरिध्यन्ते [८] ग अग्निष्टो-
क अहिंस्य [९] क हिंसन्ति ग हिंसन्ति [१०] साम साम [११] ग अग्नो [१२] ग सर्वा

ताः केशिनीर् भवन्ति । ऊजो नपातं 'दृढकेशम् ईमहे' ऽग्नि यज्ञेषु पूर्यम्^१ इति केशैर्^२ इव ह्य एते चरन्ति । अथैष कुपीतगृहपतीनाम् ऐषाकपावानां षोडशपवमानः । इन्द्रियं^३ वै वीर्यं षोडशी^४ । आरभमाणा^५ एवेन्द्रियेण वीर्येण समृध्यामहा इति । त्रीणि पञ्च-दशान्य् आउशानि भवन्ति । क्षत्रं^६ वै पंचदशः । क्षत्रेणैव^७ तत् समृध्यन्ते । षोडशम् अच्छावाकस्य । इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी^८ । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृध्यन्ते । षोडशो माध्यदिनः^९ । द्वात्रिंशद्^{१०} द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । यो ऽनुष्टुभि कामस् स न उपाप्तो ऽसद् इति । त्रीणि^{११} सप्तदशानि पृष्ठानि भवन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापति-नैव तत् समृध्यन्ते । षोडशम् अच्छावाकस्य । इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृध्यन्ते । षोडश आर्भवः । तद् द्वात्रिंशद्^{१२} द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । यो ऽनुष्टुभि

कायस् स न उपाप्नो ऽसद् इति । एकविंशम् अग्निष्टोमसाम^{१५} । द्वादश मासाः, पञ्चवर्त-
वत्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्य वा एते सलोकर्ता^{१६} गच्छन्ति
एतम् अभ्यारोहन्ति ॥ २२६ ॥

[१-१] क घृतेकेशमिहे [२] क ग पूर्वम् [११] ग नास्ति [१२] ग त्राणि [१३] ग
[३] ग कशैर् [४] ग इन्द्रिया [५] ग षाडशी [१४] ग नास्ति [१५] ग अग्निष्टो-
[६] ग आभरमाणा [७] ग क्षेत्रा [८] ग मसामा [१६] ग सलोकता
क्षेत्रेणैव [९] ग षोडशीम् [१०] क ग मध्वन्दिनः ।

अथैव कनिष्ठानाम् अग्रकामाणाम्^१ । तस्य त्रिवृतस् सतश् चतुर्विंशं वहिष्पव-
मानम् । ते ये कनिष्ठा अग्रकामा^२ स्युस् त एतेन यजेरन् । तद् यत् त्रिवृतस् सतश्
चतुर्विंशं वहिष्पवमानं भवति—चतुर्विंशत्यर्थमासस् संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं
ज्यैष्ठ्यं^३—स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । स त्रिवृद् भवति । त्रिवृद्
वै स्तोमानाम् अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । स
गायत्रीषु भवति । गायत्री वै छन्दसाम् अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । सा याग्रं ज्यैष्ठ्यं सा नो ऽग्रं
ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । तस्य रथन्तरं पृष्ठं^४ भवति । रथन्तरं वै पृष्ठानाम् अग्रं ज्यैष्ठ्यम् ।
तद् यद् अग्रं ज्यैष्ठ्यं तन् नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति ।
द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं
ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । तस्य^५ चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्थमासस्
संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद्
इति । गच्छन्ति^६ ह कनिष्ठास् सन्तो ज्यैष्ठ्यताम् ॥ २२७ ॥

[१] एवं कोशयो [२] ग अग्रकामा [३] ग ज्यैष्ठ्या [४-५] ग नास्ति [५] ग पृष्ठा [६]
ग रथन्तरं पृष्ठं भवति इत्यारभ्य गमयादिति इत्यन्तमाहुतिः [७] क गच्छति [८] ग निष्ठास

अथैते चातुर्मास्याः । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अस्य सृष्टाः पराभवन् । तद्
इदं सरीसृपम् अभवद् यद् अन्यस् सर्वेभ्यः । स द्वितीया असृजत^१ । ता अस्य परैवा-
भवन् । ते मरुत्या^२ अभवन् । स तृतीया असृजत । ता अस्य परैवाभवन् । तानि चयांस्य
अभवन् । स ऐक्षत या इमास् त्रयोः प्रजा असृक्ष्य ऋते^३ ब्रह्मण ऋते^४ ऽन्नाद्याद् ऋते
यक्षात् परा ता^५ अभूवन् । हन्तो न्वेव^६ ब्रह्मणो ऽन्नाद्याद् यक्षात् प्रजास् सृजा^७ इति ।
सो ऽन्नाद्यम् आत्मन्^८ अधत्^९ । तद् अभ्यस्तनयत् । तत् प्राक् ग्रैयत् । तौ स्तनाच्
अभवताम् । यद् अभ्यस्तनयत् तत् स्तनयो स्तनत्वम् । तद् अत्यक्षरत् । तत् क्षीरम्
अभवत्^{१०} । यद् अत्यक्षरत् तत् क्षीरस्य क्षीरत्वम् । ग्रीहियवौ ह चाव स तद् आत्मन्
दधे^{११} । तद् एतद् ग्रीहियवयोः^{१२} क्षीरम् । स ऐक्षतालं वै^{१३} तस्मा अस्मि^{१४},
सृजेयेत्^{१५}, तद् अजं लभेत यत् सृजेय, हन्त सृजा इति ॥ २२८ ॥

[१] ग असृज [२-२] ग परैवाभवास्तोमव्या [११] ग यत् [१२] ग अभ्यवत् [१३]
[३-३] क असृक्ष्यते ग असृक्ष्य घृते [४-४] ग धत्ते तथैत [१४] क ग्रीहियवोः ग ग्रीहि-
ग ब्रह्मणिमते [५-५] ग परात् [६] ग पवयोः [१५] क वै [१६] क ग अग्निपत्
आभवन् [७-७] एवं कोशयोः [८] ग सृजा [१७] ग सृजेयेत् । सृजेयेत् = सृजेय + इद्
[९] ग ऽन्नाद्यम् [१०] क ग आत्मन् अवधारणार्थे ।

स एताञ् चातुर्मास्यान् यज्ञान् अपश्यत् । तान् आहरत्^१ । तैर् अयजत् । तैर् इमाः प्रजा असृजत् । या इमा^२ स्तनवैतीस् ताभ्यो ऽन्नाद्यं प्रायच्छत् । ता अस्यान्नवतीः प्रजा अभवन् । स यः कामयेत् बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयान्नवती इ म इमाः प्रजा स्युर् इति स एतैर् यजेत् । बहूर् एव^३ प्रजया^४ पशुभिः प्रजायते, ऽन्नवती इ अस्य प्रजा भवन्ति । तद् एषाभ्यनूच्यते—

तिस्रो ह प्रजा अत्यायम् ईशुर
न्य अन्या अर्कस्^५ अभितो विविशुः ।
बृहद्^६ च तस्यै रजसो^७ विमाने^८
पवमानो हरित आ विवेश ।

इति । तद् यद् आह तिस्रो ह प्रजा अत्यायम् ईशुर इति या एव ताः प्रजा अत्यायम् आर्यस् ता एव ताः । न्य अन्या अर्कम् अभितो विविशुर्^९ इति — अग्निर् वा अर्कस्—तम् इमाः प्रजा अभितो विष्टाः । ^{१०} बृहद् च तस्यै रजसो^{११} विमाने पवमानो हरित आ विवेशेति^{१२} । दिशो वै हरितः । ता^{१३} अयं वायुः पवमान आचिष्ट इति वाजसनेयः । अथैकादशाक्षी^{१४} । तिस्रो ह प्रजा अत्यायम्^{१५} ईशुर इति । या एव ताः प्रजा अत्यार्यम् आर्यस् ता एताः । न्य अन्या अर्कम् अभितो विविशुर् इत्यु^{१६}—अर्कं वा अर्कस्^{१७}—तद् इमाः प्रजा अभितो विष्टाः । बृहद् च तस्यै रजसो विमान इति । मनो वै बृहत् । तद् इदं रजसो विमाने मध्य आत्मनो हृदयं तत् । पवमानो हरित आ विविशेति । प्रजा वै हरितः । ता अयं प्राणः पवमान आचिष्ट इति ॥ २२९ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] ग मा [३-३] ' [११-११] ग बृहत्स्तौ राजसो [१२] य वि-
ग नास्ति [४] ग या [५] ग अर्कान् | वेशति [१३] क त [१४] ? ग अथैकदशाक्षी
[६] क ग बृहद् [७] क ग इ [८] ग राजसो [१५] ग अत्यायम् [१६-१६] ग नास्ति [१७]
[९] क विमानेव ग विनिमैव [१०] ग विविशुर् ग अर्कक

सो ऽकामयेत् वैश्वदेवीः प्रजास्^१ सृजेयेति । स एतं वैश्वदेवं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरन् । तेनायजत् । तेन वैश्वदेवीः प्रजा असृजत् । स यः^२ कामयेत् वैश्वदेवीः प्रजास्^३ सृजेयेति स एतेन यजेत् । वैश्वदेवीर् एव प्रजास् सृजते । स त्रिवृद् रथन्तरसामा भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्म रथन्तरम् । ब्रह्मणा वा एनास् तद् असृजत् । ब्रह्मणैव प्रजास् सृजते य एवं वेद । तस्याग्नेयश् च बार्हस्पत्यश् च पशू भवतः । ब्रह्म वा अग्निः । ब्रह्म बृहस्पतिः । ब्रह्मणा वा एनास् तद् अभिपूर्वम् असृजत्^४ । ब्रह्मणैवाभिपूर्वं प्रजास् सृजते य एवं वेद । तस्य मैत्रावरुण्य अनुबन्ध्या^५ भवति । मित्रो वै यज्ञस्य स्विष्टं^६ गृह्णाति वरुणो दुरिष्टम् । तद् यन् मैत्रावरुण्य अनुबन्ध्या^७ भवति पुनर् एवास्मै मित्रो ददाति । स्विष्टम् अस्मै वरुणः करोति । द्यावापृथिव्योपालंभ्या भवति । द्यावापृथिवी वा ऐक्षेतां^८ यद् वा अयम् इदं सृजत् आर्यं वा अयम् इदं प्रतिष्ठे पश्यन् सृजते हन्तास्मिन् भागधेयम् इच्छावहा इति । ते ऽस्मिन्^९ भागधेयम् ऐच्छेताम्^{१०} । ताभ्याम् एतां द्यावापृथिव्याम्^{११} उपालंभ्याम् अकल्पयत्^{१२} । तद् यद् एता द्यावापृथिव्योपालंभ्या भवति द्यावापृथिवी एवैतेन भागधेयेन निरवदयन्त^{१३} । आग्नेयः पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति^{१४} ॥ २३० ॥

[१] ग प्रजा [२] ग य [३] क ग प्रजा | अनुबन्धय [७] ग स्विष्टा [८] क अनु- ग
[४] ग प्रजास् [५] ग असृजत [६] ग | अनुबन्धय [९] ग ऐक्षेता [१०] क ग अस्मिन्

[११] ग यच्छ्रुताम् [१२] एव कोशयोः [१३] अयामिति ग अयामिति
ग अकल्पयद् [१४] ग निरवदन्त [१५] क

ता अस्य^१ प्रजास्वृष्टा वरुणस्य यवम् आदन् । ता वरुणो वरुणपाशेनागृह्णात्^२
स ऐक्षत—या असूः पूर्वाः प्रजा असृक्षि परा ता अभूवन् । यदीमाः^३ पराभवन्ति क्व
ततो भवानि, हन्तेना अभितो^४ ऽभिपज्यानीति^५ । स एतौ^६ द्विदिवौ^७ वरुणप्रघासाद्
अपश्यत् । ताव् आहरत । ताभ्याम् अयजत^८ । ताभ्याम् एना वरुणीयाद् एनसो
विमुञ्चत्^९ । तद् यद् एनौ द्विदिवौ वरुणप्रघासौ^{१०} भवतो वरुणीयाद्^{११} एवैताभ्याम्
एनसः प्रजा मुञ्चति । मरुत्वती^{१२} पूर्वस्याह्^{१३} प्रतिपद्^{१४} भवति । आग्नेयश् च मरुतश्
च पशू । ता^{१५} अस्य प्रजा वरुणगृहीता मरुतो रन्ध्या^{१६} अन्ववपातिनो व्यमिमथिपत् ।
तद् यन् मरुत्वती प्रतिपद् भवति मरुत एवैतेन मागधेयेन निरवदयन्त । आग्नेयः
पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति । कवत् उत्तरस्याह्^{१७} प्रतिपद्
भवति कायोपालंभ्या, आग्नेयश् च वारुणश् च पशू । तद् यत्^{१८} कवती प्रतिपद्
भवति^{१९} कायोपालंभ्या—प्रजापतिर् वै कः—प्रजापतिम् एव तद् अन्ततः प्रीणन्ति ।
प्रजापतिर् वा ऐक्षत—कं वै प्रजाभ्यो ऽभूवम्^{२०} कम् आत्मने^{२१} ऽसानीति । स एताम्
कवतीं प्रतिपदम् अपश्यत् कायाम्^{२२} उपालंभ्याम् । ततो वै स कं प्रजाभ्यो ऽभवत्
कम्^{२३} आत्मने । कं ह वै प्रजाभ्यो भवति कम्^{२४} आत्मने य एवं वेद । आग्नेयः पशुर्—यज्ञो
वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति ॥ २३१ ॥

[१] ग कस्य [२] ग -नागृह्णात् [३] ग यष्टमाः [४] ग क्रमिती [५] क अभिपज्यानीति
ग अभिपज्यानीति [६] ग अधिपाठः स एतौ
[७] क द्विदिवौ ग द्विदिवौ [८] ग अयजत [९] क विमुञ्चत् [१०] ग -प्रघासौ [११] ग
वरुणयोद् [१२] क नास्ति [१३] ग पूर्वस्याह्

[१४] ग प्रतिपद् [१५] ग ता [१६] ? क ग
रन्ध्या [१७] ग उत्तरस्याह् [१८-१९] क
कवती प्रतिपदमपश्यत् कावति ग कुवेता प्रतिपद्
भवति [२०-२१] ग कामात्मने [२२] ग
कायम् [२३] क ग काय

अथ यद् वारुणो ऽग्निर् वरुणताया एव । ता अस्य^१ प्रजा वरुणान् मुमुक्षाना वृत्रः
पाप्मा ऽगृह्णात्^२ । स ऐक्षत—हन्तो न्वेयैना अतो ऽभिपज्यानीति^३ । स एतास्त्रिदिवान्
साकमेधान् अपश्यत् । तान् आहरत । तैर् अयजत । तैर् एना वृत्रात् पाप्मनो^४ ऽभि-
मुञ्चत् । तद् यद् एते त्रिदिवान् साकमेधा भवन्ति वृत्राद् एवैतैः पाप्मनः^५ प्रजा मुञ्चति ।
ता अस्य प्रजा वृत्रात् पाप्मनो^६ मुमुक्षानास् सर्वास् साकं समैधयन्त^७ । यन् साकं
समैधयन्त^८ तत् साकमेधानां साकमेधत्वम् । साकं ह वै प्रजया पशुभिर् एधते य एवं
वेद । अनीकवती^९ प्रथमस्याह्^{१०} प्रतिपद् भवति । आग्नेयः पशुः । अग्निना वा अनीके-
नेन्द्रो वृत्रं पाप्मानम् अहन् । तद् यद् अनीकवती प्रतिपद् भवत्य् अग्निनानीकेन वृत्रं
पाप्मानं हनानीति । अग्निनैवानीकेन^{११} द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ।
क्रीडनी^{१२} द्वितीयस्याह्^{१३} प्रतिपद् भवति । आग्नेयश् चैन्द्राग्रश् च पशू । तद् यत्
क्रीडनी^{१४} प्रतिपद् भवति यद् एव प्रजा वृत्रात् पाप्मनो^{१५} मुमुक्षाना आक्रीडन्त तस्मात्
क्रीडनी^{१६} । अथो हेन्द्रो वृत्रं हनिष्यन्^{१७} मरुत उवाच—परशुवधहस्ता^{१८} माम् अमितः^{१९}
परिक्रीडत, स वीतभीर् वृत्रं पाप्मानं^{२०} हनानीति । तम् उ ह मरुतः परशुवधहस्ता
अमितः परिक्रीडि^{२१} । स ह^{२२} वीतभीर् वृत्रं^{२३} पाप्मानम् अहन् ।^{२४} वीतभीर् ह वै^{२५}
द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद । आग्नेयः पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद्
अग्नेर् अयामेति ॥ २३२ ॥

[१] ग कस्य [२] ग वृद्ध [३] ग अभिधा ७ क्रिज्जा [१३] ग क्रिज्जा [१४] क ग
 तति [४] ग पप्मना [५] क ग पप्मानो क्रिज्जिनी [१५] ग इरिष्यन् [१६-१७] ग
 [६] ग प.माना [७] ग सवधवन्त [८] ग माहितः [१७] ग पापन [१८] क परिचकोर
 समैषयत् [९] क अनीकवतीः ग नीकवती [१०] ग परिचकोर [१९-१९] ग वीतनीपुत्रं [२०-
 ग प्रथस्याहं [११] ग क्रिनेवर्तकेन [१२] क २०] ग वीतहोर्दे

अथ यद् ऐन्द्राग्रो—ब्रह्म वा अग्निः । इन्द्रो इन्द्रो—ब्रह्मणा वा ह वावः स तत् क्षेत्रेण
 च सयुग्म्यां वृत्रे पाप्मानं हनानीति । ब्रह्मणा च हैव क्षेत्रेण च सयुग्म्यां द्विपन्तं पाप्मानं
 आतृष्ये हन्ति य एवं वेद । वैश्वकर्म्मणी तृतीयस्याहः प्रतिपद् भवति । वैश्वकर्म्मण्य् उपालं-
 भ्याग्नेयश् च माहेन्द्रश् च पशू । तद् यद् वैश्वकर्म्मणी प्रतिपद् भवति, वैश्वकर्म्मण्य् उपा-
 लभ्या—प्रजापतिर् वै वैश्वकर्मा—प्रजापतिम् एव तद् अन्ततः प्रीयन्ति । अथो यद् एव
 प्रजा वृत्रात् पाप्मानो मुमुक्षाना विश्वं कर्मोपाक्रमन्त तस्माद् वैश्वकर्म्मणी । आग्नेयः
 पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति ॥ २३२ ॥

[१] ग ऐन्द्राग्र्यो [२-३] क वा [३] क ग विश्वकर्मा [४] क ग पाप्मानो [५] ग वैश्वकर्माणि

अथ यन् माहेन्द्रः । इन्द्रो ह वा एष पुरा वृत्रस्य वधाद् आसः । स वृत्रं हत्वा माहेन्द्रो
 ऽभवत् । भूयो ह्य एव ज्यायसा कर्मणा ऽभ्यश्रुते । तस्माद् उ राजानं विजितिसम्
 आचक्षते महाराज इति । अथैष शुनासीर्यो, यद् वा इन्द्रस्य वृत्रं जघ्नुष इन्द्रियं वीर्यम्
 आसीत् तत् वृत्रम् । यत् संवत्सरस्य प्रजितस्य ययस् तत् सौरम् । तद् यद् इन्द्रस्य
 वृत्रं जघ्नुष इन्द्रियं वीर्यं, यत् संवत्सरस्य प्रजितस्य पयस्, तद् उभयम् अवकृण्वामहा-
 इति । संवत्सरसद् घ खलु वा एष यय चातुर्मास्ययाजी । तस्य शुनासीर्य मे महा-
 व्रतं भाजनम् । स यावत् संवत्सरेण महाव्रतपतावरुन्दे तावद् अवरुन्दे य एवं
 वेद । तस्य सौरी प्रतिपद् भवति, सौर्य् उपालभ्या । असौ वा आदित्यः । सूर्य एष
 इन्द्रः । ऐन्द्रं महाव्रतं तत् तत्सलक्षम् क्रियते । ऋतुषु ह खलु वा एष संवत्सरं
 स्वर्गं लोकम् अप्येति यय चातुर्मास्ययाजी । स वसन्तम् एव प्रथमेनाह्वयेति,
 प्रीष्मं द्वितीयेन, वर्षास तृतीयेन, शरदं चतुर्थेन, हेमन्तं पञ्चमेन, शिशिरं षष्ठेन ।
 संवत्सरम् एष शुनासीर्येणाप्येति । स सर्वस्तोमो भवति । सर्वे हि तद् यत् सर्व-
 स्तोमः । सर्वम् पवैतेनाप्येति । तस्य ज्ञेयी शलली भवति, लीहायसः क्षुरः । स
 चतुर्षु चतुर्षु मास्तु केशान् परिवर्तयते ऽनन्ततायै—असौ वा आदित्यो ऽनन्तः ।
 अनन्तो वा असौ भूत्वेदं सर्वम् अभ्यश्रुते—ऽनन्तो भूत्वेदं सर्वम् अभ्यश्रवा इति । अनन्तो
 भूत्वेदं सर्वम् अभ्यश्रवा इति ॥ २३३ ॥

“इत्थ एकाहं सभासम्”

[१] ग जाग्रसा [२] क कर्मणो [३-३] ग विजितिन महाराजा इति [४] क प्रजितस्य ग
 वृजितस्य [५-५] क पयस्य पयस्तद् [६] एवं क ग प्रवृजितस्य [७] ग वयस् [८] ग अवरुणवा-
 महा [९-९] ग नास्ति [१०] क महाव्रत [११] क यद् [१२] क ग ऐन्द्र [१३] क महा-
 व्रत ग महावृत्रं [१४] ग चातुर्मासयाजी [१५] क नास्ति [१६] ग श्रीष्मा [१७] ग पशुना
 शीर्ष्येणाप्येति [१८] ग सर्वस्तोमो [१९] ग
 त्रेणी [२०] ग शलली [२१] ग नास्ति [२२-
 २२] क इति एकाहं शुभमस्तु श्रीगुरुभ्यो नमः आदि-
 केशवाय त्रयीमूर्तये नमः श्रीपद्मनाभो रक्षतु अविघ्न-
 मस्तु आरोग्यमस्तु

अहीनम्

अथैते द्विरात्राः । हविष्मांश् च वै हविष्कृच् चाङ्गिरसाब् आस्ताम् । ताब् अस्मिन् लोके स्त्रीचर्यम् प्रमत्तौ चरन्ताब् ऋषयो ऽङ्गिरसः पितरश् च पितामहाश् च सुकृतो हित्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । तौ यदा सा चर्या परैद्^१, अथाकामयेतां^२—“कथं न्व इद्” यत्र नाब् ऋषयो ऽङ्गिरसः पितरश् च पितामहाश् च सुकृत स्वर्गं लोकम् इतास्—तद् अनुगच्छेवेति । तौ तपो ऽतप्येताम्^३ । ताब् एतद् द्विरात्रं यज्ञम् अपश्यताम् । तम् आहरेताम्^४ । तेनायजेताम् । ततो वै तौ यज्ञेनयोर्^५ ऋषयो ऽङ्गिरसः^६ पितरश् च पितामहाश् च सुकृत स्वर्गं लोकम् इता आसंस^७, तम्^८ अन्वगच्छताम् । स यः कामयेत—यत्र मे पितरश् च पितामहाश् च सुकृत स्वर्गं लोकम् इतास् तद् अनुगच्छेयम् इति, स एतेन यजेत । यत्र हैवास्य पितरश् च पितामहाश् च सुकृत^९ स्वर्गं लोकम् इता भवन्ति तम्^{१०} एवानुगच्छति । अथो आहुद् यस्माद् एव श्रेयान् आतृव्य स्यात् स एनेन यजेतेति । पूर्वप्रेत इव ह वा एष य श्रेयान् । पूर्वप्रेतान् इव वा एतेन तौ तान् आप्नुताम् । आप्त्वा श्रेयांसं वसीयान् आत्मना भवति । अथो आहुः प्रजाकाम एवैनेन यजेतेति । आत्मा वै पूर्वम् अहः प्रजोत्तरम् । आत्मानम् एव पूर्वेणाह्वा संस्क्रुते, प्रजाम् उत्तरेण ॥ २३५ ॥

[१] क ह्युभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः । आदिकेशवाय त्रयीमूर्तये नमः । श्रीपद्मनाभो रक्षतु । अदिप्तमस्तु । आरोप्यमस्तु । शुभमस्तु । [२] क पर्यधीद् । द यत्र [५] ग तप्यतां [६] ग आहरेताम् [७-७] ग ऋषयोर्गिरसः [८] ग असंस [९] ग तत् [१०] ग नास्ति
[३] क अथाकामयेता [४-४] क कथं ग कथंन्वि-

स दुष्पज^१ इव^२ ह खलु वा एष यज्ञकतुर् यद् द्विरात्रः । यदि ज्योतिर् अग्निष्टोमः पूर्वम् अहर् भवति सर्वस्तोमो ऽतिरात्र उत्तरं स्तोत्राणि विच्छिन्दन्ति । अथ यदि ज्योतिर् अग्निष्टोमः पूर्वम् अहर् भवति सर्वस्तोम उ एवातिरात्र^३ उत्तरं स्तोत्राणि विच्छिन्दन्ति^४ । अथ यदि ज्योतिर् उक्थ्यः पूर्वम् अहर् भवति सर्वस्तोम उ एवातिरात्र^५ उत्तरं यज्ञमुखं छम्बदकुर्वन्ति^६ । तद् यज् ज्योतिर् भवति तेन यज्ञमुखं न छम्बदकुर्वन्ति^७ । अथ यद् उक्थ्यस् तेन स्तोत्राणि न विच्छिन्दन्ति । आस इव ह खलु वा एष यज्ञकतुर् यो विराजम् अभिसंपन्नः । स पुनर् आरंभ्यो भवति । तद् यद् उत्तरस्याहश् चतुर्विंशं बहिष्पवमानं भवति—“चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञो—यज्ञम् एवैतद् यज्ञमुख आरभन्ते । अथो चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री । गायत्र्यो वा आसं यज्ञकतुं पुनस् तन्वते । नो ह्यन्या गायत्र्या आसं^८ यज्ञकतुम् उद्यन्तुम् अर्हति । तद् आहुः कथं न चतुश्चत्वारिंशो नाष्टाचत्वारिंशो मुखं युग्मतां स्तोमानां भवितुम् अर्हति । कथं चतुर्विंश एवेति । स ब्रूयात् त्रिपदा वै गायत्री । तत्^९ त्रिपदा प्रतिपद्यन्त इति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या^{१०} अभिक्रान्त्यै । सर्वे^{११} हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम^{१२} तान् सार्धम्^{१३} ऋद्ध्वा एषु प्रतिष्ठायोद्वहम् अश्ववामहा^{१४} इति ॥ २३६ ॥

[१] एव कोशयो [२] क एव [३] ग [४] ग अत्रिपाठ क मा [५] ग सवा [१०]
 एव तिरत्र [४] क ग विच्छिन्ति [५] ग क उपगम [११] ग स्वाधन् [१२] एवं
 उच्यते कुर्वति [६-६] ग नास्ति [७] ग तत्र कोशयोः

विच्छिन्न इव ह खलु वा एव यज्ञकतुर् यद् द्विरात्रः । गायत्रीं पूर्वम् अहस् संपद्यते
 त्रिष्टुभम् उत्तरम् । अथ क जगती चानुष्टुप् चेत्य आहुः । गायत्रीं चैव पूर्वम् अहस्
 संपादयेत् त्रिष्टुभं च जगतीं चानुष्टुभं चोत्तरं छन्दसां सन्तत्या अन्यवच्छेदाय । उच्चा ते
 जातम् अन्वमेत्य् अन्धस्वतीर् भवत्य् अन्धस्वद् वै जगत्यै रूपं—तेन जगत्यै रूपान् न
 यन्ति । वैखानसं भवति जागतं साम । तेनैव जगत्यै रूपान् न यन्ति । द्वैगतं भवति ।
 द्विहिकारं भवति । द्विरात्ररूपं सामनीं द्विरात्ररूपाद् एव तत् न यन्ति । ये द्वे सामनी
 तयोर् अन्यतरद् भवति—यथोभयापदी प्रतितिष्ठेत् तादृक् तत् । सुवर् ज्योतिर् भवति ।
 सुवर् वै पूर्वम् अहर्, ज्योतिर् उत्तरम्, अहोर् एव सन्तत्या अहोर् समारंभाय । हाविष्मत-
 हाविष्कृते स्वर्ग्यै सामनी, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । तद् आहुः क्षिप्रे सामनी यद् उमे
 कुर्युर् ईश्वरो यजमानं पुरायुषः प्रमथितोर् अनादृत्य हि ताव् इमं लोकम् अमुम् एव
 लोकम् अभिलक्ष्येताम् इति । हाविष्मतम् एवोत्तरस्याह उक्थेषु ब्रह्मसाम कुर्युः । तथा
 सर्वम् आयुर् एति, गच्छति स्वर्गं लोकम् ॥ २३७ ॥

[१] क ग गायत्रि [२-२] क नास्ति [३] ग द्वैगतं [४-४] ग नास्ति [५] क ग द्वै
 [६] ग तदृक् [७] क ग स्वर्गं

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् उक्थयः पूर्वम् अहर् भवत्य् आयुर् अतिरात्र उत्तरम्,
 एतेनो हाभिप्रतारण ईजे राजा प्रजाकामश् च खलती च दैवोवाती अवचिच्छित्तमानः ।
 ततो वै सो ऽव खलतीदैवोवाती अर्च्छित्त । इमाम् इयतीं प्रजाम् अध्यगच्छत् । त्रीण्य्
 अन्यस्यातिरिच्यन्ते, द्वाभ्याम् अन्य ऊनः । त्रीणि तानि पुंसो ऽतिरिक्तानि यैस् स
 प्रजनयति । द्वे ते स्त्रिया ऊने यतस् सा प्रजायते । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते ।
 मिथुनेन प्रजननेन प्रजायते य एवं वेद । ता उमे स्तोत्र्यास् संपद्यन्ते सप्त च
 शतान्य् एकविंशतिश् च—तावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि । अहोरात्रे वै कृत्स्नाः
 प्रजापतिः—कृत्स्नं प्रजापतिम् ऋध्वाम कृत्स्नो नः प्रजापतिर् उपेतो ऽसद् इति । अथ
 द्वेका स्तोत्र्यातिरिच्यते, यजमानलोको हैव सः । शश्वद् धैनं ब्राह्मण उवाच—
 नास्यापरः प्रजायाम् एतादृक् वीरो नानाजनितोः । आत्मन एव लोकम् अकृत न
 प्रजाया, एकम् इमं ह्य एव लोकम् अभ्युपागाद् इति ॥ २३८ ॥

[१] क इतिरात्र [२] ग इमान् [३] ग येत [१४] क स्तोत्र्यातिरिच्यते ग स्तोत्र्याति-
 त्रीण्य् [४-४] ग त्रीण्येतानि [५] ग पुनसो रिच्यते [१५] क प्रज्याम् [१६] ग एतादृ
 [६] क स्त्र्या [७] क नास्ति [८] क जायते [१७] क नानाजनितोः [१८] ग इमां [१९-१९]
 [९] ग तौ [१०] ग स्तोत्र्याम् [११] क ग एवं
 संवत्सरस्याहोरात्रा [१२] ग कृत्स्ना [१३] क

तद् धानुबुधोवाच—यथादैवं तस्य प्रजाया अस्तु । खलती देवेदेवो ऽहं
 दैवोवाती अवाच्छैत्सीति । तथा हैनं ताव् अभितेपनुस् तथापि शुशुचतुः । तद् इदं तद्
 एव । इमे हाभिप्रतारणा इयन्तो, नो अपरस् तादृक् वीर आजायते । अथ यस्यैतस्य

त्रिवृत्पञ्चदशाभ्या विपर्यासम् । पूर्वम् अहर् अग्निष्टोमो^१ भवति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्र^२ उत्तरम् । प्रजननकामो हैतेन यजेत । त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमो^३ भवत ऊनातिरिक्तौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम्^४ अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद्^५ वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । तत् तत्प्रजननं क्रियते । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति । प्रजननं वै रथन्तरम् । तत् तत्प्रजननं क्रियते । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत् तत्प्रजननं क्रियते । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत् तद् अभिपूर्वै^६ प्रजननं क्रियते^७ । प्र प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति सर्वेषां लोकानास् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोदचम् अश्रवामहा^८ इति ॥ २३९ ॥

[१-१] क तद्वानुबद्धोवाच ग तद्वानुबद्धोवाचो घ नादि [१०] ग आजायत [११] क अग्निष्टोमा
तद्वानुबद्धोवाच [२] क घ यथादेव [३] क घ [१२] क अतिरात्रम् [१३] ग स्तोमौ [१४-१४]
तस्य [४] क चेदेवो [५] ग अवच्छेत्सीति ग अन्यस्योन्यातिरिक्ताद् [१५] ग नास्ति [१६]
[६] क घ अभितेवतुस् ग अभितेपत्तुस् [७] ग ग अभिपाठः तस्य चतुर्विंशतिस्तुतशस्त्राणि.....
तथामि [८] क यन्ते ग यन्तो [९] क ग प्रजननं क्रियते [१०] क आश्रवामहा

अथ यस्यैतस्य त्रिवृत् पञ्चदशः सप्तदश इति पूर्वम् अहर् भवत्य्, एकविंशस् त्रिणवस् त्रयस्त्रिंश इत्य् उत्तरं, स्वर्गकामो हैतेन^१ यजेत । ऊर्ध्वा एते स्तोमा भवन्ति । ऊर्ध्वा वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । अभिक्रान्तस्तोमा^२ भवन्ति^३ । अभिक्रान्तेन ह वै यज्ञस्य भुञ्जते । एतेन ह वै तद् घविष्मांश् च हविष्कृत् च सद्य स्वर्गं लोकम्^४ इत्यतुः । तस्य पराञ्च्य^५ एव स्तोत्राणि भवन्ति, पराञ्चि शस्त्राणि भवन्ति^६, पराञ्चि पृष्ठानि, पराञ्चीर् विष्टुतयः, पराङ् एव सर्वा भवति । तेन हैतेनोत्तरचयस्य एव यजेत यद् एमं लोके न प्रत्यवकांक्षेद्, यदास्मिन् लोके न निधित्सेद्, यद् अस्मात् लोकाद् अमुम् एव लोकम् अभि संप्रजिगांसेत्^७ । स^८ हैतेन^९ यजेत । इष्ट्वा^{१०} हैव स्वर्गं^{११} लोकम् पति । तस्मिन् उ ह तर्ह्य उभे हाचिष्मत^{१२} हाचिष्मते कुरु स्वर्ग्ये, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै^{१३} । तस्याहुस् सप्त च शतानि^{१४} विंशतिश् च^{१५} स्तोत्र्यास् संपादयेयुर् इति । तावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि । संवत्सराद् एव तन् न यन्ति । अथो आहुर् यावतीर् एवैतस्य ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहस्य स्तोत्र्यास्^{१६} तावतीर् अस्य स्तोत्र्यास् संपादयेयुर् इति । तेन ज्यहरूपान् न यन्ति । अथो आहुस् सहस्रम् एवास्य स्तोत्र्यास् संपादयेयुर् इति । सहस्रं वै त्रिरात्रस्य स्तोत्र्याः । त्रिरात्ररूपाद् एव तन् न यन्ति । एष ह वै^{१७} सप्तदशो त्रिरात्रो यस्य त्रिरात्रस्य संपदा तायते यो वा त्रिरात्रं चतुरात्रस्य^{१८} ॥ २४० ॥

[१] ग हैतेन [२] क अभिक्रान्त- [३] ग अश [११-११] ग यजनेष्ट्वा [१२] ग स्वर्ग
भवत्य् [४] ग नास्ति [५] ग पराञ्च्य [१३] ग होविष्म [१४] ग समष्ट्यै [१५-१५]
[६] ग भवति [७] ग पराञ्चीर् [८-८] क ग विंशतिश् [१६] क ग स्तोत्र्यास् [१७]
क यदास्मात् [९] क संप्रजिगांसेद् [१०] क ग क है [१८] क ग चतुरात्रस्य

अथैते त्रिरात्राः । त्रिरात्रेण वै देवा एषु लोकेष्व आर्धुर्वस् त्रिरात्रेण स्वर्गं लोकम्

आयन् । वाग वै त्रिरात्र । वाचो रूपेणा-यानि चाहानि विभज्यन्ते । एकाक्षरा वै वाक्, त्र्यक्षरम् अक्षरम् । अक्षरस्य रूपेण विभज्यन्ते । त्रयो गन्धर्वाः । तेषाम् एषा अक्षिर-अग्नेः पृथिवी, वायोर अन्तरिक्षम्, असाव् आदित्यस्य द्यौः । तद् एषाभ्यनुच्यते—

त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस् तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिर् अग्राः ।

त्रयो धर्मास् उषसं सचन्ते *सर्वा इत् तौ* अनु विदुर् वसिष्ठाः ॥

इति । तद् यद् आह त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेत इत्य् अग्निः पृथिव्यां रेतः कृणोति, वायुर् अन्तरिक्ष, आदित्यो दिवि । तिस्रः* प्रजा आर्या ज्योतिर् अग्रा इति— ॥ २४१ ॥

[१-१] ग अन्तरिक्षमासाव् [२] क धर्मस् [३] क ग उषसम् [४-४] क सर्वं इत्तम् ग सर्वं उक्तम्
[५] क तिस्रः

—चसवो रुद्रा आदित्याः । तेषाम् एतज्* ज्योतिर् अग्रं यद् असाव् आदित्यः । त्रयो* धर्मास् उषसं सचन्ते* इत्य् अग्निर् उषसं सचते, वायुर् उषसं सचते, आदित्य उषसं सचते । *सर्वा इत् तौ* अनु विदुर् वसिष्ठा इति ये वै ब्राह्मणाश् शुश्रुवांसस्* ते वसिष्ठास्, ते ह्य एतत् सर्वं अनु विदुः । एतावान् वाच त्रिरात्रः । गायत्रः प्राणस्, त्रैष्टुभं चक्षुर्, जागतं श्रोत्रम् । त्रीणि मिथुनानि तान्य् एषु मिथुनं द्वे सम्भवतो यन् मिथुनात् प्रजायते तत् तृतीयम् । इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छत् । तं विष्णुर् अन्वतिष्ठत् । सो ऽब्रवीद् अस्ति वा इदं त्यस्मिन् तेज इन्द्रियं वीर्यम् । तत् त आहराणि । मा मे प्रहार्षीर् इति । तथेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तद् विष्णुः प्रत्यगृह्णात् । तस्मै द्वितीयम् उदयच्छत् । *तं विष्णुर् अन्वतिष्ठत् । सो ऽब्रवीद् अस्ति वा इदं त्यस्मिन् तेज इन्द्रियं वीर्यम् । तत् त आहराणि । मा मे प्रहार्षीर् इति । तथेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तद् विष्णुः प्रत्यगृह्णात् । तस्मै तृतीयम् उदयच्छत् । तं विष्णुर् अन्वतिष्ठत् । सो ऽब्रवीद्— अस्ति वा इदं त्यस्मिन् तेज इन्द्रियं वीर्यम् । तत् त आहराणि । मा मे प्रहार्षीर् इति । तथेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तद् विष्णुः प्रत्यगृह्णात् । *तस्मिन् होदाते— सर्वं ममेतीन्द्रस्, तृतीयं ममेति विष्णुः ॥ २४२ ॥

[१] क ग इति [२] ग त्रया [३] ग सचन्ति [४-४] क ग सर्वं इत्तं [५] ग शुश्रुवांसस्
[६] क अधिपाठः तस्मै तृतीयमुदयच्छत् [७] ग अधिपाठः तस्मै तृतीयमुदयच्छत्..... तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात्

तौ वै पृच्छावहा इति । तौ ह* प्रजापताव् अपृच्छेताम् । ताभ्यां हैतया व्युवाच—

उमा जिह्वशुर्* न परा जघेये न परा जिह्वे कतरश् चतैनोः ।

इन्द्रश्च न विष्णो यद् अपस्पृशेथां* त्रेषा सहस्रं वि तद् ऐश्वर्यम् ॥

इति । द्वौ तव भागाव्* इतीन्द्रम् अब्रवीत्, तृतीयं तवेति* विष्णुम् । एतद् आभ्यां तत् सहस्रं प्रायच्छत् । तस्यैषातिर् यो बन्धुमान् अनूचान स्यात् तस्मै प्रथमे ऽहनि दद्यात् । यथा इयं पृथिव्य् एवं सः । प्रतिष्ठिता वा इयं, प्रतिष्ठितस् सः । अथ यो ऽबन्धुर् अनूचान स्यात् तस्मै द्वितीये ऽहनि दद्यात् । यथा वा इदम् अन्तरिक्षम् एवं सः । अन्तरिक्षम् इति वा इदं विदुर् वेदं* तस्य विदुः । अथ यो बन्धुमान् अनूचान स्यात् तस्मै तृतीये ऽहनि दद्यात् । यथा वा असौ द्यौर एवं सः । द्यौर इति वा अमुं विदुर् बन्धुं* तस्य विदुः । अन्वहं दशतो दीयन्ते* । दशाक्षरा विराट् । वैराजो यज्ञः । सैव सा व्यवच्छिन्ना* दीयते । अन्वहं

शतानि दीयन्ते । एषा वै यज्ञस्य मात्रा यच्च छतम् । सैव सा^१ व्यवच्छिन्ना दीयते । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च शतानि प्रथमे ऽहनि दद्यात् । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च शतानि द्वितीये ऽहनि दद्यात् । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च^२ शतानि तृतीये ऽहनि दद्यात् । अथैषा^३ सद्व्रजतमी विरूपा द्विदेवत्या । तस्यै द्वौ भागौ ब्रह्मण एको^४ ऽग्नीधः ॥ २४३ ॥

[१] क नास्ति [२] ग विग्यधुर् [३] क ग ब्राह्मणे २०-१५-१२ । क ग नीदयन्ते [४] ग अपस्पृवेतां [५] ग भाग्याच् [६] ग त्वेति [७] व्यवच्छिन्नं [८] ग का [९] ग नास्ति ग वेद [१०] ग वन्धु [११] एवं पञ्चविंशे [१२] ग यथैषा [१३] ग एके

प्रजापतिर् वा इदम् अग्र आसीत् । नान्ये^१ द्वितीयं पश्यमानस्—तस्य वाग् एव स्वम् आसीद्, वाग्^२ द्वितीया—स ऐक्षत हन्तेषां वाचं विसृजे । इयं वावेदे विसृष्टा सर्वं विभजन्त्य^३ पश्यतीति । तां वाग् इत्य् एव व्यसृजत । सोध्वार्द् आतनोद् यथापां धारा सन्ततैवम् । तस्या एत्य् एकम्^४ अक्षरम् अच्छिन्नत् । तद् इदम् अभवत् ।^५ *अभूद् वा^६ इदम् इति । तद् भूमेर् भूमित्वम् । केति^७ द्वितीयम् । तद् इदम्^८ अन्तरिक्षम् अभवत् । अन्तरेव वा इदम् उभयम्^९ अभूद् इति । तद् अन्तरिक्षस्यान्तरिक्षत्वम् । हो इति तृतीयम् ऊर्ध्वम् उदस्यत्^{१०} । तद् अदो^{११} ऽभवत् । अद्युतद् इव वा अद् इति । तद् दिवो^{१२} दिवत्वम् । प्रजापतिर् वा^{१३} इदम् अग्र एकाक्षरां^{१४} वाचं^{१५} त्रेधा व्यभजत् । त इमे लोका अभवन् ऋक्षा अनुपजीवनीयाः । सो ऽशोचत्, सो ऽतप्यत । स ऐक्षत कथम् इमे लोका लोम गृह्णीयुः, कथम् उपजीवनवन्त^{१६} स्युर् इति । स एतं त्रिरात्रं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तम् पशु लोकेष्व अन्वायातयत्^{१७} । ततो वा^{१८} इमे लोका लोमा-गृह्णन्त^{१९}, तत उपजीवनवन्तो^{२०} ऽभवन् । त्रिरात्रस्य ह खलु वा इदं पुष्टं, त्रिरात्रस्योदरणं यद् पशु लोकेष्व अधि । गच्छति पशूनां द्विपदां चतुष्पदां भूमानं य एवं वेद ॥ २४४ ॥

[१] एवं कौशयोः [२] ग वान् [३] एवं कौशयोः [४] क ग अघिपाठः क्षरम् [५] ग अछिन्नत् एकाक्षरे [६] ग वाच [७] ग उपजीवनन्त [८] ग अभत् [९-१०] ग अभूत्वा [११] क ग के [१२] क ग अन्वायातयत् [१३] क ग वा [१४] ग लोमागृह्णीत् [१५] ग उपजीवनन्तो [१६] ग उदस्यत् [१७] ग अघिपाठः ध्वमुदाशस्यजरो

यथो^१ ह वै मणौ मणिसूत्रम् ओतं स्याद् एवम् पशु लोकेषु त्रिरात्र ओतः^२ । शोभते ऽस्य मुखं य एवं वेद । एषा ह खलु वै प्रत्यक्षं वाग् यज्ञं जिह्वाग्रेणैतद् वाचो वदति यद् एति । मध्येनैतद् वाचो वदति यत् केति । सर्वयैतद्^३ वाचो रसो ऽध्य ऊर्ध्वं उद्वदति यद् धो इति । हो इति हि सर्वा^४ वाक् । तद् यद् एतानि रूपाण्य् आज्येषु चाहस्तु च नियुज्यन्ते । मुखत एवैतद् वाचं विसृजन्ते, मुखतो यास्त्रियं^५ कर्म । प्रजापतिर् यद् वाचं व्यसृजत साक्षरद् एव । तस्या एत्य् एव प्रथमम् अक्षरं, केति^६ द्वितीयं, रद् इति^७ तृतीयम् । तद्^८ येन येन वै रूपेण प्रजापतिर् वाचं व्यसृजत तेन तेन रूपेणाज्यान् आरभ्यन्ते, तेन तेनाहान्य् आप्यन्ते^९ । अक्षरेष्टा^{१०} ह खलु वा^{११} एष यज्ञो यस्य त्रिरात्रः । अक्षरं व्यक्षरम्^{१२} । व्यक्षरस् त्रिरात्रः । अक्षरं त्रिरात्रः । स ह वा एतं वेद य यन्नं पुरुषसम्मिर्तं वेद— पुरुषस् त्रिरात्रः ॥ २४५ ॥

[१] ग - [२] ग अ - ३] क सव [८] ग आ य त [९] ग अक्षरेण [१०] ग
यत् पञ्चविंश २० १४३ सवया [४] ग सव व [११] ग न स्ति
[३] ग व शीय [६] ग क्षति [७-७] ग न्दु

इदम् एव प्रथमेनाह वयकरोद् यद् अस्याम् आयसमूलम्, इदं द्वितीयेन 'यत् प्राणाद् एजस्य, अदस् 'तृतीयेन' यद् वर्धति, यन् नक्षत्राणि 'यद् अमुं' लोके भेजे । महाव्रतं वा एतद् यद् एष त्रिरात्रस्य । याय एतेयाम् अहां वहिष्यमानानि' तच् छिरः । ये ऽभितो ऽहनी तौ पक्षौ । यन् मध्यमम् अहस् स आत्मा । अग्निष्टोमस्मान् एव पुच्छम् । अथो आहुर् यद् एवासात् उदेति तच् छिरः । ये ऽभितो ऽहनी तौ पक्षौ । यन् मध्यमम् अहस् स आत्मा । अग्नि एव पुच्छम् । अथो आहुर् यद् एवासात् उदेति तच् छिरः । ये ऽभितो ऽहनी तौ पक्षौ । यन् मध्यमम् अहस् स आत्मा । यद् एवास्तम् एति तत् पुच्छम् इति ॥ २४६ ॥

[१-१] ग न्दित [२] क तृतीयेन [३-३] ग यदुमुं [४] क ग वहिष्यमानानि [५] क मध्यम्

वाग्देवत्यं वै त्रिरात्रस्य प्रथमम् अहः, प्राणदेवत्यं द्वितीयं, चक्षुर्देवत्यं तृतीयम् । तद् आहुः कियास् त्रिरात्र इति । इयान् इति' ब्रूयात् । इयद् ध्यू एवैतद् इति । अथो इयान् इति ब्रूयात् । इयद् ध्यू एवैतद् इति । तद् आहुर् अर्वाञ्च त्रिरात्रः पराङ् इति । पराङ् इति ब्रूयात् । पराङ् हि वदति, पराङ् प्राणिति, पराङ् पश्यति, पराङ् कृणोति । अथो 'ह ब्रूयाद् अर्वाञ्च च पराञ्चेति । अर्वाञ्च च हि पराञ्च च वदत्य्, अर्वाञ्च च पराञ्च च प्राणित्य्, अर्वाञ्च च पराञ्च च पश्यत्य्, अर्वाञ्च च पराञ्च च कृणोति । तद् आहुर् एकस् त्रिरात्रा उ हारे उ त्रया उ इति । एक इति ब्रूयात् । एको ह्य एवैष यत् प्राणो ऽपानो व्यान इति । तद् आहुर् एकं भूयास् सहस्राश्वम्' इति । एकम् इति ब्रूयात् । एकं ह्य एव' भूयस् सहस्रात् संख्यानैव भवति ॥ २४७ ॥

[१] ग वाग्देवत्यं [२-२] ग इतिवानिति [३] एकत्रिरात्रा वदौ ग एकत्रिरात्रा द्वौ त्रयाहु [४] क ग त्रिरात्रा [५] ग पराञ् [६] ग परा [७] ग एका [८] क सहस्रा ग सहस्राश्वम् [९] क ग अथो [१०] क ग पश्यत्य् [११] क [१२] ग एवं [१३] ग संख्याने

वाग् एवेति । गायत्रं वै त्रिरात्रस्य प्रथमम् अहस्, त्रैष्टुभं द्वितीये, जागतं तृतीयम् । यद् वा अन्यस्य त्रिरात्रस्य विलोम [तद् अस्य सलोम]' यद् अस्य सलोम तद् अन्यस्य विलोम । तद् यद् एतत् परं सद् अहर् अवरं कियते, यजमानायैव तत् पशून् प्रजयन्ति, न ह्य अमुष्मिन् लोके पशवः प्रजायन्ते । एते ह खलु वै छन्दसां वीर्यवत्तमे' यद् गायत्री च त्रैष्टुप् च' । तद् यद् गांसत्री च त्रैष्टुप् चाभितो भवतो, मध्ये पशवो जगती, वीर्यवद्भ्याम् एवैतत् छन्दोभ्यां यजमानायोभयतः पशून् परिगृह्णत्य् अपराधापाय' । नास्य वित्तं' परोप्यते' य एवं वेद । असाव् एव त्रिरात्रो यो ऽसौ तपति । स यथोदेत्य् एवम् अस्य प्रथमम् अहर्, यथा माध्यन्दिन' एवं' द्वितीयम्, यथास्तम् एत्य् एवं तृतीयम् । स य एतद् एवं वेद गच्छत्य् एतस्य सायुज्यं सावेक्ष्यम् ॥ २४८ ॥

[१] पञ्चविंशे २० १६-७—यद् त्रिरात्रस्य सलोम | छन्दाभ्यां [५] ग परिगृह्णत्य् [६] क अपरा-
तदस्य विलोम यदस्य विलोम तदस्य सलोम । [७] ग कर्त्त [८] क परोप्यते [९] क मध्यन्दिन
[१०] ग संवीर्यवत्तमे [११] ग नास्ति [१२] ग [१३] ग एवं

इन्द्रो वै प्रसूतस् समजिभोत् स्वा विश सोमाय राज्ञे प्रतिप्रोच्य । 'तदनुकृतादम् अप्य् एतर्हि' राज्ञे प्रतिप्रोच्य विश जिन्वन्ति । तद् यमो ऽन्वबुध्यत सहस्रम्^१ अज्यासिष्टाम् इति । स आगच्छन्^२ । स एतयाब्रवीत् उप मारिमन् सहस्रे ह्येथाम् इति । तथेति । तम् उपाह्वयेताम् । स यमो ऽस्मिन् सहस्रे^३ 'ऽपि गाम् अपश्यत् सहस्रस्य^४ गवां पयो विभ्रतीम् । ताव्^५ अब्रवीत् इयम् एव मम युवयोर् एतद् इतरद्^६ इति । ताव् इतराव् अब्रूतां^७ यद् वाव त्वम् एतस्यां पश्यसि^८ तद् आवं पश्याव इति । सो^९ 'ऽब्रवीत् तथा वा एता एव^{१०} विकरवामहा^{११} इति । ते तयैव व्यकुर्वत । ते ऽनुवन् अंशान् हरामहै यस्मै नः प्रथमैष्यतीति^{१२} । ते ऽंशान्^{१३} आहरन्त । सोमस्य^{१४} प्रथमैत्^{१५} । अथैन्द्रस्याथ यमस्य । ताम्^{१६} अप्सु प्रावेशयन् ॥ २४९ ॥

[१-१] ग तदनुकृतिदमभ्येनर्हि [२] ग प्रति- [१०] 'ग पश्यसी [११-११] क अब्रवीत् वा एतानेव प्रोच्य [३] ग सहस्रजम् [४] ? क ग आगत्यच्छत् ग अब्रवीत्येवा- [१२] ग विकारवामहा [१३] क [५] ग सहस्रेस्य [६] ग नास्ति [७] ? क ग ग प्रथमैष्यतीति [१४] क ग शाना [१५] ग ताम् [६-८] ग प्रतदितरदितरव् [९] ग ब्रूता सामे [१६] ग प्रथमैत् [१७] ? क ग तसाम्

ताम् अनुवन्—सोमायोदेहि तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्येति । सा बभूव दिगाक्ष्य उदैत्, तृतीयेन 'चात्मनस् तृतीयेन' च सहस्रस्य । सैषा सोमकयणी । तृतीयेन च ह वै तस्यै तृतीयेन च सहस्रस्य सह 'सोमो राजा' क्रीतो भवति । तां पुनर् एवाप्सु प्रावेशयन् । ताम् अनुवन्—इन्द्रायोदेहि तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्येति । सा शबली पष्टौह्य^१ उदैत् तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्य । सैवेन्द्रेय्या^२ दीयते । तृतीयेन च ह वै तस्यै तृतीयेन च सहस्रस्य सह^३ सा दत्ता^४ भवति । तां पुनर् एवाप्सु प्रावेशयन्^५ । ताम् अनुवन्—यमायोदेहि^६ तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्येति । सा 'धूत्रा वित्यौह्य^७ उदैद् ईर्मतो^८ हर्षीयसी पश्चाद् वर्षीयसी^९ जरतीव^{१०} कुप्राऽशुंगी तृतीयेन^{११} चात्मनस् तृतीयेन^{१२} च सहस्रस्य । सैषानुस्तरणी । तृतीयेन च ह वै तस्यै तृतीयेन च सहस्रस्य सह सानुस्तरणी कृता^{१३} भवति, नो हाच-क्रु^{१४} इव मन्येत ॥ २५० ॥

[१-१] क त्मनस्तृतीयेन च नास्ति [२] ग यमायोदेहि [११-११] क ग धूत्रादय् [१२] क अधिपाठः चात्मनस्तृतीयेन च [३-३] ग सोमेरा ग ईर्मतो [१३] क ग वर्षीयसी [१४] क ग जरतीव [१५] ग आतीयन [१६] ग स स्तृतीयेन [१७] क ग हता [१८] क ग चक्र

[४] ग पक्षौह्य [५] पञ्चविंशे २१.१.५ इन्द्र-यैष्या [६] ग स अधिपाठः [७] ग सहस्र [८] क दत्ता [९] ग प्रावश्यस्य [१०] ग

तद् आहुर् तामुग्मिन् लोके सहस्रस्यावकाशो ऽस्ति । आत्मन् एवैव^१ न चात्मने च^२ । नेति । तद् आहुः कियद् इत स्वर्गो लोक^३ इति । यावत् सहस्रं गौर गव्य् अधि प्रतिष्ठिता^४ तावद् इति ब्रूयात् । अथो यावत् सहस्रं प्राणैस् सं प्राणन्तीत्य्, अथो यावत् सहस्रम् आश्वीनानीत्य्, अथो यावत् सहस्रं योजनानीत्य्, अथो यावत् सहस्रम् अहथा-नीति^५ । तद् गवा गवैवाप्नोति । सा यैषा शबली पष्टौह्य उपशमम् एषामुग्मिन् लोके कामदुष्वा भूत्वा तिष्ठते । य एवं वेद तार्प्यं^६ प्रत्यस्य दक्षिणा नयति, सहस्रस्य सयोनितार्प्यै । सहस्रं वै यद् अशुज्यत^७ । तस्य तार्प्यम् एव योनिर् आसीत् । तद् यत् तार्प्यं प्रत्यस्य स दक्षिणा नयति^८ सयोन्य एव तत् सहस्रं करोति । उप हैने सहस्रं ददिवंसं^९

योनिःसहस्रं तिष्ठते य एष वेद सा या सहस्रतमी स्यात् तस्यै १० कर्णम् आजपेद् १०
 इळ रन् १० महि १० वश्नात अक नन्दे हव्य कम्प ऽन्त सरस्वत्य एत नि १३ ते ऽप्य १४ नामानि
 देवेषु नस् सुकृतो १५ १६ व्रताद् इति १६ । सुकृत इ वा एनं देवेष्व आह । ताम् कलशम् अपघ्ना-
 पयत्पू अपजिघ्र कलशं १७, मद्या त्वा विशन्तू इन्द्रवत्, सा नो धुक्षत् सहस्रम् उरुधारा १८ पयस्वतीति १९ ।
 उप हैनं सहस्रं ददिवांसं २० सहस्रं तिष्ठते य एष वेद ॥ २५१ ॥

[१] ग एवै [२] ग चा [३] क प्रतिष्ठितं
 ग प्रतिष्ठित [४] क ग अधिना- [५] ग
 अवहयनीति [६] क ग ताप्यं [७] ग असृजत
 [८] ग अधिपाठः सहस्रस्य सयोनितयै सहस्र वै
 यदसृजत तस्म ताप्यमेव योनिरासीत्तत्ताप्यं प्रत्यस्य
 सदक्षिणं नयति [९] ग दिवांसं [१०-१०] क

कणमाजपेद् ग णमाजपेद् [११] ग रन्त
 [१२] ग सह [१३] ग एत्वानि [१४] ग ध्या
 [१५] क सुकृतो [१६-१६] ग व्रतादिति [१७]
 क ग कलश [१८] ग उरुधारा [१९] क ग
 पयस्वतीति [२०] ग दिवांसं

प्रजापतिर् व विदम् अग्न आसीत् । सो ऽकामयत—बहु स्यां, प्रजायेय, भूमानं गच्छे-
 यम् इति । स तपो ऽतप्यत । स वाचम् असृजत । वाचो गां निरमिमीत । स ऐक्षतालं वै
 तस्मा अस्मि यत् सृजेयेत् १ । तद् अक्षं लभेत यत् सृजेय, हन्त सृजा इति । स वसून् अ-
 सृजत, स रुद्रान्, स आदित्यान् । तं वसव उपासीदन् अस्तु न स्वम् २ इति । तेभ्य एतां
 गां प्रायच्छत् । तां संवत्सरम् अरक्षन्त । सैभ्यस् संवत्सरे त्रयस्त्रिंशतं च त्रीणि च
 शतानि प्राजनयत् ३ । तां पुनर् आजायत ४ । तं रुद्रा उपासीदन् अस्तु न स्वम् इति ।
 तेभ्य ५ एतां गां प्रायच्छत् । तां संवत्सरम् अरक्षन्त ६ । सैभ्यस् संवत्सरे त्रयस्त्रिंशतं च
 त्रीणि च शतानि प्राजनयत् ७ । तां पुनर् आजायत । तम् आदित्या उपासीदन् अस्तु न
 स्वम् इति । तेभ्य एतां गां प्रायच्छत् । तां संवत्सरम् अरक्षन्त । सैभ्यस् ८ संवत्सरे त्रय-
 स्त्रिंशतं च त्रीणि च शतानि प्राजनयत् ९ । तत् सहस्रम् अभवत् । सैव सहस्रतमी १० ।
 तां पुनर् आजायत ११ । स यो हैवं विद्वान् गां रक्षते प्र हैवास्य सहस्रम् आप्नुवन्ति ।
 तस्माद् उ हैवंविदा १२ रक्षितव्या एव । गावस् ते ऽनुवन्—अलं वै तस्मै स्मो यत् सहस्रेण
 यजेमहि । एत सहस्रेण यजामहा इति ॥ २५२ ॥

[१] ? क ग सृजेयेत् [२] ग स्वयम् [३] ग प्रजानयत् [४] ग आजन [५] ग तेभ्ये
 [६] ग अक्षन्त [७] ग सैभ्य [८] ग सहस्रपातमी [९] ग हैवविदा

तत् सार्धं १ सहस्रं सामाकुर्वन् । तद् एषां सहस्रं संख्यान् एकैकस्यै २ गोर् नोद-
 भवत् । ते ऽनुवन् प्रजापतिम् एवेमां ३ सहस्रतमीं ४ याचामहा इति । ते प्रजापतिम् एव
 तां सहस्रतमीम् ५ अयाचन्त । स प्रजापतिर् ऐक्षत यद्य एभ्यः प्रदास्यामि रेक्ष्ये, यद्य
 एभ्यो न प्रदास्याम्य ऊनम् एषां सहस्रं भविष्यति । हन्तैनान् सहैवानयाभ्युपयानीति ।
 तान् अज्वीत् १० सहैव वो १० ऽहम् अनयाभ्युपयानीति । तथेति । तांस् तयैव सहाभ्यु-
 पैत् । त एतं त्रिरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन्त । सो ऽज्वीत्—समेनानेन ११ यज्ञेन
 १२ यज्ञामहा इति १३ । समेनेत्य १४ अनुवन् । यत् समेनेत्य १५ अनुवन् सम
 एव तद् वर्षम् अकुर्वत समे १६ राष्ट्रं संज्ञाम् एव तद् अकुर्वत । अथ यद् अवक्ष्यन् १७
 असमेनेत्य १८ असम एव वर्षम् अभविष्यद् असमै १९ राष्ट्रम् १० असंज्ञाभविष्यत् । ते
 केन १० समेष्टाम इति । यज्ञायज्ञीयेनेति । तस्माद् १८ यज्ञायज्ञीयेनैव संयन्ति । वाग् वै

यज्ञायज्ञीयम् । वाग् इमे लोकाः । वाचैव तद् वाचम् अरोहन् । ते त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च शतानि प्रथमे^{११} ऽहन् न ददुः^{१२} । तेनास्मिन् लोके वसुभिर् अराधोत्^{१३} । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च शतानि द्वितीये ऽहन् न ददुः । तेनास्मिन् अन्तरिक्षे लोके रुद्रैर् अराधुः^{१४} । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च शतानि तृतीये ऽहन् न ददुः^{१५} । तेनामुष्मिन् लोके आदित्यैर् अराधोत्^{१६} । स यो हैवं विद्वान् एतेन यज्ञकतुना यजत, एतासु चैव^{१७} । देवताश्च ऋधोत्^{१८} । एतांश्च च लोकान् आपोति ॥ २५३ ॥

[१] ग साध्वं [२] ग सहस्रं [३] ग एकैकसै अवज्ञन् [१३-१४] ग सन्ध्यद्वयमभिव्यवसन्
[४-४] ग गोर्धनवत् [५] ग एव मां [६] क ग सहस्रतमी [७] ग सहस्रगीम् [८-८] ग प्रदास्वामेरेक्षे [९] ग बुदास्याम् [१०-१०] ग सदैवा आ [११] क समेनानेन [१२-१२] क यक्षामहा अमुनेना इति ग यक्षामहाहु असमैराहु इति [१३] क ग समैनेत्य [१४] क समै [१५] क ग

प्रजापतिर् यद् अग्रे सहस्रम् अस्तुजत तत् प्रजाभ्यः प्रायच्छद्—एतद् वस् सहेति । यत् सहेत्य् अब्रवीत् तत् सहस्रस्य सहस्रत्वम् । तस्माद् उ ह सहस्रं सतिर् एव स्यात् । सहेति ह् अब्रवीत् । सा यो हैतस् तन्नावास्पमानो ब्रूयाद् आ^१ ते सहस्रस्य ऋधो दद् इति तथा हैव स्यात्^२ । ते देवा ईशानं देवम् अनुर्वत्^३ त्वं वै न श्रेष्ठो ऽसि । तम् उद्धारम्^४ उद्धरस्वेति । स एतानि त्रीणि सामानि सहस्रस्य रसं प्रावहतर्त्तनिधनम्^५ ईनिधनं^६ त्रिणिधनम्^७ इति । तानि वा एतानि सामानि सहस्रत्रिरात्रेण कार्याणीशानस्य देवस्याद्धार उद्धृतानि । उद्^८ उद्धारं हरत, उद्धार्यो^९ भवति य एवं वेद । तस्माद् एतानि सामानि सहस्रत्रिरात्रेण^{१०} कार्याणीशानस्य देवस्याखिलस्य सामानीभ्यरो यजमानस्य पशून् अभिमन्तोर् इति । अपरसम् इव^{११} तु हास्य सहस्रं दत्तं^{१२} स्यात् । कार्याण्य् एव सहस्रस्य धरतर्यै । प्रजापतिर् यद् देवेभ्यस् सहस्रं प्रायच्छत्^{१३} तद्^{१४} अग्रतीक्ष्माणा एवाद्न् । तद् एभ्यो^{१५} ऽद्यमानं तिरो ऽभवत् । तं न् अमन्त्रयन्त । तद् अब्रवीत्—अयाद् वै विभेमीति । नेत्य् अनुवन् । तथा^{१६} वै त्वात्स्यातो^{१७} यथा लो ऽद्यमानं पीयमानं न क्षेप्यस्^{१८} इति । तस्मै^{१९} वै म ऋतं^{२०} कुरुतेति । तस्या^{२१} ऋत-निधनेनेवर्तम् अकुर्वत्, ईनिधनेनापायन्^{२२}, प्र चैवैनं^{२३} त्रिणिधनेनाजायन्^{२४}, अक्षितिं चास्मा अकुर्वत् ।^{२५} अद्यमानम् अस्य^{२६} पीयमानं सहस्रं न क्षीयते य एवं वेद ॥ २५४ ॥

[१] ग सतीर् [२] ग हैद्य [३] ग प दस्तदेवेभ्यो [१८] ग तता [१९] ग त्वात्स्य-
[४-४] ग प्रयोह [५] ग स्या [६] ग अनु- तास्यातो [२०] क ग क्षेप्य [२१-२१] क
वाय [७] ग नास्ति [८] ग प्रावहतत्त- वे म ऋतं स वै न वृत् [२२] क ग तस्या [२३]
[९] ग निधन [१०] क ग त्रीणिधनम् [११] क इनवनेना- ग इतिधनेना- [२४] ग चैव न
ग नास्ति [१२] ग उधार्यो [१३] ग [२५] क त्रीणि- ग त्रीणिधनेनायवन् [२६-
-तिरात्रेण [१४] ग ईव [१५] ग दत्ता [१६] २६] ग घयमानस्य
ग प्रयच्छत् [१७-१७] ग अग्रतीक्ष्माणा एव-

अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति । प्राणा वा आजिदोहानि । यद् अन्वहम् आजि-दोहानि भवन्ति प्राणेष्व् एव तत् प्रतितिष्ठति । अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति । पशवो वा आजिदोहानि । यद् अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति पशुष्व् एव तत् प्रतितिष्ठति ।

अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति । इमे वै लोका आजिदोहानि । यद् अन्वहम् आजिदोहानि^१ भवन्त्य् एष्व एव तत् लोकेषु प्रतितिष्ठति । अग्निर् आजिदोहं वायुर् आजिदोहम् असाव् आदित्य आजिदोहम्^२ । यद् अन्वहम् आजिदोहानि^३ भवन्त्य् एतास्व^४ एव तद् देवतासु प्रतितिष्ठति । इमे वै लोका आजयो नाम । एतेषाम्^५ एते दोहाः । दुह इमान् लोकान् य एवं वेद । अन्वहम् अर्का भवन्त्य्—अन्नं वा अर्को—ऽन्वाद्यस्यैवाचरुद्वयै । स्वाशिराम् अर्कः प्रथमे ऽहनि भवति । आपो^६ वै स्वाशिरः । अन्नम् उ वा आपः । नो वा अनवसो ऽध्वानं समश्नुते । अग्नेर् अर्को द्वितीये ऽहनि भवति । अन्तरिक्षायतनं^७ वै द्वितीयम् अहः । ‘अस्तम् एवान्तरिक्षं’ तमस्तहचयानि^८ रक्षांसि—अग्निर् वै रक्षसाम्^९ अपहन्ता—रक्षसाम् एवापहत्यै । दीर्घतमसो ऽर्कस् तृतीये ऽहनि भवति । जागतो वै दीर्घतमसो ऽर्कः । जागतं तृतीयम् अहः । अहर् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ २५५ ॥

[१-१] ग एवम्	[२] ग वजि-	[३] ग	[४-८] क अस्तमेवा अन्तरिक्षं ग अस्तमोवा अन्तरिक्षं
आदि-	[४-४] ग भवन्ति तास्व	[५] ग	[९] क तमस्तहचयानि ग नगस्तहपयानि [१०]
तेषाम्	[६] ग आपा	[७] ग अन्तरिक्षायतां	ग रक्षासान्

अन्वहं सौपर्णानि भवन्ति स्वर्गाणि, स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै । तद् आहुः—क्षिप्राणि सामानीश्वरो यजमानं ‘पुरायुषः प्रमथितोः’^१ । द्वे एव कार्ये पतनायैवेति । सं वा एनं^२ तत् साधयन्तीत्य्^३ आहुः । एकम् एव कार्यं, समष्टया एवेति । किम् उ य एनं प्रथमध्रुर् अपि^४ सर्वाण्य् एव कार्याणि । त्रिरात्रेण वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आपन् । स एषाम् असंगृहीतो वीचावृह्यत । तं गायत्रपाश्वेनैवोदस्तभ्रुवन्^५, संतनिना समतन्वन्, संकृतिना समकुर्वन्, त्रिपन्धिना समदधु, श्रायन्तीयेन समश्रीणन्, अरिष्टेनारिष्टताम् अगमयन् । तद् यद् एतानि सामानि भवन्ति त्रिरात्रस्यैवोत्तम्यै, त्रिरात्रस्य सन्तत्यै, त्रिरात्रस्य संकृत्यै^६, त्रिरात्रस्य संहित्यै, त्रिरात्रस्य संश्रित्यै, त्रिरात्रस्यारिष्टतायै^७ । पेळं^८ ककुभि, स्वारम् उष्णिहि । त्रिरात्रम् एवैतन् मध्यतो ज्यतिपजन्त्य् अवसंसाय ॥ २५६ ॥

[१] ग पुरायुषः प्रमथिता [२] ग हवं [३] क ग साधन्तीत्य् [४] ग अपि [५] क ग नैवोदस्तभ्रुवन्
[६] ग संस्कृत्यै [७] क ग त्रिरात्रस्यारिष्टताया [८] ग पेळं

यद् च वै गायत्रीः प्रथमम् अहस् संपद्यते दश च स्तोत्र्याः^१ । यद् च वै त्रिष्टुभो द्वितीयम् अहस् संपद्यत एकां च स्तोत्र्याम्^२ । अथ यत् तृतीयम् अहस् तस्य द्वे सवने जगतीस् संपद्यते ऽनुष्टुभः । तृतीयसवनम् एकविंशत् षोडशी । षोडशी वै पूर्वयोर् अहोर् अपित्वम्^३ ऐच्छत । षोडशिनं^४ पूर्वं ऽहनी अपित्वम् ऐच्छेताम्^५ । तम् एताभिर् एकादशभि स्तोत्र्याभिर्^६ उपसंपरैताम् । स आनुष्टुभस्^७ षोडशी समपद्यत । स यो वै षोडशिनं पूर्वयोर् अहोर् अपित्विनं वेद षोडशिनं^८ पूर्वं ऽहनी अपित्विनी, अपित्वी ह तन्न भवति^९ यत्र कामयते ऽपित्वी ह स्याम्^{१०} इति । तद् आहुः—स्तोमैर् एव पृष्ठयं षडहम् आप्नोति, संपदा छन्दोमान्, रात्र्या दशमम् अहर् इति । स यवद्वादशाहेन^{११} दक्षिणावतावरुद्धे य एवं वेद । अथैषा सहस्रतमी, तां^{१२} यद् दद्याद् रक्ष्येतानु^{१३} गर्भांश् शुष्येयुर्, यन् न दद्याद् ऊनम् अस्य सहस्रं दत्तं स्यात् । कलां^{१४} चादेयं च न दद्यात्^{१५} । तन् मिथुनम् । तद् अनु प्रजायते । तद् आहुर् अदत्तं वै तथा भवत्य्, उत वै

कलाम् एवान् अवजयति । तत् तत् कलां वानु सहस्रम् इयात् । कलावानु^{११} सहस्रं
तत्^{१२} तद् अविज्ञानं दत्तैवेनाम् अथवा गद्या निष्क्रीणीयाद्^{१३} इति । तद् उ वा माहुर
दत्तं वै तथा भवति । गौर् इतरा गौर् इतरोणीस् त्रयस्यैवेनाम्^{१४} आविकस्य
यावद् अर्हन्तीम् मन्येत^{१५} तावता निष्क्रीणीयाद् इति । ऊर्णान्त्रम् उ वै^{१६} गोः^{१७}
किञ्चिद् इव दत्तम् अस्य सहस्रं भवति, नात्मना रिच्यते । स यथा वागुरया वा
रज्ज्वा^{१८} वा^{१९} वज्रं परितनुयाद्^{२०} एवम् एवैतत् पशून् परिगृह्णीते^{२१} उपराधापाय^{२२} ।
नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ २५७ ॥

[१] ग स्तोत्र्या [२] एवं कोशयोः [३] क
अवम् ग अचित्तम् [४] क ग षोडशीति [५] ग
षष्ठताम् [६] क ग स्तोत्रानिद् [७] ग अनु-
ष्टम्भ [८] क षोडशीति ग षडशीति [९] ग
भवन्ति [१०] ग स्वम् [११] एवं कोशयोः
[१२-१३] ग यथादिच्यताम् [१४] क कालं
[१५] क ग यात् [१६] = कलावान् + उ ।

क ग ऊर्णवानु [१६] क तत् ग गत् [१७]
क ग निष्क्रीणीयाद् [१८] एवं कोशयोः [१९]
क अमन्येत ग अमन्येत [२०] क वै ? [२१]
क ग गो [२२] ग रक्षा [२३-२४] क वज्रम्
वरितनुयाद् ग प्रजान् वरितनुयाद् [२५] ग
परिगृह्णीते [२६] ग परवापाय

शबलि^१ समुद्रोऽस्य अक्षितिर् ब्रह्मदेवी प्रथमजा ऋतस्यैकम् अक्षरं क्षरसि विभावय्य अमीमान्
लोकान्^२ अमृतं दुहाना तां^३ त्वा विभ्र^४ सरमे दीयानाम् अक्षितिं देवेभ्यो भासा तपन्तीम् । तेजोऽसि, शुक्रम्
अस्य, अमृतम् अस्य, अन्नम् असि, महद् अस्व एषासि महि, तां^५ त्वा तथा^६ वेद । तस्या त्वय्य एता
दक्षिणां^७ निदवेऽक्षितिम् अक्षीयमाणां श्रियं^८ देवानां वृहज् ज्योतिर् वसानां प्रजानां शचिष्ठाम् वा व्रतम्^९
अनुगेषम् इति । एषा ह वै शचिष्ठामृद् यद् अस्मात् आदित्यः । तस्या एते द्वे पदे अहश्
चैव रात्रिश् च, सत्यं चानृतं च । तद् आस्या एतन्^{१०} सत्यं पदं यद् अहः । तद् एतद्
अत्यायु नाम । स यो हास्य एतद् अत्यायु नाम पदं वेदात्य् एषान्यान्^{११} प्रजया पशुभि
श्रिया^{१२} कीर्त्यायुषा भवति ॥ २५८ ॥

[१] ग शबली [२] ग लोकाम् [३-४] ग त
विद् [५-६] ग त्वो तथा [७] ग दक्षिणा
[८] ग श्रियं [९] ग व्रतम् [१०] क एव

[१] ग वान्यान् [१०] क क्षयिपाठः श्रिया ग
श्रिया

अथास्या^१ एतत् पृश्नि शबलं पदं यद् रात्रिः । स यो हास्या एतत् पृश्नि शबलं^२ पदं
वेद पृश्निर् एव प्रजया पशुभि श्रिया कीर्त्यायुषा भवति । तद् यथार्तिं^३ दीप्यमानम् उप-
व्रजितेनोपवाजयेद् एवम् एवैतद् ब्राह्मण आत्मानं संश्यते सत्यं वदन् । स सत्यम् एव
वदेत्, सत्यं चरेत्, सत्यं चिकीर्षेत्, सत्यम् एव भवति । उत त्वैनम् अमृतस्य कामो
विन्देज्, जीवनकाम्या^४ वा, स्त्रीकाम्या^५ वा, नर्मकाम्या वा, सख्यकाम्या वा^६ । राड्यां
वा हैनं^७ छायायां वा वदेत् । तथा हैनं तन् न दृणोते^८ । स्वै ह् एतद् आयतने वदति
पृथ्वां बेकुर इति । हेति हेसिनीं परिमन्यादित्ये मनस् ते भुवो युवस् ते यज्ञस्याज्यम् असि धीष्णस् त्व
ऋतुस्था मनस्था^९ मनसो^{१०} ग्रामस्यामाविशनामृत् ते^{११} । अस्मि रन्तिह् असि रमतिह् असीमे स्वर्गस्य
ऊर्जस्वती पथरवती शबल्य एह् अराभुर् अस्मि सिकताः पुरोमि वत्सा^{१२} विभर्भि सहस्रमातरं विद् त्वा पुरुष
तल्लक स न इदं ब्रूहि यथेदं भविष्यति ॥ २५९ ॥

[१] ग अथास्य [२] ग बलं [३] ग यथार्ति
[४] क ग जीवनकाम्या [५] क स्त्रीकाम्या
[६-७] क सख्यकाम्या वा ग नास्ति [८] ग हैन

[८] ? ग दृणाते [९] क मनुस्था [१०-११]
ग -विशनावमृत्वे [११] क वत्सं

अमे देवानां होतस्^१ त्वं, देवानां होतास्य, अहं मनुष्याणां, स न इदं^२ ब्रूहि यथेदं भविष्यति—
न साम समेति, न स्तोत्र्या^३, नो मे लोकास् संक्रामन्ति, वरीयान् यजमानस्य लोको
भवति । यत् साम समेयाद्, यत् स्तोत्र्या, यद् इमे लोकास् संक्रामेयुर् अहीयाद्^४ यज-
मानस्य लोक स्यात् । गायत्रं समेति । प्राणो वै गायत्रम् । सर्वत्र ह्य एव प्राणः समेति^५ ।
यज्ञायज्ञीयं समेति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । सर्वत्र ह्य एव वाक् च प्राणश् च समेतः । द्वे
सामनी समेतः — द्विपाद् यजमानः — प्रतितिष्ठत्यै^६ । प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ २६० ॥

[१] ग होतास् [२] ग इदं [३] ग स्तोत्र्या [४-४] ग संक्रामेयुर्अहीयाद् [५] ग समेत
[६] क ग प्रतितिष्ठत्यै

प्रजापतिर् वावेदम् अत्र आसीत् । सो ऽकामयत्^१—बहु र्वा, प्रजायेय, भूमानं
गच्छेयम् इति । सो ऽशोचत्^२ । सो ऽतप्यत् । तं शोचन्तं तप्यमानं प्राणा^३ अभ्यवदन्—
चयं^४ वा इमं यज्ञम् अदृशम्^५ तेन त्वा याजयामेति^६ । सो ऽब्रवीत्—तं कथम् अद्राष्ट^७,
कतमम् अद्राष्टेति । ते ऽब्रुवन्—आश्रावयास्तु श्रौषद् । यजये यजामहे । वीषद् इत्य् एतम्
अदृशमेति^८ । सो ऽवेद—अदृशन्^९ वा इति । यत् पञ्चासन्, पांक्तो यज्ञः । तेनावद्—
अदृशन्^{१०} वा इति । तेषाम्^{११} उ यत् पञ्चासः, सतां सप्तदशाक्षराण्य् आसन्—सप्त-
दशः प्रजापतिः—प्राजापत्यो^{१२} यज्ञः । तेनो एवावेद् अदृशन्^{१३} वावेति । सो ऽब्रवीत्—
ते केन होष्यामः, कस्मिन् होष्याम इति । ते ऽब्रुवन्—तवैव वषाम्^{१४} उल्लिख्य तां तवैव
हृदये ऽग्नौ सर्वहुतां होष्याम इति । ते प्रजापतेर् एव वषाम्^{१५} उल्लिखन् । वाचम् एव तेषां
प्राण^{१६} एवाश्रावयद्, अपानः प्रत्याश्रावयत्^{१७} । मन एव होतासीत् । प्रजापतिर् एव
चतुर्थो ब्रह्मा दक्षिणत^{१८} आस्त^{१९} । तां प्रजापतेर् एव हृदये ऽग्नौ सर्वहुताम् अजुहवुः^{२०} ।
तां यद् अवपत् तद् वषायै^{२१} वषात्वम् । यद् वो एनां तद् अजुहवुस् तद् एनाम् अवपत् ।
तस्माद् उ ह वप्यत्वम् एव ।^{२२} उप्ताद् इय एवेदं^{२३} सर्वं जायते । तस्यै^{२४} हुताया
अजः—॥ २६१ ॥

[१] ग अकामय [२] क ऽशोच [३] ग प्राणो [४] ग वाक् [५-५] ग
[४] ग वं [५] क अदृशम् [६] ग याज्ञा- [६] ग आश्रावयत् [७] ग अधिपाठः एव [७] क
यमेति [७] ग अद्राष्ट [८] क ग अदृशमेति [८] ग आस्तु [९] ग अजह्वः [९] ग वषायै
[९] एवं कोशयोः [१०] ग तेषाम् [११] [१०-१०] क वप्यायेदेवं ग उप्तायेदेवं [११]
ग प्रजापत्यो [१२] क अदृशन् [१३] क ग तस्यै

—श्वेतो^१ लोमशस्तूपरो^२ लप्सुष्ट^३ अन्यतोदंश् चतुष्पाद् अजायत । तस्मिन् सर्वाणि
रूपाणि पर्यपश्यन् । ते ऽब्रुवन्—इमानि वा अस्मिन् सर्वाणि रूपाणि । एतेमम् एवाल-
भामहा^४ इति । ते तम् आलभन्त । तेषां प्राण एवाश्रावयद् अपानः प्रत्याश्रावयत् । मन एव
होतासीत् । प्रजापतिर् एव चतुर्थो ब्रह्मा दक्षिणत आस्त । तं प्रजापतेर् एव हृदये ऽग्नौ
सर्वहुतम् अजुहवुः^५ । तस्माद् भुताद् अग्निर् देवताजायत । तद् कन्नो वेदः । अनु वायुर्
देवताजायत । तद् यजुंषि^६ वेदः । अन् आदित्यो देवताजायत । तत् सामानि वेदः ।
अन् एते च त्रयो देवानां भेष्टा अजायन्तैताश् च तिस्रो विद्याः । शश्वद् चैतावद्^७ एव
प्रजापतिना सृष्टम् । अथैताभिर् एव देवताभिर् इदम् इतरत् सर्वम् । ते ऽब्रुवन्—येन नः
पिता प्रजापतिर्^८ यज्ञेनेध्वारात्सीत्^९ तेन यजामहा इति । ते तम् आहरन्त । तेषां वायुर्

एवाश्रावयद्^{१३}, आदित्यः प्रत्याश्रावयत् । अग्निर् एव होतासीत्^{१४} । प्रजापतिर् एव चन्द्र-
माग्^{१५} चतुर्थो ब्रह्मा दक्षिणत आस्त ॥ २६२ ॥

[१] ग वेता	[२] क ग त्रपरो	[३] क ग लघुपु	ग प्रजाति	[१२] ग यज्ञेनैवारासीत्	[१३]
[४] ग पनालार्भामहा	[५] ग गालभान्त	[६] ग	ग-श्रावयद्	[१४] ग होतात्	[१५] ग चन्द्र-
एवासीत्	[७] ग अजुहापुः	[८-८] ग यज्ञे	नाश्		
[९] ? ग अजायन्त ताश्	[१०] ग वेतावद्	[११]			

त एव चतुर्होतारम्^१ आसत् । एते ह वाव^२ चतुर्होतारो यान् इमान् आहुग्
चतुर्होतृन्^३ । तेषां^४ सहस्रतम्याम्^५ आहुत्यां गौर आजायत । तस्यां सर्वान् भोगान्^६
पर्यपश्यन्, ये^७ के च गवि भोगास्तान्^८ । ते ऽब्रुवन्—इमे वा अस्यां सर्वे भोगाः ।
एतेमाम् एव प्राणो जनयति ब्रवामेति । ताम् अब्रुवन्—प्राणो जनयति । सा त्रयस्त्रिंशत् च
त्रीणि च शतान्य^९ अग्नये प्राजनयत् । त्रयस्त्रिंशत्^{१०} च त्रीणि च शतानि वायवे प्राज-
नयत् । त्रयस्त्रिंशत्^{११} च त्रीणि च शतानि आदित्याय प्राजनयत् । तत् सहस्रम्
अभवत् । सैव सहस्रतमी । तां पुनराजत । स यो ह वै विद्वान् गा रक्षते, प्र^{१२} ह वै वास्य
सहस्रम् आप्नुवन्ति । तस्माद् उ ह वै विदा रक्षितव्या एव गावः । ते ऽब्रुवन्—अलं वै^{१३}
तस्मै स्मो यन् नानाशो^{१४} विपरेत्य यजमाना^{१५} आसीमं ह्य एत, नानाशो^{१६} विपरेत्य
यजमाना^{१७} आसामहा इति । ते नानाशो विपरेत्य यजमाना^{१८} आसत् । तेनैव^{१९}
श्रेयांसो ऽभवन् अपापीयांसः । ते ऽब्रुवन्—न वै श्रेयांसो ऽभूम न पापीयांसः । एत,
सहस्रेण^{२०} यजामहा इति ॥ २६३ ॥

[१] क चतुर्होतार ग चतुर्होतार	[२] ग वा	त्रयस्त्रिंशं	[११] क ग त्रयस्त्रिंशं	[१२] क
[३] क चतुर्होत्रीन् ग चतुर्होत्रं	[४] क तोषां	प्रा	[१३] ग वै	[१४] ग नानाशो
[५] क संवत्सर- ग संवत्सेन-	[६] क ग भोगा	यजमान	[१५] ग नाराशो	[१६] ग तेनेव
[७] क ग द् [८-८] क भोगास्तां ग भोगाः स्तां		[१७] ग सहस्रेण		
[९] ग शस्यन्	[१०] क त्रय त्रयस्त्रिंशत् ग			

तत् सार्धे^१ सहस्रं^२ सामाकुर्वन् । तद्^३ एषां सहस्रसंस्थानः । एकस्यै गौर् नोद-
भवत् । ते ऽब्रुवन्—प्रजापतिम् एवेमां^४ सहस्रतमीं याचामहा इति । ते प्रजापतिम् एव
तां सहस्रतमीम् अयाचन्त । स प्रजापतिर् ऐक्षत यद्य एभ्यः प्रदास्यामि रेक्ष्ये, यद्य^५ एभ्यो
न प्रदास्याम्य^६ ऊनम् एषां^७ सहस्रं भविष्यति हन्तैनान्^८ सहैवानयाभ्युपयानीति ।
तान् अब्रवीत्—सहैव वो ऽहम् अनयाभ्युपयानीति । तथेति । तांस्तयैव सहाभ्युपैत् ।
त एतत् त्रिरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन्त^९ । सो ऽब्रवीत्—समेनारं नेन^{१०} यज्ञेन
यक्ष्यामहा^{११} असमेनारं^{१२} इति । समेनेत्य^{१३} अब्रुवन् । यत् समेनेत्य^{१४} अब्रुवन् सम
एव तद् वर्षम् अकुर्वत, समै^{१५} राष्ट्रं संज्ञाम् एव तद् अकुर्वत । अथ यद् अवश्यन्
असमेनेत्य असम एव वर्षम्^{१६} अभविष्यद् असमै^{१७} राष्ट्रम् असंज्ञामविष्यत् । ते केन
समेण्याम इति । यज्ञायज्ञीयेनेति ।^{१८} तस्माद् यज्ञायज्ञीयेनैव संयन्ति । वाग् वै यज्ञायज्ञी-
यम् । वाग् इमे लोकाः । वाचैव तद् वाचम्^{१९} आरोहन् । ते त्रयस्त्रिंशत्^{२०} च त्रीणि^{२१}
च शतानि प्रथमे ऽहन् अददुः^{२२} । तेनास्मिन् लोके ऽग्निर् अराध्नात्^{२३} । त्रयस्त्रिंशत् च
त्रीणि^{२४} च शतानि द्वितीये ऽहन् अददुः^{२५} । तेनास्मिन् अन्तरिक्षलोके वायुर् अरा-

घ्नोत्^{२१} । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि^{२२} च शतानि तृतीये ऽहन् अददुः^{२३} । तेनामुष्मिन् लोके^{२४} आदित्यो ऽराध्नात्^{२५} । स यो हैव विद्वान् एतेन यज्ञकलुना यजत एतासु चैव^{२६} देव-
तास्व ऋध्नोत्^{२७} एताञ् च लोकान् आमोति ॥ २६४ ॥

[१] ग सर्व [२-२] ग समाकुर्वस्तेद् [३-३] ग नास्ति [४] क यद् [५] क प्रदास्याम् [६] ग हन्तेताम् [७] क अम्रतीत् ग अम्रतीतत् [८] ग आहरते [९] ग समैनानेन [१०] ग यक्ष्या-
महाद् [११] क असमैना ग असमैनाद् [१२] क ग समैनेत् [१३] क समैनेत् ग समैनेत्
[१४] = समैः [१५-१५] ग अशविष्यतसमै
[१६] ग अधिपाठः तस्माद्यथायक्षीयेनेति [१७] क
ग वाचव [१८] ग त्रयस्त्रिंश [१९] ग त्रीणि
[२०] ग अदुः [२१] एवं कौशयोः [२२-२२] ग
ग आदित्योरादध्नोत् [२३-२३] क देवतास्पृध्नोत्

सा^१ या सहस्रतम्य आस विद्युद्^२ धैव सा भूत्वा प्रजापतिं विवेश । तद्
एषाभ्यनूचयते—

अयं स शिक्ष^३ येन गौर् अमीवृता^४ मिमाति मायुं^५ ध्वसनाव् अषि श्रिता ।

सा चित्तिमिरि ति हि चकार मर्त्यं विद्युद् भवन्ती प्रति वज्रिम् औहत् ॥

इति । इमां हैव गां रूपं प्रत्युह्य विद्युद् एव भूत्वा पुनः प्रजापतिं प्रविवेश । सैषा विद्युत्
सा यद् एतत् स्तनयति^६ दददददवेति । ददानि ददानीति हैव^७ तत् प्रजाभ्यो वृष्टिम्
अन्नाद्यं प्रयच्छति । प्रास्मा एषा देवता वृष्टिम् अन्नाद्यं यच्छति य एवं वेद ॥ २६५ ॥

[१] ग व्या [२] ग विद्युद् [३] क शिक्ष [४-४] ग गौमीप्रता [५] ग मायु [६-६] ग
ददददरेति दानि दानीति हैव

अथैषो ऽहवमेघः । प्रजननकामो हेतेन यजेत । प्रजापतिश् वा अकामयत—बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायेय, वीमान् लोकान् आप्नुयाम्, अवेन्द्रियं वीर्यं^१ रुन्धीयेति । स एतं
यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः^२ प्रजायत,
वीमान् लोकान् आमोद्, अवेन्द्रियं^३ वीर्यम् अरुन्ध^४ । स यः कामयेत बहुः प्रजया^५
पशुभिः प्रजायेय, वीमान् लोकान् आप्नुयाम्, अवेन्द्रियं वीर्यं रुन्धीयेति स एतेन यजेत ।
बहुर एव प्रजया^६ पशुभिः प्रजायते, वीमान् लोकान् आमोत्, अवेन्द्रियं^७ वीर्यं रुन्धे ।
स वा एष वीर्यम् एव यज्ञः । यर्हि वा एतेन पुरेजिरे, सर्वम् एव वीर्यवद् आस—ऋषिर्
ह^८ स्म मन्त्रकृद् आह्वण आजायते, ऽतिव्याधी राजन्यञ् शूरः^९, पोषयिष्णुर् धैर्यो
रयिमान्^{१०}, उत्थाता शुद्रो दक्षः कर्मकर्ता, कल्याण्य^{११} स्त्रियः पतिव्रताः^{१२} । अकृष्ट-
पच्यं^{१३} ह स्म^{१४} धान्यं पच्यते । अपि ह स्मकौ ब्रीहिपात्रः पक्वः कुलायालं^{१५} भवति ।
तथा पयस्वद् ध^{१६} तर्हि सर्वम् एवास^{१७} । अपि ह स्मारण्ये वीर्याण्य् उपाजायन्ते^{१८}—
अघलास् सिंहा, अघलाश् शार्ङ्गला, अघला ऋक्षा^{१९} ऋक्षीका^{२०}, अघला गृह्यो
ऽजगराः^{२१} । पुरुषव्याघ्रा ह स्मारण्येष्व् आददानास्^{२२} तिष्ठन्ति । अपि ह स्मैकः^{२३}
शिंशुमारो बहूनि तीर्थानि गोपायति^{२४} । वीर्येण ह चाव^{२५} ते तत् तथासुः ॥ २६६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] क बहुभिः [३] क ग अवरुन्ध [४] क ग प्रजया [५] ग प्रजयाः
[६-६] ग विमां लोकामामोत्येवन्द्रिया [७] ग हा
[८-८] क व्यधी राजन्यः शूरः ग व्याधि राजन्याः
शूराः ध व्यधि राजन्याः शूरः [९] ग रयिमाण ध
रयिमाण [१०] ग कल्याण [११] क प्रतिपदा ध
पतिपदा [१२] ध कृष्टपच्यं [१३-१३] क हा स्म ग
हा स्मा [१४] क ध कुलालं [१५] ग धा [१६]
ग ध्वेष [१७] ग उपाजायन्ते [१८] ध वृक्षा
[१९] ध रिषीका [२०] ग अजगराह ध अजगराह
[२१] ग आददानस् [२२] ग स्मैकाः [२३] ग
गोपयति [२४] ग वा

तस्य वा एतस्य^१ ललाटाद् एव सिंहो ऽजायतो^२ सो ऽधि शार्दूल, उद्राद् द्वीपी,
अक्षिभ्याम् अपाष्टिहौ^३, कर्णाभ्याम् अश्वकर्णौ, केसरेभ्य कक्षा कक्षीका^४, लोमभ्यो दूर्वा,
“अनूकाच्च छिद्युमारो^५, बालेभ्यो ऽश्ववालाः, सक्थिभ्यां^६ क्रौञ्चाव्, आण्डाभ्यां^७ वराहौ^८,
वक्त्राभ्यां^९ चक्रवाकौ, वनिष्ठो^{१०} उद्रो, गुदाभ्यो ऽहयो ऽजगराः^{११}, कुष्ठिकाभ्यो वर्तकाः,
शफेभ्यः^{१२} शल्यकाः^{१३}, शकुत्पिण्डेभ्यः कुशमा^{१४}, ऊवध्याद्^{१५} उर्वारु
ततिसन्तदूलः^{१६} इयामाको लोहितकम्^{१७} इत्य् एतत् क्षुद्रम् अज्ञाद्यम् उपजज्ञे
॥ २६७ ॥

[१] ग एतस्य	[२] ग अजातो-	[३] ग	शफेभ्यः	[१२] ग शल्यका	[१३] क कुशमा
अपास्तुतिहौ	[४] क ग कक्षिका	[५-६] क	[१४] क ऊवध्याद् घ ऊवण्ड्याद्	[१५] क	
अनूकाः शिद्युमारो	[६] ग शक्तिभ्यां	[७] ग	ततिसन्तदूलः	ग	न्ततिसन्तदूलः
आन्दभ्यां	[८] क घ वराहौ	[९] क वक्त्राभ्या	लोहितकम्		
ग चक्राभ्यां	[१०] ग अजागराः	[११] क ग			

तद् आहुर् यः कथं स^१ आलभ्य इति । य एव दूरे श्रुतस् स आलभ्य इत्य् आहुः ।
वीर्येण वै स श्रुतः । वीर्यम् एष यज्ञ इति । अथो आहुर् य एव युग्यो^२ वहीयान् स आलभ्य
इति । वीर्येण ह वै स तयोर् वहीयान् । वीर्यम् एष यज्ञ इति । तस्मिन् ह शौनकश् च
कापेयो^३ ऽभिप्रतारणम्^४ च समूदाते— यः कथं रूपस्^५ स आलभ्य इति । तौ ह कृष्ण-
पिशंगे संपादयांचक्रतुः । यस्य श्वेतस्य सतः कृष्णम् अस्ति, कृष्णस्य वा सत श्वेतं, स
एव सः प्रजापतिभ्यंगः^६ । “प्रजापतेर् अक्ष्य अश्वयत्^७ । तत् परापतत्^८ । तद् अपः
प्राविशत् । ततो ऽश्वस् समभवत्^९ । यद् अश्वयत्^{१०} तस्माद् अश्वः । यच् छ्वेत्यो[स्]
समभवत् तस्मात् पूतिर्, यद् अपः प्राविशत्^{११} तस्माच् छ्वेतनः । श्वेतस्य वा वै सतो
ऽक्षः कृष्णम् अस्ति, कृष्णस्य वा सत श्वेतम्^{१२} । स एव स^{१३} प्रजापतिभ्यंगः । तम्
एतद् आलभन्ते ॥ २६८ ॥

[१] क नास्ति	[२] क ग कापेयो	[३] क	क ग परापतत्	[४] क समभवत्	[५] क ग
अभिप्रतारिणश्	[४] एवं कोशयोः	[५] ग प्रजा-	अश्वयत्	[१०] क ग प्राविशत्	[११] ग श्वेत
पतिभ्यंगः	[६-७] क ग प्रजापतेरक्षयत्	[७]	[१२] ग सं		

तेन हैतेन मौण्डिभ उदन्युर् ईज उदन्यूनां राजा । तद् घ यवकीः^१ सौमस्तम्बिर्^२
आस्तावे प्रति निषसाद् । तस्य हायं पूषा रयिर् भग इत्य् एताः प्रतिपदश् चक्रुः । स होवाच
—छंवट^३ मासा मौण्डिभाप प्राणान् अरात्सीर्^४ इति । एष ह तर्ह्य अनुव्याहार आस ।
अथ ह मौण्डिभ उदन्युस् त्रय्यै^५ विद्यायै कस्सवित आस । स होवाच—संवृहत मे
सदोहविधाने, मृदा मे ग्रहान् संदिह्य^६ निधत्त । यर्ह्य अयं ब्राह्मणो ऽनुव्याहारी मर्ता,
तर्हि यष्टास्^७ इति । तस्य ह मृदा ग्रहान् संदिह्य निदधुः । अथ ह यवकीः सौमस्तम्बिस्^८
तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य आस । स ह स्म “याम् अच्छावृते^९ । या ह स्मैर्न कामयते,
प्रियते ह स्म । यो ह स्मैर्न न कामयते, प्रियत उ एव । स ह यज्ञवचसो^{१०} राजस्तम्बाय-
नस्य जायाम् अच्छोचे । “सा हेक्षांचके^{११}—यदि वा एनं^{१२} कामयिष्ये यदि च न,
मरिष्यत्य् एव स्या । हन्तेन कामयै^{१३} । ब्राह्मणस्य चित्^{१४} स्या प्रियं कृत्वा प्रियताद्^{१५}
इति । तं होवाचादस् तिष्ठ । अथ त्वाभ्येभ्याम इति ॥ २६९ ॥

[१] क यवक्रीः [२] क घ सौमस्तविस् [३] घ सौमस्तविस् [१०-१०] ग यामाच्छात्रे [११]
 ? क च्छवण् [४-४] ग प्राणां रास्तीर् [५] ग ग यज्ञावचसो [१२-१२] क घ स हेक्षाचके ग
 ब्रह्म [६] क गृहान् [७] क सन्दिह्य [८] क सा छेक्षाचके [१३] ग एवं [१४] क घ कामये
 यष्टारस [९] क सौमस्तविस् ग सौमस्तविस् [१५] क घ चेत् [१६] घ क्रियताद्

तां हालकुर्वाणां रुदतीं पतिर् आजगाम । तां होवाच—किम् अलंकुरुषे किं
 रोदिषीति । सा होवाच—मरिष्यसि हीत्य् आत्मानम् एवैतत् कृपये । यवक्रीड् चेत्याम्
 अच्छावोचतेति । स होवाचाज्यम् अत आहरतेति । तद् घ पवित्राभ्याम् उत्पूय
 जुहवांचकार—

या नो अथ ब्रादाति भारद्वाजस्य संस्कृता

प्रेणीम् अग्निप्रियाम् अग्ने तां मद्यम् आ वह ॥ स्वाहा ।

इति । तस्यै ह तद्रूपाम् एवाप्सरसम् उत्थापयांचकार । तां होवाचासौ यवक्रीस,
 तद् इहीति । द्वितीयं ह जुहवांचकार—

गन्धर्वम् उभं बलिनम् अश्मघातिनम् अंसलम्

भारद्वाजस्य हन्तारं विश्वज्योतिषम् आ वह ॥ स्वाहा ।

इति । तस्यै हायः कूटहस्तं गन्धर्वम् ईर्ष्युम् उत्थापयांचकार । तं होवाचासौ ते
 जाया यवक्रीयम् अभ्यगात् । तद् इहीति । तस्यै हायत्या उपतस्तार । सा ह सिन्धिये ।
 स होवाच—नाह किल ते स्त्रिके स्मेतव्यम् । अथ स्मयस इति । कथा हेति ।
 मरिष्यसि हीति । सा ह पादं प्रगृह्णत्य् उवाच—न खलु त्वं पुरुषेथ्यपदीं स्त्रियं
 पेन्ध्रि इति । लोमशौ हास्या अधस्तात् पादाव् आसतुः । संनिपन्नौ वा हासंनिपन्नौ
 वासतुः । अथ हेदम् एवायः कूटहस्तो गन्धर्वो ऽभिषिचक्रमे । स होवाच—नमस्
 ते ऽस्तु । कास्य प्रायश्चित्तिर् इति ॥ २७० ॥

[१] क हालकुर्वाणां [२-२] ग नास्ति [३] क
 रोदिषीति [४] क स [५-५] ? एवं कोशे [६-
 ६] ग घ स्वहेति [७] ग तद्रूपम् [८] घ त
 [९-९] ग नास्ति [१०] क तस्यो [११] क
 श्युम् [१२] ग अभ्यगात् [१३] क घ सा

[१४] क स्मेतव्यम् [१५-१५] ग मरिष्य-
 सीति [१६] क घ हासन्निपन्ना [१७]
 क ग अत [१८] ग कूटहस्तो [१९] ग
 प्रायश्चित्तिर्

अस्ति वा न वेति होवाच । यद् एव ते । किं च पितु स्वं, तस्य सर्वस्य पुरा सूर्य-
 स्योदेतोश् शिरश् छिन्धि । सा वैव सा वा नेति । स ह तथा छेत्तुम् उपचक्रमे ।
 ते होचुर्—अष्टपद् यवक्रीः, विवध्नामेति । नेति ह पितोवाच । देवेषितो वै मे पुत्रः करोति ।
 एष एव तद् वेद् यद् अत्र श्रेय इति । तद् घ बधिरो ग्रामे तक्षा प्रतिषिध्यमानं न शुश्राव ।
 तस्य ह धनं परेयाय । स ह—को नु नो जनस् तृणेदीति । स एवास्य प्रजघानेत्य् एके ।
 धन्तम् एवैनं सूर्यो ऽभ्युदियाय । तस्योदिते स एव गन्धर्वः प्रजघानेत्य् एके । यथा ह
 तु ममार तथास । शश्वद् धास्य स एव गन्धर्वः प्रजघान ॥ २७१ ॥

[१] क घ के [२] क सूर्यस्योदयतोः [३-३] ग घ शिरश्छिन्धिः [४] क घ नवति [५] ग छत्तुम्
 [६] क बधुरो [७] क घ परेयाय [८] ग अभ्युदयाय [९] ग तस्यादिते [१०] ग प्रजघाम

तद् उ ह मौण्डिमो ऽनुबुध्योवाच—संमिनुत मे सदोहविधाने, याजयत मा
 ब्राह्मणाः । अमृतं ह वै स ब्राह्मणो ऽनुव्याहारीति । तस्य ह तथा चक्रुः । तद् उ ह

सौमस्तंविर् अनुबुध्याजगाम । स ह तथैवास्तावं प्रतिनिपसाद् । तस्य हयं यूपा रयिर
भग इत्य् एता एव प्रतिपदश्^१ चक्रः । स होवाच—न वै किलायं राजन्यवन्धुर् इमं
यज्ञकृतं विदांचकार । न वै^२ किल मे ऽनेनोक्तेन^३ पुत्रम् अवधीत् । एतावद् वाव किल
त्यस्य पुत्रस्यायुर्^४ अभूद् इति । तं ह तच् छशाप—मरिष्यत्य्^५ अहायं राजन्यवन्धुः,
परो^६ इमे मौण्डिभा^७ भविष्यन्तीति । त एते पराभूता गोतमा^८ ब्रुवाणाश्^९ चरन्ति ।
तस्य वा एतस्य तरत् स मन्दी धावतीत्य्^{१०} एव प्रतिपदो भवन्ति तरद्वतीः । तस्माद्^{११}
अश्वो^{१२} ऽध्वानं तरिष्टः । धावद्वतीर्^{१३} भवन्ति । तस्माद् अश्वो ऽध्वानं धावन्
समश्नुते । समस्य् एकं पदं भवति । तस्माद् अश्व एकैकं पादम् उदकन्^{१४} तिष्ठति
॥ २७२ ॥

[१] क संविनुत	[२] एवं कोशयोः	[३] क	[१०] ? क पुरो	[११] ग मण्डिभा	[१२] क
नुव्याहारीदिति घ	नुव्याहानीदिति	[४] ग तदा	गौतमा	[१३] ग ब्रुवाणश्	[१४] ग यास्तीत्य्
[५] क घ प्रतिपदं	[६] ग नास्ति	[७] ? क	[१५] ग स्माद्	[१६] ग अश्वा	[१७] ग
नोक्तेन	[८] ग पुत्रस्ययुर्	[९] ग परिष्यत्य्	धावद्वती	[१८] ग उदकन्	

तस्य चतसृषु बहिष्पवमानं भवति । चतुष्पादा वा अश्वा सन्तश् चतुश्शफाः ।
ते ये चतुष्पादाः पशवश् चतुश्शफास्तान् एवैतेनावरुद्धे^१ । अष्टास्व-अष्टास्व आज्यानि^२ ।
अष्टाशफा वै पशवः । ते ऽष्टाशफाः पशवस् तान् एवैतेनावरुद्धे । द्वादशो^३ माध्यंदिनः ।
द्वादशाक्षरा वै^४ जगती । पशवो जगती । यत् क्षुद्रं पशूनां तज् जागतम् । तद् एवैतेना-
वरुद्धे^५ । सविंश आर्भवः पवमानः । द्वे वा एते दशदशिन्यौ विराजौ यद् विंशतिः ।
विंशतिप्रतिष्ठाना वै पशवो वैराजाः । ते ये विंशतिप्रतिष्ठानाः पशवो वैराजास् तान्
एवैतेनावरुद्धे । चतुर्विंशम् अग्निष्टोमसाम । चतुष्पादा वै पशवो वैराजाः । ते ये चतु-
ष्पादाः पशवो वैराजास् तान्^६ एवैतेनावरुद्धे । अथो चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः ।
संवत्सरेणैवैनत्^७— ॥ २७३ ॥

[१] ग एवैतेना-	[२] ग आज्यात्	[३] ग	क्षुद्रं पशूनान्तज्जागतन्तदेवैतेनावरुद्धे	[४] ग तेन्
द्वादशे	[४] ग वा	[५] ग अर्धपाठः द्वादशो		[७] ग संवत्सरेणैवैनत्
माध्यन्दिनो द्वादशाक्षरा वै जगती पशवो जगती यत्				

—तत् परिगृह्यैतस्मिन् द्वितीये ऽहन् आलभन्ते । तद् एतद् एकविंशं द्वितीयम्
अहर् भवत्य् एकस्तोमम् । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य
एकविंशः । यथा ह वै दृढा मेथी निहतैवम् एकविंश स्तोमानाम् । तस्मिन् एतान् पशून्
आलभन्ते—हस्तिनं परमं प्लुपिम् अवमम् । तान् पर्यग्निकृत्वैकान्^१ लभन्त, ^२उद् एकान्^३
सृजन्ते । ब्रह्म वा अग्निः । ब्रह्मणैवैनां^४ तत् पर्यग्निकृत्वैकान्^५ लभन्त, ^६उद् एकान्^७
सृजन्ते । ^८तस्य महानास्म्यः^९ पृष्ठं भवन्ति^{१०} । नो^{११} ह्य एतान् अन्यन्^{१२} महानास्मीभ्यः पृष्ठं
पशून् उद्यन्तुम् अर्हति । तास् सप्तपदा भवन्ति—सप्त वै ग्राम्याः पशवो—ग्राम्याणाम्
एव पशूनाम् अवरुद्ध्यै^{१३} । अति सप्तमं पदं भवत्य् आरण्यानाम्^{१४} । एव पशूनाम् अवरु-
द्ध्यै । तस्य पार्थुरश्मं^{१५} ब्रह्मसाम भवत्य् अथकारेण समृद्धम् । अथग् अथग् इतीव^{१६} ।
ह्य अश्वो धावति । अथो पुथुर् वाव रश्मिर् अश्वं यन्तुम् अर्हति । तद् उ पांकं भवति ।
पांकं हि महानास्मीनां ब्रह्मसाम । तस्यैकविंशतिर् यूपा भवन्त्य्^{१७} एकविंशत्यरत्नयः^{१८} ।
नो ह्य एतान् अनेकविंशतिर् यूपाः पशून् उद्यन्तुम् अर्हन्ति । षड् वैल्वा द्वादश खादिराः

पौतुद्रवाक् अभितो—ऽग्नेर् वा एतच्च छरीरं यत् पूतुद्रु^{११}—राज्यदाल^{१०} एकविंशतिः । सो ऽग्निष्टो^{१८} । प्रजापतिर् वा एष वृक्षाणां^{१९} यद् राज्यदालः^{२०} । तस्य यानि फलानि विशिष्टानि एव तानि । अथ य श्लेष्मा^{२१} रेत एव तत् । प्रजापतिर् वै पिता, आदित्यः पुत्रः । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै^{२२} । सर्वे हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् नानैकैकान् स्तोमान् उपागाम^{२३} । तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोदचम् अश्रवामहा इति ॥ २७४ ॥

[१] पर्यग्निकृत्वा + आ + एकान् [२-२] क उदैकान् [३] ग चैनास् [४] क ग पर्यग्निकृत्वो [५] ग अधिपाठः ब्रह्म वा अग्निर्ब्रह्मणैवनास्तत् पर्यग्निकृत्वो लभन्त उदैकान् सृजन्ते ब्रह्म वा अग्नि ब्रह्मणैवनास्तत् पर्यग्निकृत्वो लभन्त उदैकान् सृजन्ते [६] ग महानाम्नयः [७] ग भवति [८] ग ना [९] ग अद्यत् [१०] ग अवलु-ध्या [११] ग

अरण्यानाम् [१२] क पातैरक्षं ग पत्थुरक्षं [१३] क ग ईतीवं [१४] ग भवत्य [१५] ग एकविंशत्यरत्तयः [१६] क ग पूतुद्रु [१७] ग राज्यदाल [१८] ग अग्निष्टो [१९] ग वृक्षाणां [२०] ग राज्यदाल [२१] ग श्लेष्मा [२२] ग अभिक्रान्त्यै [२३] ग उपागाम

अथैष गोविनतश् छन्दोमपचमानः । पशुकामो हैतेन यजेत । तस्योभये स्तोमा भवन्त्य^१ अयुजश् च युग्मन्तश् च^२ । तद् ये ह वा अयुज स्तोमास् तान् ग्राम्याः पशवो ऽन्व, अथ ये युग्मन्तस् तान् आरण्याः । पशवो वै छन्दोमाः । स यो हैवं विद्वाञ् छन्दोमपचमानेन^३ यजेत^४ उभयान् एव पशून् अवलुद्धे ये च ग्राम्या ये चारण्याः । अथै- तद् एकविंशपृष्ठं द्वितीयम् अहर् भवति^५ । यैवासाव् एकविंशस्य प्रशंसा न उपाप्तासद् इति । तद् एवैतस्य ब्राह्मणम् । तस्मिन् एतम् अश्वं मेध्यम्^६ आलभन्ते । यद् व एवैतद् एकविंशपृष्ठं तस्माद् गोविनतः । त्रयस्त्रिंशं पुनरभ्यावर्ति^७ तृतीयस्याहो भवति । त्रय- त्रिंशद् वै देवतास्, त्रयस्त्रिंशद् देवल्लोकाः । तान् एवैतद् अन्तत आप्त्वाभ्यारोहन्ति^८ । अथ यस्यैतस्य पञ्चदशो^९ ऽग्निष्टोमः, पञ्चदश उक्थ्यः, पञ्चदशो ऽतिरात्र इति । क्षत्र- कामो हैतेन यजेत । क्षत्रम् अश्वः, क्षत्रं पञ्चदशः, क्षत्रं^{१०} यज्ञः । एष तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । तेन हैतेनर्षमो याज्ञतुर^{११} ईजे श्वेतो^{१२} राजैकरादकामः । स हेष्टैवैकराड्^{१३} आस श्वित्तानाम्^{१४} । स य^{१५} श्रीकाम स्यात् स एतेन^{१६} यजेत । क्षत्रं श्रीः । क्षत्रयज्ञ^{१७} एषः । अश्रुते श्रियम् ॥ २७५ ॥

[१] ग गोविनत [२-२] ग अयुजश्च युग्मन्तश्च [३-३] ग विद्वाञ्छ [४] ग यजेत [५] ग भवन्ति [६-६] क ग अश्वमेध्य [७] क पुरेष्वावर्ति [८] ग रोहति [९] ग पञ्चदशा

[१०] ग क्षत्र [११] क याज्ञतुर [१२] ग श्वेतो [१३] क हेष्टैवैक- ग हेष्टैवैक [१४] ग श्वित्तानाम् [१५] ग य [१६] ग एते [१७] ग त्रयज्ञ

अथ यस्यैतस्य त्रिवृद् अहः^१ पञ्चदशी^२ रात्रिस्, त्रिवृद् अहः^३ पञ्चदशी रात्रिस्, त्रिवृद् अहः^४ पञ्चदशी रात्रि, स्वर्गकामो हैतेन यजेत । दत्वश् च ह सौते- मनसो^५ मित्रविच्च च दंष्ट्रद्युम्नस्^६, तौ ह प्रतिदर्शस्य वैभावतस्य श्वेतनस्य^७ राज्ञो ब्रह्मचारिणाव् आसतुः । तयोर् ह मित्रविद् दंष्ट्रद्युम्न आचार्यकर्म^८ चकार । गा^९ ह स्म रक्षति । अथ हेतरो^{१०} ऽध्यायम् एव चचार^{११} । तौ ह स्म सायं समागत्यान्योन्यम् आहतुर्—आह्वर सोम्यानूक्ते हस्तं निधास्याव^{१२}; आह्वर सोम्य सुचरिते^{१३} हस्तं निधा-

स्याव इति । अथ ह^१ दत्त्वं सौतेमनसम् आचार्यो ऽनुशशास^२ । तौ ह सायं समागत्यान्योऽयम् आहतुर्—आहुर सोम्यानूके हस्तं^३ निधारयाव; आहुर सोम्य सुचरिते हस्तं^४ निधास्याव इति । नेति होवाच । अति वा अहं^५ त्वद् अमुख्य^६, आचार्यप्रशिष्टो^७ वा अहम् अस्मीति । स ह तां रात्रिम् अप्रियचिद्ध उवाच । श्वो ह^८ भूते गा अन्विषाय^९ । ते ह गौर् ईक्षित्वैव^{१०} विजज्ञाव^{११}—अप्रियं वा अस्थेति ॥ २७६ ॥

[१-१] ग त्रिवृदः	[२] ग पञ्चदशि	[३-३]	[१२] ग निधास्याव	[१३] क सुचरितै	[१४]
ग नास्ति	[४] ग तत्त्वश्	[५] क सतैमनसो	ग नास्ति	[१५] ग अनुशशास	[१६] घ इस्तिन्
घ हस्तैमनसो	[६] ग दंष्ट्रयुनस्	[७]	[१७-१७] ग त्वमुख्य	[१८] क घ अतिशिष्टो	
घ इवैरतनस्य	[८] घ आचार्यकर्म	[९]	[१९-१९] ग भूते या अन्याय	[२०] ग इक्षित्वैव	
ग या	[१०] क घ हैतरो	[११] ग चकार	[२१] ग विजज्ञाव		

सा होवाच—वेद वै यन् ते ऽप्रियम् । मा ते ऽप्रियं भूत्^१ । एह् अहं तुभ्यं देवयानं पन्थानं वक्ष्यामीति^२ । तथेति । तं हास्मा उवाच । तौ ह सायं समाजग्मतुः । स होवाच—दत्त्वेहीदम्^३, आचार्यप्रशिष्टो ब्रूषे^४ । पश्यसि त्वं देवयानं पन्थानम् इति । नेति^५ होवाच । अथ वा अहं पश्यामीति^६ । तं वै मे ब्रूहीति । तथेति । तं हास्मा^७ उवाच । तस्माद् उ ह राजन्यबन्धुर् एव ब्राह्मणात् सुहृदयतरः^८ । स ह दत्त्वः सौतेमनस उवाच—पश्यसि वै त्वं देवयानं पन्थानम्, एहि स्वर्गं लोकम् अयावेति^९ ॥ २७७ ॥

[१] ग ब्रू	[२] क वीक्ष्यामीति	[३] क दत्त्वेहीदम्	ग दत्तेहीम्	घ दत्त्वेहीम्	[४] ग दूरे	[५] ग
येति	[६] क घ पश्यामीति	[७] क घ हास्मा	[८] क घ सुहृदेतरः	[९] क घ अयावेति		

नेति^१ होवाच । दानेन वा वै श्रेमेण वैतं प्रजानन्न एति । हन्त तु ददाव वा आभ्याव वेति । स ह मित्रचिद् दंष्ट्रयुक्तो गोआयुर्भ्याम् एव संवत्सरम् इयाय^२ । स होपरिष्ठाद् एव संवत्सरस्य स्वर्गं लोकम् इयाय । अथ ह दत्त्वस् सौतेमनस एतेनैव त्रिरात्रेणैव स्वर्गं लोकम् इयाय । तेन^३ हैतेनेष्टैव स्वर्गं लोकम् एति^४ । एतेनो एव 'हिरण्यदन् वेद' ईजे द्वन्द्वकामः । यद् इवम् गो^५ अश्वं इस्तिहिरण्यम् अजाविकं व्रीक्षियवास् तिलमाषा इति, तद् घास्य बह्व आस । स यो ह वै विद्वान् एतेन द्वन्द्वकामो यजेते, बहु हैवास्यैतद्^६ भवति ॥ २७८ ॥

[१] ग नेति	[२] ग याय	[३] ग एतेन	[४] ग स्वर्गं	[५] क ग अति	[६-६] क हिरण्यन्
वेद	[७] ग अथा	[८] ग हास्यैतद्			

अथैषो ऽन्तर्वसुः । खण्डिकश् च हौद्गारिः केशी च^१ दार्भ्यः पाञ्चालेषु^२ पस्पृथाते । स ह खण्डिकः^३ केशिनम् अभिवभूव । स ह केशी खण्डिकेन निबाद्ध^४ उच्चैः भवत् कौवयेयं जगाम कौरव्यं राजानं मातुर् आतरम् । तं होवाच—यहं मे विधेहीति । तथेति होवाच । कथं ते विधास्यामि । यथास्मिन् लोक ऋध्नोती^५, यथा हो अमुष्मी^६ इति । यथास्मिन् इति होवाच । स होवाचोत तु स यहं पृच्छति यो यज्ञस्सहयं न वेदेति । कथा हेति । अमुष्मै^७ ह् एव लोकाय यज्ञो^८ नास्मा इति । नेति होवाच । खण्डिको वै

त्यम् औद्गारिर्^१ अभ्यभूत् । स यथा तम् 'अभिभवाम्य एव मे' विधेहीति । तस्मा एतम् अन्तर्वसुं विदधौ^२ । सर्वस्तोमो ऽग्निष्टोमः । इत-ऊर्ध्व-छन्दोमविधं मध्यमम् अहश्च-चतुर्विंशं प्रातस्सवनं, चतुश्चत्वारिंशं माध्यदिने सवनम्, अष्टाचत्वारिंशं^३ तृतीयसवनम् । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रः परस्तात् प्रत्यङ् । ब्रह्म वै चतुर्विंशः, क्षत्रं चतुश्चत्वारिंशो,^४ विद् अष्टाचत्वारिंशः^५ । संवत्सरो वै सर्वस्तोमः^६ । 'तम् एताभ्याम्'^७ एव सर्वस्तोमाभ्याम् एतां त्रयीं^८ विंशं^९ परिगृह्यात्मन् दधे । तस्यै ह श्रियं जगाम ॥ २७९ ॥

[१] घ व [२] ग पञ्चालेषु [३] ग खण्डिक अष्ट. [१२-१३] घ विदधौ. [१३] क सर्व-
[४] ग निवाध [५] ग अनुष्मिन् [६] क घ स्तानि रतोम घ सर्वस्तोम स्तोम [१४-१५] क
अनुष्मि [७] क यथे [८] घ एतद्गारिर् [९-१०] ताभ्याम् ग एताभ्याम् [१५] ग तृतीयं [१६]
एवं कोशयोः [१०] क घ व्यदधौ [११] क घ एवं कोशयोः

ततो वै स खण्डिकं निस्सारयांचकार । ततो वै केशी दार्भ्यो ऽभवत्, परा खण्डिकः । भवत् आत्मना, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति, य एवं वेद । स य श्रीकाम स्यात्, स एतेन यजेत । एताभ्याम् एव सर्वस्तोमाभ्याम् एतां त्रयीं विंशं परिगृह्यात्मन् धत्ते । तस्यै ह श्रियं गच्छति ॥

अथैष पराकः । स्वर्गकामो हैतेन यजेत । तस्य पराङ्म्य एव स्तोत्राणि भवन्ति, पराञ्चि शस्त्राणि^१, पराञ्चि पृष्ठानि, पराचीर्^२ विद्भुनयः, पराङ्^३ एव सर्वो भवति । तेन हैतेनोच्चैःश्रवाः^४ कौवेयाय^५ ईजे^६ स्थविरो राजा कौरव्यः । स हेष्टैव स्वर्गं लोकम् इयाय । तेन हैतेनेष्टैव स्वर्गं लोकम् एति । अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमो ज्योतिर् उक्थ्यो 'ज्योतिर् अतिरात्र' इति ब्रह्मवर्चसकामो हैतेन यजेत । ज्योतिर् इव ह वै स भाति^७ यो ब्रह्मवर्चसम् ऋध्नोति । ऋध्नोति हैतेन^८ ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसी^९ भवति । अथ^{१०} यस्यैतस्य सप्तदशो ऽग्निष्टोमस्, सप्तदश उक्थ्यस्, सप्तदशो ऽतिरात्र इति प्रजापतेर् अश्वमेधः । प्रजननकामो हैतेन यजेत । अथ यस्यैतस्यैकविंशो^{११} ऽग्निष्टोम, एकविंश उक्थ्य^{१२}, एकविंशो ऽतिरात्र इत्य् आदित्यस्याश्वमेधः । स्वर्गकामो हैतेन यजेत ॥ २८० ॥

[१] ग शास्त्राणि [२] क ग पराञ्चीर् [३] [१०] ग अधिपाठः ब्रह्मवर्चसा [११] ग नास्ति
ग पराभ् [४] क हैतेनो- ग हतेनो- [५] [१२-१३] ग भवथ [१३] ग अश्वैकविंशो
क ग कौवेयेय [६] क मुंजे [७-८] ग [१४] ग उक्थ्या
ज्योतिरात्र [८] ग ज्योतिर् [९] ग हति

अथैते चतुरात्राः^१ । अत्रिर् वा अकामयत्—चत्वारो मे वीरा आजायेरन् इति । स एतं चतुरात्रं^२ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै तस्य चत्वारो वीरा आजायन्त । अस्य चत्वारो वीरा आजायन्ते य एवं वेद । अत्रिर्ऋषयो^३ वा अकामयन्त—चत्वारश्च चत्वारो नो वीरा आजायेरन् इति । त एतं चतुरात्रं^४ यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै तेषां चत्वारश्च चत्वारो वीरा^५ आजायन्त । अस्य चत्वारश्च चत्वारो वीरा आजायन्ते य एवं वेद । आ चतुरं ह खलु वै मिथुनं प्रजननं मिथुनं परावीनम् । एकश्च वा एका च, द्वौ च द्वे च, त्रयश्च तिस्रश्च, चत्वारश्च चतस्रश्च, एतद् वा आ चतुरं मिथुनं प्रजननम् । न ह वै पञ्च च^६ 'पञ्च चेति' नाम सन्ति । तद् यन् मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य चतुर्विंशाः पवमाना

भवन्ति चतुर्विंशत्यर्धमासस् सवत्सरः । सवत्सरः प्रजननं—स मा प्रजनयाद् इति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः^{१०} । एतद् वै दैव्यं^{११} मिथुनं प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे । तद् यद्^{१२} दैव्यं^{१३} मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्योभये^{१४} स्तोमा भवन्त्य अयुजश् च युग्मन्तश् च । एतद् वै^{१५} दैव्यं मिथुनं प्रजननं यद् उभये स्तोमाः । तद् यद्^{१६} दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ २८१ ॥

[१] ग चतुरात्रा [२] ग नास्ति [३] ग नास्ति [४-५] क पञ्चवेति ग पञ्चवति [१०] चतुरार्ध [४] ग आहरात् [५] क जायन्ते क भवती [११] ग दैव्यम् [१२] क नास्ति [१३] ? एवं कोशयोः [१४] ग नास्ति [१५] ग [१६] ? क ग तस्योभय [१७] क वे

^१अयुजश् च^२ उत्तरे स्तोमा भवन्ति । ऋतवो वा अयुजः । ऋतवो वा इदं सर्वं प्रजनयन्ति । ^३ते य इदं सर्वं प्रजनयन्ति^४ ते मा प्रजनयान्^५ इति । अहो ऽहं स्तोमम् उत्सृजमाना^६ यन्ति । अहो ऽहं स्तोमम् अभ्युपाहरन्ते^७ । वीरो^८ वा^९ एव यत् स्तोमः । अहो ऽहं एव तद् वीर्यं प्रजनयन्तो यन्त्यु, 'अहो ऽहो^{१०} वीर्यम् अभ्युपाहरन्ते^{११}, ऽक्षरेणाक्षरेणोत्क्रामन्तो^{१२} यन्ति । एकाक्षरणिधनं^{१३} प्रथमे ऽहनि भवति, द्व्यक्षरणिधनं द्वितीयं^{१४}, त्र्यक्षरणिधनं तृतीये, चतुरक्षरणिधनं चतुर्थे—ऽक्षरेष्टा^{१५} वीरो ऽसद्, अक्षरेष्टा^{१६} वीरो ऽसद् इति । नानाशिष्टोमसामानि भवन्ति—वीराणाम् एव नानावीर्यतायै । न ह वै स वीरो यो ऽन्यस्य वीर्यम् अनु^{१७} वीरः । स ह वाव^{१८} वीरो य आत्मन एव वीर्यम् अनु वीरः । तद् यन् नानाशिष्टोमसामानि भवन्ति वीराणाम् एव नानावीर्यतायै ॥ २८२ ॥

[१-१] ? क अयुज [२-३] ग नास्ति [४] ? [५] एवं कोशयोः [१०] ग क्षरेणाक्षरेणोत्-
पूर्वं कोशयोः [४-४] क स्तोममृत्सृजमाना ग [११] ग एकाक्षर- [१२] ग तृतीय [१३]
स्तोममृत्सृजमान [५] क अभ्युपाहरन्ते [१४] ग क्षरेष्टा [१५] ग अर [१६] ग वाव
ग वीरे [७] क वा [८-८] ग अहोस्त

तद् आहुर्—यज्ञायज्ञीयम्^१ एवाहो ऽहो^२ ऽग्निष्टोमसाम कुर्युः । ज्यैष्ठ्यं वै यज्ञाय-
यज्ञीयम् । ज्यैष्ठ्याद्^३ वीरो न^४ व्यधाता इति । तद् यत् समानि^५ स्तोत्राणि स्युस् समा-
वच्छ एव वीर्यम् अश्ववीरन् । यद् विषमाणि ज्यैष्ठ्येष्व एवैकधा^६ वीर्यं दध्युः । तद् यत्
समाः पवमाना भवन्ति समावच्छ एव तद् वीर्यम् अश्ववते । अथ यद् उत्तरै स्तोत्रैर् उत्क्रा-
मन्तो यन्ति ज्यैष्ठ्येष्व एव तद् भूयो भूयो वीर्यं दध्यतो यन्ति । द्विरात्रो ह खलु वा एष^७
तायते । यो^८ बृहद्रथन्तराभ्याम् अभि त्वा वृषभा^९ सुत इत्य् एतासु तृतीये ऽहनि रथन्तरं
पृष्ठं कुर्युः^{१०} । तद् यद् अभि त्वेति तेन रथन्तरस्य रूपान् न यन्ति । गायत्र्यायातयाम्या^{११}
तृतीयम् अहस् तायते । कस् तम् इन्द्र त्वावसद् इति मैत्रावरुणसाम । तासाम्^{१२} इहाक्षराणि
संपद्यन्ते । या गायत्र्यो गायत्र्यस् ता, याः ककुभः ककुभस् ता, या बृहत्यो बृहत्त्यस् ताः^{१३} ।
यथायतनं छन्दांसि युज्यन्ते । गायत्र्या वै प्रथमम् अहस् तायते, त्रिष्टुभा द्वितीयं,
जगत्या तृतीयम्, अनुष्टुभा चतुर्थम् । तं त्वा यज्ञेभिर् ईमह इत्य् एतासु चतुर्थे ऽहनि
बृहत् पृष्ठं कुर्युः । तद् यत् तं त्वेति तेन बृहतो^{१४} रूपान् न यन्ति । अनुष्टुभोयातयाम्या
चतुर्थम् अहस् तायते । वयम् उ त्वाम् अपूर्व्येति मैत्रावरुणसाम । तासाम् इहाक्षराणि
संपद्यन्ते । या गायत्र्यो गायत्र्यस् ता, याः ककुभः ककुभस् ता, या बृहत्यो बृहत्त्यस् ताः ।
यथायतनं छन्दांसि युज्यन्ते ॥ २८३ ॥

[१] क ग यज्ञायजीयम् [२-२] ग एवाहो
[३-३] क विरोन ग विरोनु [४] क ग सामानि
[५] ग एवैकथा [६] ग एषा [७] ग ये
[८] ग वृषभं [९] ग अधिपाठः तद्यत् साना-
पवमाना भवन्ति समानश्च एव तदीर्यमस्तुवैथ यदु-
त्तरै स्तोत्रैस्तकामन्तो यन्ति ज्येष्ठेष्वेव तत् भूयो

भूयो वीर्यन्दधतो यन्ति द्विरात्रो ह खलु वा एष
तायते यो बृहद्रथन्तराभ्यामभि त्वा वृषभा सुत इत्येतासु
तृतीयेहनि रथन्तरे पृष्ठं कुर्युः । [१०] क -यतयाम्ना
ग -यतयाम्ना [११] ग तसाम् [१२] क
अधिपाठः यथा [१३] क प्रह्नतो [१४] ग
अनुष्टुभाः-

अग्निष्टोमो^१ वै प्रथमम् अहर्, उक्थ्यो द्वितीयं, षोडशिमांस^२ तृतीयम्, अतिरात्रञ्
चतुर्थम् । नानावीर्याण्य् अहानि भवन्ति, वीराणाम्^३ एव नानावीर्यताये । अथ ह स्माह
तक्षको 'भागेरथिर् मात्स्यो' राजानु चतुरात्रः पृष्ठानि^४ व्याप्नोति । द्विरात्रो वै बृहद्र-
थन्तराभ्यां तायत इति । वैरूपं च महानास्तयश् च तृतीये ऽहनि कुर्युः । राथन्तरे वैते ।
राथन्तरं तृतीयम् अहर् इति । वैराजं^५ च रेवत्यश्^६ च चतुर्थे ऽहनि कुर्युः । बार्हते वैते ।
बार्हतं चतुर्थम् अहर् इति । एवं वै चतुरात्रः पृष्ठानि व्याप्नोतीति ह स्म स आह । तद्
आहुः—को यज्ञानां वर्षिष्ठः, को वरिष्ठ इति । स ब्रूयात्—त्रिरात्र एव यज्ञानां वर्षिष्ठ
इति । इमे वै लोकास् त्रिरात्रो दिश एव चतुरात्रः ॥ २८४ ॥

[१] ग अग्निष्टोमे [२] क ग षोडशीमांस [३] ग वराणामेव [४-४] क भागेरथिम्मात्स्यो
ग भगेरथम्मात्स्यो [५] ग पृष्ठानि [६] ग वैराजा [७] ग रेवत्यश्

अथैष जामदग्न्यः^१ । प्रजननकामो हैतेन यजेत । जमदग्निर् वा अकामयत्—बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतं चतुरात्रं^२ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत ।
ततो वै स^३ बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^४ । अपि हास्य 'द्वाब् और्वौ'^५ प्रजायां^६ न संज-
ज्ञाते—कयस् त्वम् असि, कयस् त्वम् असीति । तथा बहुर इह प्रजज्ञे । तस्माद् इदम्
अप्य् एतर्हि द्वाब् और्वौ^७ पलितौ समागत्य न संजानाते । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य
एवं वेद । तस्याहुस् संवत्सरम् एव^८ दीक्षा स्युर् इति । प्रजननं वै संवत्सरः । प्रजननम्
एष यज्ञः । तत् तत् प्रजननं क्रियते । तस्माद् उ हैनेन प्रजननकामो यजेत । अथो
आहुर्—अष्टाचत्वारिंशद् एव^९ स्युर् इति । अष्टाचत्वारिंशदक्षरा वै जगती । पशवो
जगती । जागत एष यज्ञः । तस्माद् उ हैनेन पशुकामो यजेत । अथो आहुप्
—षट्त्रिंशद्^{१०} एव^{११} [स्युः] । षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती वै^{१२} स्वर्गं लोकम्
आनशे । तद् वा अस्य स्वर्ग्यम् । तस्माद् उ हैनेन स्वर्गकामो यजेत । तानि त्रीणि
जागतानि । ^{१३} त्रीणि जागतानि^{१४} पदानि भवन्ति । तेन जगत्स्यै रूपान् न यन्ति । अथो
आहुश् चतुर्विंशतिर् एव स्युर् इति^{१५} । चतुर्विंशत्यर्थमासस्^{१६} संवत्सरः प्रजननम् ।
प्रजननम् एष यज्ञः । तत् तत् प्रजननं क्रियते । तस्माद् उ हैनेन प्रजननकामो यजेत । तद्
एकं जागतं पदं भवति । तेनैव जगत्स्यै रूपान् न यन्ति ॥ २८५ ॥

[१] ग जामदग्नः [२] ग चतुरात्र [३] ग
नास्ति [४] एवं कोशयोः [५-५] क द्वावौ
ग दासवौ । पञ्चविंशे ब्राह्मणे २१.१०.६ ऊर्वौ
[६] ग प्रजायां [७] क ग और्वौ [८] क ए
ग अ [९] ग अव [१०] ग षट्त्रिंशताद् [११] क ग अधिपाठः स्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा वै
जगती पशवो जगती जागत एष्यरिति [१२] ग
नास्ति [१३-१३] ग नास्ति [१४] क इति च
ग इव [१५] क चतुर्विंशतिरर्थमासस् ग चतु-
र्विंशत्यर्थमासस्

तद् आहुर्—यद् गायत्र्या प्रथमम् अहस् तायते, त्रिष्टुभा द्वितीयं, जगत्या तृतीयम्,
अनुष्टुभा चतुर्थम्, अथ कस्माज् जागत एवैष यज्ञ आख्यायत इति । स ब्रूयाद्—यदा

वै बह्वो^१ वा बह्वत्तरीको वान्यान् अन्यान् आयुजान एत्यु पवम् एवैतज् जगत् अन्यद् अन्यच् छन्दो^२ ऽभ्यारोहन्त्यु पतीति^३ । अथो यद् एवैतानि स्तोत्राणि संस्तुतानि जगतीम् अभि संपद्यन्ते, तेनो^४ एव जागत इति । अथो ज्यैष्ठ्यं वै जगती छन्दसाम्^५ । तस्माज् ज्यैष्ठ्येन गृह्यान् आचक्षतेनेन गृह्यांश् चक्षते य एवं वेद । द्विरात्रो ह खलु वा एष तायते यो बृहद्रथन्तराभ्याम् अभि त्वा वृषमा सुत इत्यु एतासु तृतीये ऽहनि रथन्तरं पृष्ठं कुर्युः । तद् यद् अभि त्वेति तेन रथन्तरस्य रूपान् न यन्ति । गायत्र्यायातयाम्या तृतीयम् अहस् ता- यते । कस् तम् इन्द्र त्वावसव इति मैत्रावरुणसाम । तासाम् इहाक्षराणि^६ संपद्यन्ते । तं त्वा यजेभिर्^७ ईमह इत्यु एतासु चतुर्थे ऽहनि बृहत् पृष्ठं कुर्युः । तद् यत् तं त्वेति तेन बृहतो रूपान् न यन्ति । अनुष्टुभायातयाम्या चतुर्थम् अहस् तायते । वयम् उ त्वाम् अपूर्व्येति मैत्रावरुणसाम । तासाम्^८ इहाक्षराणि^९ संपद्यन्ते^{१०} ॥ २८६ ॥

[१] ग ब्रूया [२] ग बह्वो [३-३] ग अभ्यारोहन्त्युपतीति [४] क तेनो [५] क ग छन्दसम् [६] ग इहाक्षराणि [७] ग यजेभिर् [८] ग ताम् [९] ग संपद्यन्ते

व्यूढच्छन्दा ह खलु वा एष चतुरात्रः^१ । पूर्वो वै बृहत् पृष्ठेषु योग उत्तरो गायत्र्यै पूर्वो वा उष्णिक् ककुभोर् आर्भवे योग उत्तरो ऽनुष्टुभः । तद् यद् एतानि व्यतिषक्तानि^२ छन्दांसि क्रियन्ते—व्यतिषक्ताद्^३ वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते—प्रजात्या एव । अथो व्यतिषक्तो वै पुरुषः । पाप्मभिर् व्यतिषक्तैर्^४ एव तच् छन्दोभिर् व्यतिषक्तान् पाप्मनो ऽपहते । तद् आहुः—किम् अनु चतुरात्र^५ इति । अहोरात्रे इति ब्रूयात् । अहो- रात्रे^६ ह वा अनु चतुरात्रः^७ । अहर् एव प्रथमेनाह्ना स्तृणुते, ऽहः केतुं द्वितीयेन, रात्रिम् एव तृतीयेनाह्ना स्तृणुते, यः^८ प्रातरहः केतुस् तं चतुर्थेन । अहोरात्रे वा इदं सर्वं^९ प्रजनयतः । ते^{१०} य इदं सर्वं^{११} प्रजनयतस् ते^{१२} मा प्रजनयताम् इति । अथो ह ब्रूयाद्— दिश एवानु चतुरात्र^{१३} इति । चतस्रो दिशः । ऊर्ध्वा दिक् पञ्चमी । चत्वार्यु एतान्यु अहानि भवन्ति । रात्रिः पञ्चमी । दिश एवैतेनर्ध्नाति । दिक्षु प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् पति । तस्यैताः पुरोडाशिनीर् उपसदो भवन्ति । योनिर् वै पुरोडाशो रेत आज्यम् । तद् यत् पुरोडाशं हुत्वाज्येनाभिजुहोति, योन्याम् एव तद् रेतः प्रतिष्ठापयन्ति । अनुष्ठायस्य रेतस् सिक्तं प्रजायते^{१४}, य एवं वेद । अथो याभ्य एवैतद् देवताभ्यो हवींषि^{१५} निर्वपति, तास्व एवैतद् ऋध्नोति । तासु^{१६} प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् पति ॥ २८७ ॥

[१] ग चतुरात्रः [२] ग व्यतिषिक्तानि [३] ग सर्व [४] ग न [५-५०] क ग प्रजन-
क ग व्यतिषिक्ताद् [४] ग व्यतिषिक्तेर् [५] ग यदस्तो [५१] एवं कोशयोः [५२] क हविषि
आहोरात्रे [६] ग वतुरात्रो [७] क वः [८] ग हविषि [५३] क तासा

अथैष प्रजापत्यः^१ । प्रजननकामो^२ हैतेन यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत—बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतं चतुरात्रम्^३ अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तस्यैते त्रिवृत्पञ्चदशा स्तोमा भवन्ति सप्तदशैकविंशः । ऊनातिरिक्ता^४ मिथुनाः प्रजनयः^५ । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । त्रिवृच् च पञ्चदशश् च तन् मिथुनं प्रजननम् । सप्तदशश् चैकविंशश् च तन् मिथुनं प्रजननम्—तद् यन् मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद्^६ इति । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^७ । बहुर् एव प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । अथो आहुस् तासाम् एव प्रजानां सृष्टानां परावापाद्^८ अबिभेद् इति । स एतं चतुरात्रं^९ यज्ञम् अ-

पश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तस्याग्निष्टोमाव् अभितो^१ भवत, उक्थ्यौ मध्ये । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः, प्रजाः पशव उक्थयानि । ब्रह्मणैव तद् उभयतः प्रजाः पशून् परिगृह्णीते परावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ २८८ ॥

[१] ग प्रजापत्यः [२] ग प्रजननकान [३] ग चतुरात्रम् [४] ग ऊनातरक्तानि [५] क ग प्रजय [६] ग प्रजनायाद् [७] एवं कोशयोः [८] ग परावाचाद् [९] क अभितौ ग अहितौ

अथैष वसिष्ठस्य संसर्पः । वसिष्ठो वा अकामयत—सम् इमान् लोकान् सर्पेयम्^१ इति । स एतं चतुरात्रं^२ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स इमान्^३ लोकान् समसर्पत् । यद् इमान् लोकान् समसर्पत् तत् संसर्पस्य संसर्पत्वम् । सम् इमान् लोकान् सर्पति य एवं वेद । तस्य त्रयस्त्रय स्तोमा युक्ता अहर् वहन्ति । त्रयस्त्रयो वै युक्तानां वहिष्ठौ^४ । युक्तेन तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति । अथो आहुः प्रजाकाम^५ एवैनैनं यजेतेति^६—स्तोमो^७ वा एतत्, स्तोमेन संसक्तो भवति । संसक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः^८ प्रजायन्ते—प्रजात्या^९ एव । अहो ऽह स्तोमम् उत्सृजमाना यन्त्य, अहो ऽह स्तोमम् अभ्युपाहरन्ते ॥ २८९ ॥

[१] ग सर्पेयम् [२] ग चतुरात्र [३] ग मां [४] ग वसिष्ठो [५] ग प्रजाकामै [६] ग यजेतेति [७] ग सामो [८] ग पशवः [९] ग प्रजास्थ

अथैष गौतमस्य चतुष्टोमः^१ । गौतमाय^२ वै न श्रद्धत । अश्रद्धानीयो^३ राजन्य ऋषिर् इति । सो ऽकामयत श्रन् मे दधीरन्, श्रद्धानीय^४ स्याम् इति । स एतं चतुरात्रं^५ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै तस्मै^६ श्रद्धत, श्रद्धानीयो^७ ऽभवत् । श्रद्धानीयो^८ भवति य एवं वेद । स वा एष कृतस्तोमः । श्रद्धा वै कृतम् । यद् घ वा इदं कृतेन जित्वा हरन्ति, श्रद्धया हैव तद् धरन्ति । तस्मात् कृतस्तोमः । स वा एष चतुस्तय्य^९ अङ्गिरसाम् । द्युत्तरेण^{१०} वा आदिन्या स्वर्ग^{११} लोकम् आयंश्, चतुस्तरेणांगिरसः^{१२} । चतुस्तरेण स्वर्गं लोकम् एति य एवं वेद । तद् आहुर् अपभ्रंशी^{१३} यज्ञकतुर् ईश्वरः पुरायुषो^{१४} ऽसुं^{१५} लोकम् पतोर्^{१६} इति । तद् यत् प्रत्यक्षरोहीणि स्तोत्राणि भवन्ति तेनानपभ्रंशी, तेनो आयुष्यः ।

अथैष विश्वज्योतिः । देवा वा अकामयन्त—सर्व एव^१ ज्योतिर् इव^२ स्यामेति । त एतं चतुरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त^३ । ततो वै ते सर्व एव ज्योतिर् इवासन्^४ । तस्माद्^५ यम् अप्य^६ एतर्हि देवानां पश्यन्ति ज्योतिर्^७ इवाह-
श्मेत्य् एवाहुः^८ । स यो ब्रह्मवर्चसकाम स्यात् स एतेन यजेत । ज्योतिर् इव ह वै स भवति यो^९ ब्रह्मवर्चसम् ऋध्नोति^{१०} । ऋध्नोति हैनेन^{११} ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसी^{१२} भवति ॥ २९० ॥

[१] ग चतुष्टो [२] ग गौतमाय [३] ग अश्रद्धानीयो [४] ग श्रद्धानी [५] ग चतुरात्र [६] क ग तस्मै [७] ग श्रद्धानीयो [८-८] क अंगिरसाद्युत्तरेण ग अंगिरसान्युत्तरेण [९] ग स्वर्ग [१०] क ग न्तरेणारसः [११] ग अव-
भ्रंशी [१२] ग पुरायुषा [१३-१३] क लोक-
मोतोर् [१४-१४] ग ज्योतिरिति [१५] ग यजयन्त [१६] क इवासन् [१७-१७] ग यम्
प्य [१८-१८] ग इवमदुश्मेवेत्याहुः [१९-१९]
क ग ब्रह्मवर्चसं समृद्धो [२०-२०] ग कृद्धोति
नैनेन [२१-२१] ग ब्रह्मवर्चसमब्रह्मवर्चसि

अथैते पञ्चरात्राः^१ । पञ्च वै जयाः^२ । पञ्चभिर् वै व्याहृतिभिर् इदं देवा अजयन् । तद् यावत्तेदं देवा अजयन्त्^३ तावता^४ अजानीति^५ । पांक्तो यज्ञः । यावती यज्ञस्य मात्रा ताम् आप्रवानीति । पांक्ताः पशवः । यावती पशूनां^६ मात्रा तावता मा पशवो ऽवरुद्धा^७ उपतिष्ठान्ता^८ इति । पांक्तम् अजाद्यम् । यावन्यु अजाद्यस्य^९ मात्रा तावता^{१०} मात्राद्यम् अवरुद्धम् उपतिष्ठता^{११} इति । पञ्चैतान्यु अहानि भवन्ति । पञ्चवर्तवस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजापतिर् यज्ञः । संवत्सरम् एवैनेन प्रजापतिं यज्ञम् आप्रीति । देवासुरा अस्पृश्यन्त । ते नैव दण्डैर् नेपुभिर् व्यजयन्त^{१२} । ते ऽब्रुवन्—न वै^{१३} दण्डैर् नेपुभिर्^{१४} विजयामहे^{१५} । वाच्य^{१६} एव वाच नो^{१७} ब्रह्मन् विजयो ऽस्तद् इति । तं वेक्षन्त^{१८}—यतरे नो^{१९} यतगन् पूर्वै ऽभिव्याहरिष्यन्ति^{२०},^{२१} तेपां क्षेप्यत^{२२} इति । ते देवा असुरान् अब्रुवन्—यूयं पूर्वै ब्रूवम् इति । यूयम् इद् वा इत्थ असुरा^{२३} देवान् । ते^{२४} देवा एतद् वाचो मिथुनम् अपश्यन् ॥ २९१ ॥

[१] ग पञ्चरात्रः	[२] क जायाः	[३] ग	[१३-१४] ग दण्डैर्नेपुभिर् घ दण्डैर्नेपुभिर् [१४] ?
उजायस	[४] ग तावता	[५] क ग अजानीति	क घ विजयामहे [१५-१६] क एव नो घ
[६] ग पशूनाम्	[७] क अवरुद्धा	[८] क	एवाचैवन्नो [१६] ग वेक्ष्यन्त [१७] क घ नो
उपतिष्ठान्ता	[९] ग अजाद्यस्या	[१०] ग ताम-	[१८] घ अभिव्याहरन्ति [१९-२०] ? ग ते
वता	[११] क उपतिष्ठता	[१२] ग व्यजन्त	संक्षेप्यन्त [२०-२०] ग स्तनो

एको^१ ऽस्माकम् इति देवा अब्रुवत, एकास्माकम् इत्थ असुराः । मन एव देवा अब्रुवत^२, वाचम् असुराः । ते देवा मनसैव वाचम् असुराणाम् अवृञ्जत । तस्माद्^३ यन् मनसाधिरच्छति, तद् वाचा वदति । द्वाव् अस्माकम् इति देवा अब्रुवत, द्वे अस्माकम् इत्थ असुराः । प्राणापानाश्च एव देवा अब्रुवत, अहोरात्रे असुराः । ते देवाः प्राणापानाभ्याम् एवाहोरात्रे असुराणाम् अवृञ्जत । तस्माज् ज्योर् जीवन् बह्व्य अहोरात्राण्यु अव-नयति । त्रयो ऽस्माकम् इति देवा अब्रुवत, तिस्रो ऽस्माकम् इत्थ असुराः । इमान् एव त्रीन् लोकान् देवा अब्रुवत, तिस्रो विद्या असुराः । ते देवा एभिर् एव लोकैस् तिस्रो विद्या असुराणाम् अवृञ्जत । तस्माद् एता विद्या एष्व एव लोकेषु प्रोच्यन्ते । चत्वारो ऽस्माकम् इति देवा अब्रुवत, चतस्रो^५ ऽस्माकम् इत्थ असुराः । चतुष्पद^६ एव पशून् देवा अब्रुवत, चतस्रो दिशो ऽसुराः । ते देवा चतुष्पाद्भिर् एव पशुभिश्च चतस्रो दिशो ऽसुराणाम् अवृञ्जत । तस्माद् यां कां चन दिशं पशुमान् अयति, सर्वां एव जितां कल्पतां प्रतिष्ठिताम् अन्वेति । पञ्चास्माकम् इति देवा ऋतून् एवाब्रुवन्^७ । अथासुरा^८ न प्राविन्दन् । न हि पञ्चि किं चनास्ति । ते ऽसुरा आरम्भम्^९ अविन्दन्तः^{१०} पञ्च पञ्चेत्यु एव वदन्तः^{११} पराजयन् । ततो वै देवा अभवन्, परासुराः । भवत्यु आत्मना^{१२}, परास्य द्विषन् आतृष्यो भवति, य एवं वेद ॥ २९२ ॥

[१] क च को ग एका	[२-२] क एव देवा	[१] ग यत्राब्रुवत	[१०] घ तथासुरा	[११] ग
अब्रुवता ग एवा देव अब्रुवत	[३] ग तस्माद्	अरम्भम् [१२] घ अविन्दन्तम्	[१२] क घ	
[४] ग त्रीणि	[५] ग तस्मा	अवन्तः [१४-१४] ग नास्ति		
[६] ग चतुष्पाद	[७] ग चतुष्पादभिर्	[८] ग		

जितिर् वा एता व्याहृतयः । जितिः पञ्चरात्रः । 'जयति जयति' य एवं वेद^१ । सा वा एषा^२ सर्वस्याग्या^३ 'जितिसु सर्वस्याग्या पराजितिः' । सर्वं वा पतेन देवा असुरान् अजयन् । सर्वम् असुराः पराजयन्त^४ । सर्वम् एव द्विषन्तं आतृष्यं जयति^५, सर्वम् अस्य

द्विषन् आतृष्यः पराजयते, य एवं वेद । अथैते सन्तता भवन्ति । यथा ह वै दारुणि
वध्रेण 'सन्ततानि रथस्य वानसो वैवं स्तोमैः पञ्चरात्रस् सन्ततः' । प्राणा ह खलु वै
स्तोमाः । प्राणैः^{१०} पुरुषस् सन्ततः । सं ह तायते य एवं वेद । तस्य द्वौ-द्वौ स्तोमौ
युक्ताव् अहर् वहतः । द्वौ-द्वौ वै युक्तानां वहिष्ठौ^{११} । युक्तेन तत्र गच्छति यत्र
जिगमिषति ॥ २९३ ॥

[१-१] एवं कोशयोद्धिवारम्	[२] क वेव ग	[६] क पाराजयन्त	[७] क जयन्ति	[८]
वेदा [३] ग एष	[४] क सवस्वां ग सव-	क वध्रेण ग वध्रेण	[९] ग संतत	[१०] ग
स्यान्वा [५-५] ग जिति... (भवन्ति यथ) नाजितिः		प्राणैर्	[११] क ग वहिष्ठौ	

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर् आयुर् इति ज्यहः^१ पञ्चविंशं महाव्रतं सर्वस्तोमो
ऽतिरात्रोऽन्नाद्यकामो हैतेन यजेत । तद् आहुर्—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम् उपेत्यम्
इति । तद् यज् ज्योतिर् गौर् आयुर् इति ज्यहो भवत्य्—अयं वै लोको^२ ज्योतिर्, अयं
गौर्, असाव् आयुः । इमे वै लोका ऋतवस् संवत्सरः । 'ऋतवस् संवत्सरः'^३ कृत्स्नम्
अन्नाद्यं पचति—संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—
अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोका-
नाम् अभिजित्या^४ अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान्^५ इमान् एकैकान्
स्तोमान् उपागाम तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु^६ प्रतिष्ठायोदचम् अश्वामहा इति ।

अथ यस्यैतस्य त्रिवृत् पञ्चदशस् सप्तदश इति ज्यहः पञ्चविंशं महाव्रतं सर्वस्तोमो
ऽतिरात्रोऽन्नाद्यकाम उ एवैतेन यजेत^७ । तद् आहुर् न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम्^८
उपेत्यम् इति । तद् यज् त्रिवृत् पञ्चदशस् सप्तदश इति ज्यहो भवत्य्—अयं वै लोकस्
त्रिवृद्, अयं पञ्चदशो, ऽसौ सप्तदशः । इमे वै लोका ऋतवस् संवत्सरः । ऋतवस्
संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति^९—^{१०}संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति ।
पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो
भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो^{११} यान्
इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम^{१२} तान् सार्धम्^{१३} ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोदचम्
अश्वामहा^{१४} इति ॥ २९४ ॥

[१] ग जहः	[२] क लोका	[३-३] ग नास्ति	हृत्पारभ्य स्तोममभ्युपाहरन्ते इत्यन्तम् ।	[९]
[४] क संवत्सरा	[५] ग अभिजित्याम्	[६] ग यजत	[१०] ग महाव्रतम्	[११] ग पच
ग योन्	[७] ग तेषा	[८] ग अधिपाठः	[१२-१२] क नास्ति	[१३-१३] ग तान् सार्धम्
२८९ खण्डस्थ लोकान् समसर्पयदिमान् लोकान्			[१४] ग अश्वामहा	

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर् आयुर् इति ज्यहः चतुर्विंशम् अहस् सर्वस्तोमो
ऽतिरात्रोऽन्नाद्यकामो हैतेन यजेत । तद् यज् चतुर्विंशम् अहर् भवति, तेनैवास्य 'परोक्षोपेतं महाव्रतं' स्याद् इति, स एतेन यजेत । तद् यज्
चतुर्विंशम् अहर् भवति, तेनैवास्य 'परोक्षोपेतं महाव्रतं' भवति । यद् व एव तत्र
हिकारो वा प्रस्तावो वा प्रतिहारो वा किञ्चिद् भवति तेनैवास्य^१ पञ्चविंशम् उपागमा
भवति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं
हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु
प्रतिष्ठायोदचम्^२ अश्वामहा इति ॥

अथ यस्यैतस्य^१ त्रिवृत् पञ्चदशस् सप्तदश इति व्यवहृत्, चतुर्विंशम् अहर, 'ज्योतिर् अतिरात्रो'^२; य उ एष कामयेत^३ 'परोक्षोपेतं मे महावृतं' स्याद् इति, स एतेन यजेत । तद् यच्च^४ चतुर्विंशम् अहर भवति, तेनैवास्य 'परोक्षोपेतं महावृतं' भवति । यद् ब एव तत्र हिंकारो वा प्रस्तावो वा प्रतिहारो^५ वा किञ्चिद् भवति, तेनैवास्य पञ्च-विंश उपान्ता भवति । ज्योतिर् अतिरात्र—एतद् वै प्रज्ञातं देवतीर्थं^६ । यज्ञ ज्योतिर् अतिरात्रः—प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टं^७ । उहचम् अश्रवामहा इति ॥ २९५ ॥

[१-१] ग परोक्षोपेतम् महावृतम्	[२-२] ग ज्योतिरात्रो ग ज्यातिरात्रो	[७] क कामयेत
परोक्षोपेतमहावृतम्	[३] क ग तेनेवास्य	[४] क ग यज्ञ
ग -दशम्	[५] क ग यस्यैतस्य	[६-६] क देवतीर्थं
		[११] ? ग देवतीर्थेनारिष्टं

अथ यस्यैतस्य ज्योतिषी अग्निष्टोमाद् अभितो भवतो, गोआयुषी उक्थ्याद् अन्तरौ, ज्योतिर्^१ अतिरात्रो मध्ये^२; प्रजननकामो हैतेन यजेत । एतद् वै कृत्स्नं प्रजननं 'यज्ञ ज्योतिर् अतिरात्रः'^३ । मध्यत उ वा आत्मनः प्रजननम् । तद् यन् मध्ये 'ज्योतिर् अतिरात्रो' भवति, मध्य एवैतद् आत्मनः प्रजननं धत्ते, बहुर् भवति, प्रजायते । गोआयुषी उक्थ्याद् अन्तरौ भवतः । पशवो वा^४ उक्थानि^५ । तयोः पञ्चशतानि स्तोत्रियाः । पशुभिर् एव तद् उभयतः प्रजां परिगृह्णीते । ज्योतिषी अग्निष्टोमाद् अभितो भवतः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ब्रह्मणैव^६ तद् उभयतः प्रजां पशून् परिगृह्णीते उपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥

अथ^१ यस्यैतस्य ज्योतिषी अतिरात्राद् अभितो भवतो, गोआयुषी उक्थ्याद् अन्तरौ, ज्योतिर्^२ अग्निष्टोमो मध्ये; यः कामयेता मे ब्रह्मवर्चसी प्रजायां जायेतेति^३, स एतेन यजेत । तेजो वै ब्रह्मवर्चसो^४ ज्योतिर् अग्निष्टोमः । मध्यत उ वा आत्मनः प्रजननम् । तद् यन् मध्ये ज्योतिर् अग्निष्टोमो भवति, मध्यत एवैतद् आत्मनो ज्योतिर् धत्ते, आ हास्य ब्रह्मवर्चसी प्रजायां^५ जायते । गोआयुषी उक्थ्याद् अन्तरौ भवतः । पशवो वा^६ उक्थानि^७ । तयोः पञ्चशतानि स्तोत्रियाः । पशुभिर् एव तद् उभयतो ब्रह्मवर्चसिनीं प्रजां परिगृह्णीते । ज्योतिषी अतिरात्राद् अभितो भवतः । इमौ वै लोकाद् अतिरात्रौ । आभ्याम् एवैतल् लोकाभ्याम् उभयतः प्रजां पशून् परिगृह्णीते^८ उपरावापाय । नास्य^९ वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ २९६ ॥

[१] ग ज्यातिर्	[२] ग मध्य	[३-३] ग	[११] ग जायेयेति	[१२] ग ब्रह्मवर्चस	[१३]
यज्योतिरात्रो	[४-४] ग ज्यातिरात्रे	[५] ग	क प्रजाया	[१४-१४] क परावापादनस्य	ग
उक्थ्या	[६] ग नास्ति	[७] ग उक्थानि	[८]	परावापानास्य	
ग अग्निष्टोमो	[९] ग ब्रह्मणैव	[१०] ग अयो			

अथैते षड्रात्राः । मरुतो वा^१ अकामयस्तौजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा^२ वीर्यवत्तमा देवानां स्याम, जयेम स्वर्गं लोकम् इति । त एतं षड्रात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन्^३ तेना-यजन्त । ततो वै त ओजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानाम् आसन्न, अजान् स्वर्गं लोकम् । ओजिष्ठो बलिष्ठो भूयिष्ठो वीर्यवत्तम स्वानां भवति, जयति स्वर्गं लोकम्, य एवं वेद । पृष्ठयेन^४ षडहेन यन्ति । धीर् वै वर्ष्मं पृष्ठानि । श्रियम् एव तद् वर्ष्मं पृष्ठान्य अभ्यारोहति । ओजो वै वीर्यं पृष्ठानि । ओजसैव^५ तद् वीर्येण यन्ति । स्वर्गो वै लोकः पृष्ठानि । स्वर्गम् एव तल् लोकं रोहन्तो^६ यन्ति । तेषां सरस्वत्या उपमज्जन्ते^७ देवा ।

दक्षिणे तीर ईक्षन्ते २९७

[१] क ग नास्ति [२] ग नास्ति [३] क पृच्छेत्तु ग प्रतिष्ठेन [४] ग ओजसै [५] ग रोहते

चक्रवती सदोहविधाने^१ भवत, उलूखलबुध्नो^२ गृप, उत्क्रान्त्या^३ अनपभ्रंशाय । यद् धि ते तत्र कुर्वाणा इवासीरन्^४, अपभ्रंशो हेषां सः । शम्यापरासं यन्ति । एते इ वै स्वर्गस्य लोकस्य विक्रमा यच्च छम्यापरासाः । स्वर्गस्यैव तत् लोकस्य विक्रमान्^५ क्रम-
माणा यन्ति । प्रन्त आक्रोशन्तो^६ यन्ति । एतद्^७ वै बलस्य रूपं यद् धतम् आकुपम् । सरस्वत्या यन्ति । वाग्^८ वै सरस्वती^९ । वाग् उ देवयानः^{१०} पन्थाः । देवयानेनैव तत् पथा यन्ति । प्रतीपं^{११} यन्ति । प्रतीपम् इव वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तत् लोकं प्रति-
पद्यन्ते^{१२} । प्राञ्च उदञ्च^{१३} यन्ति । प्राङ्^{१४} इव ह वा इदं^{१५} स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तत् लोकं रोहन्तो^{१६} यन्ति । आ प्रक्षान्^{१७} प्रास्त्रवणाद्^{१८} यन्ति । एष उ ह वै वाचो ऽन्तो यत् प्रक्षः^{१९} प्रास्त्रवणः । यत्रो^{२०} ह वै वाचो ऽन्तस्, तत् स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एवेतत्^{२१} लोकं गच्छन्ति ॥ २९८ ॥

[१] ग सदोहविधाने [२] क -बुध्नो [३] ग । ग चा [१४] ग नास्ति [१५] ? ग उदाम
उत्क्रामत्या [४] ग इवासीरन् [५] घ विक्रा- [१६] क घ रोहन्त्यो [१७] ग प्रक्ष्यात् [१८]
मन् [६] ग आक्रोशन्तो [७] ग तद् [८] ग ग प्रास्त्रवणाद् [१९-२०] ग प्रास्त्रवणो यत्र
वाग् [९] ग सरस्वति [१०] क ग देवयानः [२०] क एव तत्
[११] क प्रतीप [१२] ग प्रतिपद्यन्ते [१३]

तेन हैतेन मरुतो यत इन्द्राग्नी ईक्षांचक्राते इमे चेद् वा इदं समापयन्ति, मरुत^१
पत्रेदं सर्वं भवन्तोति । तान् ह^२ सत्रपरिवेषणं सहस्रं जिग्यतुः । तद् धैषां विमाथी-
चक्रिरे^३ । पाप्मानं ह वा एषां^४ तद् विमेषिरे^५ । तस्माद् उ ह विमाथ्यस्य न लिप्सेत,
नेत् पाप्मानो ऽपमजा इति । तयोर् ह वै ते ऽद्यान्यान्^६ अराधुः । ते होत्तस्थुर^७—अरा-
त्स्मेति । तेषाम् एता उदचो—यत् समापयन्ति, सैका । यद् एषाम् म्रियते^८ सैका । यद्
दश गावश् शतं भवन्ति, सैका । यच्च छतं गावस् सहस्रं भवन्ति^९, सैका । तेन हैतेन
^{१०}पुरायु स्थूरगृहपतयः^{११} । तान् ह त्रिकर्तानां वा सत्त्वानां वा व्याधिनीः पयुत्थाय^{१२}
जिग्युः । तद् धैषां गृहपति^{१३} जम्नः । तं हेमं गृहपतिं हतम् अभितः कृपयमाणा निषेदुः ।
तम् उ ह ध्रुवगोपः^{१४} सांकाशिनेनैव^{१५} द्रवन्तं निजज्ञौ^{१६} । स आहवनीयाद् एवोर्ध्वं
स्वर्गं लोकम् आचक्रमे । स होवाच—मा कृपयध्वे^{१७} । यं वा इमं कृपयध्वे, ऽयं वै स
आहवनीयाद् एवोर्ध्वं स्वर्गं लोकम् आक्रांस्तेति^{१८} । तेषां यांस् तत्र जम्नुस्^{१९}, ते स्वर्गं
लोकम् ईयुः । अथ ये परिशिशिषिरे, त इमं^{२०} एतर्हि पणाव्यतरा^{२१} इव स्थूराणाम्^{२२} ।
^{२३}पापग्रामतरा इव^{२४} हि ततः पुरासुः । तस्माद् उ स्थौर्यं शम्यापरासितेत्य् आख्या-
पयन्ति^{२५} ॥ २९९ ॥

[१] ग मरुता [२] घ सह [३] घ विमाथी [१४] घ ध्रुवगोपः [१५] घ सांकाशिनेनैव [१६] क
चक्रिरे [४] घ एषां [५] घ विमेषिरे [६] क निजज्ञौ [१७] क कृपयध्वे [१८] क आक्रांस्तेति
क घ चान्यार् [७] क होत्तस्थुर ग होत्तस्थुर [१९] ग गन्तुस् [१९] ग इमा [२०] क
[८] ग म्रियते [९] घ भवन्ति [१०] क पणाव्यतरा ग पणाव्यतरा [२१] ग स्थूराणां
स्थूरायुस्फौकरगृहपतयः घ स्थूरायुस्फौकरगृहपतयः [२२-२३] क पापग्रामतरा इव घ
[११] ग पयुत्थाय [१२] घ गृहपति [१३]

अथ यदेतस्य विश्वजिद् अभिजिताद् अतिगवाद् अग्निना भवतो, गौर आयुर्^१ गौर आयुर् इति चत्वार उक्थ्या मध्ये; पशुनाम् इतद् उक्थुः । अथ वै लोको ऽभिजिद्, असौ विश्वजित् । अथैते चत्वारो मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा उक्थानि । तेषां सहस्रं स्तोत्रियाः^२ । अनेन चैव तत् लोकेनासुना सोमयन् गतान् पशून् परिगृहीते^३, उव पशून् लभ्यते । बहुपशवो ह भवन्ति । एतेन ह वै तद् एनेनेन्द्राग्नी मरुतः सहस्रं जिग्यतुः^४ । अग्निर् अभिजिद्, इन्द्रो विश्वजित् । अथैते चत्वारो मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा उक्थानि । तेषां सहस्रं स्तोत्रियाः । एतद् अथ वै तद् इन्द्राग्नी उभयतस् सहस्रं परिगृह्णाजहतुः । आभ्यां च ह वा एवं तत् लोकाम्याम् इन्द्राग्निभ्यां सोमयतः पशवः परिगृहीता^५ उपतिष्ठन्ते, य एवं वेद । तेषाम् उ तेषां परीणाद्^६ इति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे^७ सरस्वदन्तः^८ दीक्षायै । ते प्राज्वो यन्ति समया कुरुक्षेत्रम् । एतद् वै देवानां देवयजनं यत् क्षेत्रम् । देवानाम् एव तद् देवयजनेन यन्ति । तेषां यमुनावमृथः । एष वै स्वर्गो लोको यद् यमुना । स्वर्गम् एव तत् लोकं गच्छन्ति ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वस् त्रियहः^९ प्रत्यङ् व्यहोः यः कामयेत गच्छेत्^{१०} । स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके^{११} तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । उपदेक्षेयैत उर्ध्वं स्वर्गं लोकं गच्छति, प्रत्य् एवामुतस् उपदेष्टावरोहति । गच्छति स्वर्गं लोकं प्रत्य् अस्मिन् लोके^{१२} तिष्ठति । अथो ह वेद यो ऽसाव् आसं सो ऽयम् अस्मीति, पुनर् देवास्मिन् लोकं प्राजायते^{१३} ॥ ३०० ॥

- [१] ग आयुः [२] ग स्तोत्रिया [३] क ग क सरस्वतम् [४] पृष्ठं कोमयोः [५] ग परिगृह्ते [६] ग जिग्यतुः [७] क ग परिगृहीता गच्छेत् [८] ग नास्ति [९] ग आभ्यान्ते [१०] एवं कोमयोः [११] क ग जघनार्धे [१२] ?

अथैते सप्तरात्राः । सप्त वै छन्दांसि । छन्दांसि वै सर्वा वाक् । चावन् स ऐश्वर्यम्^१ आधिपत्यं गच्छति य अश्वम् अश्नुते । याच ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छानीति । तस्मात् सप्तरात्रेण यजते । सप्त वै प्राणाः । प्राणैर् वै प्रजाः पशवः परिगृहीता^२ उपतिष्ठन्ते^३ । “तद् यैः प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ते, तैर् मा प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ताः” इति । प्राणैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आयन् । तद् यैः प्राणैर् देवा स्वर्गं लोकम् आयन् तैः प्राणैर् स्वर्गं लोकम् अयानीति^४ । सप्त वै मुख्याः प्राणाः । एते वा अपहतपाप्मानः प्राणा यन् मुख्याः । ते ये उपहतपाप्मानः प्राणास् तेषां मात्रया यज्ञं तनवा इति । सप्तर्षयो वा ऋद्धिकामास् तयो ऽतप्यन्त । त एतं^५ सप्तरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त ॥ ३०१ ॥

- [१] ग ऐश्वर्यम् [२] ग आधिपत्य [३] क ग परिगृहीता [४] ग उपतिष्ठन्ता [५-५] ग नास्ति [६] क ग आयानीति [७] ग यज्ञ

ते ऽहर्भाज आसन् । ततो वै ‘तेषाम् अद्भैवैक’ आहोद् अद्भैको ऽद्भैकः । सा ह खलु वै अष्टर्द्धीनां^१ स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेन सप्तर्षय आर्धुवन् । सा या अष्टर्द्धीनां यो लोकानां पुण्यतमो यम् एतेन सप्तर्षय आर्धुवंस् तम् ऋद्धयानीति । तस्मात् सप्तरात्रेण यजते । सप्तैताम् अहानि भवन्ति सप्त स्तोमाः । अहर् एव स्तोमो बहव्य^२ अह स्तोमो ऽह स्तोमः । सा ह खलु वा अह्नां समृद्धिर् यद् एनानि नाना स्तोमा^३ बहन्ति^४ । सा यद्वाह्नां^५ समृद्धिस् सैवैषा क्रियते । त उ सर्वे सप्त संपद्यैर्विशम् एवाभिसंपद्यन्ते—त्रिवृच्च च

अथस्त्रिंशश्च तौ द्वाव एकविंशौ पञ्चदशश्च त्रिणवशश्च तौ द्वौ एकविंशौ,
सप्तदशश्च पञ्चविंशश्च तौ द्वाव एकविंशौ, एकविंश पञ्चविंशः^{११} । द्वादश
मासाः, पञ्चवर्षस्य, त्रय इमे लोकाः, असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्य वा एते सलोकतां
गच्छन्ति ये सप्तराजयाजिनः । एतम् अभिसंपन्न एषां लोकं कृणोति । एतं गच्छत्य्,
एतस्य सलोकतां^{१२}, य एवं वेद ॥ ३०२ ॥

[१-१] क तेषामुद्देशेक [२] ग अह्निके [३] [८] ग तमृदो [९-९] ग त्रिणवश [१०] ग
ग श्रेष्ठवीनाम् [४] क वहन्ते ग पहत्य [५] नास्ति [११] ग सलोकता
ग स्तोम [६] ग वहनि [७] ग एव हां

तेन हैतेन जनको वैदेह इयक्षांचक्रे । तं ह स्म यद् ब्राह्मणाः कुरुपाञ्चालाः
आहुर्—अनेन त्वा यज्ञेन याजयामासेन त्वा यज्ञेन^१ याजयामेति । नति^२ ह स्माह । न स
युष्मद् ब्राह्मणो ब्रह्मीयान् आसीद्, यो मह्यम् एतं यज्ञकृतं व्यदधात् । एतेनैव मा याज-
यतेति । तथेति । तेन हैने^३ याजयांचक्रे । स वा एष पृष्ठय^४ एव षडहः, पञ्चविंश^५ महा-
व्रतम् । तत्^६ एव गन्निम् उपयन्ति । श्रीर् वै वर्ष्म पृष्ठानि । अयम् एव तद् वर्ष्म
पृष्ठान्य^७ अभ्यारोहति । अन्नं वै महाव्रतम्, अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । तद् आहुर्—न^८
पुरा संवत्सरान्^९ महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठय^{१०} षडहो भवत्य्—ऋतवो^{११}
वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति—संवत्सराभिजिनम्
एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंश^{१२} महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यै-
वावरुद्धयै ॥ ३०३ ॥

[१-१] क कुरुपाञ्चाल ग कुरुपाञ्चाल [२] क ग नास्ति [८] क पृष्ठान्य [९-९] क अन्नं ग
नास्ति [३] ? ग तेनेति [४] ग हेतय्यज अन्न [१०] ग संवत्सरान् [११-११] ग
[५] ग पृष्ठा [६] क ग पंचविंशम् [७] ग षडहोय भवत्यवो [१२] क ग पंचविंश

तद् आहुस्—तत्स्थानं वा एतद् अहोरात्र्या अग्निष्टोमो वा एतद् अहर् इति । तद् उ
वा आहुस्—संवत्सरो वा एष यद् अग्निष्टोमः । संवत्सरः प्रजापतिः । प्राजापत्यं महाव्रतम्
एवाग्निष्टोमसाम्नः पञ्चविंशानि स्तोत्राणि स्युः । अथैकविंशौ^१ उक्थ्यै रात्रिम् उपाव-
रोहेयुर् इति । तथा हैतौ यज्ञकनू^२ व्याक्रियेते ॥

अथ यस्यैतस्य^३ पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमाः पञ्चमे ऽहनि महाव्रतं, विश्वजित् सर्व-
पृष्ठो ऽतिरात्र, एतेनो^४ ह क्रतुः कारीरादिर् ईजे श्रीकामो ऽन्नाद्यकामः । आत्मा वै पृष्ठयप्
“षडहो ऽन्नं महाव्रतम्” । स मध्यत एवात्मनो ऽन्नाद्यं चास्ये, “सो ऽन्नाद्” श्रेष्ठ स्वानां
भविष्यामीति । अथो संवत्सरो वै पृष्ठयप् षडहः । “तद् मा” संवत्सरेणान्नाद्यं परिगृही-
तम् उपस्थास्यत इति । विश्वजित् सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रो भवति । श्रीर् वै वर्ष्म^५ पृष्ठानि ।
तद् उ अयं वर्ष्म पृष्ठान्य् अभ्युत्क्रमिष्यामीति^६ । तम्^७ उ ह ब्राह्मण^८ “उवाच—यावज्
जीविष्यत्य् अन्नाद्” एव श्रेष्ठ^९ स्वानां भविष्यति, विशीर्षस् त्व एव मर्तेति^{१०} । शिरो
वा एतद् यज्ञस्य यन् महाव्रतम् । तद् यथा शिरश् छित्त्वा तद् उपपक्षयोर् उपगूहेत्^{११}
तद् वै न श्लिष्यति^{१२} तादृग् अकृद् इति होवाच । जानन्त एवास्य शिरश् छित्त्वा^{१३}
इति । तद् घ तथैवास । यावद् घ क्रतुः कारीरादिर् जिजीवान्नाद्^{१४} एव श्रेष्ठ स्वानाम्
आस । विशीर्षस्^{१५} त्व एव ममार । जानन्तो ह त्व एवास्य^{१६} “शिरश् चिच्छिदुर्
भायकाः” । स ह्यै कल्याण एव यज्ञकनूर् यस्य त्वेनेनानुपद्रव्ये^{१७} यजेत ॥ ३०४ ॥

[१] ग अथ वर [१] ग य०कृत् [१] ग य० ज० पि० य० १] ग अष्ट [१] ग
यस्यतस्य [४] क यतोना [१] ग षड म मस्तत् [१४] ग ऊ० शू० [१५] ग अविप्यति
हाव्रतम् [६-६] ग स्योन्नद [७-७] ग त [१६] ग छत्तर [१७] ग जिजीवन्नाद [१८]
मासं [८] ग वर्मा [९] ग अभ्युत्कृ० अमि- ग विविशीर्षाच्च [१९-१९] क शिरश्चिच्छिदुर्माय-
प्यामीति [१०] ग तद् [११-११] ग उच- काम ग शिरश्चिच्छिदुर्मायकाः [२०] ग त्वेनेनानुपदृष्टे

अथैव ववरसप्तरात्रः^१ । तस्य सप्तदशम् एव प्रथमम् अहर्, अथ त्रिवृद्, अथ पञ्च
दशम्, अथैकविंशम्, अथ त्रिणवम्, अथ त्रयस्त्रिंशं^२, ज्योतिर् अतिरात्रः^३ । एतेनो ह
स ईजे श्रीकाम उ वन्नाद्यकामः । आत्मा वै "पृष्ठयप् षडह" इति । मुख्यं त्रिवृद्, अन्नं
सप्तदशः^४ । स^५ प्रथमत एव मुखतो ऽन्नाद्यं घ्रास्ये, सो ऽन्नाद् श्रेष्ठं स्वानां भविष्यामीति ।
अथो संवत्सरो वै पृष्ठयप् षडहस्, तं मा संवत्सरस्य^६ पुरस्ताद् अन्नाद्यम् अवरुद्धम् उप-
स्थास्यते^७ इति । ज्योतिर् अतिरात्रः^८ । एतद् वै प्रज्ञातं देवतीर्थं यज् ज्योतिर् अति-
रात्रः^९ । स उ प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्टं^{१०} उद्वचं गमिष्यामीति । तम् उ ह स्व
एवान्तेवास्यम् अनुध्याजहार— ॥ २०५ ॥

[१] क ववरसप्तरात्रः घ ववरसप्तरात्रस्य [२] ग प्रथम [३] घ संसंवत्सरस्य [१०] ग
? क त्रयस्त्रिंश [३] क घ ज्योतिरात्र ग ज्योति- उपस्तास्यते [११] ग अतिरात्रा [१२] ग
रतिरात्रा [४-४] ग नास्ति [५-५] ग पृष्ठाः देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्टं घ देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्ट
षडाह [६] ग सप्तरात्रा [७] ग नास्ति [८]

—"गोवर्णः खालतेयः"—पापीयान् भविष्यति । प्रथमत एव मुखतो ऽन्नाद्यम्
अधित । यदा^१ वै मुख्यम् अन्नं प्राप्नोति ततो वाव^२ तत् पूयति^३, "यदि प्रगिरति पूयति",
यदि छीवति पूयत्य्, अप्यूद्^४ अन्नाद्यं, पापीयान् भविष्यतीति । "तद् ध" तथैवास ।
स ह पापीयान् आस । तस्मै होचुर्—यो वै ते ऽयं स्व एवान्तेवासी गोवर्णः खालतेयस्,
स वै त्वानु व्याहारीद् इति । तं होवाच —स वै मा त्वम् अनेन^५ यत्नेन याजयेति^६ ।
तथेति होवाच । तं वै त्वा^७ यथा रथं "वा रिष्टं" संस्क्रुयाद् अनो वा, एवं त्वा
संस्करिष्यामीति । तस्य ह त्रिवृद् एव प्रथमम् अहश् चकार, अथ पञ्चदशम्, अथैक-
विंशम्, अथ त्रिणवम्, अथ त्रयस्त्रिंशम्, अथ "सप्तदशम्, अथ" सप्तदशम् । द्वे
सप्तदशे अनूची । एतेनो ह गोवर्णः खालतेयः^८ आचार्यं याजयांचकार । आत्मा वै
पृष्ठयप् षडहो, ऽन्नं सप्तदशः । स आत्मन^९ "एवाध्य ऊर्ध्वो ऽन्नाद्यम् अभ्युत्कमिष्यते ।
तत्" त्वोपरिष्ठाद्^{१०} अन्नाद्यम् अवरुद्धम् उपस्थास्यते—सप्तदशान् सप्तदशम्, अन्नाद्
अन्नम् । अभि ते प्रजान्नादी भवितेति होवाच ॥ २०६ ॥

[१-१] घ वर्णः खालतेयः [२] ग यथा [३] याजयति [१०] ग त्व [११-११] ग वारिष्टं
ग वै घ वा [४] ग पूयति [५-५] ग [१२-१२] ग नास्ति [१३] ग खलतेय [१४]
नास्ति [६] ? क घ अप्यूद् [७-७] ग घ ग आत्मना [१५-१५] ग नास्ति [१६] क तं
नास्ति [८] ? क घ अन्येन [९] क घ

एते वावरयः^१ कुरुषु पणाय्या एव । स ह रम^२ "तद् देवयजने" परिचरतीदम्
अयज इदम् उ नायज^३ इति ॥

अथ यस्यैतस्य^४ ज्योतिर् गौर् आयुर् इति ब्रह्मो^५, विश्वजित् सर्वपृष्ठय उक्थ्यष्,
षोडशमाञ् छन्दोमपवमानः सर्वस्तोम उक्थ्यः, "पञ्चविंशं महाव्रतं", ज्योतिर् अति-

रात्रौ य कामयेनोपेत्याभिपुत्रम् उपेत्य पृथ्वाभ्य उपेत्य छन्दोमान्, महाव्रतं स उपेत
स्याद् इति स एतेन यजेत उपेत्य हवामिष्टम्^१, उपेत्य पृथ्वाभ्य, उपेत्य छन्दोमान्,
महाव्रतम् अस्थोपेतं भवत्यु—अन्नं वै महाव्रतम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^२ । तद् आहुः—
युया संवत्सरान्^३ महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठयष् षडहो भवत्यु—ऋतवो वै
पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम्^४ । अन्नाद्यं पचति—संवत्सरमभिजितम्^५ ।
एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यै-
वावरुद्धयै । ज्योतिर् अतिरात्रः । एतद् वै प्रज्ञातं^६ देवतीर्षं^७ यज् ज्योतिर् अतिरात्रः ।
प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्टं^८ उद्धवम् अञ्जना इति ॥ ३०७ ॥

[१] ग वाक्येः य वावरुद्धयै [२] क स्या [१०] ग हवामिष्टम् [११] क अन्नाद्यस्यैवाव-
[३-३] क तदेवयजते [४] क नाञ्ज [५] ग रुद्धयै [१२] य संवत्सरा [१३] क ग कृत्स्नम्
यस्यैतस्य [६] ग जज्ञो [७] ग षोडशीमात्र [१४] ग संवत्सरमभिजितम् [१५] ग प्रज्ञा
[८-८] ग पञ्चविंशतिमहाव्रतम् [९-९] ग कानये- [१६] ग देवतीर्षं [१७] ग देवतीर्थेनारिष्ट
नोपेत्याभिपुत्र्यापेत्य पृथ्वाभ्य उपेत्य छन्दोमानोऽष्टुतं

पृष्ठयष् षडहो, ५थ यत् सप्तमम् अहस् तस्य चतुर्विंशं^१ वहिःपवमानं त्रय-
स्त्रिंशान्यु उत्तराणि स्तोत्राणि पञ्चविंशं महाव्रतं^२ चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । आप्यत
इव वा एतद् यज्ञो, यद् एष पृष्ठयष् षडह आप्यत इति । तद् यत् सप्तमस्याहम्
चतुर्विंशं वहिःपवमानं भवति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञो—यज्ञम्
एवैतद् यज्ञमुख आरभन्ते । अथो चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री । गायत्र्यो वा आप्तं यज्ञक्रतुं
पुनस् तन्वते^३ । तेनो^४ ह्य अन्या गायत्र्या आप्तं यज्ञक्रतुम् उद्यन्तुम्^५ अर्हति । त्रयस्त्रिं-
शान्यु उत्तराणि स्तोत्राणि—त्रयस्त्रिंशद् वै देवता—देवतानाम् एवाप्त्यै । पञ्चविंशं
महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । चतुस्त्रिंशम्^६ अग्निष्टोमसाम ।
त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः । सप्रजापतिकास् एवैतद् देवतास्तु
यज्ञस्थान्ततः प्रतितिष्ठति ॥

पृष्ठय एव षडहो, ५थ यत् सप्तमम् अहस् तस्य चतुर्विंशः पवमानास्, त्रयस्त्रिंशं
पुनरभ्यावर्ति, पञ्चविंशं महाव्रतं, चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । आप्यत इव वा एतद्
यज्ञो यद् एष पृष्ठयष्^१ षडह आप्यत इति । तद् यत्^२ सप्तमस्याहम् चतुर्विंशः
पवमाना भवन्ति सवनमुखे, सवनमुखे नो यज्ञ आरब्धो ऽसद् इति । त्रयस्त्रिंशं पुनर-
भ्यावर्ति^३—त्रयस्त्रिंशद् वै देवता—देवतानाम् एवाप्त्यै । पञ्चविंशं^४ महाव्रतम्—
अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । त्रयस्त्रिंशद् वै
देवताः । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः^५ । सप्रजापतिकास्^६ एवैतद् देवतास्तु यज्ञस्था-
न्ततः प्रतितिष्ठति ॥ ३०८ ॥

[१-१] ग षडहो तथ [२] क ग चतुर्विंशं [३] षडहोः येत् [११] क ग -वर्त्ती [१२] ग
ग महाव्रतम् [४] ग तनाते [५] ग तनो पञ्चविंशम् [१३-१३] ग नास्ति [१४] ग
[६] ग उवतम् [७] ग चत्विंशम् [८-८] ग प्रजापतिकास्
नास्ति [९] ग अत्रिपाठः एवै [१०-१०] ग

पृष्ठय एव षडहो, ५थ यत् सप्तमम् अहस् तत् सर्वम् एव चतुर्विंशं, पञ्चविंशं महाव्रतं,
'चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । आप्यत इव वा एतद् यज्ञो यद् एष पृष्ठयष् षडह आप्यत

इति । तद् यन् सप्तमम् अहस् सर्वम् एव चतुर्विंश भवति सप्तैवाह्वा यज्ञ आर धो ऽसन् इति पञ्चविंश महाव्रतम् । अन्न वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवाधरुद्धयै । चतुर्विंशम् अग्निष्टोमसाम । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुर्विंशः । सप्रजापतिकाश्च एवैतद् देवतासु यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठति ॥

पृष्ठम् एव ऋद्धो, ऽथ यत् सप्तमम् अहस् तस्य छन्दोमाः पवमानाः, चतुर्विंश पुनरभ्यावर्ति, पञ्चविंशं महाव्रतं, त्रयस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम् । यः कामयेनोपेत्य पृष्ठान्, उपेत्य छन्दोमां, महाव्रतं स उपेतं स्याद् इति, स एतेन यजेत । उपेत्य हेव पृष्ठान्, उपेत्य छन्दोमां, महाव्रतम् अस्योपेतं भवन्—अन्नं वै महाव्रतम्—अन्नाद्यस्यैवाधरुद्धयै । चतुर्विंश पुनरभ्यावर्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुर्विंशः । सप्रजापतिकाश्च एवैतद् देवतासु प्रतितिष्ठति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवाधरुद्धयै । त्रयस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम—त्रयस्त्रिंशद् वै देवता—देवता-नाम् एवाप्त्यै ॥ ३०९ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग चतुर्विंश [३] ग तिष्ठ [४-४] ग पठहोत [५] क पवमाना
[६] ग भवन् [७] ग अह्नवास्त्यै- [८] ग पुनराभ्यावर्ति [९] ग नास्ति

अथेतौ संसक्तौ । जमदग्निर् ह वै माहेनानां पुरोहित आस । तान् ह विस्तेना-त्यादधौ । त उ हैनम् उपजिह्वितुः । स हैक्षांचक्रे—कथं न्व् अहम् एषां सप्त सप्तैकाहनि ग्राम्याणां पशूनां हन्याम् इति । स एतौ यज्ञाव् अपश्यत् । ताव् आहरत् । ताभ्याम् अयजत् । ततो वै स तेषां सप्त सप्तैकाहनि ग्राम्याणां पशूनाम् अहन् । स वा एषो ऽछिद्रो वज्रः । तान् ह स्मैतेनैवाछिद्रेण वज्रेणोपमर्चयति । तद् यथा सत्येन तिलान् स्तृह्याद् एव ह स्मैवैनांस् तत् सुदानपोत्तान् अभिव्युच्छति । स यो आतृव्यवान् । स्याद् यो ऽभिचरेद् य स्पर्धेत, स एताभ्यां यजेत । एतेनैवाछिद्रेण वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं आतृव्यं स्तृणुते । अथो आहुः—प्रजाकाम एवाभ्यां यजेतेति । स्तोमो वा एतत् स्तोमेन संसक्तो भवति—संसक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते—प्रजात्या एव । अथैतत् सप्तदशं सप्तमम् अहर् भवति । तस्मिन् महाव्रतम् उपयन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । अन्नं महाव्रतम् । स्व एव तद् आयतने प्रजापतिम् अन्नाद्येन समृद्धयन्ति ॥ ३१० ॥

[१] एवं कोशयोः [२] ग विस्तेनाचार्यो स्त्रीह्याद् [११] ग सुदानपोत्तान [१२] ग
[३] ग उपजिह्वितुः [४] क हैक्षांचक्रे [५] अभिव्युच्छति [१३] ग अतृव्यवान् [१४-१४]
ग त्व् [६] ग यज्ञ [७] ग अहरत् [८] ग स्याम्येषा [१५] ग स्तोमे [१६] ग
ग-छिद्रेण [९] ग वज्रेणोपमर्चयति [१०] ग संसक्तोद् [१७] ग प्रजा

अथैते ऽष्टरात्राः । बृहस्पतिर् वा अकामयत्—तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्या, यशो देवेषु गच्छेयम् इति । स एतम् अष्टरात्रं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत् । ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य अभवद्, यशो देवेषु गच्छत् । यशो ह् एष तद् अगच्छद् यद् एषां पुरोधाम् आह्वुत् । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति यशो देवेषु गच्छति, य एवं वेद । अथो आहुर्—आयुष्काम एवैनेन यजेतेति । प्राणो वै गायत्री । गायत्रीम् एव यशो ऽभिसंपन्नः । तस्माद् उ हैनेनायुष्कामो यजेत । अथो आहुः—पशुकाम एवैनेन यजेतेति । अष्टा-

क्षरा वै "गायत्रा । अष्टाशकाः" पशवः । पशवो गायत्री^१ । गायत्रीम् एव यज्ञो ऽभि
संपन्नः । तस्माद् उ हैनेन^२ पशुकामो यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत—अस्मात् लोकाद्
अमुं लोकं गच्छेयम् इति । स एतम् अपरात्र यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरत् । तेनायजत ।
ततो वै सो ऽस्मात् लोकाद् अमुं लोकम् आपृष्ट । यद् अस्मात् लोकाद् अमुं लोकम् आपृष्ट,
तद् अपरात्राणाम् अपरात्रत्वम् । "अष्टे हास्मात्" लोकाद् अमुं लोकं, य एवं वेद^३ ।
तद् आहुः—किम् अन्व^४ । अपरात्र इति । दिश इति ब्रूयात् । दिशो ह वा अन्व अपृ-
रात्रः^५ । वतस्तो दिशश् चत्वारो ऽद्यान्तरदेशाः । ऊर्ध्वा दिङ् नवमी । अष्टाब् एतान्य्
अहानि भवन्ति, रात्रिर्^६ नवमी । दिश एवेतेन ध्रौति^७, दिक्षु प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम्
एति ॥ ३११ ॥

[१-९] ग नास्ति [२] ग हैनेनायुकामो [३] [४] ग द् [१-९] ग अपोस्मा [१०] ग नास्ति
क ग हैनेन [४] ग यजनेति [५-६] ग [११] ग अन्व [१२] ग अष्टरात्र [१३] ग
गायत्रीष्टाशकाः [६] ग नास्ति [७] ग हैनेन [८] ग [१४] ग एवेतेन ध्रौति

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमः, पृष्ठयप् पडहो, ज्योतिर् अग्निष्टोमो, यः काम-
येत तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य् अस्मिन् लोके स्थां, गच्छेयं^१ स्वर्गं^२ लोकं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य्
अमुष्मिन् लोके स्थाम् इति, स एतेन यजेत^३ । तद् यत् पुरस्ताज् ज्योतिर् अग्निष्टोमो
भवति—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमस्—तेनैवास्मिन् लोके तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
भवति । पृष्ठयप् पडहो भवति—स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयप् पडह—स्वर्गम् एवेतेन लोकं
गच्छति । ज्योतिर् अग्निष्टोम^४ उपरिष्ठाद् भवति—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्नि-
ष्टोमस्—तेनैवामुष्मिन् लोके तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अतिरात्रः, पृष्ठयप् पडहो, ज्योतिर् अतिरात्रो, यः काम-
येत प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयं, गच्छेयं स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अमुष्मिन् लोके तिष्ठेयम् इति,
स एतेन यजेत । तद् यत् पुरस्ताज् ज्योतिर् अतिरात्रो भवत्य्—एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा
यज् "ज्योतिर् अतिरात्रस्"—तेनैवास्मिन् लोके प्रतितिष्ठति । पृष्ठयप् पडहो भवति—
स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयप् पडह—स्वर्गम् एवेतेन लोकं गच्छति । ज्योतिर् अतिरात्र उपरि-
ष्ठाद् भवत्य्—एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यज् ज्योतिर् अतिरात्रस्—तेनैवामुष्मिन् लोके
प्रतितिष्ठति ॥ ३१२ ॥

[१] क गच्छेयं [२] ग स्वर्गं [३] ग यजेत [४-५] ग गच्छतिदग्निष्टोम [५-६] ग ज्योतिरात्रम्
[६] ग नास्ति

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमः, पृष्ठयप् पडहो, ज्योतिर् अतिरात्रो, यः काम-
येत तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य् अस्मिन् लोके स्थां, गच्छेयं स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अमुष्मिन् लोके
तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । तद् यत् पुरस्ताज् ज्योतिर् अग्निष्टोमो भवति—तेजो वै
ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमस्—तेनैवास्मिन् लोके तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति । पृष्ठयप्
पडहो भवति—स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयप् पडह—स्वर्गम् एवेतेन लोकं गच्छति । ज्योतिर्
अतिरात्र उपरिष्ठाद् भवत्य्—एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यज् ज्योतिर् अतिरात्रस्—तेनैवा-
मुष्मिन् लोके प्रतितिष्ठति ॥

अथ यस्यैतस्य^१ ज्योतिर् अतिरात्रः^२, पृष्ठयप्^३ पडहो, ज्योतिर् अग्निष्टोमो, यः
कामयेत प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयं, गच्छेयं स्वर्गं लोकं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य् अमुष्मिन्

लोके "स्याम्" इति स एतेन यजेत तद् यत् पुरस्तात् यातिरतिरात्रा भवत्
एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यन् "योतिरतिरात्रस्" - तेनैवामिन् लोके प्रतितिष्ठति ।
पृष्ठयप् षडहो भवति—स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयप् षडह—स्वर्गम् एवैतेन लोकं गच्छति ।
ज्योतिर् अग्निष्टोम उपरिष्ठाद् भवति—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमस्—तेनैवा-
मुष्मिन् लोके तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति ॥ ३११ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] क तेनैवामिन् [३-३] ग ज्योतिरात्रः [४] ग पृष्ठ [५-५] ग स्यामि

अथैव पृष्ठयप् षडहः, पञ्चविंशं महाव्रतं^१, सर्वस्तोमो^२ उतिरात्रः । अन्नाद्यशामो
हेतेन यजेत । तद् आहुर—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठयप्
षडहो भवत्यु—ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति^३—
संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्च-
विंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धये । सर्वस्तोमो उतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या
अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो-यान् इमान् एकैकान्^४ स्तोमान् उपागाम^५,
तान् सार्धम् ऋद्व्या तेषु प्रतिष्ठायोदचम् अश्ववामहा इति ॥

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य^६ षडहस्य स्तोमाश्च, चतुर्विंशम् अहर्, विश्वजित् सर्वपृष्ठो
उतिरात्रो, यः कामयेत परोक्षोपेतं मे महाव्रतं स्याद् इति, स एतेन यजेत । तद् यत्
चतुर्विंशम् अहर् भवति, तेनैवास्य परोक्षोपेतं महाव्रतं भवति । यद् व एव तत्र हिकारो
वा "प्रस्तावो वा" प्रतिहारो^७ वा किं चिद् भवति, तेनैवास्य पञ्चविंशम् उपाप्ता भवति ।
विश्वजित् सर्वपृष्ठो^८ उतिरात्रो भवति । श्रीर् वै वर्ष्म पृष्ठानि । श्रियम् एव तद् वर्ष्म
पृष्ठान्य् अश्वारोहन्ति^९ ॥ ३१४ ॥

[१] ग महाव्रत [२] क सर्वस्तोमो [३] ग प्रतिहारो [४] ग सर्वपृष्ठ [५] ग अन्या-
पचमी [६] ग एकैकान् [७] ग उपागाम [८] रोहन्ति
[९] ग पृष्ठस्य [१०-१०] ग नास्ति [८] ग ।

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य^१ षडहस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमो मध्ये भवति, ज्योतिर् अति-
रात्र उपरिष्ठाद्, यः कामयेत आ मे ब्रह्मवर्चसी प्रजायां जायेतेति^२, स एतेन यजेत ।
आत्मा वै पृष्ठयप् षडहः । तेजो ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमः । मध्यत उ वा आत्मनः
प्रजननम्^३ । प्रजननं तद् यन् मध्ये ज्योतिर् अग्निष्टोमो भवति । मध्यत एवैतद् आत्मनो
ज्योतिर् धत्ते । आ हास्य ब्रह्मवर्चसी^४ प्रजायां^५ जायते । ज्योतिर् अतिरात्र उपरिष्ठाद्—
एतद् वै प्रज्ञानं देवतीर्थं यज् ज्योतिर् अतिरात्रः—प्रज्ञानं देवतीर्थनारिष्टेनारिष्टं^६ उदचम्
अश्ववामहा इति ॥

अथ यस्यैतस्य विश्वजिदभिजिताव् अग्निष्टोमाव् अभितो^७ भवत उभयतो ज्योतिष्
षडहो मध्ये, पशुकामो हेतेन यजेत । चत्वार एते मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा
उक्थानि । तेषां सहस्रं स्तोत्राः^८ । चत्वार "उ वैते"^९ अग्निष्टोमा अभितो भवन्ति । ब्रह्म
वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परिगृह्णीते उपरावापाय । नास्य
वित्तं परोप्यते य एवं वेद् । ईश्वरो ह तु यादृश एव सन् यजेत तादृग् भवितोः । स
यदैवान्तगत इव श्रियै मन्येताथ हेतेन यजेत । इष्ट्वा द्वेयं स्वर्गं लोकम् पति ॥ ३१५ ॥

[१] क म च २२ [२] य दनेन [३] य म [४] य म [५] य म [६] य म
पनय ७ य म चिनदि ८ य म [९] य म [१०-१०] य म चयेन

अथैते नवरात्राः । तेजस्कामो ज्येतेन यन् नवरात्रः । तेजो वै त्रिवृत् स्तोमः । त्रिवृत्तम् एष स्तोमः । अथोऽभिलेपः । तस्माद् उ हैनेन तेजस्कामो यजेत । अथो आयुर्—अथर्वचरकाम एवैनेन यजेतेति । अथो वै त्रिवृत् स्तोमः । त्रिवृत्तम् एष स्तोमः यक्षोऽभिलेपः । तस्माद् उ हैनेन ब्रह्मवर्चस्कामो यजेत । अथो आयुर्—आयुष्काम एवैनेन यजेतेति । अथो वै त्रिवृत् स्तोमः । त्रिवृत्तम् अहानि भवन्ति, रात्रिर्दशमी । नव पुरुषे प्राणा, रात्रिर्दशमी । प्राणान् एवैतेनाभिजयति, "प्राणान् आग्नेति । तद् आयुः—किम् अनु नवरात्र इति । दिवा इति व्याहृति । दिवा इव वा अनु नवरात्रः । अतस्ते दिशश्चत्वारोऽयान्तरदेशा, ऊर्ध्वं दिङ् नक्षत्रम्, अधोऽक्षी दशमी । दिश एवैतेनर्ज्येति । दिक्षु प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् एति ॥ ३१६ ॥

[१] क नवरात्रः [२] य दनेन [३-३] य म चोमिरसंयः [४] क एवैतेनाः [५-५] य नास्ति

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर्गौर आयुर् इति ज्यहो, ज्योतिर्गौर आयुर् इति 'ज्यहो, ज्योतिर्गौर आयुर्' अतिरात्रो, यः कामयेत अनन्तर्हितान् इमान् लोकान् अभ्यारोहेयम् इति, स एतेन यजेत । तद् यज् ज्योतिर्गौर आयुर् इति ज्यहो भवत्य्—अयं वै लोको ज्योतिर्, अयं गौर, असाय् आयुर्—'अनन्तर्हितान् एवैतेनेमान्' लोकान् अभ्यारोहति । अतिरात्रात् अनुत्तमत् ज्यहो भवति । एवंविधा इव वा इमे लोका—अग्निष्टोम इवायं लोक, उक्थ्य इवायम्, अतिरात्र इवासौ । तद् यथाविधा इमे लोका एवम् एवैतेनात् एतद् 'अभ्यारोहन् एति' ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर्गौर 'आयुर् अतिरात्रो' ज्योतिर्गौर आयुर्' अतिरात्रो ज्योतिर्गौर आयुर् अतिरात्रो, 'य उ' एष कामयेत अनन्तर्हितान् इमान् लोकान् अभ्यारोहेयम् इति स एतेन यजेत । तद् यज् ज्योतिर्गौर आयुर् अतिरात्रो भवत्य्—अयं वै लोको ज्योतिर्, अयं गौर, असाय् आयुर्—'अनन्तर्हितान् एवैतेनेमान्' लोकान् अभ्यारोहति । अतिरात्रवन्तत् 'ज्यहो भवन्ति' । अथो एवंविधा इव वा इमे 'लोका—अग्निष्टोम' इवायं लोक, उक्थ्य इवायम्, 'अतिरात्र इवासौ । तद् यथाविधा इमे लोका, एवम् एवैतेनात् एतद् 'अभ्यारोहन् एति' ॥ ३१७ ॥

[१] क ज्योतिर् [२-२] य नास्ति [३-३] आयुर् [४-४] क य ए म या उ [५] य म रात्रायः [६] य अनन्तर्हितान् [७-७] क म कामयेत [८] य तद् [९] य एवं [१०-१०] य अनन्तर्हितान् एवैतेनेमान् [११] य एवंविधं [१२] य म अनन्तर्हितान् एवैतेनेमान् [१३-१३] य ज्यहो इवायम् [१४] य एवैतेनात् [१५-१५] य अभ्यारोहन् एति [१६-१६] य ज्यहो भवन्ति [१७-१७] य लोकाग्निष्टोमा [१८] य लोका [१९-१९] य अतिरात्रे वास्तु तद्

अथो ह वा एषां लोकानां त्रिवृन्तो—अग्निर् वा अस्य लोकस्य त्रिवृन्तः, वायुर् अन्तरिक्षस्य, आदित्यो दिवः । तान् एवैतेनातिरति । ज्यनीको भवत्य् ऐन्द्रो विजित्यै । ज्यनीकेन वै देवसूनेन देवा असुरान् अजयन् । तस्माद् या अप्य् एतर्हि ज्यनीका सेना भवति 'जयत्य् एष' । तद् तथा 'ज्यनीकया सेना' ज्येष्ठश्रोत्रमेयाद्, एवम् एवैनेन ज्येष्ठस्वर्गं लोकम् उपग्रेति, जयति स्वर्गं लोकं, य एवं वेद ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अतिरात्र पृष्ठयप् पडह पञ्चविंश महाव्रत, ज्योतिर् अतिरात्रो, ऽन्नाद्यकामो^१ हैतेन यजेत । तद् आहुर्—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठयप्^२ पडहो^३ 'भवत्य्—ऋतवो'^४ वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति—संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^५ । ज्योतिर् अतिरात्र—एतद् वै प्रज्ञातं देवतीर्थं यज् ज्योतिर् अतिरात्रः—प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टं^६ उद्धवम् अज्जवा इति ॥ ३१८ ॥

[१] ग ज्यनीका [२] ग देवासनेन [३] ग हनेन [४] ग यजता [५] ग पृष्ठय [११-
ज्यनीका [४-४] ग जयेश [५-५] ग ज्यनीक [११] ग भवततवो [१२] ? क देवतीर्थेनारिष्टम् ग
सेन्या ज्योति [६] क ज्येश्वर्योपयेयाद् ग देवतीर्थेनाकष्ट
जगध्वन्तेप्रपयाद् [७] ग नाचकामो [८] ग

'तद् य एतस्य' परिचक्षते—यद् एतत् सत्रम् एव अन्यन्ते, सत्रं ह स्मैतत् पुरोप-
यन्ति । अनेन इ त्वाव सत्रियाञ्^१ च दक्षिणावन्तञ्^२ च स्तोमा विज्ञायन्ते । उभयतो
ऽतिरात्रा एव सत्रिया, अन्यतरतो ऽतिरात्रा दक्षिणावन्तः । स य एनेन दक्षिणावता
यजेत पुरस्ताद् अग्निष्टोमं कृत्वा यजेत ॥

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य पडहस्य स्तोमाः^३ पञ्चमे ऽहनि महाव्रतं, विश्वजित्स्तोमो^४
ऽतिरात्रः । इहेव^५ च ह खलु वा एत इहेव^६ च वाक् विप्रयुजते ये यजन्ते ये सत्रम्
आसते । तान् दशमेनैवाह्ना^७ संपादयन्ति संपन्नयै^८ वाचो विकृष्टायै प्रतिष्ठितायै महा-
व्रतम् उपेतम् असद् इति । अन्नं वै महाव्रतम् । अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^९ । विश्वजि-
त्स्तोमो^{१०} ऽतिरात्रो भवति । 'पराङ् इव'^{११} ह वा एष स्वर्गम् एव लोभम् अभितिर्मुष्टो
यद् विश्वजित्स्तोमो^{१२} अतिरात्रः । पराङ् एवैतेन स्वर्गं लोकम् एति । तद् यच्च चतुर्थ-
स्तोम एकविंशो भवति—प्रतिष्ठा वा एकविंशस्—तेनैवास्यां प्रतितिष्ठति ॥ ३१९ ॥

[१-१] क तस्वैतस्य ग तद्वतस्य [२] ग स्रियाश् [३] ग दक्षयेनाह्ना [४] ग संपन्नय [५] ग
[३] ग दक्षिणावन्तञ् [६] ग स्तोमः [७] ग अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै [११] ग विश्वजित्स्तो [१२-
विश्वजित्स्तो [६] ग उहेव [७] ग इहेव [८] ग [१२] ग पराङ् इव [१३] ग विश्वजित्स्तोमे

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य पडहस्य ज्योतिर् गौर् आयुर् इति मध्ये ज्यहो भवति,
प्रजननकामो हैतेन यजेत । आत्मा वै पृष्ठयप्^१ पडहः । प्रजननम् एते स्तोमाः । तद् यन्
मध्ये ज्योतिर् गौर् आयुर् इति ज्यहो भवति, मध्यत एवैतद् आत्मनः^२ प्रजननं धत्ते, वहुर्
भवति, प्रजायते ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वप्^३ पडहः प्रत्यङ् ज्यहो, यः^४ कामयेत गच्छेयं स्वर्गं लोकं,
प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । पडहेनैवेत ऊर्ध्वं स्वर्गं लोकं गच्छति,
प्रत्य् एवामुतस् व्यहणावरोहति । गच्छति स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठति । अथो
ह वेद् यो असाच् आसं 'सो ऽयम्' अस्मीति पुनर् हैवास्मिन् लोक आजायते ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वस् पडहः, प्रत्यङ् पडहो, य उ एव कामयेत गच्छेयं स्वर्गं लोकं,
प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । ज्यहेनैवेत ऊर्ध्वं स्वर्गं लोकं
गच्छति, प्रत्य् एवामुतस् पडहेनावरोहति । गच्छति स्वर्गं लोकं प्रत्य् अस्मिन् लोके

तिष्ठति । अथो ह वेद यो ऽसाव्^१ आसं सो ऽयम् अस्मीति । पुनर् हैवास्मिन् लोक आजायते ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वं^२ षडह ऊर्ध्वं^३ षडह, स्वर्गकामो हैतेन यजेत । ऊर्ध्वो एते स्तोमा भवन्त्य^४—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्टयै ॥ ३२० ॥

[१] क ग षष्ठ	[२] ग आत्मताः	[३] ग	स पतेन यजेत षडहेनेवेत ऊर्ध्वं स्वर्ग लोके गच्छति
यस्यैतस्योर्ध्वं	[४] ग येः	[५-६] ग नास्ति	प्रत्येवामुत षडहेनावरोहति गच्छति स्वर्गं लोकं प्रत्य-
[६-६] क नेयम्	[७] ग षडहेनेवेत	[८] क	स्मिन् लोके तिष्ठत्यथो ह वेद योऽसावसं मोक्षमप्नोति
ऊर्ध्वो	[९] ग रंज्वहेणावरोहति	[१०] ग असव	पुनर्हैवास्मिन् लोके आजायतेथ यस्यैतस्योर्ध्वं [१२]
[११] ग अधिपाटः स्वहः प्रत्य षडहो य उ एव			ग भवत्य
कामयेत गच्छेय स्वर्ग लोक प्रत्यस्मिन् लोके तिष्ठेयमिति			

अथैष विविधः^१ । तस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमो गौर उक्थ्य आयुर् उक्थ्यो ज्योतिर् अग्निष्टोम आयुर् अतिरात्रो ज्योतिर् अग्निष्टोमो गौर उक्थ्य आयुर् उक्थ्यो ज्योतिर् अग्निष्टोमः । पशुकामो हैतेन यजेत । तस्यैषो ऽन्यतस्संगो गोआयुषी^२ उक्थ्याव् अन्तरौ भवतः । पशवो वा उक्थ्यानि । तयोः पञ्च शतानि स्तोत्रियाः^३ । ज्योतिषी^४ अग्निष्टोमाव् अभितो भवतः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परिगृह्णीते ऽपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । आयुर् अतिरात्रो मध्य भवति । तद् यथा ह वै विविधस्^५ तस्य मध्ये पृथ्वी^६ वानववर्द्याय, तादृक् तद् एष^७ उ एवान्यतस्संगः । गोआयुषी^८ उक्थ्याव् अन्तरौ भवतः । पशवो वा उक्थ्यानि । तयोः पञ्च शतानि स्तोत्रियाः^९ । ज्योतिषी^{१०} अग्निष्टोमाव् अभितो भवतः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परिगृह्णीते ऽपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ ३२१ ॥

[१] ग विविधः	[२] क ग सखैषो	[३]	[४-८] ग तादृक् तद्	[९] ग उक्थ्यानि	[१०]
ग -आयुषि	[४] ग स्तोत्रिया	[५] ग ज्योतिषि	क स्तोत्रिया ग स्तोत्रिया		
[६] पूर्व च । क ग विषस	[७] ग पृथिवी				

अथैते दशरात्राः । अभिचर्यमाणो^१ हैतेन यजेत यद् दशरात्रः । दशैतान्य् अहानि भवन्ति । दश पुरुषे^२ प्राणाः । अहैव प्राणं परिगृह्णीते, ऽह्ना प्राणम्, अह्ना प्राणं, न ततस् तस्य स प्राणो ऽतिशयेयम् । अस्याभिचरन् स्तृण्वीत^३ । अथो आहुर्—अभिचरन् एवैनेन यजेतेति । दशैतान्य् अहानि भवन्ति । दश पुरुषे^४ प्राणाः । अहैव परस्य प्राणं स्तृणुते, ऽह्ना प्राणम्, अह्ना प्राणम् । न ततः परस्य स प्राणः^५ परिशिष्यते । येनाभिचर्यमाणो जीवेत् । एतद् ध वै ज्यैष्ठ्यं^६ कर्मणां यद् एष सौम्यो ऽध्वरो^७ दशरात्रो विधया विधीयते । तद् यज् ज्यैष्ठ्यं^८ कर्मणां तेन नो यज्ञो विहितो ऽसद् इति ॥ ३२२ ॥

[१] ग अभिचर्यमाणो	[२] ग पुरुषो	[३-४] क ग अस्याभिचरन् स्तृण्वीत	[५] ग तत हा
	[५] ग प्राणाः	[६] ग ज्यैष्ठ्यं	[७] ग अध्वरो

एतद् ध वै परमं वाचः क्रान्तं यद् दशेति । एतावद् ध परमं वाक् चक्रमे । तद् यत् परमं वाचः क्रान्तं तत् सर्वम् आप्रवानीति । अथो आहुर्—अन्नाद्यकाम एवैनेन यजेतेति । सर्वा^१ ह वा अन्यो विराजम् अतिष्ठौति । एष^२ ह वाय विराजं नातिष्ठौति

गे दशभि स्तुते । दशाक्षरा विराट् । अत्रं^१ विराट् । अहं^२ विराजम् अवस्वन्हे, ऽह्ना^३ विराजम्, अह्ना^४ विराजम् । स दशमेनैवाह्ना सर्वा विराजम् अन्नाद्यम् अवस्वद्वाप्तत मत्तिष्ठति । पुरुषो ह वाव विराजम् अतिशये । दशैतांश्च अहानि भवन्ति, रात्रिर् एका-
दशी^५ । दश पुरुषे प्राणा, आत्मैकादशः । पुरुषो ह वा एष विराजश्च अच्यूढो ऽनिष्पा-
शय^६ । न ह वै गौर नाश्वो नाश्वतरो विराजम् अधितिष्ठति । पुरुषो ह वाव विराजम्
अधितिष्ठति । तस्मात् पुरुषः पशूनाम् अत्ता । अत्ता पशूनां भवत्य् अधि विराजं तिष्ठति,
य एवं वेद ॥ ३२३ ॥

[१-१] ग वाच हाक्रातं [२] ग सरो [३-३] ग अनिष्टोनेष [४] क अह [५-५] ग नास्ति

[६] ग एकादसी [७] ग निष्पाशय

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तृयीति मन्यमानस् स व्यस्यत । स हरितो विस्मितो
ऽजरत् । स ऐक्षत—कथं न्व अहम् अस्य हरिणः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यं गच्छेयम्
इति । स एतं दशरात्रं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स तस्य
हरिणः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यम् अगच्छत् । गच्छति ह हरिणः पाप्मनो दशमीं
निर्दश्यं, य एवं वेद । तस्माद् उत विद्वं वा विजातं वावतीर्णिनं वा पृच्छन्ति निर्दश्यो^१
ऽभूद् इति । तस्य ह वाव ते तद् धरिणः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यं^२ गच्छन्ति । गच्छति
ह हरिणः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यं य एवं वेद ॥ ३२४ ॥

[१] क नर्दशो [२] क निर्दश्य

अथैष त्रिकुप् । प्रजननकामो हैतेन यजेत । त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ भवतः । ऊना-
तिरिक्तौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनान्
प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । ताभ्यां त्रिवृत्^१ स्तोमं पर्यूहन्ति । तम् एव तौ प्रजनयतः^२ ।
^३सप्तदशैकविंशौ स्तोमौ भवतः । ऊनातिरिक्तौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्याति-
रिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनान् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । ताभ्यां सप्तदशं
स्तोमं पर्यूहन्ति । तम् एव तौ प्रजनयतः^४ । त्रिणवस्त्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ भवतः । ऊनाति-
रिक्तौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनान्
प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । ताभ्यां त्रिणवं स्तोमं पर्यूहन्ति । तम् एव तौ प्रजनयतः । तद्
आहुर्—आप्यन्ते वा एतत्^५ स्तोमा, आप्यन्ते छन्दांस्य^६, आप्यन्ते देवता, आप्यन्ते
ऋतवो गृहा (?), यद् एष^७ पृष्ठयष्ट^८ षडह आप्यन्त (?) इति । आग्नेयीष् अयातयाम्नीषु
सप्तमे ऽहनि स्तुवीरन् । अग्निर् वै देवानाम् अयातयामा । अग्निम् एव तद् देवानाम्
अयातयामानं पश्यन्तो यजन्ते । ऐन्द्रीष् अयातयाम्नीषु^९ अष्टमे ऽहनि स्तुवीरन् । इन्द्रो
वै देवानाम् अयातयामा । इन्द्रम् एव तद् देवानाम् अयातयामानं पश्यन्तो यजन्ते ।
वैश्वदेवीष् अयातयाम्नीषु नवमे ऽहनि स्तुवीरन् । विश्वे वै देवा देवानाम् अयात-
यामानः । विश्वान् एव देवांस^{१०} तद् देवानाम् अयातयामानः पश्यन्तो यजन्ते^{११} । सर्व-
स्तोमो ऽतिरात्रो भवति^{१२}, सर्वेषां लोकालाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं
स्तोमा^{१३} एव । अथो^{१४} यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम, तान् सार्धम् ऋद्ध्वा,
तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्ववामहा इति ॥ ३२५ ॥

[१] ग नैक वग [२] ग प्रनयत [३-४] ग दृढय मीष [५] ग नास्ति [१०] क यजत नास्ति [४] ग एत [५] ग च न त्स्य [६] [११] ग मवा त [१२-१३] ग येवाया ग पश [७] ग पृथ्व [८-९] ग देदीध्या-

अथैष पञ्चयज्ञकतुः । याः पञ्च दैवीर् आच्छदस् तासाम् एषर्हिः । यः पांक्तो यज्ञो ये पांक्ताः पशवो यत् पांक्तम् अन्नार्घ्यं ये पञ्चर्तवो यत् किं च पञ्च पञ्च तस्यैषा सर्वस्यर्द्धिस् तस्योपाप्तिः । तस्यो एतस्य न रात्रिम् उपयन्ति 'नेद् विराजम्' अतिषुवामेति । तद् आहुर्—अति वै दशरात्रो यज्ञस्य 'मात्राम् एति' । तद् यद् एष पञ्चयज्ञकतुर् भवति पञ्चाहे श्रुतस् तं कामम् ऋध्वानि यो दशरात्र इति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्वा अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपायाम् तान् सार्धम् ऋध्वा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्वामहा इति ॥

अथैष सप्तयज्ञकतुः । यास् सप्त दैवीर् आच्छदस् तासाम् एषर्हिः । यास् सप्तपदाश् शकत्रयो, ये सप्त ब्राह्म्याः पशवो, यानि सप्त चतुष्टतराणि छन्दांसि, ये सप्त मुख्याः प्राणा, यानि सप्तविंशतिर् दिव्यानि सक्षत्राणि, यस् सप्तविंश स्तोमो यत् किं च सप्त सप्त, तस्यैषा सर्वस्यर्द्धिस् तस्योपाप्तिः । तद् आहुर्—अति वै दशरात्रो यज्ञस्य 'मात्राम् एति' । तद् यद् एष सप्तयज्ञकतुर् भवति सप्ताहे श्रुतस् तं कामम् ऋध्वानि यो दशरात्र इति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्वा अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपायाम तान् सार्धम् ऋध्वा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्वामहा इति ॥ ३२६ ॥

[१-१] ग य सामेजदीर्घः [२] ग यो [३] ग ग एष्टिरव्यात् [१०] ग वेतामो [११] ग तदस्यर्द्धिस् [४-४] ग नद्विराजम् [५-५] क तस्यैषा [१२-१३] ग मात्रामेनेति [१३] ग ग मात्रामेनेति [६] ग उपायाम [७] ग ऋध्वानि [१४] ग श्वैकान् देवीर् [८] ग आक्षरस् [९-९] क एषर्द्धिर्वात्

अथैष 'महात्रिककुप्' । यः श्रीकामः पुरोधाकाम स्यान् स एतेन यजेत । त्रीणि वर्ष्माणि तिस्र श्रियस् त्रय इमे लोकाः । 'तद् एवैतेनावरुन्धे' । त्रिवृता पञ्चदशं परिष्टुवन्ति । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं पञ्चदशः । ब्रह्मणैव तत् क्षत्रं परिष्टुवन्ति । सप्तदशेनैकविंशं परिष्टुवन्ति । ब्रह्म वै सप्तदशः क्षत्रम् एकविंशः । ब्रह्मणैव तत् क्षत्रं परिष्टुवन्ति । त्रिणवेन त्रयस्त्रिंशं परिष्टुवन्ति । ब्रह्म वै त्रिणवः, क्षत्रं त्रयस्त्रिंशः । ब्रह्मणैव तत् क्षत्रं परिष्टुवन्ति । यदो वै ब्रह्मणा क्षत्रं परिष्टुवन्ति अथ 'स तस्य' पुरोधां गच्छति, गच्छति पुरोधां, पुर एनं दधते ॥ ३२७ ॥

[१-१] ग महाकुडुय्य [२] ग त्रिणि [३-३] ग तदैवैतेनावरुन्धे [४] क पंचदो ग पंचदशैव [५] ग परिणयन्ति [६] ग तत्तत् [७-७] ग रतस्य

स वा एष महात्रिककुप् भवति । त्रयो ह वा एषां लोकानां ककुभः । अग्निर् वा अस्य लोकस्य ककुब् वायुर् अन्तरिक्षस्यादित्यो दिवः । ककुभाम् एको भवति, य एवं वेद । विश्वजित् सर्वपृष्ठतिरात्रो भवति । श्रीर् वै वार्ष्म पृष्ठानि । श्रियम् एव तद् वार्ष्म पृष्ठान्य अग्नागोहति । ओजो वै वीर्यं पृष्ठानि । ओजसैव तद् वीर्येणान्ततः पुरोधां परिष्टुवन्ति । नानाग्निष्टोमसामानि भवन्त्य अन्यो अन्यस्याननुयानाय । शं नो देवीर् अमीष्टये,

त गूढय स्वप्नम् इति यज्ञायज्ञीय च साकम्भश्च च अम व तस्य गमना, वशावशा वा ज्ञातव्यम्^१
इति शुधीय च विशोविशीय च । आ ते अग्न इधीमहि, मूर्धानं दिवो अरणि पृथिव्या इति संजयै
च दैवश्रवसं च । अग्निं नरो दीधितिमिह^२ अरण्यास्^३, त्वम् अग्ने गृह्णातर् इति बृहच् चाश्वेयं
समन्तं च । समिद्धम् अग्निं समिधा गिरा गृण, आ नो^४ यज्ञं दिविस्तुशम् इति राजोवाजीयं च
बृहच् च ॥ ३२८ ॥

[१] ग माहाविकुक्षुष [२] ग त्रिकुण्ड [३] ग पिम् [४] ग दीधितिभिर् [५] ग अरण्यास्
एत [६] ? क अन्यस्याननुधानाय ग अन्यस्या- [७] ग न
ननुधानाय [८] क ग अभिष्टये [९] ग अति-

तेन हैतेन ज्वालम्^१ आरुणिर् याज्यां चकार । स ह प्रयाणां निवृत्तानां^२ पुरोधां
जगाम—काश्यस्य कौसल्यस्यैवार्कस्येति । तस्य ह श्रीर् आस इत्याणी । तस्य ह स्म
तच् छ्रियं दृष्ट्वा श्वेतकेतुः पित्रा^३ वदते—एलित यज्ञकाम अन्यान् एव श्रिया यशसा
समञ्जं चरसि, नात्मानम् इति । नेति ह स्माह । मा मा पुत्रक बोचः^४ । यज्ञकतुर्
एव मे पित्रात् आस । तं पापक इव ब्रह्मण्युके व्यजिज्ञासे । स किल तथैवास यथा “म
एनम् अनूचुः” । ततो वा अतितराम् इव । स वा एष यज्ञो^५ मृत्योर् एव निकृतिः । देवा
वै मृत्योर्^६ “अविभयुर ये” स्वर्गे लोके । तस्मात् ते प्रजापतिम् एवोपधावन्^७ । तेभ्य एनं
दशारात्रं यज्ञं व्यदधान् । तम् आहरन् । तेनायजन्त ॥ ३२९ ॥

[१] ? क ज्वालम् [२] ? एवं क [३] एवं क [४-४] क पुत्रकोटो [५-५] एवं क [६] ग
यश [७-७] क अविभयुर्ये न अविभयुर्ये [८] एवं कौशयोः

ते त्रिवृतास्तुवत^१ । त्रिवृता वै स्तुवत इति मृत्युः पञ्चदशम् अभिपर्येत्यातिष्ठद्
इदम् अत एष्यन्तीति । तं पञ्चदशे ऽन्वागच्छन् । तं तत उदरुन्धन्^२ । स सप्तदशम्
अभ्युदकामत् । अथेतरे पञ्चदशेन स्तुत्वा त्रिवृतैव पुनर् अस्तुवत । त्रिवृता^३ वै स्तुवत
इति मृत्युः “पञ्चदशम् एवाभिप्रत्याद्रवद् इदम्” एवात एष्यन्तीति । अथेतरे सप्तदशम्
अभ्युदकामन्^४ । ते सप्तदशेनास्तुवत । सप्तदशेन वै स्तुवत इति मृत्युर् एकविंशम्^५
“अभिपर्येत्यातिष्ठद् इदम् अत एष्यन्तीति । तम् एकविंशे ऽन्वागच्छन् । तं तत उद-
रुन्धन् । स त्रिणवम् अभ्युदकामत् । अथेतरे एकविंशेन स्तुत्वा^६ सप्तदशेनैव पुनर्
अस्तुवत । सप्तदशेन वै स्तुवत इति मृत्युर् एकविंशम् एवाभिप्रत्याद्रवद् इदम् एवात
एष्यन्तीति^७ । अथेतरे^८ त्रिणवम् अभ्युदकामन् । ते त्रिणवेनास्तुवत । त्रिणवेन वै
स्तुवत इति मृत्युस् त्रयस्त्रिंशम् अभिपर्येत्यातिष्ठद् इदम् अत एष्यन्तीति । तं^९ त्रय-
स्त्रिंशे ऽन्वागच्छन्^{१०} । तं तत उदरुन्धन् । स छन्दोमान् अभ्युदकामत् । अथेतरे
त्रयस्त्रिंशेन स्तुत्वा त्रिणवेनैव^{११} पुनर् अस्तुवत^{१२} । त्रिणवेन वै स्तुवत इति मृत्युस् त्रय-
स्त्रिंशम् एवाभिप्रत्याद्रवद् इदम् एवात एष्यन्तीति ॥ ३३० ॥

[१] ग त्रिवृतास्तुवत [२-२] ग अभिपर्येत्यातिष्ठद्
मत [३] ग त (=ते?) [४] ग उदरुन्धन् [५]
ग त्रिवृतं [६-६] क पञ्चदशमोवाभि- ग पञ्चदशमे-
वाभिप्रत्याद्रवद् [७] ग अभ्युदकामन् [८] ग अविपाठः सप्तदशेन वै स्तुवत [९] ग एकविंश-
मेवाभि [१०-१०] ग नास्ति [११] ग एष्यन्ति
[१२] ग तथेतरे [१३-१३] ग त्रयस्त्रिंशेनान्वा-
गच्छन् [१४-१४] ग पुनस्तुवत

अथेतरे विश्वजितम् एव सर्वपृष्ठ पितरं प्रजापतिं प्रापद्यन्त । ततो वै ते निकृत्य मृत्युम् अमृता अभवन् । निवृत्य ह वै मृत्युम् अमृतो^१ भवति, य एव वेद । अथैते ऽग्नि-ष्टोमा एव दशाहानि भवन्ति । एतेभ्यो ह वै सामभ्यः प्रजापतिस् सोमपीथं^२ प्रददौ । तानि वा एतानि प्रत्तसोमपीथान्य् अपहृतपाप्मानि सामानि । अपहृत्य पाप्मानं श्रेयान् भवति, य एवं वेद । एतान्य् उ ह वै सामानि कामानां पूर्णानि । यथा इतिस्व आसिक्त^३ स्याद् दध्नी वा घृतस्य वा मधुनो^४ वैधम् एतानि सामानि कामानां पूर्णानि । एतान्य् उ ह स्म वै तत् कुंस्थः कालाशभिर्^५ उपगायति—

अरुणान् सदम् उदान् अधान् काष्ठान् यथा ।

पूरान् परिक्षृतः कुम्भान् जनमेजयमादन ॥

इति । यं ह वा एतैस् सामभिः कामं कामयते तम् एवावस्वदे । अथैतानि द्वादशाहस्य दशाहानि भवन्ति । एतान्य् उ ह वै वीर्यवन्त्य् अहानि यानि^६ द्वादशाहस्य । तद् यानि वीर्यवन्त्य् अहानि तैर् न स्तुतम् असद् इति । तान्य् उ नाना स्तोमा वहन्ति । एषा ह वा अह्नां समृद्धिर् यद् एनानि नाना स्तोमा वहन्ति । सा यैवाह्नां समृद्धिस् सैवैषा क्रियते ॥ ३३२ ॥

[१] ग अमृत [२] क सोमपीथं [३] ग आसिक्त [४] ग मधुनो [५] ग कालाशभिर्
[६] ग नास्ति

अथेष कुसुर्विन्ददशरात्रः । तस्य त्रयस्^७ त्रिवृतो ऽग्निष्टोमास् त्रयः पञ्चदशा उक्थ्यास् त्रयस् सप्तदशा उक्थ्या ज्योतिर् अतिरात्रो, यः कामयेत तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य ओजस्वी वीर्यावान्^८ अन्नाद् प्रतितिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । तेजो वै ब्रह्मवर्चसं त्रिवृत् स्तोम, ओजो वीर्यं पञ्चदशो, ऽन्नं सप्तदशः, प्रतिष्ठा ज्योतिर् अतिरात्र, ऋध्नोति हैनेनैतान् कामान् य एतस्मिन् कामाः । अतो ज्योतिष्टोमे ऽतिरात्रे श्रुतस्^९ तं कामम् ऋध्नवानि यो दशरात्र इति । एतं ह स्म वै तत् प्रसूतौ ब्राह्मणौ समूदाते—“कं नु” “सोम्य यन्नक्तुं” प्रसूतौ स्व इति । तयोर् हान्यतर उवाच—यदि न्वा इदम् “एवाप्य अह” श्वो भविताग्नि-ष्टोमा एव तर्हि दशो एव त्वयि^{१०} नूनम् अहान्य् आसिष्यावहा इति । तं हैतं ताव् अग्निष्टोमम् एव^{११} मेनते ये ह्य एवामी अग्निष्टोमस्य स्तोमास् त एवैते ॥

१० अथैषो ऽभिर्^{१२} उभयतः क्षूः^{१३} — ॥ ३३२ ॥

[१] एवं कोशयोः । पञ्चविंशे २२-१५-१ कुसुर्व-विन्द- [२] क त्रयत्रयस् ग त्रयस्त्रयस् [३] कत्विजि इति साधीयान् पाठः प्रतीयते [४] क एवं कोशयोः [५] ग तत् [६-५] क के नु ग एव [१०-१०] ? क अथैषोभिर् ग अथैषाभिर् ग क नु [६-६] क सोम्ययज्ञक्तुं ग सोम्ये [११] ग क्षूः

—तस्य त्रिवृद् अग्निष्टोमः पुरस्ताद् भवति, त्रिवृद् अग्निष्टोम उपरिष्ठाद्, ‘अष्टाव् उक्थ्याः’ सप्तदशा मध्ये । अन्नाद्यकामो हैतेन यजेत । अग्निर् वै पूर्वस् त्रिवृद्, आदित्य उत्तरः । अग्निर् वा अस्य लोकस्याभिर्, ‘आदित्यो ऽमुष्य । अथैतद्’ अन्नम् एव यजेत । ‘अन्नाव् उक्थ्यास्’ सप्तदशा मध्ये । अयम् एवास्मा अभिर् इत^{१४} एतद् अन्नाद्यं^{१५} रदत्य् आदित्यो ऽमुतो वृष्टिं प्रयच्छति । ता अस्मा एतद् उभयतो ऽन्नाद्यं रदतो ऽन्नादो ह भवति, य एवं वेद । अथो आहुः—पशुकाम एवैतेन यजेतेति । तस्याग्निष्टोमाव् अभितो भवत,

उक्थ्या मध्ये । ब्रह्म वा अग्निप्रोम पहाव उक्थालि । ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परि
गृह्णीते ऽपरावापाय नास्य त्रिस्त परोव्यत, य एव वेद ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वम् षडह, ऊर्ध्वम् ऽवहो, "ज्योतिर् अतिरात्र", स्वर्गकामो हैतेन
यजेत । ऊर्ध्वं एते स्तोमा भवन्त्यु—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर आयुर् अतिरात्रो ज्योतिर् गौर आयुर् अतिरात्रो
ज्योतिर् अतिरात्रो, यः कामयेत ज्योतिष्मतो लोकान् जयेयन् इति, स एतेन यजेत ।
चत्वार्य उ ह वै देवानाम् आविष्टमानाव् अतिज्योतीष्यु—अग्निः पृथिव्याम्, आदित्यो
दिवि, चन्द्रमा नक्षत्रेषु, विद्युद् अप्सु । एतान् एव ज्योतिष्मतो लोकान् जयति य एवं
विजान् एतेन यज्ञकृतुमा यजते, य उ चैनम् एवं वेद, य उ चैनम् एवं वेद ॥ ३३३ ॥ १०

[१-१] ग अष्टा उक्थ्या [२-२] ग आदित्ये- अज्योतीष्यु [३] ग एतेन [१०] क पुष्पिका
मुष्ठाकथैतद् [३] ग उत [४] ग अद्वय इत्यहीनः । हरिः ओं । आदिकेशवाय त्रयीमूर्तये नमः ।
[५-५] क ज्योतिरात्रः ग ज्योतिरतिरात्रा [६] ग खण्डन् । ओं ।
अधिपाठः गौरायुर् [७] ग ज्ययेयम् [८] ग ।

अथैष त्रयोदशरात्रः^१ । असौ वा आदित्यस्^२ सष्टङ्घ एवान्वैर^३ देवैः^४ आसीद्
अनेतागितना वायुना चन्द्रमसान्वैर देवैः^५ । सो ऽक्रामयत् सर्वेषां देवानां श्रेष्ठयं गच्छेयं^६,
त्रयोदशो मासो भूत्वेदं सर्वम् अभ्यारोहेयम् इति । स एतं त्रयोदशरात्रम् अपश्यत् । तम्
उपैत् । ततो वै स सर्वेषां देवानां श्रेष्ठयम् अगच्छद्^७, त्रयोदशो मासो भूत्वेदं सर्वम्
अभ्यारोहत् । संवत्सरो वा इदं सर्वम् । त एव सर्वे स्तोमास्, तानि सर्वाणि पृष्ठानि,
तानि सर्वाणि छन्दांसि, तानि सर्वाणि सयनानि, ते सर्वे देवास्, ते सर्वे लोकास्, ते
सर्वे कामाः । स द्वादशभिर् एवाहोभिर् द्वादश मासान् आप्त्वा त्रयोदशेनैवाह्वा त्रयोदशो
मासो भूत्वेदं सर्वम् अभ्यारोहत् । ते^८ य एवं विद्वांसस् त्रयोदशरात्रम् उपयन्त्य एतम्
एवमुवन्त्य एतस्य सलोकतां गच्छन्ति^९ ॥ ३३४ ॥

[१] ग त्रयोदशरात्रयोदशरात्रो [२-२] क सष्टङ्घेनान्वैर ग सष्टदेवान्वैर [३] ग देवैः [४] क गच्छेयं
[५] गं अगच्छ [६] ग ये [७-७] ग एवमूर्ध्वन्तेतस् लोकातां गच्छति

मास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन 'यद्विस् सैवद्विः'^१ । मासो ह खलु वै पुनः पुनः पत्यय-
मानस् संवत्सरम् आप्नोति । संवत्सरं^२ वा एतद् ईत्सन्ति^३ संवत्सरम् ईत्सन्ति यद्
यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं जनं बहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं^४ वा एता
रात्रयो यच्च चतुर्दश । सप्त परस्ताद् बहानि सप्तात्रस्तात् । अथ यो मध्ये लोकस् स
स्वराद् स^५ स्वर्गो लोकः । तद्^६ ब्रध्नस्य विष्टयं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति । तद्
अभ्यस्याननुयाना^७ भवन्ति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते विराजं च गायत्रीं च । एते ह
खलु वै छन्दसां^८ वीर्यवत्तमे यद् विराद् च गायत्री च । ते य छन्दसां वीर्यवत्तमे तयोर्
अध्वनब्राम, तयोः प्रतितिष्ठाम, ताभ्यां न स्तुतम् असद्^९ इति । उपो विराजं गच्छन्ति ।
तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । द्रवणा^{१०} चिराद्, द्वे^{११} ते स्त्रिया^{१२} ।
ऊने^{१३} यतस् सा प्रजायते, तेनो^{१४} प्रजननम् । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति ।
वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३३५ ॥

[१-१] ग यद्विस्सैवद्वि [२] ग संवत्सरं [३] [४] क ग अत्रत्याननुयाना [५] ग छन्दसाद्
पूर्वं कोशेषु [६] क चान् [७] क स्वाज्यं [८] ग अरद् [९] ग चूना [१०] ग द्वे [११] ग द्वे [१२]
[१३-१३] ग लोक स्वराद् [१४-१४] ग लोकोस्तत् ग खवा [१५] क ग ऊने [१६] क ग तेनो

अथैष पृष्ठयप्^१ षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि, चर्म वै पृष्ठानि । तच्^२ छियं वर्म
पृष्ठानि रोहन्ति । तद् उ सत्रिणी भवन्ति । तद् आहु-श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति^३, य
एतं पृष्ठयं षडहम् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात् प्रत्यङ् पृष्ठयप् षडहो भवति, निहवायै-
वानात्यै शिवस्वाय शान्त्यै । 'तत् त्व एतस्य' परिचक्षते यद् आरभमाणा एवं^४ पृष्ठयं
षडहम् आरभन्ते वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास्
सोमाः ॥

अथैते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै शिवाश् शान्ताः^१ पथ्या स्तोमा ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः^१ पथ्या स्तोमास् तैर् न स्तुतम् असद् इति । त उ विराजं संपन्नाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । यो वै श्रेयांसम् असंविद्योपाधिरोहन्^२ उद् धै स तं हिंस्ते । यथा वै स तम् आत्मा कामयते तथैनं निनयति^३ । अथ य एनम्^४ अनु संविदम् अनु समान् सद्यो वाधिरोहति^५ न वै स तम् उहिंस्ते । तद् यद् एते ज्योतिर्^१ गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति, यथा श्रेयांसम् अनु संविदम् अनु समान् सद्यो वाधिरोहन्^२ तादृक् तत्^३ ॥ ३३६ ॥

[१] क ग पृष्ठ [२] क नास्ति ग त [३] [८] क निनयति [९] ग एतम् [१०] क ग
क ग श्रोरोहन्ति [४-४] क ग तत्वेतस्य [५] पाधि- [११] ग ज्योति [१२] ग नास्ति
ग एव [६] क ग शान्त्याः [७] ग असंसद्यो-

अथैव पृष्ठयष् षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि । वर्ष्म वै पृष्ठानि । 'तच् क्षियं' वर्ष्म पृष्ठानि रोहन्ति^१, तद् उ सन्निधो^२ भवन्ति । तद् आहुर्—अग्रम् इव वा एते रोहन्ति य एतं पृष्ठयं षडहम् उपयन्तीति । यो वै महावृक्षस्याग्रं रुद्ध्वा प्रत्यवरोदुं^३ न वेद भगं वै स न्येत्य अव वा हि पद्यते तद् वैवोपरि क्षुप्यति । तद् यत् परस्तात् 'प्रत्यङ् व्यहो' भवति, निह्वायैवानातयै शिवत्वाय शान्त्यै^४ । ज्योतिषो ऽध्य अह उच्छिष्टन्ति^५, 'प्रज्ञाताज् ज्यैष्ठ्यात्' स्तोमात् प्रज्ञाते ज्यैष्ठ्ये^६ स्तोमं प्रतिष्ठायोदचम् अश्रवामहा इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो ज्यैष्ठ्यं^७, तस्य भ्रातृव्यो^८ 'नास्त्य—अभ्रातृव्ये' ज्यैष्ठ्ये^९ स्तोमे^{१०} प्रतिष्ठायोदचम् अश्रवामहा इति । वैश्वानर^{११} उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३३७ ॥

[१-१] ग तश्चिद्यं [२] ग राहति [३] ग ज्यैष्ठ्येन् [११-११] ग नास्त्यभ्रातृव्यो [१२] क
सन्निधो [४] ग प्रत्यवरोदुं [५-५] ग प्रत्यङ् व्यहो ग ज्यैष्ठ्ये [१३] ग नास्ति [१४] ग वैश्वानरो
[६] ग शान्त्यै [७] ग उच्छिष्टन्ति [८-८] ग [१५] ग अहीनास्
प्रज्ञातान्यैष्ठ्यात् [९] ग ज्यैष्ठ्ये [१०] ग

अथैता द्वादशाहवतीर् भवन्ति—देवसत्रं^१ ह खलु वा एतत् प्रजापतिसत्रं यद् द्वादशाहः । एतेन वै सत्रेण प्रजापतिर् आधर्नोत्^२—तद् येन सत्रेण प्रजापतिर् आधर्नोत्^३ तेन ध्रैवामेति^४ । तद् आहुः—किं वर्ष्म सत्राणाम् इति । द्वादशाह इति ब्रूयात् । द्वादशाहो ह वै वर्ष्म^५ सत्राणां^६, न ह्य अन्यस्मिन् सत्रे चतुश्चत्वारिंश स्तोमो ऽस्ति, नाष्टाचत्वारिंशः^७ । तद् यद् वर्ष्म सत्राणां तन् न उपेतम् असद् इति । इहेव^८ च ह खलु वा एत 'इहेव च' वाचं विप्रयुञ्जते ये यजन्ते^९ ये सत्रम् आसते । तान् दशमेनैवाह्वा संपादयन्ति संपन्नायै नो वाचो विकृष्टायै प्रतिष्ठिताया उदचम् अश्रवामहा इति । एकेनो च^{१०} सत्रेण द्वे सत्रे उपयन्ति द्वादशाहं च चतुर्दशरात्रं च । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३३८ ॥

[१] ग द्वादशामवति [२] ग देवसत्रः [३] ग अष्टाचत्वारिंशत् [४] ग इतिहेव [५-५] क इहे
आधर्नोत् [६] ? क तेन ध्रैवामेति ग तेन ध्रैवामेति [१०] ग यजते [११] ग च
[५] ग स्म [६] ग सत्राणा [७] ग ना

मास्य वा^१ एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवर्द्धिः^२ । मासो ह खलु वै पुनः पुनः पल्ययमानस् संवत्सरम् आप्नोति । संवत्सरं वा एतद् ईत्सन्ति^३ संवत्सरम् ईप्सन्ति यद् यजन्ते^४ यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन वहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यत्^५ पञ्चदश । सप्त परस्ताद् अहानि सप्तावस्तात्^६ । अथ यन् मध्ये ऽहस् तत् स्वराद्^७, स स्वर्गो लोकः । तद् ब्रह्मस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्थाननुयाना^८ भवन्ति । वज्रो ह खलु वा एष यत् पञ्चदशरात्रः । पञ्चदशरात्रेण वै वज्रेण देवा असुरान् अभ्यभवन^९ । ते ये पाप्मगृहीता इव मन्थेरस्^{१०} त एतम् एव पञ्चदशरात्रम् उपेयुः । पञ्चदशरात्रेणैव वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं आतृष्यम् अभिभूयोत्तिष्ठन्ति । तद् उ होवाच यामनो आतलायनो याम् अहं सरस्वतीं पञ्चदशरात्रेण वज्रेणाजयं^{११} कस् तस्याम् उद् अन्यो ऽवसातुम् अर्हति । वज्रेण वा अहम् एताम् अजयम् । दुरपजय्यं^{१२} वै वज्रजितम् इति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते विराजं च गायत्रीं च । एते ह खलु वै छन्दसां वीर्यवत्तमे^{१३} यद् विराद् च गायत्रीं च । ते ये छन्दसां वीर्यवत्तमे^{१४} तयोर् कृष्णवाम^{१५}, तयोः प्रतितिष्ठाम, ताभ्यां न स्तुतम्^{१६} असद् इति । उपो विराजं गच्छन्ति । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । एको विराद्, ऊनं तत् स्त्रियै यतस् सा^{१७} प्रजायते, तेनो प्रजननम् । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरप्रायणा^{१८} ह् अहीनास् सोमाः ॥ ३३९ ॥

[१] क व [२-३] ग तन यद्वि सैवर्द्धि [२] वज्रणाजयन् [११] क ग दुरपजय [१२] ग ग ईत्सन्ति [४] ग यजे [५] ग अत् [६] वार्यवत्तमे [१३-१४] ग तयोर्कृष्णवाम [१५] ग ग सप्तावस्तात् [७] क स्वराद् [८] क ग स्तुतम् [१५] क ग स [१६] क प्रायणीया अन्यस्थाननुयाना [९] ग मन्थेरस् [१०] ग

अथैते ज्योतिर्^१ गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै^२ शिवाश्^३ शान्ताः पथ्या^४ स्तोमा ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः पथ्या "स्तोमास् तैर् न^५ स्तुतम् असद् इति । त उ विराजं संपन्नाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । यो वै श्रेयांसम् असंविद्योणाधिरोहत्य् उद् वै स तं हिंस्ते । यया वै स तम् आर्त्या कामयते तयैर्न निनयति । अथ य एनम् अनु^६ संविदम् अनु समात् सद्यो वाधिरोहति^७ न^८ वै 'स तम्' उद्धिस्ते । तद् यद् एते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति यथा श्रेयांसम् अनु संविदम् अनु समात् सद्यो वाधिरोहत्^९ तादृक् तत् । अथैष^{१०} त्रिवृद् अग्निष्टुद् अग्निष्टोमो भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । अजं पृष्ठयष्^{११} षडहः । तद्^{१२} यत् पुरस्तात् पृष्ठयस्थ षडहराग्निष्टुतम् उपयन्ति ब्रह्मैव^{१३} तत् क्षत्रस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियस्य पुरोहितः । एकेनोप^{१४} सत्रेण द्वे सत्रे उपयान्ते द्वादशाहं च दशरात्रं च । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह् अहीनास्^{१५} सोमाः ॥ ३४० ॥

[१] क ज्योतिर् [२] ग वै [३] क शिवाः [४] ग ने [५-६] ग स्तुत् [१०] क ग पाधि- ग विश्वे [४] ग अधिपाठः स्तोमा ये ज्योति- [११] ग अथै [१२-१३] क षडहस्तद् गौरायुरिति ते ये शिवाश्शान्ताः पथ्या [५-६] ग [१३] ग ब्रह्म वै [१४] ग एकेनोप [१५] स्तोमास्तैर् [६] ग अन [७] क ग पाधि- ग अहीनास्

द्विमास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवर्द्धिः । यौ ह खलु वै द्वौ मासाश्

ऋतोस् सद्धिः^१ । ऋतुर् उ प्रत्यक्षं संवत्सरस्यद्धिः^२ । संवत्सरं वा एतद् ईत्सन्ति^३ । संवत्सरम् ईत्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन वहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता राजयो यद् एकविंशतिर्—दश परस्ताद्^४ अहानि दशावस्तात्^५ । अथ यन् मध्ये^६ ऽहस् तत्^७ स्वराद् । स स्वर्गो लोकः । तद् ब्रध्नस्य विष्टं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं^८ गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुयाना^९ भवन्ति । ता वा एता राजयस् संपद्यन्ते विराजम् एव । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् अधिपत्यं गच्छन्ति पञ्च च विराद् च । ता याः^{१०} पञ्च देवीर्^{११} आच्छदस् तासाम्^{१२} एपद्धिर् यः^{१३} पांको यक्षो ये पांकाः^{१४} पशवो यत् पांक्तम्^{१५} अन्नाथं ये^{१६} पञ्चर्तवः । यत् किं च पञ्च पञ्च तस्यैषा सर्वस्यद्धिस्^{१७} तस्योपाप्तिः^{१८} ॥ ३४१ ॥

[१] क ग ऋतो [२] ग सद्धि [३] ग ग यः [१२] ग देविर् [१३-१३] ग एपद्धियः
संवत्सरस्यः [४] ग इत्यन्ति [५] ग परा- [१४] ग पांक्तः [१५] क पंक्तं ग पंक्तान्
स्ताद् [६] क ग दशावस्थाद् [७] ग मेद्वे [१६] ग य [१७] ग संवत्स्यद्धिः [१८]
[८] ग त [९] एवं कोशयोः [१०] क ग तस्योपाप्तिः
अन्यस्याननुयाना ग अन्यस्यान्ननुयाना [११]

दशैतानि^१ परस्ताद् अहानि भवन्ति दशावस्ताद् विपुवान् एकविंशः । दश वै पुरुषस्य^२ हस्त्या अंगुलयो^३, दश पद्या, आत्मैकविंशः । पुरुषो ह वा एष विराज्य् अध्यूढो ऽनिष्पादाय । न ह वै गौर्^४ नाश्वो^५ नाश्वतरो विराजम् अधितिष्ठति । पुरुषो ह वाच^६ विराजम् अधितिष्ठति । तस्मात् पुरुषः पशूनाम् अत्ता^७ । अत्ता पशूनां भवत्य् अधि विराजं तिष्ठति, य एवं वेद^८ । ता हैता राजीर्^९ नैदाघीये^{१०} मास्य् उपेयुः । नैदाघीये वै मासि प्रजापतिर् आदित्याय^{११} रुचं प्रायच्छत्^{१२} । तस्माद् एष नैदाघीये मासि बलिष्ठं तपत्य्, अपि द्विगुणाश् छाया उपसर्पन्ति । ता होमदेवो^{१३} राजनिर्^{१४} ब्रह्मवर्चसकाम उपेयाय । तम् उ ह ब्राह्मणम् उवाच—यावद्^{१५} ब्रह्मवर्चसम् अबारुध्याभि श्वेतो^{१६} भविष्य-सीति^{१७} । स यथाश्व श्वेत^{१८} एवम् आस । तावत्^{१९} तेजस्विनीस् तावद् ब्रह्मवर्चसि-नीस् तावद् वीर्यावतीर्^{२०} एता राजयः । ते य एवं विद्वांस एता राजीर्^{२१} उपयन्ति सर्व एवर्ध्वते, सर्वे ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । तासु^{२२} वायव्यं पशुम् आलभेरन्—वायुर् वै शान्तिश्, शान्त्या एवानिर्वाहाय । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानर-प्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४२ ॥

[१] क दशैतान् [२-२] क ग हस्त्यांगुलयो राजनि [१४-१४] ? क ब्रह्मवर्चसमवारुद्धाभीश्वेतो
[३] ग गौर् [४] ग न.श्वो [५] ग वा ग ब्रह्मवर्चसमवारुद्धाहिश्वेतो [१५] क ग भविष्य-
[६] ग आत्ता [७] ग वेदा [८] ग राजिर् तीति [१६] ग श्वेत [१७] ग तावत् [१८]
[९] ग नैदाघीये [१०] ग आज्याय [११] ग वीर्यावतीर् [१२] ग राजिर् [१३] ग तासु
ग रायच्छत् [१४] ग होमदेवे [१५] ? क ग

अथैष पृष्ठयष् षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि, वर्ष्म^१ वै पृष्ठानि । तच्च छिद्यं वर्ष्म पृष्ठानि रोहन्ति । तद् उ सत्रिणो भवन्ति । एते सप्तदशा स्वरसामानो भवन्ति प्राजा-पत्यान्य^२ अहानि—त्रयः परस्तात्^३ त्रयो ऽवस्तात्^४ । प्रजापतिर् वा एषद्व धा व्यूढ आदि-त्याय रुचं^५ प्रयच्छति । तद् यो रुचः प्रदाता येन रुक् प्रत्ता^६ स नो रुचं प्रयच्छाद् इति । अथैष एकविंशो विपुवान् भवति । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोका,

असाव् आदित्य एकविंश एतस्य वा एते सलोकता गच्छन्त्य एतम्^१ अभ्यारोहन्ति तद् आहु अयास वा एत अभ्यारोहन्ति य एतम् आदित्यम् इति । तद् यत् परस्तात् प्रत्यङ् पृष्ठयत् षडहो भवति निह्वायैवानात्यै^२ शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो^३ उत्तरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४३ ॥

[१] ग वर्धमे [२] क प्रजापत्यान्य ग प्रजा- गच्छन्तेतम् [८] क निह्वायैवायैवानात्यै ग
प्राप्तवान् [३] ग परस्तात् [४] ग अवस्थात् निह्वायैवायैवानात्यै [९] क ग उदनीयो
[५] ग कवे [६] ग वृक्ता [७-७] ग

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्यैव^१ षडहस्य यन्^२ मध्ये सप्तदशम् अहस् तद् उपरिष्ठात्^३ त्रयस्त्रिंशस्य पर्यूहन्ति । प्रजननकामा हैतद् उपेतुः । प्रजननं वै पृष्ठयत् षडहः । षडुत्तरेण वै स्तोमाः प्रजनयन्ति, चतुस्सुतरेण छन्दांसि । अथैष षडुत्तरै^४ स्तोमस् सप्तदशो मध्ये व्यवहितः । प्रजननम् अन्तर्धायैव तिष्ठति । तं यद् उपरिष्ठात्^५ त्रयस्त्रिंशस्य पर्यूहन्त्य अनन्तर्हिंसात् प्रजननात् प्रजायामहा इति । द्वयो रुचै सप्तदशयोस्^६ तृतीयतायै । अथैतौ^७ विश्वजिदभिजितास् अभित स्तोमानां वीर्यम् । वीर्येण ह वा एतौ विषुवन्तं दाधर्तुः । यज्ञस्य ह खलु वा एते मेध्वौ^८ यद् विश्वजिदभिजितौ । एताभ्यां वै यज्ञो धृतः^९ । देव-तल्पो ह खलु वा एष यद् विश्वजिदभिजितौ, क्षत्रम् असाव् आदित्यः । देवतल्पो^{१०} एव तत् क्षत्रम् अध्यूहन्ति । तस्मात् क्षत्रियो^{११} विश्व अध्यूहः^{१२} । अथैष एकाविंशो विषुवान् भवति । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्य^{१३} वा एते सलोकता गच्छन्त्य एतम् अभ्यारोहन्ति । तद् आहु—अयासं वा^{१४} एते अभ्यारोहन्ति^{१५} य एतम् आदित्यम् इति । तद् यत् परस्तात्^{१६} प्रत्यङ् पृष्ठयत् एवं-विधम्^{१७} षडहो भवति निह्वायैवानात्यै^{१८} शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो उत्तरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४४ ॥

[१] क ग पृष्ठयैव [२-२] ग षडहस्येद् [३] १ ग यज्ञायतो [१०] ग देवतल्पो [११-११] क ग उपरिष्ठा [४-४] क अथैषो षडुत्तरै ग अथैषो ग विश्वजिदभिजितौ [१२] क एतस्या [१३-१३] षडुत्तरै [५] ग स्तोमस्तोम [६] ग सप्त- ग एतभ्यारोहन्ति [१४] ग परस्तात् [१५- दनीयोस् [७] ग अथैतौ [८] ग मेध्वौ [९- १५] ग प्रत्यङ्पृष्ठयत्

अथैतत् पञ्चाहविधं^१ भवति । न ह खलु वै स एकाविंशतिरात्रयो विषुवान्^२ । को जु^३ स विषुवान् यस्मिन् न विश्वजिदभिजितौ भवतः^४ । तद् यद् विश्वजिदभिजितौ भवतः कृत्स्नं^५ विषुवन्तम् कृत्स्नवाम^६, कृत्स्नो नो विषुवान् उपेतो^७ ऽसद् इति । तद् आहु—अयासं वा एते अभ्यारोहन्ति^८, य एता रात्रीर् उपयन्तीति^९ । तद् यत् परस्तात् प्रत्यङ् पञ्चाहो भवति निह्वायैवानात्यै^{१०} शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो उत्तरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४५ ॥

[१] ग पञ्चविधं [२] क विषुवद् ग विष्वन् भ्यारोहन्ति [९-९] क रात्रिरुचयन्तीति ग
[३] क नो [४] ग तवतः [५] ग कृत्स्नं रात्रिरुचयन्तीति [१०] ग निह्वायैवासात्यै
[६] ग कृत्स्नवाम [७] ग उपेतो [८-८] ग

द्विमास्यं^१ वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस्^२ सैवद्विः^३ । यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस् सद्धिः^४ । ऋतुर् उ प्रत्यक्षं संवत्सरस्यद्विः^५ । संवत्सरं^६ वा एतद् ईत्सन्ति संवत्सरम्

इप्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न° हि किं चन बहिस्र संवत्सराद् अस्ति ।
स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यच्च चतुर्विंशतिर्—द्वादश परस्ताद् अहानि द्वादशावस्तात् ।
अथ यो मध्ये^१ लोकस् स स्वराद्, स स्वर्गो^२ लोकः । तद् ब्रह्मस्य विष्टपं गच्छन्ति,
तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुयाना^३ भवन्ति । ता वा एता^४ रात्रयस्
संपद्यन्ते जगतीम्^५ एव । पशवो वै जगती । तेनैतत् सत्रं पशव्यम् उपो विराजं गच्छन्ति ।
तद् उ विराजो ऽबाधस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । द्वयना विराद्, द्वे ते स्त्रिया ऊने
यतस् सा प्रजायते, तेनो प्रजननम् । गायत्रीम् उ दीक्षोपसङ्गिञ् च सुत्याभिञ् च संपद्यते ।
प्राणो वै गायत्री, तेनैतत्^६ सत्रम् आयुष्यम् । तेजो वै गायत्री, तत् तेजस्विनो ब्रह्मवर्च-
सिनो भवन्ति । ज्यैष्ठ्यं वै गायत्री, तद् उ भ्रातृज्यं^७ ज्यैष्ठ्यं प्रतितिष्ठति ॥ ३४६ ॥

[१] क ग द्विमात्र [२] ग नास्ति [३] ग स स्वर्गो [१२] क ग अन्यस्याननुयाना [१३]
सैवाद्विः [४] ग सद्धि [५] ग संवत्सरस्यद्वि [६] ग एत [१४] ग जगतिम् [१५] क तनेतद्
[६] ग संवत्सर [७] ग र [८] ग संवत्सरद् [१६] ग भ्रातृज्ये
[९] ग चतुर्विंशति द्वादश [१०] ग मध्य [११]

अथैते सप्ताहा भवन्ति—सप्त वै छन्दांसि^१ । छन्दांसि वै स्वाराज्यो^२ लोकस्—तद्
यावान् स्वाराज्यो लोकस् तावन्तं स्वाराज्यं^३ लोकम् ऋध्वामेति । सप्त वै प्राणाः^४ ।
प्राणैर् वै प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ते^५ । तद् यैः प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता
उपतिष्ठन्ते तैर् नः प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ता इति । प्राणैर् वै देवा स्वर्गं
लोकम् आयन् । तद् यैः प्राणैर् देवा स्वर्गं लोकम् आयन्त तैः प्राणैः स्वर्गं लोकम् आया-
मेति । सप्त^६ वै मुख्याः प्राणाः । एते वा अपहृतपाप्मानः^७ प्राणा ये^८ मुख्याः । ते ये
ऽपहृतपाप्मानः प्राणास् तेषां मात्रया यज्ञं तनवानहा इति । अग्निष्टोमा भूयांस उक्थ्येभ्यो
भवन्ति । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः^९ । तद् ब्रह्मवर्चसम् ऋध्वन्ति । तद् उ ब्रह्मवर्चसिनो
भवन्ति । अग्निष्टोमाः परस्ताद् भवन्त्य्, अग्निष्टोमा अवस्ताद्, उक्थ्या मध्ये । ब्रह्म वा
अग्निष्टोमः, पशव उक्थ्यानि^{१०} । ब्रह्मणैव^{११} तद् उमयतः^{१२} पशून् परिगृह्णन्त्य् अपरा-
वापाय, नास्य विस्रं परोप्यते य एवं वेद् । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति ।
वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४७ ॥

[१] ग छन्दा [२] ग स्वाराज्यो [३] ग यत् [४] ? क अग्निष्टोमाः [१०] ग उक्थ्यान्ति
स्वाराज्य [५] ग नास्ति [६] ग उपतिष्ठन्ति [११-१२] ग तन्दमयतः
[७] ग सस्त [८] ग -पाप्मान [९] क ग

अथैते पृष्ठयस्य^१ षडहस्य स्तोमा भवन्ति । श्रीर् वै पृष्ठानि, वर्ष्म वै पृष्ठानि । तच्च
क्ष्रियं वर्ष्म पृष्ठानि रोहन्ति, तद् उ सत्रिणो भवन्ति । अथैतत्^२ त्रयस्त्रिंशम् अहर^३ भवति ।
त्रयस्त्रिंशद् एवाधि^४ त्रयस्त्रिंशं संहन्तः कुतो “ह्य अन्यद्” आहरेयुः । तस्य चतुस्त्रिंशं^५
बहिष्पवमानं भवति त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिञ् चतुस्त्रिंशः । षष्ठायतनो वै प्रजा-
पतिर् देवतानाम् । अथ यस् सप्तमम् अह स्वाराज्यस्^६ स लोकः^७ । स्वाराज्यम् उ
चतुस्त्रिंशी । तद् यत् सप्तमस्याहञ्^८ चतुस्त्रिंशं^९ बहिष्पवमानं^{१०} भवति, यावान्
स्वाराज्यो लोकस् तद् यावान्^{११} स्वाराज्यो^{१२} लोकस् तावन्तं स्वाराज्यं लोकम्
ऋध्वामेति । त्रयाणाम् उ चैव त्रयस्त्रिंशानाम् अननूचीनतायै^{१३} । प्रोष्ठस्य ह खलु वा एता
रूपं रात्रयः । ऊर्ध्वो^{१४} वा अयम् इतप् षडहस् तिर्यङ् मध्ये^{१५} ऽवाद् असाव् अमुतः^{१६} ।

उपरिषद्यस्यो * वा एता रूप राजय । उपरिषद्य वै सो ऽश्नुते य श्रियम् अश्नुते ।
 'उपरिषद्य ऽप्येष्ट्य श्रैष्ट्य' श्रियम् अश्नवामहा इति । तस्माद् एता राजीर् उपयन्ति ।
 तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एता राजीर् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात्
 प्रत्यञ्चः पृष्ठयस्य * षडहस्य * स्तोमा भवन्ति निह्मवायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै ।
 ज्योतिषो ऽध्य अह उत्तिष्ठन्त्य उक्तब्राह्मणात् । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति ।
 वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४८ ॥

[१] ग पृष्ठस्य	[२] ग अथैत	[३] ग अहह	ग यवान्	[१३] ग स्वराज्यो	[१४] ग अनु-
[४] ग एवाय	[५-५] क हान्यद्	[६] क ग	चिन्तायै	[१५] ग ऊर्ध्वो	[१६-१६] ? क
चतुर्विंश	[७] ग स्वराज्यम्	[८] ग अधिपातः	वर्द्धितावमुत	ग वान्दसंवामुत	[१७] ग परि-
स्वराज्यसलोक	[९] ग सप्तमस्यन्हश्	[१०] ग	षडस्यो	[१८-१८] ग उपरिष्टदस्यैष्ट्यष्ट्य	[१९]
चतुर्विंश	[११] क द्विसुक्तिः	वहिष्पवमाने	[१२]	क ग पृष्ठस्य	[२०] ग षडहस्त

अथ यस्यैतस्य सर्वम् एव चतुर्विंशम् अहर् भवति सर्वेणैवाह्वा स्वराज्यं लोकम्
 ऋध्रवामेति । त्रयाणाम् उ चैव त्रयस्त्रिंशानाम् अननुचीनतायै * । अथ * ह स्माह भाल्ल-
 वेयो—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम् * उपेत्यम् । उपो चेद् ईयुश् चतुर्विंशत्याम् * एवैनद्
 राजीर्पुषेयुर् इति । संवत्सरो वा एता राजयो * यच्च चतुर्विंशतिः * । चतुर्विंशत्यर्ध-
 मासस् संवत्सरः । संवत्सर एवैष उभयतः पर्युद्धः । तस्य यन् मध्ये सप्तदशम् अहस्
 तस्मिन् एवोपेत्यम् इति । सप्तदशो वै प्रजापतिः । प्राजापत्यं * महाव्रतम् * । मध्यायतनो
 वै प्रजापतिर् देवतानाम् । तद् यत्रायतनः प्रजापतिर् देवतानां * तत् प्रजापतिम् ऋध्र-
 वामेति । मध्यतो वा अन्नम् अशितं धुनोति । तद् यद् एवम् उपयन्ति मध्यत एवैतद्
 अशन्नयाम् अपहत्योत्तिष्ठन्ति । तद् आहु—श्रेयांसं * वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एता राजीर् *
 उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात् प्रत्यञ्च * च पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमा भवन्ति निह्मवायै-
 वानात्यै * शिवत्वाय शान्त्यै । ज्योतिषो * ऽध्य अह उत्तिष्ठन्त्य उक्तब्राह्मणाद् यद् इति
 ह खलु वा एतच्च छन्दो यद् गायत्री । यद् गायत्र्या अध्य उत्तिष्ठेयुर् ईश्वरा अप्रतिष्ठिताश्
 चरितोः । सविता यन्त्रैः * पृथिवीम् अरम्णाद् * इति सावित्रं वैश्वदेवे * होतारम् अनु-
 शंस्तवै * ब्रूयात् । * तद् उद्धृतात् * प्रतिष्ठिताद् उत्तिष्ठन्ति । वैश्वानर उदयनीयो
 ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४९ ॥

[१] ग स्वराज्यं	[२] ग अनुचीनतायै	[३]	श्रेयांसं	[१२] ग राजीर्	[१३] = प्रत्यङ्	[१४]
ग इय	[४] क ग महाव्रतम्	[५] क ग	ग निह्मवैवानात्यै	[१५] ग ज्योतिषो	[१६] ग	
इयुश्	[६-६] क एवैनद्वात्रिषू	ग एवैनद्वात्रिषू-	यन्त्रे	[१७] ग अरम्णाद्	[१८-१८] ग होतार-	
[७-७] ग चतुर्विंशतिः	[८] ग प्रजापत्यम्	[९]	मनुशास्तवै	[१९-१९] ग तद्धृतात्		
क ग महाव्रत	[१०] ग देवानां	[११] क				

अथैतास् संसदो भवन्ति । एतद् य वै संसदां संसत्त्वं * यद् एते स्तोमाश् च
 छन्दांसि च मध्यतः संसन्नाः । स्तोमाश् च ह खलु वै छन्दांसि च सर्वा देवताः । देवा
 वै मृत्योर् अविभक्त्युः । यत् स्वर्गे लोके तस्मात् ते प्रजापतिम् * एवोपाधावन् । तान् *
 प्रजापतिर् अन्नधीत्—मा विभीत । अहं वस् ते * मृत्युम् अतिनेष्यामि यत् स्वर्गे लोक
 इति । तान् पृष्ठये * षडहे समसादयत् । ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरो

मृत्युः । मृत्योर् वावैनांस् तत् पृष्ठे प्रतिष्ठितस्^१ समसादयत् । तान् एतेनानिरुक्तेन^२ त्रयस्त्रिंशोनात्यनयत् । स पश्नत—मानिरुक्ता भूवन्^३ इति । ता निरुक्तेन निरब्रवीत् । ते स्तोमांश् च छन्दांसि चाक्रममाणा आयन् । मृत्योर् वाच ते तत् पदयोपनं^४ कुर्वन्त ईयुस्^५ , तद् यद् एते^६ 'स्तोमांश् च'^७ छन्दांसि च मध्यतो विष्वच्चो भवन्ति^८ ॥ ३५० ॥

[१] क संसत्वे ग संसदाव [२] क ग स्तोमाश् [३] ग भवन् [४] ग पदयोपनं [५] क ग [६-७] ग ओबोपाध्वन्तरन् [८] ग तोम इयुस् [९-११] क स्तोमांश् ग स्तोमा [१२] [५] ग पृष्ठ [६] ग पृष्ठित [७] ग एतेनास्तेन ग भवति

यथा विषूची पदे विनिहिते^१ 'अनेनाग्राद् अनेना^२ इत्य् अप्रजानंस्^३ तिष्ठेद् एवम् एवैतन्^४ मृत्योः पदयोपनं कृतं भवति पाप्मनो ऽनन्ववायाय । न ह वा एनं 'पुनर् मृत्युर् अन्वेत्य्^५, अप' पाप्मानं हते, गच्छति स्वर्गं लोकम्^६ । ते परमं तम् इत्या पुनर् एवाविभ्युः । तान् एतेनैवानिरुक्तेन त्रयस्त्रिंशोनात्यनयन् निरुक्तेन निरब्रवीत् । ततो वै ते तं^७ मृत्युम् अपाजयन् यत्^८ स्वर्गं लोके । अप ह वै तं^९ मृत्युं जयति यत्^{१०} स्वर्गं लोके, य एवं वेद् । संवत्सरो वा एता रात्रयस्, संवत्सरस्य गर्भः । संवत्सरस्य वै गर्भं प्रजाः पशव उपजीवन्ति । गर्भिणीर् उ एता रात्रयः । 'यथा वा अजगरो'^{११} गीर्णवान् एवम् एता रात्रयः । यद् उ वा अजगरो गीर्णवान् भवत्य् उभाश् अन्ताश् अर्णा स्थूलं मध्यम् । सुहित्यस्यो वा एता रूयं रात्रयः । सुहित्यं वै सो ऽश्रुते य श्रियम् अश्रुते । सुहित्यं ज्यैष्ठ्यं श्रियम् अश्रवामहा इति तस्माद् एता रात्रीर् उपयन्ति ॥ ३५१ ॥

[१] ग निहिते [२-३] क अनेनाग्रादनेनाद् अच [४] ग लोक [५] ग तम [६] ग अनेनागादनेनाद् [७] ग अप्रजाना [८] ग यन् [९-११] क यथा वा अजगरो एवैतान् [५-५] ग पुनर्मृत्युरान्वेत्य् [६] क ग यथा अजगरो

अथ ह स्माहाषादस् सावयसो यादोवश्यं^१ यस्मिन् एव मे संवत्सरे समाना^२ दास्य उदकं चौदनं^३ चाहरत् तस्मिन् एव मे संवत्सरे चतुर्विंशतिः परिष्कन्दा निष्क- ग्रीवाः परिवेषणम् अन्वायन् । नो तान् संप्रयामो^४ ये निष्का आसन् इति । तावत् तेजस्विनीस् तावद् ब्रह्मवर्चस्विनीस् तावद् वीर्यावतीर्^५ एता रात्रयः । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एता 'रात्रीर् उपयन्तीति'^६ । तद् यत् परस्तात् 'प्रत्यञ्च'^७ पृष्ठस्य षडहस्य^८ स्तोमा भवन्ति, निह्वायैवानात्यै^९ शिवत्वाय शान्त्यै । त्रिवृते ऽध्य अह उच्छिष्टन्ति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मण्य एवैतत् प्रतिष्ठायोदचम् अश्रुवते । त्रिवृत् त्रिवृतो^{१०} ऽनुचरो भवति । तस्माद् ब्राह्मणो ब्राह्मणस्यानुचरो^{११} भवति । विन्दते ऽनुचरितृन् बहवो ऽस्यानुचरा भवन्ति । न ह खलु वा एषाक्षमारमते^{१२} यद् गायत्री । ऊर्ध्वा ह वा एषा सह यजमानेन स्वर्गं लोकम् एति । ऊर्ध्वा^{१३} हैवास्य कीर्तिर् ऊर्ध्वा श्रीर् ऊर्ध्वं^{१४} स्वर्गं लोकम् एति य एवं वेद् । 'वैश्वानर उदयनीयो'^{१५} ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरो- दयना^{१६} ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३५२ ॥

[१] ग यादोवश्यं [२] ग समाना [३] ग चौदनं [४] ग संप्रयामो [५] एवं कोशयोः [६] क रात्रि- ग रात्रिरपयन्तीति [७] क ग [८] क ग [९] ग निह्वायैवानात्यै [१०] ग त्रिवृतो [११] क ग ब्राह्मणस्यानुचरो [१२] ? [१३] ग ऊर्ध्वो [१४] ? क ग ऊर्ध्वा [१५-१६] ग वैश्वानरो- दयनीयो [१६] ग वैश्वानरोदयनीया

द्विमास्य वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवर्द्धि यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस् सर्द्धिः । 'ऋतुर उ प्रत्यक्षं सवत्सरस्यर्द्धिः । सवत्सर वा 'एतद् ईद्वन्ति' संवत्सरम् ईद्वन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन वहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यत् पञ्चविंशतिर्—द्वादश परस्ताद् अहानि द्वादशावस्तात् । अथ यन् मध्ये ऽहस् तत् स्वराद् । स^१ स्वर्गो लोकः । तद् ब्रध्नस्य विप्रं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुनियाना^२ भवन्ति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते जगतीम् एव । पशवो वै जगती । तेनैव^३ तत् सत्रं पशव्यम् उपो विराजं गच्छन्ति । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । एकोना विराड्—ऊनं तत् स्त्रियै यतस् सा प्रजायते—तेनो प्रजननम् । गायत्रीम् उ दीक्षोपसद्भिश् च सुत्वाभिश् च संपद्यत^४ । प्राणो वै गायत्री । तेनैतत् सत्रम् आयुष्यम् । तेजो वै गायत्री । तत् तेजस्विनो ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । ज्यैष्ठ्यं वै गायत्री । तद् उ आतुज्ये ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३५३ ॥

[१-१] ग ऋतुर्क [२] ग एतद्वार्थन्ति [३] ग नास्ति [४] क अन्यस्याननुनियाना [५] ग तेनै [६] ग संपद्यन्ते

संवत्सरस्य ह खलु वा एष रसः प्रबृढो यद् एष पञ्चविंशतिरात्रः । एतद् धि सर्वे संवत्सररूपं क्रियते । एताव् अतिरात्राव् एते आरम्भणीयमहाव्रतीये अहनी एतौ पृष्ठयाव्^१ एतौ विश्वजिदभिजिताव् एते स्वरसामान एष विषुवान् । ते^२ ये वामकामसमारेफाणा^३ इव मन्येरस् त एतम् एव पञ्चविंशतिरात्रम् उपेयुः । आप्त्वा हैवैतत् सत्रम् उत्तिष्ठ^४ । पुरुषसंमितं^५ ह खलु वा एतत् सत्रं यद् एष पञ्चविंशतिरात्रः । दश वै पुरुषस्य हस्त्यांगुलयो^६, दश पद्याश्, चत्वारि प्रांगाण्य्, आत्मा पञ्चविंशः । षड् इमानि पर्वाणि, षड् इमानि, 'षड् इमानि', षड् इमान्य्, आत्मा पञ्चविंशः । द्वादशेमाः परिशवो, द्वादशेमा^७, आत्मैव पञ्चविंशः । पुरुषं^८ वावैतेन संस्कुर्वन्ति, पुरुष वा^९ प्रजनयन्ति । तद् आहु—भेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एतं पञ्चविंशतिरात्रम् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात्^{१०} प्रत्यङ् पृष्ठयष् षडहो भवति निहवायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै । महाव्रतीयाद् अण्य् अह उत्तिष्ठन्त्य्—अन्नं वै महाव्रतम्—अन्नाद्य एवैतत् प्रतिष्ठाद्योदचम् अभ्रुवते । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य् अहीनास् सोमाः ॥ ३५४ ॥

[१] क ग पृष्ठया [२] ग तो [३] ? एवं [४-४] क नास्ति [५] ग द्वादशेमा [६] ग कोशेषु [७] ? एवं कोशेषु [८] क पुरुषः पुरुषा [९] ग नास्ति [१०] क ग परस्ताद् संमितं ग पुरुषसंमितं [६] ग हस्त्यांगुलयो

द्विमास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवर्द्धिः । यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस् सर्द्धिः^१ । 'ऋतुर उ प्रत्यक्षं संवत्सरस्यर्द्धिः । संवत्सरं वा एतद् ईद्वन्ति' संवत्सरम् ईद्वन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं च^२ वहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यत् त्रयस्त्रिंशत्, षोडश परस्ताद् अहानि, षोडशावस्तात् । अथ यन् मध्ये ऽहस् तत्^३ स्वराद्, स स्वर्गो लोकः । तद् ब्रध्नस्य विप्रं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुनियाना^४ भवन्ति । तदा वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते विराजम् एव । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । तिस्रश्च^५ विराद च । ता यास् तिस्रो वैधीर् आच्छदस् तासाम्^६ एषर्द्धिर् यानि त्रीणि छन्दांसि,

शानि त्रीणि सवतानि, ये त्रयः प्राणापानव्याना, ये त्रय इमे लोकाः । यत् किं च त्रिस्त्रिस्, तस्यैषा सर्वस्यर्द्धिस् तस्योपाप्तिः । देवसत्रं ह खलु वा एतद् यद् एष ^{१०} त्रयस्त्रिस्त्रिस्त्रिस् । त्रयस्त्रिस्त्रिस् ^{१०} वै देवताः । देवता वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त । ता एतद् अयनम् अपश्यन् । तद् उपायन् । ततो वै तासाम् अहैवैकाग्रोद् ^{११} अहैकाहैका । सा ^{१२} इ खलु वै श्रेष्ठर्द्धीनां ^{१३}, स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेन देवता आर्धुवन् ^{१४} । सा या श्रेष्ठर्द्धीनां, यो लोकानां पुण्यतमो, यम् एतेन देवता आर्धुवन् ^{१४}, तम् ऋध्रवामेति । तस्माद् एता राज्ञीह उपयन्ति ॥ ३५५ ॥

[१-१] ग मासासावृतोसद्धि [२-२] ग ऋतुक तसाम् [१०-१०] क त्रयस्त्रिस्त्रिस्त्रिस् त्रयस्त्रिस्त्रिस्
[३] ग ईत्वंन्ति [४] ग चा [५] ग त [११] क अहैवाका- ग अहैवाकाधनोद् [१२] ग
[१६] क स्वागाद् [१७] क ग अन्यस्यानननु- स [१३] ग श्रेष्ठर्द्धीना [१४] ग आर्ध-
याना [८-८] ग गच्छन्ती तिसृश्च [९] ग

अथैते पञ्चाहा भवन्ति—पञ्च वै जयाः । पञ्चभिर् वै व्याहृतिभिर् ^१ इदं देवा अजयंस—^२ तद् यावतेदं देवा अजयंस तावता जयामेति । पांक्तो ^३ यज्ञः । यावती ^४ यज्ञस्य मात्रा ताम् आप्रवामेति । पांक्ताः पशवः । यावती पशूनां ^५ मात्रा तावता नः पशवो ऽवरुद्धा उपतिष्ठान्ता इति । पांक्तम् अन्नाद्यं, यावत्य् अन्नाद्यस्य मात्रा तावता नो ऽन्नाद्यम् अवरुद्धम् उपतिष्ठता इति । अथ स्माहुः कापोया ^६—अनृतौ वा एष प्रतिष्ठितो यत् षडहः । पञ्चाहो वा ऋतौ प्रतिष्ठित इति । वसन्तो वै प्रथम ऋतूनां, ग्रीष्मो द्वितीयो ^७, वर्षास् ^८ तृतीयाश् ^९, शरच् चतुर्थी, हेमन्तः पञ्चमश्च, शिशिरष् षष्ठः । स एष श्रेष्ठ ऋतूनां यद् धेमन्तः पीवगुः ^{१०} पीवत्सः । तम् ^{११} अनु पञ्चाहः प्रतितिष्ठन् पति । अथैष परिचक्ष्यैव यच्च छिशिरः कृशगुः कृशपुरुषः । तम् अनु षडहः प्रतितिष्ठति । स य श्रेष्ठ ऋतूनां हेमन्तस् तस्य प्रतिष्ठाम् अनु प्रतितिष्ठन्तो ऽयामेति । तस्माद् एतत् पञ्चाहविधम् उपयन्ति । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३५६ ॥

[१] ग व्याहृतीभिर् [२] ग तावतेतन् [३] क पांक्ते [४] ग यातीति [५] ग पशूनाम्
[६] ग कापोया [७] ग द्वितीया [८] क ग वर्षा [९] क तृतीयाश् [१०-१०] ग पीवत्सन्तम्

अथैते ज्योतिर् गौर् आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै शिवाश् शान्ताः पथ्या ^१ स्तोमा ये ज्योतिर् गौर् आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः पथ्या ^२ स्तोमास् तैर् न स्तुतम् असद् इति । त उ विराजं संपन्थाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । ताम् आन्तं ^३ नावसृजेयुः ^४ । बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । ^५ सं ह्य ऋद्धिस्, सं पन्थाः । स्यैतनौघसे ^६ ब्रह्मसामनी भवतः प्र स्पष्टम् आजिम् अनुशूकरवामेति । तद् यत् ^७ तृतीये ऽहनि रथन्तरं संपद्येत तद् वैरूपम् उपेयुः । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहद् ^८, इदम् एवान्तरिक्षं वैरूपम् । एतयोर् एव साम्नो रसम् एते ^९ । अथ ह वै निष्करणीया इति ब्राह्मणाः पूर्विणस् ^{१०} सत्रं निषेदुः ^{११} । तेषां ह स्म ^{१२} वासिष्ठस् सात्यहव्य ^{१३} आसद्य सोमं भक्षयित्वा प्रधावति । ते ^{१४} हामिशस्ति चक्रिरे—कथं नु नो ^{१५} दीक्षितानाम् अदीक्षितास् ^{१६} सोमं भक्षयेयुर् इति । ^{१७} ते हैराद् ^{१८} एकम् अहर् वैरूपम् उपेयुः । स ह पुनर् आसद्य तृष्णीम् एवेक्षमाणो ^{१९} निषसाद् । तं होचुः कथं नु सर्पसि ^{२०} कथं नु भक्षयसीति । स होवाच

सज्जिणो वा अभूत दीयसोमो वाव न पुराभूद् इति । तद् यत् तृतीये ऽहनि वैरूपम् उप-
यन्ति , सज्जिताया एव ते वा एत सामनी अन्यद-यद् अहर् उपपद्यमाने इतः । यत्र
मवि रथन्तरं संपद्येत—॥ ३५७ ॥

[१] ग पय्या [२] ग नास्ति [३] ग आने । [१२] ग रमा [१३] ग सत्यह्वय [१४] ग त
अन्त = आ + अन्तम् । [४] ग नावसृजेयु [१५] ग तेनो [१६] ग अदीक्षितस् [१७-१७]
[५-५] क संक्षिप्तस् ग सं हृदिस् [६] ग ग नैहतद् [१८] ग पवक्षमाणो [१९] क ग
व्यतनौपसे [७] ग यत्र [८] ग ब्रह्म [९] ? सर्पति [२०] ग उपयवन्ति
क पदे ग अदे [१०] ग पूषीणस् [११] ग निषदुः

—‘तद् धोतारं’ ब्रूयाद् उभे रूपे शंस यच् च राथन्तरं यच् च बार्हतम् इति ।
यत्रायुषि बृहत् संपद्येत तद् धोतारं ब्रूयाद् उभे रूपे शंस यच् च बार्हतं यच् च राथन्तरम्
इति । यद् उभे राथन्तरे अहनी संपद्येयाताम् । पूर्वस्थाहस् सौभरम्^३ उक्थेषु ब्रह्मसामं
कुर्युर् यद्य उभे^४ बार्हतं अहनी संपद्येयाताम् । उत्तरस्थाहः कण्वरथन्तरं माध्यन्दिने पत्र-
माने प्रोहेयुः^५ । प्रजा वा एषा बृहद्रथन्तरयोर् यद् एते सामनी । तद् यद् एवम् उपयन्त्य
अजामिताया एव । अथैष विश्वजित् सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रो भवति प्राजापत्यम्^६ अहर्—
अहोरात्रे वै कृत्स्नः प्रजापतिः—कृत्स्नं प्रजापतिम्^७ ऋध्नवाम, कृत्स्नो नः प्रजापतिर्
उपेतो ऽसद् इति । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति^८ य एतं विश्वजितम् अति-
रात्रम् उपयन्ति । प्रजापतिं ह्य एव प्रत्यक्षम् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात्
प्रत्यक्षस् त्रयः पञ्चाहा भवन्ति, निहवायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो
ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३५८ ॥

[१-१] क तद्धोतारं ग तद्धोरं [२] क शंस [३] ग सौभरम् [४-४] एवं कोथेषु [५] ग
प्रोहेयुः [६] ग प्रजापत्यम् [७] ग प्रजा प्रजापतिम् [८] क ग भ्यारोहन्ति

अथैता द्वादशाहवती^१ भवन्ति, यैवासौ द्वादशाहवतीनां^२ प्रशंसा सा^३ न
उपासासद् इति । इदम् इव त्व अत्रोपाधीयते । ता वा त्वै^४ पुरस्ताद् उपेयुस् ता वोपरि-
ष्ठात्^५ । यदि पुरस्ताद् उपेयुः प्रायणीयस्यैवाहो ऽछन्दकाराय^६ । तद् इव त्व अत्र परि-
चक्षते यद् वाचम् ओहिषी^७ दशमेनाहा संपद्य तस्यै विकृष्टायै वाचो ऽप्रतिष्ठिताया
उदचम् अश्नुयते । यद् एव तत्र प्रायणीयरूपे मन्येरस्^८ तद् एव तत्र^९ कुर्युः । प्रत्यवत्
प्रतिवत् संपन्नायै वाचो विकृष्टायै प्रतिष्ठाया उदचम् अश्नवामहा इति । अथैष विश्वजित्
सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रो भवति प्राजापत्यम्^{१०} अहर्—अहोरात्रे वै कृत्स्नः प्रजापतिः—कृत्स्नं
प्रजापतिम् ऋध्नवाम, कृत्स्नो नः प्रजापतिर् उपेतो^{११} ऽसद् इति^{१२} । तद् आहु—श्रेयांसं
वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एतं विश्वजितम् अतिरात्रम् उपयन्ति, प्रजापतिं ह्य एव प्रत्यक्षम्
उपयन्तीति । तद् यत् पुरस्तात्^{१३} प्रत्यह् पञ्चाहो भवति, निहवायैवानात्यै शिवत्वाय
शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः
॥ ३५९ ॥

[१] क ग द्वादशाहवतीर् [२] ग द्वादशाम् । (त्वयि) ग नास्ति [५] ग वोपरिष्ठात् [६] क
[३-३] क पशंसा सा ग पशंसा [४] क त्वै छन्दकाराय ग छन्दकाराय [७] क ग ओहिषी

[८] ग मन्वरस् [९] ग तत्तत्र [१०] क ग परस्तात्
प्रजापत्यम् [११-११] क असदति [१२] ग ।

अथैतत् व्यवहविधं भवति । त्रयो ह वा ऋतवो ऽनृतवो^१ ऽन्ये । त्रीणो वर्षा हेमन्त
पते ह वा ऋद्धा ऋतव, उपाश्लेषगा^२ इवान्ये^३ । ते य ऋद्धा ऋतवस्ते न उपाशा असन्
इति । त्रीणि वाव छन्दांसि^४, त्रीणि सवनानि, त्रयः प्राणापानव्यानास्, त्रय इमे लोकाः ।
यत् किं च त्रिस्त्रिस् तस्यैषा सर्वस्यद्विस् तस्योपासिः । पञ्चैते परस्तात् व्यवहा भवन्ति,
पञ्चावस्तात् । तेनो एव पञ्चाहविधतायै न यन्ति । अथैष विश्वजित् "सर्वपृष्ठो
ऽतिरात्रो" भवति प्राजापत्यम् अहर्—अहोरात्रे वै कृत्स्नः प्रजापतिः—कृत्स्नं प्रजापतिम्
ऋध्वाम, कृत्स्नो^५ नः प्रजापतिर् उपेतो ऽसद् इति । तद् आहु—श्रेयोसं वा पते ऽभ्यारोहन्ति
य पतं विश्वजितम् अतिरात्रम् उपयन्ति, प्रजापतिं ह्य एव प्रत्यक्षम् उपयन्तीति । तद् यत्
परस्तात् प्रत्यञ्चः पञ्च व्यवहा भवन्ति निह्वायैवानार्थै शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर
उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३६० ॥

[१] ग नास्ति [२] ग उपाश्लेषगा [३] ग इवान्य [४] ग छन्दांसि [५-५] क ग सर्वपृष्ठाति-
रात्रो [६] क कृत्स्नो ग कृत्स्ना

त्रिमात्रं^१ वा पतत् सत्रं, तेन यद्विस् सैवर्द्धिः । यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस्
सर्द्धिः । ऋतुर् उ प्रत्यक्षं संवत्सरस्यर्द्धिः । अथ यस्^२ तृतीयो मासस् त्रयोदशस्य स मास
ऋद्धिः । संवत्सरं^३ वा पतद् ईत्सन्ति^४ संवत्सरम् ईप्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते ।
न हि किं चन वहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं^५ वा पता^६ रात्रयो यद् एकोनपञ्चाशच्^७,
चतुर्विंशतिः परस्ताद् अहानि चतुर्विंशतिर् अवस्तात्^८ । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः ।
संवत्सर एवैष उभयतः पर्यूढः । तस्य यन् मध्ये ऽहस् तत् "स्वाराद्, स स्वर्गो लोकः ।
तद्^९ ब्रध्नस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, "तद् अन्यस्याननुयाना"^{१०}
भवन्ति । ता वा पता रात्रयस् संपद्यन्ते^{११} जगतीम् एव । पशवो वै जगती । तेनैतत् सत्रं
पशव्यम्, उपो विराजं गच्छन्ति । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति ।
एकोना विराद्, ऊनं तत् स्त्रियै यतस् सा प्रजायते, तेनो^{१२} प्रजननम् । गायत्रीम् उ
दीक्षोपसद्भिश् च^{१३} "सुत्याभिश् च"^{१४} संपद्यते । प्राणो वै गायत्री । तेनैतत् सत्रम्
आयुष्यम् । तेजो वै गायत्री । तत् तेजस्विनो ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । ज्यैष्ठ्यं वै गायत्री ।
तद् उ आतृष्ये ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठन्ति^{१५} ॥ ३६१ ॥

[१] एवं कोशयोः । त्रिमास्यम् इति साधीयान् अवस्ता [९-९] ग नास्ति [१०-१०] क
पाठः स्यात् ? [२] ग रघ [३] ग संवत्सर तदन्यस्याननुयाना ग तदन्यस्याननुयाना [११]
[४] ग ईत्सन्ति [५] क ग स्वाराज्यं [६] ग संपद्यते [१२] ग तेना [१३-१३] ग
ग पत [७] क एकात्र- ग एकाह- [८] ग नास्ति [१४] क प्रतितिष्ठति

आदित्याश् च वा अङ्गिरसश् च स्वर्गे लोके ऽस्पृधन्त । त आदित्या अकामयन्त—
यद्यं पूर्वं स्वर्गे लोकं गच्छेमिति^१ । त एतद् अयनम् अपश्यस् तद् उपायन् । ततो वा
आदित्याः पूर्वं स्वर्गे लोकम् अगच्छन्, अहीनतांगिरसः । सा ह खलु वै^२ श्रेष्ठर्द्धीनां
स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेनादित्या अगच्छन् । सा या श्रेष्ठर्द्धीनां यो लोकानां
पुण्यतमो यम् एतेनादित्या अगच्छन् तं गच्छामेति^३, तस्माद् एता रात्रिर् उपयन्ति ।

वैश्वानर प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमा ३६९

[१] एवं कोशयोः [२] ग विवे

अथैते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै शिवाश् शान्ताः पथ्या स्तोमा ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः पथ्या स्तोमास् तैर् न स्तुतम्^१ असद् इति । त उ विराजं संपन्नाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । 'सा ह्य ऋद्धिस् स' पन्थाः । इयैतनौधसे ब्रह्मसामनी भवतः, प्र स्पष्टम् आजिम् अनुशूकावामेति^२ । अथैते षड् अतिरात्रा भवन्ति । षड् वै पुरुषे पाप्मानष् षड् विषुवन्त स्वप्नश् च तन्दी^३ च मन्थुश् चाशनया चाक्षकाम्या च स्त्रीकाम्या च^४ । तान् एवैतैर् अपन्नते तान् अतिरन्ति^५ । अथैते त्रयस् त्र्यहा भवन्ति । नवाहानि । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणानाम् एवैषा 'सं मा' प्राणानाम् ऋद्धिः । अथैतद् वैराजपृष्ठं दशमम् अहर्^६ भवति । नाभिर् ह सा, तद् वा 'एतद् आक्षित्सद्' अहर् एतेष्व अहस्सु नियुक्तम्^७ । यस्माद् एतद् आक्षित्सद्^८ अहर् एतेष्व अहस्सु नियुक्तं, तस्माद् आक्षित्सती नाभिः प्राणेषु नियुक्ता^९ । प्राणतो ह्य एनाम् अनूदन्त्य^{१०} अपानतो ऽन्वपानिति^{११} । तद् एतेषाम्^{१२} अह्नां दशमं भवति—दशाक्षरा विराद् । अर्धं विराड्—विराज^{१३} । एवान्नाद्य-स्यावरुद्धयै^{१४} ॥ ३६९ ॥

[१] ग रक्तम्	[२-३] क सां ह्यद्धिस् ग सा	[११] ग आक्षित्सद्	[१२] ग युक्ता	[१३]
हद्धिस्	[३] ग अनुशूकरवामेति	[४] ग	ग अनुरन्ति	[१४] ग न्वपानाति
तन्दी	[५] ग य	[५] एवं कोशयोः	[६-७]	[१५] ग
ग सममा	[६] ग अह	[७-८] क एत-	एवाम्	[१६] क विराज्य
दक्षित्सद् ग हितदक्षित्सद्	[९-१०] क एत-	ज्ञाद्यस्यावरुद्धयै	[१७] ग एवाना-	
	[१०] ग नियुक्ते			

तद् वैराजपृष्ठं^१ भवत्य्—अर्धं वै वैराजम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । तद् उक्थ्यं भवति—पशवो वा 'उक्थ्यान्य् अर्धं' पशवो^२—ऽभिपूर्वस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । तत् षोडशमद्^३ भवति—वज्रो वै षोडश्य्, अर्धं 'विराड्—वज्रेणैवान्नाद्यं' परिगृह्णन्ति । तद् एकविंशं^४ भवति—द्वादश मासाः, पञ्चवर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाब् आदित्य एकविंशः । एतद् वै दैव्यं^५ क्षत्रम् । क्षत्रिय उ वा अन्नाद्यस्य प्रदाता । स यो ऽन्नाद्यस्य प्रदाता स नो ऽन्नाद्यं प्रयच्छाद् इति । अथैते चत्वारस्^६ त्र्यहा भवन्ति द्वादशाहानि । द्वादश वै संवत्सरस्य पौर्णमास्यः । पौर्णमासीनाम् एवैषा 'सं मा'^७ पौर्णमासीनाम् ऋद्धिः । अथैष पृष्ठयष् षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि । वर्म वै पृष्ठानि । तच् क्ष्रियं वर्म पृष्ठानि रोहन्ति, तद् उ सत्रिणो भवन्ति^८ । अथैते चत्वार उत्तरे त्र्यहा भवन्ति द्वादशो एवाहानि । द्वादश वै संवत्सरस्यामावास्याः । अमावास्यानाम् एवैषा संमामावास्या-नाम्^९ ऋद्धिः । द्वादशैतानि परस्तात् पृष्ठयस्य षडहस्याहानि भवन्ति, द्वादशावस्तात् । तस्मात् समावतीस्^{१०} संवत्सरस्य पौर्णमास्यश्^{११} चामावास्याश् च । वैश्वानर उदय-नीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३६९ ॥

[१] एवं कोशयोः	[२-३] ग उक्थ्यान्यन्यन्	ग विराड्वैज्र-	[४] क ग एकविंश	[५] ग
[३] ग पशवा	[४] ग षोडशीनस्	दैव्यं	[६] क ग चत्वार	[७] ग सममा

[१०] ग द्विरुक्तिः षोडशसंज्ञायां समाना [११] वतीम् [१४] क ग षोडशसंज्ञायां
न भवति [१२] ग समाना- [१३] ग समाना-

आदित्याश्च वा^१ अङ्गिरसश्च स्वर्गे लोके ऽस्पृधन्त । त आदित्याः पूर्वं स्वर्गे
लोकम्^२ अगच्छन् । ते ऽङ्गिरसो ऽकामयन्त—वयम् अपि तं लोकं गच्छेम यम् आदित्या^३
अगमन्^४ इति । ते यन् येनैवायनेनायंस् ततस्तत्^५ एनान् प्रत्य् अपानुवन्त । तान् ह
परश्चत्वारिंशानि वर्षाणि प्रत्य् एव अनुदिरे । त एतद् अयनम् अपश्यम् । तद् एव
‘सदञ् यथाविधम्’ इव तद् उपायन् । ततो वा अङ्गिरसस् तं^६ लोकम् अगच्छन् यम्
आदित्याः । सा ह खलु वै श्रेष्ठधीनां^७ स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेनाङ्गिरसो ऽगच्छन् ।
‘स यो’ श्रेष्ठधीनां^८ यो लोकानां^९ पुण्यतमो यम् एतेनाङ्गिरसो ऽगच्छन् तं गच्छामेति
॥ ३६५ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग लोकेम् [३] ग आदित्या [४-५] १ ग सा या [१०] ग श्रेष्ठधीना [११]
[४] ग अगमन् [५] क ततस्ततस्तत् [६-७] क ग लोकायां
ग सदञ् यथाविधम् [७] ग स्व [८] ग श्रेष्ठधीनां

तद् ये ह वा एत^१ आदित्यस्योदञ्चो^२ रश्मयस् त आदित्या, ये दक्षिणास् ते
ऽङ्गिरसः^३ । ते हेत आदित्याश्च अङ्गिरसश्च सलोकाः । सलोको ह वा आदित्यैश्च
चाङ्गिरोभिश्च भवति, य एवं वेद । अथैतौ द्वौ^४ अथैतौ भवतप—षड् अहानि । ‘षड्
वा’ ऋतवः । ऋतुष्व् ‘एव तत्’ प्रतिष्ठिति^५ । अथैतौ द्वाव्^६ उत्तरो अथैतौ भवतप
—षड् उ एवाहानि । अभिपूर्वम् एव तद् ऋतुषु प्रतिष्ठिति । अथैते षड् अतिरात्रा
भवन्त्युक्तब्राह्मणाः । अथैते त्रयस् अथा भवन्त्युक्तब्राह्मणाः । अथैते चत्वारस् अथा
भवन्ति द्वादशाहानि । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासा एव तद् भूत्वा मध्यतस् संवत्सरम्
अतीत्य स्वर्गे लोकं गच्छन् ॥ ३६६ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग आदित्यस्योदञ्चो [३] ग अङ्गिरस [४] ग द्वा [५-६] ग षड्
[६-७] ग एतौ [७] क प्रतिष्ठिति

अथैता द्वादशाहवती^१ भवन्ति, अथैतौ द्वादशाहवतीनां प्रशंसा^२ सा न उपाता-
सद् इति । अथैतानि चतुरन्तराणि छन्दांस्युपयन्ति । चतुरन्तरा वै वाचो रोहाः^३ ।
वाचम् एवैते रोहन्ति । अथो चतुष्पदा वै पशवः । तद् यद् एतानि चतुरन्तराणि
छन्दांस्युपयन्ति, चतुष्पदाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । अथैतानि द्वियन्तराण्यु^४
उपाहरन्ति । चतुरन्तराणि^५ द्वियन्तराणि । न ह वै तावच् द्वियम् अश्नुते यावद् द्विपदां
चतुष्पदां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं न गच्छति । तद् यद् एतानि द्वियन्तराण्यु उपा-
हरन्ति चतुरन्तरद्वियन्तराणि द्विपदां चतुष्पदां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छामेति ।
अथैतान्यु अष्टान्तराण्यु उपाहरन्ति चतुरन्तरद्वियन्तराणि सर्वाणि, चतस्रो दिशश्च
चत्वारो ऽवान्तरदेशा, दिशां स उपरिष्ठा लोको यः पुण्यस्, सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठाय
स्वर्गं लोकं गच्छामेति । अथैतानि पञ्च सन्धिषामानि भवन्ति^६—रथन्तरं जराबोधीयं
श्रुधीयं नानदगौरिवीते^७ इति । एतद् ध वा^८ एकं प्रज्ञातं सन्धिषाम यद् रथन्तरम् । तद्
यद् एकं^९ प्रज्ञातम्^{१०} — ॥ ३६७ ॥

[१] ग द्वादशमवतीर् [२] क ग पशता [३] ननन्दगौरिवीते [४] ग नास्ति [५] ग पत
ग रोह [६] ग द्वियन्तराह् [७] क चतुस्तर [८] ग प्रहाः
[९] क ग भवति [१०] क नानदगौरिवीते ग ।

—‘सन्धिषाम’ तेन न स्तुतम् असद् इति । अथो वाग् वै रथन्तरं, वाग् आश्विनं, वाग् वै वाचं प्रति विभक्तितुम् अर्हति, इयं ‘वाग् वाचं प्रति विभाद् इति । एतद् उ ह वै द्वितीयं प्रज्ञातं सन्धिषाम यज् जरवोर्धीयम् । तद् यद् द्वितीयं प्रज्ञातं सन्धिषाम तेन न स्तुतम् असद् इति । अथ शुधीयं कीर्तितम् । सामवृत्तिर् उ सन्धिषामनी । तद् यद् आभ्यां सन्धिषामभ्याम् अवृद्धमहि तन् नो ऽस्य लोकवतस् सासः पशवो लोकम् अनूपतिष्ठन्ता इति । अथ नानदगौरिवीते लोकवती सामनी भूयासं नो लोकम् अनूपतिष्ठन्ता इति । तद् आहुस् त्रिर् एवाश्विनं शस्तव्यं, त्रिपत्या वै वाक् । त्रय इमे लोकाः । यद् अतिरात्रे ऽतिरात्र आश्विनं शंसेद् विकर्षस् स वाचः । होतारं ब्रूयाद् आश्विनकतून् एवा-
न्येष्व् अतिरात्रेषु शंसस् त्रिर् एवाश्विनं शस्तव्यम् इति, प्रायणतो मध्यत उदयनतः । एतद् य वै समृद्धम् आश्विनं यद् रथन्तरेण संपद्यते । ‘यद्य् एकेन’ संपद्येत रथन्तरम् एव प्रायणतो मध्यत उदयनतो, यदि द्वाभ्यां रथन्तरम् एव प्रायणतो मध्यत उदयनतो, ‘यदि त्रिभी रथन्तरम् एव प्रायणतो मध्यत उदयनतो’, न चतुर्भिस् संपद्यते, नो एव पञ्चभिः ॥ ३६८ ॥

[१] ग अधिपाठः तं [२] क सन्धिषामे ग सामनी [१०] ग अनुपतिष्ठता [११] ग
[३-३] ग नास्ति [४] ग य [५] ? क ग अश्विनं [१२] क ग विकर्षस् [१३] एवं कोशयोः
सामवृत्तिर् [६] क पशवा [७] क अनूपतिष्ठन्ता [१४-१४] ग वधेत् [१५] ग त्रिभि [१६-१६]
[८] क नानदगौरिवीते ग नानदगौरिवीते [९] ग नास्ति [१७] ग चतुर्हि

अथैता एष्य एककृष्णाः । एष्यो ‘ह वै’ नमैता रात्रयः । तासु कृष्णो ऽपि मिथुन-
त्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद् । तं वा त्वै पुरस्ताद् उपेयुस् तं
वोपरिष्ठात् । यदि पुरस्ताद् उपेयुः, पुंरुपृणोवा असन् इति; यद्य् उपरिष्ठात्—पश्चाद्
वै पुमान् योषायां रेतो दधाति—रेतोधेयाय । प्रजापतिर् वावेदम् अत्र एको ऽसृज्यत
नान्यं द्वितीयं पश्यमानः । स पेशताहं वाच प्रथमो ऽजनिष्य, अहं श्रेष्ठो ऽस्म्य्, अस्ति
स्विन् मद् इहान्या इति । स व्यैक्षत । ‘तो ऽन्यद् आत्मनो ऽघ्य’ उत्तरतो ज्यायस्
तिष्ठद् अपश्यत् । तद् अपृच्छत् किम् इदम् असि, यद् इदम् असीति । ब्रह्म वा अस्मीत्य्
अब्रवीत् । तद् अब्रवीद्—आवं वाच प्रथमाव् अजनिष्वह्य्, आवं श्रेष्ठौ स्वस्, संसृज्या-
वहै, सहासावेति । नेत्य् अब्रवीत् । पाप्मगृहीतो वा असीति । स मे ‘क्व स’
पाप्मेति । एष ते शीर्षन् इति । तं वै मे ऽवजहीति । तथेति । नम् अवाहनम् । तं
ग्रीवास्व् असिनात् । तं समपीडयत् । तद् एतत् परिगृहीतकम् इवावजहीति ।
तम् अवाहनम् । तं नीव्याम् असिनात् । तं समपीडयत् । तद् एतत् परिगृहीतकम्
इवावजहीति । तम् अवाहनम् । तं कुल्फयोद् असिनात् । तं समपीडयत् । तद्
एतत् परिगृहीतकम् इवावैव जहीति । तम् अवाहनम्—पदाभितिष्ठेति । तं पदाभ्य-
तिष्ठत् ॥ ३६९ ॥

[१-१] ग हैवा [२] ? क ग त्वयि [३] ग [४] क वादस् [५-५] ग जानिस्वहं [६] क
यद् [७] ग पञ्च [८] ग अधिपाठः य त्वन् [९-९] ग सेऽन्यादात्मनोऽधि [१०] ग

सजावहे [११-११] ग कास [१२] ग एषा महेति [१६] क ग समपाळयत् [१७-१७]
 [१३] ग वाजहीति [१४] क आवाहन् [१५-] क श्वावैवजिहीनि ग श्वावैवाजहीनि
 [१५] क घ असिनक्तं । असिनक्तं इत्यपि भवितुः ।

स एवैष पदोर् उच्छंखः^१ । त्रेधा विच्छिन्नीति^२ । तं त्रेधा व्यच्छिन्नत्^३ । सैवास्य श्रीर
 अभवद्—गौस् तृतीयं स्वप्नस् तृतीयं छाया तृतीयम् । तस्माद् एतानि श्रेष्ठस्य भूयिष्ठानि ।
 भूयिष्ठाः पशवो. "ज्येष्ठा छाया", स्वपिति । स ऐक्षत—'यं म' इमं पाप्मानम् अवोचद्
 धन्तेमम् अपैव छिनदा इति । स एतद् एव ब्रह्माष्टधा व्यौहत् । अष्टाक्षरा गायत्री । ब्रह्म
 गायत्री । ब्रह्मैव तद् अष्टधा व्यौहत् । तम् अष्टाभिस् त्रिवृद्धिः पराञ्चम् अपौहत् । तम्
 अष्टाभिः पञ्चदशैः पराञ्चम् अपौहत् । तम् अष्टाभिः सप्तदशैः पराञ्चम् अपौहत् । तम्
 अष्टाभिर् एकविंशैः पराञ्चम् अपौहत् । तम् अष्टाभिस् त्रिणवैः "परार्चम् अगमयत्"^४ ।
 तम् अष्टाभिस् त्रयस्त्रिंशैर् अपैवाछिन्दत् । स एवैष उपरिष्ठाद् अतिरात्रः । पाप्मा हास्येषो
 ऽणोदः । अथो एष वै प्रजापतिर् यो ऽसौ तपति । स एषो ऽपहतपाप्मा तपति । तस्य
 छाया नास्ति । तस्माद् उ छायां अभि च छीवेद् अभि च मेहेत् । पाप्मानम् एव तद्
 धत्ते । सुप्तोदकम् आचामेत्^५ । पाप्मानम् एव तद् धत्ते । गाम् उपाष्टां हनीत् । पाप्मानम्
 एव तद् धत्ते । ते^६ य एवं विद्वांस एता रात्रीर् उपयन्ति, सर्वम् एव पाप्मानम्
 अपहत्योत्तिष्ठन्ति । ईश्वरा ह त्व् अपशवो भवितोः—पशवो वा उक्थानि—पशून् हि स
 तत्राप्य् अपौहत् । ते ये श्रीकामा स्युस् त^७ एता रात्रीर् उपेयुः । एता ह स्म वै तत् पुरा
 कुरुपाञ्चालानां ब्राह्मणा श्रीकामा उपयन्ति । ते हागावो^८ ऽभद्रा आसुः । सजातेषु हेवैषां
 पशव आसुः । ततो ह स्मैव गोरुहायगताय^९ गाम् उपाञ्जन्ति । ततो देयाय ददुः । तद्
 उ होवाच शाट्वायनिर् न तां वदेद् या परिचक्षा । यदाकामीना वै श्रियां पशवो, यदा-
 कामीनं वित्तं, पशुमन्तश् च भविष्याम, श्रेष्ठश् च रात्स्यामश्^{१०} चेत्य् एवं मन्यमाना
 एता रात्रीर् उपेयुर् इति । तथा हैव भवति । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वा-
 नरोदयना ह्य् अहीनास् सोमाः ॥ ३७० ॥^{१५}

[१] ग उच्छंखः [२] क विच्छिन्नुति [३] क व्याच्छिन्नत् [४] क तृतीयच् [५-५] घ
 ज्येष्ठोछायां [६-६] ग समा घ समम [७-७] ग पराभगमयत् [८] क एव घ व [९] क
 आचामेत् घ आचमेत् [१०] ग नास्ति [११] ग ता [१२] ग हागावो [१३] ग गोरुहायगताय
 [१४] ग रात्स्यामश् [१५] क इति सत्रं हरिः
 ओ । आत्रिकेशवाय त्रयीमूर्तये नमः । अविघ्नमस्तु ।
 श्रीगुरुभ्यो नमः । करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।
 शुभमस्तु । महाब्राह्मणं ३६० । द्वादशार्हं ३८८ । महाव्रतं
 १५२ । एकाहं १५३ । अहीनं १०० । सत्रं ३७ । खण्डं

१९० ॥ आर्षेयं ८४ । उपनिषत् १५४ । खण्डं १२८ ।
 शुभमस्तु । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्री-
 वेदव्यासाय नमः । अविघ्नमस्तु । हरिः ओ ॥ ओ
 रक्ताक्षि नाम संवत्सरं दक्षिणायनं कार्सिकैमासं २२
 बुधन्किङ्कमयुं उत्तिराषाढनक्षत्रयुं कृत्तिन शुभदिनत्तिल
 वासिष्ठगोत्रं जैमिनिसूत्रं सामशाखाध्यापकानां पञ्चन-
 दिशास्त्रियो पुत्रन् मीनाक्षिसुदरेस्वरन् महाब्राह्मण
 मुतल्लखण्ड ४२८ स्वहस्तलिखितम् । करकृतमपराधं
 क्षन्तुमर्हन्ति सन्ताः । शुभमस्तु । हरि ओ ॥ ग इति
 सत्रं समाप्तम्

गवामयनशेषः

‘सावित्रं पूर्वेषुः पशुम् आलभन्ते । सविता वै देवानां प्रसविता । सवितृप्रसूता एवैनत् संवत्सरम् आरभन्ते । को^१ ह्य एतम् अर्हत्म् अग्रसूत आरभम्^२ । प्राजापत्यं स्वो^३ भूत आलभन्ते । प्रजापतिश्रेष्ठा वै देवाः । श्रेष्ठत एवैतद् देवताः^४ प्रीणन्ति । यो वै श्रेष्ठम् अराधयित्वाथान्याम् ईप्सति^५, सर्वे वाच तस्य ते ऽराधिता^६ भवन्ति । अथ यः श्रेष्ठं राधयित्वाथान्यम् अन्यान् नाद्रियते, सर्वे वाच ‘तस्य त इष्टाः प्रीता^७ भवन्ति^८ । प्रजापति-श्रेष्ठा वै देवाः । श्रेष्ठत एवैतत् सर्वा देवताः प्रीणन्ति । श्वेतो लोमशस् तूपरो^९ ‘‘लप्सुग्य अन्यतोद्ञ् चतुष्पाद्^{१०} । ‘‘यच् छ्वेतो^{११} लोमशस्, तद् अवीनां रूपम् । यत् तूपरस्, तद् अश्वानाम् । यत् लप्सुगी, तत् पुरुषाणाम् । यद् अन्यतोद्स्, तद् गवाम् । यद् अजस्, तद् अजानाम् । सर्वेषां वा एष पशूनां ‘‘मेधः । सर्वेषाम् एवैतत् पशूनां^{१२} मेधेन संवत्सरं पितरं प्रजापतिं प्रीणयन्ति^{१३} । स एनान् प्रीतः प्रीणाति ।

देवा वा ऋत्तिकामास्^{१४} तपो ऽतप्यन्त ॥ ३७१ ॥

[१] क ओ	[२] क के	[३] क आरभन्	लप्सुग्यन्यतोद्श्चातुष्टद् ग लप्सुग्यन्यतेद-	[११-
[४] क स्वो	[५-५] क ग	पवैताः	[६] क ग	११] ग यक्ष्वेतो [१२-१२] ग नास्ति [१३]
ईप्सन्ति	[७] क रधिता	[८-८] ग तस्येष्टाः	क ग प्रीणन्ति	[१४] ग ऋत्तिकामास्
पूर्ता	[९] ग भवति	[१०-१०] क		

स इन्द्र एताम् अष्टकाम् अपदयत् । ‘तस्याम् अदीक्षत^१ । स एकयाश्रुत^२ । यद् एकयाश्रुत^३ ‘तद् एकाष्टकाया एकाष्टकात्वम् । ते य^४ एवं विद्वांसो दीक्षन्ते सर्वे एवाश्रु-चते^५, सर्वे विधुवन्तो भवन्ति । विधुवान् ह्य एषो ऽभवत्^६ । ते यत् पुरस्ताद् दीक्षेरन् पितृलोके दीक्षेरन् । प्रमायुका स्युर यद् उपरिष्ठाद् दीक्षेरन् । यथापूर्वं ‘पलायितम् ईप्सेत्^७ तं वाप्नुयात् तं वा न तादृक् तत् । त एतस्याम् एवाष्टकायां दीक्षेरन् । तद् यथा रथम् उपस्थितम् आतिष्ठेद्^८ धस्तिनं वा निषादितं तथा । तद्विषञ्च^९ सत्रिण इति वै पृच्छन्ति । नार्वाञ्चो न पराञ्च इति ब्रूयाद्, यथासाव् आदित्य एति^{१०} । न ह वा एते ऽर्वाञ्चो^{११} न पराञ्चः । तिर्यञ्चो ह^{१२} वा एते । नो ह वा असाव् आदित्यो ऽर्वाङ्^{१३} न पराङ्, ‘‘तिर्यङ् उ^{१४} ह वा एष । षड् वा एष मासो दक्षिणैति, ‘‘षड्^{१५} उदङ् । यान्^{१६} दक्षि-णैति^{१७} ते पितृदेवत्या, यान् उदङ् ते देवदेवत्याः^{१८} ॥ ३७२ ॥

[१-१] ग तस्यान्दीक्षत	[२] ग एकयाश्रुत	ग अर्वाञ्चो	[१२] क ग ए	[१३] ग अर्वाङ्
[३] ग अविपाठः यदेकयाश्रुत	[४] ग यं	[१४-१४] क तिर्य्यन्दन्दु ग तिर्य्यन्दु	[१५-१५]	
[५] क एवाश्रुते	[६] ग भवात्	[७-७] ग	ग नास्ति	[१६-१६] क उदन्वान् [१७] ग
पलायिदिप्सेत्	[८] ग आतिष्ठद्	[९] क तत्	देवदेवत्या	
द्रव्य ग तत् दिव्य	[१०] क एत	[११] क		

एते वा एत आरभ्य यन्तीन्द्रं प्रजापतिं विप्रं पदम् ऋतुपात्रं विश्वान्^१ देवान् स्वर्गं लोकम् । एतस्य वा एत आवृतम् अन्ववर्तन्त^२ । त एतस्य विमुक्तिम् अनु विमुच्यन्ते । तस्यैषा ‘परिचक्षा यद् अपश्रीयमाणे^३ सुत्यां गच्छन्त्य अपश्रीयमाण उदचम् अश्रुवते ।

द्वादश दीक्षा कुर्वीत् तिस्र उपसदः^१ । तेनेतद् उभयम् उपाप्नुवन्ति । तद् उ वा आहुर्
उपा हैवैतेनेतद् उभयम् आप्नुवन्ति । सेव^२ तु परिचक्षा यद् अयो ऽनभिनन्दन्तश्^३
शिशिरे ऽवभृथम् अभ्यवयसि । सम इव कोपयति^४ हिमः । स य^५ एनांस् तथा चक्रुषो^६
ऽनुव्याहरेद् इति वेति वा भविष्यतीति तथा हैव स्युः । यैवासौ फाल्गुनस्यामावास्या
तस्या उपरिष्ठात् पञ्चाह—षडहे दीक्षेरन् । यो वै श्रेयसो नियाननेतीदम् अयासीद्
इदम् अयासीद् इति न वै स रिप्यति, श्रेयसो वा एते नियानेन^७ यन्ति य आदित्यस्य,
ते स्वस्य अरिष्ठा^८ उदचम् अश्नुवते, ते तद् गच्छन्ति यत्रैष आदित्यो गच्छति, ^९ तन्
ते तद्^{१०} गत्वैतस्यैवायनेन पुनर् आयन्ति ॥ ३७३ ॥

[१] ग विश्वा [२] ग अवावर्तन्त [३-३] क [७] ग कोपयन्ति [८] ग नास्ति [९] ग चक्रुषो
परिचक्षायपक्षीयमाणे ग परिचक्षणदक्षयमाणे [४] [१०] ग निधानेन [११] ग अरष्टा [१२-१२]
क उपदः [५] ग सव [६] क नुभिनन्दन्तश् ग ततेतद्

गावो वा एतद् अग्रे^१ सत्रम् आसतान्नाद्यम् अवसरुस्तमानाः । ता दशमे मास्य्
उदतिष्ठन् सर्वम् अन्नाद्यम् अवाहत्स्महीति^२ मन्यमानाः^३ । त एता शृंगिणीः । तासां त्वा
इवाब्रुवन्—सर्वान् एवैतान् द्वादश मासः^४ समापयामेति । ता अतिप्रायुजत^५ । तासां
द्वादशे मासि शृंगाणि प्रावर्तन्त । ता एतास् तूपराः^६ । तस्मात् सत्रिणो द्वादशे मास्य्
अपि शिक्षाः^७ प्रवपन्ते । गवां^८ हि तर्ह्य^९ अनुरूपा भवन्ति । ता उदतिष्ठन्^{१०} अरात्स्मेत्य^{११}
आप्त्वा^{१२} सत्रम् आप्त्वा^{१३} सर्वम् अन्नाद्यम् । तस्माद् एतास् सर्वान् द्वादश मास
उत्तिष्ठन्ति प्रतर्वापि^{१४} वार्षिकाब् अपि शैशिरौ । सत्रामिजितं ह् आसाम्^{१५} अवरुद्धं
ह् आसाम्^{१६} । ते य एवं विद्वांसो द्वादश मासः^{१७} समापयन्ति, सर्वम् एवान्नाद्यम् अव-
रुध्योत्तिष्ठन्ति । आत्मदक्षिणं^{१८} ह खलु वै सत्रम् । लोमैव प्रथमाभ्याम् उपसद्गवां स्पृण्वते,
त्वचं द्वितीयाभ्यां, मांसं तृतीयाभ्याम्, अस्थि चतुर्थीभ्यां^{१९}, मज्जाने पञ्चमीभ्याम् । यद्
एवैषां तत्र किं चास्पृतं^{२०} भवति, तद् एव षष्ठीभ्यां स्पृण्वते । ते^{२१} शुद्धाः पूता मेध्याश्
शुचयो भूत्वा देवलोकेम् अपियन्ति ॥ ३७४ ॥

[१] क अत्रिपाठः स [२] क अन्वाहत्स्महीति अरात्स्मेत्य [११-११] क नास्ति [१२] क
[३] क ग मन्यमानः [४] क ग मासाः [५] घ प्रतर्वापि [१३] ग आसाम् [१४] क ग
क अतिप्रायुजत घ अतिप्रयुजत [६-६] ग आस्यां [१५] ग मासाः [१६] ग आत्मदक्षिणां
एतस्तूपाः घ एतापराः [७] ग शिक्षाः [८] [१७] क ग चतुर्थीभ्यां [१८] क चास्पृतं [१९]
क ग गावो [९] क ग उदतिष्ठन् [१०] ग ग नास्ति

प्रजापतिर् वावेदम् अग्रे^१ आसीत् । सो ऽकामयत्—बहु स्यां, प्रजायेय, भूमानं
गच्छेयम् इति । स तपो ऽतथ्यत् । स एतं वैश्वानरं^२ प्रायणीयम् अतिरात्रम् अपश्यत् ।
तस्माद् अहोरात्रे प्राजनयत्^३ । अहोरात्रयोः प्रत्यतिष्ठत् । तद्^४ यद् एष वैश्वानरः
प्रायणीयो^५ ऽतिरात्रो भवत्य् अहोरात्रे एवैतस्मात् प्रजनयन्त्य्, अहोरात्रयोः प्रतितिष्ठन्ति ।
सो ऽकामयत् प्रैव जायेयेति । स एतस्माद् एव वैश्वानरात् प्रायणीयाद् अतिरात्रात् ज्यहं
निरमिमीत, अग्निष्टोमाद् एव ज्योतिर् निरमिमीत^६, उक्थ्येभ्यो गां^७, राज्या आयुः^८ ।
तस्मात् ज्यहात् जीन क्रतून् प्राजनयत्, त्रिष्व क्रतुषु प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एष ज्यहो
भवति जीन एवैतस्माद् क्रतून् प्रजनयन्ति, त्रिष्व क्रतुषु प्रतितिष्ठन्ति । सो ऽकामयत् प्रैव

जायेयेति । स एतम् एव ग्रहं परस्तात् पर्यौहत् । स षडहोऽभवत् । तस्मात् षडहात्
षड् कृतुन् प्रजनयत्^१ । षड्स्व ऋतुषु प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एष षडहो भवति षड् एवै-
तस्माद् कृतुन् प्रजनयन्ति, षड्स्व ऋतुषु प्रत्यतिष्ठन्ति । सोऽकामयत प्रैव जायेयेति । स
एतम् एव षडहं परस्तात्^२ पर्यौहत् । तौ द्वौ षडहाव् अभवताम्^३ । ताभ्यां द्वाभ्यां
षडहाभ्यां द्वादश मासः^४ प्रजनयद्, द्वादशषु मासेषु प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एतौ द्वौ
षडहौ भवतो द्वादशैवेताभ्यां मासः प्रजनयन्ति, ^५ "द्वादशषु मासेषु"^६ प्रत्यतिष्ठन्ति । सो
ऽकामयत प्रैव जायेयेति । स एताव् एव षडहौ परस्तात् पर्यौहत् । ते चत्वारष् षडहा
अभवन् । तेभ्यश् चतुर्भ्यष् षडहेभ्यश् चतुर्विंशतिम् अर्धमासान् प्राजनयच्^७, चतुर्विं-
शत्याम् अर्धमासेषु प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एते चत्वारष् षडहा भवन्ति, चतुर्विंशतिम्
एवैतेभ्योऽर्धमासान्^८ प्रजनयन्ति, चतुर्विंशत्याम् अर्धमासेषु प्रत्यतिष्ठन्ति ॥ ३७५ ॥

[१-१] क ग वावेदधश्च	[२] ग वश्वानरं	[३]	ग पूर्वः	[४] एवं कोशयोः	[५] ग
ग च प्रजनयत्	[४-४] ग प्रत्यतिष्ठत्	[५]	परात्	[११] ग अभवतो	[१२] ग मासा
ग प्रायणीया	[६-६] ग ज्योतिर्निरभिमीत		[१३-१३] क च द्वादशमासेषु	[१४] क प्राजयच्	
[७-७] क च उक्थ्येभ्योगाः	ग उक्थ्येभ्योगाः	[८]	[१५] ? क धेमासात्		

स इदं सर्वं भुवनं प्रजनयत्^१ पृष्ठयेत्^२ षडहेनात्मन् अधत्त^३ । तद् यद् एष पृष्ठयप्
षडहो भवति "सर्वम् एवैतेन" भुवनं प्रजनयतात्मन्^४ दधते । वर्णम् वै पृष्ठानि । वर्णेषु^५
एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति । श्रीर् वै पृष्ठानि । श्रियाम् एवैतन् प्रत्यतिष्ठन्ति । ज्यैष्ठ्यं^६ वै
पृष्ठानि । ज्यैष्ठ्य एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति । तेजो वै पृष्ठानि । तेजस्य एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति ।
पशवो ह खलु वा अभिप्लवप् षडह, आत्मा पृष्ठयः । यद् अभिप्लवप् षडहम् उपेत्याथ पृष्ठयम्
उपयन्ति पुरुषम् एवैतत् पशुष्व् अध्यूहन्ति । तस्मात् पुरुष उपरिशात् पशून् अधीव
तिष्ठति । मूले ह खलु वा अभिप्लवप् षडहोऽत्र पृष्ठयः । यद् अभिप्लवप् षडहम् उपेत्याथ
पृष्ठयम् उपयन्ति तस्माद् ओषधयो मूलतो जायन्ते, ऽग्रतः पश्यन्ते । पञ्चैते षडहा भवन्ति ।
पांको यज्ञः । यावती यज्ञस्य मात्रा तस्याम् एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति । स मासस् संपद्यते ।
संवत्सरो वै मासः । मासश्च एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति । तस्य त्रिंशद् रात्रयो
भवन्ति— त्रिंशदक्षरा विराड्, अष्टं विराड्— विराज्य एवं "तद् अनाद्ये" प्रत्यतिष्ठन्तो
यन्ति ॥ ३७६ ॥

[१] क ग प्रजनय	[२] ग पृष्ठेन	[३-३] क	वर्णेषु	[४] ग जैष्ठ्यं	[८] क विराड् ग
षडहेनात्मन् धत्त ग षडहेनात्मन्धत्त	[४-४] ग		नास्ति	[९-९] ग त तत्राद्ये	
सर्वमेवैतेन	[५] क ग प्रजन्वात्मन्	[६] क			

प्रायणीयम् अहर् भवति । प्रायणीयेन वा अह्ना देवा स्वर्गं लोकं प्रायन् । यत् प्रायंस्
तत् प्रायणीयस्य प्रायणीयत्वम् । तद् यत् प्रायणीयम् अहर् भवति स्वर्गस्यैव लोकस्य
समष्टयै । तस्माद् उ हैतस्याह्न ऋत्विजा बुभूषितव्यं^१, स्वर्गस्य^२ ह्य एतल्ल लोकस्य नेदि-
ष्टम् । तच् चतुर्विंशं भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अर्धमासश्च एव तत्
संवत्सरम् आप्नुवन्ति । एतद् उ ह वा एके सत्रिणोऽहर् उपेत्योत्तस्थुर् आपाम
संवत्सरम् इति वदन्तः । ते ये^३ कामसमारोपणा^४ इव स्युस् त एतद् एवाहर् उपेत्यो-
त्तिष्ठेयुः । आप्तो ह्येषां संवत्सरो भवति । तस्य त्रीणि च शतानि स्तोत्रिया भवन्ति
षष्टिश्च । तावतीस् संवत्सरस्य रात्रयः । रात्रिश्च एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति ।

तद् आहुर् यत् संवत्सरसदस्^१ संवत्सरस्याहान् सुन्वन्त आसत ऽय केन^२ राजा
आप्नुवन्तीति । स ब्रूयाद् यावन्ती प्रायणीयस्याह स्तोत्र्यात् तावतात् संवत्सरस्य राजयः ।
प्रायणीयस्याह एव^३ स्तोत्र्याभी राजीह आप्त्वा अहानि सुन्वन्त^४ आसत इति । तद्
उक्थ्यं भवति—पशवो वा उक्थानि—पशूनाम् एवावसद्वयं । तस्य पञ्चदश स्तोत्राणि
भवन्ति । पञ्चदश वा अर्धमासस्य राजयः । अर्धमासस्य एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति ।
विंशत्^५ स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । विंशन् मासस्य राजयः । मासस्य एव तत् संवत्सरम्
आप्नुवन्ति ॥ ३७७ ॥

[१] ग भूषितव्यं [२] क स्वयंस्य [३] ग । [४] ग सुन्वन्त [५] ग तेन [६-७] क
अग्निपाठः त [४] ग य [५] क कामसा । प्रायणोस्याहैवा न प्रायणस्याहैवा
मारकाणा ग कामसामरेकाण [६] ग नास्ति

तद् आहुर् ईर्म^१ इव वा 'एषा होत्राणां' यद् अच्छावाकौ, यद् अच्छावाकम्
अनुसन्तिष्टेतेर्म^२ इव तुष्टुवाना स्युर इति । तस्य वैककुभं^३ ब्रह्मसान भवत्य्, उद्वंशीयम्^४
अच्छावाकसाम । इन्द्रियं वै^५ वीर्यं वैककुभं^६, सर्वं पृष्ठरूपम् उद्वंशीयम्^७ । इन्द्रिये चैव तद्
वीर्यं सर्वस्मिन् च पृष्ठरूपे ऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति । तद् वा 'एनत् तत् प्रार्शसत्' । तद्
आहुर्—अग्निष्टोम एव कार्य इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासात्
संवत्सरः । एतद् उ ह वै संवत्सरस्य ज्यैष्ठ्यं पर्व यन् मासः । तद् यत् संवत्सरस्य ज्यैष्ठ्यं
पर्व तेन नस्^८ संवत्सर आरब्धो ऽसद् इति । ईश्वरा ह त्व^९ । 'अपशवो भवितोः'^{१०}
—पशवो वा उक्थानि—तेभ्यो हि यन्ति । तस्य त्रीणि स्तोत्राण्य^{११} अष्टान्तवारिंशानि
कुर्युर् उभौ एवमानौ ब्रह्मसाम । तावतीर् उक्थ्यस्य स्तोत्र्याः^{१२} । आप्नुवन्ति तं कामं य
उक्थ्ये, नो वा अग्निष्टोमाद् यन्ति । वर्ष्म वा अग्निष्टोमो, वर्ष्म होता, वर्ष्मणैव तद् वर्ष्म
संदधति, धर्म्मणा वर्ष्मन् प्रतितिष्ठन्ति । श्रीर् वा अग्निष्टोम, श्रीर् होता, श्रियैव तत् क्षिप्रं
संदधति, श्रिया श्रियो प्रतितिष्ठन्ति । 'ज्यैष्ठ्यं वा अग्निष्टोमो'^{१३}, ज्यैष्ठ्यं होता, ज्यैष्ठ्ये-
नैव तज् ज्यैष्ठ्यं संदधति, ज्यैष्ठ्येन ज्यैष्ठ्ये^{१४} प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३७८ ॥

[१] ग ईर्म [२-३] ? क ग एषहोत्राणां । एनन्तत् प्रार्शसत् [४] क ग न [५] ग स्वा
[६] ग अनुसन्तिष्टेतेर्म [७] ग वैककुभं [८] [११-११] ग नास्ति [१२] क ग स्तोत्रान्य
क ग उद्वंशीम् [९-९] ग वीर्यवैककुभं [१०] [१३] ग स्तोत्रा [१४-१४] ग नास्ति [१५]
ग उद्वंशीयद् [८-८] क एनन्तत् प्रार्शसत् ग । ग ज्यैष्ठ्ये

तद् आहुः प्लवम्^१ इव वा एतच् छन्दो यज्^२ जगती, न 'प्रायणाय । तत्स्थाने'^३
षड् एव पदविंशानि स्तोत्राणि कुर्युष षट् चतुर्विंशानीति । षट्विंशदक्षरा वै बृहती ।
बृहती स्वर्गो लोकस् साम्राज्यम् । बृहत्याम् एव तत् स्वर्गं लोके साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्तो
यन्ति । बृहत्य् उ ह वा इमान् सर्वान् लोकान् अक्षरैर् व्याप्नोति—दशभिर् एवाक्षरैर्^४
व्याप्नोति, दशभिर् एवाक्षरैर् इमं लोकं व्याप्नोति, दशभिर् अन्तरिक्षं, दशभिर् अमुं,
चतुर्भिर् दिशो, द्वाभ्याम् अहारात्रे । सा येमान् लोकान् प्राप्नोति तथेमान्^५ लोकान्
व्याप्नवामेति^६ । तस्मात् षड् एव पदविंशानि स्तोत्राणि कुर्युष षट् चतुर्विंशानीति । अथो
चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अर्धमासस्य एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति । एते^७
अष्टमम्^८ इन्द्व इति बहुरूपां प्रतिपदं कुर्वीरन् । बहवो 'ह्य एते' दीक्षन्ते । तद् उ वा
आहुः पल्लव वाचो अग्रिय इत्य् एव प्रतिपत् कार्या । एषा वै^९ बहुरूपा । एतस्यां वै सर्वाणि

रूपाणि । उभे प्रतिपदौ भवत, उभे ह्य अत्र सामनी क्रियेते । तर्ह्य अथोजिष्टौ बलिष्ठौ वहिष्ठौ^१ सपादयिष^२ महान्तम् अध्वानं संयुज्योपप्रेयात् तादृक् तत् । सर्वं पृष्ठरूपम् अनु समावर्तयन्ति^३ यथा पित्रे च मात्रे च वत्सान्^४ अनु समावर्तयेत् तादृक् तथा । तद् अग्ने युक्त्वा हि वे त्वेत्^५ पतास्व अग्निष्टोमसाम कार्यम् आहुः । अग्निर् वा एष वैश्वानरो यत् संवत्सरः । तस्यैव युक्त्या अश्वानो देव^६ साधव^७ इति सिद्धयै^८, अरं वहन्त्य आश्व इति समष्टयै । तद् आहुर् यज्ञेन वा एने^९ यज्ञान् अभियन्ति^{१०} ये यज्ञायज्ञीयस्यर्भ्यो ऽधि^{११} यज्ञायज्ञीयं च्यावयन्ति । अथैते यज्ञेन^{१२} यज्ञे प्रतितिष्ठन्ति ये यज्ञायज्ञीयस्यर्भ्यं यज्ञायज्ञीयं च्यावयन्ति । तस्माद् यज्ञायज्ञीयं स्वारस्व एव कार्यम् इति ॥ ३७९ ॥

[१] क प्लीहम्	[२] ग नास्ति	[३-३] क विपुष	[१३] ग अन्वसमावर्तयन्ति	[१४-१४]
प्रायणायत्स्थानं	ग प्रायणायन्तवत्स्थानम्	[४]	क वत्सान्	[१५] क ग तवत्
क ग एकाक्षरैर्	[५] ग अधिपाठः तथेमान्	[१७]	क ग सायव	[१८] क सिन्ध्या ग सिन्ध्या
[६] क ग व्याप्नुवामेति	[७] क ग अने	[८]	[१९-१९] क यज्ञायन्ति ग यज्ञान्ति	[२०-२०]
क ग असृग्म्	[९-९] ग ह्वेने	[१०] ग	क ग यज्ञायज्ञीयस्यर्भ्यो	[२१] ग नास्ति
नास्ति	[११] ग नास्ति	[१२] ? ग संपाद-		

अभीवर्तो^१ ब्रह्मसाम भवति^२ । अभीवर्तेन वै देवा इमान् लोकान् अभ्यवर्तन्त । यद् अभ्यवर्तन्त^३ तद् अभीवर्तस्याभीवर्तत्वम् । तद् यद् अभीवर्तो^४ ब्रह्मसाम भवत्य् एषाम् एव लोकानाम् अभिवृत्तै^५ । प्रजापतिर् वा अभीवर्तः, प्रजाश् छन्दांसि । स एष प्रजापतिः प्रजासु^६ गर्भं दधद् एति । अन्यास्व अन्यासु स्तुवन्ति समानेन^७ साम्ना । रेत एव तत् सिञ्चन्ति । तस्माद् समानो वह्नीषु रेतो दधाति । समानीः^८ परस्ताद् ऋचो भवन्त्य^९ अन्यद् अन्यत् साम^{१०} । रेत एव तत् सिकम् । तत् सिकं प्रजनयन्ति । तस्मात् समाना वहन् सूते । अन्यास्व अन्यासु स्तुवन्ति समानेन साम्ना । अन्यद् अन्यद् धि यन्तः पश्यन्ति । समानीः^{११} परस्ताद् ऋचो भवन्त्य अन्यद् अन्यत् साम । यान् पवेतो^{१२} लोकान् प्रगाथैर् अभ्यारोहन्तो यन्ति तान् अमुतस् सामभिः प्रत्यघरोहन्त^{१३} आयन्ति । ऋग् वा^{१४} अयं लोकस्, सामासौ । यद् इतो यन्तन् सामारभ्य^{१५} यन्त्य, अमुं तत् लोकम् आरभ्य यन्ति । ते यन् पुरस्ताद् विषुवत्^{१६} उत्सृजेरन् अवामुष्मात् लोकाच्च छिद्येरन् । यद् अमुत^{१७} आयन्त कसम्^{१८} आरभ्यारभ्यायन्तीमे तत् लोकम्^{१९} आरभ्यायन्ति । ते यत् पुरस्ताद् द्वादशाहीयेभ्यो ऽहोभ्य उत्सृजेरन्^{२०} अवास्मात् लोकाच्च छिद्येरन्^{२१} ॥ ३८० ॥

[१] ग अभीवर्तो	[२] ग भवतीति	[३-३]	ग पवेतो	[१३-१३] ग आयन्तवा	[१४]
ग नास्ति	[४] क असीद्वर्त	[५] क ग	ग सामारभ्य	[१५] ग द्वादशाहीयेभ्योहोभ्य	
प्रजा	[६] ग प्रजासु	[७] क ग समानेन	[१६] ग अमुत	[१७-१७] क आरभ्यारभ्या-	
[८] क ग सामनीः	[९] क भवत्य्	[१०]	यन्तिमन्तलोकं	ग आरभ्यायन्तिमन्तलोकं	[१८-
क ग सामा	[११] क ग सामानीः	[१२]	१८] क ग अवामुष्मात्	लोकाच्च छिद्येरन्	

सकृत् परस्ताद् अभीवर्तं पर्यस्यन्ति । तस्माद् गर्भा जायमानाः पर्यावर्तन्ते । पुरा ह खलु वै पञ्चमान् मासो बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त । उष्णिहं च त्रिपुषं च द्वे^१ छन्दसी^२ संयुज्य पञ्च मासस् समापयेयुः । अनुष्टुभं च पंक्तिं च द्वे छन्दसी संयुज्य षण् मासस् समापयेयुर् एकच्छन्दः परिशिष्य । जगतीं तद् विषुवत् उपेयुः । जागतो वै विषुवान् ।

स्व एव तद् आयतने विपुवन्त समर्धयन्ति । छन्दांसि वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तत् लोकं रोहन्तो यन्ति । तद् आहुर् वीर्य वा एतच्च छन्दांसि विशन्ति^१ यद् एतानि^२ द्वे द्वे संयुज्जन्ति । क^३ ह्य अद्यतनं च श्वस्तनं चाहनी संपत्स्यतः । सर्वाण्य् एव सप्त चतु-
रुत्तराण्य्^४ उपेत्यानीति । गायत्रीम् एव प्रथमे ऽहन् उपेत्योष्णिहं^५ द्वितीये ऽनुष्टुभं तृतीये
बृहत्या पञ्च मासस् समापयेयुः । पंक्तिम् एव प्रथमे ऽहन् उपेत्य त्रिष्टुभा षण् मासस्
समापयेयुर् एकच्छन्दः परिशिष्य । जगतीं तद् विपुवन्त उपेयुः । जागती वै विपुवान् ।
स्व एव तद् आयतने विपुवन्त समर्धयन्ति । छन्दांसि वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तत्
लोकं रोहन्तो यन्ति ॥ ३८१ ॥

[१] ग त्वे [२] ग छन्दसं [३] क ग विषन्ति [४] ग एतानि [५] ग नास्ति [६]
ग चतुरुत्तराण्य् [७] क अविषाठः छु

तद् आहुर् अधामानीव^१ वा एतच्च छन्दांसि युज्जति यद् एतानि यातयामानि सन्ति ।
तानि^२ सर्वाणि पुनः पुनः प्रयुज्जते । यान् एव वीर्यवत्तमान्^३ प्रगाथान् मन्येरस् तान्^४
प्रणिश्रित्य षट्त्रिंशद् उपेयुर् इति । षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकस्
साम्राज्यम् । बृहत्याम् एव तत् स्वर्गो लोके साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । पटुत्सर्गं^५
त्रिंशता पुनरभ्यावर्तम् अयातयामतायै । अथो आहुस् त्रयस्त्रिंशद् एवोपेत्या^६ इति ।
त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास्व एवैतद् देवतासु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । त्रीन्
उत्सर्गं त्रिंशता पुनरभ्यावर्तम् अयातयामतायै । अथो आहुस्—त्रिंशद् एवोपेत्या इति^७ ।
त्रिंशदक्षरा विराड्, अत्रं विराद् । विराज्य एव तद् अक्षराय प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो
आहुश् चतुर्विंशतिर् एवोपेत्या इति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अर्धमासश्च एव
तत् संवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुर् द्वादशैवोपेत्या इति । द्वादश मासास् सं-
वत्सरः । मासश्च एव तत् संवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुष् षड् एवोपेत्या इति ।
षड् वा ऋतवः । ऋतुष्व् एव तत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुश् चत्वार एवोपेत्या
इति । चतस्रो दिशश्, चतुष्पदाः पशवः । दिक्षु चैतत् पशुषु च प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ।
अथो आहुस् त्रय^८ एवोपेत्या इति । त्रयो वा इमे लोकाः । एष्व् एव तत् लोकेषु प्रतितिष्ठन्तो
यन्ति । अथो आहुर् द्वाव् एवोपेत्याव् इति^९, 'इयैतनौधसयोर् एव प्रगाथाव् इति' ।
इयैतनौधसयोर् ह खलु वै प्रगाथौ वीर्यवत्तमौ । द्विपाद् यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ ३८२ ॥

[१] क अधामिनीव ग अधामिनीव [२] ग पैत्या [३-५] ग नास्ति [६] क ग त्रिय
अविषाठः तानि [७-९] ग प्रगाथात्मनरस्ताम् [८] ग अति [९-११] क नास्ति
[४] ग त्रिपुत्सर्ग [५-५] ग आहुस्त्रिंशदवो-

यो वै 'पुनर्निवृत्तम् अध्वानम्' एति नैनं स समश्नुते । अथ य एनम् अपुनर्-
निवृत्तम् एति स एवैनं समश्नुते । पुनर्निवृत्तम् इवैति यन्ति ये^१ द्वा उपयन्ति ।
त्रैष्टुभबार्हता एवोपेत्या इति । त्रैष्टुभबार्हतो वै माध्यन्दिनः^२ । तद् यद् रात्र्यन्तरम् अह
स्यात् तस्मिन् बार्हतम् उपेयुर्, बार्हते^३ ऽहंस् त्रैष्टुभम् । नैषां त्रैष्टुभाः प्रगाथा^४ आप्यन्ते,
न बार्हताः । यथायतनं छन्दांसि युज्यन्ते यातयामानम् उ संवत्सरम् आसते^५ । तद् उ
वा आहुर् द्वाव् एवोपेत्यौ इयैतनौधसयोर् एव प्रगाथाव् इति । अथा उ ह वै वीर्यवत्तमाव्,
एता उ ह वै स्वर्गस्य लोकस्य मे पन्थाव् अजसायनौ यद् बृहद्रथन्तरे । तयोर् एते

ऽज्जसायने^१ एव^२ इत्येतनौधस्ये । अहर् अहर् एवैतद् अज्जसा स्वर्गे^३ लोकम् उपयन्ति । तस्यैव श्लोको—

महापथाद् विश्वत्रयो यद् उद्बध्यति पुरुषः ।

तम् एव सप्तर्वाजि^४ अन्तः पुनर् अभ्याजिर्गासति ॥

इति । महापथे वा एते सप्तपथं प्रतिपद्यन्ते, ये ऽन्यान्^५ प्रगाथान् उपयन्ति^६ । अथैते अहर् अहर् एवाज्जसा स्वर्गे लोकम् उपयन्ति ये इत्येतनौधस्योः प्रगाथाव् उपयन्ति । तस्माद् द्वाव् एवोपेत्यौ इत्येतनौधस्योर्^७ एव प्रगाथाव् इति ॥ ३८३ ॥

[१-१] ग पुनर्निवृत्तमध्यात्मम् [२] क ग ए [३] ग स्वर्ग [४] क ग सप्तर्वाजि [५-१०] [३] क ग मध्यन्दिनः [४] ग महते [५] ग प्रगाथावयन्ति [११] ग इत्येतनौधस्योन्
ग प्रगाथ [६] क आ [७] ग अज्जसायने

अनुष्टुभो वा अन्धानि सामान्य अन्नम् । अनुष्टुब् एवान्येषां साक्षाम् अन्नम् । यानि चाभिक्रान्त्यपक्रान्तानि^१ सामानि तान्य् अनुष्टुबो ऽन्नम् । तैर् एनां ये व्यर्धयन्ति तान् एषाविभूषिताप्रीताज्ञाता स्वा वाग् अभिवदस्य, अन्दुलुभन् ऋतून्, अश्वहाना अयक्षत, नारात्सुर् इति । अथ य एनां तैस् समर्धयन्ति तान् एषा तृप्ता प्रीता ज्ञाता स्वा वाग् अभिवदस्य अचीकृत्पन्न^२ ऋतून्, अश्वहाना अयक्षत नारात्सुर्^३ इति । अन्वहं सुज्ञानं भवति । स ह वा उद्गाता, सन्निषण् सत्राय दीक्षन्ते^४ यद्, य एतान्^५ देवानां^६ देव-क्षेत्रम् अभ्यारोहयेत्^७ । न ह वै देवानां देवक्षेत्रम् अभ्यारुह्य^८ विभेति, नाशनायति, न पिपासति, नार्तिम् आर्च्छति^९ । सुज्ञानं ह वाव देवानां देवक्षेत्रम् । तद् आहुः —प्रेव वा एते^{१०} ऽस्मात् लोकाच् च्यवन्ते ये ऽन्वहं सुज्ञानम् उपयन्तीति । तद् यद् राथन्तरम् अह स्यात् तस्मिन् पौष्कलम् उपेयुर् बार्हते ऽहन् सुज्ञानम् । तद् उ वा आहुस् सुज्ञाने वावैतानि सर्वाणि रूपाणीति । सुवर्षिद इत्य् एवास्य लोकस्य रूपम्, ए इत्य् अन्तरिक्षस्य, सुवर् इत्य् अमुष्य ॥ ३८४ ॥

[१] ग -क्रान्त्यपक्रान्तानि । पञ्चविंशे ब्राह्मणे
५.८.३ अभिक्रान्तापक्रान्तानि [२] ग अची-
कृत्पन् [३] एवं कोशयोः । पूर्वस्मात् व्यति-
रेचयितुं अरात्सुर् इति पठिष भवितव्यम् [४-
४] ? ग अययेना [५] क नार्ति [६] क
अत्यारोहयेत् [७] क ग -रुह्य [८] क
आर्च्छति ग आर्छति [९] ग हते

तत् सप्ताक्षरणिधनं भवति । सप्त वै प्राणाः । प्राणैर् एव तत् समृध्यमाना यन्ति, प्राणेषु प्रतितिष्ठन्ते । अन्वहं गौरिवीतं^१ भवति । अतिरिक्तं वा एतद् ब्रह्मणो^२ यद् गौरि-वीतम्^३ । अतिरिक्तान्य् एतान्य् अहानि यान्य् अधीनस्य । अतिरिक्ता^४ एव तद् अतिरिक्तं ब्रह्मणो^५ रसं दधतो यन्ति । अन्वहं पुषो भवति, स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्टयै । ए इत्य् एवान्तरिक्षम् अतिप्लवन्ते । अति^६ विध्वानि दुरिता तेरेमेति यत् किं च यज्ञस्य दुष्टदुतं^७ दुश्शस्ते विधुरं^८ तद् अतितरन्ति । तद् द्वादशाक्षरणिधनं भवति । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासेष्व् एव तत् संवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तद् आहुः प्रेव वा एते ऽस्मात् लोकाच् च्यवन्ते य एतान् पराचप् षडहान् उपयन्तीति । ओकोनिधनं^९ षष्ठे ऽहनि कुर्युः । अयं वै लोकः पुरुषस्यौकः । अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । तद् व् एवाचक्षते प्रहितोस् संयोजनम् इति । अहोरात्रे वै प्रहितौ । प्रहिते इव ह्य् एते चरतः । अथ ह वा एतत् षडहा वीव छिद्यन्ते^{१०} यदा षष्ठम् अहर् आगच्छन्ति । स यथाश्वं संयोजनेन संयुज्याद् एवम् एवैतेन साक्षा

षडहान् सयुञ्जन्तो यन्ति । तद् आहुः कायम् ओकोनिघनं पृष्ठं षडहारे इति नारे
इति नति ब्रूयात् एतदग्रा वै षडहा^१ यत् पृष्ठं एतदन्ता । एत वावतेत प्रप्यन्त्य
एतम् अभीवर्ततेत प्लवनेत^२ सुजाने[न]^३ । पुनःप्रयोग इव स्याद् यद् एतद्^४ अत्र
कुरुः । ^५ तस्माद् एतद् अत्र न कार्यम् इति ॥ ३८५ ॥

[१] क गौरीवीतं ग गौरीपीतं [२] ग ब्राह्मणो दुश्शर्तं विदुरं [३] क ग ओकोनिघने [४]
[३] एवं कोशयोः [४] क ग ब्राह्मणो [५] क ग छपन्ते [६] ग पृष्ठे [७] क ग षडहाय
एवं कोशयोः । पञ्चविंशे ब्राह्मणे ५.८.६ अति [११] ग प्लवनेत [१२] ग सुजानं [१३]
विश्वानि..... [६-६] क दुश्शर्तं विदुरं ग क दनम् [१४] ग अक्षिपाठः तस्मादेतदत्र कुरुः

स्वर्भानुर वा आसुर^१ आदित्यं तमसाविध्यत् । तं देवाश्च वर्षयश्च चाभिषज्यन् ।
त एतानि स्वराण्यु अपश्यन् । तैर् एतम् अस्पृण्वन् । यद् अस्पृण्वंस् तत् स्वराणां स्वर-
त्वम् । तद् यद् एतानि स्वराणि^२ भवन्त्य्, आदित्यम् एवैतै^३ स्पृण्वन्ति । यादृग् अह
वै मनुष्यो देवेश्यः करोति तादृग्^४ अस्मै देवाः कुर्वन्ति । तद् यद् एतानि स्वराणि
भवन्त्य्, आत्मानम् एवैतै स्पृण्वते । सप्तदशा स्वरसामानो भवन्त्य्, एकविंशो विषुवान् ।
प्रजापतिर् वै सप्तदशोऽसाव् आदित्य एकविंशः । पित्रैव तत् पुत्रं पर्यूहन्ति । पिता
हि पुत्राय कन्तमः, पुत्रो हि पित्रे कन्तमः । यद् अत्रान्यं स्तोमम् अवद्ध्युः^५ प्रासौ तं
तेजसा दहेद्, अग्निश्चैश्वानरः प्रजा अददीत्^६ । यद् एते स्वरसामानो भवन्ति । षड्
ऋतवः । ऋतुष्व एवैनं तद् अध्यूहन्ति^७, तस्माद् एषस्^८ त्रीन् ऋतून् दक्षिणैति त्रीन् उदद् ।
स यथा पुत्रः पितृन् अनुसंचरेत् तादृग् एवैतद्, अजामितायै^९ । अजामि हि पुत्रः पितृन्
अनुसंचरति । अथैतौ विश्वजिदभिजिताच् अभित स्तोमानां वीर्यम् । वीर्येण ह वा एतौ
विषुवन्तं दाधतुः^{१०} । तद् आहुः—स्तोमकन्तत्रम् इव वा एतत् स्तोमा यन्ति यत् त्रय-
स्त्रिंशत् सप्तदशम् उपयन्तीति । पुरस्ताद् एव पृष्ठस्य^{११} षडहस्याभिजितम् उपेत्य
पृष्ठस्यैव^{१२} षडहस्य यद् मध्ये सप्तदशम् अहस् तद् उपरिष्ठात् त्रयस्त्रिंशस्य पर्यूहेयुः ।
तत् तत् सप्तदशाद् एव सप्तदशम् उपयन्ति, समात् समं, न स्तोमकन्तत्रं^{१३} स्तोमा
यन्ति, नार्तिम् आच्छन्ति^{१४} ॥ ३८६ ॥

[१] क आसुर [२] ग स्वराणि [३] ग एवैते [४] क तादृग् [५] क नास्ति [६] क ग अवद्ध्युः [७] क ग अदीत् [८-८] ग
ऋतुष्वेनान्तध्यूहन्ति [९] एवं कोशयोः [१०] क ग अजानिमिताया [११] ग दधतुः [१२]
क ग पृष्ठस्य [१३] क ग पृष्ठस्यैव [१४]
क ग स्तोमकन्तत्रं [१५] ? क ग आच्छन्ति

तद् आहुर् आत्मा वै पृष्ठस्य^१ षडहोऽग्रं सप्तदशः । यत् पृष्ठयात् षडहात् सप्त-
दशं^२ निर्हरेयुर् अन्नाद्यं वहिर्धा कुर्युर् अशनायुका^३ स्युः । त्रयस्त्रिंशद् एवोपेत्यम् इति ।
त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वा उ ह वै देवतास् संपद्य प्रजापतिम् उद् वा आप्नुवन्ति
न वा । तत् तत् समाद् एव "समम् उपयन्ति" । वर्ध्मणो वा वर्ध्म । वर्ध्म हि पिता ।
अथो उत्क्रान्तिर् एव । पिता हि "पुत्राच्च छेवान्" । त उक्थया भवन्ति— पशवो वा
उक्थानि—पशूनाम् एवावरुद्धयै । तद् आहुर् विलोमेव वा एतद् यज्ञः क्रियते यदाग्नि-
ष्टोमौ विश्वजिदभिजिनौ भवतोऽग्निष्टोमो विषुवान् उक्थया स्वरसामानः । सर्व एवाग्नि-
ष्टोमाः कार्या इति । वर्ध्म वा अग्निष्टोमो, वर्ध्म विषुवान् । वर्ध्मणैव तद् वर्ध्म संदधति ।
वर्ध्मणा वर्ध्म रोहन्ति । तेजो वा अग्निष्टोमस्, तेजो विषुवांस, तेजसैव तत् तेजस् सं-

दधति, तेजसा तेजो रोहन्ति । अथ ह काम्यकीया इति सत्रिणो ऽयस्थूणगृहपतयस् सत्रं निषेदुः । तान् 'हेन्द्रयुन्नो बाल्लवेयो' ऽभिप्रधात्र्यान्वकारं पुत्रं—विषुवता स्तात्रियिष्यामीति । तेषां ह पृष्ठयस्य षडहस्यैकेनाह्वास्तुतम्^{१०} आजगाम । स होवाच—साधु हैवाकृत^{११} यद् अस्तोदवम् । ^{१२}यद् व अहम्^{१३} इहाभविष्यम्, अन्यथातो विषुवन्तम् अकल्पयिष्यम्^{१४} इति । कथं भगवो ऽकल्पयिष्य इति हैनं पुत्र उवाच । ^{१५}स होवाच^{१६}—पुरस्ताद् एव पृष्ठयस्य षडहस्याभिजितम् उपेत्य पृष्ठ्याद् एव षडहात् स्वरसाम्ना उपैष्यम्^{१७} इति ॥ ३८७ ॥

[१] क ग पृष्ठय	[२] ग सप्तदश	[३] ग	[१०] क ग षडहस्यैकेना.	[११] ग हैवाकृत
अमनायुका	[४] ग त्रयस्त्रिंशं	[५-५] ग समु-	[१२-१२] क ग यस्वहं	[१३] क अकल्पयिष्याम
पयन्ति	[६] ग ह	[७-७] क ग पुत्राश्रेयान्	ग कल्पयिष्यम्	[१४-१४] ग नास्ति
[८-८] ग हेन्द्रयुन्नो बाल्लवेयो	[९] क ग पृष्ठय		क उपैष्याम	ग उपैष्याम

आत्मा वै पृष्ठयप् षडहः, प्रजा स्वरसामानः । प्रजो वा अस्मत् परेति । वाग् वै वयम् इमे स्मः । 'वाग् अस्मत्' परेति । तद् यद् 'एषो ऽभिजिद्' अन्तरेण भवति—प्रजननं वा एव एतद् अन्तर्धायैव^३ तिष्ठति । तं यत् पुरस्तात् पृष्ठयस्य षडहस्य पर्युहन्त्य अनन्तर्हितात् प्रजननात् प्रजायामहा^४ इति । त उ वै^५ 'सप्तदशा भवन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिः प्रजानां प्रजनयिता । स यः^६ प्रजानां प्रजनयिता^७ तेन प्रजाताः^८ प्रजायामहा इति । ^९त उ वा आनुष्टुभा^{१०} भवन्ति—वाग् वा अनुष्टुब्, वाक् प्रजननं—वाचः प्रजननात् प्रजायामहा^{११} इति । त उ वा उक्थ्या^{१२} भवन्ति—पशवो वा उक्थ्यान्, अन्नं पशवः—पशुभ्यो ऽन्नाद्यात्^{१३} ^{१४}प्रजां नेद्^{१५} अन्तरयामेति । तद् उ होवाच शाट्यायनिर्^{१६} अनादृत्य बाल्लवेयस्य वदनम्—अभिजित एवाध्युपेत्यम्^{१७} । यो वा एव पृष्ठयप् षडहस् स एवाभिजित् । आयतनेन^{१८} 'ये वा^{१९} एते पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमास् त एवैते । एको वै पृष्ठये^{२०} षडहे सप्तदशः । अथैतस्मिन्^{२१} त्रयस् सप्तदशः । तं वावैतद् एतं^{२२} स्तोमं कृत्वा प्रजनयन्ति । तत् तत् सप्तदशाद् एव सप्तदशं प्रजनयन्ति, सप्तदशात् सप्तदशं, ^{२३}सप्तदशात् सप्तदशम्^{२४} । परस्ताद् उ वै विश्वजिति त्रयस्^{२५} सप्तदशाः । ते वावैतद् उभये संपद्य प्रजनयन्ति । तेषां वा ^{२६}अत्र प्रतिष्ठा^{२७} । अभिजित एवाध्युपेत्यम् इति ॥ ३८८ ॥

[१-१] ग वागस्तत्	[२-२] ग एषाभिजिद्	[११] क अनुष्टुभा	[१२] क प्रजायामहा
[३] ग अर्द्धयैष	[४] ग प्रजयामहा	[१३] क ग अन्नाद्यात्	[१४-१४] क प्रजान्नेतद्
ग वा	[५] ग अधिषाठः अनुष्टुभा भवन्ति	[१५] ग शाक्यायनिर्	[१६] ग एवाध्युपेत्तं
वाक्वा अनुष्टुब् वाक् प्रजननं वाचः प्रजननात् प्रजया-		[१७-१७] ? क ग एवा	[१८] ग पृष्ठे
महा इति त उ वा	[७] ग नास्ति	[१९] ग	[२०] ग एकं
प्रजयितं	[८] ग	क वैश्वस्मिन्	[२१-२१] ग
[९] ग प्रजातां	[१०-१०] ग नास्ति	नास्ति	[२२] ग यस्
			[२३-२३] ग सत्र प्रतिष्ठाम्

एकविंशो^१ विषुवान् भवति । एकविंशो वा अस्य भुवनस्य विषुवान् । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोकाः, असाव् आदित्य एकविंशः । सर्वस्मिन् वा एषो ऽस्मिन् अधि प्रतिष्ठितः । ^२तद् यस्मिन् एव सर्वस्मिन् अधि प्रतिष्ठितस्, तस्मिन् सर्वस्मिन् अधि प्रनितिष्ठामेति । तस्माद् वायव्यानुष्टुप् प्रतिपद् भवति^३ । वाक् च वै वायुश्चैतं देवतानाम् आनशानौ^४ । ^५तौ याव् एतं^६ देवतानाम् आनशानौ ताभ्याम् एनम् अश्वामहा इति । यद् घ वै वायुर् न पवेत 'प्रासाव् इदं^७ तेजसा दहेद्, अग्निर् वैश्वानरः

प्रजा अददीत^१ वायव्या प्रतिपद् भवत्यु^२ अग्ने एव वैश्वानरस्य शा-त्या अप्रदाहाय । तद् आहुर् धीव वा एते प्राणैर् ऋध्यन्ते ये पावमानीभिः प्रतिपद्यन्ते इति । तद् यद् एषा वायव्या प्रतिपद् भवति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते । वायो शुक्रो अयामि त इति शुक्रवती भवति । शुक्रियं^३ ह्य एतद् अहः । मन्त्रो अग्रं दिविष्टि^४ इति, तद् उ मधव्या^५ अग्रया ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । आ वाहि सोमपीतय इति सौमी, तेन पावमानी क्रियते । स्पाहो^६ देव नियुत्वतेत्यु—असौ वै स्पाहो ऽन्नं नियुत्वद्—एतम् एव तद् अन्नाद्ये-नाभ्युपयन्ति^७ । यो^८ वै श्रेयांसम्^९ आहरन् उपैति प्रति वै स तं नन्दति । अथ य एनम् अनाहरन् उपैति न वै स तं प्रतिनन्दति । तद् यद् एषा वायव्यानुष्टुप् प्रतिपद् भवत्यु एष नः प्रतिनन्दाद् एतम् ऋध्वामेति । तद् उ वा आहुः—पवस्व वाचो अग्रिय इत्यु एव प्रतिपत् कार्येति । वाग् वा इयं वितता यद् इमे लोकाः । तस्या अदो ऽन्नं तपति यद् असाव् आदित्यः । तद् यद् एषा पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपद् भवत्यु एतम् एवैतद् एतथा अभिप्रतिपद्यन्ते । स यथात्मनात्मानम् आरभेतैवम् एवैतम् एतत् स्वेन रूपेणारभन्ते । यद् व एवैतत् पदं पवस्वेत्यु अवस्तात् पर्यूढं भवति, तेनार्य वायुर् अवस्तात् पर्यूढः पवते ऽनिर्दाहाय ॥ ३८९ ॥

[१] ग एकविंश	[२-२] क ग नास्ति	[३] क प्राणैरिध्यन्ते ग प्राणैरिध्यन्ते	[१०] क ग
क ग भवन्ति	[४] क ग आनसानौ	[५-५] क तौ	शुक्रियं
यायवेतं ग तानायावेत	[६-६] क ग प्रसा-	[११] क ग मधवा	[१२] क ग स्पाहो
विद [७] क ग आहीत	[८-८] क ग प्रसा-	[१३] ग न्युपयन्ति	[१४] ग वै
	[९-९] क ग श्रेयांसम्	[१५] क ग श्रेयांसम्	

स्वर्भानुर् वा आसुर आदित्यं तमसाविध्यत्^१ । तं देवाश्^२ चर्षयश् चाभिपज्यन् । त एतानि दिवाकीर्त्यानि सामान्य अपश्यन् । तैर् अस्य तमो ऽपग्नन् । तद् यद् एतानि दिवाकीर्त्यानि भवन्त्यु, आदित्यस्यैवैतैस् तमो ऽपग्नन्ति । यादृग् अह वै मनुष्यो देवेभ्यः करोति, तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति । तद् यद् एतानि दिवाकीर्त्यानि भवन्त्यु आत्मन एवै-तैस् तमो ऽपग्नते । भ्राजाम्राजे पवमानयोर् मुखे^३ भवतः । अङ्गेभ्य एवास्य तत् तमो ऽपग्नन्ति । महादिवाकीर्त्यं पृष्टं, विकर्णं^४ ब्रह्मसाम । मध्यत एवास्य तत् तमो ऽपग्नन्ति । दशस्तोभं भासम् अग्निष्टोमसाम । शीर्षत^५ एवास्य तत् तमो ऽपग्नन्ति । असाव् आदित्य एकविंशो विपुवांस्, तस्य दिवाकीर्त्यान्य एव रश्मयः । तद् यद् एतानि दिवाकीर्त्यानि भवन्त्यु एतम् एवैतैः पर्यूहन्त्यु, एतं समर्धयन्ति । तद् आहुः—केन संवत्सरसद् स्वर्ग-लोक इति । मूर्धानं^६ दिवो अरतिं पृथिव्या इत्यु अग्निष्टोमसाम भवतीति ब्रूणात् । तेनेति । असौ वै दिवो मूर्धायो यो ऽसौ 'तपत्यु, एतम्' एवैतेनाभ्यारोहन्ति । तद् आहुः—मेव वा एते ऽस्मात् लोकाच् चयवन्ते, य 'एतम् अभ्यारोहन्तीति' । अरतिं पृथिव्या इति भवति^७ । अयं वै लोको ऽरतिः पृथिव्या, अस्मिन् एवैतद् लोके प्रतितिष्ठन्ति । दशस्तोभं भासम् अग्निष्टोमसाम भवति—दशाक्षरा विराड्, अन्नं विराड्—विराज एवाद्यास्यावरुद्धयै । ईश्वरा ह त्व अन्यस्मै^८ 'मूर्धन् अन्नाद्यं'^९ हर्तोर् य एतासु मूर्धन्वतीष्व अग्निष्टोमसाम कुर्वन्तीति । तद् अनुष्टुभ्य एव कार्यम् । वाग् वा 'अनुष्टुब् अन्नं'^{१०} दशस्तोभम् । मुखतो वै वाग् इयं, मुखत एवैतद् आत्मनो ऽन्नाद्यं दद्यते, तस्माद् अनुष्टुभ्य एव कार्यम् इति ॥ ३९० ॥

[१] ग -विध्यन्	[२] क ग देवाश्	[३] क ग तपयिष्य	[४-४] क ग एतभ्यारोहन्तीति
ग नास्ति	[४] क ग विकर्णं	[५] ग नास्ति	[१०] क नास्ति
[६] क ग मूर्धानं	[७] ग रूध्वानं	[८-८] क ग मूर्धवा	[११-११] क ग मूर्धान्नाद्यं ग
			[१२-१२] क ग अनुष्टुभ्यन्

आत्मा वै संवत्सरस्य विषुवान्, पक्षाद् अमितो, येन चेतो ऽभीवर्तेन^१ यन्ति येन
 वामुतः प्रगाथेन प्रत्यवरोहन्ति ताव^२ उभौ विषुवति कुर्युः । आत्मन् एष तत् पक्षौ
 प्रतिदधते स्वर्गस्य लोकस्य पतनाय । तस्माद् आत्मन् पक्षौ प्रतिहितौ । तद् आहुः प्रेव वा
 एते ऽस्मात् लोकाच्च च्यवन्ते य एतान्^३ पराक्षप् षडहान् पराच स्तोमान् पराञ्चि पृष्ठानि
 पराञ्चि छन्दांस्य् उपयन्तीति । तद् यत् परस्ताद् विषुवतो ऽर्वाचप् षडहान् उपयन्त्य्
 अस्मिन् एवैतत् लोके प्रतितिष्ठन्ति । अद्याथा श्वथो^४, वयम् एनम्^५ इदा ह्यस्, त्वाम्^६ इदा
 ह्यो नरः, "केयथ केन्" अस्मि, इन्द्र त्रिधातु शरणम् इति संतनयः प्रगाथा भवन्त्य् अद्यश्वस्यैव^७
 संतत्यै । अद्य चैव ते श्वश्च संतन्वन्ति^८ । अयातयामानम्^९ उ संवत्सरम् आसते ।
 तद् आहुर् इन्द्र कर्तुं न^{१०} आ भरेत्य्^{११} एतास्व आवतीषु स्तोतव्यम् अहो रूपेणेति ।

पिता १२ पुत्रेभ्यो यथा १२ ।

१ शिक्षा णो अस्मिन् पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिर् अशीमहि^{१३} ॥

इति । एते ह वै जीवा ज्योतिर् अश्नुवते ये संवत्सरस्योद्वचम् अश्नुते ।

१४ मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्वो माशिवासो अव कसुः ।

त्वया वर्यं प्रवतः शश्वतीर् अपो अति शूर तरामसि^{१५} ॥

इत्य् एता ह वै प्रवतः १५ शश्वतीर् आपो^{१६} यत् संवत्सर ऋतवो मासा अर्धमासा अहो-
 रात्राण्य् उपसः । ता एवैतेनातितरन्ति ॥ ३९१ ॥

[१] क अभिवर्तेन ग अभिवर्तेन [२] ग ता
 [३] ग एतान् [४] क श्वथा ग श्व श्वे
 [५] ग एनम् [६] ग त्वाद् [७-७] ग
 त्वेवथ त्वेद् [८] ग अद्यश्वस्यैव [९] क ग
 सन्तन्यन्ति [१०] ग अयातयामानं [११-११]
 क अभिरित्य् [१२-१२] क नास्ति । ग

अधिपाठः यथा [१३-१३] क शि नि जी
 हि (पादयोः प्रथमान्त्यावत्तरौ) । ग शिक्षा णो
 अस्मिन् पुरस्त यानि जि हि [१४-१४] क मा
 नो ध्वो मा सु त्वव पो ति शूर तरामसि । ग मा नो
 अज्ञाता वृजना दुध्वो मामु त्वव पो ति शूर तरामसि
 [१५-१५] ग शश्वतीरपो

शक्तिं ह वासिष्ठं सौदासा^१ अग्नौ प्रासुः । स ह^२ प्रास्यमान उवाचेन्द्र कर्तुं न आ भर
 पिता पुत्रेभ्यो यथेति । एतावद्^३ धैवास्य व्याहृतम् आस । अथ हैनम् अग्नौ प्रासुः । अथ ह
 वसिष्ठ आजगाम । स होवाच किं मे पुत्रः प्रास्यमानो^४ ऽववीद् इति । तस्मै होचुर् इन्द्र
 कर्तुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथेत्य् एतावद् एवास्य व्याहृतम् आसीद्, अथैनम् अग्नौ प्रास्यन्
 इति । स होवाच शिक्षा णो ऽस्मिन् पुरुहूता यामनि जीवा ज्योतिर् अशीमहीति यन् म एतम्
 उत्तरम् अर्धर्चं^५ पुत्रः प्रास्यन् न चैवैनम् अग्नौ प्रासिष्यन्, सर्वम् उ चायुर् अयिष्यत् ।
 यैव कुरुता देवतानाम् अभूत् ताम् उपासरत्^६ । "ऋध्वन् ते" सन्निधौ ये म एतेन
 पुत्रस्य प्रगाथेन^७ स्तवान्ता इति । स एष ऋद्धिप्रागुभितः^८ प्रगाथः । ऋद्धिष्णवो ह
 भवन्त्य् एनेन तुष्टुवानाः । गौश् चायुश् च स्तोमौ^९ भवतः प्रतितिष्ठ्यै । ऊनातिरिक्तौ
 भवतः प्रजननाय । वरौजौ भवतो ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै । पृष्ठयप् षडहो भवति । श्रीर् वै
 वर्म पृष्ठानि । तद् उ अयं वर्म पृष्ठान्य् ऊर्ध्वा रोहन्ति । छन्दोमा भवन्ति—पशवो वै
 छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्ध्यै । दशमम् अहर् भवति—दशाक्षरा^{१०} विराड्, अन्नं
 विराड्—विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै । अयं सहस्रमानव इति पुरा तूष्णीं स्तोमाद् एतास्व
 अतिछन्दस्सु स्तोतव्यम् आहुः । अति वा एषो अन्यानि छन्दांसि यद् अतिछन्दाः ।
 अत्य् एते ऽन्यान्^{११} ये संवत्सरसदः । स्व एवैतच् छन्दसि प्रतितिष्ठति । एकाक्षरणिधनं
 साम भवति । एकाक्षरा वै वाक् । वाचम् एवैतद् दशमेनाह्ना संपादयन्ति । ११ गौर इति^{१२}
 निधनं भवति^{१३}—गौर वै^{१४} कृत्स्नम् अन्नाद्यं—कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै । तद् आहुर्

अतिष्ठुतानुष्ठुप् स्याद् यद् एतद् अत्र 'कुरुः । नेद् वाचम्' अतिष्ठवामेति वै मनसा
तूष्णीं स्तोमेन स्तुवन्ति । अत्रो वाचैनद् वाचा संपन्नम्^{१०} । तस्माद् एतद् अत्र न कार्यम्
इति ॥ ३९२ ॥

[१] ग गोदासा [२-२] क ग प्रास्थमानो गोवा- , क ग स्तोमा [११] ग दशाक्षरं [१२] ? क
चन्द्र [३] क एतदेवद् ग एतदेव [४] ग अन्याद् ग अन्यानि [१३-१३] क ग गोरति
परस्थमानो [५] क ग अर्थन्य [६] ग अपासरत् [१४] क ग भवन्ति [१५] क वा [१६-१६]
[७-७] ? क ऋद्धनवान्तु ते ग ऋद्धनव ते [८] ग कुर्युर्गैर्वाचम् [१७] ग सपन्नः
क ग प्रतायेन [९] क ग -प्रगुभितः [१०]

उत्सृज्यां३ नोत्सृज्याश्च इति मीमांसन्ते । तद् आहुर् उत्सृज्यम् एवेति । यो वा
अविमोकं यात्य्, उद् वा वै स कृन्तति प्र वा क्षिणोति । अविमोकम् इवैते यन्ति ये
नोत्सृजन्ते । तद् यत् पौर्णमासीर् उत्सृजन्ते ऽरिष्टा^१ एव । यो वै पूर्ण आवपति, वि वा
वै तत् पतति प्र वा शीर्यते । पूर्ण एष यत् संवत्सरः । तद् यत् पौर्णमासीर् उत्सृजन्ते
ऽरिष्टा^१ एव । ऊनाद्^२ वै रेतस्^३ सिच्यत, ऊनात् प्रजाः प्रजायन्ते । पूर्ण एष यत्
संवत्सरः । तद् यत् पौर्णमासीर् उत्सृजन्ते, रेतस एव तत् लोकं कुर्वन्ति, 'प्रजननाय ।
ऊनाद्^२ वै प्राणा ईरते । प्रजापतिर् एष यत् संवत्सरः । तस्यैते प्राणा यत् पौर्णमास्यः ।
तद् यत् पौर्णमासीर् उत्सृजन्ते, प्रजापतेर् एष तत् प्राणान् उत्सृजन्ते । 'पौर्णमासीस्तोमा'^४
इ खलु वै देवाः । तद् यत् पौर्णमासीर् उत्सृजन्ते, को देवान् प्रत्य अभिष्टोतुम्^५ अर्ह-
तीति^६ ॥ ३९३ ॥

[१] घ रिष्या [२-२] क ग प्वोऽज्रद् [३] ग रेतः [४-४] क ग प्रजननायोऽनाद्
[५-५] ग नास्ति [६] क पौर्णमासीस्तोमा [७] क अभिष्टोतुम्

ते यद् अहर् उत्सृजेरन्, इन्द्राय वसुमते पूर्वाह्णे पुरोडाशम् अष्टकपालं^१ निर्व-
पेयुः । इन्द्राय रुद्रवते^२ माध्यन्दिने पुरोडाशम् एकादशकपालं निर्वपेयुः । इन्द्राया-
दित्यवते^३ ऽपराह्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपेयुः । एतासां वै देवतानां सवनानि
'भाजनं, तन् न सवनेनैश्यो'^४ यन्ति, न देवता अन्तर्यन्ति । प्रजापतिर् एष यत् संवत्सरः ।
तस्यैते प्राणापाना यत् पौर्णमास्यश् चामावास्याश् च । तद् यत् पौर्णमासीश् चामावा-
स्याश् चोत्सृजन्ते, प्रजापतेर् एष तत् प्राणापानान् उत्सृजन्ते । तम् एतम् उपरिष्टात्
संवत्सरस्य चतुर्विंशतिरात्रम् उपयन्ति । अथो आहुः — 'पौर्णमासीर् एवोत्सृज्या
इति । प्राणभाजना वै पौर्णमास्य^५, अपानभाजनामावास्या । बहिर्^६ वै सन्तं प्राणम्^७
उपजीवन्त्य्, अन्तस् सन्तम् अपानम् । तद् यत् पौर्णमासीर् उत्सृजन्ते, बहिस् सन्तं
प्राणम् 'उपजीवामन्तस् सन्तम्' अपानम् इति । तम् एतम् उपरिष्टाद् द्वादशरात्रम्
उपयन्ति ॥ ३९४ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] क घ वते [३] ग बहिर् [४] ग प्राणानाम् [५-५] क घ उप-
ग इन्द्रादित्यवते [६-६] ग भजन्ते न सवनेश्यो जीवामान्तम्
घ भाजन्ते सवनेश्यो [५-५] ग नास्ति [६]

तद् उ होवाचारुणिर्^१ अषाढं सावयसम् उत्सृजानं^२—होता छिद्रे संवत्सर आस्त
इति । स होवाच—मा न एवं ब्रवीद्, उप^३ वै वयं तम् उपरिष्टाद् द्वादशरात्रम् ऐमेति ।

तं ह तद् उपजगौ—

ज्यायो वा हि कनीयो वा न हि वा तेन तद् समम् ।

कपालम् * अन्यथा सत्त्वं अछिद्रं उपवीथते ॥

इति वा अहम् एतद् ध्योतुर् मन्ये । छिद्रं वा अहं तेषां संवत्सरं मन्ये य उत्सृजन्ते । अथो
हैषां तद् अन्यथेव* सत्रम् उपेतं भवति । यथा वै शश एवं यज्ञः । यो वै शशम्
उत्सर्गं लिप्सते, नैनं स* गृह्णाति । अथ य एनम् अनुत्सर्गं लिप्सते, स एवैनं गृह्णाति ।
उत्सर्गम् * एवैतल् लिप्सन्ते* य* उत्सृजन्ते । तस्मान् नैवोत्सृज्यम् इति ॥ ३१५ ॥

[१] क ग होवाचारणीर् [२] क उत्सृजन्तं ग देव [६] क सं [७-७] क एवैतेलिप्सन्ते घ
उत्सृजमानं [३] ग उवा [४-४] क अन्य- इवैतेलिप्सन्ते [८] ग या
दस्यन्यछिद्रं घ अन्यदसत्यछिद्र [५] घ अन्य-

अथ ह स्माह कुसुर्विन्द* औद्दालकिर्— उत्सृज्यं चैव न चेति । यद् एवाद्याहर्
उत्सृजेरंस्, तच्च ज्वो भूते प्रतिसंख्यायोपप्रस्तुयुः । तेनैवोत्सृष्टं च न चेति । अथो * यावन्त्य
एवाहान्य उत्सृजेरंस् तानि संख्यायोपरिष्ठाद् अतिरात्रस्योपेयुः । तेनो एवोत्सृष्टं च न
चेति । अथ ह स्माह भाल्लवेय—उक्तान्य एवोत्सृज्यानीति* । प्रजा वै पशव उक्तानि ।
प्रजा एव तत् पशून् उत्सृजन्ते । अथो यथा दृतिम् * अभिध्मातम् उच्छ्वासयेत्*, तादृक्*
तत् । तद् आहर् उत्सृज्यम् एवेति । प्रजापतिर् एष यत् संवत्सरः । तस्यैते प्राणाः पर्वाणि
यत् पौर्णमास्यश् चामावास्याश् च । यथा ह वा इदं धृतिर् अभिध्मातम् शोचेद् एवं ह
वा एष प्रजापतिः पशून् लोचयत्य अनुत्सृजमानः । तद् यत् पौर्णमासीश् चामावास्याश्
चोत्सृजन्ते*, ऽङ्गान्य एवास्य तत् प्राणान् पर्वाणि प्रसारयन्ति, नेन नस् संवत्सरश्
शुशुचानो हिनसद् इति । तम् ई* हित्वन्त्य अम्रव* इति श्वो भूते प्रतिपदं कुर्वीरन् । तद्
यथा दृतिम्* उच्छ्वासितं पुनर् अभिधमेत्, तादृक्* तत् । धमन्ति बाकुरं* इति त्रिधातु सारध
मध्व* इति—संवत्सरो वै बाकुरो दृतिर्*, यज्ञस् त्रिधातुर्, ब्राह्मणास् सरघास्*, त
एवैतन्* मधु कुर्वन्ति ॥ ३१६ ॥

[१] घ कुसुर्विन्द [२-२] ग नास्ति [३-३] क अम्रव घ अम्रव [८] क ग धृतिम् [९]
क परोच्छ्वासयेत् [४] ग तादृक् [५] क क घ बाकुरं [१०] क घ माध्व ग माध्व [११]
उत्सृजन्ते घ उत्सृजते [६] ग इयं घ ई [७] ग धृतिर् [१२] ग सारवाष् [१३] ग एवैतान्

अथ ह स्माह सिरिन्दः* पालालिर्—अमावास्यायाम् एवोत्सृज्यम् इति । अमा-
वास्यायां वा एतद् देवता उपसृजन्ते । देवतानाम् उत्सृष्टिम् अनूत्सृजामहा* इति । एते
उ ह वै संवत्सरस्य * मध्ये सत्री यत् पौर्णमासी चामावास्या च । तद् यत् पौर्णमासी
चामावास्यां चोत्सृजेरन् संवत्सरं मेधेन व्यर्थयेयुः । त्रिवृद् एवाग्निष्टोमः कार्य इति । तस्य*
यन्* न्यूनानि स्तोत्राणि भवन्ति, तेनैवोत्सृष्टं च न चेति । अथ ह स्माह नगरी जान-
श्रुतेय—एकत्रिक एवोपेत्य* इति । तस्य यच्च क्ष्वाक्षितानीव* स्तोत्राणि भवन्ति, तेनैवो-
त्सृष्टं च न चेति । अथ ह स्माहारुणिङ्—याच् एवैतौ गोआयुषी स्तोमौ*, ताभ्याम् एवो-
त्सृष्टं च न चेति । तयोर् यस्य न्यूनानि स्तोत्राणि तेनोत्सृष्टं, यस्यातिरिक्तानि तेनानु-
त्सृष्टम् । तस्माद् एताच् एवोपेत्याच् इति ॥ ३१७ ॥

[१] ग सिरिन्दाः [२] क अनूत्सृजामहा ग अनुत्सृजामहा [३-३] ग नास्ति [४] ग या
[५] क एवोपेति [६] ग क्ष्वाक्षितानीव [७] क ग स्माहारुणीर् [८] ग नास्ति

अध्वर्युर्^१ ग्रहं^२ गृहीत्वा द्रवति । स आहोपावर्तध्वम् इति । ते हिंकृत्यैव प्राञ्चो^३ जेष्कस्याप्रेणाग्नीध्रं तिष्ठन्तो विश्वेषां देवानां वितेन स्तुवते । विश्वेभ्य एव तद् देवेभ्यो निवेदयन्ते^४—ऽरात्स्मेति^५ । ते 'प्राञ्चो ऽभिक्रम्य^६ चात्वालम् अवैक्षमाणाः क्रोशेन स्तुवते । देवानां वा अन्तं जग्मुषाम् इन्द्रियं वीर्यम् अपाक्रामत् । तत् क्रोशेनैवावसृजत । अन्तम् इवैते गच्छन्ति ये संवत्सरस्योद्वहम् अश्नुवते । तद् यत् क्रोशेन स्तुवत इन्द्रियस्यैव वीर्यस्यावरुद्धयै^७ । अथानुकोशम् । देवा वै यत्र ऽग्रहेण स्वर्गं लोकम् आर्यन्त तद् धेषाम् एतत् तृतीयम् अहर् वैरूपं व्याह । तस्यैव श्लोको—

वैरूपं देवा अभिसंवसन्तासु^८ तद् आतस्थुस्^९ तद् उ हेषा व्याह ।
ते हिंकृत्य पुनर् आरुह्य सर्वं एवाधून्वत जरसं तनूनाम् ॥

इति । तस्यो एवैव श्लोको—

यद् वैरूप उपहते^{१०} व्यध्वे, हिंकृण्वन्तस् सप्ततिष्ठन्त यान् अन्तः ।
देवस्थानम् असृजन्त सप्त तेन देवासो^{११} ऽमृतत्वं आयन् ॥

इति । ते यत्र स्वर्गं लोकम् आर्यन्त तद् विधाता पुत्रान् अब्रवीन्— मा यूयम् आदध्वम्^{१२}, इहैवाहं युष्मान् विधास्यामोति ॥ ३९८ ॥

[१] ग अध्वर्युः [२] क ग ग्रहं [३] ग प्राञ्चा [४] ग अभिसंवसन्तासु [५] ग आतस्थुस् [१०]
[४] क निवेदयन्ते ग निवेदयन्त [५] ग रास्मेति ग उपाहते [११] ग देवादेवासो [१२] क ग
[६-६] ग प्रवृत्तिक्रम्य [७] ग वीर्यस्यावरुद्धयै आदध्वम्

सो ऽस्यां प्राच्यां दिशि पुरं वैधात्रम् अदधात् । तस्य प्राचीन^१ आहुर् यायणः पुरोहितः । सो ऽस्यां दक्षिणायां दिश्य अधराहिं^२ वैधात्रम् अदधात् । तस्य दक्षिण आहुर् यायणः पुरोहितः । सो ऽस्यां प्रतीच्यां^३ दिशि पश्चं^४ वैधात्रम् अदधात् । तस्य प्रतीची^५ आहुर् यायणः पुरोहितः । सो ऽस्याम् 'उदीच्यां दिश्य उत्तराहिं वैधात्रम् अदधात्^६ । तस्योदीचीन आहुर् यायणः पुरोहितः । ते देवा विधातारम् अनुवन् एवम् उ चेत् त्वम् एतद् अधिथास्^७ तथास्मान् अन्वीक्षस्व यथा वयं^८ स्वस्ति स्वर्गं^९ लोकं गच्छेमेति । तान् एतेन क्रोशेनान्वैक्षत ॥ ३९९ ॥

[१] क प्राचिन [२] ग अधराहिं [३] ग प्रच्यान् [४] ग पुरं [५] ग प्राची [६-६] क ग दक्षिणायां दिश्यधराहिं वैधात्रमदधात् [७] ग अधितास् [८] ग नास्ति [९] क ग सगं

इन्द्रासुतेषु सोमेषु होयेद्ब्रह्मो^१ इत्य् एवैनान्^२ प्रसेधत् । ते ऽनुवन्—सत्रा वै नो ऽत्युदसित्सन्^३ । तथा नो ऽन्वीक्षस्व तथा न एतस्मिन् लोके अन्वाभजा इति । तान् एतेनैवानुक्रोशेनेन्द्रा हो इह वेहो इत्य् एवास्मिन्^४ लोके ऽन्वाभजत् । ततो वै त उभयोर् अनयोर् लोकयोः प्रत्यतिष्ठन्^५ । क्रोशेनैव स्वर्गं लोकम् 'अगच्छन् अनुक्रोशेनास्मिन्^६ प्रत्यतिष्ठन्^७ । ते य एवं विद्वांसः क्रोशानुक्रोशाभ्यां स्तुवत उभयोर् एवानयोर् लोकयोः प्रत्यतिष्ठन्ति—क्रोशेनैव स्वर्गं लोकं गच्छन्त्य्, अनुक्रोशेनास्मिन् प्रत्यतिष्ठन्ति^८ ॥ ४०० ॥

[१] ग हायेद्ब्रह्मो [२-२] क इत्येवैनान् ग इत्येवैनान् [३] ग त्युदसीत्सन् [४] क ग अवास्मिन् [५] ग प्रत्यतिष्ठन्ति [६-६] क गच्छन्नुक्रोशे ग गच्छन्नुक्रोशेनास्मिन् [७-७] ग नास्ति

अग्रेऽपि पक्षं प्रति सत्रस्यद्वया^१ स्तुवते । अग्नय एव तद् देवेभ्यो निवेदयन्ते^२ ऽरात्स्मेति । व्रतपक्षाभ्याम् अभितो हविर्धाने । स्वर्गाय वा एते लोकाय दीक्षन्ते^३, ये

संवत्सराय । तद् यद् व्रतपक्षाभ्यां स्तुवते, आत्मन् एव तत् पक्षौ प्रतिदधते*, स्वर्गस्य*
लोकस्य एतनाय । तस्माद् आत्मन् पक्षौ प्रतिहितौ* । प्राणापानाभ्यां स्तुवते । प्राणेन
पुरस्ताद् अपानेन पश्चात् । तद् आहुर् वीव वा एते* प्राणापानाभ्याम् ऋध्यन्ते ये यद्धि-
यस्य* कर्मणो ऽतिपादयन्ति यदि वा नतिपादयन्ति* । को हि तद् वेद यदि ते ऽति
वा पादयन्ति न वा । तद् यत् प्राणापानाभ्यां स्तुवते प्राणापानाभ्याम् एव तत् सन्-
ध्यन्ते ॥ ४०१ ॥

[१] क सत्रस्यर्था ग सत्रस्यध्या [२] क ग प्रतिहतौ [३] ग अविपाठः त [४] क
निवेदयन्ते ग निवेदयन्त [३] क ग दीक्षते यज्ञियस्य [५] ग नतिपादयन्ति
[४] क ग प्रतिधते [५] क ग स्वर्ग [६]

श्लोकानुश्लोकाभ्यां* स्तुवते । श्लोकेन* पुरस्ताद् अनुश्लोकेन पश्चात् । तद् यच्च
छलोकेन स्तुवते पुण्यं श्लोकम्* अचरणधामहा इति । अथ यद् अनुश्लोकेन* पुण्यो
ऽनुश्लोक* उत्तस्थुषो ऽनूच्छिष्टाद्* इति । निहवाभिनिहवाभ्यां* स्तुवते । निहवेन
पुरस्ताद् अभिनिहवेन* पश्चात् । तद् आहु श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति ये संवत्सरम्
इति । तद् यन् निहवेन स्तुवते श्रेयस एव तन् निहवते*, ऽभ्यु पवाभिनिहवेनारोहन्ति* ।
यद् उ चेद्वाकर्म तद् उ च* मापन्नोष्महा* इति । तथा हैषां तद् अनुषोदितं भवति ।
अंगिरसां षड्विंशत्यक्षराणि घनेनान्तस्सदसं स्तुवते । जघनेनौदुम्बरीम् अंगिरोभ्य एतद्
देवेभ्यो निवेदयन्ते* ऽरात्स्मेति ॥ ४०२ ॥

[१] ग श्लोकानुश्लोकाभ्यां [२] ग श्लोकेन [३] निहवाभिनिहवाभ्यां [४] क अभिहवेन [५] ग
ग श्लोकम् [४-४] ग पुण्योदश्लोक [५] निहवते [६] क पवाभिहवेनारोहन्ति [१०] क
क ग नुच्छिष्टाद् [६] क निहवाभिहवाभ्यां ग व [११] ग मापन्नोष्महा [१२] ग निवेदयन्त

तत् पञ्चविंशं* कृत्वा स्तुवते व्रतस्यानतिष्ठवाय*, 'यद् व एव' प्रति भूतेच्छन्दसां-
व्रतेन स्तुवते—

*हरी त इन्द्र इमश्रूय उतो ते हरिता हरी ।

तं त्वा स्तुवन्ति कारवः पुरुषासो वनर्गवः* ॥

*अथ, स इन्द्र मुञ्च इति मघवन् इन्द्र मुञ्च इति ।

इन्द्रस् वरपूत ॥

... स्फिगि पुनःपुनस् वरस्फिगिर्*

इति । एतावद् ध वा अस्यैकम् अङ्गम् अनास्तुतम् आस यत् स्फिगौ । अनास्तुतेनैनम्
अङ्गेन स्तुवन्ति । ऋद्धिष्णवो ह भवन्त्य एनेन तुष्टवानाः* । तद् आहुः कस्मै कं
परिमादः क्रियन्त इति । यथा ह वै शारद उक्षैव महाव्रतम् । स यथा शारदम् उक्षाणं
वागराभिः परितत्यालभेरन् एवम् एवैतत् परिमाद्भिर् महाव्रतम् आलभन्ते व्रतस्याप्रक्ष-
याय* । अथो यथैवेदं पुरुषस्य केशा नखा लोमानि इमश्रूणि तथैवास्यैतद्* इति । अथो यद्
पवेदं पुरुषम् अभितो गौर* अश्वो ऽजाविर् व्रीहयो* यवोस् तद् पवास्यैतद् इति ॥ ४०३ ॥

[१] ग पञ्चविंशति [२] क प्रातस्थानतिष्ठवाय
ग व्रतस्थानतिष्ठवाय [३-३] ग यथैव [४-४]
क हरि त इन्द्र + श्रूतो ते + री तवः पव ग हरि त +
श्रूतो ते + री त त्वो स्तवन्ति + कारवः पव + र्गवः
[५-५] क क + न्वन्दिति म न्विदीन्द्रस्वर स्फनि

पुनःपुनस्वरस्विगिर् ग क + न्वन्दिति मघव + न्वदि-
तीन्द्रस्वर स्फिगि पुनःपुनस्वरस्विगिर् [६] क
तुष्टवानाः ग कृष्टवानाः [७] ? ग व्रतस्याप्रक्षयाय
[८] ग तथैवास्यै [९-९] ग अश्वजाविदग्निहो

सप्ताशीतिर्' महाव्रतस्य स्तोत्रा भवन्ति, त्रयोदश परिमादः । तच्च छतम् । शतायुर् वै पुरुषश्च शतेन्द्रियश्च शतवीर्यश्च तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धयै । अथैता वाचः प्रवदन्ति । छुद्राः परिमादः—कर्करी चालादुश्च वका च कपिशोष्णी चैराकी चाप-घाटलीका* च वीणा च कश्यपी च भूमिदुन्दुभिश्च चार्पणेण चर्मणाभिविहतो* वाणश्च शततन्त्रीः* । अन्तरिक्षे दुन्दुभयो वितता वदन्ति । अधिकुम्भाः पर्यायन्ति । एता वाचः प्रवदन्ति—सर्वस्यै वाचो ऽवरुद्धयै, कृत्स्नस्यै वाचः—कृत्स्नां वाचम् अवखणधाम्ना इति । तद् यद् भूमिदुन्दुभिर् चार्पणेण चर्मणाभिविहतो* वदति—परमा वा ऋषभो* वाक्—परमस्या* परमस्या एव वाचो ऽवरुद्धयै । अन्तरिक्षे दुन्दुभयो वितता वदन्ति—यैवान्तरिक्षे वाक् ताम् एव तेनावरुन्धते । अधिकुम्भाः पर्यायन्त्यु—एतद् वै प्रत्यक्षं दिवो रूपं यन् मूर्धा—यैवामुष्यां वाक् ताम् एव तेनावरुन्धते । वाणं शततन्त्रीम्* आगन्ति—शतायुर् वै पुरुषश्च शतेन्द्रियश्च शतवीर्यश्च—तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धयै ॥ ४०४ ॥

[१] क ग सप्ताशीति [२] ? क घ चापाघाटलीका [३] ग चर्मणाभिविहतो [४] क ग शततन्त्रीः
[५] क कश्यपे [६] ग नास्ति [७] ग शततन्त्रिम् [८] ग पुण्याः [९] ग शतेन्द्रियाः

मागधं च पुंस्त्वल्लं च दक्षिणे वेद्यन्ते मिथुनीकारयन्ति, मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । आर्यं च वर्णं शौद्रं चोपधुपरि चात्वालं वस्ताजिने* व्यायमयन्त्यु* आर्यमे वा चर्मणि । तयोर् अन्तर्वैद्य आर्यो वर्णो भवति बहिर्वैदि शौद्रः । तयोर् आर्येण वर्णेन शौद्रं वर्णं ज्यापयन्ति । देवाश्च वा असुराश्च चासुधिमन् आदित्ये ऽस्पृधन्त । तं देवा असुराणाम् अवृज्जत । तद् यद् आर्येण वर्णेन शौद्रं वर्णं ज्यापयन्त्यु*, एतम् एव तद् द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृज्जते । तयोर् अन्यः क्रोशति, प्राण्यश्च* शंसति । य आक्रोशति, पुनात्यु एवैनान् सः । अथ यः प्रशंसति, पूतेषु घटैतेषु* स इन्द्रियं वीर्यं दधाति । आजिं धावन्ति* । परमं वा एतन्* महो यद् आजिः—परमस्यैव महसो ऽवरुद्धयै । संनद्धा भवन्ति* । परमा वै संनद्धे* त्विषिः । परमाम् एव तत् त्विषिम् आत्मसु दधते । पूर्णकुम्भा मार्जालीयं पर्यायन्ति—पूर्णस्यैवावरुद्धयै । है महा है महा इति—महसो ऽवरुद्धयै । इदं मध्व इदं मध्व इति—मध्व इव वा एतद् देवेभ्यः क्रियते यन् महाव्रतम् । परमो वै मधुनि रसः, परमस्यैव रसस्यावरुद्धयै । तद् आहुर—ईश्वरा आद्या भवितोर् यद् वै महा इदं मध्व इति गायन्तीः* पर्येयुः । है महाम् एव गायन्तीः* पर्येयुर् इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर्—यदा वै भवति यदास्त्यु, अद्याद्यो भवति । किम् असतो ऽद्युः । है महा इदं मध्व इत्यु एव गायन्तीः* पर्येयुर् इति ॥ ४०५ ॥

[१] क ग अस्ताजिने [२] क ग व्यायमयन्त्यु एत ग एताक् [८] क धावन्ति [९] ग संनद्धे
[३] ? क ग ज्यापयन्त्यु [४] ? क घ प्राण्यः [१०] ग गायन्तिः
[५] क घ घटैषु [६] क न्वावन्ति [७] क

ते* स्तोष्यन्तो विषरायन्ति । अध्वर्युस्त्र त्रिष्टुता शीष्णो गायत्रेण स्तोष्यन् अग्नेण हविर्धाने उपविशति, मैत्रावरुणः पञ्चदशेन पक्षेण बृहता स्तोष्यन् दक्षिणत* उपविशति, ब्राह्मणान्छंसी सप्तदशेन पक्षेण रथन्तरेण स्तोष्यन् उत्तरत उपविशति, नैत्रैकविशेन पुच्छेन भद्रेण स्तोष्यन् पत्नीनां मध्य* उपविशत्यु, उद्गाता पञ्चविंशेनात्मना राजनेन स्तोष्यन् औदुम्बरीम्* अधिरोहत्यु—ऊर्गं वा* अन्नम् उदुम्बर—ऊर्जं पचाप्ताद्यस्यावरुद्धयै । ताम् अभिमन्त्रयते बृहद्रथन्तरे ते* पूर्वा पादौ, वैरुपवैराजे ऽपरौ, शक्ररैवते* ऽनुरन्थानि, छन्दास्य

आश्नरणं यजूषि^१ विवयन^२ स्थोनाम् आसदं पुषन् आसदम् इति । तस्य प्रत्यवरोहो -
मही^३ चैव पृथिवी च न इमं यज्ञं निमिषताम् ।
पिपृतां^४ नो मरीमभिः ॥

इति ॥ ४०६ ॥

[१] ग तते [२-२] ग नास्ति [३-३] क विवयनं [४] ग महा [५] क नास्ति [१०]
अविरोहत्वयूर्ध्वा ग अविरोहत्वयूर्ध्वा [४] क ग तै क पिपृतां ग पिपृतां
[५] क ग आश्नरैवते [६] ग यज्ञं [७] क

ते सकृद् एव सर्वे हिं कुर्वन्ति । तस्मात् पुरुषस् संविद्धो^१ जायते । उद्गातुर् हिंकार-
म् अनु हिं कुर्वन्ति । तस्माद् आत्मनो^२ वशम् अङ्गानि^३ यन्ति । अध्वर्युस् त्रिवृता
शीर्ष्णा^४ गायत्रेणोद्गायति । इदं^५ तच्च छिरः प्रतिदधाति । तस्माद् इदं शिरः प्रतिहितम् ।
पराचीभिर् अपुनरभ्यावर्तम् । तस्माद् इदं शिरः पराङ् एव^६ नेति नेति^७ । तवभिर्
उद्गायति । तस्माद् इदं शिरो न मेघतो ऽनुमेघति, न कृश्यतो ऽनुकृश्यति^८ । मैत्रा-
वरुणः पञ्चदशपक्षेण बृहतोद्गायति । इमे तद् बाहुं^९ प्रतिदधाति । तस्माद् अयं बाहुः
प्रतिहितः । पराचीभिर् पुनरभ्यावर्तम्^{१०} । तस्माद् इदं^{११} बाहुं सं चाञ्चति प्र च सारयति ।
तिस्रस् सतीः पञ्चदश करोति । तस्माद् अयं बाहुर् मेघतो ऽनुमेघति, कृश्यतो ऽनु-
कृश्यति ।^{१२} वीर्यं वै बृहद्, वीर्यं पञ्चदशः । तद् यत् पञ्चदशेन पक्षेण बृहतोद्गायति
तस्माद् अयं बाहोर्^{१३} वीर्यवत्तरः । तस्माद् उ दक्षिणं पक्षं वयांस्य अनु परिप्लवन्ते ।
पुंसो वा पतद् रूपं यद् बृहत्, स्त्रियै रथन्तरम् । तद् यद् इतो बृहता स्तुवत, इतो
रथन्तरेण, तस्मात् पुमान् दक्षिणतो योषाम् उपशेते । ब्राह्मणाच्छंसी सप्तदशेन पक्षेण
रथन्तरेणोद्गायति । इमं तं बाहुं प्रतिदधाति । तस्माद् अयं बाहुः प्रतिहितः पराचीभिर्
अपुनरभ्यावर्तम्^{१४} । तस्माद् इमं बाहुं सं चाञ्चति प्र च सारयति । तिस्रस् सतीस् सप्त-
दश करोति । तस्माद् अयं बाहुर् मेघतो ऽनुमेघति, कृश्यतो ऽनुकृश्यति^{१५} ॥ ४०७ ॥

[१] एवं कोशयोः । १ समृद्धः, संसिद्धः [२-२] ग नास्ति [६-६] क कृश्यतो ननुकृश्यति [७]
ग वशमागानि [३-३] क गायत्रेणोद्गायत्रीदं ग क ग बाहुः [४] एवं कोशयोः [५] क इदं
गायत्रेणाद्गायत्रीदं [४-४] क ग परान्देव [५] [१०-१०] ग नास्ति [११] क बाहो

नेष्टैकविंशेन^१ पुच्छेन भद्रेणोद्गायति । इदं तत् पुच्छं प्रतिदधाति । तस्माद् इदं
पुच्छं प्रतिहितम् । पराचीभिर् पुनरभ्यावर्तम्^२ । तस्माद् इदं पुच्छं सं चाञ्चति, प्र च^३
सारयति । तिस्रस् सतीर् एकविंशतिं करोति । तस्माद् इदं पुच्छं मेघतो ऽनुमेघति
कृश्यतो ऽनुकृश्यति । उद्गाता पञ्चविंशेनात्मना राजनेनोद्गायति । इमं^४ तद् आत्मानं प्रति-
दधाति । तस्माद् अयम् आत्मा प्रतिहितः । पराचीभिर् पुनरभ्यावर्तम्^५ । तस्माद् इदम्
आत्मानं सं चाञ्चति, प्र च सारयति । तिस्रस् सतीः पञ्चविंशतिं करोति^६ । तस्माद्
अयम् आत्मा मेघतो ऽनुमेघति, कृश्यतो ऽनुकृश्यति । त एकैकयास्तुतयोद्गातारम् उप-
समायन्ति । तामिर् उद्गातोद्गायति । आत्मन् एव तद् अंगानि प्रतिदधाति । तस्माद्
आत्मन् अङ्गानि प्रतिहितानि^७ । आत्मन्ययोत्तमयोद्गायति । तस्माद् इदम् आत्मन उद्-
इव शेते ॥ ४०८ ॥

[१] ग नेष्टैकविंशेन [२] एवं कोशयोः [३] क च [४] क ग करोमीति [५] ग प्रतिहित

प्रजापति प्रजासु ससृजानसु स व्यस्रसत्^१ । तस्माद् देवता व्युदक्रामन् । तम् इन्द्र एव देवताना नाजहात् । स इन्द्रम् अब्रवीत्— कथं न्व अहम् इतः पुनर् अन्वामवेयम् इति । किं खलु वै^२ ते ऽस्तीत्य् अब्रवीत् । स्तो न्वै म^३ इमौ प्राणापानाव् इति । यत् स्तो म इत्य् अब्रवीत्, तत् स्तोमस्य स्तोमत्वम् । स्तुवत एनं^४ स्वा—अयं न श्रेष्ठ इति य एवं वेद । तम् अब्रवीत् स वा एताभ्याम् एव संवत्सरं स्तुष्व^५ । तं त्वैताभ्याम्^६ एव तुष्टुवानम् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य सर्वा देवतासु समभ्यवैश्यन्तीति । स एताभ्याम् एव संवत्सरम् अस्तुत । तम् एताभ्याम् एव तुष्टुवानम् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य सर्वा^७ देवतासु समभ्यवायन् दिशां रसं प्रब्रूयापां रसं वेदस्य रसम् अन्नस्य रसं, महते व्रतं हरामो महते व्रतं हराम इति वदन्तीः । ता^८ यद् अब्रुवन्—महते व्रतं हराम इति तन् महाव्रतस्य महाव्रतत्वम् । तद् अस्मै प्रायच्छन्^९ । तद् अब्रतयत् । ताः प्रमोदन्तः^{१०}—महाव्रतयतीति^{११}, महाव्रतयतीति । तस्माद् एतस्मिन् अहन् प्रेव^{१२} मोदन्ते । देवता ह्यस्मिन् प्रमोदन्तः^{१३} ।

^{१३} तद् आहुर्—मध्यतस्^{१४} संवत्सरस्य विषुवत्य् उपेत्यम्^{१५}—॥ ४०९ ॥

[१] ग व्यासंसत् [२] क नास्ति । घ वे [३] कोशयोः [११] क महान्व्रतयतीति ग महा-
घ व [४] क एनेन [५-५] घ सम्यक्- [१२] घ प्रैव [१३-१३] क ग
संस्तुष्व [६] घ त्वैताभ्याम् [७] घ सर्वं तदाहर्मध्यतः [१४] क उपेत्यः
[८] ग तद् [९] ग प्रायच्छत् [१०] एवं

—अन्नं वै व्रतम् । मध्यतो वा अन्नम् अशितं^१ धिनोतीति । तद् उ वा आहुर्—अर्घं वा पते ऽन्नाद्यस्यावरुद्धते ये मध्यतस् संवत्सरस्य विषुवति महाव्रतम् उपयन्ति । संवत्सरः^२ कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति । तद् उपरिष्ठात् संवत्सरस्योपेत्य—कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धया^३ इति । *अथ ह स्माह नगरी जानश्रुतेय—उग्रो^४ वा एष मध्यमशीवा^५ यन् महाव्रतम् । यद् वा उग्रो मध्यमशीवा^६ भवति, सर्वान् वै सो ऽन्यान् व्यवक्रीयायैकश्^७ शेते । तद् उपरिष्ठाद् एव संवत्सरस्योपेत्य कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धया इति^८ । तत् पञ्चविंशं भवति । चतुर्विंशत्यर्घमासो वै संवत्सरः । अन्नाद्यं पञ्चविंश्य, अन्नाद्यम् एवैतत् पञ्चविंशोपधीयते^९ । स यथा पूर्णोष्ठीम् उपसद्य दुहीतैवम्^{१०} एवैतत् पञ्चविंशान्नाद्यं दुहे ॥ ४१० ॥

[१] क य अशितं ग असीते [२] क ग संवत्सराः [३] ग मध्यमशीव घ मध्यमशीवान्
[४] ग कृत्स्नस्यान्नाद्यस्या- [५-५] क नास्ति [६] ग व्यवक्रीयायैकाः [७] ग पञ्चविंशोपधीयते
[८] घ उग्रेण [९] घ अधिपाठः ग उग्रेण वा एष [१०] क ग दुहीतैवम्

तद् आहुस् तवश्शाव्यम् एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति । देवा वै यद् अग्रे व्रतं सममरंस्^१ तत् तवश्शाव्यम् अभवत् । तद् यद् एतस्याहस् तवश्शाव्यं पृष्ठं भवति, व्रतम् एवैतत् प्रत्यक्षम् उपयन्ति । तद् उ वा आहुर् दुष्प्रज्ञाना वै तवश्शाव्यस्य स्तोभाः पद-वृत्तीः^२ प्रस्तावाः^३ प्रतिहारा देवता निघनानि । वामदेव्यम्^४ एवैतस्याहः पृष्ठं^५ कार्यम् इति । आत्मा वै व्रतस्य वामदेव्यम् । स यथागत्य गृहान् न विन्देत् तादृक् तद् यद् एतस्याहो ऽन्यद् वामदेव्यात् पृष्ठं कुर्युः । तद् आहु—स्वारं न पृष्ठताये । तत्स्थानं राजनम् एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति । राजनेन वै प्रजापतिः प्रजानां राज्यम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत् । तद् येन प्रजापतिः प्रजानां^६ राज्यम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत्, तेन प्रजानां^७ राज्यम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छामेति । परोक्षम् इव ह खलु वा

एतद् वामदेव्यं यद् राजनम् । राजनं पृष्ठं भवति । वामदेव्यं मैत्रावरुणसामं पञ्चनिधनं
वामदेव्यं ब्रह्मसामं सामाभिपूर्वम् एवैतद् वामदेव्यं न मन्यत आत्मानं संदधतो यन्ति
॥ ४११ ॥

[१] ग समरमत् [२] ग पदवृत्तिः [३] ग प्रस्तवः [४] य वामदेवम् [५] ग पृष्ठं
[६-६] क ग नास्ति । च- कोशेऽयं भागो दृश्यते

तत् पञ्चस्तोभं भवति पञ्चपदवृत्तिकं^१ पञ्चदेवत्वं^२ पञ्चप्रतिहारं पञ्चनिधनम् ।
यः पांक्तो यज्ञो, ये पांक्ताः पशवो, यत् पांक्तम् अन्नाद्यं, ये पञ्चवर्तवो, यत् किं च पञ्च
पञ्च तस्यैषा सर्वस्यद्विस् तस्योपाप्तिः । पञ्चनिधनं वामदेव्यं ब्रह्मसामं भवति । पञ्चदेव
हि व्रतेन^३ स्तुवते । तद् अतिच्छन्दस्सु भवति त्रिकद्रुकेषु माहिषे यवाशिरम् इत्य् एतासु । अति^४
वा एषो ऽन्यानि छन्दांसि यद् अतिच्छन्दाः । अत्य् एते ऽन्यान् ये संवत्सरसदः । स्व एवै-
तच् छन्दसि प्रतितिष्ठन्ति । तद् च अतिच्छन्दस्स्व एव तद् एहिचद् इहचद् भवत्य् अन्तस्य
रूपम् । अन्तो ह्य् एतद् अहः । तद् आहुर् इलान्दम् एवैतस्याहो ऽग्निष्टोमसामं कार्यम् इति ।
इलान्देन वै प्रजापतिः प्रजाभ्य इराम् अन्नाद्यं प्रायच्छत् । तद् येन प्रजापतिः प्रजाभ्य
इराम् अन्नाद्यं प्रायच्छत् तेनेराम् अन्नाद्यम् अवरुध्योत्तिष्ठामेति । तद् च अतिच्छन्दस्स्व
एव भवति । अति वा एषो ऽन्यानि छन्दांसि यद् अतिच्छन्दाः । अत्य् एते ऽन्यान् ये
संवत्सरसदः । स्व एवैतच् छन्दसि प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४१२ ॥

[१] ग पञ्चपदवृत्तिकं [२] ग पञ्चदेवत्वं [३] क ग व्रतेन [४] क ग इति

तद् वैश्वानरीयासु भवति । वैश्वानरस्य ह्य् एतत् स्तोत्रम् । अशीत्यश्वरासु भवत्य्
अश्ववामहा इति । समुद्र इवाक्षितम् इव ह खलु वा एतच् छन्दो यद् अतिच्छन्दास्,
समुद्र इवाक्षितास् तुष्टुधाना असामेति । तत् पक्षि भवति । पक्षि ह्य् एतस्याहो व्रतम् ।
ए व्रतम् इत्य् आह—अन्नं वै व्रतम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धये । ए सुवर् इत्य् आह स्वर्गस्यैव
लोकस्य समष्टये । ए शकुना इत्य् आह यय एवैतच् छकुना भूत्वा स्वर्गं लोकं समश्नुवते^१ ।
तद् आहुर् वारवन्तीयम् एवैतस्याहो ऽग्निष्टोमसामं कार्यम् इति । प्रजापतिः पशून्
असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा^२ अपाकामन् । तान् वारवन्तीयेनैव वरणशाखाम्^३ आच्छिद्या-
वारयत । यद् अवारयत तद् वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तस्माद् वरुणं मिषज्यम्
आहुः । तद् यद् एतस्याहो वारवन्तीयम् अग्निष्टोमसामं भवति, यद् अनेन कर्मणा-
वारुत्स्महि^४, तन् नो वारवन्तीयेन वारितम् अन्तत उपतिष्ठाता इति । तद् एहिचद् इहचद्
भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य् एतद् अहः । तद् उ वा आहुर् यद् वाचान्या वाङ्
नातिवदति तद् एतस्याहो ऽग्निष्टोमसामं कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वाचान्या वाङ् नातिवदति ।
वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । कुतो हि “वाग् वाचम् अतिवदिष्यति” । तस्माद् एतस्याहो यज्ञा-
यज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसामं कार्यम् इति ॥ ४१३ ॥

[१] ग अश्नुवति त [२] ग सृष्ट्वा [३] क ग वरण- [४] क -वारुत्स्महि
[५-५] ग वाचाचमिति वदिष्यति

अन्नं वै व्रतं, ‘श्रीर् वै व्रतम्’ । व्रतेन वा अन्नम् अद्यते, व्रतेन श्रीर् आप्यते । तद्

आहुर् उपरिष्टाद् एव 'संवत्सरस्योपेत्यम्'। दुरुषं वै^१ ततो व्रतं विज्ञायते यत्रोपजायत इति । तत् पञ्चविंशं भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरो, ऽन्नाद्यं पञ्चविंश^२, अन्नाद्यम् एवैतत् पञ्चविंशोपधीयते । पञ्चविंशो ह खलु वै पुरुषः । पुरुषस्यैतत् स्तोत्रम् इत्य् आहुर्— दश वै पुरुषस्य हस्त्या^३ अंगुल्यो, दश पद्याश्, चत्वारि प्रांगण्य, आत्मा पञ्चविंशपु; षड् इमानि पर्वाणि, षड् इमानि, षड् इमानि, षड् इमान्य, आत्मा^४ पञ्चविंशो; द्वादशेमाः परिशद्यो^५, द्वादशेमा, आत्मैव पञ्चविंशः^६ । पुरुषं चावैतेन संस्कृवन्ति पुरुषं मज्जनयन्ति । तद् आहुस् सर्वम् एवैतद् अहः पञ्चाविंशम् उपेत्यम् इति । पञ्चाविंशम् एव शिर उपेयुः, पञ्चविंशम् अन्यं पक्षं, पञ्चाविंशम् अन्यं, पञ्चविंशं पुच्छं, पञ्चाविंशम् आत्मानम्, एवं व्रतस्योपातिर् ओनाङ्गेन व्रतम् उवाप्रवामेति । तस्माद् अथ ह स्माह-
ज्जिश्वा^७ वातवात— एकं चावैतत् स्तोत्रं सत् तत् पञ्चधा विहृत्य स्तुयुः—पञ्चभिर् एव शिर स्तुयुः^८ । पञ्चभिर् अन्यं पक्षं, पञ्चभिर् अन्यं, पञ्चभिः पुच्छं, पञ्चभिर् आत्मानम् । तथैकम् एव पञ्चविंशं नातिरिच्यते । एवं व्रतस्योपातिर् इति ॥ ४१४ ॥

[१-१] क नास्ति [२-२] एवं च । क संवत्सर- [५] क हस्त्य ग हस्त्या [६] ग आत्म [७] स्योपेत्यनुर इव वै ग संवत्सरस्योपेत्य दुरुषं वै । क नास्ति [८] ग पञ्चविंशतिः [९] क स्माह-
[३] ग पञ्चाविंश [४-४] ग पञ्चाविंशोपधीयते जिज्ञासा [१०] ग नास्ति

अथ ह स्माहारुणिर् न वा अन्यान्य अंगान्य आत्मना समानि^१ । नो ऽन्यैर् अंगैर् आत्मा समः । विषमेण वै पुरुषः कल्पते, विषमेण समः । तद् यथाविद्यम् एवैतद् एवम् उपेत्यम् इति । ब्रह्म वै व्रतस्य शिरो^२, छावापृथिवी पश्चाद्, अन्तरिक्षम् आत्मा, साम पुच्छम् । गायत्रं वै व्रतस्य शिरस्, तद् धि ब्रह्म । बृहद्रथन्तरे^३ पक्षौ, ते हि छावापृथिवी । वामदेव्यम् आत्मा, तद् ध्य अन्तरिक्षम् । दक्षायज्ञीयम् पुच्छं, तद् धि साम । नवभिश् शिर स्तुवन्ति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणानाम् एवैषा संमा प्राणानाम् ऋद्धिः । तस्मिन् गायत्रसामाध्यूहन्ति । प्राणो वै गायत्रसाम । प्राणम् एव तद् छीर्षन् दधति^४ । तस्माच् छीर्षन् प्राणो हितः । ते प्रत्यञ्चो निमृग्यार्कशीर्षम्^५ इति तेन स्तुवते । ग्रीवा ह तास्^६ तद् यद् इमान् लोकान् अनुदाख्ययाम् इव गायति । शिरश् चैव तद् आत्मानं च सं-
दधाति । तस्माच् छिरश् चात्मा च संहितौ । तद् आहुर् अपञ्चविंशं भवत्य्, अतिरिच्यते, तस्माद् एतद् अत्र न कार्यम् । ति ॥ ४१५ ॥

[१] क ग समानि [२] ग शिरा [३] ग ब्रह्मरथन्तरे [४] ग दधाति [५] ? ग निमृग्यान्-
शीर्षम् [६] ग कास्

त एतेन त्रिवृता स्तोमेन रथन्तरम् अभ्यायन्ति । ब्रह्म वै त्रिवृद्, अक्षं रथन्तरम् । ब्रह्मणैव तद् अन्नाद्यं स्पृण्वन्ति । तस्मिन् पञ्चदशं स्तोमम् अध्यूहन्ति । वज्रो वै 'पञ्चदशो ऽक्षं' रथन्तरम् । वज्रेणैव तद् अन्नाद्यं परिगृह्णन्ति । त एतेन पञ्चदशेन सप्तदशम् अभ्या-
यन्ति । वज्रो वै पञ्चदशो, विद् सप्तदशः । वज्रेणैव तद् विंशं^१ स्पृण्वन्ति । तस्मिन् ब्रह्मसामाध्यूहन्ति । क्षत्रं वै बृहत् । क्षत्रम् एव तद् विश्वं अध्यूहन्ति^२ । स^३ तस्मात् क्षत्रियो^४ विश्वं अध्यूहः । तद् आहुर् इतो बृहता स्तोतव्यम्, इतो रथन्तरेणेति । प्राणम् इव वा इदं सर्वं प्रत्युद्यत्या^५ इति । तद् उ ह स्माह कीजो वाकायनः—पृष्ठतो वा एते ऽन्नाद्यं कुर्वते, य इतो बृहता स्तुवत, इतो रथन्तरेण । अक्षं^६ वै रथन्तरम् । दक्षिणतो वा^७ अन्नाद्यम् अवरुद्धम् उपाचरति^८ । तस्माद् इत एव बृहता^९ स्तुवत, इतो रथन्तरे-

णाम्नाद्यास्यावद्व्या इति । य उ एवैष पञ्चदश^{११} स्तोमस् स उ प्रत्युद्यत्या^{१२} इति तस्माद् उ सन्ध पञ्च वयास्य अनु परिप्लवन्त । त एतेन सर्वेणैकविंश प्रतिष्ठाम् आयन्ति । द्वादश मासाः, पञ्चवत्स, त्रय इमे लोका, असाद् आदित्य एकविंशः । सर्वस्मिन् वा एषोऽस्मिन् अधि प्रतिष्ठितः । तद् यस्मिन्^{१३} एष सर्वस्मिन्^{१४} अधि प्रतिष्ठितस् तस्मिन् सर्वस्मिन् अधि प्रतितिष्ठामित्य एतं प्रतिष्ठापयन्ति^{१५} ॥ ४१६ ॥

[१-१] क पञ्चदशोन्न ग पञ्चदशोन्न [२] क अन्नास [८] क व [९] ग उपाचरन्ति [१०] विश [३] क ग -ति [४] क नास्ति [५] ग बृह [११] ग पञ्चविंश [१२] ग प्रत्युद्यत्या क ग क्षन्थो [६] क ग प्रत्युद्यत्या [७] ग [१३-१३] ग नास्ति [१४] ग प्रतिष्ठामायन्ति

तस्मिन् भद्रं सामाध्युहन्ति । प्रजा वै भद्रम् । पुच्छतो वै प्रजाः प्रजायन्ते । पुच्छत एवैतत् प्रजनने प्रजा दधते प्रजात्यै । तत्रापि श्रेयः कार्यम् आहुः । प्रजा वै भद्रं, प्रजायै^१ या प्रजा सा श्रेयः । अपि ह प्रजायै^२ प्रजां पदपते य एवं वेद । तद् आहुस् सकृद् एव सर्वेण स्तोतव्यं वयासोऽनुरूपं कृत्वेति । यद् वै वयः प्रपतति^३ सर्वाण्य् अङ्गानि नानाशो युक्त्वा^४ प्रपतति । अथ यद् उपविशति सर्वाण्य् अङ्गान्य् आत्मानम्^५ उपसमाहृत्योपविशतीति^६ । तद् यत् सकृद् एव सर्वेण स्तुवन्ति यथा वयः प्रपतत् सर्वाण्य् अङ्गानि नानाशो युक्त्वा^७ प्रपतत् तादृक् तत् । अथ यद् एकैकया स्तुतयोपसमायन्ति यथा वय उपविशत् सर्वाण्य् एवाङ्गान्य् आत्मानम् उपसमाहृत्योपविशेत्^८ तादृग् उ [त]त् । अथ ह साह भाह^९ भाल्लवेयो-नैतस्मिन् अहन् अन्य^{१०} उद्गातुस् सास्त्रात्विज्यं कुर्यात् । श्रीर् वा एतद् अहः, श्रीर् उद्गाता । यद् एतस्मिन् अहन् अन्य उद्गातुस् सास्त्रात्विज्यं कुर्याद् अनववदितैरान् अववदेद् अनभ्यारोढाभ्यारोहेत्, पापवक्ष्यसं स्यात्, स वैवानुपरिसर्पं संस्थापयेत्, स वैकैकया स्तुतयोपसमेयाद्^{११} इति । तद् इव त्व अत्र परिचक्षते यन् नवविंश स्तोमस् संपद्यते । तद् आहुर् नवविंश स्तोमस् संपद्यते वाक्ष्यमानानुपतेत्^{१२} । स्वं यूथं जानमेजय गौर गास् साहस्रयाजिन शलकाण्डाणि^{१३} विगच्छतीतीव^{१४} वा एता यथायथम् अपि-यन्तीति । शिर एव शीर्षन्^{१५} आग्नेति, यक्षौ पक्षे, पुच्छं पुच्छयात्मानम् इद् आत्मन् आप्येति । नवविंश^{१६} स्तोमस् संपद्यते कार्यम् एवाप्य एवम् इति ॥ ४१७ ॥

[१] ग प्रजाये [२] ग प्रपतत् [३-३] ग [९] ग स्तुवतोप- [१०] क वाक्ष्यमानानु- ग नास्ति [४] क आत्मनम् [५] क -त्योपवि- वाक्ष्यमानानुपतेत् [११] ग शलकाण्डाणि [१२] शन्तीति [६] क उपसमाहृत्यो- ग अवपसमाहृत्यो- ग विगच्छतीतिव [१३] क ग शीर्षन् [१४] ग नवविंश [७] ? एवं क ग । च नास्ति [८] क ग अह ग नवविंश

आसन्दीम् उद्गाताधिरोहति, ह्रैखं होता, कूर्चाव् अध्वर्यु, कूर्चंसद्^१ एवान्या होत्रा भवन्ति । तद् आहुर् न दीक्षितेनासन्ध^२ अधिरुह्येति । उत्थिता ह खलु वा एतद् अहर् भागच्छन्ति । यद् वावादो दशमम् अहस् तद् एवोक्तानि । इयम्^३ अधिरुह्येत् आहुः । 'अन्तरिक्षसाध्य एव वै' श्रीः । एवं श्रिया उपातिर् इति । वाणश् शतश्रीर्^४ भवति । शता-युर् वै पुरुषश् 'शतेन्द्रियश् शतवीर्यस्', तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्यस्यावद्व्यै । तद् आहुर् न वाणश् शतश्रीः^५ कार्यो, यर्हि वा एतस्य ब्राह्मणास् सन्तानम् अविदुस् सकृत् सन्ततो वा एष तर्हि राक्षो^६ समासु प्रविशामि^७ ब्रुवन् अशयत् तं किं तत् कुर्युर् यस्तथैतर्हि न यथा पुरेति । तद् उ वा आहुः किं खलु तथैतर्हि यथा पुरा । एकसास्त्रा ह स्म वै पुरा स्तुत्वा स्वर्गं लोकं गच्छन्त्य, अथोऽवभृथाद् एवोदित्य कार्यः । एवं वाणश् शतश्रीर्^८ वाचः

कृत्वात्वायेति तस्यैव सन्तानो मूर्ध्व स्वं वदा ^१ वदा वदा ^२ वदा वदा ^३ वदा वदा ^४ वदा वदा ^५ वदा वदा ^६ वदा वदा ^७ वदा वदा ^८ वदा वदा ^९ वदा वदा ^{१०} वदा वदा ^{११} वदा वदा ^{१२} वदा वदा ^{१३} वदा वदा ^{१४} वदा वदा ^{१५} वदा वदा ^{१६} वदा वदा ^{१७} वदा वदा ^{१८} वदा वदा ^{१९} वदा वदा ^{२०} वदा वदा ^{२१} वदा वदा ^{२२} वदा वदा ^{२३} वदा वदा ^{२४} वदा वदा ^{२५} वदा वदा ^{२६} वदा वदा ^{२७} वदा वदा ^{२८} वदा वदा ^{२९} वदा वदा ^{३०} वदा वदा ^{३१} वदा वदा ^{३२} वदा वदा ^{३३} वदा वदा ^{३४} वदा वदा ^{३५} वदा वदा ^{३६} वदा वदा ^{३७} वदा वदा ^{३८} वदा वदा ^{३९} वदा वदा ^{४०} वदा वदा ^{४१} वदा वदा ^{४२} वदा वदा ^{४३} वदा वदा ^{४४} वदा वदा ^{४५} वदा वदा ^{४६} वदा वदा ^{४७} वदा वदा ^{४८} वदा वदा ^{४९} वदा वदा ^{५०} वदा वदा ^{५१} वदा वदा ^{५२} वदा वदा ^{५३} वदा वदा ^{५४} वदा वदा ^{५५} वदा वदा ^{५६} वदा वदा ^{५७} वदा वदा ^{५८} वदा वदा ^{५९} वदा वदा ^{६०} वदा वदा ^{६१} वदा वदा ^{६२} वदा वदा ^{६३} वदा वदा ^{६४} वदा वदा ^{६५} वदा वदा ^{६६} वदा वदा ^{६७} वदा वदा ^{६८} वदा वदा ^{६९} वदा वदा ^{७०} वदा वदा ^{७१} वदा वदा ^{७२} वदा वदा ^{७३} वदा वदा ^{७४} वदा वदा ^{७५} वदा वदा ^{७६} वदा वदा ^{७७} वदा वदा ^{७८} वदा वदा ^{७९} वदा वदा ^{८०} वदा वदा ^{८१} वदा वदा ^{८२} वदा वदा ^{८३} वदा वदा ^{८४} वदा वदा ^{८५} वदा वदा ^{८६} वदा वदा ^{८७} वदा वदा ^{८८} वदा वदा ^{८९} वदा वदा ^{९०} वदा वदा ^{९१} वदा वदा ^{९२} वदा वदा ^{९३} वदा वदा ^{९४} वदा वदा ^{९५} वदा वदा ^{९६} वदा वदा ^{९७} वदा वदा ^{९८} वदा वदा ^{९९} वदा वदा ^{१००} वदा वदा

[१] क कूर्वसद [२] ग -नासन्ध्य [३] ग प्राविशामि ग प्राविशामि [१०] क शतःश्री ग
यन् [४-४] ग अन्तरिक्षाच्चैव [५] ग शनश्री [११-११] क वदावद ग दावदा [१२]
शततमि श्रीर [६-६] क शतेन्द्रिय शतत्रय ग ददा [१३] ग कर्म [१४] ग नास्ति
[७] ग शततन्दीः [८] क ग राज्या [९] क [१५] ग अरिष्वन् [१६] ग मानो

अहीनसं हाश्वर्तिथ पुत्रा उपसमेल्योचुस्—सत्रायामो^१ वै भगवो ऽनु नश्^२ शाधीति । स होवाच—मैवं बोधत । दुरुपघर्षो वै संवत्सरः । यथा वै रथनाभाश्च अराः^३ प्रतिष्ठिता, एवं वै संवत्सरे सर्वे मृत्यवः प्रतिष्ठिताः । अथैतद् एवं ब्रूयेति । ते होचुस् तेषां वै ^४ त्वम् एव^५ भिषग् असि, त्वं प्रायश्चित्ति, अन्व एव नश् शाधाति । तद् धास्य मिथम् भास । स होवाचैवं चेद् ब्रूय, षट्सु स्म^६ प्रतिष्ठासु प्रतितिष्ठत । षड्भ्य स्म हरित्मतीभ्यो^७ मेत । चतुश्चकं स्म पारयिष्णुं^८ समारोहत^९ । स्वर्गस्य स्म लोकस्य पथो ऽञ्जसायनान् मेत । संवत्सरस्य स्म व्याप्तम् अतिप्लवध्वम् । दैव्यं स्म मिथुनम् उपेत । प्रस्पष्टात् स्म सार्थान् मा हीयध्वम्^{१०} । अच्युतं स्म यज्ञस्य मा व्यावयत^{११} । यज्ञस्य स्म श्वस्तनम् उपेत । चाचं स्म सत्यवतीम्^{१२} उपेत । वर्षिष्ठान् स्माजौ^{१३} युद्धध्वम् । उत्तरावती^{१४} स्म श्रियम् उपेत । स्वर्गे स्म लोके प्रतितिष्ठत । ग्रामात् स्मारण्यं मेत । ज्ञानात् स्माविर्भवान्^{१५} मेत । दैव्यात् स्म विवाहान् मेत । यज्ञात् स्म मेतेति । एतानि हैनान् अनुशाशास । ते होचुर् अनु न इदम् अशिषः परोक्षेणैव^{१६} । तथा नो ऽनुशाधि यथेदं विजानीयामेति ॥ ४१९ ॥

[१] ग सत्रायामो [२] घ नास्ति [३] क [१०] ग व्यावयत [११] ग सत्यवतीम् [१२]
ग आराः [४-४] क घ नास्ति [५] ग स्मा क स्माजा [१३] क घ उत्तरावती ग उत्तरावि
[६] घ हरित्मतीभ्यो [७] घ पारयिष्णु [८] [१४] क स्मविर्भवान् ग स्मविर्भवान् घ स्मावि-
क समारोहयत ग समारोहत [९] क ग दियध्वं मौवान् [१५] क ग परोक्षेणैव

स होवाच यद् वो ऽवोचं—षट्सु स्म प्रतिष्ठासु प्रतितिष्ठतेति^१, निधनवन्ति स्म पवमानमुखेभ्यो^२ मा व्यावयतेत्य् एव वस् तद् अवोचम् इति । यथा ह वै सास्रः प्रतिष्ठा यन् निधनम् । षड् एतानि निधनवन्ति भवन्ति, षड् ऋतवस् संवत्सरः । स यथा वृक्षम् आक्रमणैर् आक्रममाण इयाद् एवम् एवैतेस् सामनिधनै^३ स्वर्गे लोकं रोहन्तो यन्ति । तस्मान् निधनवन्ति पवमानमुखेभ्यो न व्यावयितव्यानि ।

अथ^४ यद् वो ऽवोचं षड्भ्य स्म हरित्मतीभ्यो मेतेतीळाविभक्तिर्^५ एव वस् तद् अवोचम्, इळाभि स्म बृहतीर् आरभध्वम्^६ इत्य् एव वस् तद् अवोचम् इति । ता एताषु षड् हरित्मतीः । स यथा षड् हरित्मतीर् अभवतीस् संयुज्य यत्र जिगमिपेत् तद् गच्छेद्, एवम् एवैताभिर् इळाविभक्तिभि स्वर्गे लोकम् अभ्यश्नुवते^७ । तस्माद् इळाभिर् एव^८ बृहतीर् आरभ्या ॥ ४२० ॥

[१] क प्रतितिष्ठे घ प्रतितिष्ठतीति [२] क विभक्तिर् [६] ग आरभध्वम् [७] ग अभ्याश्रुवते
पवमानमुखेभ्यो [३] क समनिधने [४] ग [८] क द्विरुक्तिः बृहतीरारभध्वम् हत्यारभ्य तस्मा-
अथो [५] क मेतेतीळाविभक्तिर् ग मेतेतिळा- दिळाभिरेव इत्यन्तम्

अथ यद् वो ऽवोचं चतुश्चक्र स्म पारयिष्णु समारोहतेति प्र सेम वाव तये परीनो^१ श्रवत् लुतम् अम साम स आयव पुन नस् साम वारय्य एता एव वस् तच् चतस्रो बृहतीन् अवोचम् इति । एष^२ ह वै चतुश्चक्रः पारयिष्णुर् यद् एता बृहत्यः । स यथा चतुश्चक्रेण पारयिष्णुना^३ यत्र जिगमिषेत् तद् गच्छेद्, एवम् एवैताभिर् बृहतीभि स्वर्गं लोकं गच्छन्ति । अथो एष वाव^४ देवरथः । स यथा देवरथेन सुयुक्तेन यत्र जिगमिषेत् तद् गच्छेद्, एवम् एवैताभिर् बृहतीभि स्वर्गं लोकं गच्छन्ति । तस्माद् एता एव बृहतीः कार्याः ।

अथ यद् वो ऽवोचं स्वर्गस्य स्म^५ लोकस्य पथो ऽञ्जसायनात् मेतेत्य्, औशनकावे एव वस् तद् अवोचम् इति । एष ह वै स्वर्गस्य लोकस्य पन्था^६ अञ्जसायनो यद् औशनकावे । औशनं पुरस्ताद् भवति कावम् उपरिष्ठात् । ताव एतत् पितापुत्राव् एव नावम् अजतः । स यथा पितापुत्रौ नावम् अजन्तौ^७ ताम् अरिष्टां^८ स्वस्ति^९ पारं गमयेयाताम्, एवम् एवैतद् औशनकावाभ्यां^{१०} स्वस्त्य् अरिष्टा^{११} उद्वचम् अश्नुवते । तस्माद् औशनकावे नावस्ये ॥ ४२१ ॥

[१] ग परितो [२] ग एषा [३] क पारयिष्णुना [४] क वाम [५] ग नास्ति [६] घ अधिपाठः व [७-७] क तामरिष्टां ग तमरिष्टां [८] क स्वस्ति [९-९] क स्वरितरिष्टा

अथ यद् वो ऽवोचं संवत्सरस्य स्म व्यासम् अतिप्लवध्वम् इत्य् अभीवर्तं वा स्म पवमाने कुरुध्वं प्लव^१ वेत्य् एव वस् तद् अवोचम् इति । एतद् ध वै संवत्सरस्य व्यासं यद् ऋतवो यन् मासा यद् ऋतुसन्धयः । तद् उ वा आहुर् य^२ ऋतवो ये मासा^३ य ऋतुसन्धयो^४ ऽहोरात्रे वाव तद् भवतः । अहोरात्रे वाव संवत्सरस्य व्यासम् इति । तत् प्लवः कार्यः । अत्र वै गौः^५ प्लवते, ऽव हस्त्यः^६, अव पुरुषः^७, प्लवो^८ नावप्लवते । तद् एतेन प्लवेनानवप्लविनैतत्^९ संवत्सरस्य व्यासम् अतिप्लवामहा इति । तद् आहुर् अस्ति परिचक्षा प्लवातिप्लुता इति वै निन्दन्ति । यो वै जीयते यो हीयते, तम् आहुर् अप्लोष्टेति । अभीवर्त^{१०} एव कार्यः । तस्यैकाक्षरं निधनं भवति । एकाक्षरा वै वाक् । वाग् उ कृत्स्नं ब्रह्म । तद् एतेन कृत्स्नेन ब्रह्मणा यथा चर्मणा कुटीकण्टकान्^{११} प्रावृत्त्यातीयाद्^{१२} एवम् एवैतत् संवत्सरस्य व्यासं प्रावृत्त्यातियन्ति । अथो यथा तप्तान् पांसून्^{१३} उपानह्य अतीयात्^{१४} तादृक् तत् । तस्माद् अभीवर्त^{१५} एव कार्यः ।

अथ यद् वो ऽवोचं दैव्यं स्म मिथुनम् उपेत्य्, उच्चा ते जातम् अन्धसा, स्वादिष्टया^{१६} मदिष्टयेत्य्^{१७} एते एव वस् तद् गायत्र्याव् अवोचम् इति । एतद्^{१८} वै दैव्यं मिथुनं यद् एते गायत्र्या—उच्चा त इति पुंसो रूपं, स्वादिष्टयेति^{१९} स्त्रियै । तद् एतन्^{२०} मिथुनं प्रजननं क्रियते । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । तस्माद् एते एव गायत्र्यौ कार्ये ॥ ४२२ ॥

[१] घ प्लवम् [२] ग था [३-३] ? क घ ग प्रवृत्त्यातीयाद् [१२-१२] क उपानह्यतीयाद्
यद् ऋतुसन्धयो [४] ? क घ नौः [५] क इत्य् [६] ग उपनह्यतीयात् [१३] ग अभीवर्तं घ अभीवर्तं
घ पुरुषं [७] क घ अधिपाठः वाव [८-८] क [१४] क ग स्वादिष्टया [१५] ग मदिष्टयेत्य् घ
प्लवेनानवप्लविनैतत् ग प्लवेनानवप्लविनस्तत् [९] वदिष्टयेत्य् [१६] ग एते [१७] ग स्वादिष्टयेति
ग अभीवर्तं [१०] क कुटीकण्टकान् ग कुटी- [१८] ग एतान् घ एतं
कण्टकान् घ कुटीकण्टकान् [११] क प्रवृत्त्यातीयाद्

अथ यद् वो ऽवोचं प्रस्पष्टात् स सार्थान् मा हीयध्वम् इति, बृहद्रथन्तरे एव वस्

तद् अवोचम् इति । एष ह वै प्रस्पष्टः सार्थो^१ यद् बृहद्रथन्तरे । एते ह वा एतान्य् अरण्यान् अतिनयतो यान्य् एतानि सवनारण्यानि । तद् एतद् पञ्चमम्^२ इति—त्रिवृत् स्तोमः । अस्ति परस्तराम् इति—पञ्चदशः । अस्ति परस्तराम्^३ इति—सप्तदशः । अस्त्य् एव परस्तराम् इत्य्—एकविंशः । श्रान्त एतद्^४ गच्छेद् इति त्रिणवः । आसायैतद्^५ इति त्रयस्त्रिंशः । अथ यथैकां वा द्वे चान्तरोप्यैव तद् यच्च छन्दोमाः । क्षत्रं वा एत साक्षां यद् बृहद्रथन्तरे । क्षत्रिय^६ उ वा अरण्यस्यातिनेता । तद् यत्र वै क्षत्रेणारण्येनैनि^७, यो वै तत्र तं दस्युर् जानाति, यद् यत् स्यात्वं वा मधु वा भवति, तेनास्मा आत्रिर्भवति । अथ य ऽन्ये नेष्ट्राः परिपन्थिनः, पराञ्चस् ते कक्षं गहनान्य् अभ्यवयन्ति^८ । स यथा क्षत्रियेण सहाविभ्यद्^९ अरण्यम् अतीयाद्, एवम् एवैतद् बृहद्रथन्तराभ्याम् अतिशन्ति । अथो एष वाव देवयानः पन्था यत् पृष्ठयष् षडहः । ते देवा एतेन देवयानेन पथैतं स्वर्गं लोकं गत्वान्वागमान् मनुष्याणाम् अविभ्युः । ते होत्रोऽप तज् जानीत^{१०} । यथा नो मनुष्या नान्धागच्छान् इति । त एतान् यज्ञमुहो रक्षांसि प्रत्योहन् । तद् यद् दीक्षितो मीयते^{११} । 'यद् रुध्यते'^{१२}, एते हैव^{१३} तत् कुर्वन्ति । तद्^{१४} बृहद्रथन्तरे एवातिनयतः । तान् यान् एते^{१५} घ्नन्त्य्, अनेत्रान् हैव तान् घ्नन्ति, ये बृहद्रथन्तरे अवसृजन्ति^{१६} । तस्माद् बृहद्रथन्तरे नावसृज्ये ॥ ४२३ ॥

[१] क स्वा घ स्वार्थे	[२] क घ सप्तमाम्	सहाविभ्यद्	[१०] क घ जानीतं	[११] क
[३] घ परस्ताम्	[४] क घ एत ग एताद्	मियते	[१२-१३] एवं क च । ग द्रुक्त	
[५] क आधायैतद्	[६] एवं च । क ग क्षत्र	[१३] क नैव	[१४] घ यत्	[१५] क घ एतान्
[७] क क्षत्रोरण्ये. घ क्षत्रेण्ये.	[८-९] क	[१६] ग अवसृजन्ति इति		
गहनान्य् अभ्यवयन्ति	[९] क सहाविभ्यद् घ			

अथ ह स्माह नगरी जानश्रुतेयो—वृकस्य चरतस् सर्पणम्^१ इति । को वृक इति । प्रजापतिर् इति । 'कः प्रजापतिर् इति^२ । संवत्सर इति । तस्य किं सर्पणम् इति । 'अहो-रात्रे इति^३ । के 'अहोरात्रे इति^४ । बृहद्रथन्तरे इति । एताभ्यां ह वा एष एतत् सर्पति । तौ प्राणापानौ, ताव् इमौ लोको, यद् दैव्यं मिथुनम् । तौ हैतत् संवत्सरस्यैव पादाव् आरभ्य यन्ति । ते स्वस्य् अरिष्ठा उदचम् अश्रवते ।

अथ यद् वो ऽवोचम् अच्युतं स्म यज्ञस्य मा च्याचयतेति, वामदेव्यम्^५ एव वस् तद् अवोचम् इति । एतद् ध^६ वै यज्ञस्याच्युतं यद् वामदेव्यम् । प्राणो हि वामदेव्यम् । प्राणान् 'नेद् अवच्छिद्यामहा^७ इति ।

अथ यद् वो ऽवोचं यज्ञस्य स्म श्वस्तनम्^८ उपेतैति गौरिवीतम् एव वस् तद् अवो-चम् इति । एतद् ध^९ वै यज्ञस्य श्वस्तनं^{१०} यद् गौरिवीतं^{११}, प्रजा^{१२} श्वस्तनं^{१३}, पशव श्वस्तनं^{१४}, स्वर्गो लोक श्वस्तनम्^{१५} । स यथा क्षेत्रज्ञो ग्रामं धावयेद्^{१६}—'अदस् सुगं'^{१७} तेन यास्यामो, ऽदस् सुतीर्थं तेन तरिष्यामो, ऽदस् सुवसं तद् चत्स्याम इत्य्, एवम् एतौ गौरिवीतस्योदासाव्^{१८} अवसानदशौ^{१९} चरतः । अथो यथा सोमप्रवाकस् सोमं ग्राहैवम् एतौ गौरिवीतस्योदासौ^{२०} देवेभ्यस् सोमं ग्राहतुः । प्रोक्तसोमो^{२१} ह 'स तां'^{२२} रात्रिं वसति यस्मिन् अहनि गौरिवीतं^{२३} भवति । अथो हैनं देवा^{२४} ईक्षन्ते—धावत^{२५}, श्वो यष्टेति । तद् यद् एकाहे गौरिवीतं न कुर्वन्ति, नेद्^{२६} 'देवान् लोपयामहा'^{२७} इति ॥ ४२४ ॥

[१] क सपणिम् ग सपणिम् [२] ग न स्ति ? क घ यापयद् [११-११] क असुग घ असुग
 [३-३] क ग अहोरात्रैति [४] क गौरवीतम् [१२] क गौरवीतस्यो. [१३] क अवसोनदशौ
 [५] ग वा [६-६] क नोवन्निष्ठध्यामाहा ग } घ अवसातदशौ [१४] क घ प्रोक्तसोमा [१५-
 नेदवन्निष्ठध्यामाहा [७] क ग स्वस्तनम् [८] १५] घ स्ताम् [१६] ग देव [१७] ग धातवा
 क घ गौरवीतम् [९] क प्रज्ञाः घ प्रजज्ञा [१०] [१८-१८] क घ देवाह्यापयामहा

अथ यद् वो ऽवोचं—वाचं^१ स्म सत्यवतीम्^२ उपेतिति—पुरोजितौ वो अन्वस इत्य्
 एताम् एव वस् तद् अनुष्टुभम् अवोचम् इति । एषा वै वाक् सत्यवती यद् एषानुष्टुप् ।
 अनुष्टुप् पूर्वा भवति, गायत्र्या उत्तरे । नाम् वा अनुष्टुप्, प्राणो गायत्री । एतद् वै
 वाचस् सत्यं यत् प्राणः । सैषा^३ वाक् सत्यवती । अथो यथान्यौ नवतरौ 'चक्राघ् उपा-
 स्येद्' एवम् एवैताम् अनुष्टुभं 'ग्रहमुखेषु'^४ पर्याहरन्ति, स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ ।
 तस्माद् एषैवानुष्टुप् कार्या ।

अथ यद् वो ऽवोचं वर्षिष्ठान् स्माजौ युद्ध्वम्^५ इत्य् अग्निष्टोमसामान्य एव तस्माद्^६
 अवोचम् इति । एते ह वै वर्षिष्ठा आजौ युज्यन्ते यद् अग्निष्टोमसामानि यानि वै तान्य्
 अध्यन्त्यहानि ।

अथ यद् वो ऽवोचम् उत्तरावतीं स श्रियम् उपेतिति पृष्ठान्य् एव वस् तद् अवोचम्
 इति^७ । एषा^८ ह वा उत्तरावती शीर् यत् पृष्ठानि—त्रिवृत् पञ्चदशम् सप्तदशम् एक-
 विंशं त्रिणवम् इत्य् आ त्रयस्त्रिंशद्^९ उत्क्रामन्ति ।

अथ यद् वो ऽवोचं स्वर्गे स्म लोके प्रतितिष्ठतेति—यज्ञायज्ञीयं स्म वो 'अग्निष्टोम-
 सामास्तु' इत्य्^{१०} एव वस् तद् अवोचम् इति । एष ह वै स्वर्गो लोको यद् यज्ञायज्ञीयम्,
 असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्मिन् एव तत् स्वर्गे लोके ऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४२५ ॥

[१] क नास्ति [२] ग सत्यवतीम् [३] ग [७] क स्तद् [८-८] ग नास्ति [९] ग एव
 तेष [४-४] ग चक्राघ् उपास्येद् घ चक्राघ् उपास्येद् [१०] ग त्रयस्त्रिंशद् [११-११] ग सामास्तु
 [५] ग ग्रहमुखेषु [६] क युद्ध्वम् ग युद्ध्वम् घ सामास्तु

अथ यद् वो ऽवोचं ग्रामान् सारण्यं मेतेत्य्—आहार्याणि स्म सामानि^१ माभिधाय-
 तेत्य्^२ एव वस् तद् अवोचम् इति । स यथा ग्रामाद्^३ ग्रामं^४ संवजेद् अविध्यद्^५ एवं
 तद्^६ यद् अग्निष्टोमसामानि । अथ यथारण्याद् अरण्यं यन् स^७ कण्टकेन वा शलाकया वा
 'परितुण्ण आगच्छेद्', अथो इयतो नो ऽव्यात्सुर्^८ इयन्तो विविध्यमानानाम्^९ अमुष्महीत्य्
 एवं^{१०} तद् यद् आहार्याणि^{११} सामानि । तस्माद् आहार्याणां साम्नां नाशयितव्यानि^{१२} ।

अथ यद् वो ऽवोचं ज्ञानात् स्माविर्भवान्^{१३} मेतेति^{१४}, सुज्ञानम् एव वस् तद् अवो-
 चम् इति ।

अथ यद् वो ऽवोचं देव्यात् स्म विवाहान् मेतेति, श्यैतनौघसे एव^{१५} वस् तद्
 अवोचम् इति ।

अथ यद् वो ऽवोचं यज्ञात् स्म मेतेति, अद्धा स्म वो मा स्येद्^{१६} इत्य् एव वस् तद्
 अवोचम् इति । एषा ह वै देवानां राज्ञी^{१७} यच् छुद्धा । सैषा प्रातर् उपक्रम्य तिष्ठति ।
 तां देवा उपतिष्ठन्ते—'याद्रीच्य एष्यति'^{१८} तद्रघञ्च^{१९} एष्याम इति । तस्यै सर्वे देवा
 अनुवर्तमानस् सायं जुषन्ते । तम्^{२०} आविशति, स जुहोति, स यजते^{२१} । तद् देवा उप-
 जीवन्ति ।

पतां हैभ्यस् तत् संवत्सरे ऽरिष्टिम् उवाच । ते य एवं विद्वांसस् संवत्सरम् उपयन्ति,
 स्वस्त्य् एवारिष्टा उद्वचम् अहनुवते ॥ ४२६ ॥

[१] क साम	[२] क मानिष्यत	[३] ग	नाशैतन्नानि	[१४] घ ररतेतिविर्मवान्	[१५]
ग्राम्याद्	[४] ग ग्राम्यं	[५] ग अभिभयद्	क घ मोतेति	[१६] क वीव	[१७] क
[६] क ग यद्	[७] ग नास्ति	[८-८] क ग	घ व्यैर्	[१८] क ग राति	[१९-१९] क ग
परितृष्णागच्छेद्	[९] ग व्यस्तवृद्	[१०] ग	यद्रीच्येभ्यति	[२०] क कथाञ्च ग तद्यञ्च घ	
विवाध्यमानानाम्	घ विवध्यमानानाम्	[११] ग	कद्रयञ्च	[२१] ग तान्	[२२] ग यजेते
एव	[१२] क ग आहायानि	[१३] ग			

पुरुषं वावैतद् आसते यत् संवत्सरम् । पुरुषो वै प्रजापतिः, प्रजापतिस् संवत्सरः । तम् एवैतद् ईष्यन्त आसन् आत्मानं यज्ञं कृत्वा । तस्य पादाव् एव प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तयोर् यद् अधस्तात् छुह्णं तद् अहो रूपं, यद् उपरिष्ठात् कृष्णं तद् रात्रेर् नखान्य् एव नक्षत्राणाम् इमान्य् एव चत्वार्य ऊर्वष्टी वान्यारम्भणीयम् अहर् अयम् अभिप्लवो ऽयं पृष्ठयो ऽयम् इतो ऽर्वाचीनो ऽभिजिद् अयं विश्वजिद् इमे त्रय स्वर-सामान इमे त्रयो ऽयं विषुवान् इदं महाव्रतीयम् अहर् अयम् उदयनीयो ऽतिरात्रः । इदम् अहो रूपम् इदं रात्रेर् नखान्य् एव नक्षत्राणाम् । तम् एतं पुरुषं प्रजापतिं संवत्सरम् आप्नुवन्त्य् आत्मानम् एव यथाङ्गम् ॥ ४२७ ॥

[१] ग एवतद्	[२] ग आरमसत	[३] क ग कृष्ण	[४] ग नखान्	[५] ग ऊर्वष्टी	[६-६]
ग पृष्ठेयम्	[७] ग नक्षत्राणा	[८] क ग आप्रवन्तस्			

ते मनोमयाः प्राणमयाश् चक्षुर्मयाः श्रोत्रमया वाङ्मया ऋङ्मया यजुर्मयास् साम-मया ब्रह्ममया हिरण्मया अमृतास् संभवन्ति । देवासुरा अस्पृधन्त । ते देवाः प्रजापतिम् उपाधावन्—जयामासुरान् इति । सो ऽब्रवीन् न वै मां यूयं वित्थ नासुराः । यद् वै मां यूयं विधात ततो वै यूयम् एव स्यात् परासुरा भवेयुर् इति । तद् वै ब्रूहीत्य् अनुवन् । सो ऽब्रवीत्—पुरुषः प्रजापतिस् संवत्सर इति मोपादध्वम् । ततो वै यूयम् एव भविष्यथ परासुरा भविष्यन्तीति । तं—पुरुषः प्रजापतिस् संवत्सर इत्य्—उपासत, ततो वै देवा अभवन् परासुराः । स यो हैवं विद्वान्—पुरुषः प्रजापतिस् संवत्सर इत्य्—उपास्ते “भविष्यत्य् आत्मना”, परस्य द्विषन् भ्रातृयो भवति ॥ ४२८ ॥

[१] क साममय	[२] ग रंसुरा	[३-३] क विधातततो ग विधाततततो	[४-४] क उपा-
सतन्ततो	[५-५] ग भविष्यतमना		

अथाधिदैवतम् । अयम् एव लोकः प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तस्य यच्च छुह्णं तद् अहो रूपं, यत् कृष्णं तद् रात्रेर्, चित्राण्य् एव नक्षत्राणाम् । संवत्सर एव स्वर्गो लोकः आरम्भणीयम् अहर्, ब्रह्माभिप्लवः, क्षत्रं पृष्ठयो, ऽग्निर् अभिजिद्, विश्वे देवा स्वर-सामान, आदित्यो विषुवान्, इन्द्रो विश्वजिद्, अहोरात्रे एव गोआयुषी, लोका एव द्वादशाहस्याहानि, प्रजापतिर् एव महाव्रतीयम् अहर्, असाव् एव लोक उदयनीयो ऽतिरात्रः । इदम् अहो रूपम् इदं रात्रेर् नक्षत्राण्य् एव नक्षत्राणाम् ॥ ४२९ ॥

[१] क -देवतम् ग -दैवत	[२] ग यम्	[३] ग लोक
-----------------------	-----------	-----------

ते सतिसदो ह वा अन्ये सत्रसदो ऽन्ये । ते यां प्रायणीयम् अतिरात्रम् उपेत्य वसन्त्य् अस्मिन् एव तां लोके वसन्ति । तद् यद् अस्मिन् लोके ऽन्नाद्यं तद् एव तेनाव-

रन्धत अथो ह 'विद्युर अस्मिन्' इदम् एतर्हि लोके स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम् आरम्भणीयम् अहर उपेत्य वसन्ति सवत्सर एव ता स्वर्गे लोके वसन्ति । तद् यत् सवत्सरे स्वर्गे लोके ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^३ सवत्सर इदम् एतर्हि स्वर्गे लोके स्मस् तेषां^४ नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम्^५ अभिप्लवम् उपेत्य^६ वसन्ति ब्रह्मण्य एव तां वसन्ति^७ । तद् यद् ब्रह्मण्य अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^८ ब्रह्मणीदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां^९ पृथुयम् उपेत्य वसन्ति क्षत्र एव तां वसन्ति । तद् यत् क्षत्रे ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{१०} अत्र इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम् अभिजितम् उपेत्य वसन्त्य अन्नाद्य एव तां वसन्ति । तद् यद् अन्नाद्य अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{११} अन्नाद्य इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां स्वरसाक्ष उपेत्य वसन्ति विश्वेष्व एव तां देवेषु वसन्ति । तद् यद् विश्वेषु देवेष्व अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{१२} विश्वेष्व इदम् एतर्हि देवेषु स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां विषुवतम् उपेत्य वसन्त्य आदित्य एव तां वसन्ति^{१३} । तद् यद् आदित्ये ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{१४} आदित्य^{१५} इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । ^{१६} अथ यां विश्वजितम् उपेत्य वसन्तीन्द्र एव तां वसन्ति । तद् यद् इन्द्रे ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{१७} इन्द्र इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति^{१८} । अथ यां गोआयुपी उपेत्य वसन्त्य अहोरात्रयोर् एव तां वसन्ति । तद् यद् अहोरात्रयोर् अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{१९} अहोरात्रयोर् इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां द्वादशाहस्याहान्य उपेत्य वसन्ति लोकेष्व एव तां वसन्ति । तद् यत् लोकेष्व अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{२०} लोकेष्व इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां महाव्रतीयम् अहर उपेत्य वसन्ति प्रजापताव् एव तां वसन्ति । तद् यत् प्रजापताव् अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{२१} प्रजापताव् इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम् उदयनीयम् अतिरात्रम् उपेत्य वसन्त्य अमुष्मिन् एव तां लोके वसन्ति । ^{२२} तद् यद् अमुष्मिन्^{२३} लोकं ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः^{२४} अमुष्मिन् इदम् एतर्हि लोके स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्ति ॥ ४३० ॥

[१-१] ग विद्युस्मिन् [२] क ग स्म [३] एवं | एवं कोशयोः [१०] ग वसति [११] ग इन्द्र
कोशयोः [४] ग तेषु [५] क यम् [६] [१२-१२] ग नास्ति [१३-१३] क ग वुडुवुष्मि
ग उपेत्य [७] ग सन्ति [८] ग या [९]

ते सतिसदो ह वा अन्ये सत्रसदो ऽन्ये^१ । सत्येवान्ये^२ सीदन्ति सत्रम्^३ अन्य आसते । ते हैव सतिसदो य^४ एवं विद्वांसो दीक्षन्ते । एतासु^५ हि देवतासु सति सीदन्तो यन्ति । ते ह ते सर्वे^६ पाप्मानम् अपघ्नते । अथ य एते शिखाच्छिन्नाः प्रसर्पन् इच्छमाना आवेष्टन्ते^७ ते हैव सत्रसदः । य एवं विद्वांसम् उपवदति यथैता देवता ऋत्वानीयाद् एवं नेत्य् एतासु ह्य एवैनं देवतासु प्रपन्नम् एतासु वसन्तम् उपवदति तस्य हैतस्य नैव का चनार्तिर् अस्ति य एवं वेद । य एवैनम् उपवदति^८ स आर्तिम् आच्छति ।

तानि वा एतानि सवत्सरस्य दशैवाहान्य्—अतिरात्राव् आरम्भणीयमहाव्रतीये^९ ॥

अहनी पृष्ठ्यामिष्ट्वौ विश्वजिदभिजितौ स्वरसामानश् च विषुवाश् च । प्रवतिर् ह
 कौशान्तयः^{११} कुसुर्बिन्दस्यौदालकेर् ब्रह्मचार्य आस । तं होवाचां सोम्य सूतपुत्र, कति ते
 पिता संवत्सरस्याहान्य् अमन्यतेति । दशेति होवाच । दश वावेति होवाच—दशाक्षरा
 विराड्, अक्षं विराड्, वैराजो यज्ञः । कत्य् एवामन्यतेति । नवेति होवाच । नव वावेति
 होवाच । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणैर् उ यज्ञस् तायते । कत्य् एवामन्यतेति । अष्टाव्
 इति होवाच । अष्टौ^{१२} वावेति होवाच । अष्टाक्षरा गायत्री । गायत्री यज्ञः । कत्य्
 एवामन्यतेति । सप्तेति होवाच । सप्त वावेति होवाच । सप्त वै छन्दांसि, छन्दोभिर् यज्ञस्
 तायते । कत्य् एवामन्यतेति । षड् इति होवाच । षड् वावेति होवाच । षड् वा ऋतवस्
 संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञः । कत्य् एवामन्यतेति । पञ्चेति होवाच । पञ्च वावेति
 होवाच । पांको यज्ञः । पांकाः पशवः । पशवो यज्ञः । कत्य् एवामन्यतेति । चत्वारि
 रीति होवाच । चत्वारि वावेति होवाच । चतस्रो दिशश्, चतुष्पदाः पशवश्, चत्वारि
 छन्दांसि यज्ञवाहः—गायत्री त्रिष्टुब् जगत्य् अनुष्टुप् । कत्य् एवामन्यतेति । त्रीणांति
 होवाच । त्रीणि वावेति होवाच । त्रिषवणो^{१३} यज्ञस्, त्रयः प्राणाशानव्यानास्, त्रय इमे
 लोकाः । कत्य् एवामन्यतेति । द्वे इति होवाच । द्वे वावेति होवाच । अहोरात्राव् एवेति ।
 द्वाव् इमौ लोकाव् आविष्टमाव् इव, द्वौ प्राणापानौ, द्विपात् पुरुषः । कत्य् एवामन्यतेति ।
 एकम् इति होवाच । एकं वावेति होवाच । अहर् एवेति । तद् इदम् अहर् अभूद्,
^{१४} 'अह श्वो भविता'^{१५} । तद् एतद् अहर् अहर् इत्य् एव प्रोच्यते । सा हैषा संवत्सरस्य
 प्रतिष्ठा यद् अहः^{१६} । स यो हास्यैतां प्रतिष्ठां वेद, प्रतितिष्ठति । एषो एवास्यैकता । स
 यो हास्यैताम् एकतां^{१७} 'वेदैकधा हैनं भूत्वा श्रोस् सचते'^{१८} । तद् आहुर् भूतं भूयाश्
 भविष्याश् इति । भूतम् एव भूयो भविष्यत इति ब्रूयात् । भूता^{१९} इमे लोका भूतो ऽयम्
 अग्निर् वायुर् असाव् आदित्य^{२०} इन्द्रश्^{२१} चन्द्रमाः । एते वै भूतस्य भविष्यतश् चेशते ।
 तस्माद् भूतम् एव भूयो भविष्यत इति ॥ ४३१ ॥

[१] ग त्रे	[२] ग सत्यवान्ये	[३] ग सन्नम्	न्तेयः । शतपथे ब्राह्मणे १२.२.२ प्रोतिः कौशा-
[४] ग थं	[५] ग एतासि	[६] ग नास्ति	स्वैयः [१२] क अष्टा [१३] क ग त्रिषवणो
[७] एव च । क ग अवेष्टते	[८] ग ऋत्वाविवाद्		[१४-१५] ग आहः स्यो भूते भविता [१५] ग
[९] ग अधिपाठः यथैता देवता	[१०] ग		आहः [१६-१६] क वेद [१७-१७] क नास्ति
अद्रभयोमहावृत्तीये	[११] एवं क च । ग काशा-		[१८] ग नास्ति

अथैष वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तस्यैषोर्ध्वा^१ कल्पति स्वर्ग्या^२ । तस्य
 रथन्तरं पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम, बृहद् आर्भवे^३ पञ्चमाने । इदं वै रथन्तरम्,
 अन्तरिक्षं वामदेव्यम्, अद् एव बृहत् । सैषोर्ध्वा^४ कल्पति स्वर्ग्या । तथा हैतया कल्पत्यो-
 र्ध्वं^५ स्वर्गं^६ लोकं रोहन्ति । अथो हैषाम् एतद् एव साम कल्पन्तं कृत्स्नं युक्तं यज्ञं वहति
 ॥ ४३२ ॥

[१] ग तस्यैषोर्ध्वा [२] ग स्वर्गा [३] ग आर्भवे [४] ग सैषोर्ध्वा [५] क कल्पत्योर्ध्व
 ग कल्पत्योर्ध्व [६] ग नास्ति

तस्य गायत्रम् एव हिंकारो, रथन्तरं प्रस्तावो, वामदेव्यम् उद्गीथो, बृहन् प्रतिहारो,
 यज्ञायज्ञीयं निधनम् । एकैकम् उ ह वा एतेषां स्वर्गस्य लोकस्येशे । अश्नुते स्वर्गं लोकं य
 एव वेद । अथो हैतद् 'एवाक्यम्, एतन्' महाव्रतम् । तस्य गायत्रम् एव शिरो, बृहद्व-
 थन्तरे पक्षौ, वामदेव्यम् आत्मा, यज्ञायज्ञीयं पुच्छम् । स 'यवद् अकथ्यता' महाव्रत

वतावरुन्धे तावद् अवरुन्धे य एव वेद । अथो हेषायुधैव कल्पन्ति आयुर वै गायत्र विश्वायु^३ रथन्तर समायुर वामदेव्य सर्वायुर्^४ बृहद्, अत्यायुर्^५ यज्ञायज्ञीयम् । आयु-
ष्मन्तो ह भवन्त्य एतया तुष्टुवानाः । अथो हेषाम् एतान्य एव पञ्च ज्योतीषीद्वान्य^६ ।
एषु लोकेषु दीप्यन्ते—ऽग्निः^७ पृथिव्यां, वायुर् अन्तरिक्ष, आदित्यो दिवि, चन्द्रमा
नक्षत्रेषु, विद्युद् अप्सु । अग्निर् एव रथन्तरस्य, वायुर् वामदेव्यस्य, आदित्यो बृहत्तश्,
चन्द्रमा गायत्रस्य, विद्युद् यज्ञायज्ञीयस्य । आपो हि यज्ञायज्ञीयम् । एतान्य एव^८ पञ्च
ज्योतीषीद्वान्य^९ एषु लोकेषु दीप्यन्ते ॥ ४३३ ॥

[१-१] ग एवार्थमोतन् [२-२] ग वावादत्यवता दीप्यन्तेग्निः ग दीप्यन्तेग्निः [७] ग एवा
[३] क ग विश्वायु [४-४] क ग बृहत्यायुर् [५] [८] क ग ज्योतीषीद्वानि
क ज्योतीषीद्वानि ग ज्योतीषीद्वानि [६-६] क

तस्य वा एतस्याग्निष्टोमस्य सोऽथकस्य द्वे त्रयः पञ्चाशे^१ शते स्तोत्रिया
भवन्ति । अथ रात्रेस्^२ सह राथन्तरेण सन्धिनैकाक्षनवतिशतं^३ स्तोत्रिया भवन्ति । त्रीणि
तानि पुंसो ऽतिरिक्तानि यैस् स प्रजनयति, द्वे ते स्त्रिया ऊने यतस् सा प्रजायते । पुंसो
वा एतद् रूपं यद् अह, स्त्रियै रात्रिः । तद् इदं पुंसो ऽतिरिक्तम् अमुष्मिन् रात्र्या^४ ऊने
दधाति मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । अथ ये^५ द्वे स्तोत्र्ये
ऽतिरिच्येते आण्डाव^६ एव ताव् अतिरिच्येते । ते बृहद्रथन्तरे युक्ते यज्ञं वहतः । स यत्र
षोडशिनं^७ कुर्युर् अर्शो^८ वैषां जायेत वर्धम् वा । यद् ध्य एतेषु त्रिषु पुंसो ऽतिरिक्तेषूप
चतुर्थं जायेत, अर्शो वास्याजनि^९ वर्धम् वेति वा ब्रूयुः । एवम् एव यत् स्त्रियै जायेत । स
यो ऽत्र षोडशिनं कुर्वाणान् ब्रूयाद् अर्शो वैषां जनिष्यते वर्धम्^{१०} वेति तथा हैव स्युः ।
तस्माद् अत्र षोडशी न कार्यः ॥ ४३४ ॥

[१] एवं च । क ग पञ्चशे [२] एवं च । क ग अण्डाव [७-७] ग कुर्युर् अर्शो [८] ग नास्ति
रात्रे [३] एवं च । क ग सन्धिनैकाक्ष- [४-४] [९] ग वास्याजनि [१०] ग वर्धम्
ग सातिरिक्तमुष्टिरात्र्या [५] क य [६] न

स वा एषो ऽतिरात्र ऊने षोडशिनं^१ एकविंशतिं चैकविंशान् संपद्यत एकां च
स्तोत्र्याम् । ततो य एकविंशतिर् एकविंशा आदित्य एव सः^२ । आदित्यस्य वा अमुष्य
लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यम् । गच्छत्य^३ अमुष्य^४ लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं य एवं वेद ।
स यद् अत्र षोडशिनं कुर्युर् द्वाविंशतिश् चैकविंशास् संपद्येरन्^५ एका च स्तोत्र्या ।
संपदं लोभयेत् । स उ एवैकान्तपञ्चाशतं त्रिवृतो ऽभिसंपद्यत एकां च स्तोत्र्याम् । ततो
य एकान्तपञ्चाशतं त्रिवृतो ऽग्निर् एव सः । अग्नेर् वा अस्य लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यम् ।
गच्छत्य अस्य लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं य एवं वेद । स यद् अत्र षोडशिनं^६ कुर्युर् एक-
पञ्चाशच् च त्रिवृतस् संपद्येरन् चतस्रश् च स्तोत्र्याः । संपदं लोभयेयुः । नैवेतरां संपदम्
उपपद्येत नेतराम्^७ । देवतीर्थं वा एतद् यद् एष^८ वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तस्मिन्
एष स्थाणुः क्रियते^९ यत् षोडशी । वैराजो वै षोडशी, विराजि विराजि प्रतिष्ठितः । स
यत्रैवैतं विराजं संपद्यमानं^{१०} मन्येत तद् एवैतेन स्तोतव्यम् ॥ ४३५ ॥

[१] ग षोडशिनं [२] एवं च । क ग नास्ति [३] ग गच्छन्तस्य [४] ग नास्ति [५-५] ग नास्ति
[६] क संपदेन् [७] ग नेतराम् [८] क ग एष [९] क ग क्रियते [१०] ग संपद्यमान

अथैतच्च चतुर्विंशम् आरम्भणीयम् ब्रह्मः । तस्यैषोर्ध्वा कल्पति स्वर्ग्या । तस्य रथन्तरं माध्यन्दिने^१ भवत्य^२, अथ दैर्घश्रवसम्, अथ नौघसम् । इदं वै रथन्तरम् । अन्तरिक्षं दैर्घश्रवसम् । वामदेव्यं ह्य एतन् निधानेन^३ । अद् एव नौघसम् । बृहतो ह्य एषा तनूः । सैषोर्ध्वा^४ कल्पति स्वर्ग्या । तथा हैतया कल्पत्योर्ध्वा एव स्वर्गं लोकं रोहन्ति । तस्य हैतस्याह एके रथन्तरम् एव पृष्ठं कुर्वन्ति, यथैवातिरात्रस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति तथा । पराङ् वै स्वर्गो लोकः । पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम^५ । प्रत्यवरोहस् स यद् रथन्तरं माध्यन्दिने^६ स्यात् । अथैवम् अप्रत्यवरूढम् इति वदन्तः । तद् उ ह तत् पराङ्^७ इवानायुष्यम् इव । स य एनांस तथा चक्रुषोऽनुव्याहरेद् इति वेति वा भविष्यन्तीति, तथा द्वैव स्युः । ‘तस्माद् उ^८ बृहद् एव पृष्ठं स्यात्, माध्यन्दिने^९ रथन्तरम् । तस्यैषा ‘तनूः । सैषा^{१०} समीची कल्पति स्वर्ग्या ॥ ४३६ ॥

[१] एवं च । क ग मध्यन्दिने [२] ग विवत्य [३] ग निधानेन [४] क सेषोर्ध्वा [५] ग लोकाम
[६] क मध्यन्दिने [७] ग पराद् [८-८] क ग तस्माद् [९-९] एवं च । क ग नास्ति

तस्य बृहत् पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम, द्यैतं^१ ब्रह्मसाम । अदो वै बृहद्, अन्तरिक्षं वामदेव्यम्, इदम् एव द्यैतम् । रथन्तरस्यैषा^२ तनूः । सैषा समीची कल्पति स्वर्ग्या । तथा हैतया कल्पत्या सम्यञ्च एव स्वर्गं लोकं रोहन्ति । सम्यञ्चो वै प्राणापान-
व्यानाः । आ च परा च संचरन्त्य अयातयामातः^३ । आयुध्मन्तो ह भवन्त्य एनया तुष्टु-
वानाः । तस्य द्वयानि स्तोत्राणि भवन्ति—चतुर्विंशान्य् एकानि षट्त्रिंशान्य् एकानि । ततो यानि चतुर्विंशानि^४—चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरो—अर्धमासश एव तैस् सं-
वत्सरम् आप्नुवन्ति । अथ यानि षट्त्रिंशानि—षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकस् साम्राज्यं—बृहत्याम् एव तत् स्वर्गं लोके साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्तो^५ यन्ति । अथो
हैषाम् एतेनैव षट्त्रिंशेन स्तोमेन पर्वशस् संवत्सर आरब्धो भवति । द्वादश वै संवत्सरस्य
यौर्णमासीद् द्वादशाष्टका द्वादशमावास्थाः । तद् एवैतेन षट्त्रिंशेन स्तोमेन पर्वशस्
संवत्सरम् आरभन्ते ॥ ४३७ ॥

[१] ग द्यैतं [२] ग रथन्तरस्यैषा [३] क ग अयातयामान [४] ग अधिपाठः चतुर्विंशान्येकानि
षट्त्रिंशान्येकानि ततो यानि चतुर्विंशानि [५] क ग प्रतितिष्ठन्तो

तस्यैतौ श्लोकाश्—

अयुजो^१ युक्तः प्रवहन्त्य अमे ततो^२ युग्मन्तो अनुसंवहन्ति ।

त एकछन्दोभिस् संवत्सरा^३ द्वादश परिसर्पन्ति मासः ॥

द्वादशस्य मास उत्तमे ऽहन् षट्त्रिंशं^४ ह दग्निरे^५ व्यावृत् ।

एकं ततो^६ युग्मभिर् न्ययुजताध्य^७ अन्य आयन् सुवर् अन्ये परायन् ॥

इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । तेनाग्निष्टोमः । तान्य् उ एव द्वादश सन्ति
एकचदश चतुर्विंशानि स्तोत्राणि भवन्ति । तेनोक्त्यः । स वा एषो ऽग्निष्टोमस् सन्
उक्त्य, उक्त्यस् सन् अग्निष्टोमः । उभौ ह तौ ‘कामाब् उपामोति^८ यश् चाग्निष्टोमे यश्
चोक्त्ये य एवं वेद् ॥ ४३८ ॥

[१] ग अयुजे [२] एवं च । क ग तते [३-३] ? च एकं छन्दोभिस्संवत्सरा [४] ग षट्त्रिंश
[५] एवं च । क ग दग्निरे [६] ग तते [७] ग व्यायुजताध्य [८-८] ग कामाब् उपामोति

अथैते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति गौर आयु स्कन्दत् ततो ज्योतिर्
अजायत^१ अथ वै लोक आयुर्, असौ गौर, इदम्^२ एवान्तरिक्ष^३ ज्योतिः । तम् एतं
पुरस्ताद् अकुर्वातां यथा पुत्रम् एवम् । इतो वा अयम् ऊर्ध्वो^४ 'लोको ऽर्वाङ् असाच्च'
अमुतः । तद् इदम् एनयोः पुरस्ताज् ज्योतिः 'पर्यूढम् । तेन^५ पश्यामः । तौ योगम् उप-
प्रयन्ताव् अन्तम् अभि 'ज्योतिर् व्युदौहताम्^६ । स यथा पितरौ पुत्रं पूर्वं^७ यन्तं पश्चाद्
अन्वितातां तादृक्^८ । तद् एतन्^९ मिथुनी स्तोमा भवन्ति यद् युज्यन्ते^{१०} । मध्ये वै जाया-
पत्योः पुत्रश् शोते । तौ यथा मिथुनीभविष्यन्ताव् इत्थाद् वेत्याद्^{११} वा पुत्रं परिहरयेतां
सादृग् एवेतत्^{१२} । त एत ऊनातिरिक्ता मिथुनाः प्रजनय स्तोमाः ॥ ४३९ ॥

[१] ग अजायत [२] ग इदम् [३] ग ज्योतिर्वादीहतां [४] ग पूर्वो [५] ग तदुक्
एवान्तरिक्ष [६-८] ग लोकोर्वाङ्साच्च [९-१०] क एतं ग एत [१०] क गं युज्यन्ते
क पर्यूढस् तेन ग पर्यूढतेन [६-८] ग [११] ग वेत्याद् [१२] क एवेतत् ग एवेतत्

अथ ह वै पण्यो नामासुरा^१ देवानां गोरक्षा आसुः । तान्निर् अहापातस्थुः । ता ह
रसायां^२ निरुध्य वलेनापिदधुः । ते देवा अलिकलवम् ऊचुस्^३ सुपर्णमा^४ नो गा अन्वि-
च्छेति^५ । तथेति । स हानुप्रपपात । ता हान्वाजगाम रसायाम् अन्तर् वलेनापिहिताः ।
तस्मै^६ हान्वागताय सर्पिः क्षीरम् आमिक्षाम् दधीत्य् एतद् उपनिदधुः । तस्य ह सुहित
आस । तं होचुस् सुपर्णैष एव ते बलिर् भविष्यत्य् एतद् अर्घं मा नः प्रवोच इति । स ह
पुनर् आपपात । तं होचुस् सुपर्णाविदो गा इति । का कीर्तिश् चिद् गवाम् इति होवाच ।
एवैव कीर्तिर् गवाम् इति तस्य हेन्द्रो गलम्^७ उत्पीलयन्^८ उवाच गोष्वा एवाहं किल
तवोपुषो मुखम् इति । स ह दधिद्रव्यं वामिक्षां वोदास । सो ऽयं वभूव यो ऽयं वसन्ता
भूमिक्पटुर् जायते^९ । तं ह तच्^{१०} 'छशापाश्रीलं जास्म'^{११} ते जीवनं भूयाद् यो नो गा
अनुविद्य ता^{१२} न प्रावोच^{१३} इति । तस्य हैतद् ग्रामस्य जघनार्धे^{१४} यत् पापिष्ठं तज्
जीवनम् ॥ ४४० ॥

[१] ग नामासुरां [२] क ग रसायाम [३-४] क जयते [१०-११] क छशापाश्रीलजानम् ग
३] क अलिकलवमुचुः ग अलिकुलवपुस् [४] ग छशापाश्रीलजानम् [११] क नास्ति ग त [१२]
सुपर्णमा [५] ग अन्विच्छेतेति [६] ग तस्मै ग प्रवोच [१३] ग जनयार्द्धे
[७] क गलम् ग गलेम् [८] ग उत्पीदयन्त

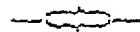
ते सरमाम् अनुवन् सरम इमा नस् त्वं गा अन्विच्छेति । तथेति सा^१ हानुप्रससार ।
सा ह रसाम् आजगाम । एषा ह वै सा रसा यैषार्वाक्^२ समुद्रस्य वापायती । तां होवाच
श्लोष्ये त्वा गाधा मे^३ भविष्यसीति । प्रवस्व मेति होवाच न ते गाधा^४ भविष्यामीति ।
सा हावाच्य कर्णौ श्लोष्यमाणा ससार । सा हेक्षां चक्रे कथं नु^५ मा शुनी श्लवेत हन्तास्यै
गाधासानीति^६ । तां होवाच मा मा श्लोष्ठा गाधा^७ ते भविष्यामीति । तथेति । तस्यै ह
गाध आस । सा^८ ह गाधेनातिससार । ता हान्वाजगाम रसायाम् अन्तर् वलेनापि-
हिताः^९ । तस्यै हान्वागतायै तथैव सर्पिः क्षीरम् आमिक्षां दधीत्य् एतद् एवोप-
निदधुः^{१०} । सा होवाच नाहम् एतावद् अग्रिया देवानाम् । गा^{११} अविदं^{१२} यद् वो
ऽश्रीयाम्^{१३} । त उ वै देवानां स्तेयं कृत्वा^{१४} चरथैतासां वा अहं गवां पदवीर् अस्मि ।
न मा लापयिष्यध्व नेन्द्रस्य^{१५} गा उपहरिष्यध्व इति । सा हानाशिष्य् उवास^{१६} । सा
ह जराय्व् अपास्तं विवेद । तद् घ चखाद्^{१७} । तां हैक उपजगौ त्वम् इव वै मती^{१८}

सरमा आरु खादतीति^{१८} । तद् इदम् अप्य् एतर्हि निवृत्तं त्वम् इव वै व्रता सरमा जरु
खादतीति । जरायु इ सा तच् चखाद । सा^{१९} इ पुनर् आससार । तां होचुस् सरमे
ऽविदो ना इति ॥ ४३१ ॥

[१] क ग स [२] क एषावाक् ग एषावाक् [१२] क यतश्चानीयाम् ग यतोनीयान् [१३] ग
[३-३] क गामेधा ग गामेधे [४] ग गामा कृता [१४] ग नेन्द्रया [१५] ग उवस
[५] क न [६] क गोधा- ग गोधा- [७] क [१६] ग चखद [१७] क इति ग स्तति
ग गामा [८] क स [९] क वेलेनापिहिताः [१८] क खनीति [१९] ग स
[१०] ग अवोपरिदधुः [११] ग नास्ति [१२-

अविदम् इति होवाचेमा^१ रसायाम् अन्तर् वलेनापिहिताः^२ । ता ययामन्धध्वम्
एवम् आजिहीषेतेति । तां^३ ह तद् इन्द्र उवाचाश्नादीम्^४ अरे ते सरमे प्रजां^५ करोमि या
नो गा अन्वविद इति । ते हैते विदर्भेषु माचलास् सारमेया अपि ह शार्दूलं मारयन्ति । ते
देवा एतम् अभिप्लवं समभान् । “तेनैना अभ्यप्लवन्त” । “यद् अभ्यप्लवन्त” तद् अभि-
प्लवस्याभिप्लवत्वम्^६ । “ते ऽग्निनैव^७ वलम् अभ्यौषन्^८, वज्रेणाभिन्दन् । स य एष^९
पुरस्ताज् ज्योतिस् सो ऽग्निर्, अथ यत् पञ्चदशं गोर् वहिष्पवमानं^{१०} स वज्रः । ता
आयुषैवायुवत । यद् आयुषैवायुवत तद् आयुष आयुष्टम्^{११} । ता एतेनैव ज्योतिषोभयतः
पर्यौहन् । त एते चत्वारो मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा^{१२} उक्थ्यानि । तेषां सहस्रं
स्तोज्याः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ता एतेनैव ब्रह्मणा ज्योतिषोभयतः परिगृह्योदाहरन् ।
ते य एवं विद्वांसो ऽभिप्लवम् उपयन्ति सहस्रसनयो हैवोत्थिता^{१३} भवन्ति । तद् आहुर्
यद् एष चतुरहो मध्ये व्यतिषक्तो गौर् आयुर् गौर् आयुर् इत्य् अथ कस्माज्^{१४} “ज्योतिषी
विपर्युढे^{१५}” इति । मिथुनत्वाय प्रजननायेति ह ब्रूयात् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद
॥ ४४२ ॥

[१] क होवाच चेमा [२] क ग वनोपिहिताः [८-८] क ग अग्निनैव [९-९] ग सलभ्यौषन्
[३-३] ग इन्द्र उवाचाश्नादीम् [४] ग प्रजा [१०] क एक [११] क पवमान [१२] ग
[५-५] क तेनैनाभ्यप्लवन्त ग तेनैनाभ्यप्लवन्त आयुष्यम् [१३] ग नास्ति [१४] क ग
[६-६] ग नास्ति [७] ग अभिप्लवस्याभिप्लवन्ते हैवोत्थिता [१५-१५] ? क ज्योतिषी विपर्युढ

1

1

1

1

1

1

1

प्रजापतिर्वावेदम् अथ आसीत् । सो ऽकामयत्—बहु स्यां, प्रजायेय, भूमानं गच्छे-
यम् इति । स तपो ऽतप्यत । स आत्मन् क्रत्वियम्^१ अपश्यत् । ततस् त्रीन् ऋतून्
असृजतेमान्^२ एव लोकान् । यद् ऋत्वियाद् असृजत तद् ऋतूनाम् ऋतुत्वम् । यद् ऋत्वि-
याद् अजलयत् तस्माद् ऋत्विज इत्य् आख्यायन्ते । स यत् प्रथमम् अतप्यत ततो ग्रीष्मम्^३
असृजत^४ । तस्मात् स बलिष्ठं तपति । यद्^५ द्वितीयम् अतप्यत ततो^६ वर्षा असृजत ।
तस्मात् ता उभयं^७ कुर्वन्त्य आ च तपन्ति^८ वर्षन्ति च । यत् तृतीयम् अतप्यत ततो
हेमन्तम्^९ असृजत । तस्मात्^{१०} स शीततम इव । त्रीन्^{११} सतो ऽभ्यतप्यत । तान्^{१२} द्वेधा
व्यौहत्^{१३} ।^{१४} ते बहु ऋतवो ऽभवन्^{१५} । स ग्रीष्माद्^{१६} एव वसन्तं निरममीत, वर्षा-
भ्यश् शरदं, हेमन्ताच्^{१७} छिशिरम् । तस्माद् एत ऋतूनाम् उपश्लेषा इव निर्मिता हि ।
यद्^{१८} सतो ऽभ्यतप्यत । तान् द्वेधा व्यौहत्^{१९} । ते द्वादश मासा अभवन् । द्वादश सतो
ऽभ्यतप्यत । तान् द्वेधा व्यौहत् । ते^{२०} चतुर्विंशतिर् अर्धमासा^{२१} अभवन् । चतुर्विंशति
सतो ऽभ्यतप्यत । स देशत यदि द्वेधा व्यूहिष्यामि^{२२}, न विभविष्यन्ति, हन्त, निर्मिमा^{२३}
इति । तेभ्यस् सप्त च शतानि विंशति चाहोरात्राणि^{२४} निरममीत^{२५} । स इदं सर्वं
व्यकरोत् । यथा ह वै हिरण्यम् अविकृतम्^{२६} एवम् इदं ततः^{२७} पुरा । स सर्वम् अधि-
^{२८}द्वास्मिन् छिस्वानि^{२९} गम्यन्ते विकृतानि चाविकृतानि^{३०} च य एवं वेद ॥ १ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग ऋत्वीयम् [३] ग
आर्त्तज- [४] ग गृष्मम् [५] ग असृज [६]
क ग य [७] ग तन्ता [८-८] क कुर्वन्त्यावपन्ति
ग कु.. पन्ति [९] क ग हेमन्तम् [१०] क
ग तस्मान् [११] ग त्रीन् [१२-१२] क
द्वेधाव्यौहत् ग त्वेषाव्यौहत् [१३-१३] ग ते...
मयन् [१४] ग गृष्माद् [१५] क ग हेमन्ताद्

[१६-१६] क द्वेधाव्यौहत् ग प्येततामेयाव्यौहत्
[१७-१७] ग चतुर्विंशत्यर्धमासा [१८] ग व्युहि-
ष्यामि [१९] ग निर्मिता [२०] क -रात्राद्
ग -रात्र [२१] ग नास्ति [२२] ग विकृतम्
[२३] ग अन्ततः [२४-२४] ग हरिमन् छस्वानि
[२५] ग आविकृतानि

स एवैष प्रजापतिस् संवत्सरो ऽभवत् । स इदं सर्वं^१ स्तव्या व्याख्यातिष्ठत् । स
देशत—कया स्वधया केनाश्वाद्येन कयोर्जैदम् अयं व्यापद् इति । तस्मिन् एतां स्वधाम्
ऊर्जम् अश्वाद्यम् अक्षितिं^२ पर्यपश्यद् द्वादश पौर्णमासीम् द्वादशाष्टकां^३ द्वादशा-
माशस्याः^४ । ताम् अवारुहत्सतं^५ । सैनम् अब्रवीन् न मानमिश्रान्ताम् अवरोत्स्यस^६ इति ।
स तपो ऽतप्यत । स एतं द्वादशाहं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । सो ऽकामयत्—
दीक्षितं मा दीक्षिता याजयेयुद् इति । स मासांश् चर्तूश् चाब्रवीद् याजयत मेति । ते
मासा नाब्रुवन् । स वा अस्मास्व एव सत्या भुनज्जाला^७ इति । तस्माद् एता मास्य एव
सर्वाः पौर्णमास्यष्टकामावास्याः । तद् ऋतवः प्रसुते पक्षेवान्वबुध्यन्ते^८—प्र हैभ्यो ऽदाद्
इति । तम् अनुवन्न्—अस्मभ्यम् अपि दक्षिणां प्रयच्छेति । तेभ्यो ऽन्नाद्यं प्रायच्छत् ।
‘‘तद् एतद्’’^९ ‘‘यत्त्वं ब्रह्मद्यं’’^{१०} पश्यते । स दीक्षामिद् एव पौर्णमासीम् अवारुण्यो-
पसद्भिर्^{११} अष्टकाः प्रसुतेनामावास्याः । स यो हैवं विद्वान् द्वादशाहेन यजत एताम्^{१२}
एव स्वधाम् ऊर्जम् अश्वाद्यम् अक्षितिम्^{१३} अवरुन्धे । प्रत्य् ऋतवो^{१४} ऽगृह्णन् न मासाः
प्रतिग्रहम् अकामयन्त । तस्मान् मासा^{१५} आख्याततरा इव^{१६} । आख्याततरा^{१७} उप ह्य्
एवाप्रतिगृह्णन् भवति । तस्माद् ऋतवो^{१८} ज्यायांसः । ज्यायान् ह्य् एव^{१९} प्रतिगृह्णन्

भवन्ति । ता ह वा एतास् तिस्रः^{१०} एव रात्रयः पौर्णमास्यप्रकामावास्याः ॥ २ ॥

[१-१] ग तद्वाक्यातिष्ठत् [२] ग अक्षिति [३] [१२-१२] ग यथत्वनार्थं [१३] ग अवसृजोषस-
ग द्वादशाष्टका [४] ग द्वादशमास्याः [५] ग अस्मिन् एवाष्टकाम्
अवसृजन्सत [६-६] ग नामानभि...न्तामव... [१४] ग ताम् [१५] ग आक्षतिम्
रात्रास्त्रयस [७] ग आहरतत [८-८] ग [१६] ग उतवो [१७-१७] ग आख्यातराख्या
चक्रेश्चक्रशीद् [९] ग मुनाम्ना [१०] क न्वाहु- [१८] क आख्याततरा ग नास्ति [१९-१९]
ध्यन्त ग न्वाहुध्यन्त [११-११] ग तथेतद् ग ज्यायमंलोजाथान्हेव [२०] ग क्लिप्ता

पुतो^१ इन्द्राय देवा श्रैष्ठ्याय नातिष्ठन्त । स^२ प्रजापतिम् उपाधावत्—प्र म इमा यच्छेति । तस्मा एने द्वे प्रायश्चित्—पौर्णमासी चामावास्या च । अस्मिन् एवाष्टकाम् अधत्^३ । ततो वा इन्द्राय देवा श्रैष्ठ्यायातिष्ठन्त । तिष्ठन्ते ऽस्मै स्वा श्रैष्ठ्याय य एवं वेद । तस्माद् एतां रात्रिं सर्व एव सुहिता^४ वसन्ति । "पितर्ह्य एवैतां" प्रजापतौ वसन्ति । तस्माद् एतां रात्रिं न जुहुयाद्, यज्ञ जुहुयान् न^५ ज्ञात् । अनिरुक्तो वै प्रजापतिः^६ । स यद् एव तत्र त्रिर् विलां कुरुते यद् अस्य गृहे सुहिता वसन्ति सा हेवास्यै समृद्धिः । ते मासाश् चर्तवश् चाहुवन्—येन नः पिता प्रजापतिर् यज्ञेनेष्टा-
रात्सीत् तेन यजामहा इति । ते तम् आहरन्त । स प्रजापतिर् ऐक्षत—यदि वा इदम् इमे समापयन्ति यथा वा अहम् इदम् अस्म्य^७ एवम् इमे तर्हि भवन्तीति । तान् अब्रवीन् मयैव गृहपतिना दीक्षस्वम्^८ इति । तं वै त्वास्मामिर् आचक्षन्ता इत्य् अनुवन् । मयो^९ युष्मान् इति । तस्मान् मासेश् चर्तुभिश् च संवत्सरम् आचक्षते, संवत्सरेणर्तुंश् च मासांश् च । तस्मात् पुत्रेण पितरम् आचक्षते, पित्रा पुत्रान् । ऐनेन गृह्यांश् चक्षते य एवं वेद ॥ ३ ॥

[१] ग रो [२] ग सं [३] ग भवत् [४] ग सहितो [५-५] ? ग पितर्येवैताम् [६] क नि
[७] ग प्रजाति [८] क स अस्त्य [९] ग वीक्षध्वन् [१०] एवं कोशयोः

ते ऽयजन्त । ते मासाश् चर्तवश् च संवत्सरे प्रत्यतिष्ठन्, संवत्सर ऋतुषु च मासेषु च । तस्माद् आहुस् समावन् मात्रियेवर्द्धि^१ यं च याजयन्ति ये च याजयन्तीति । समावन् मात्रियेव ममानेवर्द्धि^२ इति हेक्षेत । यथैवास्यैवम् एव ममेति । तेन हैतेनैक एव यजेत^३ । एको ह्य एव प्रजापतिर् आर्धोत् । यद्य् उ भूयांसो यजेरन् द्वादश वा त्रयोदश वा यजेरन् इमे चत्वार इमे चत्वार इमे चत्वारो ऽयम् एक इति निर्मिमीरन् । यं कामयेरन् इमे यज्ञस्य व्यृद्धिर्^४ "अन्विद्याद् इति" तं हैव यज्ञस्य व्यृद्धिर्^५ अन्वेति । यद्य् उ भूयांसो यजेरन् षोडश वा सप्तदश वा यजेरन् इमे चत्वार इमे चत्वार इमे चत्वार इमे चत्वारो ऽयम् एक इति निर्मिमीरन्, यं कामयेरन् इमे यज्ञस्य व्यृद्धिर्^६ अन्वि-
याद् इति तं हैव यज्ञस्य व्यृद्धिर्^७ अन्वेति । यद्य् उ भूयांसो यजेरन् ऋतुर्विंशतिर् वा पञ्चविंशतिर् वा यजेरन् इमे पञ्चमे^८ पञ्चमे^९ पञ्चमे^{१०} पञ्चमे^{११} चत्वारो ऽयम् एक इति निर्मिमीरन्, यं कामयेरन् इमे यज्ञस्य व्यृद्धिर्^{१२} अन्विद्याद् इति तं हैव यज्ञस्य व्यृद्धिर्^{१३} अन्वेति । सर्व इतर ऋतुवन्ति । यो वै सत्रस्य गृहपति च "गृहपती च"^{१४} वेदास्तुते गार्हपत्यं प्र गार्हपत्यम् आप्नोति । संवत्सरो चाव गृहपतिर् इयम् एव गृह-

पत्नी^१ । अश्नुते गार्हपत्यं प्र गार्हपत्यम् आप्नोति य एव चद । ४ ॥

[१] ग ममाननद्विर् [२] ग यजन्ते [३-३] विरुद्धिर् [४] ग पञ्चमे [१०] क वीरिद्धिर्
ग नास्ति [४] क वीरुद्धिर् ग द्विरुद्धिर् [५-] ग वीरुद्धिर् [११-११] ग गृहपतिञ्च [१२]
५] ग अत्रिव्यदिति [६] क वीरिद्धिर् ग द्विरुद्धिर् ग गृहपत्य
[७-७] ग चत्वार इमेक [८] क वीरिद्धिर् ग

यो वै छन्दसां स्वाराज्यं^१ वेद गच्छति स्वाराज्यं^२ प्र स्वाराज्यं^३ लोकम् आप्नोति । बृहती वै छन्दसां स्वराद् । ताम् एतां प्रतीचीं पराचीं तिरश्चीम् अन्नाद्यायासते । तस्मात् पशुं प्रत्यञ्चं पराञ्चं^४ तिर्यञ्चम् उपजीवन्ति । एतावद् वाचं^५ संवत्सर इन्द्रियं वीर्यं यद् द्वादशाहो—द्वादश पौर्णमासीर् द्वादशाष्टका द्वादशमावास्यास्, तद् एवैतेनाव-
रुद्धं । यो वै विराजम् ऋतुप्रतिष्ठितां वेदूर्न विराजि प्रतिष्ठितान्^६, गच्छति प्रतिष्ठाम्^७ अवाञ्चाद्यं रुद्धे^८ । त्रिंशदक्षरा विराद् । षड् ऋतवः । एतद् वै विराड् ऋतुषु प्रतिष्ठित्य, ऋतवो विराजि । गच्छति प्रतिष्ठाम् अवाञ्चाद्यं रुद्धे य एवं वेद । अनुष्टुभं वावैताम् आसते यद् द्वादशाहम् । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । चतुष्पदाः पशवः । वाग् अनुष्टुप् । वाचा पशून् दाधार । तस्मात् पशवो वाचा सिद्धा वाचाहृता आयन्ति^९ ॥ ५ ॥

[१] ग स्वराज्यं [२-२] क वेदागच्छतिस्वाराज्यं -हृतायन्ति । पञ्चविंशे ब्राह्मणे १०.३.१३ तस्माद्
ग नास्ति [३] ग पराञ्च [४-४] ग एताव वाचा सिद्धा वाचाहृता आयन्ति, २३.२८.३ तस्मात्
[५] क ग य [६] ग प्रतिष्ठिताच् [७-७] ग वाचा सिद्धा वाचाहृता आयन्ति ।
अवाञ्चाद्यमवरुद्धे [८] ग य [९-९] क ग

गायत्रमुखो^१ वै प्रथमस् त्रियहः^२ । तस्माद् अयम् अग्निर् ऊर्ध्वो दीदाय^३ । गायत्र-
मध्ये^४ द्वितीयस् त्रियहः^५ । तस्माद् अयं वायुस् तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस् तृतीयस्^६
त्रियहः^७ । तस्माद् असाव्^८ अर्वाङ् आदित्यस्^९ तपति । तेजसा वै गायत्री प्रथमं^{१०}
त्रियहं दाधार^{११}, पदैर् द्वितीयम्, अक्षरैस् तृतीयम् । त्रिवृद् वै गायत्री तेजः । त्रिवृत्
प्रथमम् अहः । तेन प्रथमस् त्रियहो धृतः । त्रिपदा गायत्री, त्रियहो मध्ये, तेन द्वितीयस्
त्रियहो धृतः । चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री, चतुर्विंशं सप्तमम् अहस्, तेनैव तृतीयस् त्रियहो
धृतः^{१२} । कथं गायत्री द्वादशाहम् इत्य् आहुः । यथारान् नेमिस् सर्वतः पर्येत्य्, एवं
गायत्री द्वादशाहं सर्वतः पर्येत्य् अविस्त्रंसाय । यथा रथनाभाद् अरा धृता एवं गायत्र्या
द्वादशाहो धृतो ऽसंश्रुवाय । मयूखो वा एष वा धरुणो यद् गायत्री । तस्यां द्वादशाहो
धृतो ऽसंश्रुवाय^{१३} । अनुष्टुब् वा एषा प्रतायते यद् द्वादशाहः । अष्टाभिर् वा अक्षरैर्
अनुष्टुप् प्रथमम् अहर् उद्यच्छत्य्, एकादशभिर् द्वितीयं, द्वादशभिस् तृतीयम् । अक्षरम्
एव त्रियक्षरं^{१४} परिशिष्यते । तद् एवोत्तरं त्रियहम् अनुचिदधाति ॥ ६ ॥

[१] ग गायत्रमुखे [२] क त्रियहः [३] ग [४] ग प्रथम [५-५] क त्रियन्दधार [१०]
दीदाये [४] ग गायत्रमध्ये [५] एवं कोशयोः ग मृतः [११] क ग संश्रुवाय
[६] ग नास्ति [७-७] ग अर्वाङ् आदित्यस्

छन्दांस्य् एवास्यै^१ तुरीयं बहन्ति । ताम् एतां प्रतीचीं पराचीं तिरश्चीम् अन्नाद्या-
यासते । तस्मात् पशुं प्रत्यञ्चं पराञ्चं^२ तिर्यञ्चम् उपजीवन्ति । प्रजापतिर् जायमान

एष सह पाप्मनाजायत । सो ऽकामयताप पाप्मानं हनीयेति । स एतं व्यूढछन्दसं द्वादशाहं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तेन विष्वञ्चं पाप्मानं व्यौहत् । स यः पाप्मगृहीत इष मन्वेत स एतेन व्यूढछन्दसा^१ द्वादशाहेन यजेत । विष्वञ्चं^२ हेव पाप्मानं व्यूहते^३ । प्रजा ह तु संसर्षका इव भवन्ति । तद् यद् गायत्र्याण्य^४ उत्तराण्य आत्थानि भवन्ति प्रजानाम् एवासंसर्षाय । मयूखो वा^५ एष वा भ्रूणो यद् गायत्री । तस्यां द्वादशाहो धृतो ऽसंसर्षाय ॥ ७ ॥

[१] ग एवाध्वे [२-३] ग प्रत्यञ्चपराञ्च [३] क ग व्यूढछन्दसा [४] ग विष्वञ्च [५] ग व्यूहन्ते [६] क ग गायत्र्याण्य [७] ग वावा

दशाहेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत^१ । ता अस्य सृष्टा विषूचीर्^२ विपरौष्यन्त । स एतौ वैश्वानराव् अतिरात्राव् अपश्यत् । ताभ्याम् एना उभयतः पर्यगृह्णाद् अनेनेत उपरिष्ठाद् अमुता । ता एताभ्याम् एवावारयत^३ । यद् विश्वं भूतम् अवारयत तद् वैश्वानरयोर्^४ वैश्वानरत्वम् । प्रजापतिर् एष यद् उद्गाता^५ । स एतद् दशाहेनैव प्रजासृजते । ता एताभ्याम् एव वैश्वानराभ्यां वारयते ऽनेनेत उपरिष्ठाद् अमुता प्रजानां धृत्या अपरावापाय । नास्य चित्तं परोष्यते य एवं वेद । प्राणो वै पूर्वो वैश्वानरो ऽपान उत्तरः । प्राणापानाभ्याम् एवैतत् समृद्धयोद्वचम्^६ अश्नुवते । तस्माद् उ हैतयो स्तोत्रेण^७ सुण्यात् प्राणान् नेत् संलुपन्तीति^८ । तद् उ वा आहुः को हासप्रस्थेशे । यद् वाव प्राणो जागर्ति तद् एव जागरितम् । कामम् एव स्वप्नव्यम् इति । तद् आहुर् यन् तु परम एष यज्ञकतुर् यद् अतिरात्रः कस्माद् एतं परमं सन्तं प्रथमम् उपयन्तीति । यज्ञकतूनाम् एवाप्या इति ब्रूयात् । पते वै सर्वे^९ यज्ञकतवो यद् अग्निष्टोम उक्थो^{१०} ऽतिरात्रः । तान् एवैतेनाप्नोति^{११} यो वा अग्निष्टोमेन दशाहं कल्पमानं वेद । कल्पते ऽस्मै प्रातस्सवनेनैव प्रथमस् त्रियहः^{१२} , कल्पते माध्यन्दिनेन द्वितीयस् , तृतीयसवनेन तृतीयो, ऽग्निष्टोमसाम्नैव दशमम् अहः कल्पते । कल्पते ऽस्मै य एवं वेद ॥ ८ ॥

[१] ग आसृजत [२] ग विषूची [३] ग सृष्ट्यात् [४] क सांलुपन्तीति ग सांलुपानिति एवावारयत [५] ग वैश्वानरयोर् [६] ग उद्गायता [७] ग सर्वं [८] क-रात्रस्तावेवैते- ग [९] ग समृद्धयेद्वचम् [१०] क स्तोत्रेण [११] क-रात्रस्थानेवैते- [१२] ग त्रियहुः

प्राणः पूर्वो वैश्वानरो ऽपान उत्तरो ऽथ यद् अस्ति यत् सत्रं तद् इतराण्य अहानि । गायत्री वा एषा ज्योतिष्पक्षाय द्वादशाहः । पक्षाव् अतिरात्राव् अग्निष्टोमौ चक्षुषी बाह्याव् अतिरात्राव् अन्तराव् अग्निष्टोमौ । तस्माद् अन्तरे अक्षयोः कर्त्तव्ये । अथ यान्य् अष्टाव् अहानि सा गायत्री । तथा देवा स्वर्गं लोकम् आयन् । गच्छति^१ स्वर्गं^२ लोकं य एवं वेद । जामि द्वादशाहस्यास्तीत्य् आहुः । यद् एतान्य् अष्टाव् अहानि मध्य उक्थयानीति, न तत्र जाम्य् अस्तीति ब्रूयात् । पशवो वा उक्थानि । पशून् एवैतन् पशुभिस् समाकरोति । भूयो वै पशवः पशुभिस् समाकृताश् शोभन्त^३ इति । ज्योतिष्टोमो ऽतिरात्रो विराजं संपद्यते । संवत्सरो विराट् प्रजननं संवत्सरः । द्वे स्तोत्रिये पूर्वस्याहो विराजम् अतीतो, द्वे उत्तरस्य । ते ये पूर्वस्याहो विराजम् अभितो^४ बृहद्रथन्तरे ते युक्ते यज्ञं वहतो, ऽथ ये उत्तरस्य विराजस् स दोहः प्रतिष्ठितिः । आयुष्टोमम् आहरेत स्वर्गकामः । ऊर्ध्वा स्तोमा यन्त्य^५ अनपभ्रंशाय ॥ ९ ॥

[१] क ग गउति [२] ग स्वग [३] क ग होमत [४] क अलीतो [५] ग यद्

गोष्टोमम् आहरेत वीर्यकामः । इन्द्रियं वै वीर्यं पञ्चदशः । यायज् जीवन्ति तावद् वीर्यावन्तो भवन्ति । ईश्वरा इ तु प्रमायुका भवितोः । प्राणेभ्यो हि यन्ति । त्रिवृतो य ईजानाः कल्सं^१ तेषाम् अथ ये ऽनीजाना अकल्सं^२ तेषाम् । यदि बृहत् पृष्ठं भवति रथन्तरेणाश्विभ्यां स्तुवन्ति । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । अनाकस्यास्याम् अमुष्याम् आक्रमन्ते । ते प्रमायुका भवन्ति उपायुका वा । अथो यथा परेण विलेन प्रतिदधीत तद् वै^३ परैव^४ सिच्यते न पिबति । तादृग् यदि रथन्तरं पृष्ठं भवति रथन्तरेणाश्विभ्यां स्तुवन्ति ॥ १० ॥

[१] ग क्लसं [२] ग अक्लसं [३] क वे [४] ग परम्

दुग्धोपसद्यं तद् इत्य् आहुः । न तत्र दुग्धोपसद्यम् अस्तीति ब्रूयात् । वाग् वै रथन्तरं, वाग् आश्विनं^१, कुतो^२ वा क्षेप्यत^३ इति । एतद्^४ उ इ वा एकच्छन्दो दुग्ध यद् वाग् यद् ईजाना अनीजानाः^५ । तद् उ वा आहुः पवस्व वाचो ऽमिय, उपास्मै गायना नरः, पवमानस्य ते कव इति प्रतिपदो भवन्ति । पवमाने रथन्तरं प्रोहन्ति^६ । बृहत् पृष्ठं भवति । जराबोधीयेनाश्विभ्यां^७ स्तुवन्ति । रुद्रस्य वा एतद् देवस्य साम यज् जराबोधीयम् । एतेन वै रुद्रो देवः पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत्, तद् येन रुद्रो देवः पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत् तेन^८ पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छामेति । तद् आहुः क्रूरम् अशान्तम् ईश्वरो यजमानस्य पशून् अभिमन्तोर् इति । तद् उ वा आहुस् सर्वा वा एषा वाग् ब्रह्म यद् आश्विनम्^९ । सर्वयैवैनद् एतद् वाचा ब्रह्मणाश्विनेन^{१०} शमं यन्तीति^{११} । और्ध्वसघ्नम् आपिशर्वरेषु^{१२} प्रोहन्ति । और्ध्वसघ्नेन वै देवा असुरान् एभ्यो लोकेभ्यो नुत्वा स्व आयतने सत्रम् आसत । और्ध्वसघ्नेनैव द्विषन्ते भ्रातृव्यम् एभ्यो लोकेभ्यो नुत्वा स्व आयतने सत्रम् आस्ते य एवं वेद ॥ ११ ॥

[१] ग आश्विना [२] क कुतो [३] ग [४-८] ग नास्ति [९] ग अधिपाठः सर्वयैवै
क्षेप्य [४-४] ग इत्येद [५] ग नास्ति [६] [१०-१०] क शमयन्तीति [११] एवं कोशयोः
ग प्रोहति [७] ग जराबोधीयेनाश्विभ्यां

ब्रह्म वा अग्निष्टोमः । ब्रह्म प्रायणीयम् अहः । एषा वै यज्ञस्य मात्रा यद् अग्निष्टोमः । यैव यज्ञस्य मात्रा तयैवैतन् सत्र आक्रमन्ते यादृक् प्रवयणत स्पर्शस् तादृग् उपप्रार्क्षन्तः^१ । तस्माद् अग्निष्टोमेनैव प्रयन्त्य्, अग्निष्टोमेनोद्यन्ति । मनो वै पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद् वाग् रथन्तरम् । प्रतनं वै बृहद् उप रथन्तरम् । तद् यद् एताः प्रतनवतीष् चोप-
वतीष् च भवन्ति बृहद्रथन्तरे एवैतत् सत्राय युज्यते^२ । प्रति च^३ वा एति च माययै रूपम् । तद् यत्^४ प्रति वेति च भवति गायत्र्या एवैतद् रूपेण प्रयन्ति न वेता भवन्ति न वा हस्यैव युज्यते^५ ऋचर् चैवाहर् युज्यते यथा नद्धयुगस्य शम्या अवदध्यात् तादृक् तत् । तद् आहुर् वीव वा एते प्राणैर् ऋध्यन्ते^६ ये प्रायणीयस्याहस्^७ तृचान्^८ विच्छिन्दन्तीति^९ । सलक्षमाणो भवन्ति— सलक्षमाणो वै प्राणाः— प्राणानाम् एव संतत्या अश्वच्छेदाय । अम आ याहि वीनेये, आ नो^{१०} मित्रावरुणा, आ याहि ध्रुमा^{११} हि त, इन्द्रामो आ गतं सुतम् इत्य् आ याह्य आ याहीत्य् आज्यानि भवन्ति । आ याह्य आ याहीति युक्तानां

पुरस्तात् प्रयन्ति । यथा युक्तानां पुरस्ताद् आ याह्य आ याहीति प्रेषात् तादृक् तत् ।
त्रिवृत् स्तोमो भवति^१ । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मण्य एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १२ ॥

[१] क उपप्राञ्जतरं ग उपप्राञ्जवत् [२] ग द्यन्ते [८] ग व्रायणीयस्याहस [९] ग तृचा
युज्यते [३] ग व [४] ग नास्ति [५] [१०] ग विच्छिन्तीति [११] ग अनो [१२]
५] ग कचर्छोवाहर् [६-६] क शम्भापतद्वत् ग सुपमा [१३] एवं च-कोशे च पञ्चविंशे
ग शम्भापतद्वत् [७] क हरिद्वन्ते ग उर- ब्राह्मणे ११.१.७ च । क ग भवन्ति

प्र सोमासो विपश्चितः, प्र सोम देववीतये, प्र तु^१ द्रव परि कोशं नि षीदेति प्रवतीर् भवन्ति
राथन्तरे ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गापत्र्या^२ एवैतद्
रूपेण प्रयन्ति । यत् पञ्चसामा विलोम् तद् असमृद्धम् । प्राणो ऽपानो व्यानस् स तृचः । तं
विच्छिन्दन्ति^३ । आत्मानं प्रजां जायाम् इमान् लोकान् तद् विच्छिन्दन्ति । त्रीणि
सामानि । तत् कलसं^४ त्रिवृत् त्रिवामा^५ । अथाश्वं पदनिधनम् अपरिष्टोभं^६ राथन्तरम् ।
तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । इलावान् पवमानस् सोमसाम्ना क्रियते । पञ्चसामा ह
खलु वै संवत्सरं यन्तुम् अर्हति । तद् यत् षडक्षरणिधनं^७ यौधाजयं भवति—षड् वा
ऋतवस् संवत्सरस्—संवत्सरस्यैव युक्त्यै । अग्नि द्रोणानि वज्रव^८ इत्य् अभीति भवति^९
रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम्^{१०} एतद् अहः । सुता इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्य इति मरुत्व-
तीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति ।
तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् ॥ १३ ॥

[१] ग त्व [२] ग गायत्र्य [३] ग विन्दन्ति [४] ग सुप्त [५] ग वृषम् [६] ग उपरिष्टोभं
[७] ग षडक्षरणिधनं [८] ग वज्रव [९] ग भवन्ति [१०] ग रथन्तरम्

अथाश्वम् । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता आश्वेनैवाश्वो^१ भूत्वासृजत । यद्
आश्वेनाश्वो भूत्वासृजत तद् आश्वस्याश्वत्वम् । तत् प्रजननं साम । प्रजनने ऽहन्
क्रियते । प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अहो नान्त-
रित्यम् । प्रजननं वा एतत् साम । प्रजननम् एतद् अहः । प्रजनन एवैतत् प्रजननं क्रियते^२ ।
तद् वा एवाचक्षते^३ ऽश्वस्य सामुद्रिर् इति । अश्वो वै सामुद्रिर् अकामयताञ्च पशून्
रुन्धीय भूमानं पशूनां गच्छेयम् इति । स एतत्^४ सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स
पशून् अवाकन्ध^५ भूमानं पशूनाम् अगच्छत् । तद् एतत् पशव्यं साम । अत्र पशून् रुन्दे,
भूमानं पशूनां गच्छति य एवं वेद । यद् अश्वस्^६ सामुद्रिर् अपश्यत् तस्माद् आश्वम्
इत्य् आख्यायते^७ । अथो आहुर् आश्वेन वै देवा अश्वा भूत्वा स्वर्गं लोकम् आयन् इति ।
तद् वा एवाश्वस्याश्वत्वम् । तद् वा अस्य स्वर्गम् । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ १४ ॥

[१] क अश्वे [२-२] ग नास्ति [३-३] ग तद्वैवाचक्षते [४] ग तत् [५] क अवाकन्ध
ग वाकन्ध [६] ग अश्व [७] ग आख्यायते

अथ सोमसाम । सोमो वै राजा सधमादम् इवान्याभिर् देवताभिर् आसीत् । सो
ऽकामयत सर्वेषां देवानां राज्याय सूयेयेति । स एतत् सामापश्यत्^१ । तनास्तुत । ततो
वै स सर्वेषां देवानां^२ राज्यायासूयत । सूयते स्वानां श्रेष्ठतायै य एवं वेद । तेभ्यस् तिरो
ऽभवत् । तद्^३ अन्यैच्छन् । तेभ्य एतेन रूपेणादृश्यत यद् एतच् चन्द्रमसः । तम्

अभिसमगच्छन्तादर्श्यं अदर्शीति । तस्माद् यदा दर्शयते "अभिसमगच्छन्ते ऽदर्श्यं" अदर्शीति । तम् एतद् अभ्यषिञ्चन्त । स एतद् अभवत् । तद् "एतन् ह्रीस्त्वस्" साम । अश्नुते श्रियं" गच्छति राज्यं य एवं वेद् । यद् उ सोमो राजा अपश्यत् तस्मात् सोमसामेत्य आख्यायते । अथ वज्रम् । वज्र आङ्गिरसः पशुकामस् तपो ऽतप्यन् । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स एताम् इलाम् उपैत् । पशवो वा इला । ततो वै स पशून् अवारुन्धत् । तद् एतत् पशव्यं" साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर भवति य एवं वेद् । यद् उ वज्र आंगिरसो ऽपश्यत् तस्माद् वज्रम् इत्य आख्यायते । अथ यौघाज्यं त्रिणिधनं" सवनानां कल्प्यै । अशौशनम् अन्त्यं सामान्त्येन" सामान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्ववामहा इति । अथ रथन्तरम् । ब्रह्म वा अग्निष्टोमो, ब्रह्म रथन्तरम् । ब्रह्मण्य एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य एनेन तुष्टुवानाः । अथ नौधसम् । सलोके वै कालेयं च रथन्तरं च ॥ १५ ॥

[१] ग सामापश्य	[२] ग देवतानां	[३] एवं कोशयोः	[७] ग श्रीय	[८] ग आम्वा-
एवं कोशयोः	[४] क अभिसमगच्छन्तादर्श्यं ग	यते	[९] क आवरुन्ध ग अवारुन्ध	[१०] क
अभिसमगच्छन्तादर्श्यं	[५-५] क थामि-	पश्यव्यं	[११] ग त्रीणिधनं	[१२] ग सामान्त्येन
संगच्छन्तेदर्श्यं ग थामिसंगच्छन्तेदर्श्यं	[६-६]			

प्र सोमासो मदच्युत इत्य आर्भेवस्य पवमानस्य प्रवतीर् गायत्र्यो भवन्ति राथन्तरे ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या एवैतद् रूपेण प्रयन्ति । ता मद्धतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मद्धतीर् भवन्ति, रसम् एवास्मिन् एतद् दधति । ऐवैतद् एतेन प्याययन्ति । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ "संहितं द्वयक्षरणिधनं" प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै । अथा पवस्व देवयुः, पवते हयतो हरिः" इत्य उष्णिक्कुक्कुमौ भवतः । गायत्र्यौ" रूपेण राथन्तरे सभे पूर्वस्थां विजित्या एव । अथाक्षरं" पदनिधनम् अपरिष्टोभं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । प्रजापतिर् वा एते यज्ञम् असृजत यद् द्वादशाहम् । तस्य तृचैर् अन्यान्य अहान्य अकल्पन्तैकचैर् एतत् । तद् अस्य सम् इवाप्नीयत" । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् एतद् यथा शंकुभ्यां चर्म विह्व्याद् एवम् एवाभ्याम् "एतद् अहर् व्यहन्" । आश्वेन पुरस्ताद् आक्षारंणोपरिष्ठात् । तद् यद् एते सामनी "भवतो ऽह" एव धृत्यै । प्र सुवानायान्वस इति प्रवतीर् अनुष्टुभो भवन्ति राथन्तरे ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं" वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या" एवैतद् रूपेण प्रयन्ति ॥ १६ ॥

[१-१] क संहितद्वयक्षरणिधनं ग संहितं द्वयक्षर-	[८] क ग एनं	[९-९] ग एतदहन्	[१०-
णिधनं	[२] क हरीर्	[११] ग भवतो	[१२]
[४] ग अक्षरं	[५] ग तद्	[११] ग प्रणीनीषेण्यं	
[६] ग अकल्प-			
यन्तिकचैर्	[७] क इवाप्नुयत ग इवाप्नीयत		

तासु गौरिवीतम् । यथा "ह वा" इदम् अवसानदर्शोवसानं" विन्दत एवम् एतौ गौरिवीतस्योदासौ" देवेभ्य श्वस्तनं" विन्दतः । श्वस्तनं नो ऽसद् इति वै सप्रम् आसते । श्वस्तनं द्वैभ्यो भवति । एतद् घ वा अद्यश्वं देवानां यद् गौरिवीतम् । अक्षितम् अस्याद्यश्वं भवति य एवं वेद् । अवसानदर्शो" वा एतयोर् उदासो ऽन्यतरो ऽवसाययितान्यः" । स यथा प्र स्पष्टं तुणोदकम् अन्ववस्येत् तादृक् तत् । यथा ह वा इदं

सोमप्रवाकस् सोमं प्राह्वैवम् एतौ गौरिवीतस्योदासौ० देवेभ्यस् सोमं० प्राहृतुः । प्रोक्त-
सोमो ह स तां० रात्रिं वसति यस्मिन् अहनि गौरिवीतं० भवति । अथो हैनं देवा०
ईशन्ते धावत०३ इवो यष्टेति । तद् यद् एकाहे गौरिवीतं० न कुर्वन्ति ०५ नेदु देवान्०५
लापयामहा०३ इति । यथा ह वा इदं वृक्षस्याक्रमणानि कृतान्यु०० एवम् एतानि गौरि-
वीतस्याक्रमणानि०० कृतानि स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । प्र स्वर्गं लोकम् आप्नोति य एवं
वेद । यथा ह वा इदम् अभीयायम् उप विमोक्तं०३ यायाद्०० एवम् एतद् यद् गौरिवीतम्० ।
तत् तथैव गेयम् ॥ १७ ॥

[१] क ग गौरिवीतम् [२-२] क हा [३] क ग अवसानदशौवसानं [४] क गौरिवीत-
स्योदासौ ग गौरिवीतस्योदासौ [५] ग अस्तत्वं
[६] ग अवसान- [७] ग वसायइतान्यः [८]
क गौरिवीतस्योदासौ ग गौरिवीतस्योदासौ [९] ग
सोमः [१०] ग ता [११] क गौरिवीतं [१२]

ग देवताना [१३] ग धावत [१४] क गौरि-
वीतं ग गौरिवीतं [१५-१५] क नदेवान् ग
नेदेवान् [१६] ? क लापयामहा [१७] ग कृतान्
[१८] क ग गौरिवीत- [१९] ग विमोक्तं [२०]
ग यायाद्

शाकत्यास् तरसपुरोडाशास् सत्रम् आसत । स गौरिवीतिश्० शाकत्यो मृगम् अहन् ।
तम् तार्क्ष्यस् सुपर्ण उपरिष्ठाद् अभ्यवापतत् । तस्मा उपप्रत्यधत् । तम् अब्रवीद्—कृपे,
मा मेऽस्थः० । श्वस्तनं० ते वक्ष्यामि । अद्य वाव त्वं चेत्थ न श्वः० इति । तस्मा एतद्०
गौरिवीतम् अब्रवीत् । ततो वै स श्वस्तनम्० अपश्यत् । तत् प्रजा वै श्वस्तनं० पशव
श्वस्तनं० स्वर्गो लोक श्वस्तनम्० । तद् यद् गौरिवीतं० भवत्य्, एतस्यैव सर्वस्यावरुद्ध्या
एतस्योपाप्त्यै ।

वाचो वै रसोऽत्यक्षरत्० । तद् गौरिवीतम्० अभवत् । यद् अन्वहं गौरिवीतं०
भवत्य्, अन्वहम् एवैतद् वाचो रसं दधतो यन्ति । ये गौरिवीतम्० अहीनेऽवसृजेयुस्-
तान् ब्रूयाद्—अश्वस्तना अप्रजसो भविष्येति । अश्वस्तना० हैवाप्रजसो भवन्ति
॥ १८ ॥

[१] क गौरिवीतिश् [२] ? क त्थ [३] ग श्वस्तनं [४] ग ध्वा [५] क धत् [६] क
गौरिवीतं [७] क त्यक्षरात् [८] क व्यसृजेयुः ग व्याप्तिज्येयुः [९] ग अश्वस्तनो

अथ त्वाष्ट्रीसाम मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एतेनारम्भणं प्रसूचन्ते यः
आर्भवं पवमानम् उपयन्ति । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । तस्य पुरस्तान्
निधनस्य प्रतिहारम् उपयन्ति । प्रस्तावप्रतिहाराभ्यां वै यजमानो धृतः । प्रवृत्तम्०
इवैतद्० अहं यत् त्रिवृत् । तद् यत् पुरस्तान् निधनस्य प्रतिहारम्० उपयन्त्य् अप्रसंसा-
यैव० । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तृषीति० मन्यमानो गाः प्राविशत् । ता अकामयन्तेन्द्रं
जनयेमेति० । ता एतानि सामान्य् अपश्यंस् त्वाष्ट्रीसामानि० । तैर् इन्द्रम् अजनयन् ।
तानि वा एतानि वीरजननानि सामानि । आस्य० वीरो जायते य एवं वेद । अथो पशवो
वै त्वाष्ट्र्यः । तद् यद् एतानि सामानि भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्ध्यै । तद् ऐळं० भवति
—पशवो वा इळा—पशूनाम् एवावरुद्ध्यै । यद् उ त्वाष्ट्र्योऽपश्यंस् तस्मात् त्वाष्ट्री-
सामेत्य् आस्थायते । अमि प्रियाणि पवते चनोहित०० इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् ।
रथन्तरम् एतद् अहः । तासु कावम्०० उक्तब्राह्मणम् । अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम्
॥ १९ ॥

[१] ग नास्ति	[२] क ग प्रदूतम्	[३] ग	त्वान्द्रीसामानि	[४] = आ + अस्य । ग अस्य
इवैतम्	[४-४] ग उपयन्ति प्रत्नसायैव	[५] ग	[५] ग ऐका	[१०] ग चनोहि
नारिषीति	[६] एवं कोशयोः	[७] ग	[११] ग कान्	

पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपदो भवन्ति^१ । बृहद्रथन्तरे यद् असृज्येतां बृहत् पूर्वम् असृज्यताथ^२ रथन्तरम् । तस्मात् पवस्व वाचो ऽग्रिय इति प्रतिपदो^३ भवन्ति । प्रेत्य अन्य ऋषयो ऽपश्यन् पत्य अन्ये । अथैतन् न प्रेति^४ नेति स्थितम् । वाचो बार्हतं रूपं भरद्वाज ऋषिर् अपश्यत् । भरद्वाजस्य वा एतद् आर्षेयं यद् बृहत् । मनो बृहत् । प्रजापतिर् बृहत् । प्रजापतिताम् पवाशनुते य एवं वेद् । सोम विश्वामिह कृतिभिर् अभि विश्वानि^५ काव्या त्वं समुद्रिया अप इति । त्वम् इति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । अग्रियो वाच ईरयन् इत्य् अग्रं वा एतद् अहः^६ । द्वितीयं वा एतद् अहस् सत् तद् अग्रम् इत्य् आख्यायते । तुभ्येमा^७ भुवना कवे महिन्ने सोम तस्थिर इति । प्रदूतम्^८ 'इव वा' इत एतद् अहर् यद् बार्हतम् । अदो हि बृहत् । तद्^९ यन् 'महिन्ने सोम' तस्थिर इत्य् अह एवोपस्थित्यै । तुभ्यं धावन्ति धेनव^{१०} इति समष्ट्यै ॥ २० ॥

[१] ग भवति	[२] ग असृज्येता	[३] ग पदो	[४-५] ग इवा	[१०] ग नास्ति	[११-११]
[४] ग प्रति	[५] क विश्वान्य	[६] ग अहं	ग महिन्नेति साम	[१२] ग येनव	
[७] ? क ग तुभ्यमिमा	[८] क ग प्रदूतम्				

ता एता भवन्ति गायत्र्यस् त्रिष्टुब्धर्णा अहो^१ रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण समर्धयन्ति^२ सं तत्रर्धयन्ते^३ । सम् अस्मा ऋध्यते^४ य एवं वेद् । पवस्वेन्दो^५ वृषा सुत इति वृषणवान् अनुरूपो भवति । बार्हतं वा एतद् अहः । त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् । तद् आहुर् अह एव रूपं स्तोत्रियेणारभन्ते ऽनुरूपेण साम्न इति । स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो ऽपानो ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् पवैतत् समृध्य प्रयन्ति । मनो वै स्तोत्रियो, वाग् अनुरूपः । साम वै स्तोत्रिय, ऋग् अनुरूपः । अहर् वै स्तोत्रियो, रात्रिर् अनुरूपः । इयं वै स्तोत्रियो, ऽसाव् अनुरूपः । आत्मा वै स्तोत्रियः, प्रजानुरूपः । स्तोत्रियानुरूपयोर् ह खलु वै तद् रूपं, यस्माद् यां श्रेष्ठीं^६ वाचं वदति तां^७ पापीयान् अनुवदति, यस्मात् कर्ता^८ च करणश् च सदयौ सन्तौ विज्ञायते । स्तोत्रियानुरूपयोर् वै हेतोः प्रजा अनुरूपा आजायन्ते । आ हास्यानुरूपः प्रजायां जायते य एवं वेद् । तद् आहुर् वीव वा एते 'प्राणैर् ऋध्यन्ते' ये प्रायणीयस्याहस् तृचान् विच्छिन्दन्तीति । संततान् अत्र^९ पञ्च तृचान् उपयन्ति^{१०} 'प्राणानाम् एव' संतत्या अव्यवच्छेदाय । सर्वे वृषणवन्तो^{११} भवन्ति । बार्हतं वा एतद् अहः । त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् । पर्यासो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । पञ्चदशस्तोमो भवति— इन्द्रियं वै वीर्यं पञ्चदश—इन्द्रिय पवैतद् वीर्यं प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २१ ॥

[१] ग अहो	[२-३] ग सतन्त्रद्वयन्ते	[३]	क प्राणैरिच्छन्ते ग प्राणैरिच्छन्ते	[४] ग
ग ऋद्धते	[४] ग पवस्वेन्दो	[५] ग श्रेष्ठीयं	अत्रि	[१०-१०] ग प्राणानामे
[६] क ग तान्	[७] ग कर्ता	[८-८]	पृषणवन्तो	[११] क

अग्निं दूर्तं वृणीमह इत्य् 'आग्नेयम् आज्यम्' भवति । प्रेत्य अन्य ऋषयो ऽपश्यन् पत्य अन्ये । अथैतन् न प्रेति नेति स्थितम् । वाचो बार्हतं रूपं भरद्वाज ऋषिर् अपश्यत् ।

भरद्वाजस्य वा एतद् आर्यं यद् बृहत् । मनो बृहत् । *प्रजापतिर् बृहत्* प्रजापतिताम्
एवाश्नुते य एव वेद । ह तार । वश्वदसम् इति । हो इति भवति बृहतो^१ रूपम् । बार्हतम्
एतद् अहः । मित्र वय हवामह, इन्द्रम् इद् गाथिनो बृहद्, इन्द्रे अग्रा नमो बृहद् इत्य् एकरूपाण्य्
आज्यानि भवन्ति, सर्वाण्य् एव^२ बार्हतानि । क्षत्रं वा एतद् अहः । तस्मात् सर्वे राजान
एकमन्त्रा एकवचसः । महद्बृती द्वे भवतो बृहद्बृती द्वे । एतद् वै प्रत्यक्षं बृहतो रूपं यन्
महद् यद् बृहत्^३ । बृहद् एवैतत् प्रत्यक्षम् उपयन्ति । पञ्चदशस्तोमो भवति—इन्द्रियं वै
वीर्यं पञ्चदश—इन्द्रिय एवैतद् वीर्यं प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २२ ॥

[१-१] ग आग्नेयजाल्यं [२-२] ग नास्ति [३] क वृनो ग बृहते हा [४] ग एववा
[५] ग नास्ति

बृषा पचस्व धारयेति माध्यन्दिनस्य पचमानस्य वृषण्वतीर् गायत्र्यो भवन्ति । बार्हतं
वा एतद् अहः । त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् । मरुत्वते च मत्सर इति मरुत्वतीर् भवन्ति ।
मरुत्वद् वै मध्यंदिनस्य^१ रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति । तं त्वा धर्तारम्
ओष्येद् इति प्रदुतम्^२ इव वा इत एतद् अहर् यद् बार्हतम् । अदो हि बृहत् । तद् यत्
तं त्वा धर्तारम् इत्य् अह एव धृत्यै । अया चित्तो विपानया^३ हरिः पचस्व धारयेति हरिवतीर्
भवन्ति । हरिवद् वै त्रिष्टुभो रूपम् । त्रैष्टुभम् एतद् अहः । तासु गायत्रम् उक्त-
ब्राह्मणम् । अथ यौक्ताश्वं परिष्टोमवद् वहिर्निधनं बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते ।
वसिष्ठो वै सुदासः पैजवनस्यैकवाकस्य राज्ञः पुरोहित आस । स सुदाः पैजवनो वसिष्ठे
वल्लवान्^४ न्यधत्त यथा पुरोहिते निदधते तथा । वसिष्ठस् सन्निं प्रयन् अत्रवीद् युक्ताश्वं
कनीयांसं आतरम् एतेषां नो भार्याणाम् अध्यक्षः स्या इति । स युक्ताश्वो राजवल्लवानां^५
शिदून् जातान् विपर्यहरत् । ये कल्याणा आसंस तान् आत्मने ऽकृत^६ । ये पापीयांसस्
तान् राजवल्लवास्तु । ते^७ तद् अन्वबुध्यन्त—शिदून् ह जातान् विपर्यहार्षीद्^८ इति । तम्
अबाधन्त—स्तेनो ऽस्य अनुषिर् इति । सो ऽकामयत्^९—अर्द्धां विन्देद्योष मा ह्येरन्
इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^{१०}— ॥ २३ ॥

[१] ग माध्यन्दिनस्य [२] ग प्रदुतम् [३] क वीपर्यहार्षीद् [४] ग अकामयत् [५] ग
ग विपानया [६] क वल्लवान् [७] क राज- [८] ग तेनास्तुत
वल्लवानां [९] ग अकामयत् [१०] क नास्ति

—स^१ ओ इ^२ ज्वरेत्य् एव निधनम् उपैत् । ततो वै स अर्द्धाम् उपहवम् अविन्दत् ।
अर्द्धां विन्दामहा इति सत्रम् आसते । अर्द्धाम् एव विन्दन्ते^३ । एतद् घ वै वाचस् सत्यं
यद् ओ इ^४ ज्वरेति^५ । ज्वरेतीव^६ ह वै वाचस् सत्यम् । सत्येन वै स तद् वाचश् अर्द्धाम्
उपहवम् अविन्दत् । अर्द्धानीयो भवति, विन्दत् उपहवं य एवं वेद । तद् उ प्रजनिष्णु
पशव्यं साम । ओ इ^७ ज्वरेति निधनं भवति । अज्यत्^८ इति पशुं प्रवीयमाणम् आहुः ।
अज्वरा हास्य पशवः प्रजनिष्णवो भवन्ति^९ य एवं वेद । यद् उ^{१०} युक्ताश्वो ऽपश्यत्
तस्माद् यौक्ताश्वम् इत्य् आख्यायते । पुनानस् सोम धारयेत्य् उभयरूपा बृहती भवति । एषा
ह वा उभे सामनी उद्ययाम । तस्माद् एतां कुर्वन्त्य् एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः ।
तासु सोमसामनी परिष्टोभवती^{११} बार्हते । तस्माद् बार्हते ऽहनि क्रियते । बृषा वै सोमो,
वृषेन्द्र, ऐन्द्रम्^{१२} *एतद् अहः* । क्षत्रं वै सोमः^{१३}, क्षत्रम् इन्द्र, ऐन्द्रम् एतद् अहः ।
रेतो वै सोमः प्रजननम् एतद् अहः । तद् यद् एते सामनी एतस्मिन् अहनि क्रियेते^{१४}

।जनन एवैतद् रेतस् लिख्यते । अनुष्ठयास्य^१ रेतस् लिक्तं प्रजायते य एवं वेद । ऊर्ध्व-
ठम् अन्यद् भवति बृहतो रूपं बार्हते ऽहन् । बार्हतम् अन्यत् त्रिणिधनं^२ माध्यन्दिनस्य^३
इपं पवमानस्य धृत्यै । यद् उ सोमो राजा ऽपश्यत् तस्मात् सोमसामनी इत्य् आख्या-
ते^४ । वृषा शोणो अभिकनिकद् गा इति वृषण्वतीर् भवन्ति । बार्हन् वा एतद् अहस् वैष्टुभं
क्षत्रस्य रूपम् ॥ २४ ॥

[१] क नास्ति [२] क यि [३] ग विन्दते [११] ग सामः [१२] ग क्रियते [१३] क ग
[४] ग नास्ति [५] क ज्वरितेन [६] एवं अनुष्ठाय [१४] ग त्रिणिधनं [१५] क मध्य-
क च । ग आज्यत [७] क भवति [८] ग नास्ति न्दिनस्य [१६] ग आख्यायन्त
[९] क ग परिष्टोभवति [१०-१०] ग पृष्ठः

तासु पार्थं द्वियभ्यासं^१ द्वितीयस्याहो रूपं परिष्टोभवद् बार्हतम् । तस्माद् बार्हते
ऽहन् क्रियते । पृथुर् वै^२ चैन्यो ऽकामयत् सर्वेषां पशूनां राज्याय सूर्येयेति । स एतत्
सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स सर्वेषां पशूनां राज्यायासूयत^३ । तद् एतच्च छीस-
सवस्साम । सर्वेषां पशूनां राज्याय सूयते य एवं वेद । तद् उ स्तोभप्रस्ताव स्व[१]रं
भवति स्वराणां विभक्त्यै । एतद् ध्य एतस्याहं स्वारे^४ यत् स्तोभप्रस्तावम् । स्वारम्
ऊर्ध्वम्^५ इवैतद् अहर्, ऊर्ध्वम् इवैतत् साम । अहर् एवैतेन रोहति^६ तुष्टुवानः ।
यद् उ^७ पृथुर् चैन्यो ऽपश्यत् तस्मात् पार्थम् इत्य् आख्यायते ॥ २५ ॥

[१] ग द्वयभ्यासं [२] ग अधिपातः पृथुर् [३] ग राज्यायासूयत [४-४] ग एतदेतस्या- [५] ग
स्वरे [६-६] क स्वारमूर्धम् ग स्वरमूर्धम् [७] ग नोष्टुमि [८-८] ग यम

वासिष्ठं तु कार्यतरम् आहुः । क्षत्रम् एतद् यत् पार्थं, क्षत्रम् एतद् यत् सोम-
सामनी^१, क्षत्रम् एतद् अहः, क्षत्रं तेन यद् ऐन्द्रं, क्षत्रं तेन यत् वैष्टुभं, क्षत्रं तेन यद्
बार्हतं, क्षत्रं तेन यत् पञ्चदशस्तोमः । एकधैव क्षत्रं भवति । तद् यत् पुरस्ताद् यौक्ताश्वं
भवति वासिष्ठम् उपरिष्ठाद् ऋषिसामनी ब्रह्मण एव स विवधतायै^२ । ब्रह्म क्षत्रेण सम-
द्याम्यसद् इति । वासिष्ठो वै जीतो हतपुत्रो ऽकामयत् बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स
एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^३ । तद् एतत्
प्रजननं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । यद् उ वासिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद्
वासिष्ठम् इत्य् आख्यायते । अथ बृहत् । वर्ध्मं वै बृहत् । वर्ध्मण्य् एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो
यन्ति । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम्^४ । पशुमन्त एव भवन्त्य् एनेन^५ तुष्टु-
वानाः । अथ श्यैतं^६, सास्रो विवाहो^७ यज्ञस्य सन्ततिः । एकं वावाहस् तद् यत् त्वाम् इहा
हो नर इति भवति । तेनैव^८ द्वितीयम् अहः क्रियते ॥ २६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] क सामनी [३] ग विवधतायै [४] ग सामपश्य [५] ग प्रजायत
[६-६] ग नास्ति [७-७] ग भवन्तेनेन [८] ग श्येनं [९] ग विवाहे [१०] क तेनै

तासु माधुच्छन्दसम् । माधुच्छन्दा वै वैश्वामित्रो ऽकामयताग्र्यो मुख्यो ब्रह्मवर्चसी
स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽग्र्यो मुख्यो ब्रह्मवर्चस्य् अभ-
वत् । अग्र्या मुख्या ब्रह्मवर्चसिनो ऽसामेति सत्रम् आसते । अग्र्या^१ एव मुख्या ब्रह्मवर्च-
सिनो भवन्ति । यद् उ माधुच्छन्दा वैश्वामित्रो ऽपश्यत् तस्मान्^२ माधुच्छन्दसम् इत्य्
आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रति-

तिष्ठन्ति ॥ २७

[१-१] ग नधुछन्दो [२] ग अग्रीया [३] ग तस्मा

यस् ते मदो वरेष्व इत्य् आर्भवस्य पवमानस्य मद्रतीर्^१ गायत्र्यो भवन्ति । रसो वै मद्रः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयं सवनम् । तद् यद् एता मद्रतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन्^२ पतद् दधत्य्^३ ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति^४ । तेना पवस्वान्धसेत्य् अन्धस्वतीर् भवन्त्य्—अन्नं वा अन्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अग्निर्^५ वृषम् अमित्रियम्^६ इति त्रैष्टुभं रूपम् । यद् वै मद्रत् तत् त्रिष्टुभोरूपम् । क्षत्रं हि त्रिष्टुप् । समिथो^७ अरुषो भुवस् सूपस्थामिर् न वेनुमिर् इति प्रदुतम्^८ इव वा इत एतद् अहर यद्^९ बार्हतम् । अदो हि^{१०} बृहत् । तद् यत् सूपस्थामिर् इत्य् अह एवोपस्थित्यै । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ हाविष्मते परिष्टोमवद् बहिर्निधनं बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहम् क्रियते । हविष्मांश् च वै हविष्कुचं चाङ्गिरसाद्, अंगिरसां स्वर्गं लोकं यताम्^{११}, अहीयेताम् । ताष् अकामयेताम् अनूपतेव स्वर्गं लोकम् इति । तौ तपो ऽतप्येताम् । ताष् एते सामनी अपश्यताम्^{१२} । ताभ्याम् अस्तुवताम् । तौ स्तुत्वेव हविष्मते हविष्कृत इत्य् एव स्वर्गं^{१३} लोकम् अनूदपतताम्^{१४} । पशवो ह खलु वै हविष्मन्तः^{१५}, पशवो हविष्कृतः । पशून् वाच तौ तद् एताभ्याम् अवारुन्वेताम्^{१६} । तैर् उ^{१७} पशुभिर् इष्टु^{१८} स्वर्गम् एव लोकम् अगच्छताम् । ते एते^{१९} पशव्ये स्वर्ग्ये^{२०} सामनी । अथ पशून् रुद्धे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ २८ ॥

[१] ग मद्रती [२] क एवास्मिन् [३-३] ग ग याताम् [१०] ग अपश्यतां [११] ग नास्ति
पवैनदेतेनाप्याययन्ति [४] क ग वशि [५] क [१२] ग अनुदपततां [१३] ग हविष्मन्तं [१४]
ग अमित्रियं [६] क समिथो ग समिथो [१५] ग अवारुन्वेतां [१५-१५] ग पशुमिश्रवा [१६-
[७] क ग प्रदुतम् [८-८] ग बार्हतमेशोह [९] [१६] ग पशव्यस्वर्ग्ये

प्रोक्तिश् च ह खलु वा एते सामनी हविषो निरुक्तिश् च । तद् यद् हाविष्मते द्वितीये ऽहनि भवति, हविष्मन्त स इत्य् पवैतद् देवेभ्यः^१ प्राहुः । हविष्मन्त इव ह्य् एतर्हि भवन्ति । अथ यद् धाविष्कृतं नवमे ऽहनि भवति, हविष्कृत स्म इत्य् पवैतद्^२ देवेभ्यो निराहुः । हविष्कृत इव हि तर्हि भवन्ति । ते ह वा एते सामनी प्रोक्तिश् चैव हविषो निरुक्तिश् च । यद् उ हविष्मांश् च हविष्कुचं चाङ्गिरसाद् अपश्यतां तस्माद् धाविष्मन्त-हाविष्कृते इत्य् आख्यायेते^३ । पवस्व मधुमत्तम इति मधुमतीः ककुभो भवन्ति^४ । रसो वै मद्रः । धीतम् इवैतद्^५ यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता^६ मधुमतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् पतद् दधत्य् ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति ।

इन्द्राय सोमं कतुविन्मो मद्रः ।

महि^७ वृक्षतमो नदः ॥

इत्य् अभिपूर्वम् एवास्मिन् तद् रसं मर्दं दधति ॥ २९ ॥

[१] ग देवेभ्यः [२] क एवतद् [३] क इत्यायेते [४] ग भवति [५-५] ग धीतवैतद्
[६] ग एता [७] ग हि

तासु सीदन्तीयम्^१ । देवा वा अकामयन्त स्वर्गं लोके सीदेमेति । त^२ एतत् सामा-

पश्यन्^१ । तेनास्तुवत । ततो वै ते स्वर्गे^२ लोके ऽसीदन् । स्वर्गे^३ लोके सीदामेति सत्रम् आसते स्वर्ग एव लोके सीदन्ति । यद् उ देवा एतेन साम्ना स्वर्गे लोके ऽसीदन्स् तस्मात् सीदन्तीयम्^४ इत्य् आख्यायते^५ । तद् व एवाचक्षते शंक्व इति । शंकुना^६ वै तद् दृढन्ति^७ यद् दधिषेण्यं भवति । दधिषेण्यम् इवेतद् अहर् यद् द्वितीयम् । तस्माद् द्वितीये ऽहन् क्रियते ।

इन्द्रम् अच्छ सुत। इमे वृषणे यन्तु हरयः ।

श्रुष्टे जातास इन्द्र स्वविदः ॥

‘इत्य् ऋक्षा’ वै पूर्वम् अह स्वर्वेत्^८ क्रियते, सास्त्रैतन् । राथन्तरं हि पूर्वम्^९ अहर्, बार्हतम्^{१०} एतत् ॥ ३० ॥

[१] ग सीदन्तियं [२] एवं च । क ग तद् [३] [८] ग श्रुष्टे [९-१०] ग इतुना [१०] ग स्वर्वित्
ग सामापश्यत् [४] ग स्वर्ग [५] क ग [११-१२] ग अहर्वाहन्तम्
आख्यायते [६] क शंकुना [७-८] ग तद्दृढन्ति

तासु सुज्ञानं । देवान् वा असुरा व्यवह्वारम्^१ अजिघांसन् यद् रूपं देवानाम् आसीत् तेन रूपेणानुप्रविश्य—तेषां ह देवानां ये ऽरण्ये स्वाध्यायं चेरु, ये ग्राम आसुस्, तेषां तान् रूपेण जिघांसांचक्रुः । अथ ये ग्राम आसुर, ये ऽरण्ये स्वाध्यायं चेरु^२, तेषाम् उ तान् रूपेण जिघांसांचक्रुः । तान् ह वै व्यवह्वारं^३ जिघांसांचक्रुः^४ । तद् देवाः प्रत्यबुध्यन्त । ते ऽब्रुवन्—संवाचनं करवामहा इति । ते संवाचनम् अकुर्वन्त—यं पृच्छाम चरन्तं कम् अच्छ चरसीति, इन्द्रम् अच्छ चरामीत्य् एव स ब्रूताद्^५ इति । ते ह स्म यं पृच्छन्ति चरन्तं—कम् अच्छ चरसीति, इन्द्रम् अच्छ चरामीति ह स्मैवाह । सुज्ञानो ऽसीति ह स्माहुः । तद् एव सुज्ञानस्य सुज्ञानत्वम् । तत् संज्ञानं^६ वा एतत् साम । संज्ञानम्^७ एवास्मै तेन भवति, येन कामयेते^८ ऽनेन संजानीयेति, य एवं वेद । तेषाम् उ यो य एव पृष्ठो न प्रत्यमनुत, तस्यैतद्^९ एव प्राप्नन्^{१०} । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ।

देवा वै स्वर्गे लोकं यन्तो ज्ञानाद् आविमयुः । ते ऽकामयन्त ज्ञानम् आविर्भाविं गच्छेमेति । त एतत्^{११} सामापश्यन् । तेनास्तुवत^{१२} । ततो वै ते^{१३} ज्ञानम् आविर्भाविम् अगच्छन्^{१४} । ज्ञानम्^{१५} आविर्भाविं गच्छति^{१६} य एवं वेद ।

अयं पूषा रविर् मगसु^{१७} सोमः पुनानो अर्वाति ।

पतिर् विशस्य भूमनो^{१८} व्य अरयद् रोदसी उमे ॥

इत्य् उभयोर् एवाहोस् समारम्भाय । यथा ह वा इदं श्रमणं^{१९} व्यवलम्बमानं नयेद् एवं ह वा एतद् अहर् एते भहनी नयतो बार्हतं राथन्तरे । तासु गौरिवीतम्^{२०} उक्तब्राह्मणम् ॥ ३१ ॥

[१] ग व्यवह्वारं [२] क अजिघातः ये ग्राम आसुस् [१२] ग सामापश्यन्तेनास्तुवत [१३-१४] क ग
[३-४] ग नास्ति [५] क व्यवह्वारं [६] क नास्ति [१४-१५] क आविर्भावम् गच्छति [१५]
जिघांसा- [६] ग अकुर्वन्त [७] क ब्रूतात् [१६] ग भूमनो [१७] ग श्रमणं
[८] एवं च । ग सुज्ञानं [९] क कामयेते [१८] क ग गौरिवीतं
[१०] क तस्यैतद् [११] क प्राप्नन् [१२-१३]

अथ कौश्वम् । क्रुङ् आगिरसः ईष्यम् इवाहर् अत्रिन्दत् ईष्यम् इवैतद् अहर् यद् द्वितीयम् तस्माद् द्वितीयेऽहन् क्रियते । एकं वावाहर् आसीत् । स 'क्रुङ् आगिरसो'ऽकामयताह 'एवाहर् निर्मिमीयेति' । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सोऽह एवाहर् निर्मिमत् । तद् यद् एतत् साम भवत्, अह 'एवैतेनाहर् निर्मिमत्' । एतद् य स वै तत् 'क्रुङ् आगिरसो'ऽह एवाहर् विपिपीते । यद् य वा इदम् आहुः— क्रुङ् 'क्षीरं विपिपीत इति, न ह वै तत् क्रुङ् विपिपीते' । क्रुङ् ह स्म वै तद् आगिरसोऽह एवाहर् विपिपीते । क्रुङ् आगिरस स्वर्गकामस् तपोऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स स्वर्गं लोकम् आरुत । तद् एतत् स्वर्गं 'साम । अरुते' स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तद् ऊर्ध्वेऽहं भवति बृहन्नो रूपं 'बार्हतेऽहन् । तेन' वै रूपसमृद्धम् । यद् उ 'क्रुङ् आगिरसो'ऽपश्यत् तस्मात् कौञ्चम् इत्थ आख्यायते । 'वृषा मतीनां' पवते विचक्षण इति वृषण्वतीर् भवन्ति । बार्हतं वा एतद् अहस् त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् ॥ ३२ ॥

[१-१] ग क्रन्ददागिरसं [२] क द्वितीये [३-१] क ग क्रन्ददागिरसो [४-४] ग एवाहर्निर्मिमिमेति [५] क च निर्मिमत् ग निर्मिमत् [६-६] क निर्मिमत् ग एवैतेनाहर्निर्मिमत् [७] ग विपिपीते [८] ग क्रुङ् [९] ग स्वर्गं [१०-१०] ग समश्नुते [११-११] क ग बार्हतेहस्तेन [१२-१२] ग वृषाक्तीनां

तासु यामम् । यमम् इव वा एतद् अहर् यद् द्वितीयम् । यथा वै यमो जायेयाताम् एवम् एतद् अहः । यमैर् वै यमोत्तमोर्ध्वं लोकान् निरंछं लोकम् अस्याभ्यारोहत् । लोकाद् एव द्विषन्तं आतुर्व्यं रंछं लोकम् अस्याभ्यारोहति य एवं वेद । मन्त्रेणधेयो निदानवन्तो यामेन यमः । निदानवन्तोऽसामेति सत्रम् आसते । निदानवन्त एव भवन्ति । तद् गृहं वै निदानं, प्रजा निदानं, पशवो निदानं, स्वर्गो लोको निदानम् । निदानवान् भवति य एवं वेद । यमं वैवस्वतं देवा अमुष्मै लोकायासुवत । सोऽकामयत निदानवान् अस्मिन् लोके स्याम् इति । स एतानि यामानि सामान्य अपश्यत् । तैर् अस्तुत । तैर् अस्मिन् लोके निदानवान् अभवत् । एतन्निदानो ह चावः सोऽस्मिन् लोक एतत्प्रजा एतैर् एव सामभिर् य एवैतानि सामानि वेद । तेनास्मिन् लोके निदानवान् यमस्य पुत्रतां गच्छति य एवं वेद । तद् आहुः पितृदेवत्यानि सामानि । ईश्वरः पुरायुषोऽमुं लोकम् एतोर् इत्थ आयुर् इति वा स्तोमस्य अथो वायुर् इति । तथा ह पुरायुषोऽमुं लोकं नैति । यद् उ यमोऽपश्यत् तस्माद् यामम् इत्थ आख्यायते । अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् ।

एहं क पु मवाणि १ ते अह इत्यतः गिरः ।

यमिर् वर्षात इन्दुभिः ॥

इति वृद्धं 'एहं एतद् अहर्' यद् बार्हतम् ॥ ३३ ॥

[१] क ग यमो [२] ग जायेयाताम् [३-१] ग पितृदेवत्यानि [१०] ग आयुर् [११] क [१] क लोकानिरंछं ग लोकानिरंछं [४] ग [१२] ग सायुर् [१३] क ग वृषणि [१४-१४] क भवति [६-६] ग अमुष्मि- [१४] ग येतदर्थ्यत् स्लोकायासवत [७] ग वा [८] ग पुत्रां [९]

ताम् साकमश्वं स्वर्थं साम स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै । एवा ह्य अस्मि वीरयुर् एवा ॥ इति वीरयुर् इत्य्
एवेति भवति बृहतो रूपम् । बर्हत्तम् एतद् अहः । तास्व आमहीयवं^१ प्राजापत्यं साम ।
क्षवं वै प्रजापतिः । प्राजापत्यम् एतद् अहः । तद् गायत्रीषु भवति । ब्रह्म वै गायत्री ।
क्षत्रम् एतद् अहः । तद् यद् गायत्रीष्व् आमहीयवं^२ भवति, ब्रह्मैव तद् यशसार्पयन्ति ।
ब्रह्मणो ऽस्य सतः क्षत्रस्यैव प्रकाशो भवति य एवं वेद । एतस्माद् घ वा इदं^३ ब्राह्मणानां
राक्षाम्^४ इव प्रकाशो यद् गायत्रीष्व्^५ ब्रह्मसाम भवति । तत् समानं वदन्तीषु भवति ।
यद् घ वै बहवस् समानम् आचक्षते तत् सत्यम् । तद् यद्^६

एवा ह्य अस्मि वीरयुर् एवा ॥ इति वीरयुर् इत्य् ।

एवा ते राध्वं^७ मनः ॥

इति भवति सत्यस्यैवद्वयै । इदं^८ विधा अवीष्वच इति वृद्धं ह्य् एतद् अहर् यद् बर्हत्तम् ।
तास्व आष्टादंष्ट्रम्^९ उक्तब्राह्मणम् । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा
इळा । एशुष्व् एवैतत्^{१०} प्रतितिष्ठन्ति । अभीळायै स्वरेण तृतीयम् अह स्वरति ॥ ३४ ॥

[१] ग आमहीयवं [२] ग आमहीयं [३] ग इदा [४] ग राक्षाम् [५] ग गायत्रीषुक्ते [६]
ग नास्ति [७-७] ग गुरुत [८] ग राध्वं [९] ग इन्द्र [१०] ग अष्टमादंष्ट्रम् [११] य एवैतत्

द्विव्युतत्या स्वेति प्रतिपदो भवन्ति । द्विव्युतत्या स्वेति वै गायत्र्यै रूपम् । परिशोभन्त्या
कृपेति त्रिष्टुभः । सोमाश् शुका गवाशिर इति जपत्यै । छन्दसां वा एषां रूपं छन्दोभिस्
तृतीयसवनं क्रियते । तृतीयसवनम् इव वै तृतीयम् अहः । ता^१ एता भवन्ति गायत्र्यो^२
जगद्वर्णा अहोरूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहोरूपेण समृद्धयन्ति सं तत्रर्धते^३ । सम्
अस्मा^४ ऋध्यते य एवं वेद । एते असृग्म् इन्द्र इत्य् अनुरूपो भवति । भूतानुवादिनी^५ एत
एत इति वै पूर्वाण्य् अतो ऽनुदिशन्ति । बृहद्रथन्तरयोर् एवैतद् यत्नेन यान्ति त्रिवृत्-
पञ्चदशयो स्तोमयोः । तद् आहुस् साक्ष एव रूपं स्तोत्रियेणारभन्ते ऽनुरूपेणाह इति ।
स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो ऽपानो^६ ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम्^७
एवैतत्^८ समृध्य प्रयन्ति ॥ ३५ ॥

[१] ग त [२] ग गायत्र्या [३] ग तत्रर्धते [४] ग आस्मा [५] ग भूतानां वादिनीर्
[६] क ग पानो [७] ग प्राणापानान्यम् [८] ग एवैतत्

ता गोमतीर् इळावतीर्^१ अश्ववतीः^२ पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै ।
पशवो ह्य् एतद् अहः । विश्ववतीर् भवन्ति । विश्वदेवं ह्य् एतद् अहः । अन्तरिक्षवतीर्
भवन्ति । अन्तरिक्षं ह्य् एतद् अहः । आशीर्वतीर् भवन्ति । आशीर्वद् ध्व एतद्^३ अहः ।
अथो आशिरं^४ वै तृतीयसवने^५ ऽवनयन्ति । तृतीयसवनभाजनम्^६ एतद् अहः । पञ्चर्चं
भवति—पञ्च वै दिशो—दिशाम् एव धृत्यै । अथो पांक्तो वै यज्ञो यज्ञस्यैवारम्भाय ।
पर्यासो भवति प्रजाणां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । सप्तदशस्तोमो^७ भवति । प्रजापतिर् वै
सप्तदशः । प्रजापताश् एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो^८ यन्ति ॥ ३६ ॥

[१] ग इळावन्तीर् [२] ग अश्ववती [३-३] ग आशीर्वद्वैतद् [४] क आशीरं [५] ग तृतीयसवने
[६] क भाजनम् [७] ग स्तोमा [८] ग प्रतितिष्ठतो

अग्निनामिस्म इत्यत इत्यु आग्नेयम् आ-य भवति राथन्तरम् । राथन्तरं ह्येतद् अहं
यद् ध वा अग्निनामिस्म समिद्धयत वैरूप इ वै तद् राथन्तरेण समिध्यते, राथन्तरं वा
वैरूपेण । 'तद् उ' होवाच सौजातस्यारादेर् जाया—यन् तु मे द्वे एव पृष्ठे पतिर्^३
अमन्यताथ को ऽथे गर्दभ औदुम्बरिम् अभिनानद्यत^४ इति^५ । तद् आह राथन्तरम् एतद्
अहः । तस्माद् एतस्याहो राथन्तरं पृष्ठं कार्यम् इति । तद् उ वा आहुः को वा न्वै स्यात्
पुरुषः को वा यद् अस्यात्मेव^६ स्यान् न पशवः । आत्मा वै बृहद्रथन्तरे । पशवः पृष्ठानि ।
तस्माद् एतस्याहो वैरूपम् एव पृष्ठं कार्यम् इति । तद् यद् एतस्याहो वैरूपं पृष्ठं भवत्यु
आत्मन् एवैतत् पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ३७ ॥

[१-१] क ग ददु [२] क सौजातस्यारादेर् [३] क पतीर् [४] क अभिनद्यत ग अभिनान्यदत
[५] ग नास्ति [६] ग अस्यात्मेव

मित्रे हुवे पूतदक्षम् इति मैत्रावरुणं भवति । हु इति वै राथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम्
एतद् अहः । वरुणं च रिशादसं^१ धियं घृताची साधन्तेति सिद्धया^२ एव ।

ऋतेन मित्रावरुणाव् कृतावृथाव् ऋतस्पृशा ।

ऋतु बृहन्तम् आश्रये ॥

कवी नो मित्रावरुणा

इति वीति भवत्यु^३ अन्तरिक्षस्य रूपम् । अन्तरिक्षभाजनम् एतद् अहः । इन्द्रेण सं हि दक्षस
इत्यु ऐन्द्रं भवति । सम् इति च वै वीति वान्तरिक्षस्य रूपम् । इतो वा अयं ऊर्ध्वो लोको
ऽर्वाङ् असाव् अमुतः । सम् इति च वा इदम् अन्तरिक्षं वीति च । संजग्मानो अबिभ्युषा
मन्दू^४ समानवचसेति । समानं वै तृतीयं च चतुर्थं चाहनी । तृतीयाद् वा अहश्च चतुर्थम्
अहः प्रजातम् । आद् अह स्वधाम् अतु पुनर् गर्भत्वम् एरिर इति पुनश्च एवैतत् तृतीये ऽहनि
गर्भत्वम् एरयन्ते चतुर्थस्याहः प्रजात्यै ।

दधाना नाम यक्षियम्^५ ॥

वीक्षु चिद् आरुजत्नुभिर् गुहा चिद् इन्द्र वृद्धिभिः^६ ।

अविन्द उरिया अनु ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्येतद् अहः ॥ ३८ ॥

[१] ग रिशादसं [२] ग सिद्धय [३] ग भवन्त्यु [४] ग मन्दू [५] क ग यक्षीयम् [६-६] क
वीक्षुचिद्विभ्युषाभिर्गुहा दिदिन्द्र वृद्धिभिर् ग वीक्षुचिद्विभ्युषाभिर्गुहा चिदिन्द्र वृद्धिभिर्

ता हुवे ययोर् इदम् इत्यु ऐन्द्राग्रं भवति । वाचम् एवैतद् यज्ञम् ऊहिषीमन्त त
उपह्वयन्ते^१ पप्रे^२ विश्वं पुरा कृतम् इति । पुरेव ह्येतद् एतहि कृतं भवति ।

इन्द्राग्नी न मर्धतः ॥

उग्रा विषतिना^३ मृष

इति । वीति भवत्यु^४ अन्तरिक्षस्य रूपम् । अन्तरिक्षभाजनम् एतद् अहः ।

हयो^५ वृत्राण्य् आर्या हयो^६ दासानि सप्तती ।

हयो^६ विश्वा अप द्विषः ॥

इति वार्त्राग्रं भवत्यु अन्ततो विजित्यै । एतेन वै ज्यहेण देवा अग्रे वयजयन्त । तद्^७ यद्
एतद् वार्त्राग्रम् अन्ततो आज्यं क्रियते, विजित्या एव आतृष्यस्यैव वधाय । विजयते, हन्ति

द्विषन्त भ्रातृभ्य, य एव वेद सप्तदश स्तोमो भवति । प्रजापतिर् वे सप्तदश प्रजा
पताद् एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ३९ ॥

[१] ग उपव्ययन्ते [२] क ग पान्ते [३] ग विवनिता [४] क भवन्त्य [५] ग हवो
[६] एवं कोशयोस्संहितायां च [७] ग यद्

उच्चा ते जातम् अन्वसेति माध्यन्दिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर् गायत्र्यो भवन्त्य—अन्नं वा
अन्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । दिवि सद् भूम्बू आ दद इति धातापृथिवीया भवन्ति । अ-
प्रतिष्ठितम् इव वा एतद् अहर यद् वैरूपम् । तद् यद् एता धातापृथिवीया भवन्त्य अहर
एवैताभिः प्रतिष्ठापयन्ति । स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुत्व इति मरुत्वतीर् भवन्ति ।
मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति । एता विधान्य अयं आ
इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ
वैष्टम्भम् । ऊर्ध्वी वै देवा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् । ते दिशो नापश्यन् । ते ऽक्रामयन्त
दिशः पश्येमेति । त एते सामनी अपश्यन् । ताभ्याम् अस्तुवत । ततो दिशो ऽपश्यन् ।
तास्व आक्रमन्त । तास्व सम् इवाप्लीयन्त । ता एताभ्यां निघनाभ्यां यथा चर्म
कुशीभ्याम् अन्वस्येद् एवम् एवाभ्याम् अन्वास्थन् । ता अभ्रियन्त । तद् यद् एते सामनी
भवतो दिशाम् एव धृत्वा स्वर्गस्य च लोकस्थोजित्यै । दिशो वा एतद् अहर, दिश एते
सामनी । तद् यद् एते सामनी एतस्मिन् अहनि क्रियेते, दिश एवैतत् प्रत्यक्षम् आरभन्ते ।
अभि सोमास आयव इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एतद् अहः ॥ ४० ॥

[१-१] क भूम्याद् ग भूम्यदद [२] ग एतम् [३] ग ऊर्ध्वी [४-४] ग पश्यस्तस्याक्रामन्त
[५] एवं कोशयोः [६] ग तां [७-७] ग इत्येव [८] ग रथन्तरम्

यद् यद् वै देवा यज्ञे ऽकुर्वन्त, तत् तद् व एवासुरा अन्वकुर्वन्त । ते देवा अनुवन्—
यद् यद् वाव ययं यज्ञे कुर्महे, तत् तन् नो ऽसुरा अनुकुर्वन्ते । एतेमे जयं वेदे गाथया
संसृजामेति । ते जयं वेदे गाथया संयुक्तं न्यास्यन् । तम् असुरा अनुवन्— न वा अयम्
अभूद् यं गाथया समस्त्राक्षुः । एतेमे जहामेति । तम् अजहुः । तस्माद् धीनाद् देवा एतं
गाथायै रसं प्रावृहन्त । स एष प्रगाथो ऽभवत् । तद् यद् गाथायै रसं प्रावृहन्त, तत् प्रगा-
थस्य प्रगाथत्वम् । स ह्येष रस एव प्रवृढः । रसेन हास्य स्तुतं भवति य एवं विद्वान्
प्रगाथेन स्तुते । अथ ह वा अग्र ऋक् च गाथा च सदृश्याच् प्रवासतुर, तान्यान्याम् अति ।
ते आजिम् ऐताम् । सैतम् ऋग् गाथायै रसं प्रावृहत् । स एष प्रगाथो ऽभवत् । तद् यद्
गाथायै रसं प्रावृहत्, तद् व एव प्रगाथस्य प्रगाथत्वम् । स ह्येष रस एव प्रवृढः । रसेन
हास्य स्तुतं भवति य एवं विद्वान् प्रगाथेन स्तुते ॥ ४१ ॥

[१] ग एतेमम [२] ग नास्ति [३] ग प्रवृढः [४] ग सैताम्

तस्मिन् उ ह देवा विराजम् अन्नार्थं ददशुर् मिथुनं प्रजननम् । तद् यच् चतुष्पदा
प्रथमा भवति त्रिपदे उत्तरे द्वे, तानि दश पदानि संपद्यन्ते । दशाक्षरा विराड्, अक्षं
विराद् । एतां ह तद् ददशुः । अथ यद् ब्रूहीतीति पूर्वाम् आचक्षते प्रगाथ इत्य् उत्तरे तद्
उ मिथुनं प्रजननम् । तस्मिन् उ हैव वलिष्ठो विराजम् अन्नार्थं ददशचतुरं मिथुनं
प्रजननम् । तद् यच् चतुष्पदा प्रथमा भवति द्विपदे उत्तरास् तिस्रस् तानि दश पदानि

सपद्यन्ते । दशाक्षरा विराड्, अक्ष विराट् एता ह तद् ददर्श । एकेति तद् एका, द्वे इति तन् तिस्रस्, तिस्र इति तत् षट्, चतस्र इति तद् दश । सो एव विराट् । एक इत्य् एकेति, द्वाच् इति द्वे इति, त्रय इति तिस्र इति, चत्वार इति चतस्र इत्य्, एतद् वा आचतुरं मिथुने प्रजननम् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद ॥ ४२ ॥

[१-१] क ग तस्मिन्नैव [२] ग विराट् [३-३] ग चतुस्मिथुनं [४] ग नास्ति

तासु पौरुमुद्रम् । इच्छावान् पवमानः पौरुमुद्रेण क्रियते । पुरुमुद्र आंगिरसः पशु-
कामस् तयो ऽतप्यन् । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^१ । स एताम् इच्छाम् उपैत्^२ ।
पशवो वा इच्छा । ततो वै स पशून् अधारुन्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अत्र पशून् रुन्धे
बहुपशून् भवति य एवं वेद । यद् उ^३ पुरुमुद्र आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात्^४ पौरुमुद्रम्^५
इत्य् आख्यायते । देवाश् च वा असुराश् चाधि समुद्रम् अस्पृधन्त । ते देवा अकामयन्त
पूर्वं^६ एवासुरान् समुद्रे मज्जयेमेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत् । तेनासुरान्
पूर्वं ऽमज्जयन् । तद् यत् पूर्वं ऽमज्जयन् तद् च एव पौरुमुद्रस्य पौरुमुद्रत्वम् । पूर्वं एव
द्विषन्तं भ्रातृव्यं मज्जयति य एवं वेद । तेषाम् उ यो य एवोदमज्जत् तस्यैतेनैव साम्ना
प्राप्नन् । तद् उ भ्रातृव्यहा । कस्माद् एतत् सामाह् रक्षोहेति । रक्षांसीव वा एतत् तान्
अप्नन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यम्, अत्र रक्षः पाप्मानं हते य एवं वेद ॥ ४३ ॥

[१] ग तेनास्तुवत् [२] ग उपैत् [३-३] ग नास्ति [४] ग पुरुमुद्रम् [५] ग पूर्वं

अथ गौतमम् । उभौ^१ वर्णौ समृद्धयै बार्हतं प्रस्ताधेन राधन्तरम् ऊर्ध्वम् । गौतमो
वै राहुगणो ऽकामयत् सातसनि स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^२ । ततो
वै स सातसनिर् अभवत् । सातसनयो ऽसामेति सप्तम् आसते । सातसनय एव भवन्ति ।
तद् ये च ह वै गौतमाद् ऋषयः पराञ्चो ये चार्वाञ्चस् ते गौतमम् एवर्षिम् उभय
उपासते । एतं हि स महिमानम् अपश्यत् । ये च हास्मात् पराञ्चः पितरो भवन्ति, ये
चार्वाञ्चस् त एनम् उभय उपासते य एवं वेद । यद् उ गौतमो राहुगणो^३ ऽपश्यत् तस्माद्
गौतमम् इत्य् आख्यायते ॥ ४४ ॥

[१] ग उभौ [२] ग तेनास्तुवत् [३] ग राहुगणो

अथान्तरिक्षम् । देवान् वा अन्तरिक्षं परेतान् असुरा अविध्यन् । ते ऽकामयन्तान्त-
रिक्षाद् एवान्तरिक्षेण विजित्य स्वर्गं लोकम् आरोहेमेति^१ । त एतत् सामापश्यन् । तेना-
स्तुवत् । ततो वै ते ऽन्तरिक्षाद् एवान्तरिक्षेण विजित्य स्वर्गं लोकम् आरोहन् । तद्
एवान्तरिक्षस्यान्तरिक्षत्वम् । तद् एतद् विजिति स्वर्गं साम । विजयते गच्छति स्वर्गं^२
य एवं वेद । अन्तरिक्षं वा एतद् अहः । लेलेव वा अन्तरिक्षम् । तद् यन् मध्येनिधनं भवति
प्रतिष्ठित्या एव । तस्योभयतः पदं परिष्टोमत्^३ अन्तरिक्षस्य रूपम् । उभयत इव हीदम्
अन्तरिक्षं परिष्टुब्धम् आभ्यां लोकाभ्याम् । तस्माद् उ हेतत् सामैतस्माद् अहो नान्तरित्यम् ।
अन्तरिक्षं वा एतद् अहः, अन्तरिक्षम् एतत् साम । अहर् एवैतेन रोहति तुष्टुवानः ।
यद् उ देवा एतेन साम्नान्तरिक्षाद् एवान्तरिक्षेण विजित्य स्वर्गं लोकम् आरोहन् तस्माद्
अन्तरिक्षम् इत्य् आख्यायते ॥ ४५ ॥

[१] एवं क च । ग आरोहमेति [२] ग नास्ति [३] क स्वर्ग्ये [४] ग परिण्योभवत्

अथ काण्वम् । कण्वो वै नार्वदो ज्योत् अप्रतिष्ठितश् चरन् सो ऽकामयत्—प्रति-
तिष्ठेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तस्य निधनं नापश्यत् । स वृषदंशस्य^१ क्ष्वेत^२
उपाशृणोत् । तद् अपश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स प्रत्यतिष्ठत् । तद् एतत् प्रतिष्ठा-
साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । यद् उ कण्वो नार्वदो ऽपश्यत् तस्मान् काण्वम् इत्य्
आख्यायते । तिलो वाच ईरयति प्र वहिर इति^३ त्रिष्टुभो ऽन्था^४ भवन्ति तृतीयस्याहो रूपम् ।
तेनै[व] त्रीण्य अहानि कल्पन्ते^५ ।

ऋतस्य भीति मङ्गलो मनीषाम् ।

गावो यन्ति गोपतिं पूच्छमानास् सोमं यन्ति मतवो वावशाताः ॥

इति "गोमतीः पशुमतीर्" भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्य एतद् अहः ॥ ४६ ॥

[१] ग वृषदंशस्य [२] ग क्ष्वेत [३-३] ग त्रिष्टुभोन्त्य [४] ग कल्पयन्त [५-५] ग गोमतिः पशुमतिर्

तासु संक्रोशः । संक्रोशेन वै देवास् संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् आयन् । यत्
संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् आयन् तत् संक्रोशस्य संक्रोशत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम ।
संक्रोशमान एवैतेन स्वर्गं^१ लोकम् एति य एवं वेद । तद् च एवाचक्षते ऽङ्गिरसां संक्रोश
इति^२ । अंगिरसो वा अकामयन्त—संविदाना एव संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् इया-
मेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते संविदाना एव संक्रोशमाना
स्वर्गं लोकम् आयन् । यत् संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् आयन् तद् च एव संक्रोशस्य
संक्रोशत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । संविदान एवैतेन संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् एति
य एवं वेद । तच् छ्रीर् वै स्वर्गो^३ लोकः । अश्नुते श्रियं, गच्छति स्वर्गं लोकं, य एवं
वेद । यद् च अङ्गिरसो ऽपश्यन् तस्माद् अङ्गिरसां संक्रोश^४ इत्य् आख्यायते । इतिश् च
ह खलु वा एते सामनी प्रतिश्रुतिश् च—हे^५ ये हो वा हा हो इत्य् एवानेनाङ्गिरसो ऽह्वयन् ।
हा^६ वा ओ वा इत्य् एतेन प्रत्यशृण्वन् । ते ह वा एते सामनी इतिश् चैव प्रतिश्रुतिश्
च, स्वर्ग्यं^७, स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै ॥ ४७ ॥

[१] ग स्वर्ग्ये [२] ग वति [३] ग संक्रोशत [४] ग हो [५] ग ह [६] ग स्वर्ग्ये

यद् शव इन्द्र ते शतं शतं भूमीर् उत^१ स्युः^२ ।

न त्वा वज्रिन्^३ सहस्रं सूर्या अनु

इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्स्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः । न जातम् अष्ट
रोदसी इतीमे ह वाव रोदसी । एते एवैतद् अभिवदति । आ पप्राथ महिना वृष्या वृषन् विश्वा
शविष्ठ शवसेति विश्वचतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । अस्^४ अव मधवन् गोमति^५ वजे
वज्रिन् चिन्नाभिर् ऋतिभिर् इति^६ गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो
ह्य एतद् अहः । तासु वैरूपम् । संवत्सरो वै विरूपो, विरूपा ऋतवो, विरूपा अर्ध-
मासाः^७ । तद् यत् पञ्चनिधनं पञ्च ह्य ऋतवो, यद् द्वादशनिधनं द्वादश हि मासा,
यद् दिग्वद् आक्रमणवत् तेन, यद्^८ विश्ववद् वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । प्रजननं वा एतद्
वैरूपम् । तद् यत् तृतीये ऽहन् क्रियते चतुर्थस्याहः प्रजास्ये । यद् देवा अभवन् तद्
असुरा अभवन् । ते देवा अश्वा अभवन्, तद् असुरा नान्ववायन् । ततो वै देवा अभवन्,

परासुरा । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् भ्रातृभ्यो भवति^१ । य एव वेद ४८

[१] ग इत [२] ग स्यु [३] ग वज्र [४] एवं कोशयोस्संहितायो च [५] ग गोमती
[६] ग उति [७] ग अर्धमासास् [८] क दिश्वत् [९] ग य [१०] ग नास्ति

तद् यद् अश्ववद् भवति भ्रातृव्यस्यैवापनुत्यै । अध्यधेळा^१ तृतीयस्याहो
ऽध्यधेळा^२ पञ्चमस्य । स यथा मण्डूक इदुकुर्याद् एवम् अत्रेदुकुर्यात् । तेनैव पञ्चमम्
अहर् अयातयाम^३ क्रियते । सर्वा वै वाक् तृतीये ऽहन् आप्यते । तद् यद् एते वृकणाया
भवन्त्य् उभयथा^४ एव वाच उपाप्त्यै, या च ग्राम्या या चारण्या । पञ्चनिधने तु कार्यतरम् ।
भूयः प्रजनने, प्रजननस् संवत्सरः, प्रजनना ऋतवः, प्रजनना अर्धमासा, अथेतरद् एक-
प्रजनने मासा एव । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य् एनेन
तुष्टवानाः । वयं य त्वा सुतावन्त इति सतोवृहतीर् आक्रमन्ते^५ ऽनपञ्चशाय ॥ ४९ ॥

[१-५] ग नास्ति [२-५] ग वस्याहोर्ध्वेर्देवा [३] ग अयातयाम [४] ग उभयथा [५] ग आक्रमन्ते

तासु वैष्टम्भम् । वैष्टम्भेन वै देवा असुरान् एभ्यो लोकेभ्यो निष्टम्भ्य स्व आयतने^१
सन्नम् आसत । वैष्टम्भेनैव द्विषन्ते भ्रातृव्यम् एभ्यो लोकेभ्यो निष्टम्भ्य स्व आयतने सन्नम्
आस्ते य एवं वेद । नैष्टम्भं ह वै नामैतत् । तद् वैष्टम्भम् इत्य् आख्यायते । उदरं वा एतद्
अहः । अन्नम् एतद् यद् वैष्टम्भम् । तद् यद् अत्र वैष्टम्भं क्रियते मध्यत एवैतद् आत्मनो
ऽन्नाद्यं दधते । तस्माद् उ हेदे^२ पुरुषो ऽन्नेन विष्टब्ध इव । तरणिर् इत् विषासतीति प्रज्ञाता
स्तोत्रिया भवन्ति । तासु रौरवं त्रिरूपं त्रिपरिष्टोभं तृतीयस्याहो रूपम् । अग्निर् वै
रुरु, रुद्रो ऽग्निः । यस्मात् पशवो ऽपक्रामन्त्य् अग्निर् एव तस्मात् पशून् अपक्रमयति ।
अथ ये पशव उपनमन्त्य् अग्निर् एव तस्मै पशून् उपनमयति । आग्नेयास् सत्रिण स्वैवैभ्यो
देवता पशून् अवसन्धे । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व्
एवैतत् प्रतिष्ठन्ति ॥ ५० ॥

[१] क आयतये [२] क ग हेदे

तिलो वाच^१ उद् ईरत इत्य् आर्भक्ष्य एवमानस्य गायत्र्यो भवन्ति तृतीयस्याहो रूपम् ।
तेनैव त्रीण्य् अहाति कल्पन्ते ।

गावो भिमन्ति धेनवः ।

हरिर् एति कनिकवत् ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावसद्धयै । पशवो ह्य् एतद् अहः । अभि
अहोर् अन्वतेत्य्^२ अभोति भवति रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एतद् अहः । राये^३ समुद्रांश्च
चतुर इति चतुर्थस्यैवाहः प्रजाल्यै । अस्मभ्यं सोम विश्वत इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं
ह्य् एतद् अहः । आ पवस्व सहस्रिण इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्यै रूपम् ।
जागतम् एतद् अहः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ पाष्टौहम्^४ । पाष्टौहीर्^५
आङ्गिरस स्वर्गकामस् तपो ऽतप्यत । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत^६ । ततो वै स
स्वर्गं लोकम् आस्तुत । तद् एतत् स्वर्गं साम । अस्तुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ
पाष्टौहीर्^७ आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात् पाष्टौहम् इत्य् आख्यायते । इतिश्च च ह खलु वा

एते सामनी प्रतिश्रुतिश् च—हो ये हो वा हा हो इत्य् एवैतेनाङ्गिरसो ऽह्वयन् । हा ओ वा ओ वा इत्य् अनेन प्रत्यगृण्वन् । ते ह वा एते सामनी ह्रतिश् चैव प्रतिश्रुतिश् च, स्वर्ग्ये, स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ । आ सोता परि विञ्चतेति परिवतीर् भवन्त्य् अन्तस्य* रूपम् । अन्तो ह्य् एतद् अहः ॥ ५१ ॥

[१] ग वाचा [२-२] क ग अन्वीरनृषतेत्य् [३] एवं कोशयोःसंहितायां च [४] क नास्ति ग पाण्डौहि [५] एवं कोशयोः [६] ग तेनास्तुवत [७] ग पण्डौहिर् [८] ग चैवा [९] ग स्वर्गे [१०] ग अन्तरिस्य

तासु वाचस्साम । निष्कर्षा देवासु सत्रम् आसते । ते स्वर्गं लोकं न प्रजानन् एतत् तृतीयम् अहः । ते ऽकामयन्त प्र स्वर्गं लोकं जानीयामेदं* तृतीयम् अहर् इति । तान् वाक्साम गायमानोपागृवत । तद् अपश्यन् । तेनास्तुवत । तेनार्ध्वन् । तेन स्वर्गं लोकं प्रजानन्* एतत् तृतीयम् अहः । तद् एतद् क्वदि स्वर्ग्यं साम । कधोति, गच्छति स्वर्गं* लोकं य एवं वेद । यद् ध वै शिवं शान्तं वाचस् तत् साम । सामन् वदतीति वा आहुः । सासु वदन्तं तद् यद् एतत् साम* भवति शिवेनैवैतद् वाचश् शान्तेन ज्यहं शमयन्ति । यद् उ वाक्साम* गायमानोपागृवत तस्माद् वाचस्सामेत्य् आख्यायते । सखाय आ नि* षीदत पुनानाय प्र गायतेति प्रवतीः परिवतीर् भवन्ति* । तद् यत् प्रवतीर् भवन्ति चतुर्थस्यैवाहः प्रजात्यै । अथ यत् परिवतीर् अन्तस्य रूपम्—अन्तो ह्य् एतद् अहर्—यो ऽन्तस् सो ऽन्तो ऽसद् इति* । परि परीति वा अन्तं पर्यन्ति ॥ ५२ ॥

[१] ? ग जननीयाभेदं [२] ग प्रजननन् [३] क स्वर्ग्यं [४] ग सामा [५] ग वाक्सामा [६] ग तु [७] ग भवति [८-८] ग योतस्तोन्नोदिति

तासु शौक्तम् । अङ्गिरसो वै तपस् तेषाना अशोचन् । ते ऽकामयन्ताप* शुचं हनीमहीति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेन शुचम् अपाग्नत । तद् यच्च शुचम्* अपाग्नत तच्च* शौक्तस्य शौक्तत्वम् । अप शुचं* इते य एवं वेद । शुक्तिर् आगिरस स्वर्गकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत* । ततो वै स स्वर्गं लोकम् आश्रुत । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ शुक्तिर्* आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माच्च शौक्तम् इत्य् आख्यायते । सुतासो मधुमत्तमास् सोमा इन्द्राय मन्दिन इति मध्वतीर् भवन्ति । रसो वै मधः । धीतम् इवैतद्* यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मध्वतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्य् ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति । पवित्रवन्तो अक्षरन् देवान् गच्छन्तु* वो मदा इत्य् अभिपूर्वम् एवार्हिम् तद् रसं मदं दधति* ।

इन्दुर इन्द्राय पवत इति देवासो अनुवन् ।

* वाचस् पतिर् भवत्यते* विश्वस्येशान* ओजसा ॥

इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः । सहस्रवारः पवते समुदो वाचमीह्वय इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः ॥ ५३ ॥

[१] क कामायन्ताप ग कामायन्त [२-२] ग ग इवैकतद् [८] ग मच्छन्तं [९-९] ग रस यच्छुक्षम् [३-३] ग अपाग्नतश्च [४] ग शुवा मदन्द्रयति [१०-१०] क वाचस्पतिम्मन्त्रस्यते ग [५] क ग तेनास्तुवत [६-६] ग यदुक्तिर् [७] वाचस्पतिम्मन्त्रस्यते [११] ग अश्वस्येशान

तासु गौरिवीतम्^१ उक्तब्राह्मणम् । अथ त्वाष्ट्रीसाम वीरजनन साम अस्य वीरो जायते य एव वेद अथो चतुर्थस्यैवाह प्रजात्यै । प्रजननं ह्य एतद् यत् त्वाष्ट्रीसाम । तन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एतेनारम्भणं^२ प्रवृत्ते^३ य आर्भवं पवमानम् उपयन्ति । यद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । तद् उ^४ निषिद्धम् इव भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो वै स्वर्गो लोकानाम् । स्वर्गायैतत् लोकायाह्वियते^५ यत् तृतीयम् अहः । तद् यद् एतन् निषिद्धम्^६ इव भवति स्वर्गस्यैव लोकस्यालतिपादाय । पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस् पत इति पवित्रवतीर् भवन्ति । पवित्रम् इव वा इदं विततं यद् अन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षभाजनम् एतद् अहः । प्रभुर गात्राणि पर्य एषि विश्वत इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । 'अतस्तनूर न तद्' आमो अस्तुते शृणास^७ इद् वहन्तम् 'सं तद् आशतेति'^८ समष्ट्यै ।

तपोश् पवित्रं विततं दिवस् पदे ओचन्तो अस्य तन्तवो व्य् अस्थिरन् ।

अवन्त्य^९ 'अस्य पवितारम् आगवो दिवः पृष्ठम् अपि तिष्ठन्ति तेजसा ॥

इति स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ।

अरुहवद्^{१०} 'उपसः पृश्निर्^{११} अग्रिय उक्षा^{१२} मिमाति भुवनेषु वाजसुः ।

मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृवक्षसः पितरो गर्भम् आ दधुः ॥

इति पुनर् एवैतत् तृतीये ऽहनि गर्भम् आदधति चतुर्थस्यैवाहः प्रजात्यै ॥ ५४ ॥

[१] क ग गौरिवीतम्	[२] ग एतेनारम्भणं	[३] सतास	[४-५] एवं कोशयोस्संहितायां च
ग प्रवृत्ते	[४] ग अधिपाठः पवतदु	[५] ग	[१०] ग अवत्य् [११] ग अरुहवद् [१२-
लोकानायाह्वियते	[६] ग निषिद्धम्	[७-८] ग	१२] क ग अग्रियुक्षा
क अतस्तनूर्णतद् ग अतस्तनूर्णतद्	[८] ग		

तास्व^१ अरिष्टं यज्ञस्यैवारिष्ट्यै । यद् ध वै किं च यज्ञस्य दुष्टदुतं दुदशस्तं^२ विधुरं^३ तस्य ह वा एतद् अरिष्ट्यै । अरिष्टो^४ ह वा एतेन यज्ञः । देवा वा एतं द्वादशरात्रम् अतन्वत । तेषां यद् यद् अरिष्यत्^५ तद् अरिष्टेनारिष्टम् अकुर्वत । तद् अरिष्टस्यारिष्टत्वम् । अरिष्टेन द्वादशरात्रेण पाप्मानं तरति श्रियम् अस्तुते य एवं वेद । तत्^६ व्रीळं भवति—पशवो वा इळाः । पशव एतद् अहर्—अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै^७ । भेषजं ह खलु वै तिस्र इळाः । एतद् ध वै शिवं शान्तं वाचो^८ यत्^९ तिस्र इळाः । तद् यत् व्रीळं तृतीये ऽहनि भवति तेनैव व्रीण्य् अहानि शमयन्ति । अथ यज्ञायक्षीयम् उक्तब्राह्मणम् । प्र मंहिष्ठाय गायतेति प्रमंहिष्ठीयम् उक्तब्राह्मणम् । ते ते मदं वृणीमसांति मद्धतीर् भवन्ति । अभिपूर्वम् एवैतत् तृतीयसवने रसं मदं दधति । तासु हारिवर्णम् उक्तब्राह्मणम् । तच् चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्पदा^{१०} वै पशवः । पशवः^{११} उष्णिग्—अभिपूर्वाणाम्^{१२} एव पशूनाम् अवरुद्धयै ॥ ५५ ॥

[१] ग तास्व	[२] ग दुदशस्तं	[३] ग विधुर	[१०] ग चतुष्पदा	[११] ग नास्ति	[१२]
[४] ग नास्ति	[५] ग अरिष्य	[६] ग नास्ति	ग अभिपूर्वाणाम्		
[७] ग अरुद्धयै	[८] क वाचो	[९] ग यत्			

धुवी^१ 'हवं तिरश्च्य' इति 'तैरश्चम् । ऊर्ध्वान् वा^२ अन्ये लोकान् देवाश् वर्षयश् चाजयन्^३ । अथ तिरश्चिर् आंगिरसो ऽकामयत—तिरश्चो ऽहं लोकाज् जयेयं, येनेमा आप स्यन्दन्ते, येनायं वायुः पयते, 'येनासाय् आवित्य' एति, येन चन्द्रमा येन नक्षत्राणीति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत^४ । तेन तिरश्चो लोकान् अजयद्, येनेमा^५

आप स्यन्दन्ते, येनाय वायु पवन येनासाश्च आदित्य एति यन चन्द्रमा येन नक्षत्राणि । ऊर्ध्वान्^१ ह वा अन्यैः कर्मभिर्लोकान् जयन्ति । अथैतेन तिरश्च उभयात् लोकान्सम्प्रीचः । जयति^२ तिरश्चश्चोर्ध्वाश्च य एवं वेद । तिरश्चिर्हानिरसश्चक्रमे—ऽववीरांश्च पशून्श्च रुन्धीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^३ ।

शुधी हवं तिरश्चा बन्द यस्य त्वा सपर्यति ।

सुवीर्यस्य गोमती^१ रायस् पूर्वि^२ महं^३ अस्ति ॥

इत्य एव वीरांश्च पशून्श्च चावरुन्दे^{१२} । तद् उ वीराणां च पशूनां चावरुद्धिः । अव^{१३} वीरांश्च पशून्श्च रुन्दे य एवं वेद । यद् उ तिरश्चिर्हानिरसो ऽपश्यत् तस्मात् तैरश्चम् इत्य आख्यायते । देवान्^{१४} वै स्वर्गं^{१५} लोकं यतो रक्षांश्च अन्वसचन्त^{१६} । ते ऽकामयन्ताप रक्षांसि हनीमहीति । त एतत् सामापश्यत् । तद् देवपुराम् एव कृत्वा तिर्यक् पर्यौहन् । तेन रक्षांस्य अपाघ्नत । तद् उ रक्षसाम् अपहतिः । अय रक्षः पाप्मानं हते य एवं वेद । तद् ऐलम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ ५६ ॥

[१-१] ग ह भवन्तिरक्षा	[२-२] ग तैश्चमूर्ध्वारता	जयन्ति	[१०-१०] ग रायस्पूर्वि	[११]
[३] ग चजयन्	[४] ग लोकञ्च	[५-५] ग	एवं कोशयोस्संहितायां च	[१२] ग चाव-
येनासादित्य	[६] ग तेनास्तुवत	[७] क ग	रुन्ध	[१३] ग अय
अधिपाठः येनेमा	[८] ग ऊर्ध्वा	[९] ग	ग स्वर्गं	[१४] ग अन्वसचन्त

यदाप्यते यज्ञ, आप्यन्ते छन्दांस्य, आप्यन्ते देवता, आप्यन्त इमे लोका, अय केन चतुर्थम् अहस् तायन इत्य आहुः । वाचैवेति ब्रूयान् । वाग् एव तत उच्छिष्यते ऽक्षरम् एव त्र्यक्षरं परिशिष्यते । तद् एवोत्तरं त्र्यहम् अनुविदधाति । यद् आहाप्यते यज्ञ इति—प्रातस्सवनभाजनं प्रथमम् अहर्, माध्यन्दिनभाजनं द्वितीयं, तृतीयसवनभाजनं तृतीयं—तेन यज्ञ आप्यते । यद् आहाप्यन्ते छन्दांसीति—गायत्रं प्रातस्सवनं, त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं, जागतं तृतीयसवनं—तेन छन्दांस्य आप्यन्ते । यद् आहाप्यन्ते देवता इति—वसुतां प्रातस्सवनं, रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनम्, आदित्यानां तृतीयसवनं—तेन देवता आप्यन्ते । यद् आहाप्यन्त इमे लोका इति—इदं प्रातस्सवनम्, इदं माध्यन्दिनं सवनम्, अदस्^१ तृतीयसवनं—तेनेमे लोका आप्यन्ते । अक्षरम् एव त्र्यक्षरं परिशिष्यते । तद् एवोत्तरं त्र्यहम् अनुविदधाति । यो वै चतुर्थे ऽहनीन्द्रं वेदेन्द्रियावान् भवति । वाग् वाच^२ चतुर्थे ऽहनीन्द्रः । इन्द्रियावान् भवति य एवं वेद ॥ ५७ ॥

[१] ग इदम् [२] ग त्र्यहम् [३-३] ग वाच

एता भवन्ति^१ प्र त आश्विनीः^२ पवमान धेनव इति प्रवतीः^३ प्रायणीये ऽहर् । प्रणिनीषेथ्यं वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या^४ एवैतद् रूपेण प्रयन्ति । दिव्या असृष्टन् पयसा धरीमणीति विराजाम् एवैतद् रूपम् उपगच्छन्ति । विराजं ह्य एतद् अहः । प्रान्तरिक्षात्^५ स्थावरीस् ते असृक्षतेत्य “अन्तरिक्षवतीर् भवन्ति” । अन्तरिक्षभाजनं वै तृतीयम् अहः । तृतीयाद् अह एतत् प्रजातम् । ये त्वा मृजन्त्य ऋषिषाण वेषस इति मृजन्तीव^६ वै जातम्^७ । जायत उ एतेनाह्वा । उभयतः पवमानस्य रश्मय इत्य उभाभ्यां ह वा एतत्^८ त्र्यह्माभ्यां प्रजनयन्ति । प्रैव पूर्वस्माज् जनयन्ति, तन्वत उत्तरस्मात् । ध्रुवस्य सतः पर्यन्ति केतव इत्य अहर् वै ध्रुवं छन्दांसि केतवः । स यथा भ्रान्तान् अननुद् “ऊर्ध्वास तान्”

तासु गौरिवीतम् उक्तब्रह्मणम् अथ वाग्दीक्षाम वारजनन साम अस्य वीरो जायत य एव वत् अथो चतुर्थस्यैव प्रजापतेः प्रजननं ह्य एतद् यन् स्वाग्दीक्षाम । तत्र मध्यनिधनं भवति प्रतिष्ठित्यै । समुद्रं वा एतेनारम्भणं प्रयुज्यते^१ य आर्भवं पचमानम् उपयन्ति । यद् यत् मध्यनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । तद् उ^२ निषिद्धम् इव भवत्य् अन्तर्य रूपम् । अन्तो वै स्वर्गो लोकानाम् । स्वर्गयितुं लोकायाह्वियते^३ यन् तृतीयम् अहः । तद् यद् एतेन निषिद्धम्^४ इव भवति स्वर्गस्यैव लोकस्यान्तिपादाप । पवित्रं ते विततं ब्रह्मणम् एत इति पवित्रवतीर् भवन्ति । पवित्रम् इव वा इदं विततं यद् अन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षभाजनम् एतद् अहः । प्रभुः प्राणिषु पृथुं पृथि विश्वे इति विश्ववतीर् भवन्ति । विश्वदेवे ह्य एतद् अहः । "अतस्तद्वत् न तद्" आसो अस्तुते शुभाम्^५ इदं ब्रह्मणम्^६ तं नदं अवाप्तेति^७ समष्ट्यै ।

तपोऽपि पवित्रं विदुः पदे लोचनोऽस्य तन्मोक्षो वा अतिरन् ।

नृचक्षुः^८ अत्र पवित्रारम्भणगे दिवः पृथग् अपि सिद्धं तं वैजना ।

इति स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ।

मरुतान्^९ १ तपसां पुमिन् २ अग्निं दक्षः ३ मिमांसी सुतमेव न वदुः ।

सायादितो मयिरे वास्य मावका नृचक्षुः पितरो गर्भम् आ दधु ॥

इति पुनर् पवैतत् तृतीये ऽहनि गर्भम् आदधति सतृप्यस्यैवाहः प्रजापत्यै ॥ ५४ ॥

[१] क ग गौरिवीतम् [२] ग एतेनारम्भण [३] सुताय [४-५] एव कोशयोस्मादित्यायं च प्रयुज्यते [६] ग अग्निपितुः दधतु [७] ग [१०] ग अवाप् [११] ग अहस्वद् [१२-१३] लोकायाह्वियते [१४] ग निषिद्धम् [१५-१६] ११ क ग अमरुतक्ष्मा क अतस्तद्वत् न तद् ग अतस्तद्वत् न तद् [१७] ग

तासु^१ अग्निष्टे यज्ञस्यैवारिष्ट्यै । यद् ध वै किं च यज्ञस्य तुष्टुतं तुष्टुशस्तं^२ विभुः^३ तस्य ह वा एतद् अग्निष्ट्यै । अग्निष्टो^४ ह वा एतेन यज्ञः । देवा वा एते ह्यद्वारात्रम् अनन्वत । तेषां यद् यद् अरिष्ट्यत्^५ तद् अग्निष्टेनारिष्ट्यम् अकुर्वेत् । तद् अरिष्टस्याग्निष्ट्यम् । अग्निष्टेन ह्यद्वारात्रेण पापमार्गं तरति श्रियम् अह्नूते य एवं वेद । तत्^६ ब्रीळं भवति—पशवो वा इळा । पशव एतद् अहः—अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवसृज्यै^७ । धेपजं ह खलु वै तिष्ठ इळाः । एतद् ध वै शिवं शान्तं वाचो^८ यत् तिष्ठ इळाः । तद् यत् ब्रीळं तृतीये ऽहनि भवति तेनैव ब्रह्मण्य ब्रह्मणि शमयन्ति । अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् । प्र ब्रह्मिण्य गान्तेति प्रमोहिणीयम् उक्तब्राह्मणम् । त ते मदं गुणयन्ति मद्भनीर् भवन्ति । अभिपूर्वम् एवैतत् तृतीयस्येव रसं मदं दधति । तासु हारिवर्णम् उक्तब्राह्मणम् । तच्च चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्पदा^९ वै पशवः । पशवः^{१०} उष्णिग्—अभिपूर्वाणाम्^{११} एव पशूनाम् अवसृज्यै ॥ ५५ ॥

[१] ग तासु [२] ग तुष्टुशस्त [३] ग विभुः [४-५] ग चतुष्पदा [६] ग नास्ति [१६]

[७] ग नास्ति [८] ग अरिष्ट्य [९] ग नास्ति [१०] ग अग्निपूर्वाणाम्

[११] ग अमरुतक्ष्मा [१२] क वाचो [१३] ग यज्ञ

श्रुतो^१ इव निरक्षरः^२ इति तैश्चम् । ऊर्ध्वान् वा^३ अग्रे लोकान् देवाश्च सर्वथश्चाजयन्^४ । अथ तिरश्चिर् आगिरसो ऽकामयन्—तिरश्चो ऽहं लोकाश्च^५ जयेयं, येनेमा आप स्यन्दन्ते, येनायं वायुः पवने, "येनासाय आदित्य" एति, येन चन्द्रमा येन तल्लवाणीति । स एतत् सामपश्यन् । तेनास्तुत^६ । तेन निरक्षरो लोकात् अजयद्, येनेमा^७

आय ह्यन्द त यनाय वाय पवन यत्नामाह आदित्य एति यन चन्द्रम यन ब्रह्म
वा ण ऊर्ध्वान् ह वा अयै बर्मेभिर् लोकाश्च जयन्ति । अयतन तिरश्च उभयान् लोकान्
सधीच । जयन्ति । तिरश्चश्च चोर्ध्वान् च य एवं वेद । तिरश्चित् हागिरसश्च चक्रम—ऽय
वीरान् च पशून् च रुन्धीयन्ति । स एतन् सामापदयत् । तेनास्तुन^१ ।

श्री ११ तिरश्चा इन्द्र नय भग सपथेति ।

सधीयस्व मेमेना १० रायस्व पूर्व १० म ११ अति ॥

इत्य् एव वीरान् च पशून् चावसन्ते^२ । तद् उ वीरान् च पशूनां चावसन्ति । अय^३
वीरान् च पशून् च रुन्धे य एवं वेद । यद् उ तिरश्चित् हागिरसो ऽपयत् तस्मात्
नैरश्चम् इत्य् आह्वयते । देवान्^४ वै स्वर्गं^५ लोके यतो रक्षांश्च अन्वसन्त^६ । त
ऽकामयन्ताप रक्षांसि हनीमहीति । त एतन् सामापदयत् । तद् देवपुराम् एव कृत्वा
निर्यक् पर्यौहत् । तेन रक्षांस्य अपाश्रत । तद् उ रक्षसाम् अपहति । अय रक्षः पाप्मानं
हने य एवं वेद । तद् एलम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इच्छा । पशुष्व एवैतन्
प्रतिष्ठन्ति ॥ ५६ ॥

[१-३] ग इ भवतिरश्च	[२-२] ग तैश्चनृषोऽति	जयन्ति [१०-१०] ग रायस्वर्ग	[११]
[३] ग चक्रयत्	[४] ग लोकाश्च	[५-५] ग एवं कोशयोस्संहितार्थं च	[१२] ग चाव-
वेनामागिरस	[६] ग तेनास्तुन	[७] क ग रुन्धे	[१३] क ग देवा
अधिपाठः मेमेना	[८] ग ऊर्ध्व	[९] ग स रक्ष	[१४] ग अन्वसन्त

यदाप्यते यज्ञः, आप्यन्ते छन्दांस्य, आप्यन्ते देवता, आप्यन्त इमे लोका, अय केन
चतुर्थम् अहर् तावत् इत्य् आहुः । वाचैवेति व्यात् । वाग् एव तन उच्छिज्यते ऽक्षरम्
एव ऽप्रक्षरं परिशिष्यते । तद् पशोस्तरं ऽग्रहम् अनुविद्धाति । यद् आहाप्यते यज्ञ इति
—प्रान्तस्सवनं भाजनं प्रथमम् अहर्, माध्यन्दिनभाजनं द्वितीयं, तृतीयस्सवनं भाजनं तृतीयं
—तेन यज्ञ आप्यते । यद् आहाप्यन्ते छन्दांसीति—गायत्रं प्रातस्सवनं, वैष्णवं माध्यन्दिनं
सवनं, जागन्तं तृतीयस्सवनं—तेन छन्दांस्य आप्यन्ते । यद् आहाप्यन्ते देवता इति—वसूनां
प्रातस्सवनं, रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनम्, आदित्यानां तृतीयस्सवनं—तेन देवता आप्यन्ते ।
यद् आहाप्यन्त इमे लोका इति—इदं प्रातस्सवनम्, इदं माध्यन्दिनं सवनम्, अहर्
तृतीयस्सवनं—तेनेमे लोका आप्यन्ते । अक्षरम् एव ऽप्रक्षरं परिशिष्यते । तद् पशोस्तरं
ऽग्रहम् अनुविद्धाति । यो वै चतुर्थं ऽहनीन्द्रं वेदेन्द्रियावान् भवति । वाग् वाचं चतुर्थं
ऽहनीन्द्रः । इन्द्रियाधान् भवति य एवं वेद ॥ ५७ ॥

[१] ग इन्द्र [२] ग त्रयवत् [३-३] ग वाचा

एता भवन्ति 'प्र त आश्विना' पवमानं वनव इति प्रवर्णीः प्रायणीये ऽहन् । प्रणि-
नीवेण्ये वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । नायडवा पवैतद् रूपेण प्रयन्ति । त्विवा
अहम् पयसा प्ररोमणीति विराजाम् पवैतद् रूपम् उपगच्छन्ति । वैराजं ह् एतद् अहः ।
प्रान्ताङ्गिभ्यस्त्वावर्त्तते अग्रहतेत्य् "अन्तरिक्षवतीर भवन्ति" । अन्तरिक्षभाजनं वै तृतीयम्
अहः । तृतीयाद् अह एतत् प्रजातम् । ये त्वा मृजन्त्य ऋषिपाणं वधत इति मृजन्तीव 'वै
जातम्' । जायत उ एतेनाह्वा । उमयतः पवमानस्य रश्मय इत्य् उभाभ्यां ह वा एतन्
ऽग्रहार्थं प्रजनयन्ति । प्रैष पूर्वस्मात् जनयन्ति, तन्वत उत्तरस्मात् । प्रवन्तं तत् एवेति
केतव इत्य् अहर् वै शुक्लं छन्दांसि केतवः । स यथा आत्मा अनहुह ऊर्ध्वान् ताव-

द्विपरिणायं धुरि युज्युह एवम् एवैतद् द्विपरिणायं छन्दोति युज्यन्त्यु भासन्
अहस्तु । अवि पविने आच मृज्यते हरि इति मृजन्तीष वै जातम् । जायत उ एतेनाह्वा ।
तत्ता नि ओनो कलशेषु सीदतीति । सोमम् एवैतत् । प्रत्यक्षम् अनुवदन्ति । विश्व ।
वामामि विश्वक्षु क्त्वन्वत् । यमो ह्ये वन. पयन्ति केनव हन्त्य अग्निर् इ वा इमान् लोकान् अनु
प्रभु । तम् एवैतत् प्रातस्सवनान् प्रजनयन्ति । तं प्रजातं माध्यन्दिने । सवने मन्थन्ति ।
व्यानर्वा पवसे सोम वर्णनय पयिर् विश्वस्य युवनस्य राजसीति स ह्य अस्य विश्वस्य युवनस्य राजनि
॥ ५८ ॥

[१-३] ग पात आग्नि [२] ग प्रवर्ति [३] ऊरु [४] ग परिणय [५] ग एतेनाह्व
ग गायत्र्य [६] ग आबिषाहः नक्षः प्रातर्दिक्षाम् [११-१५] ग सोमनेवेत्य [१२] ग अवदन्ति
[५-५] ग अतविश्ववतिभवेति [१-६] ग नैजत [१३] ग विश्व [१४] ग क्त्वन्वत् [१५] ग
जातम् [७] ग एतम् [८-८] एवं वा क ग माध्यन्दिन

ता पता भवन्ति जगत्तो । गायत्र्यर्वा अहो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहोरूपेण
समृद्धयन्ति स तत्र क्रियते । सम् अस्मा श्रद्धयेन य एवं वेद । एतस्य ह वै सम्वेहं अर्पणं
न दृष्टम् । जगदन्तः पूर्वस्य त्रियहो भवति । जगत्स्यैतद् अहः प्रतिपद्यन्ते । समाद् एवैतत्
समम् उपयन्ति । यो वै स्तोम चतुर्युजं वेद वहन्त्य एनं चतस्रसं संयुक्ताः । जगदन्तः पूर्वस्य
त्रियहो भवति । जगत्स्यैतद् अहः प्रतिपद्यन्ते । स यथा प्राष्टिं प्रष्टियुगाय नित्युज्याद्
एवम् एवैतत् पूर्वसिम् त्रियह उच्चरं उपहम् अनुनियुनक्ति । वहन्त्य एनं चतस्रसं संयुक्ता
य एवं वेद । यो ह छलु वै व्यूदच्छन्दास् स समृद्धच्छन्दा, यस् समृद्धच्छन्दात् स
व्यूदच्छन्दाः । जगदन्तः पूर्वस्य त्रियहो भवति । जगत्स्यैतद् अहः प्रतिपद्यन्ते । समाद्
एवैतत् समम् उपयन्ति । त्रिष्टुभन्तो द्वितीयस्य त्रियहो भवति । त्रिष्टुभा तृतीयं त्रियहं
प्रतिपद्यन्ते । समाद् एवैतत् समं संक्रामन्ति यत्राभतस तृतीयस्य त्रियहो भवति । गायत्र्या
दशमम् अहः प्रतिपद्यन्ते । समाद् एवैतत् समं संक्रामन्तो यन्ति । एष ह वाच समृद्ध-
च्छन्दाः । पतगाना अशीजनह इति जनद्वान् अनुरूपो भवति । षोडशिनम् एवैतत् प्रातस्सव-
नात् प्रजनयन्ति । तं प्रजातं तृतीयसवन आरभन्ते । तद् आहुर अह एष रूपं स्तोत्रिये-
षारभन्ते ऽनुरूपेण सास्र इति स्तोत्रिषानुरूपो भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो, ऽपानो
ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् एवैतत् समृद्धं प्रयन्ति ॥ ५९ ॥

[१] ग जगत्तो [२] ग आहोरूपेण [३-६] ग वसुच्छन्दात् [७] ग मृष्टच्छन्दा [८] क
क षष्टिं प्रष्टियुगाय ग षष्टिं प्रष्टियुगाय [९] एवं प्रयन्ते ग प्रवचन्ते [१०] ग तृतीय [१०] ग
क ग नित्युज्या [१५] एवं कोशयो [१६] प्रवहन्ते

दिवश्चित्रं न तन्मत् । ज्योतिर् वैद्यानं बृहद् इति । बृहतो रूपम् उपगच्छन्ति । वाहं
ह्य एतद् अहः । पवमानस्य ते रसः, पवमान रसम् गवेति । समानम् अनुवदति । वैराज-
रूपम् । अनुवक्तुं हि वैराजस्य रूपम् । प्र अद् गावो न मृज्यते इति प्रायणीयरूपम् एवैतद्
उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । त्वेया अयातो अकमुर् घ्नन्तः कृष्णम् अप त्वचम् इति
पाप्मा वै कृष्ण त्वक् । ताम् एवैतेनापघ्नन्ते । युधितस्य वनामहं अति सेतु दुराध्यम् इति पूर्वो ह
वै त्रियहसं सेतुर् दुराध्यस् । तम् एवैतेनातिहरन्ति ।

हृषिः हरेर् इह रसनः पवमानस्य शुष्पिणः ।
वरन्ति विशुनां दिवि ॥

इति बृहती रूपम् उपगच्छन्ति* । बर्हिन्तम् ह्य एतद् अहः ।

आ पवस्व सतीम् इव गोपद् इतो विगण्यम् ।
अथवा सोम नीरवद् ॥

इति गोमतीः पशुमतीद् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै ।

पवस्व विश्ववर्षम् आ* । सती रोदसी* । पशुम् ।
उवाचा* । यद्यो न रजिर्वायः ॥

इति सूर्यवतीद् भवन्ति । सौर्यं ह्य एतद् अहर् एकविंशं प्रतिष्ठा वैराजम् ।

परि नशू शरीरान्ना आरुषा सोम विभर्त ।
सता रथेन विष्टवम् ॥

इति परिवतीद् भवन्त्य अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ।

आयुर् अर्धं ब्रह्मन्ते परि प्रियेण आम्ना ।
वन देवा इति कुर्वन् ॥
परिपुष्कन्तु नमिष्ठतम्
अथ स को विष्टु परि

इति परिपरीति भवन्त्य अन्तस्य रूपम् । अन्तो वा अनुष्टुप् छन्दसाम् । अनुष्टुभम् एतद् अहः ॥ ६० ॥

[१] क तन्मय ग तन्मय [२] ग अति [३] ग दागन्धस् [४] ग शब्दो [५] ग विष्टु
ग नास्ति [४-२] ग समानेननुवर्ति [५] ग [१०] ग उपगच्छन्ति [११] ग र [१२]
युवयव [१] एव कोमयोस्महिवाशं च [२] [३] ग हृणोद

पशुर्च भवति—पशू वा कृतव—कृतानाम् एवाप्यै । तद् आहूद् यन् पशुर्च पशु-
रप्राप्तो रूपम्, अथ कस्माच्च सतुर्थं ऽहम् क्रियत इति । स नृयान् पशू वा कृतवस् संवत्स-
रस्, संवत्सरः प्रजापतिर् यज्ञः । संवत्सम् एवेतेन प्रजापति यज्ञम् आप्त्वा स्वपनमुखे
पुनर् आरभन्ते । आप्यत इव ह्य एतद् यज्ञो यद् यय पूर्वम् इयद् आरभ्यत इति । उत्तरे
पशुर्च भवति । अमिपूर्वम् एवेतेन यज्ञम् आरभन्ते । हिन्वाने एवम् उच्यते इति हिंस्यतीव
वै जातम् । जायत उ एतेनाह । स्वरातो जामयस्* पनिम् इतीमा* ह वाच स्वसारः । इमा
उ एव जामयः । महाम् इन्म महीयुव इतीमा ह वाच महीयुवः । ता एवेनम् एतद् चिन्वन्ति ।
पनमान त्वारतेति रुक्मत्* सौर्यरूपम् उपगच्छन्ति । सौर्यं ह्य एतद् अहर् एकविंशं
प्रतिष्ठा वैराजम् ।

आ पवमान नुष्टुति बृह* केन्यो दुवः ।
इव* पवस्व मयसम् ॥

इति पशोसो भवति प्रजाणां धुल्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । एकविंश स्तोमो भवति । इन्द्रश्च
माताः, पञ्चवैवम्, अथ इमे लोका, अवात् आदित्य एकविंशः । तासु संस्तुता इन्द्रश्च
जगत्पो भवन्ति । ताश्च अनुविंशान् गाययः । ता अष्टादशानुष्टुभः । अनुष्टुभम् एतद्
अहः ॥ ६१ ॥

[१-५] ग वतिस्तीमा [२] ग विवर्त [३] क शृष्टि ग शृष्टि [४] ग शीतव [५] ग सायवस्

जनस्य गोपा अत्रनिष्ठ आराधे इन्म आग्नेयम् आर्यं भवति जनहृत् । यय ह वाच जनस्य
गोपाः । तम् एवेनम् आनस्सवनात् प्रजनयन्ति । स प्रजानं साध्यन्तिन सवने मयन्ति ।
आत्स्* इति निद्* एवेनं नद् आह । इन्द्रश्च उचित्वा नव्यश्च इति प्राजा* वै इक्षः । माणान्

यवार्हिमस् तद् दधति धृतप्रतीक इत्य् एतद् वा अन्नं प्रियं घामं यद् घृतम्—प्रियणैव न
 तद् धन्ना समधयति बृहता देवि पृथेति बृहतो रूपम् उपगच्छति बाहव ह्य एतद्
 अहः । यमद् वा भाति भरतम्यश् शुक्ल इतीमा ह वै प्रजा भारतीस्—ताभ्य एव तच्च लुचिर्
 विभाति^१ । अथो यद् एवैनेन भरता अन्न ईजिरे ऽथो यद् एवैष देवेभ्यो हव्यं वहति
 तस्माद् भारतः । त्वाम् अग्ने^२ आगिरसो^३ गुहा हितम् इति त्वाम् इति भवति बृहतो रूपम् ।
 बार्हतम् एतद् अहः । अन्व अविन्दन् छिन्नियाण वनेवन इति वनेवन ह्य एतं शिन्नियाणम्
 अन्वविन्दन् । न जायसे मध्यमानम् सहो महद् इति प्रातस्सवनाद् ध वा एतम् अग्ने मन्थन्ति ।
 तं प्रजातं माध्यन्दिने सवने जनयन्ति । त्वाम् आहुम्^४ महसस् पुत्रम् अत्रि^५ इति सहस्रैवं^६ ह्य
 एतं जनयन्ति । यज्ञस्य केतुम् इत्य् एष ह वाय यज्ञस्य केतुः । यज्ञ ह वै क^७ च सूर्यते तद्
 एष एव पुरस्तान् केतुर् उच्छ्रियते^८ ॥ ६२ ॥

[१] ग मन्थति [२-२] ग इतिग्निर् [३] ग एवं कोशयो । संहितायां अगिरसो [४] ग
 प्राणो [५] क प्रियणैवेन ग प्रियणैवेन [६] ग आहुम् [७] ग सहस्रो [८] क ग व
 यमा [९] ग वनाति [१०] ग अग्ने [११] ग उच्छ्रियते

प्रथमः^१ पुरोहितम् इति 'पुर एव धा' एतम् एतद् दधते । यद् अग्निम् आदधते ऽमि नरस्
 त्रिपथस्थे सम इत्यत इतीमा ह वै प्रजा नरः । ता एवैनम् एतन् सामेन्धत । इत्येण वेवैम् मत्थं
 स बर्हिषि णीदन् ति होता यजयाय सुकतुर् इति सर्वदेवार्थं भवति । सर्वदेवार्थं ह्य एतद् अहर
 आनुष्टुभम् । सर्वदेवार्थो वा अनुष्टुप् । अयं वा मित्रावरुणेति मित्रावरुणं भवति । पुन
 प्रोक्तिर् ह वा एषा हविषः । सं ह वा एतद् यज्ञस् तिष्ठते यद् एष पूर्वस् इयह आप्यते ।
 यत् न वा परो यज्ञ इति ह वा एतद् देवेभ्यः प्राहुः । तस्माद् उ हैतद् द्वितीयं यजमान आज्यं
 कुर्वते ।

राजानां अन्नमिदुह^२ भुवे मदस्य वसते ।

सहस्रवृणः आसाते^३ ।

इति सहस्ररूपं विराजाम्^४ उपगच्छन्ति । वैराजं ह्य एतद् अहः । ता सम्राजा^५ वृतासुती इति
 सम्राज्वती^६ भवन्ति । साम्राज्यम्^७ इव ह्य एतर्ह्य अगच्छन् । इन्द्रो दधीचो अश्वमिर् इत्य्
 ऐन्द्र भवति ॥ ६३ ॥

[१] एवं कोशयो । संहितायां प्रथम [२-२] क ग पुरुववा [३] ग इन्द्रो [४] ग सहस्रवृण
 [५] क विराजाम् [६] ग सम्राज्वा [७] ग सम्राज्यम् [८] ग सम्राज्यम्

दध्यङ्^१ ह वा आधर्वणस् तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य आस । तं ह स्म यावन्तो ऽसुरा
 परापश्यन्ति ते ह स्म तद् एव विशीर्षाणश् शरते । स उ ह स्वर्गं लोकम् उच्चकाम^२ ।
 स हेन्द्रो^३ ऽसुरैर् अभिवाह^४ उवाच क नु स 'दध्यङ्क भवाद् इति^५ । तस्मै होचु
 स्वर्गं वै भगवस् स लोकम् उदकामद् इति । स होवाच नैवास्येह किं चित् परिशिष्टम्
 अस्तीति । तस्मै होचुर् आसीद् पयोदम् अश्वशीर्षं चेनाश्विभ्यां देववेदं^६ प्राश्वीन् तत्
 तु न विन्न यथाभवद् इति । तद् वा अग्न्यच्छलेति । तद् घान्वीषुः ।

इच्छन् अश्वस्य यच्च छिन् पर्वनेष्व अपभितम् ।

तद् विदच् छर्षणावति ॥

इति । 'शर्षणावद् ध नामैतन्' कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे सरस्कम्^७ । तद् एतद् अनु-

विद्यावद्भुः । तद् मस्मै प्रवच्छन् । तद् घ स्मासुराणां प्रकाशे चारयति । त ह स्म
यावन्तो ऽसुराः परापश्यन्ति ते ह स्म तद् एव विशीर्षाणश्च शेरते ॥ ६४ ॥

[१] क दध्यर्मे	[२] ग शीर्षाणश्च	[३] ग	विनि	[४] ? क नेद ग देवक	[५] क ग
उच्चक्रमा	[६] ग हन्ते	[७] एव च । क अवि	छात्रिणादतीति	[८-९] क ग शीर्षाणश्च नामैतत्	
भात ग अविभिश्चाद्	[१०-११] ? ग दध्यर्न्दधव-		[१०-११] एवं कोशयो	[१२-१३] ग तस्म	

स ह तैर् एवास्थिभिर् 'मव नवनीद्' जघानासुराणाम् । तद् एतद् आनृत्यहा
विजितिः ।

इन्द्रो दधीचो अन्धसिर् वृत्राण् अप्रतिष्कृतः ।

जघान नवनीद् नव ॥

इति । विजयते इमि द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ।

अत्राह गोर् अमन्वत नाम वृत्राण् अनीकम् ।

इत्या अन्धमसौ गृह्ण ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुज्यै । इयं वाम् अरु मन्मन इत्य् ऐन्द्राश्वं
भवति ।

इन्द्राधी पूर्व्यस्तुतिः ।

अत्राह इतिर् इवानि ॥

इति । अजनीति चा आहुर् जातम् । जायत उ एतेनाह्वा ।

अशुनं जतिगुर् हवम् इन्द्राधी वनन गिर ।

इशाना पिबत धियः ॥

माः पापत्वाद् 'नो नरेन्द्राद्री' माभिश्चरतये ।

माः नो रीरुत निदे ॥

इति पाप्मनः पवैपोपहतिः । एकविंश स्तोमो भवति* । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवम्, जय
इमे लोका, असाध् आदिभ्य एकविंशः । एतस्य वा एते सलोकतां गच्छन्त्य् एतम् अभ्या-
रोहन्ति ॥ ६५ ॥

[१-२] क ग नवनीद्	[३] क अप्रतिष्कृतो ग अप्रतिष्कृता	[४] क ग गृह	[५] ग मा मा
[६-७] ग नो नरेन्द्राद्री	[८] क पाप्मान	[९] क ग भवन्ति	

पवस्व दक्षसाधन इति माध्यन्दिनस्य पवमानस्य दक्षवतीर् गायत्र्यो भवन्ति । अहर्
एवैताभिर् दक्षयन्ति, छन्दांसि दक्षयन्ति, देवता दक्षयन्ति, 'बोडशिनं दक्षयन्ति' ।
वेवभ्य पीतये हरे मरुद्भ्यो वायवे मव इति मरुवतीर् भवन्ति । मरुवद् वै मध्यन्दिनस्य* रूपम् ।
मध्यन्दिनस्यैव* तद् रूपान् न यन्ति । स देवैश्च गोमते वृषेणि वृषण्वतीर् भवन्ति बृहतो
रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । पवमान विया द्वितो ऽमि यानि कनिष्कद् इति योनिमतीर् भवन्ति ।
वोनेर् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । जनहृद् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् । धर्मेणा वायुम् आ
रुहेति वायुमतीर् भवन्ति—वायुर् वै शान्तिश्—शान्त्या एवानिर्दाहाय* । तासु गायत्रम्
उक्तब्राह्मणम् । अथ चतुर्निधनम् आथर्वणं चतुर्थस्याहो रूपम् । अथर्वण* उपरि स्थेनं
स्वर्ग लोकम् आयन् । ते तत्र न प्रत्यतिष्ठन् । ते ऽकामयन्त प्रति स्वर्गे लोके तिष्ठेमेति । त
एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुषत । ततो वै ते स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन् । तच्च चतुर्निधन
भवति प्रतिष्ठायै । चतुष्पदीव प्रत्यतिष्ठाद्* इति वा आहुः । सुप्रतिष्ठितं तद् एतत् स्वर्ग्यं
प्रतिष्ठासाम । गच्छति स्वर्गं लोकं, प्रति स्वर्गे लोके तिष्ठति य एवं वेद । तद् उ 'भेषजम्

यत्र प्रायश्चित्तिः । अथमम् इवै मेपञं कुर्वन्ति* । मेपञम् पदैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वन्ति । तद् अनुत्तुञ्चं पवन्ति । अनुत्तुञ्चाद् वै^१ प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । अनुत्तुञ्चम्^२ पदैतेन^३ वैराज स्याद्वा रूपम् । तेन वै रूपसमुत्तुञ्चम्^४ । यद् वा अथर्वाणोऽपश्यन् वस्मात् अनुत्तिगन्धनम्^५ आथर्बणम् इत्यु आसथायते^६ ॥ ८६ ॥

[१-१] ग नास्ति	[२] ग माध्यमिदमस्य	[३] अ ग नास्ति	[४] ग वे	[५] क अन्तस्तुल्य
ग माध्यमिदमस्येव	[६] ग प्रवर्तिनिहाय	[७] [१०] ग प्रवैरस्य	[११] ग	वैरुपमशुद्ध [१२]
ग अर्थवैष	[६] क प्रत्ययिवाऽ ग प्रत्ययवा	[१३] ग	अन्तस्तुल्य	

अथ निघनकामं वैराजम् । एवम् इव वै विराद् नैव स्वां नैव 'निघनघनं नैवैळ नैवकैलमम्' । तद् वाङ्निघने भवति । वाणं वै विराद्, विराज एवास्माय । विराजम् एवैनेन प्रत्यक्षम् आरभ्यते । तस्य हैतस्य निघन एव कामाः । स यं कामं कामयेत त 'थावेद्, एतस्य निघनम् उपाचयन्' । स ह्येवासौ कामस्य समुध्यते^१ । यद् वा अस्य निघने^२ 'कामास्तस्मात्' निघनकामं वैराजम् इत्य् आख्यायते । देवा वै स्वर्गकामास्तथोऽतप्यन्त । त एनत् सामापद्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते स्वर्गं लोकम् आस्तुवत । तद् एतत् स्वर्गं^३ साम । अस्तुते स्वर्गं लोकं य एवं वेत् । तस्यैतद् एव निघनं यम् एतं वैराजस्य स्तोत्रे ऽग्निं मध्यन्ति । तवाहं नाम गण्णेति तवेति भवति बृहतो रूपम् । वाहन्तम् एतद् ब्रह्म ।

सुख्य इति ० दिनेदिब ।

पुरुषि बभौ नति श्वरनिः० मान् अव ० परिधन् अति० न इति ॥

इत्थं अति '०' श्च आयन् । तवत् '०' नक्तम् । उत योम तै दिवा दुहन्ति वृत्र । अथन्तस्मिन् ह वायोधनी । एते '०' एवैतद् अभिवदन्त्य, एते एवास्मै सर्वान् कामान् दुहति । इषा नपत्तम अति सूर्यं पर इति सूर्यवतीर्भवंति । सौर्यं ह्य एतद् अहद् एकविंशं प्रतिष्ठा वैराजम् । शकुना इव भक्षितेभ्य अति ह्य अपतत् । तांश्च आपादंष्ट्रम् उक्तग्राहणम् । तद् ऊर्ध्वेष्टं भवति ब्रह्मो रूपं बर्हिर्तेऽहम् । तेन वै रूपं समृद्धम् ॥ ६७ ॥

[१-१] क निषवन्तैवेकैद्वयसमं ग निषव-
न्वैवेकैद्वयसम् [२] एवं कोशयो. [३] क
सम्बन्धते [४] ग निषव [५-५] क कमान्तमा-
न्तत्वात् [६] क म स्वर्ग [७] ग इन्द्रे [८-
[८] ग निषवन्ति [९-५] क परिषिद्धि ग
परिषि रत्त [१०-१०] ग कोशम् [११] एवं
कोशयो: [१२] ग नमुक्तम् [१३] ग सञ्च
[१४] ग वीते

अघाभीशचम् अभ्यारम्भो यज्ञस्य प्रत्यपसारो, उभ्य पव पञ्चमम् अहर् आरभते
 प्रति तृतीयम् अघधावति । द्वादशाहेन वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गे लोकम् आयन् । स एषाम्
 असंयुहीनां धीवान्संसत । त एते सामनीं अघइयन् । ताभ्याम् एते यघाभीशुभ्यां^१ रथं
 सयुष्मारोहेद् एवम् एवास्यां^२ संयुष्ट स्वर्गे लोकम् आरोहन् । ते उभुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा
 अभीश वाय न इमे सामनी यज्ञस्याभूताम् इति । तद् एवाभीशवयोर् अभीशचक्रम् ।
 ते एते स्वर्गैर्^३ सामनी । अश्रुते स्वर्गे लोकं य एवं वेद । तस्माद् उ हैते सामनी उभे
 कार्ये । यथा हैकामीशुना^४ यायाद् एवं तद् यद् अन्यतरद्, अथ^५ यथोभयामीशुना यायाद्
 एवं तद् यद् उभे । तस्माद् उभे एव कार्ये । अत्रत्यत् स्थान नवमे उहन् अन्यतरत् ।
 अभीशुर् वै इयावाभिश्^६ अकामयत्—देवा मे सोमस्य तृण्युर् इति । स एते सामनी
 अघइयत् । ताभ्याम् अस्तुन । तनो वै तस्य देवाश्च सोमस्यात्पुन । तयोर् वा एतयोर्

अस्थि अपतितम् "व यथैव तपयद् एवम् प य इति च अपसधत्तसु सतर्पयति । न एत द्वातस्सामी । तस्य य अस्थि द्वात् स्तोमस्य य एव वद । यद् व अभीशुश्रु इयवाभिर् अयदयत्, तस्माद् अभिवाधे इत्यु आकषाथेते" ॥ ६८ ॥

[१] क स्वर्ग [२] ग यथाहिशुश्रु [३] ग एवम् [४] ग स्वर्ग [५] ग दैवमयीशुश्रु
[६] ग अथा [७] ग इयवाभिर् [८] ग सतर्पयति [९] ग द्वातस्सामी [१०] ग आकषाथेते

अथ चतुर्णिधनम् आंगिरसं चतुर्थस्याहो रूपम् । अथो तेनैव चत्वार्थं अहानि कल्पन्ते । आंगिरसः पशुकामा स्वर्गकामास्तथो ऽनप्यन्ते । त एतन् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । त एतां मध्य इहाम् उपेत्य स्वयं उपरिष्ठाद् उपायन् । पशवो वा इहो स्वर्गो लोक स्वः । पशुषु वाव न तद् आस्थाय स्वर्गं लोकम् अगच्छन् । तद् एतत् पशव्यं स्वर्गं साम । अथ पशून् रुग्णे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् य आंगिरसो ऽपश्यत् तस्मान् चतुर्णिधनम् आंगिरसम् इत्यु आख्यायते । अथैता भवन्ति— पुनानो अकर्मोद् अभीत्य अभ्यनिकाम्तिनीः । पराञ्चो ह्य एतद् इमान् लोकान अभ्यनिकाम्तिः । आदित्यलोकम् एवाभीमे वे लोकाः । एष पूर्वस् ज्यहः । आदित्यलोक एव चतुर्थम् अहः । तम् एवैतद् अभ्यतिक्रामन्ति । आ योनिम् अरणो गृह इति योनिमनीद् भवन्ति । योनिर् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । जनद् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् । गमद् इत्यो इषा । इति "वृषपवतीद् भवन्ति" वृहती रूपम् । बर्हितम् एतद् "अहः । न नो रवि महाम्" इत्यो ऽसम्भो सीम विथत इति विश्ववतीद् भवन्ति । वैश्वदेवे ह्य एतद् अहः । आ पशव महिषम् इति सहस्ररूपं विराजम् उपगच्छन्ति । वैराजं ह्य एतद् अहः । तद् आहुर् यन्ति वा एते त्रिष्टुभः पवमानान्ताद् ये गायत्रीष्ण अस्त्यं कुर्वन्तीति । वृषपयतीद् भवन्ति । "वृषण्वद् वै" त्रिष्टुभो रूपम् । तेन त्रिष्टुभः पवमानान्तात् न यन्ति । तासु सन्नासाहीयम् उक्तब्राह्मणम् । तद् "उक्तयसाम भवति—पशवो वा" उक्तयानि—पशूनाम् एवावकस्यै । तद् आहुर् उक्तयसाम सन् पवमाने क्रियते कस्मात् तद् इति । शानस्सवनभाजनं प्रथमम् अहर्, मायन्दिनभाजनं द्वितीयं, तृतीयस्सवनभाजनं तृतीयम् । अथैतद् उक्तयभाजनम् । तद् यद् अथ सन्नासाहीयं क्रियते तेनैव "उक्तयेशो न उक्तययन्ति । तद् एतत् स्वनायतनेन समुद्धयन्ति । तेनैभ्यम् समुद्धेन इवायां जनतायाम् अर्धुर्कं भवति । अथो पशवो वा उक्तयान्, आत्मा मयन्दिनः । तद् यत् सन्नासाहीयं मयन्दिनम् अग्नि प्रत्याहरन्त्यु आत्मन् एवैतत् पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ६९ ॥

[१] ग अथै [२] क ग चतुर्णिधनम् [३] क स्वर्ग [४] क स्वर्ग [५] क ग आंगिरसो [६] ग एतन् [७] ग अभ्यतिक्रामन्ति [८] ग अभ्यतिक्रामन् [९] क अरण्य [१०] क वृष
ग श्रु [११-११] ग वृषण्वतिर् भवति [१२-१२] क अहर्गतेरियमहाश् ग अह्नोरेयमहाश् [१३] ग विश्ववति [१४] ग विराज [१५] ग त्रिष्टुभ [१६-१६] ग वृषण्वदेव [१७-१७] ग नास्ति [१८] ग प्रायस्तपनभाजन [१९] ग मायन्दिनभाजन [२०] ग तृतीयस्सवनभाजन [२१] ग वैतद् [२२] ग स्वेनायतने [२३] ग साहोदन.

प्रजननं वा एतद् यद् वैराजम् । तद् यन् मिथुनाभ्यां स्तोमाभ्याम् आरभते मिथुनस्यैव प्रजास्यै । त्रयः पूर्वे स्तोमाद् एव सत्यात् प्रजाः प्रजायाम्ता इति, त्रय उत्तरे प्राणो ऽपानो व्यानः । न एव तेनोपवीयन्ते । "त्रिः यद्म्" अह । मिथुनं द्वे

सम्भवत यन् मिथुनात् प्रजायत तन् एनीयम् त्रिर् अनुतुद त ३ अनुतुजाद् वै प्रजा
पशव प्रजाय ते प्र प्रजया पशुभिर् जायत य एव वद । दशकृ वो विप्रज्ञोऽय
अस्थान्य एव- तत् प्रतिवपति । नशोत्तरे स्तोमा निधन दशम—दशाक्षरा विराड्,
अत्र विराड्—विराज एषानाद्यस्मान् रुद्धै । अग्नि^१ मन्थन्ति । अग्निर् वै विराड् ।
विगजम् एव तद् अन्नाद्यं प्रजनयन्ति । हिंकुभ्या प्रस्तुत्य मन्थन्ति । हिंकुताद् धि रेतो
धीयते^२ । अधो साम्न एवैतन् मध्यतो विराजम् अन्नाद्यं प्रजनयन्ति । ^३ उद्रातुर्
ऊरौ^४ मन्थन्ति, प्रस्तोतृप्रतिहृतीरौ धारयतो, विराजो ऽनवच्छेदाय । दक्षिण ऊरौ
मन्थन्ति । तस्माद् एष पुरुषस्थार्थो वीर्यावन्तरः । शकले ऽधि मन्थन्ति शास्त्रे । अवकास्व
अधि मन्थन्त्य अनतिदाहाय । तं जातम् आग्नीध्रे हरन्ति । अतो ह्य अग्नीन् विहरन्ति ।
तद् उ वा आहुर आहवनीयम् एव द्वार्यो^५ यजमानो वा आहवनीयः प्रजैषा । यजमानम्
एव तत् प्रजया समर्धयन्ति ॥ ७० ॥

[१] एवं कोशयो [२] क पूर्वो [३-३] ग [८-८] ग अस्थान्यैव [९] ग प्रतिप्रवपति [१०]
स्तोत्रेण [४-४] ग वीर्येण [५] ग अनुतुदुदति ग अग्निर् [११] ग वने [१२-१२] क उद्रा
[६] क नास्ति [७] क दक्षयो ग शकृवोसि तरुतौ ग उद्रानेर हौ [१३] ग द्वार्या

तद् आहुर अन्नाद्यं वा एतस्माद् धरन्ति यस्माद् अग्नि हरन्तीति^१ । तम् अनुमन्त्र-
येत—

पुनर् ऊर्जा नि वर्तस्व^२ पुनर् अन्न इषावुषा ।

^३ पुनर् न पाश्च अदस ३ ॥

मह रव्या^४ निरुनैरवाग्ने निवस्त^५ धारया ।

विश्वम्स्वा विश्वतस परि ॥

इति पुनर् एवाद्याद्यम् आत्मन् धत्ते । येन प्रस्तौति तेन निधनम् उपयन्ति ।
तस्माद् असाव् आदित्य आ च परा च संचरति^१ । यत एवाद्योदमान्^२ तत श्व उदेता^३ ।
अथ^४ वामदेव्यम् । पशवो वामदेव्यम् । पशुमन्त^५ एव भवन्त्य एनेन^६ नुष्टवाना ।
विश्वा, पृतना अभिभूतं नरम् सजुस्^७ । ततश्च इन्द्र जजनुश् च राजस^८ इति जनद्वतीर् भवन्ति ।
जनद्वद् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् ॥ ७१ ॥

[१] ग हरन्ति [२] ग तस्य [३-३] ग पुनस्त [८] ग उदत [९] ग अय [१०-१०] क
पाशाहस [४] ग र्या [५] ग पिरुस्य [६] एवेनेन [११] ग समोस [१२] ग राजास
एव क च । ग संचरति [७] ग एवाद्याद्योदमाना

तासु त्रैशोकम् । व्यवलीनातीव^१ वै^२ वैराजं^३ यज्ञम् । तं त्रैशोकेनोत्तमुवन्ति
वर्षीयसेव^४ छन्दसा । इमे वै^५ लोकास् मह सन्तम् अद्याप्यायन् । ते ऽशोबन् यथैकस्
त्रेधा विच्छिन्नश्च शोचेद्^६ एवम् । ते देवा अशुवन् एतेषां त्रयाणां लोकानां तिष्ठन् शुचो
ऽपह्नानमेति^७ । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनैषां त्रयाणां लोकानां तिष्ठन्
शुचो ऽपायन् । तद् यद् एषां त्रयाणां लोकानां तिष्ठन् शुचो ऽपायन् तत् त्रैशोकस्य
त्रैशोकत्वम् । अप शुचं हते य एवं वेद् । ताः ऋग्वे^८ किनवे पुंश्चर्या न्यवेशयन् । तस्माद्
एते शुचा विद्वाग् शोचन्ति । न हास्येत आजायन्ते य एवं वेद् । तस्माद् उ ह्येतेषा नो
'ऽप ब्रूवीत' नेच शुचो ऽपमजा^९ इति । कण्ठो वै नार्यदो^{१०} ऽखगस्यासुरस्य दुहितरम्
अविन्दत । तस्यां हास्य त्रिशोकनभाकौ^{११} पुत्रौ^{१२} जज्ञाते । सा ह क्रुद्धा हानीन् आययौ ।

या हाश्वानागाम - य हासुरा मवलेपेनावलिम्यन्त ऊचुर-मत्र व्युष्टा विजानीहि यदि^१ ब्राह्मणो ऽसीति । तद् उ हाश्विनाश् अनुबुधुधाने । आश्विना उ ह वै देवाना बद्धमुच्चै । तौ हेनम् अदृश्यमानाव् पश्योचतुर्- यदैव^२ त्वावं वीणां समाघ्नन्ता^३ उपर्य् उपर्य् अतिपतावो^४ ऽथ व्युष्टां विजानीनाद् इति । ते ह^५ स्मेमे^६ गत्रिम् उत्पतन्त्य^७ - उत्तिष्ठत, व्यापद् दुर, युङ्ध्वं^८ सीराणीति । न वाव तु व्युच्छ- र्तीति^९ ह स्माह । अथ हेमौ वीणां समाघ्नन्ता उपर्य् उपर्य् अतिपेततुः । स होवाचापहर- तेदम् पतर्हि^{१०} व्यापद् दुर, युङ्ध्वं^{११} सीराणीति ॥ ७२ ॥

[१] ग व्यवलीनातीव	[२] ग वरे	[३] ग	ग विजानीयति	[१७] क ग यदैव	[१८] ग
वराजा	[४] क वर्वोपसेव ग वर्वीवस्त्रे	[५] ग	समाघ्नन्ता	[१९] क ग कतिपतावो	[२०] ग
अधिपाठ. मेवै	[६] ग योचद्	[७] ग पहरामेति	सास्ति	[२१] ग स्मेमे	[२२-२३] ग रात्रि
[८] ग वलीवाः	[९-९] एवं क । ग प्रतीति		उत्पतन्त्य	[२३-२३] क ग व्यावदुर्मन्त्र	[२४-२४] ग न वाव व्युच्छतीति
[१०] क पमाजा	[११] क तर्पदो	[१२] ग			[२५] ग एषी
विशोकनभाक	[१३] क प्रयो ग पुनै	[१४]	[२६-२६] क ग व्यावदुर्मन्त्र		
क अवलेपेनाव.	[१५] ग व्युष्टा	[१६-१६]			

ते होचुर ब्राह्मणो वा अयम् कपिर् आसीत्^१ । दुरपह्ण^२ वा अस्य जाया । हन्ता- स्मा^३ इमा ददामेति । तां हास्मै ददुः । सा होवाच पुनर वाव न्वा परोक्षेणैव^४ जिघा- सन्ति । अश्रीं वा एषां^५ 'संवदमानानाम् । आमन्दी^६ वै ते हिरण्मयीं प्रच्छाये^७ निघास्यन्ति^८ । तस्यां मोपवेशीर् इति । ते ह प्रययुः । तस्मै ह हिरण्मयीम् आसन्दीं प्रच्छाये^९ निदधुः । तस्यां ह प्रमत्त उपविशे^{१०} । सा^{११} हेनं तद् पय शिला भूत्वाभि- सविचेष्टे^{१२} । तद् उ ह त्रिशोकनभाकौ^{१३} पुत्राश् अनुबुधुधाते-ऽसुरा^{१४} ह वै नौ पितर शिलयाभिसमविधेष्ट^{१५} इति । ताव् आगच्छताम्^{१६} । नो ऽकामयन् नभाक - 'प्रैनान् दम्भयेयम्^{१७} इति । स एतन् नभाकं सूकम् अपश्यत्^{१८} । तेनैनाम् अभ्यष्टौत् । तस्या पर्यदृश्यत्^{१९} - ॥ ७३ ॥

[१] ग आमन्	[२] ग दुरपह्ण	[३] क हन्तास्मा	[१३] ग त्रिशोकनभाक	[१४] क ग हसुरा
ग यन्तास्मा	[४] ग परोक्षेण	[५] क अधिपाठ.	[१५] क शिलयाभिसमविधेष्ट	ग शिलयाभिसम
वा एषा	[६-६] ग संवदमानानासन्दी	[७] ग	हवेष्टन्	[१६-१६] क तावगताम् ग पिता
ग प्रच्छाये	[८] क निघास्यन्ती	[९] ग	आगच्छताम्	[१७-१७] ग प्रैनामयेयम्
प्रच्छाये	[१०] क ग उपविशे	[११] ग ता	क ग अपश्यत्	[१२] ग पश्यदृश्यत्
[१२] क भूत्वाभिसविधेष्टे	ग भूत्वाभिसविधेष्टे			

—यथा 'मनौ मणिसूत्रं' परिदृश्यतेवम् । अथाकामयन्^१ त्रिशोको—'अय एनाम्^२ अस्येयम् इति । स^३ एतत् सामापश्यत् । तेनैनां^४ द्वेधा व्यास्यत्^५ । तस्यै तान्तो निवर्तत^६ । तम् अकामयन्^७ जीवेद् इति । तम् ओ यि जीवेत् एवाभ्यमृशत्^८ । सो ऽजीवत् । तस्मै तम इवासीत् । सो ऽकामयन् दिवेवास्मै स्याद् इति । तम् ओ यि^९ 'दिवेत् एवाभ्यमृशत्^{१०} । तस्मै दिवेवासात् । तम् अकामयन् स्वर्गम् एवैनं लोकं गमयेयम् इति । तम् ओ यि दिवम् इत् पृथ स्वर्गं लोकम् अगमयत् । ययस् तान्त इव स्यात् तस्य ओ यि^{११} जीवेति निघनम् उपेयात् । अथ यस्मै तम इव स्यात् तस्य ओ यि दिवेति निघनम् उपेयात् । अथ य स्वर्गकाम स्यात् तस्य ओ यि दिवम् इत् पृथ

निधनम् उपेक्षात् । एतानि वा एतस्य सास्रो निधनाभिः, एते कामाः । एतान् एव कामान् अवच्छेदः । यत्काम एवैतेन सास्रा स्तुते सन् अस्मै स काम कथ्यते । यद् उ त्रिशोको ऽपश्यत् तस्मात् त्रिशोकम् इत्य् आख्यायते ॥ ७३ ॥

[१-१] ग मणिपत्र	[२] क ग मयाकामयेन	ग अकायन	[६] ग जिगिबद्	[१०] क एताभ्य
[३-३] क ग ध्येनाम्	[४] ग नास्ति	[५] ग	मृशन्	[११] क इ
तेनेना	[६] ग प्यास्य	[७] ग निवर्धत	[८]	[१२-१२] ग देवेनेवा

यो राजा वर्षणीनाम् इति राज्यम् 'इव ह्य एतर्ह्य' अगच्छन् ।

याता^१ रथेभिर अधिगु^२ ।

'विश्रान्ता तरुता' पृतनानां^३ ज्येष्ठ^४ यो धृवहा गुणे ॥

इति ज्यैष्ठ्यम् इव 'ह्य एतर्ह्य' अगच्छन् ।

इन्द्र तं शुम्भं पुरुदन्मन् अवये^५ यस्य द्विता विधर्तरि ।

हस्तेन वज्र 'पति पावि दन्तो' महात् देवो न र्ष्य ॥

इति सूर्यवतीर् भवन्ति । सौर्ये^१ 'ह्य एतद् अहर् एकविंशम् । प्रतिष्ठा वैराजम् । तासु पृश्नि । याग् वै पृश्नि । याचम् एतेनाद्वा समिच्छन्ति'^२ । ताम् एवैतत् संविदन्ति । तद् व एवाचक्षते भरद्वाजस्य पृश्नीति । भरद्वाजो वा अकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^३ । सो ऽब्रवीत् पृश्निर् वै बहुः प्रजया पशुभिः प्राजनिषीति^४ । तत् पृश्निनः पृश्निधम् । तद् एतत् प्रजननं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । अथो ह स्मैतेनैव साम्ना भरद्वाजः पृश्न्य अन्नाधम् अवच्छेदः । तद् व अन्नाद्यस्यावच्छिद्^५ साम । अवासाध^६ 'रुन्दे, ऽन्नाद् धेष्टु स्वानां भवन्ति य एवं वेद । यद् उ भरद्वाजो ऽपश्यत् तस्माद् भरद्वाजस्य पृश्नीत्य् आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इच्छा । पशुष्व् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति^७ ॥ ७५ ॥

[१-१] ग इवतेहर्तर्ह्य	[२] ग यता	[३]	[१०] ग सः	[११] ग यमिच्छन्ति	[१२]
अन्निगु ^१	[४-४] ग विशासान्तरिता	[५] ग	एव कोशयो.	[१३] क प्रजनिषीति	ग प्राजनिषीति
प्रतननाज	[६] एवं कोशयो	[७-७] ग हेतर्ह्य	[१४-१४] ग साम्यावाहात्	[१५] क प्रनिष्ठन्ति	
[८] ग अविने	[९-९] ग प्रयोदशतो		ग प्रतिष्ठन्ति		

परि प्रिया दिवः कविर् इत्य् आर्भक्षस्य एवमानस्य परिवर्तीर् गायत्र्यो भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो वा अनुष्टुप् छन्दसाम् । आनुष्टुभम् एतद् अहः । प्रप्र क्षयाय पन्वस इति प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । स सूर्य मातरा शुचिर् जातो जाते अरोचयद् इति जनद्वतीर् भवन्ति । षोडशिनम् एवैतत् तृतीयसवनात् प्रजनयन्ति । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अधौर्णायवम् । ऊर्णायुर् वै गन्धर्वो ऽप्सरसो ऽकामयत^१ । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेन यां याम् अकामयत ताम् ईयाम् इति यां^२ याम् एवाभ्यमृशत्^३ 'ताम् उपैत् ताम्' अवाचक्ष^४ । तद् एतत् कामसनि साम । एत वै स कामम् अकामयत । सो^५ ऽस्मै कामस् समार्ध्यत । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते, सन् अस्मै स काम कथ्यते । यद् ऊर्णायुर् गन्धर्वो ऽपश्यत् तस्माद् और्णायवम् इत्य् आख्यायते ॥ ७६ ॥

[१] क स्वर्गकामाय [२] क या [३] ग प्रधाभ्यामृशत् [४-४] ग तासुपेक्षितान्
[५] ग अवस्थ [६] ग सा

अङ्गिरस स्वर्गकामास् सन्नम् आसत । ते स्वर्गं लोकं न प्राजानन् । स श्वित्र^१
आगिरसस् समिद्धारः परैत् । तम्^२ ऊर्णायुर् गन्धर्व एतेन साम्प्रोपरिष्ठाद् अभ्यवपत्या-
ब्रवीत्—साम वा इदं स्वर्ग्यं^३, तेन स्तुध्वं, तेन स्तुत्वैव स्वर्गं लोकं प्रज्ञास्याथ । मम त्व
एव साम ब्रूतात् । यस् त्वा पृच्छेन्—कस् त इदम् अधोचद् इत्य्, ऊर्णायुर् मे उवोचद्
इत्य् एव ब्रूतात् । मैव^४ मद् अन्यस्य बोच इति । स पुनर् एन्याब्रवीत्—साम वा इदं
स्वर्ग्यम्^५ । तेन स्तवामहै । तेन स्तुत्वैव^६ स्वर्गं लोकं प्रज्ञास्याम इति । तम्^७ अमुचद्—
‘इस् त’ इदम् अवोचद् इति । अहम् एवादृशम् इत्य् अब्रवीत् । तेनास्तुवत् । तेन
स्तुत्वैव स्वर्गं लोकं प्राजानन् । तेषां स्वर्गं लोकं यतां सो ऽहीयत् । अनृतं ह् अव्रवीत्,
स एष श्वित्रो^८ ऽभवत् । एते ह वा अहयो ‘यद् द्विधाः’ । यद् अहीयत तद् अहीनाम्
वहित्वम्^९ । अथ हान्ये ‘सर्पा एव’^{१०} । तस्माद् उ ह यस्माद् एवानुब्रवीत्^{११}, त
ब्रूयाद्—अमु^{१२}माद् अन्ववोच^{१३} इति । अधो ह सत्यम् एव विवदिषेत् । तद् एतन् स्वर्ग्यं
साम । अस्तुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद् । त्वं ह् अग दैव्येति त्वम् इति भवति बृहती रूपम् ।
बार्हतम् एतद् अहः । पवमानं जनिमानि सुमनस इति जनद्वतीद् भवन्ति । षोडशिनम्
पवैतत्^{१४} तृतीयसवनात् प्रजनयन्ति ॥ ७७ ॥

[१] क श्वित्र ग श्वित्र [२] ग तद् [३] ग [४-५] क यङ्गिरा ग यङ्गिरा [६] ग अहीयन्
स्वर्ग [४] ग मैव [५] ग स्तुत्वैव [६] ग [७-७] ग सर्पा एव [८] ग अवानुब्रवीत्
ताम् [९-९] ग स्त [८] क श्वित्रो ग श्वित्रो [९] ग अन्ववोचत् [१०] ग अवैत

तासु बृहत्कं बृहताम् एकम् । एतेन ह वा एतद् अहर् बार्हन् क्रियते । देवा वै
स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्ते । त एतत् सामपश्यन्^१ । तेनास्तुवत् । तद् एनान्^२ बृहद्
एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् अब्रूत्^३ । तेवानुवन्^४ स्वर्गं लोकं गत्वा—बृहद् वाव^५ न इदं
कम्^६ अभूद् येन स्वर्गं लोकं व्यापामेति । तद् एव बृहत्कस्य बृहत्कत्वम् । तद् एतत्
स्वर्ग्यं साम । बृहद् अस्मै कं भवत्य्, अस्तुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद् ।

सोम.८ पुनान ऊर्मिणा अन्व९ वार वि भावति ।

अग्रे वाच९ पवमानः कनिकरत्^{१०} ॥

इत्य् अभ्रम् इव भवति^{११} । अग्रं ‘ह्य् एतद्’^{१२} अहर् यद् बार्हतम् । वामिर्^{१३} भूजन्ति
वाजिनम् इति सृजन्तीव^{१४} वै जातम्^{१५} । जायत उ एतेनाह्वा ।

११ असृजि कलश ११ ११ अग्नि मीदवान् ११ ससिर् न वाजयु ।

पुनानो१८ वाच जनयन्न् असिष्यदत् ॥

इति जनद्वतीद्^{१६} भवन्ति । षोडशिनम् पवैतत् तृतीयसवनात् प्रजनयन्ति । सवनात्
सवनाद् ध वै षोडशिनं प्रजनयन्ति ॥ ७८ ॥

[१] ग सामापश्यत् [२] ग एनात् [३] ग ग वामिर् [४] ग सृजन्तीव [५] ग वैजातम्
अववत् [४] एवं ग च । क तेनुवम् [५] ग [६-६] क सृजिकलश ग सृजिकलश [७-
गत्वा [६] क ग वाप [७] ग काम् [८] ग [९] ग अमितमिदवान् [१०] ग पुनाना [११]
ग सोकामयत् [१] ग एवं [१०] ग कनिकर [११] क जद्वती
११ ग भवन्ति [१२-१२] ग येनह [१३]

सास्त्र आतीषादीयम् । प्रजापतिः प्रजासृजत ता मस्य सृष्टवताम्यन् सो
ऽकामयत न य इमाः अजास् ताम्येयुर इति । न एतन् सामापश्यत् । तेनैता अभ्यमुक्षत्^१ ।
ताम् समानन् । प्रव मीयन्ते चतुर्थेनाह्वानुष्टुभं हि गच्छन्ति । “अनुष्टुब् वै” परा । पशवन्
सम् एवैतनानन्ति । तस्माद् उ हतस्य सास्त्र आतमितोर् निधनम् उपेयात् सर्वस्यायुषो
ऽवरुद्धयै । तद् आहुर अताम्यन् एवोपेयात् । यद्वा^२ वै ताम्यत् अथ क्रियते । तस्माद्
अताम्यन् एवोपेयाद् इति । देवा वै स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त । “त एतन्” सामापश्यन् ।
तेनास्तुवत । तद् एतान् साद एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् “अवहत्” । ते ऽब्रुवन्^३ एति वै
साद इति । यद् अब्रुवन् एति^४ वै साद इति, तद् एतीषादीयस्येतीषादीयत्वम्^५ । त उ
स्वर्गं लोकं गत्वाब्रुवन् आत इव वत स्वर्गं लोकं सवामेति । “तद् व एवातीषादीयस्या-
तीषादीयत्वम्”^६ । तद् एतन् स्वर्गं साम । अन्तुने स्वर्गं लोकं य एवं वेद । अर्धेता
भवन्ति पुरोजिती^७ वा^८ पञ्चम इति विराजो ऽनुष्टुभो वैराजे ऽहन्, विराज एवाद्याद्य-
स्यावरुद्धयै । अथो यथान्यौ नघतरौ^९ “चक्राव् उपास्येद्”^{१०}, पञ्चम^{११} “एवैताम् अनुष्टुभं”^{१२}
ऽपहमुखेषु पर्याहरन्ति स्वर्गस्थ लोकस्य समग्र्यै ॥ ७९ ॥

[१] ग आतीषादीयम्	[४] ग नास्ति	[३] ग	षादीयत्वम् ग एतेषादीयस्येतिषादीयत्वम्	[१०]
अभ्यमुक्षत्	[४-८] ग अनुष्टुब्धै	[५] ग	१० ग तेवेवातिषादी-	[११] ग पुराजिति
अना	[५-६] ग तदेव	[७-८] ग अवहत्-	[१२] ग नास्ति	[१३-१४] ग चक्रा उपास्येद्
महन्	[८] ग इति	[९] क आतीषादीयस्याती	[१४-१५] ग एवैतानुष्टुभम्	

तासु नानदम् । नानदेन वा इन्द्रो बृधं नानद्यमानम् अहन् । यन् नानद्यमानम्
अहंस् तन् नानदस्य नानदत्वम् । नानद्यमानम् एवैतेन^१ द्विपन्त धातुव्यं इति य एव
वेद । तस्य षोडशिमिर्^२ अक्षरैः प्रस्तौति । षोडशिनम् एवैतेन प्रत्यक्षम् आरभ्यते ।
औपोदितिर्^३ ह स्माह गौपालयो—विशालं लिङ्गयाभ्यधान्^४ । “अनुष्टुभि नानदम्”
अहृद् गौरिवीतेन^५ षोडशिनम् अनुष्टुबन्, न धियावपद्य इति । न ह वै धियावपद्यते य
एव वेद । तद् उ श्वस्तनवद् अपि प्रजया^६ उपकल्पन्तम् । अथान्धीगवं वैराजं साम वैराजे
ऽहन् क्रियते, वैराज एवाद्याद्यस्यावरुद्धयै । तस्यैतां “दशाक्षरां विराजं” मध्यत
उपयन्ति—दशाक्षरा विराज्, अक्षं विराज्—विराज एवाद्याद्यस्यावरुद्धयै ।

लोम^७ पवने जनिता मनीता जनिता दिवो जनिता पृथिव्या^८ ।

जनिताम्रं जनिता सूर्यस्य^९ जनितेन्द्रस्य जनितात विष्णोः^{१०} ।

इति जनिता जनितेति भवति । षोडशिनम् एवैतत्^{११} तृतीयसवनान् प्रजनयन्ति ।
यथा^{१२} बाधस्व बाधस्व जायस्व जायस्वेत्य् एवम् एवैतद् अभिपूर्वं तृतीयसवनान्
षोडशिनं प्रजनयन्ति ॥ ८० ॥

[१] क एवैतेन ग एवद	[२] ग षोडशिमिर्	दशाक्षरविराजन्	[३-४] ग परते जनिता मनीताना
[५] ग औपोदितिर्	[६] ग लिङ्गयाभ्यधान्	[५-६] क सूर्य	[११] क एवैत
[७] ग अनुष्टुम्बिनादम्	[८] क गौरिवीतेन	[१२] ग यथावा	
ग गौरिवीतौ	[९] ग प्रजया	[८-८] ग	

तासु वान्सप्रम् । वत्सप्रियं वै भालन्दनं प्रतिसन्निधौ ऽवाद्यन्त—“स्तेनस् ते
पितेति” । सो ऽकामयत अक्षां विन्देयोप मां ह्येयस् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेना-
स्तुत । ततो वै स अक्षाम् उपहवम् अविन्दत । अक्षां विन्दामहा^१ इति सत्रम् आसते ।

भक्षाम् एव शिन्दते । वैराजस्य ह खलु वा एतद् अनुरूप साम । यथा ह वै वैराजस्य स्तोभाः पदवृत्तय एवं ह वै वात्सप्रस्य स्तोभाः पदवृत्तयः । प्रजा ह वा एषा वैराजस्य । आ हास्यानुरूपः 'प्रजायां जायते' य 'एवं वेद' । एतद् ध' वा एतं तद् उपजुहुविर-
 १ अनुरूपं वैराजस्यास्मृतेति । तद् अनुवृत्त भवति । अनुवृत्ताद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते ।
 २ अनुवृत्तम् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् । तेन वै रूपसमृद्धम् । यद् उ वत्सप्रीर् भालन्दतो
 ३ उपश्यत् तस्माद् वात्सप्रम् इत्य् आख्यायते । अथ यहायक्षीयम् उक्तब्राह्मणम् । आम्
 वा' ब्रुवन्तम् इति वृद्धं 'ह् एतद्' अहर यद् वाह्यतम् ॥ ८१ ॥

[१-३] ग स्तेनन्तोनेति [२] ग विनामह [३] ग एषाह [४-६] ग प्रजायते [५-७] ग
 धनेव [८] ग वा [९] ग रूपसृद्ध [१०] ग वत्सप्रीर् [११] ग वा [१२-१३] क स्तेतद् ग क्षानद्

तासु सैन्धुक्षितम् । सिन्धुक्षिद् वा अन्तं वाचो उपश्यत् । वाचम् एतेनाह्वा
 समिच्छन्ति' 'ताम् एवैतत् संविन्दन्ति' । सिन्धुक्षिद् वै भारतो' राजा ज्योन् अप
 रुद्धश् चरन् सो ऽकामयताव स्व ओकसि गच्छेयम् इति । सिन्धुं ह वै चचार । सास्य
 सिन्धुक्षिता । स एतन् सामापद्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽव स्व ओकस्य अगच्छत् ।
 तद् एतत् कामसनि साम । एतं वै स कामम् अकामयन् । सो ऽस्मै कामस् समर्ध्वत' ।
 यत्काम एवैतेन साक्षा स्तुते सम् अस्मै स काम ऊधने । तद् उ धीर् एव राज्यम् ।
 राज्य वै स तद् 'अगच्छत् । अश्नुते' धियं गच्छति राज्यं य एवं वेद । यद् उ सिन्धु
 क्षिद् भारतो राजापद्यत् तस्मात् सैन्धुक्षितम् इत्य् आख्यायते । वयम् उ त्वाम् अपुन्यैत्य्
 अपूर्वाम् इव ह् एतर्हि तन्वम् अगच्छन् । तासु सौमरं बृहनस् तेज' । व्यवह्रीनार्ताव'
 वै वैराजं यक्षम् । तत् सौमरेणोत्तभुवन्ति बृहनस् तेजसा । तद् ऊकारणिधनं भवति ।
 एतद् वै प्रत्यक्षं बृहतो रूपं यद् ऊकारो यद् ईकारः । तेन वै रूपसमृद्धम् । इमम् इन्द्रं सुतं
 पिव ज्येष्ठम् अमर्त्यं मदम् इति ज्येष्ठयम् इव ह् एतर्ह्य् अगच्छन् । अथो तृतीयसवनं एवैतद्
 रस 'मदं दधति' ॥ ८२ ॥

[१] ग अन्ता [२] ग समिच्छन्ति [३-५] ग [६] ग अगच्छन्ते [७] क ग सौमर [८]
 तमेवैतसमिच्छन्ति [९] ग भारते [१०] ग [११] ग तेजोव्यवसिनातीव [१२-१३] ग मदधति
 कामयते [१४] क समर्ध्वत ग समर्ध्वत [१५]

तासु वसिष्ठम् । वसिष्ठो वा अकामयत विराजं पश्येयं, ताम् अवखन्धीयेति । स
 प्रस्तुवन् एवैतां 'दशाक्षरां विराजम्' अपश्यत् । ताम् उपैत्, ताम् अवखन्ध' । तद्
 एतद् विराजो ऽन्नाद्यस्यावखन्धिस' साम । अथ विराजम् 'अन्नाद्यं खन्धे' ऽन्नाद्यं श्रेष्ठ
 स्वानां भवति य एवं वेद । यद् उ वसिष्ठो उपश्यत् तस्माद् वसिष्ठम् इत्य् आख्यायते ।
 'तद् व् एवाचक्षते' वसिष्ठस्यप्रियम् इति । वसिष्ठो वै जीतो' इतपुत्रो ऽकामयत बहु-
 प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतत् सामापद्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया
 पशुभिः प्राजायत । सो ऽब्रवीत् प्रियं वावेदं ममाभूद् येन प्रियां प्रजाम् अवस्तसीति ।
 तद् एव प्रियस्य प्रियत्वम् । तद् एतत् प्रजननं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य
 एवं वेद । यद् उ वसिष्ठो उपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्यप्रियम् इत्य् आख्यायते । तद् ऐळम्
 अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रतिष्ठिति । अथ षोडशी ।
 प्रातःसवनभाजनं प्रथमम् अहर, माध्यन्दिनभाजनं द्वितीयं, तृतीयसवनभाजनं तृतीयम् ।

अथैतद् अत्र चलाजम् । उक्त्यानां वा एव एको यत् प्रोक्षणी . तद् यद् अत्र प्रोक्षणी
क्रियते स्थैतैवेनं तद् आयतनेन समुद्भवति । तेनैभ्यस् समुद्भवेन 'स्वायां जनतायाम्
कङ्क' अयति ॥ ८३ ॥

[१-१] ग दशाक्षरा मराजम् [२] ग अवस्थ [३] क ग जितो [८] ग प्रिय [९-९] ग
[३-३] क सामाविजम् [४-४] ग अत्राक्षर्य- स्वायमज्जीनतायामुत्तुग
वस्था [५] ग नन [६-६] ग तद्वैवाजक्षते

गोविन्^१ पवस्व वसुविद् विश्वविद् इति सिमानां^२ रूपम् । करिष्यद् धरिषत् त्रैष्टुभं
रूपम्^३ । तस्माद् एतास् त्रैष्टुभे ऽहन् क्रियन्ते । रेतोधा इन्द्रो^४ सुवनेषु अर्पित इत्य् ऋषभम्
एवैतद् रेतोधां^५ प्रातस्सवने महानाम्नीष्व् अपिसृजन्ति^६ प्रजननाय । न्व सुवरो अग्नि सोम
विश्वविद् इति^७ सिमानां^८ रूपम् । न त्वा विप्रा उप गिरिम आसत इति ब्राह्मणा इ वै विप्रास्, त
एवैत तद् गिरोपासते^९ । त्व नृचक्षा अग्नि सोम विश्वत इति^{१०} विश्वत इति^{११} सिमानां^{१२} रूपम् ।
पवमान इषम ता^{१३} वि धावमीत्य् ऋषभम् एवैतन्^{१४} । प्रातस्सवने महानाम्नीष्व् अपिसृजन्ति
प्रजननाय । न न. पवस्व वसुमद् विरथ्यवद् इति पशवो वै वसु सुवर्णम् । असुवर्णम् इति वा
आहुर् अपशुम्^{१५} । पशवश् शक्यः । वयं स्याम सुवनेषु जायते इत्य् आशिषम् एवैतेनाशास्ते ।
इति शक्यो वै हरितस् सुवर्णः^{१६} । ता एवैतन् प्रातस्सवने^{१७} युज्यन्ते । ता युक्ता माध्य
न्दिने सवने ऽभ्यारोहन्ति । तास् ते क्षरन्तु मधुमद् घृत पय इति पशवो वै^{१८} । मधु क्षीरं दधि
सर्पिर् एतन् क्षरन्ति पशवश् शक्यः । तव वने सोम निष्ठन्तु कृष्य^{१९} इति सोमस्य ह वा इद
व्रत सर्वम् अनुपतिष्ठते ॥ ८४ ॥

[१] ग गोवत् [२] क ग सीमाना [३] ग रूपम् [४] ग इन्द्रो [५] क ग रेतोधा [६] ग अपिसृजन्ति [७] ग विश्वविदिति [८] ग सिमाना [९-९] ग नास्ति [१०-१०] ग नास्ति [११] क कृष्य

ता एता भवन्ति जगत्यस् त्रिष्टुब्वर्णा अहो रूपेण समुद्धाः । यत्र वा अहारूपेण
समुद्भवन्ति सं तत्रर्धते^१ । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद । पवमानस्य विश्वविद् इत्य्
अनुरूपो भवति । विश्वविद् इति सिमानां^२ रूपम् । तद् आहुस् साम्न एव^३ रूध स्तोत्रि-
येणारमन्ते ऽनुरूपेणाह इति । स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो, ऽवानो
ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् एवैतन् समुद्भ्य प्रयन्ति । प्र ते^४ सर्गा अमुक्षन्त सूर्यस्यैव^५ न रक्षय
इति नगंश इव वै पशवस् सृज्यन्ते^६ । पशवश् शक्यः । केतुं^७ कृष्वन् दिवस् पारे विश्वा
स्पाभ्यु अर्षमात्य् 'अभीति भवति' रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अहः । समुद्रस् नाम
पिबत^८ इति समुद्रवतीर् भवन्त्य् आपो ह्य एतद् अहः । जज्ञानो वाचम् इष्यसीति जायते वै
पूर्वणाहो^९ । जज्ञान एवैतेन तस्माज् जज्ञानो वाचम् इष्यसीति भवति ।

पवमान विश्वमग्नि ।

कन्द देवो न सूर्य ॥

इति सौर्य रूपं महानास्त्रीनाम् उपगच्छन्ति । सौर्या हि महानास्त्रयः ॥ ८५ ॥

[१] क एव कर्त्तव्ये ग एव २] क ग तीन्द्र- स्त्रान्तर्यंतीत् व सिद्धताम्भीतीत् ३] ग
[३] क एव [४] ग ने [५] ग सूर्यस्यैव [६] भवमुनि [१०] ग नीनम् [११] ग पूर्वपत्न्या
एव कील्यो- [७] क केत [८-९] क विश्व-

प्र सोमास्तो अवन्विषु पवमानास इत्यव- ।

श्रीणाना अमु वृज्जने ॥

अभि गावो १ न्यधन्विषु आधा न प्रवता १ यती ।

पुनाना इन्द्र आरात ॥

इन्त् आप आप इति भवन्त् आपो ह् एतद् अहः ।

प्र १ पवमान धन्वमि सोमेन्द्राय माउन ।

तुभिर यतो वि नीयसे ॥

इति सप्तर्चं भवति । सप्त वै प्राणाः । प्राणैर् एवैतम् समृध्यमाना यन्ति, प्राणेषु प्रति तिष्ठन्तः । तद् आहुर् यत् सप्तर्चं सप्तमस्याहो रूपम् अथ कस्मात् पञ्चमे ऽहन् क्रियत इति । स ब्रूयात् सप्तपदा वै शक्यस्, सप्त ग्राभ्याः पशवस्, सप्त चतुरदक्षराणि छन्दांसि, सप्त मुख्याः प्राणास्, सप्तविंशतिर् दिव्यानि नक्षत्राणि, सप्तविंशम् एतद् अहर्, एतस्यैव सर्वस्यावरुद्ध्या एतस्योपाप्त्या इति । उत्तरे सप्तर्चं भवति । अभिपूर्वम् एवैतत् प्राणैस् समृध्यमाना यन्ति । चतुर्केचं भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशव एतद् अह —पशूनाम् एवावरुद्धयै । पर्याप्तो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । त्रिणव स्तोमो भवति । त्रिणवा इमे लोकाः । एष्व एवैतत् लोकेषु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ८६ ॥

[१-५] ग अवन्विषुतापो नु प्रवता [२] क ग नास्ति [३] क चतुरिदक्ष ग चतुरिद

भूद् इति व्याहृतिः । तद् अर्थ लोको ऽग्निर् देवता गायत्री छन्दस् त्रिवृत् स्तोमो रथन्तरं साम वसवो देवता वनस्पतयश् चौषधयश् च । भुव इति व्याहृतिः । तद् इदम् अन्तरिक्षं वायुर् देवता जगती छन्दस् सप्तदश स्तोमो वामदेव्यं साम रुद्रा देवता पशू च प्राणभृच्च च । स्वर् इति व्याहृतिः । तद् असौ लोक आदित्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः पञ्चदश स्तोमो बृहत् सामादित्या देवता चन्द्रमाश् च नक्षत्राणि च । एतद् इमे लोकास् त्रिणवा भवन्ति । तद् आहुर् मिथुनानि अरवार्य अहान्य, अमिथुनं पञ्चमम् अह । आचतुरं वाव मिथुनं प्रजननम् । तद् यत् तव श्रिया वर्षस्यैव विद्यत इत्य आश्रयम् आर्जयं भवति । नैनैव मिथुनं पञ्चमम् अहः क्रियते । तवेति पुंसो रूपं, श्रिय इति स्त्रियै । वर्षस्येवेति पुंसो, विद्यत इति स्त्रियै । अग्न इति पुंस, उपसाम् इवेति स्त्रियै । यद् ओषधीर् इति स्त्रिया, अमिष्टुष्ट इति पुंसः । अभिपूर्वम् एवैतत् मिथुनं प्रजननं दधति यजमानस्य प्रजातयै ॥ ८७ ॥

[१] ग लोके [२] ग वसवो वै [३] ग विव [४-५] ग रुद्रदेवतापञ्च [५-५] ग चन्द्रमा
[६] ग अग्नि

वातोपजुत इति नो वर्षं अनु तपु ३ यद् अग्न वेविषद् वितिष्ठने ।

आ ते यनन्ते रथो यथा वृद्ध शर्धस्य ३ अग्रे ३ अवरस्य पञ्चन ॥ ॥

इति । यद् वा अग्निं घान उपवाजयत्य् अथ स महद् दीप्यते । तद् एतद् दीप्तिर् एव ब्रह्मवर्चसस्य रूपम् ।

नेकधरं विषयत्वं वसपानम् नाम होतारं परितुल्य मयिम्
स्वात् अर्थस्य इतिहासमानम् इदं मा इच्छे नाम्न तस्य

इति यन् च ह वा अभिकं हविर् यन् च महस् तस्य सर्वस्याग्निम् एव होतृत्वाय^१ वृणुते ।

पुरुषा विद्म्य ११ अथर्ववेदी ११ मूल वा वरुण ।

मित्र वनि वा सुप्रति^१ ११ ॥

इति मैत्रावरुणं भवति दुःप्रिष्टस्यैवापेष्टयै । यद् भ वै किं च यज्ञस्य दुष्टदुतं दुःशस्त्रं विभुर्
तस्य ह वा एतद् अपेष्टयै ।

ता १२ वा सम्यग् अद्वाणेषु अस्वाम^१ धाम व ।

वय वा^१ मित्रा स्याम ॥

पाल नो मित्रा पातुभिर् उप श्रवेणो मुत्राया ।

माहाम^१ १२ १२ स्मृत् तन्मि १२ ॥

इत्थ आशिपम् एवैतेनाशस्ते ॥ ८८ ॥

[१] क मिषु ग विष्टु [२] क ग अद्वाणै [३१-३२] क अस्तो ग अस्तोय [१२] ग
[३-३] क अस्तोय सुत ग अस्तोय सुत [४] सुप्रति [१३-१४] क ग वसुम्यगद्विषाणेषु अस्वाम
क ग महत [५] क विदम्य [६-६] ग पार- [१४] क वा ग वाम [१५] क स्याम [१६-
भूतभजनि [३] ग हाम् [८] क अमगम्य [१६] क दम्बुलानि ग दम्बुलानि
[१०-१] ग शवमशङ्कुते [१०] ग होतृत्वाय

आणस्त ओजसा नहेत्य ऐन्द्रं भवति । त्रिणयो^१ वै स्तोम ओजो धीर्यम् । तम् पवैतत्^२
प्रत्यक्षम् अनुवदन्ति । अतु ता रोदतो उमे इतीमे ह वाव रोदसी । एते पवैतद् अभिवदति ।
स्पर्धमानम् अवदाताम्^३ इत्थ एते वा एते तन् स्पर्धमानम् अन्वददाताम् । इत्थ यद् दम्बुहाभव
इति ब्रह्मन् । एतद् वै यजमानस्य 'स्व' स्तोत्रं^४ यद् ब्रह्मणः । स्थ एव तद् आयतने
यजमानस्य सर्वं प्राप्मानं भ्रन्ति ।

वाचम् यथापरीम् अह नवस्तुतिम् कृतावृषम् ।

इन्द्राय परि तन्व^५ भवे ॥

इति गायत्री वै वाग् अपष्टपरी । तस्यै त्रिवृद् एव स्तोम स्रक्तयः । एतद् वै वैद्यं परमं
मिथुनं प्रजननं यन् त्रिवृद् च स्तोमो गायत्री च छन्दः । वैद्यम् एव तन् परमं^६ मिथुनं
प्रजननं दधति यजमानस्य प्रजास्यै ॥ ८९ ॥

[१] ग विणवे [२] ग पवैत [३] क अद्वाणै ग पद्मान् [४-४] ग स्वास्तोत्रं [५] क तन्व
ग भव [६] ग पर

ताम् आहुर् आरम्भणतस्^१ तृचस्य कार्या^२ । मुखतो वै रेतस् सिकं, तद् इतः
प्रजायते । तद् वै रेतो यद् इतस् सिच्यते । अन्नाद् धि रेतस् सिच्यत इति । तद् आहुर्
उपरिष्ठाद् एव कार्या—इदं वै प्रजननम्, इतः प्रजाः प्रजायन्ते—^३यतः प्रजाः प्रजायन्ते^४
ततः प्रजायामहा^५ इति । तस्माद् उपरिष्ठाद् एव कार्या । इन्द्रानी युवाम् इम इत्थ ऐन्द्राणि
भवति । अग्नि स्तोमा अनुपेतति बह्वन् स्तोमान् अभिवदति । "एकस्तोमान् अन्यान्"
अहानि भवन्ति । अर्थेनत् त्रिष्टोमम् । तस्माद् अग्नि स्तोमा अनुपेतति बह्वन् स्तोमान्
अभिवदति ।

पिब शुभुग सुतम्
या व स त पुष्टं पुष्टा नित्यं व शुभं न
इन्द्राग्नी ताम्रं वा गतम् ॥
तमिदं वा यच्छत नरोपेयं मदनं मुत्तम् ।
इन्द्राग्नी सोमपेतये ॥

इत्थं एकदेवत्यान्य अन्यानि स्तोत्राणि भवन्त्य् । अथैनद्^१ द्विदेवत्यम् । यथोभयादवी प्रति
तिष्ठेत् तादृक् तत् । त्रिणव स्तोमो भवति । त्रिणवा इमे लोकाः । एष्व् एवैतत् लोकेषु
प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ९० ॥

[१] ग आरभयतम् [२] ग काव्ये [३-३] ग नास्ति [४] ग प्रजयामदा [५-५] क एकस्तोमाभ्याम्
[६] ग अनेन

अर्पा सोम शुभमम इति माध्यन्दिनस्य पवमानस्थार्पणवतीर्^१ गायत्र्यो भवन्ति । अर्घेति
रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एतद् अहः । अमि 'द्रोणानि गेरुवद्' इत्य् अभीति भवति
रथन्तरस्यो एव रूपम् । आसा इन्द्राय^२ वायव इत्य् अप्सुमतीर् भवन्ति । आपो ह् एतद्
अह । वरुणाय मरुद्वथ इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिन
स्यैवैनद् रूपान न यन्ति । 'इषं लोकान्' नो दधद् अस्मभ्यं सोम विधत् इति विश्ववतीर्
भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः । आ पवस्त महर्षिणम् इति सहस्ररूपं महानास्त्रीनाम्
उपगच्छन्ति । पशवो हि महानास्त्रयः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ यण्वसन्तनि ।
यज्ञमाद् वै देवा अक्षप् यष्टम् अहर् निरमिमन । छिद्रम् इव वै यञ्चमम् अहः । 'यद्
यण्वसन्तनिना'^३ माध्यन्दिनस्य पवमानमुखे स्तुवन्ति^४ अह एव सन्तत्या अहो ऽछिद्रनाथे ।
प्रतितिष्ठति य एवं वेद् । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् 'सृष्टा अप कामन्' ।
सो ऽकामयतामन् पशून् यच्छेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनामन् पशून् अ-
यच्छत् । यद् आत्मन् पशून् अयच्छत् तद् यण्वस्य^५ यण्वन्वम् । प्रजापतिर यय यद् उद्गाता ।
स यण्वेनैवात्मन्^६ पशून् यच्छते । एतद् विषुवन्को वै द्वादशाहो यत् यञ्चमम् अह ।
यण्वसन्तनि^७ पुरस्ताद् भवति, सन्तन्य् उपरिष्टात् । यण्वसन्तनिवै^८ पूर्वं ग्रहं सन्त-
नन्ति, सन्तनिनोत्तरम् ॥ ९१ ॥

[१] ग पवमानस्यापुण्वतीर् [२-२] ग द्राणानि [३-३] ग मरुद्वथ अपाकमन् [४] ग
गेरुवद् [५] ग यय [६-६] ग द्विप्लोकाथ [७] ग यण्वसन्त [८] ग यण्वेनैवात्मन् [९-९] ग
[५-५] क यण्वसन्तनिन ग यण्वसन्तनिना [६] यण्वसन्ति [७-७] क सन्तनिवै

इन्द्रो वै सिमा नासन्नोत्^१ । सो ऽकामयत सिमास् सञ्जुयाम्^२ इति । स एतत्
सामापश्यत् । तेनास्तुत^३ । तनो वै स सिमा असन्नोत्^४ । तद् यद् एतत् साम भवति,
सिमानाम् एव सगृह्यै^५ । नभ्य त्रिः प्रस्तौति, सकृत् प्रतिहरति, त्रिं निधनम् उपयन्ति ।
तत् सप्त संपद्यन्ते । सप्तपदा वै^६ शक्यः । शक्यः पशवः । पच्छो^७ वावैमांस^८ 'तद्
दाधार' । पशवश्च शक्यः । यण्वसन्तनि पुरस्ताद् भवति, सन्तन्य् उपरिष्टात्, पशूनाम्
एव परिगृहीत्यै । स यथा वागरथा वा^९ रज्ज्वा वा ब्रजं^{१०} परित्युयाद् एवम् एवैतत्
पशून् परिगृहीते ऽपरावाणाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद् । आपो वै शक्ये ।
यण्वसन्तनि पुरस्ताद् भवति, सन्तन्य् उपरिष्टाद्, अपाम् एव परिगृहीत्यै^{११} । तस्माद्
आपः परिगृहीता स्यन्दन्ते । कूले ह् ऋतु वा एते ऽपाम् । यद् ध वा एते न स्याताम्

ओघः^{१३} इदं सर्वं निर्मृज्य^{१४} यथापां वार्त्त^{१५} दिद्यात्^{१६} तादृग् एवैतद् अनिर्माग्य । तस्यैतस्य यण्वसन्तनिनो मध्य इल्लाम् उपेत्याध्यधीम् इल्लाम् उपरिद्याद् उपयन्ति, प्रत्यक्षं शकरीणां रूपं शाक्रे ऽहन् । तेन वै रूपसमृद्धम् ॥ ९२ ॥

[१] क ग नास्नोत्	[२] क ग सन्ध्याम्	[३] नास्ति	[११] क जवन् ग वृजन्	[१२] ग
ग तेनास्तवत्	[४] क ग अवध्नोत्	[५] क	पासगृहीत्यै	[१३] ग मोष
सर्द्ध ग सद्धे	[६] ग व	[७] ग परो	[१४] क निर्मृज्या	
ग वावेनाम्	[८] ग	[९] ग	निर्मृज्या	[१५] एवं क च । ग वार्त्त
[१०] ग तददार	[१०] क ग	दिद्यात्	[१६] ग	

अथ 'शाकल' । 'शाकलो' वै पञ्चमम् अहम् अपश्यद् राथन्तरं रूपेण । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । 'शाकलो' वा अन्नाद्यकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^१ । ततो वै सो ऽचाद्यम् अवारुन्ध^२ । तस्य वा एतस्यास्ति यथैव प्रयच्छेद् एवम् । तद् धिकारध्व भवति । अन्नं वै 'हिकारः' हुम् इति^३ वा अन्नार्थं प्रदीयते^४ । तद् एतद् अन्नाद्यम्यावरुद्दिस्साम । अवाराद्यं^५ रुद्धे ऽन्नाद्य श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । अथो यद् एवैतस्मिन् अहन् प्राचीनं शकरीभ्यः कृन्म्^६ इव क्रियते, तद् एवैतेन हिकारेण शमयन्ति । यद् उ शकलो ऽपश्यत् तस्माच् छाकलम् इत्य् आख्यायते ॥ ९३ ॥

[१-१] ग शाकलमशकलो	[२] ग तेनास्तुत	[३] ग अवरुन्ध	[४] ग प्रयच्छ	[५-५] ग
हिकारोमिमिति	[६] एवं च । क ग प्रदीयते	[७] ग अन्नार्थं	[८] क कृन्म्	

अथ वार्शम् । वृशो वै जानस् त्रियरुणस्य^१ त्रैवृष्णस्यैक्ष्वाकस्य राज्ञः पुरोहित आस । अथ ह स्म ततः पुरा राजभ्यः पुरोहिता एव रथान् संगृह्णन्त्य^२ औपद्रष्टृयाय—नेद् अयं पार्थं करवद् इति । तौ हाधावयन्तो^३ ब्राह्मणकुमारं पथि क्रीडन्तं रथचक्रेण विचिच्छिद्यतु । इतरो^४ हाधावयन्न अभिप्रयुयावापेतर^५ आययाम । 'स हाधिगत्य न शशाकागयन्तुम्^६ । त ह तद् एव विचिच्छिद्यतुः । तस्मिन् होवाते—त्वं हन्तासि^७ त्वं हन्तासीति । स ह 'वृशो ऽभीशून्^८ प्रकीर्यवतिष्ठन् उवाच—'त्वं हन्तासीति । नेति होवाच । यो^९ वै रथं सं गृह्णाति स रथस्येशो^{१०} । त्वं हन्तासीति । नेति हेतर उवाचाप वा अहम् आयासं^{११}, स त्वम् अभिप्रायीषीस्^{१२}, त्वम् एव हन्तासीति ॥ ९४ ॥

[१] एवं कोशेषु	[२] क गृह्णन्त्य	[३] ग	ग वृषोभिन्ना	[४] ग अभिप्रायः रथ हन्ता त्व
हाधावयन्तो	[४] ? क मत्तो ग मत्तो	[५] ग	हन्तासीति स ह	वृशोसीशू प्रकीर्यवतिष्ठन्नुव च
अभि प्रयुयावापेतर	[६-६] ग सहाधिगतागकाया-	[७] ग वोर	[१०] ग वोर	[११] क आयास
यन्नुयश्च	[७] ग हताति	[८-८] क वृषोभीशून्		[१२] ग
			अभिप्रायीषीस्	

तौ वै—पृच्छावहा इति । तौ हेक्ष्वाकून्^१ एव प्रक्षम् पयतुः । ते हेक्ष्वाकव ऊचुर—यो वाव रथं संगृह्णाति स रथस्येशो^२ । त्वम् एव हन्तासीति वृशम्^३ एव परा-ज्वन् । सो ऽकामयतोद् इत इधां, गातुं नायं विन्देय^४ । सम् अयं कुमारो जीवेद् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैनं^५ समैरयद्^६ आ^७ ते वक्षं भयोभुवम् इति । प्राणा वै दक्षा । प्राणान् एवास्मिन् तद् अदधात्^८ ।

वद्विम् अथा वृणीमहे ।

पान्तम् आ पुनस्पृष्टम् ॥

आ मन्त्रम् वा वरेण्यम् वा निमन्त्रम् वा मनीषिकम्
पान्तम् वा पुनस्तम् ॥

११ आ रयिम् आ सुचैतत् १२ आ सुक्रतो तनुम् १३ वा ।

पान्तम् आ पुरुषम् १४ ॥

इति । पान्तो वै पुरुषः । तद् ११ एतं तत् १२ समैरयत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्ति-
स्त्रिसाम । भेषजं वै १३ तन् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत् १४ । भेषजम् एवेतेन १५ प्रायश्चित्ति-
कुर्वते । तद् उ कामसनि । एतं वै स कामम् अकामयत् । सो ऽस्मै कामस् समार्थ्यत ।
यत्काम एवेतेन १६ साम्ना स्नुते, सम् अस्मै स काम ऋच्यते १७ ॥ १५ ॥

[१] क हृश्वाङ्गम् ग हृश्वाङ्गम् [२] ग रयस्ये
[३] ग इयम् [४] ग विसेय [५] ग तेनेना
[६] ग नमेरयम् [७] ग ए [८] क ग दधात्
[९] क पान्तम् [१०-१०] ग वरेण्यमासा [११-
[११] ग नास्ति [१२] क सुचैतुनम् [१३] एव
क च [१४-१४] क एतद् [१५] क वै स
[१६] ग कुरुत् [१७-१७] ग नास्ति [१८]
क ग ऋच्यते

स क्रद्धो १ जनम् अगच्छत् २ । अनृतं मा व्यदोचन् इति । तेषां हृश्वाङ्गणाम् अग्नेर्
हरो ऽपाक्रामत् । यं सायम् ओदनम् अध्यदधुः ३, प्रातस् सो ऽपच्यत । यं प्रातस् साय-
स । ते होचुर् ब्राह्मणं वा अनार्यम् अपाराम । तेषां नो ऽग्नेर् हरो ऽपाक्रीत् । एतेन
अनुमन्त्रयामहा इति । तम् अन्वमन्त्रयन्त । स आगच्छद् यथा राज्ञा ब्राह्मणो ऽनुमन्त्र्यमाण
आगच्छेद् एवम् । स आगत्याकामयत् पदयेयम् इदम् अग्नेर् हर इति । स एतत् सामा
पश्यत् । तद् ४ अभ्यगायत् । तद् ५ अपश्यत्— पिशाची ६ वा इयं त्रियरुणस्य ७ जाया ।
सैनम् कशिपुना ८ छादयित्वाध्यास्त ९ इति । तद् अभिव्याहरन् ।

कुमार माता युवतिम् समुत्थ १० युवा १० विमर्ति न वदति ११ मित्रे ।

अनीकस् अद्य न मिनज् जनान्, ११ पुरः पश्यन्ति निहितम् भरती ॥

कश् पत त्वं युक्ते कुमार १२ पेपी विमर्षि महिषी कञ्जान १३ ।

पूर्वो हि गर्भश् १४ गर्दो ववर्षाश्व १५ जान यद् अयत् माता ॥

मि ज्योतिषा ब्रह्मा मातृ अक्षिर् काचिर् विश्वानि कुणुते महिष्या ।

प्राद्वीर् १६ मायस् सद्ये दुर्वाश् १७ शिशीते शूचे रक्षसे विनिक्षे ॥

उत स्वानासो १८ दिवि वन्त् १८ अग्नेर् तिरमायुषा १८ रक्षसे हन्तवा उ ।

मदे चिद् अस् प्र रजन्ति मामा न १९ नरन्ते परिबाधो अदेवी, १९ ॥

इत्य् एवेनाम् इदम् अग्नेर् हर ऊर्ध्वम् उद्गच्छत् सर्वा १० प्रादहन् ११ । ततो वै ते यथायथम्
अग्नेर् हरो व्यहरन्त १२ । यथायथम् एभ्यो ऽग्निर् अपचत् । तद् एतद् दीप्तिर् ब्रह्मवर्चस्
साम । एतेन वा अग्नेर् हरो ऽपक्रान्तम् १३ अन्वविन्दन् १४ । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी दीप्ति-
मान् भवति य एवं वेद । तद् अभ्यर्च्येष्टं भवति १५ प्रत्यक्षं शाकरीणां १६ रूपं शाक्रे १७
ऽहन् । तेन वै रूपसमृद्धम् । यद् उ वृक्षो ऽपश्यत् तस्माद् वार्षम् इत्य् आख्यायते ॥ १६ ॥

[१] ग क्रद्धो [२] ग अगच्छन् [३] ग अध-
दधु [४] क तम् ग ताद् [५-५] ग अप-
श्यत्पिशाची [६] ग त्रियरुणस्य [७] ग
कशिपुना [८] ग छादयित्वाध्यास्त [९] ? क ग
समुत्थे [१०] ग युवा [११-११] ग निम्न
अनीकस्व नामरज्जनास, [१२-१२] ग पेपीविमर्षि-
महिषिज्वान [१३] ग गर्भोश् [१४] ग ववर्षाश्वे

[१५] ग प्रापदेवीर् [१६] ग युवा [१७]
ग स्वानासो [१८-१८] क अग्नेर्मायुषा ग अग्ने-
स्तमायुषा [१९-१९] ग वन्ते परबाधो अदेवी-
[२०] क ग सर्वा [२१] क प्रादहन् [२२]
ग व्यहरन्त [२३] ग अपक्रान्तम् [२४]
? एवं कोदेषु [२५-२५] ग प्रत्यक्षवीत्वरिणाम्
[२६] ग शाक्रे

सोम उ ष्वाणस् सोममिह इति सिमानां रूपम् । अथे षुभिर् मदीनाम् इति गोमती । पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवात्ररुद्धवै । पशवो ह्य एतद् अहः । समुद्र न सिंवरणान् अम्मन् मन्दी मदीयं तोजत इति समुद्रवतीर् भवन्ति । आपो ह्य एतद् अहः । ता न्यूनाक्षरा भवन्ति । सप्तक्षराण्य एकानि पदानि भवन्ति, नवाक्षराण्य एकान्य^१, एकादशाक्षराण्य एकानि, द्वादशाक्षराण्य एकानि । तद् एतद् अभिपूर्वन् एव शकरीणां रूपम् उपगच्छन्ति । तास्य आनूपम्^२ अनुतोदवत् सिमानां^३ रूपम् । अनुतोदवाद् वै प्रजा, पशवः प्रजायन्ते । प्र प्रजया पशुभिर् जायते^४ य एवं वेद । अनूपो वै धीतोनिर्^५ अकामयतोभयं ब्रह्म च^६ क्षत्रं चाव रुन्धीय, राजा सन्न क्रुषि स्वाम् इति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स उभय ब्रह्म च^७ क्षत्रं चावरुन्ध^८, राजा सन्न क्रुषि अभवत् । उभयम् एव ब्रह्म च^९ क्षत्रं चावरुन्धे, राजा सन्न क्रुषि भवति य एवं वेद । यद् व अनूपो धीतोनिर् अपश्यत् तस्माद् आनूपम्^{१०} इत्य् आख्यायते ॥ १७ ॥

[१] ग पवमान [२-३] क अभिक्षाणितो गोमती
ग अभिक्षाणितो गोमती [३] ग नास्ति [४-
५] क अनुतोदवत्सिमाना ग अनुतोदवत्सीमाना

[५] ग आयन्ते [६] ग सुतोमिह [७] ग नास्ति
[८] क ग चावरुन्ध [९] ग अनूपम्

अथ मानवं पदनिधनं राशन्तरम् । तस्माद् राशन्तरे ऽहन् क्रियते । मनुर् वा अकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय, मानवीः प्रजास् सृजयेति । स एतन् सामा पश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्राजायत । ता इमा मानवीः प्रजा । बहुर एव प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । अथो आहुस् ना एवास्य प्रजास् सृष्टा रक्षास्य अजिघांसन् इति । सो ऽकामयताप रक्षांसि इनीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।

नि स्वाय अग्रे [अनुर द्य ज्योतिर् जनान् शश्वते ।
दीदेव कष्व क्षतजात उक्षितो य नमयन्ति वृष्टय^१ ॥
तेषालो अग्रेऽ अमयन्तो अयसो मीमांसो न प्रनीतये ।
रक्षस्विनस् सदस् इह यातुमावतो विश मन्] अत्रिण दंड ॥

एवासं रक्षांस्य अपाहन् इति । तद् उ रक्षसाम् अपहतिः । अप रक्षः पाप्मानं हतं य एवं वेद ॥ १८ ॥

ओघो^१ वा इमान् लोकान् निरमार्द^२ । सो ऽमन्यत मनुर् इदं वावेदम् अभूद् इति । सो ऽकामयतोद् इत इयां गातुं प्रतिष्ठां विन्देयेति । स एने सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत^३ । ते पने हिरण्मयी नावी भूत्वोपाग्लवेताम् । तयोः प्रत्यतिष्ठत्^४ । ते पक्षम् उदपारयेताम् । ततो वै स गातुं प्रतिष्ठां अविन्दत । विन्दते गातुं प्रतिष्ठां य एवं वेद । यद् उ मनुर् अपश्यत् तस्मान् मानवे इत्य् आख्यायते^५ । अथ वास्त्रम् अभ्यारम्भो यज्ञस्य प्रत्यपसारः । अय्य एव^६ षष्ठम् अहर् आरभते प्रति चतुर्यम् अपधावति । अभ्यारम्भैर् वै देवा असुरान् यज्ञाद् अन्तरायन् । वज्रो वैखानसः पशुकामस् तपो ऽनप्यत । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स एतां मध्य इळाम् उपेयाभ्यर्चाम्^७ इळाम् उपरिष्ठाद् उपैत्^८ । पशवो वा इळा । भूमो वा अभ्यर्घेळा^९ । ततो वै स भूमानम् अभिपूर्वं पशूनाम् अवरुन्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । भूमानम् एवाभिपूर्वं पशूनाम् अवरुन्धे य एवं वेद । यद् उ वज्रो वैखानसो ऽपश्यत् तस्माद् वास्त्रम् इत्य् आख्यायते ॥ १९ ॥

[१] ग ओको [२] ग निमाळ [३] ग अस्तुवन [४] ग प्रग्लिष्टम् [५] ग आख्यायते
[६] ग एष [७] ग उपस्थाध्यद्वयम् [८] ग उपद् [९] ग अध्यध्वेज

अथाग्नेयं त्रिणिधनं सवधानां कल्हये^१ । पवमानेन वै देवेभ्यो ऽन्नाद्यं प्रदीयेत् । तन्मध्येनिधनं भवति अन्नाद्यस्य विशेषाय । अग्निर् वा अकामयत अन्नाद् एव श्रेष्ठं स्वानास्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽन्नाद् एव श्रेष्ठं स्वानाम् अभवत् । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावसृद्धिस्साम । अयान्नाद्यं दन्धे ऽन्नाद् श्रेष्ठं स्वानाभवति य एवं वेद । यद् व अग्निर् अपश्यत् तस्माद् आग्नेयं त्रिणिधनम् इत्य् आख्यायते ॥ १०० ॥

[१] ग कृते [२] क त्रिणिधन

‘तद् व एवावक्षते’ साकमश्वम् इति । कक्षीवान् प्रियमेधम् अपृच्छत्— इदं ‘इन्, न दिदीपाइ इत्’ प्रियमेधेति । तद् अस्य नामनुत । सो ऽब्रवीत्— ‘प्रजायाम् म’ त्वा प्रतिब्रवद् इति । अथ ह कक्षीवतो नाकुलिभस्त्रासं प्रियंगुतण्डुलानां वा सिकतानां वा पूर्णा । तासां ह^१ स्म संवरसरे संवत्सर एकैकां प्राप्स्यति^२ । ‘तावद् घास्मा’ आयुर् दत्तम् आस । स उ^३ ह नयमत् साकमश्व आजहो^४ प्रियमेधात्^५ । सो^६ ऽकामयतोद् इत इयां, गातुं प्रतिवचनं विन्देयेति^७ । स एतन् सामापश्यत् । तद् अभ्यगायत । ततः प्रतिवचनम् अपश्यत्^८ । स कक्षीवन्तम् अभ्याद्रवत् । तम् अब्रवीद् आद्रवन्तं द^९ दधा— इमा मे भस्त्राम्^{१०} उदके प्रास्यत, इमम्^{११} अहं तं^{१२} पश्यामि यो मां प्रत्युच्यति प्रक्ष्यतीति^{१३} । अथ हैनम्^{१४} अभ्यव जगाम^{१५} । स होवाच— य क्वचं करोति न साम, स^{१६} इदो न दिदीपे^{१७} । अथ य क्वचं स साम च करोति, स इदम् स^{१८} दिदीपे^{१९} । एतन् त्वाहं प्रतिब्रवीम्य एतन् मे पितेतत् पितामह एतन् प्रपितामह इत्य् आ ह^{२०} प्रियमेधात्^{२१} गमयान्कार^{२२} । तद् एतत् तेजो ब्रह्मवर्चस साम । एतेन वै स पूर्वेषां पितामहानां पाप्मानम् अपाहन् । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवत्य्, अप पूर्वेषां पितामहानां पाप्मानं हृते य एवं वेद । यद् उ साकमश्वो ऽपश्यत् तस्मात् साकमश्वम् इत्य् आख्यायते । यत् योम चैजम्^{२३} उच्यम् इति चित्रवतीर् अवन्ति— चित्ररूपा वै पशवः । पशव एतद् बहः— पशूनाम् एवावसृद्धये । तद् आहुरयन्ति वा एते त्रिण्डुमः पवमानान्नाद् ये गायत्रीण्^{२४} अन्त्यं कुर्वन्तीति^{२५} । वृषण्वतीर् अवन्ति । वृषण्वद् वै त्रिण्डुमो रूपम् । तेन त्रिण्डुमः पवमानान्तान् न यन्ति ॥ १०१ ॥

[१-१] ग तदोवाचक्षते [२] ग कक्षीवान् [३] क अपृच्छत् ग अद्रवत् [४-४] क इदयिष-
तिपाइ इत् ग इदयिषदिपाविन् [५] ग मसा
[६] क ग प्रजायाम् [७] ग नाकुलिभस्त्रास
[८] क प्रियंगुतण्डुलानां [९-९] ग सिकतानां
[१०] क म [११] ग प्राप्स्यति [१२-१२] क
तावद् घास्मा [१३] क ग क [१४] ग कृते
[१५] ग प्रियमेधात् [१६] ग ता [१७] ग

विन्देयेति [१८] ग अपश्यत् [१९] ग हस्त्राम्
[२०-२०] ग हन्त [२१] ग प्रत्युच्यति प्रक्ष्यतीति
[२२-२२] ग अभ्यवजगाम [२३] ग नास्ति
[२४] क ग दिदीपे [२५] एव कोद्यो [२६]
क ग हा [२७] ग प्रियमेधात् [२८] एव
कोशेषु [२९] ग विचित्र [३०-३०] ग अन्व
कुर्वन्ति

तासु शैशवम् । शान्तिर् वै शैशवम् । यत् शैशवेन स्तुवन्ति शान्त्या एव । अथो
आहुम् शैशवेन वा इन्द्रो वृत्तं पर्याचरं शकरीभिर् अहन्^१ इति । ‘तद् व एव’ शैश-

वस्य शैशवत्वम्^१ । तद् उ मासुष्यहा । हन्ति डिञ्चस्त आतृष्यं य एव वेद । प्रजापतेर्
अक्ष्य अश्वयत्^२ । तत् परापतत् । सो ऽकामयत्— पुनर् मा चक्षुर् आविशेद् इति । स
पतत् सामापयत् । तेनास्तुत । ततो वै तं^३ चक्षुः पुनर् आविशत् । अश्व एव शुचिर्
भूवैनं पुनर् आविशत् । तज् ज्योतिर् वै चक्षुः । ज्योतिर् वावैनं तद् आविशत् । तद्
पतत् चक्षुष्यं साम । अजगंसं हास्य चक्षुर् न व्येति य एव वेद ॥ १०२ ॥

[१] ग आहन्त् [२-३] ग तद्वैव [३-३] ग शैशवत्वम् [४-४] ग प्रजापतिरक्षयत्
[५] क नं

अथ^१ महानास्रयः । महानास्रीर् वा अनु प्रजा प्रजायन्ते । 'नित्यवन्ताः पशवः'^२ ।
ता एता महानास्रयस्^३ संभार्याः । तस्मान् मनुष्या गर्भिणः कनीयश् शोभन्ते । संभार्यो
हि स तेषां गर्भो 'नित्यः । नित्यवन्ताः'^४ पशवो ऽनुप्रजायन्ते । तस्मात् पशवो गर्भिणो
भूयश् शोभन्ते । मास्यो हि स तेषां गर्भो नित्यः । अथ वामदेव्यम्^५ । पशवो वै वामदेव्यम् ।
पशुमस्त एव 'भवन्त्य एनेन' तुष्टुवानाः । अथ बार्हद्विररायोवाजीये^६ पांके पांके ऽहनि
क्रियेते— पांका^७ वै पशवः । पशव एतद् अहः— पशूनाम् एवावरुद्धवै । ते उ^८
'अथकारवच् चाध्यधेळं'^९ च भवतः प्रत्यश्च शकरीणां रूपं शाकरे ऽहन् । तेन वै रूप-
समृद्धे । तद् आहुस् स बाध गोभिः प्रस्नायाद्य आभ्यः पारे^{१०} । प्रतिष्ठां च तीर्थं च
विन्दद्^{११} इति । गावो वै शक्यः । तासाम् एवा पारे^{१२} प्रतिष्ठां च तीर्थं च यद् अथकारश्च
'चाध्यधो चेळा'^{१३} । निष्ठाभिश्च शकरीभिः पाप्मानं तरति, श्रियम् अस्तुते य एवं
वेद । 'तद् ऐळम्'^{१४} अच्छावाकनाम भवति । पशवो^{१५} वा इळा । पशुश्च एवैनत्
प्रतितिष्ठति ॥ १०३ ॥

[१] ग वाय [२-२] ग नित्यवन्तामपशवः [३] ग महाभयम् [४-४] ग निमित्तानित्यवन्ताह [५-
५] ग भवन्तिन्येन [६] ग बार्हद्विररायोवाजीये [७] ग पांके [८] ग क्रियेते [९] ग पांके [१०-१०] ग अथकारवच्चाध्यधेळा [११] ग पारे
[१२] ग विन्दद् [१३] ग पुरे [१४-१४] ग चाध्यधेळा [१५-१५] क तद्वैव [१६] ग
अधिपाठ वा साम भवति पशवो

देवासुरा अस्पर्धन्त । ते देवाः प्रजापतिम् उपाधावंस्— तन् नश् छन्दः प्रयच्छायात-
याम येनासुरान्^१ अभिमन्त्रामेति^२ । स तपो ऽनप्यत । स तपस् तत्त्वात्मन् सि-
न्निमायद्^३ अवापयत् । 'यद् आत्मन् सिन्निमायद् अवापयत्' तत्^४ सिमानां^५ सिमा-
त्वम्^६ । ता अन्नवीन्—सुज्यध्वम् इति । केनेति । येन कामयध्वं^७ इति । तास् सिमानम्^८
एषोर्ध्वा उदीर्यासृज्यन्त^९ । तद् च एवासां सिमात्वम्^{१०} । ता अभिमीत । तासु त्रयं वेदम्
अध्यादधात्^{११} । ता^{१२} एवायच्छन् । तास् इमांस् ग्रीन् लोकान् अभ्यादधात्^{१३} । ता
एवायच्छन्^{१४} । सो ऽन्नवीन् महद् बतासाम् इदं मानम् अभूद् इति । यद् अन्नवीन्
महद्^{१५} बतासाम् इदं मानम्^{१६} अभूद् इति, तन् महामानीनां^{१७} महामानित्वम् । महा-
मानयो ह वै नामिताः^{१८} । ता^{१९} महानास्रय इति परोक्षम् आख्यायन्ते^{२०} । ता देवेभ्यः
प्रायच्छत् । ताभिर् अथ देवा अस्तुवन् । श्वो ऽशक्रुवन् । तद् यद् अथ स्तुत्वा श्वो
ऽशक्रुवन्स तच् छकरीणां शकरीत्वम्^{२१} । शक्नोति^{२२} यच्च छिद्यते^{२३} य एवं वेद ।
ता देवा मोद्रयच्छन्^{२४} । ताः प्रजापतय एव पुनः प्रायच्छन् । ताः प्रजापतौ संवत्सरम्
उचिन्वापाकाम् । सो ऽन्नवीत् कथापाकमिष्टेति ॥ १०४ ॥

सो ब्रह्म । तन् नः प्रयच्छ, यद् वयम् कवमिणीह^१ अस्माम् । ऋषी^२ स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मात्^३ वेदेति । ताभ्य एतद् एतद् एतद् एतद् अथकारान् । एते ह^४ वा आसाम्^५ ऋषयः । तास् संवत्सरम् उपित्वापैवाकामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाकमिष्टेति ॥ १०७ ॥

[१] ग प्रयच्छ [२] ग ऋषिनीह [३-३] क मत्वे ग सत्तो [४] एवं कोशयोः [५] क कविमिणीह ग ऋषिमिणीह [६] ग कविमि [७] ग ए [८] ग आसाम्

ता अनुवन् एतं^१ ह नो रूपं वेत्थ । तन् नः प्रयच्छ, येन वयं कविणीह^२ अस्माम् । ऋषी स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मात्^३ वेदेति । ताभ्य एतद् एतद् एतद् एतद् प्रयच्छद् आय इति । एतद् य वा आसाम् एतं रूपं^४ यद् सा^५ । तास् संवत्सरम् उपित्वापैवाकामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाकमिष्टेति । ता अनुवन् एतं ह नो नाम वेत्थ । तन् नः प्रयच्छ^६, येन वयं नामिनीह^७ अस्माम् । ऋषी स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मात्^८ वेदेति । ताभ्य एतद् एतं^९ नाम प्रयच्छद् इन्द्रा इति । एतद् य वा आसाम् एतं नाम यद् इन्द्राः । तास्^{१०} संवत्सरम् उपित्वापैवाकामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाकमिष्टेति^{११} ॥ १०८ ॥

[१] ग एतं [२] एवं कोशयोः [३-३] क ग सत्तो [४] ग प्रयच्छ [५-५] ग संवत्सरमिष्टेति

ता अनुवन्^१ तृतीह नो^२ वेत्थ । ता नः प्रयच्छ, यामिद् वयं तृतीयम् । तृप्यान् स ब्राह्मणः प्रजया पशुभिर् यो ऽस्मात्^३ वेदेति । ताभ्य एतास् तृतीः^४ प्रयच्छद् एतान् एकारान् । एते ह वा आसां तृणयः । तास् संवत्सरम् उपित्वापैवाकामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाकमिष्टेति । ता अनुवन् आयपनान्^५ ह नो वेत्थ, पशवान् ह नो वेत्थ, गोष्ठान् ह नो वेत्थ । तन् नः प्रयच्छ, यद् वयम् आयपनवनीः^६ पशुवनीः^७ गोष्ठिनीह^८ अस्माम् । आयपनवान् पशुवान् गोष्ठि स^९ ब्राह्मणो ऽसद्^{१०} यो ऽस्मात्^{११} वेदेति । ताभ्यो यार्चं प्रयच्छन् । यार्चं वावेदं सर्वं नस्तितिर्यते । य^{१२} एवा ह्य एवा^{१३} इत्य् एवा^{१४} वाग, एवा ह्य अश्वा इति गव्याः पशव, एवा हीन्द्रा इत्य् अश्व्याः^{१५} पशवः । एवा^{१६} हि पृथग् इत्य् अजाविकम् पवैतन् । एवा हि देवा इति पग्ग्राह पवैवः ॥ १०९ ॥

[१-१] न वृत्तिरने [२] ग प्रयच्छ [३] एवं [४] ग प्रवेद् [५-५] ग आयपनवनी पशुवनी कोशयोः [६] ग विधि [७] एवं क च । [८-८] ग गोष्ठिब्राह्मणेति [९] क नाम्नि ग ईकारान् [१०-१०] ग तास्तेवेति [११] ? क [१२-१२] ग प्रवाग्देवा [१३] ग एवा [१४] आयपन ग आयपना [१५-१५] ग हरीवत्थ [१६] ग अश्व्या [१७] ग एवा

अथ महानाम्नयः । प्राणा वा अग्ने सन्त । तेभ्य एनां सप्तपदां शक्तीं निरसिमीत । प्राणान् एव सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद । सप्तपदायै यदपदाम् ऋत्नं संवत्सरम् । ऋतुभ्य आत्मानं परिदत्ते य एवं वेद । यदपदायै यच्चपदां पशान् पंक्तिम् । पशुमान् भवति य एवं वेद । यच्चपदायै चतुष्पदां वाचम् अनुष्टुभं प्रलिङ्गितिस्^१ । वाचा वदति य एवं वेद । चतुष्पदायै त्रिपदां तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्रीम् । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेद । त्रिपदायै द्विपदां पुरुषम् । नैनं पौरुषो यथो ह्मति य एवं वेद । द्विपदाया एकपदां पुरुषम् यथ । अन्वञ्जाश्च इव वै पुरुषौ । तस्मान् पुरुषः पुरुषं परिवेवेष्टि^२, पुरुषः पुरुषस्यानुचरो भवति, जिन्दते ऽनुचरित्व^३ । बहवो ऽस्यसूचरा भवन्ति, नैनं पौरुष्येवावुत्तिह् जिन्दति य एवं वेद ॥ ११० ॥

[ग स्त वै] [] ग प्रतिलिखत ग एक [ग तस्य [क ति वे ४
ग परिवर्द्धि ग नू चरितुम्

तानि सर्वाणि छन्दांसि संस्तुय तैर् इन्द्रो ब्रुषम् अहन् । यन् महान्तम् 'अहस् तस्मान्' महानाज्ञयः । यद् अशक्नोत् तस्माच्च हृकथः । यत् 'मद्वियम् अकरोत्' तस्मान् मदवी । यत् सीमानम् अभिनत् तस्मात् सिमाः । अथो हैनस् सीमत एव संसृजे । सिम इति वै श्रेष्ठम् आचक्षते । सिम श्रेष्ठं स्थानीं भवति य एवं वेद । ता ह वा एता इन्द्रा एव नाम । इन्द्रो वै यत्र महानाक्षीषु मिथुनत्वम् पेषच्छत्, ता एनम् अनुवन्त—स वै नः । प्रयच्छेति । किम् इति । यद् त एतन् नमिति । ताम्यस् तत् प्रायच्छन् । तस्माद् एता इन्द्रा नाम । एतद् ध वा आसां प्रियं गुह्यं नाम यद् इन्द्राः । स यो हासाम् । एतद् विद्वान् परिहरन्, आगामुकम् । एवं प्रिये भवति पश्यते प्रियम् । तस्माद् एता महानाज्ञय इति परोक्षम् आख्यायन्ते ॥ १११ ॥

[१-१] ग अहस्तमान् [२] ग लघोको [३-३] [७] ग रः [८] क तस्य [९] ग नम [१०] क मन्वीषमकरोत् ग ब्रुषमकरोत्विषमकरोत्तु [६] ग इमम् [११] पूर्व क च । ग अग्राधक ग मदी [१२] क ग सीमा [१३] ग सिमत [१४] पूर्व क च । ग प्रिया [१५] ग आख्यायत

वसा उ आब महान् । तस्यैताः प्रतिनाज्ञयः । तस्यो दधैतन् नाम परिहरन्ति । सा वैषा 'पुरस्तद् द्विपदोपधीयते' पुरुष एव सः । अथ 'यान् उत्तराणि' त्रीणि पदानि पशवस्ते । भसत् प्रथमा स्वधरौ द्व । पराज्वः पशवम् संभवन्ति । तस्माद् भसत् प्रथमाख्यायते । अथ यान् उत्तराणि त्रीणि पदानि वत्सः प्रथमोऽधोघो । एथ पुरुषः । अथ यान् उत्तराणि त्रीणि पदानि मौ द्वौ शिरोम्रीवम्, एकम् अथ यद् उत्तमं पदम् उपशः एव सः । पश्चेव द्वितीय आगच्छन् तस्माद् उत्तमा द्व्युपशैवं 'प्रियस्य कुर्यात्' । एतद् ध वा आसां प्रथम् अधीतम् उपजीवनीयम् । यद् वत्सः । प्रथमो भवत्य् अधोघो एथ पुरुषः, प्रच्छं ह्येवास्याधीतम् उपजीवनीयं भवति । अथ यं कामयेत धीतम् अस्याप्रथम् अनुपजीवनीयं स्याद् इति—॥ ११२ ॥

[१] ग आसा [२] एत कोहेषु [३] ग तस्यै [४] पूर्व ग च । क उपशय [५-५०] ग प्रियम् [५१-५२] ग पुस्ताद्विपदोपधीयते [५३-५४] क यान्-जतराणि ग यान् उत्तराणि [५५] य प्रथमतःख्यायते [५६] ग द्वौ स्वाधीनम् [५७] ग उपजीवनीय [५८] ग लोको [५९] क पराजिवो ग पशविन्तो

—ऊधः प्रथमं कुर्याद् अथ वत्सम् अथ पुरुषम् । धीतं ह्येवास्याप्रथम् अनुपजीवनीयं भवति । अथ यं कामयेतापशु स्याद् इति वत्सम् अस्यान्तरियात् । पशवो वै वत्सः । पशून् एवास्यान्तेरेति । अथ यं कामयेत रुद्रोऽस्य पशून् छमयेद् इत्य् अन्तरा 'वत्सं चोघश्च' पुरुषम् अवदध्यात् । रुद्रो वै पुरुषः । रुद्रम् एवास्थ तद् गोष्ठं उवदधाति । सैषा मीमांसा । अथ यथैवासां इवं प्रकृतं स्तोत्रं तथैव स्तोतव्यम् । इय वै प्रथमा महानाक्षी, तस्या अस्मिन् उपशः । इयं द्वितीया, तस्यै वायुर् उपशः । अती तृतीया, तस्यै सूर्यचन्द्रमसश्च उपशौ । तस्यां यो हृदावकिनो वेद विद् विद्वान् हास्य गृहा भवन्ति । तस्माद् ह्येवाकृशा अन्तरतः । एकारा ह वा आसां हृदावकिनः । तस्माद् धृद एकारम् उपावसेधं पशून् तर्पयन्ति । अथ य आसाम् अङ्कारान् वेदाङ्-

कुर्वन्तो ऽस्थासने गृहं च अशु रुक्म तिष्ठे हस्तिजम् अश्वनरावधम् अश्वरथम् । स्ताभ ह
व आस्ताम अलक ग ता अलकुव न् इव न भव न् इव न यन् । उ नूनम् एतानि
रूपाण्य् अर्कितानि तिष्ठन्त य एवं वेद ॥ ११३ ॥

[१] ग कुर्वन्ति [२-३] ग वासि [३-३] ग [८-८] ग यजमानाकाम् [९] ग अविपाठ
वसिष्ठोपनिषद् [४-४] ग अश्वरथजरो [५] ग अलकारस्ता
कम् [६] ग भवन्ति [७-७] ग तस्माद्

आपो वै महानाक्षयः । तासाम् आदित्य एव वत्सः । तद् या ह वै प्राचीद् आपो
‘धावन्त्य एतम्’ एव ता उग्रन्तम् अभीप्सन्तीद् धावन्ति । ‘अय याः प्रतीचीद्’ धावन्त्य
एतम् एव ता अर्त्तं यन्तम् अभीप्सन्तीद् धावन्ति । तद् यत् पृच्छन्तुर् वा इमा आपो
ऽहरहर् धान्तिनं कम् ‘एता अभीप्सन्तीद्’ धावन्तीति । एतम् इत्थ एव तत्र प्रति-
न्यजनम् । अथो आहुर् यायुर् वै महानाक्षीर् वत्सः । एष हामाद् लोकाद् इमा दिश
प्रतापयत् इति । ‘इम व’ लोका महानाक्षयः । तस्मात् पुरीषाते वाति, वृष्ट्याम् आ
शासन्ते । यथा ह प्रता न दूहीन सादृक् तद् यम् पुरीषाते वात् अथ न वर्षति । पशवो
वै महानाक्षयः । गोष्ठ एव पुरीषम्’ । तद् आहुः पुरीषाण्य स्तोतव्यम् अथ महा-
नाक्षीभिः । आयतनं वा अथ ऽथ पशवः । आयतनं हि पशवो ऽभिसमायन्तीति । तद्
उ वा आहुः पशूनां वै पुरीष’ भवति । यद् वै पशवो न’ स्तुर् न पुरीष’ स्यात् ।
यदो वै पुरुषः पशून् विन्दते ऽथ’ स गोष्ठं पश्यत्यं शुष्ये । तस्मात् महानाक्षीभिर् एष’
पूर्वाभि स्तोतव्यम् इति ॥ ११४ ॥

[१] ग अपो [२-२] ग धावन्तेन [३-३] [९] ग गोष्ठा [१०] क पुरापुरीषम् ग पुरीषम्
ग अथाय प्रीषोर् [४-४] ग यजमानासन्ति [११] ग पुरीष [१२] ग न [१३] ग वासि
[५] ग द्विक्रिः कमेता अभीप्सन्तिर्वातिन्तीति [१४] ग य
[६] ग इमाद् [७] ग प्रता [८-८] ग र्त्तं

तद् आहुस् सङ्घद् एव संस्तुतासुपरिष्ठात् पुरीषण स्तोतव्यम् उत वै बहुतयाः
पशवो नानात्यास् समानम् एव गोष्ठम् अभिसमायन्तीनि । ‘यद् द्वयोर् उ’ इ तथा
प्रजा सञ्चन्ति । अनुपर्यायम् एव पुरीषेण स्तोतव्यम् । तथा ह ‘सर्वो वज्रवतीर्’ भवन्ति ।
वेष्टानि पुरीषाणि भवन्ति । पशवो वा इष्टा, आयतनं पुरीषम् । आयतन एव तद् एताम्
पशून् प्रतिष्ठापयन्ति । अप उग्रनिधाय स्तुवन्ति साक्षम् सर्वथाय । एतद् वै महानाक्षीनां
सर्व रूपे यद् आपः । ता उद्दिगयेयु रूपसमुद्गताय । तद् आहुः ‘केमा निजयेद्’ इति ।
तासाम् एषा मीमांसा—उत्तरीवरीष’ अक्षनीय सोमम् अग्निपुत्र्य मन्त्रयेयुर्’ इति ।
मर्धितम् इव’ इत्थ एषा भवति यातयाम’ । यातयाक्षीर् व्यातयाक्षीर् अक्षयन्ति ।
अथो आहुस् तृतीयसवनीयान्’ एवभिः पुरोडाशान् उपसृज्युर् इति । यजमानो वै
पुरोडाशो, ऽथम् आपः । ‘अग्नेनैव तद् यजमानं’ समनक्ति । ईश्वरो ह तु यजमानम्
उत्तरव्यसे श्वः’ । ‘पामा वेत्तोः । कण्डूयिता’ इव हि भवन्ति । अपो आहुन् चार्त्वाळ एव
निजयेद् इति । योनिर् वै यक्षस्य चार्त्वाळ’ रेत आपो, योन्याम् पयैव रेतः प्रतिष्ठा-
पयति’ । अनुष्ठयास्य’ रेतस् सिक्कं प्रजायते य एवं वेद ॥ ११५ ॥

[१] ग संस्तुतासुपरिष्ठात् [२] ग समानम् [३] वाद्रीक्ष ग वद्रीक्ष [६-६] ग स्या प्रजनवती
क ग गोष्ठ [४] ग अभिसमायन्ति [५-५] क [७] ग उद्दिगयेयु [८-८] ग स्वेमानिजयेद्

क वसतीवरा वृ न वसतीवृ न मयनम् [क अ न अ क ग
 गच्छन्तु न [] ग दानय सयम् क हृवन् न ग न.क.ल. १७] ग प्रणिष्ठा
 ३ ग तुनीयासपनीयाम् [१४-१४] ग जनेन पयनि [१५] ग अनुष्ठय

तद् आहुर् विहृता अग्नौ भवन्ति, वास्तु परिशिष्यते', गर्भा अनुशोषकाः स्युः,
 यच्च स्वात्वाले' निनयेत् । आस्तावे निनयेद् इति । एष ह वा उह्यतुम् च यजमानस्य च
 शिष्यो यद् आस्तावः । आयतनम् आस्तावः । आपनन एव तद् पतान् कामान्
 प्रलिप्तापयन्ति । ताभ्याम् अथ यावत्कामं नितीय, अयान्तःपरिधि निनयेत् । तथा हैषा
 ता हुताश्च आहुताश्च' च भवन्ति । यथा ह वा इदं विदावन्' प्राणाक् अनिठकाक्
 एवम् पतौ शिष्यो सन्ताक् अतवगतौ । प्राणौ' वा इमौ 'सन्ताक् अनपृष्णौ' शिष्याक्
 पतौ सन्तौ' न विह्रियेते ॥ ११६ ॥

[१] क ग परिशिष्यते [२] ग अनुशोषका [३] क चात् न जवाने [४] ग नास्ति
 [५] ग च विदावन् [६] ग पतौ [७-७] ग सन्तावनपृष्णौ [८] क नास्ति

असुराणां ह वा अग्नौ इमे लोका आसुः । उज्जीविन' इव हि देवा आसुस्त तप एष
 अद्राम् अन्वायताः' । ते ऽन्वस्यन्तस् ताम्बन्तस्' तेजो बलम् इन्द्रियं वीर्यम् आम्बस्
 अदधत्' । तद् एषाम् असुरा आदित्सन्त' । तद् आदित्स्यमानम्' अप्सु प्रावेशयन्, नेद्
 इदम् असुरा विन्दान्ता' इति । तस्माद् इदम् अप्सु एतर्ह अमित्रेषु आयन्तु' विस्रम्
 उपगृह्णन्ति', नेद् इदम् अमित्रा विन्दान्ता इति । तद् अपैव' देवेभ्यो ऽकामन्, नासुरान्
 प्राप्नोन् । ते देवा एतं संवत्सरधमम्' अपश्यन् । 'तेनैन्द अभ्याधाम्यन्' । तद्
 ऊर्ध्वम् उपश्रयत्' । [त]द् दिवि स्पृष्टम् अतिष्ठत् । यद् दिवि स्पृष्टम् अतिष्ठत्, तत्
 स्पृष्टान्' स्पृष्टम् । स्पृष्टानि' इ वै नामैतानि' । तानि पृष्ठतोति परोक्षम् आध्या-
 यन्ते । सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद । स यत्कामं स्यात् संवत्सरं आम्बेद्, अत्र
 'हैवेन्द रुन्धे' । संवत्सरपरिमितो ह् अपैव' यच्च छमः' ॥ ११७ ॥

[१] ग ऊज्जीविन [२] ग अन्वायता [३] ग [१२-१२] क दैतेनयन्ताम्यत् ग नैनेदभ्याधाम्यत्
 अम्बन्तम् [४-४] क ग अदधत् [५] क ग [१३] ? ग उज्ज्वलत [१६] ग स्पृष्टम् [१७]
 आदित्सन्तम् [८] ग आदित्समानम् [९] ग ग स्पृष्टा [१८] ग नामैतानि [१९-१९] ग
 विन्दन्ता [८] ग आयन्तु [९] ग अपश्यन्ति दैवेनन्दये [१८-१८] ग यत्काम
 [१०] ग अगपैव [११] ? ग संवत्सरधमम्

आपो वै देवानां 'पत्यय आसन् । ता' मिथुनम् ऐच्छन्त' । तासां वायुः पृष्ठे
 व्यवर्तन्' । ता' गर्भम् अदधत् । ता देवा असृजन् सृजध्वम् इति । ता रथन्तरं ग्रथमे
 ऽहन् असृजन्त । 'तद् रथघोषो' ऽन्वसृज्यत । तस्माद् रथन्तरस्य स्तोत्रे रथघोषं
 कुर्वन्ति । ता असृजन्— सृजध्वम् एवेति । ता बृहद् द्वितीयं ऽहन् असृजन्त । तत्
 पर्जन्यस्य घोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् बृहत् स्तोत्रे' दुन्दुभीन् उह्यदयन्ति । चर्षुकः'
 पर्जन्यो भवति' । ता असृजन् सृजध्वम् एवेति । ता वैरूपं तृतीयं ऽहन् असृजन्त । तद्
 'ग्रामघोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् वैरूपस्य स्तोत्रे' ग्रामघोषं' कुर्वन्ति । ता असृजन्
 सृजध्वम् एवेति । ता वैराजं चतुर्थं ऽहन् असृजन्त । तद् अक्षे' घोषो ऽन्वसृज्यत ।
 तस्माद् वैराजस्य स्तोत्रे ऽग्निं मन्थन्ति । ता असृजन् सृजध्वम् एवेति । तां शार्करं

पञ्चमेऽहन् अस्तुजन्त । तद् अपां घोषोऽन्वसृज्यत । तस्माच्च छाकरस्य स्तोत्रेऽप्युपविधाय स्तुवन्ति । ता अनुवन् सृजध्वम् एवेति । ता रैवतं पृष्ठेऽहन् अस्तुजन्त । नत् पशुघोषोऽन्वसृज्यत । तस्माद् रैवतस्य स्तोत्रे पशुघोषं कुर्वन्ति, वस्त्राच्च मातृमित्रं संवदयन्ति । ता अनुवन् सृजध्वम् एवेति । एतावद् वाचोऽयं अनुवत् । तद् एते ह^१ वा आत्मान् पेन्द्रा घोषा^२ वदन्ति । अस्मिन्^३ पेन्द्रा घोषात् सर्वा अस्मिन् पुण्या वाचो ब्रवन्ति य एवं वेद । ते देवा धामदेव्यम् एव योनिं^४ परिगृह्योर्ध्वा^५ उदगाहन्त^६ । तद् एतस्य पृष्ठस्य^७ षडहस्य^८ मध्ये^९ ह मायं स्पृष्टुः^{१०} । तद् यानि ह वै स्तुतानि सामानि पञ्चान्ये तेषां धामदेव्यम्, अथ यान्य् अस्तुतानि पुरस्त्वे तेषाम् । यो वै ग्रामस्य^{११} श्रेष्ठो बलिष्ठो भवति तेन पञ्चान्येन तेन पुरस्त्वेन^{१२} यन्ति । अरिष्टेन^{१३} यत्नेन यजते य एवं वेद । एतस्माद् ध वा इदं युग्यौ न समवहनी यहतौ, ^{१४}ऽभानर एव^{१५} बह्वीयान् भवति । तस्माद् धामदेव्यं^{१६} पृष्ठम् । पृष्ठं हि प्रतिवहतीति । कलसिद् वा एषा शान्तिर् वा एषा प्रतिष्ठा^{१७} वा ^{१८}एषेय वाव^{१९} यज्ञो यद् धामदेव्यम् । तस्माद् येन येनाह^{२०} स्तुवन्ति तद् तद् अनुसंप्रति कथयच्च छमयत् ॥ ११८ ॥^{२१}

[१-१] ग पतयवसरता [२] ग पठन् [३] ग स्वयचैत [४] ग नास्ति [५] ग तदध-
पोषो [६] ग तोत्र [७] ग ययुक्त [८] ग
भवति [९-१०] ग नास्ति [१०] क स धामधोवा
[११] ग ४^१ [१२-१३] ग वदन्तस्मिन् [१३]
ग योनि [१४] ग परिगृह्योर्ध्वा [१५] ग
उदगाहन्त [१६] ग पृष्ठम् [१७] क बलिष्ठः

एकहस्य षडहस्य [१८-१९] ग विम यजानम्, [१९]
ग क्षमस्य [२०-२१] ग यन्परिष्टन [२१-२२]
ग न्यताणव [२२] ग धामदेव्या [२३] ग प्रतिष्ठु
[२४-२५] क एषेय वाव ग एषेय वाव [२५] क
येनाह [२६] ग पशोऽध्यासः । महाना-
हव ।

अवाच^१ अंशु भदायेत्य् असाधीनि^२ सिमानां^३ रूपम् ।

अणु रक्षो मिरिष्टाः ।

इवेनो न योनिस्^४ अस्मिन् ॥

अणु^५ अणो देववातम् अणु भौत नृभिस्सृजतम् ।

इत्य् अणुमतीद्^६ भवन्ति । आपो ह् पतद् अहः ।

स्वइति गाव इयोमि ॥

^१आद् ईम् अणु^२ न हेतारम् अणुशुभम्^३ अणुनाम ।

इति^४ गोमतीः पशुमतीद् भवन्ति यज्ञनाम् एवावदह्यै । पशवो ह् पतद् अहः । मयो रते
नवमाद^५ इति मद्यतीद्^६ भवन्ति । रतो वै मद्यः । धीतम् इवेतद् यत्^७ तृतीयसवनम्^८ ।
तद् यद् एता मद्यतीद् भवन्ति रसम् पञ्चास्मिन् पतद् इति । ऐवेनद्^९ एतेन व्याप-
यन्ति । तास्तु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ सन्तनि^{१०} । ^{११}धाम वा^{१२} एषा^{१३} प्रतता यद्
त्रादशाहः^{१४} । तां सन्तनिनैव संतन्वन्ति । प्राणा ह खलु वै सन्तनयः । प्राणैर् वाक्
सन्तना । तद् यत् सन्तनि भवति^{१५} प्राणानाम्^{१६} एव सन्तन्यै, वाचं प्राणैर् सन्तनवा-
मेति । इमं^{१७} वै लोकास् सन्तनयः, इम उ लोका महानाहयः । तद् यत् सन्तनि भवत्य्
एषाम् एव लोकानां सन्तन्यै । सम् अस्मा इमे लोकान् नायते^{१८} य एवं वेद । अग्निं युद्धं
बृहद् यथा इत्य् अधीति भवति रथान्तरस्य रूपम् । रथान्तरम् एतद् अहः । जिवन् गविष्टये धिय
इति गोमतीः पशुमतीद् भवन्ति पशुनाम् एवावदह्यै । पशवो^{१९} ह् पतद् अहः ॥ ११९ ॥

[१] न अयाम् [२] क अस व [३] ग पवन [४] ग सप्तमी [५] क ग वृक्ष
 सीमाना [६] ग जलपुत्रपुत्र [७] ग [८] क पवनपुत्रपुत्रपुत्रः ग वृक्षपुत्रपुत्रपुत्र
 अपुत्रपुत्र [९] क ग आरिभय [१०-११] क [१२] ग सप्तमी [१३] ग पाना [१४] ग
 ग अस्तुवेति [१५] ग सप्तमी [१६] ग इति [१७] मे [१८] ग तावत् [१९] ग अविपत्त [२०] ग
 [२१] ग य [२२] ग लयितपन [२३] ग

तासु चयवनम् । चयवो वै भार्गवो वास्तुपस्य^१ ब्राह्मणम् अवेत् । स पुत्रान् अत्र
 वीक्ष्वास्तुपस्य^२ वै ब्राह्मणं वेद । न मा वास्तौ^३ निधाय त्रिः पुनःप्रयाणं प्रयातेति । ते
 ऽब्रुवन् न शक्याम, आक्रोशनवन्तो^४ अविपत्तयामः । पितरम् "अहासिपुर् इति" मो^५
 वक्ष्यन्तीति^६ । नेति होवाच, तेन वै नृपे वसीयन्तो^७ अविपत्तयः, तेनो एव मम पुनर्गुवताया
 आशा । हिवैव मा^८ प्रयातेति तान् ब्रूयापयत्^९ । तं सरस्वती दौशत्रे निधाय त्रिः पुनः
 प्रयाणं प्रयात् । सो ऽकामयत वास्तौ हीनः^{१०}— पुनर् युवा स्या, कुमारी^{११} जाया
 विन्देय^{१२}, सहस्रेण यजेयेति । स पतत् सामापश्यत् । तेनस्तुत ॥ १२० ॥

[१] ग वस्तुपस्य [२] ग तावत्पस्य [३] ग पञ्चमीति [४] ग पञ्चमीति [५] ग नास्ति
 वन्तो [६] ग आक्रोशनवन्तो [७-८] ग अहा- [९] क अविपत्त [१०] क जिनः ग इति-
 शिष्टरुति [११] ग ने [१२] क पश्यन्तीति ग [१३] ग कुमारी [१४] ग विन्देय

तं तुष्टुवानं^१ शर्धानो^२ मानवो^३ ग्रमेणाध्यवास्यत् । तं कुमारं^४ गोपाला अवि-
 पाला^५ मृदा शकृतिपण्डे^६ आसपांसुभिर्^७ अधिहत् । सो ऽसंज्ञां शर्धानेत्यो^८ ऽकरोत् ।
 तन् न माला पुत्रम् अजानात्, न पुत्रो मातरम् । "सो ऽग्रवीचं छर्षती" मानवः—
 किम् इदमितिः किं चिद् अद्याय, यत इदम् इत्थम् अभूद् इति । तस्मै होचुर् इत्यु
 ततो ऽन्यत्— स्थविर एवायं निष्ठावश्च^९ शेते । नम् अथ कुमारा गोपाला अविपाला
 मृदा शकृतिपण्डे^{१०} आसपांसुभिर्^{११} अधिहत् । तत् इदम् इत्थम् अभूद् इति
 ॥ १२१ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] क न शर्धानो [३] ग यदाष्टा पण्डे पण्डितपुत्र [४] ग शर्धानेत्यो
 मानवो [५] ग आभारा [६] ग नास्ति [७] [८-९] ग चयवनोऽभ्यातो [१०] ग युज्य
 क ग पाण्डुभिर् । सप्तपथे ब्राह्मणे ४.५.१९

स होवाच—चयवो वै स^१ भार्गवो^२ ऽब्रुत् । स वास्तुपस्य ब्राह्मणं वेद । "तं
 नूनं पुत्रा वास्तौ हित्वा प्रायासिपुर् इति । तम् आद्रुत्याग्रवीर्^३ कार्ये, नमस्त ते ऽस्तु ।
 शर्धानेत्यभ्यो अग्रे मृच्छेति । अथ ह सुकृत्या शर्धानेत्या^४ कल्याण्य आस । स होवाच—
 स वै मे^५ सुकृत्यां देहीति । नेति^६ होवाच । अथद् धनं मृच्छति । नेति होवाच । वास्तु-
 पस्य वै ब्राह्मणं वेद । तां म इहोपनिधायताम^७ एवायं ग्रामेण यानाद् इति । ते वै
 रथा^८ अन्त्रयित्रा प्रतिव्रथामेति । ते होचुर् अन्त्रयित्रा— एकं वै द्वे त्रीणि^९ परमम्
 अनया^{१०} धनानि लभेमहा^{११} । अथेत्यहं सर्वम् पत्र लप्स्यामहे । हन्तास्मा इमां
 व्रामेति । तां हास्मै वृद्धः । तां होचुः— कुमारि, स्थविरौ वा अथ निष्ठावो^{१२} गालम्
 अनुसरणाय । यद्वैव ययं युनजामहा, अथान्वाभावताद् इति । सा हेयं युक्तं ग्रामम्
 अनुसरिष्यन्त्य^{१३} अनुत्तरेण । स होवाचाहं परिधाव सखायं जीवहायिनम्^{१४} इति ।
 सा अदीर्घाया^{१५} यतीति— ॥ १२२ ॥

क नास्ति ॥ क अथै ॥ १-४१ क ॥ १०३ ग कात्वा ॥ ११-५३ ग परस्मय ॥ १२
 नञ्जने ग तान्युने ॥ १३ ग प्रायासिष्ठ ॥ १४ ग नञ्जने ॥ १५ ग तिष्ठो ॥ १६ क ग अतु
 क ग नम् ॥ १७ ग अतुवांसोद् ॥ १८ ग मरिष्यन् ॥ १९ ग शिवशामिन् ॥ २० ग एव
 शिव्ये ॥ २१ ग अधिष्ठ ॥ २२ ग रति ॥ २३ क गदीतिवाय ग नास्ति

—कृष्णसर्व उ हैनानां प्रत्युत्तमौ । सा 'ह तद्' एव निश्चिद्योपविशेत् । अथ
 हाश्विनौ द्विहोमिणौ मिषज्यन्ताद् इदं चेतुः अनपिसोमौ । तौ हैनाम् पयोचतुः
 —कुमारि, स्थविरो वा अयम् असर्वो नाहं पतित्वनायाधयोर् जायैधीनि । नेति
 होवाच । यस्मा एव मा पितादात्, तस्य जाया भविष्यामीति । तद् धायम् आजुघोष ।
 अथ हैमौ प्रेयतु । स होवाच—कुमारि, कोन्व एव घोषो ऽभूद् इति । पुरुषौ यस्माद्
 उपागतौ यत् कल्याणतमं रूपाणां तेन रूपेणेति । तौ त्वा किम् अत्रोच्यताम् इति । कुमारि,
 स्थविरो वा अयम् असर्वो नाहं पतित्वनायाधयोर् जायैधीनि । सा त्वं किम् अत्रोच्य
 इति । नेत्य् अहम् अत्रोचं, यस्मा एव मा पितादात् तस्य जाया भविष्यामीति ॥ १२३ ॥

॥ १-११ ग हन्त ॥ १-२२ ग इत्येत् ॥ १-२३ ॥ १८ ग वो ॥ १९ ग जायैषीति ॥ २० ग त्वा
 ग होमेत्सौचतु ॥ २१ ग स्थविरो ॥ २२ ग ॥ ११ ग शिवशामिनि
 पतित्वनायाधयोर् ॥ २३ ग नञ्जने ॥ २४ ग हन्तौ ॥

तद् आस्य प्रियम् आस । स सहोचाश्विनौ वै तौ द्विहोमिणौ मिषज्यन्ताद् इदं
 चेतुः अनपिसोमौ । तौ त्वेत् एवागस्य श्वो वक्तारौ । तौ त्वे ज्ञाताद्—युवं वा असर्वो
 स्थो, यौ देवौ सन्ताद् असोमपौ स्थः । सर्वौ वै मम पतिद् यस् सोमप इति । तौ वै
 त्वा वक्तारौ—कस् तस्येशो यद् आवम् अपिसोमौ स्यावेति । अयं मम पतिद् इति ज्ञातात् ।
 तेनो एव मे पुनर्युवताया आशति । तौ हैनां श्वो मृत पत्येतद् पयोचतुः । सा होवाच—
 युवं वा असर्वो स्थो, यौ देवौ सन्ताद् असोमपौ स्थः । सर्वौ वै मम पतिद् यस् सोमप
 इति । तौ होचतुः कस् तस्येशो यद् आवम् अपिसोमौ स्यावेति । अयं मम पतिद् इति
 होवाच ॥ १२४ ॥

॥ ११ ग त्वेत् ॥ १-२२ ग असर्वेस्था ॥ २३ क मे ॥ १-२४ ग परस्मैमेवपति ॥ २५ ग तना
 ॥ २६ ग होवाचतु ॥

तं होचतुः—ऋषिः ऽपिसोमौ तौ भगवः कुर्वे इति । तथेति होवाच । तौ वै तु
 मा युवं पुनर्युवानं कुरुतुम् इति । तं ह सरस्वत्यै शैशवम् अयश्चक्रवतुः । स होवाच
 —कुमारि, सर्वे वै सदृशा उद्गम्यो, तेन मा लक्ष्मकेण जानीताद् इति । ते ह सर्वे
 एव सदृशा उद्गम्यु यत् कल्याणतमं रूपाणां तेन रूपेण । तं हेयं ज्ञात्वावशिष्टं—अयं
 मम पतिद् इति । तं होचतुः ऋषिः ऽकुर्वे त्वं तं कामं यस् तत्र कामो ऽभूत् । पुनर्युवाभूः ।
 आवे त्वं तथानुशाधि, यद् आवम् अपिसोमौ स्यावेति ॥ १२५ ॥

॥ ११ ग होवाचतु ॥ १-२२ ग मयवीकृतानि ॥ २३ ग अयश्चक्रवतुः ॥ २४-२५ ग हेयज्ञानावाकानामिमेवे
 ॥ २६-२७ ग आवञ्चन्तथानुशाधि ॥

स होवाच—देवा वा एते कुरुक्षेत्रे ऽपशीर्णा यज्ञेन यज्ञमाना आसते । ते ते कामं
 नानुवन्ति यो यज्ञे कामः । तद् यज्ञस्य क्षिरो ऽच्छिद्यत । तद् यद् अयश्च

आश्विर्णो ऽवपश्यत् न तद् ग-उत्तम् स वा तद् अनुवक्ष्यति ततो ऽपिसोमौ भविष्यथ इति । तद् यत् तद् यक्षस्य शिरो ऽलिङ्ग्यतति, सो ऽसाव् आदित्यः । स उ यक्ष प्रवश्यः । तौ ह दध्यश्चम् आश्विर्णम् आजग्मतुः । तं होचतुर्, कष उप स्वायत्तनि । कस्मै कामोयेति । एतद् यक्षस्य शिरो ऽनुवक्ष्यावहः इति । नेति होवाच । इन्द्रो वै तत् अयम् अपश्यत् । स ग्राहशीद्—यदि वा इदम् अयस्मै त्रयाश्- शिरास् ते हिमधाम् इति । तस्माद् विभेभीति । स वै ताव् अनेनाश्वस्य शीर्ष्णानुब्रूहीति । तथेति होवाच । स वै तु वां संवदमानौ पश्यानीति । तौ हेमौ स्वं शिरो निघायेदम् अश्वस्य शिर प्रतिसंघात 'तेन ह स्म' संवदमानाव् आसाते साम गायमानाव् अथ यजुर् अग्नि व्याहरन्तौ । ताभ्यां ह अत्राय तेनाश्वस्य' शीर्ष्णानुब्रूवाच' ॥ १२६ ॥

[१] क अपशीर्षो ग जदशीर्षा [२] क नादित्व [८] क ग च गुवात [९] ग अविपातः सं
[३-२] क दध्यन्तन्तापर्वणो ग दध्यन्तदापर्वणो [१०-१०] ग वैरुदित्व [११] ग तेनाश्वस्य
[४-४] एवं च । क मच्छन ग तच्छत [५] ग [१२] ग शीर्ष्णानुब्रूवाच
काशयति [६] ग अनुवक्ष्यता [७] क नादित्व

तद् इन्द्रो ऽनुवक्ष्यत—प्र हाभ्याम् अवोचद् इति । तस्यादित्य' शिरः प्राच्छिन्नद् इदम् अश्वशीर्षम् । अथ यद् अस्य स्वं शिर आसीत् तद् इमौ मनीषिणौ प्रतिसमघातम् । तौ ह 'देवान् आजग्मतुर्' अपशीर्ष्णी' यक्षेन यजमानात् । ताव् होचतुर् अपशीर्ष्णी वै यक्षेन यजमाना आये । ते तं कामे' नात्तुय यो यक्ष काम इति । कस् तद् यक्षस्य शिरो वेदेति । आवम् इति । तद् वै प्रतिसंघातम् इति । ताभ्यां वै नौ ग्रहं' गृहीतेति । ताभ्याम् 'एतम् आग्निने' ग्रहम्' अयुक्षत्' । ताव् अनुवन् युवम् एवाश्वयू' स्वात्, तौ तत् प्रजान्ताव् एतद् यक्षस्य शिरः प्रतिसंघातयथ' इति । तथेति । ताव् अश्वयू' आस्ताम् । तत् ताव् अपिसोमाव्' अभवताम् ॥ १२७ ॥

[१] ग तस्यादित्य [२-२] ग देवानाच्छतानुर् ग गृहन् [८] क एवाश्वयू [९] क प्रति-
[३] एवं ग च । क अपशीर्ष [४] ग कामान् सन्धास्वत [१०] क अश्वयू [११] ग अपि-
[५] क ग गृहम् [६-६] ग एतमाग्नि [७] सीमासोमाव्

अथ ह च्यवतो भार्गवः पुनर्युवा भूष्वागच्छच्च छर्यात्' मानवम् । तं प्राच्यां स्थस्थाम् अथजयत् । तद् अस्मै सहस्रम् अददात् । तेनायजत । एतद् वै 'तव् च्यवतो' भार्गव एतेन साम्ना स्तुत्वा पुनर्युवाभवत्, कुमारी जायाम् अविन्दत, सहस्रे-जयजत । एते वा एतस्मिन् सामन्' कामा, एतान् पच कायान् अवच्छेदे । एतकाम एवैतेन साम्ना स्तुते, सम् अस्मै स काम अदधते । अथो ह स्मैतेनैव साम्ना च्यवतो भार्गवो यद् यद् अशनं चक्रे तत् तद् य स्म सरस्वत्यै शौदावाद् उदचति । तद् च अग्राधस्था-वहज्जिसाम । अवाचार्यं रुन्दे ऽसाद् श्रेष्ठ स्थानां भवति य एवं वेद । यद् उ च्यवतो भार्गवो ऽपश्यत् तस्माच्च च्यवतम् इत्य् आख्यायते । प्राग्व शिशु मनीषाम् इति पशुरूपम् एवैतद् उवागच्छति' । पशूनां वै शिशुर् भवति । तासु क्रोशं, आतुष्यहा' सेन्द्रं साम । इति द्विवन् आतुष्यम् आस्येन्द्रो हव गच्छति य एवं वेद । तद् येदं भवति—पशवो वा इह्या । पशव एतद् अहः—पशूनाम् एवावहज्यै ॥ १२८ ॥

[१-१] ग शूलगच्छति [२] ग आवाजयत् [३-३] ग च्यवतो [४] ग सम्य [५] ग अवैतव्
[६] ग उवागच्छति [७] ग आतुष्यहा

पशव वाजसातय^१ इति वाजवती^२ अनुष्टुभो भवन्त्य्— अन्नं वै वाजो— ऽन्नाद्यस्यै
वाधरुद्धयै ।

पवित्रे धारया हृतः ।

इन्द्राय नोम विष्णवे देवेभ्यो मधुमत्तम् ॥

इति वैष्णव्यो भवन्ति— यज्ञो वै विष्णुर्ह— यज्ञस्यैवारम्भाय । तासु^३ गौरिवीतम्^४ उक्त
ब्राह्मणम् । अथाष्टेळः^५ पदस्तोभ इष्टानाम् अयातयामावहन्ते । तेनो हास्मा एकशका
पशवस् तिष्ठन्ते । प्रजापति^६ प्रजास् ससृजान् शीर्षितः पाप्मागृह्णान् । सो ऽकामयताप
पाप्मानं हनीयेति । स एतान् पदस्तोभान् अपश्यन् । तैर्ह अस्तुत । तैः पाप्मानम्
अपाहृत । तान् *अपवेष्टयन् इव^७ गायेत् । अपवेष्टयन् इव वै स तष् छीर्षितो ऽग्रे
पाप्मानम् अपजग्ने । अपवेष्टयन् इवैव शीर्षितो ऽग्रे पाप्मानम् अपहृते य एवं वेद
॥ १२९ ॥

[१] ग वाजसातय [२] ग वाजवतीर् [३] क नास्ति [४] क गौरिवीत ग गौरिवीत
[५] ग अथाष्टेळ [६] क प्रजापतम् [७-७] ग अपवेष्टयन्ति व

ऋषीणां वा अग्रे मन्त्रश्चैव प्रजा चासीन् न पशवः । ते ऽकामयस्ताव पशून्
रुन्धीमहीति । ते संवत्सरे पशून् पर्यपश्यन् । तान् एतेनाष्टेलेन पदस्तोभेनोदसृजन्त । ते
ऽब्रुवन् 'अस्ति न्वा' इति । तान् षड्विन्शेनोदसृजन्त । ते ऽब्रुवन् 'अस्ति' न्वा इति ।
ताश् चतुरिन्शेनोदसृजन्त । ते ऽब्रुवन् 'अस्ति' न्वायेति । तान् षड्विन्शेनोदसृजन्त । ते वा
एते पशव एव यत् पदस्तोभाः । पशव एतद् अहः । पशुमान् भवति य एवं वेद । त उ
सर्वे जागता भवन्ति । पशवो वै जगती^८ । तेनो हैवास्मिन्^९ तद् अप्य एकशकाः पशवस्
तिष्ठन्ते यत् सर्वे जागता भवन्ति । सर्वे हि जागताः पशवः ॥ १३० ॥

[१-१] ग अस्तीत्वा [२] क षड्वि- [३] ग अस्ती [४] ग तावश् [५] क चतुरी- ग चतुर
[६] ग जगती [७] ग हैवास्मिन्

अथ^१ पार्थ^२ द्वियभ्यासं द्वितीयस्याहो^३ रूपम् । द्वितीयं ह्य एतद् अहर् आयतनेन^४ ।
अथ ऋषभश् शाकरः^५ । पशवो वै सिमाः, पशवो रेवतयः, पशव ऋषभः । ऋषभम्
एवैतन्^६ पशुञ्च अपिसृजन्ति मिथुनत्वाय प्रजननाय । *प्र मिथुनेन जायते^७ य एवं वेद ।
स उ द्वाभ्यां द्वाभ्यां देवताभ्यां प्रनितिष्ठति । तस्माद् ऋषभ^८ *स्कन्दन् द्विपाद्^९ भवति ।
ता एताश् चतुरक्षरा देवता भवन्ति । तस्माद् द्विपात् स्कन्दति । चतुष्पदः प्रजनयति^{१०} ।
प्र प्रजया^{११} पशुभिर् जायते^{१२} य एवं वेद । स उ पांक्तः^{१३} । पांक्ते ऽहनि क्रियते
रूपसमुद्भूतायै । इन्द्रु वाजी पथते गोम्यांश्च इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवा-
वरुद्धयै । पशवो^{१४} *ह् एतद् अहः^{१५} । तासु वाशस्पत्यम् उक्तब्राह्मणम् । अथ यज्ञायजीयम्
उक्तब्राह्मणम् । आ ते अन्न^{१६} *इषीमहीत्य् आवतीर्^{१७} भवन्ति । अपच्छिद्येव वा एतद्
यज्ञकाण्डं यद् उक्तयानि^{१८} । तद् यद् आवतीर् भवन्ति यज्ञस्यैव सलोमतायै
॥ १३१ ॥

[१] ग अर्थ [२] क पार्थ ग पार्थ [३] ग शाकर [४] ग अवैतत् [५-७] ग ते [८] ग
द्वितीयस्याहो [९] ग आयतनोन [१०] क ग [११] ग [१२-१३] ग स्कन्दविपात् [१४] ग प्रजनयति

११] ग प्रजयन्ता १२] ग जयन्ते १३] ग । ग इधीमहीत्यदापति १४] ग उक्थकानि
पाभ्यत् १५-१६] ग ऋष तदहस् १७-१८] ।

तासु संजयम् । देवासुरा वा पशु लोकेषु अस्पृश्यन्त । अस्मिन् भुवने ते देवा
अकामयन्त सम् इमान् लोकान् जयेम जयेमासुरान् स्पर्धां भ्रातृव्यान् इति । त एतत्
सामापश्यन् । तेनास्तुत । तेनेमान् लोकान् समजयन्^१, अजयन्^२ स्पर्धां भ्रातृव्यान्
असुरान् । तद् यद् इमान् लोकान् समजयन्सु तन् संजयस्य संजयत्वम् । सम् इमान्
लोकाञ् जयति, जयति स्पर्धां द्विषन्तं भ्रातृव्यं, य एवं वेद । तद् उ पांक्तं, 'पांके
ऽहन्^३ क्रियते— पांका वै पशवः । पशव एतद् अहः— पशूनाम् एवावरुद्धयै । 'तद् व
एवाचक्षते' द्विहिकारं वामदेव्यम् इति । पशवो वै निमाः, पशवो रेवतयाः, पशवो
द्विहिकारं वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्यु एनेन तु^४ दुवानाः । अथो^५ यद् एवैतस्मिन्
अहन् ऊर्ध्वं शकरीभ्यः करम् इव क्रियते 'तद् एवैताभ्यां^६ हिंकाराभ्यां शमयन्ति ।
अथ सौमित्रं भ्रातृव्यहा^७ मेन्द्रं साम । हन्ति^८ द्विषन्तं भ्रातृव्यम् आस्येन्द्रो हवं गच्छति
य एवं वेद ॥ १३२ ॥

[१] ग समजयन् [२] क अजयत् [३-३] ग पार्जनेहन् [४-४] क तादेवाचक्षते [५] ग कथो
[६-६] ग तैवैताभ्यां [७] ग भ्रातृव्यहा [८] ग अधिपाठ, हन्ति

त्रयो ब्रह्मापश्यन्, नोधास् तृतीयं, सुमित्रस् तृतीयं, बृहदुक्थस्^१ तृतीयम् । तद्
यत् प्रथमे त्रियहो नौधसं क्रियते, तेन प्रथमस् त्रियहो ब्रह्मण्वान् क्रियते । अथ यद् द्वितीये
त्रियहो^२ सौमित्रं क्रियते तेन द्वितीयस् त्रियहो ब्रह्मण्वान् क्रियते । अथ यत्^३ तृतीये त्रियहो
बृहदुक्थं क्रियते तेनैव तृतीयस् त्रियहो ब्रह्मण्वान् क्रियते । एतैर् ह वै सामभिः एने
त्रियहा ब्रह्मण्वन्तः क्रियन्ते । तत् पञ्चाक्षरणिघनं भवति पञ्चमस्याहो रूपं पञ्चरात्रस्य
सन्तत्या अव्यवच्छेदाय । अमावि सोम इन्द्र त^४ 'इत्यु असावीनि^५ सिमानां^६ रूपम् ॥ १३३ ॥

[१] ग बृहदुक्थ [२] ग तृतीयहो [३] ग नास्ति [४] ग नास्ति [५-५] ग असावीनि
[६] ग सिमानां

तासु महावैश्वामित्रम् । एनेन वै विश्वामित्रो महिमानं^१ भूमानम् अभिपूर्वं^२ पशूनाम्
अवरुद्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । महिमानम् एव भूमानम् अभिपूर्वं पशूनाम् अव
रुद्धे य एवं वेद । इन्द्रो वै वृत्रम् अजिघांसत् । स^३ विश्वामित्रम् उपाधावद्—ऋष उप
त्वा धावाम, इह नो ऽधिब्रूहीति । स एतद् विश्वामित्रस् 'सामापश्यत् । तेनास्तुत^४ ।
ततो वा इन्द्रो वृत्रम् अहन् । सो ऽब्रवीन् महद् वा इवं विश्वामित्रस्याभूद् इति । तद् एव
महावैश्वामित्रस्य महावैश्वामित्रत्वम् । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं
वेद । तत् व्रीळं भवति—पशवो वा इळाः । पशव एतद् अहः—अभिपूर्वाणाम् एव पशू
नाम् अवरुद्धयै । भेषजं ह खलु वै तिस्र इळाः । एतद् च वै शिवं शान्तं वाचो यत् तिस्र
इळाः । तद् यत् व्रीळं पञ्चमे ऽहनि भवति तेनैव त्रिणवं च स्तोमं शमयन्ति । सिमाश^५
चादित्याद् ऋतव उदकामन् । सो ऽकामयन् न मद ऋतव उत्क्रामेयुर् अग्नि मा वर्तेरन्
इति । स एतत् 'सामापश्यत् । तेनास्तुत^६ । 'हेहया ओ हा ओ हा' इति हया ह वा
अभ्येने यथाश्वा स्युर् एवम् । ततो वै तस्माद् ऋतवो नोदकामन् । नत एनम् उपावर्तन्त ।
तं प्राविशन् । तान् अभ्यारोहन् । स एव ऋतुषु च संवत्सरे चैतस्यां^७ अभियाम् अभ्युहस्

तपति । यद् इ विश्वामित्रोऽपश्यत् तस्मात् महावैश्वामित्रम् इत्य् आख्यायते । तद्
प्रेतम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इत्ता । पशुष्व् पवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ १३३ ॥

[१] ग नहिमान्ता [२] ग अभिपूर्व [३] ग सि [४-४] ग सामावश्यतेनास्तुवत् [५] ग सीमाभ्यो
[६-६] ग हेवया आहो [७] ग वैतस्या [८] क विश्वामित्रा [९] क इति पञ्चममहः ग पञ्चममहा

ज्योतिर् यज्ञस्य पवते मधु प्रियम् इति सिमानां रूपम् । समानं वै सिमानां च रेवतीनां
च रूपम् । सिमाभ्यो वा अधि रेवतयो निर्मिताः । ज्योतिर् इत्य् आह । ज्योतिर् पवैतत्
प्रजासु दधाति । ज्योतिर् इति च ह छलु वै पवत इति च गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्यो
एतद् अहस् तायते । पिता देवानां जनिता विभूवक्ष इति प्रजापतिर् वै पिता देवानां, स
जनिता, स विभूवसुः । प्राजापत्यम् एतद् अहः । दधाति रन्तं स्वधयोर् अर्पाच्ये मदन्तमो
मत्सर इन्द्रियो रस इति । रसो ह्य् एतद् अहः । यो वै पञ्चमाद् अहो रसोऽत्यनेदत् तद्
एतद् अहर् अभवत् । स एव रस एव । अभिकन्वत कलर्षं वाज्य् अर्षतात्स्य् अपभं पवैतत्
प्रातरसवने रेवतीष्व् अपिसृजन्ति प्रजननाय । पतिर् दिवश् शतघारो विचक्षण इति यद् वै
शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः । हरिर् मित्रस्य मदनेषु रीदति
मर्ज्जानोऽविभिस् सिन्धुभिर् वृषेति वृषणवतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः ।

अग्ने सिन्धुर्ना पवनानो अर्षस्य अग्ने वाचो अभियो गोषु गच्छति ।

अग्ने वाचस्य मज्जते मद्भ्यं धन स्वाधुष्य सोतुमिस् सोम दधसे ॥

इत्य् अग्रम् अग्रम् इति भवति । अग्रं ह्य् एतद् अहर् यद् बार्हतम् । अग्रं त्रयास्त्रिंश
स्तोमानाम् । तम् पवैतद् रेवतयोऽनु ॥ १३५ ॥

[१] क अधिपाठः ओ [२] ग सीमाभ्यो [३] [४] ग सवनेषु [५] क मन्त्रजानो ग मन्त्रवानो
ग गायत्र्यो [६] ग तपने [७] ग इवा [८] [९] ग वेगाषु [१०] ग भजति स
ग प्रजापत्य [११] ग पञ्चम [१२] ग अत्यनोदत्

ता एता भवन्ति जगत्यो जगद्वर्णा अहो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण
समृद्धयन्ति सं तत्रार्थ्यते । सम् अस्मा क्रूयते य एवं वेद । अत्यक्षत प्र वाजिन इत्य् अनुरूपो
भवति भूतानुद्यादिनीः । षडहम् पवैतद् एतास् चृष्टम् अनुवदन्ति । तद् आहर् अह
एव रूपं स्तोत्रियेणारमन्तेऽनुरूपेण सास्त्र इति । स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै
स्तोत्रियोऽपानोऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् पवैतत् समृध्य प्रयन्ति ।

गन्या सोनासो अयवा ।

शुक्रसो वीर्याश्वः ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् पवावरुद्धयै । पशवो ह्य् एतद् अहः ।

शुग्धमाना ऋताबुधिर् नृज्यमाना यभक्त्यो ।

पवन्ते वारेऽ अयये ॥

इति रुति रेवतीनां रूपम् । ते विश्वा दाशुषे वस् इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य्
एतद् अहः ।

सोमा दिव्यानि पार्थिवा ।

पवन्तान् आदरैश्वा ॥

इतीमास् लोकान् समारभते । इमे वै लोकाः प्रजापतिः । प्राजापत्यम् एतद् अहः ।
षष्ठायनो वै प्रजापतिर् देवतानाम् ॥ १३६ ॥

[१] ग वृषति [२] म कुम्भ [३] न अन्न [४] [५] ग भवति [६] म पशवत् [७] ग
 [८] ग वृषति [९] क स्तोत्रियावृषो [१०] समामवृषा [११] ग निवे [१२] ग मजापति
 ग प्राणा [१३-१४] ग पानोरूप [१५] क परे [१६] ग पशवत्पानो

पशवत् देववीर अतीति^१ दशार्चन्य प्रभृतिर् भवत्य् अति प्रादेति वा *आहुर् उपस्थितम्^२ ।
 उपस्थितम्^३ इवैतद् अहः ।

पवित्र तोम रक्षा ।

इन्द्रम् इन्द्रो वृषा विद्वा ॥

इति वृषपवतीर् भवन्ति वृहतो रूपम् । बर्हत्तम् एतद् अहः । आ वृष्यस्व *महि मर^४
 इति आबतीर्^५ भवन्त्य् अनतिपादायैव^६ । अन्तम् इय ह्य् एतर्हि^७ मच्छन्ति । वडहान्
 मेनु पराभ्वो ऽतिपद्यामहा इति । अश्वत्थन प्रियं मन्त्र इति यद् वै महानाम्नीनां दुग्धं पयस्^८
 ता रेवतयो ऽभवन् । महानाम्नीनां वा एतद् दुग्धे पयो यद् रेवतयः । महान्तो त्वा महर् अन्व
 इति त्रयस्त्रिंशो वै स्तोमो महान् । तम् एवैतद् रेवतयः^९ ।

आपो^{१०} अर्पन्ति तिन्धवः^{११} ।

यद् *गोभिर् वासविष्ये^{१२} ॥

समुद्रो^{१३} अन्तु मासुजे निरुम्नो परुणो^{१४} दिवः ।

सानः एषिरे अरमयु ॥

इत्य् अन्तुमतीर्^{१५} भवन्ति । आपो ह्य् एतद् अहः । अन्तिकद् वृषा हरि इति वृषपवतीर्
 भवन्ति वृहतो रूपम् । बर्हत्तम् ह्य्^{१६} एतद् अहः । महान् मित्रो न दर्शन^{१७} इति महद् ध्य
 एतद् अहद् यत् त्रयस्त्रिंशम् ।

गिरस् त इन्द्र गोवसा^{१८} मरुतपाने अपरतुव ।

*वासिर् मदाय^{१९} दुग्धस्ये ॥

*त त्वा^{२०} मदाय दृष्य स कोकिल्यु रंभे ।

तव *प्रशस्तये महे^{२१} ॥

गोषा इन्द्रो^{२२} वृषा *अस्य जदवसा^{२३} वाजसा जन ।

आत्मा यक्षर पूर्वः ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावदक्ष्यै । पशवो ह्य् एतद् अहः ।

अस्मभ्यन् इन्द्रम् इन्द्रिय मयोः पशव पाश ॥

पश्वन्यो वृद्धिर्^{२४} त्रव ॥

इति दशार्च^{२५} भवति—दशाक्षरा विराट्, अर्चं विराट्—विराज एवाधाद्यस्यावदक्ष्यै
 ॥ १३७ ॥

[१] क अतीति [२-३] ग आहुः सपतितान् ग दिवस्तेमपवित्र असावृष्यवृषतीर् [१५] ग
 [३] क उपाधिपतम् ग उपासितम् [४-४] दासि [३६] ग दर्श [१७] ग गोवसा [१८-
 ग स्वामीपतर [५] ग तावतीर् [६] १८] ग दिवाभिर्मदाया [१९-१९] क ग तदवा
 ग अनतिपादायैव [७] ग एतर्हि [८] ग [२०-२०] ग प्रशस्तयै [२१] ग इन्द्रो [२२-
 पयस्स [२-२] ग एवैतद्वतयो [१०] क न्वापो [२३] ग अस्ववसा [२३] क ग वृद्धिर् [२४]
 ग न्वापो [११] ग निरुम्नो [१२-१२] ग ग दशार्च
 गोमितीसम्भवति [१३] ग सल्लयुद् [१४-१४]

सना च सोम *जेपि नेत्य् उत्तरं दशार्चं भवति । अभिपूर्वम् पवैतेन विराजम् अत्राद्यम्
 अवदक्ष्यते । कृपयो वा एतद् कृद्धिकामा उपोत्थानं^२ प्रियं वाचो ऽपश्यन् अथा नो वसवस्य

कृन्, अवा नो मस्वम् कृन्ति । तेनास्तुक्त । ततो वै ते सर्वे एवाहुषन् । सर्वे हेमर्षवन्ति य एवं विडांस^१ एतेन दशस्यैव^२ स्तुवते । उपरिष्ठाद्^३ उदकं दधति । रसो वै षष्ठम् अहः^४ । तस्यानतिनेदाय । स यथापां^५ चार्त्रे दिह्यान्^६ तादृग् एवैतद् उपरिष्ठाद् उदकं दधति रसस्यानतिनेदाय । चतुर्केचो^७ भदति चतुष्पदां पशूनाम् एवावरुद्धयै^८ । परोक्षं^९ द्विपदा भवन्ति, द्विपदां पशूनाम् अवरुद्धयै । वि भागाशंसम् इव भवत्य् उभयो कामयोर् उपाप्स्ये । यश्च दिव्यो^{१०} यश्च मानुष उपरिष्ठाद् उदकं दधति । रसो वै षष्ठम् अहः । तस्यानतिनेदाय^{११} ॥ १३८ ॥

[१-१] ग जेदित् [२] ग उपोस्तान [३] क क अवरुद्धयै [४] ग परोक्ष [५] ग दिवो
अधिपाठ स [४-४] क ग स्तुवतेपरिष्ठाद् [१०] क तस्यानतिनिशनाय
[५-५] ग दिव्या [६] क ग चतुरिचिच [७]

अथ 'ह वै' तरन्तपुरुमीदौ^१ वैतद्वि^२ ध्वस्ययोः 'पुरुषस्योर् बहु' प्रतिगृह्य 'गरगिराव् इव' मेनाते । तौ^३ ह स्मांगुल्या सातं प्रतिमसृजाने^४ । 'ताव् अकामयेताम्' असातं नाव् इदं सानं^५ स्याद् 'आत्तम् इवैव'^६ न^७ प्रतिगृहीतम् इति । 'ताव् एतच्'^८ चतुर्केचम्^९ अपश्यतां, तेन प्रत्येताम् । ततो वै तयोर् असातं^{१०} सातम् अभवद् आत्तम् इवैव न प्रतिगृहीतम् । स यः प्रतिगृह्य कामयेतासातम् म इदं सातं स्याद् आत्तम् इवैव न प्रतिगृहीतम् इति स हेतेन^{११} चतुर्केचन^{१२} प्रतीयान् । असातं हेवास्य सात भवत्य् 'आत्तम् एवैव'^{१३} न प्रतिगृहीतम् । एते सोमा अवक्षतस्य एता^{१४} अन्ये भवन्ति भूतानुवादिनीह^{१५} उ एव । षडहम् एवैतद् एतास् सृष्टम् अनुवदन्ति ।

अभि गव्यानि वीतये नृणा पुनानो अर्धसि ।

सनद्वाजः^{१६} परि सव ॥

इति परिकृतीह भवन्त्य^{१७} अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ।

उत नो गोभतीर् इमे विश्वा अर्धे^{१८} परिष्टुम ।

गृणानो जमदग्निना ॥

इति पर्याप्तो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । त्रयांस्त्रिंश स्तोमो भवति । अथ त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास्व एवैतद् देवतासु^{१९} प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १३९ ॥

[१-१] ग वैव [२] ग तरन्तपुरुमिदौ [३] ग वैतद्वि [४-४] क ग पुरुषस्यो बहु [५-५] ग गरगिराव् [६] क तेन [७] क प्रति-
सृजाने ग प्रतिगृहीतं [८-८] ग स यः प्रतिगृह्य
कामयेताम् [९] ग सात [१०-१०] ग आत्त-
त्वेवा [११] ग नास्ति [१२-१२] ग ता
वैतच् [१३] क चतुरिचिच ग चतुरिचिच [१४] ग अधिपाठः सान [१५] ग एतेन [१६]
क ग चतुरिचिचन [१७-१७] क आत्तमिवैव ग
आत्तमेवैव [१८] ग एता [१९] ग भूतानु
वादिर् [२०] ग सनद्वाजे [२१] ग भवत्य्
[२२] ग अर्धे [२३] ग अधिपाठः सर्वास्वतैव
तासु

तद् आहुर्— मिथुनानि पञ्चाहान्यु, अमिथुनं षष्ठम् अहः । तद् यद् इमं स्तोमम् अर्हति जातवेदस इत्य् आश्रयम् आश्रयं भवति, तेनैव मिथुनं षष्ठम् अहः क्रियते । रथम् इव स नहेमा मनापयेत्य् एतेन मिथुने क्रियते । होता वै पूर्वेष्व् अहस्सु यजमानायाशिषम् आशास्ते उद्गातैतस्मिन् । यो वै सास्त्राशिषम् आशास्ते मीयत इव वै तस्य । तद् यद् अमे सख्ये 'मा रिषामा' वयं तव, अमे 'सख्ये मा रिषामा' वयं तवेति भवति, भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वत । तथा हास्य न मीयते । उपरिष्ठाद् उदकं दधति । रसो वै षष्ठम् अहस् तस्या-

नतिनेदाय । स यथागां वाक् दिह्यात्- तादग् पवैतद् उपरिष्टाद् उदर्कं दधति
रसस्यानतिनेदाय ॥ १४० ॥

[१-१] ग म्मास्यामा	[२-२] ग सख्यमास्यामा	[३] क वाक् ग वाक्	[४] क दिह्यात् ग दिह्या
[५] ग रथ	[६] क ग उदर्क	[७] ग रथो	[८] ग रसस्यानतिनेदाय
[९] क तास्यानतिनेदाय	ग तस्यानतिनेदाय	[१०]	

प्रति वा सूर उदित इति मैत्रावरुणं भवति । प्रति ह्य एतर्हि^१ स्तोमाद् छन्दो ह्य ऋतवो^२
प्राहा आवर्तन्ते । अथो यत्^३ प्रति वाग् इति भवति तस्माद् उ हेर्दं यथर्त्वेन्नाद्यं प्रतिधीयत
उपरिष्टाद् उदर्काण्य् अन्यानि स्तोत्राणि^४ भवन्ति । अथैतद् अनुपरिष्टाद् उदर्कम् । प्राणा
पानौ वै मैत्रावरुणौ^५ । यद् उपरिष्टाद् उदर्कं दध्याः प्राणापानाव् अपिहन्त्युः । तद् यद्
अनुपरिष्टाद् उदर्कं दधति प्राणापानाभ्याम् एवोत्सृष्ट्यै । भिन्वि विश्वा अपि ह्यप इत्य् ऐन्द्रं
भ्रमति । परि बाधो जहो मृष इति भ्रवत्^६ । एतद् वै यजमानस्य स्वं स्तोत्रं यद् ब्रह्मणः^७ ।
एव एव 'तद् आयतने' यजमानस्य सर्वं पाप्मानं भ्रमति ।

वसु स्पार्हं तद् आ भर ॥
यस्य वे दिशम्^८ अनुवर्ग^९ भूरेर् दत्तस्य वेदति ।
वसु स्पार्हं तद् आ भर ॥
यद् वीलाव्^{१०} इन्द्र यद् स्थिरे^{११} यत् पशानि पराश्रुतम् ।
वसु स्पार्हं तद् आ भर ॥

इति । पशवो वै वसु स्पार्हम् । अन्नम् उ वै पशवः । एताञ् तद् उद्गाता यजमानायाशिषम्
आशास्त, उपरिष्टाद् उदर्कं दधति । रसो वै षष्ठम्^{१२} अहस् तस्यानतिनेदाय^{१३} ॥ १४१ ॥

[१] ग एतर्हि	[२-२] ग स्तोमाभ्यन्दाश्रुतवो	[११] ग वीला	[१२] ग स्थिरे	[१३-१३]
[३] ग यति	[४] ग नास्ति	[५] ग मित्रा- वरुणौ	[६] ग भ्रवत्	[७] ग ब्रह्मणः
[८] ग तद्	[९] ग विदग्म	[१०] ग आश्रुत		

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा इत्य् ऐन्द्राक्षं^१ भवति । अत्रेन्द्राक्षी भार्त्विज्याय^२ वृणीते,
ऐन्द्राक्षिभ्यां^३ यक्षं संप्रदाय निर्मुच्यते । तस्य न भीयते यथा पुरम् एव भवतीन्द्राक्षी
एवातः पराचीनम् भार्त्विज्यं कुरुतः ।

इदं पर्वं मदिरे^४ मध्व् अधुसन्न् अद्रिभिर् नर ।
इन्द्राक्षी तस्य बोधतम् ॥

इति शकरीणां च रेवतीनां च रूपम् ।

१ तोशासा रथयावना २ वृत्रहणापराजिता ।
इन्द्राक्षी तस्य बोधतम् ॥

इति वार्त्रघ्नं भवत्य्^१ अगततो विजित्यै । एतेन वै षष्ठहेम देवा अग्रे व्यजयन्त । तद् यद्
एतद् वार्त्रघ्नम् अगतत आउथं क्रियते, विजित्या एव आलुव्यस्यैव वधाय । विजयते हन्ति
त्रिषन्तं आलुव्यं य एवं वेद । उपरिष्टाद् उदर्कं दधति । रसो वै षष्ठम् अहस्, तस्या-
नतिनेदाय । स यथागां वाक् दिह्यात्- तादग् पवैतद् उपरिष्टाद् उदर्कं दधति रसस्या
नतिनेदाय । त्रयस्त्रिंश स्तोमो भवति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास् पवैतद्
देवतासु प्रमितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १४२ ॥

[१] ग ऐन्द्राक्ष	[२] क ग भार्त्विज्याय	[३] ग ऐन्द्राक्षिभ्या	[४] ग निर्मुच्यते	[५-५]
क ग मदिरे	ग वा मदिरे	[६-६] ग तोशासा रथयावना	[७] ग भवत्य	[८] क अ दिह्यात्

इमन्विन्दो मरुत्व इति मध्यन्दिनस्य पद्यमानस्य गायत्री भवन्ति बृहती रूपम् ।
 आर्हतम् एतद् अहः । 'ते वा' विषा वरुणविदः ऋषि कृषन्ति घर्णाभम् इति परिधत्तौ मध्यन्त्य
 अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः । 'ये ते मित्रो अर्यमिति रसो ह्य' एतद् अहः । यो
 वै पञ्चमाद् अक्षो रसो ऽर्येनदत् तद् एतद् अहर् अभवत् । स एव रस एव ।

विबन्तु वरुण ऊवे ।

पद्यमानस्य ग्रन्थः ॥

इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् भ
 यन्ति । तालु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ रेवतयः । पशवो वै सिमाः । पशवो
 रेवतयः । पशव एतद् अहः । पशुमन्त एव 'मध्यन्त्य पजेन' तुष्टुवानाः । शक्रयो वा इदं
 नेजसा प्रातपन् । तेजसा नाभिमुदधा वासन् । तालां देवाः प्रदाहाद् अभिषयुः । त
 ऽनुवृत् सर्वे वा इदम् इमाः प्रक्षयन्ति । एतेदम् आसां क्षमयामेति । तालां द्वे एकस्यै पदे
 निरामिमैकम् एकस्यै । यस्यै द्वे निरामिमत् तद् एतां द्विपदां प्रत्युपादधुर्, यस्या एक
 तद् एकपदाम् । सैवेषा त्रिपदा गायत्र्य अभवत् । समाने वा एतन् छन्दः । 'तद्
 द्वेधा वीहन्' मूत्रे च शान्ति च । बहुः प्रजया । 'पशुभिर् जायते' य पर्व वेदः ॥ १४३ ॥

[१] ग इन्द्रावेन्द्रो [२-२] ग तरो [३-३] वावधुर् [१०] ग एकपादा [११] क ग सा
 ग रूपवन्तो नेनद् [४] ग नास्ति [५] ग मान [१२] क ग अधिपातः स [१३] क वीहन्
 विबन्तु [६-६] ग मरुत्तेनेन [७] क ग [१४-१४] ग पशुति प्रजायते
 मारुवत् [८] क नाभीमुदधा [९] ग प्रत्युः

पञ्चमाद् वै देवा अक्षद् पद्यम् अहर् निरमिमत् । तस्मा आयननम् ऐवञ्च । तस्मै
 रेवतीर् पद्यायतनम् अधिन्दन् । आयननवान् भवति य पर्व वेद । पशवो वै रेवतयः । आत्मा
 मध्यन्दिनः । तद् यद् रेवतीर् मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य 'आत्मन् एवैतत्' पशून्
 प्रतिष्ठापयन्ति । पशवो वै रेवतयः । आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् रेवतीर् मध्यन्दिनम्
 अभि प्रत्याहरन्त्य 'आत्मन् एवैतत्' पयः प्रतिष्ठापयन्ति । रेतो वै रेवतयः । आत्मा
 मध्यन्दिनः । तद् यद् रेवतीर् मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य 'आत्मन् एवैतद्' रेतः
 प्रतिष्ठापयन्ति । रेतो वै रेवतयः । रेत उ रैवतं साम । वज्रा ह खन्तु वा एते यद् रेवतस्य
 साक्षो निधनानि । तद् यद् रेवतीषु रैवतं पृष्ठं कुर्युर् वज्रेण 'रेतो वीथुस्' ता यत्
 पुरस्तात् पद्यमाने कुर्वन्ति, वज्रेण तेद् रेतो व्ययामेति ॥ १४४ ॥

[१] ग पशवद् [२-२] क ग आत्मन् एवैतद् [३] ग पयो [४-४] ग आत्मनेवेनद् [५] ग रेत
 [६-६] ग नास्ति [७] ग निधनरूपानि [८-८] ग रेवतीषुषु [९] ग वृत्ताद् [१०] क व्ययामेति

पयो वै रेवतयः । पशवः पञ्चमम् अहः । ता यद् अन्तर्हिता अन्येन साक्षा स्थू
 अन्तर्हिता पयः पशुभ्य स्यात् । ता यद् अनन्तर्हिता भवन्ति तेन पयः पशुभ्यो ऽनन्तर्हितं
 भवति । तद् आधुर् जामीव वा एतन् क्रियते यद् एता इत्याभिर् इत्या उपवन्ति । इषो-
 वृधीयैवैवारभ्य अजमिताया इति । अन्तर्हितं ह तु तथा पयः पशुभ्य स्यात् । वज्रेण
 रेतो वीथु रेवतीभिर् पशारभ्य, वज्रेण जेद् रेतो व्ययामेति । अपो 'ह न' तथा पयः
 पशुभ्यो ऽन्तर्हितं भवति । ऋग वा अयं लोकस् सामासी । देवक्षेत्रं वा असौ लोकः
 पद्यमानः । ता यद् द्वेधा व्यूहन्ति तेनैवाभ्याम् उभाभ्यां लोकाभ्यां न यन्ति । आपो वै
 रेवतयः । आप उ रैवतं साम । तद् यद् रेवतीषु रैवतं पृष्ठं कुर्युर् अगाधे मज्जेयुर् न

प्रतिष्ठिष्युः । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवति प्रतिष्ठिष्या एव । जीर्णनीड* वा पतत्
पृष्ठानि यदा** धम्म् अहर् आयच्छन्ति । न वै जीर्णं रेतः परिशिष्यते । तद् यद्
वारवन्तीयं पृष्ठं भवत् उत्तरपाम् एव यत्कतूनां प्रजास्ये ॥ १४४ ॥

[१] ग तः [२] ग पीयू [३] क न्ययमेति [४-४] ग ह [५-५] क न्ययमेति ग भवत्पुत्रा
[६] ग न्ययम् [७] क देववर्गं ग वेदेवम् [८] ग पवः [९] ग अविषाठः वा [१०] ग पते

वर्तते* पशून् संवाशयन्ति । यदा वै पशवो वत्सैस् संवाशन्ते*, ५थ* कामान्
तुहे* । कामदुषा अस्मिं रेशतयो भवन्ति । पवमाने संवाशयेद् यः कामयेतामुग्धम् मे
लोके कामदुषा स्युर् इति । अमुग्धम् हैवास्य लोके कामदुषा भवन्ति । अभ्यावतिषु*
संवाशयेद् यः कामयेतास्मिन् मे लोके कामदुषा स्युर् इति । अस्मिन् हैवास्य लोके
कामदुषा भवन्ति । उन्मयत्र संवाशयेद् यः कामयेतामयोर्* मे लोकयोः कामदुषा स्युर्
इति । उन्मयोर् हैवास्य लोकयोः कामदुषा भवन्ति । तद् आहर् इतो वत्सा स्युर्, इतो
मातरः । उदीचीर्* वा आप स्यन्दन्ते । आपो वा पते यत् पशव इति । तद् उ वा
आहर्— इत* एव वत्सा स्युर्, इतो मातरः । यदा वै रिता पुत्रं निरवसाययत्,
उत्तरतो वाव* स तं निरवसाययति* । तस्माद् उत्तरतो वत्सा स्युर्, दक्षिणतो मातरः ।
देवासुराः पशुष्व् अस्पृश्यन्ते । ते देवा वत्सैर् उत्तरतोऽतिष्ठन्, अथासुरा मातृभिर्
दक्षिणतः । ता मातरो निर्दयि वत्सान्* “अमिपलायन्ते । अचारयन्*” देवा
वत्सान्* । तासु समाकम्यासुराणाम्* अवृज्जन् । ताभिर् उद्वृज्यः प्राद्वन्* । वृते*
क्षिपतो आसुरस्य पशून् य* एवं वेद । तस्माद् उत्तरत एव वत्सा स्युर्, दक्षिणतो
मातर इति ॥ १४६ ॥

[१] क वत्से ग वेत्ते [२] क संवाशन्ते [३-३] ग सतिष्ठिष्यायन्ति [४-४] ग अग्नि-
ग संवाशन्ते [५] क अविषाठः ने [६] पलायानाधारम् [७] क ग वत्साय [८] क
क तुहे [९] क अम्यावतिषु [१०] ग कामयोर् क ममाकम्यासुराणाम् [११] ग प्राद्वन् [१२]
भवोर् [१३] क ग उदीचीर् [१४] ग इति ग कृजे [१५] ग वय

अथ वाजवाक्यः* । अर्धं वै वाजो, “उच्चं वाक्यः* । यत्ना अन्नाद्यस्यैवावच्छेद्यै । प्रजा-
पतिः प्रजा असृजत । ता वनधाना असृजन् । ताः प्रजापतिम् एवोपाधावन्* । तान्य एते-
नैव सप्तधाभाष्यं प्रायच्छत् । ता अनुवन्—वाऊ वै नो उच्चायं आदाद् इति । तद् एव
वाजवाक्येणां वाजदावरीत्यम्* । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावच्छिस्तसाम् । अन्नाद्यं कृद्धे
उच्चायं श्रेष्ठ* स्वानां भवति य एवं वेद । अथ सौपर्णं यज्ञस्यैवारम्भः* । यज्ञो वै देवेभ्य
उदकामन् । स सुपर्णो भूतः पर्यह्वत । ते देवा अकामयन्ता* यज्ञं अत्रेमाहीति । त एतत्
सामपश्यन् । तेनास्तुजन् । तेन यज्ञम् आरभन्त । उत्क्रान्त* इवैताहिं यज्ञो भवति यष्टे
उहन् । तद् यद् अत्र सौपर्णं भवति यज्ञस्यैवारम्भाय । यद् इ एवैतम् एतेन सुपर्णं भूतं
परिह्वमानम् आरभन्ते, तस्मात् सौपर्णम् इत्य् आख्यायते । तद् इ एवावच्छेदो कौञ्चम्
इति । कौञ्च* आक्रिय इत्यम्* इवाहर् अविहर्त् । ईन्दम्* इवैतद् अहर् यत् धम्म् ।
तस्मात् यष्टे उहन् क्रियते । तद् येज्ञे भवति—यदावो वा इजा । पशव एतद् अहः—
पशूनाम् एवावच्छेद्यै ॥ १४७ ॥

[१] ग वाजवाक्यः [२] क अवाक्यः [३] ग यन्नाधारम् [४] क अ-रित्वा ग वान-

वाव सीव ग अ [१] य यस्तै हन [२] ग सुपने [३] ग क द्वा क
[४] ग अकायन ग अ भवेत् क्रम त इप्पम् ग ई.य्

अथेषोबुधीय^१ बहिनित्यन्तं बार्हतम् । तस्माद् बार्हतेऽहन् क्रियते । इयो वै पशुम्
अहद्, बुधे सप्तमम् । पशुद् वा अहत् सप्तमम् अहः प्रजापतम् । नद् यद् हव इति पशुद्
एवैतद् अहस्^२ सप्तमम् अहः प्रजनयन्ति । यद् बुध इय् अवर्धन्त इव^३ ह्य एतद्भिः प्रजा-
पतिः प्रजा असृजन् । तस्मिन् अन्नशान-अन्नशाना^४ असृजन् । ता अशनायस्तीह्य अन्त्यायाम्
आदन्^५ । स प्रजापतिर्ह्य ऐशत—कथं द्रु म इमाः प्रजा नाशनायसुह^६ इति । स एतत्
सामापश्यत् । तेनैता इषोबुधीय^७ इत्य् एवाभिमृशन् । ता अस्वेषा^८ समक्ता अवर्धन्त ।
तद् एषोबुधीयस्येपोबुधीयस्यम् । इषा ह्यैसास्य^९ समक्ता मायां वर्धन्ते य एवं वेद । तद्
नतुरक्षरणिथन्तं भवति—अनुपपदा वै पशवः । पशव एतद् अहः—पशुनाम् एवावहन्त्यै
॥ १४८ ॥

[१] ग अषोबुधीय [२] ग अह [३] क इव [४] क नाशित [५] ग अहन् [६] ग
नाशनायसुह [७] ग इषोबुधीय [८] ग अस्वेषा [९] ग ह्यैसास्य

^१युक्तमान्यं सुहृत्वा ससुदे तान्पु इत्यन्ति रयिम् इति^१ ^२ह इति^२ रेवतीनां रूपम् ।

^३विश्वे ब्रह्म पुरुष इव पशुनाम् अवर्धन्ति ॥

^४युनां चारे पशुनां अन्त्ये बुधो अक्षिकश्च वने ॥

इति वृषपयतीह भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम् पशुद् अहः । देवानां सोमं मन्वाना निष्कन्तं
गोमिर अकायनं अर्षणीति^१ गोमतीः पशुमतीह भवन्ति, पशुनाम् एवावहन्त्यै । पशवो ह्य एतद्
अहः । तासु सौषावम् अभ्यासयत् सिमानां रूपम् । अभ्यासो वै सिमानां रेवतयः । तद्
व एवाचभते वसिष्ठस्य पिप्पलीति । वसिष्ठो वै जीनो^२ हतपुत्रा एकामयत्—बहुः प्रजया
पशुभिः प्रजायेयति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत^३ । ततो वै स बहुः प्रजया^४ पशुभिः
प्राजायत^५ । सोऽब्रवीत्—‘पिप्पलि वा^६ इदम् आस येन प्राजनियीति^७’ । तन्
पिप्पलीनां^८ पिप्पलित्वम्^९ । पिप्पलिनं^{१०} ह वै नायैतत् पिप्पलीत्य् आख्यायते तत् ।
प्रजा वै पिप्पलं, पशवः पिप्पलं, स्वर्गो लोकः पिप्पलम् । तद् यत् विशन्ति भवन्त्य् एत
स्यैव सर्वस्यावच्छेदा^{११} एतच्छोपास्यै । यद् ऊर्ध्वलं भवति बृहतो रूपं, बार्हतेऽहन् ।
तेन वै रूपसमृद्धम् । यद् उ वसिष्ठोऽपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्य^{१२} पिप्पलीत्य् आख्यायते
॥ १४९ ॥

[१-२] क वृत्तामसिराविति [३-४] एवं च । क
नास्ति ग इति [३-४] क विहंसतिपुष्टेयजन [५-६] ग विश्वे [७-८] क प्रजापतिना [९-१०]
[४-५] क वेत्तं गोमती [६] ग वितो [७] क
ग तेनास्तुत [८] ग प्रजा [९] ग प्रजायत [१०] ग विश्वे [११] क मन्त्रस्यन्त्याया [१२] क
वामिष्ठस्य

अथौक्षणोरम्भम् । उक्ष्णो वै गन्धः काव्यो एकामयताद्भिः प्रतीपं स्वर्गं लोकम् आरोहे-
यम् अप्नु मे^१ वत्मानि^२ पश्येयं नियानम्^३ इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।
ततो वै सोऽद्भिः प्रतीपं स्वर्गं लोकम् आरोहद्, अप्नु स्ववत्मान्य् अपश्यन् नियानम् ।
स ह वाव रौमयवत्^४ । स एवोक्षता काव्यः । स ह स यमुनयैव प्रतीपं स्वर्गं लोकम्
आरोहत् । तद् एतत् स्वर्गं साम । अद्भिः प्रतीपं स्वर्गं लोकम् आरोहति य एवं वेद ।

यद् जलपा रन्ध्रं काया उपश्यत् तस्मद् ओङ्कार-अम् इत्य् आख्यायते । अथो आपो
नियानम् इति, यद् अस्याप्सु- नियानम् अपश्यन् ॥ १५० ॥

[१] ग सादिन [२] ग इर्यानि [३-४] क पश्येयुषिधानम् ग पश्येयुषिधनम् [५] ग वरतान्द
[६] ग रौप्यवता [७] ग अरोहद् [८] क य ऊर्यो [९] ग अस्याप्सु [१०] ग अपश्यन्

अथ वाजजित् । अर्धं वै वाजः । यद्वा वै गौर् अश्वः पुरुषो ऽश्वस्य सुहितो* भवति,
अथ स वाजी भवति । देवास्तु रा अन्नाद्य अस्पर्धन् । ते देवा अश्वामयन्त वृद्धीमह्*
अवाधम् अस्तुराणाम् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत्* । ते वाजिजिगीवित्
एवावाधम्* अस्तुराणाम् अस्तुजन । तद् एव वाजजितो वाजजिस्त्वम् । तद् एतद् अन्नाद्य
स्यावसृजिस्त्वाम् । अवावाधं रुद्धं, वृक्ते* द्विगतो आश्वयन्त्यावाधं य एवं वेद । तन्
पञ्चाक्षरणिधनं भवति । पाशो वै यज्ञः । अतीव वा एते यज्ञस्य* भागं क्षामन्ति य एतद्
अहद् आगच्छन्ति । तद् यत् पञ्चाक्षरणिधनं भवति—पांको यज्ञो—यज्ञनी यज्ञस्य भाग
तो *नेद् अतिक्रामामेति ॥ १५१ ॥

[१] ग हितो [२] ग इ-क- [३] ग तेनास्तुवत् [४] ग आवाधम् [५] ग इति [६] ग
यस्व [७-८] क नेतिरामेति

अथ वरुणसाम । वरुणो वै राजा सधमाद्म्* इवान्याभिर् देवताभिर् आमीत् । सो
ऽकामयत् सर्वेषां देवाना राज्याय सूयेयेति । स प्रजापतौ शनं वर्षाणि ब्रह्मचर्यम् अवसत् ।
तस्मा एतत् सामावबोद्—एतद् वै मे राज्यं रूपम् । गच्छ । राजानं त्वा देवाः कश्चित्
इति । स *देवान् अव्यैत् । तम् आवन्तः* हृष्टा देवाः प्रत्यवारोहन् । तान् अन्नवीर-मा
मा प्रत्यवसक्तन् । आतरो वै मम यूयं स्थ । यादृशा वै यूयं स्थ, तादृश् अहम् अस्मीति ।
जेत्थ अन्ववम्* । यद् वै नः पितुः प्रजापते रूपं तद् इदं त्वयि पश्याम इति । तं प्रत्य
एवावारोहन् । तस्मा एतां* राजारुन्दीं स्पदधुः । तस्याम् *एवम् अभिषिञ्चन्—
धनुषो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादिन्या स्वाराज्याय विश्वेदेवास्* साम्राज्याय महत्स्
स्वाविवधाय* साध्याश् सापत्याश्च पारमेष्ठ्याय । तद् एतत् क्रीतवस्त्वाम् । अश्नुते
अयं गच्छति राज्यं य एवं वेद । यद् उ वरुणो राजापश्यन्, तस्माद् वरुणसामेत्य्
आख्यायते ॥ १५२ ॥

[१] क सधमाधम् [२-३] क देवाभ्येतमयन्त ग देवानभ्येतमयन्त [४] क अन्नवीर [५] ग पति
[६-७] ग अन्नविविध-तव [८] ग विश्वदेवाश्च [९] क ग साध्यायाश्च [१०] ग तम्

अथ गोष्ठः । शकरीणां च या एव देवतीतां च गोष्ठः । पशूनां घृतै गोष्ठः । अयन्ते
ऽस्मिन् पशवः । पशूमान् भवति य एवं वेद । प्रजापतिः पशून् अस्तुजन । ते ऽस्मान् सूष्ट
अपाकामद् । तान् प्रथमेनाह्वाविचारयित । *तान् नाधारयत् । तान् द्वितीयेन नावा-
रयत् । तान् तृतीयेन नाधारयत् । ताश्च चतुर्थेन नावारयत् । तान् पञ्चमेन नैवावा-
रयत्* । तान् षष्ठे ऽहन् एतेनैव साक्षावारयत् । सो ऽश्वीद् गोष्ठो वाध म इदं पशूनां
सामाभूद् इति । तद् एव गोष्ठस्य गोष्ठत्वम् । तद् एतन् पशव्यं साम गोष्ठः । अयन्ते
ऽस्मिन् पशवः । पशूमान् भवति य एवं वेद । तद् उ त्रिषिङ्गम् इव भवतीह* इज्या इह
इज्या* इति । एतद् ध वा पशोस्, तद् एतेन पुरस्ताद् वारयांश्चके । *एतम् उ त्वं दत्तं क्षियो

सुखान्तं सिन्धुमातरम् इति यद् वै सिन्धुमत् ससुदं वत् सद् एतस्वाहो रूपम् । आपोमाजलम् एतद् अहः । तद् आहुद् धन्ति एते सिन्धुमः एवमानान्ताद् ये गायत्रोष्वा अनन्दं कुर्वन्तीति । तासु "सुखवतीश्च भवन्ति । अधो रेवतीः । नेत्र" सिन्धुमः एवमानान्तात् भवन्ति । तासु इह वद् वामदेव्यम् । पशवो वै सिन्धुमा । "पशवो रेवतम्" । पशव "इह वद् वामदेव्यम्" । पशुमन्त्र इव यन्त्य एतेन तुष्टुवाताः । तद् उ विधिद्वय इवैव भवत् । "एतम् उ ही दवा सिप इहा मृगजि सिन्धुमातरम्" इति एतद् य वा एतासु तद् अय्य एतेनैव पुरस्ताद् धारयाञ्चे ॥ १५३ ॥

[१-१] क ताजवारयत ग तजवारयत [२] ग ताजित [१०-१] ग सर्वनी मन्त्रम् [१०] वेनववारयत [२] क जगवारयत [३] ग एवं च । क ते ग तन [११-११] क ताजित ग मन्त्रिणा [५] क इहा ग इहा [६-६] क पशवो रेवत [१२-१२] क शङ्खदेव्यम् [१२] एत ग प्र १५ [७] ग अविपाठः वा [८] क क भवभवत् [१३] क स मातरात् [१५] क व

'रेवतीद् नत् सधमाद्' इति रेवत्यो भवन्ति । तस्माद् एवैतत् सधम् उपयन्ति । गायत्र्यो मध्वन्दिनस्यान्त्या भवन्ति । गायत्र्य एताः । स यथा 'तस्मात् सधं संक्रामेत् तादृक्' तत् । यातयामानि वा एतर्ह्य अयानि छात्रांसि, 'गायत्र्य एवायातयासो' । यातयामानि स्तोत्रैश्च यातयामभिश्च शस्त्रैश्च वयद्वकारैः यातयाम । ऋतुमन्ति पञ्चाङ्गान् अतुष्टु पञ्चम् । तद् यद् घोषा ऋतुयाजान् नामा वयद्वकुर्वन्ति तेनैव पञ्चम् अहर् ऋतुमन् क्रियते । तासु वारवन्तीयम् । एतद् य वै 'रेवद् रेवत्यं' यद् रेवतीषु वारवन्तीयम् । रेवान् अवाह आस्य 'रेवान् रेवत्यो जायते य एवं' विज्ञान् रेवतीषु वारवन्तीयेन स्तुते । एतद् वै "इह वद् रेवत्यम्" यद् रेवतीषु वारवन्तीयम् । गार्हपत्यम् अहः । तेनैव पञ्चम् अहर् गार्हपत्यं क्रियते । अग्निर् वा एव वैश्वानरो यद् पृष्ठयत् षडहः । ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर् ऋतवः । संवत्सरो ऽग्निर् वैश्वानरः । सो ऽग्निर्गन्त ईश्वरः प्रदग्धोः । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवन् अग्रे एव वैश्वानरस्य शान्त्या अग्निहाव ॥ १५४ ॥

[१-१] क रेवती इ ग रेवतीश्च स्वधमाद् [२] ग तजवा [७-७] ग रेवदेववत् [८-८] ग रेवा- गायत्रो [३] ग गायत्रा [४-४] ग समा समान् वेत्यो [५] क अविपाठः वेत् [१०-१०] क समा [५] क तज्ज [६-६] ग गायत्र्यो वावा- इतिरेवत्यं ग इहरेवत्यं

प्रजापतिर् वा प्रतं यज्ञम् असृजत यत् पृष्ठयं षडहम् । स षुष्टः मात्रवत् । तं रथन्तरेणाविचारयित । तं नावायत । तं बृहता नावारयत । तं वैरूपेण नावारयत । तं वैराजेन नावारयत । तं महानास्त्रीभिर् नाधारयत । तं रेवतीभिर् नैववारयत । तं वारवन्तीयैर्नैवावारयत । यद् अवारयत तद् वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवति यज्ञस्यैव वारणायै । प्रजापतिर् वा प्रतं यज्ञम् असृजत यत् पृष्ठयं षडहम् । तस्यै प्रतिष्ठाम् पेच्छत् । तस्मा अप 'एवाविन्दत्' । तासु रथन्तरेण प्रतिष्ठाम् पेच्छत् । स नाविन्दत् । तासु बृहता नाविन्दत् । तासु वैरूपेण नाविन्दत् । तासु वैराजेन नाविन्दत् । तासु महानास्त्रीभिर् नाविन्दत् । तासु रेवतीभिर् नैवाविन्दत् । तासु वारवन्तीयैर्नैवाविन्दत् । यद् अविन्दत् तद् यद् एव वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवति यज्ञस्यैव प्रतिष्ठायै । इयं वै वारवन्तीयम्, इयं प्रतिष्ठा । अस्याम् एवैतद् यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति । अग्निर् वा एव वैश्वानरो यद् वारवन्तीयम् । आप उ रेवत्यः । तद् यद् रेवतीषु वारवन्तीयं भवति, तस्माद् आपो ऽग्निमोनयः । और्वन्तीय

य एतत् पृष्ठानि यदा यष्टम् अह्ना ३३ छान्ति न वै जीर्णं रत्न परिशिष्यते तद् यद्
कारय तां पृष्ठ भवत् उत्तराशाम एव यश्चक्रवर्ता मजात्ये ॥ १५५ ॥

(१) ग अष्ट (२) क रथनरंणविशेषतः न विचार- मध्य स नाविन्द्यासु बुद्धना नाविन्द्यासु वैरूपेण ना-
 श्विपता ३-३ ग दशविन्द्यासु (४) ग विन्द्यासु वैरूपेण नाविन्द्यासु मध्यनाश्विपता
 रैवताभिर् (५) ग अघिपथ रथनरंण पथिष्ठ- रैवताभिर्नाविन्द्यासु

तद् उ होवाचभिमतारणो जीर्णश्च शयानः । पुत्रा हारव दायं विभजेतरे । स ह
 बोध आस । को बोध इति । तस्मै होत्रोः—पुत्रास् ते भगवो दायं विभजन्त इति । स
 होवाच—सुभवा वा अहं तत् पृष्ठानां ब्राह्मणे जीवतो ऽस्य पुत्रा दायम् उपयन्तीति
 सुभवा वा अहं तद् इति । तद् एतद् यथा जीवतो दायम् उपेयाद् एव 'तद् यद्' रेवते
 ऽहनि सति वारवन्तीये पृष्ठे भवति । अथेतरम् पवमाने कुर्वन्ति । अथ ह वीर्य 'आषाद्वि
 अषादं' आह्वयेयं प्रच्छ यद् इमानि यद् वह्नि सामानि कथं पृष्ठायाहे न प्राभवन्
 इति । स होवाच—स्वर्णादृशाश्च पद् राजानः पञ्चालेषु वेद्या इति । स होवाचैवं न्यूनं
 त्वं वेत्याम्यथा धयम् अनो विद्वेति । स यद् पचैतद् अपृष्टे पृष्ठे वारवन्तीये क्रियते तेनैव
 तद् अहं अप्रभूतम् । अथ ह नैतन्मव 'आरुणि' प्रच्छादणं ' आरुणे कस्माद् अरेतो-
 धास् सख्यो महानाभयः प्रजनयन्ति । कस्माद् उ रेतोधास् सख्यो रेवतयो न प्रजनयन्तीति ।
 यत्र इति रेत एव प्रथमेनाभिव्याहरतीति । तद् घ न प्रत्युवाच । तेन द्वेन जिगाथ । स
 यत् प्रत्यवक्ष्यद्—रेतो वै रेवतयो रेत उ रेवते साम । न वै रेतसो रेतो ऽस्मि । 'पुत्र
 पचैतद्' रेतो ऽन्तम् एतत् पृष्ठानि गच्छन्ति । यथा यष्टम् अहं आगच्छन्ति नातः
 पराक्षि प्रजायन्ते । तस्माद् अरेतोधास् सख्यो महानाभयः प्रजनयन्ति । तस्माद् उ रेतो-
 धास् सख्यो रेवतयो न प्रजनयन्तीति । अथ वामदेवम् । पशवो वै वामदेवम् । पशुमन्त
 एव भवन्त्येतेन तुष्टुवाताः । तुष्टुवन्तु क्तव 'इत्स्व अथारम्भेण' यदपदाप् षष्ठे
 ऽह्नि भवन्ति । तेनैव यद्वहन्ति कथयन्ते ॥ १५ ॥

(१) ग हाकाराभिधानां (२) क च सुश्रवणं तेषु (८) ग गणतानव (९) ग अकारणं [१०]
 (३) क च सुश्रवणं ग सुश्रवणं [४-४] क च सुश्रवणं ग प्रमदप्रमदणि [११] ग गणतानव [१२]
 ग तन्व [५-५] क आकाराभिधानं ग आकाराभिधानं [१३-१३] क च सुश्रवणं
 विराजित [६] क प्रमदप्रमद [७] क प्रमदप्रमद ग हाकाराभिधानं

तासू ऋषयो देवताः । पशवो वै सिमाः, पशवो रेवतयः^१, पशव ऋषयः^२ । ऋषयश्च
 एषैतत् पशुश्च अविस्त्रुजन्ति मिथुनन्वाय भ्रतवनाय । प्र मिथुनेन^३ जायते य एवं वेद ।
 तस्य पूर्वार्धे च जघनार्धे च भूयिष्ठं भाजयन्ति । तस्यात् पशवः^४ 'पूर्वार्धेन च'^५ जघनार्धेन
 च भूयिष्ठं भुवजन्ति वह्मिन्ति । पूर्वार्धेन बृह्ते च जघनार्धेन प्र च जनयन्ति । उभयं चेत्तुपदसं
 ज्ञातदुष्यसं वावसुन्दे य एवं वेद । उने यद् इत्यं तदेही इति षट्पदाश्च बृह्ते ऽहम् भवन्ति ।
 तेनैव षडहानि कल्पन्ते । देवासुराः पशुश्च असुपर्षन्त । ते ऽसुराः 'पशुमिह सह'^६ समुदम्
 भक्षयामन् । ते देवा अकामयन्त बृहज्जीमहं असुराणां पशु इति । त एताम् अकाम'^७
 अपश्यन् एता आचो—देवी जनिन्त्य अजीजनद् भद्रा जनिन्त्य अजीजमद् इति । एतद् 'वर्णं
 रूपम्' । तद् उदारस्यैतं तान् पशून् । ता एताः पशव्या ऋन्ते । अथ पशून् रुन्ते यद्-
 पशून् भवन्त्य एतामिह क्रगिमसं तद्वाचानः ॥ ११७ ॥

[१] क रैवत्य [२] ग न स्थि [३] ग सिद्धो ४ [४] क पूर्वदिग् ५ [५] ग पञ्चमीनेह
[६] ग जक ७ [७-८] ग म कल्प [८] ग मव

तासु इयेनस् संपरणोऽनपह्नाय क्रियते । इयेनो ह वा एतद् अहस् संपायिषुम्^१
अहेति । देवा वै स्वर्गकामास् तपोऽतप्यन्त । त एतद् सामापश्यत् । तेनास्तुवत् । तद्
एताभ्य छिपेत् एव भूत्वा स्वर्गे^२ लोकम् अवतत् । तेऽधुवन स्वर्गे लोकं गत्वा—इयेनो वाव
नो भूत्वेदं साम स्वर्गे लोकम् अवाक्षीद्^३ इति । तद् एव इयेनस्य इयन्तवम् । तद् एतद्
स्वर्ग्यं साम । अमृतं स्वर्गे लोके य एवं वेद् । इन्द्रो वा एतन् साक्षा इयेनो भूत्वा असुरान्
अपावयत् । तद् व एव इयेनस्य इयेनतवम् । तद् उ आलुष्यद्वा । इन्ति द्विषन्त आतुव्य
य एवं वेद् । तद् एतद् अन्धावाकसाम भवति । पञ्चवो वा इन्द्रा । पशुष्व पवैतन्
प्रतिनिष्ठुन्ति ॥ १५८ ॥

[१] ग सपारपतं [२] ग स्वर्ग [३] क अवाक्षीद् ग पाक्षीद्

परि स्वानो गिरिष्ठा इत्य् आभेवर्य पवमानस्य परिवर्तोद् गायत्र्यो भवन्त्य् अन्तस्य
रूपम् । अन्तो ह्य् एतद् अहः ।

एविषे सोमो अक्षरत्^४ ।

नरेषु सर्वथा भसि ॥

इति मद्गतीद्^५ भवन्ति । रसो वै मद्ः । घीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद्
एता भक्षतीद् भवन्ति रसम् पशस्मिन् एतद् दधत् एवेनद् एतेन प्याययन्ति । त्वं विप्र
स्व कवि इति त्वम् इति भवति बृहतो रूपम् । सार्द्धम् एतद् अहः ।

मधु प्र जातम् अन्तसा^६ ।

मरेषु सर्वथा भसि ॥

खे त्वथे सप्तोपतः

इति विश्ववतीद् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः ।

देवाः सोमिन् आशत ।

मरेषु सर्वथा भसि ॥

इत्य् उपरिष्ठाद् उदक्^७ क्षति । रसो वै पशुम् अहस्, तस्यान्ततिनेदाय । तासु गायत्रम्
उक्तब्राह्मणम् । अथ श्रीणि वेदन्वतानि । शर्वातो^८ वै मानवः प्राचयां स्थव्याम् अवजत । तं
हर्षयो याजयाञ्चकः । तद् उभये देवमनुष्यास्^९ 'लोमं ससपिबन्' । तद् उभयैर् देवमनुष्यैर्
उक्तमं 'लोमस् सपीतः' । तस्मिन् उपवनो^{१०} भागवोऽपिष्वर्षा प्रहम् अगृह्णात्^{११} । तम्
इन्द्रश् चमसम् अवागृह्णात्^{१२} —कोऽयम् अवातिश् चमसः प्रचरतीति । तस्य विदन्वाक्
भागवः प्रत्यहन्^{१३}, कस् तं चमसं मीमांखितुम् अहेति ये वर्षं प्रयच्छेमेति ॥ १५९ ॥

[१] ग स [२] क ग अक्षरत् [३-४] ग : सोमसपिबन् [५-६] ग सोमसं पीत. [७] ग
अवातीद् [८] एवं कोक्षेषु [९] ग मरदेहः जातनी [१०] ग सृष्ट्या [११] ग वागृह्णात्
[१२] ग उदक [१३] क जेमातो [१४-१५] ग [१६] क ग प्रत्यहं

ते देवा अक्रुष्यन्, अक्रुष्यन् क्रुषयः । ते नवनवतयो^१ मरुत श्रद्धिहस्ता^२ अति-
बुध्—इवाभीम् इवं पर्याकरिष्यामोऽयेदं सर्वं मर्दिष्यत इति । 'अथ ह' क्रुषयो अहस्

आसुरम् उपलब्धम् । स उत्सन्दन् एवान्तरिक्षं शीर्ष्णमध्यात् । सा मध्वती समद्
आसीत् । सोऽग्निं हन्द्म अहवीद् व्योतु ते क्रोधे अयोसो वा एतेऽस्मत् । यदि
वा पतान् क्रोधयिष्यति तैह किं वन परिश्रयते । एतेभ्यो वै । तथं जातास्म इति ।
तस्याग्निं एव । क्रोधे व्यनयत् । स हन्द्मो बीतक्रोधम् सह देवैः प्राद्वचत् । तेषाम्
अपेन्द्रोऽपदेवो यज्ञोऽभवत् । तेऽकामयन्त—सेन्द्रो तत् सदेवो यज्ञं स्याद् इति । स
एतानि विद्वान्वा न भागं वस् सामान्यं अपश्यत् । तैर् अस्तुत । तैर् हन्द्म आह्वयत् । तैर्
अस्य क्रोधे व्यनयत् । ततो वै तेषाम् हन्द्मो यज्ञम् उपावर्तत । तत एभ्योऽनपक्रम्या-
भवत् । तत एषोऽसेन्द्रस् सदेवो यज्ञोऽभवत् । तानि वा एतानि सेन्द्राणि सदेवानि
सामानि । सेन्द्रोऽदास्य सदेवो यज्ञो भवत्य्, अभ्य असेन्द्रो यज्ञम् आवर्तते,
तास्येन्द्रो यज्ञाद् अपकामति य एवं वेद । पशधो ह क्वतु वै विद्वन्वन्त, एता ऋचो
विद्वन्वतीः । तास्य एतम् ऋषभं वेदन्वतम् अपिस्त्रुजग्निः । मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र
मिथुनेन जायते य एवं वेद । यद् उ विद्वान्वा न भागं वोऽपश्यत् तस्माद् वेदन्वतानीत्य् ।
आश्यायन्ते ॥ १६० ॥

[१] ग नवनतोवो	[२] ग अष्टवस्ता	[३-४]	नाग्नि	[११] ग एव	[१२] क ग अपेन्द्रो
ग अह	[४] ग उदाव्यवत्	[५] क उत्सन्दन्	[१३] ग नपक्रमवत्	[१४] ग यथा	[१५] ग
ग सत्रिन्दन्	[६] क शीर्ष्णमध्यात्	[७-८]	सेन्द्रा	[१६] ग सदेवा	[१७] ग तास्येन्द्रो
एवं च । क सहरासीत्	ग समनासीत्	[८-९]	[१८] ग मयिष्टवन्ति	[१९] ग नाग्नि	[२०]
ग एतेभिष्यति	[९] क परिश्रयते	[१०] क	ग वेदन्वतानीत्य्	[११] ग आश्यायते	

अथ ह मद् आसुरो विभर्षाञ्जकार । स होवाच मां मां मोघायोदाहृतं वि
मां निघत्सेति । तेऽब्रुवन् पास्याम इति मन्दमानास् सुराम् आहराम वरुणस्यान्त्रसो
ऽधि । तस्यां जैवासीत् । कतमश् चनातेस् सामत्वातीति । तत्र मद् परेहीति ।
स एष मद् आसुरस् सुरार्थं विनिहितः । स सुन्वे । वो वतुनो यो रायाः इति कृति
देवतीनां रूपम् ॥ १६१ ॥

[१] ग मद्मद्	[२] ग आसुरेन	[३] क म	रिति	[४] क पद	[५] ग परेहीति	[१०]
[६] ग मोवासीत्	[५] ग मा	[६-७] ग	ग त	[११] ग विनिहितः	[१२] ग सुन्वे	
तत्वात्वेदसीत्	[७-८] ग कतमदनार्हसमत्वा-	[१३] ग कायाम्				

तासु दीर्घे ब्रह्मताम् एकम् । एतेन ह वा एतद् अहं बार्हतं क्रियते । देवा वै
स्वर्गकामास्ततोऽप्यन्तः । त एतत् सामादयन् । तेनास्तुवत । तद् एनाश्च
दीर्घम् एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् अवहत् । तेऽब्रुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा—दीर्घं वाच नो
भूतेर्द साम स्वर्गं लोकम् अवाप्सीद् इति । तद् एव दीर्घस्य दीर्घत्वम् । तद् एतत् स्वर्गं
साम । अस्तुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तं च सत्यां मद्येति मध्वतीर् भवन्ति । अमिपूर्वम्
पवैतत् कृतीयतवने रसे मर्कं दधति ।

प्रानम् अभि माधत ।

मिथु न ह्ये स्वयन्व गृहीतिः ॥

इति पशुकपम् एवैतद् उपलब्धम् । पशूनां वै शिशुर्भवति । स तस्य इव मातृभिर्
हन्द्म हिंवातो । अजयत इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावकथ्यै । पशवो
ह्य एतद् अहः । देवाद् यदो मतिभिः परिकृतं इति परिचयीद् भवन्त्य अतस्य रूपम् । अतो

एतद् अह १६२

[१] ग देव [२] ग स्तेष्वन्त [३] ग नेशाम्बुवर्त्त [४-६] ग देवा [५] ग अयहस [६] ग ने
[७] ग राक्षीद् [८] ग नस [९] क वत्सर [१०-१०] ग इन्द्रहिवाणे

तासु कर्णश्रवसम्^१ । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नाम्भृपीति मन्यमानस् स व्यस्मयत् ।
तस्य कर्ण^२ समैषताम्^३ । ताम्यां नाशृणोत् । सो ऽकामयतावधिर स्यां, शृणुयां कर्णा
भ्याम्^४ इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽवधिरौ ऽभवत् । अशृणोत्
कर्णाभ्याम्^५ । सो ऽब्रवीद् अश्रौपं वै कर्णाभ्याम्^६ इति । तद् एव^७ कर्णश्रवसस्य^८
कर्णश्रवसत्वम्^९ । अवधिरौ भवति, शृणोति कर्णाभ्यां य एवं वेद् । तद् व एवाचक्षते
गौलोमम् इति । गोलोमा आङ्गिरसः पशुकामस्तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् ।
तेनास्तुत । स एताम्^{१०} इळाम्^{११} उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स पशून् अवाचन्द ।
तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे, बहुपशुर् भवति य एवं वेद् । यद् उ गोलोमा
आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माद् गौलोमम् इत्य् आख्यायते ।

मोमा पनन्त इन्द्रो ऽस्मभ्य गादुवित्तम्^{१२} ।

मिश्रा स्थाना अरेपस

इति रुति^{१३} रेवतीनां रूपम् । तासु गौरिवीतम्^{१४} उक्तब्राह्मणम् ॥ १६३ ॥

[१] ग कर्णश्रवसम् [२] ग कर्णौ [३] ग श्रवसस्य [४] ग कर्णश्रवसत्वम् [५] ग एतत्
समैषिता [६] क ग कर्णाभ्याम् [७] ग [१०] क श्याम् [११] ग नवित्तम् [१२] ग र इति
कर्णाभ्याम् [१३-१३] ग देव [१४] ग कर्णम् [१५] क ग गौरिवीतम्

अथ मधुरक्ष्यन्निधनं^१ बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते—अथो ऽन्तो वै रसाना
मध्व, अन्त स्वर्गो लोकानाम्, अन्त एतद् अहर्—अन्त्येन साम्नात्यं स्वर्गं लोकम् अश्र
वामहा इति । अथ कौञ्चे । "क्रुह् आङ्गिरस" ईष्यम्^२ इवाहर् अविन्दत् । ईष्यम्^३ इवैतद्
अहर् यत् षष्ठम् । तस्मात् षष्ठे ऽहनि क्रियते^४ । ते उ एवाचक्षत^५ उद्ध्वं च शाम्भदं^६
चेति । उद्धता वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् । यद् ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन्
तद्^७ उद्धत उद्धस्वम् । तद् एतद् स्वर्ग्यं साम । ऊर्ध्वं पर्वतेन स्वर्गं लोकम् उदक्रामति य
एवं वेद् ।

अथ शाम्भदम्^८ । देवेभ्यो वै विजिग्यानेभ्य इमे लोका विभ्यतो व्युदक्रामन् । ते
ऽकामयन्ताभि न इमे लोका आवर्तन् । तस्माद् अपक्रामेयुर् इति । त एतत् सामापश्यन् ।
तेनास्तुवन्^९ । ततो वै तान् इमे लोका अभ्यावर्तन्त । नत एभ्यो ऽनपक्रामिणो^{१०} ऽभवन् ।
ते ऽब्रुवञ्छं वै न इमे लोका^{११} अमादिषुर् इति । तद् एव^{१२} शाम्भदस्य शाम्भदत्वम्^{१३} ।
शम् अस्मा इमे लोका मदण्य अभ्यु एनम् इमे लोका^{१४} आवर्तन्ते । तस्माद् इमे लोका
अपक्रामन्ति य एवं वेद् । तद् ऊर्ध्वेळं भवति वृद्धतो रूपं बार्हते ऽहन् । तेन वै
रूपसमृद्धम्^{१५} ।

अथा^{१६} पवा पवत्येना वदति माश्वत् इन्द्रो^{१७} सरसि प्र धनम् ।

ममश चिद् यस्य वातो न जूति^{१८} पुष्पेवश^{१९} चित् नकवे नर धात् ॥

इति रुति^{२०} रेवतीनां रूपम् ॥ १६४ ॥

[१] ग अविपाठः वशिन्निषन [२-२] क इन्द्र-
नगिरस ग कुण्डनगिरस [३] क ग इर्थम्
[४] क ग इर्थम् [५] क क्रियते [६] ग
इवावसत [७] क अर्धम् [८] ग तद् [९]
ग तेनस्तुत [१०] क उपक्रमिणे [११] क
लोक [१२-१२] क शर्मदस्य शर्मदस्य [१३]

ग अविपाठः अस्वान्तस्त तत एवोनवक्रमिणेभवस्ते
इवन्देव न इमे लोका अमादिपुरेति तदेव गार्भदस्य
शर्मदस्य जमस्त इमे लोका भद्रन्त्यभ्ये नलिने लोक
[१४] क रुसमुद्रिम् [१५] क लय ग अथ
[१६] क ग इन्द्रो [१७] क ग जुना [१८]
पर्व कोलेषु [१९] ग न शति

तासु औष्ठम् । एतेन वा अग्निर् वैश्वानरो दीदाय । वीद्यामेति स्रष्टुम् आसते ।
दीदयन्त्य पवैनम् एतेन । अथ ह वा अग्निर् वैश्वानर इत्थम् एवास यथेमे ऽङ्गाराः । सो
ऽकामयत शुष्टयो मे जायेरन्म् अर्चये हति । स एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुन । ततो
वै तस्य शुष्टयो ऽर्चयो ऽजायन्त । एते ह वा अस्य शुष्टयो यद् अर्चयः । तेजो वा अस्य
तद् ब्रह्मवर्चसम् अजायत । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी शुष्टिमान् भवति य एवं वेद । तद् उ
निषिद्धम् इव भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः । तद् यथा वा । अदो ऽनयनं
यन्तम् । एहीह माधै इत्य् अनुह्येद् एवम् एवैतेन स्तोमा आप्ता अन्ततो ऽनुह्यन्ति
॥ १६५ ॥

[१] ग चवारन् [२] ग तेनस्तुत [३] ग ते [४] क तेजसी [५] ग वय [६-६] ग
दोनयनन्तम् [७] ग अविपाठः पञ्चमोऽध्यायः

अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् । अथैता द्विपदो भवन्ति, छन्दसाम् अयातयाम
ताया अवरुद्धये । यातयामानि वा एतर्हा अहानि छन्दांसि द्विपद पद्यायातयाक्षीः ।
ता यद् अत्र क्रियन्ते तेनैवैतद् अहर् अयातयाम क्रियते । तद् घ स्म केशी दार्भ्य उप-
गायति—

सर्वदेव गिरी मद्रम् अपि पर्जन जीरति ।

यदावस न विन्दति तदाशा उपधावति ॥

इति । यादृग् इव स्युर एव ब्राह्मणास् तादृग् इदं यूयं कुसुधातेषु छन्दस्सु द्विपद इति ।
पशवो वै पृष्ठयष् षडहः, पुरुष छन्दांसि द्विपदः । ता यद् अत्र क्रियन्ते पुरुषम् एव
तत् पशुष्व् अध्यूहन्ति । तस्मात् पुरुष उपरिष्ठात् पशून् अधीव तिष्ठति । अथो स्वर्गे एव
लोको यत् पृष्ठयष् षडहो, यजमान एव निशलेन यद् द्विपदः । ता यद् उपरिष्ठात्
पृष्ठयस्य षडहस्य पर्यूहन्ति यजमानम् एव तत् स्वर्गे लोके समुद्गन्ति ॥ १६६ ॥

[१] ग छन्दसा [२] ग अयातयामताय [३] उपगायन्ति [४] ग यदाव [५] क ग छन्दस
क अवरुद्धयन्ते ग अवरुद्धये [६] ग यातयामानि [७] ग वय [८] ग तो
[९-९] ग एतर्ह्येनानि [१०] ग लय [११] ग

छन्दांसि यद् अमुम् आवित्यम् उदयच्छस् तानि नाशकृवन् उद्यन्तुम् । तानि
द्विपदाश् छन्दांस् अन्ववन् त्वयि प्रतिष्ठाप्यैतम् उद्यच्छामेति । तानि वै—मे ऽहं
भवतेति । अहं ते भवाम इत्य् अनुवन् । तद् ब्राह्मणो ह वै छन्दो द्विपदस्, तान्य् अस्यैतान्य्
अहम् इह चामुत्र च । तान्य् एतानि छन्दांसि द्विपदायां प्रतिष्ठाप्यैतम् आवित्यम्
उद्यच्छन्त्य एतांश् च यज्ञकृन् । तद् यत् पृच्छेयुः कस्माद् द्विपदं पष्ठे ऽहन् क्रियन्त

इति प्रतिष्ठित्या इ य एव ब्रूयात् तस्मद् एता अत्र न तरित्या ता एता भव्य असे
न न अन्तम इति १६७

[१-१] ग यदुमात् [२] ग नाशक्तुवान् [३] क अयन्तु ग वन्तु [४-४] एषं च । क द्विपदाच्छन्दो
ब्रुवन् ग द्विपदा छन्दोब्रुवन् [५-५] ग वायुवत् [६-६] ग एताश्च [७] ग प्रतिष्ठित

असमानि राथप्रौष्ठं गौपायना^१ अश्वदासन्^२ । ते खाण्डवे सत्रम् आसत । अथ
हासमानौ राथप्रौष्ठे किराताकुली^३ अश्वतुर असुरमायौ । नौ ह स्मानग्नाब्^४ अधिधायौदन
पञ्चनो^५ ऽनग्नौ मांसम् । वपन्तौ ह स्म पुरस्ताद् इतो लुनन्तो^६ ह स पश्चाद् अनुयन्ति
तावन् मायाविनौ हासतुः । तद् वै तन् लभ्वद् इक्ष्वाकवो ऽसुराशनं जग्न्वा पराभूताः । तम्
असमानि राथप्रौष्ठं गौपायनानाम्^७ आहुतयो ऽभ्यतपन् । सो ऽब्रवीद् इमौ किराताकुली
इमा वै मा गौपायनानाम् आहुतयो ऽभितपन्तीति । ताव् अत्रतां तन्य वा आधम् एव
मिथजौ भव, आवं प्रायश्चित्तिद्, आवं तथा करिष्यावो यथा त्वेता नाभितप्यन्तीति । तौ
परेत्य सुबन्धोर् गौपायनस्य स्वपतः प्रमत्तस्यासुम् आहृत्यान्तःपरिधि न्यघत्ताम् । परिधि-
मन्तो ह तर्ह्य अग्नय आसुः । तन् सुबन्धाब्^८ अपबुद्धे ऽन्वबुध्यन्ताहार्थं वा अस्यासुम्
असुरमायाव् इति । ते ऽब्रुवन् एत सुबन्धोर् असुम् अन्वयामेति^९ । ते खाण्डवात्
प्रायश्च^{१०} ।—

मा प्र गम पशो वय मा यथाद् बन्द मोहिम ।

मान्त स्युर नो अरातय ॥

यच् चेदम् इमो यच् च सत्रम् आश्वमेहे तस्माद् उभयस्मान्^{११} मा प्रगामेति ते सुबन्धुना
वतन्तुमता सुबन्धुतीर्थेनैव हृणिनीं^{१२} प्राञ्चस्^{१३} तीर्त्वागच्छन् असमानि राथप्रौष्ठम्
॥ १६८ ॥

[१] ग गोपायनायना [२] ग अश्वदासन् [३] क क शुबन्धोर् [४] ? क अन्वायावेति ग
क ग किराताकुली [५] ग स्मानग्नाब् [६] क अन्वतयावेति [१०] ग प्रायश्च [११] क ग
पञ्चनो ग वपन्तो [६] क ग यन्तो । ज्ञानपथे उह्यस्मान् [१२] ग हृणिनीं [१३] क प्राञ्चस्
ब्राह्मणे १६ १.२ लुनन्त [७] क गोपायनाना ग प्राञ्छन्

तस्य ह 'पराख्यायैवाग्निम् अजानन्' बरुध्यो वै नामास्याग्निद् इति । अथ ह ततः
पुराग्निर् [वरुध्यो] नाम प्रोचे—वरुध्यो वै नामाग्निम् । स यस् त्वैतद् अभिराघयाद् यद्
एव त्वा किं च स ब्रवत् तत् कुरुनाद् इति । तम् उपायन् अग्ने त्वे नो अन्तम उत प्राता शिवो
मुवा बरुध्य इति । तान् अब्रवीत् किंकामा आगातेति । सुबन्धोर् यथासुं पुनर् वलुम इत्य
अब्रुवन् । एषो ऽन्तःपरिधीत्य अब्रवीत् । तम् आदध्वम् इति । तं निराह्वयन्

अथ नाताय पिनाय जीवाहुर आगन्त ।

इदं तव प्रसर्पणं शुबन्धव् पथि निरु रहि ॥

इति । तं सुबन्धुम् असुः पुनः प्राविशत् । स यथापुरम् अभवत्^{१४} । तद् आभ्यां किराता
कुलीभ्याम् आचक्षतेमे वा ऋषयो ऽसुं निराह्वयन् इति । ताव् अधारयमाणौ निराह्वयताम् ।
तयोर् इमान् एव पराख्याय^{१५} सर्वा माया^{१६} अपाक्रामन् । तयोर् ह यत् पापिष्ठतमं रूपाणा
तद् रूपम् आस ॥ १६९ ॥

[१-१] ग पराख्यायैवाग्निघानन् [२] ग अमत् [३-३] ग सर्वमाय

अथ ह तत पुर मायया दशनीय व असतु नयोद् अन्यतरो ऽग्निं प्रभुवमाणो^१
 ऽब्रवीद् इय वै स करोति यस् सत्यम् अनुतेन जिघांसतीति । अथ^२ गा ग्यकृन्तन् ।
 तद्^३ अन्यतर^४ उपपरेत्य श्रीवा अपिकृन्तमाणो ऽब्रवीद्—इत्यम्^५ उ वाव^६ स करोति
 यस् सत्यम् अनुतेन जिघांसतीति । तौ^७ तद् पवाञ्जियेताम्^८ । ता यता आसुव्यच्छपो
 रक्षोघ्न्य^९ । अजः । हन्ति द्विघ्नन्तं आसुव्यम् अप रक्षः पपमानं हत एतामिन् अग्निम्
 तुष्टुवानः । तद् आहुर् यद् बालस्त्रिया विहरन्ति^{१०} । कथम् एतासु विहृतासु स्तुवत
 इति । स ब्रूयाद् यद् एवैतानि^{११} व्यूनाक्षराणि व्यतिपक्तानि पदानि भवन्ति, तेनेति
 ॥ १७० ॥

[१-१] ग हन्तत. [२] ग वि [३] एवं [४] ग नास्ति [५] क एवाञ्जियेते ग एवा
 कोशयो. [६] क ग करोति [७] क अनुते [८] द्विघने [९] क ग रक्षोघ्न [१०] क विहन्ति
 [११-१] क ग्यकृन्तस्तद् [१२] ग ग्यतर [१३] [१४] ग अवेतानि
 ग अकृतमाणो [१५-१] क उवाच ग उवाचव

तासु गूर्दः । 'देवासुरा अज्ञाद्ये' ऽस्पर्धन्त । ते देवा अज्ञाद्यम् असुराणाम्
 अवृञ्जत^१ । तेषु हासुरेषु गूर्द एव नाम महद् अज्ञाद्यं परिशिशिषे^२ । ते देवा अकामयन्त
 वृञ्जीमहीमे गूर्दम् अज्ञाद्यम् असुराणाम् इति । त एतन् सामापद्यन् । तेनास्तुवत । तेन
 गूर्दम् अज्ञाद्यम् असुराणाम् अवृञ्जत । तस्मिन् अगूर्दन् । यद् अगूर्दन् तद् गूर्दस्य
 गूर्दत्वम् । तद् एतद् अज्ञाद्यस्यावकृद्दिस्साम । अवाज्ञाद्ये^३ कन्दे वृक्ते द्विपतो आसुव्य
 स्याज्ञाद्यं य एवं वेद् । प्रजापतिर् अज्ञाद्यम्^४ असृजत । तस्य सर्वे देवा ममतिव आसन्
 मम ममेति । सो ऽग्निर् अकामयताहम् इदम् अज्ञाद्यम् उज्जयेयम् इति । स एतत् सामा-
 पद्यत् । तेनेन पर्यगृह्णात् । तद् उवजयत् । तद् एतद् अज्ञाद्य एव सर्वम् अज्ञाद्यम्^५ ।
 तस्माद् यस्यै यस्यै देवतायै जुह्वत्य्, अज्ञाद्य एव जुह्वति । तस्मिन् अगूर्दत् । यद् अगूर्दत्,
 तद् य एव गूर्दस्य गूर्दत्वम् । तद् एतद् अज्ञाद्यस्यावकृद्दिस्साम^६ । अवाज्ञाद्ये कन्दे
 ऽज्ञाद् श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद् । इमा तु कं भुवना सीवथेमेन्द्रश् च विधे च देवा इति
 वैश्वदेव्यो भवन्ति । वैश्वदेवो वै वृषकपिः । वैश्वदेवम् एतद् अहः । यज्ञं च नत् तन्व च
 प्रजा चादित्यैर् इन्द्रस् सह सीवथात्^७ इति सिद्ध्या^८ एव । आदित्यैर् इन्द्रस् सगणो मरुद्भिर् अस्मभ्य
 भवजा करद् इति भवजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वते ॥ १७१ ॥

[१-१] क देवासुराज्ञाद्ये ग देवासुरे सज्ञाद्ये [२] [३] क ग अज्ञाद्यस्यावकृद्दि. [४] क वीवथात्
 ग अवृजन्तत [५] क ग परिशिशिषिरे [६] ग सीवथात् [७] ग सद्ध्या
 ग अशिपाठः परिशिशिषिरे [८-८] ग नास्ति

तासु^१ गोतमस्य भद्रम् । गोतमो वै श्रीकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापद्यत् ।
 तेनास्तुत । ततो वै स अयम् आभुत । तच्च ग्रीडं वै भद्रम् । प्रजा वै भद्रम् । प्रजायै या
 प्रजा सा श्रेयः । अपि ह प्रजायै प्रजां पश्यते य एवं वेद् । यद् उ गोतमो ऽपद्यत् तस्माद्
 गोतमस्य भद्रम् इत्य् आख्यायते ।

प्र व हन्तस्य वृषहन्तमायेति वार्त्तच्छपो भवत्य्, अन्ततो द्विजित्ये । देवा वै वृद्धेन
 विजित्याहुवन्—किं तु नो ऽस्यान्तत स्यात् यथा न इदं जितम् असुरान् अपज्जयेयुर् इति ।
 ते वृष्टानाम् एव रसान् संप्राबुहन् । तान् मभ्यस्वरम्^२ । तद् ऊर्वैम् उदभ्यद्^३ यथा वंश
 पद्यम् । तद् उर्व्वीयम् मभवत् । तद् उर्व्वीयस्योर्व्वीयत्वम् । तद् यद्यम् अत्यरिच्यत ।

तस्माद् एतम् उद्देश्यमुच्यते । रस्ताद् एव रसं तं पृष्ठयस्य षडहस्यान्ततो ऽकुर्वन्
 छन्दोमानाम् उद्देश्यम् । ताव् एतौ वज्राव् उद्यताव् अन्ततस् तिष्ठतः, पशूनां गुप्त्यै
 पशूनाम् अपराधापाय । नास्य विस्ते परीष्यते य एवं वेद । सर्वेषां वा एतत् पृष्ठानां रूपं
 रसस् तेजस् संभ्रमम् । सर्वस्मिन् एवैतन् पृष्ठरूपे रमे तेजस्य अपराजिते छन्दन्नि यज्ञ-
 ह्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति । तस्य पुरस्तान् निधनस्य प्रतिहारम् उपयन्ति । प्रस्तावप्रति-
 हाराभ्यां वै यजमानो भूतः । अतीता इवेति हि १० भवन्ति तद् यत् पुरस्तान् निधनस्य
 प्रतिहारम् उपयन्त्य अनतिपादायैव । तत् ध्वारं भवति । अभि १० सप्तमम् अह स्वरति ११ ।
 स्वारम् १२ एव तद् १३ भवति । स्वरेण श्वो भूतं प्रतिपद्यन्ते । स यथा स्वमात् सम
 सकामेद् १४, यथा प्राणेन प्राणं १५ संदध्यात्, तादृक् तत् ॥ १७२ ॥ १६

[१] ग तद्	[२] ग अभ्यस्वारवस्	[३] क ग	[१०] क नास्ति	[११] ग स्वरति	[१२-१३]
उद्वयव्यद्	[४] ग प्राकृत	[५] ग छन्दस्य	ग एतत्	[१३] क कामेद्	[१४] ग प्राणि
[६] ग प्रतिनिष्ठति	[७] ग प्रवति हार	[८] क	[१५] ग श्वोऽप्यय		
अतता	[९] क इत्येति ग इवेति	[१०-			

१ प्रजापतिर् वा एतं यज्ञम् अस्तु जन यद् ऋतुशाहम् । तं पृष्ठयेनैव षडहेन सर्वम्
 आप्नोत् । स ऐशत कथं न् इमानि चत्वार्य अहानि प्रतिसंद्ध्याम् इति । स गायत्र्या एव
 चतुर्विंशम् अहर् निरमिमीत, त्रिष्टुभश्च चतुश्चत्वारिंशं, जगत्या अष्टाचत्वारिंशम्,
 अनुष्टुभ एव दशमम् अहर् निरमिमीत । सर्वेभ्यो वा अहोभ्यस् तद् यच्च छन्दोभ्यो
 निरमिमत तच्च छन्दोमानां छन्दोमत्वम् । तद् आहुर् आप्यन्ते वा एतत् स्तोमा, आप्यन्ते
 छन्दांस्य्, आप्यन्ते देवता, आप्यन्त ऋतवो ग्रहा, यद् एव पृष्ठयत् षडह आप्यत इति ।
 तद् यत् सप्तमस्याहश्च चतुर्विंशं वहिःपवमाने भवति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः ।
 संवत्सरो यज्ञो—यज्ञम् एवैतद् यज्ञमुख मारभते । अथो चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री ।
 गायत्र्यो वा आसं यज्ञकतुं पुनस् तन्वते । नो ह्य अन्या गायत्र्या आसं यज्ञकतुम् उच्यन्तुम्
 अर्हति ॥ १७३ ॥

[१] ग अचिपाठः ग [२] ग अत्रम् [३-४] ग अहर्निरमनीत [८] ग अचिपाठः आप्यन्तदाहुर्

एता भवन्ति—प्र काव्यम् उगनेव ब्रुवाण इति प्रवतीः प्रायणे ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं वा
 एतद् ग्रहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या एवैतद् रूपेण प्रयन्ति । देवो देवानां जनिमा
 विवर्णीति सोमो वै देवो देवानां जनिमा । सोमम् एव तत् प्रजनयन्ति । महिप्रतश्च शुचिबन्धु
 पावक इत्य् अन्नं वै देवाश्च शुचिप्रतम् इत्य् आचक्षते । अन्नम् उ देवानां सोमः । तम्
 एवैतन् प्रजनयन्ति । पदा वराहो अन् एति रेभन् इति वराहो वै भूत्वा प्रजापतिषु षष्ठाद्
 अहस् सप्तमम् अहर् अभ्य अत्यकामत् । अतिक्रान्तिर् एवैषा । प्र हेसासम् तुल्यं वज्रम्
 अच्येति आह्वणा ह वै हेसासस् तुल्यः । अमाद् अस्त वृषणा अयाहुर इति षडहो वा अमाश्च
 छन्दोमा अस्तम् । छन्दांसि वृषणाः । छन्दांस्य् एवैतच्च छन्दोमान् अभ्य मतिनयन्त्य्
 उत्तरस्य व्यहस्य संपारणाय । अहोषिणं पञ्चमार्गं मखायां दुर्मर्षं वणं प्र वदन्ति माकम् इति
 बृहद्रथन्तरे एवैतन् प्रातःसवने युज्येते । ते युक्ते माध्यन्दिने सवने ऽभ्यारोहन्ति ।
 स योजत उदगायस्य जूनि वृषा कीळन्ते मिपते न गाव इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति,
 पशूनाम् एवावबुधै । पशवो हि छन्दोमाः । परीणसं कृणुते तिग्मशृंग इति । परीणसम् इत्य्

आह—अहं वै परीणसम्—अत्रास्त्यस्यैवावच्छेद्यैः । तिस्रो हस्तिरु वृक्षं नक्तम् कश्च— इत्य्
अतिरात्रौ रूपेण क्रियते ॥ १७४ ॥

[१] क मुवाणा [२] ग प्रणीनिष्ठेय [३] ग इति नयन्त्य [४] ग मापारणाय [५] क युज्यते
सुवाशो [६] एव ग व । क अज्ञात् [७] ह [८] ग माद्यन्दिन [९] क विज्जन् ग
अतिक्रामन्तिर् [१०] ग एषेय [११-१२] ग अस्थ क्रियन्त [१३] ग भू

ता एता भवन्ति त्रिष्टुभो गायत्रवर्णा अहो रूपेण समुद्धाः । यत्र वा अहोरूपेण
समुद्भवन्ति स तत्र ध्वेते । सम् अस्मा कृष्यते य एवं वेद । तद् आहुर् यद् गायत्रं सप्तनम्
अहस्, त्रिष्टुभम् अष्टमं, जागतं नवमम्, अथ कस्माद् एतद् गायत्रं सत् त्रिष्टुभिः ।
प्रतिपद्यन्ते इति । स ब्रूयात्—सर्वं ह्य एवैतच् छन्दोमास् त्रिष्टुष्यतिपदो भवन्तीति ।
प्र स्वानासो रथा इवेति प्रवतीद् भवन्ति । प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीय ह्य
एतद् अहः । सूक्तम् अनुरूपो भवति—पशवो वै सूक्तम् । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम्
एवावच्छेद्यै । अथो भूमा वै पशवः । भूमा सूक्तम् । पशूनाम् एवैतत् पशून् अनुरूपान्
कुर्वन्ति । नात्र प्रत्यक्षानुरूपान् कुर्वन्ति । तस्मात् पशवो नानारूपाश् जनयन्त्य—उत
श्वेता कृष्णं जनयन्त्य, उत कृष्णा श्वेतम्, उत रोहिणी कल्पावम्, उत कल्पायी रोहितम् ।
अर्वन्तो न श्रवस्यवः ।

सोमासो रथे अक्तु ॥

इति प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । हिन्वानासो रथा इवेति
यद् वै रथवत् प्रायणीयरूपम् उ एव तत् ।

दधन्विरे गभारयोः ।

अतम कारिणान् इव ॥

राक्षानो न प्रशस्तिमिह सोमासो योमिर् अञ्जते ।

इति गोमतीः पशुमतीद् भवन्ति, पशूनाम् एवावच्छेद्यै । पशवो हि छन्दोमाः । यशो न सप्त
धानृभिर् इति सप्तमस्याहो रूपम् उपगच्छन्ति ॥ १७५ ॥

[१] ग त [२] ग तस्माद् [३-४] ग सवस्त्रिष्टुभिः [५] ग प्रतिपद्यत [६] ग एते [७] क
भास्ति [८-९] ग शस्यनयद् [१०] क दधनारे

नवर्चं भवति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणैर् एवैतत् समुद्ध्यमाना यन्ति, प्राणेषु
प्रतिनिष्ठन्तः । अथो तेनैव त्रिवृत् स्तोमान् न यन्ति । यद् धि किं च प्रायणं त्रिवृत् ।
प्रायणम् उ एवोत्तरं नवर्चं भवति । अभिपूर्वम् एवैतत् प्राणैः समुद्ध्यमाना यन्ति । आ
ते वक्ष मयोभुव इति पर्यालो भवति, प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । तद् आहुर्—यत्
सप्त कस् तृणस्याग्रं सर्पति, क स ततो भवतीति । उत् पक्षिणः पतन्तीत्य आहुः । यथम्
अपक्षा भिन्दत इति । पक्षिणीद् इव वा एता यास् समानप्रायणास् समानोदयना ।
एताभिर् वा एतद् अहः पक्षि क्रियत, एताभिर् उत्पतस्य, एताभिस् त्रयस्त्रिंशं स्तोम
प्रत्युद्यच्छति । पक्षी पाप्मानं तरति, पक्षी धियम् अञ्जते य एवं वेद । इति पतमानस्य
प्रथमत्य उत्तमैवम् इव ह्य एतद् अहः । तस्माद् वयस् सम्यक् पक्षाभ्याम् एवैते । चतुर्विंश
स्तोमो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अर्धमासश्च एवैतत् संवत्सरे प्रति-
तिष्ठन्तो यन्ति । अथो चतुर्विंशत्यर्धमासो वै गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसे गायत्री । तेजस्य
एवैतत् ब्रह्मवर्चसे प्रतिनिष्ठन्तो यन्ति ॥ १७६ ॥

[१] एवं क च । ग एवम् [२] न वृत् । पताभिर्वा [८] ग पक्षि [९] क पवमान
 [३] ग प्राणे [४-५] ग संश्रुद्धयमननस्यो [१०] क नास्ति [११] ग पादन्ति [१२-१३]
 [४] न पक्षा [५] ग पक्षिर् [७] ग अधिपादः क तेजसैवैतत्

त्रयो वैश्वानरा अतिमात्रा ब्रह्मशाहे कार्या इत्य् आहुः । प्राणः प्रथमो वैश्वानरः,
 उपानो द्वितीयो, व्यानस् तृतीयः । वाग् वा एषा प्रतता यद् ब्रह्मशाहः । 'तां त्वयि
 विच्छिन्द्युः' । तां हार्यलः काहोळिह उपेयाय—अयनीका विजित्येति । तम् उ ह ब्राह्मण
 उवाचानुष्ठया प्राणान् उपागान् । वि वाचम् अछैत्सीद् इति । तस्य ह तत् कुलं व्य एष
 विच्छिन्दे । ज्योक् तु हेव जिजीव । तद् उ ह पश्वेवानुसंताययांचक्रे । मूर्धान दिवो अरति
 पृथिव्या इत्य् एवंरूपेण वैश्वानरः कार्यः । तन् न वाचं विच्छिनत्ति, नाग्निं वैश्वानरम् अन्त-
 रेतीति । प्र वत् शुक्राय मानवे भरध्वम् इति प्रवती कार्या । प्रणिमीषेण्यं वा पतद् अह ।
 प्रेति गायत्र्यै रूपम् । 'गायत्र्या एवैतद्' रूपेण प्रयन्ति । भूयांसि रूपण्य अपराध्यन्त ।
 इतराण्य एव भूयांसि रूपाणि । यन् मूर्धानं दिवो अरति पृथिव्या इत्य् आह द्यावापृथिवीयो
 वातिरात्रो इतिरात्र एवैतेन रूपेण क्रियते । वैश्वानरम् ऋत आ जातम् अग्निम् इत्य् अग्निर्
 एव वैश्वानरः प्रत्यक्षं भवति । कविं सम्राजम् अतिथिं जनानाम् इति माध्यन्दिनं सवनम् ।
 आसन्ना पात्रं जनयन्त देवा इति षष्ठ्याङ्कस् तृतीयसवनम् प्रत्युपगच्छन्ति ॥ १७७ ॥

[१-९] ग ता त्वयि विच्छिन्द्युः [२] ग उपायाय [८] ग भूयासीति [९] ग नास्ति [१०] ग
 [३] क उवाचात् न उपागात् [४] क -तायवाचक्रे ग क्रियन्ते [११] ग माध्यन्दिन [१२] एवं क च ।
 ग -तायवाचक्रे [५] क एव रूपेण ग एवाकरोणा ग अस्त्य
 [६] क श्लेषा ग इवो [७-७] ग गायत्र्यैतद्

तद् धि जघन्यं यज्ञे देवा अपश्यन् । अतीता इवैतर्हि भवन्ति । तद् एवैतत् प्रत्युप-
 गच्छन्ति सन्ततयै । ते देवा अनुवन् यद् इमाश् असन्नम् अतिरात्राद्, अथ केनेमाश्
 अग्नेर् वैश्वानरस्य तन्वं ध्येयाम् इति । ते अनुवन् या एष न इमा अन्त्या अयात-
 याम्यः परमा गुह्याम् तन्वंस् तामिर् व्ययामेति । मूर्धानं दिवो अरति पृथिव्या इति द्यावा-
 पृथिव्योर् अन्त्यायानयाज्ञी परमा गुह्या तनूः । वैश्वानरम् ऋत आ जातम् अग्निम् इत्य् अग्नेर्
 वैश्वानरस्यान्त्यायातयाज्ञी परमा गुह्या तनूः । कविं सम्राजम् अतिथिं जनानाम् इतीन्द्रस्य
 सम्राड्वतीष् अन्त्यायातयाज्ञी परमा गुह्या तनूः । आसन्ना पात्रं जनयन्त देवा इति विश्वेश
 देवानाम् अन्त्यायातयाज्ञी परमा गुह्या तनूः ॥ १७८ ॥

[१] एवं च । क वेध्याम ग वेध्याम [२] ग व्याधानेति [३] एवं कोशयो

स यथा 'प्रीहितावीजं परिच्यते वासस् ता वासो निघनानिमं परिघत्त' एवम् एव
 तद् देवा अन्त्याभिर् अयातयाज्ञीभिस् तनूभिर् अग्नेर् वैश्वानरस्य तन्वं व्यायन् । तथो
 एवैतर्हि वियन्ति । सर्वाणि वा अग्निष्टोमे संस्थिते । एद् उक्तान्य् उत्क्रामन्ति । तान्य्
 पतस्मिन् षडहे संस्थित उत्क्रामन्ति । तान्य् पतस्मिन् एवाग्नेय आज्ये पुनर् युज्यन्ते ।
 मूर्धानं दिवो अरति पृथिव्या इति द्यावापृथिवीयम् एवैतेन युज्यते । वैश्वानरम् इति वैश्वानरीयम्
 एवैतेन युज्यते । ऋत आ जातम् अग्निम् इति जात्रवेदसीयम् एवैतेन युज्यते । कविं सम्राजम्
 अतिथिं जनानाम् इति मरुत्वतीय-निष्केवस्ये एवैतेन युज्यते । आसन्ना पात्रं जनयन्त देवा इत्य्
 आज्यप्रउगे एवैतेन युज्यते । एवम् एताभ्य उक्तानि पुनर् युज्यन्ते । 'अर्वाङ् ह्य एव'

त्रिवहसः तस्यते - तस्मात् त्वानि दिवो जरति इति वा इति भवति । असी वै दिवो मूर्ध्वम्
जरतिः । पृथिव्यै ॥ १३९ ॥

[१-१] १ ग ग्रीहितान्जीवयन्तेवासवस्तावासंनिधानियापरिवृत्ता च ग्रीहितावोजयन्तेवासस्तामिधानिम्
परिवृत्ता [२] ग युज्यते [३-३] क अवर्तयन्ते ग वामिषेण [४] ग जरति

प्र वो मित्राय गायन्ति मैत्रावरुणं भवति । प्रायणीयरूपम् पश्येत्तद् उपगच्छन्ति ।
प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । मघाजा या^१ घृतयोनी मित्रं चांभा वरुणं चेत्य उभयोर् पश्ये-
तद् बृहद्रथन्तरयो रूपम् उपगच्छन्ति । "उभे ऽप्य अत्र" बृहद्रथन्तरे क्रियेते । "इन्द्रा
याहि त्विदमानो, इन्द्रा याहि विधेयित", इन्द्रा याहि तनुजान" इत्य् आ याह्य आ याहीति भवति ।
"आ याह्य" आ याह्य आ याहीति युक्तानां पुरस्तात् प्रयन्ति । यथा युक्तानां पुरस्ताद् आ
याह्य आ याहीति प्रेयाद् तादृक् तद् यत् ततोयस्याह ऐन्द्राशम् । तद् ऐन्द्राशं समैस्य आज्यानि
भवन्ति । नानाभाभाद् इव ह वा पतौ यत् पृथग् च षडहं छन्दोभाशं च । स यथा नाना
भासो मित्राणि व्यतिषज्यामय आसीयातां तादृक् तद् यत् समैस्य आज्यानि भवन्ति । अस
मैनि हेक् कुर्वन्ति । तस्मात् समैस्य एव कार्याणि । चतुर्विंश स्तोमो भवति—चतुर्विंशत्यर्ध-
भासो वै संवत्सरो—ऽर्धभासश्च पश्येत्तन् सवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो चतुर्विंशत्य-
क्षरा वै गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेजस्य एवेतद् ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठन्तो
यन्ति ॥ १८० ॥

[१] ग याता [२-२] ग उभे यत्र [३-३] ग नास्ति [४] क ग क्रतुजान [५-५] ग नास्ति
[६] ग भवति

ये ह खलु धा अयुज स्तोमास् ते युग्मन्तो, ये युग्मन्तस् ते ऽयुजः । तद् ये ऽयुज
स्तोमास् ताञ् आरण्याः पशवो 'ऽन्ध, अथ' ये" युग्मन्तस् तान् आरण्याः । तद् यद्
अयुजां स्तोमानां साम युग्मोत्तमं भवति, तस्माद् आरण्याः पशवो युक्ता गृह्णन्ते । अथ यद्
युग्मतां स्तोमानां सामायुग् उत्तमं भवति तस्माद् आरण्याः पशवो युक्ताश्चरन्ति । अथ
यस्माद् दशमे ऽहनि पञ्चदशत्रयस्त्रिंशौ स्तोमो भवतस् तस्माद् उ यो ज्येष्ठौ पशूना नौ
युक्ता बहतो हस्ती चोन्द्रश्च ॥ १८१ ॥

[१-१] ग नभ [२] क यो [३] ग आरण्य

'वृषा पशव चारयेति माध्यन्दिनस्य पवमानस्य वृषण्वतीद् गायत्र्यो भवन्ति' बृहतो
रूपम् । बर्हत्तम् एतद् अहः । मरुत्वते च मत्सर इति मरुत्वतीद् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्य-
न्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति । तं त्वा घर्तास् ओष्यद् इति विभ्रष्टम्
इवेतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् यत् तं त्वा घर्तास् इत्य् अह एव धृत्यै । तासु गायत्रम्
उक्तब्राह्मणम् । अथ सन्तति । यथा ह वै व्योक्तौ विच्छिद्य व्युत्क्रामत एवं षष्ठं च सप्तमं
चाहनी व्युच्छिद्य व्युत्क्रामतः । स यथायं संयोजनं संयुज्याद् एवम् अथ 'सन्तति ।
तस्य' सङ्घट् प्रसीति, त्रिः प्रतिहरति, त्रिर् निधनम् उपयन्ति । तत् सप्त संपद्यन्ते
सप्तमस्याहो रूपं, सप्तरात्रस्य सन्तत्या अव्यवच्छेदाय । अथ' सौपर्णम् उक्तब्राह्मणम् ।
अतिक्रान्तो च एतर्हि यज्ञो भवति सप्तमे ऽहनि । "तद् यद् अत्र" सौपर्णं भवति

यस्यैवावस्थायाः । तद् ऐक्यं भवति—परावो वा इन्द्रा । परावश्च छन्दोमाः—पशूनाम्
परावश्चक्षुषै ॥ १८२ ॥

[१] ग अजिपाठ. पञ्चमोदकायः [२] ग मरुति [३-२] ग सुन्तनीन्तस्य [४] ग अथ
[५-७] ग तथय

अथ रोहितकूलीयम्^१ । विश्वामित्रो वै भरतानाम् अनन्वयत्वा^२ महावृषान्^३ अथात् ।
तद् च^४ गंगायां वा यमुनायां वा बृहत् प्रतिकूलम् आस । ते होचुर् महावृषाः—कौ^५ स्थित
“ताव पतङ्गो” अनङ्गाहो, याव इदम् इयद्बृहत् प्रतिकूलम् उद्धरताम् इति । स होवाच^६
विश्वामित्र—ती^७ त्वं मम रोहिताद् इति । रोहितौ हास्यानङ्गाहाव^८ भासतुः । ते होचुर्
महावृषास्त—ते वा अंशम् अवहरावहे^९—यदि तवैतद् अनङ्गाहाव^{१०} उद्धरातो^{११}, वस्म्य^{१२}
एव त्वम्^{१३} अनासिं पूरयामि । यद् उ नोद्धरातो, वस्म्य^{१४} उ चय त्वां जयेमेति^{१५} ।
तथेति । ते^{१६} हाशम्^{१७} अवजहरे । ती ह यवाचितस्य वा वीह्यान्वितस्य वा धुनि
युयुञ्जः^{१८} । सो ऽकामयत् विश्वामित्र—उद्^{१९} इमम् अजि^{२०} “जयेयम् इति” । स
एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् एनाव् अनुपरिकामम्^{२१} अभ्यसेधत्^{२२} । ताव् उद्वपार
येताम्^{२३} । ताव् उद्वजयेताम् । नतो ये स तम् अजिम् उद्वजयन्^{२४} । प्रतिकूलम् इवैते
यन्ति ये षष्ठाद् अक्षम् छन्दोमान् अभ्युत्कामन्ति । “तद् यद् अत्र” रोहितकूलीय^{२५}
भरतव् उज्जित्या एव । उज्जयति य एव वेद । तद् उ कामसनि । एनं वै स कामम्
अकामयत्^{२६} । सो ऽसौ कामस् समाध्वीत^{२७} । यत्काम^{२८} एवेन साप्ता स्तुते, सम् अक्षौ
स काम ऋषये । यद् उ कूल रोहिताभ्याम् उद्वजयन्, तस्मात् रोहितकूलीय इत्य्
आख्यायते^{२९} । एनाव् सोमं धारयेत् उभयरूपा^{३०} बृहती भवति । एवा ह वा उमे
सामनी उपयाम^{३१}, तस्माद् एतां कुर्वन्त्य एव बृहत्साप्ताः कुर्वन्ति रथन्तरसाप्ताः
॥ १८३ ॥

[१] क रोहितकूलीयम् ग रोहितकूलीयम् [२] क ग [३] एव कोचुर् [४] ग युयुनाय
च अनन्वयत्वा [३-३] क अथाव ग अनन्वय [५-५] ग अमत्राणि [२०-२०] क ग जयेमेति
[६] क ग क [५-५] ग तावोत्तम् [६] ग [२१] ग अनुपरिकामम् [२२] ग अभ्यसेधत्
तोवत् [७] क ग ती [८] ग हास्यानङ्गाहाव [२३] ग उद्वपारयेताम् [२४] ग उद्वजयन् [२५-
२५] ग तथय [२६] क कूलीय ग कूलाय
[२] ग अहरावहे [३०] ग अनङ्गाहव [३१] [२७] क अकाममत्कामयत् [२८] ग समाध्वीत
ग जाह्नतो [३२] एव क च । ग वस्म्य [३३] [२९] ग काम [३०] ग आख्यायते [३१] क
ग न्वम् [३४] ग वस्म्यो [३५] ग अयेमेति [३६] ग अवाय

त्राक्ष रौचम् । देवा च^१ एता अयातयाज्ञीन् तन्ना असुरयुद्धाय माबृहन्त ।
अग्निर् एष रौरवं प्राबृहन् । तेनासुरान् अभ्यतपत् । ते ऽमितप्यमाना अरवन्त । यद्
अमितप्यमाना अरवन्त तद् रौरवस्य रौरवत्वम् । अमितपति आमृत्यं श्रेयान् भूत्वा य
एवं वेद । तद् आग्नेवं सामाग्नेये ऽहन् क्रियते । आग्नेयम् एतद् अहर् यद् गायत्रम् । अग्निर्
हि गायत्री । तद् यद् अत्र रौरवं क्रियते ऽहर् एव तद्वेषेण समर्पयन्ति । तेनैभ्यस् समुद्येन
स्वायां जनतायाम् अद्भुतं भवति । तद् ऐक्यं भवति—परावो वा इन्द्रा । परावश्च
छन्दोमाः—पशूनाम् परावश्चक्षुषै । अथ रथन्तरम् । आसि द्वादशाहस्यास्तीत्य् आहुः ।
बार्हतं षष्ठम् अहर् बार्हतं सप्तमम् । पवमाने रथन्तरं प्रोहन्त्य अजामितायै । जाम्यतो

ऽपसको विवक्षो हियत इव आहु । तद् यद् उस वृद्धप्रथमर भवतस् स विवक्षनाया एव यो वै सूतान् अग्र सन्धिकमिति न स शक्नोत्, अथ यो ऽथाद् अग्रं संक्रामति स शक्नोति । अथाद् वा एते ऽग्रं संक्रामन्ति ये बृहती बृहद् उपयन्ति । तस्माद् बाह्वेनं वष्टुम् अहद् भवति^१, बाह्वेनं सप्तमम् ॥ १८३ ॥

[१] क नास्ति [२] क ग अग्निम् [३] क यक्निम्

अथ गौक्षवं 'यन् साम देवता प्रशंसति । सामैतद् देवता प्रशंसति' तेन यजमानास् सप्राशिषो भवन्ति । देवासुराः पशुन् अरण्येन । ते ऽसुराः पशुमिस् सह समुद्रम् अभ्यवायन् । ते देवा अक्रामयन्त— नृक्षीमह् असुराणां पशुन्" इति । न एतन् सामापश्यन् । तेनास्तुयत । तेनासुराणां पशुन् अवृक्षत । ते ऽसुरान् ना गां वाचासुराणाम् अवृक्षमहीति^१ । तद् एव गौक्षवस्य गौक्षवत्वम् । तद् एतन् पशव्यं साम । वांगाम् एव द्विपन्तो आहव्यस्य वृक्षं ऽव^२ पशुन् खण्डे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । गौक्षवेन वै देवा असुरान् हन्वा घोषं ज्ञाणिम्^३ मकुर्वन् । तद् व एव गौक्षवस्य गौक्षवत्वम् । तद् उ आहव्यहा । इति द्विपन्तो आहव्यं य एवं वेद । तद् ऊर्ध्वम् इव न तिर्यग् इव ज गीयते । यद् ऊर्ध्वम् इव गीयते तद् बृहती रूपं, यन् तिर्यग् इव तद् रथन्तरस्य । एतद् वै "समुद्रं छन्दोमातां" यद् उभये रूपम् ॥ १८५ ॥

[१-२] एवं कोशेषु [३] ग पशुताम् [४] ग अवर्भक्षतीति [५] ग यन् [६] ग नास्ति
[७] च गगनितम् [८-९] य लघुद छन्दोमान

अथ समन्तम् । इन्द्राग्नी वा अक्रामयेतां—समन्तो ह्याव, समानीम् अहिम् अन्तु-यावेति । ताञ् एतन् सामापश्यताम् । अर्धम् अग्नौ ऽपश्यद् अर्धम् अग्नयः । तस्याग्नीं समष्ट्य समधत्ताम् । यद् समधत्तां तत् समन्तस्य समन्तत्वम् । तेनास्तुवाताम्^१ । मतो वै तौ समन्ताव् अभवन्तः, समानीम् अहिम् याजुनाम् । तद् ब्रह्म वा अग्निः, अथम् "इन्द्रः । उभये" ब्रह्म च क्षत्रं चावहण्डे य एवं वेद । तस्माद् उ द्वैतम् सामैतस्माद् अज्ञो नान्तरित्यम् । इदं वै "रथन्तरम् अग्नौ बृहत् । इदम् पशान्तरिक्षं समन्तम् अनयोद् एव लोकयोस् समन्तत्वाय । एतेन वा एते समन्ते । समन्तेन पशुकाम" स्तुवीत । पशवो वा अन्तरिक्षे, पशवस् समन्तम् । पशुमान् एव भवति समन्तन तुष्टुधानः । ब्राह्मणः पुरोधा-कामस् समन्तेन स्तुवीत । ब्राह्मणो ब्राह्मण, ऐन्द्रो राजन्य, अग्नेयी पृथिव्य, ऐन्द्री धीः । ते एते अन्तरिक्षम् अग्निं समन्तं । समन्ताव् एनौ करोति ब्राह्मणं च राजन्यं च समन्तेन तुष्टुधानो, गच्छति पुरोधो, पुन एनं दधते । प्रजापतिर् इ वा अक्रामयेत—समन्तः प्रजया पशुमि ह्याम् इति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत^२ । ततो वै स समन्तः प्रजया पशुमिर् अभवत् । तद् इ एव समन्तस्य समन्तत्वम् । समन्त एव प्रजया पशुमिर् भवति य एवं वेद ॥ १८६ ॥

[१] ग अक्रामयेतां [२] ग तेनास्तुवताम् [३-४] ग इत्युपयं [५] ग य [६] ग पशुकाम
[७] ग तेनास्तुवत

अथायास्यं^१ बाह्वेतराधन्तरम्^२ । उभौ क्षणौ समूहयै । अध्येनिधनं प्रतिष्ठाप्यै । आदित्याम् च वा अग्निरसम् च स्वर्गे लोके ऽस्पृश्यन्त । स ऐक्षन्त "यतरे नो" यतरान्

अथवा तस्मात् ते हास्यन्त इति । ते ऽङ्गिरसः पूर्वं यत्र समभरन्, स्वस्त्युत्थात्ते ऽङ्गिम् आङ्गिरसं वृत्तं प्राहिष्यन्न्—इमान् न स्वस्त्युत्थाम् आविश्येभ्यः प्रवृहीति । स एत्या ब्रवीद्—आदित्या, अङ्गिरसो व स्वस्त्युत्थां प्रादुर् इति । तं होचुर् अपेहि मन्त्रयित्वा त्वा प्रतिवक्ष्याम इति । तस्माद् इदम् अप्य एतर्हि वृत्तम् आदुर्—अपेहि मन्त्रयित्वा त्वा प्रतिवक्ष्याम इति । ते होचुर् उप 'तज् जानीत' यथा अस्मान् पञ्चांगिरसो याजयेयुर् न वयम् अङ्गिरसः । यदि याजयिष्यामां हास्यामहे, यद् उ न याजयिष्यामो यन्माद् यशसो ऽपक्रामिष्याम इति । तस्माद् उ ह वृत्तम् 'नापक्राम्ये' , यज्ञाद् यशसो नेद् अय क्रामामीति ॥ १८७ ॥

[१] ग अवावस्य	[२] ग नादित्यन्तरम्	[३-४] ग वतर्गना	[४] ग हास्य	[५] ग प्राहि-	[६] ग नविष्यामो	[७] पूर्वं क च । ग प्रीन
नेन्	[५-६] ग तशानोत्	[७] क आगिरस	[८] क नापक्राम्य	ग नक्रमु		

एतन् हापेयात् । स्व' वा यज्ञम् अश्रुपेयाद्, इदं च' त्वथा कृतम् इति वा । त एतम् आदित्यास् सधःक्राय' यज्ञं समभरन् । ते ऽब्रुवन् अग्रे चिरं तद् यच्च ह्य, इमाम् एव वयं तुभ्यम् अथ सुत्यां प्रवृमः । तेषां नत् त्वं होतासि, गौर् आंगिरसो ऽज्यगुर्, बृहस्पतिर् उद्गाता अथास्यो ब्रह्मेति सर्वान् अवृणत । सो ऽब्रवीद्—दूतो वा अहं स्वामीति । तम् अमि दत्तं वृणामहे इत्य् पच धूर्तं चरन्तम् अवृणत । स एषां वृत्तो नापाक्रामत् । स पुनर् एत्याब्रवीद्, अङ्गिरस, आदित्या वो ऽधसुत्यां प्रादुर् इति । तेन 'हादुर् एव गो ऽवृथा' इति । नेति होवाच । दूतो गुप्ताकम् अभूव, वृत्त एवामीपाम्' अस्म्य, आद् अह नूनम् अमो गुप्ताकं मेधाधितरा या धीरतरा वामूवन् य एतत् पूर्वं दृशन् इति । ते वृत्ता नापाक्रामन् । त एत्यावाजयन् । तेभ्य एतम्' आदित्या आदित्यम् पचाश्वं श्वेत भूतम् अश्वाभिधान्य् अभिहितम् अयास्याय' ब्रह्माश्वं लेत्वा स्वर्गं लोकम् अगच्छन्' । अहीयन्ताङ्गिरसः । सो ऽयास्यस् सद्यशा' आत्मन श्रेयांसं वा प्रतिगृह्य व्यर्ज्ज्जान । सो ऽक्रामयत् सभं आत्मानं श्रीणीयेति । स एतत् सामापद्यन् । तनात्मानं समश्रीणीत । विश्वष्टम् इवेतद् अहर् यत् सतमम् । तद् यद् अत्रायास्यं भवति सम् एवेतद् एनेन श्रीणीति, मिषज्यन्तर् एवेनम् एतेन' । 'यद् अयास्यो' ऽपद्यत् तस्माद् अयास्यम् इत्य् आख्यायते । प्रो अयासीद् इन्द्र इन्द्रस्य निष्कृतम् इति प्रवद्' । अन्ता च साक्षा सैतद् अह प्रणयन्ति । उमौ वर्णौ' ससृज्जथे । प्रेति नृगवः प्रेत्य अङ्गिरसः प्रेत्य आदित्या स्यर्गं लोकम् आरोहन् । प्रेत्य एवैतेन स्वर्गं लोकम् आरोहन्ति' ॥ १८८ ॥

[१] ग स्तो	[२] ग नास्ति	[३] क रुध-	[४] क अहीयन्तांगिरस	[५] ग सदृशश्च
कव ग सयक्रीयो	[४-५] क च होदुरेवनेष्टुश	[६] ग पशमीकद्	[७] ग अधिपादः मेतेन मेतेन	[८-९] क यज्ञायास्यो
ग होदुरेवनेष्टुश	[५] ग पशमीकद्	[६] ग पशमीकद्	[१२] ग प्राद्	[१४] ग वर्णो वर्णो
ग एताम्	[७] क अयास्या	[८] य गच्छ	[१५] क आरोहति	

'अथ बृहत् । वर्णं वै बृहत् । वामेष्टु' एवैतत् प्रतिष्ठित्तो यस्ति । तद् गायत्रे ऽहन् अयति । पुंसो वा एतद् रूपं यद् बृहत्, स्त्रियै गायत्री । तद् यद् अत्र बृहत् पृष्ठं अयति तेनैवैतद् अहर् मिथुनं क्रियते । अथ वामेष्टुस्यम् । पशवो वै वामेष्टुस्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य् एनेन तुष्टुवाणाः । वयं व त्वा सुतावन्त इति सतौष्टुहतीर् आक्रमन्ते ऽनप-क्रामाय । तास्व अभिनिज्जन्तं काण्वम् । तद् आदुर्—चिरम् वा एतद् ब्रह्मसाक्षो यद् अन्य-

तद्वत् रूपम् असिद्धतीति । तद् यद् अभीति भवति तत् रसभारस्य रूपम् न यन्ति
 इन्द्रो वै वृत्रम्^१ अजिघांसत् । स कण्वम् उपाधावत्—अथ उप त्वा धावाम्, इह नो
 अधिभूतीति । स एतत् कण्वस्त्मानापश्यत् । तेनास्तुत^२ । ततो वा इन्द्रो वृत्रम् अहन् ।
 हन्ति द्विषन् आनुर्व्य य एवं वेद । यद् य एवास्मा एतेन स्वाग्ना कण्वो ऽभीति वज्रम्
 अभ्यनयत्, तस्माद् अभिनिधन काण्वम् इन्धू आख्यायते । अथैता भवन्ति नीक्यं टं कमेण
 नगद् इति । अति वा एतर्हि बृहती बृहती कापत्य, अति ककुप्^३ ककुमन्, अत्य् अनुष्टुब
 अनुष्टुभम् । सैषा बृहती सर्ता जगती संपद्यते । तेनानिकामति । सा अत्य् महमम् अहर्
 जिहीते, नवमम् अहर् अन्वारभते, प्रति पष्ठम् अपधावति^४ ॥ १८९ ॥

- [१] ग अजिघांसः द्वितीयोऽन्याय [२] ग वसन्त्य [३] ग वृत्रम् [४] ग तेनास्तुत [५] ग ककुप्य [६] ग उपाधावति

तासु वैखानसम् । वैखानसा वा गतामि सामान्य 'अपश्यन् अन्यारम्भे' पश्यस्य
 मत्स्यसारम् । अभ्यावर्त्तन् वै देवा असुरान् यथाह् अन्तरायम् । अथ ह वै वैखानसा इत्य्
 ऋषिका इन्द्रश्च प्रिया आसुः । तान् ह रहस्युर् मारिभ्लवो मारपांशकार । तान् हेच्छन्
 रहस्युम् उपेयाय । तं^१ होवाच—रहस्यो, नेह तान् वैखानसान् इत्य् ऋषिकान् अद्वाधीद्
 इति । स होवाच—स्यो वै भगवस् तान् अमारयद् इति । तं होवाचो रहस्यो, यशो^२ सुप्-
 प्रतिज्ञाना ऋणहत्या । अथ कथं प्रत्यक्षास्था इति । स होवाचावृत्तं च भ्रूणहत्यां चोदयांसम् ।
 तद् अनृतम् एवायासीत् । स सत्यम् एवाभ्युत्तमाद् इति । तं होवाच वरं वृणीष्व य
 प्रत्यक्षास्था इति । स होवाच—मह्यण एव मे प्रजायाम् आजायताम् इति । तं ह्येते
 तक्षयो^३ राहस्यवा । यथो आहुर् इन्द्रम् एव तद् देवता अभ्यशंसन् इन्द्रं पर्यवक्षत—
 त्वयि सतस् तवो^४ मारिभ्लवो ऽभीपदद् इति । सो ऽकामयत् सम् देवान् ईरयेयम् इति ।
 स एतत् सामापश्यत् । तेनैतान् समैरयत्^५ । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्सिन् साम । भेषजं
 वै सत्^६ प्रायश्चित्सिन् अकुर्वत्^७ । त्रिभ्रष्टम् इवैतद् अहर् यत् सतमम् । तद् एवैतेन
 मिषजयन्ति । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चितिं कुर्वते । तद् उ कामसति । एतं वै स कामम्
 अकामयत् । सो ऽस्मै कामस्त् समर्पयत् । यत्काम एवैतेन साक्षा स्तुते सम् मस्मै स
 काम ऋष्यते । तद् इन्द्रो ह वै^८ विखानाः । स यद् इन्द्र एतत् सामापश्यत्, तस्माद्
 वैखानसम् इत्य् आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छानाकसाम भवति । पशवो वा दृक्षा ।
 एषुष एवैतत् प्रतिनिष्ठन्ति ॥ १९० ॥^९

- [१-१] क अपश्यन्भ्यास्मरम् य अपश्यन्, न्यारम्भे न अजिघांसः तदिन्द्रो ह वै तेन प्रायश्चितिं कुर्वते तद् काममन्येन वै स कामसकामयत् सोसौ कामस्तमाप्यत यत्काम एवैतेन साक्षा स्तुते समस्मै स काम ऋष्यते तदिन्द्रो ह वै [१०] ग अजिघांसः द्वितीयोऽन्याय

अत् ते महो वरेण्य इत्य् आर्षेयस्य पदमात्रस्य मङ्गलीर् गायत्र्यो भवन्ति । रसो वै
 अथः । धीतम् इवैतत् यत् तृतीयासदनम् । तद् यद् एता मङ्गलीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन्
 पसद् दधत्य्, एवैतद् एतेन प्याययन्ति । तेना पवत्वान्नसेषु अन्नस्वतीर् भवन्त्य्—अन्न वा
 अग्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धवै । अमिद् वृत्रम् अभिनिधय इति बाह्वेत् रूपम् । यद् उपर्वे मध्य-
 दिनात् तद् एतस्याङ्गो बाह्वेत् । ममिरन्त्रो^१ अरुषो भुवश् सप्तर्षाम् न धेनुभिर् इति । त्रिभ्रष्टम्

इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् यत् सूयस्वामिर्ऽप्य् अह् परोपरिस्त्वये । तासु गायत्रम्
उक्तब्राह्मणम् । अथाश्वेरकं आश्वेय सामाश्वेयेऽहन् क्रियते । आश्वेयस् पतद् अहर् यद्
गायत्रम् । अश्विर् हि गायत्री । तद् यद् अजाश्वेरकः कियते ऽहर् एव तद्रूपेण
समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् ससृद्धेन स्वायां जननायाम् अर्धुर्कं भवति । अथो अश्वं वा
अर्को, ऽन्नाद्यभ्यैवावहृद्वयै । अथ सोमसाम । प्रजननं वै सोमः । प्रजननम् पतद् अह ।
प्रजनन एवैतत् प्रजननं क्रियते । अथो अश्वं वै सोमः । अश्वेय उ वा अन्नाद्यस्य प्रदाना ।
स यो ऽन्नाद्यस्य प्रदाता स सो ऽन्नाद्यं प्रयच्छाद् इति । तद् अध्वर्युः भवति—पशवो
वा इच्छा । पशवश्च छन्दोमा—अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अध्वर्युः ॥ १९१ ॥

[१] क सम्मिश्रयो ग सम्मिश्रो [२] ग अत्रान्तेर [३-४] ग हरे [५] ग अजुक्त [६] ग तदेतद्
[७] क अवशेषे ग अध्वर्युत

अथ दक्षोणिधनम् । विश्वम् इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् दक्षोणिधनेनैव
संदभ्यन्ति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अप्राणा असृजत । सो ऽकामयत—प्राणवतीह
म इमाः प्रजा स्युर इति । स एतत् सामापद्यत् । तेनैना दक्षाय इत्य् एवाभ्यसृशत् ।
प्राणा वै दक्षाः । प्राणान् एवासु तद् अदधात् । प्राणान् एवात्मंश्च यजमाने च दधाति
य एव वेद । तद् उ होवाच सुदक्षिणः 'क्षेमिह मन्य' हास्य कुले विदुर' न विविदुर
दक्षोणिधनं भिवत् ने पवमानमुखे चक्र इति । कथा हेति । मन्यं हि ते कुले न विन्द-
न्तीति । तस्माद् अश्वे पवाकः प्रथमायां कार्यः । एव स्य धार्या सुत इति सन्तनिनः
प्रगाथस्, ससन्तनिकेन प्रगाथेनैतद् अहर् भिषज्यामेति । विश्वम् इवैतद् अहर् यत्
सप्तमम् । तत् ससन्तनिकेनैव प्रगाथेन भिषज्यन्ति ।

जन्वा वारिणि पशते मेदिनमः ।

कीकन् क्रमिर् अपान् एव ॥

इत्य् अति वा एतर्हि ककुप् ककुम् कामय, शत्य् अनुष्टुब् अनुष्टुभम् । सैषा ककुप् सती
त्रिष्टुप् संपद्यते । तेनातिक्रामति । साष्टमम् अहर् आरभत ।

य उस्त्रिया अपिषा अन्तर अश्वेति निर गा अकृतत् जोजमा ।

अभि वज तस्मिन् गव्यम् अद्वय नमोव धृष्णव वा रुवा ॥

इति गोमतीः पशुमतीह भवन्ति, पशूनाम् पशवश्च द्वयै । पशवो हि छन्दोमाः ॥ १९२ ॥

[१] क दधात् ग दधुत् [२-३] क क्षेमिपेन्वा ग क्षेमिन्वे [४] ग पिदुर [५] ग सिन्दतीति [६]
ग प्रथमाया [७] ग सुत [८] ग सन्तनिकेन [९] ग सन्तनिकेन [१०-११] ग अपमेत्यति

तासु शार्करम् । इन्द्रं वै सर्वाणि भूतान्य् अस्तुवत् । तं शर्करस् शिशुमार स्तोतुं
नाकामयत । तम् अजवीत् स्तुष्टि मेति । सो ऽजवीत्—ताहं त्वां स्तोष्यामि । सप्तमे वा
अहम् अपस्व् अन्तश् चराम्य् 'उपनिमज्जश्, एतावतो' ऽहं त्वां स्तुयाम् इति । तं
पर्जन्यो वृष्टयोर्ध्वम् 'इदग्रावयद् धन्वामि । अपो' हैवासमै दर्शयांश्चकार । तम् उत्तराद्
घातेन पर्यशोषयत् । सो ऽवेत् परिशुष्कश् शयानो—यद् वा अहम् इदम् इत्थं न्यताम्,
इन्द्रो वाव मेदम् इत्थम् अकृद्, धन्त तम् एव स्तवानि । स एव मा स्तुतस् समुद्रं पुनर्
अभ्यवप्लावयिष्यतीति । स एतं मन्त्रम् अपश्यत् । तेनैव अस्तौद्—

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य वानिनाथ तम् स व स्तुषे ।

सखाय इन्द्रम् उतये ॥

इति तम अब्रवीत् किंकामो म स्तौषीत् इमम् एव म समुद्रं पुनर् अभ्यवधावत्
अब्रवीत् । ते पजन्यो "वृष्ट्या समुद्रं पुनर्" अभ्यवाह्यावयत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चि-
त्तिस् साम । "भेषजं वै स तत् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत्" । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्ति-
कुरुत । तद् उ कामसज्जि । एतं वै स कामम् अकामयत् । सो ऽस्मै कामम् समाधत् ।
यत्काम एवैतेन साक्षा स्तुते सम् अस्मै स काम क्रुष्यते ॥ १९३ ॥

[१] ग शिशुमारस् [२] ग वस्तु [३] क [४-५] ग कि वृष्ट्या समुद्रं पुनर् [६-७] ग वस्तु
चराय [८-९] ग उपनिमज्जतोनावतो [१०-११] ग प्रायश्चित्ति [१२-१३] ग भेषजमेकुरुत्
क उपप्लानयन्वाभ्यासो ग उदप्लानयन्वाभ्यासो

स तेनैव भक्षेण स्वर्गं लोकम् उदकामत् । स एवैव शर्कर उदेति । तद् वा अस्य
सामर्थ्यम् । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । समुद्रो वै छन्दोमाः । शिशुमारो वै समुद्रम्
अतिपारायितुम्^१ अर्हति^२ । तद् यद् अत्र शर्करं भवति समुद्रस्यैवातिपारणाय । तत्
पुनर्निर्तुषं^३ छन्दो भवति । यत्र यत्र वै देवाश् छन्दसां "समं अन्वविन्दस्"^४ "तत्
पुनर्निर्तुषम् अकुर्वत्"^५ । तत् पुनर् अभ्यासन् । धीता इवैते यश् छन्दःमास तृतीयसवना
यतना । धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । तद् यत् "पुनर्निर्तुषं छन्दो"^६ भवति रसम्
एवैतश् छन्दोभेषु दधति । रसस्यैवैषानुयिस्तिः । तद् उ काकुर्मं स्वारं भवति । प्राणो वै
स्वर पुरुषश् छन्दसं ककुप । ज्यैष्ठ्यं वै प्राणो ज्यैष्ठ्यं पुरुषः । ज्यैष्ठ्येनैव तज् ज्यैष्ठ्य
सदधाति^७ । ज्यैष्ठ्येन ज्यैष्ठ्ये प्रतिनिष्ठति । यद् उ शर्करस् शिशुमारो ऽपश्यन् तस्मात्
छाकैरम् इत्यु आख्यायते । मत्स्य आ नि धीदत पुनानाय प्र गायन्ति प्रवतीर् भवन्ति । प्राय-
णीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । शिशु न मत्स्यं परि भूपत श्रिय इति
पशुरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । पशूनां वै शिशुर् भवति ॥ १९४ ॥

[१] क ग अतिपारायितुम् [२] क अर्हति ग अर्हतीति [३] * क निर्तुषम् ग निर्तिष्व [४-५]
ग रसमन्विविन्दस् [६-७] ग नास्ति [८-९] ग पुनर्निर्तुषम् अकुरुत् [१०] क सदधाति ग व्यवधति

तासु प्लवम् । यो वै समुद्रम् अलवः प्रक्रीति नैनं स व्यश्नुते, ऽय यः प्लवी प्रक्रीति
स व्यश्नुते । समुद्रो वै छन्दोमाः । तद् यत् प्लवं प्लविन एवैतेन । देवा वै स्वर्गकामास् नपो
ऽनप्यन्त । न एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत । तद् एतान् प्लवम् एव भूत्वा स्वर्गं लोकम्
अवहत् । ते ऽस्तुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा—प्लवं वाय नो भूयवेद् साम स्वर्गं लोकम् अवाक्षीद्
इति । तद् एव प्लवस्य प्लवत्तम् । तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ।
तद् य् एवाचक्षते वसिष्ठस्य प्लवम् इति । वसिष्ठो वा अकामयत् स्वस्तीमान् लोकान् सर्वान्
संलुपयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^१ । ततो वै स^२ स्वस्तीमान् लोकान्
सर्वान् समलुवत्^३ । तद् य् एव प्लवस्य प्लवत्तम् । स्वस्तीमान् लोकान् सर्वान्^४ संलुवते य
एवं वेद । वसिष्ठम् ऋषयो ऽमेधन्^५—वैश्यो ऽस्य अब्राह्मण इति । सो ऽकामयत्—तस्य
दुरितं पाप्मानम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेन ए आनि विश्वाने दुरिता
तस्ये-य एव दुरितं पाप्मानम् अतएत् । तरति दुरितं पाप्मानं य एवं वेद । तद् द्वादशा-
क्षरणिघनं भवति—द्वादशाक्षरा वै जगती । पशवो जगती । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम्
एवावहदधै । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यन् तस्माद् वसिष्ठस्य प्लवम् इत्यु आख्यायते । अथेता
भवन्ति पुरोजितो वो अन्यस इति । पुरस्ताद् ध वा एताः पाप्मानं जम्हती । पुरस्तात् पाप्मा-
नम् अपपन्नो यन्ति जितं ह वा एताभिः विजितम् मन्वतस्वन्ति यवो यक्ष्म्यौ

तत्ततरो चक्रं व वषास्यद् पञ्चम् पञ्च एतम् अनुष्ठुम् डाहमुच्यते पर्याहरति स्वर्गस्य
लोकस्य समग्रं तासु गौरिवीतम् उक्तञ्च ह्यनन् ॥ १९५ ॥

[१] क म नेकास्तुक्ते [२] क म सातेन [३] समग्रं तत्रैव उच्यते [४] तत्रैव दवलीगात् लोकात्
न सञ्चरन् [५] न अधिपदं संज्ञयेति स एतद् [६] मवाद् [७] न मेवम् [८] क म गौरीतम्
सामावयतेनाभ्युत ततो वै स्वर्गात् लोकाद् मवाद्

अथ कार्तवेशम् । अथा भरतेषु राष्ट्रम् आसीत्—वैतद्वेषेषु तृतीयं, मिश्रचक्षु
तृतीय, 'कृतवेशो तृतीयम् । सो ऽकामयन्' कृतवेशो—इ त्व इमं द्वे राष्ट्रे एकञ्चा राष्ट्रं
स्याद् इति । स एतद् द्विमिश्रेण सामावश्यत् । तेनाभ्युत । तेनेन द्वे राष्ट्रे द्वे स्वैकञ्चा राष्ट्रं
अभवत् । तद् एतत् त्र्यं आतृव्यहा साम । अत्राते श्रियं द्विन् द्विपत्तं आतृव्यं य एव
वेद् । यद् उ कृतवेशो ऽपश्यत् तस्मान् कार्तवेशम् इत्य् मावयायते । अथ दयावाश्वं
'स्वर्ग्यं साम', स्वर्गस्य लोकस्य समग्रम् । अथाधीगवम् इच्छान्त्य अनुष्ठुम् असद् इति
—अनिच्छातुष्टुप स्याद् 'तद् एतद्' अत्र कुप्युः । अथो पशवो वा इच्छा । पशवम् छन्दोमाः
—पशूनाम् एवावकृते । अथैता द्विपदो भवन्त्य ऽकञ्चाह्वयाः । ता एता मयन्ति—
प्र वाज्यं अश्व इति प्रयतीह अवन्ति । प्रायणीयकाम् पवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य
एतद् अद् । तासु सौहृदिषम् । देवा वा असुराश्च इत्था अपृता इवामेध्या अम्यन्त । ते
ऽकामयन् पुनः मेध्या स्वामेति । त एतत् सामावश्यत् । तेनास्तुवत । ततो वै ते पुनः
मेध्या अभवत् । ते ऽनुवद् सुहृद्विषो वा अभुमेति । तद् एव सौहृद्विषस्य सौहृद्विषत्यम् ।
पुनो मेध्या' अवन्ति य एवं वेद् । न नोपातः । परावतीति परावतम् इव ह्य एतर्हि यज्ञो
ऽगच्छत् ॥ १९६ ॥

[१-२] न नास्ति [३] न नास्ति [४] न नास्ति [५] न नास्ति

तासु जराबोधीयम् । शाकन्यास् त्रसपुरोडाशास् सत्रम् आसत । स गौरिवीतिः
शाकन्यो मृगम् अहत् । तं ताक्षस्य सुपर्ण उपरिष्ठाद् अभ्यवापतत् । तस्मा उपप्रत्यधत् ।
तम् अत्रवीद्—अथ, मा मे ऽस्थः । परकामो ऽसि तं ते कामे समर्पयिष्याम' इति ।
क्रिकामः खल्व् अहम् अस्मीत्य् अश्वीत् । अस्मिन्त्य धाम्यस्य दुहितरं कामयसे । तस्यै
त्वा निवक्ष्यामीनि । अयं' हासितो धाम्य ईप्सुर् आस । तस्य हास्यरिषे प्रायाद् आस ।
तद् भास्य दुहितरं जुगुपुः । ते ह स्व पञ्चतान्याम् उपगृह्णास्यै कुमार्यै निवहति । ते ह
स्वैतेनैव साक्षा प्रातर् बोधयति—जाह' बुध्यस्वेति' । तद् एव जराबोधीयस्य जरा-
बोधीयत्वम् । सेयं' कुमारी गर्भम् अघत्' । स' कुमारो ऽजायत । तम् असुरा
विच्छिद्य परास्यन्तो ऽनुवन्—जामीगर्भो वा अन्ये, रक्षो' वा इवम् अजनीनि । तम्'
अकामयत—तम् एतम् ईष्येयम् इति । स एतत् सामावश्यत् । तेनेन समैवयत् । स एव
सकृत् गौरिवीतो' ऽभवत् । तद् एतद् मेवञ्च प्रायश्चित्सिन्ध साम । मेवञ्च वै स तद्
प्रायश्चित्सिम् अकुलत् । विधयम्' इति तद् अहत् यत् सप्तमम् । तद् पवैतेज' मिष-
उपति । मेवजम् पवैतेज' प्रायश्चित्ति कुर्वते । तद् उ कायसनि । एते वै स कायम्
अकामयन् । सो ऽस्मै कामस् समर्पयत् । परकाय पवैतेज साक्षा स्तुते, सम् अस्मै स काम
अपयते । तस्यो प्रायश्चित् इच्छात् उपयन्ति' । पशवो वा इच्छा । पशवश् छन्दोमाः ।
पशुष्व् पवैतद् रेतसि वृधति ॥ १९७ ॥

[३] ग अक्षिपाठ च [४] ग गीदित्त्वा य ह्य [५] ग तद् [६] क गीदित्त्वा
 [७] ग सप्तम्यै व म [८] क तस्य [९] दृष्ट [१०] क विप्रश्न ग विप्रश्न [११] ग अक्षिपाठः
 ओषधीः [१२] क पुनश्चकार ग पुनश्चकार [१३] ग अक्षिपाठः [१४] ग अक्षिपाठः
 [१५] ग अक्षिपाठः [१६] क अक्षिपाठः [१७] ग अक्षिपाठः [१८] ग अक्षिपाठः
 [१९] ग अक्षिपाठः [२०] ग अक्षिपाठः [२१] ग अक्षिपाठः [२२] ग अक्षिपाठः

अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तानां शास्त्रम् ।

आ ते बरुणो मने यमद् इत्य् आवर्ती भवन्ति । 'अवर्तिद्वयं इव' वा एतद् यज्ञकाण्डं
 यद् उच्यते । तद् यद् आवर्ती भवन्ति यज्ञस्यैव कलोमतयै । तासु वातसम् । वसः
 काण्डः पशुकामस् तयोऽतः पत । स एतत् सामपश्यत् । तेनाह्वयत् । स ह वास जिज्ञोको
 यान् एवाभूत् श्रीम ओषधीन् अवाहन् । कास्य जिज्ञोकम् । स ह म सप्त एतालोको कर्ण-
 कान् पशुन् अवाहन् । तद् एतत् पशव्ये साम । अत्र पशुत् कण्डे बहुपशुद् भवति य एव
 वेत् । यद् उ वासः काण्डोऽपश्यत् तस्माद् वातसम् इत्य् आवाहयन् । तं न इत्य् भवेति
 त्वम् इति भवति मुहुरो रूपम् । बर्हिताम् एतद् अहः ।

ओषो घृण्य शतक्री त्वेवर्णे ।

आ वीरे पुनश्चकार ॥

इति यद् वै शतवत् सङ्ख्यावत् तच्च छन्दोमतां रूपम् । वराहो वै छन्दोमाः ॥ १९८ ॥

[१-५] एवं पञ्चविंशे ब्राह्मणे ११, ११, २ । क अवर्तिद्वयं ग अवर्तिद्वयं । [२] ग नस्ति [३] क ग अवाहन्

तासु लौघवसम् । कुत्सो ह वा वीरेव इन्द्रस्योरोहं अग्निर्निर्मित आम् । वाहश
 एवेन्द्रस् ताहश, यथात्मनो निर्मित स्याद् एवम् । तं ह संप्रहीतारं चक्रे । ते ह जाय-
 याभिजयाह शम्पा पौलोम्याः । तां होवाच कथेयम् अकृ इति । सा होवाच—न वां
 उपवासम् इति । स होवाच एतस्मिन् वा एतं करिष्यामि, तथा विजानीताद् इति । तं ह
 कलति' जकार । स होवाच परिहृत्योपनिषेदे । स एवैव संप्रहीतुद् उष्णीवः । तं हाभ्य
 एव जयाह । तां होवाच कथेयम् अकृ इति । सा होवाच—न वां व्यहासम्, उष्णीवेण
 वै 'मा परिहृत्योपनिषादीति' । स होवाचान्तरांसयोर् 'वा यस्य' पांसुन् अभिजप्स्यामि,
 तथा विजानीताद् इति । तस्य हान्तरांसयोः पांसुन् अध्वुकाप । न एवैते संप्रहीतुद्
 अन्तरांसयोः पांसवः । तान् ह प्राकृत्योपनिषेदे । तं हाभ्य एव जयाह । तां होवाच कथे-
 त्याम् अकृ इति । सा होवाच—न वां व्यहासम् । प्राकृत्यं वै 'भोपनिषादीति' ॥ १९९ ॥

[१] ग ओष [२] ग वीरेव [३] ग अह्वयत् [४] ग अह्वयत् [५] ग अह्वयत्
 [६] ग वा [७] ग परिहृत्योपनिषादीति [८] ग अह्वयत् [९] ग अह्वयत् [१०] ग अह्वयत्
 [११] ग अह्वयत् [१२] ग अह्वयत् [१३] ग अह्वयत् [१४] ग अह्वयत् [१५] ग अह्वयत्
 [१६] ग अह्वयत् [१७] ग अह्वयत् [१८] ग अह्वयत् [१९] ग अह्वयत् [२०] ग अह्वयत्
 [२१] ग अह्वयत् [२२] ग अह्वयत् [२३] ग अह्वयत् [२४] ग अह्वयत् [२५] ग अह्वयत्
 [२६] ग अह्वयत् [२७] ग अह्वयत् [२८] ग अह्वयत् [२९] ग अह्वयत् [३०] ग अह्वयत्
 [३१] ग अह्वयत् [३२] ग अह्वयत् [३३] ग अह्वयत् [३४] ग अह्वयत् [३५] ग अह्वयत्
 [३६] ग अह्वयत् [३७] ग अह्वयत् [३८] ग अह्वयत् [३९] ग अह्वयत् [४०] ग अह्वयत्
 [४१] ग अह्वयत् [४२] ग अह्वयत् [४३] ग अह्वयत् [४४] ग अह्वयत् [४५] ग अह्वयत्
 [४६] ग अह्वयत् [४७] ग अह्वयत् [४८] ग अह्वयत् [४९] ग अह्वयत् [५०] ग अह्वयत्
 [५१] ग अह्वयत् [५२] ग अह्वयत् [५३] ग अह्वयत् [५४] ग अह्वयत् [५५] ग अह्वयत्
 [५६] ग अह्वयत् [५७] ग अह्वयत् [५८] ग अह्वयत् [५९] ग अह्वयत् [६०] ग अह्वयत्
 [६१] ग अह्वयत् [६२] ग अह्वयत् [६३] ग अह्वयत् [६४] ग अह्वयत् [६५] ग अह्वयत्
 [६६] ग अह्वयत् [६७] ग अह्वयत् [६८] ग अह्वयत् [६९] ग अह्वयत् [७०] ग अह्वयत्
 [७१] ग अह्वयत् [७२] ग अह्वयत् [७३] ग अह्वयत् [७४] ग अह्वयत् [७५] ग अह्वयत्
 [७६] ग अह्वयत् [७७] ग अह्वयत् [७८] ग अह्वयत् [७९] ग अह्वयत् [८०] ग अह्वयत्
 [८१] ग अह्वयत् [८२] ग अह्वयत् [८३] ग अह्वयत् [८४] ग अह्वयत् [८५] ग अह्वयत्
 [८६] ग अह्वयत् [८७] ग अह्वयत् [८८] ग अह्वयत् [८९] ग अह्वयत् [९०] ग अह्वयत्
 [९१] ग अह्वयत् [९२] ग अह्वयत् [९३] ग अह्वयत् [९४] ग अह्वयत् [९५] ग अह्वयत्
 [९६] ग अह्वयत् [९७] ग अह्वयत् [९८] ग अह्वयत् [९९] ग अह्वयत् [१००] ग अह्वयत्

ते ह वावाच—महोऽस्मि । स होवाच मन्वन् आमुया' भूम । तेभ्यो' वै सप्त त्वं
 तद् देहि, येन ययं जीवाम । तद् वै ययं जाना स्म इति । स वा एतान्' अन्तरांसयोः
 पांसुन् प्रध्वंसयस्विति । तान् ह प्रध्वंसयान् चक्रे । ते वैव राजसू' च रजीवो'सम् च नाम
 मशाम् जतयत् उच्यते । तेषां ह राजसू' । तस्य होपशु लौघवसः पुषोहिग आस । स

होवाच—मा कश्चन यष्ट । यो म इक्षार्या यजत^१, ज्येष्ठस् स. न वै दत्तः, महुतस्यादन्ति । न पर्णाहुतिश्^२ च न होतव्येति । स हेन्द्र उपगुं सौश्रवसम् पत्योवाच—याजयानि त्वेति । स होवाच—न वा इह यजन्ते^३ । यो वा इह यजेत, जिनीयुर्^४ वै तम् इति । तं ह लोकं लोकं^५ दर्शयांचकारेमम् इमं च लोकम् इष्ट्वा जयतीति । स हेक्षांचके—^{११}ऽयि त्य^{११} जिनन्तु । हन्त यजा इति । तं^{१२} होवाच^{१३} याजय मेति । तं ह याजयांचकार । स्वयम् एव सदोहविधाने उत्तस्थतुः । उलूखले सोमम् अभिषुपाव । स होवाचाराद् एव कुत्साद् इहागदीति । स ह कुत्सम् एवोपेयाव । तं होवाच—^{१४}कम् अयज^{१५} इति । उपगुम् इति । एतम् उपगुं जिनीतेति ॥ २०० ॥

[१] ग ममया	[२] क तोभ्यो	[३] ग ष्ठा	चित्प	[१२] ग स	[१३] ग अधिपाठः न व
[४] ग रात्वा	[५] ग दष्टि	[६] क घो	[७]	इह यजन्ते यो वा इह यजेत जिनीयुर्वै तमिति	[१४-
क जायते ग जयते	[८] क ग वर्णाहुतिश्	[९]	१४]	क कनयन ग कमयवज	
ग यजते	[१०] क ग नादिः	[११-११] क			

तं ह जिग्यु^१ । तं ह द्वितीयं तं ह तृतीयम् पत्योवाच—याजयानि त्वेति । स होवाच—न वा इह यजन्ते । यो वा इह यजेत, जिनीयुर्^२ वै तम् । द्विर्^३ वै स्यो ऽयजत । तं त्यम् अजिनन्न् एवेति । तम् उ ह लोकं^४ लोकम् एव दर्शयांचकारेमम् इमम् उ वाय लोकम् इष्ट्वा जयतीति । स हेक्षांचके—^५ऽयि^६ त्यं जिनन्तु^७, हन्त यजा एवेति । तं होवाच—^८याजय मेति^९ । तं ह याजयांचकार । स्वयम् एव सदोहविधाने उत्तस्थतुः, उलूखले सोमम् अभिषुपाव । स होवाच—यथैव त्वा कुत्सो न पश्येत्, तथेताद् इति । स ह कुत्सम् एवोपेयाव । तं होवाच—^{१०}कम् अयज^{११} इति । उपगुम् इति । तम् उ ह स्वयम् एवोपोत्थाय सवृक्षयोदके प्रचकार ॥ २०१ ॥

[१] क ग जिनीयुर्	[२] क नादि ग लोक	[३] क हेक्षांचके ग हेक्षांचके	[४] क वि	[५]
ग जनन्तु	[६-६] एवं कोशार्थो	[७-७] क कमयवज ग कमयवज		

तद् उ ह सुभ्रवा स्थौरायणः पितानुबुनुये—कुत्सो इ वै 'म औरवः' पुत्रं सवृक्षयोदके 'प्राकासीद् इति' । तम् आद्रुन्याम्रवीन्—क म पुत्रम् 'अकह इति' । एष उदके प्रकीर्णश्^१ शत इति । तं हान्वभ्यवेयाय । तस्य हेन्द्रो रोहितो भूत्वा मुखान् सोम निष्पवी । स हेक्षांचके—^२ऽयं वावेन्द्रः । इमम् एव स्तवानि । अयम् एव स इमं समैर-यिष्यतीति^३ । स एतन् सामायश्यन् । तेनैतम् अस्तौद्—

अपाद् उ शिमिद् अन्यस्य सुदक्षस्य प्रहोषिणः ।

^४हेन्दोर् हेन्द्रो^५ यवाशिर ॥

इति । तम् म्रवीन् किंकामो मा स्तीर्षति^६ । इमम् एव मे पुत्रं समैरयेत्य^७ अम्रवीन् । तम् ए मथाया 'इत्य् उदमश्वात्' । तं समैरयत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्तिस् साम । भेषज वै स तत् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत । विभ्रष्टम् इवैतद् अहर यत् सतमम् । तद् एवैतेन भिषज्यन्ति । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वते । तद् उ कामसनि । एतं वै स कामम् अकामयत । सो ऽस्मै कामस् समार्थतः । यत्काम एवैतेन साक्षा स्तुते सम् अस्मै स^८ काम क्रध्यते । यद् उ सुभ्रवा स्थौरायणो ऽपश्यत् तस्मात् सौश्रवसम् इत्य् आख्यायते ॥ २०२ ॥

१-२ ग अक्षीरः । ३-४ क प्रकाशितं म । ५-६ क कोलको- ७-८ ग लुदन्नात्तम्
प्रकारीति । ९-१० क अक्षीरिति । ११ ग । १२ ग नास्ति
समेतिरिष्यतीति । १३-१४ क इन्द्राग्निः ग इन्द्रो-

ऋषयो वै 'मन्त्राद् उत्थायान्त' आयुञ्जानाः । ते होचुर्—एतन्नि चिद् एव यक्षं
पश्यामेति । ते होचुर्—अक्षुपारो^१ वा अयं कश्यपस्^२ समुद्रं^३ 'ऽन्तर् महद्' यक्षम् । एत त
पश्यामेति । ते हान्वभ्यवेयुः । तेभ्यो ह भाविर् आस । ते होचुर्—एतेन्द्रम् एव स्तवाम
स वावास्पेशे । स एव न इमं दर्शयिष्यतीति । 'ते ऽत्रिम' अनुवन्—ऋषे, एवं स्तुताद्
इति । स एतम् अत्रिस् एवम् अपश्यत् । 'तेनैतम् उपायन्'^४—

यद् इन्द्रं चित्रं म इह नास्ति त्वावतम् अत्रिः ।

राक्षस् तन् मो चिद्वेदम उभयाहस्त्य आ भर ॥

इति । स हेक्षांचके^५—महद् वनं म ऋषयो याचन्ति । उभयाहस्त्य आ भरेति वा आहुर इति ।

यद् ते दिक्षु प्रप्राप्य भनो अस्ति धुनं ब्रह्म ।

तेन दृढा चिद् अत्रिः आ वाजं वर्णि मानये ॥

इति । स हेक्षांचके^६—दृढं वनं म^७ ऋषयो याचन्ति^८ । न हाजज्ञाद्—अक्षुपारं दिदृक्षन्त
इति ।

यन् गन्धये तरेण्यम् इन्द्रं शुभं^९ तव आ भर्त१० ।

विशाम तस्य ते वधम् अक्षुपारस्य रावणे ॥

इति । स हाजज्ञाद् अक्षुपारं वै दिदृक्षन्त इति । त ह पदोदस्यन् उवाचेदम्^{११} एव
मेदम् ऋषयो^{१२} महद् इवोभयाहस्त्य^{१३} आ भरेत्य् अवाचन् इति । तम् अपश्यत् । ता पता
कामसनय ऋचः । एतं वै ते कामम् अकामयन्त । स एभ्यः कामस्य समाधेयं । यत्काम
पवैताभिर् ऋग्भिः स्तुते, सम् अस्मै स काम ऋच्यते ॥ २०३ ॥

[१-१] ग मन्त्राकामदुत्थायान्त [२] क अक्षुपारो
ग अक्षुपारे [३] पूर्व क च । ग काश्यस् [४-
४] ग अन्नहद् [५-५] ग त्रिम् [६-६] पूर्व
क च । ग तेनैतुपाया [७] क ग हेक्षाञ्चके [८]
क हेक्षांचके [९] ग नास्ति [१०] क याचयन्ति
[११-११] क तत्पार [१२] क उवाचेदम् ग
उवाचेमद् [१३-१३] ग महमिवोभयाहस्त्य

तासु वशिष्ठस्य वीङ्कम्^१ अतिक्रान्तिः^२ । अति वा एतर्ह्य् अनुष्टुब् अनुष्टुभं कामति ।
सैषानुष्टुप् सती त्र्यस्रिंशदक्षरा संपद्यते । तेनातिक्रामति । वसिष्ठो वै जीतो^३ हतपुत्रो
ऽकामयत—वीमानं लोकान् अश्रुवीय, वि प्रजया पशुभिर् अश्रुवीयेति । स एतत् सामा
पश्यत् । तेनास्तुत । तेन 'वीवीत्य् एवेमान्' लोकान् आश्रुत, वि प्रजया पशुभिर् आश्रुते ।
तद् एतत् स्वर्ग्यं प्रजतनं साम । वीमान् लोकान् अश्रुते^४, वि प्रजया पशुभिर् अश्रुते, य
एवं वेद । तद् उ स्तोमास्तुतं भवति । अनुष्टुभाद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । पशवश्
छन्दोमाः । तेन वै रूपसमुद्भूतम् । यद् उ वसिष्ठोऽपश्यत् तस्माद्^५ वशिष्ठस्य वीङ्कम् इत्य्
आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छावाकं काम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रति
तिष्ठन्ति ॥ २०४ ॥^६

[१] क ग वीङ्कम् [२] ग अतिक्रामति [३] ग जीतो [४-४] ग वीवीत्येवेमान् [५] एव
ग च । क आश्रुते [६] ग पश्या [७] क इति सममद्, ग पशुनोधायाः । इति सप्तमम्

मिच्छन् जलान् हयान् मृगान्तीति हविषतीति भवन्ति । हविषती वै पशूनां वाचस्पत्यन्तः । सर्वे
छन्दोमैस् समिच्छन्ति । आप्लेव वा एतेहि यागं भवति छन्दोमेषु । ताम् एवैतन्
संविन्दन्ति । अग्रेतेति विप्रं समानं गमेनेति यस्त्वतीति भवन्ति । यस्त्वत् वै त्रिष्टुभो रूपम् ।
त्रैष्टुभम् एतद् अहः । अथो अत्र वै त्रिष्टुभः, विशो मरुतः । तद् यत् त्रिष्टुभो यस्त्वतीति
भवन्ति, अत्रायैव तद् विशम् अनुवर्षति कुर्वन्ति । तस्मात् अत्रायैव तद् अनुवर्षति कश्चि
मीमि कन्देन कश्चि सन् ताम् यवियम् अन्त एति रेभन् इह अतिहयम् । अतिहयम् यत् त्रैष्टुभ
स्वर्षात् मह्यनीय पदवा कवीनाम् इति सहस्ररूपं छन्दोमानाम् उपगच्छन्ति । पशवो वै
छन्दोमाः । तृतीयं ग्रामं नहिषत् सिपासन् इति तृतीयो ह्य एष त्रिष्टुभः । किञ्च यच्च
छन्दोमाः । सोमो विराजम् अनु राजान् इव इति त्रैष्टुभं रूपम् उपगच्छन्ति । त्रैष्टुभं ह्य
एतद् अहः । अथो पूर्वो वैव सप्तो ११ रात्रयम् । तम् एवैतन् छन्दोमा अनु राजन्ति ।
चतुर्थं छेदन्तु गङ्गो विधत्वा ११ गोवेन्दुः इत्युक्तं आशुपानि विभ्रद् इति गोमतीः पशुमतीति भवन्ति
पशूनाम् एवावहद्वयै । पशवो हि छन्दोमाः । अपाम ऊमि सवमानत् समुद्रम् इति समुद्र
चतीति भवन्ति, छन्दोमानां रूपम् । समुद्रो वै छन्दोमाः । तृतीयं ग्रामं नहिषो विवर्त्तते तुरीय
ह्य एतद् अहः अहो किञ्च यच्च छन्दोमाः ॥ २०१ ॥

[१] क हय [२] ग सविन्ति [३] ग त्रिष्टुभ [४] ग राजन्ति [५] क वशो [१०-१०] ग
[६] क ग कन्देना [७] क कपिमान ग [८] गवशन्तम् [११] क विभ्रद् [१२] ग विन्दुद
करीमना [१३] ग उपगच्छन्ति [१४] क इव, [१५] ग अधिराजः तुरीय

ना यथा भवन्ति त्रिष्टुभस् त्रिष्टुभ्यां अहो रूपेण समुद्राः । यत्र वा महारूपेण
समर्पयन्ति स तत्रार्थेन । 'तम् अहम्' कथ्यते य एवं वेद । एते सोमा अपि त्रिष्टुभ इत्यु
अमीति भवति यस्त्वतीति रूपम् । रायन्तम् एतद् अहः । इत्यस्य कामम् अहम् इति यद्
येन्द्र तत् त्रिष्टुभो रूपम् । सर्वं हि त्रिष्टुभ । वर्धते अयं वीर्यम् इति वृद्ध ह्य एतद्
अहः यत् चतुश्चत्वारिंशाम् । सूक्तम् अनुरूपो भवति—पशवो वै सूक्तं पशवश्च छन्दोमाः
—पशूनाम् एवावहद्वयै । अथो भूमा वै पशवो, भूमा सूक्तम् । पशूनाम् एवैतत् पशूना
अनुरूपान् कुर्वन्ति । 'नात्र प्रत्यक्षानुरूपं कुर्वन्ति' । तस्मात् पशवो नानारूपान् जनयन्त्यु
—उत श्वेता कृष्णं जनयत्यु, उत कृष्णा श्वेतम्, उत रोहिणी कश्मापम्, उत
कश्मावी रोहितम् । नवर्षे भवति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणैर् एवैतन् समुध्यमाना
यन्ति, प्राणेषु प्रसितिष्ठन्ति । द्वितीयं नवर्षे भवन्ति, तृतीयं नवर्षे भवति । अभिपूर्वम्
एवैतत् प्राणैस् समुध्यमाना यन्ति । पञ्चवर्षे भवति—पञ्चवर्षा वै पेंकिः । पांक्ताः
पशवाः । पशवश्च छन्दोमाः—पशूनाम् एवावहद्वयै । तद् आहु ऋतुमान् वृष्टयश्च पञ्चदो,
११ अनुतवश् छन्दोमाः । ११ अनुताश्च इव एते प्रतिष्ठिता यच्च छन्दोमा इति । तद्
यच्च एतानि पञ्चवर्षे च पञ्च कृत्वा भवन्ति । तेनैवर्तुमन्तश्च छन्दोमाः कियन्ते । पर्याप्तो
भवति प्रजाणां धृष्टै पशूनाम् उपसिध्यै । अतश्चत्वारिंश स्तोमो भवति । चतुश्चत्वा-
रिंशद्वयं वै त्रिष्टुभ । इतिद्वयं वीर्यं त्रिष्टुभ । इतिद्वय एवैतद् वीर्यं प्रतिविष्टुमती यन्ति
॥ २०६ ॥

[१-१] ग सम्प्रतः [२-२] ग येन्द्रतन्त्रिष्टुभो
[३] ग अभिपाठ हि रायन्तमेतदहमित्यस्य कामम्-
क्षरिति येन्द्रतन्त्रिष्टुभ रूपं सूत्र [४-४] ग
वास्ति [५] ग जनयन्त्यु [६-६] क कश्मापयुत

ग कश्मापमात [७] क ग कश्मापो [८] ग
समुद्रमाता [९] ग अभिपाठ पाकि [१०-१०] ग
क चतुर्वर्षछन्दोमा ग नृत्पञ्चदशमा [११-११] क
अनुता इव एते प्रतिष्ठिता [१२] ग भवति

अग्निं वा दधन् अग्निमित् यजोऽ इह आह्वयम् अ उव भवति राधन्तरम् । राधन्तरं ह्य
एतद् अहः ।

यजिद्वं दूतम् अहरे कुरुष्वम् ।

यो मर्त्येषु निभृष्टि कदावा । तपुर्देवा इत्यत्र । पातकम् ॥

इति । एतद् वा अत्रः विषे घास पदं घृतम् । प्रियेजैवेन ते वाससा समुत्तममिति । प्रोक्तम्
अथो न यत्तं उच्यते इत्युक्त्वा अथैव तवति अतुष्टयस्यैवावतुष्टये । यथा महस् तेषामादं ह्य
अथैव इति महद् ह्य एतद् अहः यच्च चतुश्चत्वारिंशम् । आदं अस्य कोशो अग्नौ वाति
शोचिह्व अथ स्म ते प्रजनं कृण्वन् अस्तीति । यदा वा अग्निं वात उपवाजपत्यम् अथ स महद्
दीप्यते । तद् एतद् दीप्तिर एव ब्रह्मवर्चसस्य रूपम् । उदं यस्या ते नवजातस्य । दृष्टा इति
श्रैष्ठ्यम् रूपम् उपगच्छति । श्रैष्ठ्यम् ह्य एतद् अहः ।

अग्ने यजन्तम् अजरा क्षणान् ।

अजरा नाम अग्ने यजन्तं पति सं । दूतो अग्नौ इव सं हि देवत्वं ॥

इति स्वर्गस्य लोकस्य समष्टये ॥ २०७ ॥

[१] क कान् [२] क घान् [३] क शोधद् ग प्रजनन् [४] क नद् [५] ग नवनवजातस्य
[६] क महद् [७] क चतुश्चत्वारिंशम् श [८] ग त
ननुश्चत्वारिंशम् [९] क माद् [१०] क प्रजनन् ।

यद् अग्नौ रजित इति भैजावरुणं भवति । यद् इति राधन्तरस्य रूपम् । राधन्तरम्
एतद् अहः ।

अतागा मित्रो अर्धमा ।

मुवाति सविता अतः ॥

मुवासीत् अग्नौ स ह्यग्नौ यत्तु याम्मु मुवानयः ।

यो नो अहो इतिरिति ॥

इह्य अतिहायकः ।

इतः परातो अतिरिह्य अहोयस्य प्रत्यये ।

अग्ने राधाव इत्येते ॥

इति महद् ह्य एतद् अहः यच्च चतुश्चत्वारिंशम् । तम् इन्द्रं वाजयमसीत् पेन्द्रं भवति ।
महे वृत्राह हन्तव इति प्रोक्तम् । एतद् वै यजमानस्य स्वे कर्त्तव्यं यद् ब्रह्मणः । स एव तद्
अभयतेन यजमानस्य सर्वं पाप्मानं प्रमत्ति । स एवा इत्येषां मुषद् इति वृत्रपवद् भवति ।
वृत्रपवद् वै जिह्नुभो रूपम् । श्रैष्ठ्यम् एतद् अहः । इह्य स धर्मः कृतं भोजिष्टम् स बले हित
इति । एतेन वै तृतीयेन उग्रहेण देवा ऊर्ध्वो स्वर्गे लोकम् आयन् । त एवाम्
असंगृहीतो दीवाकलन् । तस्मिन् इह्य स धर्मः कृतं भोजिष्टम् स बले हित इत्यु एव बलम्
अहः । गिरा वज्रो न सम्यत् इह्यैवं समभन् । समने अनपत्युत् इह्य पवैतं सवनम्
अकुर्वन् । ते संहृत्य तेन स्वर्गे लोकम् आयन् । तद् यद् एतद् आज्यं भवति स्वर्गमयैव
लोकस्य समष्टये । यत् प्रथमस्याहं ऐन्द्राहं तद् ऐन्द्राहं राधन्तरम् । राधन्तरं ह्य एतद्
अहः । सम्येय् आज्यानि भवन्ति । ज्ञानाग्रामाश्च इव ह वा पतौ यत् पुष्टयस्य बद्धम्
हृदोमात्रं च । स यथा ज्ञानाग्रामो मित्राणि व्यतिपुत्राग्राय भासीयात् । तदहं तद्
यत् सम्येय् आज्यानि भवन्ति । असम्येयि ह्यैकं कुर्वन्ति । तस्मात् सम्येय् एव
कार्याणि । चतुश्चत्वारिंश स्तोमो भवति । चतुश्चत्वारिंशदक्षरा वै जिह्वम् । इन्द्रियं
वीर्यं जिह्वम् । इन्द्रियं पवैतद् वीर्यं प्रतितिष्ठन्ती यन्ति ॥ २०८ ॥

[१] ग गायत्री [२] ग गायत्री [३] ग गायत्री [४] ग गायत्री
 ग गायत्री [५] क ओषिष्ठ [६] क तृतीये [७] क अक्षयेन [८-९] ग नास्ति
 [१] क स्वर्ग [२] क वरुण [३] ग एतेनायत्

अथर्वो अदिमिन् सुतम् इति त्रिभुजो रूपेण प्रयन्ति । त्रैभुजम् एतद् अहः ।
 सोम पवित्र आ नय ।

पुनर्हीन्द्राय पातवे ॥

तव ह्य इन्द्रो अम्बसा

इत्थं अन्धस्वतीर् भवन्त्यु—अथं वा अन्धो—ऽन्धाद्यस्यैवावरुद्धयै ।

देवाः मधोद् व्य आशत ।

पञ्चानस्य मरुतः ॥

इति मरुत्वर्नीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् भवन्ति । दिवः पञ्चषष्ठ उत्तमम् इत्थं उत्तमो ह्य पञ्च ज्यहः क्रियते यच्च छन्दोमाः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथाञ्ज पदनिधनं राधन्तरम् । तस्माद् राधन्तरे ऽहन् क्रियते । देवा वा अकामयन्ताञ्जसा स्वर्गं लोकम् आरोहेमेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत । ततो वै ते ऽञ्जसा स्वर्गं लोकम् आरोहन् । तद् एवाञ्जसो ऽञ्जस्त्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । अञ्जसैवैतेन स्वर्गं लोकम् आरोहति य एवं वेद । तद् व एवाचक्षते वैरूपम् इति । पशवो वै विरूपाः । पशवो वैरूपम् । पशुष्व एवैतत् पशून् अनुसंदाति । विरूप आंगिरसः पशुकामस् तपो ऽनप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स पशून् अवारुद्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अथ पशून् हन्ते बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ विरूप आङ्गिरसो ऽपश्यन् तस्माद् वैरूपम् इत्थं आख्यायते ॥२०९॥

[१] ग देवा देवा [२] ग मध्यन्दिनस्ये [३] ग अञ्जः [४] ग आरोहमेति
 [५] ग अञ्जसैवैतेन [६-७] ग सामा

अथ धुरां साम द्रवदिष्टं राधन्तरम् । तस्माद् राधन्तरे ऽहन् क्रियते । छन्दांसि वै धुरः । यातयामान इवैते यच्च छन्दोमाः । तद् यद् अत्र धुरां साम क्रियते तेनैव छन्दोमा धूर्वन्तश् छन्दस्त्वन्तो ऽयातयामानः क्रियन्ते । अथो प्राणा वै धुरः । पशवो धुरः । प्राणेष्व एव तत् पशुषु प्रतितिष्ठति । अथेळतं त्रिणिधनं सधनानां कृण्वै । एतद् ध वै समृद्धं यद् गायत्रं त्रिणिधनम् । इळन् काव्य स्वर्गकामस् तपो ऽनप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स इमम् एव लोकं प्रथमेन निधनेनाभ्यारोहद्, अन्तरिक्षं द्वितीयेन, अमुं तृतीयेन । तान् इमांस् त्र्योन् लोकान् अभ्यारोहत् । ततो वै स स्वर्गं लोके प्रत्यतिष्ठत् । तद् एतत् स्वर्ग्यं प्रतिष्ठा साम । गच्छन्ति स्वर्गं लोकं, प्रति स्वर्गं लोके तिष्ठति य एवं वेद । यद् व इळन् काव्यो ऽपश्यत् तस्माद् ऐळतम् इत्थं आख्यायते । अथ सौमित्रं, आतुष्यहं सेन्द्रं साम । इन्ति द्विजन्तं आतुष्यम् आस्वेन्द्रो हवं गच्छति य एवं वेद । अथ सौपर्णम् उक्तब्राह्मणम् । तच्च चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्यदा वै पशवः, पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ २१० ॥

[१] एवं च । क ग छन्दस्त्वन्तो [२-३] क स्वर्ग [४] ग अङ्गिरसः आतुष्य ह मेन्द्र मम इन्ति
 प्राणेष्व [५] ग त्रिणिधनम् [६] ग तद् द्विजन्तं [७] ग अजन्तीति [८] ग नास्ति
 [९] क सगकामस् [१०] ग नास्ति [११] ग

मन्त्राशु । द्वा वा अक्षमपत्ताशु स्वर्गं लोकम् इवामेति । न एतत् । तेनास्तुत । ततो वै त आशु स्वर्गं लोकम् आयन् । तद् एवाशोर् आशुत्वम् । तद् एतत् स्वर्गं साम । आश्व एवेतेन स्वर्गं लोकम् एति य एवं वेद^१ । तद् च एवाचक्षत आशु भार्गवम् इति । देवासुरा अस्पृधन्त । ते द्वा^२ भृगुम् उपाधावन्^३—जयामासुरान् इति । स एतद्^४ “भृगुम् सामापश्यत्” । तेनास्तुत । ततो वै देवा असुरान् अजयन् । ते ऽब्रुवन्^५ आशु वावेदं भृगोर् अभूद इति । तद् च एवाशोर् आशुत्वम् । तद् उ आतृष्यहा कामसनि । इन्ति द्विपन्ने आतृष्यम् । यन्काम एनेन^६ स्तुत, सम् अस्मै स^७ काम ऋष्यते ॥ २११ ॥

[१] ग अविपाठ लोक [२] ग अविपाठः न असुरा अस्पृधन्त ते देवाः [३] ग उपधावन् [४] क एन
[५-५] क भृगुवामापश्यत् [६-६] ग अजयन् [७] ग एतेन [८] ग न्व

अथ मार्गीयं पदनिधनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । मृगयुर् वै देवो ऽकामयतामयेषां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छेयं ये च ब्राह्म्या ये चारण्या इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स उभयेषां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छद्^१ ये च ब्राह्म्या ये चारण्याः । ततो ह स्म वै तस्मै मृगो मृगम् आनयति^२ । तद् एतत् पशव्यं साम । उभयेषां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छति ये च ब्राह्म्या ये चारण्या य एवं वेद । एष ह वाच स देशो मृगयुः । न हास्येष पशून् अभिमन्यते^३ य एव वेद^४ । यद् उ मृगयुर् देवो ऽपश्यत् तस्मान् मार्गीयत्वम् इत्य् आख्यायते ॥ २१२ ॥

[१] ग गच्छेद् [२] ग आनयति [३-३] ग नास्ति [४] ग अविपाठः द्वितीयोपाय

अभि सोमास आयन् इत्य् अभीति मन्त्रिन् राथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अह ।

पवन्ते मथ मदन् ।

समुद्रस्वाधि^१ विष्टे मनीषिणो भस्मरागो^२ मदन्वुत ॥

इति समुद्रवतीर् भवन्ति, छन्दोमानां रूपम् । समुद्रो वै छन्दोमाः ।

तरत् समुद्र पवमान कर्मिणा वैरात्रा देव^३ क्रतु^४ इत्य् ।

अर्वा^५ तित्रस्य वरुणस्य धर्मणा प्र हिन्वान् क्रतु इत्य् ॥

नृभिर् देवाणो हरिवनो^६ विचक्षणो रात्रा देवस् समुद्रिय^७ ॥

इति चतुर्कन^८ भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवाचक्षद्वायै । तान् द्विहिकार वामदेवम् । पशवो वै सिमाः । पशवो रेवतयः । पशवो द्विहिकार वामदेवम् । पशुमन्त एव भवन्त्य एनेन तु^९ दुवानाः । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मान् सृष्टा असंज्ञाज्ञाना अपाकामन्^{१०} । सो ऽकामयताभि मा पशवस् संज्ञानीरन् । न मद अपकामेयुर् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै तं पशवो ऽभिसमजानत^{११} । ततो ऽस्माद् अनपक्रामिणो^{१२} ऽभवन् । तद् द्विहिकारं भवति । हुम् इति वै पशवस् संजानते, हुम् इति माता पुत्रम् अभ्येति, हुम् इति पुत्रो मातरम् । तद् एतत् संज्ञानं पशूनां साम । अभ्य एने पशवस् संजानते, नास्मात् पशवो ऽपक्रामन्ति य एवं वेद । तद् ऐकं भवति—पशवो वा इळा, पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवाचक्षद्वायै ॥ २१३ ॥

अथ हारायणम् । देवासुरा अस्पृश्यत । ते द्वा अकामयन्त—हरोऽसुराणां
हरमेति । त एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेनासुराणां हरोऽहम् । तद् यद् चरो
ऽहम् तद् हारायणस्य हारायणम् । हरति हरो द्विपतो अस्तुत्यम् य एवं वेद ।
हारायणं आङ्गिरसः पशुकामस्त तपोऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।

शब्द उ पु शचीपत इन्द्र विवशाम् कतिमि ।

अर्ग न हि त्वा अश्वम् वस्तुविदम् अनु श्च वरामसि ॥

पौरो अवश्यं पुष्करं मनस् अस्तु अतो देव ० तिरम्यव ।

इत्य एव गव्यांश्च आश्व्यांश्च च पशून् अवाकन्द । तैर् उ पशुभिर् दद्या स्वर्याम् एव
लोकम् अगच्छत् । तद् एतत् पशवो हव्ये साम । अथ पशून् दद्वे भकलति स्वर्ग
लोकं य एवं वेद । यद् उ हारायणं आङ्गिरसोऽपश्यत् तस्माद् हारायणम् इत्य
आश्रयायते ॥ २१७ ॥

[१-३] ग हरोऽसुराणां [२] ग हरमेति [३] ग द्विपतो [४] ग हारायण [५] ग तेनास्तुत
[६] ग द्विपतो [७] क देवो [८] क अवश्यं ग वास्तव्य [९-१०] ग सामा [१०] ग हारायण

अथाहिन्द्रं पश्विधनं राधन्तरम् । तस्माद् राधन्तरेऽहम् क्रियते । प्रजापतिर् वा
अकामयताहिन्द्रः प्रजया पशुभि र्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो
वै नोऽहिन्द्रः प्रजया पशुभिर् अभवत् । तद् एवाहिन्द्राहिन्द्रत्वम् । अहिन्द्र एव प्रजया
पशुभिर् भवति य एवं वेद । देवा वा आपतां वाचम् आहिन्द्रेणैवो लोकैभ्यस् समव-
लुम्पन् । आतेव वा एतर्हि वाग् भवति छन्दोमेषु । ताम् अहिन्द्रेणैव संलुम्पन्ति । यो वै
हिन्द्रेण संचिनोति न तद् उत्पूर्यते । अथ योऽहिन्द्रेण संचिनोति तद् उत्पूर्यते । उपायो
ऽभ्यासश्च भवत्य्, अति नवमम् अहर् अहिनी, इदमम् अहर् अभ्यासते, प्रमि सप्तमम्
अपञ्चावति । प्रजापतिः पशून् अस्तुत । तं ऽहमात् लुष्टा अवाकामन् । सोऽकामयत न
मत् पशवोऽपक्रामेयुर्, अभि मा वनेरन् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैतान् पर्या-
स्यत् । तान् श्रैष्ठ्येनोपाश्रुत् । ते ऽस्मिन् अरमन् । रमन्ते ऽस्मिन् पशवः पशुमाद्
भर्वात य एवं वेद ॥ २१८ ॥

[१] ग प्रजावा [२] ग अहिन्द्रेणैवो [३] क सलुम्पति ग संलुम्पति [४] ग अपक्रामन्
[५] एव च । क श्रैष्ठ्येनोपाश्रुत् ग श्रैष्ठ्येनोपाश्रुत्

अथ बार्हदुक्यम् । बृहदुक्य आङ्गिरसः पशुकामस्त तपोऽतप्यत । स एतत् सामा
पश्यत् । तेनास्तुत । स एतम् इहाम् उपैत् । पशवो वा इहाम् । ततो वै स पशून्
अवाकन्द । तद् एतत् पशवो साम । अथ पशून् दद्वे बृहदुक्य भवति य एवं वेद । यद्
उ बृहदुक्य आङ्गिरसोऽपश्यत् तस्माद् बार्हदुक्यम् इत्य आश्रयायते । वर्ता दिव पवने
कृत्विगो रस इत्य अहो धृत्वे । दद्या देवानाम् अनुमया रुमिर् हति छन्द्याम् एवैतद् दक्षयन्त्य
अहो र्वापैवस्वाय । तासुहव् अग्रोहम् । तृतीयो ह् एव प्ररोहः क्रियते, यद् एव
तृतीयस् त्रिपहः, स्वर्गस्य लोकस्य सप्तपदे । तद् य एवाकलते विशालम् इति । देवा वै
स्वर्गकामास्त तपोऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तद् एतान् विशालम्
एव भूग स्वर्ग लोकम् अवहत् । ते ऽश्वन् स्वर्ग लोकं गत्वा—विशालं वाच नो भूवेत्
साम स्वर्ग लोकम् अवासीद् इति । तद् एव विशालस्य विशालत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग

साम । अस्तुत स्वर्गो लोक य एवं वयं । तद् यथा ह वै ब्रह्मस्य विष्टपान्य एवम् पतानि
विशालस्य विष्टपानि स्वर्गस्यैव^१ लोकस्य समष्टयं । प्र स्वर्गं लोकम् आप्नोति य एव
वेद । अथ गन्तरम् । ब्रह्म वै गन्तरम् । ब्रह्मण्य एवेतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तन्
त्रैष्टुभेऽहन् भवति । पुंसां वा एतद् रूपं यत् त्रिष्टुभं, स्त्रियैः गन्तरम् । तद् यद् अत्र
गन्तरं पृष्टं भवति, तेनैवेतद् अहं मिथुने क्रियते । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै^२
वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य "एतेन तुष्टुवानाः" । यद् इह प्राग् अपाग् उदग् इतीन्द्रम्
एवेतत् सर्वाभ्या दिग्भ्या ह्रियन्ति । आग्नेष् अहस्तु यद् अस्या दिग् अस्ति यद् अथा
यद् अस्याम् इति ॥ २१९ ॥

[१] ग वीदेवीर्वात्वाय [२] क नास्ति [३] ग गन्तव्य [४] क नास्ति [५-६] ग एतेतुष्टुवानां

तासु वारं^१ पदनिधनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरेऽहन् क्रियते । "ते देवाः"
अकामयन्त वशम् असुराणां वृद्धजीमहोति । न एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुयन् । ते
वारं^२ इत्य् एव वशम् असुराणाम् अवृज्जत । तद् एव "वागस्य वशत्वम्" । वृक्ते
द्विषतो भ्रातृव्यस्य वशं य एवं वेद । क इ^३ वेद उते गवेति सतीवृद्धीर् आक्रमन्तेऽनप-
भ्रशाय । तासु नैपातिथम् । काण्वायनानां सत्रम् आसीनानां पशव उपादस्यन् । ते
ऽकामयन्ताव पशून् रुन्धीमहोति । स एतन् नैपातिथः^४ काण्वस् सामापश्यत्^५ । तना-
स्तुत । ततो वै ते^६ पशून् अवानुधत् । तद् एतत् पशव्यं^७ नाम । अव पशून् रुद्ध
बहुपशून् भवति य एवं वेद । यद् उ नैपातिथिः^८ काण्वोऽपश्यत् तस्मान् नैपातिथम्
इत्य् आख्यायते । उभयं शवव् च न इत्य् उभे एवेतेन^९ रूपे समारभते यद् च पृष्टव्यस्य^{१०}
बद्धस्य^{११} यद् उ च^{१२} छन्दोमानाम् । तस्माद् उ हेतुर्वा द्वयोस् संयजमानयोर् ब्रह्म-
साम कुर्यात् ॥ २२० ॥

[१] क वारं [२-२] ग देवा वा [३] क वागस्य [४-८] क वेत ग देवस [९] ग पशुव्य पश्य
ग वश [४-८] क वागस्य वारं [५] क [१०] ग एवतेन [११] ग पृष्टव्य [१२-१२]
ग च [६] क नैपातिथः [७] ग सपश्यत् क यद्वा

तासु वैयश्मम् । व्यश्मं^१ वै साकामश्मं गर्भे सन्तं गयः पितृव्यः पर्यपदयद्—ऋदि
जनिष्यन् इति । तं जातं परास्ताव्^२ऽब्रवीज्—ज्ञातक्षेणो^३ऽजनीति^४ । "तं छाया"
नाजहात् । "स्वाय् अस्मा" अङ्गुष्ठो प्रास्तुतम्^५ । तद् अस्मा आवक्षन् यं^६ वै कुमारं
परास्ताव्^७ऽब्रवीद्, अयं वै स जीवनीति । तं मुनलम् आदायामधैद्^८ धनिष्यन् । सो
ऽकामयतोद् इह इयां, गातुं नायं विन्देयेति । स एतत् सामापश्यत् । तद् अभ्यगायन् ।
तद् अस्य मुसलं प्रत्यक् पतित्वा शिरोऽछिनत् । तद् एतद् भ्रातृव्यद्वा गानुर्विन् नायवित्
साम । हन्ति द्विषन्त भ्रातृव्यं, विन्दते गातुं नायं य एवं वेद । यद् उ व्यश्मोऽपश्यत्,
तस्माद् वैयश्मम् इत्य् आख्यायते । तद् ऐरुम् अछावाकसाम भवति । पशवो वा इच्छा ।
पशुश्च एवेतत्^९ प्रतितिष्ठन्ति ॥ २२१ ॥^{१०}

[१] क ग विष् [२] एवं कोशेषु । परास्ते-
स्तस्यकवचने रूपम् । [३] एवं कोशेषु । क्षेणः=
क्षयम् । [४] ग जनीति [५-५] क तच्छाव
ग तद्वच्छावा [६-६] एवं कोशेषु [७] ग
प्रास्तुतम् [८] क आवक्षन् [९] ग या [१०]
ग आदायामधैद् [११] ग अभ्यन्तत् [१२] ग
तुतीयोश्वाय

अस्य देव आहुतम् इति त्रिष्टुभो रूपेण प्रवर्तन्ति । त्रिष्टुभम् एतद् अहः ।

इन्द्र गच्छतु वै मदः ।

वायुम् आ रोह धर्मण ॥

इति मङ्गतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मङ्गतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्, एवैतद् एतेन प्याययन्ति ।

पवमान नि तोजते । सर्व मोम आवायम् ।

इन्द्रो गमुद्रम् आ विम ॥

इति समुद्रवतीर् भवन्ति छन्दोमानां रूपम् । समुद्रो वै छन्दोमाः । अपघ्नन् पदमे मृष इति मृष एवैतल पाप्मानम् अपघ्नते । तामु गाधत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ मादिल^१ पवनिधत् राधन्तरम् । तस्माद् राधन्तरे ऽहन् क्रियते । देवा वा अकामयन् मद्वा^२ नस् सोम स्थात् सोममदस्य माधमेति^३ । त एतत् सामापद्यन् । तेनास्तु वत् । ततो वै तेषा मद्वा^४ सोमो ऽभवत् सोममदस्यामाधन्^५ । तद् एष मादिलस्य मादिलत्वम्^६ । तद् रसो वै मदः । रसेन ह वाच ते तन् मेदुः । मद्वा^७ अस्य सोमो रसवाद् भवति^८ य एवं वेद । अगो^९ 'हैषाम् अवारुता' इव छन्दोमा स्तुद् यद्^{१०} एतद् अत्र कुपुः । धीता इवैते यच्च छन्दोमास् तृतीयसवनायतनाः । धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । तद् यद् अत्र मादिलं भवति रसम् एवैतच्च छन्दोमेषु दधत् एवैतान् एतेन प्याययन्ति ॥ २२२ ॥

[१] क नारसो ग तेजसो [२] ग अपघ्नन् [३] ग सोममदस्यामाधन् [४] क मादिलस्यत्वाद् ग क मादिल ग मादिल [५] क मद्वा^४ [६] मादिलत्वत् [७] ग मादिल [८-९] क होत क मधमेति ग मधमेति [९] क सोमदस्यामाधन् मपराडा ग इषामयकडा [१०] क य

अथ सुरूपं रूपस्यैव समुद्रयै । आङ्गिरसो वै तस्य तेषानास् ते रूपेण वर्चसा व्याध्वन्त^१ । ते ऽकामयन्त सं रूपेण वर्चसमर्थमहीति^२ । त एतत् सामापद्यन् । तेनास्तु वत् । ततो वै ते सं रूपेण वर्चसार्थन्त^३ । ते ऽहुवन् सुरूपा वा अभूवन्ति । तद् एत सुरूपस्य सुरूपत्वम् । सं रूपेण वर्चसार्थन्त^४ य एवं वेद । सुरूप आङ्गिरसः पशुकामस्य तपो ऽतप्यन् । स एतत् सामापद्यन् । तेनास्तु वत् । स एताम् इष्टाम् अपैत् । पशवो वा इष्टा । ततो वै स^५ पशून् अवारुन्ध । तद् एतत् पशव्यं स्वाम । अत्र पशून् दन्धे बहुपशुर भवति य एवं वेद । यद् उ^६ सुरूप आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात् सुरूपम् इत्य् आख्यायते । प्रजा पतिः पशून् अस्तुजत । तेषां स्त्रुष्टानां रूपाणि न प्राज्ञायन्त^७ । स एतानि सुरूपाणि सामाग्य् अपश्यत् । तैर् एषां रूपाण्य् भदधात्^८ । तन् सुरूपाणां सुरूपत्वम् । रूपवत् पशून् अवदन्धे य एवं वेद । अर्केतामासो वै छन्दोमास् सुरूपरूपाः^९ । सामाग्यज्ज्ञो रूपवत्तद्विद् छन्दोमै म्रुते य एवं वेद । तन् पुनर्नितुत्रं छन्दो^{१०} भवति । यत्र यत्र वै देवा छन्दसां^{११} रसम् अन्वविन्दन्^{१२} तन् पुनर्नितुत्रम् अकुर्वन्^{१३} । तत् पुनर् अन्वाहन्^{१४} । धीता इवैते यच्च छन्दोमास् तृतीयसवनायतनाः । धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । तद् यत् पुनर्नितुत्रं^{१५} छन्दो भवति रसम् एवैतच्च^{१६} । छन्दोमेषु दधति । रसस्यैवैवानुवितिः^{१७} ॥ २२३ ॥

[१] क य व्याध्वन्त [२] ग वर्चसमेमहीति [३] १० क निवृष्टछन्दो ग निवृष्टछन्दोमा [११-१२] ग वर्चमखिल [४] ग वर्चमदन्ते [५] ग ग रूपं समन्वयेन् [१२] ग अकुर्वन्त [१३] ग नार [६] ग अधिपाडः यद् [७] ग प्रथम ग अन्वदन्त [१४] ग पुनर्नितुत्र [१५] क [१] ग अथ [१६] ग सुरूपरूपाः [१०-११] ग य पुनर्नितुत्र [१६] ग रसस्यैवैवानुवितिः

अथ काक्षीयतम् । काक्षीयान् वा अकाशयत—बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय*,
अथ राज्यं गच्छेयम् इति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुवत् । ततो वै स बहुः प्रजया
पशुभिः प्रजायत* अथै "राज्यम् अगच्छत्" । ते ह वै सद्यस्ते काक्षीयता आगुः । "तैर्
ह" वै स पुत्रे अथै राज्यं जगाम । अक्षुते अथै गच्छति राज्यं य एवं वेद । तद् य
स्तोमास्तुतं भवति । अस्तुताम्* वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । पशवश्च छन्दोगाः । तेन
वै काशमुद्धम् । यद् उ काक्षीयान् अपश्यत् तस्मात् काक्षीयतम् इत्य् आख्यायते ॥ १२४ ॥

[१] ग काक्षित [२] क प्रजायेव [३] ग प्रायवत् [४-४] ग राश्याद्यत्
[५-५] क तैर् य तैर् [६] क अस्तुताम्

अथ प्रमहिष्टीयम् । ऊर्ध्वार्णं वै सक्कम् आनीलानां पशव उपविश्यम् । ते* उकाम-
यन्ताव पशून् कन्वीयसीति । ते होचूद्—एताहिम् एव पशून् याचाम । स वाच पशूनाम्
हो । स एव* न. पशून् प्रदात्यतीति । न एतन् सामापश्यत् । तेनैवम् अस्तुतम्—

प्र एदिहव वाचत आतामे* इति सूक्तोचिरे ।

अस्तुतामो अथय ॥

इति । तान् अधवीत्—किंकामा इत्येति । पशूनाम् "इत्य् अज्ययन्" । तैर्य यतेनैव सभ्या
पशून् "प्रायच्छत्" । ते* उज्ययन्—प्रमहिष्टो वै नो उज्यद् इति । तद् एव प्रमहिष्टीयस्य
प्रमहिष्टीयत्वम् । तद् एतन् पशवर्गे साम । प्रमहिष्टो* ह्यसाम एव भवन्तु, अत्र पशून् कन्वी-
यन्तुपशून् भवति य एवं वेद । तत् "पुनर्नितुं छन्दो" भवति । यत्र यत्र* वै देवा छन्दसां
रसम् अन्वविन्दन्त तत् पुनर्नितुमम् अकुर्वन् तत् पुनर् अग्राधयन् । धीता इवैने यन्ते
छन्दोमात् ततोपसधनायतनाः । धीतम् इव वै ततोपसधनम् । तद् यत् पुनर्नितुं छन्दो
भवति रसम् "एवेतत् छन्दोमेभु दधति" । रसस्यैवेयम् अनुविस्तिः ॥ २२५ ॥

[१] ग अधिपाठः उपविश्यते [२] ग व [३] पुनर्नितुं छन्दोगा [४] क नास्ति [५-५] ग
क कान्ते ग कान्ते [६-६] क ग ह्यज्ययन् एवास्तेनैवतदपति
[५-५] ग प्रायवे [६] ग प्रहो [७-७] ग

अथ स्वाशिराम् अर्को— उर्ध्वं वा अर्को— उत्राद्यर्धैवावच्छेद्यै । स्वाशिरौ वै
नामाप्सरस इमा एवौषधयः । ता अकामयन्त—बद्धी स्याम, प्रजायेमहि, वीर्यं लोकम्
आप्नुयामेति । ता एतन् सामापश्यन् । तेनास्तुवत् । ततो वै ता बद्धीय* आसन्, प्राजा-
यन्त, वीर्यं लोकम् आप्नुवन् । सो उर्ध्वं सर्वो लोकः ओषधामिह संछिद्यो* उपि गिरयः ।
तद् एतन् प्रजमनं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते, वीर्यं लोकम् आप्नोति य एवं वेद ।
यद् उ स्वाशिरौ अप्सरसो उपश्यन् तस्मात् स्वाशिराम् अर्को इत्य् आख्यायते । अभि यम्
वृष्टं यत् इत्य् अभीति भवति अप्सरस्य रूपम् । राधन्तम् एतद् अहः । त्रिवर्ष* यवित्ये
धिव इति गोमतीः पशुमतीद् भवति, पशूनाम् एवावच्छेद्यै । पशवो हि छन्दोगाः ॥ २२६ ॥

[१] ग कन्वीय च राश [२] क सच्छन्तो [३] क जीवन् ग जीवन्

ताम् ऐरिं वायोर् आर्धम् । वायुर् वा इदिरः* । "यद् वै" सन्धिर्णं सन्ने वि-
नश्यते "तद् एवो" वायुर् अपिरोहयति* । एवो वै वायुः* । प्राण एवैव्यस् तत् विष-
कृति । अथैवम् एवेतेन प्रायश्चित्ति कुर्यत । प्राण शिष्टं बहीनाम् इति पशुकपम् एवेतद्

उपमच्छन्ति पशूना वै शिशुर भवति । तासु नम उक्तब्राह्मणम् । अर्धो नो वानपातनम्
इन्म् अर्धानि भवति रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एतद् अहम् ।

रथिम् अर्धं नतस्वपुङ्खम् ।

अर्धो तद्वत्तमेव तुविहन्त विमानम् ॥

इति । यद् वै शतवत् सहस्रवत् तच्च छन्दोमानां रूपम् । पशवो वै छन्दोमाः । यी रथ
भक्तो अक्षरम् इन्म् अर्धे मन्थुन इति मन्थतीद् भवन्ति । अभिपूर्वम् एवेतत् तृतीयमवने
‘रथं मन्’ दधति ।

यद् ते अन्ध गणवो० यमो० वतो पुनश्च ॥

नि० नेतिवृत्तम् इव स्थानं मुन्ने ने अतिथे० ॥

इति गोमतीः पशुमतीद् भवन्ति । पशूनाम् एवावतुतपै । पशवो हि छन्दोमाः । तासु
गौरिधीतम्०० उक्तब्राह्मणम् ॥ २२७ ॥

[१] ग इधम् [२-२] ग इधम् [३-३] क अन्धो [४] ग न [५] क ग अभिगो [१०]
गोमती ग तदस्थो [१] ग ग विरोधवति [२] क ग गौरिधीतम्
ग तु [३-६] क तन्मन् [७] ग अभिधात०

‘अथ शुद्धाशुद्धीयम् । इन्द्रो वा असुरान् हन्वापुत इवामेधोऽभ्यस्यत । सो
ऽकामयत शुद्धम् एव मासयत शुद्धेन साम्ना स्तुयुद् इति । स क्रवीन् अजनीत—स्तुत
मेति । त एतद् ऋषयस्स सामापश्यन् । तेनैतम् अस्तुवन् ।

एतो न्द इन्दं भवाम शुद्ध शुद्धेन साम्ना ।

शुद्धे उर्वन् राक्षसांश्च शुद्ध आसीत्वा यन्त ॥

इति । ततो वा इन्द्रश्च शुद्धः पूर्णो मेधोऽभ्यस्यत । तद् एतत् पवित्रं ताम् । शुद्धः पुत्रो
मेधो भवति य एव वेद । अपौदलम् । उदलो वै देवरातो ऽकामयताद्यो मुखो ब्रह्म-
वर्चसी स्वाम् इति । स एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽप्यो ऋषयो
ब्रह्मवर्चस् एवमवन् । अत्रिया मुख्या ब्रह्मवर्चसिनो ऽसामेति स्वयम् आनने । अत्रिया एव
मुख्या ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । तत् स्वाम् अनुभुमि क्रियते । रूपसमुदनायै । गायत्र-
योनिं सद् अनुभुमि क्रियते । इन्द्रं वै भूत्वा एतावो वीर्याण्य० उद्यच्छन्ति । यशवश्च
छन्दोमाः । तस्माच्च छन्दोमेषु क्रियते । यद् उदलो० देवरातो ऽपश्यन् तस्माद् औदलम्
इम् आख्यायते ॥ २२८ ॥

[१] इन्द्र एव खण्डो ग-कोशो नाम्नि [२] एव च । क शुद्धेति [३] एव च । क गायत्रीयनि
[४] क वीर्याण्य० [५] क उदलो

अथ पाञ्चवाजम् । एतेन वै पञ्चवाजाः कौत्स उभे अन्धनी व्यपिपीत० यच्च च
दैव्यं यच्च च मानुषम् । ‘ते एवैतेन० विपिपीते । पञ्चवाजा वै कौत्सो ऽकामयतोमे
अन्धनी व्यपिपीय यच्च च दैव्यं यच्च च मानुषम् इति । स एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत ।
ततो वै ते० स उभे अन्धनी व्यपिपीत यच्च च दैव्यं यच्च च मानुषम् । ततो ह स्म वै स
सुरादिति०० उपाधय सोमार्थं धारयति० । तद् एतत् अत्राद्यस्यावकृत्स्व साम । उभे
अन्धनी व्यपिपीते यच्च च दैव्यं यच्च च मानुषं य एव वेद । यद् उ पञ्चवाजाः कौत्सो
ऽपश्यन् तस्मात् पाञ्चवाजम् इन्म् आख्यायते । अथ क्रौञ्चम् । ‘क्रुङ्क आह्विरस० ईष्यम्
इवाहर् अविन्दम् । ईष्या० इवैते यच्च छन्दोमाः । ‘तस्माच्च छन्दोमेषु क्रियते । एत-

मध्ये स्वार भवति । प्राणो वै स्वरः । अभिपय्या इधेने यच् छन्दोमाः^{११} । द्वे द्वे बह्वो
स्वयस्ताः । ^{११}तद् यन् मध्ये^{१२} स्वरान् भवति प्राणम् पयैतच् छन्दोमेणु इधति भिपय्यन्त्य
एवैमान् पतेन ॥ २९९ ॥

[१] क विपरीत [२-२] ग ते वैनेन [३] क [४] क जुलो ग कातो [७-७] क ग छन्दोमाः
नास्ति [४-४] क सतादृष्टि ग हस्तिय [८] क ग ईर्ष्य [९] क ग ईर्ष्य [१०-१०]
[५] एवं कोशेषु पञ्चविंशे च आहणे १४. ११. २७ ग नास्ति [११-११] क तन्मये

अथ रयिष्ठं मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठार्थं । समुद्रं वा एतेनारम्भणं^१ मध्वन्ने य
आर्षैर्व पशमानम् उपयन्ति । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एष । पञ्चापति
पशान् अयुजन् । ते ऽस्मात् सृष्ट अशकामन्^२ । सो ऽकामयन् न मत् पशवो ऽप
कामयुद्, अभि मा जर्नेरन् इति । स एतन् सामपश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै न पशवो
ऽभ्यधत्तन् । ततो ऽस्मात् अतपक्रमिणो ऽभवन् । सो ऽमवीद् अस्थाद् वा इयं मयि
रयिद् इति । तद् एष रयिष्ठस्य रयिष्ठत्वम् । तद् एतन् पशव्य साम । तिष्ठत्य् अस्मिन्
रयिद् अय्य् एते पशव आवर्तन्ते, नास्मात् पशवो ऽपकामन्ति^३ य एवं वेद । तद्
अध्यर्षेण भवति—पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः—अभिपूर्वाणाम् एष पशूनाम्
अवबुद्धयै । अथैतां द्विपदां भवन्त्य् उक्तब्राह्मणाः । ना एता भवन्ति—पशव राल महात्
समुद्र इति । महद् ध्य एतद् अहद् यच्च चतुश्चत्वारिंशम्^४ । पिता देवाना विश्वान् धामेत्य्
समाति भवति रश्मिरश्म रूपम् । राधन्तरम् एतद् अहः ॥ २३० ॥

[१] ग एतेनारम्भणं [२] ग अशकामन् [३] क पशमति [४] ग नयैता
[५] ग विपरीत [६] क चतुश्चत्वारिंशम्

तासु धर्मः । धर्मणा वै देवा धर्मम् आदायासुराणां विधर्मणान्^१ विधर्मणः कृत्वा
पराभावयन्^२ । धर्मणैव धर्मम् आदाय द्विपदो ज्ञातव्यस्य विधर्मणैर्न^३ विधर्मणो कृत्वा
पराभावयति य एवं वेत् । तच् छ्रौद् वै धर्मो, राजयं वै धर्मो, धर्मेण वै राजा धर्मो, धर्म
स्वानां भवन्त्य्, ऐन स्वां यन्ति, धर्मणो धारयति । तद् आहुर् नवमे^४ ऽहनि कार्यम्^५ ।
अदो वै धर्मं यद् बर्हन्तम् । अथेद् विद् गद्यन्तरम्^६ इति । तद् उ वा आहुर् विधर्मणो वै
राजानो न वै ते ऽन्यैर् 'मनुष्यै स्वधर्मणः' । इदम् उ वाच धर्मं यच्च चतुश्चत्वारिंशं
वैष्टुभम् । तस्मात् नवम एवाहन् विधर्मं स्याद् इहैतद् इति ।

दिनानि सूर्य ऋषय स्वसारो आययत् पतिव ।

महान् हन्तु महीनुः ॥

इति महद् ध्य एतद् अहद् यच्च चतुश्चत्वारिंशम् । तासु विशोविशीयम् उक्तब्राह्मणम् ।
तद् ऐळे भवति—पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावबुद्धयै ॥ २३१ ॥

[१] ग विधर्मणान् [२] क पराभावय [३] ग विधर्मणैर्न [४] ग नव [५] ग धर्मो [६] ग
नेने [७] ग कार्यम् [८] एवं ग च । क रश्मिर १-१ मनुष्यैर् सधर्मणः । च मनुष्यस्वधर्मण

अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् ।

अथौशनम् । उशाना वै कायो देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् ऐच्छत । न एतन्
सामपश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् आबुद्धयै^१ रोमन्त्यम् ।

त हैत काव्या रोमण्यत्वं अपनुन देवेभ्य अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् पतेत्^१ तुष्टुवान् ।
अग्निर्देवेभ्यश्च अवसत् । स देवा नामीणन् । सोऽमीयमाण उग्रानसं काव्यम् आगच्छत् ।
तम् अग्रवीद् ऋषेः प्रीणीहि^२ मा, उमीनो वा अमीति । तम् अकामयत—प्रीणीषाम् एतम्
इति । स एतत् सामापद्यत् । तमेतम् अमीणात् ।

प्रेष्ठो अतिभिस्तुपै विनम् इव मिथम् ।

अग्रे १४ न वेवत् ॥

इत्थ एवैनं प्रियतमम् अतिथिम् अकुरुत । अमीत इव ह वा एष एतर्हि भवति यज्ञाय
ऊर्ध्वान् । तम् एतद् अत्र प्रीणन्ति । स मीनो यद् अत्र यज्ञस्य परिशिष्टम् भवति तद्
बहति । यद् ऊग्रानां काव्योऽपद्यत् तस्माद् औशनम् इत्थ आख्यायते ।

पन्द्र नो गीर्षं शिवं सतामिद् अतोऽहम् ।

सिरेरु न निदहत वृषु ७ पतिर्दिवः ॥

अग्नि हि सत्य सोमस्य

इत्थ अमीति भवति^३ रथन्तरस्य रूपम् । राधन्तरम् एतद् अहः । उमे वयम् रोहसी इतीमे^४
ह भाव रोहसी । एते एवैतद् अमिवदन्ति । इत्यादि सृजन्तो वयम् पतिर्दिव इति वृद्धं ह्य एतद्
अहश्च यच्च चतुस्त्वर्गिणम् ॥ २३२ ॥

[१] क कण्ठगुप्त [२] एवं कोष्ठयोः [३] य अनेन [४] य प्रीणीहि [५] = उ + उग्राना

[६] क अतोऽहम् [७] क नास्ति । य प्रभु [८] य भवति भवति [९] क इति मे ग इति न

तासु सांवर्तं पदनिधनं राधन्तरम् । तस्माद् राधन्तरेऽहम् क्रियते । संवर्तं आङ्गिरस
स्वर्गकारम् तयोऽनव्यत । स एतत् सामापद्यत् । तेनास्तुत^१ । 'स पतिर्दिवः पतिर्दिवः
इत्थ एव स्वर्गो लोकम् आरोहत् । यथाह एतेद् एवम् एतद् यन् एतर्हि दिव इति । तद्
एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ संवर्तं आङ्गिरसोऽपद्यत्
तस्मात् सांपर्तम् इत्थ आख्यायते^२ । देवासुरा अस्पृश्यन्त । तेऽसुरा महद् अभिव्यासत ।
स इन्द्रोऽकामयत सार्धम् एवासुरान् संवृत्य हन्याम् इति । स एतत् सामापद्यत् ।
तेनास्तुत ।

तव हि सधर्मीनाम् इन्द्र धर्ता^३ पुराण्यसि ।

इन्द्रा इदस्योर्ध्वं मनोरं वृषः ७ पतिर्दिवः ॥

इत्थ एवेनात् सार्धं संवृत्पाहन्^४ । 'तद् ह्य एव' सांवर्गस्य सांवर्तत्वम् । सार्धम् एव संवृत्य
त्रियन्ते आस्तुर्व्य इति य एवं वेद ॥ २३३ ॥

[१] ग तेनास्तुत [२-३] ग नास्ति [४] ग उक्ता [५] क इत्योर्ध्वनोवृषः ग इत्योर्मनोवृषः

[६] ग सधर्मात्त [७-८] ग तवेव

अथ मेधातिथिम् । मेधातिथिगृहपतयो वै विभिन्नुद्धीयास् सत्रम् आपत । तेषां
इन्द्रव्युद्^१ आगस्तिर्द उद्गानासीद् गीरीषितिः प्रस्तीतव्युत्तव्युत्^२ प्रविहता वसुक्षयो
होता सनक-सनक्षौ काव्याश्च अचर्क्षुः । पञ्चकामो मेधातिथिर्जनिकामौ सनक-सनक्षौ,
यत्कामा इतरं तत्कामाः । नानाकामा ह स्म वै पुरा सत्रम् आसते । ते ह स्म^३ ननिष कामान्
आवृथापन्नोत्तिष्ठन्ति । तेषां ह स्मेन्द्रो^४ मेधातिथेर्द संप्रस्य रूपं कृत्वा सोमं ब्रूयति^५ ।
तं ह स्म आबन्ते^६ मेधातिथेर्द नो मेघस् सोमं ब्रूयतीति । स च ह स्मैषां स्वम्^७ एव रूपं

हृत्वा सोमं व्रजयति । ततो ह वा इदम् अर्वाचीनं मेधातिथेर मेघ इत्य् आह्वयति । स यतन् मेधातिथिः पशुकामस्य नामापश्यत् । तेनास्तुत । पुनं मिन्दु युवा कविर् इत्य् एव धलम् अभिनत् । त्व वक्ष्ये गोमते । एषावर अखिवो विलम् इत्य् एतया विलम् अपावृणोत् ॥ २३४ ॥

[१] क इत्य्युर् [२] स प्रसोतात्पुनश्च्युत् न प्रसोतात्पुनश्च्युत् [३] स स्म [४] स म्रैश्वी
[५] क ग प्रतयति [६] एवं च । क ग गये [७] क त्वयस् [८-८] क ग पापरदिवो

ततः पशवोऽस्तुज्यन्तः । ये प्रथमेऽस्तुज्यन्तः, न इम एतर्हितनाः पशवः । तद् उ ह्येव हिरण्यवृक्षीह द्व्यधीर् अस्तुदेयुः । तद् उ ह्येव हिरण्यचण्डालकौ अस्मतेऽस्तुत्साव् अन्देयतुः । ते गृहपतिर् अभिनयौ । स होवाच मम वा इमे, ये उह मम गार्हपत्येऽवाहितम् । गृहपतेर् वाच सर्वत्रिर् इति । नेति होचतुम् सनक-तथकौ, पशुकामस्य चाम् आतिथ्या । ते तवैते पशवः । जनिकामाव् आश्वम् । तथोर् आचयोर् इमे जायि इति । तद् घेय संवदशनेष्व अन्यतराम् अभिपेदे । सा ह प्रतिजने । सैषा यस्या एतत् कवचिकम् इव । अथ हात्यतरा विसिपिमे । सैषा हरिणिका । तस्मात् एतं पशून् संवते पश्याजानेहि । अथ हेमा हिरण्यवृक्षीह द्व्यधीर् यत एकोदेयुस् तत् पुनर् अश्ववदुदुर्-अनृतं गृहपतिर् अकृत । न वै वयं तस्य स्मो योऽनृतं करोतीति । ता देता अप्य् अयं क्रूरपमा विभिन्दुकः शरीर् भूता वेद्यन्त । काण्वायनौ ब्रह्मण्य् अस्पृष्टतां मेधातिथिं च त्रिशोकरं च । ताव् अन्ताम्-एह्य, भाग्नौ समिद्धम् अत्यथावेति । ताव् अग्निः समिद्धम् अन्वेताम् । उपर्य् उपर्य् एव त्रिशोकोऽत्येद्, अथेतरस्य पश्याण्य् उदौषत् । तम् अग्रवीद्-अजैषं त्वेति । नेत्य् अग्रवीद्, असुरीपुत्र एव त्वम् अग्नि । देवता एव त्वया संस्पृष्टः नाचीकमन्तेति । तौ वा-एह्य अपोऽत्यथावेति । तौ ह रयस्याः विषण्णाम् अन्वेताम् । उपर्य् उपर्य् एव त्रिशोकोऽत्येद्, अथेतरस्य पशोः अग्रवेताम् । तद् पयार्द्रपविः शय्यायै । तम् अग्रवीद्-अजैषं त्वेति । नेत्य् अग्रवीद्, असुरीपुत्र एव त्वम् अग्नि । देवता एव त्वया संस्पृष्ट नाचीकमन्तेति । तौ वा-एहि पशून् उस्तुजावहा इति ॥ २३५ ॥

[१] स सञ्चयत [२] स एतर्हितना [३] (१३) स द्वाजीर् [१४] एवं कोशेषु [१५] स पर-मुर् । पञ्चविंशो ब्राह्मणे १५, १०, १५ ग कूर्मैः [१६] क वसिष्ठुके [१७-१८] स भृषी [१९] एवं च । क ग हिरण्यवृक्षात्सा नासि [२०] स यथेतरस्य [२१] क अर्वा-
[२] क गृपतिर् [३] स गार्हपत्येयो [४] क ग काली [५-८] स तपमासिष्ठ [९] क कालीकम् स कवलाकम् [१०] क वसिष्ठे [११] क विषण्णाम् स विषण्णाम् [१२] स अग्रवीदस्य [१३-१४] स नासि [१५] क पश्याजानेहि [१६-१७] स अश्ववृक्षात्सावपि

स त्रिशोकरं सद्य पशालोक्षो कर्णकान् पशून् उदसृजत । ते उवाच्यताना न्यमुच्य न्यमहन् । संपो प्राभवत् । तस्माद् भाहुर्-गावो मेति । तस्माद् अमोसाशी प्रायुः नाश्रीयात् । अथ हैकऽमितथ्यमालाः प्रत्यक्चः प्राड्वन् । ते मिन्दुं प्राविशन् । तल लक्षणम् अभवत् । तस्माद् भाहुर्-गावो लक्षणम् इति । तस्माद् उ यो लवणेन पणञ् करति, गाव एव भवति । अथ मेधातिथिस् संवत्सरम् उपप्रास्तृणीत पशुकामः । स यतस्माद् एव बलाद् अग्रमामिधानात् पशून् उदसृजत-त्वं वक्ष्ये गोमते इति ।

तद् एतत् पशून् म् उन्मुषिस् साम अथ पशून् रुन्ध, चहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद्
उ मध्यातिथिर् अपश्यत्, तस्मान् मध्यातिथम् इत्य् आश्वयते ॥ २३६ ॥

[१] क न्यमुष्य [-] एवै कोशयो. [३-३] क आहुते [-४] क तस्मात्सा. [५] ग प्राउ
[६] क ग मित्यदमक. [७-७] ग दशे च दाये [८] ग उपपशुर्भत

तद् ए एवाचक्षते अक्षिरस्यातां सामेति । अक्षिरस्या ह वै नामर्याणां पुत्रा आसु. ।
ते अकामयन्त स्वर्गं लोकम् अश्नुर्धामहीति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो
वै ते स्वर्गं लोकम् आशुवत । तद् एतत् स्वर्गं माम् । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ।
यद् ए अक्षिरस्या अपश्यत् तस्माद् अक्षिरस्यातां सामेत् आश्वयते । तद् ए एवाचक्षते
मावतम् इति । मरुतो वा अकामयन्तौजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानां स्थाम्,
जयेम स्वर्गं लोकम् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै त ओजिष्ठा
बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानाम् आसन्व, अजयन् स्वर्गं लोकम् । ओजिष्ठो बलिष्ठो
भूयिष्ठो वीर्यवत्तमा स्थानां भवति जयन् स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ मरुतो अपश्यन्
तस्मान् मावतम् इत्य् आश्वयते ॥ २३७ ॥

[३] क तत [-] ग साप

'तद् ए एवाचक्षते' विश्वामित्रम् इति । भरता ह वै सिन्धोर् अपरतार आसुर्
इक्ष्वाकुभिर् उवावा । तेषु ह विश्वामित्रजमदग्नी ऊपतुः । स हेन्द्रो^१ भयम् आसमात्यं
हरा^२ ययत् । नौ हास्मै न दशौ । तयोर् हादत्तयोर्^३ जुहावेन्द्रकोश इति । अम्मक्स्
तस्मिन् विष्टन्—विश्वामित्रजमदग्नी^४, इमा इक्ष्वाकूणां गा विन्ध्वम् इति । तद् घेमाव्
अपरसते सन्तो शुश्रुवतुः । नौ हाञ्जितुर् भरतान्—इन्द्रो वै नाव्^५ अयं ह्यनीमा^६ इक्ष्वा-
कूणां गा विन्ध्वम् इति । एत, गा^७ विन्धामहा इति । तौ वै न हम गाधे कुरुतम् इति ।
ते वै युक्त्वम् इति । ते ह युजिते । ते हाभ्यवेयुः । नौ होचतुर्—या वः पवूलन्यस्^८
ता अपास्यतेति । ता दायासुः । अथ ह राजन्यवन्धुर्^९ यस्मै^{१०} पवूलन्यम् आस^{११}, तां
हायोऽक्षं ब्रह्मन् । नाव् अकामयेतो—गाधो नाव् अयं स्याद् इति । स एतद् विश्वामित्रस्
सामापश्यन् । तेनास्तुत ।

पुरा सिन्धुर् युवा कविर् अमितीना राजायत ।

रुन्धो विपश्य कोशो धर्मा^{१२} रुन्धो युक्त्वम् । ॥

स वक्ष्य^{१३} गोमतेऽपाउर् अग्निर्^{१४} बिलम् ।

चा देवा अविश्रुवन् तुज्यमानास् जाविषुः ॥

तवाहं शूरा गतिभिः प्रव्य आस सिन्धुर् अवरु ।

इत्य्^{१५} एता आवदन्तौ^{१६} प्रत्येताम् । उपनिष्ठन्ति निर्वणो विदुर् वे तस्य कारव इति हैवाप^{१७}
उपतस्थिरे । ताभ्यां ह^{१८} गाध आस । ते ह गाधेनातिययुः । तद् यस्मिन् इयं पवूलन्यम्
आस । 'तद् घेमापो'ऽयच्छिष्टिदुः^{१९} । अनशद्^{२०} या इयम् इति त एव जेशवः^{२१} ।
योगो नोद्यत^{२२} इति त एवायोमाव^{२३} इति । इदम् एवाद्य^{२४} वसामेति त एव वसतयः
॥ २३८ ॥

[१-१] क तद्विश्वामित्रे [२] ग वतारव्य [३-३] एव क च । ग सिन्धुर्निरुधुमित्रजमदग्नी
[३] ग हेन्द्रो [४] ग मरो [५] क इदत्तयोर् [६-६] क अयं ह्यनीमा य अयं ह्यनीमा [७] ग

न म परदृष्टं क म राज वसव न तौ पो क वि च इष्टु न
 न पपुनव ३ ग मत्त [३ वि इष्टु] एव क थ ग अजनत् [२१]
 क ग नलस्य [१५] क ग अदिबो [१५-१५] ग च वशो [१२] क नोय [२५] ग पवाण
 क ग पनवावर्त्तनी [१५] क देवान [१७] क नै [१४-१४] क इमेवाण ग इति मेवक

तद् उ हैव कुमारिकाः क्रोडन्तीह जहः^१ । स एव यौविनो^२ गिरिहृ बभूवत् । अथ
 हवा इमानि वनानीमाश^३ च नद्योऽपरतार^४ आस पुरा सिन्धोह आसुः । तौ ह पञ्चात्
 परीत्य प्राचीः प्ररुधतुः । तनो यान्त् उक्षरार्धनान्त् आसंस्, तानीमानि लवणानि^५ । अथ
 य तस्थुत्, त एते धुद्रा वनस्पतयोऽभवन् । अथ ह आ इमानि^६ पीरुस्तच्छमेतद्^७, अथ
 या नदीह तारयावकस्, ता इमा नद्यो विवस्निहोस्तमास्^८ तारयावकुः । तासु^९ ह
 तथमाणसु सिन्धोह अग्रियम् आस । स होवाच—

ननु गृहेति श्रुद्धम गाथिन पित्र तय ।

कुनत्वा सहजम् आगमद निष्ठाभिन्न बल तव ॥

इति । स होवाच

उत पुत्रो ददतये रमि दीर्घनमा^{१०} वदन् ।

विपक्षित नद् अन्धजायन् यद्व्यागानि कल्यन्^{११} ॥

कपीदन्तः^{१२} पणवति

इति । तनो वै ते तान् पठान् अविवृन्त । तद् एतत् पशव्ये स्यात् । अथ पठान् रुद्धे यहु
 पशुर भवति य एवं वेद् । यद् उ विश्वामित्रोऽपद्यत् तस्माद् वैश्वामित्रम् इन्त् आख्या-
 यते । तद् ऐळम् अरुडाशकताम भवति । पशवो वा^{१३} इत्या । पशुष्व् एवैतत् प्रति-
 तिष्ठन्ति ॥ २३९ ॥^{१४}

[१] क जुह [२] क यौविनो [३] ग वनानि [४] क ग तस्य [५] न दीर्घनमा [६] ग
 वाश [७] क परतार [८] क ग प्रवणानि [९] कल्यन् [१०] क कपोद्वय ग कपोद्वय [११]
 [१२-१२] क नादिन [१३] क पीरुस्तच्छमेतद् ग क नादिन [१४] क इत्यष्टमद् ग पञ्चमोऽध्याय
 पीरुस्तच्छमेतद् [१५] क विपक्षितोऽन्धजायन् [१६] गृहममह.

‘अकान्’ ननुद पमि^१ विवमन् इति परयो वा अश्व, पशूनां, परमस् समुद्रः, परमं
 नवमम् अहस्, तस्माद् एता नद्योऽहन् किपन्ते^२ । जनयन् प्रज्ञा भुवनस्य गोपा इति जन-
 जतार भवन्ति । जनद्रद्^३ वै जगत्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः । ‘गुपा पविने अग्नि सानो
 अव्ये’ इहन् मामे, वायुं चानो आवेर्^४ इति कुरण्वतीह वृहद्वतीह भवन्ति वृहतो रूपम् ।
 वादन्तम् एतद् अहः । ‘मनुत् तद् योगो गहिष्यु वकरेति’ मनुद् ध्य एतद् अहर् यद् अष्टा-
 चत्वारिंशम् ।

^१ अथ अह रानी इत्येत देवान् ।

अदधाद् इन्द्र पवमान ओजोऽवनयत् यद्वै ज्योतिर्ह रन्तु ॥

इति^५ जनद्वतीह भवन्ति । प्रातस्तवनान् एवैतन् नवमम् अहः प्रजजयन्ति ।

^१ मति वायुस् इत्ये रायते ^२ न मणि ^३ मित्रावरुणा पूयमान ।

मसि अर्थे मास्त मति देवास् मति अकार्षन्ती देव स्यात् ॥

इति^४ सर्वदेवत्यं भवति । वैद्वदेव्यं ह्य एतद् अहर् जागतम् ॥ २४० ॥

[१] क अविपाठ ओ [२] ग अकान् [३] क नेति [४-५] क ज वान जो वन्दुरिति
 क प्रथमे [६] क मित्रो [७] क जवर् [८-९] क मणि च मनो ग वान् ग नेति
 [६-६] क इत्ये इ हिद् [७] ग अन्ते [८-] [११-११] ग चतसि

ता प्रमा भवन्ति चित्तुभ्योः जगद्वर्णा बह्वो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण समर्धयन्ति^१ तं तत्रार्थेन । ^२सम् अस्मा^३ अभ्यते य एवं वेद । एष देवो^४ अमन्य इति सुक्तम् अनुकूपो भवति—पशवो वै सुक्तम् । पशवश्छन्दोमाः—पशूनाम् एवावयदर्थे । अथो भूमा वै पशवः । भूमा सुक्तम् । पशूनाम् एवैतत् पशून् अनुकूपान् कुर्वन्ति । नात्र प्रत्यशानुरूपान् कुर्वन्ति । तस्मात् पशवो नानारूपान् जनयन्त्य—उत श्वेता कृष्णा^५ जनयन्त्य^६ । उत कृष्णा श्वेतम्, उत राहिणी कम्पायम्, उत कम्पाणी रोहितम् । तास्व समासप्रभृतयो भवन्ति नानोदकाः—^७एष देवो अमन्य, एष देवो विपा कृत, एष देवो विप्युगि इति^८ । इदं वै प्रथमं पदम्, इदं द्वितीयं, अदस् तृतीयम् । तद् आहुः प्रेय वा^९ एते ऽस्मात्^{१०} लोकाच्च च्यवन्ते ये द्वादशाहथजिनः । अन्तम् इव हि गच्छन्ति^{११} । तद् यद् एतास्व समासप्रभृतयो भवन्ति नानोदकाः । अस्मिन् एवैतत् लोके प्रतिष्ठन्ति । नाना प्रभृतयस्व समानोदकाश्च षष्ठे ऽहन् भवन्ति । अमुस्मिन् उ तामिद् लोके प्रातिष्ठन्ति ॥ २५१ ॥

- [१] ग जान्ति [२] ग तद्वदन्ति [३-४] क समा [५] क देवे [६] ग कृष्णा
[७] ग जनयन्त्य [८-९] क एव त्वं न त व मिति [१०-११] ग पतराज [१२] क गच्छन्ति

दशर्षं भवति—दशाक्षरा विराट् । अर्षं विराट्—विराज एवाक्षरास्यावयदर्थे । अष्टर्षं भवति । अष्टाक्षरवारिंशम् एवैतेन^१ स्तोमम् अभिवदन्ति । अथो अष्टाक्षरा वै गायत्र्य—अष्टाक्षराः^२ पशवः । पशवश्छन्दोमाः—पशूनाम् एवावयदर्थे । इन्द्रो वै वृत्रम् अहन् । तं वृत्रं जघ्निवांसम् एभ्यो लोकेभ्यम् सर्वाणि भूतान्य् अववदन्—एष वीर, एष वृत्रहति । धीर्यम् एवार्हिसम् तद् अभिपूर्वम् अहधुः । धीर्यम् इव वा यय चक्रिवान् भवति^३ 'वृत्रम् इव^४ जघ्निवान् य एतद् अहद् आगच्छति^५ । तद् यद् एष इति भव त धीर्यम् एवार्हिसम् तद् अभिपूर्वं दधति । तद् आहुद् ऋतुमान् पृष्ठवप् षडहो ऽनृतवश्छन्दोमाः । अनुताम् इव वा पते प्रतिष्ठिता यत्र छन्दोमा इति । तद् यद् एतानि पदञ्च पदृवाति भवन्ति तेनैवतुमन्तश्छन्दोमाः क्रियन्ते । स वानुत्तमम् पङ्क्तो भवति । यद्वा वै प्रत्यक्षं भवन्त्य् अयैष इत्य् आचक्षते, यद्वा परोक्षम् अथ स इति । परोक्षम् इवैव यन्ति य एतद् अहद् आगच्छन्ति^६ । तस्मान् स वानुत्तमम् पङ्क्तो भवति येन प्रयन्ति । तेनोचन्ति । अष्टाक्षरवारिंश स्तोमो भवति । अष्टाक्षरवारिंशदक्षरा वै जगती । पशवो जगती । पशवश्छन्दोमाः । पशून् एवैतत् जगत्यां प्रतिष्ठन्तो यन्ति ॥ २५२ ॥

- [१] ग एवैतेन [२] क लक्षणा [३-४] ग वृत्र [५] क ग आगच्छन्ति [६] क आगच्छति

अगन्म महा तमसा ययिषम् इति गङ्गन्त्य् आड्यानि भवन्ति । गच्छन्तीष वा एते^१ य एतद् अहद् आगच्छन्ति । 'यो दीदाम समिद्धं न्वं दुरोध' इति दीदाम्य् एवैतम् एतेन । 'रक्षिषाद् नोदसी अन्तरं जनी' इतीमे ह वाच रोदसी इदम् एवान्तरिक्षं^२ भरतः । खादुते विश्वः प्रलयम्^३ इति प्रत्यङ् ह्य एष जियहस् तावते । 'स महा विश्वं दुरितानि गहान् इति^४ विश्वचरीर भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः ।

अग्नि ह्ये दम आन् आतनेदः ।

'स तां रक्षिषद् दुरिताद् अन्तराद् अस्माद् शुण्ठत तत नो भवोन' ॥

इत्य् आशिषम् एवैतेनाशास्ते । त्वं वरुण उत मित्रो अहं इत्य् आशावाहणी भवति, दुरिष्टस्यै-

वावेष्टुमै . यद् य वै किं च यदस्य कुष्ठतं कुष्ठार्त्तं विधुरं तस्व इ वा एषा वेष्टुमै
न्वा वर्धन्ति मतिभिर् वसिष्ठा इति^१ वृद्धं ह्य एतद् अहः ।^१ त्वे वसु सुषणनानि सन्तु यूय पात
स्वास्तिमिस् सदा न^१ इत्य आशिषम् एवैतेनाशास्ते ॥ २३३ ॥

[१] ग यता [२-२] क यो+रुण [३] ग मन्हा+मिति [८] ग अ [९-९] क म वादन
रीषम् [४-४] क वि+र्वा ग उर्त्ति [५-५] [१०-१०] ग किम्स्व [११] ग भवति [१२-१२] ग
क उरु+त स्वा म [६] क व्यहम् [७-७] क लेवसुन्तुयून

प्र मित्रयोर् वरुणयोर् इति भैत्रावरुणं भवति ।

^१ स्तोमो न एतु शून्यः^२ ।

नमस्तान् वृत्तिजातयोः ॥

इति^१ जनद्वत्^२ । नवमम् एवैतेनाहः प्रजनयन्ति । या वाग्यन्त देवा इति धृत्यै । अन्तम्
इव ह्य एतर्हि गच्छन्ति, छान्दोमेभ्यो नेत् पराञ्चो ऽतिपद्यामहा इति ।

^१ सुदक्षा दक्षपितरा ।

अनुर्वाय प्रमहसा ॥

ता न जित्वा तनूपा^१ वरुणा जनिदूनाम्^२ ।

मित्र साधयत धियः^३ ॥

इति सिद्धया एव । महं इन्द्रो य ओजसेत्य् ऐन्द्रं भवति । महद् ध्य एतद् अहर् यद् अष्टा
चत्वारिंशम् ।

^१ पर्जन्यो वृष्टिम इव ।

स्तोमैर् वरुणस्य वावृते^१ ॥

इति वृद्धं ह्य एतद् अहः ।^१ कण्ठा इह यद् अकत स्तोमैर् यजन्य नाधनम्^२ इति सिद्धया
एव ।^३ प्रजाम् कृतस्य पिप्रत् इति जनद्वत् । नवमाद् एवैतद् अहो दशमम् अहः प्रजन
यन्ति । नवमाद् वा एतद् अहः प्रजार्त्तं यद् दशमम् अहः । यद् द्वितीयस्याह ऐन्द्राश्च तद्
ऐन्द्राश्च बार्हतम् । बार्हतं ह्य एतद् अहः । समयीन्त्य आज्यानि भवन्ति । नानाग्रामाच् इव
इ वा एतौ यत्^१ पृष्ठयश् च^२ पडहश् छन्दोमाश् च । स यथा नानाग्रामौ मित्राणि
व्यतिषद्याभय आसीयातां तादृक् तद् यत् समयीन्त्य आज्यानि भवन्ति । असमयीनि
हैके कुर्वन्ति । तस्मात् समयीन्त्य एव कार्याणि । अष्टाचत्वारिंश स्तोमो भवति । अष्टा-
चत्वारिंशदशरा वै जगती । पशवो जगती । पशवश् छन्दोमाः । पशुष्व एवैतज् जगत्या
प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २४४ ॥^१

[१-१] क स्तोमो न श्या नम रिति [२] ग शून्यो [३] व पर्जन्य स्तोमैर्वैध [४-४] क कणात् स्तो नम् [८-
[३] ग जद्वत् [४-४] क मुद एतुमाता वा वनाच् [८] ग वद कुत [९-९] क प्रत [१०-१०] ग
मित्र य [५-५] ग वरुणजनिदूनाम् [६-६] क [७-७] क प्रयमोध्याय

पवमानस्य जिह्वा इति बृहतो रूपं, हरेश् चन्द्रा इति जगत्यै ।

^१ पवमानो रथीतमश् शुभ्रमिह शुभ्रशस्त्रम् ।

हरिश्चन्द्रो सखद्वजः^१ ॥

इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न
यन्ति ।^१ पवमान व्य अगुहीति^२ वैश्वदेवं^३ रूपम् उपगच्छन्ति^४ । वैश्वदेवं ह्य एतद्
अहः । ता द्वाद्वतीर् भवन्ति । अन्तो नवमम् अहः । अन्तम्^५ एवैतद् आगल्यैतामिस् सर्व

पाप्मनम् अपघ्नत त सु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् अथ गानुविजिघनम् । गानु विन्वा
महा इति सवम् आसत । गानुम् एव विन्दन्त । तद् उपरिष्टोभयद् भवति वाहर्निधन
वाहेतम् । तस्माद् वाहेतं ऽहन् क्रियते । तद् वृ पवाचक्ष्णे भरद्वाजस्यादारसुद् इति ।
अथ वै 'प्रातर्दानं शशभ्रात्रे' दश राजान् पथयन्त मानुषे । तस्य ह भरद्वाजः पुरोहित
आस । तम् उपाधावद्—ऋषे, उप त्वा धावाम् । १ इह नः प्रजामीहीति । सो
ऽकामयत भरद्वाजो—जयेम संग्रामम् इति । स पतत् सामापद्यत् । तेनस्तुत । सो
ऽब्रवीत् स्तुत्वा—आ वै न इन्द्रो हवै समिष्यति । २ जेध्यामो ३ वा इमं संग्रामम् इति
॥ २४५ ॥

[१-१] क पव तमश्नुभेमि मां हरि गया [२-२] क [१] ग उपाधावद् [१०] त वावाम [११] ग
पव हन्तीति [३] ग वैश्वदेव [४] ग गच्छति प्रजानीहीति [१२] ग अधिपाद् भगवन् [१३]
[५] ग अन्तर [६] क गावु [७] ग विन्दते क जेध्यामो ग जेध्यामो
[८-८] क प्रातर्दानं शशभ्रात्रे ग प्रातर्दानं शशभ्रात्रे

अथ होपमा सावेदसी कत्याण्य् आस क्षत्रस्य प्रातर्दानस्य जाय । तस्यै ह आतर्
जघ्ना । तद् ध ध्रुवनम् आस । तां ह परिधावन्तीम् इन्द्रो ऽभिष्वधौ । स ह शुष्काजिने
परिधायाम्यवेधाय । तस्य ह विषये अप्पमून इतराधे ऽपासक्त आसामिक्षा सर्पिषा
सयनेतराधे । स 'हास्या अन्तिकं नतितु दधे' । तां ह स्म नयत् सर्पिषा प्रलिम्पति ।
तं ह स्म यद् अपसेधस्य, अथ ह स्मरथा अन्तिकम् एव नृत्यति । सायम् आस,
न्ययेयुः । तां ह पतिः पप्रच्छ—किम् अत्र किञ्चिद् दिवाद्यो ऽद्राभीह इति । सा
होवाच—न नु ततो ऽन्यत्, स्थविर एव मे ऽद्यान्तिकम् अनतीत् । तस्य विषये
ऽप्युपूय इतराधे । १ ऽपासक्तो ऽभूद् आमिक्षा सर्पिषा सयनेतराधे । तं यद् अपासीत् स
मथमेयान्तिकम् एवातर्तीद् इति । स १ होवाचा २ वै न इन्द्रो हवम् भगवन् । जेध्यामो
वा इमं संग्रामम् ३ ॥ २४६ ॥

[१] ग पतिस्तोय [२] क पतिषायाभ्ययेयय [३] ग अपसेधस्य [४] एव कोशेषु [५]
[६] ? ग सायनेतराधे [६-४] ग हास्यान्ति- ग पव [१०] क ग विषये [११-११] ग
कन्दर्पतुन्दके [७] ग सम [८] एव कोशयोः पासक्त सूदा [१२] क होवाच

इन्द्रो वै सो ऽभूत्, तं मोहिंसिष्ठास, ते सखीहृत्य क्रूताञ्— जयाम संग्रामम्
इति । श्वो ह भूते परिसन्धुः । स हायं तादृशेनैव विवधेन परस्तराम् इव 'नर्तितुं दधे' ।
तं ह 'स्म यत्' प्रेप्स्यथ, अथ ह स्मेतर परस्तराम् एव । सा हेहाञ्जके— हन्तैनम्
अभिषदानीति । तं ह्यभ्युवाद्—
किं ते भगव मृत

इति ।

य० कल्पितोपतरादि

इतीन्द्रः ।

वि ते मन्त्राक शीयसां महतो जोषवाजिन

इत्य् उपमा सावेदसी १० ।

वि नेत् पुनक शीयाते सम् इत् ११ तथ विनवत् १२ तितः

इतीन्द्रः ।

विष मज्जक ते सुवाय प्रावन्नाय पय सते १३

इत्थ उपमा सावेदसी ।

विषे वद पुत्रक सती युग नेन ननत् पित

इतीन्द्रः ।

पुरो मवाक वासादुक्तं प्रवेव १४ यम्

इत्थ उपमा सावेदसी ।

यश्च निव पुत्रका सत्य उपकृत १५ सीतानि

इतीन्द्रः १५ ।

१५ विवो मे १६ महिरो १७ वृषे हस्तेनाभिमुशात् १८ तत

इत्थ उपमा सावेदसी ।

१९ हिमिति २० नम कुम्भा पेनरम हस्तम् अरुव

हिमोभूत कपोभूत

कथाम मोहर विवो हस्तनाभिमुशात् तत

इतीन्द्रः ।

यवोऽभूत् ततोऽभूत्

यथा ते मयि पिब्य हस्तेनाभिमुशात् तत

इत्थ उपमा सावेदसी १६ ॥ २४७ ॥

[१] ग न [२] ग जहतज	[३] ग पुरस्तगम्	ग सावेदी [१४] क यवेन [१५-१६] क
[४-५] ग गगितुः	[१-५] ग हस्ये [६]	विनादसीनेन्द्रः ग पितायसीनेद्रः [१६-१७] क
य सौतर [७] ग दाम्युपद	[८] ग येऽ	विशोर्न [१५] क महिरो [१८] क हस्ते-
[९] क कश्चिपोपतानति [१०] ग स वेदते [११-		नामिमाशात् ग हस्तेनाभि [११-१५] ग नास्ति
११] क दक्षिणाय [१२] ग सरित [१३]		[२०] क हिमिति

तं हानुसंदुभ्योवाच—अयम् संग्रामम् इति । से हाजिनम् उपायनाम् उवाच—

दग्नेनाम् अमृद् व्युपायतति १ नास्तिनि २ ।

यव क्षत्राय ३ गनुषाद् व्युपायतत ३ शब्द ॥

इति हेवणेयलोमानि शातयाञ्चके । ते हेवाश्चरथा उत्तम्भुः । नैर् वै 'स तं' संग्रामम् अजयत् । सोऽब्रवीत् भरद्वाजो—न वै दारेऽस्मृमेति । यद् अब्रवीत् भरद्वाजो—न वै दारेऽस्मृमेति, तद् एवादारयतोऽद्वारसूत्रम् । तद् एतद् विजितिद् आतृष्यहा नाम । विजयते हन्ति द्विषन्ते आतृष्यं, दारेऽ छिपन्ते आतृष्यं स्मरयति, नात्मनाः दारेऽ धावयति । अथो संन्द्रम् १० एव । इन्द्रो १० वा एवाम् एतेन हवम् अगच्छद्, आग्नेन्द्रो हवं ११ गच्छति य एवं वेद् । तद् व अष्टाक्षरणिचनं १२ भवन्—अष्टाक्षरा वै १३ गायत्री । अष्टा-शफाः पशवः । पशवश्च छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धये । यद् उ भरद्वाजोऽपश्यत् तस्माद् भरद्वाजस्याद्वारसूद् इत्य् अख्यायते ॥ २४८ ॥

[१] ग व्युपायतति [२] क नास्तिनि [३-४] वरे	[८] क ग नात्मना [९] ग गोन्द्र
क मनुष्यक्षुपपतत [५] ग हेवणेयलोमानि [१०-११] ग पशोन्द्रो [१२] ग इ हवं [१३]	
[५-६] क सा [६] क ग विजिति [७] ग	क ग अष्टाक्षरणिचन [१३] क नास्ति

अथ संक्षुद्रितम् । सिन्धुक्षिद् वा अन्तं वाचोऽपश्यत् । वाचं छन्दोमेन् समि-च्छति । आमेव वा वतदि वाग् भवति छन्दोमेषु । ताम् एवैतत् संविन्दन्ति । अथो अन्त्येन साम्नाम्ये स्वर्गे लोकम् अभवामहा इति । तद् ऐलं भवति । पशवो वा इन्द्रा । पशवश्च छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धये । अथ हरिष्ठीनिधनम् । प्रजापतौ ह वा अग्ने

श्रीर् आस न इन्द्रो ऽकामयन् येन प्रजायतो श्रीर् मय्य पथा स्याद् इति स एतन्
 सामापश्यत् तनास्तुत तन हरिश्चरि इत प्रजापत त्रयम् अहरत् । तद् हरिश्चरिनिध
 नस्य हारश्रीनिधनत्वम् । तद् 'एतच्छ्रद्धास्तवस्व साम' । अस्तुते श्रिय य एव वेद ।
 वैवापुरा अस्पृष्टम् । तेन होमेष्वपि एव धीर् आस । स इन्द्रो ऽकामयन् वृद्धीयास्तृणा
 श्रियम् इति । स एतन् सामापश्यत् । तेन हरिश्चरि इत्य् पथापुराणां श्रियम् अवृक्तम् ।
 'तद् भू एव' हरिश्चरिनिधनस्य हरिश्चरिनिधनत्वम् । तद् एतन् श्रीर् एव साम । अस्तुते
 अग्निं, वृक्तं द्विषतो अस्तुत्यस्य श्रिय य एव वेद । तन् उपशरणिचनं भवति—अथो वा
 इमे लोका—एषां लोकानां विधुन्ये ॥ २५१ ॥

[१] ग सर्जन्ति [२] ग लविदन्ति [३-२] क धत्तिस्त्वमवयवम्
 ग पमश्चित्तामस्तुते [४-४] ग तर्ह्य

अथाङ्गिरसो निवेष्टः । अङ्गिरसो वा अकामयन्ताव पशून् रुद्धामहीति । त पतत
 सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै तान सधोभ्यो दिग्भ्यः पशवो ऽभिम्यवेष्टन् । 'तद्
 यद् एतान् सर्वाभ्यो दिग्भ्यः पशवो ऽभिम्यवेष्टन्' तन् निवेष्टम् निवेष्टत्वम् । ते ऽस्तुवन
 ते वै न इमा इळा अवारिपुर् इति । पशवो वा इळा । तस्माद् व इळानां सङ्कारः ।
 अथ बाध्रवं 'वाग्मिर्निधनं' यद्दिनिधनं वाद्वेतम् । तस्माद् वाद्वेते ऽहन् क्रियते । बध्रु
 वै कुम्भो ऽकामयन् पशुभिन् सूर्येति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स ग्वाभिर
 इत्य् पथ निधनम् उपेत । ततो वै स पशुभिर् अस्तुत । तद् एतत् पशव्यं साम । अथ
 पशून् सन्धे, बहुपशुर् भवति य एव वेद । यद् उ बध्रुः कुम्भो ऽपश्यत् तस्माद् बाध्रवम्
 इत्य् आख्यायते । अथ ऋषयः पयसानः । पशवो वै सिमा, पशवो रेवतया, पशव
 ऋषयः । कवचम् एवेतन् पशुष्व अपिच अग्निं मिथुनवाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन
 जायते य एव वेद । अथो वैषाम एतेनैव सर्वं छन्दोमा ऋषभवनः क्रियते ॥ २५० ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग अक्षरणिपुर् [३] ग नास्ति [४] क काञ्च [५] क नास्ति
 ग नास्ति [६] क ग नास्ति [७] ग नास्ति

अथ गौपृक्तं वह्निनिधनं वाद्वेतम् । तस्माद् वाद्वेते ऽहन् क्रियते । गौपृक्तिश् च वा
 आश्वसुक्तिश् चैव । ते ह बहु प्रतिगृह्य गरगिराव् इव मेनात् । ताव् अकामयेताम्—
 अपेयं गरं गीर्णं हनीषहीति । ताव् एते सामती अपश्यताम् । ताभ्याम् अस्तुवाताम् ।
 तयोर् अन्वतरो ऽग्निं आहुत इत्य् एवेयं लोकम् अभिनिराजुहोत् । अग्निं ह वा अभिमन्
 लोके न किञ्चनानातिरिचयते । शुक्रं आहुत इत्य् एवाभ्यन्तरो ऽग्निं लोकम् अभिनिराजु-
 होत् । आदित्यम् उ ह वा अभिमन् लोकं न किञ्चनानातिरिचयते । ततो वै ती ते गरं
 गीर्णम् अपाग्राताम् । तन एतच्छ्रद्धा यथा द्विदत्तः कुमारस्य सातं स्याद्, एवं सातम् आस ।
 यो गरगीर् अन्वेताम्रिगृह्य प्रतिगृह्यानादशक्त्वाजम् अशित्वा, स एताभ्यां स्तुवीति ।
 अप ह्येवं ते गरं गीर्णं हते । यद् एतेन किं च एते कृतं भवति, तद् अपहते । ते उ पञ्चा-
 क्षरणिधने भवतः—पञ्चपशवो वै गन्धिः । पाक्ताः पशवः । पशवश् छन्दोमा—पशूनाम्
 एवावष्टव्ये । यद् उ गौपृक्तिश् चाश्वसुक्तिश् चैवाव् अपश्यता तस्माद् गौपृक्ताश्वसुके
 इत्य् आख्यायते ॥ २५१ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग लविषाटः वस्ति तावेने हतम् ग अवाप्तताम् [८] क अतिशब्दा [९]
 सामनी [३] ग स्तुवाता [४] ग मा [५] ग द्वितीयाभावाः
 ग अभिमन् [६] क नास्ति [७] क अवा

परीतो विक्ता मुतम् इति परिचर्तारु भवन्त्यु सन्तस्य रूपम् । अन्धो ह्य एतद् मह
‘सोमो य उतम हविर्’ इत्थं उत्तमं ह्य एतद् धविः क्रियते यच्च छन्दोमाः ।

‘दधन्वा’ यो नर्यो अप्स्य अन्तरं वा सुषाव सोमम् अत्रिभिः ॥

नून पुनातो ऽविभिः परि स्वनादभ्यन् सुरभिन्तरः ।

मुने त्रित् त्वाप्तु मदाभो अन्यसा

इत्थं अन्धस्वतीर् भवन्त्यु—अत्र वा अन्धो—ऽद्याद्यस्यैवावरुद्धवै । श्रीणन्तो गोभिर् उत्तरम्
इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धवै । ‘पशवो हि छन्दोमाः । ‘परि स्वानश्
चक्षणे देवमादन कतुर इन्द्रश्च विचक्षण’ इति चतुर्ज्ञं भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश्
छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धवै । तासु पृष्ठम् । पृष्ठेन वै देवाः पृष्ठम् अभवन् । पृष्ठम्
असामेति सत्रम् आसते । पृष्ठम् एव भवन्ति । देवा वा अकामयन्त पृष्ठं स्थामेति । त
एतत् सामापदयत् । तेनास्तुवत । ततो वै ते पृष्ठम् अभवन् । तत् पृष्ठं वा अयम् अग्निर्
अस्य लोकस्य, पृष्ठम् अयं वायुर् अन्तरिक्षस्य, पृष्ठम् असाव् आदित्यो दिवः । तत् पृष्ठम्
इति वै प्रशंसन्त्यु अत्र प्रतिष्ठापयन्ति । तच्च क्षीर् वै पृष्ठं, वर्ष्म वै पृष्ठम् । अश्विने अयं,
वर्ष्म भवति य एवं वेद । तद् ऊर्ध्वैल भवति बृहतो रूपं बार्हते ऽहन् । तेन वै रूप
समृद्धम् ॥ २५२ ॥

[१-३] क सोमो य विर् [२-२] क दधन्वा यो रा सुषाव मि नून वादभ्यस्तुते सेत्यु [३] ग दधन्वा
[४-४] ग नास्ति [५-५] क परि स्व नक्षिन्न ऋतुण [६] एवं ग च । क भवति [७] ग प्रतिष्ठापयति

अथ संकृति । त्रिरात्रेण वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । स एषाम् असंशुद्धीतो
वीद्यावृहत् । तं गायत्र्याऽर्ध्वेणोदक्षञ्चयन्, सन्तनिना समतन्वन्, संकृतिना समकुर्वत्,
त्रिपन्धिना समदधुः, ध्रायन्तीयेन समधीणन् । अरिष्टेनारिष्टनाम् अगमयन् । त्रिरात्रेण
यद् देवा स्वर्गं लोकम् आयन् एतेन वै तद् आयन् । स एषां संव्यवृहत् । तस्मिन्
एतानि भूयिष्ठानि सामानि क्रियन्ते । एतम् एवैतन् त्रिरात्रं भिपज्यन्ति । भेषजम् पवैतेन
प्रायश्चित्तिं कुर्वते । संकृतिना वै देवाः प्रजाः पशून् क्षियम् अद्याद्यं समकुर्वत । तत्
संकृतिनस् संकृतिस्वम् । प्रजाः पशून् क्षियम् अद्याद्यं संस्कुरुते य एवं वेद । तस्यो एते
वृकणावा भवन्त्यु, उभया एव वाच उपपन्त्ये या च ग्राभ्या या चारण्या । तच्च चतुर्निधन
भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धवै ॥ २५३ ॥

[१] ग संशुद्धीता [२] क संकृतिना [३] क समदधन्
[४] एव ग च । क कुर्वते [५] ग समकुर्वते

अथ कौन्मलवर्हिषम् । एतेन वै कुन्मलवर्हिर् उभयान् पशून् अस्पृणोत् गव्याश्च
चाश्व्याश्च च । ‘तान् पवैतेन’ स्पृणोति । कुन्मलवर्हिर् वा अकामयतोभयान् पशून्
अवरुन्धीय गव्यांश्च चाश्व्यांश्च चेति । स एतत् सामापदयत् । तेनास्तुत ।

‘त्वं ह्य षड्धि चेरते विदा भग वसुक्षये ।

उद् वावृषस्व मधवन् गविष्ठय उद् इन्द्रो अश्वनिष्ठे ॥

इत्थं एव गव्यांश्च चाश्व्यांश्च च पशून् अवारुद्ध । तैर् उ पशुभिर् इष्ट्वा स्वर्गम् एव लोकम्
अगच्छत् । तद् एतत् पशव्यं स्वर्ग्यं साम । अथ पशून् इन्द्रे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं
वेद । यद् उ कुन्मलवर्हिर् अपदयत् तस्मात् कौन्मलवर्हिषम् इत्थं आख्यायते ॥ २५४ ॥

[१-१] ग तानिन्वैतेन [२] ग तेनास्तुवत [३-३] क त्वष्ट्रे चेरते वि य उद्वा य उदिय

अथ देवत्वानम् एतन् वै तृतीयम् - एतेन देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आपन् । स एषाम् असंगृहीतो^१ बीवाचंसत । त एतत् सामापश्यत् । तेनैनम् ए अस्याद् इद ए अस्याद् इदम् इत्य एवास्थापयत् । तम् एतनैवाटंढन । तद् यद् एतेनास्थापयत्^२ तद् देवस्थानस्य देवस्थानत्वम् । तद् यद् अत्र देवस्थानं भवत्य एतम् एतैतत् त्रिराजं प्रतिष्ठापयन्^३, एतं^४ देहन्ति । ते संस्कृत्य तेन स्वर्गं^५ लोकम् आपन् । तस्मिन् यत् स्वर्गं लोके समनिष्ठम् तद् अ एव देवस्थानस्य देवस्थानत्वम् । ते यत्र^६ स्वर्गं लोकम् आपत् तद् ध्याते^७ सर्वे संगोपाच्यके यथास्यैतत्तिथनम् । तेन ह्येतेन साक्षा महद् एवानपजयं जयति । तस्यैव श्रोको—

वैष्णव देवा अभिसंवसन्ति तदात्मसु तद् उ ईषा व्याप्ते ।

द्विकृत्य पुनर आरुह्य^८ तत्र एवावृत्त जस तनूनम् ॥

इति । त एतम् एव छन्दोसं व्यवहं संस्कृत्य देवस्थानम् एव साम समाकृत्वा स्वर्गं लोकम् अगच्छन् । तस्यो एवैव श्रोको—

यद् वैष्णव उपरते व्यवहरे^९ द्विकृत्वन्तसु समनिष्ठम् सामम् ।

तद् देवस्थानम् असन्तं साम तेन देवानो अन्तस्वम् आपन् ॥

इत्य एवावृत्तत्वम् अगच्छन् ॥ २५५ ॥

[१] ग संगृहीतो [२-३] क ग तेनैतमेवादिद् एव च । क ग यत्स्वय [४] पूर्व च । क ग वीत मेवादि [५] ग एतेनस्थापयत् [६] ग प्रति- [७] पूर्व ग च । क व्यर्गे [८] ग आरुह्य प्रापत्य [९] ग एत [१०] ग स्वर्ग [११] ग व्यवहरे

प्रजापतिर् अन्नाद्यम् असृजत । तन् अथाद् विश्वद् दिशो व्युत्क्रामत् । सो ऽकाम यतावाञ्छां कन्धीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैनद् ए अस्याद् इदम् ए अस्याद् इदम् इत्य एव सर्वाभ्यो दिग्भ्यो ऽन्नाद्यम् अवाकृन्ते । स यो ऽन्नाद्यकाम स्यात् चतुर ब्रूयात् । चतस्रो दिशः । दिग्भ्य एन्नाद्याद्यम् अवकृन्ते । अथ य स्वर्गकाम स्यात् त्रिर ब्रूयात्— त्रयो वा इमे लोकाः— एषां लोकानां समष्टयै । अथार्कपुण्यम्—अर्कं वा अर्कः । तस्यैतत् पुणं यद् आरण्यम् । तद् अ्य अरण्ये जायत—आरण्यस्यैवान्नाद्यस्यावकृद्ध्यै । देवा वै स्वर्गकामास्त तपो ऽतप्यन्त । त एते सामनी अपश्यन् । ताभ्याम् असनुवत । ततो वै ते स्वर्गं लोकम् आश्रुवत । ते एते स्वर्गं^१ सामनी । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तद् यथा वा अदो वृष्टे^२ नियाने ऽनुवहगाने^३ एवम् एवैताभ्यां 'स्वर्गो लोको ऽनुवहयो' । ते उ^४ स्वर्गं^५ । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ २५६ ॥

[१] ग असनुवत [२] ग स्वर्ग [३] ग वृष्टे [४] क अनुवहगाने [५-६] क स्वर्गं लोकोऽनुवहो ग स्वर्गं लोके न वृष्टे [७] ग नास्ति [८] ग स्वर्गो

अथ वैर्धश्रवसम्—अर्कं वै वैर्धश्रवसम्—अन्नाद्यस्यैवावकृद्ध्यै । दीर्घतमा वै सामनेयस् सानि^१ प्रयन् अत्रवीद् दीर्घश्रवसं कनीयांसं आतरम्—एतेषां तो आर्याणाम् अध्यक्ष स्था इति । सो ऽकामयत दीर्घश्रवा—अवाञ्छां कन्धीय, तेमे^२ आर्या अशनत्येयुर^३ इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनाग्निम् अस्तीद्—

यो विष्वा दधते वसु होता मग्नी चक्रवात् ।

मधोर न पात्रा प्रथमस्य अस्ते प्र स्तोमा यन्तु अस्यैव^४ ॥

इति । सो ऽस्मा अग्नि स्तुतस् सर्वम् एवेदं मधुमयम् अन्नाद्यम् अकरोत्^५ । ते वास्य आर्या

वायुर् यथा मत्स्व अन्नम एवम् । स हि स महान एव रसो । महत् पक्वैतद् सञ्जायम् ।
तेत हेतेन साक्षा महद् एवाज्ञायम् अवच्छेदे । यद् उ दीर्घशब्दो अपठ्यत् तस्माद् दीर्घ-
शब्दसम् इत्यु आख्यायते ॥ २५७ ॥

[१] क महि [२] क नमे य मे [३] क अन्वयेयुर् [४-६] क योवि सुतो नाश्व सै प्र य
[५] ग अहरोत् [६-६] ग यष [७] क सो

अथ यशः । यशसा वै देवा यशोऽभवन् । यशोऽस्मामेति सत्रम् आसते । यश
एव भवन्ति । तच् छीर् वै यशः । अश्रुते 'श्रियं य एवं वेद' । तद् उ सप्तत्रिंशदक्षराणधन
भवति । पटत्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकः । अस्माद् आदिष्यत् सप्तत्रिंश- ।
एतस्मिन् एव तत् स्वर्गो लोकेऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति । तस्यो एतां कृत्वाणाम् आशिषम्^१
अन्तत आशासन आसुर विश्वसुर विश्व विश्वम् आयुर् अग्रीम्हीति^२ । तथैवेतत् समुद्योदयम्
अश्रुवते । अथ शुल्कः । शुल्कैत वै देवाश् शुल्कोऽभवन् । शुल्कोऽस्मामेति सत्रम् आसते ।
शुल्क एव भवन्ति । तच् छीर् वै शुल्कः^३ । अश्रुते श्रियं य एवं वेद । "तद् व् एवाचक्षत
आश्वम् इति । देवा वै स्वर्गकामास्त तपोऽतप्यन्त । न एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत ।
ततो वै ते स्वर्ग लोकम् आश्रुवत । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । अश्रुते स्वर्गो लोकं य एवं वेद ।
अथ भर्गः । भर्गेण वै देवा भर्गोऽभवन् । भर्गोऽस्मामेति सत्रम् आसते । भर्ग एव
भवन्ति । तच् छीर् वै भर्गः । अश्रुते श्रियं य एवं वेद^४ । अयाभिषवम् उभयाभीशुनायै^५ ।
यथा द्वैकामीशुना यायाद् एव तद् यद् अन्यतरद् । अथ यथोभयाभीशुना यायाद् एवं तद्
यद् उभे । एताभ्यां वै द्वादशांग्रोऽरिष्टसु संशुहीत एति । सरिष्टेन संशुहीतेन द्वादश
रात्रेण पाप्मानं तरति श्रियम् अश्रुते य एवं वेद ॥ २५८ ॥

[१-१] न श्रिय [२] क आश्वेयम् ग आवितन् [३] ग अलोमहीति [४] ग गर्गो
[५-५] ग नास्ति [६] ग उभयाभीशुनायै

अथ दीर्घतमसोऽर्को—ऽन्नं वा अर्को—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयं । दीर्घतमा वै आमतेयो
ऽन्नाद्यकामस्त तपोऽतप्यन् । न एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत । ततो वै सोऽन्नाद्यम्
अवारुद्ध^१ । तद् एतद् अन्नाद्यस्यैवावरुद्धिस्^२ साम । अवाञ्नाद्य रुद्धेऽन्नाद् श्रेष्ठ स्वाना
भवति य एवं वेद । यद् उ दीर्घतमा आमतेयोऽपश्यन् तस्माद् दीर्घतमसोऽर्क इत्यु
आख्यायते । 'असावि सोमो अरुषो वृषा हरिर् इति' वृषपवतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् । बर्हतम्
एतद् अह^३ ।

*रात्रेव दस्तो अधि गा अचिकरत् ।

पुनर्नो वारम् अत्यु सत्य अव्यय इत्येते^४ 'न योनि' पुनर्वन्तम् आनवत् ।

पञ्चम्य पिता महिषस्य पणिनो नाभा पृषिव्या गरिवु क्षय दधे ।

स्वसति आयो गणि ना चद् आसुरत् स प्रावन्ति वसते वीते अध्वरे^५ ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयं । पशवो हि छन्दोमाः ।

^१ कविर् वेचरवा पर्य एषि माहितम् अत्यो न तिक्तो अग्नि वाज्य् अर्षेति ।

अपमेध दुरिता सोम नो मृक पुता वसान^६ 'परि वासि' निर्णिजम्^७ ॥^८

इति परिवर्तीर् भवन्त्य अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ॥ २५९ ॥

[१] ग वरुण [२] क कनकसुवस्त्रम् य धीमारे [३] म योनि [४] क कनक
अत्राग्रस्यैवावस्थितस्य [५] क असावितेति [६] क धृजम् [७] ग पवित्रान [८] ग
[९-१०] क गन वत् पु यो ज्येष्ठ प नो ना ये स्व रन् निर्जनम्

तासु सामराजम् । 'श्रीरू वै राज्यम्' । अश्वने श्रियं 'गच्छति राज्यं' च एवं वेद ।
तद् य एवाचक्षते संवद् इति । प्रवता वै देवा स्वर्गं लोकम् आपन्त् उद्धतोदयतन् ।
सेवता समाश्रुयत । तद् यद् एतानि सामानि भवन्ति प्रवर्तव्यं स्वर्गं लोकं प्रयन्त्य, उद्धतो-
त्पतन्ति । संवता नमश्नुवते । तान्य उ वाङ्निधनानि भवन्ति । वाचकं छन्दोमैस्
समिच्छन्ति । आप्तेव वा एतर्हि वाग् भवति । छन्दोमेषु तद् यद् एतानि वाङ्निधनानि
भवन्ति, ताम् एवेतद् वाचं प्रत्यक्षम् उपयन्ति ॥ २६० ॥

[१-२] ग आवैराजम् [३-४] क नास्ति [५] ग प्रायन् [६] ग वाचप्रावतेव [७] क समश्नुते
[८] क ग वाच [९] ग एतीथोप्याय

अथ बृहत् । चर्म वै बृहत् । चर्मण्य पवैनत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तद् जागते ऽहन्
भवति । पुंसो वा एतद् रूपं यद् बृहत् स्त्रियै जगती । तद् यद् अत्र बृहत् पृष्ठं भवति
तेनैवैतद् अहर् मिथुने क्रियते । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । यद्युमन्त एव
भवन्त्य एतेन तुष्टुवाताः । प्रायन्त इव सूर्य विदेवेद इन्द्रस्य भक्षतेति विश्ववतीर् भवन्ति ।
वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । 'वसुनि जातो जनिमान्य ओजसेति' जनकृतीर् भवन्ति । जनकृद् वै
जगन्त्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः ।

<प्रति भाग न वीचिन् ॥

अकर्षितं वसुधाम् उप स्तुहि भद्रा इन्द्र रातय ।

यो अस्मै काम विधना न रोषति मनो दागाय सोदयन् ॥

इष्टु आशिषम् एवैतेनाशास्ते ॥ २६१ ॥

[१] क रूपं [२] ग तेनैवैतद् [३] ग वामदेव्यम् [४] ग अनेन [५] क प्रायन्त
[६-७] क न सेति [८] ग जगतीत्यै [९-१०] क प्रति मोल हि भ ये यो ते म यन्

तासु श्रायन्तीषम् । देवा वै सत्रम् उपयन्तो ऽब्रुवन्—यन् नः क्रूरम् आत्मनस्
तत् निर्भिषामहे । मा सकृरा उपगमेति । तद् यद् एषां क्रूरम् आत्मन आसीत्, तन्
निर्माय शरावयोस् संमार्जं न्यवधुः । अथ सत्रम् उपायन् । तत एषो ऽखलो 'देवो
ऽजायत' । तद् यच्च छरावाभ्याम् अजायत, तद् अग्न्येतन् नाम । एष ह वाच सो ऽग्निर
जज्ञे । न हैनम् एष हिनस्ति य एवं वेद । स देवान् अत्रवीत्—कस्मै माम् अजीजनतेति ।
औगद्वष्ट्यायेत्य् अब्रुवन्—यो ऽतिपादयात् तं हनात्मा इति । प्रजापतिर् होषस्
स्वां दुहितरम् अभ्यध्यायन् । 'सास्मै रोहिद् भूत्वातिष्ठत्' । तां पृथतो भूत्वास्कन्दत् ।
स पेशसास्मै वै मां देवा अजीजनन् औगद्वष्ट्याय' । अति वा अयं पादयति, इत्येन
विद्यानीति । तम् अविध्यत् । स विद्ध एतद् रूपं प्रत्यस्योर्ध्व उदक्रामत् ॥ २६२ ॥

[१] क निर्माय [२] क समीक ग समार्ज [३] क उषस ग इषस [४-५] ग वि पतद्वय
[६-७] ग देवा जायत [८] क मार्ज [९] क
औपद्वष्ट्यायेत्य् ग औपद्वष्ट्यायेत्य् [१०] ग वा
पृथय [११] क पत्वरयोर्ध्व ग पत्यस्योर्ध्व

स एष इक्षुस् त्रिकाण्डः । तस्मात् पृथक्ताऽस्त्युत्तमः । तस्माद् उ शोचतीति । तस्य
विहस्य रेतः परापतत् । तद् धिमवति प्रत्यतिष्ठत् । तन् मानुषम् अभवत् । तद् देवाश्च
सर्वेयश्च चोपसमेत्याब्रुवन्—“मेदं दुषद्” इति । यद् अब्रुवन्—“मेदं दुषद्” इति, तन्
मादुषस्य मादुषत्वम् । मादुषं ह वै नामैतत् । तन् मानुषम् इत्थं आख्यायते । तद् अग्निना
पदैन्धत । मरुतोऽधमम् । आयन्तीयनैतद् अश्रीणन् । तन् ज्ञायन्तीयस्य आयन्तीयत्वम् ।
ततः पशवोऽसृज्यन्त । ये प्रथमेऽसृज्यन्त ते रोहिताः* । येऽभितप्यमानाद् असृज्यन्त
तेऽरुणाः । येऽमितप्लाद् असृज्यन्त ते वज्रवः । ये दह्यमानाद् असृज्यन्त ते श्वेताश्च
च कृष्णाश्च । तस्माद् य अयम् एवाग्निर् दहति श्वेतं चैव कृष्णं च । विष्णुर्लिङ्गाभ्य
एवाजाश्च चैवेयाश्च चासृज्यन्त, अङ्गानेश्योऽङ्गिरसः ॥ २६३ ॥

[१] ग त्रिकाण्डः [२-२] क मेदन्दुष ग मेदक्षिण च मेदक्षिण [३] ग तम् [४] एवं कोशेषु

अङ्गारमिश्राद् भस्मनस् निजो वशा असृज्यन्त—मैत्रावरुणी बार्हस्पत्या वैश्वदेवा ।
भस्मन एव गर्दभोऽसृज्यन् । तस्मान् स भस्मनः प्रतिरूपः* । तस्मात् स* बभ्रिय
माणो* जीवति । तद् एतद् वीरजननं पशव्यं साम । वीरा वै* तद् अजायन्त यद्
अङ्गिरसः । एत उ पशवोऽसृज्यन्त । अस्य वीरो जायते*, उव पशून् रुद्धे, बहुपशून्
भवति य एवं वेद । स यो यज्ञविभ्रष्ट स्याच् “ज्ञायन्तीयम् अयम्” पृष्ठेषु ब्रह्मसम
कुर्यु । पृष्ठानि च वा एत* स्तोत्राणि चाधधृन्वते यो “यज्ञस्य विभ्रष्टः” । पृष्ठेषु चैवैन*
तत् स्तोत्रेषु च प्रतिष्ठापयन्ति ।

* यन इन्द्र मयामहे ततो नो अमय कृषि ।

मघन् शवि नव तन् न उतथे वि द्विषे वि द्विषो बहि ॥

इति* सृष्ट एवैतेन पाप्मानम् अपघ्नते । तांस्तु समन्तम्* उत्तग्राहणम् । तद् ऐळम्
अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व एवैतत् प्रतिनिष्ठन्ति ॥ २६४ ॥*

[१] ग भस्म [२] एवं क च । ग प्रतिरूप [३] एवं ग च । क यज्ञविभ्रष्ट [४] एवं च । क
ग नास्ति [४] एव च । क बभ्रियमाणो ग जियमाणो [११-११] क यत हे तन धि
[५] क एव [६] एवं च । क ग जनयते [७-७] म ये वि द्विषे [१२] ग मन्तम् [१३] ग चतुर्थो
[७] ग ज्ञायन्तीयस्य [८] एवं कोशेषु [९-९] ध्याय

* त्वं सोमासि धारदुर* इति श्रुत्यै । अस्तम् इव ह्य एतर्हि गच्छन्ति छन्दोभेभ्यो नेत्
पराञ्चोऽतिपथ्यामहा इति । * त्वं सुतो मदिन्तम्* इति मङ्गतीर् भवन्ति । रसो वै मदः ।
धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसदनम् । तद् यद् एता मङ्गतीर् भवन्ति रम्य एवास्मिन्
एतद् दधति । एवैनद् एतेन ध्याययन्ति । * त्व सुष्वाणो अदिमिर* इति त्वम् इति भवति
वृद्धो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः ।

अभ्य अर्थ कनिकदत् ।

* बुध्नन् शुभम्* उत्तमम् ॥

इत्थं उत्तमो ह्य एष स्पष्टः क्रियते यश् छन्दोमाः । तात् समानप्रभृतयो भवन्ति नानो-
दर्काः । इदं वै प्रथमं पदम् इदं द्वितीयम् अदस् तृतीयम् । तद् आहुः प्रेव वा एतेऽस्माल्
लोकाश्च ध्यवन्ते* ये ह्यद्वाहाह्याजिनोऽन्तम् इव हि गच्छन्ति । तद् यद् एतास् समान
प्रभृतयो भवन्ति नानोदर्काः, अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । नानाप्रभृतयस्
समानोदर्काश्च पृष्ठेऽहन् भवन्ति । अमुष्मिन् इताभिर् लोके प्रतितिष्ठन्ति । तस्मात् मायम्

उक्तब्राह्मणम् अथ वसुनिधन निधन ग्रहणम् तस्मिन् व हतः ऽहन् त्रिधन
असुर इ० च नामिष्य अपशुर् आस । सो ऽकामयताव पशुन् रुन्धीयति । स एतन्
स्वामिपश्यन् । तेनास्तुत । स इदं वम्ब इत्य एव निधनम् उपैत् । तद् पश्वेदावसु-
निधनस्येदावसुनिधनमथम् । तत् पशवो वै घसु । ततो वै स पशुन् अयागच्छ । तद् एतन्
पशव्यं साम । अथ पशुन् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वद । तच्च चतुरक्षरणिधने
भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश्छन्दोमा—पशूनाम् एवावरुह्यै ॥ १६५ ॥

[१-१] क स्व सोमिष्य स्व सोमिष्यपशुर् [२-२] क त्वं मुष [३-३] क स्व मिर् [४-४] क शुभम्
[५] य शुभम् [६] य चवर्णी [७] क त वदिर्विन [८-८] क नास्ति

अथ कार्शतम् । कशीतिं वै सौमरं सवे यक्षमाविन्दन् । सो ऽकामयताव यक्ष्म
हवीयति । स एतन् सामापश्यन् । तेनास्तुत ।

१ वात आ वातु मेघन अमु मवायु नो हरे ।

प्र तं आयूषि तारिष्य ॥

२ यद् अयो वात नै मुदे ऽवृत्तस्य निर्विर हित ।

ततो नो० देहि जीवसे ॥

३ उत वात विनासि न उत भ्रान्तो ननु सख ।

स नो जीवानदे कुषि ॥

इति वात एवामै मेघजम् अकरोत् । तद् एतद् भेषजं प्रापश्चित्तु साम । भेषजं
वै स तत् प्रापश्चित्तुम् अकुरुत । भेषजम् पश्येत प्रापश्चित्तिं कुर्वेत् । तद् उ कामयति ।
एते वै स कामम् अकामयन् । सो ऽस्मै कामस्य समाधत्ते । यन्काम पश्येतेन सामना स्तुते
सम् अस्मै स काम ऋष्यते । तस्यो प्रतीचीम् इष्टाम् उपयति छन्दोभिधौ जेतुं पराक्रम्यो
ऽतिपथामश इति—पशवो वा इष्टा । पशवश्छन्दोमा—पशूनाम् एवावरुह्यै । यद्
उ कशीतस्य सौमरो ऽवरयत् तस्मात् कार्शतम् इत्य आख्यायते । अथाश्वकुम् उक्त-
ब्राह्मणम् । तत् पञ्चाक्षरणिधन भवति—पञ्चपदा वै पक्तिः । पांका, पशवः । पशवश्च
छन्दोमा—पशूनाम् एवावरुह्यै । अथ शास्मदम्^{१०} उक्तब्राह्मणम् । अथ हाविष्कृतम्
उक्तब्राह्मणं निरुक्तिं हविषः^{११} । तच्च चतुरक्षरणिधने भवति—चतुष्पदा वै पशवः ।
पशवश्छन्दोमा—पशूनाम् एवावरुह्यै । ^{१२} त्वं ह्य अंग दैव्यति^{१३} त्वम् इति भवति
ब्रह्मो रूपम् । बर्हन् एतद् अहः । ^{१४} एवमात्र जमिनिधुमत्तम्^{१५} इति जनकनीह भवन्ति ।
जनकृद् वै जगत्वं रूपम् । जागतम् एतद् अहः । तालु मूर्ध्निपम् उक्तब्राह्मणम् । ^{१६} एवञ्च
देवनीय^{१७} इति सर्वदैवत्यं भवति । वैश्वदेवै ह्य एतद् अहर् जागतम् । ^{१८} तव श्रुता उदवत्
इन्द्रं मदाय वासु^{१९} इति वृद्धं ह्य एतद् अहः । ^{२०} आ तम् सुताय इन्द्रव^{२१} इत्य आवर्तौ
भवन्त्य अनतिपादायैव ॥ १६६ ॥

[१-१] क वात ज गेनु दे प्र रष्य [२] य य [३] य य [४-४] क य हे मु नस्ततो नो देहि जीवसे [५-५] य देवात [६] य नास्ति [७] य व कोशेषु [८-८] क उत वात विनासि न उत भ्रान्तो ननु सख [९] य नेत [१०-१०] य नास्ति [११] क शास्मदम्

[११] य हाविष् [१२-१२] क त्वं कं त्वि [१३-१३] क पव स [१४-१४] क पवस य [१५-१५] क त त इ भुर् [१६-१६] क आ नरुत् क व

तासु वैश्वमनसम् । विश्वमनसं वै समिदार परेतम् अरण्य क्रक्षो ऽविन्दन् । सो

ऽकामयतपश्चै हन्तयेति । स एतन् मामापश्यत् । तद् अभ्यागायत् । तम् इन्द्रो ऽपश्यत्^१
 --विश्वमनसम्^२ क्रुशो ऽचिद्व इति । तम् अभ्यागच्छत् । "तस्याद्वयत श्वसथान्"
 प्राप्तीयत । तम् अपृच्छद्-विश्वमनः कस् त्वैव परोपति । सूर्मी मघवन् इति वदोन्^३
 अग्रवीत् । सूर्मी मघवन् इत्य् अग्रवीत् । अहोनां दण्डेनाभिजर्हति^४ सो ऽग्रवीत् । तृणकम्^५
 आच्छिद्य शनैर् अभ्यस्येति । ते तृणकम् आच्छिद्य शनैर् अध्याक्यत् । तद् एवेन्द्रो
 वज्रम्^६ असिञ्चत् । "तस्यो तद्"^७ एव माधनम् । तद् उ आतृव्यहा रक्षोहः^८ स्वाम् ।
 हन्ति द्विवन्ते आतृव्यं, अप रक्षः पाप्मानं हन्ते, य एवैव वेद । यद् उ विश्वमना अपश्यत्
 तस्माद् विश्वमनसम् इत्य् आख्यायते ॥ २६७ ॥^९

[१] ग-तपश्च [२] क तद् [३] क पश्यत् दण्डेनाभिजर्हति [४] ग विजितम् [५] ग नृ
 [६] क विश्वमनसम् [७-८] क तस्याद्वयतश्व- [९] क ग मजम् [१०-११] एव केशेषु [१२]
 मगो [६] क पाठवीयत य प्रणीयत [७] ग ग लादि [१३] ग पञ्चमोऽप्यक्ष

'पारो मे हर्षते हारमे' इति परिवर्तीह भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ।

*वर्ष पुनरिति वारिण ।

यौ दण्डद् विष त्प पम्

इति विश्ववनीर् भवन्ति । विश्वदेवं ह्य एतद् अहः । "मदेन मह गच्छतीति" मङ्गतीर् भवन्ति ।
 अभिपूर्वम् एवेतत् तृतीयसवने^१ रसं मदं वृधति ।

*द्विर् यं पत्र स्वमज्जत स्वसातो^२ अस्तिष्ठतम् ।

त्रियम् इन्द्रस्य काम्ये प्रस्तापयन्त काम्ये ॥^३

इत्य् आशिपम् एवेतेताशाम्ने^४ । "इन्द्राय लोम्य पातवे वृत्रम् परि विन्दय इति" वर्षभ्यो भवन्त्य्
 अन्ततो विजित्यै । तासु गौरिवीतम्^५ उक्तप्राहणम् । अय निदधः । इन्द्रो वै तृतीयसव-
 नाद् वीमन्समान^६ उदक्रामत् । धीतम् इव ह्य आसीत् । तम् एतेन विश्वे देवास् साक्षा-
 न्वहपश्नायिही^७ आयिही^८ इति । ततो वा इन्द्रस् तृतीयसवनम् उपावनेत् । ततो
 ऽस्माद् अनेपक्रम्य अभवत् । तद् एतत् सन्दं माम् । सन्दो^९ हास्य सन्दो यज्ञो भवति ।
 अभ्य अस्येन्द्रो यज्ञम् आवर्षेत । सार्वेन्द्रो यज्ञाद् अपक्रामति य एव वेद । तद् व एवा-
 चक्षते वसिष्ठस्य निहव इति । वसिष्ठो वै जीनो^{१०} हतपुत्रो^{११} ऽकामयत प्रजां पशून्
 निह्वयेयेति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत^{१२} । "तेनायिही आयिही^{१३} इत्य् एव प्रजां
 पशून् पश्यत^{१४} । तद् व एव निहवस्य निहवत्वम् । प्रजां पशून् निह्वयते य एव वेद ।
 तद् उ स्तोमानुतुर्ज भवति । अनुतुभाद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । पशवश्च छन्दोमाः ।
 तेन वै रूपसमुद्भम् । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्य निहव^{१५} इत्य् आख्या-
 यते ॥ २६८ ॥

[१-१] क परि तम् [२-३] क व प यो रिति सन्नाम्यव्यक्त्याविनी [१०] क आयिही श गायिही
 [३-३] क ग तीति [४] ग तृतीयसवनवने [५-६] क द्विर् वसं स्व त मि त्वं प्र य [६] ग ह्येतासे
 [७] ग पश्यताशाम्ने [८-८] क इन्द्रा वै वृत्र इति इन्द्राय लोम्य [१०] क नास्ति [१०-१०] क
 [९] क ग गौरिवीतम् [१०] क तीमन्समान ग तेनायिही आयिही ग तेनायिही आयिही [१०] श
 विमन्समान [११] क सार्वेन्द्राव्यव्यक्त्याविनी ग ।

अथ यज्ञाद्विहीयम् । अस्मि वै देवेभ्यो हव्यं नचमाद् अहो दशमम् अहद् अथ

अतिशब्दनाकामयते तद्वा अकामयन्तानि न इदम् अग्निर् हव्यं वहेद् इति । त एतन्
मासापश्यत् । तेनैनम् अस्तुबन्—

* वर वारिह तद गव्ये वृष्ट्वा अर्चं विनाशये ।
भुविष्यत् त्वद् गव्यिष्यत् त्वद् वाचो वद् ईरते ॥
एव सुमन्ता अर्चये प्रविशेभ्यते ब्रह्म ।
उतो वे उत्पद्यन् दधा स्वानो अकलै रेतान् ३ दिव ॥
एवं नृदि सव्यवस्य तद्विज्ञानं ब्रह्मिन्दन ।
न नो विद्या अति द्विष पर्यन् तानेव मुक्तुः २ ॥

इति । यथा नावन्तिपारयेद् एवम् एवैभ्य एतद् अग्निर् हव्यं नवमाद् अक्षो दशमम् अहर्
अभ्य अत्यपारयत् । एष ह वा एतद् अतिपारयितुम् अर्हति । तद् यद् अत्र यद्वाहृद्वीयं
भवति यद्वाहृद्वीयं मन्तये । सम् अस्मै यज्ञम् तायते तस्याग्निर् हव्यं पारयति य एवं वेद ।
तद् ऊर्ध्वलं भवति ब्रह्मो रूपं ब्रह्मे इहन् । तेन वै रूपसमुद्भूतम् ॥ २६९ ॥

[१] ग यज्ञाणिनाम [२-२] क दधा ये इतो न विरुष ते त यो आ हृद् या स्वा व प रस्त न व प्य ह्य
[३-३] ग नृद्विष्यत् [४] क तस्याग्निर्

अधामिनम् । आग्नये वा अत्रवन्—एतेमम् उपरिद्धयेनं स्वर्गं लोकं जिगीषाम, 'यद्
अस्मिन्' एते ऽधर्वाण इति । प्रेणी सौमहितो मधुच्छन्दा वैभ्वामित्रो ऽसितो देवलो
य उ चाग्ये तस्य दान्तिकम् २ विदीक्षते, तेषां ह ऽयोष एव यजमानानां नोपशुश्रुद्
बृह गृण्य वर्णाणि । तेषाम् उ होपशुश्रुद्—आध्रावयति वै, वषट्करोति वा इति । स
होस्त्रितो नामाधर्वाणाम् एकश्च चमसहस्त उपावरोह । तान् होवाच—किंकामा आध
इति । इमम् उपरिद्धयेनं स्वर्गं लोकं जिगीषाम, यस्मिन् एते ऽधर्वाण इति । तान्
होवाच—प्रामे जघनेना३ इति । इमो हीति । कस्मै कामयेति । पथ इति । ओम् इति
होवाच, न नु वस् तत् स्वर्ग्यम् इति । अथ ह चमसम् अवेक्षाचक्रे । स होवाचाद्रीध
मांसा३म् इति । अश्नीमो हीति । कस्मै कामयेति । चक्षुषश्च प्राणानां चिति । ओम् इति
होवाच, नो वाच वस् तत् स्वर्ग्यम् इति । अथ ह चमसम् अवेक्षाचक्रे । स होवाचो
ऽपथ स्त्रिया३ इति । उपेभो हीति । कस्मै कामयेति । प्रजायै संतत्या अथ्यचच्छदायेति ।
ओम् इति होवाच, नो वाच वस् तत् स्वर्ग्यम् इति । अथ ह चमसम् अवेक्षाचक्रे ।
स होवाच—वक्ष्यामृता३म् इति । घदाभो हीति । कस्मै कामयेति । स्त्रीकाम्या वा
नर्मेकाम्या वा सखीकाम्या ३ नेति । ओम् इति होवाच ॥ २७० ॥

[१-१] एष वा क धमिन्न ग यदाग्निर् [२] ॥ २-१ ॥ ग स होवाच आधर्वाणाम् [१-२] क नादित
क देवलो [३] एव कोनो [४] एवं क च । ग [१-१] ग वा [१-२] क त यदधानाग्नौ [१-३]
विदीक्षते [५] क नोपशुश्रुद् [६] क वषट् क नृद्विष्यत्
अनेमि [७] क नोस्त्रितो [८] क ग नोपविष

उत्तिष्ठन्, कामान् ब्रूयन्, नो वाच वस् तस्याशस्ति यद् अमुं लोकं जयेतेति ॥
अथ ह प्रेणी सौमहितः पापक आस । स होवाच—सप्ततमाम् एव स्यो वसन्तां
दुर्वृणतां वृणीते । यां याम व अचक्षुष्वीय, सा सा त्वं कामयताद् इति । अथ ह
मधुच्छन्दा वैभ्वामित्र उवाच—ब्राह्मणमुखम् एषाहं वृणा इति । अथ हावितो देवल
उपावेनम् एषाहं चमसम् अवेक्षा इति । स होवाचैव एवैषाम् एको जनयति । ते
होवावेदयेतत् साम वप्री । तेनास्तुत ।

ये अग्ने म० तान य एन् इवान ह
इति इह मह वृष ऋषा न य पृथ्वी

इति अत्रापृथिवीं सप्त इमं लोकाः ततो ह स सर्वान् इमान् लोकान् अनुसमचरत्
स ह पूर्वाह्ण एव देवानां^{११} समित्याम् आस, मध्येनिधनं मनुष्याणां दुपदस्य बादध
विष्णस्य^{१२}, अपराह्णे पितॄणाम् । तद् एतत् स्वर्ग्ये साम । सर्वान् इमान् लोकान् अनु
संचरत्य^{१३}, अश्रुते स्वर्गं लोके य एवं वेद । यद् व अस्सितो दैवलोऽपश्यत्, तस्माद्
आसितम् इत्य् आख्यायते ॥ २७१ ॥

[१] ग इत्य् [२] क ग जयेवेति [३] क हे [४] क ग पृथिवीम् [१०] क नास्ति [११]
ग नास्ति [४] क कामयावाद ग कामयावाद [१२] ग बादधविष्णस्य
[१५] ग मधुश्छन्दा वै विश्वाभिन्न [१३] क ग [१३] क अनुसमचरत् ग अनुसमचरत्समचर
देवल् [७] ग अवैक्षा [८] ग होवावेक्षेत्तद्

अथ साध्रं मिद्धया एव । तत्र मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एतेनारक्षण
प्रसूयन्ते य^१ आर्षेयं पवमानम् उपयन्ति । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव ।
देवा वा अकामयन्त कृतंकृतं नस् मिध्येद् इति । त एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।
ततो वै तेषां कृतंकृतम् अमिध्यत् । कृतंकृतं नस् मिध्येद् इति^२ सञ्चम् आत्मने ।
कृतंकृतं द्वैधैभ्यस् मिध्यति । यद् व एवैषाम् एतेन साक्षा कृतंकृतम् अमिध्यत्
तस्मात् साध्रम् इत्य् आख्यायते । सध्रिर् वैरूपः पशुकामन् तपोऽतप्यत् । स एतत्
सामापश्यत् । तेनास्तुत । स एताम्^३ इष्टाम् उयैत् । पशवो वा इष्टा । ततो वै स पशून्
अवारुद्ध^४ । तद् एतत् पशर्थं साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशून् भवति य एवं वेद । यद्
उ सध्रिर् वैरूपोऽपश्यत् तस्मात् साध्रम् इत्य् आख्यायते ॥ २७२ ॥

[१] ग नास्ति [२] क इति वै [३] ग एतम् [४] ग अवारुद्धे

अथाकूपारम् । अकूपारो वै कश्यपः कलिभिस सह समुद्रम् अभ्यवैषत् । तस्मिन्
प्रतिष्ठाम् ऐच्छत् । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स समुद्रे प्रतिष्ठाम्
अविन्दतेमाम् एव पृथिवीम् । ततो ह स्म वै नस्य कलयः पृष्ठ आसने । तद् एतत् प्रतिष्ठा
साम । प्रतिष्ठिति य एवं वेद । समुद्रो वै छन्दोमाः । कश्यपो वै समुद्रम् अतिपारयितुम्
अर्हति । तद् यद् अत्राकूपारं भवति समुद्रम्यैवातिपारणाय । यद् व अकूपारं कश्यपो
ऽपश्यत्, तस्माद् आकूपारम् इत्य् आख्यायते । अथैता द्विपदो भवन्त्य् उक्तब्राह्मणाः । ता
एता भवन्ति पवस्व सोम महे दद्यायेति । महद् भ्य एतद् अहर् यद् अष्टोच्चत्वारिंशम् । तासु
विधर्मोक्तब्राह्मणम् । तच् चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश्
छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । 'उपो पु जातम् आतुम्' इति जनद्वितीन् भवन्ति । जन-
द्वद् वै जगत्स्य रूपम् । जागतम् एतद् महः ।

गोमिर् भग परिभूतम् ।

इन्द्र देवा अवासिषु ॥

अर्षा नस् सोम रा गवे दुष्टस्व पिपुषीम् इषन् ।

वर्षा समुद्रस् उवधय ॥^१

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो हि छन्दोमाः । 'तम् इद्
कर्धन्व नो गिर' इति बृहं ह्य एतद् अहर् यद् अष्टोच्चत्वारिंशम् ॥ २७३ ॥

{ क उप पु म } क उपयत् न जगत् {३-६} क गोभिः न तर्हि दधुत त ४ वक्ष्य
{४-८} क उप

तासु श्रुधोयम् । प्रजापतिर् यक्षम् असृजत् । न देवेभ्यः प्रायच्छत् । न अयाद्
विभ्यश्च प्रायश्चित् । ते देवा अकामयन्—मृगुयान् न इति । त एतत् सामापश्यत् ।
तेनैव ओषधेभ्यः अन्नवक्ष्यम् । सो ऽमृणोत् । तम् असृजत्—अग्निं न आयाजस्विति । अयाद्
वै विभमीति । तेभ्यः अन्नयत् । तस्मै वै मे अङ्गां कुरुतेति । तस्मै ओषधेभ्यः पत्र अजाम्
अकुरुत् । तम् एह्य आ इत्य् 'एव यवक्ष्यन्ते' । ततो वै तेभ्यो यक्षो नोदकामत् । नन
यतान् उपायतेति । उन्क्रान्तं इवेति हि यक्षो भवति नवमे ऽहम् । तद् यद् अन्नं श्रुधोयं
भवति, तम् 'एवैतम् पतेन' यक्षं निहत्यते । तस्मात् श्रुधोयं एव प्रथमायां कुर्यात्
क्षौद्रमेभ्यः उपायोः । अथो यस्मै नीवार्तुं कामयेन, तम् एतन्नैव निहत्येत् ॥ २७४ ॥

{१} क नदामयत् {२} एनं कोतेषु {३-६} न यन्त्यव्यन्त {४} क म अयावतेन
{५} क म उज्जगन्त {६-८} न यतेन {७} न यवक्ष्यन्ते

अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् । अथ दैवानीकम् । देवासुरा अस्पृश्यन्त । ते देवा
अकामयन्ताग्निवानीकेनासुराङ्गं जयेमिति । त एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुवत् । 'अग्निं नो
अग्निम् अहुत' इत्य् अग्निम् एवानीकम् अकुरुत् ।

२६४ रातयः सुवमः भवे अक्षरः ।

यद्वा उत प्रशस्तयः ॥

यद्वा मनः कृणुते इत्युत देवा यमस्तु रासतिः ।

इति सप्तमं पदैतान् अमहन्त । 'अव स्थितं तन्मृदं सृष्टिं कर्तव्यम् इति' 'यद् एवेतां धीर्यं
यद् वलम् आसीत् तद् पतेसाचाचनम् । 'यन्मा ते अभिष्टम्' इत्य् पदैतान् अभ्यतिष्ठत् । ततो
वै ते ऽग्निवैवानीकेनासुराङ्गं अजयम् । तद् एव दैवानीकस्य दैवानीकत्वम् । तद् एव
विजिति आलुव्यहा साय । विजयते इति द्विवन्ते आलुव्ये य एवे वेदः ॥ २७५ ॥

{१-१} क म ग {२-२} क अतोमोमर्षवेदिनि {३-३} क १४ - यान् {४-४} ग यतोष
{५-५} क २३४

अयोधमवाहम् । कषयो वै स्वर्गं लोके, यन्त इधमवाहं समिद्धारं पुरेत्तम अरण्य
एकम् अजहुः । सो ऽकामयतानुपतेः स्वर्गं लोकं प्रतिसन्निभिसं संगच्छेयेति । 'स
पेक्षत—हन्त' प्रति सन्निभं एव 'स्तयानि । त' एव मा स्तुतास् तथा करिष्यन्ति
यथैषाम् उपशोषामीति । स एतं त्वम् अपश्यत् । तेनैवाम् अस्तौत्—

'आ वा ये अजिह्वः श्रुते स्तृणन्ति अजिह्वः अजुषः ।

येषाम् इन्द्रो धुवां सखा ।

इदं त्वं हवः श्रमः यवां धृतिः शस्तः पशुः स्वकः ।

येषाम् इन्द्रो धुवां सखा ॥

अजुह्व इव युवा इतः शूरः आत्मा अजग्मि ।

येषाम् इन्द्रो धुवां सखा ॥

इति । ते ऽस्मै स्तुतास् तथाकुर्वन् यथैषाम् उपाधोयत् । तेषां ह कसानां क्वन्तीनाम्
उपशुभावः । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुतः ॥ २७६ ॥

‘पूर्वैर अहोमिह वाचं विप्रयुजते । तां यद् असेपाद्योत्तिष्ठेयुर् न्यूज्जनोत्तिष्ठेयुः’ ।
ताम् एवेतत् संपादयन्ति । अस्वर्गं वा एते वरुणस्य पाशे बध्यन्ते ये यजन्ते ये सत्रम्
आसते । यद् यत् प्रत्येककामस्तो^३ यन्ति ‘वरुणस्य पाशान् एवेतद्’ विध्यमाणा यन्ति,
स्तोत्रियैर् वा इतो रेतो दधतो यन्त्यु, अनुसूक्तैर् अत्र प्रतिपद्यन्ते, प्र तज् जनयन्ति । प्र

प्रजय पशुभिर्जयत एव न प्रायणीयेन वा दशहो युयत दशमे^१ हा वि
मुच्यत । येन च योक्त्रेणाश्वम् अश्वम् गुञ्जन्ति तनैवेन पुनर् विमुञ्चन्ति । तद् या अम्
पुरस्तान् नव स्तोत्रीयास् ता एवेतद् उपरिष्ठात् । शम्वा^२ उदस्यन्ति । तस्मान् पशुर् यथैव
युज्यते तथा विमुच्यते । तस्माद् उ योक्त्रेण कल्पते । यान् प्रायणीयस्याहन् तुचान्
विच्छिन्दन्ति ॥ २७९ ॥

[१] क अधिपाठ आ [२] क विन्देनो ग प्रायणीयेनवाहा [३-४] क उपरिष्ठात्ता ग उपा-
वीरिन्देनो [५] ग प्रत्यकामन्तो [६-७] क शछन्वा [८] ग कल्पते
वरुणशाशनेवेतद् ग वरुणस्या पात्रेनेवेतद् [९] क

क त संतायन्त इत्य आहुः । दशमे ऽहन् इति वशान् । त्वैर् एकर्चान् उभयन्स्
सतन्वन्ति, प्राणानाम् एव सतस्या अत्यवच्छेदाय । अभि वा एता अन्यान्यस्यै लोकं
ध्यायन्ति—ब्रह्म क्षत्रस्याभिधायति^१, क्षत्र विशां, विद् ब्रह्मणः । ता अन्यान्यस्यै लोकम्
अभिध्यायन्तीः कामं गमयन्ति । यत्काम एता आहरते सम् असं स^२ काम ऋध्यते
प्रसृतछन्दा^३ वै प्रथमस् त्रियहः^४ । तेन 'सो ऽयातयामा' क्रियते । वि^५ द्वितीयस्य
छन्दासि पर्युहन्ति । तेन द्वितीयस् त्रियहो^६ ऽयातयामा क्रियते । वि तृतीयस्य छन्दासि
पर्युहन्ति । तेनैव तृतीयस्य त्रियहो^७ ऽयातयामा क्रियते ॥ २८० ॥

[१] ग क्षत्रियस्याभिधायति [२] ग नास्ति [३] ग प्रसृतछन्दा [४] क त्रियह
[५-६] एवं ग च । क मायातयामा [७] क ग त्रियहो

गायत्रमुखो वै प्रथमस् त्रियहः^१ । तस्माद् अयम् अग्निर् ऊर्ध्वो दीदाय^२ । गायत्र
मध्ये द्वितीयस् त्रियहः^३ । तस्माद् अयं वायुस् तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस् तृतीयस्
त्रियहः^४ । तस्माद् असाव् अर्वाङ् आदित्यस् नपति । देवासुरा अस्पृश्यन्त । ते ऽमुष्य यो
नस् त्रिर् अनवानं गायत्र गायति स न इमांश् च लोकान् संजयति^५ प्राणापानव्यानांश्
चेति । "सो ऽयास्य" आङ्गिरसस् त्रिर् अनवानं गायत्रम् अगायत् । तेनेमांश् च लोकान्
समजयत प्राणापानव्यानांश् च । सम् इमांश् च लोकान् जयति प्राणापानव्यानांश् च
य एवं विद्वांस त्रिर् अनवानं गायत्रं गायति । यो वा अग्निष्टोमेन दशाहं कल्पमान वेद
कल्पते ऽस्मै प्रातस्सवनेनैव^६ प्रथमस् उपहः^७, कल्पते माध्यन्दिनेन द्वितीयस्, तृतीयस्
सवनेन तृतीयो, ऽग्निष्टोमसाज्ञैव दशमस् अहः कल्पते । कल्पते ऽस्मै य एवं वेद ॥ २८१ ॥

[१] क त्रियह [२] ग दीदाय [३] ग च त्रियह [४] क ग प्राणापानव्यानांश् [५-६] क
सोऽयास्य ग सोयस्य [७] एवं ग च । क प्रातस्सवनेन [८] ग त्रियह

अयैतान्य आप्रीर् आज्यानि भवन्ति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रिरिचानो^१
ऽमन्यत । स एतान्य आप्रीर् आज्यान् अपदयत् । तैर् आत्मानम् आप्रीणीतायातयाम
तायै^२ । रिच्यन्ते इव वा एत य एतद् अहर् आगच्छन्ति । तद् यद् एतान्य आप्रीर्
आज्यानि भवन्त्य आत्मानम्^३ एवैतैर् यजमाना आप्रीणते^४ ऽयातयामतायै । "अग्नि
हक्तान्य आज्यानि" भवन्ति छन्दसाम् अनभिधर्वाय, पापवश्यस्य^५ विशक्त्यै । वि
पाप्मना विच्यते य एवं वेद । ऐन्द्राग्रम् उत्तमं पदं निराह छन्दसाम् अप्रणाशाय
यज्ञस्यानुरूपान्यै । अनुख्यातनैव यज्ञेन स्वर्गं लोकं समश्नुवते । तद् आहुर् यत् सर्वेभ्यो

ऽहोभ्यो दशमम् अहस् । अथ केतेषां छन्दोमां प्रकृतिरिति प्रकृतिनि
स्तोमिनेति वृथात् । चतुर्विंशं सप्तमम् अहस् भवति, चतुर्विंशं दशमम् अहः । अथो यद्
एवैतद् समस्य एकम् आर्यं भवति तेनो एवेति ॥ २८२ ॥

[१] क ररनानो	[२] ग आग्निगवानवायानवै	ग पवमानस्यमस्य	[३-७] एजं च । क ग स
[३] क आत्मा ग आत्मान	[४] क आग्निगते	रभत्येव	[८] ग तनेषा
[१-५] ग अनुहकाराज्यानि	[६] क पदस्यमस्य		[९] ग प्रथमोदयव

उवा ते जातम् अन्वसेत्य उहतीह उरथानीयं^१ ऽहन् भवन्त्य अथो स्वर्गस्यैव लोकस्या-
भ्युत्क्रान्त्यै^२ । स्वर्गा ह् एष लोको यद् दशमम् अहः । स न इन्द्राय अज्यैवे वरुणाय मरुद्भ्य इति
मरुत्प्रतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति ।

पना स्तिशान्य अर्पेव वा शुभ्रानि मातुशान् ।
निवासन्तो वनमदे ॥

इति सिषासद्वतीर्^३ भवन्ति । सिषासन्तो ह् एवैतेनाह्वा स्वर्गं लोकं गच्छन्ति^४ । तासु
गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथामर्हीयवम् । प्रजापतेर् वा आमर्हीयवम् । प्राजापत्यम् एतद्
अहः । तद् यद् अत्रामर्हीयवं प्राजापत्ये ऽहन् क्रियते^५ ऽहर् एव^६ तद् रूपेण समर्धयन्ति^७ ।
तेनभ्यम् समृद्धेन श्वायां जनतायाम् ऋद्धकं^८ भवति । अथाजीकम्^९ उज्जित्यै । देवास्तु
यज्ञ आजिम् आपन् । ते देवा अकामयन्तोद् इमम्^{१०} । आजिं जयेमेति । त एतत् सामा-
पदयन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते तम् आजिम् उदजयन् । आजिम् इवैते यन्ति य एतद्
अहर् आगच्छन्ति । तद् यद् अत्राजीक भवत्य उज्जित्या एव । उज्जयति य एवं वेद । तद्
वा आजीकम् इति कवन् प्राजापत्यं सामाहो रूपेण समृद्धम् । यत्र वा अहारूपेण समर्धं
यन्ति^{११} सं तत्रर्धयन् । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥ २८३ ॥

[१] क ग लब्ध नीये	[२] क ग अभ्युत्क्रान्त्यै	[३] ग समृद्धयति	[४] क ग ऋद्धकाम	[५]
[३-४] क विश्वर्ध	[६] एव न च । ग मिकस	एव कोशयो । पञ्चविंशं ब्राह्मणे १५, १६ आति		
शुद्धीर्	[५] क गमयति	[६-८] ग हौ	गम्	[१०] ग इमम्

अथामीकम् । देवा वा अकामयन्ताभीकं नश शिवम् आप उपस्पृशेयुर् इति । त
एतत् सामापदयन् । तेनास्तुवत । ततो वै तान् अर्मीकं^१ शिवम् आप उपास्पृशन् । तद्
आमीकस्याभीकत्वम् । अर्मीकं ह वा पनं शिवम् आप उपस्पृशन्ति^२ य एवं वेद । ऋषयो
वै तपस् तेषाना अशोचन् । ते ऽकामयन्ताभीकं नश शिवम् आप उपस्पृशेयुर्^३ इति । त
एतत् सामापदयन् । तेनास्तुवत । ततो वै तान् अर्मीके ऽभ्यर्चयन् । तद् ष एवाभीकस्या-
भीकत्वम् । तद् आपो वै शान्तिः । शुशुचाना इवैते तेषाना इव भवन्ति^४ य एतद् अहर्
आगच्छन्ति । तद् यद् अत्रामीकं^५ भवति शुच एवापहत्यै । तद् वा आमीकम्
इति कवन् प्राजापत्यं सामाहो रूपेण समृद्धम् । यत्र वा अहारूपेण समर्धयन्ति^६ सं तत्र
र्धयन्ते । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥ २८४ ॥

[१] ग अर्मीकौ	[२] क ग स्पृशन्ति	[३] क स्पृशेयुर्	[४] ग सप्तान्ति	[५-६] क ग
मयशामीक	[७] ग स्पृशयन्ति			

अथैताः प्रश्नं पाशुषे पर्वं यद् उच्यते इति सतोवृहतीयो भवन्ति । अतुष्टुश्च वै यजम
अस्तु जेत । वाग् वा अतुष्टुः । प्रजापतिर् वा 'अतुष्टुः छन्दः' । सोऽन्वाद् यज्ञं सृष्टुः—
छन्दांसि पुत्रका' चिन्तयाम् इति । तान् एतयचिन्दन्त । यत् त्रिपदा तेन मायत्री ।
उग्राकृककुपौ तयाचिन्तन्त । यद् ज्ञानशास्त्राणि यदानी तेन जानी । तेनो 'एवानुष्टुप् ।
अक्षरैः पञ्च' इत्युक् अविश्रन्त । यद् दोहवती तेन पेक्ति । आपतनेन 'त्रिष्टुप् । यद्
विश्ववती तेन सर्वार्थाणि छन्दांसि । तान् एतयैवचिन्दन्त । चिन्दने य एवं वेद । सर्वेषां
वा एषा छन्दसा रसम् तेजस् संधनम् । सर्वेषाम् एवैतच् छन्दां रसे तेजस्य अपराजिते
छन्दसि' यजम्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ २८५ ॥

[१-३] क ग अतुष्टुछन्दमाश्रित्य [२] एवं क [३] छन्दस्य ग अतुष्टुछन्द [४] ग मभूयते [५]
च । ग पुत्रतामा [६-८] क एवानुष्टुपरेव [६] एवं च । क ग छन्दसा
ग एवानुष्टुपरेव [७] ग आपतनेन [८] ग

ताः प्रश्नवर्ताश्च भवन्ति । प्रजापतिर् वै प्रश्नः । प्रजापताश्च एव तत् प्रतितिष्ठन्ति ।
अथो स्वर्गो वै लोकः प्रश्नः । स्वर्ग एव तल लोके प्रतितिष्ठन्ति । तासां सर्वासां समाव-
दक्षराणि पदानि भवन्ति । 'तद् यत् समावदक्षराणि यदानी भवन्ति' तत् सतोवृहतीनां
सतोवृहतीत्वम् । सर्वतो ह वै बृहद् भवति य एवं वेद । तद् उ होवाच यामनो
भानलायनो—यदा वा एतद् अहं आगच्छन्त्य अथ मुक्षन्ति । अतोऽस्या बृहती-
कुर्वते । पुनान् सोम धारयेत्य् एव बृहती' कार्या । एषा वै ज्ञाता बृहती । यद् घ वै बहवो
यन्तो ज्ञातमुखं कृत्वा यन्ति सर्वे चाव ते ज्ञाता भवन्ति । तद् यत् पुनान् सोम धारयेति
बृहती भवति तमेवैतद् अहं ज्ञानं कियते । भूयांसि तु रूपाण्य अपराश्रयने । इतराण्य
एव भूयांसि" रूपाणि ॥ २८६ ॥

[१-३] क नास्ति [२] एवं च । क ग बृहत् [३] ग ज्ञातलायना [४] क बृहती [५] ग भूय

तद् आहुर् न बुभूषन् भूतबृहतीभि स्तुवीत । भूत एवैताभि स्तुवीत' न बुभूषन्
इति । भूता' इव वा एता यासां द्वादशाक्षराणि पदानि । अथेमा भविष्यद्बृहत्तयः पुनर्
आवायेन बृहत्यो भवन्ति । तस्माद् भूत एव भूतबृहतीभि' स्तुवीत न बुभूषन् इति ।
तद् उ वा आहुर्—यावद् वै कृत्यो यजत तावद् बुभूषति तावत् कामयते—श्रेयान् स्यां
श्रेयान् स्याम् इति । तस्माद् उपवीद् एव 'कार्या एतयोद्' उभयोः कामयोः उपाख्या
इति ॥ २८७ ॥

[१-३] क नास्ति [२] ग भूत [३] ग भूतबृहती [४-६] क कार्योऽथोः ग कार्योः पर्या-

'उत्सेधनिषेधाश्च एव' सतोवृहतीषु स्यातां, यज्ञायज्ञीयं भविष्यद्बृहत्याम् । तथा
हाभ्यावर्ता भवन्त्य अपराधीः । तद् 'आहुर् न' चतुर्थीय छन्दसे भाष्यन्दिनः प्रबमानः ।
तत्स्थानेषु चतुर्थेभ्य इव या एतच् छन्दः क्रियत इति । तद् यत् बृहतीतरा भवति
बृहतीतरा तेन 'समानच्छन्दः । तस्मात्सेधनिषेधौ' । उत्सेधेन वा अङ्गिरसः पशून्
उत्सिध्य निषेधेन 'निषिध्योदनिष्ठन । उत्सेधेनैवैतत् पशून् उत्सिध्य निषेधेन' निषिध्य
उत्सिष्ठन्ति ॥ २८८ ॥

[१-१] ग उत्सेधनिषेधः [२-२] ग आज्ञा [३-३] पूर्वं च । क समाच्छन्दस्तत्सुलेधनिषेधः
ग समाच्छन्दस्यादत्सेधनिषेधः [४-४] ग नास्ति

ताम् अन्तरा यज्ञायज्ञीयं भवति । पशवो वै यज्ञायज्ञीयम् । एतांस् तान् पशून्
उत्तिष्ठ्य 'च निषिध्य' चोत्तिष्ठन्ति । प्रजापतेर् वा एतौ प्राणापानौ । यद् उत्सेधनिषेधौ
भवतः 'प्राणापानाभ्याम् एव तत् समुच्यन्ते' । पापवस्यसस्य ह खलु वा एते विदारण
सामनी । राजसभम् एतद् यद् दशम् अङ्गम् । उच्च च वै पापीयांसं सभायाम् अतिवदन्तं
सेधन्ति मि च सेधन्ति । तद् यद् उत्सेधनिषेधौ भवतः पापवस्यसस्यैवोन्मिद्धं च
निषिद्धं च । याम् वै यज्ञायज्ञीयम् । तद् अन्तरोत्सेधनिषेधौ भवति । आत्मा वै वाक् ।
प्राणापानाश्च उत्सेधनिषेधौ । तद् यद् यज्ञायज्ञीयम् अन्तरोत्सेधनिषेधौ भवति, प्राणा-
पानाभ्याम् एवैतद् उभयम् आत्मानं परिगृह्णते^१ । तस्मात् प्राणापानाभ्यां वाक् परिगृहीता
॥ २२९ ॥

[१-१] ग नास्ति [२-२] ग प्राणापानाभ्यामुच्यन्ते [३] ग परिगृह्ण

तेजो वै यज्ञायज्ञीयम्, आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् यज्ञायज्ञीयं^१ मध्यन्दिनम् अभि
प्रत्याहरन्त्य् आत्मन्^२ एवैतत् तेजः प्रतिष्ठापयन्ति । यज्ञायज्ञीयेन^३ वै पूर्वेष्व् अहस्तु
गर्भान् दधतो^४ यन्ति । तद् दशमे ऽहन् योनेश्च च्यावयन्ति । तस्माद् दशमस्या^५
'गर्भा योनेश्च च्यवन्ते' प्रजायै^६ । तं मध्यन्दिनम् अभि^७ प्रत्याहरन्ति । आत्मा वै मध्य-
न्दिनः प्रजैषा । तद् यद् यज्ञायज्ञीयं मध्यन्दिनम्^८ अभि प्रत्याहरन्त्य्, आत्मन् एवैतत्
प्रजा प्रतिष्ठापयन्ति । मध्यन्दिनाद् वै देवा यज्ञायज्ञीयेनोर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् ।
तद् यद् उष्णिक्ककुभाश्च उत्तरं भवतो, बृहती पूर्वा — पुरुष छन्दसं ककुप्, स्वर्गो लोको
बृहती—स्वर्ग एव तत् लोके प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् आरोहन् । देवासुग यज्ञ आजिम्
आयन् दशमस्याहः । ते यज्ञायज्ञीयम् एव काष्ठम् अकुर्वन् । ते देवा अकामयन्त ययम्
इमम् आजिम् उज्जयमेति^९ । ते यज्ञायज्ञीयम् मध्यन्दिनम् अभि^{१०} 'प्रत्याहरन्तः, अतो^{११}
ऽग्निकाद्^{१२} उज्जेष्याम इति^{१३} । एतद् उच्च वै देवानां देवभ्रेञ्च यत् पवमानः । ततो वै
ते तम् आजिम् उदजयन् । आजिम् इवैते यन्ति य एतद् अहर् आगच्छन्ति । तद् यद्
'अत्र यज्ञायज्ञीयं^{१४} भवत्य् उज्जित्या एव । उज्जयति य एवं वेद ॥ २९० ॥

[१] क यज्ञायज्ञीयस्तत्तयज्ञायज्ञीय ग यज्ञायज्ञीय [२] ग आत्मन् [३] ग यज्ञायज्ञीयौ [४] ग दधतो
[५] पूर्वं ग च । क दशमस्या [६-६] क गर्भा ये
तेदच्यवन्ते ग गर्भा योनेश्च्यवन्ते [७] ग अभिभि
[८] ग मध्यन्दिनम् [९] ग स्वर्ग [१०] ग
उज्जयमेति [११-११] ग प्रत्याहरन्तः [१२-१२]
क ग उज्जेष्यामीति [१३-१३] क अतोऽजीक

पशवो वै यज्ञायज्ञीयम् । आत्मा मध्यन्दिनः । पशुमान् ह्य एव यज्ञं प्रजम् आहरते^१ ।
तद् यद् यज्ञायज्ञीयम् मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्ति आत्मन् एवैतत् पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ।
अथैतां भवन्त्य् आ आशुर्वि विप्र क्रतु मर्तानाम् इत्य् आवतीह् उत्थानीये ऽहन् । यत् प्रवती
कुर्युः पराज्यो ऽतिपद्येहन् । तद् यद् आवतीह् भवन्त्य् अनतिषादायैव । तद् आहुर् अपेव
वा एते भ्रंशन्ते य आवतीह् उत्थानीये ऽहन् कुर्वन्तीति । तद् यत् सोमा मीद्वम् अभि ना
ज्योतिषानीह् इति भवन्त्य् अभिक्रान्त्या एवानपभ्रंशाय । तासु गौरिवीतम्^२ । 'प्रजा वै

पशवो गौरिवीतम् आ मा म यदिन् तद् यद् गौरिवीतं म यन्दिनम् अभिप्रत्याहरन्त्य
 आ मञ्च एवैतत् प्रजा पशून् प्रतिष्ठापयन्ति श्वस्तन व गौरिवीतम् आ मा म य
 न्दिनः । तद् यद् गौरिवीतं मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य आन्मञ्च एवैतत् छस्तन प्रति
 ष्ठापयन्ति । रसो वै गौरिवीतम्^१, आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् गौरिवीतं^२ मध्यन्दिनम्
 अभिप्रत्याहरन्त्य आन्मञ्च एवैतद् रसं प्रतिष्ठापयन्ति^३ ॥ २९१ ॥

[१] एवैतत् क च। क आग्नेते [२] क ग गौरिवीतम् [५] ग एवैतद् रस [६-७] ग नास्ति [७] क
 [३-४] एवै च। क प्रजाय पशवा गौरिवीतम् ग गौरिवीतम् [८] ग द्वितीयाह्नय
 नास्ति [४] क गौरिवीतम् ग गौरिवीतम् [५-६]

अथ रथन्तरम् । ब्रह्म वै रथन्तरम् । ब्रह्मण्य एवैतत् प्रतिनिष्ठानो यन्ति । तद्
 गायत्रीषु भवति । रेतो वै गायत्र्यै रथन्तरं, योनिर् वै रथन्तरस्य गायत्री । तद् यद्
 गायत्रीषु रथन्तरं भवति, योन्याम् एवैतद् रेतः प्रतिष्ठापयन्ति^१ । अनुष्ठयास्य^२ रेतस्
 म्मिक्त प्रजायते य एवं चद् । गायत्रं ह खलु वै रथन्तरं गायत्री छन्दः । तद् यद् गाय
 त्रीषु रथन्तरं पृष्ठं भवति, स्वेनैवेन^३ तद् आयतमेतं समर्थयन्ति । तैवेत्यस् समृद्धेन
 स्वार्था जननायाम् ऋद्धुर्कं भवति । त्रीणि वा एतानि सम्यञ्चि संधीयन्ते— गायत्री
 छन्दश्च, चतुर्विंश स्तोमो, रथन्तरं साम । तद् यद् एतानि सम्यञ्चि संधीयन्ते समृद्धया
 एव । सम् भस्मा ऋध्यते य एवं वेद् ॥ २९२ ॥

[१] एवै क च। ग प्रतिष्ठापयति [२] ग अनुष्ठयास्या [३] क स्वेनैवेन

एते ह खलु वा अक्षर्योदासनीय एते रथन्तरस्याधरे व्यतिषक्त । एताभ्याम् एवैतद्
 द्विषन्तं भ्रातृव्यम् उपोष्योत्तिष्ठन्ति^१ । तद् आहुर व्यूढम् एतद् अहारेत्^२ 'समूढाश्म
 इति'^३ । उभयम् इति ब्रगाद्, व्यूढं च समूढं वेति । सामभिर् व्यूढं छन्दोभिस् समूढम्
 इति । एतद् भवन्ति मा चिद् अन्तर्द वि ज्ञानेति मासान् एवैतद् अर्घमासान् अभिवदति ।
 अथो तेषाम् एव प्रजापतिम् अनु प्रजायत ।

इन्द्रम् इत् स्तोता वृषण मया सुते सुहृत् च यथा न शान्तं ॥

अवर्कक्षिणः वृषभ यथाजुष वा न यवेणीसुहृत् ।

इति गोमती. पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावर्कक्ष्ये । तासु मैघालिथम्^४ उक्तब्राह्मणम् ।
 उद् उ त्वे मनुमना इत्य उह्नीर् उत्थानीये ऽहन् भवन्त्य, अथो स्वर्गस्यैव लोकस्याभ्यु
 त्थान्यै । स्वर्गो ह्य एष लोको यद् दशमम् अहः ॥ २९३ ॥

[१] एवै क च। क उपोष्योत्तिष्ठति [२] ग अह इ [३-४] ग समूढाश्मिति [४] क अवर्कक्षिणो
 [५] क मैलिथम्

तास्व अभीवर्तः । देवासुरा अस्पर्धन्त । न देवा अकामयन्तामीमान् असुरान् ध्वे
 मेति । न एतम् अभीवर्तम् अचक्ष्यन् । तेनासुरान् अभ्यवर्तन्त । यद् अभ्यवर्तन्त तद्
 अभीवर्तस्याभीवर्तत्वम् । तद् यद् अत्राभीवर्तो भवति—वज्रो वा अभीवर्तो—वज्रेणैव
 तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अभिवृत्त्योत्तिष्ठन्ति । 'तस्यैकाक्षरं निधनं' भवति । एकाक्षरा वै
 वाक् । प्रतिकूल इव वा इव स्वर्गो लोकः । स्वर्गो ह्य एष लोको यद् दशमम् अहः । तद्

यद् एकाक्षरं निधनं भवति यद्य ह्यर्थांस्तद्व्याप्तं तादृग एवैतद् अनपञ्चशाय
अथ कालयम् अस्मिन्न रथं तरम् विश्वं च कलेयम् अथैष स्वर्ग एष लोको विश्व
एष जगत् । इत्येवं एष तन् लोके शिष्येषु देवेषु प्रतिनिष्ठान्ति ॥ २९४ ॥

[१-२] ग तस्याल्लगतिरन [२-२] ग दुष्टमवीत्रिहन्मन्तिनद्वयेन यत् [३] क मेधी
[४] ग गृहीयोद्धय

स्वादिष्टया मरिष्ठयेत्य् आर्मवस्य पञ्चमानस्य मङ्गतीर् गायत्र्यो भवन्ति । रसो वै मद ।
धीतम् इवैतद् यत् तृतीयमवनम । तद् यद् एता मङ्गतीर् भवन्ति, रसम् एवास्मिन् एतद्
दधम्य, ऐवैनद् एतेन व्याययन्ति । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ संहितं त्र्यक्षरं
निधनं प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै । तस्यर्चा निधनम् उपयन्ति । पञ्चो
वा ऋक्, पञ्चो रथन्तरं, पञ्चानाम् एवावकद्वयै । अथोष्णिक्ककुम्भौ । उष्णिक्ककुम्भ्या वा
इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत् । तम् अस्तुणुत । वज्रो वा उष्णिक्ककुम्भौ । वज्रं जैव नद् द्विपन्त
पागमान् आतृष्य स्तुणुने य एव वेद । ककुम्भि पराक्रमतोष्णिहा प्राहन् । तस्मात् ककुम्भो
'मध्यमान्य' अक्षराणि भूयिष्ठानि । पराक्रममाणो ह्य 'अस्या अक्षराणि' समीहत् ।
तस्माद् उष्णिह उत्तमान्य अक्षराणि भूयिष्ठानि । परो गुरु इव हि वज्र आरम्भणतो
ऽधीयान् । सा' ककुम्भ अव्रवीद् घिलिष्ठा वा अहम् अस्मीति । पराक्रममाणो वै 'म
ऽक्षराणि' समीहीत्, पूर्वा मां प्रयुज्जताम् इति । अथोष्णिग् अव्रवीद्—अथ वै मां पूर्वाम्
आचक्षन्ता इति । तथेति । तस्मिन् समपादयेताम् । पूर्वप्रयोगम् अन्यावृणीत, पूर्वा-
वधानम् अस्या । तस्माद् एने एव प्रयुज्जेत । तस्माद् उष्णिक्ककुम्भाश् इत्य आख्यायते
॥ २९५ ॥

[१] क पवनम् [२] ग संहित [२-२] ग क द्वाभ्या अक्षराणि ग वैमक्षराणि [४] क ग
मध्यमाक्षराणि [४] क ग पराक्रमणो [५-५] अपक्षन्ता [५] ग पूर्वाग्रहयनस
ग अस्याक्षराणि [६] गृह्य च । क ग म [७-७] ।

ता एता भवन्ति पवन् मधुमत्तम, इन्द्रम् अच्छ सुता इम इति । कजीषं वा एतद् दुग्ध
'धीतं' यातयाम' यत् तृतीयमवनम् । तस्माद् इन्द्रो बीभत्समान उदक्रामत् । धीतम् इव
ह्य आसीत् । तस्मै वै देवाः पवन्वेत्य एवापवयन् । मधुमत्तम इति मधुमद् अकुर्वन् ।

इन्द्राय सोमं कतुदित्तमो मद ।

महि वृक्षममो मदः ॥

इत्य अभिपूर्वम् एवास्मै मङ्गद् अकुर्वन् । इन्द्रम् अच्छ सुता इम इति यथाभिव्यनययेद् एव
वा एतत् पदम् । 'पावमान्यम् सत्य' ऐन्द्रियो' भवन्ति 'वीर्यवतीः । तस्माद् एता
एवोष्णिक्ककुम्भः' कार्याः । तासु सप्तम् उक्तब्राह्मणम् । अथ पौकलम् उक्तब्राह्मणम् ।
अथैता भवन्ति—पथे ऊ पु प्र भन्व' वाक्सतय इति पिपीलिकामध्यानुष्टुभं परिवर्तीद्
अन्तस्य रूपम् । अन्तो वा अनुष्टुप् छन्दसाम् । अनुष्टुभम् एतद् अहः ॥ २९६ ॥

[१] ग पवनम् [२-२] क वीतयातयाम ग [६] ग वीर्यवतीसोमाद् [७] ग एवोष्णिक्ककुम्भ
वीतयानयाम [३] ग च यथाभिव्यनययेत् [४-४] [८] क कार्या [९] ग अधिपाठः पौकलमुक्तब्राह्मण
[४] क ग पवमान्यमस्य [५] ग ऐन्द्रिय [६-६] [१०] क भन्वा ग न्वा

इन्द्रो ह्यत्र नास्तुतीति* मन्यमानः परां परावत्तम् भगवन्तु । तस्
अनुष्टुप् वै* परा । परावत् स ताम् एव प्राविशत् । तस्यै द्वादशाक्षराणि प्राचक्ष्य
उदोहद् द्वादशोष्वाणि । अथ द्वादशाक्षरा मध्ये गायत्री ता प्राविशत् । *स ताम् एव
प्राविशत् । तत् तस्यै द्वादशाक्षराणि । ब्रह्मा गायत्री । ब्रह्मैव तन् भूषणः प्राविशत् ।
स एतम् एव संवत्सरम् उभयतः पशोहत । इन्द्रग्रहो* वा एता ऋचः । इन्द्रग्रहम्* एवै-
तत् प्रपद्योत्तिष्ठन्ति । तस्माद् उ हैता अभिचरन् वा भ्रातृव्यवान् वा कुर्वीत । इन्द्रग्रहो*
वा एता* ऋचः । इन्द्रग्रहम्* एवैतत् प्रपद्य द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अभिमज्जति ॥ २९७ ॥

[१] क नास्तुतीति [२-२] ग भगवन्तुष्टुम्बं [३-४] ग नास्ति [४] क ग इन्द्रग्रहो [५] अ कृतम्
[६] क ग इन्द्रग्रहम् [७] क ग एता [८] ग इन्द्रग्रहम् [९] ? तच्च अभिवर्जितं

अभये ह खलु वा एव दीयते*, उभये यजते. उभय शंसिष्ठति य एव विद्वान् एताभि
ऋग्भि स्तुते । ताम् एतां परोक्षम् अनुष्टुप् कुर्वन्ति । यत् प्रत्यक्षम् अनुष्टुप् कुयुः परा
परावत् यजमाना गच्छेयुर्, न प्रतितिष्ठेयुः । *तद् यन्* परोक्षम् अनुष्टुप् कुर्वन्ति
प्रतिष्ठेयै । तासु द्वादशाक्षरम् उक्तब्राह्मणम् । अथाधीनक्षरम् उक्तब्राह्मणम् । अथैता द्विषदो
भवन्त्य उक्तब्राह्मणाः । ता एता भवन्ति परि प्र धन्वेन्द्राय सोमेति परिवर्तीह भवन्त्य अन्तस्थ
रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः । तासु सौहविषम् उक्तब्राह्मणम् । तद् वाङ्निधनं भवति ।
तद् बाहुर—यन्ति वा एते तृतीयसवनाद् ये यज्ञायज्ञीयं मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहर
न्तीति । तद् यद् वाङ्निधनं भवति, तेनैव यज्ञायज्ञीयस्य रूपान् न यन्ति, तेन तृतीयसव
नान् न यन्ति । तस्माद् उ हैतन् सामेतस्माद् अहो नाप्तरित्यम् । तृस्थेव रश्मयो दाहयितव
इति मय्येवमीह भवन्ति रश्म्याम् एवापहस्य ।

मत्तरास प्रमुषस* साकम् इति ।

*तन्तु तत परि सर्गास आगतो वेन्द्राद् कते पत्रते धाम किं चन ॥

इति* न हीन्द्राद् ऋते पवते धाम किं चन । उगो भति । *पृथ्यते मिथ्यते मन् इत्य् उग वा
अयम् अथ लोक उपश्य* इमम् एवेतेन लोकम् अनु प्रजायन्तं इक्षिम्न् एवैतत् लोके
पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ।

उक्षा मिमन्ति प्रति दन्ति *भेतसो देवस्य देवीर उग यन्ति (नक्षत्रम्* ।

*अत् अक्रमीद् अर्जुन वारम् अव्ययम् *अत्क न नित्क* परि मोमो अव्ययम् ।

इति* परिवर्तीह भवन्त्य अन्तस्थ रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ॥ २९८ ॥

[१] क दीक्षिते ग दिक्षिते [२-२] ग नास्ति [३-३] क बो देवस्य तम् [४-४] क
[५] क प्रमुषस ग प्रमुष [६-६] क न वो जे [७-७] ग अक्रमीद् अर्जुन
अनेने [८] क मती [९] क उपश्य ग

तासु वाजजित् । अथै वै वाजः । यदा वै गौर अश्वः पुरुषो उन्नस्य सुहिनो भवत्य
अथ स वाजी भवति । देवासुरा अजाद्यं इस्पर्षन्त* । ते देवा अकामयन्त वृज्जीमश्व*
अजाद्यम् असुराणाम् इति । त एतन् सामापश्यन् । तेनास्तुवन् । ते वाजजिर्वीर* । *एव
यनानीत्य* एवासुराणां यद् धनं ये पशवो यद् अजाद्यम् आसीत् तद् अवृज्जित* । तद्
एव वाजजितो वाजजिस्त्वम् । तद् एतद् अजाद्यस्याचरुद्विस् साम । अवाजाद्यं रुन्दे
वृक्के द्विषतो भ्रातृव्यस्य यद् धनं ये पशवो यद् अजाद्यं य एवं वेद । तद् द्वादशाक्षरविधन

भवति । एकाक्षरणिघनेन चै प्रथमम् अहः कल्पते, दशाक्षरणिघनेन दशमम् । तद् यद् दशाक्षरणिघनं दशमे ऽहनि सवति, तैवैव दशाहानि कल्पन्ते । अथो एतां दशाक्षराम् यत्र विराजम् अत्राद्यम् अवस्थान्नन उत्तिष्ठन्ति ॥ २९९ ॥^१

[१] क ग स्वस्त [२] क प्रतीवमत्त्वा ग वृज्जीमहा [३] ग नाजोविगीचा [४-४] क विश्वा
मानाविष् ग विवधतानीम् [५] ग नाजुज [६] ग तनुगोवाय.

हादशाहं वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् भायन् । तान् असुरा रक्षांस्य् अन्वसन्तः^१
ते छन्दामि पश्चात् तान् अकुर्यन् । तान् "अभिविच्छिदान् अयुक्ष्व" अयुक्ष्व अक्षरेष्व्
अज्यन्तः । तत्र पन्तानि नाट्यावयन्^२ । तस्माद् अयुज स्तोमं वीर्यावतगः । तेषाम्
पश्चात् त्रिःशृषु निःकुप्यद् अपराजयेताम् । पराजितं वा एतव् छन्दः । पराजित एवैतव्
छन्दानि यजस्यान्तः प्रतितिष्ठन्ति । तान् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा
देवताः । सर्वांस्य् एवैतद् देवतासु यजस्यान्तः प्रतितिष्ठन्ति । स ता विराजो लोमशा
भवन्त्य्—अन्तं वै^३ विराड्—विराज एवाद्यावस्यावकृत्य । ता आग्नेयो^४ भवन्ति । सुखं
वा अग्निर् देवतानाम् । सुखे विराड् छन्दसाम् । तद् यद् आग्नेयो विरादसु स्तुयन्ति
मुख्यम् एवैतद् उदात्तात्मनं च यजमानं च करोति । मुख्यो द्वाष्ट्यो ऽद्याद् श्रेष्ठं स्वाहा
भवति य एव वेदः ॥ ३०० ॥

[१] क अन्वसन्तः [२-२] ग अभिविच्छिदान् अयुक्ष्व अक्षरेष्वयन्त [३] क अयुक्ष्व [४] क नाट्यावय,
[५] ग एषा [६] क निःकुप् [७] ग नाजि [८] ग अभिविच्छिदान्

तासु वामदेव्यम् । स्तुतशस्त्रयोर् ह खलु वा एषा शान्तिर् यद् वामदेव्यम् । यद्
ध वै किं च यजस्य मिथ्योद्वर्ण^१ कियते तद् एतेनैव शमयिष्योत्तिष्ठन्ति । मन्थं वा
एतद् यजस्य यद् वामदेव्यम् । स यथा स्थूललोष्टम् मन्थनं शमयेद् एवम् एवैतद् वाम-
देव्येन सर्वाणि स्तुतशस्त्राणि शमयन्ति । प्रजापतिर् ह खलु वा एतत् स्तोत्राणां यद्
वामदेव्यम् । यथा ह वा इद् प्रजापती सर्वा ज्ञानविद्याः प्रतितिष्ठन्त्य् एवं ह वै वामदेव्यं
सर्वाणि स्तोत्राणि प्रतितिष्ठन्ति । योनिर् वै वामदेव्यम् । तद् दशमे ऽहनि योनेश्
व्यावयन्ति । तस्माद् दशमास्या^२ गर्भं योनेश् व्यजन्ते प्रजास्यै प्राजा वै वामदेव्यम् ।
तद् आहुर् वीथ वा एते प्राजाः कथ्यन्ते ये यज्ञीयस्य कर्मणो ऽतिपादयन्ति, यवि वा
नातिपादयन्ति । को हि तद् वेदं यदि ते ऽति वा पादयन्ति न वा । तद् यद् अत्र वाम-
देव्यं भवति प्रागेव एव तत् सम्यजन्ते । सद् ध मन्तु वै वामदेव्यं स्तोत्राणां, सद् अग्निर्
देवतानां, सद् विराड् छन्दसां, सत् त्रयस्त्रिंशदस्तोमनाम् । मन्त्र एवैतन् सवित्रायो-
त्तिष्ठन्ति । सद् एव भवन्ति । एतां ह खलु वा "एतद् हादशाहवाजी" चतुर्णदीं
देवासन्दीम् अविध्याविनीम्^३ "अन्ततो ऽभ्यारोहति" वामदेव्यं समासि देवतां
विराजं छन्दम् त्रयस्त्रिंशं स्तोमम्^४ । अग्निं हैताम्^५ आरोहति य एव वेदः ॥ ३०१ ॥

[१] क मिथ्योद्वर्ण [२] एतं ग वा क एवैतेन [३] ग मिथ्योद्वर्ण [४-४] ग तद्वादशाहवाजि
[५-५] ग नाति [६] ग व्यावयन्ति [७] [७१] ग अग्नेव्याविनीम् [७२-७२] ग अन्ततो-
क दशमस्या [७-७] ग योनिः व्यजन्ते [८] गेहन्ति [७३-७३] ग छन्धयविः प्रजापतीनाम्
क प्राणे [८] ग प्राणे [९] क त्रिस्त्रिंशन्ते [१०] क हैताम्

गौरीविति वा एत श क यम् त्रय स्त्रश स्तोमम् अपश्यद् उभयत्र पशून् म्
अवरुद्ध य च आग्या य चारण्या नतो वै स उभयान् पशून् अवारुद्ध^१ । तद् यत्
त्रयस्त्रिंश स्तोम नान्तर्यामि तस्मात् त्रयस्त्रिंश 'स्तोमोऽन्तः' क्रियते, उभयेषाम् एव
पशूनाम् अवरुद्धयै । पुरुषो ह वा एव परस्ताद् धितस्^२ तिष्ठति । दश वै पुरुषस्य हस्त्या
शंशुलयो, दश पथा, दश प्राणा, छे प्रतिष्ठ, आत्मा त्रयस्त्रिंशः^३ । पराज्य^४ आरण्यः
पशवः प्रेत । तस्माद् अभ्यासृणतो^५ मृगे श्रयस्ते । अभ्यासृणतो^६ हा एव एतन् क्रियते ।
प्रजापतेर वा एत एकवीरः पुत्रा, यद् द्वादशाहस्य स्तोमाः । तद् आहुश् चतुर्विंशम्
एतद् अहः । तत् सर्वम् एव चतुर्विंशं कार्यम्, पनेषां प्रजापतेः पुत्राणाम् एकवीराणाम्
अविलोमायेति । यद् अ एवैतास् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति तेन त्रयस्त्रिंश स्तोमं नान्त-
र्यमिति । भूयांसि तु रूपाण्य अपराभ्यन्ते । इतराण्य एव भूयांसि रूपाणि । त्रयस्त्रिंश एव
कार्यः । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वो देशतः । सर्वास्व एवैतद् देवतासु यजस्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति ।
अथो एव 'वाव दढः' प्रतितिष्ठन्त सर्वदेवस्य स्तोमो यत्र त्रयस्त्रिंशः । तस्मान्
त्रयस्त्रिंश एव स्तोमोऽन्ततः कार्य इति ॥ ३०२ ॥

[१] ग गौरीविति [२] ग अवरुद्ध [३] ग त्रिंश [४-५] ग नान्तित [६] क धितस् [७] ग वाज
[८] ग अभ्यासृणतो [९] ? क भ्यासृणतो वा अभ्यासृणतो [१०] ग त्रिंशद् [११-१२] ग वाव

सम्पदे ह तु लोभयन्ति । ब्रह्मसाक्ष एव नव स्तोत्रया^१ उपादायाजोपदभ्यात्^२ न
सम्पदो यन्म, उभयेषु स्तोमेषु प्रतितिष्ठन्ति य चायुजो य च युग्मन्तः । तद् यथान्तर्यामि
तिष्ठन् विमुञ्चेद् एवम् एवैतद् वामदेव्येन सर्वाणि स्तुतसाखाण्य भन्ततो विमुच्यन्ते । तद्
आहुर् व्युच्यते न व्युच्यते इति । न व्युच्यम् इत्य आहुः । आहि वा पने वन्ति य^३
एतद् अहर् आगच्छन्ति । तेषाम् एव हीयते य उपहन्यते । स^४ यथा हीनम् उपादधीत
तादृक् तत् । यो वै हीनम् उपायत्त^५ उभौ वाव तौ हीयते । अथो प्रजापतेर् वावैतेनाह्ना
परिविविपन्ति । तद् यत् न व्याहृः को हि श्रेयसः परिवेषणम् अवचदितुम्^६
अर्हति । यो वै श्रेयसः परिवेषणम् अवचदति यथा वै 'स तन् आन्या' काम्येन
'तयैने निनयन्ति' । तद् आहुः ब्रह्मैव विव्रयाद् इति । ब्रह्म वै ब्रह्मा । ब्रह्मैव तद्
यज्ञं व्याह । अथो आहुर् उद्गतैव विव्रयाद् इति । प्रजापतिर् वा उद्गता । प्रजापतिर्
एव तद् यज्ञं व्याह । अथो आहुर् यजमान एव विव्रयाद् इति । यज्ञो वै यजमानः ।
यज्ञ एव तद् यज्ञं व्याह । अथो यथाकामं वै स्वं परिवेषणं प्रशास्तीति । अथो आहुः 'प्राज्
पवोक्तस्य क्रोशोद्-इत्य अमी अकुर्वन्त्य अमी अकुर्वन्तेति'^७ । तद् एव व्युक्तं^८
चाव्युक्तं चेति । तद् उ वा आहुर् व्युच्यम् एव । यद् अव्युच्यमाने नृणांम आसीरन्
विच्छिद्योरन् वै यज्ञाद् यज्ञीयस्यैवानार्तिर् उपेत्याव्युच्यम् एवेति । तद् याचना व्याह तद्
धोत्रे प्राह । तद् धोतानुपुम्भम् अभि संपादयति-सम् इदं हृदमम्^९ अहर् अपादीति ।
सव्याहरन्ति यद् एषाजोनाक्षरासु स्तुचन्ति यद् अतिरसयन्ति । तद् एवैतन् प्रजापतिम्
अभि संपादयन्ति^{१०} संपरिवेषणं प्रशास्ति^{११} ॥ ३०३ ॥^{१२}

[१] क स्तोत्रया ग सावित्रा [२] एवं च । [३-४] क तदेतिनयन्ति [५-६] क प्रान्देवोक्तस्य
क म यत् [७] ग नास्ति [८] एवं च । ग प्रान्देवोक्तस्य [९] ग अकुर्वन्तेति [१०]
क ग हैन [११] एवं च । क उपायत्त ग [१२] ग यज्ञ [१३] ग यज्ञ [१४-१५] ग नास्ति
उपायत्त [१६] ग अवचदितम् [१७-१८] क सतमाता [१९] ग पञ्चमोऽयम् ।

अपश्यत्वा इव वै सुरमन्त्र 'स्तोसा अक्षणा' इव हि नमसा' इव । तद् यत् त्रिभुत स्तोमम् अन्वयस्यन्ति' मिथुनस्त्रायैव प्रजापत्यै' । ऊनानिरेष्काद् वै मिथुनात् प्रजा' एवात्र प्रजायन्त । प्र प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । इयं' वै पृथिव्यरिक्षेवा लोकम् आसीत् । साकामयत् पृश्निं वर्णं पुष्पयम् इति । सैतम् मन्त्रम् अपश्यत् आर्य ग० प्राक्ष अकमात् इति । ततो वा इयं पृथिवी' पृश्निं वर्णम् अपुष्यत् । पृश्निं' ह वै वर्णं प्रजया पशुभि पुष्यति य एवं वेद । तद् आहुर ऊर्ध्वा वा एतं स्वर्गलोकं रोहन्ति ये यजन्ते' । 'त ईश्वराः पराज्वा उतिपत्तोह इति । तद् यत् संपराजोषु स्तुवन्ति- इयं वै स्वर्पराज्यी—अस्याम् एवतन् प्रतिनिहन्ति' । इयं वै स्वर्परा राज्ञी । न ह वा एतं स्वर्गं सृष्टुं हिनस्ति य एवं वेद ॥ ३०४ ॥

[१-१] स भीमा अक्षणा [२] क संसा [३] क क पृति स पृति [४] पृथ्वी क वा स यजन्त
अन्वयस्यन्ति [५] स प्रजया [६] स व [७] त अधिपतं जन्त [८] क पतिपति
[९] स पृथिवी [१०] क पृथिवी स पृथिवी [११]

गायत्रीषु स्तुवन्ति— गायत्री वै छन्दसाम् अयातयाम्य— अयातयामनाया एव । निष्ठुषु स्तुवन्ति— अयो वा इमे लोका— एतां लोकानां ममष्टयै । अयो त्रयो वै 'मणा पातव्यानाः । तान् एवेतत्' सैतस्य तेषु प्रतिष्ठापोहचम् अस्तुवन्त । गायत्रे सामं भवत्यु— अयातयाम' वै गायत्रम्— अयातयामनाया एव । अयो त्रयो वै गायत्रम् । मनसैवेतन् तत् समृद्धयन्ति, मनसोपावर्तयन्ति', मनसा हि कुर्वन्ति, मनसा प्रसर्तयन्ति, मनसादिम् आदत्ते, मनसोदायति, मनसा प्रतिहरति, मनसोपवर्तति, मनसा मिथ्यन् उपयस्य असमातिरय' समाप्ये' । 'यद् वै देवा' यज्ञस्य वाचा न समाप्नुवन्त तद् अहम् मनसा समाप्नुवन् । तद् यत् मनसा स्तुवन्त्यु असमातिरयैव समाप्ये' । रतो वा एतस्यादौ उत्पन्नेदत् । तम् मनसैव यथेष्टहन् । यथैव स रत्न । तद् यत् मनसा स्तुवन्ति रसस्थाननिर्माद्य ॥ ३०५ ॥

[१-१] एव वा । क प्राणापातव्यानास्तुवेतत् स । क सय समाप्ये [२-२] स मास्ति [३] एवं
प्राणापातव्यानास्तुवेतत् [४] स अयातयामि [५] वा । क ग सास्ति
क ग मनसोपावर्तयति [६] स अमयास्य [७]

महाअममज्जनं वा एता श्रुचः । स याचक महावतेनावरुद्धे तावद् अवरुद्ध एताभि' अभिभू लुप्तवानः । मनसो वा अभ्यद् अहम् आसीद् वाचो ऽयम् । तद् यत् मनसो ऽहम् आसीत् तद् देवा संगृह्योर्ध्वं स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् । अथ यद् वाचो ऽहम् आसीत् 'तद् एतद् अहम्' अभवत् । तेनास्मिन् लोके प्रजया च' पशुभिश्च च प्रत्यविष्टम् । तद् यत् मनसा स्तुवन्ति तस्यैवाहो ऽनुष्पास्यै । चतुर्होतृन् होतानुष्पास्ये— ब्रह्म वै चतुर्हो- तारः । ब्रह्म वा अस्यै स्तोत्रदास्त्राणाम् आप्तुम् अर्हति । एतास्य उ ह वै देवतां गुह्यानि नामानि यद् चतुर्होतारः । तान्य एव तत् प्रकाशं गमयन्ति । तान्य एव प्रकाशं गतानि प्रकाशतां' गमयन्ति । गच्छन्ति प्रकाशतां य एवं वेद । तद् यं ब्राह्मणम् अलं यशसे सन्तम्' अथ यशो ताच्छेत्' सो ऽरण्यं परेत्य' प्रस्थानं वदप्रथ्व, तम्यश् चतु- र्होतृन् व्याचक्षीन्, ब्राह्मणं वोपप्रष्टारं कृत्वा । एतास्य उ ह वै देवानां गुह्यानि नामानि यद् चतुर्होतारः । तान्य एव' तत् प्रकाशं गमयन्ति । तान्य एव प्रकाशं गतानि प्रकाशतां गमयन्ति । गच्छन्ति प्रकाशतां' य एवं वेद ॥ ३०६ ॥

ग न ग तदेहं एव एव च क ष्ट ग नाश ॥ १ ॥ ग
च के ग अम नेम च ॥ (१) ग नाशित ॥ (२) श्रेय ॥ (३) ग च ॥ (४) ग प्रश ॥
ग स्तोत्र ॥ (५) क प्रश ॥ (६) क चनम ॥

पूणी मृतं वाचातुषंसति । तस्माद् यन् मनसाधिगच्छति तद् वाचा वदति
तस्माद् ओषधयो मृतयो आयस्ते ऽग्रतः पच्यन्ते । तद् आहुम् समिष्टेषु यन्नीत्येवाज्ञेपु
‘स्तोतव्याऽहम् असमिष्टेषु’ इति । असमिष्टेषु इत्य् आहुः । प्रतीचीन् एवास्तु तद् गर्भान्
वधति । स्त्री घले च ह तु भवति पापवश्यसं च । समिष्टेषु एव स्तोतव्यं पापवश्यस्य
व्यावृत्त्यै । अथो ह न तथा स्त्री घले भवति । अथो हास्तु तद् परावीष्य एव गर्भान् वधति ।
प्रत्यञ्चश्च च वै पराञ्चश्च मनुष्यास्त संभवन्ति । तस्मात् समिष्टेषु एव स्तोतव्यम् इति ।
औदुम्बरीं समारभन्ते—ऊर्णं वा अक्षम्^१ उदुम्बरं—ऊर्जं एवाञ्जाम्याचरुश्च । आचं
यच्छन्ति । वाग्नं वै ब्रह्म । वाचम् एव तद् ब्रह्म यक्षम् आत्मसु यच्छन्ति । इह भुतिर इह
स्व भुतिर् मेरमो^२ मेरमनिर् इति । यश्च चित्तं या भुतिर् यन् जनो या वाह तास्य एवैतद्
आत्मसु यच्छन्ति । यद् अस्तम् इने विसृजेरन् अहर् आतुज्यलोकम् उच्छिष्युः । यद्
अनस्तम् इने विसृजेरन् रात्रि आतुज्यलोकम् उच्छिष्युः । अर्धोस्तम् इत आहवर्त्य परस्य
विसृजन्ते । उमाश्याम् एव तद् अहोरात्राभ्यां द्विपन्ते आतुश्रम् अन्तर्येति । उमाश्याम्
एवाहोरात्राभ्यां द्विपन्ते आतुवयम् अन्तर्येति य एवं वेद । तद् उ वा “आहुर् अस्तम्” इत
एव विसृज्यम् । अहोरात्रे वै परिवर्तयाने सवन्तरम् आप्नोतः^३ । सवन्तरो यक्षः । यक्षम्
एवैतद् आप्या विसृजन्ते—उपयजन् पर्या गते सातरे वदन् धनं रक्षत पोषम् इषम् ऊक्तम्
अस्मात् दोषात् स्नाहेति । स यथा शोकस्ते गां संयुज्य प्राजेयेद् एवम् एवैतद् वाचं च
यजमानं च संयुज्य प्राजेयति । यथा हेनया^४ वदति, तथैव्यो जनपजमणी^५ भवति । ते ये
कामे कामयेन्स् तं इयाथेयुः । स वैवैश्यः कामस् समृध्यते । सुब्रह्मण्यथा वाचं विसृजन्ते ।
ब्रह्म वै सुब्रह्मण्यथा । “ब्रह्म वाक्”^६ । ब्रह्मणैव तद् वाचं विसृजन्ते ॥ ३०७ ॥^१

[१-९] ग स्तोत्राद्वाहु समिष्टेषु [१] ग य, एव [२] आतुज्य [३] ग धीपत् [४] ग जनम
[५] ? क ग अ [६] ग नेमो [७-९] क [१०] ग जपकमणी [१०-१०] मृचं ग च । क
आहुर् अस्तम् ग आहुर् अस्तम् [११] एवै ग च । क [१२] ग प्रश ॥ [१३] ग प्रश ॥ [१४] ग प्रश ॥

अग्निर् एव प्रथमम् अहर्, इन्द्रो द्वितीयं, प्रजापतिर्य तृतीयं, बृहस्पतिश्च चतुर्थं,
मरुतः^१ पञ्चमम्, विश्वे द्वाषष्टौ, वसवस्^२ सप्तमं, रुद्रा अष्टमम्, आदित्या नवमं,
प्रजापतिर्^३ एष दशमम् अहः । इयम् एष दिक् प्रायणम्^४, इयम् उदयनम् । तस्मात्
असाधु आदित्य इतो ऽस्तम् पतीन उदेति । एतद् एव प्रायणं^५ चोदयन् चातुसंवरति^६ ।
आशुम् त्रिवृद्, भान्तः पञ्चदशो, व्योम सप्तदशो, घृहणः^७ एकविंश, ओजस, विणवाः,
प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशो, ब्रह्म चतुर्विंशः, क्षत्रं चतुश्चत्वारिंशो, विवर्तो विशो स्तोमो ऽष्टावत्वा
रिंशः, प्रजापतिर् एव दशमम् अहः ॥ ३०८ ॥

[१] ग मरुत [२] ग व [३] क ग प्रजापतिर् [४] क प्रयणम् ग प्रायणम् [५] ग चातुसंवरति
[६] ग वरत

तद् यद् आशुस् त्रिवृद् इति, यथा क्षिप्रं पश्य एषम् एष यत् त्रिवृत् स्तोमः । अथ
व्य भान्तः पञ्चदशः इति क्षत्रं हि तत् । अत्रम् उ वै भाति । अथ ब्व व्योम सप्तदश

इति, प्रजापतिर्हि सः । प्रजापतिर् वै व्योम । अथ यद् अरुण एवर्षिः इत्य् अमी
हि स आदित्यः । एतस्मिन् वा इदं सर्वं धृतम् । अथ यद् ओजस् त्रिणव इति, मरुतो हि
स । ओजो वै वीर्यं मरुतः । ओजो^१ वीर्यं त्रिणवः । अथ^२ यत् प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंश इत्य्,
अन्तो हि सः । अथ यद् ब्रह्म चतुर्विंश इति, गायत्री हि सा । ब्रह्म वै गायत्री । अथ यन्
क्षत्रं चतुश्चत्वारिंश इति 'त्रिष्टुप् मि सः' । 'क्षत्रम् उ वै त्रिष्टुप् । अथ यद् विवर्तो
विंशं स्तोमो ऽष्टाचत्वारिंश इति, जगती हि सा । विह्व वै जगती । विंश उ वा इदं सर्वं
विपर्तम् । अथ यन् प्रजापतिर् एव दशमम् अहर् इत्य् अनुष्टुप् मि सा^३ । प्रजापतिर् वा
अनुष्टुप् । इदम् एव प्रायणम्, इदम्^४ उदयनम् । तस्माद् इत एव प्रयन्त्य् 'अत उद्यन्ति' ।
अग्निर् एव प्रायणम्, आदित्य उदयनम् । अनुष्ठेयं लोकं प्रजानन् एति य एव वेद
॥ ३०९ ॥

[१] एव च । क ग आहुत्	[२] ग एजर्विंश	क अदम्	[३-४] ग अतदुदन्ति	[५] ग
[३-४] क वीर्यमृणवोव ग वीर्यमृणवोव		प्रथमोदयाय		
[४-४] ग त्रिष्टुप्मि सः	[५-५] ग नास्ति	[६]		

गायत्रमुखो वै प्रथमस् व्यहः । तस्माद् अयम् अग्निर् अस्मिन् लोक ऊर्ध्वो^१ दीदाय ।
गायत्रमध्ये द्वितीयस् व्यहः^२ । तस्माद् अय वायुर् अस्मिन् अन्तरिक्षे तिर्यङ् पवते ।
गायत्रोत्तमस् तृतीयस् व्यहः^३ । तस्माद् असाव् 'अर्वाङ् आदित्यो' दिवस् तपति । एता
वै देवपवः प्रणिहिता अतिशिता अतिलयन्तीर् एषु लोकेषु सर्वं पाप्मानम् अपसेधन्तीस्
तिष्ठन्त्य्—अग्निः पृथिव्यां, वायुर् अन्तरिक्ष, आदित्यो^४ दिवि । एता^५ अस्थ सर्वे^६ पाप्मा-
नम् अपघ्नन्त्यो यन्ति य एवं वेद । एताभिर् वै विजितिभिर् विविक्तिभिर् विजिता विविक्ता
हमे लोका^७ यथायथम् । यस्माद् एते समाने यश्चक्रतौ सन्तो ऽथ नाना भवन्ति तस्माद्
य वै देवाः पितरो मनुष्यास् समाने लोके सन्तो ऽनुसन्ददक्षिरे^८ । एताभिर् ह विजिति-
भिर् विविक्तिभिर् विजिता विविक्ता यथायथम् ॥ ३१० ॥

[१] ग ऊर्ध्व	[२] क ग त्रिवह	[३] ग त्रिवह	[४] क सर्वा	[५] क ग लोको	[६] ग यथा
[४-४] क ग अर्वाङ् आदित्यो	[५] एव च । क	यश्च	[६-६] क नसन्तदक्षिरे	ग सुसन्तदक्षिरे	
अपसेधन्तिषु ग अपसेधयन्तिषु	[६-६] ग दिव्ये				

प्रजापति^१ प्रजास् सृज्जानं मुखतः पाप्मानिनोत् । सो ऽक्लामयताप^२ पाप्मान
हतीयेति । स एनं गायत्रमुखं प्रथमं त्रियहम्^३ अपश्यत् । तेन मुखतः पाप्मानम् अपाहत ।
तं मध्यतो^४ ऽस्मिनोत् । स एतं गायत्रमध्ये द्वितीयं त्रियहम्^५ अपश्यत् । तेन मध्यतः
पाप्मानम् अपाहत । तं पदोर् अस्मिनोत् । स एतं गायत्रोत्तमं तृतीयं व्यहम्^६ अपश्यत् ।
तेन पक्षः पाप्मानम् अपाहत । अप^७ पाप्मानं हते य एवं वद् । स्वराग्नेन वै व्यह्णेण^८
प्रजापतिर् सृज्योर् आत्मानम् अत्रायत, निधनान्तेन प्रजाम्, इलान्तेन पशून् । एतावद्
वावास्ति यद् आत्मा प्रजा पशवः । तद् यत् सद् अत्रायत तत् सत्रस्य सत्रत्वम् ।
अत्रायत एनं सर्वस्मात् पाप्मानो य एवं वेद । स्वराग्नेन वै त्रियह्णेण प्रजापतिर् देवान्
असृजत, निधनान्तेन पितॄन्, इलान्तेन मनुष्यान् । तद् यत् स्वराग्नेन देवान् असृजत
तस्मात् ते ऽमृताः । अमृतेन हि तान् प्राणेनासृजत । अथ यन् निधनान्तेन पितॄन् असृजत
तस्माद् उ ते निधनसंस्थाः । अथ यद् इलान्तेन मनुष्यान् असृजत—पशवो वा इला—
तस्माद् य एव पशुमान् भवति तं मनुष्या उपसमायन्ति ॥ ३११ ॥

[१] ग अजायति [२] क कामयताव ग कामयता [३] क अवहन् [४] ग गदथा [५] ग त्रिवह
[६-६] ग अपाहतायत प [७] ग त्रिवहेण

अथ ह कवन्ध आश्वर्षणे^१ केशी दाम्भ्य उवास । अथ ह तर्हि समूढान्य एव
छन्दास्य् भासन् न व्यूढानि । तस्मै ह कवन्ध आश्वर्षणः^२ केशिने दाम्भ्यापैतं व्यूढछन्दस
द्वादशाहं प्रोवाच—त्रिह एव गायत्रीं तर्पयनात् त्रिस् त्रिष्टुभं त्रिह जगतीम् । नवैव
प्रजाया^३ अन्ये जीवितम् अभिध्यातारो, न तव प्रजा इति । तेन हेजे । ततो 'ह वा' इदम्
अर्वाचीने व्यूढानि छन्दांसि । तस्माद् अनान्द्यानाम् अपि सर्तां पञ्चान्दानाम् अभ्य
एवान्ये जीवितं ध्यायन्ति । तस्यैतौ श्लोकौ—

कस्माद् ऊर्ध्वो भूमेरु यन्ति^४ सर्गा कस्माद् तिर्यन्वो^५ इन्व अन्तरिक्षम् ।

कस्माद् अर्वाच्यो दिव उत्तरस्य सूर्यस्य रदनीन् अनु यन्ति सृष्ट ॥

गायत्री त्रिवृत वसाना सा त्रिष्टुभं तुमुदे^६ इन्तरिक्षात् ।

न जगतीम् आयतनाद् दिवो ऽपि तस्माद् अर्वाञ्चनः प्रवहन्ति सर्गा ॥

॥ ३१२ ॥

[१] क ग अवर्षणे [२] क अवर्षणे ग अवर्षण [३] क प्रजाया [४-४] ग हर्वा [५-५] ग
भूर्मयन्ति [६] क त्रिवृत्ता [७] एव ग च । क तुमुदे [८] ग त्रितीयोदयाय

वाग् वै यश्च ससृजाना साशनायत्^१ सापिषामत् । तां देवा अर्वाग् यज्ञाहुत्याति-
तर्पयिषन् । तां नातर्पयन् । ताम अर्वाक् 'सोमाहुतिहविर्धक्षैर् अतितर्पयिषन्^२ । ता
नैवातर्पयन्^३ । त एतं 'व्यूढछन्दसं द्वादशाहं' यज्ञम् अपश्यन् । तम् आह्वन् । तेनाय-
जन्त । तत एनां^४ छन्दांसि भूतां प्रार्जन् । ना अन्याग्न्यस्यै भागाय धेनुपरिस्सारम् अतृप्यन् ।
तस्मात् पशवो ऽन्योन्यस्य भागाय धेनुपरिस्सारं^५ तृप्यन्ति । सातृप्यत्^६ । स य एवम्
एता वाचश् च छन्दसा च तृप्तिं वेद तृप्यत्य् आत्मना 'तृप्यत्य् अस्य प्रजा' । देवा वै
देवाभ्वान् देवरथेषु युक्त्वेमान् लोकान् अभ्यारोहन् । छन्दांसि वाच देवाभ्वा, स्तोमा
देवरथाः ॥ ३१३ ॥

[१]^१ क सोमान्वत् ग सामान्वत् [२-२] क सोमा
हुतिर्हविर्वैरिति- ग सोमाहुतिर्हविर्यैरिति- [३] एव
च । क ग नैवातर्पयिषन् [४-४] ग व्यूढछन्दस
[५] क ग एना [६] क धनुवार [७] ग तृप्यन्
[८-८] ग नास्ति

ते गायत्रीम् एव दक्षिणां गुयाम् अकुर्वत, त्रिष्टुभं सव्यां गुया, जगतीं सव्या
प्रष्टिम्^१ । तेनेमं लोकम् अभ्यारोहन् । ते ऽब्रुवन् ज्यायान् वा अघ्वा विपर्यूहाम्नि । ते
जगतीम् एव दक्षिणां गुयाम् अकुर्वत, गायत्रीं सव्यां गुयां, त्रिष्टुभं सव्यां 'प्रष्टिम्^२ ।
'तेनेमम् अन्तरिक्षं लोकम्^३ अभ्यारोहन् । ते ऽब्रुवन् ज्यायान् देवाभ्वा^४ व्य एव पर्यु-
हामेति । ते त्रिष्टुभम् एव दक्षिणां गुयाम् अकुर्वत, जगतीं सव्यां गुयां, गायत्रीं स यां^५
प्रष्टिम्^६ । तेनामुं लोकम् अभ्यारोहन् । एवं वै देवा देवाभ्वान् देवरथेषु युक्त्वेमान्
लोकान् अभ्यारोहन् । अर्भीमान् लोकान् आरोहति^७ य एवं वेद ॥ ३१४ ॥

[१] एव ग च । क वृष्टिम् [२-२] ग नास्ति [३] क वृष्टिम् [४-४] क तेनेवमन्तरिक्षलोकम्
[५] क देवभ्वा [६] क वृष्टिम् ग वृष्टि [७] म अभ्यारोहति

या इ खलु वै सपदा छन्दस सा प्रथमम् अहर् उद्यच्छति, विपदा द्वितीये, नाना-

पदा तृतीयम्, अनुपद, चतुर्थम्, मत्तिपदा पञ्चमम्, मत्तिपदा षष्ठम्, गायत्री वै
सप्तपदा । त्रिपदा वै गायत्री । त्रय इमे लोकाः । त्रिष्टुप् विपदा, एकादशाक्षराणि हि
तस्ये पदानि । जगतो नानापदा, द्वादशाक्षराणि हि तस्ये पदानि । अनुष्टुप् अनुपदा ।
अनुपदा^१ हि सा गायत्र्या अक्षरैः । अष्टाक्षराणि वै गायत्र्यै पदान्य् अष्टाक्षराण्य्
अनुष्टुभम् । पंक्तिर् अतिपदा, पञ्चपदा हि स्तः । अतिछन्दा अभिपदा । न हि एतावन्ति
कस्यै चनाक्षराणि ॥ ३१५ ॥

[१] ग अपदा [२] क अधिपाठ विपदा [३] ग नास्ति [४] ग तावन्ति

प्रजापतिर् यद् बृहद्रथन्तरे^१ ऽसृजत, स मन एवाग्रे बृहद् अपश्यद्, वाच
रथन्तरम् अमि व्याहरत् । तद् यद् वाचं रथन्तरम् अमि व्याहरत्^२ तस्माद् रथन्तर
पूर्व योगम् आनक्षे । अथ यन मनो ऽग्रे बृहद् अपश्यत् तस्माद् उ बृहद्रथन्तरे इत्य्
आख्यायते । मनो वै पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद्, वाग् रथन्तरम् । ब्रह्म वै रथन्तर,
स्रष्टु बृहत् । तद् इदं मनो वाचम् अत्यमन्यत, क्षत्रं ब्रह्म । तद् इदं रथन्तरम् अवेद्^३
अति वै मा^४ मन्यतेति । "तद् वैरूपम्" असृजत । तेन पुरस्तात् पर्यवैत् । ते ङे भूत्वात्य
मन्येताम् । तद् इदं बृहद् अवेद् अति वै मा मन्यतेति । तद् वैपाजम् असृजत । तेन
पुरस्तात् पर्यवैत् । ते ङे भूत्वात्यमन्येतां तद् इदं रथन्तरम् अवेद् अति वै मा^५ मन्यतेति ।
तच् छाकम् असृजत । तेन पुरस्तात् पर्यवैत् । तानि त्रीणि भूत्वात्यमन्यन्त । तद् इदं
बृहद् अवेद् अति वै मा^६ मन्यतेति । "तद् रैवतम्" असृजत । तेन पुरस्तात् पर्यवैत् ।
तानि त्रीणि भूत्वात्यमन्यन्त । "ते ऽन्तम् अगच्छताम्" । ते ऽविर्ता^७ समे वै स्वो नाप्यद्
अन्यद्^८ अतीति । तानि पदं पृष्ठान्य् आसन्, त्रीणि छन्दांसि । तानीमानि त्रीणि छन्दांसि
पदं पृष्ठानि नानुव्यभञ्^९ ॥ ३१६ ॥

[१] ग अधिपाठ इत्याख्यायते [२-२] ग मन्यतेति तच्छाकमसृजत तेन पुरस्तात् पर्यवैत्तानि
रथन्तरमभिव्याहरतमित्याहरत [३] एव च । त्रीणि भूत्वात्यमन्यन्त सदित्र बृहदवेदति वै मां य
क ग वैर [४] ग वा [५-५] ग नक्षत्रम् । नेति [७-७] ग ने अन्तगच्छताम् [८] ग अपिर्ता
[] क अधिपाठ, तद्वैराजमसृजत तेन पुरस्तात् [९] ग अभ्यम् [१०] ग नानुव्यभञ्

सा गायत्र्य अनुष्टुभम् असृजत । सा चतुर्थम् अहर् उदयच्छत् । तथा चतुर्थम्
अहर् अकल्पत । त्रिष्टुप् पंक्तिम् असृजत । सा पञ्चमम् अहर् उदयच्छत् । तथा पञ्चमम्
अहर् अकल्पत । जगत् अतिछन्दसम् असृजत । सा षष्ठम् अहर् उदयच्छत् । तथा षष्ठम्
अहर् अकल्पत । तानि पदं पृष्ठान्य् आसन्, पदं छन्दांसि । तानि द्वन्द्वम् अकल्पन्त । द्वन्द्वम्
अस्मै प्रजाः पशवः कल्पन्ते य एवं वेद । गायत्र्या^१ वै प्रथमम् अहर् तावते, त्रिष्टुप्
द्वितीयं, जगत्या तृतीयम्, अनुष्टुभा चतुर्थं, पंक्त्या पञ्चमम्, अतिछन्दसा षष्ठम् ।
तस्माद् अतिछन्दसप् पद्ये ऽहनि शस्यन्ते । तद् यथा "वर्षिष्ठेन गम्भिष्ठे" गाधम् इच्छेतैवम्
एव "तद् देवा^२ अतिछन्दोभिष् पद्ये ऽहनि" गाधम् पेच्छन्त । अथो वै तर्हिच्छन्ते ऽथो
पद्यस्थैवाहो व्याप्त्या, उत्तगस्यो एव इयहस्य सन्तत्या अन्वच्छेदाय ॥ ३१७ ॥^३

[१] ग गायत्र्य [२-२] ग वर्षिष्ठेन गम्भिष्ठे [३-३] क तदेव तदेवा [४] ग ह्य
[५] ग तृतीयोषधीय

अपो वा इदम् अग्रे महत् सलिलम् आसीत् । तस्मिन् प्रजापतिः प्रतिष्ठाम् पञ्चदश
स एत वैश्वानरं प्रायणीयम् अतिरात्रम् अपश्यत् । तम् उपादधान् । इमम् एव लोकम्
अस्मिन् सलिले ऽभि तम् अप्रथयत् । 'यद् अप्रथयत्' तस्मान् पृथिवी । तस्मिन् अभि
प्रत्यनिष्ठत् । तद् वै तम इवासीत् । 'रात्री ह्य अहः' उत्तरः । स एतत् त्रिवृत्तम् अग्नि
ष्टोमम् अपश्यत् । तम् उपादधाद् इमम् एवाग्निम् अस्यां पृथिव्याम् अग्निः । तेन
ऽधोतिषेमान् लोकान् प्रापश्यत् । स एतान् अष्टा उक्थयान् अष्टातयान् पशून् दिशो
ऽनुवयतनोद् वामदेव्यम् अन्तरिक्षम्, आदित्यम् एव दशमम् अहर्, अमुम् एव लोकम्
उत्तरम् अतिरात्रम् । स एतां व्याप्तिं व्याप्नोत् । इयं सर्वम् अभवत् । एताम् एव व्याप्तिं
व्याप्नोतीदं सर्वं भवति य एवं वेद । ऋतवो वै पृष्ठयष षडहो, दिशश् छन्दोमा, इमाश् एव
लोकान् अतिरात्रो । ऋतवो वै पृष्ठयष षडहो, अर्धमासा मासा अहोरात्राणि छन्दोमा,
'इमाश् एव' लोकाश् अतिरात्रौ । अथ याद् एताश् अन्तराश् अग्निष्टोमाश् इन्द्राग्नी एव
नौ । तद् 'यन् नेदीयस् सन्' कनीयस्तोमं पूर्वम् अहस् तस्माद् अयम् अग्निर नेदीयस् सन्
मदायस् तपति । अथ यस्माद् दवीयस् सन् उशायस्तोमम् 'उत्तमम् अहस्' तस्माद्
अलाश् आदित्यो दवीयस् सन् ओजीयस् तपति । यो वै सर्वं द्वादशाहम् आत्मानम् अभि
संपद्यमानं वेद सर्वं एनं कामा अभि संपद्यन्ते ॥ ३१८ ॥

[१] ग इदम् [२] ग अभिरात्र अग्निमस्या पृथि | क इमावेव ग इमावेव [३-४] एव च । क ग
[३-४] एवं च । क ग नास्ति [५-६] एवं च । बन्नेदीयस्तन् [८-९] ग उत्तमम् [१] ग मय
क रात्रिगन्ध ग रात्रीयन् [५] क उक्थयान् [६-७]

पदांश् एव प्रतिमा पूर्वा ऽतिरात्रः । तद् पुरुषे प्राणाः । स त्रिवृत् । त्रिवृत् प्राय
णीयम् अहः । तेन तत् संपन्नम् । दश हस्त्या अंगुलवश् चत्वार्य 'उरोर् बाह्याणि' ।
यद् ऊर्ध्वं नाभेस् तत् पञ्चदश । पञ्चदशं द्वितीयम् अहः । तेन तत् संपन्नम् । 'दश
हस्त्या अङ्गुलयस्, सप्त शीर्षेन् प्राणाः । तत् सप्तदश । सप्तदशं तृतीयम् अहस् तेन
संपन्नम् । दश हस्त्या अंगुलयो दश पद्या आत्मैर्काविंशः । एकविंशं चतुर्थम् अहः ।
तेन तत् संपन्नम् । दश हस्त्या अङ्गुलयो, दश पद्या, सप्त शीर्षेन् प्राणाः । तत् सप्त-
विंशतिः । सप्तविंशं पञ्चमम् अहः । तेन तत् संपन्नम् । दश हस्त्या अङ्गुलयो, दश
पद्या, दश प्राणा, भजो वाग् घृदयं, तत् त्रयस्त्रिंशत् । त्रयस्त्रिंशं षष्ठम् अहः । तेन तत्
संपन्नम् । प्राणा एव सप्तमम् अहर् गायत्रम् । चक्षुर् एवाष्टमम् अहस् त्रैटुभम् । श्रोत्रम्
एव नवमम् अहर् जागतम् । वाग् एव दशमम् अहर् आनुष्टुभम् । अथ यद् ऊर्ध्वं
श्रोत्राभ्यां तद् उत्तरो ऽतिरात्रः । प्राण एव पूर्वा ऽतिरात्र, उदान उत्तरः । तौ प्रायणी-
योदयनीयाश् इति परोक्षम् आचक्षते । प्रति प्राणापानयोस् तिष्ठति, न प्राणापानाभ्या
व्यथते, सर्वम् आयुर् एत्य्, एवं वै सर्वो द्वादशाह आत्मानम् अभिसंपद्यते, सर्वं एनं कामा
अभिसंपद्यन्ते, य एवं वेद ॥ ३१९ ॥

[१-२] ग उरोर्बाह्याणि [३-४] ग नास्ति [५] ग नास्ति [६] एवं ग च । क प्राण

विषुवत्कं वा एतन् सन्नं यद् द्वादशाहः । स य एतस्य सत्रस्य विषुवन्तं वेद—
भीद् वै विषुवान्—विषुवान् श्रेष्ठ स्वानां भवति । पुरुषो ह वा एतस्य सत्रस्य विषुवान् ।
पुरुषो ह पर्वा सोकावा विषुवान् इमे वै नोष्ठा एव इत्यस्याहो ऽहम् अस्व सत्रस्य

विषुवाद् अस्माच्च एव मन्वमानः एतत् द्विदशाहसं यजत । तस्य हेतुस्मिन् पञ्च क्षत्रे विषुवाद् उपता भवति स चाप्योऽहन् एव प्रतिष्ठितः । प्रायणीयम् अहर् द्वितीयम् अहर् तृतीयम् अहर् इत्य् अहर् अहर् इति भवति । 'अथो वा आदित्योऽहः' । एतम् एवैतेनर्ध्वबन्ध एतस्य सलोकतां गच्छन्त ॥ ३१० ॥

[१] क विषुवन् ग अमविषुवन् [२] ग नास्ति [३] ग मन्वमानः [४-५] क अमावास्याहः, ग अतोवा आदित्य [६] ग चतुर्थेऽहः

प्रज पतिर् वाचेवम् अथ आसीत् । सोऽकामयन्—बहु स्या प्रजायेय^१ भूमान गच्छे-यम् इति । सोऽष्टाद्वैद्याक्षराणि प्रजायत । तानि द्वेधा व्यीहन् नद्यान्यानि ज्वान्शानि^२ । स एव त्रिवृत् च स्तोमोऽभवत् गायत्री च^३ छन्दः । सोऽयं संपूर्णस्^४ त्रिवृत् स्तोम आसीत्, अथ गायत्री प्रणयनवमासीत्^५ । प्रणवस् तस्यै नवम आसीत् । ताम् अयं त्रिवृत् स्तोमोऽब्रवीत् गायत्रीम् एहि संभवावेति । तौ समौ सन्तौ नाशकुतां संभवितुम् । ताम् अब्रवीत् न वैतर्हि शङ्कायस् समौ सन्तौ संभवितुम् । यत् त एतन् नवमम् 'अक्षरं तद् उद्धृसेति । तत् किं भविष्यति । यद् एवास्ति तद् भविष्यतीति । तथेति । तद् उदीहत् । स एव प्रणवो^६ऽभवत् ॥ ३११ ॥

[१] ग प्रजाये [२] ग नास्ति [३] क वच् [४] ग संपूर्णस् [५] = प्रणव-नवमा (गायत्री) + आसीत् [६] ग जविपाठः विष्यते प्राथम्येऽस्तदिह विष्णु [७] ग प्राणवो

स प्रणिगम्^१ स उर्धाधस् तद् अश्वायणम् । तस्माद् ओम् इति प्रणीत् ओम् इति प्रत्यागूणात् ओम् इत्य् उद्गायत्य् ओम् इत्य् आश्वाययति^२ । एतद् वा अस्ति यद् अभवत् । ताम् अब्रवीत् पठहि वै तस्मा अलं स्थो^३ यन् प्रजनयेवेहि प्रजनयति । ताम् अब्रवीत् संभव छन्दांसि त्वं प्रजनयतात् स्तोमात् अह प्रजनयिष्यामीति । सोऽयं त्रिवृत् स्तोमश्चतुर्विंशति स्तोम्याः प्राजनयत् । अथ गायत्री चतुर्विंशतिम् अक्षराणि प्रजायत । ताम् अब्रवीत् विभय यावत् अस्ति ताघन् पथीति । साष्टाक्षरा सत्य् अक्षराणि द्यक्षाक्ष्य अकुरुत । तानि चतुर्विंशतिर् अभवन् । चतुर्विंशतिः पूर्वाणि^४ । तद् 'अथा अष्टाचत्वारिंशन्' प्रजातम् आसीत् । तस्य गायत्री चत्वार्य् अक्षराण्य^५ आदत् । सोऽपिग अवयत् । अह इतर आदत्— ॥ ३१२ ॥

[१] क प्रतिगम् [२] ग अश्वाययति [३] एव च । क ग सो [४] ग जविपाठः प्रजायते विंशतिः पूर्वाणि [५-६] क अष्टाष्टाचत्वारिंशद् गायत्रीति नवमाऽव्ययीनाय एतेष्वेति साष्टय सत्य- [६] क चत्वार्य् अक्षरा पञ्चराण्य

—स एवदश स्तोमोऽभवत् । चत्वार्यम् आदत् । सानुष्टुब् अभवत् । षड् इतर आदत् । स एकविंश स्तोमोऽभवत् । चत्वार्यम् आदत् । सा बृहत् अभवत् । षड् इतर आदत् । स त्रिणव स्तोमोऽभवत् । चत्वार्यम् आदत् । सा पङ्क्ति अभवत् । षड् इतर आदत् । स त्रयस्त्रिंश स्तोमोऽभवत् । तद् 'एवोऽन्तम्' अगच्छन् । चत्वार्यम् आदत् । सा त्रिष्टुब् अभवत् । अपराणि^१ चत्वार्य् आदत् । सा जगत् अभवत् । ताम् अन्तम् अगच्छताम् । ताम् अब्रवीत् न चा अतः पराज्जौ प्रजनयिष्याथ

एहि यावदक्षरवत्तः ऽयम् तावदक्षरा भूत्वेति । साष्टाक्षरेव भूत्वे[त्] । तस्मात्^१
एतन् प्रतिद्वयथाकामं आयां नेनीयते ॥ ३२३ ॥

[१] ग अविपाठ एतितर अन्त स एकविंश स्तोमोऽयम् चतुर्विंशमादर्श सा ऋत्विगवत् [२-३] एव च ।
क ग एवत्यर्थः [२-३] ग अष्टाक्षरपरिणामि [४] क तावत् [५-६] ग सप्तैकस्मिन्

तौ^१ पञ्चदशं चैकविंशं च व्युह्य मध्ये समभवताम् । स एवैव प्रजापतिस् स्तनदशो
ऽन्नाद स्तोमो ऽभ्यवत् । तस्मै 'त्रिष्टुप्पञ्चदशाव इत्' स्तोमौ कर्त्ति^२ कुरुत, एकविंशत्^३
त्रिणवत् त्रयास्त्रिंशः^४ परस्परतः । ताम् अग्रवीत् संभवे^५ छन्दांसि त्वं प्रजनयताम्, स्तोमान्
अहं प्रजनयिष्यामीति । सो ऽयं त्रिष्टुप् 'स्तोमश्च सतुष्टौषे' चतुर्विंशं षोडशम् अष्टादश
नवदशं पञ्चविंशं पद्मविंशम् इत्यु पतात् सूयस्तोमान् प्राजनयत् । अथ गावरी एकपवा
त्रिपदाम् अक्षरपत्तिकं विष्टारपत्तिकं विराजम् अतिकल्पदसम् अमितं छन्द इत्यु एतानि
सूयच्छन्दसानि प्राजापत । सैषा स्तोमानां च छन्दांसि^६ च प्रजापतिः । तद् य शौनक्तं
कापेयं चैकिनानिथः एकच्छ—यत् पञ्चदशेण वै स्तोमाः प्रजनयन्ति, चतुस्तरेण छन्दांस्यु,
अथ को ऽयम् अष्टदत्तरी^७ स्तोमस् सप्तदश आक्षिप्त् सप्त मध्ये व्यवहित इति । स होवाच
—स्तोमाश्च च छन्दांसि च यन् न प्रजायन्त स एवैव प्रजापतिस् सप्तदशो मध्ये व्यवकस्य
प्रजनयन् अतिष्ठत् । स यो सा एतम् आक्षिप्तं वेदाक्षिद् वै स सवचैव भवति । अनाक्षिद्
वा एव यन् प्रजापतिः । सर्वं हीदं प्राजापत्यम् इति । ते ह्येन आक्षिप्त इव चैकिनानिथाः ।
तानीमानि छन्दांसि स्तोमैश्च एकलपन्^८ ॥ ३२४ ॥

[१] क ता [२-३] ग अष्टदशस्त [३] क [७] ग ता [८-९] ग स्तोमव्युष्टौ [१] ग
वर्त्त ग वत्ता [४] क एकविंश [५] एवे च । छन्दसानां [१०] क चतुर्विंश [११] क ग
क ग अष्टविंशः [६] एवे च । क ग सप्तदश अकलपत

त्रिष्टुपा गावद्वय अकलपत, पञ्चदशेन त्रिष्टुप्, सप्तदशेन जगत्, एकविंशेनानुष्टुप्,
त्रिणवसेन पैक्तिस, त्रयास्त्रिंशेन विराट्, पञ्चविंशेन बृहत्, अष्टादशेनवदशाभ्याम्
उष्णिक्कुरुभौ । ता या तेष गावद्वयश्च चतुर्विंशतिस^१ ते त्रिष्टुतः । अथ या पञ्चदश
त्रिष्टुपश्च चतुश्चत्वारिंशत्^२ ते पञ्चदशाः । अथ यास् सप्तदश जगन्मो ऽष्टाचत्वारिंशत्^३
त सप्तदशाः । अथ या एकविंशतिर् अनुष्टुपो द्वारिंशत्^४ त एकविंशः । अथ यास्
सप्तविंशतिः पैक्तियश्च चत्वारिंशत्^५ ते त्रिणवाः । अथ यास् त्रयास्त्रिंशद् विराजस्
त्रिंशत्^६ ते त्रयस्त्रिंशः । अथ याः पञ्चविंशतिर् बृहत्पञ्च पद्मविंशत्^७ ते पञ्चविंशः ।
अथ या अष्टादशेनवदशोपिणक्कुरुभौ ऽष्टाविंशतिस ते ऽष्टादशेनवदशाः ॥ ३२५ ॥

[१] ग चतुर्विंश [२] ग चतुश्चत्वारिंशत् [३] ग अष्टाचत्वारिंशत् [४] ग द्वारिंशत् [५] ग सप्त
[६-७] ग त्रयस्त्रिंशद्विराजस्त्रिंशत् [८] क पञ्चविंशति [९] ग अष्टोदश

एकं वावेदम् अग्रे ऽक्षरम् आसीत् वाग एव । सप्तमयन—यद्व्य असानि, प्रजापेय,
भसानं गच्छानि, यद्वं तनवा इति । सा स्वाहा स्वाहा स्वाहेत्यु एव द्वादशहस्तयो
ऽनुहोत् । सा त्रिंशतम् त्रिंशतम् एवासिनोत् । त्रिंशदक्षरो एवतस्मत्तभवत् । तस्य
पञ्चेवाक्षरे उपोदस्यताम् । सैवैवानुष्टुव अभवत् । तस्माद् एतद् ओषितः पञ्चैव स्तनाव^१
उपोदस्यतः । सैषा^२ विराट् एव स्तनिनी । सा यत् तद् द्वादशहस्तयो ऽनुहोत् एताव

एव "तद् द्वादश मासो" ऽस्तुजत । तान् एवैतानि द्वादशाहस्य द्वादशाहान्य अभवन्, त एव अतुर्विंशतिर् अर्धमासा अभवन् तान् एव सप्त च शतानि विंशति चाहोरात्राण्य अभवन् । सैत सैवतनरं यज्ञम् अस्तुजत । एव इ वाच यज्ञो यस् सेवन्सरः । सा नावेद्— यज्ञं वा अस्तुक्षीति । किम् उ चिद् "अस्तुक्षीत् एवाग्रपथः" । तां मोदः प्रत्यगावच्छत् । ततो ऽवेद्— यज्ञं वा अस्तुक्षीति । सैक्षन— यम् इमं यज्ञम् अस्तुक्षि हन्तैवम् स्वात्मन एवाग्निं तनवा इति ॥ ३२६ ॥

[१] एवं च । क जुहो ग जुहो [२] ग एव-
विंशति [३] ग सप्त [४] क ग सेषा एकाशी
[५-५] ग तन्वाद्यमासो [६] ग चाहोण [७]

साष्टाभिर् एवाक्षरः प्रथमम् अहर् अतनुज, एकदशभिर् द्वितीयं, द्वादशभिस् तृतीयम् । अक्षरम् एव उपक्षरं पर्यशिष्यत । तद् एवोत्तरं उपहम् अनुव्यदधान् । सैतं पृष्ठये पङ्क्तम् अतनुज । सैनं पृष्ठये पङ्क्तं तत्त्वैस्तनं केन न्व इमं तृतीयं पृष्ठं तन्विष्येति । स्वात्मानम् एवावश्यद्, यो स्वाव मे ऽसाव् आत्मा सो ऽयम् । हर्तैवम् आत्मन एवाग्निं तनवा इति । साष्टाभिर् एवाक्षरैस् सप्तमम् अहर् अतनुर्वैकादशभिर् अष्टमं, द्वादशभिर् नवमम् । अथ यद् अक्षरं पर्यशिष्यत तद् एवैतद् द्वादशाहस्य दशमम् अहर् अभवन् । सैव आत्मा विवृताशये वाग् यज्ञम् "ऊहिषी कालिलिमत्ता" यथा सिद्धी वा विजाता स्वाव् व्याघ्री वा शिशुमारी वैवम् । तां यद् एतर्हि प्रत्यक्षम् आलभन् एवात्मम् "अस्या आपथेज्" । यद् उ वा सा इयुर् एनन्मात् सर्वस्माद् इयुः । नाम् एतां परोक्षम् अनुद्भवं कुर्वन्ति ॥ ३२७ ॥

[१] ग उपव्यशिष्यत [२] ग एवोत्तर [३] ग एवैतद् [४-८] ग कहिदिशालाभमा [५-९]
क अनुव्यधान् [६] क तत्त्वैस्तन [७] ग क अस्या अपथेज् ग अस्यापथेज्
वियः [८-९] ग सत्स्वा [१०] क एवैत

न होता चतानुद्भवं शंसति, विराज एव स शंसति । ते देवा अनुवन् इयम् इयं यज्ञम् अस्तुष्टाननं यजामहा इति । ते बृहद्रथन्तराभ्याम् अस्तुवत । ते बृहद्रथन्तरं एते एव प्रथमे अहनी "ऊद्वा नाकामयेतां वोदुम्" । ते वृषतीम् अनुवन् इवै नस् त्वं तृतीयम् अहर् यद् । अभिजितं चै नस् सत् तद् अव्याप्तम् इति । सव् ध वै बृहती भवति यत् सा पृष्ठं भवति । सैतद् बृहती तृतीयम् अहर् ऊद्वा नाकामयन वोदुम् । त इमम् एव लोके रथन्तराजयन् अन्तरिक्षं बृहत्यामुं बृहता । त एतेतं उपहेण व्यजयन्त । "तद् यथा विजितेन यन्ति सौमवान्" अजग्नि इस्मिन् बहन्ति धूर्यहीते रथं याति हुलुभ्यां याति विच्छिद्रहाभ्याम् एवै गर्गभरथेन । एवम् एते द्वितीयं पृष्ठं देवा अन्वायन् ॥ ३२८ ॥

[१] ग चतानुद्भवं [२] क अस्तुष्टानेन ग अनुवै-
तानेन [३-३] एवं च । क ग प्रथमेहनि [४-४]
ग उद्वा नाकामयेतां वोद् [५] ग च तद् [६]
ग अभिजादः यस्ता पृष्ठ भवति वेतद् [७] क
रथन्तराजयन् ग रथन्तराजयन् [८] ग
विषहेण [९-९] क तद्व्याण [१०] ग सेम्या
वाग् [११] ग त्रिविधं त्रिवर्ग [१२] क-कोशे
ते बृहद्रथन्तरं एतानि रूपाणि प्रवैश्वताम् इति
पठित्वायं खण्डः समाप्तिमिति ।

ते बृहद्व्यक्तो एतानि रूपाणि प्रत्यौहता वैरुष वैराजं मदानाकां रेवतीम् इति ।
अथ बृहती प्रत्यौहद् विराजं शक्रां रेवतीम् इति । *तात्पर्यान्व अर्थायम्* । तानि देवा
अन्वपश्यन् यथा मत्स्यम् ऊर्ध्वं यन्तम् अनुपश्येद् एवम् । तानि मत्स्ये ऽहम् समुद्रमञ्जन
यथा मत्स्यम् समुद्रमञ्जुर् एवम् । तान्य् एतानि छन्दोमेषु सर्वाणि रूपाणि संसृज्यन्ते ।
एतद् बृहत्यां बृहद् भवति, बृहत्यां रथन्तरम् । स यद्योगाधि संरभ्यानीयाद् एवम्
एवते तृतीयं त्रियद् देवा अर्थायम् । त एते स्वर्गं लोकम् आगच्छन् । एतद् दशमम्
अहः । *एव वाचं* स्वर्गां लोको यद् दशमम् अहः । तद् अनुविशं भवति । ततो या
विशतिर् विराज् सा । अथ याज् चतस्रस् तद् एव ब्रह्मस्य विष्टयम् । तस्मिन् एतद्
देवास्* सशान् कामान् दुहे । उपमज्जं धर्म्मं मात्रं मातारं धर्म्मं धनम् गन्धम् गन्धम् इवम् ऊर्ध्वं
अस्मान् दीधत् स्वीहति जुहोति । स* ये कामं कामयेत ते ध्यायेन् । एतस्यां हुतायां स
हैवास्मै कामस् समुपयन एवविदे । *किम् उ* नैवविदे समुपयेति* । इ स्माह शाक्ययनिः
॥ ३२९ ॥^१

[१] क एवम् ग वैरुष [२] ग प्रसज् [३-४] [४-५] ग रथान् [६] ग रेवती [८] क स्व
क तात्पर्यान्वायम् न तात्पर्यान्वायम् [५-६] [५-६] ग तस्मिन् [१०] ग समुद्रमञ्जुर् [११]
४] क एतत्तृतीयमहः [५] क ग आगच्छन् ग पशोऽहोय

एति त्रेय्य आनुमद् वानीमद् रुक्मवत्* नेत्रस्वद्* गुञ्जानं प्रथमस्याहो रूपं,
त्रिभुत स्तोमस्य, गावश्चै छन्दसो, रथन्तरस्य *साजः । वृषवद्* वृजहवद् रथिमद्*
विश्ववद् उपस्थितं द्वितीयस्याहो रूपं, पञ्चदशस्य स्तोमस्य, *त्रिष्टुमश् छन्दसो, बृहत्तस्य
साजः । उज्जत् त्रिवद् दिग्बद् गतवत् पुराणवत् तृतीयस्याहो रूपं, भतदशस्य स्तोमस्य*,
जगन्त्रै छन्दसा, वैरुषस्य साजः । राजन्त्रै जमहद् विराजस्यैव चतुर्थस्याहो रूपम्,
एकविंशस्य स्तोमस्य, अनुष्टुभश् छन्दसो, वैराजस्य साजः । त्रिचवश् छिद्युमम् पञ्चदश
शक्रायां व्युनाक्षरा गोमद् वृषभवद्* षष्ठ्यभिमतं षष्ठमस्याहो रूपं, त्रिणवस्य स्तोमस्य,
पञ्कोश् छन्दसश्, शाकरस्य साजः । पश्चिद् प्रतिवत् सप्तपदा द्विपदा त्रिपदा चतुर्पदा गोमद्
वृषभवद् षष्ठ्यभिमतं षष्ठस्याहो रूपं, अष्टविंशस्य स्तोमस्य त्रिचवश् छिद्युमस्य* छन्दसो,
त्रिचवश् साजः ॥ ३३० ॥

[१] ग त्रीनम् [२] एवं च । क स्वमद् ग । ग रथम् [३-४] ग तस्मिन् [५] ग वृषभ
स्वम् [६] ग नेत्रस्वद् [७-८] क साजो च ऋक्मवद् [९] ग स्तोमस्य उपस्थितम्
वृषभम् ग त्रिष्टुमम् [१०] एवं च । क रथम्

यस्माद् एषा स्वमना सती* पञ्चविमक्तिर् अथ नाना भवति, तस्मान् मानारूपम्
सप्तमरो नानारूपम् एतम् अनु प्रजायते । अम् इति प्रथमस्याहो विमक्तिर्, अग्निम् इति
द्वितीयस्याग्निनेति तृतीयस्याग्निर् इति चतुर्थस्याग्नेर् इति पञ्चमस्याह इत्य् एव पुनर्
पञ्चस्य । ताव एताव् अन्तौ संघत् । एतद् अन्व ब्रह्मन् संघन्तरः । तस्यैताव्* अन्तौ
यद् घेम्मतश् च घसन्तश् च । एतद् अनु ग्रामस्यान्तौ समेत, एतद् अनु निष्कस्यान्तौ*
समेत, एतव् अन्व अहिर् भोगाञ् पशोहस्य शय । तद् एतद् अन्वम् । ते देवचक्रम्*
अक्षितं पुनर्नैवम् आ च परा च परिघतेते । न य एतद् एवं वैश्वम् एवानन्तनाम्
एताम् अक्षितिम् एतां पुनर्नैवताम् ऊपति* । अम् आ यस्मिं वीत्य इति ह्यवन्व एवैवम्
एतेन, अग्निं वृत् शृणोह इति वृणत् एवैवम् एतेन । अग्निनातेन सद् इत्यत इति सम् एवैवम्

एतद् इत्यतः । अग्निं पृथगि जघनन् इति श्रुत्वा एवेनेनेतज् जघनने । तव शिष्यो वर्धय्येष विभक्त
इति श्रियम् एवास्मिन् एतद् दधति । यो वै पृष्ठस्याहो विभक्तिं वेद सर्वम् आचुर एति ।
जातवेदस इति । वै पृष्ठस्याहो विभक्तिं अग्र इति च । सर्वम् आचुर एति य एष वेद
॥ ३३१ ॥

[१] क-कोऽ ३३०तमः खण्डोऽत्र समाप्तिमिति । नेष्टिपृथगि जघनदिति एवेनेनेतज्जघनने तव शिष्यो
[२] क तस्येताव् [३] ग च निष्ठस्थानौ वर्धय्येष विभक्त इति श्रियमेवास्मिन् वेदो वधाति यो वै
[४] एत ग च । क देवपत्न [५] क जनयति [६] पृष्ठस्याहो विभक्तिं वेद सर्वमाचुरेति जातवेदस इति
क वर्धय्येष ग वर्धय्येष [७] ग पुनरुक्तिः [८] ग अग्नि

देवा वै पृष्ठे पडहे^१ श्रियम् ऐच्छन् । ताम् अग्र इति प्रथमे ऽहन् नान्वविन्दन् ।
ताम् अग्निम् इति द्वितीये ऽहन् नान्वविन्दन् । ताम् अग्निनेति तृतीये ऽहन् ना-
विन्दन्^२ । ताम् अग्निं इत्य एव चतुर्थे ऽहन् अन्वविन्दन् । भूतम्^३ पृथोत्तरे ऽह्व
वदताम् । यस्माद् एषा समाना सत्य अग्निविभक्तिर् अथ नाना भवति, तस्मात् 'समा
नस् सन्' संवत्सरो नाना मस्यानि पचति^४ । एतैर ह वा एतद् अग्निभिः पचति^५ य
एते प्रविष्टाः^६ । अथो हास्यैतैर् एवाग्निभिस् सर्वं कृतवो ऽग्निमन्तो भवन्ति । प्रसृतं^७
प्रथमस्याह्, ऊर्ध्वं^८ द्वितीयं, परिपृष्ठं^९ तृतीयम्, इलाभिर् इलं चतुर्थम्, अध्वं^{१०}
पञ्चमम्, इहकारेणाभ्यस्तेलं षष्ठं च । अथो^{११} इ धास्यस्को नैमिशायान् पप्रच्छ—किं
प्रथमेनाह् कुरुध्वम् इति । प्रैमेति । किं द्वितीयेनेति । 'अवसं कुर्महा'^{१२} इति । किं
तृतीयेनेति । परि वा पृथामहा इति । किं चतुर्थेनेति । 'सता सद अप्यदध्मेति'^{१३} ।
किं पञ्चमेनेति । पशून् विच्छिन्दन्त एमेति । किं षष्ठेनेति । आगच्छामेति^{१४} । अथो
तभ्य एवैतत् पशुभ्यो भिषजितम् । तद् यत् प्रैमेति प्रय वा एतत् सार्थते यत् प्रैति ।
प्रसृतेला प्रथमस्याहः ॥ ३३२ ॥

[१] ग पडह [२-३] ग हवान्वविन्दन् [३-३] क हवान्वविन्दन् ग ज्ञान्वविन्दन् [४] च हूतस्
[५-५] ग समानरयन् [६] क पचति [७] क
प्राविष्टा ग प्राविष्ट [८] क भूतवो [९] ग प्रसृते
[१०] क यो ग हो [११-११] क एवसमकुर्महा ग
एवसमकुर्महा [१२-१२] क सता सिदप्यदध्मेति
ग सतामप्यदध्मेति [१३] ग आगच्छामेति

अथ यद् 'अवसं कुर्म' इत्य उपरत्येव^१ वा उपविमुन्येवावसं^२ कर्त्तव्यं । उपरत्येव हि
द्वितीयस्याह इला निधनं गच्छति । अथ यत् परि^३ वा पृथामहा इति परिपृष्ठत्येव^४ हि
तृतीयस्याह इलानिधनं गच्छति । अथ यत् 'सता सद अप्यदध्मेतीलाभिर्'^५ इलाः पशुभि
पशून् तन् । तद् एतत् 'सता सद अपिहितम्'^६ । अथ यत् पशून् विच्छिन्दन्त एमेति
विच्छिन्नेव वा एषा यद् अध्वं इलानिधनं^७ । पशवो वा इला । तस्मान् पशून् विच्छेद
विकारं मुञ्चते । अथ^८ 'यद् आगच्छामेतीहेत्यस्याम्'^९ एवैतत् प्रत्यतिष्ठन् । अथो तभ्य
एवैतत् पशुभ्यो भिषजितम् । यस्माद् एषा समाना सतीलाविभक्तिर्^{१०} अथ नाना
भवति, तस्मान् नानारूपाः पशवः । नानारूपम् एतान् अनु प्रजायते । यद् कचारभते तत्
प्रथमस्याहो रूपम् । परिपृष्ठं द्वितीयस्योभयतः परिपृष्ठं तृतीयस्यानुतुल्यं चतुर्थ-
स्याभ्यस्तं पञ्चमस्येहकारेणाभ्यस्तं षष्ठस्य । यस्माद् एषा समाना सती स्वविभक्तिर्^{११}
अथ नाना भवति तस्माद् अथ वायुर् यथर्तु पवत—शीतो हेमन्तम्, उष्णो ग्रीष्मम् ।
इन्द्रेति प्रथमस्याहो विभक्तिं इन्द्रम् इति द्वितीयस्येन्द्रेणेति तृतीयस्येन्द्र इति चतुर्थं

स्थेन्द्राद् इति पञ्चमस्थेन्द्र इत्य् एव पुनर् यद्यस्य । यस्माद् एषा समाना स्तोत्र-
विभक्तिर्^१ अथ नाना भवति तस्माद् असाव् आदित्यो यथर्तुं तपति—शीतो हेमन्तम्,
उष्णो ग्रीष्मम् ॥ ३३३ ॥^{१४}

[१-१] क अपमकुर्मः ग अवसकुर्मः [२] ग ग-लान्कुता [३] ग विश्वेन्द्र [१०-१०] क
उपरेत्येव [३] ग उपमुच्येवावास [४] क एगै यदगन्तव्यमेती न यदगन्तव्यमेतिहेलस्यान् [११] ग
[५] ग लुत्येव [६-६] ग सदस्यदवभेतीत्यभिर् वतीत्याविभक्तिर् [१२] ग स्वत्मक्तिर् [१३] ग
[७-७] क तामदविहितम् ग स्तासदपिहितम् [८] स्तोत्रस्वविभक्तिर् [१४] ग मत्तमाद्वयव

इति हैवेदम् अग्र^१ आस । तद् अकामयत [बहु] स्यां प्रजायेय भूमानं गच्छेयम्
इति । तन् मनो ऽमनुत । तस्य द्वितीयं^२ वित्वावितराहयम् ऐत् । तस्माद्^३ द्वितीय
वित्वावितराहयम्^४ एति । तद् अनेन मनसा सह्यतप्यत । मनो ह वाव तपः । तत् तप्यमान
वाचम् असृजत । ताभ्याम् असृजत स्तो मे स्तो म इति । यत् स्तो म इत्य् अग्रवीत् तत्
स्तोमस्य स्तोमत्वम् । स्तुवत एनेन म्या अथ न श्रेष्ठ इति य एवं वेद । ताव् एवैतो
स्तोमाव् अभवतां पगङ् च पूर्वाङ् च । तौ प्राणापानौ, ते ऽहोरात्रि, तौ पूर्वपक्षापरपक्षौ,
ताव् इमौ लोकौ, ताव् इन्द्राग्नी^५, तौ मित्रावरुणौ, ताव् आश्विनौ, तद् दैव्यं मिथुनं, 'यद्
इदं^६ किं च छन्दः तद्^७ अभवताम् । तौ^८ ह स्म प्रजापताव् एवान्तस् संभवतः । तद्
इद् मनो वाचम् अस्कन्दत् । स हिरण्यगो गर्भो ऽधीयतामृतः । एष वै मृत्युर् यद् अग्निः^९ ।
तस्मिन् यद् धिरण्यं प्रास्यन्ति कश्यपानरं भवति । सो ऽयं गर्भो ऽजायत । ते जानम्
अमृजन् यथा^{१०} वसं जात माना लिह्याद्^{११} एवम् ॥ ३३४ ॥

[१] क अग्र [२-२] ? क अग्रमेतस्तात् ग अभवताकर्मौ [८-८] एव च । एवैव वरैस्तुत्य
वित्वावितराहयमेतस्मात् [३] ग वित्वावितराहयम् दग्नि, ग एव वै मृत्युयवदि [९-९] क जानमृज
[४] ग अग्निरात्र यदस्ती म इति [५] एव च । न्यया ग जातसृजत्यया [१०] क लिह्याद्
क ग इन्द्राग्नी [६-६] ग यदि [७-७] क

तस्य यत् प्रथमम् उल्लभम् अपालुम्यंस्^१ तत् कृष्णायस् समभवत् । यद् द्वितीयम् उल्लभम्
अपालुम्यंस् तद् रजतम् अभवत् । यत् तृतीयम् उल्लभम् अपालुम्यंस् तद् धरितम् अभवत् ।
तस्मात् तत् त्रिविधमस्तमम्^२ । तत् तद् ध्य अस्याध्यात्मम् आसीत् अथ^३ यज्ञ जरायु
नाड्याम्^४ आसीत् । तत् लोहम् अभवत् । अथ यत् कुमारो जायमानो वा जानो वा
सीसवै करोति तद् एव सीसम् अभवत् । तस्मात् तद्^५ दुर्गन्धितमम् । तानि सप्त-
दशैवाक्षराण्य् अजायन्त । तानि द्वेधा व्यीदन् 'नद्याभ्यान्य् अष्टाव् अन्यानि^६ । स एव
त्रिवृत् च स्तोमो ऽभवत् गायत्री च छन्दः । स ऐश्वतायं स्तोम इदं^७ छन्द इमौ वाव
तस्मा अलं यत् प्रजनयेताम् । हन्तैमाव्^८ एव प्रजनयतम् इति ब्रवीणीति । स त्रिवृता^९
स्तुत्वाग्रवीत् गायत्री—विभव, यावत् अस्ति तावत् एधीति । साष्टाक्षरा सत्य् अक्षराणि
त्र्यक्षराण्य् अकुरुत । तानि चतुर्विंशतिर् अभवन् । सो ऽस्यै गायत्र्यै चतुर्विंशत्यक्षरायै
षड् अक्षराण्य् आदत्त ॥ ३३५ ॥

[१] क-कोगे ३३४ गम खण्डोऽत्र ममासिमेति । मन्यानि [६] क इन्द्रव्य [७] क ग हन्तैमाव्
[२] ग त्रिविधमस्तमम् [३-३] ग पञ्चबुनाद्वयम् [४] ग त्रिषता [५] ग सा
क र्त्त ग वसिन् [६] ग नद्याभ्यान्यै

स पञ्चदश स्तोमो ऽभवत् । अपरे द्वे मात्रे च स सप्तदश स्तोमो ऽभवत् । अपराणि पञ्चाशद् आदत् । स एकविंश स्तोमो ऽभवत् । तद् अर्धेन गायत्री त्रिवृत्तम् अगच्छत् । अपराणि षड् आदत् । स त्रिणव स्तोमो ऽभवत् । अपराणि षड् आदत् स त्रयस्त्रिंश स्तोमो ऽभवत् । सो ऽतः पराचीनं न प्राप्तिन्दत् । स पेशतेभ्यश्च एव वीर्याणि संस्तुतानि प्रत्यपधावानि द्वे द्वे ऽहनी समस्यानीति ॥ ३३६ ॥

[१-१] ग सप्तदशस्तोमोभवत् [२] स नास्ति [३] क ग त्रयस्त्रिंशत्

स त्रिवृत् स पञ्चदशं च समास्यत् । तद् एव चतुर्विंशं सप्तमम् अहर् अभवत् गायत्री छन्दसाम् । तस्माद् अत्रोभे बृहद्रथन्तरे क्रियते । उभौ ह्य एतौ बार्हतराथन्तरौ स्तोमौ । रथन्तरं वै मात्रायाम् अत्र स्याद्, अथ बृहत् पृष्ठं क्रियते । 'सप्तदशं च त्रिणव च समास्यत् । तद् एव चतुश्चत्वारिंशम् अष्टमम् अहर् अभवत् त्रिष्टुप् छन्दसाम् । तस्माद् अत्र रथन्तरं पृष्ठं क्रियते । उभौ ह्य एतौ राथन्तरौ स्तोमौ । बृहद् वै मात्रायाम् अत्र स्याद्, अथ रथन्तरं पृष्ठं क्रियते । एकविंशं च त्रयस्त्रिंशं च समास्यत् । ततष् षड् अक्षराण्य् अत्यरिच्यन्त । अथ यान्य् अष्टाचत्वारिंशत् पर्यशिष्यन्त तद् एवाष्टाचत्वारिंशं नवमम् अहर् अभवत्, जगती छन्दसाम् । तस्माद् अत्र बृहत् पृष्ठं क्रियते । उभौ ह्य एतौ बार्हतौ स्तोमौ, रथन्तरं वै मात्रायाम् अत्र स्याद्, अथ बृहत् पृष्ठं क्रियते ॥ ३३७ ॥

[१] एवं ग च । क समस्यत् [२] ग अधिपाठः । स [३] ग पुनरुक्तिः । अष्टममहर्भवत् जगती छन्दसा तस्मात्त्र बृहत् पृष्ठं क्रियते उभौ ह्येतौ बार्हतौ स्तोमौ रथन्तरं वै मात्रायाम् अस्याथ रथन्तरं पृष्ठं क्रियते पञ्च-

विंशत् त्रयस्त्रिंशत् समास्यन्त षडक्षराण्यत्यरिच्यन्त यान्यष्टाचत्वारिंशत् पर्यशिष्यन्त तदेवाष्टाचत्वारिंशं [४] ग क्रियते नवम-

तानीमानि षडक्षराण्य् अभिहिङ्करोत् । ततष् षण् णिरमिमीत । तानि द्वादशाभवन् । तानि पुनर् एवाभिहिङ्करोत् । ततष् षण् णिरमिमीत । तान्य् अष्टादशमभवन् । तानि पुनर् एवाभिहिङ्करोत् । ततष् षण् णिरमिमीत । तानि चतुर्विंशतिर् अभवन् । तद् एव चतुर्विंशं दशमम् अहर् अभवत् अनुष्टुप् छन्दसाम् । तस्माद् उ त्रिहिङ्कृतं साम । तद् आहुर् अति त्रिवृत् स्तोमाः यन्ति, न गायत्री छन्दासीति । नाहं च त्रिवृत् स्तोमा अनियन्तीति ब्रूयान् नो गायत्री छन्दासीति । त्रिप्रायणा हि स्तोमास् त्रिमध्यास् द्युदया । एतद् उ गायत्री सर्वाणि छन्दांसि नातिपन्ति । तद् एतद् 'त्रिवृत्तञ्चैव' स्तोमस्य पुष्टं गायत्र्यै छन्दसो यद् एष द्वादशाहः । तद् ब्रह्म वै गायत्री । अत्रं त्रिवृत् । यत् स वज्रस् तेन क्षत्रम् । तद् एतन् ब्रह्म च । अत्रं चैष द्वादशाहः । तद् उ वा आहुर् ब्रह्म वै त्रिवृत्, ब्रह्म गायत्री, ब्रह्मैष द्वादशाहो, ब्रह्मैवैष । सर्वा द्वादशाह इत्य् एव वेदितव्यम् । तस्यैतौ स्तोमौ—

चत्वारो ऽपि अ रश्मिन् । शुक्लास्ते षड् भवन्ति परमे व्योमन् ।
ते द्वौ द्वौ भूरा प्र पतन्ति पक्ष्मन् ते ऽस्मिन् कश्मिन् । प्रतिनिष्ठन्ति गत्वा ॥
द्वौ स्तोमौ गायत्री वसाने द्वौ विष्टम जगती द्वौ वसाने ।
तेभ्यो महध् प्र रिचिचेति षड्भ्यश्च तस्मिन् सर्वे प्रतिनिष्ठन्ति गत्वा ॥

[१] क अभिहिण्णकरोत् ग अभिहिण्णन्दकरोत् [२] पूर्व ग च । क नास्ति [३] ग अक्षयक्षते [१०]
 क अभिहिण्णन्दकरोत् ग अभिहिण्णन्दकरोत् [३] ग ग अक्षयैष [११] ग नस्यतो [१२] ग अक्षि
 स्तोमम [४] ग निायणाय [५-५] क ग विवृत [१३] ग नास्ति [१४] ग अक्षोद्वयम्
 अथ [६] ग यद्वाद्वाह [७] क ग त [८]

प्रजापतिर् वाधेदम् अग्र आसीत् । सो ऽकामयत् बहु स्यां प्रजायेष भूमानं गच्छेयम्
 इति । स तपो ऽसप्यत् । स एनं व्यूढछन्दसं द्वादशाहं यज्ञम् ^१अपश्यत् । तम् आहरत् ।
 तेनायजत^२ । तं व्यौहत् । यद् व्यौहद् अक्षान् पव तद् व्यौहत् । तस्य यानि शरीराण्य्
 आसंस्त ता^३ एवेमा मर्त्यः ^४प्रजा अभवन्^५ । अथात्मा मनोमयस् समभवत् । तस्य मनश्च
 शरीरं प्राणा अभि समविशन् । स व्यूढ इवासीत्^६ । स देवान् अग्रवीन् शरीरं म इच्छ-
 तेति^७ । कथं त इच्छाम इति । समूढछन्दसा द्वादशाहेन याजयतेति^८ । तथेति । तं समूढ-
 छन्दसा द्वादशाहनायाजयन् । तद् यत् समौहन् अंगान्^९ पवास्य तत् समौहन् ॥ ३१९ ॥

[१-१] क ग अपश्यमाहरतेनायजत [२] एव ग च । क त [३-३] क प्रजामभवन् ग प्रजा अभवन्
 [४] ग इवावजत् [५] ग अक्षेतेति [६] ग याजयेतेति [७] पूर्व च । क अक्षान् ग अक्षान्
 [८] ग यजेतेति [९] ग अक्षेतेति [१०] ग अक्षेतेति [११] ग अक्षेतेति [१२] ग अक्षेतेति

स मनोमयः प्राणमयश् चक्षुर्मय ओजमयो वादमय ऋद्धमयो यजुर्मयश्च साममयो
 अक्षमयो हिरण्यमयो ऽमृतः प्रजापतिस् समभवत् । एषैव विद्युत् । स एष एव अयो वेदः ।
 योर्धा^१ विद्युन् तानि सामानि, ^२या तिरक्षी^३ ता ऋचो, यद् ^४अमोक्षणं मन्मटायति तद्^५
 यजुः । स य एतद् एवं वेदैवैव देवता भवति । एषा ह वै देवता संस्तुतो यज्ञो भवति ।
 तद् यत् पृच्छेयुः का देवता संस्तुतो यज्ञो भवतीति, विद्युद् इति ह ब्रूयान् । एषा ह वै
 देवता संस्तुतो यज्ञो भवति । तस्माद् यदि व्यूढछन्दसा^६ द्वादशाहेन यजेत । यजेतो^७
 एव समूढछन्दसा । उभाभ्यां ह त्वोवेष्टं भवन् एवेतिदः ॥ ३२० ॥^८

[१] क योर्धा ग योर्धा [२-२] क य तिरक्षी व्यूढछन्दसा ग व्यूढछन्दसा [५] क यजेतो
 ग यातिरक्षी [३-३] एवं च । क अभिस्तुम् [६] ग नवमोद्वयम्
 न्मल्यतेव ग अभिस्तुम् न्मल्यतेव [४] क

एका ह याव देवता स्वयंभूः^१ प्रजापतिर् एष । सो ऽकामयत् बहु स्या प्रजायेयेति ।
 सो ऽस्मिन् लोके ऋचुता स्तोमेन देवान् असृजत वसन् । तम् अभि समपतन् । स्वादु
 स्वादु इति तम् आदन् । तम् अधयन् यथा वसो^२ जातो मातरं धयेद् एवम् । स ऐक्षत
 यदि वा इह भविष्यामि क्षेप्यन्ति मा, हन्तोर्ध्वं उत्क्रामाणीति^३ । स उ वा ऐक्षत हन्तो^४ बु
 ससृजेय यं मां मन्यमाना ये पश्यन्तीह इमा इहोपगमेरन् इति । सो ऽस्मिन् असृजत
 ॥ ३२१ ॥

[१] ग स्वयभूः [२] ग त्तोम [३] क ग उत्क्रामाणीति [४] ग इहः

'तम् अस्मिन् लोके प्रतिनिधाय' एवेतिदोर्ध्वं उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यत्रैव
 वायुः । तत् तद् व असृजतो एव सद्मान् । अन्द् इमे समगच्छन् अभ्य अभी समपतन् ।
 तम् अक्षम् एवाभिपतन् । स ऐक्षत हन्तोर्ध्वं एवोत्क्रामाणीति^३ । स वायुम् एवैतस्मिन्
 लोके प्रतिनिधाय सप्तदोर्ध्वं उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यत्रैव चन्द्रमाः । तत् तद् व

असृजतो एवादित्यान् । अन्ध इमे 'समगच्छन् अन्ध' अमी समपनन् । तम् अन्तुम्
एवाधियन्त । स ऐक्षत हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति ॥ ३४२ ॥

[१-१] क-कोशे पूर्वस्मिन् खण्डे दृश्यते [२] क एवाधियन्त [३] स एवोत्क्रामाणीति
[४-४] ग समपनन्तम् [५] क एवोत्क्रामाणीति वा एवोत्क्रामाणीति

'स चन्द्रमसम्' एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय' एकविंशतोर्ध्व उदक्रामत् । सो
ऽगच्छद् यज्ञैष आदित्यः । तत् तद् अन्तुजतो एव विश्वान् देवान् । तद् अन्तुम्
असृजतान् इमे समगच्छन् अन्ध अमी 'समपनन् । तम् अन्तुम्' एवाधियन्त । स ऐक्षत
हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति । स आदित्यम् एवैतस्मिन्' लोके प्रतिनिधाय त्रिणवेनोर्ध्व
उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यज्ञैष वरुणः । तत् तद् नासृजत । तम् अन्ध एवागच्छन् । तम्
अन्तुम् एवाधियन्त । स ऐक्षत हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति ॥ ३४३ ॥

[१-१] क-कोशे पूर्वस्मिन् खण्डे दृश्यते [२] ग चन्द्रमस [३-३] क सपनन्तुय ग सपनन्तुय
[४] ग एवोत्क्रामाणीति [५] एवं ग च । क एवास्मिन् [६] क ग वरुण [७] ग एवोत्क्रामाणीति

'स वरुणम् एवैतस्मिन्' लोके प्रतिनिधाय' त्रयस्त्रिंशतोर्ध्व उदक्रामत् । सो
ऽगच्छद् यज्ञैष सृत्युः । तत् तन् सृत्युर् अमवत् । तद् अङ्गानि मुखम् अङ्कुरन् । ते सृत्यु
सर्वतोमुखं भूतम् अन्वागत्योपैक्षमाणः' एवासत, अन्तमिष्टुण्वती' । तेन तत्रादन् ।
स ऐक्षत पाप्मा' वा अस्मि 'यो सृत्युर् उस्मि' । हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति । स सृत्युम्
एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय' सप्तविंशतोर्ध्व उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यज्ञैष रोचनो
नाम लोकः । तत् तद् अशतयामवत् । तम् अशनाया' भूतं विभ्वती' । तांवायन् ।
अन्वीक्षमाणः' एवातिष्ठन् असौ रोचते ऽहो रोचन्तति । 'सास्य रोचनता' । स
ऐक्षत पाप्मा वा अस्मि 'यो अशतया अस्मि' । हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति । सो ऽहोरात्रे
प्रतिभ्यदधात् । ते एव पिपासा चाशनाया' चामवताम् । अहर् ह पिपासा, रात्रिर्
अशनाया' । तद् यथा द्वारफलके प्रतिनिहिते स्थानाम् एवम् एवैन ऽहोरात्रे प्रतिनिहिते
अनन्यपताय । ते उ ह 'एव एवैविदम्' एवाऽपजयतः ॥ ३४४ ॥

[१-१] क-कोशे पूर्वस्मिन् खण्डे दृश्यते [२] पूर्व [३] क अशतया [४] क विभ्वती वा विभ्वतिर्
ग वा क एवास्मिन् [५] ग अन्वागत्योपैक्षमाणः [६-६] ग स सृत्युर् अमवत् [७-७] ग स सृत्युर् अमवत्
[८] एवं च । क अन्तमिष्टुण्वतीः ग अन्तमिष्टुण्वती
[९] क पाप्मा [१०-१०] एवं च । क योरस्मि
ग यो सृत्युर् अमवत् गति सुखमङ्कुरतेति [११] क-
कोशे ऽत्र खण्डस्य समाप्तिः [१२] क ग उदक्रामत् [१३] एवं च । क ग एवाधियन्त

सो ऽहोरात्रे एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय सप्तविंशतोर्ध्व उदक्रामत् । सो
ऽगच्छद् यज्ञैष कामो नाम लोकः । तत् तदृच्छद्वाद्या' अन्तरेण 'नवीर्' असृजतैतस्य'
पाप्मनो ऽन्वागमाय । ता उ एव कामदुष्टा अङ्कुरन् । स ऐक्षत हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति ।
सो ऽष्टावत्त्रयस्त्रिंशतोर्ध्व उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यज्ञैष सुवर् नाम लोकः । तत् तस्मिन्
ज्योत् अरमत बह्व् अस्य ह्वं भवतीति । सास्य सुवता' । स ऐक्षत हन्तोर्ध्व' लोकेभ्य

एक लोक समरणीति । स एभ्यो लोकेभ्य एष लोक समभरत् । तद् एवन्दद् द्वादशा-
हस्य दशमम् अहर् अभवत् । सो ऽन्नवीन् त वै म इदम् अकम् अभूद् इति । यद् भ्रष्टवीन्
त वै म इदम् अकम् अभूद् इति तन् नाकस्य नाकत्वम् । स एष वायु नाको यद् दशमम्
अहर्, एष स्थगो लोक, एतद् ब्रह्मस्य विष्टवम् ॥ ३४५ ॥

[१] क नक्षत्रद्वय वा तद्विष्टवम् [२-२] ग नक्षत्रैकम् [३] ग भूता [४] ग हस्तेभ्यो
[५] क मयराणीति

तद् यथा वृक्षं वा गिरि 'वाघिदह्य व्यवक्षेतैवम्' एवैतस्मात् लोकाद् अन्धान्
लोकान् व्यवक्षते । स इमाः प्रजा अज्ञानायन्तीः प्रत्यवैक्षन् । 'ता ज्ञाभ्या'
रूपाभ्यां प्रत्याद्वन् नीलेन च सुवर्णेन च । तद् यत् यज्ञस्यैव वारिष्यतः कृष्णं तन्
नीलम् । अथ यद् अप्सव् अन्नं विद्योते तत् सुवर्णम् । ताभ्यो ऽवर्षन् । तत् ओदनो
ऽजायत । तम् अग्निस्योदानम् । स उदनी ऽभवत् । तद् उदनस्योदनत्वम् । उदमो ह वै
साधेय । तम् ओदन इति परीक्षम् आचक्षते । द्वितीयं ज्यायोः ऽन्नाद्यम् अजायत । 'तद्
अभिर्सिपद्य' इत्यमत्र । स मन्थो ऽभवत् । तन् मन्थस्य मन्थावम् । तद् एतद् द्वयम्
एवावाद्यम् रूपं यच्च वैवाक्षानि । यच्च पिबति । यद् अन्नात् ओदनस्य तद् रूपं,
यच्च पिबति मन्थस्य तत् । उभयं हास्यैतद् 'गृहं ऽधिगम्यते' । य एवं वेद । तौ
हेतौ । प्रजापतेर एव स्तनौ यद् व्रीहिश्च । य यवञ्च । ताभ्याम् इमाः प्रजा विभक्ति
॥ ३४६ ॥

[१-१] ग वापीरुद्राव्यवक्षेतेवम् [२] ग व्यवक्षते क प्यास्य [३] क प्रक्षाम्य [४] ग वैशति
[५] क अज्ञानयन्तीः ग अज्ञानाय [६] ग [११-११] ग हर्षान्मन्थे [१२] ग एतौ [१३]
प्रत्यवैक्षन् [१४-५] ग तद्विष्टवम् [६] ग जायो ? ग व्रीहेयश्च
[७-८] एवं च । क तद्विष्टवम् ग तद्विष्टवम् [८]

न उपोदको नाम लोको यस्मिन् 'अयम् अग्निः' । अयर्नधामा यस्मिन् वायुः ।
अथ शिवो यस्मिन् चन्द्रमाः । अथापराजितो यस्मिन् आदित्यः । अथाविष्टुर् यस्मिन्
वरुणः । अथ प्रभुर यस्मिन् मृत्युः । अथ रोचनो यस्मिन् 'अज्ञानायाः अन्नो' ह परावी-
तम् अहोरात्रे 'नान्वितस् सकृद्' विष्टा हैवातः पराचीर्न 'यथा विष्टतोयरूपं' स्याद्
द्वार्वीकितानां वा समिद्धानाम् एवम् । अथ हेतौ प्रजापतिलोका एवात उध्याः । 'अमो
ऽष्टमस्, सुवर् लवमो', नाक एव दशमम् अहः । इदम् एव प्राणम् अद् उदयनम् । ते
हेतौ लोका एवैतानि द्वादशाहस्याहानि । स य एतद् एव वेदैर्न हैवास्य लोका
भवन्ति ॥ ३४७ ॥

[१-१] ग अवमणिर [२] क अविष्टुर् ग अवाविष्टुर् [३] क अविष्टुर् ग अवाविष्टुर् [४] ग नान्वितानां [५-६]
[१-२] क अज्ञानायो ग अज्ञानयो [३-४] ग वापीरुद्राव्यवक्षेतेवम् [५] क नास्ति
क नान्वितस् सकृद् ग नान्वितस् सकृद् [६-७] ग

उपोदको नाम लोको ऽन्ने विष्टो, मृत्युया 'गोप्यारो, अग्निर्' अधिपतिः, यद्
अविष्टो रूपं तद् रूपम्, अप्सु प्रतिष्ठितः । ऊनधामा नाम लोको वायोभिर् विष्टो,
मन्थवांसरसो गोप्यारो, वायुर् अधिपति, श्वेतं रूपं, प्राणे प्रतिष्ठितः । अपराजितो नाकः

लोको नक्षत्रैश्च विष्टम्, चन्द्रमा गोप्ता, आदित्योऽधिपतिर्, यद् अद्यतमं च सूर्यस्य रूपम् अस्त्वं च यतस् तद् रूपं, अनासि प्रतिष्ठितः । अचिद्वद् नाम लोको यज्ञे^१ विष्ट, आदित्या गोप्तारो, वरुणोऽधिपतिर्, नीलं रूपं यत् पर्जन्यस्य वर्धिष्यतः कृष्णं तन् नीलं^२, यद् वा कार्तिक्यस्य मणेर, अनृते प्रतिष्ठितः^३ । प्रद्युम् नाम लोकोऽमृते विष्टो^४, रुद्रा गोप्तारो, सृष्ट्युर् अधिपतिर्, लोहितं रूपं यद् गौरवच्छाद्यै^५ यद् वा माहारीहणस्य चासस^६, अर्कं प्रतिष्ठितो यन् नाच्छेति तस्मिन् । गोचनो नाम लोकस्य नपसि विष्टो, वसवो गोप्ताः—ते हि प्रथमे देवानाम् इयुस् तस्मान् ते परार्धा—, यज्ञोऽधिपतिर्, यत् सुवर्णस्य हिरण्यस्य रूपं तद् रूपं, सत्ये प्रतिष्ठितः । एते वै लोकाः, एतं गोप्तार, एतं अधिपतयः । एते देवास्य लोकाः, एते गोप्तार, एते अधिपतयो भवन्ति य एवं वेद ॥ ३४८ ॥

[१-१] क गोप्तारो रश्मिर् ग गोप्तारानि [२] ग नासि [३] ग यज्ञ [४] ग क्रोशे २४६ तस्मान् खण्डान् पुनरुक्तः अथ यदभ्यन्तर्विश्रुतं तत्सुवर्णस्योवर्षत्तत् आदित्योऽधिपतः तमसिवादानन् स उदनोऽध्वचपुनस्त्योऽनस्तन्नादेनद्वयमेवात्राध्वस्य रूपं चर्चकं विवति यच्चाक्षति यत् पिबति मन्थस्य तद्वप यदनात्सोऽनन्व तदुभय हास्येतत् हविगम्यते य पञ्च वेद- [५] क अधिपतिः प्रद्युम् लोकोऽमृते प्रतिष्ठित [६] क निविष्ट. [७] एवं च । क गौरवच्छाद्यै ग गौरवच्छाद्यै [८] ग वान्मा

प्रजापतिर् देवान् असृजत । सह श्रिया वाचा च 'वा एनांस' तत् सहासृजनाद्येन च सहस्रिः । ते देवा अर्धे श्रियं वाविदाताना वाचा यन्^१ सधमादम् इवैवासन्न—अर्धे हि^२ श्रीस्—सोऽशोचन् । स ऐश्वर्यं कथं न्व अहम् 'एनाम् इमा' श्रियस् संवृद्धीयेति । तान् मनो भूत्वानुप्राविशान् । तेषां^३ सर्वां श्रियं निश्चिन्नोद् यथा वदराणि निश्चिनुयाद् एवम् । तेषां मनसा वाचम् अगृह्णात्^४ । सैषा मनसा वाग् 'गृहीताप्य' अथ^५ । यद् ध्य एव मनसा कामयते तद् वाचा वदति । स ऐश्वर्यं केन न्व एषां रूपेण वाचम् आदधीयेति । स पुरुषरूपम् अकुरुत । तेषां पुरुषरूपेण वाचम् आदत्त^६ । तस्मान् पुरुषस् सर्वा वाचो वदति । स 'इमा अपस्'^७ संगृह्णाध्वं उदक्रामत् । सोऽगच्छद् यत्रैव क्षपमो^८ 'नामाज्ञा लोकः । तद्'^९ अर्धं वा ऋषभः । यद् वा अश्नात् अथर्वभ्यति^{१०} । स ऐश्वर्यं किं नु तद् रूपं कुर्वीय यन् मेऽन्यो नाभ्यारोहेद्'^{११} इति । सोऽजः पृश्निर् अभवत् । तस्माद् अजं पृश्निं नाधिगच्छाम । नद् यास् ता अपो^{१२} 'उहरद् या एता उपय् आप, एता एव ताः । अथ या तां वाचम् अहरद्, य एष उपरि स्तनयितुर्, एवं च सा वाग् अथ यो^{१३} 'उस्व अन्तरं विधीयते । स इमाः प्रजा अशनायन्तीः^{१४} प्रत्यवैशत— ॥ ३४९ ॥

[१-१] ग वाक्नास [२] एवं ग च । क यन् [११-११] ग नामान्त, लोकासु [१२] ग अथ पश्यति [१३] ग -रोहद् [१४] क ग आपो [१५] ग अर्धोत् [१६-१६] क गृहीताप्य [१७] ग [१५] = या + उ [१६] ग अशनायन्ति अशादत्त [१७] ग नासि [१८] क ग आप

—अर्धे 'तमसि जल्पन्तीः' । सोऽस्यै वाच एकम् अक्षरम्^१ अवच्छिद्य वाग् इति व्यसृजत । तम् पतिर्येषां लोकानां मध्ये उपरमत^२ । तद् एतन् मण्डलम् अभवत् । तद् अन्तानैत्^३ । स प्राणो^४ अभवत् । ताभ्यो व्यौच्छत् । अशनायन्तं त्व 'एव स आसाम् अपाम् एकं' स्तोत्रं प्राश्नीतयत्^५ कियत् सिद्^६ आभ्योऽलं अभिष्यतीति । स दशधा-अवध^७ छतधा सहस्रधा यावतीर्य पृथिवी तावान् अभवत् । तद् अभिसंपद्य^८ 'व्य मण्यत'^९ । स मन्थो अभवत् । तन् मन्थस्य मन्थत्वम् । 'तम् अशित्वोदानन् । स उदतो

ऽमवत् तद् उत्पन्नस्यादनत्यम् तद् एतद् द्वयम् एवान्नस्य रूपं यच्च चैत्र पिबति
यच्च चाश्नाति । यत् पिबति ग्रन्थस्य तद् रूपं, यद् अश्नात्य् ओदनस्य तत् । उभय
हास्यैतद् ग्रहे ऽधिगम्यते । यच्च चैत्र पिबति यच्च चाश्नाति । य एवं वेद । तद् आहुस्—
अथ स्तोका आगच्छन्तीत्य् उदस्तोको घृतस्तोको मधुस्तोको । ततो य उदस्तोको इमां स
प्रविशत्य्, ओषधी हृतस्तोको, वनस्पतीन् । मधुस्तोकः । तद् धैर्यं । मीमांसांश्चकृ
आमलक अकूबयोः । ऽहीना आश्वत्थिः केशी दाभ्यं — किं स्तोकं त्वम् आगच्छन्त्य् ।
मन्यसे किं स्तोकं त्वं । किं स्तोकं त्वम् इति । स होवाच केशी—घृतस्तोकम् अहं मन्य
इति । अथ होवाचाहीना—मधुस्तोकम् अहं मन्य इति । अथ होवाचामलक—उदस्तोकम्
अहं मन्य इति । तस्मिन् उ ह वै संपदयान्चकः । उदकाभ्य् एवेदं । सर्वे
जायते । तद् यां तां दाचं व्यसृजत सो ऽग्निः । अथ यं ते प्राणम् अन्वानैत् ।
स इन्द्रः । अथ यम् स प्रजानां जनयित ऋषभे ऽन्नलोके । ऽस्व अन्तः । ३५० ॥

[१-१] ग उमनश्चरितम् [२] ग आक्षरम् [३] ग एव च । क ग न्यरन्त्य [४] क ग अन्वाजैत्र	[१४] ग नास्ति [१५] ग नास्ति [१६] ग धैर्य
[५] क ग प्राण [६-६] ग पस्यन्नामनायेक	[१७] ग जलयेया [१८] ग आगच्छन्त्य [१९]
[७] ग आदयेतयत् [८] ग विद् [९] क	ग तां [२०] क सबादियावक्तु [२१-२१]
दधानेवच ग ददामवच [१०] क अमिस्तप्य	ग उदकलोवेद [२२-२२] ग सप्तजयते [२३]
[११] ग वसमयत [१२-१२] क नास्ति [१३-	ग नामवाच [२४-२४] क प्राणमन्त्रेण ग
१३] क वैशाखाणि ग चैत्र पिबति यच्चाश्नाति [१४-	प्राणमन्त्रेण [२५-२५] ग ऋषभेणलोके [२६-
	२६] ग नास्ति

—'चन्द्रमा ह वै सः । स उ ह वै' प्रजापतिः । तद् एतत् 'परस्ताद् अवीक तेजो'
निर्मितं दीप्यमानं 'तिष्ठत्य् अग्निश्' चेन्द्रश्च । तद् इदम् अध्यात्मम् । या सा 'वाग्
ह्य' सा वाक् । ताम् अयं प्राण उपरिधाद् अध्यासते । अथ यस् स प्रजानां जनयित
'ऋषभे ऽन्नलोके' ऽस्व अन्तर् अयं स पुरुषः । ता एता ममानीद् देवता इह चामुज च ।
ता पृह सृजन्ति, 'मरुतन्त्य् अमुज' । या इमास् ता अमूद्, या अमूस् ता इमाः । ता ह
यो ऽध्यात्मम् उपास्ते स हानिदेवो भवति । तेषां हैनयां देवानां प्रजापताश्च आत्मानस्
संनिहिताः । अथ हैन्यां प्राणानाम् अस्मिन् 'पुरुष आत्मानस्' संनिहिताः । तम् एत
पुरुषं परिगृह्य गोपायन्ति । तस्यैष ऋक्—

ऋषभो लोको महद् एव ऋक् नेवास्मात् पूर्व न परं बभूव ।

य देव । देवाः प्राणा । पुरुषं परिगृह्य जायन्ति स वेदं लोकं पुरुषं महान्तिम् ॥

'इति । इमे ह । वाच तं देवं देवाः प्राणाः पुरुषं परिगृह्य जायन्ति । यो ऽयम् 'अक्षन्
अन्त' स ह्यैष 'वामनः । स यो हैत' वामन इत्य् उपास्ते वामं वामं हैवेनम् ।
एषा देवताभिर्नेजीयते । एतस्माद् घ वा इदं राजन्यवन्चवो' वामनं केन चिद् 'अव
काञ्चन्ति । एतस्यै' ह देवतायै नाम्नो ऽन्तिकम्' एनं विदुः । स ह्यैष न जीर्धति ।
समावाच' हैवैष यूजश्च जरसश्च । स ह्यैष प्राणान् संगृह्यावधूय शरीरं प्राणैस्
सहोर्ध्व उक्तामतिः । एतेन ह वै प्रयुदानी मृत्युश्च शरीराणि हरति । तस्यै हैतस्यै
देवतायै यथा मृतपिण्ड इषीकं ऽधिहते स्थानाम् एवम् एव हृदये पादाश्च अधिहती ।
तौ' यद् 'आच्छिन्नत्वं अथ प्रियेत' । तद् इदम् अप्य् अविद्यांस आहुः आच्छेद् घ्य
अस्येति । स य एतद् एव वेदाजरसं हास्माद् एषा देवता नोक्तामति, सर्वम् आयुः
पति ॥ ३५१ ॥

[३] सो त ग मा ह्य स स उ ह्यव	४ ग व मन वो वैव	क ह्यवन्
क पु व लो ग त ह्य स स	ल ग च क वे	[१०-१०] क व
ग विष्णु ब्रह्म [१-६] ग नानीय	[५] ग	काह्यन्त्यैतद्वै ग अथशक्षेत्रस्यै [१८] ? ग
उपतिष्ठ [३-६] ग अथमेलने	[३-७]	अन्तितम् च अन्तम् [१९] एवं ग च । क
ग गवर्णैस्तुत्तर [८] क धर्मिदेवो [९] पुर्व		सुगवत् [२०] ग माथ [२१] ग हतस्यै
च । क ग आत्मन [१०-१०] क पुरुषात्मना	[२२] ग नास्ति [२३-२३] ग अविद्यमानस्यैवैते	
ग पुरुषात्मना [११-११] ग देव-मायाया	[२४] ग ह्यशोभयाथ	
[१२-१२] ग अस्ति है [१३-१३] ग अज्ञानवन्त		

‘देवा वै श्रमेण’ तपसा व्रतचर्येणासुरान् रक्षांस्य’ अभ्यसवन् । ते ऽसुरा विदित्वैतन्’ परा वै ते’ भवन्तीति, स्वरूपाण्य् अकुर्वन् प्रथमोत्सवकाश्च’ ‘अष्टान्तकवास्तिनी’ यत् कल्याणतमं रूपाणां तन् । ता देवान् प्रत्याक्रमन्त । ता देवा उपभ्यषाक्यन्त’ । न हि कस्य चन म्रियो ऽप्रियाः । नतु यद् एषां तेज इन्द्रियं वीर्यं श्रममिजितम् आसीत् तद् असिञ्चन् । ते ऽसुरा विदित्वैतद्’ इत्यद् वा एषां तेज इन्द्रियं वीर्यम् अभूद् इत्य् आदाय प्राप्नुवन् । तेषां ह देवानाम् अप्रियम् आसीत् । गिरिचाना’ इवामन्त’ । ते ऽनुवन् कथं स्व इदं तेज इन्द्रियं वीर्यं पुनर् आर्वाद्गमहीति’ । (त एता व्याहन्तीं अपश्यन् ॥ ३५२ ॥

[१] ग क्रमण [२] क ग चक्षानि [३] एवं	[४] एष च । क प्येन्द्रादवन्त [८] क ग रिक्त-
च । क ग विजिगीतव् [४] क वे ग त [५] चाना [९] ग पुत्रमन्यन्त [१०] क अदी-	
ग प्रथमो प्रथोत्तमका [६-६] ग अष्टान्तक्यमीयद्	महीति ग अदीमहीति

तम् परम् एकशरेण रथन्तरम् आददत् । तस्मात् तत् प्रथमं ऽहन् क्रियते । प्रमेति द्वयक्षरेण’ बुहद्’ आददत् । तस्मात्’ तत् द्वितीयं ऽहन् क्रियते । प्रतिमेति त्रयक्षरेण’ वैरुपम् आददत् । तस्मात् तत् तृतीयं ऽहन् क्रियते । [अ] श्रीवर्ग’ इति चतुरक्षरेण वैराजम् आददत् । तस्मात् तत् चतुर्थं ऽहन् क्रियते । सिक्किमसीति पञ्चाक्षरेण’ शाकरम् आददत् । तस्मात् तत् पञ्चमं ऽहन् क्रियते । छद्दिस्त्रिन्द्रियावद् इति षडक्षरेण रैवतम्’ आददत् । तस्मात् तत् षष्ठं ऽहन् क्रियते । आ गय’ वीर्य’ योनिम् आ दूर्ध्वं विद्वन्’ जनस्य छायेति अमन्देष्टम् आददत् । तस्मात् तन् मध्यमो यज्ञस्य क्रियते । यत् परो योनिम् अतिदृष्ट्युतितम् अभूत् तद् आ वदत्वं वस्तु इति यज्ञायज्ञीयम् आददत् । तस्मात् तत् पारार्थं यज्ञस्य क्रियते ॥ ३५३ ॥

[१] ग द्वितीयाश्रेणा [२-२] क आह्वत्तस्माद् ग अहत परस्माद् [३-३] ग नास्ति [४] एवं	
च । क तीव्र [५] ग रैवतकमर् [६] क गय [७] क ग वार्थ [८] क विक्ष	

अथो आहुः—अपहतपाप्मानो वै देवाः । ते न स्वपन्ति । त उ श्रमस्य भूम्ना तस्य मीलयन् । तेषाम् उ स्वपनां प्रमत्तानाम् असुतास्त तेज इन्द्रियं वीर्यम् आदायावत् अन्वश्यवानयन्’ । तद् विष्णुर् अन्वपश्यन् । तेषां ह देवानां प्रबुधधानानाम् अप्रियम् आसीत् । तान् विष्णुर् अब्रवीन्—मा यो ऽप्रिय भूत्’ । अहं वै तद् अन्वश्यम् इति । तान् अप्स्व् अन्व् अब्रवानयत्’ । तद् अप्स्व् अन्तः पर्यपश्यन् यथा पृष्ठात्’ [क] कुद् उर्वीषिषा स्थाद् एवम् । तद् एताभिर् एताभिर् पञ्च व्याहृतिभिर् आदाय विष्णवे प्रायच्छन् । तद् ह वै विष्णुस् तेज इन्द्रियं वीर्यं आरयन् समैषत् । ‘तस्माद् अस्वो’ विष्णुः । तस्माद् उ ह्रस्व’ वैष्णवं गाम् आलिभन्ते । स यत्र धारयन् पराक्रमत तद् यत्र विष्णुपदम्

अभवत् तस्माद् यो वा शुपदीय ककयस् स- यज अन्तरः । एतं ह्य अस्मिन् यजम्
अन्वविश्वन् । स य एतद् पर्वं वेदा- द्विपतो आत्स्यस्य तेज इन्द्रियं वीथे दत्त
॥ ३५४ ॥^{१०}

[१] ग अन्वविश्वन्स्ते [२-३] ग पिपमभुव क च [४] ग वेद [५] क अधिपाठ स
[६] ग अन्वविश्वन् [७] ग अस्मिपाठ कर्त्त [८-९] य एतद् वेदा द्विपतो आत्स्यस्य तेज इन्द्रियं वीथे
[१०] ग अन्वविश्वन् [११] ग अस्मि [१२] एव ग च । मच [१३] ग अन्वविश्वन्

प्रजापतिर् न इमान् लोकान् इमा दिशो ऽसृजन् । तान् सृष्टोमयान् देवान्
अमुरान्^३ असृजन् । तान् 'सप्तद् अविन्दत्' । ते प्रजापतौ ब्रह्म "संस्पृश्यत । तत्"
यज्ञातिर् लोदयच्छन् । तद् अणु प्रायशयन् । ते देवा 'अमुरान् अजयन्' । ते जिह्वा-
पुनर धृत्यश्रुवन- प्रजापते यन् नम् त्वयि ब्रह्म तन् नः प्रयच्छति । सा ऽजवीन् त वा अह
तद् अयच्छन् । तद् अणु "प्रायशयम् इति" । तान् अस्व अन्व अम्विजानयन्^४ । तद्
अस्व अन्तः पर्यपदयन् यथा पृष्ठान् ककुद् "उदीपिता स्याद् एवम् । ते" ऽज्वन् सृज-
महा इत उति । त-^५ ओम् इत्य् एतेनैवाश्रणस्यै^६ — ॥ ३५५ ॥

[१-१] ग सृजन् [२] ग सृष्टोमयान् [३-४] क अन्वविश्वन् ग आत्स्यस्य [५-६] क
क देवाहुरान् [७-८] ग च तान् विन्दत् [९-१०] प्रायशयमिति ग अविन्दत् [११] क अन्व-
विश्वन् । क संस्पृश्यत ग अस्मिपाठ [१२-१३] य एतद् वेदा द्विपतो आ-
त्स्यस्य तेज इन्द्रियं वीथे दत्त [१४] ग अन्वविश्वन् [१५] एव च । क ग
स्त्वान् [१६] ग नास्ति [१७] क अन्वविश्वन्

—प्राच्ये दिशो रथन्तर् भां असृजन्त । तद् अग्नेर् घोषो ऽन्वसृज्यत^१ । तस्माद्
रथन्तरस्य स्तोत्रा^२ 'अज्ञोन् मयन्ति' । त ओम् इत्य् एतेनैवाश्रणस्यै दिक्षयायै
दिशो बृहद् भा असृजन्त । तत् प्रजस्यस्य घोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् बृहन् स्तोत्रे
"बृहदुमीन् उद्गादयन्ति" । यथुक् पर्वन्तो मयति । त ओम् इत्य् एतेनैवाश्रणस्यै
प्रतीक्यै दिशो वैरुपं भा असृजन्त । तद् वायोर् घोषो ऽन्वसृज्यत । "तस्माद्
वैरुपस्य स्तोत्र आध्वैर् आधून्वन्ति । अथोवात वागादुक् । त ओम् इत्य् एते-
नैवाश्रणस्या उदीक्यै दिशो वैराजं भा असृजन्त । तद् ययसां घोषो ऽन्वसृज्यत ।
तस्माद् यथा ययांसि पुनर् आदायं^३ वाचं वदन्त्य् एवं वैराजेन पुनर् आदायम् इव मृचते ।
त ओम् इत्य् एतेनैवाश्रणस्या उज्वीयै दिशश्च वाक्त्रं भा असृजन्त । तद् अयां वायो
ऽन्वसृज्यत । तस्मात् वाक्त्रस्य 'स्तोत्रे ऽम' उपनिधाय मृचन्ति । त ओम् इत्य् एते-
नैवाश्रणस्यै दिशो रैवन् भा असृजन्त । तन् पशुघोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् रैवतस्य
स्तोत्र पशुघोषं कुर्वन्ति, यस्माद् "मानुभिरु सधाशयन्ति" ।

ते ऽज्वन् तद् वेदाम यत हमे ऽसृष्टमहीति^४ । ते ऽज्वन् एव वामदेव्यं पर्यपदयन् ।
तद् आदत्त । तत् सर्वो वाचो ऽन्वसृज्यन्तेकैतगाणि पृष्ठानि । तानीमानि पृष्ठानि
सृष्टानि दिग्भ्यः^५ आतपन् । एतानि ह तर्ही आनैषुः । आतपति स्वभ्य, आतपतीत्य्
एनम् आहुर् य एवं वेद । [त]र्नीयं देवताभ्यवायन् । येमे^६ "पुरस्ताद् उज्वरन्ति" ।
पुरुषाकृतिर् इ एषा तर्ही आत्स्य । सा त्रिवृता स्तोमन गायत्र्या छन्दसा रथन्तरस्य भा
आदत्त । तद् इतो ऽजन् । पञ्चदशेन स्तोमेन त्रिवृता छन्दसा^७ बृहतो भा आदत्त ।
तद् इतो ऽजन् । सप्तदशेन स्तोमेन जगत्या छन्दसा^८ वैरुपस्य भा आदत्त । तद् इतो

ऽधस्त । प० विहीन स्तोमनानुष्ठुमा छन्दसा वैराजस्य भा आदत्त । तद् इतो ऽधस्त ।
 शिषवेन स्तोमेन प० कथा छन्दसा 'शाङ्करस्य भा आदत्त । तद् इतो ऽधस्त । त्रयस्त्रिंशोऽन
 स्तोमेनानिच्छेदसा' देवतस्य भा आदत्त । 'तद् इतो ऽधस्त' । (तस्मात् सर्वाणि
 भूतान्म् अपर्य्य अन्ततः प्रतिष्ठितानि । तम् आदत्त सम् आदित्यदिनेति वाचो ऽवदन् । तद्
 आदित्यस्यादित्यत्वम् । मासिन्दितुस् तेज इन्द्रियं दीय तत् ते शमलम् अस्य निमित्तः
 प्रतिमुञ्चते य एवं वेद ॥ ३५६ ॥

[१-१] क तदेनेवोभोऽनुष्ठुमा न तदेनेवोभोऽनु
 सुजोऽनु [२] १ ग स्तोमा [३-३] ग अत्रिख
 दत्तनि [४-४] एव च । क दुनुनिन्डावति न
 दुनुपुन्युयति [५-५] ग नारि [६] क आनय
 [७-७] एवं च । क स्तोमस्य ग स्तोमस्य [८]
 ग वरसा [९-९] ग नारि [१०] क सभा

अति [११] क दिव्य ग हिदिम्य [१२-१२]
 क वारि [१३-१३] ग प्रस्तावरति [१४]
 ग छन्दो [१५] क अत्रिपाठ छन्दसा [१६-
 १६] ग तत्पुन्युयति [१७] क आदित्यस्यादित्यत्वा-
 दित्यत्वम् ग आदित्यस्यादित्यत्वादिदिव्यम्

ते सर्वाणि भूतानि सो ऽयं सो ऽयं इत्य् आयन् । तन् सोर्यस्य सोर्यत्वम् । सोर्यो ह
 वै नामैष । तं सूर्य इति परोक्षम् आचक्षते । अयो नो ऽसि मर्ता नो ऽसीति हैनं 'स्वाश
 वारणाश्च क्षोषामते' य एवं वेद । स यन् 'प्रत्येक्ष आदाय' स्वरयन् वै [त] तत्
 सोर्यस्य सोर्यत्वम् । तद् वाच 'स्वरस्य स्वस्त्वं यत् स्वरयन् वै' । ते' देवा अश्वयन् न
 'हर्षाद् वा' अयम् इति । 'तद् अहर' अभवन् । रानं वा अस्मा अश्वद् इति सो यन्
 रात्रिर् अभवन् । एतद् ध वा अहोरात्रयोर् जन्म । स य ए[व]म् एतद् अहोरात्रयोर्
 जन्म यदाश्वोत् अहोरात्रे, 'नैनम् एने जर्गानः' । सर्वे ह वा इदम् अन्यन् पर्यन्तवत् ।
 एते ह वा अपर्यन्त यद् अहोरात्रे । ये ते वा इदं परिवर्तमाने सर्वम् आनुतः । तद् यथा
 रथोपस्थं तिष्ठन् पक्षिणं प्रत्यवेक्षेतैवम् । एवैते ऽहोरात्रे आदित्यलोके तिष्ठन् प्रत्यवेक्षन्ते ।
 'स पितर' प्रजापतिम्' अभवीत्—तत यन् स' इदं तेज इन्द्रियं दीयं मह्यम् इदं
 प्रयच्छेति । तयेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तस्माद् उत पिता पुत्राय जीवन् एवेता'
 संयच्छति ॥ ३५७ ॥

[१] क अत्रिखान्नक्षत्रे [२-२] ग स्वारवा । प्रत्यवेक्षेतैवम् [११-११] ग
 अश्वयानोपस्थे [३-३] क ग प्रत्यवेक्षेतैवम् [४] सार्वर [१२] ग प्रजापतिम् [१३] ग अश्विपाठ
 ग वा [५-५] ग वै [६-६] ग नारि [७-७] तयत् [१४] = एवने-इशा
 ७) ग तद् [८-८] ग नैनमेत्यानत [९] ग

प्रत्यवेक्षेतैवम् [११-११] ग
 सार्वर [१२] ग प्रजापतिम् [१३] ग अश्विपाठ
 तयत् [१४] = एवने-इशा

स वदाम एव दिव आइत्त, क्षेत्रं तद्वज्रणाम्, आत्मानम् अन्तरिक्षस्य, रूपं दायोर्,
 आज्ञां मनुष्याणां, चक्षुः पशूनाम्, ऊर्जम् अपां, रसम् ओषधीनां, चरथं वनस्पतीनां,
 शिर्षं वयसाम्, अक्षिम् अश्वे, हृदये पृथिव्यै, गन्धं हिरण्यस्य, स्तनघिः कृत्वाचस्य,
 सगर्भं पितृणां, भां चन्द्रमसः । तद् यद् एतेषां भूतानाम् आदत्त तद् आदित्यस्यादित्यत्वम्,
 आदत्ते तेजो द्विषतो आनुत्वस्य य एवं वेद । सा हैषा देवता दीक्षिता केशवाधि
 कृष्णाजिना । तस्यै ये ऽर्वाञ्जो रक्षयस् तानि इमश्चणि, य ऽर्वाञ्जो ते केशाः । अहोरात्रे
 एव कृष्णाजिने । तद् यद् दिविअयम् अकुर्वत् तस्माद् दीक्षिता । दिवि ह वा एव अयं
 कुर्वत् यो यजते । या' दीक्षया जिहिं जयति' याम् अक्षिम् कश्नोति', जयति तं जितिम्
 कश्नोति' ताम् अक्षिं य एवं वेद ॥ ३५८ ॥

तद्यत्नाम् तौ राज भः अन्वसृज्यत । तयोस् तद् पञ्चानम् आसात्, तज्ज्योतिस् तच्च आभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद । स मनसैव पुनर् आत्मानम् अध्वैत् । तस्मिन् द्वौ द्रष्टौ समभवतां इमन्तिकी^१ मार्सी । ताव अन्नवीत् सृज्येयाम् इति । ताव ओम् इत्य एतयैव वाचासृज्यत^२ । ताव एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्यतिष्ठताम् । तौ शाकं भा अन्वसृज्यत । तयोस् तद् पञ्चानम् आसीत्, तज्ज्योतिस्, तदभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद । स मनसैव पुनर् आत्मानम् अध्वैत् । तस्मिन् द्वौ द्रष्टौ समभवतां शैशिनौ मार्सी । ताव अन्नवीत् सृज्येयाम् इति । कां दिशं ततति । इमाम् इति । ताव ओम् इत्य एतयैव वाचासृज्यत^३ । ताव एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्यतिष्ठताम् । तौ रेवते भा अन्वसृज्यत । तयोस् तद् पञ्चानम् आसीत्, तज्ज्योतिस्, तद् अभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद ॥ ३६२ ॥

[१] ग ते [२] क ग व'चासृजत [३] ग सृजत [४] ग अभवता [५] ग वांस्कि
[६] क व'चासृजत [७] क 'तति' ग स'मपतीकौ

अथ स्युरभ्याम्^१ आर्च्यत्^२ । तस्मात् पशवः शशिर ऋतौ स्युरभ्याम्^३ कृच्छन्ति । स ऐक्षान यम् इमं वयं वेदम् असृक्षि 'हस्ताम्मात् सृजा इति । स त्रिवृता स्तोमेन गायत्रीम् अर्च्यत् । ततो वसून् असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । पञ्चदशेन स्तोमेन त्रिष्टुभम्^४ अध्वैत् । ततो रुद्रान असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । स सप्तदशेन स्तोमेन जगतीम् अध्वैत् । तत आदित्यान् असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । एक दिशेन 'स्तोमेनानुष्टुभम् अध्वैत् । ततो धिथ्यान् देवान् असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । त्रिणवेन स्तोमेन पंक्तिम् अध्वैत् । ततो मरुतां असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । त्रयस्त्रिंशेन^५ 'स्तोमेनानिच्छन्दसम् अध्वैत् । ततस् 'साध्याश् चाप्यंश' चासृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् ॥ ३६३ ॥

[१] ग स्युरभ्याम् [२] क आर्च्यत् ग आर्चत् विजिष्ठुभम् [३-४] ग नास्ति [५-६] ग
[१] ग स्युरभ्याम् [२-४] क इतस्मात् सृजन् स्तोमेनानिच्छन्दस [५-६] ग साध्वेश्यावांश्
ग हातस्मात्सृजन् [५] क ग तत [६] ग

ता एता^१ देवता सृष्टा 'स्तोमा छन्दांस्य' ऋतवो प्रहाः । 'पृथग् पथैषाम्'^२ इमा धियो दीप्यमाना अतिष्ठन्, नान्योन्यस्य श्रेष्ठताया अतिष्ठन्त । ते ऽक्षुवन् न वा अन्यो ऽन्यस्य श्रेष्ठतायै तिष्ठामहे । एत तम् इच्छामहे 'यो न ईशाता' इति । ते 'प्रजापतिम्' एव 'जनयितारम् पत्याब्रुवन्' न वा अन्यो ऽन्यस्य श्रेष्ठतायै तिष्ठामहे । तन् नस् सृजस्व यो न ईशाता इति । स प्रजापतिश् अन्नवीद एतावद् वाय तयसिस् तेज इन्द्रिये वीर्यम् अभूद् यद् शुभान् असृक्षि । ते वै संवत्सर तप्यध्वम् । ते मा^३ संवत्सरं तप्योपसमेत यद् एको ऽधिगच्छति यद् एको यद् एक इति । ते संवत्सरम् अतप्यन्त । ते संवत्सरं तप्योपसमापन् । यद् एको ऽध्यगच्छद् यद् एको यद् एकस् तद् अस्य 'मयौ योनाव् असिध्वन् । तत इन्द्रस् संभवत् । तद् एषाग्यनूचयते—

अथाद् इवायेत १० यद् वदन्त्य जीवतो कालम् उत मन्य एनम् ।

मन्योर् इवाय इम्येषु तस्यौ वत, वज्र इन्द्रो अस्य वेद ॥

इति, अन्ते इत्यनेन यद् अस्य मन्थी योनाद् अभिचन्द्रः । हन्तेषु तस्याद् इति हृदयान् उ
चै इत्यर्थः । 'हृदयो ह वै' कृष्यति । ओजसा ज्ञातम् उत मन्थ एतम् इति ॥ ३६॥

[१] ग मुवा [२-२] ग म्थीमानाह्वयस्य क अजानाम [७-७] ग जवपितमेतामुम् [८]
[३-३] क प्रहृष्टमेवैनाम् ग प्रहृष्टमेवैनाम् [४-४] ग म्थ [१] ग ततोपततापत् [१०-१०] ग
ग एत गजाता [५] रा ते [६] एवं ग च । मन्थीयोयेति [११-११] क हृदयेने वै च हृदयो वै

गौर्वीतं 'ह प्रचक्षुः' — एवं ह वै दक्षिणेश्चन्द्रं आयमानम् इति । स हैतद् उवाच—

अथाह्वययेति यद् वदन्त्य ओजसा ज्ञातम् उत मन्थ एतम् ।

मन्थी इत्याह्वय हन्तेषु तस्या यत् प्रहृष्ट इत्येव अत्र वैव ।

इत्य ओजसां उवाचं जातं मन्थ इति होवाच । 'वृक्षस्य खेव तद्' वेदं यत् स ज्ञात
इति । स शिरो निहत्य ध्येयत । स इदम् एषां सर्वे स्मृतम् अपश्यत् । सोऽब्रवीद् गद्
इदम् एषां सर्वे स्मृतं, कै लोकम् अभि जायै स वै तु मे प्रचच्छ । इमी तु मे—
॥ ३६५ ॥

[१] ग गौर्वीत [२-२] एव च । क प्रहृष्ट ग हृदयेनेव [५] क ग म्थ [६] ग म्थ
ह प्रहृष्टम् [३] क हृदयेनेव ग दक्षिणेश्चन्द्र [४] [१] ग म्थ [१०] ग-कोशेऽत्र स्वर्णस्य सप्तमि
ग म्थ [५] ग होवाच [६-६] एवं क च । ग

'—'यामन्तिकौ मानौ' प्रचच्छति । एतौ ते प्रचच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम्
इति पतिस्वास्थ्ये प्रच्छेदिशो रधन्तरे भा आदत्त । तद् इतोऽधत्त । ऐको ह्यथो
वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव प्राविशत् । तम् अब्रवीज् जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत्
स वै तु मे प्रचच्छमी तु मे वैर्णमौ मानौ प्रचच्छेति । एतौ ते प्रचच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम्
इत्य् 'एव पतिस्वास्थ्ये' दक्षिणायं दिशो वृहद् भा आदत्त । 'तद् इतोऽधत्त' । ऐकश्च
चतुर्णां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव प्राविशत् । तम् अब्रवीज् जायस्वैवेति । सोऽ
ब्रवीत् स वै तु मे प्रचच्छमी तु मे वैर्णमौ मानौ प्रचच्छेति । एतौ ते प्रचच्छानीत्य्
अन्नम् अन्नम् इत्य् एव पतिस्वास्थ्ये प्रतीच्ये दिशो वैर्णमौ भा आदत्त । तद् इतो
अधत्त । ऐकश्चतुर्णां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव प्राविशत् । तम् अब्रवीज्
जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत् स वै तु मे प्रचच्छमी तु मे शारत्तौ मानौ प्रचच्छति ।
एतौ ते प्रचच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम् इत्य् एव पतिस्वास्थ्ये उदीच्ये दिशो वैर्णमौ भा आदत्त ।
तद् इतोऽधत्त । ऐकोऽष्टानां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तम् 'पुनर् एव प्राविशत् । तम्
अब्रवीज् जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत् स वै तु मे प्रचच्छमी तु मे 'हैमन्तिकौ मानौ'
प्रचच्छति । एतौ ते प्रचच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम् इत्य् एव पतिस्वास्थ्ये ऊर्वायै दिशश्च
द्वाकिर भा आदत्त । तद् इतोऽधत्त । ऐको दशानां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव
प्राविशत् । तम् अब्रवीज् जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत् स वै तु मे प्रचच्छमी तु मे
रौशिरौ मानौ प्रचच्छेति । एतौ ते प्रचच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम् इत्य् एव पतिस्वास्थ्ये
दिशो वैर्णमौ भा आदत्त । तद् इतोऽधत्त । ऐको द्वादशानां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । स
वेयत कथं न्व इमान् ऋतून् गृह्णीयाम इति ॥ ३६६ ॥

[१] क अविषाठ स [२-२] ग गह्वनेमोमानौ [१०] ग तेने [११] क प्राचच्छ [१२-१२] ग
[३-३] ग प्रवितोयत्त [४-४] क जयादस्ते हैमन्तिकामासु [१३] ग ऊर्वा [१४] ग वाय-
वतिसां ग जयादस्तेवैतुगमा [५-५] क पयस्ये अविषात् [१५] क रौशिरा [१६] ग नास्ति
[६-६] ग नास्ति [७] ग अविषाठ रक म्थ [१७] ग नास्ति
उदीच्ये [८] क तव [९] क प्रविशत् [१०-१०]

ता उक्ते तथा यम् पश्यन् । स जीवन्मया^१ प्राञ्ज्याय अगृह्णाद्, याहृभ्याम्
हमन् नाना, पञ्चधा^२ प्रत्यङ्वाय^३, उरसोर्ध्वै^४, अग्निभिर्^५ अश्वजै^६ । तान् एवं गृह्णन्वा
घस्तान् पर्योदित । स एव कर्तुषु च^७ स्ववन्तरे जीवन्मया धियाम् अभ्युदयन् तपति । त
पुनर् अनेन सह सर्वेण प्राविशत् । तम् अत्रवीत् एकं श्राव त्वाये ताशकम् उच्यन्तुम् ।
न वै त्वानेन सह सर्वेण शक्यम् उच्यन्ते, जायस्वेयेति ।^{१०} तस्मिन् आपस
सिसिमायन्^{११} पर्यपश्यन् । सोऽब्रवीत् स वै तु मे प्रयच्छेमा^{१२} । तु मे अपः प्रयच्छाथ
जनिष्य हति । तस्मै यद् सहस्राण्य् अथां प्रायच्छन् । तस्यैव शोको—

त १२ता अन्व११ य तस्मिन् नान्य इत्याहुर् अदिति ।

वस्तुन्य अस्मिन् यन्तो ननु शोको ह्येव यद् सारकण्य अन्वया १३ ॥

१ इति । इमा ह वै ता^१ अम्भवा^२ सामैता एव विशः^३ । एता एवास्मै सहस्र
सहस्रं^४ । ५ क्षत्र्यः, एता^६ एवैनं तर्पयन्ति । सोऽजायत । ते जानम् उपामदन्—नेत्रे
ऽजनीजिह्वम् अजनि वीर्यम् अजनि मूत्राजानं क्षत्र्यम् अजनि सताना एताना यन्त्राजानं यताना दिशा यन्त्राजनि
जातोऽजनि जनिताजनि ११ कानिश्चिरं अजनीति^{१०} । १२ अग्निं हात्मानम्^{११} उपामादयन्^{१२}
जानिश्चिरं इत्यु उवाच । उपमाद्या^{१३} ह भवति य एवं वेद । तस्मै जातायेनां राजासन्दी
न्यदधुः । तस्याम् एनम् अभिषिञ्चन्त ॥ ३६७ ॥

[१] क ग शैशान्	[२] क अग्निवैवो ग जी०	(अप०-मया) १।	क अम्भवा	[१०-११] ग
वैवो	[३] क पाद० ग वा०	[४] क ग	इतिनेता	[१२] अम्भवा (अप०-मया) १।
पञ्च	[५] क कर्मोद्गो ग परमर्धे	[६] क	अवश ग अवश	[१३] ग दि [१४] ग नास्ति
प्राज्याम् ग प्राज्यामीर	[७] ग नास्ति	[८-९]	[१५-१६] ग श्रान्तेता	[१७-१८] ग जालिनि
ग उपामदन्ते	[१०-११] ग अक्षयुष्यन्तुश्राययन्	जनीति	[१९-२०] ग अपमानम्	[२१] क
जते	[२०-२१] ग तस्मिन्विद्यमान	[२२] ग	उपमादयन् ग उपमा	[२३] एव च १ क अवयवो
प्रयमा	[२४-२५] ग तान्य	[२६] अम्भवा	ग उपमय.	

वसतो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या^१ स्वाराज्याय विश्वे देवा साक्षाज्याय मरुतस्
सार्वबद्धाय साध्याश् चाध्याश् च पारमेष्ठ्याय । तम् एवं सन्तं पिता प्रजापतिर् अभ्ये-
वाशयत् । स वसन् अत्रवीत् इमं मे प्रयच्छेनेति । तेऽब्रुवन् न शक्यामः पितरं
प्रजापतिं हिंसितुम् इति । रुद्रान् अत्रवीत् नाकामयन् । आदित्यान् अत्रवीत्, नाका-
मयन् । विश्वान् देवान् अत्रवीत्, नाकामयन् । साध्याश् चाध्याश् चात्रवीन्, नैया-
कामयन् । अथ वसतोऽब्रवीत् किम् अस्माकम् सन् स्याद् इति । यन् स इदं निष्केवल्यं
माध्यन्दिनं सवनं तन् मे युष्माभिस साधारणं सविष्यतीति । तथेति । "तय् अस्मा"
अभिप्रद्य^२ प्रायच्छन् । "तस्यैतन् चन्द्रं मे चन्द्रं मे इत्यु एव च दत्त" एतत् तेज आदित्य
येनैव एतत् तपति । स एव चन्द्रं मे इत्यु अत्रवीत् तस्माच्च चन्द्रमाः । तस्य ह मम दन्
स पुनः पुनर् आदत्ते स इ म तादृश^३ एव परिशस्यन् । तस्माद् "एतस्याय् अद्यास्य
एवामा^४ । यथैव एतद् दिवा तपत्य एवम् एव रात्रि^५ भानि । तम् "अवेद् अश्वयो^६
वा अयम् इति । "तम् उदाजैत^७ । तम् अत्रवीत्—मा मा त्वं तनः प्रत्यावप्सीह इति ।
तेत्यु अत्रवीत् प्रत्यु एव त्वानप्स्यामीति । तस्माद् एतम् उभशोर अहोरात्रयोः पदयन्ति ।
प्रति हेनं तद् आतपन्ति । नौ हेतौ पितापुत्राश्च एव यव चन्द्रमाश्चादित्यश्च । पिता
चन्द्रमा, आदित्यः पुत्रः^८ । परश्च चन्द्रमा, अपर आदित्यः । नौ हेतौ सर्वासां देवतानां
अष्टतां गतौ । "तद् यथैतौ^९ । सर्वोला देवतानां अष्टतां नाशाय एवम् एव स्वानां अष्टतां
गच्छति य एवं वेद । इत्यु अभिदेवतम् । अथाध्यात्मम्^{१०} । अयम् एव चन्द्रमा, अयम्

आक्षिप्तः । 'तद् व एवम्' अद्यान्म उपमितव्यम् । तद् व एव भुगुवक्षुषम् । स
यं विद्यान् तं ब्रूयाद् भुगुवक्षुषेण स्वैश इति । न ह्येव 'भोग इव' भवति ॥ ३६८ ॥

[२] ग ब्रह्मात्मिण्या [३] ग अम्बानयत् [४] एतस्याप्याप्तोवावा	[१०] ग रात्रिर् [११-
ग इम [४-४] क ग इमितुमते [५-५] ग	११] ग कवेदक्षेमा [१२-१२] एव च । क लुह
तस्या [६] ग च अभिप्रय [७-७] एव च । क	शक्तिं ग लुहोर्लत् [१३] ग नास्ति [१४
ग तस्यै न तन्मसै कन्दम् इत्येव वदत (क वद) [८]	१४] ग नास्ति [१५] ग अभ्यामम् [१६-१६]
ग तामश [९-९] क एतस्याप्याप्तोवावा ग	ग तमेवम् [१७-१७] ग भ्योश्च इह

छन्दांसि 'यद् अयजन्त तेषां' 'बृहन् एवोदगायत्' । अथ 'याव एता' उत्तरी
प्रगाथौ लौ' प्रस्तोतुप्रतिहृताव आस्ताम् । अमितछन्दो गृहपरिह, विगाहं ब्रह्म, गायत्री
मैत्रावृणाः, जगती होता, पंक्तिर् भवर्ग्युः । तस्य यत् पञ्चमं पदं स प्रतिप्रस्थाता
त्रिष्टुप् ब्राह्मणाच्छन्दस्, उष्णिक्कुम्भौ छन्दसी मैत्रापोताराक्, अनुष्टुब अच्छावाको,
त्रिपदोमेता, अक्षरपंक्तिर वाचस्तुद्, एकपदा सुब्रह्मण्यो, एतच्छन्दो आग्नीध्रः । 'गायत्रे
षस् स पञ्च' सर्वछन्दा यक्षो यद् द्वादशाहः । एतद् हि सर्वेषु छन्दोभिर् द्वादशाहस्
तायते । 'एतान्य एव' सर्वाणि छन्दांसि द्वादशाहे क्रियन्ते । तस्माद् यद् एतेषु
छन्दस्सुपहवम् इच्छेत, अथर्विष्वपहवम् इच्छेत । यदौ यजत एतान्य एव छन्दांसि भूतो
यजते । यदौ याजयत्य् एतान्य एव छन्दांसि भूतो याजयति । तस्य हेतस्य' नैव का
चनार्तिर् अस्ति य एवं यद् । य एवंनम् उपवदन्ति स भार्तिम् आच्छन्ति ॥ ३६९ ॥

[१-१] ग यदन्वदेश [२-२] ग बृहस्पयेवो	[८-८] ग गावनेदप [९] ग तायतो [१०-१०]
गायत् [३-३] ग द्यतेता [४] ग नास्ति	एवं च । क एताभिर् ग ताभिर् [११] क अवि-
[५] एव ग च । क 'मैत्रावृणा' [६] ग नेहा	गाढः यद् यच्छन्दा यदौ यजते एतान्येव छन्दांसि भूतो
पोतामष्ट [७] क आतीरोषा य अक्षिप्रावा	

तद् आहुः कस्मिन् स्तोमे कस्मिंश्च छन्दसि कस्यां देवतायां द्वादशाहोऽन्तः
प्रतिष्ठित इति । स ब्रूयात् त्रिवृत् स्तोमे, गायत्र्या छन्दस्, अग्नी देवतायां, द्वादशाहो
ऽन्तः प्रतिष्ठित इति । त्रिवृत् 'ह्य एव' स्तोमेन प्रयन्ति' गायत्र्या' छन्दसाग्निना देव
तया । तैर् 'उ एवोचन्ति' । तद् आहुः क स्तोम एकः, किं छन्द एकः, का देवतैका
द्वादशाहं वहतीति । स ब्रूयात् त्रिवृत् स्तोम एकः, गायत्री छन्द एकः, वाण देवतैका द्वा-
दशाहं वहतीति । त्रिवृतो ह्य एव सर्वे स्तोमाः प्रजाता, गायत्र्यास् सर्वानि छन्दांसि । वाण
देवतैका द्वादशाहं वहति' । तद् आहुः क स्तोमः, किं छन्दः, 'का देवता' द्वादशाह इति ।
'स ब्रूयाद् एकविंश स्तोमो विगाहं छन्द आदित्यो देवता द्वादशाह इति । आदित्यो
ह्य एकविंश, आदित्यो विगाहः, आदित्यो देवता द्वादशाहः । तद् आहुर् यत्सम द्वा-
दशाहस्' स सम इव सर्वम् । कस् सास्' स्तोमः किं पर्व किम् अक्षरम् इति । स ब्रूयाद्
आदित्य एव सास् स्तोमो, एतद्विंश पदं, वाण अक्षरम् इति । तद् आहुः क स्तोमस्य'
स्तोमः, किं पदस्य पदं, किम् अक्षरस्याक्षरम् इति । स ब्रूयात् चक्षुर् एव स्तोमस्य स्तोमो,
मन एव पदस्य पदं, वाण एवाक्षरस्याक्षरम् इति ॥ ३७० ॥

[१] ग अन्तः [२] क प्रतिमिष्ठित [३-३] क	वीति [८-८] ग कानवेदता [९-९] ग नास्ति
ग इमे [४] ग मनाचक्षति [५] क गायत्रो	[१०] ग साम [११] ग स्तोम
ग गादवा [६-६] ग उओचन्ति [७] ग ईह	

तद् अ ह कथं स्तोम एक स्तोमः भवति, 'कथं छन्दांस्य एकश् छन्दो' भवति, कथम् अहान्य एकम् अहर् भवति, कथं रूपाण्य एकं रूपं भवति, कथं पृष्ठान्य एकं पृष्ठं भवति, कथं देवता एका देवता भवति, कथम् क्वच पर्वर्ग' भवति, कथं यजूष्य एकं यजुर् भवति, कथं सामान्य एकं साम भवति, कथं वेदा एको वेदो भवति, कथम् इदं सर्वम् एकं भूत्वा कस्मिन् प्रतिष्ठितम् इति । स ब्रूयान् स्तोम इति स्तोमा एकं भवन्ति, 'छन्द इति छन्दांस्य एकं भवन्त्य', अहर् इत्य अहान्य एकं भवन्ति, 'रूपम् इति रूपाण्य एकं भवन्ति', पृष्ठम् इति पृष्ठान्य एकं भवन्ति, 'देवतेति देवता' एकं भवन्त्य, 'क्वच इत्य क्वच एकं भवन्ति, यजुर् इति यजूष्य एकं भवन्ति, स्वामेति सामान्य एकं भवन्ति, 'वेद इति' वेदा एकं भवन्ति, मन इदं सर्वम् एकं भूत्वा प्राणं प्रतिष्ठितम् इति । तद् आहुर् यन् मन इदं सर्वम् एकं भूत्वा प्राणं प्रतिष्ठितं कस्मिन् उ प्राणः प्रतिष्ठित इति ॥ ३७१ ॥

[१-१] ग कथंविधान्य अहस्तोम [२] क एवं ग एत [३] क न प्रतिष्ठितम् [४] ग भवति
[५] क देवतास्य ग देवता [६-६] ग पृष्ठानि वशिष्ठि

पुरुष इति ब्रूयान् । पुरुष ह वै प्राणः प्रतिष्ठितः । स यो ह स पुरुष य एवं वेदेवे-
विदि ह वै प्राणः प्रतिष्ठितः । तस्माद् उ हैवं विद्वान् गुरु स्यान् न होदं सर्वं लभ्येद् ।
अथो ह विद्याद् अहम् पवेदं सर्वम् अस्मि मयीदं सर्वं प्रतिष्ठितम् इति । तस्य ह न
'लोकौ व्युप्यते' । तद् आहुर् स वाच' द्वादशाहं विद्यान् न वा वेदेति मन्येत, य एवं
सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितं विद्याद् इति । दश वै दिशः । दशा द्वादशाहस्याहानि । तस्ये-
माव' एष लोकौ प्रायणीयोदयनीयाव-अयम् । एष लोकः प्रायणीयो, उमाद् उदयनीयः ।
तस्येयम् एव प्राची दिक् प्रथमम् अहर्, इयं द्वितीयम्, इयं तृतीयम्, इयं चतुर्थम्, इयं
पञ्चमम्, इयं षष्ठम्, इयम् षष्ठास्तद्विक् सप्तमम् अहर्, 'इयम् अष्टमम्, इयं नवमम्,
इयं दशमम् । स एष द्वादशाहस् सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितः । स य एवम् एतं द्वादशाहं
सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितं वेद, सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितम् । सर्वेषां देवानां सलोको भवति ।
नास्य तस्य देवाश्च च जेशते यद् एतान् स नान्धागच्छेत् । देवानां ह वै स एको य एवं-
विद् । प्रजापतिर् वै द्वादशाहः । तस्य दिश एव लोकाः । स एष द्वादशाहस् सर्वेषु लोकेषु
प्रतिष्ठितः । स य' एवम् एतं द्वादशाहं सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितम्' वेद, सर्वेषु लोकेषु
प्रतिष्ठितम् । स य' एष वाच' द्वादशाहो य एष तपस्य, एष इन्द्र, एष प्रजापतिर्, एष
एवंदं सर्वम् । तद् एतच्छ्रुते' ब्रह्माध्याहितं तपति ॥ ३७२ ॥

[१] ग अवे [२] क विकृतिः मरे [३-३] क । प्रतिष्ठित [१०] ग नास्ति [११] क न प्रतिष्ठितं
लोको न परस्थो वा लोकौपुष्यते [४] ग वाह । [१२-१२] क एष वाच ग एव [१३] एवं ग वा ।
[५] क वाचः [६-६] ग द्वादशाहस्यावयव [७] क एषकृते
क तस्मैमाव [८-८] ग यतष्टमम् [९] ग ।

अथ च राध्वं चर्तं च सत्यं च 'तान्य अरस्तान्' तपश्च च तेजश् च स्वधा चाभुतं
च तान्य उ परस्तान् । तद् यद् अत्र अन्नम् इन्द्रो वा वरुणो वा सोमो वा राजा तत् तत् ।
अथ यद् राध्वं यद् देवविशो मरुतस् तत् तत् । क्रतुः रात्रिः । सत्यं तद् अहः । तपो
विद्युत् । तेजो यो विद्युनो ऽशनिः पतति तत् तत् । स्वधा वृष्टिः । अन्नं तद् अभुतम् ।
तस्यैष श्लोकः—

३५ धमञ्च न अत्र ति

यत्ने ह सु लज्ज न् अस्ते, सन्ते अत्र विराजति ॥

इति । एतद् उ हेतुव मध्ये प्रह्व विराजति । य उ एवेतिदस* त ऊर्ध्वाम आसने । स यथा सवित्रः प्रतिनिहित स्याद् एवम् एवेतद् प्रह्व प्रतिनिहितम् अन्वयमात्र ॥ ३३३ ॥

[१-१] क तावद्वन्तात् ग तावद्वन्ता [२] क उरुदुत्त ग उरुदुत्त च ऊरु

[३] ग न [४] क एतद्विःत

देवा 'यद् अथजन्त' तेषां इदम्यतिर* एवेतिदस्यत् । यौग चायास्पन् च प्रस्तात् प्रतिहृताश्च आस्ताम् । प्रजापतिर एव युहपतिर आसात् । इन्द्र एव प्रह्वासीत् । स आसनात् अर्शस्तत् । मित्रावरुणाश्च* एव मैत्रावरुणाश्च आस्ताम् । अग्निर एव होतासीत् । स धात्रीधम् अकरोद्, अश्विनाश्च अश्वयू, भरुनो नेशपोतारी विश्वे देवा अरुणावको, शुक्रो* प्रावस्तुत् । विष्णुश्च वा* यज्ञम् अभ्यष्टोत् । सोम उज्जता, ब्रह्मव मुग्रहाण्याम् आह्वयद् वा रायत्रेयः । स एव सर्वदेवतायज्ञो यद् द्वादशाहः । एताभिर् 'ह सर्वाभिर्' देवताभिर् द्वादशाहम् तापते । एता हि सर्वा देवता द्वादशाहं क्रियन्ते । तस्माद् यद् एतास्तु देवतासुग्रहवम् इच्छेतायन्विश्वपुह्वम्* इच्छेत् । यद् यजत एता एव देवता भूतो यजते, यदो यजयत्य् एता एव देवता भूतो याजयति । तस्य हैतस्य नैव का जनानिह अस्ति य एवं वेद । य एवेनम् उपवदति स आनिम् अरुहति ॥ ३३४ ॥

[१-१] एवेति च । क यजयत् ग यजयत् [२-१] क अविपाठः यज एव [३] एवेति च । क ग तावद्वे [४] ग एवेतिदस्यत् [५-१] ग अथजन्तव [६-१] ग नास्ति [७] ग इतिदस्यत् [८] ग इतिदस्यत् [९] एवेति च । क ग उरुदुत्त [१०]

तद् आहुर् यद् अस्यानि मन्त्राणि रात्रिभिर् आख्यायन्ते इत्य कस्माद् द्वादशाहो ऽहोभिर् आख्यायत इति । स त्रयाद्— विश्वे वै देवाः पितरं प्रजापतिम् उपेक्ष्यक्ष्वन् कियान् खिदु भूना* इति । सो ऽयवीद् द्वादशाहम् अस्मीति । 'यद् अयवीद् द्वादशाहम् अस्मीति' तद् द्वादशाहस्य द्वादशाहत्वम् । एव ह याव त्वंस्वरः प्रजापतिर् आस । एतान् एव तद् द्वादश भास उवाच द्वादशाहम् अस्मीति । तद् आहुः किं द्वाः किं दश किम् अहर् इति । स त्रयाद् आदित्य एव द्वार आदित्यो दशादित्यो ऽहर् इति । स यद् आदित्य एव द्वार इत्य एव 'ह एव' स्वर्गस्य लोकस्य द्वारम् । अथ 'यन् आदित्यो' दशेव* एव ह् एतास्तु* दशसु* विश्व नयति । अथ यद् आदित्यो ऽहर् इत्य एव ह् एवाहः । तद् आहुर् याजयितव्यं* द्वादशाहेनार् नार् इति । नेति ज्ञ्यात् ॥ ३३५ ॥

[१] ग मन्त्राणि [२-१] ग नास्ति [३] ग नास्ति [४-१] एवेति च । क ग हेतु [५-१] ग य इतिदस्यत् [६-१] ग एवेतिदस्यत् [७] एवेति च । क ग उरुदुत्त ग नास्ति [८-१] ग इतिदस्यत्

आप्नोति वा एव स्तोमान्, आप्नोति छन्दांस्य्, 'आप्नोति देवान्', 'आप्नोति लोकान् आप्नोति' कामान् यो द्वादशाहेन याजयति । स 'उ दुग्ध आभिर् अलोको' भवति । अथो ये च विजानन्ति ये च न त एनं मन्यन्ते कृतं करोतीति । तस्माद् द्वादशाहेन नैव याजयेत्

०८ उ वा आह याज यत् यम् एव । प्रजापतयै द्वादशाहः, प्रजापतिह उहता, प्रजापतिश्च यजमानः । समानी वै देवतोद्गाता च यजमानश्च । समानीम् 'यः एतावच्छ्रद्धिम्' कश्चनस्, समानं लोकं जयते, समान्यां देवतायां प्रतितिष्ठतः । अथो यज्ञो वै यजमानो, द्वादशोद्गाता । यज्ञ एव तन् प्रतिष्ठाप्य द्वादशम् मलोकनां जयति । सलोकितरो यजमानाद् भवति । तद् आहूत—यद् 'एकैवेदं देवता सर्वम् अजयद् द्वादशाह एव, कतमा सा देवतेति ॥ ३७६ ॥

[१-१] ग नास्ति [१] ग अघिषाठः कृत्वास्या- [१-२] क व प्रनृद्धिम् ग यताग-
नामिति देवतामिति आसनामिति [१-३] पूर्व च । गदिम् [१-४] क यदित्युक्तोभौ ग यतनिष्ठोभौ
क तुय अभिरन्तो ग इदम् अतिरन्तो [१] ग [३] ग यम्

प्राण इति द्र्यात् । प्राणो वा इदं सर्वम् अभवत् । स यद् वाद् इत्य् एतद् 'य एवेदं सर्वं द्वा'म् उपजीवति । अथ यद् वा इत्य् एव हीदं सर्वं ददाति । अथ यच्छा इत्य् एव हीदं सर्वं प्रो कृशति । अथ यद् वा इत्य् एव हीदं सर्वं हरति । स य एतद् एवं वेद यदि' स ह साधु कगेति यदि च त, अथ हास्य 'साध्व एव' कृते भवति । अथो ह विद्यात्—साध्व एवाहं करोमि', नासाधु । यन् साधुकृतो लोकस्तु स मे लोक इति । तस्य ह स एव 'लोको भवति' । सर्वस्य ह वा अत्यष्ट्य लोको जीयेति । एवैविदो द्वेष्ट लोको न जीयेति । सेवा प्रणेता' देवता । एषा हीदे देवता सर्वे प्राणयत । तद् यत् प्राणयत तस्यातः प्राणः । स यद् असमान् लोकाद् एवैविन् यैत्य् एषा द्वैवेन देवतादायोवति । सैन 'ते लोके' गमयति, यः एतस्यै, यतः परं नास्ति । तद् आहू स वाद्य द्वादशाहेन यजेत स वा द्वादशाहेन याजयेद्, य एतम् 'आदित्ये प्रतिष्ठित' । विद्याद् इत्य्—आदित्यो वै द्वादशाहस्त—तस्याहोरात्राच्च एव 'प्रायणीयोद्यर्चनायो' । अतः एव 'प्रायणीयो, रात्रिश्च उद्यर्चनायः । तस्य ये प्राञ्चो रश्मयस्त तन् प्रथमम् अहः ॥ ३७७ ॥

[१] पूर्व च । क ददति ग ददति [२] ग वा । क प्रणयता ग प्राणयता [१-४] ग न जेत
रति [२] ग यद् [१-५] ग साध्वे [१] ग [१] ग वा [१-१०] ग आदित्ये प्रतिष्ठित
करोति [१-६] ग लोकादित्यवति [१] एव [१-११] ग नास्ति

ये' वभिणात् तद् द्वितीयं, ये' प्रत्यञ्जत् तत् तृतीयं, 'य उदञ्जत्' तत् चतुर्थं, य ऊर्ध्वस् तत् 'पञ्चमं, य अर्वाञ्जत् तत्' षष्ठं, यद् एव माति तन् सप्तमं, यत् तपति तद् अष्टमं, यद् एव तापम् इव तन् नवमं, सण्डलम् एव दशमम् अहः । स एव द्वादशाह आदित्ये प्रतिष्ठितः । स य एवम् एतं द्वादशाहम् आदित्ये प्रतिष्ठिते वेदं प्रष्टुं आदित्ये तिष्ठति, सर्वम् त्रायुद् एव, अप पाप्माने हते, गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । इत्य् अग्निदेवतम् । अथाभ्यात्मम् । अथम् एव 'द्वादशाहो यो इयं चक्षुषि पुरुषः' । तस्य पञ्चमाण्य एव प्रायणी-योद्वयनीयौ—यान्त् अर्वाञ्चि पञ्चमाणि स प्रायणीयो, यान्त् ऊर्ध्वानि स उद्यर्चनायः । तस्याधौव वर्तनी' प्रथमम् अहः — ॥ ३७८ ॥

[१] क ग व [१] ग व [२] ग अघिषाठः कृत्वास्या [१-४] क यद्वाज् [१-५] ग नास्ति
[२] क ग एवं [३] ग पुष्ट [४] क यतति ग वत्

उत्तरा द्वितीय, समभ्यस्य तृतीय, शुक्ल चतुर्थ, शुक्ल पञ्चम, कनीनिष्ठ षष्ठम् ।
 य एवैव पुरुषस्य तस्य ये प्राणास् तान्य् उत्तराण्य् अहानि । 'प्राण एव' सप्तमम् अहश्च,
 चक्षुर् अष्टमं, श्रोत्रं नवमं, वाग् एव दशमम् अहः । स यद् द्वात्रिंशति 'द्वात्रिंशत् एव' हेमो
 पुष्पो वृष्यते । अथ यद् द्वा इत्य् एव हीदं सर्वं दत्ते । अथ यच् छा इत्य् एव हीदं सर्वं
 'श स्पृशति । अथ' यद् धा इत्य् एव हीदं सर्वं हस्ति । स एव एवोक्थ्यम् । एव हीदं
 मवम् उत्थापयतीव । तस्माद् एव एवोक्थ्यम् । स एव 'एवर्क' ऊर्ध्वं चै नामैष ।
 तम् ऋग् इति परोक्षम् आचक्षते । तस्माद् एव 'एवर्क' । स एव एव यजुः । एव हीदं सर्वं
 जरयतीव । तस्माद् एव एव यजुः । स एव एव साम । एतं ह न हीदं सर्वं समेतम् ।
 तस्माद् एव एव साम । स एव एवोद्गीथः । स यद् उद् इत्य् एतेन हीदं सर्वम् उत्तम्यम् ।
 अथ यद् गीत्य् एव हीदं सर्वं गिरति । अथ यद् थ इत्य् अन्नम् एवास्थैतत् । तस्माद्
 एव एवोद्गीथः । स एव एव ब्रह्म । एव हीदं सर्वं विभर्ति । तस्माद् एव एव ब्रह्म । भर्तुः
 ह वै 'नामैषः । तद्' ब्रह्मेति परोक्षम् आचक्षते । विभर्ति हैनम् एषा देवतार्त्विजश्च
 लोके ऽमुर्मिजश्च य एव वेद । स य एवम् एतं द्वादशाहम् । अधिदेवतम् अधिमुख्यम्
 अधिपुरुषम् । अध्यात्मन् प्रतिष्ठितं वेद प्रत्य् आदित्ये तिष्ठति, सर्वं हास्मै वेदान् सर्वं
 देवान् सर्वं लोकाः कामान् दुहे । अर्तास्त्य देवान् ब्रह्मणस् सलोकता जयति । स एव
 एवोक्थ्यम् एव । 'ऋग् एव' यजुर् एव सामैष उद्गीथ एव ब्रह्मैव एवेद्' सर्वम् इत्य्
 उपासितव्यम् ॥ ३७५ ॥

[१] ग उत्तरा [२-३] ग प्राणमेव [३-३] क
 द्वाव ग धाव [४] क च दत्ते ग दत्ते [५-५]
 एव च । क संपृगस्त्य ग सस्पृशति [६] ग
 उत्थापयतीव [७] क एवोक्थ्य ग एवोक्थ्य [८-८]
 ग एवावृत्त्य [९] ग अविपाठ, य [१०] क

जरयती [११] ग यजुः [१२] ग च भूम
 [१३-१३] क नामैषतद् ग नामैषतद् [१४] ग
 चदशाहम् [१५] ग पुरुषम् [१६] ग नास्ति
 [१७-१७] क नामैष ग नामैष [१८] ग य एव
 यद्

इदम् एवेदम् अग्रे ऽन्तरिक्षम् आसीत् । नद् च एवाप्य् एतर्हि । 'तद् एतद् वितान' ।
 यद् इमान् लोकान् व्याप्तम् । तस्माद् द्वि नाम । तद् अकामयत स्यां प्रजायेय भूमान
 शच्छेयम् इति । तन् तपो ऽतप्यत । तन् तप्यमानम् अद्योतत । धीव वा इदम् अद्युतद् इति ।
 सैषा विद्युद् अभवत् । एषो 'ऽर्चिर् एतज् ज्योतिः' । विद्युद् भूत्वातप्यत । तत स्तनयित्सुर्
 अजायत । तस्माद् यदा विद्योतते ऽथ स्तनयति । स्तनयित्सुर् भूत्वातप्यत । ततो वृष्टिर्
 अजायत । तस्माद् यदा स्तनयत्य् अथ वर्षति । तद् इदम् आपो महत् सलिलम् आसीत् ।
 यद् ध वा इदम् आहुर् आपो वा इदम् अग्रे महत् सलिलम् आसीद् इत्य् एतास् ता आपः ।
 आपो भूत्वातप्यत । ततो ऽन्नम् अजायत । अन्नं भूत्वातप्यत । ततो ऽन्नमयः पुरुषो ऽजायत
 प्रजाना जनयिता । स 'आन्व अस्त्व' अन्नर् मूर् भुव स्वर् इति व्याहरत् । त एवेमै
 लोका अभवन् । तद् दिशी ऽन्वसृज्यन्त । अथ यन् 'करज् जनद् वृधद्' इति व्याहरत्
 त एवैते लोका अभवन् । तद् कृतवो ऽन्वसृज्यन्त । सो ऽब्रवीद् इमा वै मे सव् अभूद्
 इति । त एव मासा अभवन् । ऋद्धिषि वा इति ते ऽर्धमासाः । 'अहम् अरात्सम्' ओषम्
 इति यद् अहम् इति तान्य् अहान्य् अभवन् । यद् अरात्सम् इति ता रात्रयो, यद् ओषम्
 इति ता उपसः । स था 'जायमानो' वाचम् अवदत् । स एव त्रयो 'वेदो ऽभवत्' ।
 यद् 'वैवैपात्रे किं च देवता जायमानोवाद् तद् उ ह ब्रह्मैव बभूव । स ऐक्षत—यम् इम
 त्रय वेदम् असृष्टि हन्तास्मात् सृजा इति ॥ ३८० ॥

[१] ग अभावेनाम् [२-३] एवं च । क तदे- [४] क अभावेनाम् [५-६] ग अभावेनाम् [७-८] ग अभावेनाम् [९-१०] ग अभावेनाम् [११-१२] ग अभावेनाम् [१३-१४] ग अभावेनाम् [१५-१६] ग अभावेनाम् [१७-१८] ग अभावेनाम् [१९-२०] ग अभावेनाम् [२१-२२] ग अभावेनाम् [२३-२४] ग अभावेनाम् [२५-२६] ग अभावेनाम् [२७-२८] ग अभावेनाम् [२९-३०] ग अभावेनाम् [३१-३२] ग अभावेनाम् [३३-३४] ग अभावेनाम् [३५-३६] ग अभावेनाम् [३७-३८] ग अभावेनाम् [३९-४०] ग अभावेनाम् [४१-४२] ग अभावेनाम् [४३-४४] ग अभावेनाम् [४५-४६] ग अभावेनाम् [४७-४८] ग अभावेनाम् [४९-५०] ग अभावेनाम् [५१-५२] ग अभावेनाम् [५३-५४] ग अभावेनाम् [५५-५६] ग अभावेनाम् [५७-५८] ग अभावेनाम् [५९-६०] ग अभावेनाम् [६१-६२] ग अभावेनाम् [६३-६४] ग अभावेनाम् [६५-६६] ग अभावेनाम् [६७-६८] ग अभावेनाम् [६९-७०] ग अभावेनाम् [७१-७२] ग अभावेनाम् [७३-७४] ग अभावेनाम् [७५-७६] ग अभावेनाम् [७७-७८] ग अभावेनाम् [७९-८०] ग अभावेनाम् [८१-८२] ग अभावेनाम् [८३-८४] ग अभावेनाम् [८५-८६] ग अभावेनाम् [८७-८८] ग अभावेनाम् [८९-९०] ग अभावेनाम् [९१-९२] ग अभावेनाम् [९३-९४] ग अभावेनाम् [९५-९६] ग अभावेनाम् [९७-९८] ग अभावेनाम् [९९-१००] ग अभावेनाम्

स त्रिवृता स्तोमेन गायत्रीम् अभ्यक्रन्दत् । ततो वसून् असृजताग्निमुखान् ।
एकवृद्धेन स्तोमेन त्रिष्टुभम् अभ्यक्रन्दत् । ततो रुद्रान् असृजतन्द्रमुखान् । सप्तदशेन
स्तोमेन जगतीम् अभ्यक्रन्दत् । तत आदित्यान् असृजत वरुणमुखान् । एकविंशेन
स्तोमेनानुष्टुभम् अभ्यक्रन्दत् । ततो विश्वान् देवान् असृजत विष्णुमुखान् । त्रिणवेन
स्तोमेन पंक्तिम् अभ्यक्रन्दत् । ततो मरुतोऽसृजतेशानमुखान् । अथस्त्रिंशेन स्तोमेनाति-
छन्दसम् अभ्यक्रन्दत् । ततस् साध्यांश् चाप्यांश् चासृजत सवितृमुखान् । एकविंशेन
स्तोमेन बृहतीम् अभ्यक्रन्दत् । ततो गन्धर्वान् असृजत मित्रमुखान् । त्रिराशम् अभ्य-
क्रन्दत् । ततोऽप्सरसोऽसृजत त्वष्टृमुखाः । ककुभम् अभ्यक्रन्दत् । ततस् सर्पान्
असृजताङ्गिरसोमुखान् । उष्णिहम् अभ्यक्रन्दत् । ततोऽङ्गिरसोऽसृजतार्धमुखान् ।
अक्षरपंक्तिम् अभ्यक्रन्दत् । ततोऽसुरान् असृजतासितमुखान् । विष्टारपंक्तिम् अभ्य-
क्रन्दत् । ततः पितॄन् असृजत धममुखान् । द्विपदाम् अभ्यक्रन्दत् । ततो मनुष्यान्
असृजत मृत्युमुखान् । एकपदाम् अभ्यक्रन्दत् । ततो घयोऽसृजत मृत्युमुखान् ।
एव । अमितच्छन्दोऽभ्यक्रन्दत् । ततः पशून् असृजत धान्मुखान् । स इदं सर्वं सृष्ट्वोर्ध्वं
उदक्रामत् । सोऽगच्छद् यत्रैनम् एतद् उपरि वेदयन्ते ॥ ३८१ ॥

[१] ग विष्णोः [२] क त्वष्टृमुखाः [३-४] ग असृजतपुत्रमुखान् [५] ग द्विपदम्
[६] क ग वयोऽसृजत [७] क उदक्रामत्

तम् अस्यां प्राच्यां दिशि वसवोऽन्वैच्छन् अग्निमुखाः । तेऽन्वविन्दन् यद्
अर्चियो^१ रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् अस्यां दक्षिणायां दिशि रुद्रा
अन्वैच्छन् इन्द्रमुखाः । तेऽन्वविन्दन् यद् आदित्यस्य रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते ।
तम् अस्यां प्रतीच्यां दिश्य आदित्या अन्वैच्छन् वरुणमुखाः । तेऽन्वविन्दन् यच्चन्द्र-
मसो^२ रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् अस्याम् उदीच्यां दिशि विंशे
देवा अन्वैच्छन् विष्णुमुखाः । तेऽन्वविन्दन् यद् विद्युतो^३ रूपं तत् । तद् एवास्य त
उपासते । तम् अस्याम् ऊर्ध्वायां दिशि मरुतोऽन्वैच्छन् ईशानमुखान् । तेऽन्वविन्दन् यत्
श्वेतं रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् एतस्मिन् परे लोके साध्याश् चाप्याश्
चान्वैच्छन् सवितृमुखाः । तेऽन्वविन्दन् यत् कृष्णं रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते ।
तम् अस्मिन्^४ एवान्तरदेशे गन्धर्वा अन्वैच्छन् मित्रमुखाः । तेऽन्वविन्दन् यत् सुवर्णस्य
हिरण्यस्य रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् अस्मिन्^५ एवान्तरदेशे अप्सरसो
अन्वैच्छन् त्वष्टृमुखाः । ता अन्वविन्दन् यद् रजतस्य हिरण्यस्य रूपं तत् । तद् एवास्य
ता उपासते । ते सर्पा अन्वैच्छन् अङ्गिरसोऽन्वविन्दन् यत् मधुनो^६ रूपं तत् ।
तद् एवास्य त उपासते । तम् अङ्गिरसो अन्वैच्छन् अथर्वमुखान् । तेऽन्वविन्दन् यद्
पुतस्य रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् असुरा अन्वैच्छन् असितमुखान् । ते
अन्वविन्दन् यत् सुरायै^७ रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते ॥ ३८२ ॥

[१ अ ५ ग क ५ ३ ग य छ क + तत नम्
क क नत् त्वत् उ तने न स रम् ग क ने मत् १० क म १०० गुः] १-
ग क तने २ ग सायाक्षिप्याश्चान्यज्ज ३ ग क्त्वात्तेनम् [१०] ग मुगयी

तस्मात् ते परामृताः । ते ह्य अत्य पापिष्ठम् उपासन् । ते पितरः पितृलोके अन्वैच्छन्
यममुखाः । ते अन्वविन्दन् यद् अपा रूपं तत् । तद् पवास्य त उपासते । ते मनुष्या अन्वै-
च्छन् मनुषुखाः । ते अन्वविन्दन् यत् क्षीरौदनस्य रूपं तत् । तद् पवास्य त उपासते ।
तद् एतद् वा वा एतद् अथ उन्नस्य रूपम् आस यत् क्षीरौदनः । तस्यैव विकृतिश्च यद् इदं
मनुष्या उपासते । त यथास्य अन्वैच्छन् मनुषुमुमान् उ पय । तान् अन्वविन्दन् हिरण्य
पक्ष्यं शकुन इति । तद् तद् पवास्य तान् उपासते । ते पशवो अन्वैच्छन् घातुमुखाः ।
ते अन्वविन्दन् हिरण्यशृङ्गो हिरण्यशकः कृष्ण कृपम इति । तत् तद् पवास्य त उपासते ।
तद् एतद् वा वा एतस्यैव इवैवैव "सत्ययज्ञयो रूपम्" उपासते हिरण्यशृङ्गो हिरण्यशकः
कृष्ण कृपम इति । स य एतद् एवं वेद कृपम एव स्यानां भवति । अथो यो अथ
नपति— ॥ ३८३ ॥

[१-३] क इत कीर्तय न यकीर्तय [२] ग नास्ति [३] पुन च । क ग वातपुत्राः
[४] ग अन्वविन्दन् [५-७] ग सायाक्षिप्याश्चान्यज्ज [८] ग एता

— सो अस्याम् ऊर्ध्वार्धां दिश्य अन्वैच्छत् । तम् एतैस् सर्वैस् सहासीनम्
अन्वविन्दत् । तान् एतस्मा पञ्च सर्वाणि रूपाणि प्रायच्छत् । तद् यद् "इदम् इह"
कल्याणं रूपम् आजायते" यद् एवैष प्रयच्छति तद् इदम् इहाजायते । न यद् मर सुव स्व
इति व्याहरन् न एवेम" वयो लोका धामयन् उपोदक कृतधामा "उपराजितः । अथ"
यत् कुरु जनं वृद्ध इति व्याहरन् न एवेने उपो लोका धामयन् अधिदिवः प्रदिबो
रोचनः । विष्ट पञ्च सप्तमो ब्रह्मलोको यस्मिन् एतत् सत्य भाति । तम् एषा देवता सत्यं
भूवान्माविशत् । तत् सद् वै "प्राणस् सत्याः" प्रजाः । नैवास्य सत्यमेद् सर्वं संगृहीतं
भवति । यदि च ह सत्यं वदति यदि च नाथ हास्य सत्यम् एवोदितं भवति । अथो ह
विद्याम् सत्यम् एवाद् एवामि नाज्जन्, यत् सत्यं वदतो लोकस् स मे लोक इति । तस्य
ह स एव लोक भवति । तद् यथेद् वयं भीमांसमह इदं अहोद् प्रहोत्थ एवम एवैषा
देवतेन द्विदासं भीमांसं न ह वै चन तद् वेद । "मा सो" देवता प्रविष्टेति । "य एव तद्
वेद स" एव तद् वेद । एतं सा देवता प्रविष्टेति । न ह वा एवेविदः । किं अना-
विदितं भवति न का चन" देवता ॥ ३८४ ॥

[१] पुन च । क ग लइमानम् [२-३] ग इउ । देवैर्न द्विदास [१०-११] = मां सा + उ । क
मद् [२] क अजायते न आजायते [४] वा मा सा [११-१२] ग नास्ति [१२] पुन च ।
एवेने [५-७] ग उपराजितो [६] ग मुखा- क प्राविष्टेति ग प्राविष्टेति [१३] ग पञ्चवि [१४]
प्रविशत् [७-१०] क प्राणस्यो स प्राणस्यो ग वना
[८] ग अविपाद एव लोका भवति [९] ग

तस्यैव श्लोकः—

इह परमात् पर उ परमात् परम् लुनीयाद् उत वा चतुर्भा ।

सहस्ररूपं विमिने इदं अयं यव देवताम् अविदेव आसीत् ।

इति । एष ह याव स देवताम् अधिदेवो य एव नपति । तस्यैतत् सहस्ररूपं विमिने

इत्थम् उग्रं यत् सवर्षस्य क्रान्ते म सा ब्रह्मासा बहोरात्राण्यु उपसः । स य एवम् एतन्
सर्वं ब्राह्मणहम् आम्मानम् अभि स्वेष्टमात्तं वेद सर्वं पर्जन्यं कामा अभि स्वेष्टाम्ने । ब्राह्मणहं
वै सर्वं स्तोत्रा मर्वाणि पृथानि सर्वाणि छन्दानि सर्वाणि स्ववानि सर्वे पशवम् सर्वं
देवान् सर्वं 'लोकात् सर्वं कामा', ब्राह्मणहम् अन्वायन्त, ब्राह्मणहम् अन्वायन्ता, ब्रा-
ह्मणहम् अनुस्वेष्टयन्ति, ब्राह्मणहं सपत्न्या, ब्राह्मणहं प्रतिष्ठिताः । तद् आहुतं यद् एतानि
श्रेयोवाहानि अथ कस्माद् ब्राह्मणह इत्यु आख्यायन इति । स त्रयाद् यद् पचते ब्राह्मण-
निष्ठोमा स्वेष्टमन् तस्मैति ॥ ३८५ ॥

[१-१] ग परस्मैपद [२] ग नास्ति [३] क देवानाम् ग देवयानानि [४] क म अभिवेद्यत
[५] ग अभिवेदानमरीद्वयो [६-६] ग लोकाम्

तद् आहुतं यत् 'त्रयोदश मासात् संवत्सरसु संवत्सराश्च' च चतुर्दशोऽथ केन
त्रयोदशं च मासम् उपाप्नुयन्ति संवत्सरे च चतुर्दशम् इति । अनिरावाभ्याम् इति ब्रूयात् ।
प्रायणीयेनातिरात्रेण 'त्रयोदशो मासम् उपाप्नुयन्त्यु, उदयनीयेन संवत्सरे 'चतुर्दशम् ।
तद् आहुतं स वाचं 'ब्राह्मणहं विद्यात्, स वा वेदति मन्येत, य पर्जन्यं सर्वेषु लोकेषु प्रति-
ष्ठितं विद्याद् इति । 'माना वै' ब्राह्मणहस्थाङ्गानि, स एव लोका, एत एव देवलोकः ।
स्तन्मुनो वै मानो ब्राह्मणहस्य प्रथमम् अह्ना, सैत्रो द्वितीयं, वैशाखसु तृतीयम्, आषाढा-
दीर्णमाससु चतुर्थं, श्रौणाश्रविष्ठः पञ्चमं, गान्धिमज्जं षष्ठं, मोक्षपदः सप्तमम्, भास्व-
युजोऽष्टमं, कर्तिको नवमम्, मार्गशीर्षो दशमं, कैप पक्षादशं, माघो ब्राह्मणं, प्रायणीय
एषातिरात्रसु त्रयोदशो मास, उदयनीयसु संवत्सरसु चतुर्दशः । स एव ब्राह्मणहस्य
सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितः । स य एवम् पर्जन्यं ब्राह्मणहं सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितं वेद सर्वेषु
लोकेषु प्रतिष्ठितम् । स एव वाचं ब्राह्मणहो य एव तपस्य, एव इन्द्र, एव प्रजापतिर, एव
एवेवं सर्वम् इत्थं उपासितव्यम् । 'एव एवेदं' सर्वम् इत्थं उपासितव्यम् ॥ ३८६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] एवं च । क सवत्सर [३] क इति ब्राह्मणहं अतिरात्राण्यु पृथीमुत्पे
[४] ग क्रान्तेयान्वाय [५] ग अभिवेद्यतः च [६] ग ओ गुरुमो नमः । नविममस्तु । ब्राह्मणहम् ।
[७] ग वाच्य [८-८] ग आसदे [९] ग य सप्तमाहो मासम्
श्रौणाश्रविष्ठः च अत्रयश्रविष्ठ [८-८] ग नास्ति

NOTES

The Jaiminiya Brāhmaṇa occupies a very important place in the ritual literature of India. The rarity of its manuscripts and the abstruseness of its text on account of the peculiarly difficult and technical nature of the subject-matter dealt with, which it shares in common with other Sāmavedic texts, have always been a hindrance in the way of presenting a complete edition. Numerous efforts have been made in the past by savants of the eminence of Profs. Caland, Oertel, Whitney and Hopkins, but none of them went beyond giving us short or long extracts. It was in 1937 that a critical edition of the complete first book of the Jaiminiya Brāhmaṇa was given out (Sarasvatī Vihāra Series, Lahore, edited by Prof. Raghu Vira) with the help of a number of new manuscripts and a comparative study of the parallel texts. At that time the famous transcript of Whitney (referred to here as: Wh) could not be availed of. Prof. H. Oertel of Munich was very kind to furnish the variants therefrom, but the text had been printed off by that time. As many of them are of importance for the further improvement of the text, it has been thought advisable to print them in this article. A number of new emendations or corrections have also been suggested in the printed text. Here and there, parallels from other Samhitā and Brāhmaṇa texts have been noted. Important references to previously published articles or books — where a passage in question has been annotated, edited or translated — have been included to facilitate the work of a future annotator.

As will be apparent from the above the present article is to be read in conjunction with Prof. Raghu Vira's edition of the first book of the Jaiminiya Brāhmaṇa, which is referred to here as the

text References in brackets are to pages, columns (a, b), and lines of the sections Abbreviations calling for clarification are given hereunder

- Auswahl* — Caland, Das JB. in Auswahl, Verhandlungen der k Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Deel I. Nieuwe Reeks, Deel XIX, No 4, Amsterdam, 1919
- Over JB.* — Caland, Over en uit het JB, Verslagen en Mededeelingen der k Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, 5e Reeks, 1e Deel, 1e Stuk, Amsterdam, 1914
- PB* — Caland, translation of Pañcaviṃśa Brāhmana, Bibliotheca Indica, Calcutta, 1931
- Syntax* — Oertel, Syntax of Cases in the Narrative and Descriptive Prose of the Brāhmanas I, Heidelberg, 1926.
- Ghosh* — Batakrishna Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmanas, Calcutta, 1935.

§ 1 [3b 3] With *stanam abhiṣadyetu* cf ŚB. 2.5.1.3.5 *stanāv evābhiṣadva*, 14.2.1 15 *stanam abhiṣadyate* [3a 6] *bhasmāvaśīyate* 'the ashes fall down' Cf TB 3.9.4.4, ŚB. 7.4.2.11, 13.2.6.8 *lomāṃ śīyante*. [3b 5] *upari tmāni dhunoti* 'he fans the fire with grassblades held over it'

§ 2 [3a.2 note 2] Wh. 'nnakāmāmarara, v.1 'nnakāmamāra [3a.4] For *svaṛ yaś* Wh. reads *svaryard*, v.1 *svamryyard*, *svamyard* [3a 7] From *tad yaśā vai manah* . to end of § 2 cf JAOS.19 p. 106 note 7 (at end) [3b 2] The *yajus* occurs also at JB 1.47 Cf Kauś 81.30, ŚŚr. 4.14.36 [3b 3 note 9] so 'ta recurs in § 47

§ 3 [4a 4] For *ayāmayām* read *ayāzm ayāzm*. Cf PB. 12.11.10, Pischel, Ved Stud. I p. 81 [4b 2 note 3] All of Whitney's mss **sambharams* [4b 3 note 5] **sambharamis* as a v.1 in Wh., but one ms *atisanabharams*

§ 5 [4b 1] For the verse cf. TS 3.2.2.1, ĀpŚr. 12.18.17. Cf also Caland, Acta Orientalia 6 pp. 222-3, and Caland on ĀpŚr. 6.4.7, Ghosh p. 113 [4b 5 note 9] Caland, Auswahl § 1, emends *varsavam* to *varsamyam* 'unevenness (of the soil)'

§ 6 [4b 6 note 6] All of Whitney's mss read *vidadhāi*

§ 7 [5a.2] Cf. TS 6.4.2.4, Caland, Acta Orientalia 4 p. 24 § 24

[5a.1 note 6] Wh *sanivestasi*, v1 *parinivestati*, *parinivest'yaḥ*
 § 9 [5b.4] For the comparison cf. JAOS 19 p 122 note 3,
 JB 110 5a.3

§ 11 [5a.1] Cf. SBM 2.3.3.1 = ŚBK 1.3.11, TB. 2.12.9
 (Caland on ĀpŚr 4.18 note 3), K 31.15, K 7.4 = Kap 53,
 MS 1.55, AB 8.28.9, 13 [5b.5 notes 3,4] Caland, Auswahi § 4,
 conjectures *resinopamathnāyād* 'as a whirl-wind would break down
 (trees)'

§ 12 [6b.5 note 3] Caland, Auswahi § 5, conjectures *ajaisma*

§ 13 [6a.1 note 1] For variations like *ruhvāma ruhvāma* cf.
 Vedic Variants I § 23, II § 602 [End of § 13] Wh adds *sonāhuti-*
ghattam

§ 15 One of Whitney's mss inserts *talusakārabrahmanam* in the
 end

§ 17 Sections 17 and 18 published in JAOS 19 115-116 Cf
 Windisch Berichte d. philol. histor. Klasse d. kgl. sächsischen
 Gesellschaft d. Wiss. 59 p 111 ff (1907).

§ 18 Cf. PB 8.1.4, 13.4.17; Ghosh p 97 frag 50

[7b.12] For *lasya pūrā dāyam upayanti pūras sādhuḥkṛtyām*
 cf. JB 1.50, JAOS 18 p 46-47 § 1x.1, Ghosh p 97 frag 50

§ 19 For §§ 19-20 cf. Over JB p 28 note 35, JAOS. 23 p 328
 with the ŚBM parallel and Over JB p 33 with the ŚBK parallel,
 also Caland on PB 13.9.17.

[7a.7] Cf. Caland Acta Orientalia 4 p 35 § 40

§ 21 Cf. AB 5.20.6, GB. 1.3.12, ŚB 11.5.3.5, TB 2.17.1
 (Āśv. 2.3.8, KŚ 25.2.3), MS 2.1.8, K 10.11, Caland, Vādhūlasūtra,
 Acta Orientalia 4 p 32 § 37; Caland WZKM. 15.97

[8a.2] Wh also *preṇāvavo*, v1 *preṇaravo*. Read *matram* instead
 of *matras* (?) [8b.2] Cf. Caland, Acta Orientalia 4 p 32 § 37

§ 22 Cf. Over JB. p 29.

§ 27 [10b.1 note 2] Whitney's mss also read *jīvānāśahapṛati*

§ 28 [10b.1] 'Hare in the moon' also in ŚB 11.1.5.2-3

§ 35 Cf. PB 6.7.10

§ 38 JAOS. 18 p 40-41 § VII, Ghosh p 91 frag 42.

§ 39 [11a.1] Wh *upasyāyā* with v 1. *upasyā*. [11b.7 note 9]
 Wh *om mām aham* (three words), which is the correct reading

§ 42 See JAOS 15 p. 234-238 for § 42 to end of § 44. Cf. Over
 JB. p 79 note 229 and PB. 18.9.1.

§ 43 For *x a n ond wo d f Ko h s d...*
gech l. *au. g. a. h* 8 (1908) p 120, and also JB. 2 184

(Auswahl § 144 p. 178) *adani. ha vā amuṣmin loke paśuvuḥ puruṣam*

§ 45 Cf Oertel, Syntax p 134 ff § 51 Ex 7 where the parallels are given, and also see table on p 137

§§ 46-65 [14b.5] From here on to § 50 see JAOS. 19 p 103 ff
For §§ 51-65 see JAOS 23 p 335-349

§ 47 Cf Ghosh p. 91 frag 41

[14b 2] Read *asmād asi tvam Etad aṣyam te yonir* . [14b 3]
naṣṭā hy ate two words [14b 4] so 'ta occurs in § 2.

§ 50 Cf Ghosh p 97 frag 50

§ 53 Cf Over JB p. 36 note 47

§ 67 Cf Over JB p 38

[20a 1 note 2] Wh *y. n kāmāyenam ārohate*, v.l. *yuthāma enam āharate* [20a 4] From here till the end of this section see Transactions Connecticut Academy of Arts and Sciences 15 p 177-8

§§ 68-69 From beginning of § 68 to end of § 69 see Transactions Connecticut Academy of Arts and Sciences 15 p 196, and Auswahl § 8 p 14

§ 70 Cf. PB 64 1 note 1 64 8

[21a 2] *prajāpater* in all the mss. and Wh without v.l. Prof. Oertel wants to emend it to *prajāpater* and compares it with K 25 10 (where Schroeder emends the reading of Ch *prajāpater* to *prajāpater*) = Kap 40.3 and MS. 389 *prajāpātya udgātā* Cf Caland on ĀpŚr 11 9 13. [21a 6] For the *yajus mā mā yonorvām hāsīh* cf. PB 64.8 LālyŚr 17 5. Wh. *mā mā yonorvām harasīr ah*, v.l. *mā mā yono vām hāsīr*. [21b 5] All of Whitney's mss. *mā mā yonor hāsīr* For *vai yonorvām* of the text Wh *vayyonorvām*, v.l. *vayyono vām*

§ 71 Cf. Caland PB 64 12, 13 (note 2) [21b 2 note 5] Whitney's mss. also read *prathamet* without v.l. [21b.3 note 5] Wh *nasvāspṛṣte-nasvodeṣāyan*, v.l. *-dṣeyan* [21b 4 note 5] Wh. *prathamati*, v.l. *pradhāmāh*, *prayamati*.

§ 72 Cf Over JB. p 41 (infra), and PB 64.15. [21a 8 notes 2-3] Whitney's mss. *ayiturnayanti*, v.l. *ayitūn nīyanti*

§ 73 Cf PB 65.1. 4 7

[22b 4 note 12] Wh. (without v.l.) *mārdhāsīt* (as in the text)

§ 74 For §§ 74-76 see JAOS 23 p 326-8

§ 75 [22a] Cf. Auswahl p. 304 lines 8-10 (index).

§ 76 Cf. Over J.B. p. 91 note 293. Auswahl § 151 note 35 p. 194

§ 78 [23b.8 note 4] All of Whitney's mss. read *dronakalāśa* (as in the text).

§ 79 Cf. PB. 125.

[23b 6] All of Whitney's mss. read *muṣṭhah* for *muṣṭhah*. [23b 8] For *summukhān* of the text Wh. *samamukhān*, v.l. *samukhān*.

§ 80 Cf. PB. 6611

[23b.1 to § 81. 24a 5] See JAOS 26 p. 191

§ 81 Cf. Caland on PB. 66.7, 10 (note 3), 12 (note 1)

[24b.9 note 3] Wh. *athodgātārakaro*, v.l. *athodgātārakaro*

§ 82 For §§ 82-83 cf. PB. 675

[24b 7 note 7] Whitney's mss. also *brahmaṇa*

§ 83 [24b.1 note 1] All our mss. and Whitney's read *ed* (*etad*?) Wh. *atrāptvāstuvangyatre tad udehā itvā*, v.l. *atrāptvāstuvangyatre* and *stuvatran*.

§ 84 [25b.1] Wh. *tayo devādāhvā vai nōma vandis*, v.l. *tayo devādāhvā vai nōma vedis*. *Tayo devād* may be emended to *tayodeyād* (*tayā + udeyād*).

§ 85 [25a 2,4 notes 1,2] See Auswahl § 10 note 1 p. 17.

[25a 4 note 3] Wh. *pratikhāla*. For *pratikhālam* cf. TS. 7.5.7.4. K. 33.7. PB. 6.7.10. [25a 6 note 4] Wh. (without v.l.) reads *anaparyādāya* like the text, but Caland (Auswahl § 10 p. 16) *anaparyādāya* (without noting a variant). TB. 1.6.3.7 *suvargāl lokād yajamānam anavulhyet* (with *ava-*) raises the question whether we should not read *anavaryādāya* (*v'vyadh + ava-*) See below § 130.

§ 86 [25b 3] Cf. TS. 6.1.8.5.

§ 87 Cf. PB. 6.7.24

[25b 4 note 2] Wh. *parāvīkṣūhi*, v.l. *parācīkṣūhi*. Caland (Auswahl § 11) *parācīsu hi* [25b 5 note 3] Read *sa yadāiva* with Caland, Auswahl § 11 Cf. § 89

§ 88 See Ghosh p. 1 frag. 1.

[25a 3] For *annakāśinīr* cf. JB. 2.146, 149, JUB. 1.11.1 [25a 7 note 1] Read *parān* and cf. Wackernagel Ai. Gr. III p. 231 line 3 from bottom. [25b] Cf. Caland on PB. 1.3.6.

§ 89 [26a.5] Caland, Auswahl § 12 p. 13, reads erroneously *kaupivano*, but correctly in the index p. 302 line 10. [26a.13] For *etadāyatana* cf. PB. 12.10.16. [26b 1] Cf. PB. 6.8.9. [26b.5 note 7] Wh. *stutvodavanti*, v.l. *stutvodavanti* (with *ṛ*).

§ 94 Cf PB 69 13

[27a 2] Wh *eta a a y a ye ha, a, v l* *cia e ity eou* (also *eta, na jyaishtya*)

§ 96 [27b.5 last line] Wh. *yasyām ṛṣīyasyām rōm nāsīvas sam asyām vā ṛṣīyasyām varṣīvas tām ānāyākāmah, v l* *yasyāmaṛṣīya syām rōm ṛṣīyasyām asyām vā ṛṣīyasyām varṣīdām ānāyākāman* [28b 3 note 3] Wh. also *ivaitam* Emend to *iv etan*

§ 98 [28a 1 note 1] See Caland's note in Auswahl § 14.

§ 99 [28b 1] For the etymology cf. SB. 2 3 4, 5 Also cf. SB 2.3 4 *dhātveat pāpmānam bhātṛvram ya evam veda*

§ 100 [28b.4] Instead of *rvudāsām* read *dyudāsām*. For *dosam* read *osam*, which recurs in JB 1 104.205, cf. Over JB p 24 Wh. (without v l) reads *osam*, not *dosam*.

§ 101 [29a 2] Wh. *hmkuryūd eva (v l. evetya) bhāyi dāyi vām o yā hmkṛsate bhūr it* [29a 4 note 3] So Wh. [29a.5 note 4] Wh. *vamān vālena, v l. vutud vākālena*

§ 104 [102 8] On *osam* see note on § 100. [30b 7 note 5] Wh. *krītorjātāh, v l. krītornmātāh*.

§ 105 Cf PB 7.2 2

§ 106 Cf. PB 7 2.5

[30b.2] Cf PB. 7 2 5. [30b 5] Cf. PB. 6 8 14 [30b.7] Cf PB 7.2.6, 6 8 9, 13 (where for *pretvarva* cf. Caland, Acta Orientalia 5 p. 252).

§ 107 [30b 6] After *it* and before *tasmād* Whitney's v.l. adds *tesām vibhāgena sampādūyans te 'abruvann ājīm esām āyāma girim kāssthām krtvati. yad abruvann ājīm esām āyāmoti tad esā devītyām ajyatoam vad u girim kāssthām (a)kurvata tasmād asau girim* (repeated from § 105)

§ 111 Cf Ghosh p 53 frag. 19 note 7

[31a.2] Whitney also *prānnā*¹

§ 112 Cf. PB 7 1 10

[31a.1] Wh. *nopāśavanlavā, v l* *nopaganlavā* [31b 2] Wh. (without variant) *yady u ca i yāt* (as in the text) [32a 1] Wh. *tona gāyatrī naiti* [32a 2 note 7] Wh. *aranyanāpetyam (v l. *pātyam)*

§ 113 [32a.3 note 1] Wh. *udakkhidat*, which should be read in the text. [32b.3 note 3] Wh. *nopotiye* [32b 4] Wh. *yasya vai sarvā gāyati gīyate sarvasyamasy adhi gamyate, v l. yasya vai sarvā gayati gīyate sarvam asya grahe adhi gamyate*. The text may be

emend d ya a va sarva gayatrī gīyate sarvaṁ asya gṛhe adh-
gamyate (cf. the v.l. gāyatrī for gāyatrī in note 8).

§ 115 Cf. Auswahl § 168 note 11 p. 227

[32a.2] Wh. *carmanā ādīkandukān prāṇīyāyāt*, v.l. *carmanā ādīkandukān prāṇīyāyāt*. [32a.3 note 5] Wh. *pramardāva*, v.l. *samṛiya*.

§ 116 Cf. Over JB p. 62 note 136.

[33b.2,3] *nahpradāna* and *anulakpradāna* are single words

[33b.3 note 3] Wh. (no v.l.) also as in the text.

§ 117 Cf. Ghosh p. 8 frag. 4 note 2.

§ 118 [33b.1] Cf. Over JB p. 84 line 10

§ 119 [33a.2] Wh. *caturvīcāṁ*, v.l. *caturvīcāṁ* [33a.5 note 2, 33b.5 note 6] Wh. *caturvīcāṁ* (without v.l.). [33b.4 note 3] Wh. (without v.l.) *svāsu* (as in the text). Emend to *tāsu āmahīya-
vām* (put a stop after *āmahīyavām* in the text) Cf. Sāyaṇa's
comm. on PB. 15.9.5 *āmahīyavākyam aṇi sāma 'uccā te jā-
tam andhasā' ity asminn eva tṛca dvīte goyam. Sa yad dhāy-
yām* is the correct reading. [33b.5 note 7] Wh. *pratiśiṣṭhāi
bhah*.

§ 120 Cf. Caland PB. 7.4.4 note 2.

§ 121 Cf. JAOS 18 p. 48 § xi, 3

§ 122 Cf. PB. 7.5.10, 14

§ 123 [34b.1 note 4] Wh. *ārāva*. [34b.2] Wh. reads without v.l.
vyāyā au ho vā ho itā (as in the text)

§ 124 [35b.2] Wh. *āvi*, v.l. *ādhi*. Wh. without v.l. *trīnidhanam*.
After *bhāvati* Whitney's v.l. inserts *kaḍ ya(f) trīnidhanam bhāvati*.

§ 125 From the beginning of this section to *ausanam ity ākhyā-
yate* of § 127 (35b.1), the passage is edited and annotated in JAOS.
28 p. 82-83. Cf. Over JB. p. 96 note 318.

§ 126 Cf. Auswahl § 130 note 12 p. 148 and PB. 7.5.20

§ 127 Cf. PB. 11.5.9

§ 128 Cf. PB. 7.6.3, 7.7.1

[36b.7] After *yajamānāya* omit *dravisvād evodgātre bhavati dra-
vinasvād yajamānāya*.

§ 130 For *anapavyādhāya* (last word of this section) Wh. reads
without v.l. here too. *anapavyādhāya*. See above note on § 85.

§ 132 [37b.1 note 1] Wh. also *idhi* without variant.

[37b.8 note 3] Wh. *apavahanti*, v.l. *apabhavanti*.

§ 33 [37a 1 no 1] Wh *evan a gay* 1 *evan a gay*.
 [37a 2] *To na* ... *g gh.* of the text Wh. *naity usūca*, v.l. *nairūpācī*
 [37a 4 note 4] Caland, Auswahl § 28, also conjectures *sammilale*.
 [37b.3 note 7] Wh *svayālena*, v.l. *bahavo 'sya svāyālena vānīva*.
 With *svāyālena yānti* cf. the similar *ayanena vanī* of common
 occurrence in JB. and *nyānena yāyūd* (JB 1 144) [37b 5] Cf
 PB. 7 6 1b [37b 6 note 8] So also Caland's emendation in Auswahl
 § 29

§ 134 [37a.1 note 1] Wh without v.l. *syād*. [37a 2 note 2]
 Wh *bubhūṣann*, v.l. *bubhūṣann*, *bubhūṣann* *Bubhūṣann* is correct.
 Cf. JB 2.2 *bubhūṣati*, 3 286 *bubhūṣan*, *bubhūṣati*; 2 95 *bubhūṣataḥ*,
 2 44 *abubhūṣantah*.

§ 135 Cf. Ghosh p. 18 frag. 6 note 10.
 [37b 2] For *aksaresu* Wh without v.l. *aksareṣṭham* [37b 6] Cf
 PB 7 6.4 (note 4), 7 7.2, 13

§ 137 [38a 1] For *aho* Wh. without v.l. *ado* [38a 3 note 1]
 Wh without v.l. *na* for *nava*. [38b 3] For the expression *ksairasyeva*
prakāśo cf. PB 3 8 2, 3 9 2 13.4 17, 15.3 31.

§ 138 Cf. PB 7 9 7

§ 140 [39a 1 note 1] Wh *pratihāram prati kayā śucāyivārto*
hāyih [39a 2 notes 3, 4] Wh *duskararūpam mata sāmīlām etat*
 [39a 8] Cf. PB 7.9 21.

§ 143 Cf. PB. 7.8.10-13

§ 144 [40a 12] Cf. PB 7.9 14 and correct the text. [40a. 12 notes
 1, 2] Wh *nīdhānena grāyād*. [40a 13 notes 3, 4] Wh *nīdhānena*
yāyād. The correct reading is *nyānena yāvād* (*dha* and *ya* are
 often confused in the Grantha script) [40b 7 note 11] Wh (without
 v.l.) *vat*. [40b.8 notes 13, 14] Wh. (without v.l.) *viśabādhan* for
viśabādhan (of the text) [40b.9 note 15] Wh. *nivivemam*.

§ 145 Cf. Over JB p. 39, AB. 4.27.5 and PB 7 10.3 [40a.2,3]
itahpradāna and *amūṭahpradāna* are single words.

§ 147 Cf. PB 7.10.11

§ 148 Cf. PB. 7.10.13

§ 150 Cf. JAOS. 18 p. 47 (§ xi, 2), PB. 4.7.3. 19.3.8.

§ 151 Cf. Over JB. p. 76 note 209.

§ 152 Cf. Over JB. p. 56 note 105.

[42b 1 note 4] Read *noā iva* for *navadiva* (Over JB p. 56 note
 107).

§ 14 Ca. and. Auswahl § 46 p 53 line 11 omits the paragraph,
icā vā asura āyan kusmāda ubhe eva rūpe gāye!
 [42a.1] Wh v1 āsan for āyan [42a.2 notes 1, 2] Wh *roy eva*
nyghya, v1 *rove parighya* [42a.3] Wh *vyadhāya* v1 *vayavasāsa*.
 Wh. *gāyanāś*, like our race

For §§ 154-155 cf. Over JB p 53 and PB. 8.3.1

§ 156 [44b.8] Cf. JB. 1.163.

§ 158 For §§ 158-159 cf. PB 8.5.2, Ghosh p 55 frag 19 note 17
 [44b.2] Whitney's mss. and Caland, Auswahl § 50 p 58, have
athośmikkakubhau, v1. -*bhā*

§ 159 [44b.1] Cf. JB. 3.157

§ 160 Cf. PB 8.5.6.

[45a.1] Cf. SB 2.3.4.31, AB 4.10.18 [45a.2] Correct the misprints
 to *kakubh* and *gyaisīghyam*.

§ 161 [45b.2] Cf. Actes du onzième Congrès International des
 Orientalistes Paris 1897 vol 1 (1899) p 229-231

§ 162 Cf. Ghosh p. 108.

For §§ 163-164 cf. PB 8.5.0 Ghosh p. 98 frag 54

§ 163 [45a.3 note 1] Wh *ha tadārdham* [45b.8] Cf. JB 1.156.

§ 164 Cf. PB 8.5.11.

[45b.5 note 5] Wh *abhy asyenāro*

§ 165 Cf. PB 8.5.12.

[46b.4] Wh *virājam madhyata upavanti*, v1 *virājam uddhyata*
upai.

§ 166 Cf. PB 8.5.14, 11.5.26.

[46a.3] Wh *prajā vai* (v1 *prajāyau*) *priyasṇā* (v1. *priyanta*)
 [46a.5 note 2] Wh *māha*, v1 *māha* [46a.7 notes 3, 4] Wh *viśvan*
ca tīrṇte, v1 omits *viśvam* ca and reads *tīrṇte* [46a.14] Cf. PB 7.3.26,
 11.5.26. [46b.10 note 7] Wh *āvirbhava*, v1 *āhāve* The text is un-
 doubtedly correct.

§ 167 [47b.1] Cf. PB 1.5.17. [47b.5] Cf. TS. 6.6.7.2, ĀpŚr
 13.14.3.

§ 168 [47b.1] Read *prāśyāś na prāśyāś hi*.

§ 169 [47a.6] Wh. *suklahṛto 'asmai* (*suklam abaran* of the text
 is omitted). v1 *suklam haran suklabhūtāśmai*. [47b.1 *pratihāra*]
 Wh *upo yī girā cakṣase poprīm vayan amṛtaṁ jāte vāho i viāśam*,
 v1. *ube yurā idakṣase vopṛīm vayan amṛtaṁ jāto vām ho i viāśam*.

§ 170 For §§ 169-170 cf. PB. 8.6.11

[47a.] W] (w hout) *etasya* as in the text

§ 171 Cf Over JB p. 63 note 142 and PB 8 8 22

§ 173 Cf PB 8 6 4, 8 7.11

[48a.1] Read *prattam yajñam* for *praty ayañam* (or the text) *Pratta* refers to the cow which is milked by admitting a calf. Caland WZKM. 26 p. 121, Acta Orientalia 2 p. 28, Caland's notes to PB 13 9 17 and 21 3 1. Cf §§ 322 and 340 with our notes [48b 2] Read *atipattor* for *ativator* of the text. Cf MS. 2.4 5 and JB. 3.303

§ 174 For §§ 174-175 cf. PB. 8.6 13

§ 178 Cf PB. 8 6 13

[49a 9] Wh *vimucyāni*, v.l. *vimucvadvanāni*

§ 181 Cf PB 8 8.8, 11 5 8.

§ 182 Cf PB 12 9 21

§ 183 Cf PB 8 9 4

§ 184 See JAOS 18 p. 19, PB 14.11 23, and Ghosh p. 19 frag 8

§§ 185-6 See JAOS 19 p. 123

§ 187 [51a 3] Cf. PB 12 12 7 Wh *ksatriyasyo hesā prajā* v.l. *ksatriyasyo cṣā prajā* [51a 6] Cf PB 8 8 16

§ 188 [51a.6] Read *na yanti* (two words) [51b 3 note 4] Wh *aindrīriva* (v.l. *aindra rca*) *āgneyam dat* (v.l. omits *dat*). Oertel suggests *aindrāgneyam tat sāmā* (cf the immediately following sentence *aindrām ahar, āgneyi rātrih*)

§ 189 [52b 4] Wh *arkāvīṇā yīti*, v.l. *arkāṇā iti*.

§ 190 [52a 6] Wh. *tenadvyāvannyā dvisantam manasā dhyayed* [52b 5] Wh *neti hetaru* (note -ra) *uvāca*.

§ 191 [52a 2 note 2] Wh *paśur* (v.l. *paśubhir*) *vāva te tān* (v.l. *tān*) *rātre niravāghnan*. [52a 7 note 4] See Caland, Auswahl § 72 p. 77 note 4 [52b 2] Cf PB 8 9.21.

§ 194 [53b.4 note 1] Wh *sūrmātyādhāyaisam*, v.l. *sūmmyāta-tharyyavam* Is *sūrmī* hidden here, on which cf Caland on PB. 2 17 1 15 5 20, Acta Orientalia 6 p. 141 Vādhūlasūtra § 30 with references to MS. 3.3 9, K 21. 9 and cf. TS 1 5 7 6, 5 4.3 7. [53b.4] Whitney s mss also read *svargalokasya samastyai* without v.l. but all other (numerous) passages including those in JB., read *svargasya lokasya samastyai*

§ 195 [53a.2] At the end of this line Wh. inserts *pañcadaśo var vajro vajraṣ ṣodaśy atho āhuṣ sodayapañcadaśa* (v.l. *śodaśa*) *eva kārīya iti*.

§ 197 [54a.6 note 3] Wh. *anyonyasyārāndhram*, v.l. *-rādādhram*. Caland, Auswahl § 74, conjectures *anyonyasyā randhram* 'seeking for each other's weak spot' (misprint *raudhram* for *randhram* in Caland's text) [54b.6] Cf. Over JB p. 85 note 259 Caland, Auswahl § 74, reads as in the text *samarivāsūrān*. Wh. *samarjya dārān*, v.l. *samarjya dārān*

§ 198 [54a.1 note 1] Wh. *bhūvamsvāno*, v.l. *bhūyasvino* [54a.4] For *vrīnate* Wh. reads *vrīta*, v.l. *vrīte*, *vrīndel*

§ 201 [54a.1] Wh. *prasthiva ha khalu*, v.l. *prsthivarha khalu*. Prof. Oertel suggests *prastir va ha khalu*. Correct *prsti* to *prasth* in lines 2 and 3 [54a.3] Cf. JB. 3.59 [54a.5 note 4] Wh. *anirmārgāya*, v.l. *anirmārgāya*. Read *anirmārgāya*, on which see Dr. Lokesh Chandra's edition of JB. II 1-80, note 13 on § 31 [54a.6 note 2] Wh. *akṣe* (v.l. omits it) *va ha khalu*. Read *akṣiva ha khalu* (?) [54b.1] Wh. *anākṣitāyaipa*, v.l. *anākṣitāya* (no *pa* at end). Meaning? [54b.2] Read *jāmīva ha khalu*.

§ 202 [55a.1] Wh. *nokṣyas*, v.l. *nokthyas*. Read *nokthvas*

§ 203 Cf. the parallel PB 12.13.1-8, 10.

[55a.1 note 1] Wh. *etan vāy atiricyata*, v.l. *eva kayātāncātyaricyata*.

§ 204 Cf. PB 12.13.11, 20-21

[55a.6] Wh. *aupavadatir* [55a.7 note 3] Whitney's and Caland's mss. without variant *akṛd*, cf. Caland, Auswahl § 76 p. 81 note 1

§ 205 Cf. PB 12.13.15, 22, 23

[55a.7] On *osam* see Over JB p. 24. It recurs in §§ 100 and 104.

[55b.7] Cf. JB 1.193, 197 (Caland, Auswahl § 74 p. 78, 13 ff), SBAW. 1935 Heft 12 p. 37 §2

§ 206 Cf. AB 4.5.

[56a.4 note 2] Wh. *pāttam*, v.l. *pāṅkam*. [56a.5 note 3] Wh. *sulambo* v.l. *samlambo*, *salambo*. [56b.4 note 4] Wh. *sāmamā*, v.l. *sāmayā*. [56b.5 note 4] Wh. *sāmamā*, v.l. *sāmanā*. [56b.7 note 5] Wh. *sāmamā*, v.l. *sāmnā*

§ 207 [56a.1] Wh. *eṣā* (v.l. *eṣā*) *vāva* (v.l. *vā*) *sarvagā* (v.l. *-kā*) *yajño*.

§§ 208-213 Text and transl. in Transactions Connecticut Academy of Arts and Sciences 15 p. 162-175

§ 211 [57b.4] Wh. *'anūsantsanti*.

§ 212 [57b.5 note 3] Wh. *sa ya* for *ya*. Read *sa ya* in the text

§ 23 [] Cf Tanaton Conn ca Academy of Arts and Sciences p 165, and PB 9.1.35 note 1.

§ 214 [57b 4] Cf PB 9.1.9 [57b 6] Caland. Auswahl § 78, reads *okā*. Wh *okāya* (v.l. *okā*)

§ 215 [58a 4-5] Wh reads *dadhaty!* *avainām* which seems to be the correct reading. [58b 4] For *atrica* Wh *aurrica* (which is correct)

§ 216 [58a 1] Read *tad* for *thead* (misprint) in the mantra Cf. PB 9.2.6 on *Kapra Nārada*. [58b 2] Wh *suta* against the mantra reading *sutam* [58b.5] Put a stop after *dadhati* and read *avainām*, as in § 215 above

§ 217 Cf PB 9.2.7 and 13.7.10

§ 218 On §§ 218-219 see PB. 9.2.12, Ghosh p 93 frag. 46

§ 220 [59a 6] From *apālū ha vā āirevī* to the end of § 221 see JAOS 18 p 28-30 Also cf Ghosh p 57 frag 20.

§ 221 One may equate *apālū* with *avālū* 'hairless' on the ground that all the animals mentioned, viz *godhū* 'mountain', *kphalasi* 'garden lizard', *samshstika* 'common striped skink', are hairless

§§ 222-223 Cf PB 9.2.15, 16

§ 224 [59a.2] Read *upādasyat*

§ 225 Cf PB. 13.11.18

[60a 5] Delete punctuation mark after *tām*.

§ 226 Cf PB 9.2.19

§ 227 Cf JAOS 18 p. 48 (no. xi, 3) and PB 9.2.21

§ 228 Cf JAOS. 18 p. 32, Ghosh p 63 frag 24-25. In Whitney's transcript, ms. D adds at the end of the section *harīḥ om śubham astu asmat gurubhyo namaḥ*.

§ 229 [61a 13 note 2] Wh *bhātroyabhajnam*, v.l. *bhājanam* For *unīṣṭya* the last word of the section, Wh. reads *upāṣṭya* and this is correct, cf JB. 1.87. 2.131. "The final dative *avāṣṭya* is not found in Vedic prose!" Prof. H. Oertel

§ 232 [61a 1] Read *samshstika* (so Wh) [61b 2] Wh *bhāllabeyah*, v.l. *bhāllābhayah* (note *b* and *bh* for *v* of the text) [62b 3] After *kriyete* Wh inserts *pāpmānam evāpākatyā* (?) and adds in the next sentence *apa* before *pāpmānam* which seems to be an improvement, although the v.l. omits *apa*

§ 233 Cf Ghosh p 109

[62b] Caland Au wahl § 86, emends *puruso* to *paruso*. Similarly, further on in line 5 *puruṣān* to *paraṣān*

§ 234 [62b 6-7] For *tam aha* Wh reads *tam u ha*, v.l. *tammaha*. *Tam u hu* is the correct reading

§ 235 Cf. Auswahl § 86 note 7 on p. 91 and PB 63 b. [62a 4] Wh *evāsyā elāni*, v.l. *evāsyā* (!) *elāni* [62b.1] For *saṁskṛtyasāntṛiyā* Wh. reads without v.l. *saṁskṛtā* but our text seems to be better [62b 7] Read *aiho dvayatrītātā* (two words)

§ 237 [63b 4] Caland, Auswahl § 88, reads *arvācīr*, but all our and Whitney's mss. read *avācīr* [63b 5 note 4] Wh *anaḥhāyaka*, v.l. *anukhāyaka*

§ 233 [63b.4 note 4] Caland, Auswahl § 88 emends to *lokesv aḍṛśyo*

§ 239 [63b.2] Caland, Auswahl § 88, emends *vān* to *vāḥ ca*.

§ 241 [64a 7 note 5] Wh v.l. *lāyan* [64b.2] For *rājyasya trātā* dvayor of the text Wh. *rājhasya* (v.l. *rājyasya*) *trātā syād yo* (v.l. *yor*) *dvayor*

§ 242 Cf. PB 63 11

§ 245 Cf. Auswahl index p. 306 and Over J.B. p. 65 note 259. [65a 1 note 1] Wh. before the beginning of this section *harḥ om śrīgurubhyo namaḥ*. [65b 4 note 6] Wh *brāhmanā* (v.l. *brāhmaṇā*) *vodantāyām* (v.l. *vāyām*) *vānu laghūyēd*, and thus is wrongly repeated in § 246 in the v.l. as *brāhmanā vodantāyām aḍṛśyam ihanaḥ pāyēd* [65b 5] Wh *vākyam me 'stīti* for *vākyam evam astīti* of the text.

§ 246 [65a.3] Wh *sa ha smāsi*, v.l. *smāti*. [65a.5 note 2] Wh *vyacanam*, v.l. *vyacanam*, *vicanam* [65b 7 note 1] Wh *punar mṛtyur*. [65b 9] Put punctuation mark after *tiṣṭhati* and begin the next sentence with *sa yo ha . .* [65b 11] Wh *ad yad vai kim ca mṛyate* (v.l. *mṛyata itus eva mṛyate*).

§ 247 [65a 5] For *parād* Wh *parānd* where *nā* = *n* Correct *parān* in the text. [65b 7 note 2] Wh *palvete*, v.l. *palyayate* On it see Dr. Lokesh Chandra, JB. II 1-80 (Nagpur, 1950) p. 10 note 28 on § 3.

§ 248 [65a 1] Cf. Caland, Auswahl § 90 note 1 p. 97-98. [65b 3] On *Prakṛ Vārṣṇa* cf. Auswahl § 6 note 1 (p. 13) and § 90 note 3 (p. 98). Instead of *vārṣṇas* Wh. reads *vārṣṇas*, but *vārṣṇaḥ* in § 22.

§ 249 Cf. Auswahl index p. 300.

[66a 3] For *śaś a d* Wh *s a ś a u* [66a 8 no es r 2] Wh *kara 3 m n t m ke a u u u* l *nagnosnmalpke vacanāśāsti* [66a.12 notes 4-6] Wh *drśnye*, v.l. *dr̥ṣṇye* In note 5 Wh *vāpise nvam*, v.l. *vāpus** [66b.6] Wb *abhiparivārya*, v.l. *abhiparivāryya* Read *abhiparivārya* in the text Cf. the next line In note 6 Wh *tasman māy*, v.l. *tasmād ātmā* [66b.3 note 10] Wh *ko*.

§ 252 [67a.4 note 1] On the Vedic *esthūm* see Over JB p. 17

§ 253 [67b.2] After *tasva vāpādum lobhaved* Wh. inserts *yad* which may be retained in the text [67b.3] Wh v.l. *pratr* for *pretr* of the text After *pratr eva sū* Wh inserts *atha matirāvaruṇam dvidaruvayam pratishtatr eva sū* *athāndram ekadaruvayam pratr eva sū*

§ 254 [68a 3] For *yañnam āro vīghātas* (of the text) Wh *yañnamāro* (v.l. *yajñāro*) *vīghātas* (v.l. *vīkṣhātas*, *yās*). [68a 6] For *yañnamāro mūltragrāhas* of the text Wh *yañnamāro mūltragrāhas* (v.l. **grhas*). With *yañnamāra* cf. *yajñahan* TS, Br (MW)

§ 256 Cf. Over JB p. 85 note 259.

[68a 1 note 1] Wh *harnamvid*, v.l. *havamvid*.

§ 257 [68a 1 note 2] Wh. *tadanukṛtīdara*, which is the correct reading For adverbial *tadanukṛti* cf. AB. 6.1.2, 4, 6.27 2, JB 2.249 (Auswahl § 149 p. 187). [68b 2] Wh. *dātyam*, v.l. *dālhyam*. Caland, Auswahl index p. 309 line 24, accepts *dātyam*. [68b 5 note 4] Read *rohann eti* for *rohati*

§ 258 Cf. Over JB p. 83 line 22

§ 259 [69b.7 note 1] Caland, Auswahl § 93 note 2 p. 102, translates as if the reading were *būlena* and alternately suggests emendation to *vālena*

§ 260 [69a.4] Cf. § 259 and Auswahl § 93 note 3 p. 102.

§ 261 [69a.1,4] Read *upādāmatim*, cf. JUB 1 37 3 with Prof Oertel's note. *Nighātam*, a musical term(?) [69a 8] Cf. § 318. [69b.9] Cf. R. 26 1 = Kap. 40 4. TS. 2.5 5.3. Caland in ZDMG. 72.12, and ĀpŚr. transl. 13.15 11 note. [70b.1 note 7] Wh. *vācorāyy* (*āh* and *y* are very often confused in Grantha), v.l. *vācorāddhy*. *Vācorāddhin* must mean about the same as ŚB. 14.9.7.17 *śūśrūṣtām vācam bhāsitā*; cf. TS. 7 1 10.2 *vācaḥ pravatitā* The second member *-rāddhin* may be compared to AV. 8.10.24. (prose) *kr̥ṣṭarāddhin* But *vāco-* as the first member cannot be right (Wackernagel Ai. Gr. II. 1 § 890 p. 213, § 990 p. 247. Read perhaps *vācārāddhin* Wacker-

lagel I. . . § 89a p 212-13, § 99g p 249-50 and cf *vācārambhana* ChUp 613-5, 64.1-4

§ 262 On §§ 262-265 see Over JB p 84 line 3, and on § 262 cf Auswahl § 87 note 6 p 92 and Over JB. p 83 line 28

§ 263 [70a.3] Wh *taḍ*, v1 *tāvad*

§ 265 [714 note 7] Wh. *aiyeyā*, v1 *aiye*

§ 266 [71b 7] Wh *śatam*

§ 270 [72a 6 note 1] Read *vena kāmāyate 'nena* (with avagraha and without the punctuation mark) *saṃjānīyeh*

§ 273 Cf Auswahl index p 316

[73a 4 note 1] Wh. *paścavānubudhya*, v1 *paścavānubudhya*

§ 275 [73b 1] Wh *sa lpsyate* (hiatus!) *āyati vā* [73b 2 note 1] Wh. also *na āyati* (hiatus!)

§ 276 [73a 6] For *āyan* Wh reads without v1 *āyus*.

§ 277 [73a 2 note 1] Wh. *guhāyam*, v1 *guhāvām*

§ 278 [74a 5] Instead of *śveto rohitak krsnāh* | *etaḍ var* read perhaps *śveta rohitak krsnāh* | *taḍ var*

§ 279 [74a 8 note 1] Wh *sāmā*, v1 *sāmā*

§ 281 Cf. Auswahl § 90 note 1 p 97

§ 282 [75a.3 note 1] Wh without v1 *śuvr*, which may be adopted in our text [75a 5 note 2] Wh without v1 *prekṣīcāyan*.

§ 284 Cf PB 6314 and 983

[75b 1] *vāco* = *vācā* + *u* Cf KB 79, 105, 151 *vācā yajñas tāyate*, ŚB 35311 *manasā ca var vācā ca yajñam tanvate*, 46921 *ye vācā yajñam tanvate*, PB 1312.3 *vācā var sarvaṃ yajñam tanvate*, MS 1.119, 3.68 *vācava yajñam samtanoti* [75b 7 note 7, 13] Wh at both places without v1. *puṣye*

§ 285 Cf Auswahl § 87 note 6 p 92

[75a.4 notes 4,5] Wh without v1 *hovācādahed*.

§ 287 On §§ 287-8 see Over JB p. 49.

[76a 10 note 1] Wh *kuśśor*, v1. *kuśyor*

§ 289 [77b 2] For *yā yajñam* . . . till the end of this section Wh. reads *yā yajñam tatātana sāpyarā aṭha yad anuṣṭubhaś catvāryy aṣṭākṣarāṃ padāni tena sāpyarā aṭha yat pankteḥ pañcāstākṣarāṇi tena sāpyant*.

§ 290 Cf Auswahl index p. 298.

[77b.8] Read *brhatī svargo lokah*.

§ 29 [7b 4] A m *apohatu* (v e Caland Auswahl)
§ 93 p 17 *upahatu* to *apahata*.

§ 292 Cf Ghosh p 22-24 frag 9

§ 296 Cf PB 841 on §§ 296-7.

[75a.1 note 1] Wh without v.l. *paramyaghnyu*

§ 298 Cf PB 7611

[79a.1 note 1] Wh *sumāsanaśamanānamadhane* [79a.7 note 2] Wh
so without v.l.

§ 299 Cf PB 7329

§ 300 Cf PB 735

[80a.3 note 2] Wh *yanīṣṭvika* [80a.9] On *avistama* see Auswahl
§ 169 p 229 line 9 and note 3 also JB 2 233 [80b.11 note 2] So
also Wh

§ 301 [80b.6] Wh. *nāṣṭrah* Cf JB 1 83. 2 423 (Auswahl § 168
p. 221 line 10, p 227 note 22)

§ 302 [80a.6 note 1] Wh *tatra dhyāyet*

§ 303 [81a.2 note 1] Wh v.l. *marulas*. [81a.3 4 note 2] Wh *iyut*
[81b.8] In note 3 Wh *yathā pathā*, v.l. *valhā u pathā* For *urista*
Wh *atirikta* v.l. *ah* but *urista* is the correct reading.

§ 304 Cf PB 7319

[81a.2] Wh also *śreṣṭhi* [81a.5] For *sa yathāśreṣṭhau* Wh *yathā-
śreṣṭhau*

§ 305 [81b.3 note 2] Wh *yathā pītādīnam* [81b.8 note 3] Wh
kramīṣṭvika, v.l. *kramīṣṭvika*.

§ 306 [81b.2] For *nābhya* (= *nābhya* + *a*) Wh *nābhya*, v.l.
nābhya

§ 307 Cf PB. 7329

§ 308 [82b notes 1-4] Everywhere Wh reads as in our text

§ 309 [82a.1 note 1] Wh. *samhṛtiḥ*

§ 310 [82b.9 note 2] Wh *rheka*, v.l. *reka*

§ 311 Cf PB. 7349

[83a.1] Wh also *tasthānāni* (= *tasthānām*) without v.l. Cf
JB 3 287 *na calarthāya chandase mādhyaṇḍināḥ paramāṇas
tasthānāḥ* and for *tasthāna* (which Weber Ind. Stud. 9 p. 295
changes to *tasthāna*) AB 652, KB 25.1, 26.8.

§ 312 [83a.5] The words in parentheses wanting in Wh also.
but the omission is indicated in the mss by a cross (+)

§ 313 [83b.12 note 2] Wh also *canākam*.

§ 36 Cf Aus and index p. 298.

[84a.1] Wh and JUB. 138.4 read *Sālāpatya* (with p). Caland, *Auswahl* index p. 305 line 15, *sālāpatya* [84a.4 note 1] Wh *bārhiyah*, v.l. *bārhiyah*

§ 317 [84.2] note 1 Wh *osarrāno*, note 2 Wh. *desuyaria* [84a.5 note 4] Wh. *vāhā* [84b.4] Wh. reads the mantra as *o vācham* (v.l. *vāram*) *vāṛy akramā nī*

§ 318 Cf *Auswahl* § 90 note 1 p. 98

[84a.7 note 1] Wh also without v.l. *euām* [84b.1 note 2] Wh also (without v.l.) *mishyanti* [84b.2 note 4] Wh. *vāṛva* [84b.4 note 5] Wh. *vāṛo vā itī* [84b.6 note 6] Wh. *ādhyanto*, v.l. *ādhyanto na*

§ 320 [85a.1 note 1] Caland, *Auswahl* index p. 296 line 3 from bottom, gives *Adāhrya* with question-mark On *rādhuha* (?) see Dr. Lokesh Chandra, JB II 1-80 (Nagpur 1950), note 14 on § 13 p. 39 Cf *rādhuha* AśvGr 4.7.25 [85b.8 note 1] Wh without v.l. *manonetrā*

§ 321 [85b.10 note 3] Wh. *etasmāi* (v.l. *etasmāi*) Prof. Oertel 'as the text stands, if *etasmāi* is read it must depend on *śreyān*'

§ 322 [85a.6] Cf § 336 for the simile [85b.1] For *statam* Wh. *statam*, v.l. *smritam*. [86a.1] Wh without v.l. *astena* [86a.3 note 3] Wh. *paśnāss* [86b.1 note 4] Read *prattām* Cf e.g. JUB. 2.12.3 *yuthā dhenūm vatsenopasriya prattām dubhita* Cf. also SB 12.9.2.11; TS. 1.7.1.2, 2.3.6.2, Jaiminiya Śrautasūtra, Gastra p. 30 with her notes 9 and 12 on p. 35 of the translation See above, note on § 173

§ 323 [86a.10 note 1] Wh. *am*

§ 327 [87a.6 note 1] Wh. *anriā-* (as in the text) [87b.1] For *svaḥ* Wh. v.l. reads *svaḥ*.

§ 328 [87a.5 note 1] Wh. *stobhy* Read *stobdhy etam*, cf § 329, § 332, Over JB. p. 23 lines 1-5 [87b.1 note 1] Wh. *pranām* Read *prattām*, on which see our remark on § 322, [87b.4 note 3] Wh without v.l. *āptvā* [87b.5 note 4] Wh. *stobhya tām*, v.l. *stobdhyetām* Read *stobdhy etām* as above

§ 329 Cf. PB. 7.7.12

[87b.4] Wh. *dhūāyam*.

§ 330 Cf Ghosh p. 92 frag 44. On §§ 330-331 cf PB 7.7.15.

§ 331 [87a.1 note 1] Wh. *kalāsa*, v.l. *kalāsa* Read *kalāsa* (by sandhi for *kalāsa* 'in the soma-trough') [87b.7 note 2] Wh reads (without variant) as in the text *pra-ava- V sū* 'to take one's abode(?)' Cf. SB. 1.3.2.14, K 21.11, MS 3.6.1

§ 332 Cf Cl p 92 f ag 4
[88b 6] Wh *arva v h u* l f . a van. of the text

§ 333 Cf Over JB p 42, and PB. 7.9 14
[88a 7 note 1] Wh also reads as our text. See Auswahl § 113 note 1 p. 127

§ 334 [88a 3 note 1] Wh. also *asayā* without v.l Caland Auswahl § 114 p 128 line 6, accepts *aśavā* in his text but JB 3.346 *atho vocant vasmīna aśavā* Cf also Over JB. pp. 40-41. [88a 5] *Atho yajumānam* appears to belong to the preceding sentence [88b.3] For the mantra portion Wh *svā sā* (v.l. *sā*) *rādhiṣṭu dheno va*

§ 335 [88a 3] Cf Auswahl index p 303 (middle). [88a. note x] Wh also as in our text

§ 336 Cf. above § 322

§ 337 Cf Over JB p 85 note 266, and Auswahl index p. 296 [89b 1] In note 2 Wh *drūhyām*, v.l. *drūhyām* In note 3 Wh *ānkhīmāntu vai prāśantyaśanti*.

§ 338 Cf Over JB p. 85 line 11.
[89a 4 note 2] Wh *sma* [89a 5] In note 2 Wh. *ṛṣipati*, and in note 4 *bahādhetau* like our mss

§ 339 [89a 2] Wh. *anucaste*. v.l. *anuvaste*. [89a.5] Wh *tantih*, v.l. *tanurih*, but *tanur* without v.l in the next line.

§ 340 [89a 1 note 1] Read *pratham*; see notes in § 173 and § 322 [89a 5 note 2] Wh *speva*, v.l. *strena* and *sa hestvav*; the last reading may be adopted in the text.

§ 342 For §§ 342-344 cf. PB p. 207 note 1
[90a 4 note 2] Wh. *jāgrhayiscd*. v.l. *jagrhise*. [90a 7 note 3] For *abhibhūtyai* cf. K. 19.2, 19 10 and the unidentified Brāhmaṇa quotation in Śabara's comm. on Pūrvamīmāṃsā 4.3 1 (Bibl. Ind I p. 487, 17). all these passages have *bhrātrvāsyaḥbhibhūtyai*. Wh. '*abhibhūtvā*, v.l. '*bhibhūtvā* [90b.6 note 4] Wh. also as in the text

§ 343 Cf. PB 9 4 7-8
[Last line of the section] Wh. *asmād amuṣmād* (v.l. *amuṣyād*) *adyaśvān sumithunād* (v.l. *dyāśvā mithunād*). Correct the text *asmād amuṣmād adyaśvāt sumithunād*. See PB. 9 4.18 note 2

§ 344 Cf PB 9 4.13, Over JB p. 43 line 10.
[90a.3] The portion printed in white face is not a mantra. Read *abhikam abhividhanam abhivartam abhivartam* . . "(the sāmans) abhika (< *abhi*) with the finale *abhi* (PB 14.4.4), *abhivarta*, and

abhśa a [90b 9] In note 1 Wh. *ākubeta*, v.l. *ākṛeta* In note 2 Wh. *pālāvatayoh* v.l. *pālāitayoh*. *Palāyitavoh* seems to be the correct reading

§ 345 Cf. PB. 9.8.2, 10

[90a 1] Wh. *yadh*, v.l. *vad* [90b.1 note 1] Wh. *tadam*, v.l. *tad amuṣṣal*, *tad udam* We may emend it to *tad amum* [90b 7 note 2] Wh. *acasañ*.

§ 346 [91b 2 note 1] Wh. *u ha vānyat*, v.l. *u yevānyat* [91b.3] Wh. *abhihātārām* *vāvaubdha*, v.l. *abhihmadhārām* *evam ubāham*.

§ 348 Cf. Ghosh p. 65 frag. 37

[91a 1] Read *sāmisatirād* (one word). [91b 7 note 1] Wh. *upetyaindrudāsam*, v.l. *upetyaindrām cādasam*. For *evam ha* (of the text) Wh. *evam ha ha*, v.l. *evam ga*

§ 349 Cf. PB. 9.3.2-3

[91a 4 note 2] Wh. also as our text and mss [92a 6 note 3] Wh. *nayasyad*, v.l. *nesyad*, cf. *Journal of Vedic Studies* (Lahore, edited by Prof. Raghu Vira) I 2 (1934) p. 6 lines 3 ff. [91b 3 note 4] Wh. *prasnāntam*, v.l. *prastāntam* [91b 4 note 2] Wh. *'bhyudātāpy* *eva*, v.l. *'bhyādātāpyeva*

§ 350 Cf. PB. 9.7.1.

[91b 4] Wh. *'uricyatokthiyam*, v.l. *'uricyatetokthiyam*, *'uricyetetokthiyam*

§ 351 [92b 4-5] Wh. *pratyāgiryva ryavannādāyevād yady u mārjāyasyādya*, v.l. *pratyāgiryva yav nādēpyād vinnārjāsyādya*

§ 352 [92a.7 note 1] Wh. v.l. *sadevam*, which reading seems to be the correct one. [92a.8 note 1] Wh. *yadyam*, v.l. *yadyajñam* Read *yad iyam* (?). [92b.6 note 2] Wh. *parihṣaitūpy*, v.l. *parihṣeyed* (omits *āpy*!).

§ 353 Cf. PB. 9.9.14

§ 354 See Ghosh p. 87 frag. 38, and p. 90 frag. 39. Also cf. PB. 9.5.2, 4.7 [92a.2 note 2] Wh. *bhirim*, v.l. *kirim* [92a.3 note 3] Wh. **krayapa-* [92a.5 note 4] Wh. *bhīṣahevātho*.

§ 356 Cf. PB. 9.3.7

[93b 2 note 1] Wh. *sua āyata*, v.l. *sua āyatana* [93b 5-6 notes 2-3] Wh. *doha sua dogdhā*, v.l. *dohas sa dogdhā* [93b.7 notes 4-5] Wh. *doha sua dogdhā*, v.l. *dohas sa dogdhā*

§§ 357-8 See *Transactions Connecticut Academy of Arts and Sciences* 15 p. 153-157

§ 360 [94a.3.4 no es] Wh. *daḥyam lūkaparāḥ kalyāṇārāḥ*
pratidhīyanti vy, v1 dūryamny (also *darghyam*) *akapārāḥ*
kalyāṇārāḥ pratidhīyanti itv

§ 361 [94b.2 note 1] Wh *esa recaty, v1 esa mūrchaty*

§ 363 See JAOS 26 p. 192

§ 364 [95a.6 note 2] Wh reads, without variant, as in our text
 [95a.6 end] For *tvam ittham cāmūḥā cātya* of the text Wh reads
tvam ittham jāmūḥā (v1 *cāmūḥā*) *ca* Read *ca* in the text for *cātya*
 [95b.3-4] Wh *akam anḥ abhṛa* (v1 *adra* and *asra*) *vy asmā* (v1
asamā) *jñātasva prāvaśittim* (v1 *llom*) *u* (v1 *ā*) *vāhara* (v1
vāhanam) *jahomi vety āharāniti horūca mahausīr* (v1 *mahosīr*) *iti*

While working on the Jaiminiya Brāhmana (henceafter referred to by the abbreviation JB), I was able to present several corrections in the abstracts of the JB text published by my illustrious predecessors : *Prof. H. Oertel* (JAOS. 18.15 ff., 19.97 ff; Actes du onzième Congrès International des Orientalistes, Paris 1897 p. 225ff.; JAOS. 23.325ff, 26.176ff. 306ff; 28.81ff; Trans. Connecticut Academy 15.155 ff.; JAOS. 15.233 ff; Journal of Vedic Studies of Prof. Dr. Raghu Vira I, II), *Prof. B. Ghosh* (Collection of the Fragments of Lost Brāhmanas), *Prof. W. Caland* (Über ein alt ind. JB : Das JB. in Auswahl), and others. These corrections were incorporated in the Introduction of my *The Jaiminiya Brāhmana II.1-80* (Nagpur, 1950). In the course of later studies on the subject, more corrigenda have gathered and some of those on Das JB. in Auswahl by Prof. W. Caland are being taken up in the present article.

In the reconstitution of the text, the following three mss. have been utilized, which are designated here as A, B and C :

A—India Office Library, Keith 4355 (Burnell 422)

B—Central Library, Baroda, Accession No. 9851 (A-F)

C—India Office Library, Keith 4353 (Burnell 421).

For fuller descriptions see my edition of JB. II. 1-80, referred to above. Besides, two other transcripts have also been used. Their originals are not specified on the flyleaf. Out of the above three mss., the second one (viz. B) was not available to Prof. Caland.

In Auswahl § 129 (JB II.81), p. 144 last line, Prof. Caland reads *yad v esaihuā stotryopāsiyate*, without giving any v.l. Our mss without fail, record the reading as *yad v evaisaihuā*, inserting *eva* which is undoubtedly better. In the same section (JB. II.82) p. 145 line 6 Prof. Caland has:*bhavatas; tad daivya mithunam prajananam yad vasisthasya jantre*. For the first three words his mss. have: *bhavata tadairadevya. bhavata daivadevya*, evidently a corruption in the text. Our transcripts and mss. have the following variants.

- (1) *bhavata datra devyam* (C)
- (2) *bhavata daiva devyam* (A)
- (3) *bhyapata tadva daivya*
- (4) *bhavatah tadetad devyam*
- (5) *bhavata etad vai daivya* (B)

The last reading is of the Baroda ms., the best of the lot and it is supported by the preceding parallel *etad vai daivya mithunam prajananam yad ubhaye stomās: tad yad daivya mithunam prajananam, tan mā prajanyād iti* (p. 145 lines 1-3). Besides, v.l. (5) affords the proper antithetical force to *tad yad* of the following sentence. The same construction is to be noted in the immediately preceding lines 4-5. *etad vai daivya mithunam prajananam tad yad ubhe brhadrathantare; tad yad daivya mithunam prajananam, tan mā prajanyād iti*. Reading no. (4) seems to be either a scribal simplification or a transcriptional error of the modern copyist. In line 8. correct *tam mā prajanyād iti* to *tan...*(a lapsus calami).

Auswahl § 130 (JB. II.83) p 146 line 2, Prof. Caland emends: *sa hānprarkto na śaśakothātum*, while his mss., without variant, have *sahuhātypra-*. Though mss. A, B, C go with Prof. Caland, one of our transcripts seems to preserve the correct reading: *sa ihātypra-*

the otherwise superfluous *-hu-* of the mss. In line 1, *etā* has been added by oversight: *tum etenarva punar ayājayat* (-o in all

In line 7, Prof. Caland emends the concurrent *tadiktam* to *tad atiprariktam* in *samvatsarenanāsya tad atiprariktam madhyatah punah samāśṛṇat*, conspicuously on the basis of *ling sa rhatiprarikto na śaśakotthātum* (lines 2, 3). This emendation posits the omission of *atipra*, which is not very likely, and does not account for the *-i-* of *tadiktam* in a satisfactory manner. Reading *tadiktam* as *tad riktam* easily explains the concurrent mss., while giving the same meaning. Moreover, it is to be found in one of our transcripts. In line 9, read the *as apratigrhyasva* (-r- for -ra-, which seems to have come from the confusability of -r- and -ra- in the Grantha script. Both have -r-).

wahl § 130 (JB 11.84) p. 146 line 20. Prof. Caland reads *he* (sans v. l.) and remarks (p. 148 note 8). "Heilios

Wie ist zu lesen? Ein 3 sg. pl muss in den Worten
The relevant passage runs as follows. *tad u vā āhur ya
kāmādughā āsann, eteno rava ta yojāna parigrhyahara-
asya triṇt prātaḥsavanam bhavati, triṇt trīṇyasatonam,
madhyandinam savanam: dvādaśākṣarā vai jagati, paśavo
avah kāmādughā, brahma vai triṇt: brahmanā vā enās
atah parigrhyājhratus; tasam ekā bravanōdabe.....* Tabu-
equations stand thus:

Morning	Midday	Evening
9	12	9
9 syllables = brahman	12 syllables = jagati = paśus = kāmādughās	9 syllables = brahman

f n h x d f m he above tabulation that supported on both sides by 'brahman' are the *kāmadūgha* cattle, and it is to one of them (*humpare tāsām ekā* of the text) that the enigmatic *Śraraṇādūhe* of Prof. Caland refers. The PW records *śraraṇa* (adj.) from the *Kātyāvana Śrautasūtra* 23.4.16 in the sense of 'dabin', i.e. lumpy, lame. Now the second part of the enigma, *dūhe* must be a verbal form, which according to Prof. Caland should be a 3 sg. pt. Our Baroda manuscript reads *dūhe*, which is a better reading, though not without difficulties. The passage continues *tām bhūmāv upopatus*. Prof. Caland (p. 143 note 9), *bhūmāv upopatus*, *bhūmāv upopatus*. Prof. Caland's emendation is supported by our ms. material: *bhūmāv upopatus*, *bhūmāv upopatus* (*va* and *pa* are confused in the Grantha characters), B. *bhūmāv upopatus*. Prof. Caland begins the next sentence, *tām eva tām cāhena dūrata* ... without giving any variant for *tām eva tām*. Our readings are—A *tām eva tām*; B, C *tām etām*, both transcribe *tām etām*. It seems more in consonance with the flow and sense of the passage to adopt *tām etām*, which is supported by a greater number of mss., including the best codex B. Further on, we have *dīśa ekā*, *tām vanjyayā*, *brahmaikā*, *tām brahmacarvena*, *kyauram ekā*, *tām rājānuravyena*. Though ms. testimony, both ours and that of Prof. Caland, supports *dīśa ekā*, *tām vanjyayā*, it is disharmonious with the similar preceding statement. We should very much expect *vīśa ekā* ... But then *can vī* precede *brahman*?

In Auswahl 2 134 (JB. II.103) p. 156 line 5, Prof. Caland reads *etad vai dīśo rūpam etad apaciteh*. In the translation of this passage he question-marks the rendering of *dīśo*, but he gives no variant for it. The subject of the section is the *dakṣiṇā* in an *Ayanti-ekāha*, which is dealt with in *ĀpŚS.* 22.12.4-9. *ŚāṅkhāŚrS.* 14.33.20. *KātyŚrS.* 22.10.30-32. The *ĀpŚS.*, which is nearly verbally

denmai with our text and is in all likelihood an abridgement of the latter as is evident from its *vijñāyate* of 23.12.9, begins with the *sūtra apacitāhama 'paribhīyam*. Under *apacitūḥhyam* are included the two sacrifices *Apacit* and *Tvis*, according to the marginal noting of Prof. Caland in his copy of *ĀpŚrS.* text which I had the fortune of getting at an antiquarian during my stay in Utrecht. The *ŚākhŚrS.* deals with the *ekāhas* *Apacit* and *Tvis* consecutively in 14.33 and 34. It is curious, how it should not have struck Prof. Caland that *driso* was a wrong reading for *tviso* or better *tvis* (as -e and -o signs are frequently confused in *Grantham* mss.). Our ms. testimony : A, B *tvis rūpam*; C *tvis upam*, no ms. gives the reading *driso* ! Finally, *tvis* should be read for *driso* of Auswahl. Note that *tvis*, *apacit*, *yāśas*, *brahmavarcas*, and *annādyā* occur together in SBM. 11.2.7.10.

In Auswahl § 136 (JB. II.116) p. 158 last line, Prof. Caland reads the introductory phrase to the quotation *aditya ha jaritar angirebhyo ...* as *tad esāpy anticyat* (without recording any v.l.) *Esāpy* does not fit in the context. In it *api* presupposes other preceding stanzas, but there are none. Our mss. : A, B, *tad esāpyanūvate*, C *tad esāpy* (-p- due to the South Indian pronunciation). *Abhyānūvate* is the correct reading ✓ *eva* with *abhi + anna* pac- 3 person 'to be referred to by some statement or verse' is not rare in the Brāhmanas.

In Auswahl § 137 (JB. II.124) p. 162 line 16, Prof. Caland reads *samvatsarād etat* (no v.l.) *khandikam aulbhāram keśi darbhyo nūnude*. *Etat* is a misfit. Excepting ms. C which reads *samvatsarād etat*, both A and B have *samvatsarād eva tat*, which fits in admirably with the passage. It is supported by *eva* in the immediately succeeding repetitive parallel: *samvatsarād eva drisāntam bhrātṛvyam nūdate*, *samvatsarād antareti*. Also compare *eva* in the analogous passage in II.91: *catur- vimsatyardhamāśah saṃvatsarah*, *samvatsarād evamāms tad aṇyan*.

Anuvah § 138 JB II 126-127) p 164 note 6 Prof Caland omits from his text the passage quoted in the note though it is to be found in all the mss. Before coming to it, it would be helpful if we have in outline the 'setting' in the light of which the passage has to be understood. The sacrifice is the Ekatrika ekāha, which is essentially a fecundity rite according to the Jaiminīyas (compare PB. XVI.16), as will be clear from section II.125, which immediately precedes the section containing our passage, and is being published below.

Athaita ekatrikah Prajananakāmo hatena yajeta Prajapatir vā akāmayata—Bahuh prajāyā paśubhiḥ prajāyeyemām vyaśm vyaśnaviyeti. Sa etam yajñam apaśyat. Tam āharat. Tenūyajata. Sa aksata kena stuvīyeta. Sa ātmānam apaśyat. Tenāstuta. Sa aksata kena nū eva stuvīyeta. Sa prānapānavyānān apaśyat. Tar astuta. Sa atmanā sa prānapānavyānān, sa ātmanā sa prānapānavyānān, sa evam eva viparyāsam yajñam samasthāpayat. Tato vai sa bahuh prajāyā paśubhiḥ prajāyatemām vyaśm vyaśnuta yāsyeyam. Bahur eva prajāyā paśubhiḥ prajāyata imām vyaśm vyaśnute ya evam veda.

With this fertility one-day-rite Udara Śāndilya wanted to sacrifice. He had not given out his intention to anyone, and he was naturally surprised when his wife asked him if he was going to perform this dangerous ekāha. He asked her how she had come to know of it. She told him that it was from the gandharva who is in possession of her. The husband asked her to enquire from the gandharva whether he should perform it. Here comes in our passage. It may be pointed out that gandharvas are many a time considered as inimical to conception. For example, in Daśavatāracarita VIII 555 a woman has gandharvas as husbands who kill any other man who touches her. Similarly in the Kuttanimata 347, a demon possesses a woman and slays her lover. Our gandharva is aware that the Ekatrika is a fecundity rite (cf. *prajananakāmo hatena yajeta* II.125) and it seems that he does not want that his connection with the wife of Udara Śāndilya be hampered in any way. So he is keen that Udara

should not perform it and he, very cleverly, points out that Udara does not know the stotra vital for the performance of the sacrifice. in fact his (Udara's) knowledge does not exceed his own (*yathā vā enam sa vedāvam enam vāyam vidmah*). Emphasizing the point, he amplifies it in the words : *anyatara it vā enam sa vedānyatara it vā enam sa vedānyatara ity enam vāyam vidmah*, meaning thereby that Udara knows that the sacrifice is of this kind and it is of that kind and that is known to him too, but it is only one who knows the stotra by which Prajāpati lauded who can and who should perform it. Prof. Caland, has missed the import of the word *anyatara*, as evidenced by his translation of the above passage as, "aber er kennt es als das eine, ich als das andere" (p. 164), which does not fit in with the preceding statement and consequently has no bearing on the context. Here *anyatara* does not imply 'different'. Its repetition imparts to it a diversative force 'of this kind, of that kind' Compare *anya anyā* 'the one, the other' Monier Williams' Sanskrit-English Dictionary (Oxford, 1899), and also compare *anyatama* in the sense of the indefinite article in the Gilgit ms., or the Sarvāstivāda Triputaka (quoted in Prof. Dr. Raghū Vira's An Exhaustive English-Sanskrit-Hindi Dictionary, Fasc. I, 1951, s.v. 'a'). *anyatamasmin pradeśe, anyatamah puruso dandam avas'abhyā gacchati. anyatamenopāsakena, anyatamasmin karvatake grhapatiḥ pratīśati*, Dr. Nalmakṣa Dutt's ed., Calcutta, Vol. III pt 1 pp. 17, 63, 75, 87. Interpreted in the above light, the passage presents no difficulty in being retained in the text. Rather, it brings out more emphatically the force of *tu in yas tv asyētham stotram vidyāt.....* by stressing that the knowledge of Udara Śāṇḍilya is not deeper than that of the Gandharva, who evidently does not know the stotra by which Prajāpati lauded and without which the Ekaṅka cannot be performed.

